

קובץ

דור המלקטים

על

הלכות סכנה

יו"ד סימן קט"ז, ועוד

חמירא סכנתא מאיסורא

חולין דף י.

ולהודיע מעלת קיבוץ דברי רבותינו ועריכתם לפני הלומדים, יש בנותן טעם להביא בכאן את דבריו הנפלאים של
בעל הפלא יועץ (ערך אסופה) ז"ל:

"כמה טובה עשו לנו בעלי אסופות. רבותינו הקדושים אשר בכל דור ודור זכו וזיכו את הרבים, זכות הרבים תלוי בהם, שאלמלא הם נשתכחה תורה מ'ישראל', ובפרט כגון אנן דור יתום, יתמי דיתמי, אשר טרדות הזמן רבו עלינו ואין הפנאי מסכים אתנו כל כך ללמוד בשקידה כל כך כמו הראשונים ודעתנו קצרה. ואם נבוא ללמוד ספרים הרבה אין קץ ומי הוא זה אשר תשיג ידו להיות כל הספרים נמצאים אצלו. אבל על ידי האסיפות נוכל לצאת מעט ידי חובתנו:

ובכל דור צריכים האסיפות כמו שעשה הרמב"ם וה'טור' והרב 'בית יוסף' והרב 'כנסת הגדולה' ורבים כמוהם שהיו לנו לעינים, ומהם יראו וכן יעשו בכל דור ודור, כל תלמיד חכם אשר חננו ה' דעת וספרים הרבה ישתדל להועיל לרבים בדברים הנצרכים מאד, כאמרם (ברכות סד, א) הכל צריכים למרי חטיא. ויעשו אסיפות כיד ה' הטובה עליהם, מי מקצורי דינים על ארבעה טורים, מי מכללים, מי מהקדמות לדרושים, ומי מתוכחות מוסר וכדומה, כל אשר עושים חסד גדול יחשב, ואין לך חסד גדול מזה שהוא חסד בנפש, ועושי אלה הם מזכים את הרבים וזכות הרבים תלוי בהם.

ואל יחושו ללעג השאננים שאומרים, מה הועילו אלו החכמים בתקנתם לשנות לנו את הידוע ומפורסם בספרים, אין זה כי אם ללקט כסף וליטול את השם שהוציאו ספר. שרי להו מרייהו למדברים כן, כי לא צדקו, שודאי הגמור יותר טובים לנו אלו הספרים של אסיפות מכל חבורי הפלפולים והחריפות, כי מה יתן ומה יוסיף לנו אלו החבורים, רובם הם מתעפרים בעפר אין דורש ואין מבקש, שכל חכם רוצה להיות מבין מדעתו ולישא וליתן בהלכה כפי השגתו, ואם ירצה אדם ללמוד כל חיבורי הפלפולים והחריפות, יכלו שנותיו ולא ילמוד אחד מני אלף מהדברים שצריך ללמוד, וכדאמרו בש"ס: אי דיקנא לא גרסינא. מה יתן ומה יוסיף לנו לידע הויכוח שהיה בין שני תלמידי חכמים, שזה אומר בכה וזה אומר בכה. ואם כדי ללמוד דרכי הפלפול והחריפות וחדוד השכל - הלוא יש די לנו בתורתן של ראשונים ז"ל, אשר לבם פתוח כפתחו של אולם וחכמתם ניכרת מתוך דבריהם. אבל אלו הספרים של האסיפות תועלתם מרובה כאמור. ולכן כל תלמיד חכם ירדוף אחריהם כאשר ירדוף הקורא בהרים, ויד כל ממשמשת בהם כל שעה, כי בזמן הזה הקיצור הוא מטבע חריף אהוב ונחמד לכל, ואומרים דרך צחות (רות ב ד) 'ויאמר לקוצרים ה' עמכם'.

ולכן אף מי שעושה ספר שו"ת, שהוא מועיל לרבים בהיותו מחדש דינים חדשים ופושט ספיקי דינים, לא ילך בארוכה ויצא מענין לענין ממלאכת השאלה למלאכת השיטה ופלפול בדברי האחרונים לנתוץ ולנתוש, לבנות ולנטוע, ולומר שמועה זו נאה וזו אינה נאה, כי מה יתן ומה יוסיף, וחוששני מחטאת ברוב דברים. רק יכתב הלכות קטנות, מצוי הדין הנצרך לענין דינא דוקא. וכן הרוצה לכתב פשטים אשר חננו ה' על תנ"ך ומאמרי רבותינו ז"ל, אם רוצה שיהא יד רבים ממשמשת בו, לא ילך בארוכה ויצא ממלאכת הדרוש למלאכת הפלפול, אלא יכתוב פסקי פסקי על סדר התנ"ך והש"ס דברים מתוקים מעורב עם דברי מוסר ויראת ה', שהמוסר הנאמר על פסוק הוא מתוק מדבש ועומד לזכרון בין העינים. ומתוך כך יהיו דבריו נקראים ונזכרים ונאמרים בבתי כנסיות של תלמידי חכמים ובבתי מדרשות, ויהיה מזכה את הרבים, ותתענג בדשן נפשו בהיות שפתותיו דובבות בקבר (יבמות צא א). זהו דרך ישרה לפי דעתי לחבורי חבורים.

אמנם הבעלי אסופות שמאספים קצורי דינים צריכים ליזהר הרבה שלא יכנסו למלאכה זו אלא אם כן יכולים לעשות אותה על מתכונתה, כי היכי דלא תיפוק מינה חורבה, דהיינו שיהא להם ספרים הרבה מהראשונים ואחרונים ותשלט עיניהם בכולם בעיון יפה יפה, ולא יסמכו על הכלל העולה, כי יש פתח טועה, ולא יטעו לרשום היפך ממה שכתוב בספר, כאשר נמצא לפעמים באלו הקיצורים. ולכן אמרו שאין ראוי לסמוך על הקיצורים להקל או להוציא ממון מיד המוחזק, עד שילמד חיפוש מחיפוש ועד שיראה הדין בשרשו.

ושמעתיו אומרים, שאף על פי שהרב 'מעם לועז' עשה מלאכה גדולה וזכה וזיכה את הרבים, לא היה רוח חכמים שבדורו נוחה הימנו על שכתב הלכות פסוקות, ורבים מעמי הארץ שאין יודעים לקרות אלא ספרו ומקבלים דבריו כנתינתם מסיני ואין חוזרים לשאול פי חכם וסומכין עליו בין להקל בין להחמיר, ופעמים המצא ימצא איזה דין שנתחדשו כעת ספרים שחולקים על דבריו ומחמירים וכן ראוי להחמיר. ולכן יש להזהיר ללועזים שלא יסמכו על ספרי הלועזים להקל באין שאלת חכם, ודין להם שספרי הלועזים יעוררום ליכנס לבית הספק כדי לשאול לחכם. (ויש את לבבי לכתוב ספר אסופת דינים בקיצור, אך לא אכתוב אלא מה הוא אסור, ולא אזכיר את המותר, למען לא תצא תקלה כזו). וגם ראוי לבעלי אסופות שיעשו טובה שלימה ולא יכתבו על דין פלוני עיין בספר פלוני, ולא עוד אלא שלפעמים יש שנצרך לו אותו הדין מאד ואותו הספר שציין אינו בנמצא בעירו, והרי זה דומה למי שמביאין אותו אל המעיין ואין מניחים אותו לשתות מים, לכן יכתב גם כן מה שכתוב באותו ספר למען ינוח הקורא בו כי ימצא תאות לבו", עכ"ל.

הלכות סכנה:

9 גילוי
24 סכנה בדגים
61 סכנה: ביטול
66 חששות שבפי הבריות
83 סכנה: אוכלים ומשקים תחת המטה
119 שאר עניני סכנה
126 סכנה: מתחייב בנפשו ודמו בראשו
168 סכנה: צפרניים
192 סכנה: הקזת דם
199 סכנה: דברים המביאים לידי נכפה
208 שומר פתאים ה'
214 סכנה: עניני אכילה
227 סכנה: עניני שתיה
228 סכנה: עניני שינה
235 סכנה: עניני בגדים
236 סכנה: עניני תורה
256 עניני שמירה
272 בל תשקצו
277 להחמיר בדברים המותרים
280 קשה לשכחה
288 קשה לשכחה: ציורים
346 קשה ללימוד
371 קשה לעניות
391 דברים שמקצרים ימיו ושנותיו
397 מיתת אסכרה
400 סכנה: נדה וטבילה
402 טמטום הלב

אסיפת יצחק:

- הג' הרב חיים קניבסקי זצ"ל..... 425
- הג' הרב אביגדר נבנצל שליט"א..... 432
- הג' הרב ישראל פסח פיינהנדלר זצ"ל..... 439

זרע שמואל:

- הג' הרב יצחק ברקוביץ שליט"א..... 448
- מפתח: הלכות סכנה..... 481

"וזכורני שא' אותם הבחורים העשירים המפונקים שעשו להם שולחנות כשיושבין במקומן הופכין השולחן לאי זה צד שירצו ועליו הרבה ספרים לא טוב הם עושים. **אדרבה כשמבקש אחר הספר ובא לו בטורח גדול זכור באותו מעשה מה שרוצה ללמוד**. כמדומה לי שמצאתי לו סמך בי"ד בסי' רמ"ו ולא כאלו שלומדין מתוך עידון וכו'".

לקט יושר (יו"ד עמ' ל"ט ענין ב')

"ואמר צחורות שעושין אותה כצהרים כו' שע"י שהולכין מעיר לעיר ולומדין **מהרבה רבנים יודעים למסבר טפי** כדאמרי' פ"ק דע"ז כל הלומד מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם כמ"ש התוס' לעיל בסוגיין"

מהרש"א (עירובין דף נד: ד"ה צחורות)

"שאם באנו לצרף דעת האוסרים בכל דיני תורה לא נאכל לחם ולא נשתה מים כידוע דבעו"ה נשתכחה תורה ורבו הדעות האסור לזה מותר לזה ולא נמצא הלכה ברורה ומשנה ברורה

במקום א"

חתם סופר (ח"ב יו"ד סי' ל"ז ד"ה איברא)

"מרן החזון איש כותב כי בזמננו קוראים לחיפוש 'יגיעה'. בודאי קלע כאן מרן בלבבה של הקלקלה הגדולה בסדרי הלימוד בזמננו. העמדת החיפוש במקום ה'יגיעה' היא השחתת כל הציור של עמלה של תורה. ובתחלת מגעי עם הספר 'אוצר מפרשי התלמוד', הסתכלתי בעומק פעולתו של האוצר על מחשבתם של המעיינים. ומתוך הסתכלות זו הבחנתי נאמנה כי הפעולה הראשית של האוצר על המעיינים היא תחושת השחרור מהטירדה של החיפוש. ועל ידי זה נעשים כלי-המחשבה והעיון לנכסים בני חורין, להתפנות לעבודת עמלה של תורה בעיון במקורות ובגופם של דברים..." [הגר"י הוטנר זצ"ל (פחד יצחק אגרות וכתבים אות ע"ט, פתח דבר ל"אוצר מפרשי התלמוד" ריש איזהו נשך)].

לתועלת המעיינים:

- הספר הוא רק תוצאה של שיעורים שנאמרו בחבורתנו, ולא נרשמו על דעת לפרסמם בתור ספר. ולכן צורת הדברים ותוכנם אינו כ'ספר' רגיל. וממילא אין להסתמך על מספר הדעות שהובאו בכל שיטה ולהחליט דהלכה כרבים, כי לא היה בזה שום כוונה להכריע. לפעמים ריבוי השיטות הובאו רק בשביל להבהיר נקודה אשר דנו בה בהמשך השיעור.
- כשכתוב, עי'; הכוונה שמשמעות דברי ספר פלוני נוטים לשיטה פלונית, אך לא מפורש הכי להדיא באותו הספר.
- כשכתוב, מראי מקומות; הכוונה שהספרים שברשימה דנו על הנושא המדובר (לפעמים לא היה ברור שיטתם בענין, לפעמים מחמת האריכות לא הספיק הזמן לעבור על כל מה שכתוב, ולפעמים כי הענין מוזכר שם רק בדרך אגב, או מפני סיבה אחרת).
- ספר אסיפת יצחק; הוא אוסף שאלות (בכתב) ששלח הר' יצחק ווינקלר שליט"א לכמה רבנים עם תשובות הרבנים אליו, אות באות.
- המעוניין לקבל את הספר חינם באימייל, נא לשלוח בקשה לדואר אלקטרוני (בכתובת דלהלן).

ידוע לכל בר בי רב דחד יומא

כי אי אפשר לדעת ולהבין שום דבר בלי עיון במקורות. ולכן פשוט ואין צורך להזכיר לבר דעת שכל מה שימצא בספר הזה הוא רק מראה מקום היכן ימצא מבוקשו, ואל יסמוך על מה שמובא כאן כלל וכלל בלי לפנות אל המקור.

שגיאות מי יבין

וכמאמר החכם "כשם שאי אפשר לבר בלי תבן - כך אי אפשר לספר בלא שגיאות", בקשתינו שטוחה לכל מעיין שימצא איזה דבר טעות או שגיאה בתוך ספר זה, נא לפנות אל המחבר, ואי"ה יתוקן הדבר במהדורה הבאה.

הלכות סכנה

יו"ד סימן קט"ז

א [גילוי - סעיף א']

א. גילוי.

ב. איזה משקה ואוכלין.

ג. בזמן הזה: שאין נחשים מצויין.

ד. לקדש על יין מגולה.

ב [סכנה בדגים (סעיף ב' - סעיף ג')]

א. אכילת בשר ודגים ביחד - סעיף ב'.

ב. דין הכלי.

ג. צלי: מצד ריחא.

ד. מליחה: דגים שנמלחו עם בשר.

ה. כבישה: כבישת בשר עם דגים.

ו. נותן טעם.

ז. ההפסק בין דגים לבשר - סעיף ג'.

ח. אכילת גבינה ודגים ביחד.

ט. איזה סוג חלבי: למחמירים לעיל.

י. הכללים: למחמירים.

יא. לשמות מים אחר דגים.

ג [סכנה: ביטול]

א. סכנה בששים.

1. מיקל.

2. מחמיר.

3. יבש ביבש.

4. שלא היה ס' בפעם א'.

5. ביטול ברוח רע.

ב. לבטל סכנה לכתחילה.

1. מחמיר.

2. מבטלין.

3. סכנה בששים.

4. לבטל סכנה לכתחילה.

ד [חששות שבפי הבריות: ירושלמי]

א. ליזהר מזיעת אדם - סעיף ד'.

ב. ליזהר מליתן מעות בפיו - סעיף ה'.

ג. לא יתן תחת שחי.

ד. לא ינעוץ סכין באתרוג או בצנון.

ה. קפידות שונות שלא ידוע לנו מקורם.

1. שלא להניח תינוק להביט במראה.

2. שלא יעבור על ילד.

3. שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.

4. ללכת בגרביים בלי נעלים.

5. לשפוך משקין לכוס כלאחר יד.

6. האוכל קצוות הלחם.

7. להעביר תינוק מעל גבי השולחן.

ו. מנהג לקשור חוט שני.

ז. הכנסת מאכלים ומשקים לבית הכסא.

ח. מעוברת בבית הקברות.

ט. אל יפתח אדם פיו לשטן.

ה [אוכלים ומשקים תחת המטה (סעיף ה')]

א. הלכה.

ב. בדיעבד.

ג. מחופין בכלי ברזל.

ד. תחת מיטתו של עכו"ם.

ה. ה"חפצא" שתחת המטה.

ו. סוג ה"מטה".

ז. תחת המטה כשאין ישנים עליה.

ח. תחת הישן, לא מטה.

ט. תחת המטה.

י. אוכל תחת המושב במטוס (airplane).

יא. אוכל תחת עגלת תינוק (stroller).

יב. שאר ציורים.

יג. זמני סכנה.

יד. אוכלים של מצוה.

ו [שער עניני סכנה - רמ"א סעיף ה']

א. יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה.

ב. מקום ספק.

1. דרבנן או דאורייתא.

2. ספק ספיקא.

3. כנגד חזקה.

4. כנגד רוב.

ג. אסור לילך בכל מקום סכנה.

ד. אסור לצאת יחידי בלילה.

ה. שתיית מים בשעת התקופה.

ז [נדה (יז): מתחייב בנפשו ודמו בראשו]

א. מקור.

ב. פוסקים.

ג. לינת לילה: הגדר.

ד. מכוסה.

ה. שייר בהן עיקרן או קליפתן.

ו. שאר גדרים.

ז. תערובת.

ח. שום קלוף שעבר עליו הלילה.

ט. בצל קלוף שעבר עליו הלילה.

י. ביצה קלופה שעבר עליה הלילה.

יא. משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה.

יב. הלן בבית הקברות.

יג. הנוטל צפרניו וזורקן לרה"ר.

יד. המקיז דם ומשמש מטתו.

טו. הנכנס לביתו או לבית חבירו פתאום.

טז. העובר בין שני דקלים.

יז. שאר מקרים: דמי בראשו ומתחייב בנפשו.

1. הנפנה בין דקל לכותל.

2. העובר בין שני דקלים.

3. השותה מים שאולין.

4. העובר על מים שפוכין.

יח. סכנה: דמו בראשו.

1. היוצא יחידי קודם קריאת הגבר.

2. היושב בצל של מת.

3. העומד בפני הנר ערום.

4. כיבוי נר בנשיפה.

5. המשמש מטתו לאור הנר.

6. נזקק למטתו ביום ואינו מאפיל.

7. לילך יחידי בלילה.

8. ההורג כנה על גבי המטה.

9. לשמות מים מן הנהרות בלילה.

10. לשמות מן הנהרות בפיו וידו אחת.

11. הבא בדרך ונתייגע ...

12. הקיז דם ויושב בתענית.

13. השותה משקין מגולין שלן הלילה.

14. קצח.

15. שאר מקרים.

יט. השותה משקין מגולין שלן הלילה.

ח [סכנה: צפרניים - או"ח סימן ר"ס]

א. כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן.

ב. שלא לקוץ צפרני הידים ורגלים ביום א'.

ג. שלא ליטול צפרניו ולזורקן לרה"ר.

ד. שורפן חסיד, קוברן צדיק, זורקן רשע.

ה. איזה צפרניים.

ו. שלא יטול הצפרניים בראש חודש.

ז. נדה: צפרניה שחתכה בשעת טבילתה.

ט [סכנה: הקזת דם]

א. הקזת דם.

ב. הקיז דם ועמד, ושאר ציורים.

ג. להקיז דם ערב יו"ט.

ד. המקיז דם ומשמש מטתו.

ה. נטילת ידיים אחר הקזת דם.

ו. ימים שאין להקיז בהם.

ז. תפילה לפני ולאחר הקזת דם.

י [סכנה: דברים המביאים לידי נכפה]

א. דברים המביאים לידי נכפה.

ב. העומד בפני הנר ערום.

ג. כיבוי נר בנשיפה.

יא [שומר פתאים ה']

א. האם יכולים לומר מדעתנו 'שומר פתאים'.

ב. להחמיר במקום שנאמר 'שומר פתאים'.

ג. ציורים.

יב [סכנה: עניני אכילה]

א. ציורים.

ב. אכילה ושתייה בעמידה.

ג. פת חמה.

ד. הנחת מלח על השלחן.

ה. המקובלים: לטבול פרוסת המוציא במלח.

ו. שולחן דומה למזבח: מקור.

1. הנחת מלח על השלחן.

2. להרוג כינה על השולחן.

3. מצוה לבצוע על פת שלם.

4. ישיבה על שולחן.

5. עמידה על שולחן.

6. להעביר תינוק מעל גבי השולחן.

7. להניח את הכסאות על השלחן.

8. נוהגים לכסות הסכין בשעת בהמ"ז.

9. זריקת פרוסת המוציא.

10. פרוסת המוציא: האכלתו לבהמה או לגוי.

11. צריך ג' בני אדם לברך זימון.

12. חד מהטעמים לאכול חלבי בשבועות.

13. שאין לקצוץ חתיכת עץ מהשלחן.

ז. אין להסיר המפה והלחם עד אחר ברה"מ.

1. צריך לשייר פת על השולחן.

ח. לכסות הסכין בשעת בהמ"ז.

ט. שאינו מברך ברכת המזון במקום שאכל.

יג] **סכנה: עניני שתייה.**

א. ציורים.

ב. שתיית מים בין מנחה למעריב.

יד] **סכנה: עניני שינה.**

א. ציורים.

ב. לישן יחידי.

ג. תינוק שצוחק באמצע השינה.

ד. שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.

טו] **סכנה: עניני תורה.**

א. ציורים.

ב. "אין" לקרוא מקרא בלילה.

1. אין "לקרוא" מקרא בלילה.

2. אין לקרוא "מקרא" בלילה.

3. אמירת תהילים בלילה.

4. אין לקרוא מקרא "בלילה".

ג. אמירת שמות של מלאכים.

1. שם "חשמל".

ד. ללמוד מסכת מו"ק, והל' אבילות.

ה. לימוד תורה בליל ניט"ל.

טז] **סכנה: עניני אבלות ובית הקברות.**

א. אבלות.

ב. בית בקברות.

ג. מת.

יז] **עניני שמירה - או"ח סימן רל"ט.**

א. הקדמה.

ב. לצאת יחידי כשמצויים רבים ברחוב.

ג. שמירת חולה.

ד. שמירת יולדת.

ה. שמירת חתן וכלה.

ו. ממתי צריכים שמירה.

ז. שמירת אבל.

ח. שמירת תלמיד חכם בלילה.

יח] **בל תשקצו - סעיף ו'.**

א. דרבנן או דאורייתא.

ב. בתר ידיה אולינן או בתר דעלמא.

ג. הכשרת כלים שהיה בהם דבר מיאוס.

ד. ציורים.

יט] **להחמיר בדברים המותרים - סעיף ז'.**

א. מקור.

ב. מאכל שהתבטל בס', ושהיה בכ"ש.

כ] **קשה לשכחה.**

א. הקדמה.

ב. הנהגה או איסור.

ג. רק זכרים או גם נקבות.

ד. רק גדולים או גם קטנים.

כא] **קשה לשכחה: ציורים.**

א. מי שאינו חוזר על תלמודו תמיד.

ב. גאווה.

ג. כעס.

ד. דאגה.

ה. המרבה סעודתו בכל מקום.

ו. המכניס לראשו דברים בטלים.

ז. מי שאינו עומד בפני רבו.

ח. מי שאינו נזהר ליטול ידיו.

ט. האוכל ממה שאכל עכבר או חתול.

י. האוכל לב: של בהמה או של חיה.

יא. האוכל לב של עוף.

יב. האוכל מוח.

יג. האוכל כבד (liver).

יד. הרגיל בזיתים (olives).

1. הגדר של "רגילות".

2. כבושים, מלוחים, מבושלים.

3. לאכול זיתים עם שמן זית.

טו. השותה מים של שיורי רחיצה.

טז. הרוחץ במים הנותרים מן השתיה.

יז. הרוחץ רגליו זו על גב זו.

יח. המניח מלבושיו תחת מראשותיו.

יט. המזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד.

כ. המספר עם אשה בשוק.

כא. המסתכל לזכר ונקבה בשעת תשמיש.

כב. המחליף סנדל של שמאל לימין.

כג. הלובש בגד מהופך.

כד. התופר בגדיו עליו כשהוא לבוש.

כה. האוכל חלב טמאה.

כו. הלובש שני מלבושים יחד.

כז. המנגב ידיו בחלוקו.

כח. המניח ספר פתוח ויוצא.

1. שלא ילך אדם "לחוץ" ויניח הספר פתוח.

2. שלא ילך אדם לחוץ ויניח "הספר" פתוח.

3. שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר "פתוח".

כט. הנוטל צפרניו שתיים זו אחר זו.

ל. הקץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד.

לא. המסתכל בפני אדם הכועס.

לב. המסתכל בפני נדה.

לג. המסתכל בפני רשע.

לד. העומדים באויר מגדל בבל.

לה. הלומד שלא לשמה.

לו. הנוטל שוחד.

לז. האומר שמועה זו נאה, וזו אינה נאה.

לח. המתעסק בצרכי צבור.

לט. הישן בבית המדרש.

מ. השרוי בלא אשה.

מא. הישן בנעלים.

מב. האוכל קצוות הלחם.

מג. הרגיל באגוזים.

מד. פת שעורים.

מה. המבזה הוראת חכמים.

מו. חביתה עם מלח.

מז. שתיית מים מרובים.

מח. לאכול בכלים שבורים.

מט. הקורא בלחש.

נ. צער.

כב] **קשה ללימוד.**

א. מקור.

ב. העובר תחת אפסר הגמל, וכ"ש גמל.

ג. העובר בין שני גמלים.

ד. האשה העוברת בין שני אנשים.

ה. העובר בין שתי נשים.

1. אנשים.

2. ישיבה או עמידה בין ב' נשים, ולהפך.

3. לעבור בין ב' נשים שיושבות, ולהיפך.

4. אחיזת חפץ בידו.

5. מה נחשב בין שתי נשים, ולהיפך.

6. ציורים.

ו. העובר מתחת ריח רע של נבילה.

ז. העובר תחת הגשר וכו'.

ח. האוכל פת שלא נאפה כל צרכו.

ט. האוכל בשר מזוהמא ליסטרון.

י. השותה מאמת המים העוברת בבה"ק.

יא. המסתכל בפני המת.

יב. הקורא כתב שעל גבי הקבר.

יג. נאכל במצרים: אבטיח, בצל, שום, כו'.

כג] **קשה לעניות.**

א. המשתין לפני מטתו.

ב. המזלזל בנטילת ידים.

ג. אשתו מקללתו בפניו.

ד. האוכל מלח בזרת.

ה. כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן.

ו. תליית פת בסל.

ז. סובין בבית.

ח. המאבד פרורין שאין בהם כזית.

ט. הכופה קערה ע"ג כד.

י. הדוחק קצף לצדידן.

יא. עון לשון הרע.

יב. הזכרת שם שמים לבטלה.
יג. אשה שמגלה שער ראשה.
יד. מים אחרונים.
טו. שגורם לירידת בעלי בתים מנכסיהם.

כד] דברים שמקצרים ימיו ושנותיו.

א. נותנין לו ספ"ת לקרות, ואינו קורא.
ב. נותנין כוס של ברכה לברך, ואינו מברך.
ג. המנהיג עצמו ברבנות.

כה] מיתת אסכרה.

א. לא אכל מלח, לא שתה מים.
ב. אכילה קודם הבדלה.
ג. מעשר.
ד. לשון הרע.
ה. עון ביטול תורה.
ו. מי שנתחייב חנק.

כו] סכנה: נדה.

א. שאינן זהירות בנדה: מתות בשעת לידתן.
ב. לדרוך על מקום דריכת כפות רגלה.
ג. נדה העוברת בין שני אנשים.
ד. העובר בין שתי נשים כשהן נדות.
ה. המסתכל בפני נדה.
ו. לאכול בקערה אחת עם נדה.
ז. צפרניה ושערה שחתכה בשעת טבילתה.
ח. טבילה כשאין בעלה בעיר.
ט. חייב עונה בליל הטבילה.
י. אחר טבילתה, לא יפגע דבר טמא.
יא. מי שפגע באשה שיוצאת מן הטבילה.
יב. ליל נט"ל: טבילה ותשמיש.

**כז] טמטום הלב: יו"ד סימן פ"א.
א. מינקת.**

1. בת פרעה.
2. מינקת כותית.
3. מה הטעם למידת חסידות.
4. לא תאכל המינקת דברים האסורים.
5. טמטום הלב בחלב נכרית שנתגיירה.
6. לממעט התינוק בהנקה.

ב. הקדמה.

1. מקור.
2. טמטום: השרץ או העבירה.
3. כל עבירה מטממת.
4. איסור דרבנן.

5. ספק איסור.
6. תשובה.

ג. ציורים: שאין עכשיו איסור לגברא.

1. פיקוח נפש.
2. אונס גמור.
3. מתעסק.
4. מי שסומך על השגחה.
5. טעות של הסנהדרין.
6. שוגג דרבנן.
7. עד אחד.

8. הכנסת שוטה למוסד של גויים.

ד. ציורים: באופן שאין עכשיו איסור.

1. ביטול ברוב.
2. הלך אחר הרוב, חזקה.
3. ביטול בששים.

ה. ציורים: איסור התלוי בזמן.

1. האם תלוי בכלל 'דאין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים במידי דאכילה'.

2. חמץ בפסח.
3. אכילה ביום הכיפורים.
4. מצה ערב פסח.
5. אכילה חוץ לסוכה.
6. אכילת מוקצה בשבת.
7. ביצה שנולדה ביום טוב.

ו. ציורים: שאסור רק לאיש מסויים.

1. חלב תוך שש שעות של בשר.
2. נדר.
3. זר בתרומה.
4. שבת לפני קידוש.
5. לפני הבדלה.
6. גזילה.

ז. ציורים: שהיה היתר ועכשיו אסור.

1. מאכל ע"ז.
2. נבילות.
3. טריפות.
4. ערלה.
5. קרבן פסול.
6. בשר בחלב.

ח. ציורים: מאכל שיכול לבא לידי היתר.

1. טבל.
2. דמאי.

3. כששותים חלב אם באופן האסור.

ט. ציורים: דברים שאין עבירה לגברא.

1. לפני מתן תורה.

2. עכו"ם במאכלי נבילה.
3. גר שנתגייר.
4. תינוק.

י. ציורים: שלא כדרך אכילה.

1. שלא כדרך אכילתו.
2. תרופה בלתי כשרה.
3. משחת שיניים, מי שטיפת פה.
4. לקבל תרומת דם (blood transfusion).
5. השתלת איברים (organ transplant).
יא. שאר ציורים.

1. שקצים ורמשים.

2. נגיעה באוכלים לפני נט"י.
3. בהמה שאכלה דברים טמאים.
4. שבת.
5. להקיא.

יב. להחמיר בדברים המותרים.

1. מקור.
2. מאכל שהתבטל בס', ושהיה בכ"ש.

כח] מים אחרונים: או"ח סימן קפ"א.

א. מקור.
ב. טעם א': צריכה ידיים נקיות.
ג. טעם ב': מלח סדומית.
ד. טעם ג': ע"פ קבלה.
ה. הלכה - סעיף א', סעיף י'.
ו. נשים.
ז. רוח רע - סעיף ב'.
ח. דברים שבקדושה נגדו: נט"י בבוקר.
ט. דברים שבקדושה נגדו: מים אחרונים.
י. נטילה במים חמין - סעיף ג'.
יא. עד איזה פרק נוטל ידיו - סעיף ד'.
יב. שישפיל ראשי אצבעותיו - סעיף ה'.
יג. נוטלין דרך ישיבתן - סעיף ו'.
יד. ברכה - סעיף ז'.
טו. גגוב - סעיף ח'.
טז. שיעור מים לנטילה.
יז. באיזה משקים נוטלים - סעיף ט'.
יח. תיכף לנטילה ברכה.
יט. אשר יצר ומים אחרונים.
כ. קינוח השפתיים והשפם.
כא. הנוגע במלח.
כב. שכח ליטול מים אחרונים.
כג. שאר דברים.

דור המלקטים - שלחן חי (אידלסברג), שמירת הגוף והנפש (לרנר), שמירת הנפש (אורבאך), שמירת הנפש כהלכתה (אבידן),
תו יהושע (הלכות שמירת בריאות הגוף והנפש, בריסקין).

גילוי

יו"ד סימן קט"ז סעיף א'

[ה] לקדש על יין מגולה.

[ג] בזמן הזה: שאין נחשים מצויין.

[א] גילוי.

[ב] איזה משקה ואוכלין.

[ד] מים שנתגלו: שאר תשמישים.

דור המלקטים - שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ד), שמירת נפש (שטיגל).

[א] גילוי.

א. מקור.

1. **משנה** (תרומות פרק ח' משנה ד', ירושלמי שם משנה ג') – "יין של תרומה שנתגלה ישפך ואין צריך לומר של חולין שלשה משקין **אסורים משום גילוי** המים והיין והחלב ושאר כל המשקין מותרים כמה ישהו ויהיו אסורין כדי שיצא הרחש ממקום קרוב וישתה".

ב. גדר "מכוסה".

1. כיסוי שנחש לא יוכל להסירו, כגון פקק.

(א) ראב"ד (שיטה מקובצת לחולין [היו"ל מכת"י ע"י חברת אהבת שלום] דף י. ד"ה והראב"ד) – "ואלו ספק מים מגולין אסורין אפי' הניחן מכוסין ומצאן מכוסין אם אינם פקוקין ומהודק הכסוי. כדגרסי' בירושלמי ...".

(ב) **פ"ח** (ס"ק א') – "גרסינן בירושלמי [שם] לגין מכוסה ואינו פקוק אסור, פקוק ואינו מכוסה אם היה פקקו חוץ מותר, פירוש מהודק יפה. ומפרש התם דשיעור ההידוק הוא כדי שינטל בפיקקו דכיון שהוא מהודק כל כך יפה עד שיכול ליטול הכלי על ידי אחיזת הפקק לבדו בידו מותר, אבל אם אינו מהודק כל כך אסור משום דחיישינן שמא הנחש נטל הפקק וגילהו ושתה ממנו וחזר וכיסהו, ואף על גב דאיתא התם דעובדא אתא קומי רבי בחד דחמתיה מגלי ומכסי אמר מפני רשע זה נקלקל את הכסויין, י"ל דההיא מיירי בכסוי פקוק ומהודק יפה. אי נמי לא היה מהודק יפה ולא קיימא לן כוותיה דרבי כדאמרין בש"ס דילן פרק אין מעמידין [עבודה זרה ל, א] פירוקא לסכנתא, ותו דכיון דאמוראי פליגי התם בירושלמי בענין הידוק הפקק כמה ליהוי, א"כ פליגי אהך עובדא דרבי ופשיטא דלא משגיחין ביה ודוק".

2. כיסוי קל, אפי' נייר.

(א) שיטה מקובצת (חולין [היו"ל מכת"י ע"י חברת אהבת שלום] דף י. ד"ה והראב"ד) – "והראב"ד ... דאינו מחזור, דכמה מעשים חזינן דבכסוי לחודיה סמכין בלא פקק".

(ב) **חזו"א** (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ח אות י', שע"ז אות כ"ג) – "כדי שהמשקים (ששייך בהם גילוי) לא יהיו מגולים הי' מרן החזו"א מכסם אף בכסוי קל כגון נייר וכדומה ואעפ"י שבפר"ח הלכות גילוי (שמרן אמר שבפר"ח מובאים ההלכות הפסוקות בעניני גילוי ובכל שאלות גילוי הי' מעיין שם) כתב שצריך כיסוי שנחש לא יוכל להסירו כגון פקק וכיוצ"ב, מ"מ מרן זצ"ל הסתפק בכסוי קל".

חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות ה', עמ' ע"ה) – "שמעתי שהי' מכסה בנייר וסומך עייז לענץ גילוי (ועי' בירו' תרומות פי"ה ה"ג מכוסה ואינו פקוק אסור וצ"ע ועי' בתוספתא דתרומות פ"ה ה"כ גי' אחרת)".

(ג) **הגר"ש** זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגר"ש אלישיב סי' ד' אות י"ח, עמ' קל"ט) – "מספיק כיסוי קל מנייר לכסות המשקה, ואי"צ כיסוי כבד שלא יוכל הנחש להרימו".

3. מראי מקומות.

(א) **הגר"ח** זצ"ל (שמירת נפש שאלה ל"ד-ה, ריש עמ' קפ"ב) – "בשיטה מקובצת לחולין [היו"ל מכת"י ע"י חברת אהבת שלום] דף י' מובא דברי הראב"ד שמים שהיו בכלי מכוסה ואינו פקוק והדוק אסור לשתותם וכמבואר בירושלמי דתרומות. והביא שם דברי שיטה שהקשה על הראב"ד וז"ל 'ואינו מחזור דכמה מעשים חזינן דבכיסוי לחודיה סמכין בלא פקק' עכ"ל. וצ"ב לאיזה מעשים כוונתו. תשובה: כנראה שהיו זהירין בגילוי ובזה הקהילו".

(ב) **שמירת נפש** (סי' י"ט) – "והפר"ח סי' קט"ז נקט כן להלכה דבעינן כיסוי מהודק היטב, וצ"ע שהרמב"ם והטור לא הזכירו מכל זה ומשמע דס"ל דכל כיסוי מהני להציל מגילוי, ועי' מש"כ בזה בחסדי דוד תוספ' פ"ז מתרומות ה"כ".

ג. מתוך ארון סגור.

1. מיקל [אם בדקו קודם].

(א) **רמב"ם** (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' י"ג) – "בדק את התיבה או את המגדל ואחר כך הניחו בו הרי זה מותר, ואם היה בהן נקב אסור, כמה יהיה בנקב, כדי שתכנס בו אצבע קטנה של קטן".

(ב) **הגר"ש** זצ"ל (אשרי האיש פרק ז' סעי' ב') – "משקה שנמצא בתוך ארון, אפילו הוא צמוד לקיר אך יש לו דופן בגבו, נחשב כמכוסה".

הגר"ש זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות ע"ט, אשרי האיש או"ח ח"ב פרק ז' אות נ') – "יין שעמד מגולה אפילו זמן רב בתוך מקרר או בארון, לא נחשב גילוי ולא נפסל לקידוש".

(ג) **חוט שני** (שבת ח"ד פרק פ"ה ס"ק י"א, עמ' צ"ט) – "בקבוק יין שנתגלה והוא בארון שגור, או מקרר סגור, אם הוא סגור היטב לא הוי גילוי לענין קידוש, אכל אם השרצים נכנסים בארון, כבר הוי מגולה ואין מקדשים עליו".

(ד) הגר"ח זצ"ל (שערי שיח עמ' מ"ח תשובה מ"ד, דרך אכילה עמ' פ"ג [לשונו מובא לקמן]) – "שאלה: (חולין י, א) באיסור שתיית מים מגולים, האם כשהיה הכלי הפתוח מונח בארון סגור יש לחוש לגילוי. תשובה: אם בדקו הארון לפני כמותר".
הגר"ח זצ"ל (צהר ח"ז עמ' קמ"ט אות י') – "ויש להסתפק ביין מגולה שהיה בתוך המקרר או הארון האם ראוי לקידוש או גם בזה שייך הקריבהו נא לפתח. תשובה: אם היה סגור ובדוק אין זה גילוי".

ד. משקין מגולין במקרר (refrigerator).

1. מיקל [אע"פ שלא בדקו קודם].
(א) חזו"א (הגר"ש דבליצקי זצ"ל מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות י"א, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ט) – "ושמעתי מהחזון איש שאף להמחמירים בגילוי אין צריך לחשוש למשקים מגולים בתוך המקרר".
חזו"א (עלינו לשבח דברים ח"א עמ' תרכ"ח תשובה ל"ג) – "שמענו בשם החזון איש במונח במקרר שאין בו חשש גילוי משום נחשים, אין בו גם איסור משום הקריבהו נא לפתח".
חזו"א (דרך שיחה ח"ב עמ' ת"נ) – "סבר שבפיז'ר אין גילוי, שאינו יכול להחזיק מעמד בקור זה".
חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות א') – "ופ"א הי' במקרר סגור והתיר אע"ג ששם הי' מגולה בפנים (ועי' רמב"ם פ"א מרוצה הי"ג דבעינן בדק וצ"ע ואולי מפני הקור אין הנחש נכנס)".
(1) הגר"ח זצ"ל (שמירת הגוף והנפש סי' מ"ד הע' לסעי' ד') – "כשהשאירו משקין מגולין בהמקרר הורה מרן החזו"א זצ"ל שיש להקל דנחשב מכוסה (ואולי טעמו משום הקור במקרר דאין הנחש נכנס למקום כ"כ קר)".
(2) ציץ אליעזר (חכ"ב סי' מ"א אות ב') – "מצאתי בספר שמירת הגוף והנפש ... ולדעתי עיקר ההיתר שהורה החזו"א ז"ל להקל במקרר הוא מפני שאין מציאות שיבוא לשם נחש".
(ב) הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות ע"ט, אשרי האיש או"ח ח"ב פרק ז' סעי' נ', שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות י"ט [עמ' קל"ט]) – "יין שעמד מגולה אפילו זמן רב בתוך מקרר או בארון, לא נחשב גילוי".
(ג) ציץ אליעזר (חכ"ב סי' מ"א) – "דהתקנה מקדם בזה לא היתה לאסור גם על כגון כשהמשקים נתונים במקרר והדומה לזה במקום שלא יתכן שיכנס שם נחש, ונחשב אז זה כמכוסה, שהרי על זה הא לא נאמר שהכלי בעצמה שהמשקה נתון בתוכו צריך להיות מכוסה בדיקא, כי האיסור לא משום רוח רעה כבשום קלוף וכו', אלא משום גזירת נחש והדומה כדאיתא במשניות תרומות פרק ח' משנה ד', ועי' דף ל' וכו' כדיוע"ש. ושפיר מותר בכנוז"ל".
(ד) שבט הלוי (ח"ו סי' ס"ג אות ב', קובץ מבית לוי בעניני יו"ד עמ' פ"ו הע' ד') – "מש"כ להסתפק לאלו המחמירים על עצמם בגילוי גם בזה י"ז עיין יו"ד סי' קט"ז ופת"ש בשם השלה"ק והגר"א ז"ע. איך הדין בצלחת מגולה שנמצאת תוך המקרר אם נחשבת עי"ז למכוסה או לא. נשאלתי עי"ז כבר כ"פ - ודעתי להקל בפרט בזה י"ז דמן הדין אין חשש כלל, - וגם יראה דאין נחש דרכה במקומות קרים כאלה וא"כ י"ל שמעיקרא לא היו בכלל גזרה בכה"ג, - וכמו תבשילין שאין נחש אוכל מהם וכיו"ב במשקין כמבואר בש"ס - ואין להאריך בפשוט".
(ה) הגרא"ל שטיינמן זצ"ל (שפתי איל יו"ד אות ז') – "שאלתי למו"ר זצוק"ל אם יש לחוש לגילוי משקין במשקין המגולים שבתוך המקרר ואמר לי דבפשטות זה בסדר".
(ו) הגר"ח זצ"ל (עלי שייח עמ' רכ"א אות ב') – "שאלה: האם מותר להשתמש במים גלויים שבמקרר. תשובה: אם בדקו וסגרו מותר".
הגר"ח זצ"ל (דרך אכילה עמ' פ"ג) – "שאלה: בקבוק יין שנתגלה והוא בארון סגור או מקרר סגור האם הוי גילוי. תשובה: אם בדקו קודם".
הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות י"ד) – "משקה שנמצא בתוך המקרר והמקרר סגור אין נקרא מגולה (אם שמרו על זה עד שנכנס למקרר)".
(ז) שמירת נפש (פרק י"א ס"ק צ', ס"ק קס"ב) – "ובתוך מקרר מותר אע"פ שלא בדקו קודם. [עדות הגר"ח זצ"ל שליט"א [זצ"ל] בשם החזו"א, וכו' דאולי מפני הקור אין הנחש נכנס ולכן אי"צ בדיקה. (וכדבר הזה מצינו בפ"י מהר"א פולדא על הירו' דפי' הא דקתני בירו' תרומות פ"ח ה"ג דבשעה שיש גשמים 'מכיון שהותר מה שבשדה הותר מה שבבית' דטעם ההיתר מפני שהוא זמן קור ואין מצויין נחשים אך כ' שהוא פלוג' בירו' שם. ועי' קונטרס נפש אדם סעיף כ"ו). ועוד י"ל דאין רגילות לפתוח מקרר ולצאת מהחדר ולכן אין לחוש שיכנס שם נחש]".
(ח) אבני דרך (ח"ה סי' ו').
2. מראי מקומות.
(א) רבבות אפרים (ח"ה סי' רפ"ז) – "ובדבר שאלתך במקרר שיש צינור מפולש שדרכו זורם קרח מופשר, הצינור הוא פתוח בשני צדין בעובי של כאצבע קטנה צד אחד נמצא בתוך המקרר וצד השני חוצה לו תוך קערה מתחת למקרר, השאלה המתעוררת האם חלב ושאר משקין מגולין הנמצאים במקרר חל עליהם האיסור של משקין שנתגלו, ובמיוחד אם לנה עליהם הלילה דחמור טפי ולא ראה שמקפידים לסגור לגמרי החלב הנמצא בתוך המקרר, ואולי מחמת הקור לא חשיב מקום שנכנס לשם נחשים. נראה דיראו שהחלב יהיה מכוסה וכן שאר המשקין כמו שאצלינו במקרר מכוסה, ואפילו אם לא מכוסה לגמרי נראה דיש להקל וטעמו או דנחש לא יכנס בחור קטן כששומע רעש, ובאמת יש להקפיד לסגור כל משקה שבמקרר שגלוי, שיהי' חתום. וחשבתי כשיש טשעניק עם מים חמים מע"ש על הבלעך כל הלילה הלא מהחור ששופך את המים, הזה נחש יכול להכנס, וצריך לומר היות שהמים חמים אז לא גזרינן אז כמו כן הכא היות שהמים קרים לא גזרינן".

ה. השיעור.

1. בכדי שתאבד המרה.

- (א) בית יהודה (יו"ד סי' כ"ה) – "שאלה בדין מים מגולין דנאסרו אם נתערבו במים או משקין המותרין אם בטלים בס' כשאר איסורין וכחתיכת בשר שנפלה ליורה של דגים דבטילה בס' למסקנ' הפר"ח ונראה פשוט כיון דשיעור מים המגולין כדי שתאבד בהם המרה ולא מהני ס' כנגד הארס א"כ ה"נ בתערובתן בעינן שיעור כדי שתאבד המרה משא"כ בבשר ודגים אין אוסרין אלא אם נרגש טעמן ובשיעור הס' אין כאן טעם כלל".
- (ב) פר"ח (ס"ק א') – "שיעור המים שיאסרו אם נתגלו כדי שיהיה הסם ניכר בהם ומזיק, אבל אם היו המים מרובים כדי שתאבד בהן המרה הרי אלו מותרים בין בכלים בין בקרקעות וכן הדין בשאר המשקין".
- (ג) ברכי יוסף (שיורי ברכה ס"ק ה') – "נתערבו מים מגולים עם שאר מים טובים אינם בטלים בששים, אלא בשיעורם, דהיינו כדי שתאבד בהם המרה. הרב מהר"י עייאש ז"ל בספר בית יהודה, שו"ת י"ד סימן כ"ה".
- (ד) יד אפרים (על רמ"א סעי' ב') – "ועיין שו"ת בית יהודה [יו"ד] סימן כ"ה ... במקום שאוסרין מים מגולים לא מהני ששים, רק שיעורם בכדי שתאבד המרה, ע"ש".
- (ה) דרכ"ת (ס"ק י"ב) – "עי' בשיורי ברכה אות ה' וביד אפרים שכ' בשם תשו' בית יהודה חיו"ד סי' כ"ה דבמקום שאוסרין מים מגולין לא מהני ס' רק השיעור הוא בכדי שתאבד המרה עיין שם וכדברים אלו מבואר גם בפר"ח ס"ק ג'".
- (ו) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ד סעי' ה').

ו. מים מגולים שנכבשו בכלי מעת לעת, האם צריכים להגעיל את הכלי.

1. הגר"א נבנצל שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ד אות א') – "שאלה: להמקיפים בגילוי, אם השאירו מים מגולים בכלי ליותר מעת לעת, ונכבשו שם, האם צריכים להגעיל את הכלי. תשובה: כמדומני שלא".
2. שבט הקהתי (ח"ג סי' רכ"ג) – "העולה להלכה: במקומות דשכיחי נחשים יש להגעיל הכלי, ואין מועיל במה שהכלי אינו בן יומן, אבל במקומות דלא שכיחי נחשים אלא דמחמיר על עצמו משום גילוי יש להתיר הכלי גלי הגעלה אפילו תוך מעל"ע".

ז. מגולה בליל הסדר.

1. מחמיר, אין לחלק.
- (א) הגר"ח ק"צ"ל (שמירת נפש עמ' קע"א אות ד', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו ריש עמ' תי"ז) – "שאלה: בליל הסדר זה לילה המשומר מהמזיקין, מה הדין לגבי אוכל שנשאר מגולה בלילה, האם אסור באכילה או מכיון שזה משומר ממזיקין מותר באכילה. תשובה: ממזיקין ולא מנחשים".
- (ב) משמרת ליל שימורים (סי' י"ז ד"ה והנראה).
2. מראי מקומות – כרם אליעזר ([בתוך ס' פרדס יוסף החדש פסח] סי' א' אות כ"ד), בית מתתיהו (עץ חיים גליון ל"ה עמ' רצ"ט).

ח. תרופות לשותה מים מגולים.

1. שבת (דף קט:): – "ושותין אבוברואה ... למאי עבדי לה לגילויא. ואי לא ליתי חמשא כלילי, וחמשא כוסתא דשיכרא, ונישלוקינהו בהדי הדדי עד דקיימא אאנפא, ונישתי. אימיה דרב אחדבוי בר אמי עבדה ליה לההוא גברא חד כלילא וחד כוסתא דשיכרא, שלקה ואישקיתיה ושגרא תנורא וגרפתיה, ואותביתיה לבינתא בגוויה ונפק כהוצא ירקא. רב אויא אמר: רביעתא דחלבא מעיזא חיורתא. רב הונא בר יהודה אמר: ליתא אתרוגא חליתא, ולחייקיה ולימלייה דובשא, ולותבה בי מילליי דנורא וליכליה. רבי חנינא אמר: מי רגלים בני ארבעים יום. ברזינא לזיבורא, רביעאה לעקרבה, פלגא ריבעא לגילויא, ריבעא אפילו לכשפים מעלו. אמר רבי יוחנן: אניגרון, ואבנגר, ותיריקה מעלו בין לגילויא בין לכשפים".
- (א) הגר"ח ק"צ"ל (שערי שיח עמ' מ"ח תשובה מ"ה) – "שאלה: להנוהגים כהגר"א למיחש לגילוי בזמן הזה ג"כ, האם מי ששתה מים מגולים יהדר אחר מי אבוברואה וכיו"ב המובא בגמ' שבת (קט, ב) דהם רפואה לזה, או"ד סו"ס א"צ רפואה. תשובה: אין אנו יודעים מהו אבוברואה".
- הגר"ח ק"צ"ל (שערי שיח עמ' מ"ח תשובה מ"ו) – "שאלה: בהנ"ל, עדיין יל"ע באופן ידיעין מהו אבוברואה האם יש ענין לשתותו כיון שהתקנה היתה מחמת סכנה, או לא כיון שכל מה שס"ל להגר"א הוא שתקנ"ח במקומה עומדת גם שאין סכנה כבזה"ז, אבל סוף כל סוף אין חשש ששתה ארס. תשובה: א"א לדעת היום שנשתנו השמות".
- הגר"ח ק"צ"ל (שערי שיח עמ' מ"ח תשובה מ"ז) – "שאלה: כיון ששתיית מים מגולים הם גם נזק רוחני [כגון לכוונת התפילה כמקובל מהגר"א], האם השותה מים מגולים ושוב שתה מי רפואה הנ"ל יועיל לו גם להענינים הנלווים במים מגולים, [מאחר וגדרי מים מגולים הם לפי החשש של ארס נחש]. תשובה: יתכן".

- ט. מראי מקומות – הגר"ש א"צ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות א', שמירת נפש עמ' קכ"ה - עמ' קל"ט, הל' שבת בשבת ח"א פרק ז' סוף הע' ס"ג [עמ' ת"ב]), הגר"ח ק"צ"ל (שמירת נפש עמ' קמ"ג - עמ' ר"ד), הל' שבת בשבת (פרק ז' הע' ס"ג*), סוף ח"א עמ' תשס"ב), ילקוט יוסף (שבת כרך א' ח"ג מהדורת תשע"ב סוף עמ' תקנ"ו).
1. ח"א (כלל קכ"ח סעי' ח') – "והמנהג לסנן המים, שלא יפלו לתוכן איזה גרעינים, וכן צריך להיות מכוסים מטעם זה, (ועוד על כל פנים לענין מצוה ראוי לזהר בגילוי)".

ב] איזה משקה ואוכלין.

- משנה (תרומות פרק ח' משנה ד', ירושלמי שם משנה ג') – "יין של תרומה שנתגלה ישפך ואין צריך לומר של חולין שלשה משקין אסורים משום גלוי המים והיין והחלב ושאר כל המשקין מותרים כמה ישהו ויהיו אסורין כדי שיצא הרחש ממקום קרוב וישתה".

א. מה נכלל ב"מים".

1. טפות מים.

(א) מחמיר.

(1) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ח אות ז', ח"ב עמ' רצ"ה אות י"ח ד"ה א"ה, דפו"ח ח"ג עמ' צ"ה אות כ"ב ד"ה א"ה) – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל שחושש לגילוי גם בטפות מים שנשארו בכוס, ומגביו או שוטפו לפני שמשתמש בו, (וב"ב אמרו כמדומה שראוהו פעמים מנער את הכוס לפני השמוש) ורק אם הניחו את הכוס עם הפה למטה אין בו גילוי, וכן ראיתי בביהכ"נ ששוטף את הכלי לפני שנוטל בו את ידי מהטעם הנ"ל. פעם בפסח כבדני מו"ר ביין והכוס לא הי' שטוף אמר לי מו"ר שיש בכוס שיירי יין ויש בהם גילוי, לך ותשטפנו (א"ה, בכוס היו טפות מועטות וכמדומני מיובשות)".

2. מים קפואים: קרח, שלג.

(א) מיקל.

(1) הגריש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות כ', סוף עמ' קל"ט) – "בחיכות קרח אין לחוש משום גילוי".

(2) פסקי תשובות (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט) – "בקרחה אין איסור גילוי, כן מובא בשם הגר"ח קניבסקי".

(ב) מראי מקומות.

(1) הגר"ח זצ"ל (שמירת נפש תשובה כ"ב, עמ' קמ"ו) – "האם יש לחוש לגילוי במים קפואים (קרח). תשובה: צ"ע מפני קצת משקה שנמצא עליו בדרך כלל".

(2) הגר"ח זצ"ל (שמירת נפש סוף עמ' ר"א) – "שאלתי במי שנתן חתיכות קרח בקנקן עם מים מגולים, וכשנודע לו שזה מגולה רוצה להעביר החתיכות למים אחרים, האם צריך לחוש שזה ספג מהארס. ואמר, בתוך קרח הארס לא נספג, ויגב קצת מלמעלה ויוכל להעבירם למים אחרים".

3. שלג.

(א) מחמיר.

(1) הגר"ח זצ"ל (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט) – "שאלה: האם שלג ששהה כל הלילה בחוץ, יש דין של מים מגולים לענין שתיה, מציצה וכדו' למי שמקפיד. תשובה: כן".

(ב) מיקל.

(1) הגר"א בבצל שליט"א (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט) – "שאלה: האם שלג ששהה כל הלילה בחוץ, יש דין של מים מגולים לענין שתיה, מציצה וכדו' למי שמקפיד. תשובה: לא".

(2) הרש"א שטרן (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט) – "כמדומה שלא".

(3) אבני דרך (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט [עמ' ד"ש], ויען שמואל חי"ט סי' ע').

(4) הגר"ש אבינר (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט) – "שלג לא נחשב כמים לענין הזה ...".

(5) הרפ"א מייערס (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט) – "אם זה שלג ולא נמס לא ראוי לטבילה וממילא הוא הדין לגבי לינה".

(6) שוואלין ודורשין (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט) – "כבר דנתי בזה בעבר. ונלענ"ד דאין חשש, אף שלא ראוי לאכול או לשתות שלג מסיבות אחרות".

(7) פסקי תשובות (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט) – "בקרחה אין איסור גילוי, כן מובא בשם הגר"ח קניבסקי".

(8) מחקרי ארץ (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט, עמ' ש"ו).

(9) אשר חנן (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט, סוף עמ' ש"ו) – "מסתבר אצלי שלא".

ג) מראי מקומות – ודרשת וחקרת (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט, "צ"ע בזה"), בית מתתיהו (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט, עמ' ש"ו), שו"ת השואל (ח"ב סי' נ"ט).

(1) נותן שלג (שו"ת השואל ח"ב סי' נ"ט, ריש עמ' ד"ש) – "שיש לחלק בין קרח לשלג, שבקרחה נשאר בדרך כלל קצת משקה עליו, אולם בשלג טרי לא נשאר משקה".

4. בירה.

(א) מחמיר.

(1) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו אות א') – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל שבשכר (בירה) שייך גלוי וכך נוהג למעשה, ואמר לי משום שזה מים, ושאלתיו הלא זה מבושל וכן יש בזה תבלינים, אמר לי אעפ"כ זה מקרי מים. (א"ה, עי' גמ' ע"ז דל"א ע"ב)".

5. קפה (coffee).

(א) מיקל.

(1) חזו"א (ארחות רבנו ח"ה עמ' קכ"ט אות ה') – "מו"ר (שליט"א) זצוק"ל בשם בנו הגר"ח ק שליט"א [זצ"ל] ששמע ממרן החזו"א זצוק"ל שבכוס קפה אין גלוי למרות היות בו מים וחלב נשתנה טעמו".

(ב) מחמיר.

(1) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו אות י"ז, דפו"ח עמ' שס"ב אות י"ז, ח"ה עמ' קכ"ט אות ה') – "נזהר מאד בגלוי ואף לאחר שעשתה קפה עם חלב כרגיל או תה אם שוכח ויוצא לרגע מהחדר ונשאר מגולה ואין בן אדם בחדר שוב אינו שותה. והקפידו תמיד שיהיו מכוסים ...".

6. תה (tea).

(א) מחמיר.

(1) עי' חזו"א (טעמא דקרא הנהגות חזו"א אות כ"ז [לשונו מובא לקמן], ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו אות י"ז, דפו"ח עמ' שס"ב אות י"ז, אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות א' [לשונו מובא לקמן], אות ג' [עמ' ע"ד]) – "אמר לי מו"ר ששוחח עם מרן החזו"א אם שייך גלוי בתה ואמר מרן שמסתבר היות ונשתנה טעמו שאין בו גלוי מ"מ לא פסק ברור כך והחמירו בזה מרן ומו"ר".

(2) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו אות י"ז, דפו"ח עמ' שס"ב אות י"ז) – לשונו מובא לעיל.

(3) הגר"ח ק"צ (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות י"ב) – "מחמיר גם כן בשאר המשקין שיש להסתפק עליהם (מפני שמעורבים בדבר אחר כגון תה)".

(ב) מראי מקומות.

(1) הגריש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות ו', עמ' קל"ח) – "בתמצית תה אין דין גילוי מפני שהוא מר ונשתנה טעמו מטעם המים".

הגריש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות ז', עמ' קל"ח) – "בכוס תה מוכן (כשכבר אין עולה ממנו הבל) אם שפך תמצית באופן שמרגש היטב שינוי טעם המים, אין בו דין גילוי. אך אם שפך רק מעט תמצית אין בזה כ"כ שינוי טעם ויש בו משום גילוי. וכן הסוכר שנותנים בתה לא משנה כ"כ את טעם המים ויש להחמיר".

הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ג) – "מיץ פירות מותר. וכל המשקאות שהם מים עם תמציות דינם כמים".

7. אבטיח שלנו (watermelon).

(א) מחמיר.

(1) אבני דרך (חי"ד סי' קמ"ד) – "האבטיח עיקרו מים ... אסור באכילה, אך אם היה במקרה אין מקום להחמיר".

ב. האם מיץ ענבים נכלל ב"יין".

1. מחמיר, שדינו כמו יין.

(א) הגריש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות ג', עמ' קל"ח) – "במיץ ענבים יש דין גילוי דכיון שעשו למיץ פסטור והורידו ממנו את התסיסה הרי הוא כיון".

(ב) הגר"ח ק"צ (אשיחה ח"א עמ' שי"ח) – "מיץ ענבים שעמד מגולה כל ליל שבת האם מותר לעשות עליו קידוש ומה קורה שעמד קצת זמן מגולה ומה דינו בעמד מגולה במקרה. תשובה: דינו כיון".

הגר"ח ק"צ (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה רס"ז) – "שאלה: אם אפשר לקדש במיץ ענבים שהיה בגילוי למקפידים בזה או רק ביין. תשובה: מיץ ענבים כיון".

עי' הגר"ח ק"צ (שמירת נפש תשובה נ"ט) – "האם מיץ ענבים חשיב כיון תוסס קודם שהחמיץ להיות יין שאי"ב משום גילוי. תשובה: צ"ע".

(ג) שמירת נפש (קיצור דיני משקין ערך מיץ ענבים, עמ' רכ"ה) – "מיץ ענבים - בפשטות נוהג במיץ ענבים דין גילוי כיון".

ג. מה נכלל ב"חלב".

1. לבן: יוגורט (yogurt).

(א) מחמיר, שדינו כמו חלב.

(1) חזו"א (טעמא דקרא הנהגות חזו"א אות כ"ז, אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות א' [לשונו מובא לקמן]) – "והקפיד גם על טה"א ולב"ן מגולה ואמר שאם יש על החלב קרום שלם מלמעלה אין לחוש לגילוי שאלו הנחש הי' מנקר הי' ניכר בקרום".

(2) הגריש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות ט"ז, עמ' קל"ט) – "בלבן יש דין גילוי כדין חלב".

(ב) מיקל.

(1) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ז אות ב', ח"ה עמ' קכ"ז אות ד') – לשונו מובא לעיל.

(2) שמירת נפש (עמ' רכ"ד) – "לבן - בפשטות אין נוהג בלבן דין גילוי [דלא אסרו אלא חלב]".

2. גבינה.

(א) מיקל.

(1) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ז אות ב', ח"ה עמ' קכ"ז אות ד') – "היתה שאלה אצל מו"ר (שליט"א) זצוק"ל נתגלה חלב בעת שהתחיל להיות גבינה דהיינו החלב כבר התחיל להחמיץ אבל עדיין לא נעשה גבינה גמורה, אם יש לחשוש לגלוי ואמר מו"ר שמסתבר דלא משום דכבר אינו חלב ונשתנה טעמו, וכמו שכתב הרמב"ם (בפ"א מהל' רוצח ה"י) שנפלו לתוכו דברים חדין וכו' ונשתנה טעמו לא שייך בזה גלוי ומסתבר דה"ה כאן דרך בחלב טוב מצינו דאסור משום גלוי אבל לא בנחמץ, ובגבינה לא שייך גלוי וכן לא בשמנת ולא בלבן דהם אינם חלב. וכן ראיתי הרבה פעמים בגבינה דלא חשש מו"ר לגילוי".

(ב) אם יש צחצוחי חלב יש להחמיר.

(1) הגר"ח ק"צ (שמירת נפש תשובה מ"ז, עמ' ק"ג) – "גבינה האם יש בה משום גילוי. תשובה: אם יש בו צחצוחי חלב ועי' ע"ז ל"ה א'".

(ג) ע"ז (דף לה.) – "גבינות עובדי כוכבים ... מאי גזירתא. אר"ש בן פזי אמר ריב"ל: משום ניקור ... אלא מעתה, יבשה תשתרי, ישן תשתרי. דא"ר חנינא: יבש מותר, אין מניחו ליבש, ישן מותר, אין מניחו לישן ...".

(1) רש"י (ע"ז דף לה. ד"ה יבש) – "יבש מותר. כל גילוי שיבש מותר דארס של נחש אילו היה שם לא היה מניחו ליבש".

(2) רש"י (ע"ז דף לה. ד"ה ישן) – "ישן מותר וכו'. יין ושכר שנתגלו כשהם חדשים והמתין להם עד שנתיישנו מותר דאי היה בו ארס של נחש לא היה מניחו ליישן".

(ד) מראי מקומות – שמירת הנפש (פרק י"א ס"ק כ"ח).
3. חמאה.
(א) מחמיר.

(1) הגר"ח זצ"ל (שמירת נפש תשובה מ"ח, עמ' ק"נ) – "חמאה האם יש בה משום גילוי. תשובה: ע"י רמב"ם פ"ג ממאכ"א הט"ו שיש בו צחצוחי חלב".

4. חלב אשה.

(א) מחמיר – הגר"ש זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגר"ש אלישיב סי' ד' אות י"ז, עמ' קל"ט), הגר"ח זצ"ל (שמירת נפש עמ' ר"ב, והוספה שם), שמירת נפש (סי' ד', עמ' רכ"ד).

ד. דבש.

1. מחמיר – רי"ף (ע"ז דף י:), רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' ז'), רא"ש (ע"ז פרק ב' סי' י"ג), טור (סעי' א'), פר"ח (ס"ק א'), פר"ת (ס"ק א').

2. מראי מקומות.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ז אות ג') – "שאלתי את מו"ר בנוגע לגילוי בדבש שכתוב בפר"ח שהלכה כרמב"ם שיש בו גילוי ושאלתי מה דינו של דבש גושי וענה לי שהסברא שאם לא רואים בו נקב שמותר".

ה. חומץ.

1. מיקל – ע"י רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' ז').

ו. מלח.

1. מיקל – הגר"ח זצ"ל (אריה שאג עמ' תש"ג אות רצ"ב, "לא").

ז. פטירות.

1. מחמיר – פר"ח (ס"ק א', סי' פ"ד ס"ק י"ט), דרכ"ת (ס"ק ד').

2. מראי מקומות – ברכי יוסף (שירי שיריים ס"ק א').

(א) הגר"ח זצ"ל (הערות על ס' שמירת נפש הל' רוצח ושמירת נפש פרק י"ב על ס"ק קל"א) – "י"מ דוקא פטריות נקורים [א. ה. כן מבואר בפר"ח סי' פ"ד ס"ק י"ט ובחזון יחזקאל, אבל בחסד"ד נראה דכולם אסורין ע"ש] וי"מ דוקא מין מסויים של פטריות שהוא מסוכן [א. ה. ע"י פר"ח סי' פ"ד, ובשירי שירים לשירי ברכה לברכ"י יו"ד סי' קט"ז] דהא בגמ' בכ"ד מצינו שאכלו (פטירות)".

ח. ציר.

1. מחמיר – רי"ף (ע"ז דף י:), רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' ז'), רא"ש (ע"ז פרק ב' סי' י"ג), פר"ת (ס"ק א'), קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א ריש עמ' ר"ז, "וכן ראיתי שהי' נזהר מגילוי ברוטב של דג מלוח או כבוש אף שהיו בו חתיכות בצל, חתיכות דג כמדומה לא הי' (ברוטב הזה הי' מטביל את פתו)").

2. מיקל – רשב"א (כדאי בב"י ס"ק א'), טור (כדאי בב"י ס"ק א'), פר"ח (ס"ק א').

ט. מוריים.

1. דינו כציר – ב"ח (סוף ס"ק ב'), כנה"ג (הג' ב"י ס"ק ד'), פר"ח (ס"ק א'), חלקת בנימין (ציונים ס"ק י"א).

י. שום כתוש.

1. מחמיר – רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' ח'), טור (סעי' א'), חלקת בנימין (ס"ק ב').

יא. שמן.

1. מיקל.

(א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תר"ל, מצות נר איש וביתו סי' ז' הע' כ"ו) – "שאלה: שמן שהיה בגילוי אם אפשר להדליק בו נ"ח למחמירים בגילוי. תשובה: שמן אין בו משום גילוי".

הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תרל"א) – "שאלה: צ"ע ממש"כ התוס' ב"ק קט"ו ע"ב שבשמן יש גילוי. תשובה: אולי כוונתם שמן בתערובת".

(ב) עמק התשובה (ח"ו סוף סי' רנ"ז) – "וראוי לדעת כי דין גילוי אינו נוהג בשמן, דנקטינן כרבנן דס"ל דאינו נוהג וכדאיתא בחולין מ"ט ע"ב".

(ג) שבט הקהתי (ח"ג סי' ר').

(ד) נטעי גבריאל (חנוכה פרק י"ח הע' כ"ח) – "דנקטינן כרבנן בחולין דף מ"ט ע"ב דאין דין גילוי נוהג בשמן".

(ה) חלקת בנימין (ס"ק ב').

2. מראי מקומות – שמירת נפש (סי' י"א).

(א) לענין להדליק נרות חנוכה בשמן שהיה מגולה - עי' סי' תרע"ג סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

יב. כל פרי שיש בו לחות: כגון קישואים, דילועים, תאנים, ענבים, מלפפונות, ואבטיחים - אם הם מבוקשים.

1. מחמיר - רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"ב הל' ב'), טור (סעי' א'), חלקת בנימין (ס"ק ב').

2. מראי מקומות – שמירת הנפש (סי' כ"ה).

(א) תזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות ז', עמ' ע"ה) – "גיסו הגרייז ברזם זצייל הביא לפניו פרי מנוקר לשאול אם מותר והתיר ואינו יודע אם משום שלא חש לניקור או שהכיר על הנקב שאינו מנחש".

(ב) הגר"ח ק"צ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות ט"ו) – "אמר לי שגם על ניקור שיש בירקות מקפידים אלא שאין אנו יודעים מהו ניקור".

ג. בזמן הזה: במקום שאין נחשים מצויין.

א. ראשונים.

1. מיקל - שאין נחשים מצויין בינינו. [יש דברו על דין גילוי במשקין, ויש דברו על דין גילוי בגבינת עכו"ם. ומי שמיקל בגבינת עכו"ם, מיקל כאן. אבל מי שמחמיר בגבינת עכו"ם, אין ראייה לכאן, כדאי בראשונים].

(א) תוס' (ביצה דף ו. ד"ה והאידנא, ע"ז דף לה. ד"ה חדא) – "וה"נ אמרינן גבי מים מגולין דאסורין שמא נחש שתה מהן ועכשיו שאין נחשים מצויין בינינו אנו שותין מהן אפילו לכתחילה".

(ב) תוס' ר' אלחנן (ע"ז סוף דף לה.) – "ואין נזהרין העולם משאר גילוי עכשיו...".

(ג) תוס' הר"ש משאנץ (ע"ז דף לה. ד"ה לפי) – "וכיון דטעמא משום ניקור האידנא לא חיישינן לפי שאין נחשים מצויין בינינו ולא גזור אלא במקום שהנחשים מצויין".

(ד) תוס' ר' יהודה מפאריש (ע"ז דף נז:) – "מידי דהוי אגילוי, שאין אנו מקפידין, כיון שאין נחשים מצויין".

(ה) רי"ץ גיא (ריש הל' קידוש) – "וטעמא דמגולה משום ארס של נחש טעמא היכא דאיכא למיחש לנחש וכל היכא דלא חיישינן לנחש אף על פי דלא שפייה נמי ראוי הוא לומר עליו בורא פרי הגפן. ואמר מר רב שמואל הלוי והשתא דלא קפדי רובא דאינשי ולא חיישינן לארס נחש אף על פי דלא שפייה במסנתת אומר עליו בפ"ה אלא שאין מקדשין עליו קדוש היום משום הקריבהו נא לפחתך".

(ו) רמב"ן (ע"ז דף לה. ד"ה ולי) – "אבל שאר מגולין לא הושיבו ב"ד עליהם ולא נאסרו במנין אלא שהיו אוסרין עליהם מפני שסכנתן מצויה להם".

(ז) סמ"ג (לאוין סי' ס"ט, סי' ע"ה, סי' קל"ב) – "אין אנו נוהגין איסור בגילוי מפני שאין נחשים מצויין בינינו עכשיו".

(ח) סמ"ק (מצוה רכ"ג) – "גם טעם גלוי אינו נוהג בינינו".

(ט) פסקי רבינו יחיאל מפאריש (סי' קס"ב) – "ועכשו אין אנו נזהרים בגלוי כלל".

(י) תשובות מיימוניות (הל' מאכלות אסורות סי' א') – "ואין אנו נזהרים עכשיו בגילוי".

(יא) מהר"ם מרוטנברג (דפוס פרג אות רי"ד) – "ועכשיו אין אנו נזהרי בגילוי כלל".

(יב) עי' רשב"א (תורת הבית הארוך בית ג' שער ה' צ"א, הקצר שם) – "ובמקומות אלו שהקלו בגלוי אפשר מפני שאין הרחשים מצויין ושומר פתאים ה'".

(יג) רא"ש (ביצה פרק א' סי' ה', ע"ז פרק ד' סי' ז') – "ובזמן הזה אין לאסור מטעם זה כיון דליכא חברי האידנא כמו שאין נזהרין מגילוי לפי שאין נחשים מצויין".

(יד) ר' פרץ (הג' סמ"ק מצוה רכ"ג אות ה') – "דכיון דהטעם דאיסורא דמים הוי משום גילוי ועתה אין נחשים מצוים בינינו אם כן אין לנו להחמיר ולאסור מטעם דבר שבמנין".

(טו) שע"ד (סי' פ"א) – "ואין אנו נוהגין טעמא דגילוי".

(טז) ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א', עי' ק"ל-ב') – "והאידנא לא זהירי בגלוי שאין נמצאין נחשי שומר פתאים ה'".

(יז) ר"ן (יומא דף א: ד"ה משום) – "ועכשיו אין נזהרין בכך לפי שאין הדבר מצוי בינינו כשם שאין נזהרין בגלוי".

(יח) טור (סעי' א', או"ח סי' ק"ס סוף סעי' ב', סי' ער"ב סעי' א') – "והאידנא נהגו להקל אפילו בודאין שאין הרחשים מצויין עתה ואין בזה משום דבר שנאסר שלא גזרו אלא משום הרחשין וכיון שאין רחשין ליתא לגזירה".

(יט) אמנם עי' השל"ה לקמן. וצ"ע.

(כ) ס' המנהיג (הל' איסור חלב של גוים והחמאה שלהם אות קל"ה) – "ואין לחוש עכשיו לניקור הנחש שאין מצויין בארצינו".

(כא) או"ז (פסקי ע"ז אות קצ"ו) – "ועכשיו אין אנו נזהרין בגילוי כלל".

(כב) הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות א', דפו"ק י"א הל' ז', הל' מאכ"א פרק ג' אות י"ג) – "פי' התוס' דעכשיו אין אנו נזהרין מגילוי לפי שאין חמת זוחלי עפר מצוייה בינינו באלו מלכיות וכן כתב בספר המצות".

(כג) מאירי (ביצה דף ו. ד"ה ואף) – "כגון מים המגולין ומלח סדומית שעכשו נוהגין בהם היתר אחר שאין נחשים ומלח סדומית מצויים".

(כד) מרדכי (ברכות רמז ר"ז, מועד קטן רמז תתס"א, ע"ז רמ"ז תתכ"ו, רמז תתכ"ט) – "שאין נזהרין מגילוי לפי שאין נחשים מצויין".

(כה) או"ה (שער נ' דין ט', עי' שער מ"ו דין ה') – "ובשחתוך למטה מן הארכובה בבמה' ובחיה ברגליה שלפניה כשר בכל עניין אפי' אם כך באו מן השדה ולא נודע מי שברן או נשכן. ולא נודע לנו בודאי שנחש וכה"ג נשכו. ואף על גב דכתב הרמב"ם ריש פ' י"ב מה' רוצח לפיכך בהמה חיה ועוף שנמצאת חתוכין רגליה אף על פי שהן מותרין משום טריפה אסורין משום סכנה שמא אחד מזוחלי עפר נשכן עד שיבדקו בצליה. עכ"ל. ואנו לא בקיאין בדבר הצריך בדיקה כדאיתא לקמן. משום דאין נחשים מצויין בינינו

והולכין אחר הרוב כמו שאין אנו נזהרין עתה מאיסור מים מגולין שכתב ג"כ לפניו בפ' אחד עשר במצות עשיית מעקה. ולא חילק ג"כ לשם בין בזמניהם לזמן הזה.

(כו) מהר"ח או"י (סי' י') – "ואנן האידנא לא קפדינן אגילויא".

(כז) כל בו (סי' קמ"ה פסקים מהרב בעל התרומה אות י"ד) – "ואין אנו נזהרין עכשיו בגילוי".

(כח) עי' אורחות חיים (הל' איסורי מאכלות אות ס"ט) – "כתב הר"ף ז"ל ולאסור גבינת הגוים משום גלוי אין (צריך) נוהג עתה לפי שאין הנחשים מצויין בינינו אבל מ"מ אסורין לפי שמעמידין אותן בעור קיבת נבלה (והוי כבשר בחלב). ובארץ פרובינצה שאין מעמידין אותן אלא בפרחים אין חששא לקנות מהם אבל רב יצחק היה אוסר אותן משום גלוי דאי שרית להו בפרובינצה שאין נחשים מצויין שם אתי למישרינהו במקום שהנחשים מצויין שם עכ"ל".

(כט) האגור (סי' אלף רצ"ו) – "שעכשיו אין אנו נזהרין בגילוי".

(ל) מהרי"ל (הל' או"ה אות כ"ב) – "וממים גלויים ממש לא חיישינן לגילוי משום דלא שכיחי נחשים בינינו".

(לא) מהרי"ק (החדשים סי' מ"ב) – "יש להתירם לכל הני פוסקים דס"ל דטעם האסור משום גלוי כריב"ל מאחר שאין אנו נזהרין מגילוי בארצות האלה שאין נחשים מצויין".

(לב) צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד', מאמר ד' כלל א' פרק ו') – "עתה נהגו העולם להקל בזה מפני שאין הנחשים ובעלי ארס מצויין בינינו".

2. מחמיר.

(א) ר' אברהם מן ההר (כת"י ע"מ חולין דף קה., קובץ בית אהרן וישראל חק"י עמ' ו') – "והתוס' כת' שעכשיו אין אנו נזהרין במים אחרונים דלא שכיח' מלח סדומית גבן, ואין אנו נזהרים בגלוי דלא שכיחי נחשים ע"כ. ומדעתי אלו דברי נביאות הן וצריך להזהר בכל מה שאמר חכמים. וכן נראה דעת הר"ם שהביא הכל".

(ב) עי' אהל מועד (שער איסור והיתר דרך ה' נתיב ז') – "מפני שאין הנחשים מצויות במקומות הללו נהגו להקל בגלוי ואין ראוי לעשות כן".

3. מראי מקומות.

(א) פסקי ריא"ז (ע"ז פרק ב' הל' ב' אות ח', ע"ש במגיה ס"ק ס"ו) – "ואם הניחו מגולה אסור משום סכנה, לפי שבאותם המקומות מצויין נחשים בבתיהם ושותים לפרקים בכליהם, וצריכין לשמור המשקין שלהן והאוכלין שלהן מן הנחשים".

ב. מיקל - כשאין נחשים מצויין בינינו.

1. מחבר (סעי' א', או"ח סי' ער"ב סעי' א') – "ועכשיו שאין נחשים מצויים בינינו, מותר".

2. רמ"א (סי' ס' סעי' ג', דר"מ סי' קכ"ג ס"ק א', תו"ח כלל פ"ו דין ג') – "אין אנו נוהגין איסור בגילוי מפני שאין נחשים מצויין בינינו עכשיו".

3. בנימין זאב (סי' רכ"ב ד"ה ומזה) – "אין אנו נזהרין עכשיו בשום א' מכל אותם הדברים שאסרו חז"ל משום סכנה כגון מים אחרונים משום מלח סדומית ובגילוי משקין שלשה דמייתי פ"ק דחולין ובפרק אלו טרפות משום סכנת ארס נחשים המהלכים בגחונם על העפר ומנקורי תאנים וענבים ושאר פירות שנמצאים נשוכים משום שמא נשכם נחש מפני דהאידנא ליכא מלח סדומית מצוי בינינו ולא נחשים זוחלי עפר ולא אמרינן בהן כיון שהיו מדברים שבמנין שצריך מנין אחר להתירו דכיון דמוכחא מלתא שלא גזרו החכמים אלא במקומות הסכנה בלבד ומשום חששא ומשום סכנתא עברה החששא עבר הטעם".

4. רדב"ז (סי' אלף קמ"ז) – "השתא דלא חיישינן לגילוי מותר הוא".

5. ים של שלמה (ב"ק פרק ז' סוף סי' ל"ז, או"ח סוף סי' ע"ט) – "שאין נזהרים עכשיו בגילוי".

6. לבוש (סעי' א', סי' ס' סעי' ג', או"ח סי' ק"ה סעי' ה' [לשונו מובא לקמן]) – "מיהו האידנא אין נחשים מצויין בינינו ולא שאר הרחשים שיש להן ארס, הילכך נוהגין להקל בכל המשקין, ואפילו לכתחלה מניחין אותן מגולין ואין חוששין".

7. פרישה (או"ח סי' ער"ב ס"ק ג', סי' ש"ח ס"ק ל"ב) – "בזמן הזה דלא חוששין לגילוי".

8. עי' ב"ח (סי' ס' ס"ק ב', סי' קכ"ג ס"ק ד', חו"מ סי' רכ"ז ס"ק ז', או"ח סי' ק"ס ס"ק ה', סי' ער"ב ס"ק א') – "ונראה ליישב דאע"פ דרובא דעלמא אין חוששין לגילוי לפי שאין נחשים מצויין בינינו מכל מקום כבר נמצאים כמה בני אדם דמחמירין לעצמן ונזהרין מלשתותן".

9. מהרי"ט (ח"ב י"ד סי' ג' ד"ה ומדברי) – "במקומות אלו שאין נחשים מצויים ההיתר פשוט".

10. באר שבע (סי' ל"ד) – "גילוי אינו נוהג בינינו מטעם שאין נחשים מצויין בינינו".

11. תורת האשם (כלל פ"ו על דין ג').

12. ט"ז (ס"ק א', סי' קט"ו ס"ק י', אה"ע סי' קי"ט ס"ק ב', סי' קמ"ה ס"ק ז') – "שמצינו עוד ביו"ד סי' קט"ז לענין גזירת גילוי דהאידנא אין חוששין לגילוי כיון שאין נחשים מצויין בינינו".

13. פני משה (תרומות פרק ח' סוף הל' ו') – "הגילויין נוהגין וכו'. כלומר כל מקום וכל זמן שהנחשים מצויין כל ארץ וארץ לפי מקומה ושעתה ולאפוקי במקום שאין הנחשים מצויין".

14. תפארת למשה (על הט"ז ס"ק א') – "בזמן הזה דלא חיישינן לגילוי".

15. חגורת שמואל (סי' ס' ס"ק י') – "דחזינן דהאידנא לכתחילה מניחין המים מגולים ולית מאן דחש לכסותן אלא משום נקיות בעלמא".

16. שע"ת (או"ח סי' ד' ס"ק ז'), הו"ד בפת"ת (ס"ק ו') – "במדינתנו לא קפדי אגלויא כלל ואפילו להדחת פיו וכ"ש לנטילת ידיים".

17. מחצית השקל (או"ח סי' קנ"ד ס"ק י"ט, סי' תס"ח ס"ק א', סי' תרכ"ח ס"ק ו', סי' תר"צ ס"ק כ"ב, עי' יו"ד סי' ס' ס"ק ו') – "קיימא לן ביורה דעה סימן קט"ז [סעיף א] כיון שאין נחשים מצוים בינינו אין המשקין המגולים אסורים, דאע"ג דתחלה אסרו מחשש סכנה שמא שתה נחש מהן והטיל בהן ארס, ולא אמרינן דהוי דבר שבמנין וצריך מנין אחר להתירו".

18. תפארת ישראל (פסחים פרק ד' אות ב', ע"ז פרק א' אות נ"ז, עדויות פרק א' בועז אות א') – "שאינן נזהרין בגילוי משקין מה"ט בזה"ז מדאין נחשים מצויין בינינו".
19. גר"ז (או"ח סי' רע"ב סעי' א') – "שעכשיו אין נזהרים בגילוי לפי שאין נחשים מצויים בינינו".
20. צמח צדק (י"ד סי' ע"ו) – "דהשתא אין נחשים מצויים וכמו שמקילים בגילוי בשא"ד".
21. ערה"ש (סעי' ב', סי' ס' סעי' ד', סי' קט"ו סעי' י"ז, חו"מ סי' תכ"ז סעי' ט', או"ח סי' ד' סעי' ט"ז, סי' ק"ס סעי' א') [לשוננו מובא לקמן], סי' ער"ב סעי' ה') – "אין אנו נזהרין בגילוי מפני שאין נחשים מצויים בינינו כמבואר ביו"ד סי' קט"ז".
22. מ"ב (סי' רע"ב ס"ק ג', סי' ק"ס ס"ק כ"ג [לשוננו מובא לקמן]) – "דלא קפדינן אגילוי. משום שאין מצויין אצלנו נחשים".
23. פאת השלחן (הל' אר"י סי' ב' סעי' כ"ה) – "שבמדינות שאין הנחשים מצויים מותר".
24. דעת כהן (י"ד סי' נ"ה) – "ומשו"ה אין אנו נזהרין באיסור גילוי, משום דלא שכיחי בינינו נחשים, ואף על פי דשרצים שכיחי בינינו אפ"ה לא אסרינן משום גילוי, משום דהארס שלהם אינו ממית רק מזיק ועל חשש הלקותא שיגרום לגוף לא גזרו חז"ל".
25. חלקת יעקב (י"ד סי' ל"ד, אה"ע סי' ל"ח).
26. אג"מ (או"ח ח"ב סי' ק') – "גבי מים מגולין דעכשיו שאין נחשים מצויין בינינו אנו שותין מהם אפילו לכתחלה".
27. הגריש"א זצ"ל (הערות על מסכת סוכה בהדרן שבסוה"ס ד"ה והנה, עי' ליקוטים על מסכת תרומות פרק ח' משנה ד') – "דקיי"ל (י"ד קט"ז) דעכשיו שאין נחשים מצויים בינינו לא חיישינן לגילוי".
- ע"י הגריש"א זצ"ל (ישא יוסף י"ד ח"א סוף סי' ט"ו, הליכות הא"י"ש סוף עמ' ס"ד) – "שודאי ירא ד' יחוש לדברי הגר"א כמו שהביא בפאה"ש (סי' ב' ס"ק לב) ואחריו מרן החזו"א זצ"ל דגם אם נתבטל הטעם לא נתבטלה התקנה. אבל אחרי שבשו"ע (סימן קט"ז) נקט לדינא כדעת התוספות, אם כן יתכן שלשיטת רבותינו בעלי התוספות יש מקום להקל מעיקר הדין בגילוי בזה"ז".
28. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' ער"ב סעי' א') – "בזמן הזה שאין אנו מקפידים שלא לשחות יין מגולה, שהרי אין נחשים מצויים בינינו".

ג. מחמיר.

1. של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה (א) אות קמ"ז, עי' ווי העמודים עמוד גמילת חסדים פרק י"ג אות ו') – "איסור משקין שנתגלו, כמה הפליגו רבותינו ז"ל באיסורן, במשנה ובגמרא, וכמה וכמה דינים, כמבואר הכל בטור יורה דעה ובבית יוסף סימן קי"ו, והחמירו בספיקן יותר מבספק איסורין. ואיתא בגמרא (עבודה זרה ל א) שמאל לא שתי מיא מבי ארמלתא, דלית לה אימתא דבעלה, ולא האמין לה, וחשש אולי היו מגולין. ובאמת שכתב הטור (י"ד סי' קט"ז) והאידנא נהגו להקל אפילו בודאי מגולין, שאין הרחשים מצוין עתה וכו', והוא מדברי תוספות בפרק אין מעמידין (עבודה זרה לה א ד"ה חדא), מכל מקום שומר נפשו ירחק מהם, וקדוש יאמר לו. והנהגין להקל, עליהם נאמר (תהלים קטז, ו) 'שמר פתאים ה', כיון דדשו ביה רבים (שבת קכט ב). אבל המנהג הזה הוא בשגעון ינהג, ותדע, דאי לא תימא הכי, שמעלה גדולה הוא השומר עצמו, ועושה ככל הדינים המבוארים במשנה ותלמוד בזה, למה הטור כתבן לכל הדינים אחד מהם לא נותר, אלא כדפרישית".
2. א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ד) – "עוד כתב בשל"ה [שם] דאף שכתב הטור דהאידנא נהגו להקל במשקין שנתגלו, מ"מ שומר נפשו ירחק מהם וקדוש יאמר לו".
3. גר"א (מעשה רב החדש אות צ"ה, עמ' פ"ה) – "גלוי אסור אף שאין נחשים מצויים בינינו. והוא ז"ל היה נזהר מאד מאד בדבר. [הוספה בדפו"ר] הוא היה אומר כל מה שאסרו חז"ל, או תיקנו איזה תקנה, מפני איזה טעם, אף שבטל הטעם הגלוי לנו תקנתו ואיסורן במקומו עומד, כי הם לא גילו אלא אחד מכמה טעמים הכמוסים עמהם ע"כ אסור לעבור על דברי חכמים אף שבטל הטעם הגלוי לנו".
- גר"א (פאת השלחן הל' אר"י סי' ב' ס"ק ל"ב) – "ורבינו הגאון ז"ל ה' נזהר מאד בחז"ל בכל דיני גלוי מטעמו ונימוקו שצריך לזהר בכל דברי רז"ל אך שבטל הטעם שגילו כי לא גילו רק טעם א' והעלימו הרבה טעמים נעלמים וכמ"ש בצוואת ר"א הגדול טעם אחר סכנה בגילוי המשקים בכ"מ".
- גר"א (ליקוט מהגרח"ק זצ"ל בתחילת הקונ' שבסוף הספר שמירת נפש על גילוי) – "ליקוט בחומר שתיית משקין מגולין מהגר"א ועוד: קבלה גמורה מהגר"א, שמי שנזהר בתכלית החומרות בגילוי כל המשקין ומים לשת', לא יבוא לו מחשבה זרה בתפלתו, והוא ה' נזהר בכל חומר בגילוי, עד שפ"א שגג השמש שלו וכיחש, וא"ל אחר תפלתו להתודות שהיו המים מגולים, והרגיש זאת מתפלתו. (נדפס בס' שיה אליהו דף כ"א ב') (והוא מהגר"י בעל תקלין חדתין). וה' נזהר מאד בכל דיני גילוי, מטעמו ונימוקו זה, וכמ"ש בצוואת ר"א הגדול טעם אחר סכנה בגילוי המשקה בכ"מ (פאת השולחן הל' א"י סי' ב' סקל"ב) ועי' מעשה רב סי' צ"ה, ושמעתי שהרב מ' פנחס מ"מ דפאלצק (בעהמ"ח מגיד צדק וגבעת פנחס ושאר חיבורים) ה' משרת את הגאון זמן מה, וה' ציוויו חזק עליו שיהיה מן הגילוי, וה' מביא לו תמיד מים לשתות מן החדש, מן הפלאמ"פ שבחצר ביהכ"נ בוויילנא, רק פ"א בלילה ה' עת גשמים ורוח סערה התעצל ללכת ומילא מים מחבית מגולה והביא לו, ולמחר אחר תפילת שחרית הוכיחו רבנו ז"ל על פניו מדוע נתן לו מים מגולים, ולמען הראות גודל ענין הגילוי אף בזה"ז ושלא יקל הדבר בעיניו על ימים הבאים, סיפר לו רבנו ז"ל כי ה' תמונה א' מבלבלו כל תפילת שחרית דנא, שע"י שתיית המים מגולים גרם לו זה. (הגרד"ל) עליות אליהו דף ט"ו ב'. גלוי אסור ואף שאין נחשים מצויין בינינו, ואדמו"ר ז"ל ה' נזהר למאוד בדברים אלו, הוא ה' אומר כל מה שאסרו חז"ל או תיקנו איזה תקנה מפני איזה טעם אף שבטל הטעם הגלוי לנו, תקנתם ואיסורם במקומם עומדת, כי הם לא גילו אלא א' מכמה וכמה טעמים הכמוסים עמהם, ע"כ אסור לעבור על דברי חכמים אף שביטל הטעם הגלוי לנו. מעשה רב הארוך סי' צ"ז".
- א) אמנם עי' הגר"א על הגליון (ס"ק א'), "ועכשיו כו'. תוס' בע"ז ובפ"ק ד"ט (ו' א') ובפ' בתרא דיומא (ע"ז ב') ושאר מקומות ואין כאן משום דבר שבמנין שלא נגזרה לכתחלה אלא במקום דיש משום גלוי מדקאמרינן יין מבושל אין בו משום גלוי והרבה כיוצא שם וה"ה לדידן בכולם כיון שלא נאסר לגמרי כנ"ל". וצ"ע.

(ב) שו"ר הגר"ח זצ"ל (ברכת אליהו או"ח סי' תרצ"ד עמ' רכ"ב הע' א'), הו"ד בפסקי הגר"א (ישורון חל"ח עמ' תר"ע הע' צ"ד) – "והגר"ח קנייבסקי שליט"א כתב לי בענין זה כי מ"ש רבנו בביאוריו על השו"ע, אין בזה הוכחה כי כן פסק להלכה, משום שרבנו התכוון להביא ראיה למ"ש בשו"ע, אבל לא מוכח מזה שדעתו לפסוק כן. עכת"ד".

(ג) וחוט שני (משקין שנתגלו [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק א' ד"ה החזו"א, עמ' ע"ה) – "אמנם הגר"א בביאורו לשו"ע אין משיג על דין דגילוי, וכנראה שהטעמים במעשה רב הוא ע"פ הענין".

(ד) והל' שבת בשבת (ח"א פרק ז' ס"ק ס"ג * ד"ה ולעיקר, עמ' ת"ב) – "מיהו דעת הגר"א נראה שהוא לאו מדינא, אלא דרך חומרא וחסידות, כפי שהזהירו גם חכמי המקובלים, דהרי ביו"ד ר"ס קט"ז ביאר היטב פסק הש"ע דבזמנינו מים מגולין שרי, ולא הביא כלל מקום לפקפק ע"ז ע"ש".

(ה) דברי הלל (ח"ב סוף סי' י"ד) – "ושמעתי שגם דודי הגאון ז"ל (הגר"א) לא החמיר רק לעצמו ולא לאחרים. כמו שהחמיר לעצמו במים מגולים מאחר שנזכר האיסור בגמרא אף ע"ג שבטל הטעם".

(ו) פסקי הגר"א (ישורון חל"ח עמ' תרס"ט) – "שידוע כי בדין מים מגולים בזמננו, כל תלמידי רבינו העידו כן בשמו להחמיר מאד בגילוי (עליות אליהו מעלות הסולם י"ב) ונתנו אולם בשמו טעם לדבר (תוס' מעש"ר, פאה"ש, אור חדש, הגרנ"ה הלוי, הגר"ש נתנזון, המגיד מדובנא, הגר"מ"ש מדוינסק, בעל ערוה"ש ועוד. ע' פסקי הגר"א השלם סי' ער"ה וע"ש שהובאו דבריהם במלואם), והרבה מעשיות סיפרו בענין הקפדתו בזה, וזה כענין יסודי בהנהגתו ומקיף כמה דינים [גילוי, אכילת שום, מים אחרונים, קריא אור הנר. ע' פסקי הגר"א שם], וכן בית מדרשו עד היום ובראשם מרן החזו"א זצ"ל נהגו להחמיר כוותיה בזה, וא"כ אין לפקפק כלל בשמועה זו, ואילו בביאורו ליו"ד נראה דעתו מכרעת כהתוס' וש"א"ר דבזמנינו ליכא חשש וכפיש"נ ... ובשו"ת דברי הלל ... דבריו הנ"ל צ"ע טובא, שהרי ...".

4. כה"ח (ס"ק ו', או"ח סי' ק"ע ס"ק פ"ב) – "השל"ה ...".

5. חזו"א (טעמא דקרא הנהגות חזו"א אות כ"ז, ע' חזו"א יו"ד סי' מ' ד"ה ולדינא) – "נוהר מאד בגילוי (וע' מעשה רב סי' צ"ה) והקפיד גם על טה"א ולב"ן מגולה ואמר שאם יש על החלב קרום שלם מלמעלה אין לחוש לגילוי שאלו הנחש הי' מנקר הי' ניכר בקרום".

חזו"א (דרך שיחה ח"ב ריש עמ' ת"נ) – "הקפיד מאד על גילוי. היה יין מגולה בביתו ואמר להביאו לחתונה ולהודיע שזה מגולה. פ"א היה סיר מלא חלב ומצאתי בו נחש מסובב בפנים, סיפרתי לו ומאד נהנה, שהרי סבר שנוהרים בגילוי גם בזה"ז. פ"א השתמשו בצ'ולנט במים מגולין, והורה לזרוק כל האוכל ... שאלתי מה בספק גילוי, כי היום אין סכנה, והשיב שהיום כמו אז, וספק אסור גם היום".

חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות א', עמ' ע"ד) – "נוהר מאד בגילוי (ע' מעש"ר סי' צ"ה) וגם בספק גילוי (ע' חולין ט' ב' וע' בסמוך באות ב') והקפיד גם על ט"ה (ע' בסמוך באות ג') ולבן מגולה ואמר שאם יש על החלב עור מלמעלה אין לחוש לגילוי שאילו הי' נחש מנקר הי' ניכר בעור (נ' דהיינו ששמרו שלא יתגלה עד שנעשה העור)".

ע' חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות ו' [עמ' ע"ה], דינים והנהגות יו"ד פרק א' אות ו', ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ט ד"ה שמעתי) – "ע' פ"א הי' לו יין מגולה וצוה לתתו לקהל באיזה שמחה (ע' יו"ד סי' קט"ז ס"א) אך כמדומה שאמר להודיע שזה מגולה".

6. קהלות יעקב (הליכות והנהגות עמ' נ"ט, תולדות יעקב עמ' קע"ב), הו"ד ברבבות אפרים (ח"ה סי' י"א) – "רבינו היה מקפיד על גילוי משקין, פעם הייתי אצלו והגישו לו כוס סודה ומכיון שהיה צריך לצאת לרגע כיסה את הכוס בצלחת, כשחזר רבינו שאלתי הרי אני נשארתי בשולחן ומה היה צורך בכיסוי הצלחת. אמר רבינו אפ"ה לא היתה דעתך על הכוס [כנראה שחשש שמא אצא לרגע ולא אדעתאי]. ופעם כשנכנסנו לבית רבינו ב'פורים' ראינוהו יוצא מהחדר, כשנכנסנו לחדר חזר מיד ואמר ששכח לסגור את בקבוק היין וא"כ זה היה מגולה ושלא ישתו ממנו".

קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו אות י"ז, דפו"ח עמ' שס"ב אות י"ז) – "נוהר מאד בגילוי".

7. ע' הגר"ח זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ד, אגרות וכתבים מכתב ז') – "מי שרוצה להחמיר בגילוי במשקין, האם יש לחוש למ"ש הביה"ל (סי' כ"ה ד"ה וטוב) שלא ירגיל האדם את עצמו לפקפק אחר מנהגן של ישראל, שנתייחד ע"פ הרבה שיטות ראשונים. תשובה: כיון שהגר"א מחמיר בודאי ראוי להחמיר".

הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות י').

ע' הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות י"ג) – "כמה פעמים הי' משקה שנתגלה ונתן לבני ביתו ואמר שהי' מגולה ומי שלא מקפיד שישתה. [וכן נהג מרן החזו"א. אשת מרן הרבנית ע"ה לא החמירה על עצמה בגילוי, ומרן לא החמיר עליה]".

8. הבית בכשרותו (דפו"ח, עמ' ע"ח).

ד. טעה ובירך על משקין מגולין - למחמירים לעיל.

1. שבט הלוי (שערי הברכה פרק י"ג הע' נ"ג) – "ישתה מעט כיון שהקפידא ע"ז בזמנינו הוא רק לדעת הגאון".

2. לשאר ציורים דומה לזה - ע' או"ח סי' ר"ו סעי' ו', לשיטות ומראי מקומות.

ה. משקה שביעית שנתגלה - למחמירים לעיל.

1. הגר"ש זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגר"ש אלישיב סי' ד' אות י"ד, עמ' קל"ט) – "יין של שביעית שהתגלה אסור לשופכו ולאבדו (כדין יין שהתגלה), כיון דבזמנינו אין מצויים נחשים ורק מחמירים כדעת הגר"א. אך במקומות שמצויים הרבה נחשים (ארסיים) אף האידנא יש להחמיר כדינא דגמ"י".

2. הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תשפ"ו) – "שאלה: יין של שביעית שהיה בגילוי אם מותר לזרוק ולהפסידו. תשובה: יניחו בקרן זוית [וכתבתי בזה בדרך אמונה]".

הגר"ק זצ"ל (שמירת נפש תשובה ל"ב, עמ' קמ"ח) – "האם בזמנינו מותר לאבד יין או פירות של שביעית שנתגלו וכהא דין של תרומה שנתגלה ישפך. תשובה: צ"ע כיון שרוב הפוסקים מתירין".

הגר"ק זצ"ל (גיבורי כח עמ' תק"ה, עי' עמ' תצ"ב) – "המחמיר ונמנע משתיית משקין מגולין. באופן שהתגלה משקה עם קדושת שביעית, האם יכול להשליכו, או שעדיף שיתנו לאחר שאינו מקפיד בזה. תשובה: להשאירו בגניזה".

ו. מצד בל תשחית.

1. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ב' סוף הע' ק"ג, שמירת הגוף והנפש מבוא פרק י"ג סוף ד"ה והנה) – "שבכל מיני אוכלין שיש בהם משום גילוי, שנפסק בשו"ע יו"ד ר"ס קט"ז דהאידינא מותר, אם רוצה בעל נפש להחמיר על עצמו כמ"ש בפת"ש בשם הש"ה, אלא שחושש משום בל תשחית, יש לו עצה להשאיר המאכל עד שיתקלקל מאליה ואז אינו עובר משום בל תשחית".
2. הגר"ק זצ"ל (שמירת נפש תשובה ל"א, עמ' קמ"ח) – "האם בזמנינו יש איסור לאבד דבר שנתגלה משום בל תשחית. תשובה: מסתבר שאם חושש שמא ישכח וישתה מותר (דלצורך בנ"א אין זו השחתה עי' שבת ק"מ ב)".

ז. במקום ספק: בזמן הזה - למחמירים לעיל.

1. מחמיר.
 - (א) חזו"א (דרך שיחה ח"ב ריש עמ' ת"נ [לשונו מובא לעיל], שמירת הגוף והנפש סי' מ"ד הג"ה מהגר"ק זצ"ל) – "מין החזו"א זצ"ל החמיר גם על ספק גילוי, וכששאלתי אותו למה צריכים להחמיר בזה הלא בזה"ז אינו אלא מדרבנן, השיב דהתקנה נשאר כמו שהיה מקודם ואז היה אסור גם ספק גילוי".
 - (ב) חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות א' [לשונו מובא לעיל], אות ב' [עמ' ע"ד], ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ח אות י"א) – "שאלתי אם אפשר להקל בספק מים מגולין כיון שבזמנינו אין מצוי נחשים ורק טענת המחמירים שהתקנה נשארה א"כ הוי כמו כל ספק דרבנן לקולא שאין כאן ספק סכנתא, והשיב שא"א להקל כי התקנה נשארה כמו שהיתה בימי חז"ל".
 - (ג) הגר"ש זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות ב', עמ' קל"ח) – "יש להחמיר גם בספק מים מגולין. ואף המחמירים במקומות שאין מצויים נחשים משום טענת הגר"א דנשארה התקנה מחמת טעמים אחרים שלא נתפרשו, אין אומרים ספק דרבנן לקולא, דבכלל התקנה גזרו גם בספק".
 - (ג) הגר"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות י"א) – "גם בספק גילוי מחמיר".
2. מיקל.
 - (א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ח אות י"א) – "בדידי הוי עובדא בבבבוק יין גדול שהי' ספק מגולה והתיר לי מו"ר מטעם דבזמננו הוי ספק דרבנן".

3. ריעותא דלא חזינן לא מחזקינן.

- (א) חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות ד' [עמ' ע"ה], ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ט אות י"ד) – "שמעתי שנשאל הרי מוכרי החלב אין נזהרין בגילוי ואיך קונה מהם, והשיב מה שאין רואין אין חוששין (עי' חולין נ"ו ב)".
- (ב) הגר"ק זצ"ל (שמירת נפש תשובה כ"ה, עמ' קמ"ז) – "מה שהקיל החזו"א בחלב משום ריעותא דלא חזינן לא מחזקינן האם זה רק האידנא שאין האיסור מעיקר הדין או דגם מדינא דגמ' הדין כן. תשובה: אולי רק האידנא".
- הגר"ק זצ"ל (שמירת נפש תשובה כ"ו, עמ' קמ"ז) – "מש"כ מו"ר דמה שהקיל החזו"א בריעותא דלא חזינן אפשר דהוא רק האידנא אבל בזמן הגמ' אסור, ק' דכמו שלא הקיל החזו"א בכל ספק גילוי אף דבזמנינו הו"ל ככל ספק איסור דרבנן כיון שהתקנה נשארה כמו בזמן הגמ', ה"ה יש להחמיר בריעותא דלא חזינן כמו בזמן הגמ' דמבואר בגמ' ע"ז ל' א' רב לא שתי מבי ארמאה. תשובה: בי ארמאה בודאי הוא מגולה ואין לנו מפורש שהי' תקנה ע"ז (אף דמסתמא חששו) אבל ספק גילוי מפורש בגמ' ואף שבגמ' אין הכרח ד"ל דכל מים מגולין קרי לי' ספק אבל במאירי שם אי' דמים מגולין אפי' בשני ספיקות אסורין ע"ש".
- הגר"ק זצ"ל (שמירת נפש תשובה כ"ז, עמ' קמ"ז) – "האם דין כל ריעותא דלא חזינן לא מחזקינן שייך גם בדבר דכמעט ברור שנתגלה. תשובה: בזמנינו לא החמירו בזה".

ח. הגדר של "מצויים".

1. כנה"ג (הג' טור ס"ק י"ח) – "והאידנא נהגו להקל כו', נ"ב: מלשון זה מוכח דהאידנא נהגו להקל בכל המקומות מפני שאין הרחשים מצויין עתה כמו בזמן התלמוד. וכלשון הזה כתבו רי"ו בנט"ו אות ל', וס' צל"ד מ"ב כלל ג' פ"ד, והרב בס' הקצר, ומפני זה השמיט הרב בספרו הקצר דברים האסורים משום גילוי. אבל הסמ"ג בעשין ע"ט כתב ועכשיו באלו המלכיות אין אנו נזהרין מגילוי, לפי שאין חמת זוחלי עפר מצוי כלל באלו המלכיות, וכיוצא בזה כתב הרשב"א בת"ה, ועיין בב"ח אות א'".
2. פר"ח (ס"ק א') – "המחבר קיצר בדין משקים שנתגלו לפי שאין נחשים מצויים בינינו אבל בארצות המערב יש הרבה מקומות דשכיחי בהו נחשים ועקרבים וגם פה ירושלם תוב"ב ואגפיה אעפ"י שאין מצויין הרבה מכל מקום מצויים קצת וראוי לכל ירא לנפשו להזהר בהם ...".
3. דרכ"ת (ס"ק ח') – "עי' בכנה"ג ...".
4. כה"ח (ס"ק ו', עי' ס"ק ד', וס"ק ה') – "אבל בארצות המערב יש הרבה מקומות דשכיחי בהו נחשים ועקרבים וגם פה ירושת"ו ואגפיה אעפ"י שאין מצויין הרבה מ"מ מצויים קצת וראוי לכל ירא לנפשו להזהר בהם ובמצרים זה שנה א' בקירוב הניחו מין תבשיל א' מגולה וכל אותם שאכלו מאותו תבשיל נסתכנו הרבה ובה"ב מת ולמה נסכן עצמנו בדבר שבנקל יוכל האדם להזהר ממנו. פר"ח אות א' וכן נהגו בארץ ישראל לישמר. ברכ"י בשו"ב או' ג' וכ"כ השל"ה דף ע"ט ע"ב דשומר נפשו ירחק מזה. פ"ת או' א'".

5. מנחת יצחק (ח"ט סוף סי' פ"ה) – "ואגב אזכיר **דבר פלא**, המחבר בש"ע (סי' קט"ז סעי' א') העתיק להלכה דברי התוס' והרשב"א, דעכשיו שאין נחשים מצויין ביננו מותר, והפ"ח (שם סק"א) כתב דהמחבר לא דיבר רק במדינתנו, אבל בארצות המערב יש הרבה מקומות דשכיחי בהו נחשים ועקרבים, וגם פה ירושלים תוב"ב ואגפיה אעפ"י שאינם מצויין הרבה, מ"מ מצויין קצת, וראוי לכל ירא לנפשו להזהר בהם, ובשירי ברכה אות ג' הביאו וסיים שכן נוהגין עתה בא"י ליהדר בזה עכ"ל, ועי' בדרכי תשובה שם, וכן ראיתי לבעהמ"ח ס' מנחת שמואל שכתב קונט' בה' גילוי (ונדפס בס' שערי דמעה מהגהמ"ח הנ"ל אשר בו מבואר תפלות ובקשות על מקומות הקדושים בא"י), וזוכר אני גם בעת שזכיתי בעזה"י להיות בא"י, שמעתי אז שם שנחש נשך לאיזה אנשים שם. **אבל הפלא הוא איך אפשר לומר שהב"י שהי' מרא דארעא דישראל**, כתב דין זה דעכשיו שאין נחשים מצויין וכו' רק למדינתנו ולא למדינת א"י שהי' דר שם, ועכ"פ הי' לו לפרש ולא לסתום, וצ"ע."

(א) הגר"ח ק"צ"ל (שמירת נפש תשובה ב', עמ' קמ"ג) – "איך החמיר הפ"ח בדיני גילוי באר"י הא הב"י שהי' מרא דארעא דישראל פסק בשו"ע יו"ד סי' קט"ז דעכשיו שאין נחשים מצויין ביננו מותר. תשובה: הוא חולק על הב"י."

6. אז נדברו (ח"ה סי' מ"ה אות א') – "וכפי הנראה דדעת הש"ע הוא **דאם אין נחשים מצוים כמו בזמן התלמוד אף שמצויים קצת יש להקל בספקין** (וכ"ה בכנה"ג בהג"י הב"י מובא בדר"ת סק"ח). [ודברי הפ"ח צ"ע]."

7. הגריש"א ק"צ"ל (הערות על מסכת פסחים דף קט:): – "הנה כתבו התוס' ביומא שם כתבו דכיון שאין נחשים מצויים בטל האיסור. ויש אדם שהלך לכל העיירות וביקש מהם שיתנו לו דו"ח על הנחשים שמצאו בשטחם וחיבר ספר שמצאו בכל מקום כמה נחשים יש מקומות שמצאו שתי נחשים ויש שלש ויש ארבע ויותר ורוצה לומר שחוזר דין גילוי. **אבל זה אינו**. גם אמרו לי דבזה"ז אין גילוי מזיק דאף אם ישתה הארס עצמו אם אין לו פצע לא יזיקנו ואם נכונים הדברים שוב אנו חוזרים לדין השו"ע דאין היום איסור גילוי ואף למי שיש לו פצע דמ"מ ל"ג על מצב כזה רק על גילוי בזמנם שהיה מסוכן לכולם."

הגריש"א ק"צ"ל (הל' שבת בשבת ח"א פרק ז' ס"ק ס"ג * ד"ה ולעיקר, עמ' ת"ב) – "דעיר שמצוי בה כמה נחשים ארסיים בשנה ראוי להקפיד על גילוי מדינא. [וכ"ה בפר"ח יו"ד סי' קט"ז דאף במקומות שמצויין קצת צריך להקפיד בזה, ושם כ' דבזמננו עכ"פ מצוי קצת, וגם בפאת השלחן הנ"ל] וביאר מרן (שליט"א) [ק"צ"ל] הטעם והואיל וכבר חז"ל גזרו בזה במים מגולים, אף שמתחילה י"ל דלא היו מתקנין משום זה, אבל להפקיע התקנה כל זמן שישנן אפי' במיעוט החשש עדיין התקנה במקומה עומדת."

הגריש"א ק"צ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים סי' ב', סי' ג') – "שאלו: הרי תוס' התיר בגלל שאין בכלל נחשים. השיב: **חלילה** גם שם יש נחשים רק שזה מיעוט וע"ז אמרו תוס' שעל מיעוט חז"ל לא אסרו. אצל חז"ל הארס היה מזיק על המקום, ועכשיו הם אומרים שזה רק אם יש פצע. אינני יודע אם הם צודקים אבל אם באמת המציאות היא כך זה מותר. שאלו: עיר שיש בה שלשה נחשים זה נקרא שמצוי נחשים. השיב: שלוש זה מיעוט או רוב. מיעוט. על מיעוט אמרו תוס' שאין חשש ... הגאון רבי משה מרדכי קארפ ... והיו הדברים נראים כסותרים ..."

ט. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ו').

1. בית לחם יהודה (ס"ק ב') – "שאינ הנחשי' מצוין ביננו ... ואפילו בזמן הזה יש ליזהר לשתות בלילה משום שממית שקוראין שפי"ן בל"א."

2. פמ"ג (יו"ד סי' ס' מש"ז ס"ק א') – "ועתה שאין הנחשים מצויין שרי".
פמ"ג (או"ח סי' ט' א"א ס"ק ז') – "ומה שכתב [המ"א, ועיין] ביו"ד סימן קי"ו בגילוי, עתה שאין נחשים מצוים לא גזרו דהטעם מבואר וידוע לא שייך שנאסר במנין".

פמ"ג (או"ח סי' ער"ב מש"ז ס"ק א') – "לדידן שאין חוששין לגילוי ...".
פמ"ג (או"ח סי' תר"צ א"א ס"ק כ"ב) – "וביו"ד בדין גילוי, אין נוהג עתה בארצות אלו, שאין נחשים מצוין".
פמ"ג (או"ח סי' ק"ע מש"ז ס"ק י') – "עיין אליה רבה אות כ"ג וכ"ד העתיק כמה דברים טובים כדרכו הטוב ... כתב של"ה [שער האותיות נז, ב ד"ה ובמסכת] אופיא [חולין קה, ב] [שונים] היינו תוסס בחבית, לא מה שעולה כששופך בכלי. ומכל מקום יש לזהר גם משקין שנתגלו יין מים וחלב, אף על גב דהאידנא מותרים, שומר נפשו ירחק מהם".

3. חיד"א (שירי ברכה ס"ק ג') – "ועכשיו שאין נחשים ביננו וכו'. הרב פר"ח מסיק ליזהר הן עוד היום, וראוי לכל ירא לנפשו ליזהר. והאריך ע"ש. וכן נהגו בארץ ישראל לישמר".

4. חכמת אדם (שערי צדק, שער משפטי הארץ פרק י"א סעי' י"ט) – "כל בעל נפש יחמיר על עצמו לזהור בכל מיני גילוי, ומבואר ביורה דעה סי' קטז ובפרי חדש שם".

5. פת"ת (ס"ק א') – "ועכשיו שאין נחשים. עיין בשל"ה דף ע"ט ע"ב שכתב דמ"מ שומר נפשו ירחק מזה. והא ראי' שהרי הטור כתב לכל הדינים אחד מהם לא נותר ע"ש עוד. ובהנהגת החסיד הגר"א ז"ל כתוב ג"כ שהיה נזהר מאד בדבר זה ע"ש טעמו ע"כ הרוצה ליזהר יעיין כל הדינים בטור".

פת"ת (ס"ק ו') – "עיין בש"ת באו"ח סי' ד' סק"ז שכתב שכן משמע בסדה"י אך במדינתנו לא קפדי אגילוי כלל אפילו להדחת פיו וכ"ש לנטילת ידיים ע"ש".

6. קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ה') – "יש ליזהר שלא לשתות מים שנתגלו".

קיצור שו"ע (סי' ע"ז סעי' ה') – "דהאידנא לא קפדינן אגילוי".

7. לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-א') – "משקים שנתגלו סכנה שמא שתה הנחש מהם ואף בזה"ז שאין נחשים מצויין עיין בס' בל"י שאף על פי כן יש ליזהר שמא נפל בהם שממית שקורין שפי"ן ע"ש".

8. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט') – "מים ויין וחלב ודבש וציר ומורייס שנתגלו, אסרום חז"ל, שמא שתה מהם נחש והטיל ארס, אבל חומץ ושמן ושאר משקים שהיו גלויין, ולא נודע שעבר עליהם נחש או רמש שיש בו ארס, הרי אלו מותרים. ואע"ג דמרן ז"ל כתב אין לחוש בזמן הזה, דאין נחשים מצויים ביננו, כתבו האחרונים, דגם בזמן הזה צריך ליזהר, וכן כתב הגאון חיד"א ז"ל,

- דנהגו בארץ ישראל להשמר בזה. ולכן כל אדם יזהיר את בני ביתו לכסות פי הכדים של מים בבגד, וכן החבית. מיהו, מותר בזה"ז לרחוץ במים מגולים, ועיין שו"ר ברכה".
9. מגן אבות (על סעי' א') – "נהגו בארצות המערב להקפיד מלשתות ממשקים שנתגלו, דשכיחי בהו נחשים ועקרבים וכל מיני מרעין בישין".
10. חזו"א (דרך שיחה ח"ב עמ' ת"נ) – "אמר ליתן לצדקה מים של בקבוק מגולה, ולהודיע שזה מגולה".
11. גר"ח (תשובות והנהגות ח"ד הנהגות הגר"ח מבריסק זצ"ל אות קנ"ז) – "מרן זצ"ל פירש דאיסור מים מגולין אינו רק מפני חשש סכנה אלא נאסר מדרבנן, וזהו לשון הרמב"ם (פי"א דרוצח ה"ה) 'הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות וכו' מכין אותו מכת מרדות, ואלו הן וכו' ולא ישתה מים מגולין שמא שתה מהם נחש' ובה מבאר מה דעיסה של תרומה שנילושה במים מגולין תשרף מכיון שאסורה בתורת ודאי. נ"ב: ומיהו אפילו אם הוא בגדר תקנת חכמים, היום שאין נחשים מצויין, להרבה פוסקים בטלה התקנה, ולכן במים אחרונים שתיקנו חז"ל מפני הסכנה, כשאין מלח סדומית מצוי כמו היום, לדבריהם בטל החיוב בזה"ז, ועיין רמב"ם וראב"ד פ"ב דממרים (ה"ב)".
12. פאת שדך (ח"א סי' פ"ו) – "ומפני גודל התמיהה נלענ"ד ליישב דעת של"ה והגר"א בכמה אופנים, אע"פ שהם דחוקים".
13. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ל"א) – "למניעת גילוי די בכיסוי קל כגון דף דהנחש אינו יכול להוריד ולהחזיר את הדף".
14. חוט שני (משקין שנתגלו [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק א', שעה"צ ס"ק ח' [עמ' ע"ה]) – "שאנו מקילין בארץ ישראל הוא על סמך דברי השו"ע שהביא דעכשיו אין נזהרין בגילוי, וכוונתו אף על ארץ ישראל. [א"ה: ורבינו שליט"א החמיר בגילוי]".

י. האם יש מקור להקפיד בגילוי בלילה יותר מביום.

1. עי' "השוותה משקין מגולין שלן עליהם הלילה" - לקמן.

ד. מים שנתגלו: שאר תשמישים.

א. רחיצה, בריכה [swimming pool], ומקוה - למחמירים לעיל.

1. אפי' יותר ממ' סאה נכון לחוש – טור (סעי' א'), הו"ד בט"ז (ס"ק ב'), ופר"ח (ס"ק ד'), ופת"ח (ס"ק ג'), ערה"ש (סעי' ד').
2. בזמן הזה יש להקל.
- א) הגר"ש זצ"ל (הל' שבת בשבת ח"א פרק ז' ס"ק ס"ג* ד"ה ולעיקר, עמ' ת"ב) – "יש לעיין דמי יימר דנחשים ארסיים אלו כצפצפותים משקים ומטילין בו ארס, ולא שמעתי אף במקומות שמצויים נחשים שמישהו אכל ממשקה מגולה ומת, ושו"מ בפרי תואר יו"ד סי' קט"ז, שכבר עמד בשאלה זו, וכו' דבמקומות שיש נחשים אף שלא מצינו שהם מזיקים לאוכלים ומשקים עד שמתים מזה אנשים, מ"מ כיון שאמרו חז"ל שאין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת כבר גזרו חז"ל שלא לשתות ממשקים אלו. אך מסיק שם הפרי תואר דלענין זה יש להקל, לענין רחיצה ממים מגולים דבזה שפיר יש להקל כיון שלא מצינו ניזוקין מהן, אך לענין שתיה ממים מגולים יש להקפיד אף האידנא ע"ש. וכן שמעתי מהגר"ש"א (שליט"א) [זצ"ל] דכדאי הפרי תואר לסמוך עליו בזה ולהקל בזמנינו לענין רחיצה במים מגולים".
3. מראי מקומות.
- א) שמירת הנפש (צה"ל ס"ק קמ"ט, סי' י') – "והר"ש בתרומות פ"ח מ"ה והמאירי בחולין דף ט' והנמו"י בע"ז ל' ב' תמהו על דעה ב' מכל מקוה שטובלים בו שהוא מגולה".

ב. לשפכם לרשה"ר.

1. מחמיר.
- א) ב"ק (דף קטו, ע"ז דף ל:) – "ת"ר: מים שנתגלו הרי זה לא ישפכם ברשות הרבים, ולא ירביץ בהן את הבית, ולא יגבל בהן את הטיט, ולא ישקה מהן לא בהמתו ולא בהמת חבירו, ולא ירחץ בהן פניו ידיו ורגליו".
- ב) הו"ד בראשונים – ר"ח (ע"ז דף ל:), רי"ף (ע"ז דף י:), רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' ט"ו), סמ"ג (עשין סי' ע"ט), רשב"א (תוה"ב בית ג' שער ה', צ"א), רא"ש (ע"ז פרק ב' סי' י"ג), ר' ירוחם (נתיב ט"ו אות ל', ק"מ-ד'), טור (סעי' א'), פסקי ריא"ז (ע"ז פרק ב' הל' ב' אות כ"א), פסקי רי"ד (ע"ז דף ל:), ראבי"ה (סי' אלף נ"ט), אורחות חיים (הל' מעקה אות א').
- ג) הו"ד בפוסקים – פר"ח (ס"ק א'), חסד לאלפים (סעי' ט'), ערה"ש (סעי' ו'), קונ' נפש אדם (בתוך ס' שמירת נפש, סעי' י"ט [עמ' רי"ד]), אהל יעקב (סעי' י"ט).
- ד) עי' המכונות והלכותיה (סי' י"ג סעי' ח', הע' קל"ה) – "איסור שטיפת מכונות במים מגולים. הנה כתב הרמב"ם בפירוש המשניות לתרומות (פרק ח משנה ד) שהדברים האסורים משום גילוי, אף אסור להשתמש בהם בשום ענין מעניני השימוש. ע"ש. וכ"כ הגאון רבי אלישע חאביליו בספר פת לחם ... איתא במסכת עבודה זרה (ל: תנו רבנן: מים שנתגלו, לא ישפכם ברשות הרבים, שמא יעבור אדם יחף ויעמוד הארס בין קשרי אצבעותיו, וכיון שנכנס מעט נוקב בבשר ושוב אין לו תרופה. וכ"כ ... ואם כן גם כאן כששוטף באותן מים מגולים את מכונתו ברשות הרבים, והמים נשפכים לרחוב, יש לחוש שמא יעבור אדם עם סנדלים בלי גרבים, ויכנס לו מאותן מים בין קשרי אצבעות רגליו וינזק. ובפרט אם יש לו כבר פצע פתוח ברגלו המוכן ומזומן לקבל הארס, וכמו שמצוי דבר זה בימות החמה השרביים ביותר. ואפילו אסור לאדם לשטוף במים מגולים את ביתו, וכמו שאמרה הגמרא במסכת עבודה זרה, והרמב"ם הנזכר לעיל, שההיזק הוא גם אחרי שנתייבשו המים. ואף כשאין לו פצע ברגל, חוששים שמא תינגף רגלו ויכנס לו מהארס לגוף. ע"ש ...".

ה) אבני דרך (ח"ח סי' תקכ"ט, עי' הערות ותוספות לח"י עמ' תמ"ו) – "האם מותר לשטוף עם מים מגולים את הרצפה. נראה שיש להחמיר בזה. שהרי מצינו מפורש בתלמוד הירושלמי במסכת תרומות (ח, ג): 'תני מים שנתגלו לא ירבוץ בהן בתוך ביתו ולא ישפכם ברשות הרבים...'".

2. לא נהוג להקפיד.

א) הגר"ח ק"צ"ל (שערי שיח עמ' מ"ט תשובה מ"ט) – "שאלה: כתב הרמב"ם (פ"א מרוצח הט"ו) מים שנתגלו לא ישפכם לרה"ר, ויל"ע דלנוהרים בגילוי גם בזה"ז האם עליהם ליזהר מלדרוך ברה"ר במקום שיש שלוליות מי גשמים, שהרי היו מגולים זמן מה כשהיה הרחוב ריק מאנשים. תשובה: לא נהוג להקפיד".

ג. נטילת ידיים במים מגולים: בזמן הזה.

1. מחמיר.

א) כה"ח (פלאגי' סי' ח' סעי' י"א) – "נט"י שחרית אין ליטול ממים מגולים, וכן ראוי להזהר בכל הנטילות, ויש מדקדקים לכסות פי הכלי ובית היד. ומה טוב כשהוא של מתכת, שיש להם כיסוי מיוחד..."

ב) חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א סוף אות א', עמ' ע"ד) – "ורמ"ג כ' בשמו שגם על נטילה במים מגולה הקפיד (דלא כמ"ב בסי' ק"ס סקכ"ג ועי' ע"ז ל' ב')".

חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו סוף אות י"ז) – "מרן החזו"א וכן מו"ר נזהרו בגילוי גם לענין נטילת ידיים ביום כהגר"א ז"ל".

1) עי' חזו"א (דרך שיחה ח"ב עמ' ת"נ, מעשה איש ח"ה ריש עמ' ל"א) – "לא החמיר כ"כ במים מגולים לנט"י".

2) עי' בכרמי יהודה (או"ח תשובה י"ד, יו"ד תשובה ש"ב) – "שאלה: מים שנוטלים לאחר שינת הלילה, האם יש לחשוש לגילוי, (דהיינו אם צריך לכסותם בלילה). תשובה: החומרא הוא לנט"י לסעודה ולא לשחרית, וכן נהג אתנו מרן (החזו"א) ז"ל".

בכרמי יהודה (או"ח תשובה ט"ו, יו"ד תשובה ש"ג) – "שאלה: הדר"ג פעם כתב לי שהקפידא בגילוי הוא רק לענין נטילת ידיים לסעודה, ולא לנטילת ידיים שחרית (שנוטלים כשקמים), והוסיף הדר"ג, וכן נהג אתנו מרן ז"ל, ובלומדינו את הדברים האסורים משום סכנה בחכמת אדם בכלל ס"ח, וביניהם גילוי, אמרתי בשם הדר"ג את הנ"ל, והעולם תמה מה חילוק יש בין נטילת ידיים לסעודה לבין נטילת ידיים סתם, והלא כיון שהסכנה הוא מצד הארס של הנחש שמא יחדור ליד, א"כ מאי שנא, ויבאר לנו הדר"ג את פשר הענין. תשובה: אין אנו מחמירין בגילוי כיון דאין הנחש מצוי כמש"כ בשו"ע, אלא דהרמב"ם פסל לנט"י מים מגולים, ולפי"ז יש לומר דדין זה קיים גם בזמננו, ולכן דוקא באלו הדברים שצריכים דיני נטילה, אבל מדברים משום ניקיון או טומאה לא שייך".

ג) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו סוף אות י"ז, ח"ב עמ' רצ"ה אות י"ח ד"ה א"ה, דפו"ח ח"ג עמ' צ"ה אות כ"ב ד"ה א"ה) – "מרן החזו"א וכן מו"ר נזהרו בגילוי גם לענין נטילת ידיים ביום כהגר"א ז"ל (ועי' מ"ב סי' ק"ס סקכ"ג)".

ד) הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול יו"ד אות נ"ה, אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות ט"ו, יו"ד פרק ז' אות ב', הליכות האי"ש עמ' א') – "ורבינו נזהר אפילו לכסות מים של נטילת שחרית, כי הגר"א החמיר בזה".

ה) חוט שני (משקין שנתגלו [בתוך ס' טבילת כלים] שעה צ"ס ס"ק ח', עמ' ע"ו).

ו) הגר"ח ק"צ"ל (אש התורה, בראשית, תורת חיים עמ' רי"ז אות י"ג) – "האם את המים שמכינים בלילה לנטילת ידיים בבוקר צריך לכסות בכלי בכדי שלא יהיה מגולה לרוח רעה. תשובה: צריך לכסות".

עי' הגר"ח ק"צ"ל (דעת נוטה ח"א ריש הספר תשובה שנ"ד) – "האם צריך לכסות במשך הלילה את המים המיועדים לנט"י של הבוקר. תשובה: ראוי לכסות".

עי' הגר"ח ק"צ"ל (דעת נוטה ח"א ריש הספר הע' ש"נ) – "ראוי לכסות [דלא בעינן לזה כסוי מהודק אלא בכסוי כל דהוא סגי ואפי' נייר מספיק".

עי' הגר"ח ק"צ"ל (דעת נוטה ח"א ריש הספר תשובה שנ"ה) – "בהנ"ל מי שאינו מקפיד על גילוי לענין שתי' האם גם הוא צריך לכסות את מי הנטילה שליד המיטה. תשובה: י"א שכן".

עי' הגר"ח ק"צ"ל (דעת נוטה ח"א ריש הספר תשובה שנ"ו, הע' שנ"ב) – "שאלה: עוד בהנ"ל מה המקור לקפידא זו. תשובה: ע"פ קבלה צריך לכסות אף מי שאין נזהר בגילוי. [ועיין בס' שלמי צבור דיני נט"י שחרית אות ב' שהרב המג"י שם כתב שכן מבואר בזהר, אבל בש"צ הנדמ"ח העירו שבזהר שלפנינו ליתא לתיבת מכוסה והוא הוספה של בעל סדה"י אך רבינו שליט"א

אמר שראה מובא בספרים שיש בזה ענין עפ"י קבלה אבל אינו זוכר כעת היכן ראה זאת].

עי' הגר"ח ק"צ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ה אות רצ"ה) – "האם מותר ליטול ידיים במים מגולים. תשובה: הזהיר בגילוי יזהר גם בזה".

2. מיקל.

א) פמ"ג (או"ח סי' ק"ס מש"ז ס"ק ה') – "ואף להב"ח בסעיף ה' [ד"ה כתב הרמב"ם] דגילוי מטעם דפסול לשתות, נראה להתיר בכאן, כל שכן להב"י [קלז, א ד"ה כתב] הטעם דסכנה הוא, יע"ש".

ב) חיד"א (שיורי ברכה ס"ק ד') – "מיהו יש להקל עתה שאין מצויין כל כך, לרחוץ ידיו במים מגולים, ושמעתי שכ"כ הרב המופלא ח"ק כמהר"ח בן עטר ז"ל בספר פרי תואר (סוף ס"ק ב)".

ג) מ"ב (סי' ק"ס ס"ק כ"ג) – "אם שתה מהם נחש אין נוטלין מהם לידיים ומים שנתגלו בעלמא אין חוששין האידנא לשמא שתה מהן נחש דאינם מצוים ואף מי שנוהר מזה לשתיה לענין נטילה אין להחמיר [ב"ח]".

ד) שבט הקהתי (ח"ג סי' רכ"ד) – "העולה להלכה: אף לאלו שנוהרין משום גילוי אינם צריכים לכסות המים שנוטל בהם ידיו בשחרית".

3. מראי מקומות – בן איש חי (עוד יוסף חי פר' תולדות אות ב'), ציץ אליעזר (חי"ד סי' ב' אות ג'), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ד סעי' ו', סעי' ז'), חלקת בנימין (סעי' א' ד"ה שאין, עמ' קע"ה), אהל יעקב (סעי' י"ט, סעי' כ').

- (א) לבוש (או"ח סי' ק"ס סעי' ה') – "מים מגולין האידנא לא חיישינן להו אפילו לשתייה, קל וחומר שכשרים לנטילה".
- (ב) שע"ת (או"ח סי' ד' ס"ק ז') – "עבה"ט כתוב בשלמי ציבור שלנט"י שחרית אין להקפיד על מים מגולין אפי' במקום דשכיחי נחשים שלא אסור אלא לשתייה אך ביו"ד סימן קט"ז כתב בבאר היטב שם בשם הגאון מוהר"ר שעפטיל ז"ל שאין לרחוץ כ"א במים מכוסים כל הלילה אפי' הידים כ"ש הדחת פיו וע"ש בהג"ה שכן משמע מסדה"י שהביא בכנה"ג אך במדינתנו לא קפדי אגלויא כלל ואפילו להדחת פיו וכ"ש לנטילת ידים".
- (ג) פת"ת (ס"ק ו') – "ומ"ש הבה"ט עוד לא ירחץ כו' עיין בש"ת באו"ח סי' ד' סק"ז שכתב שכן משמע בסדה"י אך במדינתנו לא קפדי אגלויא כלל אפילו להדחת פיו וכ"ש לנטילת ידים ע"ש".
- (ד) ערה"ש (או"ח סי' ד' סעי' ט"ז) – "ויש שהקפידו במים אלו גם משום גילוי ואנו אין חוששין לזה כי אין אנו נזהרין בגילוי מפני שאין נחשים מצוים בינינו כמבואר ביו"ד סי' קט"ז".
- ערה"ש (או"ח סי' ק"ס סעי' א') – "והנה על גילוי כתב הטור דהאידנא דאין חוששין לגילוי כשרים אף לנטילה עכ"ל ובאמת אין ידוע לנו כלל עניין גילוי כיון שאין נחשים מצויים בינינו וכמ"ש ביו"ד סי' קט"ז".
- (ה) כה"ח (ס"ק ח') – "מים שנתגלו מותר לנט"י כמ"ש בדברינו לאו"ח סי' ק"ס או' ב' יעו"ש. מיהו בארצות המערב מקום ששכיחים שם נחשים הרבה. כמ"ש לעיל או' ו' יש להחמיר".
- (ו) הגרא"ל שטיינמן זצ"ל (שפתי איל או"ח אות א') – "שאלתי למו"ר זצוק"ל אם מי נטילה דשחרית שמניחים ע"י המיטה צריכין כיסוי, והשיבני דמי שמקפיד על גילוי משקים צריך לכסות, ומי שלא מקפיד לא צריך לכסות את זה, ושאלתיו למעשה בזה ואמר לי דכדאי (לכסותם)".
- (ז) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונ' לקט שדה סי' מ"ה) – "תו אמר דלשיטתי דהגר"א ז"ל אף מי נטילה ששמים ע"י המיטה יש לכסותם דחוששין לגילוי שמא בא נחש והטיל ארס במים הללו והלכך אין ליטול מהם ידיו שמא יכנס ארסו של הנחש בנקבי גופו ויורעל ח"ו".
- (ח) תשובות והנהגות (ח"ב סי' א') – "וגם לפעמים המים מגולין, ולהגר"א גם בזמנינו יש להחמיר כהרמב"ם פי"א מהלכות רוצח ושמירת נפש הט"ו, דמים שנתגלו אסורים אף ברחיצה ואפילו להדיח הרצפה, ואף להמכריעין לאסור בשתייה לבד (עי' דרכ"ת יור"ד קט"ז - ז') נראה דיש לחוש אף לנטילה משום 'הקריבהו נא לפחתך' שלא לקיים מצות נט"י במים האסורים לשתייה וכדמשמע כעין זה בירושלמי סוף סוכה ע"ש, ועיין בשד"ח הל' חנוכה שבירר שגם בקיום מצוה אמרינן הקריבהו נא לפחתך, ומיהו יש לדון בנטילת ידים שדינה כרשות וכמבואר ברמב"ם פרק י"א דברכות ה"ג [שרק אם אוכל פת חייב ליטול ידיו] שלא הקפידו בה על לפחתך כמו בקרבנות ואתרוג שהם חובה אבל כאמור גם אם ננקוט דמשום 'הקריבהו נא לפחתך' מותר ...".

ה] לקדש על יין מגולה: מצד הקריבהו נא לפחתך.
א. עי' או"ח סי' ער"ב סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

סכנה בדגים

יו"ד סימן קט"ז סעיף ב' - סעיף ג'

- א] אכילת בשר ודגים ביחד - סעיף ב'.
 ב] דין הכלי.
 ג] צלי: מצד ריחא.
 ד] מליחה: דגים שנמלחו עם בשר.
- ה] כבישה: כבישת בשר עם דגים.
 ו] נותן טעם.
 ז] הפסק בין אכילת דגים לבשר - סעיף ג'.
 ח] אכילת גבינה ודגים ביחד.
 ט] איזה סוג חלבי: למחמירים לעיל.
 י] הכללים: למחמירים.
 יא] לשתות מים אחר דגים.

א] אכילת בשר ודגים ביחד.

דור המלקטים - שמירת הגוף והנפש (סי' א').

- א. **פסחים** (דף עו:): "ההיא ביניתא דאיטווא בהדי בישרא, אסרה רבא מפרזיקא למיכליה בכותחא. מר בר רב אשי אמר: אפילו במילחא נמי אסורה, משום דקשיא לריחא ולדבר אחר".
 1. ט"ז (ס"ק ג') - "אסרו משום סכנת נפשות".
 2. דברי מלכיאל (ח"ב סי' נ"ג אות ב'), חלקת בנימין (סעי' ב' ב' ד"ה מפני, עמ' קע"ז) - "באמת גוף הדבר צ"ע טובא כיון דהטעם בזה משום דקשה לריחא ולצרעת כדאיתא בפסחים ע"ו ע"ב ע"ש בפירש"י. א"כ למה קרו לה סכנה. והלא יש בש"ס הרבה דברים שקשים לכמה מיני מחלות".
 3. הגרח"ק זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק ד' סעי' י"ט) - "שאלה: אם על אכילת דגים עם בשר ביחד צריך תשובה וכפרה, דהא רק משום סכנה איכא ולא משום איסורא. תשובה: חמירה סכנתא מאיסורא".

ב. **הלכה**.

1. לא הביאו - רי"ף, רמב"ם.
 א) **כנפי יונה** (סי' צ"ה ד"ה כתב) - "ולקמן סימן קט"ז אכתוב אפשר דלא הוי סכנה אלא מין דמקרי ביניתא בש"ס (פסחים ע"ו ע"ב), ולא כל המינין וכו', והוא דעת הרמב"ם לדעת".
 ב) **חת"ס** (יו"ד סי' ק"א ד"ה אברא), הו"ד בפת"ת (ס"ק ג') - "אברא המהרש"ל פג"ה ס"ס ט"ו כתב דמדלא הביא הרמב"ם הך דמר בר רב אשי דפסחי דביניתא דאטוי בהדי בישרא אסור למכלי אפי' במילחא משום סכנתא ש"מ דהוא ברוב בקיאתו בטבעיות וברפואות ידע דבריחא אינו מזיק והש"ס מיירי שנטוה עם בשר ממש ע"ש ודחוקו מפורסם דמ"מ ה"ל להרמב"ם להביא עכ"פ דאסור לצלות דגי' עם בשר ממש והרי הוא השמיט הכל ועלה ברעיוני תחלה דס"ל לרמב"ם דביניתא הוא דג ידוע שנקרא כן והוא שאסור לאכול עם בשר משום סכנתא ולא דגים אחרים וכה"ג כ' תוס' ספ"ק דמ"ק גבי כוורי ואותו ביניתא אינו מצוי בינינו ומשו"ה השמיטו הרמב"ם ומ"מ נ"ל דוחק דעכ"פ לא יספך זכר המין ההוא ממקומו במדינתו והי' לו לרמב"ם להביאו לאנשי מדינתו ויותר נראה **דלפי עוצם חכמתו ידע והבין שנשתנו הטבעיי'** בענין זה וכמ"ש תוס' ספ"ק דמ"ק הנ"ל ועוד להם כיוצא בזה".
 ג) הגר" צדוק הכהן מלובלין (תפארת צבי"י על יורה דעה ס' קט"ז, דפו"י סוף סי' צ"א ד"ה והנה ל"ד-ג') - "ארמב"ם ... דהוא לא האמין כלל בעניני הרו"ר כידוע. ועי' לשונו בתשו' פאר הדור סי' קמ"ו והובא גם במהר"ם אלשקר סי' ע"ט במעט שינוי ...".
 2. מחמיר - מחבר (סעי' ב', או"ח סי' קע"ג סעי' ב'), והחמירא סכנתא מאיסורא (סעי' ב', או"ח סי' קע"ג סעי' ב'), חכ"א (כלל ס"ח סעי' א'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סוף סעי' ט'), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' א'), פוסקים.

ג. **דאורייתא או דרבנן**, [נ"מ בספק, נשפך, וכדו']: **בשר עם דגים**.

1. דאורייתא.

- א) **בית יהודה** (יו"ד סי' כ"ה) - "נרא' פשוט דאם נשפכה היורה של דגים ואין ידוע אם יש שם ששים דאזלינן לחומרא דהוי כמין בשאינו מינו דבנשפך קי"ל דאסור דהוי ספיקא דאורייתא ולחומרא וזה פשוט".
 ב) **יד אפרים** (על רמ"א סעי' ב') - "ועיין שו"ת בית יהודה [יו"ד] סימן כ"ה חתיכת בשר שנפל ליורה של דגים ונשפכה היורה ויש ספק אם יש ששים, אסור, דהוי ספיקא דאורייתא ולחומרא".
 ג) **זבחי צדק** (ס"ק ד') - "בית יהודה ... יד אפרים".
 ד) **פמ"ג** (סי' צ"ז שפ"ד ס"ק ג') - "ואם צלו בשר עם דגים וחזינן דזב אסורים הדגים מספיקא שמא זב תחת הדגים וספיקא דאורייתא לחומרא".
 ה) **אבני צדק** (יו"ד סי' מ"ט) - "דג ובשר אסור משום סכנה דצרעת, ולדעתי היא איסור דאורייתא בל"ת ועשה, מדכתיב ונשמרתם לנפשותיכם, וכתיב ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפול וגו', הרי שציוותה התורה לשמור מכל דבר שיכול לבא לידי נזק".
 ו) **בית יצחק** (סי' צ"ז עמודי זהב ס"ק י"ג) - "ואם צלו בשר עם דגים וחזינן דזב אסורים הדגים מספיקא שמא זב תחת הדגים וספיקא דאורייתא לחומרא".
 ז) משמרת שלום (סי' ק"ח ח' דינים אות ב' ד"ה הנה).
 ח) **כה"ח** (ס"ק טו"ב) - "חתיכת בשר שנפל ליורה של דגים ונשפכה היורה ויש ספק אם יש ס' אסור דהוי ספיקא דאורייתא לחומרא. בית יהודה ח"ד סי' כ"ה. יא"פ בסעי' זה. זב"צ אות ד".
 ט) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קכ"ז).

2. דרבנן.

- (א) שלחן חי (השמות לסוף סי' א') – "שו"ת בית יהודה ... ונשפך וספק ... כ' בהדיא דהוי מדרבנן ע"ש יכולין להקל".
 (ב) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ח' אות ד' - ו', ע"ש בהוספות, ח"ו יו"ד סי' ט' אות א') – "הפרי מגדים בשפתי דעת ... בשו"ת בית יהודה. ומ"מ לאור הדברים הנ"ל נלע"ד עיקר כמש"כ שאין בזה איסור אלא מדרבנן".
 (ג) ילקוט יוסף (יו"ד סי' פ"ט הע' צ"א ד"ה אלא, סעי' צ"ב, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ח).
 3. מראי מקומות – מהר"ם שיק (יו"ד סי' רמ"ד, לשונו מובא לקמן), פמ"ג השלם (ליקוטי מגדים סי' צ"ז שפ"ד ס"ק י"ט), שמירת הנפש כהלכתה (פרק ו' סעי' ז').

(א) ציץ אליעזר (חכ"א סי' ח' אות ב') – "בסימן א' סעי' י"ג כותב כת"ר בלשון: צריך ליזהר שלא לאכול בשר ודג ביחד מפני שקשה לצרעת. ויכולים להשוב (בפרט הקורא הפשוט) שבכל גוונא אין בזה אבל גדר של איסור כלל, ורק זהירות. ולא כן הדבר. ובאם נתבשרו יחד הרבה מהפוסקים סוברים לאיסורא ושלא בטל אפילו בששים. ומצריכים גם הגעלת כלים, כי חמירא סכנתא מאיסורא. יעוין בנושאי כלי השו"ע ביו"ד שם בסימן קט"ז סעיפים ב' וג'. ונוספות מהמובא בדרכי תשובה וכף החיים שם מעוד גדולי פוסקים".
 (ב) לענין שאר ציורי סכנה – עי' שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק א').

ד. בזה"ז.

1. אפשר דבזמן הזה אין סכנה.

(א) מג"א (סי' קע"ג ס"ק א') – "ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ דחזינן כמה דברים המוזכרים בגמ' שהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים והאידנא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות וגם הכל לפי טבע הארצות ועבי"ד סי' קט"ז ס"ג ובא"ע סימן קנ"ו וכ"כ הב"ח בשם הרמב"ם".

(1) הגהות והערות (שם, מהדו' פריעדמאן) – "עיינן בספר נוהג כצאן יוסף הלכות סעודה אות ג שכתב כן בשם הב"ח באו"ח סימן קעג בשם הרמב"ם. אך בב"ח ליתא. וכנראה ט"ס היא במ"א וצ"ל ב"ש, דהיינו באר שבע סימן לה שדייק כן מהרמב"ם מאכלות אסורות ט, כג. וכן דייק בשו"ת חתם סופר יו"ד סימן קא ד"ה אברא. ועיינן ב"ח יו"ד סימן צה ד"ה ואיני. וע"ע שדי חמד כללים מערכת ט כלל ה".

(ב) באה"ט (סי' קע"ג ס"ק א') – "ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ דהרבה דברים נזכרים בש"ס בהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים והאידנא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות וגם הכל לפי טבע הארצות מ"א".

(ג) הלכה ברורה (סי' קע"ג ס"ק א').

(ד) יד שאול (על מחבר סעי' ג') – "דעכשיו נשתנו הובעים ואין להחמיר כל כך".

(ה) מ"ב (סי' קע"ג ס"ק ג') – "ועיינן במ"א שכתב דאפשר דבזמנינו אין סכנה כ"כ דבכמה דברים נשתנו הטבעים ע"ש".

(ו) ערה"ש (סעי' י') – "וי"א דעכשיו נשתנו הטבעים וכמה דברים שאמרו בגמ' משום רוח רעה ואנו אין נזהרין בזה ואין המדינות שוות זל"ז [מג"א סי' רע"ג סק"א]".

2. מחמיר.

(א) עי' שבות יעקב (ח"ג סי' ע'), יד אפרים (על המחבר סעי' ג'), דרכ"ת (ס"ק ט"ז) – "המ"א בא"ח סי' קע"ג סעי' כ"א כתב דאפשר בזמן הזה ליכ' סכנה כל כך אף על גב דאין לסמוך עליו בזה בספק סכנ' מ"מ בכה"ג דאיכ' סי' ודעת אחרוני' להק' לבט' בס' אין להחמיר בזמן הזה כלל".

(ב) נוהג כצאן יוסף (ערך סכנה אות ב') – "אין להקל לנהוג כמ"ש הב"ח בא"ח סי' קע"ג בשם הרמב"ם. ז"ל ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ מש"ש דחזינן כמה דברים המוזכרים בגמרא שהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים. והאידנא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות עכ"ל. אדרבה אני אומר דנשתנו הטבעיות לגריעותא כי הטבע הולך וחסר והב"ח עצמו סיים וגם הכל לפי הארצות. ולמה לנו להקל במה שנוכל לזהר".

(1) ומ"ש בשם הב"ח, עי' הגהות והערות (על מג"א סי' קע"ג ס"ק א', מהדו' פריעדמאן), לשונו מובא לעיל.

(ג) חת"ס (יו"ד סי' ק"א) – "שלא נסמוך על זה לעשות מעשה לאכלם זע"ז דאפשר דה"ל כמו דבר הנאסר במנין ואפשר דלא שייך בזה כל הני תירוצי' הנאמרי' בגילוי ומש"וה אנו נזהרים ומנהג אבותינו תורה".

(ד) מהר"ם שיק (יו"ד סי' רמ"ד) – "דברי המג"א בסי' קע"ג ס"ק א' הנ"ל שכ' דאפשר שנשתנה לא נראה לי ודבריו צ"ע דגם שם איירי בדברים האסורים משום סכנה ואין הולכין בו אחר הרוב בפיק"נ ועל המיעוט א"א לרופאים להעיד כדלעיל וא"כ מנ"ל לומר דנשתנה אדרבה אזלינן בתר חזקה והוא בחזקת שלא נשתנה וכ"ש דא"א להתיר משום ספק שמא נשתנה וספק איסור תורה או ספק סכנה מספיקא להחמיר ואיך כ' המג"א דאפשר שנשתנה וצ"ע".

(ה) יפה ללב (ח"א או"ח סי' קע"ג ס"ק ב') – "ומ"ש המג"א ... עיינן להרב נוהג כצאן יוסף ...".

(ו) שמירת הנפש (אות ח').

(ז) דברי מלכיאל (ח"ב סי' נ"ג אות י"ב), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ט"ז) – "למעשה נראה לענ"ד פשוט דנהי דוודאי אסור לבשל בשר עם דגים כמפורש בטוש"ע שצריך ליזהר מזה. וכן אם בישלו להדיא בשר עם דגים וודאי שאסור. כיון שבשאת נפש עברו על דין מפורש בטוש"ע".

(ח) כה"ח (או"ח סי' קע"ג ס"ק ט') – "כתב המ"א ... מיהו הרב נוהג כצאן יוסף ... והביאו היפ"ל אות ב' וכן בס' מלבושי יו"ט סי' כ"ד דחה זה יעו"ש. והביאו השד"ח כללים מע' ט' כלל ה' ועי"ש בשד"ח מה שהאריך בענין זה יעו"ש. וא"כ כיון דדבר זה בפלוגתא שניא וחמירא סכנתא ואפשר ליזהר שומר נפשו ירחק ויזהר לקיים דברי חז"ל".

(ט) שרידי אש (ח"ב סי' כ"ב אות י"א) – "וע"ד ששאל אם מותר לאכול שמן שנעשה מדגים עם בשר - ידוע, שרמב"ם ז"ל השמיט דין זה ועיינן בתשובות חתם סופר סי' ק"א, הובא גם בפ"ת סימן קט"ז סק"ג, שכתב דמסתמא לפי עוצם חכמתו ידע והבין שנשתנו

הטבעים בזה ונהי שלא נסמוך על זה לעשות מעשה לאכלם וכו'. אולם במג"א סי' קע"ג סק"א כתב בפירוש, שעכשיו נשתנו הטבעים עי"ש שדעתו נוטה להתיר, ואולם בשד"ח מערכת ט' אות ה' מביא הרבה אחרונים, שדוחים דברי המג"א".

(י) עי' הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתתא עמ' קע"ח אות שנ"ג) – "שאלתי אם דג בבשר בטל בששים, ואמר לי דמקובל מהרה"ק מצאנז זיע"א, דקיבל מרבו הרה"ק מראפשיץ זיע"א, דקיימא לן כהמג"א (סימן קע"ג ס"ק א') שכתב דאפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ בבשר ודגים, ואף שוודאי אין להקל באיסור המבואר בשו"ע מ"מ כשיש ששים סומכין להקל".

(יא) משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ג'), בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ה) – "ולמעשה נראה כיון דסכנתא חמירא מאיסורא יש להחמיר בכל הדברים שאסרו חז"ל משום סכנה דקיי"ל דאף בזמן הזה יש להחמיר בכל הדברים כמו בזמן חז"ל דלא כהמגן אברהם (סימן קע"ג ס"ק א') שכתב: ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ דחזינן כמה דברים המוזכרים בגמ' שהם סכנה לרוח ושאר דברים והאידינא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות וגם הכל לפי טבע הארצות ואין לצרף את דברי המגן אברהם אף בתורת צירף להקל".

(יב) יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות ד') – "שאין לסמוך ע"ז לדינא".

(יג) חיי הלוי (ח"ד סי' מ"ח אות ג') – "כל האחרונים לא סבירא להו הקולא הזו, וע"ע בכף החיים ...".

(יד) שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט') – "וכן המנהג".

(טו) עי' חלקת בנימין (ס"ק י"ב, ציונים ס"ק נ"ה, סעי' ב' ב' דה צריך [עמ' קע"ו]) – "אך יש לצרפו לסניף, כ"כ הפוסקים".

(טז) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז אות פ"ג).

3. מראי מקומות – שד"ח (כללים מע' ט' כלל ה'), חלקת יעקב (ח"א סי' ק"ט, יו"ד סי' כ'), "ידוע דעת המג"א סימן קע"ג דבזמן הזה נשתנו הטבעים, ולא שייך סכנה", שמירת הגוף והנפש (סי' א' הע' א').

(א) הגר" צדוק הכהן מלובלין (תפארת צב"י על יורה דעה ס' קט"ז, דפו"י סוף סי' צ"א ד"ה והנה ל"ד-ג') – "והרמב"ם לא זכר מהם מאומה ... דהוא לא האמין כלל בעניני הרו"ר כידוע. ועי' לשונו בתשו' פאר הדור סי' קמ"ו והובא גם במהר"ם אלשקר סי' ע"ט במעט שינוי ... ואנחנו מאמינים במציאות הרוח רעה כפשטן של דרו"ל בתלמוד ומדרשות. ומי מגיד שאין רו"ר מצוי בינינו. ולכן אין להקל בדבר סתם. ומיהו לכבוד שבת וכיוצא בסעודת מצוה. נר' שזה דומין למים ששופכין מפני התקופה והמת. דמפורש בהגהת רמ"א או"ח סי' תנ"ה דבמקום מצוה לא ידע דבר רע ... כיון שאף היא אין בה סכנה טבעית מצוי כלל. מעדותו של רמב"ם. רק סכנת רו"ר. אין להחמיר במקום מצוה וצורך שבת ויו"ט. וכדומה שכך רגילין מורי ההוראה להורות".

(ב) שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ג' ס"ק ה'), קובץ מבית לוי ח"ג עמ' פ"ז אות ד') – "ושכיח הוא בעש"ק דנופל פעם חתיכת בשר בדגים או להיפך - והסירוהו מהקדרה אלא דיש ספק אם יש ס' לבטלו, העיקר בזה מש"כ בתשובת דברי מלכיאל ח"ב סי' נ"ג אות י"ב - דיש לסמוך כה"ג עכ"פ על שיטת הרי"ף והרמב"ם שלא הביאו כלל סכנת בשר ודגים, ועל המג"א הנ"ל, דנשתנו הטבעים ועתוס' חולין מ"ז ויומא ע"ז ומ"ק י"א - וכמש"כ הבאר שבע בשיטת הרי"ף ורמב"ם, ויש להקל בזה במקום מניעת כבוד שבת יע"ש בדברי מלכיאל".

ה. בשר עוף.

1. מחמיר: דינו כמו בשר בהמה.
- (א) שבות יעקב (ח"ב סי' ק"ד) – "גם בשר עוף בכלל וכי פרוקא לסכנת' וכל הפוסקים ראשונים ואחרונים לא הזכירו א' מהם חילוק זה וכן נ"ל מוכח להדיא דאין חילוק ממ"ש המרדכי פרק כ"ה ובאו"ה כלל י"ג גבי דגים שנמלחו עם עופות דאין לאסרם משום סכנה דאין סכנה במליחה עכ"ל וכ"כ בת"ח כלל כ' דין ט"ו ובט"ז ובש"ך סימ' מ' ואם איתא דליכא סכנה בעופות עם דגים א"כ אפי' בבישול יחד אין איסור אלא ודאי דעופות ובהמות שווים לענין איסור סכנה עם דגים".
- (ב) ברכי יוסף (שיו"ר ברכה ס"ק ח') – "אין להחמיר בבשר עוף לדגים, ואין למחות במקילים. הרב מהר"י עייאש בשו"ת בית יהודה י"ד סימן כ"ד. אבל הרב שבות יעקב ח"ב סימן ק"ד הצריך לרחוץ ידיו בין עוף לדג. ע"ש. וכן מנהגנו".
- (ג) יד אפרים (על סעי' ג') – "ועיין שו"ת שבות יעקב חלק ב' סימן ק"ד ...".
- (ד) פת"ת (ס"ק ב') – "עיין בתשובת שבות יעקב ח"ב סי' ק"ד שנשאל על שומן אווז שנתערב תוך תבשיל של דגים אם יש חשש סכנה בדבר או לא דאולי אין סכנה רק בבשר בהמה משא"כ עופות שנבראו מהרקק וברגליהם יש להם קשקשת כדגים והשיב דאין חילוק והכי מוכח מדברי הפוסקים דלעיל סי' ט' הובא בבה"ט שם סק"ד ע"ש".
- (ה) עיקרי הד"ט (יו"ד סי' י"ד סעי' ג') – "ועיין להרב שבות יעקב ח"ב סימן ק"ד דהחליט לאיסור אף בשר עוף שנתערב בדגים דסתמא אמרינן האי בניתא דאיטו בהדי בשרא ועוף ג"כ בכלל בשרא".
- (ו) יד שאול (על מחבר סעי' ג') – "דאין חילוק".
- (ז) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' א') – "אסור לאכול דג עם בשר, ואפילו עם שומן עופות מפני הסכנה".
- (ח) שמירת הנפש (אות ח') – "ואין חילוק בין בשר בהמה לבשר עוף".
- (ט) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ח') – "ואפילו בשר עוף צריך לזוהר בו כדין בשר בהמה".
- (י) ערה"ש (סעי' י') – "ואין חילוק בין בשר בהמה לבשר עוף".
- (יא) שלחן חי (סי' א' אות י"ד) – "אין חילוק בכל הדינים הנ"ל לענין סכנה בין בשר עוף לבהמה".
- (יב) כה"ח (ס"ק י"א, או"ח סי' קע"ג ס"ק ה') – "ואין חילוק בין בשר בהמה לבשר עוף".
- (יג) מעדני השלחן (סי' צ"ז ס"ק ל"ז) – "בין בשר בהמה ובין בשר עוף, עם דג".
- (יד) יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד', הליכות עולם ח"ו עמ' קס"ו).
- (טו) שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט').
- (טז) שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ב').
- (יז) חלקת בנימין (ס"ק ט').

(יח) הכשרות (פרק י"א סעי' כ"ו, פרק י"ח סעי' א').

(יט) מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ב).

(כ) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' ח').

(כא) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קכ"ט).

(כב) פסקי תשובות (סי' קע"ג אות ב') – "ואין נפק"מ בין בשר בהמה לבשר עוף".

(כג) וכן מוכח מכל הפוסקים שדברו שאין איסור סכנה אצל "מליחה" [עי' לקמן], והמקרה שלהם הוא "דגים שנמלחו עם עופות" – או"ח, רמ"א, לחם חמודות, ט"ז, ש"ך, כנה"ג, פר"ח, לחם הפנים, בית לחם יהודה ... ועוד ועוד – שבות יעקב (ח"ב סי' ק"ד, לשונו מובא לעיל).

2. לענין רחיצת ידיים בין בשר עוף לדגים [לדעת המחבר].

(א) עי' לקמן.

3. מראי מקומות.

(א) חלקת יעקב (ח"א סי' ק"ט, יו"ד סי' כ') – "השאלה היתה בבשר עוף ויש לצרף שיטת השבות יעקב דעופות דלא נבראו אלא מרקק לא שייך סכנה לאוכלן עם דגים".

ו. בשר עם ביצי דגים.

1. מיקל – שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' פ"ז סוף אות א', "בישל בשר עם ביצי דגים לא נאסר").

ז. ביצים עם דגים.

1. מיקל – כה"ח (או"ח סי' קע"ג סוף ס"ק ה').

ח. בשר עם ג'לטין (gelatin) דגים.

1. מיקל.

(א) חשב האפוד (וישמע משה פר' וארא תשפ"ב אות ד') – "הגאון רבי אהרן דוד דונר שליט"א אמר לי ששמע מהגאון ר' העניך פאדווא זצ"ל שהג'לטין אע"פ שהוא מופק מדגים, מכל מקום בתהליך הייצור שלו בטל שמו הראשון ופנים חדשות באו לכאן ואין איסור לערבו ולאכלו עם בשר".

(ב) הגריש"א זצ"ל (קובץ תשובות ח"ד סי' צ"ט, ישא יוסף ח"ב יו"ד סי' י"ז ד"ה והנה, נתיבות הכשרות גליון י"ט סוף עמ' פ"ה) – "אם כי יש מקום למשקל ולמיטרא בהני מילא שהעלה הגאון בעל אגרות משה זצ"ל להיתרא להשתמש בג'לטין המיוצר מעורות של בהמות טהורות במאכלי חלב, גם אם לא נמלחו העורות. אך זה נראה פשוט העשויים מעורות כעין נייר שאין בו טעם אוכל כלל ומותרים לפי דברי הגאון האגרות משה, מותר למלאות אותם בדגים, וחזי לאיצטרופי מ"ש המג"א סימן קעג סק"א".

הגריש"א זצ"ל (וישמע משה פר' בהר תשע"ו, גליון קי"ב עמ' ג', פר' וארא תשפ"ב אות ד') – "פעם שאל הגר"ש גרוס את גאון ישראל הגרי"ש אלישיב זצוק"ל אודות ג'לטין המופק מדגים, האם מותר לאוכלו עם בשר. וענה לו: הלא האחיזה התיר באכילה אף ג'לטין המופק מדגים טמאים, שמכיון שזה נשתנה לגמרי ממהותו הראשונה לא חשיב כלל מאכלות אסורות. וכל שכן שאין לחוש בזה לסכנה שבאכילת דגים עם בשר".

(ג) הגר"ע פריד (וישמע משה פר' וארא תשפ"ב אות ד') – "ביאר לי ששאלה זו תלויה במחלוקת הפוסקים ... ולמעשה הורה הגר"ע פריד שיש להקל בצירוף כמה טעמים, וביניהם מה שנביא לקמן מדברי הדובב מיישרים בשם ספר הקנה שלאחר אלף החמישי בטלה הסכנה בדברים אלו".

(ד) הגרי"מ שטרן (וישמע משה פר' וארא תשפ"ב אות ד').

(ה) ישיב יצחק (חי"ג סי' ל"ג) – "דשרי לכתחילה ... וכ"כ שהסכים עמי בזה הגאון האדיר ר' אפרים פישל הערשקאוויטש שליט"א מגדולי הפוסקים בארה"ב".

(ו) Halachically Speaking (שנה ה' גליון ג' עמ' י') -

One may eat this together with meat as well and we are not concerned about the halacha of refraining from eating fish and meat together (Mesechtas Pesachim 76b, Shulchan Aruch Y.D. 116:2). In addition it is botel b'shishim. Some say maybe the whole concern was flesh of the fish with meat not the skins or bones. Additionally, the gelatin made from fish (and other sources) does not have a flavor (Star-K Kashrus Kurrents in an article by Rabbi Mushell).

2. מחמיר.

(א) הגר"ע אויערבאך שליט"א (ר' דניאל טרביס) -

Question: I am very *makpid* never to eat fish and meat together, as I understand that it could cause *sakanah* (Shulchan Aruch, Yoreh Deah 116:2). Recently, I made a certain side dish using fish gelatin, and I was wondering if I could serve it on *Shabbos* together with my fried schnitzel at the Friday night *seudah*. My question is: Does the fish gelatin have the status of meat vis-a-vis the *halachos* of *sakanah* involved with eating fish together with meat? I know that with regards to other *halachos* of *kashrus*, we do not give gelatin the same status as the meat itself. If eating fish gelatin with meat is a *sakanah*, then would the gelatin also be considered to be fishy in regards to the *minhag* of not eating fish with cheese?

Rav Auerbach answers: Although Rav Chaim Ozer Grodzensky understood that gelatin made from bones has a different *din* than the meat itself, that is regarding the *halachos* of *ma'achalos assurah*, where the status and taste of the item play a significant factor in determining the correct *halacha*. In regards to eating fish and meat or fish and milk together, which are questions of *sakanah*, I do not believe that the fact that the fish has been changed into gelatin would change the status enough to take away the issue of *sakanah*.

3. מראי מקומות – הגר"ש גרוס שליט"א (וישמע משה פר' וארא תשפ"ב אות ד'), הר"פ פאדווא (וישמע משה פר' וארא תשפ"ב אות ד').

(א) הגר"מ שפרן (וישמע משה פר' וארא תשפ"ב אות ד') – "אמר לי שאין לסמוך על סברא זו אלא בדיעבד, אבל לכתחילה אין ליתן ג'לטין של דגים בתוך מאכל של בשר".
(ב) דף הכשרות (חכ"ב מספר ז' עמ' מ"ג) –

What about regarding fish gelatin? Does the process of changing the fish skins into gelatin remove the *sakana*, such that one may eat fish gelatin with meat? Fish skins are edible, so they have the same status as fish. But if gelatin is viewed as *tzir*, then it is not clear if *tzir* dagim and meat poses a *sakana* (see Darchei Teshuva 70:10). Additionally, the process of creating gelatin can perhaps be viewed as a *shinuy* (inherent change). Rav Schachter felt there was good reason to be lenient, since Magen Avrohom (173:1) questions whether today the same degree of *sakana* exists. However, Rav Belsky felt that the question still has no clear resolution. Therefore, products containing fish gelatin, especially those that might be used with meat should be labeled OU-fish. However, if the fish gelatin is *batel b'shishim* in a product, we need not label the product OU-fish, whether or not fish gelatin is identified on the ingredient label.

(ג) חלב עם ג'לטין (gelatin) דגים - עי' לקמן.

ט. האם מותר לבלוע קפסולות של אומגה 3 עם בשר או עם חלב.

1. וישמע משה (פר' בהר תשע"ו, גליון קי"ב עמ' ב') – "שאלה: מבואר בגמ' שאסור לאכול דגים ובשר יחד מפני הסכנה, והב"י ביו"ד סימן פז כתב שגם חלב ודגים אסור מפני הסכנה, וכבר השיגו עליו האחרונים שנתחלף לו בשר בחלב, ומכל מקום רבים נזהרים בזה ונמנעים מאכילת דגים עם חלב. [וכן נהגו בבעלזא, אע"פ שבדרך כלל הולכים אחרי פסקי המג"א שנקט להקל בזה]. ויש להסתפק במי שנוטל גלולות של אומגה 3 המופקות מדגים, האם גם בזה יש ליזהר שלא לבלוע אותם בשעה שאוכל בשר או חלב, או שבזה אין חשש ומותר לכתחילה.

(א) תשובה: הגאון רבי שמאי גרוס שליט"א אמר שיש להקל בדבר מכיון שאינו אוכל דגים ממש, אלא דבר המופק מדגים כעין ציר, ובזה לא החמירו. והביא כמה טעמים לדבר: א. ביו"ד סימן פג סעיף ה' מבואר שציר דגים טמאים מותר מן התורה באכילה. הרי שציר דגים אין דינו כדגים ממש, וכ"ש שלא שייך בזה חשש סכנה. ב. ביו"ד סימן צה ס"ג איתא שקדירה בת יומא שבשלו בה בשר מותר לבשל בה דגים ולא חיישינן להבליעה בת יומא של בשר שבתוכה. ג. הרי הוא בולע את הקפסולה בשלימות ואינו טועם טעם דגים כלל, ורק בתוך מעיו מתערבים הדגים עם הבשר או עם החלב, ובזה לא החמירו. ולסברא זו הסכימו גם בבית דינו של בעל שבט הלוי. ד. פעם שאל הגר"ש גרוס את גאון ישראל הגרי"ש אלישיב זצוק"ל אודות ג'לטין המופק מדגים, האם מותר לאוכלו עם בשר. וענה לו: הלא האחיעזר התיר באכילה אף ג'לטין המופק מדגים טמאים, שמכיון שזה נשתנה לגמרי ממהותו הראשונה לא חשיב כלל מאכלות אסורות. וכל שכן שאין לחוש בזה לסכנה שבאכילת דגים עם בשר.

(ב) וכן הורה הגאון רבי נפתלי נוסבוים שליט"א, והביא ראיה מדכתב הפמ"ג ביו"ד סימן פ"ז מ"ז סק"ג, שבחמאה ושומן הנלקט מעל החלב בודאי אין חשש ומותר לאוכלו בדגים גם לדעת הב"י. וכשם שהחמאה אינה נקראת חלב לענין זה, גם החומר הזה המופק מדגים אינו נקרא דגים לענין זה. ואמר עוד דשמה הסכנה היא רק בדגים לבדם, אבל קפסולות אלו מעורבות בחומרים נוספים ואינן עשויות מדגים בלבד, ולכן אין לחוש בהן לסכנה. וכן נקטו להקל הגאונים רבי מגדל שפרן ורבי שלמה זלמן אולמן ורבי משה שאול קליין שליט"א.

(ג) וכן מצאתי בשו"ת שבט הלוי ח"ז סימן קלה, לענין תרופות שיש בהן תערובת ג'לטין, וז"ל: וכבר כתב הגה"ק דברי חיים בשו"ת ח"ב יו"ד סי' נ"ב לענין שמן דגים (טמא) לחולה שאין בו סכנה, דכיון שהוא שלא כדרך אכילתו, דשמן דגים ניתן רק לאכול בתוך מאכל מבושל מתקן לאיזה דבר מאכל זולתו, אבל לשתות שמן דג חי אין דרך בני אדם, ולכן הוי שלא כדרך אכילתו, דמותר אפילו לחולה שאין בו סכנה כמבואר בש"ך יע"ש בד"ה, ע"ש עוד.

(ד) אמנם הגאונים הגדולים רבי נסים קרליץ ורבי חיים קניבסקי שליט"א הורו דיש להחמיר בזה, וביאר הגר"ח קניבסקי דבמקום חשש סכנה יש להחמיר יותר. וכן הורה הגאון רבי חיים מאיר וואזנר שליט"א. ואמר דשמה אינו דומה לציר דגים כי חומר זה מופק מעצמות הדג, וחשיב כגוף הדג ממש, ובענין סכנה טוב להחמיר אם אין זה קשה".

2. שלחן הלוי (פרק כ"ג אות א') – "כתב המג"א (או"ח סי' קעג ס"ק א) 'אפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ ... אבל משום מעשה באתי, להדגיש שיש לבדוק איך רשמוהו בין המכילים, כי בעובדא שמעריבים שמן של אומגה 3 הבא רובו מדגים, רגילים לרשום רק שהוא מכיל אותו השמן (וכגון 'שמני אומגה 3' - ולא את שם הדג), ובאמת צריך לכתוב ברשימת המכילים בפירוש תיבת 'דגים' או שם הדג, ובלתי זה לא יבינו ששמן זה הוא מדג. אבל אם אין שישים כנגד הדג, יש לסמנו בתיבת 'fish' [דג], סמוך לסמל ההכשר. ואף שהמצור הזה מיועד להשתמש בו עם בשר, הרוצה להעמיד על הדין, יראה שיש בו דגים, ומי שאינו מקפיד, יכול לסמוך על דברי המג"א".

י. נגע בשר בלחם האם לאוכלו עם דגים, או להיפך.

1. מחמיר, כשמלוכלך מן הדג.
(א) זבחי צדק (ס"ק י"א) – "מעשה בא' שהניח חתיכה דג על הפת ונעשה הפת שהוא מלוכלך מן הדג ואסרו חכמי הישיבה הי"ו לאכול הפת שהוא עם הבשר משום שיש בו ממשות שומן מן הדג ופשוט".
(ב) כה"ח (ס"ק כ"ו) – "זבחי צדק".
2. מראי מקומות.
(א) הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' י"ח) – "שאלה: קי"ל חמירא סכנתא מאיסורא. ולפי"ז לכאורה לחם שנגע בבשר (שאסור לאכול עם גבינה כדאיתא ביו"ד ס' צא) אסור לאכול בדגים. תשובה: עי' יו"ד סי' קט"ז ס"ג ובט"ז שם סק"ג".

יא. לחם שהיה על השולחן בסעודת בשר האם לאוכלו עם דגים, או להיפך - למחמירין לעיל.

1. מיקל.
(א) הגר"ח זצ"ל (אהל יעקב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ב) – "לחם [חלה] שהיה על השולחן בתחילת סעודת שבת בעת שאוכלים את הדגים, ומיד אח"כ הסירו אותו מעל השולחן האם מותר לאכול אותו חלה עם גבינה [יו"ד סי' פ"ט סעי' ד']? תשובה: לכאורה מותר".
(ב) הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סוף הע' שי"א) – "לחם שהיה על השולחן בסעודת בשר, נראה שמותר לאוכלו עם דגים, וכן להיפך, כל שלא נודע או ניכר שנגע בו. וכמדומה שכן נוהגים העולם ואין נזהרים בזה בלחם שבסעודת שב"ק".

ב] דין הכלי.

א. מיקל.

1. שבות יעקב (ח"ג סי' ע') – "בבית אחד בשלו וטגנו דגים מלוחים עם שומן אווז כי לא היו יודעים כלל שיש איסור בדבר עד שבא בר אוריין א' ואמר להם שהוא אסור משום סכנה והשליכו הדגים ונשאלתי על הכף שניערו בו הדג' ועוד אינו מקונה ותחבו אותו תוך קדירה של בשר מה דינו: תשובה הנה כבר מבואר בספרי מנחת יעקב כלל נ"ז ונ"ח ס"ק דאין חשש סכנה בפליטת כלים אף על גב דמבואר שם דיש חולקין ע"ז מ"מ נקטינן עיקר כהמקילין אם הוא נקי ואף אם הכלי אינו נקי מ"מ אם יש ס' ...".
2. יד אפרים (על המחבר סעי' ג', על המחבר סעי' ו') – "ועיין בשבות יעקב חלק ג' סימן ע' ... דבפליטת כלים ליכא חשש סכנה, כמו שכתב במנחת יעקב כלל נ"ז [ס"ק א], ועיין שם כלל ע"ו [ס"ק כה]".
3. הגר"א בנבצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ב, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ז') – "שאלה: מה הדין לגבי קדירה שבישל בתוכה בשר ודגים בטעות, האם צריכים להכשיר את הקדירה. תשובה: לא".
4. עי' חלקת בנימין (סעי' ב' ב' ד"ה בדיעבד [עמ' קע"ט], מילואים שם).
5. שוואלין ודורשין (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ח אות ח') – "ענין אכילת בשר ודגים יחד אסור משום סכנה, אבל הסיר לא נעשה טריפה בגלל זה. ולכן מותר גם בתוך מעת לעת לבשל בו דגים או בשר גם אם קודם לכן בישלו בטעות את שניהם ביחד".

ב. צריך הגעלה.

1. תפארת למשה (סוף סי' קט"ז) – "ושמעתי בשם מורי זקני הרב הג' מוהר"ר יעקב ז"ל דבנפל דג לקדירה עם בשר או איפכא היה אוסר הכלי בלי הגעלה דאף דמבשלים דגים בכלי בשר או איפכא היינו שאין כח בנ"ט היוצא מקדירה לעשות ארס אבל כשנתבשל בקדירה בשר ודגים ביחד הרי נתבשל ארס בתוכו ונבלע הארס בקדירה ואסור ודו"ק".
2. ברכי יוסף (שיוירי ברכה ס"ק ז') – "נפל דג בקדרת בשר או איפכא, הרב מהר"ר יעקב היה אוסר הכלי בלא הגעלה. תפארת למשה".
3. פת"ת (ס"ק ג') – "ועיין בספר תפארת למשה שכתב בשם זקינו הגאון מהר"ר יעקב ז"ל דבנפל דג לקדירה עם בשר או איפכא היה אוסר הכלי בלא הגעלה דאף דמבשלים דגים בכלי בשר או איפכא היינו שאין כח בנ"ט היוצא מקדירה לעשות ארס אבל כשנתבשל בקדירה בשר ודגים ביחד הרי נתבשל ארס בתוכו ונבלע הארס בהקדירה ואסור ע"ש".
4. זבחי צדק (ס"ק ה') – "שיו"ב ... תפארת למשה ... פת"ת".
5. שמירת הנפש (אות י"ב) – "אך כשבשל בשר ודג ביחד אז המאכל אסור וגם הכלי צריך הגעלה (תפארת למשה)".
6. אבני נזר (יו"ד סי' פ"ה אות ד') – "ראיתי בפת"ש (סי' קט"ז) בשם ס' תפל"מ שכתב בשם זקינו הגאון דכשנאסר המאכל משום סכנה גם הכלי אסור בלא הגעלה כיון שכבר נעשה ארס יע"ש. הרי כדכתיבנא".
7. מלמד להועיל (יו"ד סי' ל"ז) – "שאלה: דגים שנתבשלו יחד עם שומן של בשר במחבת והדגים הונחו אח"כ לתוך קערה של פארצעללאן ומהקערה הונחו לתוך טעללער של פארצעללאן, מה דינן של המחבת והקערה והטעללער. תשובה: הוריתי להתיר המחבת שהיא של ברזל ומצופה בהיתוך לבן ע"י הגעלה, והקערה והטעללער התרתי ע"י הגעלה ג' פעמים. וחילא ידידי מן הדא: הנה ... דאף דהפתחי תשובה הביא בשם ספר תפארת למשה דאחר שנעשה אסור הויין הכלים כמו בולעים מארס וצריכין הגעלה מ"מ כיון דודאי אף אחר שנעשה איסור בטל בס' לדעת החות יאיר דכיון דאזלה לה טעמא אזלה לה סכנה (עיין ספר כרם שלמה) א"כ י"ל דגם באב"י דהטעם נפגם אזלה לה סכנה, וכיון דאפשר דההיתוך דינו כמתכות, וכאן הוי תרי דרבנן (דבר שבמנין, עיין ח"ס, ואב"י) יש להתיר בהגעלה".
8. אבני ישפה (אהל יעקב י"ג אלול תש"ע) – "הכלי צריך הגעלה אם התבשלו יחד בשר ודגים כיון שהוא סכנה, ויכנס הטעם במאכלים הבאים".
9. שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ג' ס"ק ו', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות ה', בענייני יו"ד עמ' פ"ט אות ח') – "ועיין בפת"ש ס"ק ג' בשם התפל"מ דאם בישל ממש בשר ודגים יחד דצריך הגעלה כמו בבישול איסור ובתשובת דברי מלכיאל ח"ב סי' נ"ג הנ"ל

פקפק והתיר ע"י שהיית מע"ל בלי הגעלה והביאו ג"כ הד"ת. ואנו רגילים להורות בזה כהפח"מ לחייב הגעלה, ובמשמרת שלום סי' קט"ז מצדד להקל עכ"פ בכלי חרס יע"ש".

10. יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות ג') – "אם נתבשלו בשר ודגים בקדרה אחת בבת אחת, כשם שהמאכל אסור כך הכלים אסורים בלי הגעלה מחמת בליעת מידי דסכנתא. וכמ"ש להדיא בתפארת למשה (סי' קטז) בשם זקנו הגאון מהר"י ז"ל. והובא להלכה בשו"ר ברכה שם סק"ז. ובזבחי צדק שם סק"ה. ובתפארת ישראל פ' אלו טריפות מ"ה. ע"ש. ואף על פי שבשו"ת דברי מלכאל ח"ב (סי' נג אות יג) מפקפק בדברי התפ"מ, ומצדד להתיר הכלים בלי הגעלה לאחר שישהו מעל"ע. ע"ש. נראה שהעיקר לדינא לחוש לרוב האחרונים הנ"ל להצריך הגעלה לכלים".

11. אמרי צבי (ח"ב סי' קי"ט ד"ה ברם) – "נראה שבדאי מן הראוי לחוש לדברי התפארת למשה ולאסור הכל בלא הגעלה".

12. השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' ז').

ג. אחר מעת לעת יש להקל.

1. דברי מלכאל (ח"ב סוף סי' נ"ג) – "הרי הח"ס בסי' ק"א היקל לגמרי בטעם דגים ואף במרק דגים שנשפך לשומן. ובפרט לפי מה שצדדנו בס"ד למעלה להקל בכלל ענין זה נראה פשוט שיש להורות להשהות הכלי מעל"ע ושלא להטריח כלל בהגעלה ומכ"ש בכלי שא"א בהגעלה".

2. כה"ח (ס"ק י"ג) – "נפל דג בקדרת בשר או איפכא. הרב מהר"ר יעקב היה אוסר הכלי בלא הגעלה תפארת למשה. ברכ"י בשו"ב או' ז' פ"ת או' ג' שמירת הנפש או' י"ב. מיהו האו"ה כלל כג דין ז' כתב דמשום טעם בליעת כלי ליכא למיחש והב"ד הט"ז סק"ב. וע"כ נראה דלאחר מעל"ע יש להקל".

3. הגר"פ עפשטיין זצ"ל (הג' על ספר שמירת הנפש אות י"ב) – "מהפ"ת בשם התפא"מ ... דהלכה למעשה אין נוהגין כן, ולא שמענו מימינו שהורו כן, וכאשר פסק ג"כ בספר שו"ת הגאון בעל דברי מלכאל בח"ב ... וכך מורין".

4. משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ג', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ה) – "בפתחי תשובה יורה דעה סימן קט"ז ס"ק ג' כתב: ועי' בספר תפארת למשה ... אמנם בשו"ת דברי מלכאל חלק ב' (סימן נ"ג) כתב דנראה פשוט שיש להורות להשהות הכלי מעת לעת ואין צריך לטרוח כלל להגעיל וכן כתב בכף החיים שם (ס"ק י"ג) דלאחר מעת לעת יש להקל. ולמעשה נראה כיון דסכנתא חמירא מאיסורא יש להחמיר בכל הדברים שאסרו חז"ל משום סכנה דקיי"ל דאף בזמן הזה יש להחמיר בכל הדברים כמו בזמן חז"ל דלא כהמגן אברהם (סימן קע"ג ס"ק א') שכתב: ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ דחזינו כמה דברים המוזכרים בגמ' שהם סכנה לרוח ושאר דברים והאידנא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות וגם הכל לפי טבע הארצות ואין לצרף את דברי המגן אברהם אף בתורת צירף להקל אמנם בנידון דידן יש לפסוק כדעת הדברי מלכאל שאין כאן עצם איסור רק בליעה וגם עבר מעת לעת שזה נותן לפגם".

5. הגר"ש"א זצ"ל (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ד, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ט אות ד') – "שמעתי מעשה שאחד בישל בטעות בביתו דגים עם בשר ביחד בכלי אחד ושאל את הגר"י אלישיב זצ"ל אם צריכים להגעיל הכלי כדעת המחמירים, וענה לו שאנו לא נוהגים להחמיר בזה. ואח"כ ראיתי בספר שו"ת בית ההוראה יורה דעה (עמוד 103) תשובה מאת הגר"י שוב שליט"א ששמע מהגר"י ש' אלישיב ומבעל המשנה הלכות זצ"ל שאם נתבשלו בשר ודגים ביחד באופן שאין באחד מהם ששים כנגד השני, ישהה הכלי מעת לעת ומותר".

עי' הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י') – "טיגנו במחבת בשר בשמן, ובאותו שמן שנשאר במחבת השתמשו בדגים, ודאי שאסור לאוכלם מטעם דחמירה סכנתא מאיסורא. ונשאר רבינו מ"ט יהיה איסור אכילה, הלא זה רק סכנה ולא איסור, נענה רבינו ואמר, דהיות וחז"ל אמרו שזה סכנה ולא לאוכלו, זה נהיה כבר איסור לאכול. אמנם לענין 'בלע', מיקרי התירא בלע".

6. תשובות והנהגות (מה טובו גליון י"ב עמ' צ"ז אות ג') – "סיר שנתבשל בו בשר ודגים אי"צ להגעילו ודי להמתין מעת לעת כדי להשתמש בו".

עי' תשובות והנהגות (ח"ד סי' קפ"ט) – "נדרשתי כאשר שאלוני שבישלו ביחד בשר ודגים בטעות, והם עצמם פשיטא שאסורים באכילה משום סכנה. ולענין הכלי, הפ"ת בשם תפארת למשה כתב שצריך הגעלה, ובהגהות הגר"פ עפשטיין זצ"ל לספר שמירת הנפש כתב שלא שמענו מימינו מי שפוסק כן, ובשו"ת דברי מלכאל (ח"ב סימן נ"ג) כתב להמתין כ"ד שעות ואח"כ מותר לבשל בו בלי הגעלה. ולע"ד אם קשה לו ההמתנה, שצריך להכלי מיד, ימלא הכלי מים ויבשלם, ותיפלט הבליעה בהמים, וישטוף היטב, ויש לסמוך שמה שיפלוט עוד אח"כ אין בו כדי סכנה ולא יזיק בס"ד".

7. הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סוף סעי' ט') – "ויש להקל אף ללא הגעלה כל שעברו עשרים וארבע שעות".

8. גם אני אודך (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ז אות ו'), עי' עמ' תרס"ח אות ח') – "נחלקו הפוסקים אם צריכים להכשיר סיר שבישלו בתוכו בשר ודגים, ונקטינן כדעת הדברי מלכאל שאין צריך להכשיר את הכלי רק להמתין מעת לעת לפני שימוש הבא".

9. הגר"י מזלומיאן שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ד).

ד. בדיעבד - למחמירים לעיל.

1. מיקל.

א) הגר"ש"א זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות ט"ו) – "אם טגנו קציצת בשר יחד עם קציצת דג, סגי בהגעלה וא"צ ליבון, ובדיעבד גם בלי הגעלה".

ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ו, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ד, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ז אות ו'), עי' עמ' תרס"ח אות ח') – "נתבשל בשר ודגים בקדירה ביחד לכתחילה יש להגעיל את הקדירה ובדיעבד אפשר להקל להמתין מעת לעת".

ג) הגר"א נבנצל שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ז אות ח') – "הכל מותר בדיעבד".

(ד) שבט הקהתי (מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ז אות ח') – "שאלה: טיגנו שניצל עוף ובתוך הטיגון הכניסו בטעות חתיכת דג וטיגנו בתוכו ביחד לכאורה כיון שאין ששים הכל אסור משום בשר ודגים, אלא שבמעשה שהיה המשפחה נקיו את המחבת ומיד אח"כ המשיכו לטגן שניצילים אחרים, האם שפיר עבדו, והיינו מה שכתב בדברי מלכאל ועוד שיש להמתין להגעיל סיר כזה אחרי מעת לעת האם זה רק לכתחילה ולכן בכה"ג שאר השניצילים בסדר. תשובה: בדיעבד יש להקל בצירוף דעת המגן אברהם סימן קע"ג דבזמן הזה ליכא הך סכנה".

(ה) גם אני אודך (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ח אות ח') – "המבשל שניצל ובטעות הכניס דג וזרק את שניהם ומיד אח"כ רחץ המחבת והמשיך לטגן שאר שניצילים בתוך מעת לעת, יש אומרים להחמיר בזה אא"כ הוא שעת הדחק, ונלענ"ד שאין צריך להחמיר בזה ושאר השניצילים מותרים".

2. מחמיר.

(א) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ח אות ח') – "דאם טיגנו שניצילים במחבת בתוך כ"ד שעות מעת שטיגנו בו את העוף ביחד עם דגים אסור לאכול את השניצילים".

3. מראי מקומות.

(א) הגר"י זילברשטיין (מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ז אות ח', תמוז תשע"ו) – "בדבר שאלתכם שלאחר שבשלו בשר ודגים יחד, באותו יום בשלו בשר, האם יש מקום להקל. והנה כת"ר פלפל בדבר והביא כל הצדדים, אך למעשה גם הדברי מלכאל לאחר שהביא כל הקולות, לא התיר אלא לאחר יומו, ולא מצינו מי שהתיר באותו יום, גם בדיעבד. אמנם אולי יש לסמוך על דברי שו"ת בית יהודה (יו"ד סימן כד) שהתיר בשר עוף בדגים, ואף שרוב הפוסקים חולקים עליו בזה, מכל מקום בשעת הדחק גדול, אולי יש מקום להקל. ועל כל פנים אין למחות במקילים".

(ב) הגר"א וינב ((אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ח אות ח') – "ברור שלכתחילה אין להתיר כלל, כיון שהקדירה נאסרה מבליעות בשר ודגים, ואע"ג שיש הרבה צדדים להקל ובפרט בזמנינו שיש הרבה מהפוסקים הנוקטים לומר שכל ענין הסכנה נתבטלה בזמנינו כמבואר במגן אברהם או"ח סימן קע"ג דכל ענין סכנת בשר ודגים בזמן הזה הוא ספק גדול להלכה, דנשתנו הטבעים ובפרט על בליעות מבשר ודגים לא נאסר המאכל, וכן נראה בשו"ת חתם סופר יורה דעה חלק ב' סימן ק"א שכתב שאה"נ שאין לסמוך לאכול דגים ובשר יחד אע"ג שנראה שבזמנינו אין חשש סכנה מ"מ אפשר דה"ל כמו דבר הנאסר במנין לא שייך להתיר ולכן אנו נוהרים מלאכלם יחד, ומנהג אבותינו תורה מ"מ הרווחנו שיצאנו מחמירת סכנתא ולכן אין לאסור הבליעות, של דגים ובשר, ומ"מ ברור שאין זה לכתחילה".

ה. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ט"ו), מנחת פרי (ח"ו סי' ע"ט אות א'), הכשרות (פרק י"ח סעי' ו'), אבני דרך (ח"י סי' פ"ט), הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' הע' ש"ו).

1. תפארת ישראל (חולין פרק ג' בואז אות ג'), הו"ד שבט הקהתי (ח"ה סי' ק"מ אות ב') – "וכעת מצאתי דבתפא"י על משניות בפ"ג דחולין [ס"ק ע"ז] דג"כ נוטה להחמיר דדוקא בהתירא בלע כדגים בבשר, מקלינן בבליעת כלים משא"כ דבר שאסור לאכול משום סכנ"פ ...".

2. מעדני השלחן (סי' צ"ה ס"ק י"א) – "והכלי ישהה מעל"ע ואח"כ יגעילו כשאר כלי איסור, ובכלי שאי אפשר להגעיל או שקשה לו להגעיל, די בשהיית מעל"ע".

ג. לצלות בשר עם דג בתנור אחד: מצד ריחא.

א. אבל אם נצלו כא' ממש.

1. לכו"ע אסור – ט"ז (ס"ק ג'), באה"ט (ס"ק ג'), יד אפרים (סוף הסימן), ערה"ש (סעי' י'), דרכ"ת (סוף ס"ק כ"ב).

ב. מחמיר לכתחילה, בדיעבד אינו אוסר.

1. או"ח (כלל ל"ט דין כ"ה) – "ושניהם מגולין אפי' בתנורין שלנו המכסין למעלה ואפי' בתנור קטן ואפי' אם הוא סגור כולו ולא נגעו כלל יחד מותר בדיעבד ואע"פ שקיי"ל סכנתא חמירא מאיסורא דבכה"ג לית בי' סכנה כלל ... אך לכתחילה מיהא יזהר".

2. רמ"א (סעי' ב', דר"מ ס"ק ג', תו"ח כלל ע"ו דין י"א) – "אין לצלות בשר עם דג, משום ריחא מיהו בדיעבד אינו אוסר".

3. אפי רברבי (דף סד.) – "שאפה פשטידא של בשר עם של דגים אף בתנור קטן ומכוסה ושניהם מגולין ... אין סכנה אך לכתחילה יזהר".

4. כנה"ג (הג' ב"י ס"ק י"ח) – "ולענין מעשה לנקוט מציעתא עדיף טפי, דלכתחילה אסורים ובדיעבד מותרים, וכמדומה שאין העולם נוהרים אפילו לכתחילה".

5. חוות יאיר (שו"ת חוט השני סי' ס"ז) – "לא נאסר אלא כשנתבשלו ביחד אבל לא כשבלעו טעם מן הכלי אפי' ברותחין כדאי באו"ח הנ"ל ... וגם אין נאסרין ... לא בצלייה כדמשמע שם ס"ס צ"ג ור"ס קי"ו לענין ריחא ש"מ טעם קלוש אינו אוסר בהם".

6. ערה"ש (סעי' י') – "ואנו אין לנו רק דברי רבינו הרמ"א שפסק דמותר בדיעבד".

7. שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג סוף עמ' מ"ג, בענייני יו"ד עמ' פ"ז אות א') – "וכן אין לצלות יחד בשר ודגים ע"מ לאוכלם ואם נצלו מותרים בדיעבד".

ע"י שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' מ"א סעי' ו') – "אין להשתמש בתא אחד לבישול בשר ודגים יחד, אבל בזה אחר זה מותר מיד".

8. ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ו, ע"י סי' ע' סעי' י', סעי' י"א, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב) – "אסור לצלות דגים ובשר בתנורי אפייה המצויים שלנו, [שהם פחותים מד' אמות וסגורים ופתוחי מהצד], דחמירא סכנתא מאיסורא. ומכל מקום בדיעבד אם צלו בשר ודגים בתנור אחד, יש להתיר לאוכלם אף אם אין ששים לבטל הטעם".

9. הכשרות (פרק י"א סעי' ל"א).

ג. מחמיר.

1. רש"י (פסחים דף עו: ד"ה דאיטוי) – "דאיטוי בהדי בישרא. בתנור אחד".
2. עי' סמ"ק (מצוה רי"ג) – "יש אומרים דאפי' צלה בשר עם דג אסור לאכלו משום דקשה לד"א (פירוש צרעת) ודוק' בתנור קטן כעין שלהם אבל בתנורים גדולים כעין שלנו אין להקפיד".
3. לבוש (סעי' ב') – "והוא הדין לבשלן או לצלותן ביחד ולאוכלו אפילו אחד בפני עצמו, שכבר קבל טעם השני".
4. ט"ז (ס"ק ג'). כדאי בדרכ"ת ס"ק י"ח) – "נלע"ד כיון דלרש"י קאי על צליית בשר ודג בתנור יש להחמיר אפילו בריח ותו דהא כתב ב"י סי' צ"ה דרמב"ם מפרש ג"כ ההיא דכיצד צולין בתנור אחד וא"כ אסור למר בר רב אשי אפילו משום ריח משום סכנה כמו לענין בשר בחלב".
5. באר שבע (סי' ל"ה) – "אסורין לאכלן לגמרי אפילו במלחא כמר בר רב אשי כמו שפירשתי לעיל לדברי הטור והכלבו שכתבו ג"כ מנהג זה בשם הרא"ש ומהר"ם ז"ל דהכל מרועה אחד נתנו וחד טעמא הוא על כן אני על משמרת אעמוד להחזיק בפסקי הלכה למעשה".
6. הו"ד בש"ך (ס"ק א'), ולשון הכנה"ג (הג' ב"י ס"ק י"ח ד"ה אבל) – "אבל באר שבע חלק על רש"ל בזה ... והביא דבריו ש"ך, ומתוך דבריו נר' דמיהש חייש לדבריו".
7. פרי"ח (ס"ק ד') – "בתנור קטן דאיכא ריחא אף בדיעבד אסור ואין בזה שום ספק והחולק בזה אינו אלא מן המתמיהין".
8. פרי"ח (ס"ק ג') – "ודוקא דחד מנייהו שמן ... אבל אי תרווייהו כחוששים שרי ואף לכתחילה אין לאסור אלא אם ירצה האדם להחמיר ע"ע ה"ז משובח בזוהירוהו וה"ה בתנור גדול".
9. לחם הפנים (ס"ק ג').
10. בית לחם יהודה (ס"ק ד').
11. עי' מנחת יעקב (כלל ע"ו ס"ק כ"ו) – "היכא דליכא הפסד מרובה ראוי להחמיר ... אבל בתנורים גדולים כעין שלנו אין להקפיד עכ"ל וכן נראה עיקר להלכה ודלא כבאר שבע שהפריז על המדה להחמיר בכל ענין אפי' בתנורים גדולים".
12. בית יהודה (יו"ד סי' כ"ד) – "צלייה ובישול דאיסורו מוסכם".
13. חכ"א (כלל ס"ח סעי' א') – "ואסור לצלות דג ובשר בתנור אחד אפילו אם אינם מונחים זה אצל זה ואין כאן חשש שיזוב מן אחד לחבירו אפילו הכי אסור אפילו בדיעבד דחמירא סכנתא מאיסורא אם לא בתנור גדול או שאחד מהם מכוסה דאז אין שייך ריחא".
14. קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' א') – "ואין לצלות בשר עם דג בתנור אחד כשהוא תנור קטן, אלא כשאחד מהם מכוסה, אבל בתנורים שלנו שהם גדולים אין לחוש".
15. יד יהודה (סי' ע' הקצר ס"ק ט"ז, הארוך ס"ק ו') – "דגים שצלאו עם עופות אסורין מטעם סכנה".
16. זבחי צדק (ס"ק י"ב, ס"ק י"ד) – "דריחא מילתא לענין סכנה ודלא כרמ"א".
17. עי' שלחן חי (סי' א' אות י"ג) – "אין לצלות בשר ודג ביחד בתנור אחד. משום ריחא, אם לא בתנור גדול או שאחד מהם מכוסה דאז לא שייך ריחא ואפילו בדיעבד אסור בתנור קטן ושניהם פתוחים ובה"מ נ"ל דהמיקל לא הפסיד".
18. כה"ח (ס"ק כ"ג).
19. מעדני השלחן (סי' צ"ז ס"ק ל"ז).
20. יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות ד', עי' ח"א יו"ד סי' ז' אות ג', אמנם עי' ילקוט יוסף סי' ע' סעי' הע' י', סי' פ"ז סוף הע' פ"ו) – "ובאמת דבצלייה אין להקל אף בדיעבד. אע"פ שהרמ"א בהגה (סי' קטז ס"ז ס"ב) היקל בדבר".
21. הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' ח', סעי' ט').

ד. בתנור קטן יש להחמיר [לרמ"א, רק לכתחילה], או גם תנור גדול.

1. רק בתנור קטן יש להחמיר.
- א) סמ"ק (מצוה רי"ג) - לשונו מובא לעיל.
- ב) יש"ש (חולין פרק ז' סי' ט"ו, או"ש סי' ל"ה ס"ק ט') – "דמותר לצלות דג עם בשר בתנור אחד, אפילו לכתחילה, בתנור שלנו".
- ג) ט"ז (ס"ק ב') – "וכתב רש"ל פרק ג"ה סי' ט"ו דאפילו לכתחילה אין להחמיר בתנור גדול לענין זה אף על פי דלענין איסור בשר בחלב מחמירין לכתחילה וע"כ נ"ל פשוט דאותן הלחמים שאופין בתנור אחד עם בשר אין סכנה כלל לאכלם עם דגים אף על פי שהתנור היה סתום".
- ד) פרי"ח (ס"ק ד') - לשונו מובא לעיל.
- ה) פרי"ח (ס"ק ג') - לשונו מובא לעיל.
- ו) באר הגולה (ס"ק ג') – "וכתב מהרש"ל דבתנור גדול שרי כדלעיל סי' ק"ח והוסיף הרב ט"ז דאפי' בסתום מותר".
- ז) חכ"א (כלל ס"ח סעי' א') - לשונו מובא לעיל.
- ח) שלחן חי (סי' א' אות י"ג) - לשונו מובא לעיל.
- ט) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' א') - לשונו מובא לעיל.
- י) מעדני השלחן (סי' צ"ז ס"ק ל"ז).
- יא) חלקת בנימין (ס"ק י"ד).
- יב) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ו, קיצור שו"ע יו"ד סי' קטז סעי' כ"ב) – "ואם אחד מהם מכוסה לא שייך בזה ריחא מילתא ומותר אף לכתחילה וכן בתנור גדול המחזיק י"ב עשרונים שיכולים לאפות בו בערך כעשרים ק"ג של בצק בתבנית אחת מותר אף לכתחילה לצלות בשר ודגים ביחד".

1) **אם התנור גדול יש להקל אפי' לכתחילה** – יש"ש (חולין פרק ז' סי' ט"ו, או"ש סי' ל"ה ס"ק ט', לשונו מובא לעיל), ט"ז (ס"ק ב', לשונו מובא לעיל), ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ו, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב, לשונו מובא לעיל).
א. והש"ך (ס"ק א') שמביא היש"ש להקל לכתחילה, נראה שחולק על הרמ"א ומתיר לכתחילה אפי' בתנור קטן. ולכאורה יש מחלוקת ט"ז וש"ך פשט במהרש"ל, אם הוא מיקל לכתחילה רק בתנור שלנו [דהיינו בתנור גדול], או גם בתנור קטן. וצ"ע.

2) **ויש להקל רק אם התנור פתוח** – חלקת בנימין (ציונים ס"ק נ"ח, "ר"ס ק"ח... ונראה דבעינן נמי שיהא התנור פתוח דהפר"ח יליף דין זה ממש"כ כן המחבר לעיל שם והרי התם מפורש דבעינן הכי "...").
אפילו תנור גדול יש להחמיר.

א) **באר שבע** (סי' ל"ה) – "נראה בעיני דלדידן שאנו נוהגים לאסור לכתחילה לצלות היתר עם אסור או בשר עם חלב בתנור אחד משום ריחא מילתא אפילו בתנורים גדולים ולא כדעת הסמ"ק ממילא במקום סכנה יש להחמיר ולאסור אפילו בדיעבד דחמירא סכנתא מאיסורא".

ב) **פמ"ג** (סי' צ"ז שפ"ד ס"ק ג') – "ולקמן סימן קי"ו מבואר לכתחילה אין לצלות בשר עם דגים אפילו בתנור גדול ודיעבד הר"ב בהג"ה מתיר וש"ך בשם ב"ש אוסר דיעבד יע"ש".

3. מראי מקומות – מטה יהונתן (על הט"ז ס"ק ב'), לחם הפנים (ס"ק ג'), דרכ"ת (ס"ק י"ח, ס"ק כ"ב), כה"ח (ס"ק כ"ג), מעדני השלחן (סי' צ"ז ס"ק ל"ז).

א) **מנחת יעקב** (כלל ע"ו ס"ק כ"ו) – "היכא דליכא הפסד מרובה ראוי להחמיר ... וכן נראה עיקר להלכה ודלא כב"ש שהפריז על המדה להחמיר בכל ענין אפי' בתנורים גדולים".

ה. רק אם אחד מהם שמן יש להחמיר, או גם אם שניהם כחוישים.

1. רק אם אחד מהם שמן יש להחמיר – פר"ת (ס"ק ג', לשונו מובא לעיל), זבחי צדק (ס"ק י"ג), דרכ"ת (ס"ק כ"ב), כה"ח (ס"ק כ"ד), חלקת בנימין (ס"ק י"ד).
2. מראי מקומות – מעדני השלחן (סי' צ"ז ס"ק ל"ז).

ו. רק אם שניהם מגולים יש להחמיר, או גם אם אחד מכוסה.

1. רק אם שניהם מגולים – אפי' רברבי (דף סד, לשונו מובא לעיל), חכ"א (כלל ס"ח סעי' א', לשונו מובא לעיל), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' א', לשונו מובא לעיל), שלחן ח' (סי' א' אות י"ג, לשונו מובא לעיל), ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ו, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב, לשונו מובא לעיל), חלקת בנימין (ס"ק י"ד).
2. מראי מקומות – מטבח הכשר (ארטסקרול, פרק ט"ז הע' ל"ח).

ז. מראי מקומות – גליון מהרש"א (סי' צ"ה בט"ז ס"ק ג'), חו"ד (סי' ק"ח קיצור הדינים אות ח'), חינוך בית יהודה (סי' ס"א, "פר"ח מחמיר בריח"), בית דוד (סי' ק"ח על סעי' ז' ד"ה ועיין), דברי מלכיאל (ח"ב סי' נ"ג אות ה'), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ט"ז), חלקת בנימין (ס"ק י"ז), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' ת"ד).

1. **שלחן גבוה** (סי' צ"ז ס"ק י"ג) – "והרב פר"ח ז"ל ... וכתב וזה לשונו, ואין בזה שום ספק, והחולק בזה אינו אלא מן המתמיהין עד כאן דבריו, וקשה לי דמדברי הרי"ף והרמב"ם ורבינו דפסק הכא כוותיהו משמע להדיא דחולקים על זה, מדאסרו לאכול הדגים בחלב ולא הם בעצמם וצריך עיון".

2. **פמ"ג** (סי' ק"ח שפ"ד ס"ק י"ח אות ז') – "דגים שנצלו עם בשר דעת הר"ב בקי"ו להתיר דיעבד ומשמע באו"ה ל"ט דין כ"ה אפילו תנור קטן וסתום לגמרי אבל הש"ך שם אות א' בשם ב"ש החמיר יע"ש ומאן דמתיר אפילו הבשר נצלה עם דבר חריף אין סכנה בדגים בצליה בריחא".

3. **משנת יוסף** (מכתב לר' פסח יצחק שטראספעלד, י"ב אדר תשס"ו) – "**בענין מיקרוגל** בשרי בן יומו, אם מותר לחמם בו דגים. בשו"ע (יו"ד קטז, ב) דאסור לאכול בשר ודג יחד מסכנת צרעת. ובסגור שאין לצלותם יחד משום ריחא. ושביעבד מותר. - ובפת"ש (קרוב לסוף אות ג) מתפארת למשה דמבשלים דגים בכלי בשר. שאין כח בנותן טעם חיובא מתקצרת לעשות ארס, ורק לבשלם בשר ודגים יחד אסור עכ"ד. וזהו כנדאי בהיתר של החנויות המתחממים דגים שמיקרוגל בשרי".

ח. נאפה לחם עם בשר בתנור אחד.

1. מיקל.

א) **ט"ז** (ס"ק ב', ס"ק ג') – "ומ"מ אין זה דומה ללחמים שאופין בתנור אחד עם בשר שזכרתי בסמוך שאין שם רק ריח בשר בלחם ובטל בו ואין אח"כ חשש לאכול עם דג".

ב) **מנחת יעקב** (כלל ע"ו ס"ק כ"ו) – "משא"כ בפת שנאפה עם בשר מותר לאכול עם דגים כ"כ האו"ה כלל ל"ט דין ל' וכ"פ הט"ז".
ג) **חכ"א** (כלל ס"ח סעי' א') – "ומכל מקום פת שאפה עם בשר בתנור אחד מותר לאכול הפת עם דגים דאין בו אלא ריח (ט"ז) והוא הדין דמותר לבשל בב' קדירות בתנור אחד דאין ריח יוצא מזה לזה אבל בתנור שסתום לגמרי אף זה אסור".

ד) **דרכ"ת** (ס"ק י"ח, ס"ק כ"ב).

ה) **אבני ישפה** (אהל יעקב ב' אלול תש"ע) – "חקרת אם מותר לאכול לחם עם דגים, אחר שלחם זה נאפה בתנור אחד עם עוף ברוטב. אף שאסור לאכול בשר ודגים שהתבשלו ביחד כמו שכתב הרמ"א יו"ד סי' קט"ז סעי' ג', אבל כבר כתב שם הט"ז ס"ק ג' וז"ל: ומ"מ אין זה דומה ללחמים שאופין בתנור אחד עם בשר שזכרתי בסמוך שאין שם רק ריח בשר בלחם ובטל בו ואין אח"כ

חשש לאכול עם דג עכ"ל. אם כן מפורש כתב שם הט"ז שאף שיש לאסור לאפות בתנור אחד בשר ודגים, אבל אם אפה בשר עם לחם באותו התנור, מותר לאכול הלחם הזה עם דגים כיון שאין ריח בשר בלחם".

1) לענין זיעה - עי' לקמן.

ו) חלקת בנימין (ס"ק ט"ז).

ז) מטבת הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ד).

2. מראי מקומות.

א) גיליון מהרש"א (סי' ק"ח על הרמ"א סעי' א') – "ואם אפה פת עם בשר אסור לאכלו כו'. אבל עם דג רשאי, ואין בו משום סכנה, סימן קי"ו בט"ז ס"ק ג'. ועיין שם בש"ך ריש [ה] סימן דיש אוסרים לכתחלה, ויש אף דיעבד".

ט. זיעה: המקילים בריחא, מה הדין מצד זיעה - אם זיעה כמו טעם, או כמו עיקר.

1. מחמיר.

א) הגר"ח"ק זצ"ל (אהל יעקב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' ת"ט) – "שאלה: מאכל שבלע זיעת בשר אם מותר לאוכלו עם דגים, כגון חלה שחיממו בתנור ביחד עם עוף מגולה עם רוטב, אם מותר לאכול החלה עם דגים. תשובה: חשש סכנה".

ב) עי' הגר"א בנבצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רפ"ח, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ד אות ג') – "שאלה: מאכל שבלע זיעת בשר האם מותר לאוכלו עם דגים, כגון חלה שחיממו בתנור ביחד עם עוף מגולה עם רוטב, האם מותר לאכול את החלה עם דגים. תשובה: לכאורה לא".

ג) תשובות והנהגות (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' ק"כ) – "שיש להחמיר בזה".

ד) נתיבות אדם (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ד אות ג') – "שאלה: מאכל שבלע זיעת בשר האם מותר לאוכלו עם דגים, כגון חלה שחיממו בתנור ביחד עם עוף מגולה עם רוטב, האם מותר לאכול את החלה עם דגים. תשובה: לענ"ד אסור לאכול עם דגים, כיון דבתנורים שלנו מתמלא חזק כל חלל התנור בזיעה, וממילא נבלע הרבה טעם הבשר בתוך המאכל, וסכנה לאכול עם דגים. דהנה אף לענין ריחא בעלמא, אי חיישינן בזה לסכנה בדגים ובשר שניצלו יחד, נחלקו הפוסקים בזה, אי אמרינן ריחא מילתא היא לענין סכנה. דהנה הרמ"א ז"ל (בסימן קי"ו ס"ו) אינו אוסר בדיעבד, והט"ז (בס"ק ב') הביא דהרש"ל לא החמיר אף לכתחילה בתנור גדול. ובפמ"ג (סימן ק"ח שפ"ד סק"ז) כתב דמאן דמתיר, אפילו אם הבשר נצלה עם דבר חריף, אין סכנה בדגים בצליה בריחא. אבל הש"ך (סימן קי"ו סק"א) מביא בשם באר שבע לאסור בדיעבד אפילו בנפרדים זה מזה, ואין חשש שיזוב מן א' לחבירו, דס"ל דבסכנה אמרינן ריחא מילתא היא. והסכימו לו הפ"ח (סק"ד) והפרי תואר (סק"ג) ובחכמ"א (כלל ס"ח ס"א), יעווי"ש. [ובמנחת יעקב (כלל פ"ו סק"ו) כתב דהבא"ש הפריז לאסור אף בתנור גדול, דבתנור גדול יש להקל בהפסד מרובה]. ומיהו בפרי תואר לא החמיר אלא אם חד מינייהו שמן, או הבשר או הדג, אבל בשניהם כחוששים, שריא, ואף לכתחילה אין לאסור, אלא אם ירצה להחמיר ע"ע, ה"ז משובח. [ומיהו כבר מבואר כמ"פ בפוסקים דאנן לא בקיאנן מאי מקרי כחוש]. ומיהו מסיק שם החכמ"א בזה, דעכ"פ אם אחד מהם מכוסה מותר, דאז אין שייך ריחא. וכן פת שאפה עם בשר בתנור אחד מותר לאכול הפת עם דגים דאין בו אלא ריח. אך נראה, דעד כאן לא איירו אלא בריחא לבד, אבל בדאיכא נמי זיעה שנכנס מא' לחבירו, לא קא איירו, ובזה י"ל דלכו"ע יש לאסור, וכן ההוראה המקובלת אצלינו להחמיר בזה בדאיכא זיעה. [ופשוט דאם רואים שזב מאחד לחבירו בתוך התנור, אסרינן לכו"ע, וכמש"כ שם הש"ך בשם האו"ה, ויעוין בפמ"ג (סימן צ"ז שפ"ד סק"ג) מש"כ בזה]. ובמק"א הבאתי הוראה משמ"י דגאון ישראל מרן הגר"י פישר זצ"ל הראב"ד דפעיה"ק שאסר לאכול עם דגים חלה שנתחממה על גבי קדירה עם בשר, והארכנו בזה טובא בס"ד. [יעוין היטב פרמ"ג (סימן ק"ח שפ"ד סק"ח) ודו"ק]".

2. מיקל.

א) אבני ישפה (אהל יעקב ג' אלול תש"ע, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' ק"כ) – "חקרת אם מותר לאכול לחם עם דגים, אחר שלחם זה נאפה בתנור אחד עם עוף ברוטב. אף שאסור לאכול בשר ודגים שהתבשלו ביחד כמו שכתב הרמ"א יו"ד סי' קט"ז סעי' ג', אבל כבר כתב שם הט"ז ס"ק ג' וז"ל: ומ"מ אין זה דומה ללחמים שאופין בתנור אחד עם בשר שזכרתי בסמוך שאין שם רק ריח בשר בלחם ובטל בו ואין אח"כ חשש לאכול עם דג עכ"ל. בדבר השאלה שהט"ז רק הזכיר ריחא, אבל שמא ההלכה שונה אם יש זיעה כמו שמצוי באפיית עוף ברוטב. יש כאן כמה צדדים להקל אף שנאפה הלחם בתנור עם עוף ברוטב לאכול עם דגים. חדא שיטת המ"א סי' קע"ג ס"ק א' שכתב שנשתנו הטבעים ובזמננו אין סכנה בבשר ודגים. ועוד שיטת חוט השני סי' ס"ט שאין סכנה בצלי אלא רק בבישול, ואף שיד אפרים תמה עליו ומביאם הדרכי תשובה סי' קט"ז ס"ק כ"ב, אבל בשאלה שלנו שזה רק הלחם לאכול בדגים, ודאי שהוי סניף לקולא. לכן למעשה על משמרת אעמוד שמותר לאכול לחם עם דגים אף שהלחם נאפה בתנור עם עוף ברוטב".

ב) הגר"ד פיינשטיין שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' ק"כ) – "שאין צריך להחמיר לא לאכול הלחם עם דגים".

3. מראי מקומות – בינת צבי (פרק י' סעי' ג', "יל"ע").

י. לבשל בשר ודג בב' קדירות בתנור אחד.

1. אם סתום לגמרי יש להחמיר – חכ"א (כלל ס"ח סעי' א', לשונו מובא לעיל), חלקת בנימין (ס"ק ט"ו).

ד [מליחה: דגים שנמלחו עם בשר.

א. מיקל.

1. או"ה (כלל י"ג דין ב') – "ולא חיישינן הכא גם כן מחמת הציר משום סכנת ד"א כשהניח בשר מיד אחר שיעור מליחתו על דגים מלוחים אף על גב דפליט מיהא ציר אח"כ זמן מרובה אחר כל הפלטת הדגים דאין סכנה במליחה יחד כדמשמע במרדכי פ' כ"ה בזה

- הדין גופא של דגים ועופות שבמליחה אין בהם משום סכנה וכן מצינו חילוק גם בין סכנה לאסור בכלי ב"י מבשר לדגים כדאיתא לקמן בתשובה ריחא מילתא היא".
2. רמ"א (דר"מ ס"ק ו', תו"ח כלל כ' דין ט"ו) – "כתב איסור והיתר הארוך כלל י"ג [דין ב'] דגים שנמלחו עם עופות אין לאסרם משום סכנה דאין סכנה במליחה עכ"ל".
3. לחם חמודות (חולין פרק ח' אות קצ"א) – "כבר כתב רמ"א בתורת חטאת כלל כ' דין ט"ו בשם א"ו הארוך כלל י"ג דאין סכנה במליחה עכ"ל".
4. ט"ז (סי' ע' ס"ק ג') – "והא דאין הדגים אסורין משום סכנה דנמלחו עם בשר וקשה לדבר אחר דאין סכנה במליחה כמ"ש סי' קט"ז סעיף ג'".
5. ש"ך (סי' ע' ס"ק ט"ז) – "כתב אור"ח כלל י"ג [דין ב'] דגים שנמלחו עם עופות אין לאסרם משום סכנה דאין סכנה במליחה עכ"ל ת"ח שם דט"ו".
6. כנה"ג (הג' ב"י ס"ק כ', סי' ע' הג' ב"י ס"ק י"ד) – "כשנמלחו הבשר או העופות בדגים טהורים אין לאסרם משום סכנה דאין סכנה במליחה. אור"ח כלל י"ג אות ב', ת"ח כ"ך אות ט"ו, ט"ז אות ג', ש"ך אות י"ו".
7. פר"ח (סוף ס"ק ד', סי' ע' ס"ק ט"ז) – "כתב האיסור והיתר הארוך כלל י"ג [דין ב'] דגים שנמלחו עם עופות אין לאסור משום סכנה דאין סכנה במליחה, עכ"ל".
8. לחם הפנים (ס"ק ג').
9. בית לחם יהודה (ס"ק ד').
10. שבות יעקב (ח"ב סי' ק"ד) - לשונו מובא לעיל.
11. חוט השני (סי' ס"ז).
12. חגורת שמואל (סי' ע' ס"ק ג') – "ואין לאסרם משום סכנה משום דאין סכנה במליחה כ"כ האור"ח כלל י"ג ד"ב ע"ש".
13. פמ"ג (סי' ע' שפ"ד ס"ק ט"ז, סי' צ"ה בט"ז ס"ק ג').
14. חינוך בית יהודה (יו"ד סי' ס"א).
15. באה"ט (סי' ע' סוף ס"ק ד').
16. שלחן גבוה (ס"ק ט').
17. עיקרי הד"ט (יו"ד סי' י"ד סעי' ג') – "בתורת חטאת ...".
18. רע"א (על רמ"א סעי' ג') – "אבל נמלחו יחד ליכא איסור לעיל (סי' ע') בט"ז (סק"ג) וש"ך (ס"ק ט"ז)".
19. חו"ד (סי' ע' ח' ס"ק ג') – "ואין חשש סכנה בדגים שנמלחו עם בשר, דאין סכנה במליחה".
20. תפארת ישראל (חולין פרק ג' בועז אות ג') – "כת"ח כלל כ' דין ט"ו".
21. יד אפרים (על המחבר סעי' ג', על המחבר סעי' ו', סי' צ"א על סעי' ד') – "כתב בשו"ת אדמת קודש (סעיף ה') חלק ב' בחלק יו"ד סימן י"א ... דאין סכנה במליחה כמבואר סימן ע' [סעיף א, ט"ז ס"ק ג' וש"ך ס"ק טז]".
22. חכ"א (כלל ס"ח סעי' א') – "אם נמלחו יחד בשר ודגים במקום שאין בו איסור משום דם מותר דאין סכנה במליחה".
23. בית יהודה (סי' ע' על סעי' א').
24. חמודי דניאל (תערובות הב' סי' ט').
25. גליון מהרש"א (סי' ע' על הט"ז ס"ק ז') – "יש לומר דאין סכנה במליחה, כמו שכתב ש"ך ס"ק ט"ז".
26. פת"ת (סי' ע' ס"ק א') – "עבה"ט מ"ש דאין סכנה במליחה".
27. תפארת ישראל (חולין פרק ג' משנה ה' בועז אות ג').
28. זבחי צדק (ס"ק ט"ז, סי' ע' ס"ק י').
29. שמירת הנפש (אות י"ב) – "אבל כנמלח בשר עם דגים אין חשש (דו"ז הטו"ז סי' ע')".
30. ערוגת הבושם (סי' ע' ס"ק ב').
31. כרם שלמה (סוף ד"ה נשאלתי).
32. יד יהודה (סי' ע' הקצר ס"ק י"ח, הארוך ס"ק י').
33. ערה"ש (סעי' י', סי' ע' סעי' י"ד, סעי' כ"א) – "ובמליחת בשר ודג ליכא סכנה".
34. מקדש מעט (סי' ע' ס"ק ז').
35. משמרת שלום (סי' ק"ח ח' דינים אות ה') – "עיינ בט"ז ... בחכמת שלמה ... דמוסכם בכל האחרונים דאין סכנה במליחה".
36. דרכ"ת (ס"ק כ"ט, סי' ע' ס"ק י').
37. אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קכ"ח) – "בחכמת שלמה ... והשתוממתי על המראה, כי כל דבריו תמוהים".
38. כה"ח (ס"ק כ"א, סי' ע' ס"ק י"ב).
39. חלקת יעקב (ח"א סי' ק"ט, יו"ד סי' כ') – "וועי' בסימן ע' בטו"ז וש"ך דאין סכנה במליחה".
40. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות ב', בענייני יו"ד עמ' פ"ז אות ב').
41. מעדני השלחן (סי' ע' ס"ק ט"ו).
42. יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד', הליכות עולם ח"ו עמ' קס"ו) – "אין ספק שהעיקר כדברי האחרונים שפסקו שבמליחה אין שום חשש לסכנה. ודלא כהגאון מהר"ש קלוגר".
43. ילקוט יוסף (סי' ע' סעי' ד', קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ה).
44. חלקת בנימין (ס"ק כ"ו, עי' סעי' ב' ב' ד"ה כשמבשלם [עמ' קפ"א]).
45. דברי סופרים (סי' ע' ס"ק כ"ח).
46. הכשרות (פרק י"ח סעי' ז').

47. דבר חריף (פרק ט"ו סעי' ד').
 48. הל' בב"ח (הופשטטר עמ' ת"י, עי' הע' ש"ז).

ב. מחמיר.

1. רבינו ירוחם (איסור והיתר סי' כ"ד) – "דגים אסורין למולחן עם בשר משום סכנה שהן בולעים בקל דרפו קרמיהו".
2. עי' ויכוח מים חיים (כלל כ' על דין ט"ו) – "וכתב עוד דאין סכנה במליחה ואף על גב דדין זה פשוט הוא ואין מי שחולק עליו מ"מ אם היו מביאין הוראה זו לפני היה קשה בעיני להקל בדבר שהרי החוש מעיד עליו שיש בו קצת סכנה ואף על גב דבגמרא אינו אוסר הדגים שנמלחו עם עופות רק מפני חשש איסור דם ולא משום סכנה מדלא אוסר גם העופות מכל מקום אין זה ראייה דאפשר לומר דטבע הדגים שהיו בזמן הש"ס היו משונים מטבע הדגים שבזמננו זה כמו שפי' תוס' בספ"ק דמ"ק ובלא"ה נמי עבדינן כמה הרחקות וחומרות בענין איסורא אף על גב דמדינא שרי אם כן כ"ש בסכנתא דחמירא מאיסורא שיש לזהר ביותר כמו שכתוב בי"ד סימן קט"ז".
3. חכמת שלמה (סי' ע' על סעי' א') – "עיין בט"ז ס"ק ג' שכתב ... מה שכתב בסימן (קי"ז) [קט"ז] סעיף ג', לא מוכח מידי, והן אמת דלא נזכר שם לאיסור במליחה, אבל גם היתר לא נזכר שם, ואדרבה נראה כיון דיש אוסרים שם [ש"ך ס"ק א] אפילו בריחא מילתא, והרי ודאי ריחא קל ממליחה, דהרי גם באיסור יש דיעה בש"ס [פסחים עו, ב] דריחא לאו מילתא, ובמליחה ודאי מודה דאסור, א"כ קיל ריחא ממליחה, ואם בריחא אסור כל שכן במליחה, ואם כן אף המתירין בדיעבד בריחא [שם סעיף ב בהגה] מכל מקום נראה דבמליחה מודה, דלמעט בפלוגתא עדיף. ועוד, הרי הוי ש"ס מפורש בפרק כיצד צולין [פסחים שם] דמר בר רב אשי אסר אפילו במליחה, והט"ז עצמו הביאו בסימן קט"ז [ס"ק ג'], וא"כ מנין לנו להקל נגדו ובפרט בסכנה. והוכחת הט"ז כאן אינה הוכחה, די"ל דנפקא מינה לענין הכלים, דאם הוי אסור משום דם הוי טריפה אף הכלים, מה שאין כן משום סכנה, הכלים שנתבשלו בהם הדגים מותרין. גם נפשא מינה מי שאינו חושש על סכנה שלו וחושש על איסור דם, וחשיד להא ואינו חשיד להא. גם נפקא מינה לשאר דברים שנשבשלו עם הדגים ... מיהו אף לסברת הט"ז נראה, בציר של בשר שנפל על דגים או ציר דגים על בשר, זה גרע ממליחה, נראה לאסור אף לדידה, כדמוכח כאן בסימן זה [סעיף ו בהגה] דציר גרע ממליחה. ולדינא אף במליחה יש לאסור, בפרט במקום סכנה, וכן הוריתי הלכה למעשה בעזה"י".
- (א) מראי מקומות – אפרקסטא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קכ"ח, לשונו מובא לעיל), דרכ"ת (ס"ק כ"ט, סי' ע' ס"ק י'), משמרת שלום (סי' ק"ח ח' דינים אות ה', לשונו מובא לעיל), יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד', הליכות עולם ח"ו עמ' קס"ז, לשונו מובא לעיל).

- ג. מראי מקומות – אפי רברבי (דף סד, "אם נגעו יחד מלוחים לאחר שיעור מליחה מיד שרי"), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"א).
1. הגרח"ק זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תל"ד) – "שאלה: צ"ע דגים שלא ניטלו קשקשיהם שנמלחו עם בשר. או בשר שנמלח והוכשר וחזר ונמלח עם דגים, אם אין לחוש באכילתם משום סכנה, כיון דקי"ל [חולין צז, ב], מליח הרי הוא כרותח דצלי. ובפסחים [עו, ב], אסרו לאכול דג שנצלה עם בשר משום סכנה. תשובה: לכאורה אפשר להקל".

ד. רק בדיעבד או גם לכתחילה - למקילים לעיל.

1. רק בדיעבד.
- (א) פמ"ג (סי' ע' שפ"ד ס"ק ט"ז) – "ודוחק לומר כאן מתיר לכתחילה למלוח יחד, דאין נראה".
- (ב) ערה"ש (סי' ע' סעי' כ"א) – "דנהי דבמליחת בשר עם דגים אין אוסרין בדיעבד מחשש סכנה מ"מ ודאי דלכתחילה אסור לעשות כן דלא גרע מריחא שיתבאר בסי' קט"ז דלכתחילה אסור ע"ש וכ"ש במליחה וראיה ברורה לזה ממ"ש הטור שם דיש מחמירים ליחד לדגים כלים לבדם ע"ש".
- (ג) שלחן חי (סי' א' אות ח') – "אם נמלח דגים ובשר לאחר פליטת דמו ביחד מותר בדיעבד דאין סכנה. במליחה ולכתחילה ודאי אסור למלוח דגים ובשר אף שפלט כבר כל דמו ביחד. אבל למלוח דגים בכלי של בשר אין חשש אפילו לכתחילה וכן המנהג".
- (ד) מעדני השלחן (סי' ע' ס"ק ט"ו).
- (ה) שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"א).
- (ו) הכשרות (פרק י"ח סעי' ז').
2. מראי מקומות.
- (א) חלקת בנימין (ציונים ס"ק צ"ב) – "כתב הפמ"ג ... וצ"ע אמאי לא".

ה. נפל ציר, ונתבשלו.

1. מחמיר – חכמת שלמה (סי' ע' על סעי' א', לשונו מובא לעיל).
2. מיקל – יד יהודה (סי' ע' הקצר ס"ק י"ח, הארוך ס"ק י', "וכן אם נתבשלו בציר היוצא ע"י מליחה יש להתיר"), יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות ד', "ומכ"ש בנטף ציר של בשר על דגים שיש להקל. וכן מתבאר ביד יהודה (סי' ע' בפ"י הקצר ס"ק יח). ודלא כהגרש"ק"), דברי סופרים (סי' ע' ס"ק כ"ח).
3. מראי מקומות – דרכ"ת (סי' ע' ס"ק י'), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סוף הע' י"ח), הכשרות (פרק י"ח סעי' ז').

ו. אי מותר לבשל אחר כך הדגים - למקילים לעיל.

1. מסופק.
- (א) פמ"ג (סי' ע' שפ"ד ס"ק ט"ז).
- (ב) רע"א (על רמ"א סעי' ג') – "ובפמ"ג (שם) מסתפק אם דוקא לאוכלם כך בלא בישול".

ג) מקדש מעט (סי' ע' ס"ק ז').
2. מיקל.

א) חמודי דניאל (תערובות הב' סי' ט') – "משמע אע"ג דקיבל טעם בשעת מליחה ואח"כ יבשלו נרא' דבעינן בשעת בישול שיהא ממש בשר ולא טעם לבד דהא אין נזהרים לבשל אפי' בקדרה בן יומיו".

ב) ערוגת הבושם (סי' ע' ס"ק ב') – "דהטעם שבולע ע"י כבישה ומליחה קליש טפי מהטעם שיוצא ע"י בישול. וכיון שאין סכנה בטעם שע"י מליחה גם אם מבשל אח"כ לית לן בה".

ג) זבחי צדק (סי' ע' ס"ק י').

ד) יד יהודה (סי' ע' הקצר ס"ק י"ח, הארוך ס"ק י') – "ופשוט דלא לאכול אותם חיים מותר דגם מותר לבשלם אח"כ ובחנם חקר הפ"מ בזה".

ה) משמרת שלום (סי' ע' שפ"ד ס"ק ט"ז בא"ד ב').

ו) כה"ח (סי' ע' ס"ק י"ב).

ז) יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות א') – "והנה הגם שהפמ"ג בשפ"ד (סי' עד ס"ק טז) כ', דצ"ע אם יבשלם שמכיון שבולע טעם בהם במליחה כשיבשלם יתן בהם טעם דרך בישול. נראה דלדינא אין לחוש לזה דסתמא דמילתא התירו הפוסקים גם דרך בישול. וכן ראיתי במשמרת שלום (סי' ע' ע"ד השפ"ד הנ"ל, שכ' להקל. והוכיח כן גם מתשו' אדמת קודש ח"ב (חיו"ד סי' יא). שהובא ביד אפרים (סי' צא ס"ד). ע"ש. ודו"ק".

ח) מעדני השלחן (סי' ע' ס"ק ט"ו).

ט) ילקוט יוסף (סי' ע' סעי' ד').

י) דברי סופרים (סי' ע' ס"ק כ"ח).

3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק כ"ט, סי' ע' ס"ק י' ד"ה ועיין), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"ב), חלקת בנימין (ס"ק כ"ו).

ה) כבישה: כבישת בשר עם דגים.

א. מסופק.

1. מנחת יעקב (כלל כ' ס"ק כ"ז) – "ובכבוש צ"ע".

2. פמ"ג (סי' ע' שפ"ד סוף ס"ק ט"ז) – "ועמ"י כלל כ' הניח בצ"ע בכבוש אי שייך סכנה בדגים עם בשר יע"ש".

3. רע"א (על רמ"א סעי' ג') – "ובמנ"י מסופק אם בכבוש יש סכנה".

4. זבחי צדק (סי' ע' ס"ק י').

5. מקדש מעט (סי' ע' ס"ק ז').

6. כה"ח (סי' ע' ס"ק י"ג).

7. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות ג', בענייני יו"ד עמ' פ"ז אות ג') – "בשר ודגים שנכבשו יחד נסתפקו האחרונים אם יש בהם סכנה, ולגבי הכלי ימתין עד מאחר מעל"ע. וא"צ להגעילו".

8. דברי סופרים (סי' ע' ס"ק כ"ח).

9. חלקת בנימין (ס"ק כ"ו).

ב. מיקל.

1. בית יהודה (סי' ע' על סעי' א').

2. ערוגת הבושם (סי' ע' ס"ק ב') – "דהטעם שבולע ע"י כבישה ומליחה קליש טפי מהטעם שיוצא ע"י בישול".

3. יד אליעזר (ס"ק ב').

4. עי' יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות ד') – "ואפילו בכבוש נלע"ד שיש מקום להקל, אע"פ שהמנחת יעקב הניח זאת בצ"ע. והובא בזב"צ (סי' ע' סוף ס"ק). מכיון שכל הענין אינו אלא סגולה. כמבואר בשו"ת תורת חסד מלובלין (חאה"ע סי' ה). אין לנו אלא מה שאסרו חכמים בהדיא כגון צלייה או בישול, הלא"ה לא. ואפי' לדברי הגרש"ק בשו"ת טוטו"ד ח"ג (סי' קצח) דס"ל דהוי כסכנה טבעית. וכ"נ קצת מלשון מרן בש"ע (סי' קעג). מ"מ כיון שלא נזכר דין כבוש בבשר ודגים לאסור משום סכנה, אין להוסיף ע"ד חז"ל".

5. דבר חריף (פרק ט"ו סעי' ה').

א) רק בדיעבד – שלחן חי (סי' א' סוף הע' י'), "דלכתחילה אסור לכבוש דגים ובשר כמ"ש לעיל במליחה".

ג. "בכבוש מסתפק המ"י וזה בכבוש מע"ל אבל בכבוש כדי שירתיח אין להחמיר כלל" – יד יהודה (סי' ע' הקצר ס"ק י"ח), משמרת שלום (סי' ק"ה ח' דינים אות י"ט), דרכ"ת (סי' ע' ס"ק י' ד"ה ומ"ש), שלחן חי (סי' א' סעי' י'), "אם נכבש דגים ובשר בחומץ וציר כשיעור שיתן על האש ויתחיל להרתיח מותר ובכבוש מעל"ע יש מחמירין ויש להקל בהפ"מ"), מעדני השלחן (סי' ע' ס"ק ט"ו), דברי סופרים (סי' ע' עמק דבר ס"ק כ"ו), חלקת בנימין (ציונים ס"ק צ"ח).

1. רק בדיעבד – מעדני השלחן (סי' ע' ס"ק ט"ו).

2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' א' הע' כ"ג).

ד. מראי מקומות – משמרת שלום (סי' ק"ה ח' דינים אות י"ט, סי' ע' שפ"ד ס"ק ט"ז בא"ד ג', סי' ק"ה ח' דינים סוף אות ה'), דרכ"ת (ס"ק כ"ט ד"ה ועיין), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"ג, סעי' י"ד).

1. פת"ת (סי' ע' ס"ק א') – "עפמ"ג בשפ"ד ס"ק ט"ז שהביא שהמ"י כלל כ' הניח בצ"ע בכבש בשר עם דגים מעל"ע אם היא סכנה ע"ש ועי' בספר בית יהודה שהביא ראייה דגם בכבש אין סכנה ע"ש".
2. מעדני השלחן (סי' ע' ס"ק ט"ו) – "קשה להקל אם אין הפסד מרובה, ואם אפשר יבטלו בששים, כיון שיש מתירים בזה בלי ביטול, לא הוי מבטל איסור".

ה. עירוי.

1. חת"ס (סי' ק"א), הו"ד בפת"ת (ס"ק ג'), הו"ד בחלקת בנימין (סעי' ג' בי' ד"ה רק, עמ' קפ"א) – "מרק של דגים שהוריקו אותו לתוך כלי שומן ולאחר שנצטנן הסירו השומן שנקרש מה דין המרק והדגים ... ועוד דאפשר דע"י עירוי דאינו אלא מבליע ומפליט לא גזרו בזה אפילו בזמניהם והרי אנו נוהגים להקל לאכול בשר בכלי דגים ב"י אפילו באותה הסעודה ע"י הדחה בעלמא אלמא קים לן דליכא סכנתא בבלבול טעמי בעלמא ...".
2. שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ט) – "אשה שהדיחה הבשר שהיתה מונחת בהקערה מברז מים שהי' רותח ובתוך הקערה הי' מונח חתיכת דג קטן האם יש לחוש על הבשר משום סכנה דאסור לבשל דג עם בשר. תשובה: נראה דיש לצדד להתיר כיון דהי' רק עירוי של כלי ראשון והפוסקים מקילין אם נמלח בשר ודג עי' בחי' רע"א [סי' קט"ז] ובדר"ת שם, וכן אם נכבשו יחד יש מתירין וא"כ י"ל דאפשר דה"ה בהיה רק עירוי מותר ג"כ דהסכנה הוא רק במבשל, ויש לצרף שיטת המג"א [בסי' ק"ע] דבזה"ז ליכא סכנה עי' בשו"ת שבו"י [ח"ג] דיש לצרף המג"א לסניף. ועי' בשו"ת דובב מישרים ח"א דג"כ מצרף הך דיעה דאחר אלף החמישי ליכא הך סכנה, וע"כ בדאיכא ס' והוא לכבוד שבת מתיר עיי"ש, ה"נ יש לצדד להתיר".

ו. נותן טעם.

חולין (דף קיא:) – "איתמר, דגים שעלו בקערה, רב אמר: אסור לאכלן בכותח, ושמואל אמר: מותר לאכלן בכותח; רב אמר אסור נותן טעם הוא, ושמואל אמר מותר נותן טעם בר נ"ט הוא".

א. אם הוא כבר נ"ט בר נ"ט.

1. מותר לכתחילה.
 - א) הג' שע"ד (סי' נ"ז) – "אע"ג דחמירא סכנתא מאיסורא היינו בממשות אבל לא בטעם בלועה".
 - ב) ט"ז (ס"ב ב', סי' צ"ה ס"ק ג') – "מה שאמרו בזה דגים שעלו בקערה כו' יש ללמוד מזה שאין סכנה באכילת דג שיש בו טעם בשר במה שנתבשל בכלי בן יומו של בשר דהא אמרי' בגמרא דהרבה אכלו דגים שעלו בקערה כו'".
 - ג) לחם הפנים (ס"ק ג').
 - ד) בית לחם יהודה (ס"ק ד').
 - ה) מנחת יעקב (כלל נ"ז ס"ק א', שבות יעקב ח"ג סי' ע') – "כבר מבואר בספרי מנחת יעקב כלל נ"ז ונ"ח ס"ק דאין חשש סכנה בפליטת כלים אף על גב דמבואר שם דיש חולקין ע"ז מ"מ נקטינן עיקר כהמקילין אם הוא נקי".
 - ו) פמ"ג (סי' צ"ה מש"ז ס"ק ג', סי' צ"ז שפ"ד ס"ק ג', סי' ק"ח ס"ק י"ח אות ח') – "אין לחוש לפליטת כלים סכנה בדגים כמ"ש או"ה ... ומעשים בכ"י יוכיח".
 - ז) באה"ט (סי' צ"ה ס"ק ב').
 - ח) חו"ד (סי' צ"ה חי' סוף ס"ק ב', עי' בי' ס"ק ג') – "ולענין סכנת דגים עם בשר, אין חשש משום פליטת כלים, ט"ז [ס"ק ג]".
 - ט) רע"א (על ש"ך ס"ק א') – "דבליעת התנור וכלי אין בו סכנה".
 - י) תפארת ישראל (חולין פרק ג' בועז אות ג') – "כ"ד צ"ה רט"ז סק"ג".
 - יא) חכ"א (כלל ס"ח סעי' א') – "פליטת כלים אפילו בני יומן אינו אוסר כן כתב איסור והיתר בהדיא וכן כתב הט"ז סימן צ"ה ס"ק ג'".

- יב) כרם שלמה (סוף ד"ה נשאלתי).
 - יג) יד יהודה (סי' צ"ה הקצר ס"ק ד').
 - יד) יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות א').
 - טו) בדה"ש (סי' צ"ה ס"ק ח').
 - טז) שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ז').
 - יז) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' ק"ל).
 - יח) הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' ק"י).
- 1) אמנם אין ראייה אם הם סוברים שאסור לכתחילה לעשות נ"ט בר נ"ט, וכן אין ראייה להיפך שמותר לכתחילה לעשות נ"ט בר נ"ט – שלחן חי (השמטות לסי' א' סעי' ז', והראיה שהביא מסי' צ"ה אין בו סרך ראייה דהא בדיעבד ודאי מותר").

ב. מותר לעשות נ"ט בר נ"ט לכתחילה [אא"כ לא ניקה המחבת].

1. עי' אפי' ברב"י (דף סד.) – "ואף לכתחילה רגילין לנקות כלי של בשר ולבשל בו דגים מיהו טוב לייחד כלים לדגים בפני עצמן".
2. חוות יאיר (חוט השני סי' ס"ז) – "דהא לא נאסר אלא כשנתבשלו ביחד אבל לא כשבלעו טעם מן הכלי אפי' ברותחין כדאי' באו"ה הנ"ל דאפי' לכתחילה רגילין לבשל דגים ביורה של בשר ב"י מקונחות".
3. חינוך בית יהודה (יו"ד סי' ס"א) – "מפורש בפוסקים שמשום בליעת כלי ליכא חשש סכנה בבשר ודגים זא"ז ואפי' באלפס שמתבשלין כ"ש בעירוי לקערה ... בפליטת כלי אין מי שמקפיד ולא נאבד ממון ישראל להכין ג' כלים לתבשיל בשר וחלב ודגים. ואין לנו לבדות אסורים מדעתינו ... בטור כתב ויש מחמירין ... ואין שום א' מהמפרשים מביא דעה זו של המחמירין".

4. פמ"ג (סי' ק"ח שפ"ד ס"ק י"ח אות ח') – "ומיהו בשר עם דגים אף שזב משומן בתנור ונבלע בתנור הדגים מותרים דכ"ז שאין זב תחת הדגים אין לחוש לפליטת כלים סכנה בדגים כמ"ש או"ה כלל ל"ט דין כ"ה ומעשים בכ"י יוכיחו".
5. שלחן גבוה (ס"ק ד') – "בטור סיים ויש מחמירים בדבר, ליחד לדגים כלים לבדן עד כאן דבריו. ולא חש שום גמ אחד מן הפוסקים להאי סברה, לבד זה מצאתי ראיתי, שאין מעירין בכלי של בשר בעודו הבשר עליו דגים, וכן להפך, אבל כשהם מודחים מערים מזה לזה".
6. יד אפרים (על המחבר סעי' ו') – "וכתב בשו"ת חינוך בית יהודה [סימן סא] שאין להקפיד כלל לבשל דגים בכלי של בשר או איפכא, וגם מועיל בו ביטול בששים, ע"ש. ועיין בחוט השני סימן ס"ז כתב גם כן דמהני ביטול בששים, ולבשל בכלי [ם] בני יומן מקונחות".
7. חת"ס (על סעי' ג', שו"ת יו"ד סוף סי' ק"א) – "והרי אנו נוהגים להקל להדי' לאכול בשר בכלי דגים בני יומן אפי' באותה הסעודה ע"י הדחה בעלמא אלמא קים לן דליכא סכנתא בבלבול טעמי בעלמא ובאמת ראיתי נוהגין כן להקל מגדולי הוראה ולהקל שומעין".
8. חמודי דניאל (תערובות הב' סי' ט') – "דהא אין נזהרים לבשל אפי' בקדרה בן יומו אפילו טגנו בשר באותו קדרה כל זמן שהיא נקי' ע"ש באו"ה כלל ל"ט דין כ"ו".
9. פת"ת (ס"ק ג') – "חת"ס ...".
10. שו"ת ערוגות הברוש (סי' צ"ה ס"ק ג') – "והעולם נוהגים להקל בזה אף לכתחילה נראה דתופסים לעיקר דבפליטת כלים ליכא סכנה כלל וכמשמעות לשון או"ה ולא מטעם נ"ט בר נ"ט".
11. עי' דלתי תשובה (סי' צ"ה ס"ק ה') – "והעולם נוהגין להקל בזה אפילו לכתחילה".
12. האלף לך שלמה (או"ח סי' ש"ב, סי' ש"ג) – "איך מבשלין דגים בכלי בשר בן יומו או להיפוך הרי הוי סכנה ובע"כ בשביל טעם אין בו סכנה כמ"ש הפוסקים".
13. עיקרי הד"ט (יו"ד סי' י"ד אות י') – "דגים שנתבשלו בכלי ב"י שבשלו בו בשר אין סכנה באכילתם דדוקא אכילת דגים בבשר עצמו יש סכנה כמ"ש מרן סי' קט"ז ודלא כחומרת הטור שם שכתב ... וכן יש ללמוד מ"ש בר"ס צ"ה".
14. זבחי צדק (ס"ק ח') – "וגם שהפוסקים נקטו בדיעבד, במדינתנו נהגו לבשל לכתחילה ואין נזהרים".
15. שמירת הנפש (אות י"ב) – "ויוכל לבשל בשר בכלי שבשל בו דגים".
16. חסד לאלפים (סי' קט"ז ס"ק ב') – "אבל מותר לבשל דגים בכלי בשר בן יומו".
17. כה"ח (ס"ק כ') – "אפי' לכתחילה".
18. הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול יו"ד אות י') – "מותר לבשל דגים בקדירה שבשלו בשר בו ביום, אם רחצה היטב".
- הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ו') – "ויש מחמירין לייחד להם כלים נפרדים, אבל מן הדין יש להקל ולבשל בשר בסיר של דגים או להיפך, אפילו בסיר בן יומו".
- הגריש"א זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ה אות ה') – "והרבנית ע"ה אמר לי עוד שזוכרת מבית אביה שלא הקפידו כל כך בזה והיו מבשלים באותה קדירה - דגים ואח"כ בשר".
19. עי' שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ד', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות ט', בענייני יו"ד עמ' פ"ט אות ט') – "ובענין כלים מנהג העולם להקל לבשל דגים בכלי בשר ולהיפך, וגם בזה המדקדקים מיחדים כלי בשר ודגים לבשול לחוד".
20. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ו, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ד, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ז') – "אולם בנתבשל בזה אחר זה אף לכתחילה הרבה נוהגים להקל, ואני מהם".
21. הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונ' יד דודי עמ' קל"ג אות כ"ג, דפו"ח עמ' קפ"ד אות י"ב).
22. ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ה, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"א) – "פשוט המנהג להתיר לטגן דגים במחבת בשר בת יומא לאחר שטיפת המחבת, ואין חוששין לסכנה שיש בדגים ובשר כאחת, ומנהג ישראל תורה הוא".
23. עי' חלקת בנימין (ס"ק י"ח).
24. הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' ט') – "ומותר לבשל דגים בקדרה בשרית שבישלו בה בשר כל שהקדירה נקיה, ואפילו לכתחילה, ואפילו בישלו בה בשר באותו יום. וכן להיפך, ואין צריך לייחד כלים נפרדים לבשר ולדגים. וכן המנהג להקל".

ג. מחמיר לכתחילה.

1. עי' טור (סעי' ב') – "ויש מחמירין בדבר לייחד לדגים כלים לבד".
2. או"ה (כלל ל"ט דין כ"ו, עי' כלל י"ג דין ב') – "וכן כל דבר שהוא משום [פליטת] כלים אין אוסרין מבשר לדגים בדיעבד מטעם סכנת דבר אחר דהא מתיר בגמרא דגים שעלו בקערה רותחין של בשר וכן לא אוסרין לעיל אפי' לכתחילה דגי' שנתבשלו כבר בקדיר' או ניצלו בשפוד של בשר ב"י שלא ליבנו בנתיים אלא לאוכלן בחלב. ואפי' לכתחילה רגילין רק לנקות מחבת או יורה של בשר ב"י במים ועפר מהשמנונית בעין שעלי' ולבשל בה דגים מיד. ובדיעבד מותר אפי' לא נקה אותם כלל ואפי' בכלי חרס אם לא שידע בבירור שהיתה מלוכלכות הרב' משירי הבשר עד שלא הי' ששים בדגים נגד אותו שמנונית ואין שייך בכאן טעם בליעת דופני הבשר. אמנם לכתחילה יזהר כמו שכתב ביו"ד בשם הרא"ש שיש לייחד כלים לדגים בפני עצמן לפי שקשה לדבר אחר עכ"ל".
3. עי' לבוש (סעי' ב') – "ויש מחמירין לייחד לדגים כלים לבדן".
4. כנפי יונה (סי' צ"ה ד"ה כתב) – "ולי נראה דאין מזה ראייה, דאיכא למימר משום הכי תני עלו, דכל דנצלו בלא"ה אסורים משום סכנה, ומידי דהוא שכיח נקט. ואף כי מדברי רש"י נראה דכתב (קי"א ע"ב) בד"ה נ"ט בר נ"ט אם היו מבושלים עם בשר ממש הי' אסור לאוכלן בכוח. משמעו דלא דקדקו שם בענין סכנה. י"ל רש"י פירש כן דרך משל, אבל גוף הדין דבש"ס במידי דשכיחי פליגי".

5. שלחן חי (סי' א' אות ז') – "לכתחילה אסור לבשל דגים בכלי של בשר או להיפך ויש ליחד כלים לבשל דגים וכן המנהג ונ"ל דמצד המנהג גם בכלי בשר אינו ב"י אין לבשל ובכף נוהגין להקל להשתמש בכף של בשר אפילו ב"י ונוהגין לערות הדגים בקערות של בשר אפילו ב"י ואין שום חשש ופקפוק ע"פ הדין בזה ג"כ".
6. קהלות יעקב (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ה אות ה') – לשונו מובא לקמן.
7. עי' מעדני השלחן (סי' צ"ה ס"ק י"א) – "ולכתחילה לא יבשל דגים בכלי בשר בן יומו או איפכא **אלא ישהה מעל"ע** ביניהם, ובדיעבד אם בישל בתוך המעל"ע מותר, דמה שיש להדגים טעם בשר ע"י שנתבשל בכלי בשר בן יומו אין אוסרים בדיעבד. ובשעת הדחק יש להתיר גם לכתחילה".
8. הגר"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ה אות ה', פרק ס"ז אות י"ט [לשונו מובא לקמן]) – "הורה בביתו להקפיד שהדגים יתבשלו בקדירה נפרדת ולא בקדירה שמבשלים בה בשר. ואפשר לאכול את הדגים בכלי שמבשלים חלב. [והרבנית ע"ה אמר לי עוד שזוכרת מבית אביה שלא הקפידו כל כך בזה והיו מבשלים באותה קדירה - דגים ואח"כ בשר, ורק בבית חמיה למדה כן. אבל אוכלים את הדגים בכלי חלב]".
- הגר"ק זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ח) – "שאלה: האם אפשר לטגן במחבת בשרי גם דגים, או שצריך דוקא מחבת אחר, מצד סכנה של דגים ובשר. תשובה: אצלנו הקפידו ע"ז".
9. **הטעם להחמיר.**
- א) שמא לא ניקה המחבת – בדה"ש (סי' צ"ה ציונים ס"ק כ"ד, "בפנים שם באו"ה נראה דהני מילי כשלא רחצוהו יפה ונשאר עליו איזה שמנונית שבזה יש להחמיר לכתחילה אע"ג שיש ס' ובדיעבד מותר אבל ברחוצה יפה אין להחמיר אף לכתחילה ושמא גם טעמם של היש מחמירים שבטור הוא משום דחיישינן שלפעמים ישאר שם מן הממש של הבשר").
- 1) **ממילא** אין צד להקל יותר בכלי זכוכית וכדומה.
- ב) משום נ"ט בר נ"ט לכתחילה – ערוגות הבושם (סי' צ"ה ס"ק ג', "לדידן דחוששים לכתחילה לדעת הסוברים דדוקא עלו אבל נצלו ונתבשלו אסור נו"ט בר נ"ט ה"ה לענין סכנה דיש לחוש לזה ... גם מלשון או"ה שהביא בט"ז מבואר גם כן דדוקא דיעבד אין לאסור בפליטת כלים משום סכנה").
- ג) מראי מקומות – ערה"ש (סי' ע' סעי' כ"א, "דנהי דבמליחת בשר עם דגים אין אוסרין בדיעבד מחשש סכנה מ"מ ודאי דלכתחילה אסור לעשות כן דלא גרע מריחא שיתבאר בסי' קט"ז דלכתחילה אסור ע"ש וכ"ש במליחה וראיה ברורה לזה ממ"ש הטור שם דיש מחמירים ליחד לדגים כלים לבדם ע"ש"), אבני נזר (יו"ד סי' פ"ה אות ג'), הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' הע' ש"ד).
- ד) **נ"מ:** כל הציורים לקמן.
- ד. **מחמיר, אפילו בדיעבד.**
1. מקור ברור (סי' ה') – "והנה רוב הפוסקים ומכללם הט"ז בסימן צ"ה ס"ק ג', סוברים דדגים שנתבשלו בקדירה של בשר אסורים משום סכנה. ולא כאו"ה כלל ל"ט שמתיר אף בבישול כמו בעלו בקערה של בשר".
- א) נ"ל הט"ז מיקל.
- ה. מראי מקומות – פרישה (סי' צ"ה ס"ק ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ט'), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ג), דבר חריף (פרק ט"ו סעי' ב'), הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' ק"י).
1. חכ"א (כלל ס"ח סעי' א') – "פליטת כלים אפילו בני יומן אינו אוסר כן כתב איסור והיתר בהדיא וכן כתב הט"ז סימן צ"ה ס"ק ג' והטור כתב דיש מחמירין ליחד להם כלים".
2. עצי העולה (סכנה סעי' ג') – "מותר לבשל דגים בכלי של בשר ב"י ט"ז בסי' צ"ה ס"ק ג'. ויש מחמירין לייחד לדגים כלים בפ"ע. טור".
3. אג"מ (מסורת משה ח"א יו"ד אות כ"ז) – "השיבני רבינו שבענין של בשר עם דגים, מותר גם בתוך יומו של כלי בשר או דג, דרק כשיש בעין יש את הסכנה, ולא משתמשים כאן במושג 'חמירא סכנתא מאיסורא'".
4. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ה' אות ג', עי' אות ד', ואות ה', ואות ו', ואות ז' [עמ' ע"ט]) – "יש שנוהגין להזהר מבליעת כלים בשר לדגים, [ע"פ מש"כ הטור, ויש מחמירין בדבר ליחד לדגים כלים לבדן. אמנם מכל האחרונים בשו"ע משמע דאין להחמיר בזה], ה"ה לענין להשתמש בכף בשעה שהוא עדיין חם. ומקפידין אף לענין אינו בן יומו. ולענין הגעלה לא ראינו שיגעילו כלים".
- ו. **חקירה: האם הצד להקל הוא משום שהוא נ"ט בר נ"ט, ע"י פליטת כלים, או משום שאין סכנה בטעם** [אא"כ טעם מגוף הדבר].
1. משום נ"ט בר נ"ט.
- א) עי' חוו"ד (סי' צ"ה בי' ס"ק ג', אמנם עי' ח"י ס"ק ב' [לשונו מובא לעיל]) – "למחמירין בבישול וסברי דבבישול חשיב טעם לענין איסור יש לומר אפשר דהוא הדין לענין סכנה חשיב טעם".
- ב) עי' דלתי תשובה (סי' צ"ה ס"ק ה').
- ג) חלקת יעקב (ח"א סי' ק"ט, יו"ד סי' כ') – "כשהדגים נתבשלו בכלי שיש בה טעם בשר דלא הוי הדגים רק נ"ט בר נ"ט".
2. אין סכנה בטעם.
- א) חת"ס (יו"ד סוף סי' ק"א) – "קים לן דליכא סכנתא בבבלול טעמי בעלמא".
- ב) שו"ת ערוגת הבושם (יו"ד סי' צ"א אות ד') – "לענין סכנת ד"א הו"ל טעם בשר שנבלע בדגים טעם שני באיסור דהא תערובות טעם הנפלט מהכלי בהדי דגים הו"ל כטעם בשר היוצא מהכלי ונבלע לתוך כותח ובזה ליכא למא"ד דלענין איסור לא חשיב טעם

- ואם אפי"ה לענין סכנה מקילינן בזה ש"מ דבטעם הנפלט מהכלי לא שייך סכנת ואין ענין זה כלל אי נ"ט בר נ"ט שרי בבישל או אסור ודברי החו"ד בזה נפלאו ממנו ודברי הטו"ז נכונים".
- (ג) הגר"ש פלדער שליט"א (עזר לשלחן הל' בשר בחלב שיעורים בהלכה אות ל').
3. מראי מקומות – פמ"ג השלם (עיונים וביאורים סי' ב').
4. נ"מ: הציורים לקמן.

ז. דבר חריף, נ"ט בר נ"ט.

1. מחמיר.
 - (א) כ"ש מקור ברוך (סי' ה') - לשונו מובא לעיל.
 - (ב) דלתי תשובה (סי' צ"ה ס"ק ה') – "אבל בדבר חריף ... דהוי רק טעם א".
 - (ג) עי' ערוגות הבושם (סי' צ"ה ס"ק ג', סוף הספר סי' י"ד ד"ה והנה עלה) – "וצ"ע בזה למה אין העולם נזהרים, ולפי"ד יש בזה חשש סכנה דחמיר מאיסורא".
 - (ד) עי' שלחן חי (סי' א' אות י"א) – "יש מחמירין בדבר חריף לומר דיש סכנה כגון דגים שמבשלין בחומץ חזק בכלי בשר ובמקום הפ"מ יש להקל, וגם יש אוסרין לחתוך בצלים בסכין של בשר וליתנם לתוך דגים והעולם מקילין בזה ויש להם על מי לסמוך ובפרט לכבוד שבת וסעודת מצוה ובעל נפש המחמיר לכתחילה תע"ב".
 - (ה) חוט שני (שיעורי שלמי תודה תפילה וענינים עמ' ק"מ אות קפ"ט) – "כ' הט"ז (צה' סק"ג) דמותר לבשל דגים בקדירה בשרית אפי' שהיא בת יומא דאינו אלא נותן טעם ואין בזה סכנה, ויל"ע אם הוא היתר דווקא בנ"ט שע"י קדירה או גם נ"ט ע"י שחתך בצל בסכין בשרית ויש בבצל טעם בשר, שיהא מותר לבשל הבצל בדגים, כיון שהוא רק נותן טעם. והגרנ"ק לא הסכים להקל בזה".
- (ו) הכשרות (פרק י"ח סעי' ב').
2. מיקל.
 - (א) לפי חת"ס (יו"ד סוף סי' ק"א) - לשונו מובא לעיל.
 - (ב) שו"ת ערוגת הבושם (יו"ד סי' צ"א אות ד') - לשונו מובא לעיל.
 - (ג) שבט הקהתי (אהל יעקב) – "חתך בצלים בסכין בשרי בן יומו האם מותר לטגן בדגים. תשובה: מותר על טעם אין סכנה".
3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק כ"ז), קהלות יעקב (דבר חריף פרק ט"ו הע' כ"ה, לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י'), פמ"ג השלם (עיונים וביאורים סי' ב'), דבר חריף (פרק ט"ו סעי' ג', סעי' ה'), הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' קי"ד).
 - (א) שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ד', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות י', הע' י"א, בעניני יו"ד עמ' פ"ט אות י', הע' י"ד) – "ובכלי שאינו בן יומו קל יותר, ובמטחנת בשר שטוחנים בה בשר עם דברים חריפים כבצל ושום, ואח"כ טוחנים בה דגים עם דברים חריפים, יש מחמירים, ויש מקילים גם בזה, ולצורך אפשר להקל. וכן אין לחתוך בצל בסכין בשרי בן יומו ע"מ ליתנו לתוך תבשיל של דגים ובדיעבד אינו נאסר. [עיין בדרכ"ת ס"ק כ"ז דטעם המחמירים הוא משום דכל ההיתר בפליטת כלים הוא משום דהוה נ"ט בר נ"ט ובדבר חריף גם נ"ט בר נ"ט אסור, וטעם המקילים דאף דלגבי איסורים לא חשיב כנ"ט בר נ"ט, מ"מ לגבי בשר ודגים נחשב כטעם ולא כבעין ואינו אסור, וגם דיש לסמוך על הסוברים דבצל אינו נחשב לדבר חריף ורק חילתית חשיבא דבר חריף]".
 - (ב) מגילת ספר (סי' צ"ה אות י') – "שאין העולם נוהגין לדקדק בכך".

ח. לטחון דגים עם בצל במטחנה בשרית.

1. מחמיר.
 - (א) קהלות יעקב (דבר חריף פרק ט"ו הע' כ"ה) – "שמעתי מהגר"ח קנייבסקי שליט"א שכן נהגו בבית אביו מרן בעל קהלות יעקב צוק"ל".
 - (ב) הגר"ח זצ"ל (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ה', מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' ת"ט) – "האם מותר לטחון דגים עם בצל במטחנת בשרי, או בשר במטחנת של דגים. תשובה: לא".
2. מראי מקומות – חוט שני (שאר עניני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ה' אות ה', עמ' ע"ט).
 - (א) שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ד', מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות י', הע' י"א, בעניני יו"ד עמ' פ"ט אות י', הע' י"ד) - לשונו מובא לעיל.
 - (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות ר"צ, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ה') – "שאלה: האם מותר לטחון דגים עם בצל במטחנה בשרית, או בשר במטחנה של דגים. תשובה: תלוי עד כמה היתה נקיה".
 - (ג) השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' ב') – "בשעת הצורך אפשר להקל בזה גם בחריף, כגון להקל בשעת הצורך לרסק במכונה דג עם הרבה בצל לאחר שריסקו בה בשר עם הרבה בצל, וטוב להחמיר בזה, ועיין בהערה. ולכן כשמכין סלטים לסעודות שבת שאוכל בהם דגים, טוב שיחתוך את המאכלים החריפים בסכין או במעבד מזון פרווה, ובשעת הצורך יכול להקל ולאכול את החריף עם דגים".

ט. בישל דגים בכלי, ונשפך שומן של בשר על דופן הכלי.

1. מיקל.
 - (א) פמ"ג (סי' ק"ח שפ"ד ס"ק י"ח אות ח') – "אם בישלו דגים במחבת ובחוף נפל שומן חם וכדומה על המחבת אין חשש לדגים דהוה בליעת כלי".

(ב) רע"א (על הש"ך ס"ק א') – "כדאיתא פכ"צ עכ"ל. ומבואר באו"ה (שם דין כ"ה) דברחוקים זה מזה אפילו אם יוצא מהשמנונית לתוך התנור אין בכך כלום דבליעת התנור וכלי אין בו סכנה עכ"ל. ומזה למד הפמ"ג לעיל (סימן ק"ח בש"ד סקח"י) דאם בשלו דגים בכלי ונפל שומן על דופן הכלי מבחוץ דאינו אוסר דהוי רק בליעת כלי ועי' בט"ז לעיל (סי' צ"ה סק"ג)."

(ג) זבחי צדק (סוף ס"ק ה') – "אבל אם בשלו דגים במחבת ונפל שומן חם על אחורי המחבת מבחוץ אין חשש לדגים משום דהוי בליעת כלי. שפ"ד בסי' קח סק"ח".

(ד) שמירת הנפש (אות י"ב) – "אבל אם בשל דגים בכלים ונפל מבחוץ על הכלי חתיכת בשר מותר (פרמ"ג יו"ד סו"ס ק"ח)."

(ה) יד יהודה (סי' צ"ה הקצר ס"ק ד', הארוך סוף ס"ק ז') – "אם נפל רוטב על כלי מבשלין דגים בעת בישול אין להחמיר בזה".

(ו) אבני נזר (יו"ד סי' פ"ה אות ה') – "ולענין הקדירה אחרת מה שנפל על הקדירה מבחוץ אינו מזיק כיון דהוי פליטת כלים. ואם היינו אומרים דההיתר משום נ"ט בר נ"ט ה' מקום לומר דהכא לא חשיב נ"ט בר נ"ט כיון שבא דרך הלוכו אל התבשיל וכמ"ש בחו"ד (סי' צ"ה). אבל לפי מה שהעלינו. גם בזה חשיב פליטת כלים".

(ז) עצי חיים (יו"ד סי' ט') – "ווגם לדעת החו"ד נראה דמותרים הדגים ... היכא דטעם בכלים אין אוסר כלל ואין בו משום סכנה אין חילוק בין אם נפל בשעת בישול או שלא בשעת בישול סוף סוף לא הוי כ"א טעם הבא דרך הכלים ואין בו משום סכנה".

(ח) שלחן חי (סי' א' אות ו').

(ט) עצי העולה (סכנה סעי' ז', ס"ק ה') – "דפליטת הכלים אינו אוסר כ"ז שלא נפל השומן ממש בתבשיל".

(י) כה"ח (ס"ק י"ד) – "אבל אם בישלו דגים במחבת ובחוץ נפל שומן חם וכדומה על המחבת אין חשש לדגים דהוי בליעת כלי. שפ"ד סי' ק"ח אות ח' שבאו"ה י"ח. שמירת הנפש שם. ור"ל אפי' נפל הרבה באין ס' כנגדו דאי איכא ס' אפי' נפל בתוכו מותר כמ"ש באו"ה הקודם".

(יא) אג"מ (הגר"ש פעלדער שליט"א עזר לשלחן ה' בשר בחלב שיעורים בהלכה אות ל' ד"ה אבל, שמעתי בתוך שיעור על פאות הזקן).

(יב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ח עמ' נ' אות ד', בענייני יו"ד עמ' פ"ח אות ה') – "ומצוי מאוד שניתז מסיר הבשר על סיר הדגים מבחוץ או להיפך כששניהם ע"ג הכיריים בשעת הבישול, ובאופן כזה לא נאסר. וכן כשנתן בטעות שקית סגורה של בשר לתוך סיר הדגים או להיפך כשהקדירה עומדת ע"ג האש ג"כ יש להקל שלא נאסרו שניהם זה מזה".

(יג) חוט שני (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ז) - לשונו מובא לקמן.

(יד) שבט הקהתי (ח"ב סי' רנ"ד ד"ה מ"מ).

(טו) עי' חלקת בנימין (ס"ק י"ח).

(טז) מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ד).

(יז) הגר"ש פעלדער שליט"א (עזר לשלחן ה' בשר בחלב שיעורים בהלכה אות ל', שמעתי בתוך שיעור על פאות הזקן).

(יח) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' ק"ל).

(יט) הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' קי"ג) – "והעיקר".

(כ) השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' ט').

2. מחמיר.

(א) דברי הלל (ח"ב סי' ל"ב) – "בשעת בישול לא שייך נ"ט בר נ"ט ... דהבלוע מקושר עם המאכל וכנפל לתוך התבשיל".

(ב) עי' אבני ישפה (אהל יעקב י"ג אלול תש"ע) – "אם מחממים חלה על קדירה של בשר אסור לאכול אותו עם חלב או דגים כיון שיש לחוש לחוות דעת שאין נ"ט בר נ"ט בשעת בישול".

3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק כ"ז), שערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג ס"ק א' ד"ה ואם), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ח').

(א) חלקת יעקב (ח"א סי' ק"ט, יו"ד סי' כ') – "מסתפק דאפשר לשיטת החו"ד ריש סי' צ"ה דבשעת בישול לא שייך נ"ט בר נ"ט כיון דהוא מקושר והוי כבעין, אם כן אפשר אם נתבשלו דגים בקדירה ונפל תחת הקדירה רוטב של בשר דהוי כבעין דאפשר הדגים אסורין".

י. הכניס שקית של דגים בתוך חמין בשרי.

1. מחמיר.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' הע' ו') – "אחד שנתן קישקה בטשולנט מעוטף היטב בנייר כסף באופן שא"א שיכנס בה רוטב הטשולנט, וכשהוציאו בשבת פתחו וראה שאינו קישקה אלא דג, ואמר מו"ר שליט"א דהתבשיל והדגים אסורים, דגרוע מדגים הבולעים בליעת כלי בשרי דשרינן בט"ז סי' צה (סק"ג) עיי"ש".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"א, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ו') – "שאלה: הכניסו בטעות שקית עם דגים לתוך טשולנט בשרי והתבשל ביחד האם הכל אסור. תשובה: אם אין בטשולנט פי ששים הכל אסור".

2. מיקל.

(א) אג"מ (הגר"ש פעלדער שליט"א עזר לשלחן ה' בשר בחלב שיעורים בהלכה אות ל' ד"ה אבל, שמעתי בתוך שיעור על פאות הזקן, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ו' [לשונו מובא לקמן]).

אג"מ (הגר"א הכהן פארכהיימער שליט"א הע' על קובץ הלכות בין המצרים פרק ט' הע' ו') – "שמעתי שהגר"מ פיינשטיין זצ"ל הקיל בזה, פסק זה ידוע לתלמידי ישיבת מיר שהשיב כן להגר"ש בירנבוים זצ"ל".

(ב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ח עמ' נ' אות ד', בענייני יו"ד עמ' פ"ח אות ה') - לשונו מובא לעיל.

(ג) הגר"ש פעלדער שליט"א (עזר לשלחן ה' בשר בחלב שיעורים בהלכה אות ל', שמעתי בתוך שיעור על פאות הזקן).

3. מראי מקומות.

(א) הגריש"א זצ"ל (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ו') – "שאם הסיר את הדגים מהבשר מיד יש להקל".

(ב) חוט שני (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ז) – "שאלה: הכניס בטעות שקית עם דגים לתבשיל בשר חם, האם עובר הבליעה דרך השקית. תשובה: בחי' רעק"א [יו"ד סי' קט"ז סעי' א'] הביא מאו"ה דבליעת התנור וכלי אין בו סכנה, עכ"ל. וכתב הגרעק"א, ומזה למד הפמ"ג דאם בישלו דגים בכלי ונפל שומן על דופן הכלי מבחוץ דאינו אוסר רק בליעת הכלי, עיי"ש. ולפ"ז יש לדון בשקית ניילון עם בשר הנמצאת בתוך כלי של דגים שהוא הדין, וצ"ע."

(ג) נתיבות אדם (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ו') – "שאלה: הכניסו בטעות שקית עם דגים לתוך טשולנט בשרי והתבשל ביחד האם הכל אסור. תשובה: שמעתי מידידי הגאון רבי יעקב ליברמאן שליט"א ראש ישיבת בריסק - נר משה, מגדולי הת"ח בשכונתנו הק' ת"ו, דהוי עובדא אצל גאון ישראל מרן הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בעל אגרות משה שנפל לתוך קדירה של בשר, גליל של דגים שהיה מעוטף הדק היטב בנייר כסף עמיד, והורה להתירא, כי זה נידון כבליעה על ידי כלי, המבואר להיתר בט"ז (בסימן צ"ה), ויעויין בפרמ"ג (סימן ק"ח ש"ד ס"ק י"ח) דכתב וז"ל, אם בישלו דגים במחבת ובחוץ נפל שומן חם וכדומה על המחבת אין חשש לדגים דהוה בליעת כלי כמ"ש או"ה בפשטיד"א שזב בתנור, עכ"ל. [מיהו איברא דאיכא מקום לומר דבנתבשל ממש בתוך הקדירה חמירא טפיל]. ומכאן לכאורה הערנו עמש"כ בספר מאור השבת בשם מרן הגר"י פישר זצ"ל דחלה שנתחממה על גבי קדירה של בשר אסור לאכלה עם דגים, כנ"ל, והארכנו בזה טובא במק"א בס"ד."

יא. מאכל שנתבשל עם בשר, לאוכלו עם מאכל שנתבשל עם דגים.

1. מיקל.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רפ"ט, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ה אות ד') – "שאלה: מאכל שנתבשל ביחד עם בשר האם מותר לאוכלו עם מאכל שנתבשל ביחד עם דגים. תשובה: כן".

2. מחמיר.

(א) עי' הגר"א שלזינגר שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"א, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ה אות ד') – "שראוי להזהר בזה".

(ב) עי' הגר"י שוב שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"א, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ה אות ד') – "שזה לכאורה אסור".

3. מראי מקומות.

(א) חלקת יעקב (ח"א סי' ק"ט, יו"ד סי' כ') – "שאלה בא לפני בדגים שנפלו לקדירה רותחת עם גריסין באופן שהגריסין קבלו טעם מהדגים והשאלה אם מותר לאכול אח"כ הגריסין יחד עם רוטב בשר משום סכנה. בטו"ז סימן צ"ה ס"ק ג' דאין איסור סכנה בטעם הבא מן הכלי, ולכאורה ה"ה הכא כיון דאין בגריסין רק טעם דדגים, ועי' בסימן ע' בטו"ז וש"ך דאין סכנה במליחה. אכן באמת יש לחלק דרך כשבישלו דגים בכלי של בשר בשם אמרינן כיון דהדגים לא קבלו רק טעם הבא מן הכלי אין סכנה לאכלם בבשר, אבל בני"ד שהגריסין קבלו טעם מדגים עצמן, כשאכלן אח"כ עם בשר כל הטעם הנבלע בגריסין נאכל עם הבשר וזה אסור, ל"כ כשהדגים נתבשלו בכלי שיש בה טעם בשר דלא הוי הדגים רק נ"ט בר נ"ט, אמת שהוא נ"ט בר נ"ט דאיסורא אבל מכ"מ נ"ט בר נ"ט מקרי, אבל הכא חזא נ"ט היא, ובלאו הכי חזינן דדעת ש"ד מובא בפמ"ג וחזו"ד רס"י צ"ה דבאוכלין לא שייך נ"ט בר נ"ט רק בכלי, חזינן דטעם באוכל חמיר מטעם הבא מן הכלי. וראיה ברורה לדברי מטו"ז סימן קט"ז ס"ק ג' שמבואר שם דלחמין שאופין בתנור אחד עם בשר ואין שם רק ריח בשר מותרין הן לאכלן עם דגים, משמע להדיא הא קבלו הלחמין טעם ממש אסורין הם עם דגים אף שהוא רק טעם בעלמא ולא התיר רק משום דריחא לאו מילתא הוא ודוק. והנה השאלה היתה בבשר עוף ויש לצרף שיטת השבות יעקב דעופות דלא נבראו אלא מרקק לא שייך סכנה לאוכלן עם דגים, וגם ידוע דעת המג"א סימן קע"ג דבזמן הזה נשתנו הטבעים, ולא שייך סכנה וגם היה לצורך שבת דשומר מצוה לא ידע דבר רע, עי' או"ח סימן תנ"ה לענין מים שלנו בעת התקופה, ועכ"ז לא מלאני לבי להקל. והנני מסתפק דאפשר לשיטת החזו"ד ריש סי' צ"ה דבשעת בישול לא שייך נ"ט בר נ"ט כיון דהוא מקושר והוי כבעין, אם כן אפשר אם נתבשלו דגים בקדירה ונפל תחת הקדירה רוטב של בשר דהוי כבעין דאפשר הדגים אסורין, ואגב אעורר במה שמצייר החזו"ד שם 'כגון שנפל חלב על קדירה שמבשלין בו דגים ואח"כ בישל עם בשר אסור משום דבשעת בישול לא מקרי נטבנ"ט ואסור משום בב"ח' זה הציור לאו דוקא, דדגים עם בשר בלאה"כ אסור משום סכנה, ודגים לאו דוקא רק ירקות, וכדומה".

(ב) חלקת בנימין (ס"ק י"א, ציונים ס"ק נ"ב) – "יש להסתפק בשני מאכלים סתמיים שאחד מהם נתבשל בהדי בשר והשני נתבשל בהדי דגים מי שרי לאכלם ביחד [וכעין ההיא דאכילת תבשיל גבינה אחר תבשיל בשר דקיל מגבינה בעין אחר תבשיל בשר וכמבואר לעיל סימן פ"ט ס"ג], דאפשר דליכא סכנתא אלא א"כ אחד מן המינים מיהת הוא בעין, וצריך עיון".

(ג) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"א, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ה אות ד') – "דאולי אין לאכלם ביחד, אבל לטגן דגים בשמן שטיגנו בו בשר או עוף בודאי אסור".

(ד) נתיבות אדם (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ה אות ד') – "שאלה: מאכל שנתבשל ביחד עם בשר האם מותר לאוכלו עם מאכל שנתבשל ביחד עם דגים. תשובה: אם אין ששים, ונרגש הטעם, יש לאסור".

יב. אם הוציאו מיד: נתן בשר או דגים קפואים לקדירה של המין השני שע"ג האש, והוציאו מיד.

1. מיקל.

(א) הגריש"א זצ"ל (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ו', מציון תצא תורה ח"א יו"ד סוף הע' קכ"ג) – "ששמע ממרן הגר"י"ש אלישיב זצ"ל שאם הסיר את הדגים מהבשר מיד יש להקל".

(ב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ח עמ' נ' אות ה', הע' ה', בענייני יו"ד עמ' פ"ח אות ו', הע' י') – "נתן בטעות בשר או דגים קפואים לתוך המין השני לקדירה שע"ג האש. אם הוציאו מיד מותר. אבל אם שהה מעט בקדירה אף שעדיין לא נפשר כולו, יש לאסור את

התבשיל אם אין ששים בכל הקדירה כנגד המין השני שהכניס לתוכו [דאם מוציא מיד אפשר להקל בצירוף דברי החמודי דניאל [...]].

יג. מראי מקומות.

1. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ט') – "סולת שנתחממה מעל בשר ונכנסו האדים לתוך הסולת, ושוב ערבבו את הסולת עם דגים ונתבשלה כקציצות ביחד, מותר לבשל את הקציצות בשישים חלקים של מים, כדי שיתבטל טעם הבשר".
2. הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' י"ט) – "שאלה: האם אצל הרב שליט"א מקפידים שלא לאפות דג בתנור בשרי. תשובה: לא שמענו".
- הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ה אות י"א) – "שאלה: אדם שהניח חלה על גבי קדירה בשרית (ולא בתוכה) האם מותר לאכול את החלה עם דג. תשובה: ראוי לזהר".

ז. הפסק בין אכילת דגים לאכילת בשר - סעיף ג'.

א. נטילת ידים.

1. צריך.

- (א) מחבר (סעי' ג', או"ח סי' קע"ג סעי' ב') – "ירחוך ידיו בין בשר לדג ויאכל פת שרוי בינתיים, כדי לרחוץ פיו".
- (ב) ב"ח (או"ח סי' קע"ג ס"ק ב') – "והיה רגיל ליטול ידיו בין בשר לדגים דחמירא סכנתא מאיסורא והכי נהוג עלמא כהרא"ש".
- 1) א"ר (סי' קע"ג ס"ק ט') – "ראיתי שהב"ח כתב בסימן זה [סעיף ב'] דנהגו עלמא ליטול ידיו, ולא הזכיר מדברי רמ"א שהעיד להיפך".
- (ג) יעב"ץ (סידור ח"ב עמ' תתקמ"ו אות ג') – "נטילת ידים בין בשר ודגים. דקשין לדבר אחר".
- (ד) פרי תואר (ס"ק ד'), הו"ד בזבחי צדק (ס"ק כ"א), בכה"ח (ס"ק כ"ח, או"ח סי' קע"ג ס"ק ח') – "ודוקא לכתחילה אבל דיעבד אין לאסור אם לא רחץ ידיו ...".
- (ה) בית לחם יהודה (ס"ק ד') – "ואנן נוהגין כמ"ש המור"ם בסעיף ג' ... אבל נ"ל משום ספק סכנה יש להחמיר לכתחילה לרחוץ".
- (ו) לחם הפנים (ס"ק ג').
- (ז) ברכי יוסף (שיורי ברכה ס"ק ח') - לשונו מובא לקמן.
- (ח) נוהג כצאן יוסף (ערך סעודה אות ג', ערך סכנה אות ב') – "בין בשר לדגים חובה לטול ידיו משום דקשה לצרעת ושמא נדבק מן הדגים בידים ויודבק אח"כ בבשר וחמירא סכנתא מאיסורא".
- (ט) יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ה').
- (י) זבחי צדק (ס"ק י"ח, ס"ק כ"ב [לשונו מובא לקמן]) – "וכן אנחנו נוהגים כמין ז"ל שנוטלים ידיהם בין בשר לדגים ואוכלים ביניהם פת ונוהרים בזה ודלא כמור"ם ז"ל".
- (יא) שמירת הנפש (אות י') – "וכן הברכי יוסף חיו"ד סי' קט"ז החמיר ומצריך לרחוץ ידיו ביניהם".
- (יב) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ח') – "וצריך לרחוץ ידיו וגם פיו בין בשר לדג או להפך, ויאכל פת שרוי בנתיים".
- (יג) ישועות חכמה (סי' ל"ג סעי' א', סעי' ב') – "ויש נוהגין לרחוץ ידיהם בין בשר ודגים. אבל אין מן הצורך (חכמת אדם כלל ס"ח כדעת רמ"א בורה דעה). ומכל מקום כיון שענינו רואות דהידים מלוכלכים מאוד אחר אכילת הדגים. לכן יש לנהוג כדעת המחבר בש"ע אורח חיים סימן קע"ג ויורה דעה סימן קט"ז. ולרחוץ ידיו קצת בנתיים. וכן נוהגים המדקדקים. וכ"כ בשבות יעקב ובברכ"י".
- (יד) זרכ"ת (ס"ק ל"ב) – "בבית לחם יהודה ... וכה ראיתי לרבנן קשישאי שנוהרו ליטול ידיהם בין דגים לבשר".
- (טו) שלחן חי (סי' א' אות ט"ו) – "לענין רחיצת ידים בין דגים לבשר יש להחמיר לרחוץ ידים".
- (טז) כה"ח (ס"ק כ"ט [ומש"כ בשם השבו"י, ל"מ], ס"ק ל"א, או"ח סי' קע"ג ס"ק ד') – "שמירת הנפש או' יו"ד. וכ"כ לעיל או' כ"ט דגם בין בשר עוף לדג צריך לרחוץ ידיו".
- (יז) חזו"א (קונ' הזכרונות שנדפס בס' מלאכת שמואל [דרזין] עמ' ט"ו אות ל"ג) – "העידו שבין דגים לבשר שמה משקה ונטל ידיו (כמ"ש במ"ב סי' קע"ג ס"ק ד' ואולי גם קינח פיו וע"ש בש"ע צ"ק ב')".
- (יח) הגר"ח זצ"ל (דרך אכילה עמ' ל"ח) – "שאלה: האם צריך ליטול ידים או לקנח הפה בין אכילת דגים לאכילת בשר. תשובה: כן".
- עי' הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק כ' אות ה') – "בין דגים לבשר מקפיד בשטיפת ידים במעט מים, והדחה וקינוח ... על שטיפת הידיים לא הקפיד שכל בני ביתו יעשו כן, ושנים רבות ה' מונח בשבת סמוך למקומו בקבוק מים קטן סגור ואחרי הדגים ה' נוטל הבקבוק ונותן ממנו על ידו מעט שבמעט מים, ומשפשף בהם ידיו, ולא הנהיג או אמר לכלום לעשות כן".
- הגר"ח זצ"ל (אש התורה, בראשית, תורת חיים עמ' ר"ד אות ז') – "האם נוהגים לנטול ידים בכלי בין דגים לבשר, ובדין שצריך לשתות יין האם זה דווקא יין או אפשר לשתות מים דאליבא דרעק"א הרי יש חשש סכנה בשתיית מים אחר דגים (עפ"י הגמ' מו"ק). תשובה: אין צורך ביין ביום חול רק בשב"ק ואת הרעק"א לא נוהגים, וכן לא צריך לנטול ידיו בכלי".
- (ט) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' קע"ג סעי' ד').
- 1) אא"כ אכל במזלג וכדו', וידי ונקיות – אבני ישפה (ח"ד סי' פ"ז ענף ד'), הו"ד הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סוף הע' ש"י), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' קע"ג סעי' ה'), חלקת בנימין (צינונים ס"ק ע"ו).
2. אינו צריך.
- (א) רמ"א (סעי' ג', תו"ח כלל ע"ו דין י"א) – "וכן נוהגין שלא לרחוץ הפה ולא הידים ביניהם".

- (ב) **חכ"א** (כלל ס"ח סוף סעי' א') – "ויש נוהגין לרחוץ ידיהם בין בשר ודגים אבל אין מן הצורך ומכל מקום ישתה דבר ביניהם שלא לאכלם יחד".
- (ג) **קיצור שו"ע** (סי' ל"ג סעי' ב').
- (ד) **מ"ב** (סי' קע"ג ס"ק ד') – "ועיין ביו"ד סי' קט"ז. ושם נתבאר בהג"ה דמנהגנו שאין חוששין לזה".
- (ה) **קצות השלחן** (סי' ל"ט סעי' י"ד) – "ולא הידים".
- (ו) **הגרמ"א פריינד זצ"ל** (מרא דשמעתתא עמ' קע"ט אות שנ"ד) – "לא רחץ ידיו בין דגים לבשר, וכמנהג הרה"ק בעל **דברי חיים** מצאנו זיע"א, אלא שתה י"ש, ולא אכל דבר ביניהם".
- (ז) **חוט שני** (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ה' ד"ה מדכתב, סוף עמ' ע"ח).
- (ח) **חלקת בנימין** (ס"ק י"ט).
3. **מראי מקומות** – **שמירת הגוף והנפש** (סי' א' סעי' י"ז), **הל' בב"ח** (הופשטטר עמ' ת"י, עי' הע' ש"ח).
- (א) **חיי הלוי** (ח"ד סי' מ"ח אות ב') – "ולמעשה נוהגים חסידים ואנשי מעשה גם לרחוץ הידים בין בשר לדג וגם אוכלין ושותין קצת בינתיים".

ב. רחיצת ידיים בין בשר עוף לדגים: לדעת המחבר וסייעתו - עי' לעיל.

1. **בית יהודה** (יו"ד סי' כ"ד) – "בענין רחיצת ידיים בין בשר לדג נראה דאין להחמיר בבשר עוף כיון דסתם בשר בכל מקום הוא על בשר בהמה כגון גבי שמחת החג וגבי בן סורר ומורה ובדין ט"ב ט' באב ועיין ריש פרק כל הבשר ובהל' נדרים סי' רי"ז דאל"ה לא היו להם לפוסקים לכתוב בשר סתם ועוד כיון דמחלוקת היא בעיקר הרחיצה דיינו שנחמיר בבשר בהמה ועוד שמעתי אומרים טעם בסברא כיון דעופו נבראו מן הרקק קרובים בטעמם לדגים ועוד דיש להם קשקשת ברגליהם כדגים כדאיתא בפרק השוחט ואע"ג דמהפ"ח סימן ע' ס"ק ט"ז משמע דאין חילוק בין בהמה לעופות בענין זה מ"מ אין למחות ביד הנוהגים להקל ועוד דאפשר דלא בא לשלול אלא צלייה ובישול דאיסורו מוסכם וכן נהגו העולם להקל בזה".
2. **מחמיר**.
- (א) **ברכי יוסף** (שיו"ר ברכה ס"ק ח') – "ירחוץ ידיו בין בשר לדג וכו'. אין להחמיר בבשר עוף לדגים, ואין למחות במקילים. הרב מהר"י עייאש בשו"ת בית יהודה י"ד סימן כ"ד. אבל הרב שבות יעקב ח"ב סימן ק"ד הצריך לרחוץ ידיו בין עוף לדג. ע"ש. וכן מנהגנו".
- (ב) **יד אפרים** (סוף סי' קט"ז) – "כתב בשו"ת בית יהודה [יו"ד] סימן (כ"ג) [כד] דרוחצין ידיהם בין בשר עוף לדג".
- (ג) **זבחי צדק** (ס"ק כ"ב) – "וכ"כ ג"כ רבינו חיד"א בשו"ב שם דכן מנהגם לרחוץ בין עופות לדגים עי"ש וכן ראיתי אנשי מעשה בעירנו שנוהגין בזה וכן אנחנו נוהגים".
- (ד) **בן איש חי** (שנה ב' פר' פנחס אות ח') – "ואפילו בשר עוף צריך לזוהר בו כדין בשר בהמה ועיין שו"ב סי' קי"ו אות ח".
- (ה) **כה"ח** (ס"ק כ"ט, ס"ק ל"א [לשונו מובא לעיל], או"ח סי' קע"ג ס"ק ה') – "וכן מנהגינו".
- (ו) **הל' בב"ח** (הופשטטר עמ' ת"א, עי' הע' ש"י).
3. **מראי מקומות** – **שמירת הגוף והנפש** (סי' א' סוף סעי' י"ז).
- (א) **שמירת הגוף והנפש** (סי' א' הע' ל') – "ואף שדבריהם נאמרו לגבי נטילה, **מסתברא דה"ה בקינוח והדחה לשיטת הרמ"א**".

ג. קינוח והדחה.

1. צריך קינוח והדחה [ויאכל פת שרוי].
- (א) **מחבר** (סעי' ג') - לשונו מובא לעיל.
- (ב) **רמ"א** (סעי' ג', תו"ח כלל ע"ו דין י"א) – "ויש אומרים דאין לחוש לזה רק כשמבשלם יחד ואוכלן, אבל לאכלן זה אחר זה אין לחוש (הגהות מרדכי). וכן נוהגין שלא לרחוץ הפה ולא הידים ביניהם, ומ"מ יש לאכול דבר ביניהם ולשתות, דהוי קינוח והדחה".
- (ג) **לבוש** (סעי' ג') – "ויש אומרים שאין לחוש לזה אלא כשמבשלים אותם יחד ואוכלן, אבל לאוכלן זה אחר זה אין לחוש לרחוץ הידים ביניהם שאין בזו סכנה כל כך, ומכל מקום יש לאכול דבר ביניהם ולשתות מעט דהוי כמו קינוח והדחת הפה".
- (ד) **קיצור שו"ע** (סי' ל"ג סעי' ב') – "כשאוכל דגים ואחר כך בשר או להיפך, יש לאכול ביניהם קצת פת, ולשתות איזה משקה דהוי קינוח והדחה".
- (ה) **בן איש חי** (שנה ב' פר' פנחס אות ח') - לשונו מובא לעיל.
- (ו) **שלחן חי** (סי' א' אות ט"ו).
- (ז) **ישועות חכמה** (סי' ל"ג סעי' א').
- (ח) **כה"ח** (ס"ק כ"ז, או"ח סי' קע"ג ס"ק ד').
- (ט) **קצות השלחן** (סי' ל"ט סעי' י"ד) – "מ"מ יש לאכול דבר ביניהם ולשתות דהוי קינוח הפה והדחה".
- (י) **הגרח"ק זצ"ל** (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ח) - לשונו מובא לקמן.
- (יא) **ילקוט יוסף** (קיצור שו"ע או"ח סי' קע"ג סעי' ד').
- (יב) **הל' בב"ח** (הופשטטר עמ' ת"י, עי' הע' ש"ח).

1) **החילוק בין המחבר והרמ"א: חלקת בנימין** (סעי' ג' בי' ד"ה וכן, עי' ס"ק כ"ז), "ואפשר לפרש דלעולם אכילה ושתייה שהזכיר הרמ"א גריעי מקינוח והדחה המוזכרים בש"ע סימן פ"ט וגם גריעי מההיא דהמחבר כאן שהצריך לאכול פת שרוי והוא ע"פ מש"כ המחבר לעיל סימן פ"ט שם דקינח היינו שילעוס המאכל ויקנח בו פיו יפה ומשמע דלא סגי באכילה הרגילה [וכ"כ בספר בדי השלחן שם ס"ק נ"ג], וכן ההדחה כתב המחבר שם שידיה פיו במים ומשמע דלא סגי בשתייה הרגילה אלא צריך להשהות המשקה בפיו ולסבבו שם עד שיודח [וכמו שמצדד בספר הנ"ל ס"ק נ"ח], והכי נמי באכילת פת שרוי שהזכיר המחבר

כאן יל"פ דהיינו שילעוס אותו ויקנה בו פיו יפה וזהו בכלל דבריו שכתב כדי לרחוץ פיו, דאם יאכלנו סתמא בלא לעיסה וקינח יפה לא מיקרי רחיצת הפה, מיהו הרמ"א שכתב רק שיאכל וישתה משמע דא"צ לעיסה וקינח יפה וכן א"צ להשהות ולסבב המשקה בפיו אלא סגי באכילה רגילה ושתיה רגילה וממילא הרי זה שפיר קולא מרחיצת הפה דנהי דהכא הוא עושה הקינח וההדחה כל א' בפני עצמו מ"מ כיון דהוי אכילה ושתיה סתמא הרי זה קיל טפי ממה שהצריך המחבר לרחוץ פיו ושפיר כתב הרמ"א דנוהגין שלא לרחוץ הפה ומ"מ יש לאכול ולשתות, דאכילה ושתיה לא חשיבי כרחיצה, ומש"כ הרמ"א דהוי קינח והדחה ר"ל כעין קינח והדחה וכמש"כ בלבוש דהוי כמו קינח וכו', וכן משמע מדברי הלבוש "...".

(2) מראי מקומות – כנה"ג (הג' הטור ס"ק כ"א).

2. רק הדחה.

(א) חכ"א (כלל ס"ח סוף סעי' א') - לשונו מובא לעיל.

(ב) הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתתא עמ' קע"ט אות שנ"ד) - לשונו מובא לעיל.

(ג) חלקת בנימין (ס"ק כ"ט, עי' ציונים ס"ק צ"ט).

3. מראי מקומות – מ"ב (סי' קע"ג ס"ד) [לשון רמ"א], שעה"צ ס"ק ב' [לשון החכ"א], שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"ח).

(א) אבני ישפה (ח"ד סי' פ"ז ענף ג') – "שלפי השו"ע ירחוץ ידיו בין דגים לבשר וחייב קנח והדחת פיו, אבל רשאי לעשות קנח פיו ביחד עם הדחה על ידי פת שרויה. ושיטת הרמ"א היא שאין חיוב רחיצה, אבל יש צורך בקינח והדחת פיו, וכל אחד לחוד".

ד. האם צריך היכר בין דגים לבשר.

1. מחמיר.

(א) עי' כה"ח (ס"ק ל"ה, עי' או"ח סי' קע"ג ס"ק ו') – "נראה דיש להחמיר ולעשות הפסק להיכרא ואין הפסד בזה".

2. מיקל.

(א) נוב"ק (אה"ע סי' י"ג ד"ה גם מה) – "ומ"ש שלא גזרו בבשר ודגים העלאה אטו אכילה. שאני התם שהסכנה היא להאוכל עצמו ומתוך שחמירא סכנתא יזהר בעצמו שלא יאכל".

(ב) עי' שם חדש (על יריאים ח"ב מצוה קמ"ט, עמ' מ"ח).

(ג) עי' משה האיש (יו"ד סי' י' אות א') – "וצ"ע בזה".

(ד) פתח הדביר (או"ח סי' קע"ג אות א').

(ה) זבחי צדק (ס"ק כ"ה) – "יש להסתפק אם שני בני אדם המכירים זא"ז שאוכלים על שלחן א' זה בשר וזה דגים אם צריכים לעשות הפסק מפה להיכרא כמ"ש גבי בשר וגניבה בסי' פח או לא בעי הפסק מפה ומסתברא דלא בעי הפסק מפה משום דלא אסיר מן התורה. הר' שם חדש הנד"מ על ס' יריאים ח"ב עמוד מאכלות סי' קמט דף מח ע"ש. והגם דהר' הנז' עדין מסתפק בדבר מ"מ כיון דכל הפוסקים לא זכרו מזה ודאי דלא בעי".

(ו) הגריש"א זצ"ל (רשימות הגר"י שוב, מציון תצא תורה ח"א יו"ד סוף הע' קי"ט) – "ודעת מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל ויבלח"ט מהגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א הוא שבשר ודגים שאוכלים בשלחן אחד אין צריך לעשות היכר ביניהם".

(ז) הגרש"פ זצ"ל (A Gadol in our Midst עמ' קע"ח) –

May one eat meat when there is fish on the table and no reminder?

Answer: Yes. We aren't worried that you'll eat them together.

(ח) שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ג' ס"ק א', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ה אות י"א, בענייני יו"ד עמ' פ"ט אות י"א) – "דבר פשוט שאין לחוש למש"כ בד"ת ס"ק י"ג בשם ס' קהל יהודה שאסור להעלות דגים עם בשר בשולחן אחד, וכן הקילו בזה כל הדורות, אבל נהוג הוא שלא מן הדין להביאם זא"ז בדרך חומרא".

(ט) יביע אומר (ח"ו יו"ד סי' ט') – "והכי נקטינן להלכה למעשה להתיר העלאת בשר ודגים על שלחן אחד".

(י) חיי הלוי (ח"ה סי' נ"ט אות ז').

(יא) ויען יוסף (ח"א סי' קי"ג אות ג') – "לא אסרו בדגים עם בשר העלאה אטו אכילה, נלענ"ד דהיא הנותנת משום דהוי סכנתא דחמירא גם אצל אינשי יותר מאיסורא לא חיישינן שישכח ויאכלנו ביחד, דאחרי שהודיעו חז"ל דהוא סכנה גם להגוף לא לבד להנפש כדבר איסור מזדהרי אינשי מינייהו טפי, ולפום ריהטא איני זוכר אם מצינו שחז"ל גזרו איזה גזירות במה שאסור משום סכנה".

(יב) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רפ"ז, האהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ד אות ב') – "האם יש חשש להעלות על שלחן אחד בשר עם דגים שיצטרך היכר לזה. תשובה: לא".

(יג) הגר"ע אויערבאך שליט"א (כשרות במטבח [אנגלית] עמ' רי"ח, מציון תצא תורה ח"א יו"ד סוף הע' קי"ט [לשונו מובא לעיל]) – "שניים האוכלים יחד זה בשר וזה דגים, האם צריכים להניח היכר ביניהם. תשובה: לא".

(יד) זר השלחן (סי' פ"ח ס"ק ד').

(טו) חלקת בנימין (סעי' ב' ב' ד"ה שלא, עמ' קע"ו) – "ובדרכ"ת ... בכף החיים ... אך כמדומה דאין נזהרים בזה וכן ראיתי בשו"ת שבט הלוי ח"ו ...".

(טז) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ד, סי' פ"ח סעי' ל"ז, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ', או"ח סי' קע"ג סעי' ו') – "ומכל מקום מותר לשני בני אדם המכירים זה את זה לאכול על שלחן אחד, זה בשר וזה דגים, ואין צריך לעשות הפסק והיכר, שאין חוששין שמא יקח אחד מהם מחבירו ויבא לידי סכנה, כמו שגזרו חז"ל בכיוצא בזה: בשני בני אדם שאוכלים על שלחן אחד זה בשר וזה גבינה, משום דבסכנתא האנשים נזהרים יותר. וכן המנהג להתיר. [ילקוט יוסף איסור והיתר כרך ג' עמוד שט"ו]".

(יז) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' ח') – "מנהג העולם".

(יח) נועם הלכה (סי' א' סעי' ז').

(יט) הגר"י ברקוביץ שליט"א (זרע שמואל בב"ח הע' פ"ו).

(כ) דברי בנינו (חכ"ו סי' נ"ג) – "וכמו שמצינו בפוסקים שב' בני אדם יכולים לאכול על שלחן אחד בלי היכר זה בשר וזה דג ולא חיישינן שיבואו לקחת אחד מהשני כיון שיש סכנה בדבר אנשים נזהרים וכמו שכן העלו הפוסקים".

(כא) אבני דרך (ח"ב סי' ק"נ) – "העולה לדינא: אין לחייב לעשות היכר כאשר אוכלים שני אנשים על אותו שולחן, אחד דגים ואחד בשר".

(כב) השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' ח').

3. דעת הגר"ח ק"צ"ל.

(א) מיקל.

(1) הגר"ח ק"צ"ל (כשרות במטבח [אנגלית] עמ' ר"ז) – "האם מותר להניח בשר ודג על שולחן אחד או שצריך היכר כמו בבשר וגבינה. תשובה: מותר".

(2) עי' הגר"ח ק"צ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' י"ז) – "שאלה: למה כשאוכלים שנים בשולחן אחד, אחד בשר ואחד דגים, אי"צ היכר, והלא חמירא סכנתא מאיסורא. תשובה: בסכנה זהירים".

(3) הגר"ח ק"צ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה רל"ח, בית מתתיהו ח"ב סי' ט"ו אות ח') – "שאלה: כשאוכלין בשבועות זה בשר וזה דג, אם צריכין היכר למש"כ השו"ע יו"ד ס' קט"ז ליהזר לא לאכול בשר ודג יחד. תשובה: א"צ".

(ב) מחמיר.

(1) הגר"ח ק"צ"ל (אהל יעקב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ב) – "האם יש חשש להעלות על שלחן אחד בשר עם דגים שיצטרך היכר לזה. תשובה: כן".

(2) עי' הגר"ח ק"צ"ל (דרך אכילה עמ' ל"ח) – "שאלה: האם יש מקום להזהר שלא להעלות בשר ודגים בשולחן אחד. תשובה: טוב ליהזר".

4. מראי מקומות – הכשרות (פרק י"א סעי' כ"ח, פרק י"ח סעי' ח'), אהל יעקב (הל' בב"ח סי' פ"ח סעי' ו').

(א) קהל יהודה (סי' פ"ח), הו"ד בדרכי (ס"ק י"ג) – "עי' בס' קהל יהודה הספרדי לעיל סוף סי' פ"ח שכ' דנראה דה"ה דאסור להעלות דגים על שלחן שאוכלין עליו בשר דחמירא סכנתא מאיסורא מיהו יש לדחות עיין שם".

(ב) שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ג') – "יש אומרים ... ויש חולקים".

ה. כוס ששתה בה.

1. יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ט' סי' ט"ז) – "שאלה: כאשר אדם אכל דגים ואח"כ אוכל בשר, האם צריך להחליף גם את הכוס ששתה עימה בעת אכילת הדגים. תשובה: אין צורך".

ו. האם אוכלים דגים ואח"כ בשר דוקא.

1. אוכלים דגים ואח"כ בשר.

(א) יפה ללב (ח"א או"ח סי' קנ"ז ס"ק ב') – "יקדים בשר עוף לאכילת בשר בהמה ובשר דקה קודם בשר בהמה גסה וכן יקדים מבושל לצלי והדגים קודם לאכילת כל בשר כי הדגים הם חמים ביותר ומעכל המאכל במהרה כמ"ש בס' ילקוט ראובני דף ל"ט ע"ב בשם טוב הארץ. כי לעולם יקדים דבר הקל ואח"כ הכבד ... והכל הוא מדברי הרמב"ם בפ"ד מהל' דיעות".

(ב) ערה"ש (או"ח סי' קע"ג סעי' ב') – "ואנחנו אין אוכלים דגים אחר בשר רק בשר אחר דגים ושמענו שיש מקומות שאוכלין בשר ואח"כ דגים".

(ג) ברוך צורי (סי' ל"ז) – "בהרבה קהילות נהגו לאכול דגים ואח"כ בשר דווקא בסדר זה (אף דיש קהילות שאין להן הקפדה זו) ונראה דאף דמשום סכנה אין נ"מ באיזה סדר אוכלים אותם רק שלא יאכלו אותם ביחד, נראה דלענין רפואה יש הקפדה דהא עיין ברמב"ם הלכות דעות פ"ד דמדרכי הרפואה יש לאכול דבר קל ואח"כ דבר כבד כגון בשר עוף לפני בשר שור ולכן בדרך כלל הוי דגים יותר קל מבשר ולכן אוכלים דגים ואח"כ בשר. ולכן אם אכלו כבר בשר יש להשהות מעט ואח"כ לאכול הדגים, כדי שיתעכל הבשר קצת לפני שאוכל הדגים".

(ד) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ה אות י"ב, הע' י"ד, בענייני יו"ד עמ' צ' אות י"ב, הע' י"ז) – "מנהג העולם לאכול דגים לפני בשר, אבל זה רק הנהגת בלבד, ומותר לאכול בשר ואח"כ דגים. [מנהג העולם עפ"י הרמב"ם בהלכות דעות פ"ד הלכה ז' שיש לאכול קודם הקל ואח"כ הכבד, ולכן כתב ג"כ לאכול קודם בשר עוף ואח"כ בשר בהמה. ולשון השו"ע בס"ג משמע דמותר לאכול דגים אחר בשר]".

(ה) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ה' אות א', עמ' ע"ט) – "דיש לנהוג לאכול קודם דגים משום שהוא קל יותר לעיכול מבשר".

(ו) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"א, שעה"צ ס"ק ל"א) – "מותר מן הדין להקדים אכילת הבשר לאכילת הדגים. ומכל מקום מצד בריאות האדם נכון יותר להקדים אכילת הדגים לאכילת הבשר [עי' לרמב"ם בהלכות דעות ...]".

2. אין ענין.

(א) נשמת שבת (סי' ר"נ אות ק"ל) – "אין שום קפידא ... בדרך כלל מנהג העולם (בין בשבת בין בימות החול) להקדים אכילת דגים לאכילת מאכלי בשר, אבל באמת לא נמצא בפוסקים שום מקור על זה שיש סרך קפידא שלא לאכול דגים אחר בשר".

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' א' הע' ל' ד"ה אגב, ומלואים), הכשרות (פרק י"א סעי' כ"ו, פרק י"ח סעי' ח').

(א) פסקי תשובות (סי' קע"ג הע' ז') – "ובקישו"ע סי' ל"ב סעי' י"ב דיש להקדים לאכול מאכל הנוח לעיכול והמשלשל וכו', וכנראה משום כן נוהגים להקדים הדגים לבשר, ובשנים הקדמוניות היו נוהגים להיפך וכנראה מדברי הגמ' וראשונים ושו"ע שמקדימים

תמיד בשר לדגים וכן בזמירות שב"ק 'בשר ודגים וכל מטעמים', אך כאמור נשתנה המנהג בזה, וכבר כתב המג"א (סק"א) דהכל לפי טבע הארצות".

ח) אכילת גבינה ודגים ביחד.

דור המלקטים - שמירת הגוף והנפש (סי' ב').

א. ראשונים.

1. מיקל.

(א) רמב"ם (הל' מאכלות אסורות פרק ט' הל' ה') – "דגים וחגבים מותר לאכול בחלב".
(ב) רשב"א (חולין דף קג; תוה"ב בית ג' שער ד' פ"ה-ב') – "והא דקתני ואסור להעלותו עם הגבינה על השולחן חוץ מבשר דגים וחגבים לא אצטריכא ליה כלל דאפי' באכילה נמי שרו כדקתני רישא אלא סירכא נקטיה משום דתנא רישא חוץ מבשר דגים וחגבים וכדי נקטיה".

(ג) ריטב"א (חולין דף קג; – "והא דתני חוץ מבשר דגים וחגבים דמשמע דאינן מותרים אלא בבישול, הוא הדין דאפילו באכילה שרי עם החלב אלא אידי דאירי באידך ואסור להעלותו על השולחן תני בהני חוץ מבשר דגים וחגבים".

(ד) ר"ן (חולין דף לז.) – "ואין הכי נמי דבשר דגים וחגבים אפילו לאכלו בחלב שרי אלא נקט תנא לאשמעינן דשאר בשר אפילו בהעלאה נמי [אסור]".

(ה) טור (סי' פ"ז) – "דגים וחגבים מותר לאכול בחלב".

(ו) מאירי (חולין דף קג; – "ולא הוצרך להודיע בדגים וחגבים היתר העלאה שהרי אף באכילה הותרו".

2. מחמיר, מצד הרופאים.

(א) רבינו בחי (פר' משפטים פרק כ"ג פסוק י"ט) – "דעת הרופאים בתערובת דג וגבינה שנתבשלו כאחד שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת".

ב. מחמיר. [להנהגת בני ספרד, עי' לקמן אות ג'].

1. ב"י (סי' פ"ז סעי' ג' אות ב') – "דגים וחגבים מותר לאכול בחלב ... ומכל מקום אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמו שנתבאר בספר אורח חיים סימן קע"ג".

2. שארית יהודה (טאטאצאק, סי' פ"ז י"א-ב') – "כ' בבית יוסף וזה לשונו ... אישתמיטתיה לרב ז"ל שלא נתבא' שם נטילה אלא בין בשר לדגים אמת הוא ששמעתי מפי הרופאים שגם באכילת דגים בחלב יש סכנת צרעת ע"כ".

3. לבוש (סי' פ"ז סעי' ג') – "ודגים וחגבים אין בהם איסור כלל אפילו מדרבנן דלא איקרי בשר ומותר לאכול בחלב, ומכל מקום אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמו שנתבאר בלבוש תכלת סימן קע"ג".

4. כנה"ג (סי' קט"ז הל' ב"י אות כ"ב, סי' פ"ז הל' ב"י אות י"ט) – "ומכל מקום אין לאכול דגים בחלב מפני סכנה כמו שנתבאר בספר א"ח סימן קע"ג כו'. נ"ב: וכ"כ בספר הלבוש וכל הבאים אחרי רב"י תפסוהו בזה. וז"ל שארית יאודה, אשתמיטתיה לרב שלא נתבאר שם נטילה אלא בין בשר ודגים. אמת ששמעתי מפי הרופאים שגם באכילת דגים וחלב יש שם סכנת צרעת, ע"כ. גם הפרישה ול"ח אות רל"ט, וש"ך אות ה', וט"ז אות ד', ובאר שבע דף ק"א ע"ב תפסוהו בזה, עד שבט"ז הגיה שצ"ל שאין לאכול דגים בבשר מפני סכנה, וכתב שכ"כ ד"מ. ומיהו בסגנון הקושיא שהקשה שארית יאודה אינו רואה בה טעם, שרב"י לא כתב שצריך ליטול ידיו בין דגים לגבינה לשיקשה עליו שלא נתבאר שם נטילה אלא בין בשר לדגים, וכך הו"ל לאקשוויי שלא נתבאר שם איסור אכילה אלא בבשר לדגים. ולעיקר הקושיא יראה שמה שהביא לרבנים הנז' לתפוס לרב"י בזה, הוא מפני שסוברים שמ"ש רב"י כמו בנתבאר בא"ח סימן קע"ג, שהכונה לומר ששם נתבאר דאין לאכול חלב עם דגים מפני הסכנה. וליתא, שאין כונתו כך אלא כונתו לומר אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמ"ש הרופאים, כמו שנתבאר בא"ח סימן קע"ג, דמפני הסכנה אין לאכול בשר עם דגים, והוא הדין נמי דגבינה ודגים שיש סכנה באכילתם כמ"ש הרופאים אסור, ומכאן סמך למה שנוהגים ליטול ידיהם בין גבינה לדגים, וכמ"ש בחלק א"ח סימן קע"ג דף קע"ג ע"א שטה כ"ט בהגב"י".

5. מהר"ם מקראקא, הו"ד בחינוך בית יהודה (סי' ס"א) – "דחקר אצל חכמי הרופאים ...".

6. פמ"ג (סי' פ"ז מש"ז ס"ק ג') – "ועיין כנסת הגדולה ובית לחם יהודה אות ג' (וי"ט) דגים בחלב סכנה ובחמאה ובשומן הנקלט מעל גבי חלב אין סכנה ומה שכתב הב"י כמו שכתב באו"ח קע"ג היינו דיש סכנה לאכול דגים עם בשר מפני צרעת הוא הדין חלב עם דגים יע"ש ויש ליזהר שלא לבשל חלב עם דגים כי חמירא סכנתא מאיסורא ועיין מגן אברהם או"ח סי' קע"ג".

פמ"ג (סי' פ"ז שפ"ד ס"ק ה') – "ועיין מה שכתבנו בט"ז בשם כנה"ג דבחלב יש סכנה ובחמאה ובשומן הנקלט אין סכנה".
פמ"ג (או"ח סי' קע"ג א"א ס"ק א') – "עיין מה שכתבתי בפריי ליו"ד [סימן] קי"ו דחלב בדגים יש נמנעים, דווקא בחמאה מבשלים אבל לא בחלב, יע"ש בשם שו"ר כנסת הגדולה. וכן כתב אליה רבה בשמו כאן באות ט', יע"ש".

7. פחד יצחק (אות ב' ערך בשר דגים, ס"ט-א) – "וכתב ב"י ... ד"מ ... הפרישה ... והט"ז ... והש"ך ... פ"ח ... שארית יהודה ואני המחבר צעיר הרופאים כל ימי גדלתי בין ברכי החכמים וזקני הרפואה ולא מצאתי סעד וסמך לדברי רבנו ב"י ולא לדברי בעל שארית יהודה ... ואע"ג דאיכא סכנת חולי גדול וכבד מאד עד מות לשותה חלב ממש ואח"כ דגים או לאכול דגים ואח"כ שותה מה תועיל נטילת ידים בנתים להציל האוכל או השותה מן הסכנה אמתה. הא ודאי אינו דומה לנוטל ידיו בין דגים לבשר או בין בשר לדגים מפני סכנת צרעת דהוא דבר התלוי במגעם יחד בלא נטילת ידים ביניהם. ולמען תוכל להבין ולהשכיל מוציא דבר אצינה לפניך דברי החכם מאט"וילי המפרש דברי דיוסקור"י ומוסיף עליהם כהנה וכהנה ספר ב' פרק ס"ה דף רפז בספר כתוב בלשון איטלקי ובספר אחר כתוב בלשון לאטינו דף ש"א הפוכים ללשון הקודש ... ומעתה הנך קורא נעים רואה בעיניך שדברי הרופאים

- אשר נאמרו לבעל שארית יהודה אין בהם ממש כלל ולא נגעי ולא פגעי לקיים דברי הרב"י ואינם דומים לנ"ד אפילו כי אוכלא לדנא. ומ"מ כיון שהדבר יצא מפי המלך הרב"י מנעתי מתוך ביתי אכילת דגים עם גבינה וחמאה ותו לא מידי".
8. ישועות יעקב (סי' פ"ז הקצר ס"ק ד') – "והכנה"ג בהגהות הב"י קיים דבריו שגם דגים בחלב יש חשש סכנה".
9. אדני פז (סי' מ"ב) – "כי מצאתי בבחי פרשת משפטים דעת הרופאים בתערובות דג וגבינה שנתבשלו כאחד שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת ע"ש ... הדין דין אמת".
10. גליון מהרש"א (סי' קט"ז על סעי' ב') – "שלא לאכול בשר ודג. מה שכתבו האחרונים על מה שכתב הב"י [סימן פז עמוד קפא] דאסור לבשל דגים בחלב שהוא טעות סופר, איתא בתשובת חינוך בית יהודה סימן ס"א בשם מה"ר משה [ר' מענדלש] מקראקא שאינו טעות, דרך בחמאה שרי, אבל בחלב טבע שניהם מקררים ואיכא סכנה".
11. על שמירת הנפש (אות י"ג).
12. שלחן הטהור (סי' קע"ג סעי' ה') – "אסור לאכול דגים בחלב והוא סכנתא".
13. עצי העולה (סכנה סעי' ח', ס"ק ו') – "לא יבשל דגים בחלב. ובחמאה או בשומן הנקלט מהחלב מותר. מ"ז בסי' פ"ז ס"ק ג'. ובדיעבד מותר אפי' בחלב. פ"ת שם ס"ק ט' [בפ"ת משמע דמותר לכתחילה כיון דדשו בה רבים לית בי' משום סכנה מיהו בזמניו אין דרך העולם לבשל בחלב לכן לכתחילה אסור]".
14. ס' החיים (סגולות ישראל מערכת ס' אות כ"ז, ע"י אות כ"ב, והשמטות שם אות ס"ו) – "רפואה וחיים".
15. הגר"ח זצ"ל (אהל יעקב, בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תי"ב [אמנם ע"י ארחות רבנו, לשונו מובא לקמן]) – "האם החזון איש או הסטפילר זצ"ל הקפידו לא לאכול דגים עם חלב או חמאה. תשובה: כן".
- הגר"ח זצ"ל (הברכות כהלכתן פרק כ' הע' ד') – "שצריכים להחמיר בזה גם בני אשכנז".
16. הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתא עמ' קע"ב אות שמ"ב) – "החמיר שלא לאכול דגים עם חלב אפילו ללא בישול, אבל בחמאה ושומן שע"ג החלב הקיל, ובחג השבועות נהגו אצלו בשנים קדמוניות לאכול דגים שנתבשלו עם שומן החלב (הנקרא 'שמנת')".
17. עמק התשובה (ח"ו סי' ש"ח) – "בדבר שאלתך שיש מין מאכל שעשוי מגבינה ודגים מעורב יחד שקורין כאן **קרום טשיז עם לאקס**, ויש רבנים שנותנין ע"ז הכשר, ותמיהה הלא גבינה עם דגים לכולי עלמא אין לאכול וכמבואר בפתחי תשובה סימן פ"ז דיש בזה סכנה עיי"ש. תשובה: כפי שחקרתי נכון הדבר שאתה אומר שיש רבנים שנותנים ע"ז הכשר, ובאמת הדבר תמוה מאד איך לא חשו לזה כי מעולם בכל בתי ישראל נזהרו שלא לאכול דגים וגבינה יחדיו, ובוודאי השומר נפשו ירחק מזה".
18. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ד') – "אצלנו נהגו להחמיר לא לאכול דגים וחלב ביחד".
19. הגרש"י שלעזינגר (קובץ בית ועד לחכמים ח"ג עמ' רכ"א) – "תבנא לדינא כיון שהרבה פוסקים חששו לדעת הב"י שיש סכנה דגים עם חלב (ובאמת מקורו עוד מהרבינו בחיי **ואולי אם ראו** הד"מ הט"ז והש"ך שמקורו מהרבינו בחיי לא היו כותבים שזה ט"ס והיו חוששים על זה) ... ע"כ בדגים עם חלב או עם גבינה בודאי אין להקל דחמירא סכנתא מאיסורא וכמו שכתב הפמ"ג בעניניו ועיין בפמ"ג (או"ח סי' ד' בא"א סק"ב) דאפילו לשיטת הרמב"ם דכל ספק מה"ת רק מדרבנן לחומרא אבל בספק סכנה מה"ת אסור להרמב"ם והובאה בדעת תורה להמהרש"ם או"ח סי' קע"ג עיי"ש א"כ בודאי יש להחמיר".
20. מנהג בעלזא (וישמע משה פר' בהר תשע"ו גליון קי"ב עמ' ב', בנתיב החלב ח"ה סוף עמ' מ"ד) – "וכן נהגו בבעלזא".
- א) מצד דעת הרופאים.**
1. ממילא תלוי במקום וזמן – יד יהודה (סי' פ"ז הקצר ס"ק י'), "ודבר שאין לו יסוד בדברי חז"ל רק מה' הרופאים הכל לפי המקום והזמן דאין כל המקומות והזמנים שוין בטבע".
2. טעם הדבר – שו"ת בית דוד (יו"ד סי' ל"ג, "דסבר הר' בית יוסף ז"ל, דטעם ..."), הו"ד ביחוד דעת (ח"ו סי' מ"ח, "שכשם שבבשר ודגים יש סכנת צרעת, שהבשר מן הבהמה שנבראת **ביבשה**, והדגים שנבראו **בים**, תערובתם מביאה לידי סכנה, כך **החלב שיוצא מגוף הבהמה הרי הוא כבשר הבהמה עצמה**, ותערובת החלב עם הדגים מביאה גם כן לידי סכנת צרעת").
- ג. מיקל: בני אשכנז.**
1. דר"מ (סי' פ"ז ס"ק ד') – "ולא ראיתי מימי נזהרין בזה וגם באורח חיים סימן קע"ג (עמ' תלג) אינו אלא שלא לאכול בבשר משום סכנה אבל בחלב שרי ועיין לקמן סימן קט"ז (ד"מ אות ג) ולכן נראה שנתערב להרב בית יוסף בשר בחלב".
2. פרישה (סי' פ"ז ס"ק ח') – "גם משמע להתיר מהא דאמרו (חולין קיא): דגים שעלו בקערה של בשר מותר לאכול בכותח, משמע שאוכלין דגים עם כותח שהוא חלב".
3. באר שבע (סי' ל"ה ד"ה נשאלתי) – "כתב בית יוסף ... שאני תמיה על דבריו שהרי לא נתבאר בספר א"ח שאין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה **ולא היה ולא נברא** בשום ספר".
4. ט"ז (סי' פ"ז ס"ק ג') – "בב"י כתוב ומ"מ אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה **והוא ט"ס** וצ"ל עם בשר כמוזכר בא"ח סי' קע"ג וכ"כ בד"מ שנתערב להב"י כאן בשר בחלב ובלבוש העתיק כמו שהוא בב"י ואינו נכון".
5. ש"ך (סי' פ"ז ס"ק ה', הארוך מהש"ך סוף הסי') – "כתב העט"ז וז"ל ומ"מ אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמו שנתבאר בא"ח סימן קע"ג עכ"ל ובאמת נמשך אחר הב"י שכתב כן אבל הוא טעות כי לא נזכר שם אלא דדגים עם בשר אסור משום סכנה אבל בחלב **לא שמענו ולא ראינו** וכל יומא ויומא נהגין הכי לבשל דגים בחלב ולאכול גם בד"מ השיג על הב"י בזה וכן בספר באר שבע דף ק' ושאר אחרונים השיגו עליו בזה וגם בש"ס פרק כ"צ (דף ע"ו ע"ב) משמע בהדיא דלית ביה אפילו משום סכנה ע"ש והוא פשוט".
6. מג"א (ריש סי' קע"ג) – "כ' בד"מ שט"ס הוא שם בב"י וצ"ל דגים בבשר ע"ש וכ"כ האחרונים".
7. מור וקציעה (או"ח סוף סי' קע"ג) – "כתב מ"א יש נוהגים לטול בין גבינה לדגים כו' (כנה"ג) וכבר כתב ד"מ שט"ס הוא. אמנם כך כתב גם הבחיי [שמות כג, יט], דתערובת דג וגבינה קשה לצרעת. אולם דעת הרופאים היא, **לא מדעת חכמי ישראל** אמרה".
8. א"ר (או"ח סי' קע"ג ס"ק ט', א"ז ס"ק ח') – "כתב הלבוש ... ומכל מקום לא ראיתי מקפידין בזה".

9. באה"ט (סי' פ"ז ס"ק ה').
10. הלכה ברורה (הקדמה לסי' סי' קע"ג).
11. חגורת שמואל (סי' פ"ז ס"ק ז') – "ומ"מ אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כו'. באמת נמשך המחבר אחר הרב ב"י שכתב כן, אבל הוא טעות כי לא נזכר שם אלא דגים עם בשר אסור משום סכנה, אבל בחלב לא שמענו ולא ראינו, וכל יומא ויומא נהיגין כן לבשל דגים בחלב ולאכול. גם בד"מ השיג על הב"י בזה וכן בספר באר שבע דף ק' ושאר אחרונים השיגו עליו בזה, ובש"ס פכ"ה דף ע"ו משמע בהדיא דלית ביה אפילו משום סכנה ע"ש ופשוט הוא".
12. אהל יצחק (הל' מאכ"א פרק ט' הל' כ"ג) – "מ"מ ליכא למיחש כיון דרוב בניין ורוב מניין כתבו דליכא סכנה אין להחמיר מה גם דאפשר לומר דמעיכא איסור זה אינו אלא ממרן ז"ל דכתב דאין לאכול דגים בחלב אפשר לומר דט"ס הוא ולא אמר אלא בשר ודגים כדעת רובא דרבוותא דס"ל דט"ס הוא".
13. חת"ס (יו"ד סי' ק"א) – "ובשכנה"ג ... זה אינו אמת ונאמן עלינו הרמב"ם גדול הרופאים".
14. בית מנוחה (דיני השייכים למים האמצעיים אות ג') – "וברוב המקומות אוכלין גבינה ודגים יחד ואין חושש".
15. ערה"ש (סי' פ"ז סעי' ט"ו) – "אבל בשר דגים וחגבים אין בהם איסור אכילה בחלב אפילו מדרבנן ופשיטא שיכול לבשל דגים עם חלב ולאכול וכן המנהג פשוט בכל תפוצות ישראל ודע שטעות נפל בספרו הגדול של רבינו ב"י שכתב שאין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמבואר בא"ח סי' קע"ג ושם מבואר על בשר בחלב שיש סכנה וכבר השיגו רבינו הרמ"א בספרו דרכי משה ויש שרוצים לקיים זה ואמרו שמצאו בספרי הרופאים שיש סכנה בדגים בחלב ואינו כן דרבינו בחיי כתב בפ' משפטים שהסכנה הוא בדגים עם גבינה ומזה נופל צרעת על האדם ע"ש ולא בדגים בחלב ועוד דאם כדבריהם למה לא קבע זה בש"ע ועוד דכל העולם אוכלים זה ונחשב למאכל חשוב ולכן לית מאן דחש להא מילתא ויכולים לאכול בלי שום קפידא חלילה [עי' תוס' סוף פרק קמא דמועד קטן]".
16. ויחי יעקב (יו"ד סי' כ"ט) – "אין ללמוד מזמן הרבינו בחיי ז"ל להחליט אזהרת הרופאים שבאותן הימים על הדורות כולם שאחריהם שאפי' בדברים המקובלים מזמן הש"ס נמי נמצאו הרבה שהחליטו הראשונים להיתר ואמרו עליהם שנשתנה ענינם כמו שרואים בענין ... חת"ס ... לכן כל המחמיר בזה אינו אלא מן המתמיהין".
17. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' צ"ח אות ג' [אמנם עי' אהל יעקב, לשונו מובא לעיל]) – "שבועות תשכ"ח, מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אכל לבילי שבועות סעודה חלבית ובבוקר סעודה בשרית, לא אכלו דגים מבושלים בחלב ואמר לי לא משום איסור סכנה כי בגמ' מבואר רק בשר עם דגים אסור, והראתי למו"ר את הש"ך והפרמ"ג ביו"ד סי' פ"ז (ס"ק ה' ובשע"ת שם ס"ק ט') ואמר לי שלא שמע מאיסור זה, רק לא בשל בחלב משום שאין הדרך לאכול בחלב ואמר לי שלא שמע שיבשלו בחלב".
18. פסקי בושם (פרק כ"ד הע' א').
19. הגר"ח פ"ש זצ"ל (A Gadol in our Midst עמ' קע"ח) –

Is it permitted to eat fish and dairy together?

Answer: Some want to forbid it, but the minhag is to eat them together.

20. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ט', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "מנהגנו שלא לחשוש לאכול דגים בחלב אולם בני ספרד מקפידים שלא לאכול דגים בחלב".
21. בדה"ש (סי' פ"ז ס"ק ל"ה).
22. משנת יוסף (ח"ו סי' ס"ו).
23. נשמת אברהם (סי' פ"ז ס"ק ב').
24. חלקת בנימין (ס"ק ח') – "וכן העיד בערוך השלחן שכן המנהג בכל תפוצות ישראל להקל בזה".
25. דעה ברורה (סי' פ"ז סעי' ג' יוסף דעת ד"ה דגים).
- (א) כיון דדש ביה רבים דש – פת"ת (סי' פ"ז ס"ק ט'), "ונ"ל דהאידינא שכל העולם מבשלים גם עם חלב שרי דכיון דדשו בה רבים כו"), הו"ד בבדה"ש (סי' פ"ז ציונים ס"ק ע"א).
- (1) כיון שמיקל מצד שומר פתאים, האם ראוי להחמיר - עי' לקמן.
- (ב) במקום שלא דש, יש להחמיר – כה"ח (או"ח סי' קע"ג ס"ק ג'), עצי העולה (סכנה ס"ק ו', "בפ"ת משמע דמותר לכתחילה כיון דדשו בה רבים לית בי' משום סכנה מיהו בזמנינו אין דרך העולם לבשל בחלב לכן לכתחילה אסור").

ד. בני ספרד.

1. מחמיר.

- (א) ב"י (סי' פ"ז סעי' ג' אות ב') – "דגים וחגבים מותר לאכול בחלב ... ומכל מקום אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמו שנתבאר בספר אורח חיים סימן קע"ג".
- (ב) כנה"ג (סי' קט"ז הל' ב"י אות כ"ב, סי' פ"ז הל' ב"י אות י"ט) – לשונו מובא לעיל.
- (ג) עיקרי הד"ט (יו"ד סי' י"ד אות ה') – "להרב בחיי פ' משפטים ... ואף דמדעת הרופא נגע בו ולא מדעת חכמי ישראל וכמ"ש ג"כ הרב מר וקציעה ס"ס קע"ג אכתי קשה לדחות סברת הרופא ושל לא לחוש מיהא למפני הסכנה כדאמר מני"ר הרב פ"י הנז' דאף שבחכמת הרפואה לא מצא סעד לסברתם מ"מ לא יהיה אלא כדן חולה ביה"כ שאם רופא א' אומר צריך וא' אומר א"צ מאכילין אותו דחיישי' לרופא להקל ועיין ג"כ לקמן אות ט' והוא ברור. ועי' כ להרב חינוך בית יהודה ...".
- (ד) רפואה וחיים (פלאג', פרק י"ב אות קנ"ב) – "פחד יצחק ... רבינו בחיי ... אדני פז".
- (ה) זבחי צדק (סי' קט"ז ס"ק י"ז, סי' פ"ז ס"ק י"ח).
- (ו) יפה ללב (ח"א או"ח סי' קע"ג ס"ק א', ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ב').

(ז) בן איש חי (שנה ב' פר' בהעלותך אות ט"ו, רב פעלים ח"ב יו"ד סי' י') – "דגים בחלב מותר אפילו מדרבנן, מיהו יש בהם סכנת חולי, ולכך אסור לאכלם. וה"ה לאכול דגים עם גבינה יש סכנת חולי. אבל דגים בחמאה, יש מן האחרונים שכתבו דאין חשש חולי בזה. ויש שכתבו דאיכא חשש חולי. ושו"מ נפשו ירחק ויזהר, דהא אפי' הרב פחד יצחק שהיה רופא גדול ונראה לו דאין בזה נזק, נמנע מלאכול. ופה עירנו בגדאד אין מטגנים דגים בחמאה דחוששין החשש הנזכר".

(ח) מראה הילדים (מערכת סמ"ך סוף אות ז') – "רפואה וחיים".

(ט) כה"ת (סי' קט"ז ס"ק י', סי' פ"ז ס"ק כ"ד, עי' או"ח סי' קע"ג ס"ק ג') – "נראה דאין כל אויר המקומות שוים, וגם לא כל הטבעים של בני אדם שוים, וסכנתא חמירא מאיסורא, ולכן יש להחמיר, ורק בחמאה יש להתיר".

(י) ישכיל עבדי (ח"ח השמטות סי' ט"ו אות ב') – "והכה"ח ... ובודאי דכן ראוי להורות".

(יא) יחזה דעת (ח"ו סי' מ"ח) – "בסיכום: יש להמנע מלאכול דגים בחלב או עם גבינה משום חשש סכנה. אבל הנוהגים לאכול דגים בחמאה רשאים להשאיר במנהגם. ויוצאי אשכנז נוהגים להקל בכל זה, ויש להם על מה שיסמוכו. נהרא נהרא ופשטיה".

יביע אומר (מכתב סוף ס' נשמת אברהם ח"ב על סי' פ"ז) – "ועל כל פנים לכתחלה למיחש מיהא בעי. וכן פשט המנהג אצל הספרדים ועדות המזרח".

הליכות עולם (ח"ז עמ' כ') – "יש להמנע מלאכול דגים בחלב או עם גבינה משום חשש סכנה. ואם בטעות נתבשלו דגים בחלב, אין לאסור, ואפילו אין ששים נגד הדגים. אבל הנוהגים לאכול דגים בחמאה רשאים להשאיר במנהגם. ויוצאי אשכנז נוהגים להקל בכל זה, ויש להם על מה שיסמוכו. נהרא נהרא ופשטיה".

(יב) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ב, קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז סעי' פ"ד) – "יש להמנע מלאכול דגים בחלב, או עם גבינה, משום חשש סכנה. אבל הנוהגים לאכול דגים בחמאה רשאים להשאיר במנהגם. ויוצאי אשכנז נוהגים להקל בכל זה, ויש להם על מה שיסמוכו. ונהרא נהרא ופשטיה. [איסור והיתר כרך ג' עמוד שח. הליכות עולם ח"ז עמוד כ'. יחזה דעת חלק ו' סימן מח עמוד רנז]. ורבנות הנותנת הכשר למסעדה המגישה מאכלי גבינה עם דגים, צריך שיכתבו מודעה שלענין זה אין לספרדים ועדות המזרח להקל".

(יג) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"ב) – "מנהג רוב קהלות הספרדים ועדות המזרח שלא לאכול דגים בחלב או בגבינה, מפני שלדעת מרן הבית יוסף אף בזה יש חשש סכנה, ומכל מקום אף למנהגם מותר לאכול דגים עם חמאה ואפילו מטוגנים ומבושלים עם חמאה. ומנהג האשכנזים להקל לאכול דגים עם חלב או עם גבינה ואפילו מבושלים ביחד".

(יד) הבית בכשרותו (בב"ח סי' ט').

(טו) הכשרות (פרק י"ח סעי' י').

2. מיקל.

(א) פר"ת (סי' קט"ז ס"ק ג', סי' פ"ז סוף ס"ק ו') – "ודע שמ"ש הב"י שאין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה הוא טעות סופר או לא דק, והכי מוכח בר"פ כ"צ. וכבר השיג מהאחרונים ז"ל".

(ב) שלחן גבוה (סי' קט"ז ס"ק ד', סי' פ"ז ס"ק י"א) – "וכתב רבינו בבית יוסף ... וזה תימא ... וראיתי בכנסת הגדולה ... ודחוק הוא בעיני, שהרי כמו שאומרים הרופאים חסר מן הספר, וכל כי האי לא נשאר בקולמוס. ואחר כך ראיתי בפר"ח ...".

(ג) ברכי יוסף (סי' פ"ז מחזיק ברכה ס"ק ד') – "דישבו של הרב שיירי כנה"ג לא שמיע לי... וכמה מהדוחק יש בזה חזא דהא מילתא חדתא היא דאמרו הרופאים דאיכא סכנה בדגים עם חלב ומהיכן נדע זה והי"ל למרן לבארו ותו דאם כדבריו אמאי לא כתב זה בש"ע לא בא"ח סי' קע"ג ולא בסימן זה ולא לקמן סימן קי"ו ע"כ היותר נראה הוא דט"ס נפל כמ"ש הרב ט"ז".

(ד) הגר"ש משאש זצ"ל (ח"ד יו"ד י"ב) – "ביחזה דעת ... ובמסקנה שלו ג"כ לא כתב לאסור מן הדין, רק כתב, יש להמנע מלאכול דגים בחלב משום חשש סכנה וכו', ויוצאי אשכנז נוהגים להקל בכל זה ויש להם על מה שיסמוכו. נהרא נהרא ופשטיה, עכ"ל. הנה מעולם לא אסר מן הדין, רק כתב שיש להמנע וכו' והמקילים יש להם על מה שיסמוכו, א"כ דעת הראש"ל שליט"א מבוארת יותר לקולא ולא לחומרא, ע"ש. ולדעתי זה תלוי באנשים האוכלים, שמי שיש לו דמיון ואינו רוצה לאכול דגים עם חלב או גבינה או כותח, לא תוכל להסיר לו הדמיון וראוי להניחו, וכמ"ש הראש"ל נהרא נהרא ופשטיה. אבל מי שישאל על ההלכה, אם מן הדין מותר או לא, תגייד לו בקול רם שמוותר. וגם מר"ן ז"ל, אומרים שיש בדבריו ט"ס, ששם בשו"ע או"ח סי' קע"ג סעיף ב' שממנו מביא ראיה, לא מדבר רק בדגים עם בשר, ע"ש. אבל למדומיינים לא יועיל כל זה, ולכן טוב להניחם במנהגם, ותול"מ, זה מה שנ"ל לכתוב בענין זה".

3. מראי מקומות – שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט', הע' ל"ד).

(א) חסד לאלפים (סי' קט"ז ס"ק ב') – "וטוב למנוע אכילת דגים עם גבינה וחמאה [עיקרי הד"ט]".

ה. בדיעבד: למחמירים לעיל.

1. מחמיר.

(א) אדני פז (סי' מ"ב) – "דיש לאסור אפילו דיעבד בבישול דג בחלב כי חמירא סכנתא מאיסורא".

2. מיקל.

(א) עצי העולה (סכנה סעי' ח') - לשונו מובא לעיל.

(ב) יחזה דעת (ח"ו סי' מ"ח בהג"ה, הליכות עולם ח"ז עמ' כ') – "וזה ברור".

(ג) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סוף סעי' י"ב).

(ד) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ג, קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז אות פ"א) – "דגים שעברו ובישלו אותם בחלב, או עם גבינה, אין הדגים או החלב נאסרים באכילה, אפילו אם שיעור ששים כדי לבטל את הדגים או החלב, שדי לנו להחמיר לכתחלה שלא לאכול דגים עם חלב, אבל בדיעבד אם נתבשלו כבר בחלב, מותרים באכילה. [אך בבשר ודגים אסורים גם בדיעבד]. [ילקוט יוסף איסור והיתר כרך ג' עמוד שיד]".

3. מראי מקומות.

(א) פֶתֶת (סי' פ"ז ס"ק ט') – "וכ"כ הפמ"ג בשם כה"ג דדגים עם חלב יש סכנה ובחמאה ושומן הנקלט מע"ג החלב אין סכנה וע"ש דמשמע דעתו דאף עם חלב דוקא לכתחלה יש ליזהר אבל בדיעבד אין לאסור ועיין בתשובת אדני פז סימן מ"ב שכתב בשם הבחיי פרשת משפטים דיש סכנה גמורה בדג עם גבינה וה"ה עם חלב ולכן פסק דאף בדיעבד אסור".

ו. אשה אשכנזיה שנישאת לספרדי הנוהג להחמיר.

1. ילקוט יוסף (מכתב סוף הס' ממזרח וממערב אות כ"ד) – "שאלה: אשה אשכנזיה שנישאת לספרדי הנוהג להחמיר שלא לאכול דגים וגבינה מפני הסכנה, האם היא צריכה לנהוג כמותו בזה. תשובה: כן, **תעשה בכל כמנהג בעלה**, ההולך ממקום למקום שלא ע"ד לחזור, עושה כמנהג שבא לשם בין לקולא ובין לחומרא".

ז. כלה רבתי (פרק א' הל' י"ד) – "וחכמים אומרים אין הלכה כר' יוחנן בן דהבאי, אלא כל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה, הא למה הדבר דומה לבשר הבא מבית הטבח, ולדג הבא מבית הצייד, רצה לאוכלו במלח אוכלו, מבושל אוכלו, צלי על גבי גחלים אוכלו ... ולמה לי למיתני לדג הבא מבית הצייד, מקמא אמרו ליה לבשר הבא מבית הטבח, אמר להו מה לבשר רצה **לאוכלו בחלב** אינו אוכלו, הדר אמרו ליה **לדג** הבא מבית הצייד".

1. קצות השולחן (סי' ל"ט ס"ק ל"ז) – "כלה רבתי ... ויקשה מזה על הב"י שכ' דג עם חלב הוי סכנה עי' יו"ד סי' פ"ז בש"ך וט"ז וש"א, ולכאורה יש להקשות ג"כ דהא דג ובשר הוי סכנה, ואם כן מה משל אמרו לדג הבא מבית הצייד דמה לדג שכן רצה בבשר או בשומן אין אוכלו ולפ"ד החת"ס יו"ד סי' ק"א והו"ד בפ"ת שאפשר שרק במין דג הנקרא ביניתא הוי סכנה ולא בדגים אחרים ניחא, אך בגמ' נדרים ד"כ איתא ג"כ מאי שנא מן ביניתא וצ"ע".

2. הגר"ח סופר שליט"א (מקבציאל ח"י עמ' ס"ט) – "לכאורה ראינו מהימנא דשרי דגים בחלב וליכא משום סכנה, והיא מדתניא במסכת כלה רבתי (פ"א דנ"ב ע"א) וזו לשונם 'וחכמים אומרים אין הלכה כרבי יוחנן בן דהבאי אלא כל הרוצה באשתו יעשה, למה הדבר דומה לבשר הבא מן הטבח רצה לאוכלו על גבי גחלים אוכלו, רצה לאוכלו במלח אוכלו. ועוד למה הדבר דומה לדג הבא מבית הצייד רצה לאוכלו במלח אוכלו, צלי אוכלו, על גבי גחלים אוכלו'. ובגמרא שם קאמרי 'למה להו למימר לדג הבא מבית הצייד' (פירוש ותסגי להו לחכמים בדוגמא קמייתא דבשר הבא מבית הטבח). ומשני 'ברישא אמרו ליה חכמים לרבי יוחנן בן דהבאי מכשר הבא מבית הטבח ואמר להו רבי יוחנן מה לבשר שאם רצה לאוכלו בחלב אינו יכול, הדר אמרו ליה לדג הבא מבית הצייד' (פירוש דשרי בכל גוונא ואף בחלב), עיין שם. **והשתא** אי נימא דיש סכנה גמורה דצרת באכילת דגים בחלב, א"כ אכתי י"ל דלא אהני להו לרבנן מאי דהביאו ראינו מדג, דהלא סוף סוף אין לאוכלו עם חלב מפני הסכנה וכבר כתב כיו"ב הרמב"ם ז"ל בהלכות רוצח (פי"א ה"ה) שבמידי דסכנה העובר עליהם לוקה מכת מרדות ע"ש, ועיין כמה שכתבנו בס"ד בכנסת יעקב (סימן ל"ד), ושמע מינה דשרי דגים בחלב, ודו"ק. והנה בתלמודא דידן נדרים (כ' ב') הובאו רק דברי חכמים דכל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה משל לבשר הבא מבית הטבח רצה לאוכלו במלח אוכלו, צלי אוכלו, מבושל אוכלו, שלוק אוכלו. וכן דג הבא מבית הצייד, ולא הזכירו למאי דאיתמר במסכת כלה רבתי, והאם **יש ללמוד מכאן** דלא סבירא לתלמודא דידן הכא כדברי מסכת כלה רבתי, ולפי"ז שמע מינה כמרן ז"ל דדגים בחלב אין לאוכלו, והא דנקטו כנדרים כדג הבא מבית הצייד היינו דיכול לאוכלו באיזה אופן שירצה לאוכלו צלוי או שלוק וכיו"ב וכמ"ש הר"ן והמיוחס לרש"י שם, אבל לא עם כל מה שירצה לאוכלו, דהא לא איתמר בתלמודא וצ"ע ... וזקני הגז"ל בכף החיים (שם) כתב דהך מילתא תליא באקלימים ואפשר דיש מקומות דאינו מזיק ע"ש, ולפי זה אין ראינתו ראינו ודו"ק".

(א) יש לתרץ דהרי המקור לאסור דגים עם חלב הוי רק דעת רופאים [ולא חז"ל]. וכדמשמע בב"י (שלא הביא מקור מחז"ל) וכ"כ ר' בחיי, הו"ד בפת"ס סי' פ"ז. וא"כ אפשר לומר שבזמן הגמרא לא היה סכנה, אלא רק מזמן הראשונים.

ח. מראי מקומות – יד אפרים (סי' פ"ז על סעי' ג'), דרכ"ת (סי' פ"ז ס"ק מ"ג), הליכות שבא (יו"ד סי' א', סי' ב'), שערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג ס"ק א'), חלקת בנימין (סי' קט"ז ס"ק ח'), פתחי הלכה (ארטסקרול עמ' קפ"ו, מטבח הכשר סוף עמ' קי"ד), ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ה'), עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' ט'), הר"ר ברכיהו (תפארת הבנים ח"ב עמ' קמ"ב), הר"ד רוזין (ישורון גליון ל"ו עמ' תרנ"ח, שיעורי ליל שבת ח"ב עמ' מ').

1. שמירת הבריאות לרמב"ם (פירושו של ר' יעקב צהלון הרופא להל' דעות פרק ד' עמ' מ"ו, אוצר החיים דפוס ונציה תצ"ג) – "כגון דגים גדולים שאינם מלוחים וישנים ... ואין לאכלם עם הבשר או עם החלב כי אז מולידים חולאים קשים".

(א) הר"ד רוזין (שיעורי ליל שבת ח"ב עמ' מ"ה הע' ל"א) – "מלשון האוצר חיים נראה לכאורה שדבריו אמורים רק ביחס לאכילת דגים גדולים בחלב. אמנם הדברים צריכים עיון, שכן בחד מחתא התייחס המחבר גם לאכילת דגים עם בשר, ובזה הרי לא מצאנו (עיין טוש"ע יו"ד סימן קטז) שחילקו בין דגים גדולים לקטנים, ויש אפוא לומר לכאורה שמה שכתב דגים גדולים הוא לאו דווקא, אלא הדברים באו אגב אורחא באשר היות הקטע מדבר אודותיהם, וצריך עיון".

2. פתחי עולם (סי' קע"ג ס"ק א') – "החלב בדגים יש נמנעים".

3. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פסח פרק י"ב הע' מ"ח) – "ודג וגבינה נהגו בבית רבנו שלא לאכלם יחד, כמו שנהגו בבית אבותיו, ולשוואלים הורה שכיון שאין מנהג זה מוסכם לכו"ע, ורבים וטובים אינם זהירים בכך וגם כתבו דט"ס הוא, אין צריך להזהר בדבר אלא מי שכן היא מסורת בית אבותיו".

4. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ט, קונ' הלכות המצויות הע' ע"ו [לשונו מובא לקמן], הערות במסכת חולין דף קד. ד"ה חוץ [לשונו מובא לקמן]) – "לכתחילה צריכים להחמיר ע"ז. ושוב נשאל, אם גם האשכנזים צריכים לכתחילה להחמיר בזה, וצייד להקל לאשכנזים".

הגריש"א זצ"ל (הליכות האי"ש עמ' ס"ד) – "כשאוכל דגים ואח"כ אוכל חלבי, מקפיד לשתות קצת מים ביניהם, ולפעמים מסתפק בקצת לחם".

5. הגרפ"ש זצ"ל (אורחות הרב וראש הישיבה עמ' קט"ז) – "אשה שבני ביתה חלקם רוצים פיצה עם גבינה, וחלקם פיצה עם דגים, ומשום כך רוצה היא לפרוס עיגול בצק, ובחלקו לשים גבינה צהובה, ובחציו השני דגים, ולחתוך את העיגול לשניים ולאפותו כך בתנור יחד, יש מקום לצדד להתיר לעשות כן, שהרי ענין דגים עם חלב משום חומרא נגעו בה, ותרי חומרי, לחשוש לריחא, ולחשוש לחומרא זו, לא אמרינן. ויש להתבונן מה הדין בגלגל שלא נחתך באמצעו, האם גם בזה יש להקל בחציו דגים וחציו גבינה, ומסתבר בזה לקולא, וצריך עיון עוד בזה ואין כאן המקום להאריך".
6. לבושי עז (סי' פ"ז סעי' ג' תמצית אות ו') – "ויש שכתבו שאין סכנה זו נוהגת בכל מקום וזמן, ויש שנהגו להחמיר בדבר".
7. מגן אבות (יו"ד הע' קצ"ח, או"ח סי' קע"ג הע' קל"ו) – "רבים חששו לזה, כן ביררתי אצל תלמידי חכמים מערי טטואן, ומכנאס, והוא ע"פ דברי הב"י יו"ד (סי' פ"ז ד"ה דגים). ושמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל שאע"פ שיש צדדים להקל בזה, דברי הב"י בזה לדעת הרבה אחרונים הם ט"ס, מכ"מ מאחר שהעולם פרשו מזה יש להניחם כן. שוב הזדמן לי תשובה בכת"י ...".
8. פתחי הלכה (ארטסקרול, פרק ו' הע' י"ד) –
- In their opinion, the example of fish is used merely as an illustration (see a similar example in Taz 95:3).
- א) יש לתרץ כמש"כ לעיל, שבזמן הגמרא לא היה סכנה אלא רק מזמן הראשונים.

ט) איזה סוג חלב – למחמירים לעיל.

א. חלב (milk).

1. מחמיר.

- א) ב"י (סי' פ"ז סעי' ג' אות ב') – "אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה".
- ב) כנה"ג (סי' פ"ז הג' ב"י אות י"ט) – לשונו מובא לעיל.
- ג) מהר"ם מקראקא, הו"ד בחינוך בית יהודה (סי' ס"א) – "דחקר אצל חכמי הרופאים ... המבושלים בחלב יש בו סכנת חולי דגים מקררים מאד וגם החלב רע ומזיק לגוף. כידוע לרופאים וחמירא סכנתא מאיסורא".
- ד) בית לחם יהודה (סי' פ"ז ס"ק ג') – "הט"ז ... הבי"י ... הש"ך ... וברבינו חיי' ... שארית יהודא ... ולפי מה ששמעתי מרופאי' מומחים שבאמת דגים בחלב ממש הוא סכנה אבל בחמאה ושומן שעולה על חלב כבוש אין בהם סכנה".
- ה) פמ"ג (סי' פ"ז מש"ז ס"ק ג', שפ"ד ס"ק ה', או"ח סי' קע"ג א"א ס"ק א') – לשונו מובא לעיל.
- ו) אדני פז (סי' מ"ב) – "מצאתי בבחי' פרשת משפטים דעת הרופאים בתערובות דג וגבינה שנתבשלו כאחד ... ואין לומר דוקא בגבינה דוקא סכנה ולא בחלב מנ"ל לחלק בהכא וכי פרוקא לסכנתא ע"כ לדעתי דיש לאסור אפילו דיעבד בבישול דג בחלב כי חמירא סכנתא מאיסורא ובאמת י"ל דמ"ה לא שכיחא לבשל דגים בחלב רק באשכנז".
- ז) פחד יצחק (אות ב' ערך בשר דגים, כל לשונו מובא לעיל) – "דאיכא סכנת חולי גדול וכבד מאד עד מות לשותה חלב ממש ואחר כך דגים, או לאוכל דגים ואחר כך שותה חלב".
- ח) ישועות יעקב (סי' פ"ז הקצר ס"ק ד') – לשונו מובא לעיל.
- ט) פת"ת (סי' פ"ז ס"ק ט').
- י) זבחי צדק (סי' פ"ז ס"ק י"ח).
- יא) גליון מהרש"א (סי' קט"ז על סעי' ב') – לשונו מובא לעיל.
- יב) עיקרי הד"ט (יו"ד סי' י"ד אות ה').
- יג) רפואה וחיים (פלאגי, פרק י"ב אות קנ"ב) – לשונו מובא לקמן.
- יד) שמירת הנפש (אות י"ג).
- טו) בן איש חי (שנה ב' פר' בהעלותך אות ט"ו, רב פעלים ח"ב יו"ד סי' י') – "דגים בחלב ... יש בהם סכנת חולי, ולכך אסור לאכלם".
- טז) מראה הילדים (מערכת סמ"ך סוף אות ז') – "רפואה וחיים".
- יז) שלחן הטהור (סי' קע"ג סעי' ה') – "אסור לאכול דגים בחלב והוא סכנתא, וכן בנסיובי דחלבא, דכל בחמאה וכן בסמעטיני [שמנת] נהגו להקל".
- יח) שלחן חי (סי' א' אות י"ח).
- יט) פתחי עולם (סי' קע"ג ס"ק א').
- כ) ס' החיים (סגולות ישראל מערכת ס' אות כ"ז) – "רפואה וחיים".
- כא) עצי העולה (סכנה סעי' ח') – "ובדיעבד מותר".
- כב) כה"ח (סי' פ"ז ס"ק כ"ד, או"ח סי' קע"ג ס"ק ג').
- כג) הליכות שבא (יו"ד סי' א') – לשונו מובא לקמן.
- כד) הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתא עמ' קע"ב אות שמ"ב) – לשונו מובא לעיל.
- כה) הגרש"י שלעזינגר (קובץ בית ועד לחכמים ח"ג עמ' רכ"א) – לשונו מובא לקמן.
- כו) יחזה דעת (ח"ו סי' מ"ח) – "בסיכום: יש להמנע מלאכול דגים בחלב או עם גבינה משום חשש סכנה".
- כז) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ח אות ד', בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ד') – "יש נזהרים שלא לאכול דגים עם חלב וגבינה".
- כח) בדה"ש (סי' פ"ז ציונים ס"ק ס"ט).
- כט) שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט').
- ל) חלקת בנימין (ציונים ס"ק מ"ה).
- לא) הגרש"י שלעזינגר (קובץ בית ועד לחכמים ח"ג עמ' רכ"א) – "ומ"ש ערוה"ש שלרבינו בחיי רק בגבינה אסור ולא עם חלב כל האחרונים שהבאנו לא סברו כן אלא אסרו בין חלב ובין גבינה רק חמאה מותר. ורק הפחד יצחק חשש דגים עם חמאה הוי סכנה. ע"כ בדגים עם חלב או עם גבינה בודאי אין להקל דחמירא סכנתא מאיסורא וכמו שכתב הפמ"ג בענייניו ועיין בפמ"ג (או"ח סי'

ד' בא"א סק"ב) דאפילו לשיטת הרמב"ם דכל ספק מה"ת רק מדרבנן לחומרא אבל בספק סכנה מה"ת אסור להרמב"ם והובאה בדעת תורה להמהרש"ם או"ח סי' קע"ג עיי"ש א"כ בודאי יש להחמיר".

לב) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"ב) - לשונו מובא לעיל.

לג) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ב, קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז אות פ"ד) - לשונו מובא לעיל.

לד) הכשרות (פרק י"א סעי' ל"ד, פרק י"ח סעי' י').

לה) מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' קט"ו, עמ' תי"ד).

לו) לבושי עז (סי' פ"ז סעי' ג' תמצית אות ו').

2. מיקל.

א) ערה"ש (סי' פ"ז סעי' ט"ו) - "דרבינו בחיי כתב בפר' משפטים שהסכנה הוא בדגים עם גבינה ... ולא בדגים בחלב".

ב) יוחי יעקב (יו"ד סי' כ"ט) - "דאין מל' הרבינו בחיי ז"ל ראי' להחמיר בחלב כ"א בגבינה ממש ... ותו דאי הוה סכנה בחלב כמו בגבינה מדוע התירו עם חמאה ושומן נקלט. מ"ש הני דלית בהו סכנה הא הני נמי תולדה דחלב נינהו כגבינה. אע"כ דאפי' לרב"ח בשם הרופאים נמי דוקא גבינה ולא חלב והוא ברור".

ב. גבינה (cheese).

1. מחמיר.

א) רבינו בחיי (פר' משפטים פרק כ"ג פסוק י"ט) - "וכן דעת הרופאים בתערובת דג וגבינה שנתבשלו כאחד שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת".

ב) כנה"ג (סי' פ"ז הג' ב"י אות י"ט) - לשונו מובא לעיל.

ג) בית לחם יהודה (סי' פ"ז ס"ק ג').

ד) אדני פז (סי' מ"ב) - לשונו מובא לעיל.

ה) רפואה וחיים (פלאג', פרק י"ב אות קנ"ב) - לשונו מובא לקמן.

ו) זבחי צדק (סי' פ"ז ס"ק י"ח).

ז) שמירת הנפש (אות י"ג) - "וגם צריך לזהר בין גבינה לדגים".

ח) חסד לאלפים (סי' קט"ז ס"ק ב') - "וטוב למנוע אכילת דגים עם גבינה וחמאה [עיקרי הד"ט]".

ט) ערה"ש (סי' פ"ז סעי' ט"ו) - "דרבינו בחיי כתב בפר' משפטים שהסכנה הוא בדגים עם גבינה ... ולא בדגים בחלב".

י) בן איש חי (שנה ב' פר' בהעלותך אות ט"ו, רב פעלים ח"ב יו"ד סי' י') - "והוא הדין לאכול דגים עם גבינה יש סכנת חולי".

יא) ס' החיים (סגולות ישראל מערכת ס' אות כ"ז) - "רפואה וחיים".

יב) מראה הילדים (מערכת סמ"ך סוף אות ז') - "רפואה וחיים".

יג) כה"ח (סי' קע"ג ס"ק ג').

יד) הליכות שבא (יו"ד סי' א') - לשונו מובא לקמן.

טו) יחזק דעת (ח"ו סי' מ"ח) - "בסיכום: יש להמנע מלאכול דגים בחלב או עם גבינה משום חשש סכנה".

טז) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ח אות ד', בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ד') - "יש נזהרים שלא לאכול דגים עם חלב וגבינה".

יז) עמק התשובה (ח"ו סי' ש"ח) - לשונו מובא לעיל.

יח) שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט').

יט) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"ב) - לשונו מובא לעיל.

כ) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ב, דפו"ח או"ח סי' תצ"ד עמ' תשנ"ב, קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז סעי' פ"ד) - לשונו מובא לעיל.

כא) הכשרות (פרק י"א סעי' ל"ד, פרק י"ח סעי' י').

2. בתוך ביתו, מחמיר.

א) פחד יצחק (אות ב' ערך בשר דגים, כל לשונו מובא לעיל) - "וכתב ב"י ... ואני המחבר צעיר הרופאים כל ימי גדלתי בין ברכי החכמים וזקני הרפואה ולא מצאתי סעד וסמך לדברי רבנו ב"י ולא לדברי בעל שארית יהודה ... ומכל מקום כיון שהדבר יצא מפי המלך הר' בית יוסף, מנעתי מתוך ביתי אכילת דגים עם גבינה וחמאה ותו לא מיד".

ג. חמאה (butter), ושומן הנקלט מעל גבי החלב [שמנת].

1. מחמיר.

א) רפואה וחיים (פלאג', פרק י"ב אות קנ"ב) - "ובספר אדני פז בתשו' סי' מ"ב דמ"א ע"ג רצה להחמיר בחלב עם דגים ולהתיר בחמאה עם דגים יע"ש ולפי מ"ש הכל אסור משום סכנה גבינה וחלב וחמאה והוא ברור".

ב) חסד לאלפים (סי' קט"ז ס"ק ב') - "וטוב למנוע אכילת דגים עם גבינה וחמאה [עיקרי הד"ט]".

ג) בן איש חי (שנה ב' פר' בהעלותך אות ט"ו, רב פעלים ח"ב יו"ד סי' י') - "דגים בחמאה יש מן האחרונים שכתבו דאין חשש חולי בזה, ויש שכתבו דאיכא חשש חולי, ושומר נפשו ירחק ויזהר, דהא אפילו הרב פחד יצחק שהיה רופא גדול, ונראה לו דאין בזה נזק, נמנע מלאכול, ופה עירנו בגדאד, אין מטגנים דגים בחמאה דחוששין החשש הנזכר".

ד) ס' החיים (סגולות ישראל מערכת ס' אות כ"ז) - "רפואה וחיים".

ה) מראה הילדים (מערכת סמ"ך סוף אות ז') - "רפואה וחיים".

ו) הליכות שבא (יו"ד סי' א') - "והנה הגם שאפילו לדעה האוסרים ומחמרים בזה: הרי יש דעה שדוקא בחלב אסור. אבל בחמאה ושומן הנקלט מעל גבי החלב אין בו סכנה (פרמ"ג בשם בה"ג). וגם יש סברא דאף דגים בחלב היינו לכתחלה אסור אבל בדיעבד אין לאסור. ולרבנו בחיי פ' משפטים יש סכנה גמורה. מ"מ הביא הרפת"ש שם בשם 'אדני פז' כי עם חלב אסור אף בדיעבד. אבל

עם חמאה מותר. וכמו כן יש מתירין במטוגנים עם חמאה (חנוך ב"י שם) עיי"ש בפת"ש. אלא דבכל זאת עד כמה שאני יודע שמעולם לא השתמשנו בדגים עם כל מין חלב או חמאה או גבינה. בין חי בין מבושל. בין מטוגנים".
2. מיקל.

(א) תרה"ד (לקט יושר או"ח עמ' ק"ג ענין ד') – "ביום ראשון של שבועות אכל פלדן ודגים המטוגנים בחמאה. ואח"כ היה עושה הדחה לידיו ולפיו, ומשים אצבעו לתוך פיו, כדי להדיחו יפה. ואח"כ אכל קינוח, ואכל בשר [צלי]".
(ב) מהר"ם מקראקא, הו"ד בחינוך בית יהודה (סי' ס"א) – "דחקר אצל חכמי הרופאים דדוקא דגים המטוגנים עם חמאה מותר לאכול".
(ג) בית לחם יהודה (סי' פ"ז ס"ק ג') – לשונו מובא לעיל.
(ד) פמ"ג (סי' פ"ז מש"ז ס"ק ג', שפ"ד ס"ק ה', או"ח סי' קע"ג א"א ס"ק א') – לשונו מובא לעיל.
(ה) אדני פז (סי' מ"ב) – "אבל בוודאי דגים בחמאה דכ"ע נהיגי הכי והוא שכיח אם כן לית דין צרי חשש".
(ו) ישועות יעקב (סי' פ"ז הקצצר ס"ק ד').
(ז) פת"ת (סי' פ"ז ס"ק ט') – לשונו מובא לעיל.
(ח) זבחי צדק (סי' פ"ז ס"ק י"ח).
(ט) שמירת הנפש (אות י"ג, "עם חמאה מותר".
(י) גליון מהרש"א (על סעי' ב') – לשונו מובא לעיל.
(יא) פתחי עולם (סי' קע"ג ס"ק א').
(יב) עצי העולה (סכנה סעי' ח') – לשונו מובא לעיל.
(יג) שלחן הטהור (סי' קע"ג סעי' ה') – "דכל בחמאה וכן בסמעטיני [שמנת] נהגו להקל".
(יד) שלחן חי (סי' א' אות י"ח).
(טו) המאיר לארץ (חי' על הטור, סי' פ"ז על ב"י).
(טז) כה"ח (סי' פ"ז ס"ק כ"ד, סי' קע"ג ס"ק ג') – לשונו מובא לעיל.
(יז) יוחי יעקב (י"ד סי' כ"ט) – לשונו מובא לעיל.
(יח) הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתתא עמ' קע"ב אות שמ"ב) – לשונו מובא לעיל.
(יט) קנה בשם (ח"ד סי' ט"ז, פסקי בושם פרק כ"ד סעי' א', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' שצ"ז) – "הורה שמותר לאכול דג עם חמאה, ואין לחוש בזה לסכנה, דכיון שדשו בו רבים שומר פתאים ד".
(כ) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ח אות ד', בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ד') – "אבל דגים עם חמאה מותר".
(כא) יחזק דעת (ח"ו סי' מ"ח, ע"י יביע אומר ח"י יו"ד סי' נ"ח יו"ד ח"ב אות ה', מכתב סוף ס' נשמת אברהם ח"ב על סי' פ"ז) – "להקל בחמאה עם דגים. וכן עיקר להלכה. בסיכום ... הנהיגים לאכול דגים בחמאה רשאים להשאר במנהגם".
(כב) בדה"ש (סי' פ"ז ציונים ס"ק ט").
(כג) שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט') – "אבל הדג עם חמאה, המנהג להקל".
(כד) חלקת בנימין (ציונים ס"ק מ"ה).
(כה) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"ב) – לשונו מובא לעיל.
(כו) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז סעי' פ"ה) – "מותר לטגן דגים בחמאה, שדי לנו להחמיר בחלב ודגים כמבואר בבית יוסף, והבו דלא להוסיף עלה. [ראה בשו"ת יביע אומר ח"י בהערות לרב פעלים חלק ב' חיו"ד סימן י' שהביא מ"ש הגרי"ח לאסור לטגן דגים בחמאה, וכתב ע"ז, הנה רבו בעל זבחי צדק, אחר ראותו כל דברי מהרי"ח כתב בשו"ת זבחי צדק ח"ג (סי' קמג), שמאחר שיסוד כל החומרא של דגים בחמאה אינו אלא יסוד רעוע, כמ"ש במחז"ב, שכתב, שנפל ט"ס בדברי מרן הב"י. וכ"כ הרב יד דוד די בוטון שלדעת ר"ה פ"א אין יסוד לחומרא זו כלל, א"כ למה לנו להחמיר בזה, ולכן אם מנהג תושבי העיר בומבאי לאכול דגים המטוגנים בחמאה, שפיר דמי, ואין להם לחוש כלל. וסיים: 'והגם שהגרי"ח העלה לאסור דגים עם חמאה, משום דהויא מילתא דסכנתא, עכ"ז אנן בדידן נ"ל שאין לאנשי בומבאי לחוש לזה כלל, שהרי גם החכמים פה בגדאד, העידו שאנשים רבים במדינתנו אוכלים דגים עם חמאה ואין פוצה פה. וכן נהגו בכל ערי אשכנז'. עכ"ד. ומה שחשש לזה הרה"מ"ח מטעמא דסכנתא, הנה בוודאי שאין זו סכנה טבעית, גם לפשט דברי מרן, אלא סגולית, ובכה"ג כתב בשו"ת אמרי אש (סי' ס), דלא מחמירין בסכנה סגולית כאיסורא".

(כז) הכשרות (פרק י"א סעי' ל"ד, פרק י"ח סעי' י').
(כח) מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ד, פרק ד' הע' מ"ה).
(כט) לבושי עז (סי' פ"ז סעי' ג' תמצית אות ו') – "אבל דגים בחמאה ושומן אין סכנה".
(ל) פסקי תשובות (סי' קע"ג סוף אות ג') – "בחמאה לא נוהגים להחמיר כלל, והוא הדין בשמנת".
(לא) מנחת גרדון (ח"ג פרק י"ג סוף הע' כ').
3. בתוך ביתו, מחמיר.

(א) פחד יצחק (אות ב' ערך בשר דגים, כל לשונו מובא לעיל) – "כל ימי גדלתי בין ברכי החכמים וזקני הרפואה ולא מצאתי סעד וסמך ... לדברי בעל שארית יהודה ... ומכל מקום כיון שהדבר יצא מפי המלך הר' בית יוסף, מנעתי מתוך ביתי אכילת דגים עם גבינה וחמאה ותו לא מידי".
4. מראי מקומות.

(א) הגרש"י שלעזינגר (קובץ בית ועד לחכמים ח"ג עמ' רכ"א) – "ורק הפחד יצחק חשש דגים עם חמאה הוי סכנה ... וגם מי שמחמיר שלא לאכול דגים עם חמאה אין מזניחין אותו כמ"ש בעיקרי הד"ט בשם הפחד יצחק".
(ב) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ב, קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז סעי' פ"ד) – "הנהיגים לאכול דגים בחמאה רשאים להשאר במנהגם".

ד. לבן: יוגורט (yogurt).

1. כמו חלב.

- (א) זבחי צדק (סי' פ"ז ס"ק י"ח) – "דאין מבשלים דגים ... עם החלב חמוץ שקורין יגור'טי ובער'בי לב'ן".
 (ב) הגר"ג אבערלאנדער (אור ישראל ח"י עמ' צ"ב אות ב') – "ויגורט הוא בכלל חלב [היוגורט נעשה מחלב חמוץ]".
 (ג) פסקי תשובות (סי' קע"ג הע' י"ט) – "לבן ומוצריו דינם כחלב".

ה. גבינה מותכת.

1. כמו חמאה.

- (א) פסקי תשובות (סי' קע"ג הע' י"ט) – "וגבינא מותכת מסתבר דדינה כחמאה דזיל בתר טעמא, ומשומן החלב הוא".
 (ב) להלכה (עמ' ק"כ אות ט') – "והוא הדין שמותר לאכול דגים עם גבינה מותכת או גבינה צהובה, כי מסתבר לומר שדינם כחמאה. [שמעתי מהרבנים: מו"ר ר' חיים פסח הורוביץ שליט"א, וחמי ר' שמואל פ. טרוביט שליט"א]."
 (ג) מנחת גרדון (ח"ג פרק י"ג סוף הע' כ').
 2. מראי מקומות.
 (א) הכשרות למעשה (עמ' שצ"ח הע' ס"ט) – "ויש שכתבו שהוא הדין שמותר לאכול דגים עם גבינה מותכת או גבינה צהובה, כי מסתבר שדינם כחמאה היות והוא עשוי משומן החלב. הובא בספר להלכה (עמוד קכ). וצל"ע הגם שגבינה צהובה יש בו משומן החלב אך וודאי שמעורב בו גם חלב".

י. הכללים: למחמירים.

א. האם צריך קנוח והדחה או נטילת ידיים בין דגים לחלב.

1. מחמיר, כמו בשר אחר גבינה.

- (א) כה"ח (או"ח סי' קע"ג ס"ק ג') – "ויש להצריך נט"י ג"כ בין זה לזה כמ"ש הכנה"ג וכן הדחה וקינוח הפה כמו האוכל בשר אחר חלב הכתוב ביו"ד סימן פ"ט סעיף ב' יעו"ש".
 (ב) שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט', הע' ל"ג).
 (ג) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"ג) – "נכון להחמיר שירחץ ידיו בין אכילת גבינה לאכילת דגים כשנגע בידיו בגבינה, ונכון גם שיקנח פיו באיזה מאכל וידיח פיו באיזה משקה בין גבינה לדגים, כשם שעושים בין גבינה לבשר".
 2. מיקל.

(א) עי' אהל יצחק (הל' מאכ"א פרק ט' הל' כ"ג) – "אבל לענין נטילה והדחה נראה דכו"ע מודו דאין צריך נטילה והדחה בנתיים ואף דבבשר ודגים צריך נטילה והדחה בנתיים וטעם אחד יש להם משום סכנה ומאי שנא האי מהאי וכמ"ש הכנה"ג שם והר' בארות המים מ"מ הבו דלא לוסף ודי לנו במה שנאסור אכילת דגים וחלב לבד נגד כל הגאונים ראשונים ואחרונים דהתירו לאכול יחד וכן המנהג פה שאלוניקי יע"א דנוהרים שלא לבשל ושלא לאכול דגים וחלב יחד אבל לענין נטילה והדחה מקילין בקינוח בעלמא שמקנחים הידים כשהם מסואבות והדחה בעלמא אם יכול להיות בנקל ואם לאו לאו".

3. מראי מקומות – מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ד, פרק ד' הע' מ"ה).

- (א) חסד לאלפים (סי' קט"ז ס"ק ב') – "ויש מי שמצריך נטילה וקנוח, גם בין דג לחלב".
 (ב) הגר"ח ק"צ (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' ט"ו טור ג') – "שאלה: הנה בין דגים לבשר קיי"ל שצריך 'הפסק', (הדחת פיו ועוד), משום סכנה, ובין דגים לחלב (וחלב לדגים), נחלקו בזה הפוסקים, (שיש גירסא בב"י שהוי סכנה, ויש סוברים שהוא ט"ס), ואיך נהגו רבותינו בזה, ואיך ראוי לנהוג. תשובה: יש מחמירים, (תשו' בכת"י)".
הגר"ח ק"צ (דרך אכילה עמ' ל"ח) – "שאלה: האם צריך ליטול או לקנח הפה בין גבינה לדגים. תשובה: לא".

ב. האם צריך היכר בין דגים לחלב.

1. משנה (חולין דף קג:) – "ואסור להעלות עם הגבינה על השלחן חוץ מבשר דגים וחגבים".

- (א) אין ראייה מפורשת מהמשנה. כי יש לומר שבזמן החז"ל לא היה סכנה, רק מזמן ר' בחיי וכמ"ש"כ לעיל.
 2. מיקל.

(א) משה האיש (יו"ד סי' י' אות א').

- (ב) מעדני מלכים (סי' נ"ו אות א') – "אין איסור להעלותם על שלחן אחד, וכן אין צריך היכר ביניהם".
 (ג) ילקוט יוסף (סעי' ל"ז, קיצור שו"ע סעי' ל"ט) – "האוכל דגים מותר לו לישב בשלחן אחד עם חבירו האוכל מאכלי בשר, או מאכלי חלב, ואין לחוש שמא יטעם מהבשר או מהגבינה. דכיון שהסכנה חמורה בעיני הבריות, אין חוששין לזה. [ילקוט יוסף איסור והיתר כרך ג' עמוד שנד]".

ג. לבשל דגים בקדירה חלבית.

1. מיקל.

- (א) ילקוט יוסף (סי' פ"ז הע' פ"ב ד"ה ומה).
 (ב) מטבח הכשר (ארטסקרול, פרק ד' הע' מ"ה).
 2. מחמיר, אבל אוכלים הדגים בכלים חלבים.
 (א) הגר"ח ק"צ (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ה אות ה' [לשונו מובא לעיל], פרק ס"ז אות י"ט) – "לבישול הדגים משתמשים אצל מרן בסיר נפרד שהוא לא חלבי ולא בשרי, ואוכלים הדגים בכלים חלבים. [ואמר שבבית אביו ז"ל הקפיד ע"ז ביותר, ובאמת

שהוא רק חומר ועי' ט"ז סי' צ"ה ס"ק ג' בסופו שמותר לבשל דגים בסיר שבישלו בו בשר, ובענין אכילת דגים עם חלב עי' פ"ת סי' פ"ז סק"ט וש"ך סי' פ"ז סק"ה להקל מהדין].

3. מראי מקומות.

(א) הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון כ"ט עמ' ט"ו טור ג') – "שאלה: מרן שליט"א כתב שיש מחמירים להפסיק בין דגים לחלב משום חשש סכנה, האם יש להחמיר בכלים שמשמשים בהם דגים ומאכלי חלב 'קרים', שיהיה כלים מיוחדים לדגים, וכלים מיוחדים למאכלי חלב, או לא. תשובה: יש מחמירים, (תשו' בכת"י)".

ד. רק בנתבשל אסור, או אפילו נתערב בלי בישול.

1. מחמיר, אפילו נתערב בלי בישול.
- (א) אהל יצחק (הל' מאכ"א פרק ט' הל' כ"ג) – "וכן המנהג פה שאלוניקי יע"א דנוהרים שלא לבשל ושלא לאכול דגים וחלב יחד".
- (ב) מעדני מלכים (סי' נ"ז אות ב') – "ומה ששאלת אם אפשר לדייק מדברי רבינו בחיי (פרשת משפטים כ"ג, י"ט) שכתב 'וכן דעת הרופאים בתערובת דגים וגבינה שנתבשלו כאחד, שמוליד תכונה רעה, וחולי צרעת' (עכ"ל), ושאלת אם אפשר לדייק דרך בבישול אסור, אבל לאכול דגים עם גבינה שלא נתבשלו ביחד, אין חשש. תשובה: אכילת דג עם גבינה, אף בלא בישול נזהרים, כמו שכתבו האחרונים, ה"ה: כנסת הגדולה (סימן פ"ז בהגהת ב"י ס"ק פ"ט) בשם שארית יהודה, וז"ל: שמעתי מפי הרופאים, שגם באכילת דגים וחלב יש שם סכנת צרעת. וכ"כ בשיירי כנסת הגדולה (או"ח סימן קע"ג בהגהת ב"י ס"ק ב') וז"ל: וה"ה נמי גבינה ודגים יש סכנה באכילתם, כמו שאמרו הרופאים, אסור. וכן הבין הפתחי תשובה (סימן פ"ז ס"ק ט') דברי רבינו בחיי (הנ"ל) דז"ל: ועיין בתשובת אדני פז (סימן מ"ב) שכתב בשם הבחיי (פרשת משפטים) דיש סכנה גמורה בדג עם גבינה, וה"ה עם חלב, ולכן פסק שאף בדיעבד אסור (הובא במטעמי השלחן סימן פ"ט ס"ק ו'), הרי שהבין דמה שכתב רבינו בחיי 'בבישול' הוא לאו דוקא. גם היעב"ץ במור וקציעה (או"ח סימן קע"ג) כתב וז"ל: 'אמנם כך כתב גם הבחיי דתערובת דג וגבינה קשה לצרעת' (עכ"ל), והגם שחולק עליו, אבל מ"מ רואים מדבריו שהבין מדברי רבינו בחיי שאסור תערובתם, ולאו דוקא ע"י בישול".
- (1) אמנם האדני פז כ' "דג וגבינה שנתבשלו כאחד". וכן עי' הפת"ת שמסיים לענין בישול.
- (ג) יחזה דעת (ח"ו סי' מ"ח) – לשונו מובא לעיל.
- (ד) עמק התשובה (ח"ו סי' ש"ח) – לשונו מובא לעיל.
- (ה) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ב, קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז סעי' פ"ד) – לשונו מובא לעיל.
- (ו) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"ב, לשונו מובא לעיל) – לשונו מובא לעיל.
2. מיקל, רק בישול אסור.
- (א) רבינו בחיי (פר' משפטים פרק כ"ג פסוק י"ט) – "דעת הרופאים בתערובת דג וגבינה שנתבשלו כאחד שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת".
- (ב) פמ"ג (סי' פ"ז מש"ז ס"ק ג', או"ח סי' קע"ג א"א ס"ק א' [לשונו מובא לעיל]) – "ויש לזהר שלא לבשל חלב עם דגים כי חמירא סכנתא מאיסורא".
- (ג) הליכות שבא (יו"ד סי' א') – לשונו מובא לעיל.
- (ד) יחזי יעקב (יו"ד סוף סי' ל"א) – "ואפי' להמחמירין נ"ל לחדש דדוקא אם נתבשלו יחד הדג והחלב אבל בלאו דרך בישול אפי' להני דמחמרי ב' נמי שרי דלא עדיף מאיסור בב"ח דדוקא דרך בישול אסרה תורה ואי תרו לי' כולי יומא בחלבא שרי ותו דהרבינו בחיי ז"ל שמשם מקור הדברים ומיירי בגבינה נמי כתב להדיא שנתבשלו יחד אבל בלא בישול יחד אין שום חשש אפי' להמחמירין כנ"ל ברור".
- (ה) עצי העולה (סכנה סעי' ח', ס"ק ו') – לשונו מובא לעיל.
- (ו) הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת חולין דף קד. ד"ה חוץ) – "ולמעשה נוהגים להקפיד שלא לבשלם ביחד, ולאכול אין קפידא".
- הגריש"א זצ"ל (קונ' הלכות המצוות הע' ע"ו) – "לאכול אנו אוכלים אך לבשל משום כבודו של הב"י יש להחמיר".
- (1) בפשטות ביאור דבר הגריש"א – שאסור לבשל ולאכול, אבל אין איסור על בישול לבד בדגים וחלב.

ה. חלב עם ג'לטין (gelatin) דגים.

1. מיקל.
- (א) הגריש"א זצ"ל (תל תלפיות גליון ס"ח עמ' מ' אות ער"ב, בנתיב החלב ח"ג עמ' ל"א אות ט', אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ח', מכון הוראה ומשפט ח"י עמ' רכ"ה [לשונו מובא לקמן]) – "אחד ממוצרי החלב שבו ג'לטין דגים, אמר רבינו שאין לחוש בו משום סכנתא דדגים בחלב, כיון שנפסל מאכילה בתחילתו".
- הגריש"א זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' שצ"ד) – "מותר לערב ג'לטין דגים עם חלב גם למי שמקפיד על דגים בחלב".
- (ב) שבט הלוי (מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ד', הע' ו') – "ובג'לטין מדגים עם חלב אין חשש [דכיון דנשתנה לגמרי אין בזה שום חשש]".
- (ג) יביע אומר (הרב אברהם יוסף שליט"א בנתיב החלב ח"ה עמ' מ"ו, הו"ד בילקוט יוסף דפו"ח או"ח סי' תצ"ד עמ' תשנ"ב) – "באשר ארי נעשה שואל בענין הכנסת ג'לטין דגים למוצרי חלב, לספרדים ההולכים בעקבות מרן הש"ע שאסור לאכול דגים עם חלב, דעת מרב אבי מו"ר הראש"ל זצ"ל להתיר בשופי, הואיל והג'לטין הוא פנים חדשות לאחר שנעשה כעפר והתבטל, ואפילו בג'לטין העשוי מבהמות רבים הם המתירים הן מרבני האשכנזים והן מרבני הספרדים, ודי לנו להחמיר בג'לטין מצד הכשרות, אך מחמת הסכנה אין מקום להחמיר יותר על המידה, ולכן מותר לערב ג'לטין דגים במוצרי החלב לכתחילה, ואף בכשרות מהדרין כך הדין".

(ד) אבני הלוי (ח"א יו"ד סי' א') – "מותר לכתחילה לעשות ולאכול עוגת גבינה שמעורבת בחומר הג'אלטין של דגים טמאים וכ"ש של דגים טהורים. וכן ה"ה שמותר לאכול שאר מוצרים חלביים שמעורב בהם ג'אלטין בלא שום חשש כלל ועיקר".

(ה) ילקוט יוסף (דפו"ח או"ח סי' תצ"ד עמ' תשנ"ב, ממזרח וממערב פרק כ' הע' י"ז, מכתב סוף הס' אות כ"ג) – "שאלה: האם ג'לטין של דגים עם לבן (יוגארט) הוא בכלל המנהג שלא לאכול חלב ודגים (ראיתי בחנות שיש דבר כזה הנקרא 'פרוף'). תשובה: מותר".

(ו) ישא יוסף (ח"ב יו"ד סי' י"ז, נתיבות הכשרות גליון י"ט עמ' פ"ג) – "שג'לטין שמקורו מדגים מותר להשתמש בו בבשר, ואצ"ל לחלב, דחשש תערובת חלב בדגים קיל טפי".

(ז) אוהב ציון (ח"א יו"ד סי' ב') – "העולה מכל הלין מילי, שגם לספרדים ההולכים אחר תורתו של מרן הב"י יש אפשרות לאכול מן מוצרי החלב אשר מעורב בהם ג'לטין דגים. וכן העלה בשו"ת אבני לוי הנד"מ (חיו"ד סי' א)".

(ח) הרי"א כהן (מכון הוראה ומשפט ח"י עמ' רכ"ה) – "שאלתי למו"ר הגרש"ק שליט"א והסכים על ידי להתיר, ואמר שכבר שאל למרן הגריש"א זצ"ל בנוגע לג'לטין דגים בבשר, ואמר לו שכיון שנשתנה צורתו כ"כ, שוב אין בזה משום סכנה".

(ט) השולחן כהלכתו (סי' י"ב סוף סעי' י').

(י) תורת מאיר (יו"ד סי' א') – "תשובה: אף לכתחילה מותר לבני ספרד לאכול עירוב ג'לטין - דגים במאכלים חלביים, ומותר אף לערבם יחד לכתחילה".

(יא) הר"ד רוזין (ישורון גליון ל"ו עמ' תרנ"ח, שיעורי ליל שבת ח"ב עמ' נ"ד).

2. מחמיר.

(א) הגר"מ אליהו זצ"ל (החלב ומוצריו וכשרותם עמ' שי"א הע' מ"ח, עמ' שכ"א אות ח') – "שיש להחמיר בכך ולא לאוכלו לנוהגים להחמיר שלא לאכול דגים עם חלב".

(ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (ר' דניאל טרביס) - לשונו מובא לעיל.

3. מראי מקומות.

(א) יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות כ"ז) – "יוגורט (לבן) שנותנים בו הגויים ג'לאטין להקפואו קצת בשיעור אחוז אחד למאה, בכדי שהלבן לא יהיה נוזל ודליל, יש להתירו מס"ס שמא הג'לאטין מותר מדינא, ואת"ל שאסור, שמא הלכה כמי שאומר שאפילו דבר אסור המעמיד בטל בשישים, ובפרט דאיכא סברת זה וזה גורם".

(ב) הגר"ג אבערלאנדער (אור ישראל ח"י עמ' צ"ב אות ב') – "אולם מצד שני יש מקום לומר שהגעליטין נתבטל בשישים, כפי שבירתי כ"ז אצל הרב זושא בלייך ממערכת הכשרות 'ou' משיקאגו, שנותנים שם רק חצי אחוז של געליטין, וגם מעמיד לא הוי כיון שאין מערבין אותו כדי להעמיד החלב אלא כדי שלא יהיה נקרש יותר מדי אלא הוא חלק (smooth) ... היוצא לנו מזה דגם המחמירים כהב"י שלא לאכול דגים עם חלב כשנתבשל יש להקל ולאכול היוגרט שמערבים בו געליטין של דגים".

(ג) בשר עם ג'לטין (gelatin) דגים - עי' לעיל.

ו. חגבים עם חלב - למחמירים בדגים.

1. מיקל – ב"י (סי' פ"ז סעי' ג' אות ב'), "דגים וחגבים מותר לאכלן בחלב ... ומכל מקום אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמו שנתבאר בספר אורח חיים סימן קע"ג"), זבחי צדק (סי' פ"ז ס"ק י"ח).

2. מראי מקומות.

1. יביע אומר (מעין אומר ח"ד פרק א' סי' כ"ו) – "שאלה: פיצה שנעשית עם גבינה צהובה ויש מוסיפים עליה טונה או אנשובי, דבר האסור לדעת מרן [דגים עם גבינה]. האם הפיצות הנעשות שם ללא דגים יהיו מותרות באכילה או מכיוון שלא מנקים בין סוגי הפיצות יהא אסור לקנות שם. תשובה: לא יקנה אצל אדם כזה. ואמרתי: שכולם [כולל הבדצ"ם] עושים כך. וענה מו"ר נר"ו: שיאמר לו לנקות המקום לפני שעושה לו".

יא] לשתות מים אחר דגים.

א. מו"ק (דף יא.) – "אמר רב: אמר לי אדא ציידא כוורא ... אשתי עליה אבוה".

1. רש"י (שם ד"ה משתיא) – "משתיא עליה אבוה. ששותין עליו מים, שדגים נבראו מן המים".

ב. בזה"ז.

1. מחמיר.

(א) תוס' (מו"ק דף יא.) – "ובזמן הזה תופסים סכנה למיכל סמוך לסירחון וגם משתי עלה אבוה דאמר בסמוך דמעלי ושמה נשתנו כמו הרפואות שבש"ס שאינן טובות בזמן הזה או שמא נהרות דבבל מעלו לו טפי".

(ב) פסקי תוס' (מו"ק אות ל"ז) – "לשתות מים באכילת דגים נמנעין מפני אנינות הלב אך לגוף מרפא".

(ג) כס"מ (דעות פרק ד' הל' י"ח) – "כדאשכחן שאמרו בספ"ק דמועד קטן (דף י"א ע"ש בתוס') שרפואת הדג לשתות עליו מים ובשאר ארצות דרך הרפואה שלא לשתות עליו מים".

(ד) רע"א (על רמ"א סעי' ה') – "אין לשתות מים אחר דגים דהוי סכנה. תוס' (ספ"ק דמועד קטן)".

(ה) כה"ח (פלאג'י, סי' כ"ד אות מ"ז) – "הצד השווה שבהן לכל הדברות הוא דלא ישתה מים אחר אכילת דגים".

(ו) יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ז').

(ז) לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-ב') – "לא ישתה מים אחר אכילת דגים משום סכנה תוס' סוף פ"א דמ"ק".

(ח) ערה"ש (סעי' י') – "רבותינו בעלי התוס' במועד קטן [י"א א ד"ה כוורא] כתבו על מה שאמרו בגמ' שם דכוורא סמוך למיסרחא מעלי וז"ל ובזמנה"ז תופסים סכנה למיכל סמוך לסירחון וגם בשתיית מים אחר דג דאיתא שם דמעלי ועכשיו אינו כן ושמו נשתנו כמו הרפואות שבש"ס שאינן טובות בזמנה"ז עכ"ל".

(ט) פתחי עולם (סי' ק"ע ס"ק כ"ז) – "לשתות מים באכילת דגים נמנעין. פסקי תו' מ"ק אות ל"ז".

(י) משמרת שלום (סי' ק"ח ח' דינים אות ו') – "דנהיג עלמא. לזהר שלא לשתות מים אחר דגים. דהוא לקוח מדברי תוס'".

(יא) דרכת (ס"ק י"ז) – "ע"י בחידושי הגרעק"א שהביא מדברי התוס' סוף פ"ק דמ"ק שאין לשתות מים אחר דגים דהוי סכנה עיין שם וע"י בכסף משנה פ"ד מהל' דיעות הלכה י"ח וע"י מזה בס' משמרת שלום בחידושי דינים לסי' זה אות ו'".

(יב) שלחן חי (סי' א' אות י"ז) – "יש לחוש לסכנה שלא לשתות מים לאחר אכילת דגים".

(יג) כה"ח (או"ח סי' ק"ע ס"ק ע"ט) – "לשתות מים באכילת דגים נמנעים".

(יד) משנה הלכות (חי"א סי' רי"א, סי' רי"ב) – "אם יאמרו הרופאים שלכא סכנה כעת יש לעיין אי מותר לשתות כיון דתלוי ברפואה או כיון דתלוי במים ואין לברר וחמירא סכנתא ואין להקל".

(טו) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ה אות י"ג, בענייני יו"ד עמ' צ' אות י"ג) – "מנהג המדקדקים לשתות בין אכילת דגים לאכילת בשר כדי שלא יגעו בקיבה זה עם זה ובדוק ומנוסה ע"פ הרפואה שטוב להפסיק בין דגים ובשר. ואין לשתות מים אחר הדגים מפני שמזיק אלא יין יי"ש וכיו"ב".

(טז) נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק ל"ד סעי' ה') – "אין לשתות מים אחר דגים דהוי סכנה".

(יז) וירשת וחקרת (ח"ג יו"ד סי' ז') – "בודאי מן הראוי למיחש לזה גם בזה"ז".

(יח) פסקי תשובות (סי' קע"ג אות ב') – "ונוהגים להקפיד שלא לשתות מים ושאר משקאות קלים וממותקים לאחר הדגים, עפ"י דברי הגמ' (מו"ק י"א). ותוס' (שם ד"ה כוורא) שיש סכנה בדבר".

(יט) השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' ט"ו).

2. מיקל.

(א) הגר"ש א"צ"ל (הליכות האי"ש עמ' ס"ד) – "כשאוכל דגים ואח"כ אוכל חלבי, מקפיד לשתות קצת מים ביניהם, ולפעמים מסתפק בקצת לחם".

(ב) הגר"ש דבליצקי א"צ"ל (מרשימות הגר"י שוב בענייני סכנה אות ה', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "לא נוהגים כיום לחשוש להא דאיתא בחידושי רעק"א סימן קט"ז סעיף ה' דאין לשתות מים אחר דגים דהוי סכנה".

(ג) חוט שני (שבת ח"ד עמ' שצ"ט) – "ובזמנינו שהרופאים לא סוברים דלשתות מים אחר דגים סכנה, אין לחוש לשתות מים אחר דגים, שהרי לדברי התוס' שיש לחוש לסכנה הוא רק מחמת שהרופאים של זמננו תפסו שהוא סכנה ועל כן הוצרכו לתרץ דברי הגמ' דמבואר להדיא דאדרבה מים אחר דגים מעלי, ותרצו ע"ז דשמו נשתנו בזמן הזה הרפואות שבש"ס, או שמו נהרות דבבל מעלו לו טפי, אבל רופאי זמנינו שלא סוברים ענין זה לסכנה א"כ לא נשתנו הרפואות מזמן הגמ' ודברי הגמ' במקומם דאין בזה סכנה, ולא צריך לתרץ דברי הגמ' שנשתנו הרפואות שבש"ס. מ"מ יש שנוהגים לחוש לזה".

(ד) הגר"ח ק"צ"ל (אש התורה, בראשית, תורת חיים עמ' ר"ד אות ז') – "האם נוהגים לנטול ידיים בכלי בין דגים לבשר, ובדין שצריך לשתות יין האם זה דווקא יין או אפשר לשתות מים דאליבא דרעק"א הרי יש חשש סכנה בשתיית מים אחר דגים (עפ"י הגמ' מו"ק). תשובה: אין צורך ביין ביום חול רק בשב"ק ואת הרעק"א לא נוהגים, וכן לא צריך לנטול ידיו בכלי".

הגר"ח ק"צ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות כ') – "כמדומה שאינו מקפיד שלא לשתות מים אחר דגים".

הגר"ח ק"צ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ח) – "שאלה: אשה שטיגנה דגים וטעמה מהם, ואח"כ החליטה לבשל בשר ורוצה לאכול מעט מהבשר לאחר שאכלה מקודם דגים, ורוצה להפסיק בין הדגים לבשר ע"י שתית מים, האם מים מועיל לבד, והאם צריכה לברך שהכל על המים באופן שלא צמאה וכל השתיה זה רק להפסק, וכמה צריכה לשתות. תשובה: יש להפסיק במים וגם במאכל".

(ה) הגר"ע אויערבאך שליט"א (כשרות במטבח [אנגלית] סוף עמ' רי"ח) – "האם יש סכנה לשתות מים מיד לאחר אכילת דגים. תשובה: לא, משום שנשתנה הטבע בענין זה".

הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בענייני סכנה אות י') – "אין נוהגים לחשוש להא דמובא ברע"א סימן קט"ז סעיף ה' בשם תוס' שלא לשתות מים אחרי אכילת דגים".

(ו) ע"י אבני דרך (חי"א סי' קי"ח) – "למיקילים בשתיית מים אחר אכילת דגים יש על מי לסמוך, ובודאי בארץ ישראל".

ג. מה נכלל במים.

1. רק מים.

(א) הגר"ש א"צ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' נ"ה, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ה') – "ודוקא מים, אבל תה וכל המשקאות שהם עשויים ממים ותמציות יש להקל".

(ב) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ' אות י"ג) – "ונראה דמי סודה ומים ממותקים מותר".

(ג) הגר"ח ק"צ"ל (אהל יעקב הע' צ"ד) – "שכל המשקאות אין לאסור אחרי אכילת דגים, כיון שאינם כמים, ומותר לשתותם אחרי הדגים".

(ד) השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' ט"ו).

2. מיקל במיץ טבעי. אבל מחמיר בקולה, תה, וקפה, וכדו'.

(א) חוט שני (שבת ח"ד עמ' שצ"ט ד"ה מ"מ) – "ע"י שתית יין או יי"ש שאין זה מים, וה"ה מיץ טבעי אין זה מים לענין זה [אבל תה, מים עם טעם, או קולה וכיוצ"ב הוי מים]".

3. יין שרף [יין]: מיקל, שאין זה מים.

- א) שערם מצויינים בהלכה (סי' ל"ג ס"ק ב') – "ואפשר דמה"ט שותים היום אחר דגים יי"ש".
- ב) שבת הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ה אות י"ג, בענייני יו"ד עמ' צ' אות י"ג) – "ואין לשתות מים אחר הדגים מפני שמזיק אלא יין יי"ש וכיו"ב. והרגילים לשתות יי"ש אחר הדגים א"צ לברך עליו ברכת שהכל".
- ג) חוט שני (שבת ח"ד עמ' שצ"ט ד"ה מ"מ) – "ע"י שתית יין או יי"ש שאין זה מים".
- ד) נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק ל"ד סעי' ה') – "ולכן המנהג ששותים אחר דגים יין שרף או יין".
- ה) פסקי תשובות (סי' קע"ג אות ב') – "אלא שותים מעט יי"ש לאחר אכילת הדגים, ואח"כ שותין שאר משקין".
- ו) דף על הדף (מועד קטן סוף דף יא.) – "ויש לציין דמ"מ נוהגים לשתות יי"ש אחר הדגים, וראה בספר דרכי חיים ושלום מהרה"ק ממונקטש זצ"ל (אות שצו) המביא בענין זה בשם צדיקים כי הד' מדגים עם יי"ש נעשה צירוף שם שד"י, וע"כ כתב שם דאין ליטול את הידים אחר אכילת הדגים רק אחר שתיית היין שרף, דלא תהי' הנטילה הפסק בין צירוף השם עי"ש".
- ז) מראי מקומות – ודרשת וחקרת (ח"ג יו"ד סי' ז' אות ד', לשונו מובא לקמן).

ד. עד מתי איכא סכנה: דוקא בשתיה הראשונה שאחר הדגים, או אפילו אחרי זה.

1. ודרשת וחקרת (ח"ג יו"ד סי' ז' אות ד') – "שמנהג העולם להקפיד דוקא בשתיה הראשונה ששותה אחר הדגים שיהיה משקה אחר ולא מים, ואח"כ שותים מים, שהרי כן כתב הרמ"א באו"ח סי' ק"ע סעי' כ"ב, אחר כל שתייתך שתה מים, וכל' שתייתך משמע גם שתייתך שאחר אכילת דגים, וכן מבואר שם בסי' קע"ט סעי' ו' במחבר שכתב וז"ל, שתה כל משקה ולא שתה מים ביום ידאג מפני ריח הפה, ובליילה מפני ריח הפה ומפני אסכרה (פי' חולי חונק), ועל אף שכתב המג"א שם בסק"ח דהיום נשתנו הטבעים הו"ד במ"ב שם ס"ק י"ח מ"מ נכון להזהר כמש"כ הכה"ח שם בס"ק כ"א, ונוהגים לקנח בפת וביי"ש וכדומה, ואח"כ שותים מים ולא מקפידים יותר".
2. חוט שני (שבת ח"ד עמ' שצ"ט ד"ה אמנם) – "לא נודע לן, אם לדברי התוס' דהרופאים תוספים ענין זה לסכנה אם שתה יין או יי"ש אחרי אכילת דגים ושותה אחריהם מים אם יש בזה סכנה, דלא ידעין עד מתי איכא סכנה, ואם מהני לענין סכנה מה שמפסיק באכילת פת וכדו' אחר דגים לשתות מים לאחריו".
3. אהל יעקב (הע' צ"ד) – "חוט שני ... ונראה דכל זמן שמפסיקים בין דגים למים נחשב כאילו שותה מים אחרי פת וכדומה ולא אחרי דגים ואיני יודע למה נשאר בצ"ע בכה"ג, ואפשר דמאחר שכל הענין הוא דוקא השתיה אחרי הדגים, לכן אף שעשה הפסק ביניהם על ידי אכילה, מ"מ השתיה שאחרי הדגים הרי הוא במים, וצ"ע".

- ה. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"ט), מגדים חדשים (מו"ק דף יא: ד"ה כוורא), מנהג ישראל תורה (או"ח סי' קע"ג סוף אות ב'), מנחת גדעון (ח"ג פרק י"ג הע' י"א ד"ה אמנם), אהל יעקב (סעי' ע"א).
1. דברי מלכיאל (ח"ב סי' נ"ג אות י') – "וכעין מ"ש התוס' במ"ק י"א לענין לשתות מים אחר דגים שכתבו דהש"ס איירי רק במין ביניתא. ומין זה אינו מצוי במדינותינו".
2. אבני הדרך (חי"א סי' קי"ח) – "למקילים בשתיית מים אחר אכילת דגים יש לו על מי לסמוך, ובודאי בארץ ישראל".

סכנה: ביטול

א. סכנה בששים.
א. מיקל.
ב. מחמיר.

ב. לבתול סכנה לכתחילה.
א. מחמיר.
ב. מבטלין.

ג. יבש ביבש.

ד. שלא היה ס' בפעם א'.
ה. ביטול ברוח רע.

א. סכנה בששים. א. מחמיר.

1. תרה"ד (לקט יושר יו"ד עמ' ו') – "פ"א נמצא חתיכת דג בתבשיל של בשר והיה יותר מס' כנגד הדג ולא רצה להתיר ואמר חמירא סכנתא מאיסורא".
2. מהר"ם מינץ (לקט יושר יו"ד עמ' ו') – "וכבר הורה לי כן לאיסור שאי' האלוף מהר"ר משה מינץ ס"ל יצ"ו, שמצאתי שמן במים ששורין בו דגים שקורין הערינג והיו המים יותר מס' [או יותר]".
3. דר"מ (ס"ק ב') – "כתב באיסור והיתר הארוך כלל כ"ג (דין ז) בשם מרדכי ואשר"י פרק אין מעמידין דכל דבר של סכנה בטל בששים כמו שאר איסור ומיהו גם ביבש בעי ששים עכ"ל ודבר תמוה הוא דהא חיישינן לגילוי אפילו בארבעים סאה מים ואי אפשר שלא יהא ששים אף אם נחשים שתו ממנו".
4. ט"ז (ס"ק ב') – "דלא מהני ס' דחמירא סכנתא מאיסורא".
5. באה"ט (ס"ק ב').
6. האלף לך שלמה (יו"ד סי' קל"ז, טוב טעם ודעת תליתאי ח"ב סי' י', אמנם עי' חכמת שלמה סי' קט"ז) – "הנה הדגים אסורים מטעם דבסכנה לא מהני סמ"ך".
7. אג"מ (רשומי אהרן ח"א יו"ד סי' קט"ז אות ג') – "כל דבר שנאסר באכילה משום סכנה כגון בשר ודגים אינו בטל בס'".
8. שוואל ונשאל (ח"א יו"ד סי' פ"ה, ח"ד או"ח סי' כ"ט).

ב. מיקל [וארס נחש שאני].

1. או"ה (שער כ"ג דין ז') – "וכתב במרדכי בא"ז בע"א פ' א"מ ודבר שיש בו משום סכנה דינו כאיסור לבטלו בס' ויותר חמור שאפי' ביבש במינו צריך ס' עכ"ל וכ"ש חתיכה בשר שנפלה ליורה שיש בה דגים או איפכא שיש שם סכנה לד"א שצריך ס' נגדו".
2. אפי רברבי (דף מז; דף סד.) – "דבר שיש בו סכנה כגון דגים ובשר בין לח בין יבש מתבטל בששים".
3. ש"ך (נקה"כ על הט"ז ס"ק ב') – "דשאני זיהרא דנחש דמקלי קלי טובא. וגם במהרי"ל יש לומר דלא היה ששים. וכן נראה דלא מחמירין בסכנתא טפי מבאיסורא אלא בספקא אבל היכא דאיכא ששים דנתבטל בודאי לא מסתבר כלל לחלק בין איסור לסכנתא".
4. כנה"ג (הג' ב"י ס"ק כ"א) – "ודאי כיון דלענין איסורא אינו נ"ט אף לענין סכנה אין במעט ההוא כח לשלוט במרובה שיהיה בו סכנה".
5. פר"ח (ס"ק ד' ד"ה מסתברא) – "כל שיש ס' מתבטל טעם הדג וכאילו מאן דליתיה דמי".
6. פר"ת (ס"ק ד' ד"ה ודוקא) – "ואין צריך ראיה לדבר זה דמסתברא דכל דבטיל לא נשאר בו טעם כל עיקר".
7. חות יאיר (חוט השני סי' ס"ז) – "כבר פשטה ההלכה כדעת או"ה וכן שמעתי מורים".
8. לחם הפנים (ס"ק ג').
9. בית לחם יהודה (ס"ק ג', ס"ק ד').
10. שבות יעקב (ח"ב סי' ק"ד, ח"ג סי' ע', עי' מנחת יעקב כלל ע"ו ס"ק כ"ה) – "אי איכא ס' ודאי יש להכשיר כמ"ש בספרי מנחת יעקב כלל ע"ו ס"ק כ"ה אך שהנחתי שם בצ"ע שקשה הדבר להקל מ"מ שוב נדפס הפר"ח שפסק ג"כ להקל וכ"כ בתשובת חות יאיר סימן ס"ד תו אין להחמיר כלל".
11. פמ"ג (או"ח סי' תקי"ג מש"ז ס"ק ב', עי' יו"ד סי' פ"ז שפ"ד ס"ק ה') – "ש"מ בסכנה נמי בטל בס'".
12. יד אפרים (על רמ"א סעי' א', על המחבר סעי' ג', על המחבר סעי' ו') – "וכתב בשו"ת חינוך בית יהודה [סימן סא] שאין להקפיד כלל לבשל דגים בכלי של בשר או איפכא, וגם מועיל בו ביטול בששים, ע"ש. ועיין בחוט השני סימן ס"ז כתב גם כן דמהני ביטול בששים, ולבשל בכלי [בני יומן מקונחות]".
13. ערך השלחן (ס"ק ג') – "ואם יש ס' מותר כמ"ש הפר"ח וכן הסכים ה' שבות יעקב".
14. חתם סופר (יו"ד סי' ק"א) – "ונ"ל עיקר כנקודת הכסף דס' מועיל בכה"ג וכן העלה בתשו' חוט השני סי' ס"ז".
15. חכ"א (כלל ס"ח סעי' א') – "חתיכת דג שנפל לקדירה של בשר או איפכא אסור עד שיהא ששים דאז נתבטל טעמו וכמאן דליתא דמי (ש"ך בנקודות הכסף ופרי חדש)".
16. חמודי דניאל (תערובות הב' סי' ט') – "ע"ש בפר"ח שפסק דבטל".
17. פת"ת (ס"ק ג') – "לדינא העיקר כהתשובות הנ"ל דבטל".
18. גליון מהרש"א (על הט"ז ס"ק ב') – "משמע דלא מהני ששים דחמירא. ופרי חדש [ס"ק ד] חולק, כיון דאזיל טעמא אזיל הסכנה".
19. זבחי צדק (ס"ק ג', ס"ק י"ד) – "ודלא כט"ז".
20. שמירת הנפש (אות י"ג) – "ויש בזה פלוגתא הפוסקים אי דבר שהוא משום סכנה בטיל בס' והעיקר דבטל".
21. עיי' מור ואהלות (אהל ים המלח סי' ג' ד"ה עוד) – "ועיי' רש"י חולין קי"א ד"ה קניא בקופיה דגם הלב נתבשל ואפשר דלב גופיה לא אכלו וטעם שלו אפשר אינו קשה לשכחה וכמו שמצינו שזית קשה לשכחה והשמן היוצא ממנו אדרבה מועיל לזכרון עיי' הוריות שם ואף אם נאמר דגם טעם הלב קשה לשכחה מ"מ י"ל דהיה ס' נגדו ולא נגד הכבד שגדול ממנו, ויהיה מוכח דבסכנה מהני ס'".
22. יד אליעזר (ס"ק א') – "ולדינא העיקר כהאחרונים הנ"ל דבטל בשישים".

23. מהר"ש ענגיל (ח"א סי' פ"ג) – "דבר הנאסר משום סכנה בטל בס".
24. אבני צדק (יו"ד סי' מ"ט) – "במידי דסכנה ודג ובשר אף דאחר ס' ליכא טעם דג בבשר וליכא סכנה".
25. ערה"ש (סעי' י') – "ודע שיש מי שאומר דדבר של סכנה בישול דגים בבשר אינו בטל אפילו בששים [ט"ז סק"ב] וחלקו עליו כמה מהגדולים דרק בארס נחש אין לו ביטול אבל בשארי דברים בטל בס' כבאיסור דכיון שיש ס' שוב אין כאן טעם ואין בזה סכנה [נקה"כ שבוי"ח חה"ש ופר"ח סק"ה]".
26. מהרש"ם (ח"ג סי' רפ"ח) – "וע' שב"י ח"ג סי' ע' ובתשו' חוה"ש סי' ס"ז וח"ס יו"ד סי' ק"א עוד בענין זה דפשוט המנהג להקל ע"י ס".
27. ס' יהושע (על הט"ז ס"ק ב') – "דבששים לית ביה משום סכנה".
28. דברי מלכיאל (ח"ב סי' נ"ג אות א') – "כתבו הט"ז והד"מ בס' קט"ז שאף בששים אינו בטל כיון דהוי חשש סכנה. ונהי שהאחרונים חלקו עליהם ומקילים להתיר בס".
29. שאלת שלום (תניינא סי' קס"ה) – "דשפיר בטל בס' אף בדבר שמשום סכנה".
30. בית שלמה (יו"ד ח"ב סוף סי' רי"ח) – "ולדינא בלא"ה חולקים כל האחרונים על הט"ז".
31. יד מאיר (סי' י"ט ד"ה ומי, סי' כ' ד"ה אמנם מה) – "ואני הנני מורה ובא תמיד דמהני ביטול בס".
32. דגל אפרים (סי' כ"ח, ע"ש בעוללות משה ס"ק ב') – "סוגין כהש"ך ז"ל סי' קט"ז דגם ענין סכנה בטל בס".
33. כרם שלמה (ד"ה נשאלתי) – "הוראתי להשליך החתיכת דג ולהתיר המחבת עם הבשר שהי' בה יותר מששים נגד החתיכה".
34. רמ"ץ (יו"ד סי' כ"ב ד"ה עוד) – "מבואר ביו"ד סקט"ז דביש ס' אין סכנה".
35. צפנת פענח (סי' רס"ד) – "דבר שהסכנה נעשה ע"י תערובות, כ"ז שאין בו טעם אין בזה הסכנה כלל ובטל ופשוט".
36. משמרת שלום (סי' ק"ה חי' דינים אות י"ט, עי' סי' ק"ח חי' דינים אות ג') – "באמת קי"ל בסימן קט"ז להקל בסכנה ג"כ בס' כמו באיסורא".
37. כה"ח (ס"ק י"ב, סוף ס"ק י"ג, סוף ס"ק י"ד, ס"ק י"ח).
38. שלחן חי (סי' א' אות ב') – "דגים בבשר או בשר בדגים שפיר בטלים בס' כשאר אסורים".
39. עצי העולה (סכנה ס"ק ב') – "נתבטל טעם הדג בס' וליכא סכנה".
40. חזו"א (גנזי שערי ציון עמ' מ"א אות ד') – "מאכל שמעורב בו שמן דגים (מרגרינה), האם מותר לאכלו עם בשר. תשובת החזו"א: מותר, שזה בטל ברוב [אף כי סכנתא חמירא מאיסורא, בכל זאת זה בטל]".
41. חלקת יעקב (ח"ב סי' י', יו"ד סי' כ"א) – "דכבר מבואר בספרי האחרונים לפסוק בזה כהש"ך דמהני ס', וראיה ברורה מכילכית באלפס הוי בחולין צ"ז דמהני קפילא, וכילכית להרבה שיטות דג טהור, עי' שו"ע סימן פ"ג סעיף ו' - ראייה זו בערוך השולחן סימן קט"ז ועוד אחרונים - עי' פ"ת שם חבל אחרונים, ובחת"ס סימן ק"א, וחכ"א כלל ס"ח, ועוד אחרונים וכן מורין כל בעלי הוראה, ואין לטחון קמחא טחינא".
42. עי' הגרמ"א פריינד צ"ל (מרא דשמעתתא עמ' קע"ח אות שנ"ג) – "שאלתי אם דג בבשר בטל בששים, ואמר לי דמקובל מהרה"ק מצאנא זיע"א, דקיבל מרבו הרה"ק מראפשיץ זיע"א, דקיימא לן כהמג"א (סימן קע"ג ס"ק א') שכתב דאפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ בבשר ודגים, ואף שוודאי אין להקל באיסור המבואר בשו"ע מ"מ כשיש ששים סומכין להקל".
43. הגריש"א צ"ל (הכשרות פרק י"א הע' ע', בשם ישיב משה עמ' קנ"ט, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ז', אות ט', אות ט"ו).
הגריש"א צ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' שצ"א) – "היום בכלל הדבר נשתנה קצת באופן טבעי ... אפשר לסמוך על המקילים".
44. מעדני השלחן (סי' צ"ה ס"ק י"א, סי' צ"ז ס"ק ל"ז).
45. שבט הלוי (ח"ג סי' ק"ג אות ד', ח"ו סי' ק"א אות ג' ס"ק ב', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות ד', בענייני יו"ד עמ' פ"ז אות ד') – "בענין בטול בסכנה של בשר ודגים סוגיא דעלמא כהש"ך בנקה"כ דמהני ס' וכמש"כ ג"כ בפ"ת סימן קט"ז סק"ג, והכי פסקינן כל יומא, ותמהני על הגאון מהרש"ק בתשובת האלף לך שלמה יו"ד סי' קל"ז פסק דלא מהני ס'".
46. יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ז') – "כללל דמילתא דאף במידי דסכנתא כגון בשר ודגים יש להורות שבטל בס', ומכ"ש שיש עוד כמה סניפים להקל, והתורה חסה על ממונם של ישראל, ומה גם שהעידו כמה מגדולי האחרונים שכן פשטה ההוראה להקל. נראה בודאי דהכי נקטינן".
47. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ה' אות ב' [עמ' ע"ט], שיעורי שלמי תודה תפילה ועניינים עמ' קל"ט אות קפ"ו) – "דגים עם בשר, משום צד סכנה שבדבר, אין אנו יודעים כלל אם שייך ביטול בששים, או אפשר דרק בעין ממש הוא סכנה. ולמעשה מקילין באופן שאיסור בטל בו. ובחת"ס נקט דבידין ליכא סכנה אלא נשאר האיסור שאסרו חכמים ועל כן דינו כאיסור. ולפי דברי החתם סופר יהא נידון לענין בליעות כהתירא בלע. ואם כן באופן שבבשר וחלב יש להתיר משום התירא בלע, שוב ליכא בדגים ובשר אלא משום חשש סכנה גרידא".
48. בדה"ש (סי' צ"ה ס"ק י"ד, ציונים ס"ק ל"ד) – "ודלא כט"ז".
49. הגר"ד פיינשטיין צ"ל (קוני' יד דודי עמ' קל"ה אות מ', דפו"ח עמ' קפ"ז אות ל"ז).
50. שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ד') – "דעת רוב הפוסקים".
51. ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' צ', קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ו) – "וכן פשטה ההוראה".
52. חלקת בנימין (ס"ק י"ח, ציונים ס"ק ע') – "הפוסקים".
53. הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' ט') – "וכן עיקר ההלכה להקל בזה".
54. הבית בכשרות (דפו"ח, עמ' פ"ה) – "וכן נוהגים".
55. הכשרות (פרק י"א סעי' ל"ג, פרק י"ח סעי' ה').
56. מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ג).

57. הגר"ש פעלדער שליט"א (עזר לשלחן הל' בשר בחלב שיעורים בהלכה אות ל' ד"ה מעשה).
 58. הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קכ"ט).
 59. הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' קט"ו) – "והעיקר להלכה כדעה הראשונה להקל שבטל בששים".

ג. יבש ביבש.

1. בטל בששים [האם יבש ביבש לא מתבטל בשישים וגרע מלח בלח].
 (א) מיקל [אין חילוק].
 (1) או"ה (שער כ"ג דין ז'), בשם המרדכי בא"ז, הו"ד בדר"מ (ס"ק ב') - לשונו מובא לעיל.
 (2) אפי רברבי (דף מז:, דף סד.) - לשונו מובא לעיל.
 (3) ש"ך (נקה"כ על הט"ז ס"ק ב') – "וכן כתוב בספר [פני יצחק] אפי רברבי דף מ"ז ע"ב [שער נד דין ה] דבר שיש בו סכנה כגון דגים ובשר בין לח בין (ב) יבש מתבטל בשישים, עד כאן".
 (4) וכן עוד מראי מקומות לעיל.
 (ב) מחמיר.
1. אורח מישור (ס"ק ב') – "באיסור והיתר ... וכ"כ בנקודות הכסף בשם ספר אפי רברבי ... צריך לי עיון דהיאך שייך לומר בדבר סכנה ביבש ביש דמהני ששים בשלמא בלח בלח נוכל לומר דהטעם נתבטל בו בשישים וליכא שום סכנה כלל אבל גבי יבש לא שייך לומר דנתבטל דהא עומד בעין וגבי איסור גזירת הכתוב הוא דבטל ברוב אפילו חד בתרי גבי מין במינו ונהפוך האיסור להיות היתר מטעם דכתיב (שמות כג ב) אחרי רבים להטות כמבואר לעיל סימן ק"ט משא"כ גבי סכנה לא שייך זה ואפשר משום הכי השמיט רבינו בהגהותיו דברי איסור והיתר הארוך אלו משום דבלח בלח כבר הקשה עליו בסמוך מארבעים סאה דבקרקה וביבש ביבש פשיטא דלא מהני ששים מטעם שכתבתי".
 (2) ארץ חמדה (רייכמאן, סי' ח' ביאור א') – "בנקודות הכסף דמסיק דבטל בשישים בין בלח בין ביבש היינו דוקא בדבר הנבלל שאין אוכל הסכנה לבדו אלא עם ההיתר אמרינן דבטל הטעם כיון דלמעלה מששים אין בו טעם אין בו סכנה אבל אם תערב דבר סכנה יבש ביבש וכל אחד עומד לבדו דאין שייך לומר דטעמא בטל ולא נרגש הטעם דהא כל אחד עומד במקומו פשיטא דאינו בטל".
 (3) שבילי לדוד (ס"ק ב') – "ט"ז סק"ב אפי' ביבש במינו צריך ס' אין זה מובן לפום ריהטא דמה מהני ביטול ביבש לענין סכנה דחתיכה דסכנתא עומד בפ"ע אם לא שנאמר דממחה זה אח"כ בס' בלח ובלח שפיר י"ל דזה מופקע בס' כמו דמופקע טעם של איסור בס".
 (4) יבין דעת (על הט"ז ס"ק ב') – "דנראה אם נתערב דבר שיש בו סכנה אסור ביבש אפי' בס' דוקא בלח בטל שכבר בטל טעמו".
 (5) יד מאיר (סי' כ' ד"ה אמנם מה) – "ולא אבין ...".
 (6) דרכ"ת (ס"ק כ"א) – "ועי' באורח מישור ... ועי' בס' שערי שמחה שער ג' סי' כ' דף מ"ג ע"ב שכ' כן בהחלט לדינא לחלק בין יבש ביבש ובין לח בלח דביבש לא בטל אפי' בס' כיון שעדיין הוא במציאות אבל בלח היכא דידעינן בבירור דלא נרגש הטעם הוי כאלו אינו וליכא סכנה אך כיון דאיכא מיעוט שנרגש הטעם גם בדאיכא ששים ע"כ בסכנה אין לסמוך על ביטול בשישים כיון דיכול להיות שעדיין נרגש בו הטעם לכן גם בלח בלח כנ"ל צריך טעומת קפילה בסכנה אף דאיכא ס' עיין שם לדרכו ועי' בהגהות יד שאלו שכ' ג"כ טעם להחמיר דלא מהני ביטול בס' במקום סכנה ועיי"ש בדבריו עוד בהסכמתו לס' שמירת הנפש שכ' עוד לחזק דבריו בזה עיין שם ועי' מזה בשו"ת חיים של שלום ספר ראשון סי' כ"ד באמצע התשובה".
 (7) עי' כה"ח (ס"ק ל"ד) – "וכתב האו"ה ... וכ"כ הש"ך בנה"כ בשם אפי רברבי ... מיהו הר' ארץ חמדה שם תמה ע"ז ... וכ"מ מדברי הפר"ח או' ד' ... משמע דוקא אם נמחה ... ומיהו אפשר לומר דדעת המתירין יבש ביבש בס' כגון שנתערבו בחתיכות קטנות דא"א שיגע באיסור בפ"ע דהא מעורב עם כמה חתיכות והו"ל כמה נמחה דבטל בס' משום דא"א שיפגע באסור בפנ"ע".
2. ביטול ברוב.
 (א) לכ"ע לא מהני – תפארת ישראל (חולין פרק ג' משנה ה' בועז אות ג'), "בסכנה. לר"ט"ז (יו"ד קט"ז סק"ב) לא מהני ביטול. ואפילו לרפ"ח (שם). ולתשובת חו"י (סי' ס"ד) דגם בסכנה בטל בס'. נ"ל עכ"פ מודו דלא בטול ברוב יבש ביבש".
 (ב) בטל ברוב, ויש להחמיר ליקח חתיכה אחרת ולזרקו – חיי הלוי (ח"ד סי' מ"ח, "שעשה סאלא"ט של ירקות מעורב עם דגים טאנ"ע ונפל לתוכו חתיכה קטנה של בשר עוף [שנראה כמו טאנ"ע פי"ש] ואינו ניכר ... נראה שמותר לאכול כל הסאלט רק ישליך כמו חתיכה אחת קטנה שנפלה לתוכו ... אם נתערב יבש ביבש אז הוא בטל ברוב - ויש להחמיר ליקח חתיכה אחר ולזרקו - יבש שנתערב בלח ואינו ניכר, אבל בשעת האכילה יכול לבוא לידי האיסור באופן שיהא ניכר האיסור נחלקו הפוסקים אי בטל האיסור".
 3. מראי מקומות – מרא דשמעתתא (עטרת יהושע עמ' קע"ט הע' שצ"ח), חלקת בנימין (סעי' ב' ב' ד"ה בדיעבד, עמ' קע"ח).
- ד. חנ"נ - חתיכת דג שנבלע בבשר (כגון שלא היה ס' בפעם הראשון) ונאסר משום סכנה ועתה נפל לקדירה שיש בה ששים.
 1. מחמיר.
 (א) תפארת למשה (על ט"ז ס"ק ב') – "אי כבר נתבשל דג עם פחות מס' ונפל אח"כ למקום אחר אוסר במשהו".
 (ב) צפנת פענח (סי' רס"ד) – "אם כבר נתבטל הבשר והדגים והי' בהם טעם ואח"כ נפל מזה למקום אחר אז לא נתבטל שכבר נעשה הסכנה, וכמו בארס וכדומה".
 2. מיקל [רק החתיכת דג עצמה הנאסרת צריך להשליך].
 (א) בית יהודה (על סעי' ב', סי' ע' על סעי' א') – "תפארת למשה ... זה אינו".
 (ב) זבחי צדק (ס"ק ו').

- (ג) כה"ח (ס"ק ח"י) – "חתיכת דג שנפלה לתבשיל של בשר ולא יש ס', ואח"כ נפלה אותה חתיכה תוך מחמת גדולה שבישלו בה בשר הרבה עד שיש יותר מס' נגד חתיכת הדג. התבשיל שבמחבת מותר דכיון שיש ס' נגד החתיכה ואזלה לה טעמא אזלה לה נמי מיניה הסכנה ורק החתיכת דג עצמה הנאסרת צריך להשליך. כרם שלמה בסעי' זה. זב"צ אות ו'".
- (ד) חלקת בנימין (סעי' ב' בי' ד"ה בדיעבד [עמ' קע"ט], מילואים שם).
3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק כ"א).
- (א) כרם שלמה (סי' קט"ז ד"ה נשאלתי) – "נ"מ בין תי' הפר"ח לתי' הנקה"כ".
- (ב) שבט הקהתי (אהל יעקב בנתיבות ההלכה חמ"ו עמ' תקפ"ד) – "הכף החיים (סימן קט"ז ס"ק י"ח) הביא מאחרונים שאם חתיכת דג נפל לבשר ולא היו בו ששים, ואח"כ נפל לתבשיל שהיה בו ששים, התבשיל של בשר שהיו בו ששים מותר, והדג אסור באכילה, ויש לעיין אם זה תלוי במח' מהר"ם מלובלין כרתי בסימן צ"ד (סעיף ו') לגבי היתר, או שמא כאן שהוא סכנה פשוט שצריכים להחמיר כדעת הכרתי שם לגבי היתר, ויאסר החתיכת דג. תשובה: לכאורה יש לאסור בענין סכנה כהפלתי וצ"ע עדיין".

ה. ביטול ברוח רעה.

1. די ברוב.

- (א) יד מאיר (סי' י"ט ד"ה ומי) – "צריך ס' נגד סכנה וכדעת הנקה"כ. מ"מ היינו דוקא דברים המסוכנים משום טעם שבהם כגון בשר ודגים שהסכנה מחמת עירוב טעם. אבל דברים האסורים משום רוח רע דאין בזה נתינת טעם שפיר מבטלין ברוב כמו מין במינו".
- (ב) הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ע"ד).
2. לא סגי אפילו ששים.
- (א) דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י') – "אבל בדבר האסור משום רו"ר מאן יימר שהרו"ר בורח כשמוסיפין עליו ששים. והראוני שכ"כ הגה"צ אבד"ק בענדין צ"ל בהסכמה לספר פסקי תשובה ח"ב, שלהעביר רו"ר אין ללמוד מביטול עיי"ש. ועייין באשל אברהם להגה"ק מבוטשאטש במהד"ת סי' ד' לגבי מי נט"י דמהני ביטול עיי"ש, אך מבואר שם בדבריו שהתיר רק לילך עליהם ומשום דמקורו רק מזוה"ק שניתן לשרידים עיי"ש, וא"כ בנ"ד אין לנו להתיר".
3. מראי מקומות – מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ד אות ד').

ו. מראי מקומות – ערוגות הבושם (סי' צ"ה ס"ק ג' ד"ה והנה), שערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג ס"ק ז'), דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י'), משנה הלכות (ח"ה סי' ק"א).

1. בית יהודה (יו"ד סי' כ"ה) – "שאלה בדין מים מגולין דנאסרו אם נתערבו במים או משקין המותרין אם בטלים בס' כשאר איסורין וכחתיכת בשר שנפלה ליורה של דגים דבטילה בס' למסקנ' הפר"ח ונראה פשוט כיון דשיעור מים המגולין כדי שתאבד בהם המרה ולא מהני ס' כנגד הארס א"כ הה"נ בתערובתן בעינן שיעור כדי שתאבד המרה משא"כ בבשר ודגים אין אוסרין אלא אם נרגש טעמן ובשיעור הס' אין כאן טעם כלל".
- בית יהודה (יו"ד סי' מ"ו) – "נשאלתי במים שהיו שאובים בחצר המת ולא נשפכו שכח' המשרתת ולשה בהם העיסה ונאפה הפת ואח"כ הרגישה בעלת הבית ובא' לישאל אם הפת מותרת. תשובה לפי טעם א' שכתבו הפוסקים ז"ל בטע' השפיכה משום שמלאך המות מפיל במים טיפת דם המות וסיים הש"ך ס"ס של"ט דכתב בתשב"ץ דראה בא' ששתה מהמים ומת כו' יע"ש לפי זה הו"ל דבר סכנה וחמירא סכנתא מאיסורא ואשכחן בדין מים המגולין כתב הפר"ח סימן קי"ו ע"ב וז"ל עיסה שנילושה במים מגולין אפילו נאפת הפת אסורה שאין ארס הנחש כלה באור עכ"ל וה"נ במים הנאסרין משום מת אוסרין מה שלשה בהן ועיין בטורי זהב שם סימן קי"ו ס"ק ב' בדבר סכנה לא מהני ששים ועיין בפר"ח שם ס"ק ד' אין להאריך. ואי לאו סכנה דחמירה היה מתבטל איסור המים בעיסה ... אבל בדבר סכנה יש לחוש כדין מים מגולין ואסרתי לאשה הנז' ואמרתי למכור הפת פרוסות לעכו"ם כדין דסי' קי"ב סעיף י"א דלמכור פת שלם לעכו"ם אסור דחיישינן דילמא אתי לזבוני לישאל כנלע"ד בדבר סכנה לא מהני ששים".
2. שבט הקהתי (ח"ה סי' ק"מ אות א') – "אפילו להשיטות דס"ל דדגים שנתערב בבשר שהוא סכנה אינו מועיל ששים ... נראה פשוט דאם נתערב דג בתבשיל של ירקות ויש ס' מן הירקות נגד הדג דמותר לבשל הירקות עם הבשר, דטעם של הדג נתבטל בהירקות דאז עדיין לא הוי סכנה והוי הטעם דגים כמאן דליתא ורק בנפל דג בתוך הבשר אסור אפילו כשיש ששים".
3. חיי הלוי (ח"ד סי' מ"ח אות ה') – "כיון שיש בקעים ... רוטב של בשר שנשפך על דגים טחונים (גפילט"ע פיי"ש), לא מהני ס' - ולא מהני להדיחו - ואם נשפך הרוטב כשהי' הדגים תוך הרוטב בקדרה רותחת יש להתיר אם יש ששים".

ב] לבטל סכנה לכתחילה - עי' סי' צ"ט סעי' ה', לעוד שיטות ומראי מקומות.

א. מחמיר.

1. מקור מים חיים (על סעי' ב') – "ולענ"ד מסתימות הפוסקים משמע דאינו רשאי להוסיף לכתחילה דכל כי האי ה"ל להפוסקים להשמיענו בזה חידוש אלא סברתם דמ"מ כיון דאין בו ס' יש בו סכנה ודינא כאיסורא דאסור לבטל לכתחילה ולהוסיף ונ"ל ראי' ברורה לזה מסוגיא דחולין פג"ה דף צ"ז ...".
2. אבני צדק (יו"ד סי' מ"ט) – "דברת הפ"ת ... דבריו תמוהים ופותר אין להם שהרי משנה מפורשת בחולין דף נ"ח אכלה סם המות או שהכישה נחש אסור"ה משום סכנת נפשות וכ"ה בהרמב"ם פ' י"ב מה' רוצח, הרי דאיסור קרי ליה ומה"ט דג ובשר אסור משום סכנה דצרעת ולדעתי היא איסור דאורייתא בל"ת ועשה מדכתיב ונשמרתם לנפשותיכם וכתוב ועשית מעקה לגגך ולא תשום דמים בביתך כי יפול וגו', הרי שצוה התורה לשמור מכל דבר שיכול לבא לידי נזק. ומה שהוצרכו חכמים לאסור מים שנתגלו ה"ט דשם לא ראינו ששתה ממנו נחש ואחזוקי איסורא לא מחזקינן אלא שחכמים חששו לכך דסכנתא חמירא במקום ספק ... ומה שאסרו מגזירת חכמים הרי הוא ככל איסור מדרבנן, ומה לי שאסרה תורה או חכמים משום איסור או סכנה ... א"כ גם במידי דסכנה ודג ובשר אף דאחר ס' ליכא טעם דג בבשר וליכא סכנה אסור לבטלו או להוסיף כדין המבואר בס' צ"ט וכל זה ברור".

3. מהרש"ם (ח"ג סי' רפ"ח, מכתב בס' משמרת שלום בחי' דינים שבסוף סי' ק"ח אות ב' ד"ה הנה, אות ד') – "הבו דלא לוסף להקל גם לבטל לכתחילה נגד דעת כמה אחרונים המחמירים בזה גם בדיעבד וכמ"ש הט"ז והסכים עמו הבל"י".
4. יד יהודה (סי' צ"ט הארוך ס"ק י"ד, הקצר ס"ק ט"ז) – "היכי דאסור משום סכנה כל שאין ס' אסור ג"כ ליתן לכתחילה פחות מס' שמא יבא ליתן יותר".
5. שלחן חי (סי' א' אות ג') – "אסור לבטל לכתחילה דגים בבשר או בשר בדגים כמו שאר איסורין וגם להוסיף אסור".
6. עצי העולה (סכנה ס"ק ב') – "ואסור להוסיף עד ס' כמו איסור דאין מבטלין איסור ומה שאסור משום סכנה נמי אסור מה"ת ואם נתוסף בעצמו בשוגג אז בלח כרוטב מהני דל"א חנ"נ בזה ועכשיו נתבטל טעם הדג בס' וליכא סכנה".
7. דברי יציב (יו"ד סי' ל"א סוף אות י') – "גם להשתמש בזה לכתחילה ולאפות בהם דהוי מבטל לכתחילה שדנו בזה לאיסור".
8. הגר"ח (ק"צ"ל (דעת נוטה ח"א, ריש הספר תשובה שע"ב) – "שאלה: מי נט"י שחרית שנשפכו [לאחר הנטילה] לתוך מים נקיים האם מהני בזה דין ביטול בששים שלא יהא עליהם רו"ר ויהא מותר לשתותם. תשובה: סכנה לא בטלה".

ב. מיקל.

1. חמודי דניאל (תערובות הא' סי' ט"ז) – פעם אחת נפל רוטב של בשר מעט לתוך קדרה של דגים ורוטב וציויתי לערבו יפה עד שיתבטל הטעם בס' דהא לאו איסור הוא דנימא אין מבטלים אסר לכתחילה ועוד ...".
2. חמודי דניאל (תערובות הב' סי' ט') – "ובודאי דאם אין ס' מותר להוסיף עד ס' ולאכול דאין כאן אלא מכשיר דבר המר למתוק".
3. פת"ת (ס"ק ג') – "דאף דבאיסורים אסור להוסיף משום מבטל איסור לכתחילה כדאיתא בס' צ"ט סעיף ו' מ"מ הכא בודאי לא שייך מבטל איסור שהרי אין זה איסור רק כ"ז שמרגישין הטעם של דג בקדרת בשר יש בו סכנה וכשיוסיפו ולא יהא עוד טעם דג מורגש בקדרת בשר לא יהיה עוד סכנה".
4. ארץ צבי (תאומים, ח"ב סי' ל"ג) – "דהא דאין מבטלין איסור לכתחילה היינו דוקא באיסורין משא"כ בסכנה שאין שם איסור עליו אלא שכל"ז שהוא נותן טעם יש בו סכנה לאוכלו וכשאין בו טעם אין בו סכנה ול"ש בזה לומר חמירא סכנתא מאיסורא".
5. רמ"ז (יו"ד סי' כ"ב ד"ה עוד) – "מותר להוסיף עד ס' לבטל הטעם ולאבדו דאין זה משום מבטל איסור".
6. עין יצחק (ח"א או"ח סי' כ"ד אות ב') – "וזה ברור דבסכנתא היכא דבטל דמותר לערבו לכתחילה דרך באיסור אמרו דאין מבטלין איסור לכתחילה. וע"כ בדבר לח בחשש סכנה היכא דמיבטל ודאי דמותר לבטלו לכתחילה. וכיון דמים ויין מגולים מותר לערבו לכתחילה ולבטלו ואם יהי' שיעור ביטול יהי' מותר באכילה ע"כ מקרי זה אף מקודם דנתערב דהוי עליו שם היתר אכילה כיון דבידו לעשות כן וע"כ לא מיפסל זה משום משקה לישראל ומן המותר לישראל משום דעדיין אף קודם שנתבטל הוי שם היתר עליו".
7. אבני נזר (יו"ד סי' פ"ה אות א') – "לא שייך אין מבטלין איסור לכתחילה דאינו אלא משום סכנה".
8. מהר"ש ענגיל (ח"א סי' פ"ג) – "פשיטא דמותר להוסיף ולבטל דל"ש לומר בזה אין מבטלין איסור לכתחילה".
9. דברי מלכיאל (ח"ב סוף סי' נ"ג) – "כתבו האחרונים להקל כשנפל בשר לתוך דגים המתבשלים להוסיף עד ששים".
10. יד מאיר (סי' י"ט ד"ה ומי) – "ואין בזה משום אין מבטלין איסור לכתחילה. דאיסור הוא רק הסכנה וכמו שאמרו בחרוסת משום קפא שבמרור".
11. דגל אפרים (סי' כ"ח, ע"ש בעוללות משה ס"ק ב') – "דמותר להוסיף לבטל דבר שיש בו סכנה וגם הטעם דאסור לבטל איסור ל"ש בסכנה דהחשש הוא שמא יבא לאכול ובסכנה ל"ש גזירה זאת דמעצמו יפרוש ע"כ נראה דמותר להוסיף ולבטל באיסור סכנה".
12. יד אליעזר (ס"ק א' ד"ה וכעת) – "וכן עיקר לדינא, דבסכנה מותר לבטל לכתחילה".
13. יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ח' אות ז') – "שיש סברא לומר, דאף להרמ"א (בסי' צט) דס"ל שאין לבטל איסור דרבנן, כאיסורא דאורייתא, יודה בזה שהחששא משום סכנה דוקא, ואינו איסור בעצם, כל שנסתלק החשש של הסכנה שפיר דמי. והא דאסר לבטל באיסור דרבנן, אע"ג דלד' כמה אחרונים הוי איסור גברא ולא איסור חפצא, מ"מ הרי יש חולקים בזה, וס"ל שאף האיסורים דרבנן חשיבי איסור חפצא. ומש"ה אסור לבטלם. אבל הכא דפשיטא שכל האיסור הוא רק מצד חשש סכנה, והוי איסור גברא לאוכלו, כל שנסתלק החשש ע"י הביטול ש"ד. ולא מבעיא לדברי הפוסקים דס"ל שאין מבטלין איסור לכתחילה הוא איסור מדרבנן, דבהא איכא למימר דלא גזרו רבנן, אלא אף למ"ד דהוי מה"ת, יש להתיר בחשש סכנה, כיון שאין כאן איסור בעצם. והשתא דאיתנן להכי, אף אי נימא כדברי הרב בית יהודה דהך חששא דסכנה הויא מה"ת, י"ל דש"ד לבטולי בס".
14. הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' ט').

ג. מראי מקומות – פמ"ג (סי' ק"ב מש"ז ס"ק י"ב, סי' ק"ט שפ"ד ס"ק י"ג, או"ח סי' תקי"ג מש"ז ס"ק ב'), שואל ומשיב (רביעאה ח"א סי' כ"ח סוף ד"ה ששאלתי), ס' יהושע (פסקים וכתבים סי' קס"ז), משמרת שלום (אות ז', סי' ק"ח חי' דינים אות ב' ד"ה הנה, אות ד'), מטה ראובן (סוף סי' רכ"ג), דרכ"ת (ס"ק כ'), סי' צ"ט ס"ק ל"ח, ס"ק מ"ב), מעדני השלחן (סי' צ"ה ס"ק י"א), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ה'), מגילת ספר (סי' צ"ט אות י"ז ד"ה גם), חלקת בנימין (סעי' ב' ב' ד"ה בדיעבד [עמ' קע"ח]), וצ"ע למעשה ("), פמ"ג השלם (סי' ק"ב מש"ז ליקוטי מגדים ס"ק נ"ה), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ג), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קכ"ט), הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' קט"ז).

1. משמרת שלום (בחי' דינים שבסוף סי' ק"ח אות ב', אות ד') – "לצדד להקל בזה לכ"ש וה"מ, כשיש עוד ספק. דהוי כעין ס"ס".
2. הגריש"א (צ"ל (ישיב משה הו"ד בס' הכשרות פרק י"א הע' ע', אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ט"ו) – "ספק נפל משהו שיש בו סכנה, כדג בבשר, מותר להוסיף כדי לבטלו בשישים".
3. בדה"ש (סי' צ"ט בי' עמ' ע"ב, ד"ה ועיין) – "בפ"ת סימן קט"ז ... וכ"כ בתשו' עין יצחק ... אמנם במקור מים חיים ... וגם ביד יהודה ... ויש להעיר בהאי פלוגתא מהא דכתב הש"ך בסימן ס"ו ס"ק י"א ...".
4. הכשרות (פרק י"ח סעי' ה') – "נחלקו הדעות, האם מותר לבטל לכתחילה בשר ודגים זה בזה, ולכבוד שבת או בהפסד מרובה - יש להקל".

חששות שבפי הבריות

יו"ד סימן קט"ז סעיף ד' - סעיף ה'

- [א] ליוהר מזיעת אדם - סעיף ד'.
 [ב] ליוהר מלינת מעות בפיו - סעיף ה'.
 [ג] לא יתן תחת שחיו.
 [ד] לא ינעוץ סכין בתוך אתרוג או צנון.
 [ה] קפידות שונות שלא ידוע לנו מקורם.
 א. שלא להניח תינוק להביט במראה.

- ב. שלא יעבור על ילד.
 ג. שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.
 ד. ללכת בגרביים בלי נעלים.
 ה. לשפוך משקין לכוס כלאחר יד.
 ו. האוכל קצוות הלחם.
 ז. להעביר תינוק מעל גבי השולחן.

ירושלמי (תרומות פרק ח' הל' ג', ע"ז פרק ב' הל' ג') – "אמר רבי אמי: צריכין למיחוש למה דברייתא חששין. אסור דלא מיתן בר נש פריטין גו פומא, ותבשילא תותי ערסא, פיתא תחות שיחיא, מיצא סכינא גו פוגלא סכינא גו אתרוגא. אמר רבי יוסי בי רבי בון כל זיעא דנפקא מבר נש סם המות הוא חוץ מזיעת הפנים".

[א] ליוהר מזיעת אדם - סעיף ד'.

א. מקור.

1. ירושלמי (תרומות פרק ח' הל' ג', ע"ז פרק ב' הל' ג') – "אמר רבי יוסי בי רבי בון כל זיעא דנפקא מבר נש סם המות הוא חוץ מזיעת הפנים".

ב. הלכה.

- צריך ליוהר, חוץ מזיעת הפנים.
 (א) ראשונים – ר' חננאל (ע"ז דף לג.), רי"ף (ע"ז דף י:), רשב"א (תורת הבית הארוך בית ג' שער ה' צ' א', הקצר שם), רא"ש (ע"ז פרק ב' סוף סי' י"ג), רא"ה (ע"ז דף ל:), ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א'), ח"י הר"ן (חולין דף מט: ד"ה שלשה), טור (סעי' ד'), ראבי"ה (סי' אלף נ"ט ד"ה ועניין), הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות ג'), האגודה (ע"ז פרק ב' אות כ'), צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד').
 (ב) פוסקים – מחבר (סעי' ד'), "צריך ליוהר מזיעת האדם, שכל זיעת האדם סם המות חוץ מזיעת הפנים", לבוש (סעי' ד'), יוסף אומץ (דיני נחושים, עמ' שנ"א), פמ"ג (סי' ס' מש"ז ס"ק א', "וסם המות דאדם אסור משום סכנה"), חכ"א (כלל ס"ח סעי' ב'), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ג'), ערה"ש (סעי' י"א), בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ו), דברי מלכיאל (ח"ד סי' כ"א אות כ"ב), שלחן חי (סי' צ"ט אות א'), שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ח אות א'), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' א').
- מראי מקומות.
 (א) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ו) – "ולכך יזהר שלא ימצוץ או ילוק בלשונו בבשרו או בבשר אדם אחר חוץ מן הפנים שמא יהא שם זיעה ויזיק לו".
 (ב) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סוף הע' ב') – "דבר זה שייך מאד בילדים קטנים".

ג. נתינת מאכל בין בגדיו לבשרו.

- צריך ליוהר מפני זיעה.
 (א) חכ"א (כלל ס"ח סעי' ב') – "ולכן יזהר שלא יתן מאכל בין בגדיו לבשרו מפני הזיעה".
 (ב) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ג') – "ולכן יזהר שלא יתן מאכל בין בגדיו לבשרו מפני הזיעה".
 (ג) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ו) – "וכן לא יניח פרי או שום דבר מאכל בין חלוקו לבשרו".
 (ד) שלחן חי (סי' צ"ט אות ז').
 (ה) כה"ח (ס"ק ל"ו) – "חכ"א".
 (ו) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ד').
 (ז) חלקת בנימין (ס"ק ל"א).

ד. נתינת מאכל על בגד שיש בו זיעה.

- מחמיר.
 (א) שלחן חי (סי' צ"ט אות ג') – "לא יתן ככר לחם תחת השחי מפני הזיעה אע"פ שהבגדים מפסיקים והככר צונן לא יתן לכתחלה תחת השחי".
 (ב) כה"ח (ס"ק ל"ו) – "וכן לא יתן מאכל בין בגד עליון לבגד תחתון אם יש שם זיעה".
 (ג) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ד').
 (ד) חלקת בנימין (ציונים ס"ק ק"ג) – "וכן על בגד שיש בו זיעה [כן מוכח בבב"ה"ל סימן קס"ד ד"ה שיש]".
- מראי מקומות.

(א) בה"ל (סי' קס"ד סעי' ב' ד"ה שיש) – "שיש בהם מלמולי זיעה. נראה שנכון לזוהר מליגע אפילו באיזה בגד שידוע שיש שם הרבה זיעה כגון בצד התחתון של הכובע המונח על הראש שיש שם הרבה זיעה מן השער".

ה. בגד שנתלחלח מזיעה והתייבש.

1. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ה').

ו. בדיעבד: זיעה שנתערבה במאכל [ולכא שיעור ביטול].

1. מראי מקומות.

(א) חלקת בנימין (סעי' ד' ב' ד"ה שכל, עמ' קפ"ב) – "ולענין אם זיעה בטיילה במאכל בששים וכמו בשר בדגים עיין בדרכ"ת מש"כ בזה, ועכ"פ נשמע מדבריו דהא פשיטא דזיעה שנתערבה במאכל [ולכא שיעור ביטול] אוסרת אף בדיעבד ויע' בשו"ת שבות יעקב ח"ב סימן ק"ה דמשמע קצת דאינה אוסרת וכן מוכח בהדיא בשו"ת בית שלמה סימן קפ"ט".

(ב) עי' לקמן.

ז. האם זיעה בטלה בששים - למחמירים לעיל.

1. בטל בששים – יד מאיר (סי' כ' ד"ה עוד שאל, "הנה הוא פלוגתא בין האחרונים. ואני הנני מודה ובא תמיד דמהני ביטל בס"), שלחן חי (סי' צ"ט אות ב').

2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ה'), חלקת בנימין (סעי' ד' ב' ד"ה שכל [עמ' קפ"ב], לשונו מובא לעיל).

(א) מור ואהלות (אהל ים המלח סוף סי' י"א) – "צ"ע אם מהני אף ס' בסכנה לשיטת הט"ז".

(ב) דרכ"ת (ס"ק ל"ג) – "עי' בשו"ת מור ואהלות ... אמנם יעוין בשו"ת יד מאיר סי' כ' (בשאלה ח"ב) שהאריך והעלה דמהני ביטול בס' לזיעת אדם ופסק שם בזיעת אדם שנפל על העיסה דמהני ביטול בששים עיין שם באריכות".

ח. נפל תפילין של ראש לקדירה.

1. מור ואהלות (אהל ים המלח סוף סי' י"א, עמ' ע"ב-ב'), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ל"ג) – "נשאלתי פ"א במעשה שנפל תפילין של ראש לקדירה רותחת ברוטב והשבתי דמחשש נז"ט שכשרים לתפילין או מטעם דם העור אין לחוש בנ"ד שנתבש כעץ זה כמה שנים עי' סי' פ"ז סעיף י' ... אך חששתי להחמיר בנ"ד ממ"ד ביו"ד סי' קט"ז ס"ד דזיעת אדם סם המות חוץ מזיעת הפנים ותפילין של ראש מקומו למעלה מהפנים ואין העולם מקפידין לנקותו מהזיעה תמיד [אף שלדעתי מלבד דהוי ביזוי מצוה עוד יש חשש מחציצה בזיעה הנדבקת ועי' שעת"ש סי' פ"ז סק"ו]. ואגב אזכיר מ"ש בספרים בשם הר"ז"ל שלא להסתפג בע"ש ממי המקוה והקשיתי, דהרי מפורש בכה"ג דעלה ונסתפג וישבתי דשם הטעם כדי שלא יהיה חציצה] וא"כ צ"ע אם מהני אף ס' בסכנה לשיטת הט"ז, הן אמת שיש צד להקל ממ"ש הט"ז שם סק"ו דרבים נכשלים במה שמניחים עיקר התפילין על המצח וא"כ ממ"נ יש היתר דתפילין של ת"ח שיוודע מאיסור להניח תפילין על המצח נזהר ג"כ לנקותו מזיעה מחששות הנ"ל ואם התפילין מע"ה שאינו יודע לזוהר לנקותו הלא רבים מעמי הארץ מניחים תפילין על המצח וזיעת הפנים אין סכנה אך לכל זה צ"ע דשמא הוא ת"ח רק לדבר א' עי' שבועות י"ח בת"ח לזו ואין ת"ח לזו וצ"ע".

ב. לזוהר מליתן מעות בפיו - סעיף ה'.

א. מקור.

1. ירושלמי (תרומות פרק ח' הל' ג', ע"ז פרק ב' הל' ג') – "אמר רבי אמי צריכין למיחוש למה דברייא חששין אסור דלא מיתן בר נש פריטין גו פומא".

(א) פני משה (שם) – "אסור דלא מיתן בר נש פריטין גו פומא. מפני שהפרוטות יד הכל ממשמשין בהן ופעמים יש עליהן רוק יבש ממוכי שחין או זיעת האדם שהיא סם המות חוץ מזיעת הפנים כדלקמן".

ב. הלכה.

1. צריך לזוהר.

(א) ראשונים – ר' חננאל (ע"ז דף לג.), רי"ף (ע"ז דף י:), רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ד'), רא"ש (ע"ז פרק ב' סוף סי' י"ג), רשב"א (תורת הבית הארוך בית ג' שער ה' צ"א, הקצר שם), רא"ה (ע"ז דף ל:), חינוך (מצוה תקמ"ו ד"ה והרבה), חי' הר"ן (חולין דף מט: ד"ה שלשה), ר"י מלוניל (על הרי"ף ע"ז דף י:), ראב"ה (סי' אלף נ"ט ד"ה וענין), ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו), ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א'), טור (סעי' ה'), הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות ב'), האגודה (ע"ז פרק ב' אות כ'), צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד').

(ב) פוסקים – מחבר (סעי' ה'), לבוש (סעי' ה'), יוסף אומץ (דיני נחושים, עמ' שנ"א), חכ"א (כלל ס"ח סעי' ב'), גר"ן (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ח'), תפארת ישראל (כלים פרק ח' משנה י' אות פ"ה), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ג'), ערה"ש (סעי' י"א), בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ו), שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ח אות ב'), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ב').

ג. הטעם.

1. שמא יש עליה רוק יבש של מוכי שחין.

- (א) רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ד') – "אסור לאדם ליתן מעות או דינרים לתוך פיו שמא יש עליהן רוק יבש של מוכי שחין או מצורעין, או זיעה שכל זיעת האדם סם המות חוץ מזיעת הפנים".
- (ב) חינוך (מצוה תקמ"ו ד"ה והרבה).
- (ג) ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א').
- (ד) פוסקים – מחבר (סעי' ה'), לבוש (סעי' ה'), פני משה (תרומות פרק ח' הל' ג' ד"ה אסור, ע"ז פרק ב' הל' ג' ד"ה פריטין, לשונו מובא לעיל), ערה"ש (סעי' י"א), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ב').
2. מפני זיעת האדם.
- (א) רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ד') – לשונו מובא לעיל.
- (ב) חינוך (מצוה תקמ"ו ד"ה והרבה).
- (ג) ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א').
- (ד) פוסקים – ב"י (ס"ק ה' ב'), פני משה (תרומות פרק ח' הל' ג' ד"ה אסור, ע"ז פרק ב' הל' ג' ד"ה פריטין, לשונו מובא לעיל), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ח'), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ג'), חלקת בנימין (ס"ק ל"ה, ציונים ס"ק ק"א).
3. יש מהם חולים וזוהמתן דבקה בהן (germs).
- (א) רא"ה (ע"ז דף ל:) – "פירוש אסור ליתן מעות בתוך פיו, מפני שיד הכל ממשמשת בהם, וזוהמתן דבקה בהם, ויש מהם חולים, ואותה זוהמא קשה לאדם כשנותנה בפיו".
- (ב) ר"ן (ע"ז דף י: ד"ה אסור) – "אסור ליתן פריטי גו פומא. אסור ליתן מעות לתוך פיו מפני שיד הכל ממשמשת בהם ויש מהם חולים וזוהמתן דבקה בהם ואותה זוהמא קשה לאדם שנותנה לפיו".
- (ג) פוסקים – ב"י (ס"ק ה' ב'), ש"ך (ס"ק ג'), והר"ן (כתב הטעם "..."), חכ"א (כלל ס"ח סעי' ב'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ח'), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ג'), ערה"ש (סעי' י"א), חלקת בנימין (ס"ק ל"ד).
- 1) דרישה (ס"ק כ"ד) – "כתב הר"ן ... ונראה דדוקא בפה שיש רוק וליחה חיישינן שהזוהמא יעבור ע"י רוק וליחה מהמעות לתוך פיו מה שאין כן כשמקבל בידיו שהוא יבש ואין הזוהמא עוברת ונדבק בידים ועוד שבפה הוא יותר מסוכן".
4. שמא יקפצו לתוך גרונו ויסתכן – כה"ח (ס"ק ל"ח, "ועוד יש לחוש שמא יקפצו לתוך גרונו ויסתכן"), חלקת בנימין (ס"ק ל"ד).
- (א) כה"ח (ס"ק ל"ח), חלקת בנימין (ס"ק ל"ד) – "ומטעם זה יש לזיזהר שלא יתן לתוך פיו מחטין ומסמרים קטנים וכדומה שמא יקפצו לתוך גרונו ויסתכן".
5. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו הע' ג').
- (א) נימוקי יוסף (ע"ז סוף דף ל:) – "גו פומא. יש שפירשו מפני הצורה".

ד. לנשק את מעיל הספר תורה.

1. יש חשש סכנה, שמא נשאר רוק חבירו על המטפחת.

- (א) צלותא דאברהם (ח"א עמ' שע"ה, זכותא דאברהם עמ' ל"ו) – הגה"ק רבי אברהם מטשכנוב צוק"ל "לא היה מניח לנשק בפה מטפחת הספר תורה: נראה לי הטעם כמו שכתב הרמב"ם ז"ל (בפרק י"ב מרוצח ושמירת הנפש הל' ד') והוא מהירושלמי (פרק ח' דתרומות הל' ג'), אסור לאדם ליתן מעות מן דינרים לתוך פיו שמא יש עליהן רוק יבש של מוכה שחין או מצורעין או זיעה. שכל זיעת אדם סם המות חוץ מזיעת הפנים. ועיין ט"ו או"ח (סי' קמ"א ס"ק ח') שכתב בשם צוואת ר"א הגדול שמזהיר מאוד שלא לשתות מכוס ששייר חבירו, כי שמא יש לו איזה חולי בתוך גופו ויצא רוח מפיו לאותו שיר, וכתב שם דלהכי אמר התם בשו"ע שיש בזה סכנת נפשות, עיי"ש. ולהכי לא הניח רבינו זקני צ"ל שינשקו כולם מטפחת הספר תורה בפה, שמא נשאר רוק חבירו על המטפחת ויש חשש סכנה. אבל כשנוגע ביד תו לית לן בה".
- (ב) הגרי"א הענקין צ"ל (עדות לישראל עמ' קכ"ג אות ס"ג) – "בהיותי במדינת קוקז ראיתי מנהג הספרדים (הגורדזים) דשם ויפה הוא בעיני. שהם אין מנשקים את הס"ת בנגיעת הפה במעיל או במפה, אלא מראים מרחוק באצבע ומנשקים. ולענ"ד יפה עושים מתרי טעמי, א) שנשיקה מקרוב דרך להיות בין המקורבים ביותר ומי יוכל להתפאר ולומר שהוא מקורב ביותר להס"ת. ב) מפני שמלכלכים בריר היוצא מהפה בעת הנשיקה את המעיל וחוצץ ממה שהוא גנות לגבי הספר, הרי זה אסור מהלכות הרופאים כידוע, וכה"ג ג"כ לענין מזוזה, (וכבר הוא מרומז בחז"ל מס' דא"ז פ"ז לא ישתה אדם מכוס ויתננו לחבירו ונפסק באו"ח סימן ק"ע סט"ו, ויעוי"ש בט"ז ובמ"ב). ואף בתפילין שמשמש בהם הוא בעצמו שייך קצת טעם זה, וד"ל".
- (ג) הגריש"א צ"ל (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' ו' טור ג') – "מקפיד בעת שמנשק את הספר תורה לא לנגוע בפיו במטפחת ואמר לי שזהו מטעם הנ"ל וציין דכן ס"ל להגה"ק מטשכנוב צוק"ל שהיה גברא רבה".

2. אין חשש.

- (א) הגרש"א צ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ב הע' ס"ח) – "ובגמר הקריאה היה סוגר הספר, ובירך אחר שהניחו המעיל על גביו, ואחר הברכה רכן ונשק המעיל. והשיב לשואל דאף שכולם ממשמשים בס"ת וה"ז לכאורה כמטבעות, שמבואר ביו"ד סי' קט"ז ס"ה שאסור לאדם להכניסם לתוך פיו, משום סכנה כיון שהכל ממשמשים בהם, וה"ה בזה ו(ראה בסדור צלותא דאברהם להגאון מטשכנאו עמ' שע"ה דחשש לכך), מ"מ המנהג שלא לחוש לדבר".
- הגרש"א צ"ל (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' ו' טור ג') – "וכשהראתי למרן הגרש"ז אויערבאך צוק"ל מה שכתב בסידור צלותא דאברהם, אמר לי שאין המנהג כן ואין חוששין לנשק את מטפחת הספר תורה".
- (ב) הגרח"ק צ"ל (מוריה חש"ד עמ' ק"ט אות ז', גם אני אוודך ח"א סי' פ"ו אות מ"ט) – "שאלה: בשו"ע יור"ד (סימן קט"ז סעיף ה') כתב, צריך לזיזהר מליתן מעות בפיו שמא יש עליהן רוק יבש של מוכי שחין. ע"כ. ובש"ך שם (ס"ק ג') הביא עוד טעם מהר"ן מפני שיד הכל משמשת בהן ויש מהם חולים וזוהמתן דבקה בהן, ואותה זוהמא קשה לאדם כשנותנה לפיו. ע"כ. למה כשמנשקין כולם הס"ת לא חוששין שמא ידבק זוהמא על מעיל הס"ת, דיד הכל משמשת בהן וכו'. תשובה: שומר מצוה לא ידע דבר רע".

הגר"ח"ק זצ"ל (אש התורה, בראשית, תורת חיים עמ' ר"ה אות כ"ז) – "נפסק ברמב"ם דמעות אסור ליתנם בפה מכיון שיכול להעביר ח"ו זוהמא לתוך פיו ע"י הזיעה שיש עליהם לכאן גם כאשר מנשקים לס"ת עם הפה וכך עושים עוד אחרים אולי גם כאן ראוי לזיזהר. תשובה: אין שום חשש".

ע"י הגר"ח"ק זצ"ל (צהר חי"ב עמ' קס"ה אות י"ט) – "שאלה: שמעתי פעם על גדול אחד שאם נפל ספר על הארץ לא נשקו כשהגביהו, משום שחשש שמא ידבק שרץ מהארץ על הספר, ויכנס לתוך פיו. האם יש לחוש לזה, או לא. תשובה: יכול לנגב ולנשק".

ג) הגר"א נבנצל שליט"א (גם אני אודך ח"ב סי' ס"ד אות ס"ד) – "שאלה: בשו"ע יור"ד (סימן קט"ז סעיף ה') כתב, צריך לזיזהר מליתן המעות בפיו שמא יש עליהן רוק יבש של מוכי שחין. ע"כ. ובש"ך שם (ס"ק ג') הביא עוד טעם מהר"ן מפני שיד הכל משמשת בהן ויש מהם חולים וזוהמתן דבקה בהן, ואותה זוהמא קשה לאדם כשנותנה לפיו. ע"כ. למה כשמנשקין כולם הס"ת, לא חוששין שמא ידבק זוהמא על מעיל הס"ת, דיד הכל משמשת בהן וכו'. תשובה: שומר מצוה לא ידע דבר רע".

ע"י הגר"א נבנצל שליט"א (גם אני אודך ח"ב סי' ס"ד אות כ"ו) – "שאלה: שמעתי פעם על גדול אחד שאם נפל ספר על הארץ לא נשקו כשהגביהו, משום שחשש שמא נדבק שרץ מהארץ על הספר, ויכנס לתוך פיו, האם יש לחוש לזה או לא. והטעם. תשובה: אפשר להסתכל ולראות, וריעותא דלא חזינן לא מחזקינן, ואפשר לנשק בשפתים הדוקות".

ד) שיח הלכה (שער י"ג סי' א' סעי' י"א, תשובת הגר"י טשזנר גם אני אודך סי' א' אות ח') – "ולמעשה: מי שקרוב לס"ת ראוי לנהוג כדעת כל אותם הגדולים הנ"ל ולנשק את הס"ת בפה, כי זה מראה חביבות התורה עליו, ושומר מצוה לא ידע דבר רע, אכן מי שלא יכול להתקרב מפני המון העם, אין לו לדחוף אחרים בכדי להתקרב לס"ת, כלהלן, אלא יש לו לנשק ביד או ע"י הטלית, וכן מי שהוא איסטניס וזה מפריע לו לנשק בפה, יש לו על מי לסמוך, ויכול לנשק ביד".

3. מראי מקומות.

א) הגר"ח"ק זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' כ') – "שאלה: שמעתי הודעה ממשרד הבריאות שאינו כדאי לנשק הס"ת **מחשש הדבקה במחלת השפעת מקסיקה**. האם נכון לחשוש לזה דשומר מצוה לא ידע דבר רע, ומאידך אין זה מצוה גמורה. תשובה: אין בזה ממש".

4. נישוך היד לאחר נגיעה בס"ת.

א) פסקי תשובות (סי' קמ"ט אות ב') – "ולענין אלו הנוהגים לנגוע בס"ת באצבעותיהם ולנשק האצבעות יש שליגלגו על מנהג זה [ביסוד ושורש העבודה שער שמיני סוף פ"ח כותב ז"ל האר"י ז"ל ומחבקים ומנשקים הס"ת בשתי זרועות דווקא ולא כמו שנוהגים ליגע ביד ולנשק היד כי זה מנהג בורות', ובאור צדיקים הנ"ל 'כשמנשק הס"ת לא יעשה כמו שעושין הרבה מהמון עם שנוגעים בידיהם את הס"ת ומנשקים את ידיהם' וכו']. ויש שהחזיקו במנהג זה [בקיצור של"ה דכיון שניכר שעושה כן לכבוד הס"ת שמנשק ידו במקום שיגע בס"ת שפיר דמי, שמראה כאילו ע"י הנגיעה בס"ת נדבק ביד רושם הקדושה, הו"ד בשערי אפרים (שם) בפתחי שערים, וע"ע בברכ"י יו"ד סי' רפ"ה סק"ד ובן איש חי וירא את ר"א לענין מזוזה, והה"נ לענין ס"ת], ולכן אם אינו יכול לנשק בפה ינשקה ביד [מסקנת השערי אפרים שם, ובסידור יעב"ץ מתריע על הזהירות שלא יהיה הפה בריר או רוק או החוטם מלוכלך ובפרט בילדים ותינוקות, ובסידור צלותא דאברהם מביא בשם מוה"ר א' מטשעכנוב זי"ע שלא היה מניח לנשק בפה עקב חשש זה, שמא נשאר רוק חבירו ויש חשש סכנה, ובס' הליכות שלמה פי"ב הערה ס"ח בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שהמנהג שלא לחוש לדבר, ושומר מצוה לא ידע דבר רע]".

ב) הגרש"ז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ז' הע' ל"ה) – "רבנו היה ממשמש בתפלין בשעת ק"ש עם הרצועה של תפלין של ראש (או ע"י חוטי הציצית), ואותה היה מנשק, ולא נשק את יד, וכן לימד את בניו קודם שנעשו בר מצוה, שאין נכון לנשק היד אלא את הרצועות (וכן בעת הגבהת ס"ת או בהנחת היד על המזוזה וכיו"ב לא נשק ידיו, ומ"מ אמר, שהנמצא במקום שכולם נוהגים כן אל יפרוש מן הצבור אם יהי' ניכר הדבר, וחלילה לזלזל או ללעוג על מנהג ישראל שעושים כן משום חיבוב מצוה)".

ה. מראי מקומות.

1. שלחן חי (סי' צ"ט אות ו', הע' ו'), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו הע' ג') – "יש לזיזהר שלא יגע מעות בלחם או בשאר מאכלים אפילו בצונן [פשוט הוא לפי מה דמבואר לעיל דעל מעות יש חשש זיעה ממילא יש לזיזהר שלא יגע מעות למאכלים ואף דשניהם יבשים כבר כתבתי בס"ד לעיל דבשמן אפילו יבשים אסור ע"ש]".

שלחן חי (סי' צ"ט אות ו', הע' ו') – "ואם נפל לקדירה צריכין ס' באומד יפה [ואם נפל לתבשיל ודאי צריכין ס' ואין צריכין ס' כנגד כל המעות דודאי לא בלע גוף המעות והזיעה אינו אלא על המעות מבחוץ ועי' בש"ך יו"ד סי' צ"ח סקי"ב בשם הראב"ד וכאן הש"ך מודה כיון דלא נבלע בפנים וא"כ ודאי א"צ ס' כנגד כולו]".

ג) לא יתן תחת שחיו.

א. מקור.

1. ירושלמי (תרומות פרק ח' הל' ג', ע"ז פרק ב' הל' ג') – "אמר רבי אמי צריכין למיחוש למה דברייא חששין אסור דלא למיתן בר נש ... פיתא תחות שיחיא".

א) הו"ד הירושלמי – ר' חננאל (ע"ז דף לג.), רי"ף (ע"ז דף י:), רא"ש (ע"ז פרק ב' סוף סי' י"ג), רא"ה (ע"ז דף ל:), חי' הר"ן (חולין דף מט: ד"ה שלשה), ר"י מלוני (על הרי"ף ע"ז דף י:), ראבי"ה (סי' אלף נ"ט ד"ה ועניין), ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו), האגודה (ע"ז פרק ב' אות כ'), הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות ב').

ב) ב"י (ס"ק ה'), פני משה (תרומות פרק ח' הל' ג') – "פיתתא. פת לחם תחת בית שחיו מפני הזיעה. ויש גורסין פסתתא פס ידו תחת בית השחי שמא נגע בידו סם רע".

ב. פס ידו.

1. צריך לזהר.

(א) ראשונים – רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ה', "לא יתן אדם פס ידו תחת שחיו שמא נגע בידו במצורע או בסם רע שהידים עסקניות"), עי' ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א', "והרמב"ם").
(ב) פוסקים – מחבר (סעי' ה', "ולא יתן פס ידו תחת שחיו, שמא נגע ידו במצורע או בסם רע"), לבוש (סעי' ה'), ערה"ש (סעי' י"א), בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ו), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ב').

2. אם רחץ ידו שרי.

(א) חלקת בנימין (ס"ק ל"ו) – "ונראה דאם רחץ ידו שרי".

ג. ככר לחם.

1. צריך לזהר.

(א) ראשונים – ראב"ד (הל' רוצח פרק י"ב הל' ה', "וכן לא יתן אדם פס ידו תחת שחיו. א"א בירושלמי אסור למיתן פיסתא תותי בי שחיא ומפרשין חתיכה של בשר או של לחם מפני הזיעה"), רא"ה (ע"ז דף ל:), "וכן פת לתוך השחי, מפני שהוא מקום זוהמא קשה"), עי' ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א', "י"מ שאסור לשים חתיכת בשר או לחם תחת שחיו מפני הזיעה"), ניםוקי יוסף (ע"ז סוף דף ל:), ר"ן (ע"ז דף י: ד"ה פיתא), טור (סעי' ה'), הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות ד', "וי"ל חתיכה של בשר או לחם מפני הזיעה"), צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד').

(ב) פוסקים – מחבר (סעי' ה', "ולא יתן ככר לחם תחת השחי, מפני הזיעה"), לבוש (סעי' ה'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ח'), ערה"ש (סעי' י"א), שלחן חי (סי' צ"ט אות ג'), שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ח אות ג'), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ב').

1 (פר"ת (ס"ק ה'), דרכ"ת (ס"ק ל"ד), חלקת בנימין (סעי' ה' בי' ד"ה ככר, עמ' קפ"ג) – "אם הככר חם הגם דהוה הבגדים מפסיקין בין הככר ובין כל בגדיו תחת השחי אסור מפני שמזיע טובא ונכנס הזיעה בככר אבל פת צונן דוקא אם אין דבר מפסיק בינו ובין הבשר".

2. או שאר מאכל – צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד', "ולא ככר ולא מאכל תחת השחי"), חלקת בנימין (ס"ק ל"ח, ציונים ס"ק ק"ח, "או שאר מאכל [וכן מבואר בהשגת הראב"ד שם]").

ד [לא ינעוץ סכין בתוך אתרוג או צנן.

א. מקור.

1. ירושלמי (תרומות פרק ח' הל' ג', ע"ז פרק ב' הל' ג') – "אמר רבי אמי צריכין למיחוש למה דברייא חששין אסור דלא למיתן בר נש ... מיצא סכינא גו פוגלא סכינא גו אתרוגא".

2. הובא דברי ירושלמי – ר' חננאל (ע"ז דף לג'), רי"ף (ע"ז דף י:), רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ו', לשונו מובא לקמן), ראב"ד (הל' רוצח פרק י"ב הל' ו', לשונו מובא לקמן), רא"ש (ע"ז פרק ב' סוף סי' י"ג), רשב"א (תורת הבית הארוך בית ג' שער ה' צ"א), הקצור שם, "אסור ליתן מעות לתוך הפה, ותבשיל תחת המטה, ולנעוץ סכין באתרוג וינחנו שם"), רא"ה (ע"ז דף ל:), ח"י הר"ן (חולין דף מט: ד"ה שלשה), ר"י מלוניל (על הרי"ף ע"ז דף י:), לשונו מובא לקמן), ראבי"ה (סי' אלף נ"ט ד"ה ועניין), ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו), ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א'), טור (סעי' ה'), הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות ב'), צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד').

3. פוסקים – מחבר (סעי' ה', לשונו מובא לקמן), לבוש (סעי' ה', לשונו מובא לקמן), גר"א (ס"ק ו'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ח', לשונו מובא לקמן), עץ השדה (דפו"ח פרק ל"א סעי' א').

ב. טעמים.

1. משום סכנה, שמא יכנס בו חוד הסכין.

(א) רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ו') – "וכן לא ינעוץ הסכין בתוך אתרוג או בתוך הצנן שמא יפול אדם על חודה וימות".
(ב) רא"ה (ע"ז דף ל:), "ושלא יהא אדם ממצע סכין בתוך אתרוג, שפעמים שאדם בא לישב עליו ונכנס בו באדם, וכן לתוך צנן".
(ג) ר"ן (ע"ז דף י: ד"ה ממצע) – "ממצע סכינא גו אתרוגא או גו פוגלא. וכן אסור שלא ישקע אדם סכין בתוך אתרוג וכן לתוך צנן לפי שאינו ניכר ופעמים שאדם בא לישב עליו ונכנס בו".

(ד) מחבר (סעי' ה') – "ולא ינעוץ סכין בתוך אתרוג או בתוך צנן, שמא יפול אדם על חודה, וימות".

(ה) לבוש (סעי' ה') – "ולא ינעוץ סכין בתוך אתרוג או בתוך צנן ויניחנו בתוכו, שמא יפול אדם על חודה וימות".

(ו) פרישה (ס"ק כ"ז) – "ושלא לנעוץ סכין באתרוג או בצנן ולהניחו בתוכו. הטעם לפי שאין הסכין ניכר בהם ופעמים שאדם בא לישב עליו ונכנס בו".

(ז) פני משה (ע"ז פרק ב' הל' ג') – "ולמיצע. לתחוב הסכין בתוך אתרוג או הצנן שמא יפול אדם על חודו".

(ח) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ח') – "ולא ינעוץ סכין בתוך אתרוג גדול או בתוך צנן שמא יפול אדם על חודה וימות או שמא ישב עליה".

(ט) הגר"ח זצ"ל (ביאור לירושלמי שם) – "ושלא יתחוב סכין לתוך הצנן או לתוך אתרוג ויאכלנו שמא יכנס בו חוד הסכין".

2. משום בזיון אוכלין, שעושה מהן תיק לסכין.

(א) ראב"ד (הל' רוצח פרק י"ב הל' ו') – "וכן לא ינעוץ הסכין בתוך אתרוג או בתוך הצנן שמא יפול אדם. א"א גם זה מפרשים משום ביזוי אוכלין שעושה מהן תיק לסכין".

- (ב) ר"י מלניל (על הרי"ף ע"ז דף י:): – "ירושלמי תרומות פ"ח ה"ה ... ממציא סכינא או גו תרונגא או גו פוגלא, כלו' נועץ הסכין בתוך האתרוג או בתוך הצנון ויש בו משום ביזיון אוכלין".
- (ג) נימוקי יוסף (ע"ז סוף דף ל:): – "ממצע. נועץ הסכין בתוך האתרוג או בתוך הצנון, משום ביזיון אוכלין".
- (ד) חסד לאלפים (סי' קע"א ס"ק א'), הו"ד בכה"ח (סי' קע"א ס"ק י') – "ולא ינעוץ הסכין בפת דרד בזיון דמחזי כעושה מן הפת תיק לסכין. הרב זל"א ח"א י"ג ע"א, משום ביזיון אוכלים".
3. משום דהסכין מעלה חלודה כשמניחם בהם זמן רב והם מפני חריפותם נכנס בהם החלודה ומזיק לאוכליהם.
- (א) יפה מראה (תרומות פרק ח' ס"ק ג' ד"ה מיצע) – "... וטעמא פירשו הרמב"ם, והר"ן ... ולי היה נראה, מפני שמעלה חלודה, ונכנסת בצנון והאתרוג על ידי חריפותם, ומזיק לאוכליהם".
- (ב) הו"ד בפר"ח (ס"ק ז'), הו"ד בכה"ח (ס"ק מ"ה) – "שמא יפול כו'. והראב"ד [שם הלכה ו] פירש משום ביזיון שעושה מהן תיק לסכין ... ובעל יפה מראה [תרומות פרק ח' אות ג' ד"ה מיצע] פירש מפני שמעלה חלודה ונכנסת בצנון ואתרוג על ידי חריפותם ומזיק לאוכליהם".
- (ג) ערה"ש (סעי' י"א) – "וכן לא ינעוץ סכין בתוך אתרוג או בתוך צנון שמא יפול אדם על חודה וימות כן איתא בירושלמי ואינו מובן דא"כ למה דווקא אתרוג וצנון ויש מי שפירש משום דהסכין מעלה חלודה כשמניחים בהם זמן רב והם מפני חריפותם נכנס בהם החלודה ומזיק לאוכליהם [פר"ח ס"ק ז' בשם יפ"מ]".
4. מראי מקומות – חלקת בנימין (ס"ק מ"ב, סעי' ב' ד"ה שמא [עמ' קפ"ד]), עץ השדה (דפו"ח פרק ל"א סעי' א').

ג. מראי מקומות.

1. יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק כ"ג ד"ה וכן, קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק ב') – "ולא ינעוץ סכין וכו'. וכמו כן צריך לזהר מאד מאד בתער כשיקחנה לתקן איזה דבר שלא יניחנה פתוחה אלא תכף אחר גמר מעשהו יסגירנה היטב מחשש זה שמא יפול אדם על חודה וימות ח"ו כמו שאירע ...".

ה) קפידות שונות שלא ידוע לנו מקורם.

- א. השיב משה (טייטלבוים, או"ח סי' י"ג סוף אות א' [עמ' ק"ו]) – "וכבר ידעת מה שכתב הרשב"א בתשובותיו דאין לדחות הקבלה שיש ביד נשים הזקנות מבני עמינו מפני ששים ריבוא מופתים המראים סותרו, דחק ישראלי הוא למעלה מהטבע והשכל".
1. הו"ד באר משה (ירושלמיסקי, מאמר זכרון טוב אות י"א), שלחן ח'י (סי' י"ג הע' ב'), חלקת יעקב (יו"ד סי' ר"ז אות א'), הו"ד במנחת יצחק (ח"ט סי' ח' אות ז', ח"י סי' מ"ב אות ב', לשונם מובא לקמן), משנה הלכות (ח"ה סי' רמ"ז אות ב'), ציץ אליעזר (חי"ד סי' נ"ג אות א'), נטעי גבריאל (נישואין ח"א פרק נ"ב הע' ו'), מנחת חן (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט').
2. באר משה (ח"ח סימן לו אות ג') – "וכל אלו הג' מנהגים בכלל מנהג נשים זקנות שעליהם כ' הרשב"א שאל יזלזלו בדבריהן ובמנהגיהם כי בודאי יסודתם בהררי קודש גם אם נעלם הטעם ממנו".
3. שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק ט"ז אות ב') – "בשו"ת השיב משה או"ח סימן י"ג כתב וז"ל: וכבר ידעת מש"כ הרשב"א בתשובותיו דאין לדחות הקבלה שיש ביד הנשים זקנות מבני עמינו מפני ששים ריבוא מופתים המראים סותרו, דחק ישראלי הוא למעלה מהטבע והשכל, עכ"ל. ואני בעניי לא מצאתי בדיוק לשון זה בתשובות הרשב"א ... אולם בסימן ט' כותב הרשב"א ... ולפי"ז יש להעיר עמש"כ בדרכי משה יו"ד סי' קט"ז אות ה' וז"ל והנה היודעים תקופת האמת לא אמרו כי תזיק בו אכילה ושתיה, ודבר ניפוח שיחות הזקנות עכ"ל. וכמו"כ יש להעיר על דברי הדרכי תשובה יו"ד ס' קט"ז סקמ"ג וז"ל בודאי אין להשגיח על קלא בעלמא שאומרות איזה נשים ולא מצינו זה לא בדברי חז"ל ולא בכתבי האר"ז"ל. וע"ע שו"ת מהרש"ם ח"ב סי' ח"י".
- (א) רשב"א (ח"א סי' ט') – "וככה יקרה לנו מן הדין בכל דבר שיש קבלה ביד הזקנים והזקנות מעמנו. ולא נסתור קבלתם רק אחר הקיום שאינו באיפשר חלילה. ולמה נסתור קבלתם ואין קבלה פושטת ביד עמנו רק שקבלו אותה דור אחר דור עד משה רבינו ע"ה או עד הנביאים".
- (ב) מהרש"ם (ח"ב סי' ח') – "ובדבר שאלתו במנהג שנהגו הנשים שאם שכחו לרדות פת מתנור ולן שם כל הלילה שיש בו משום סכנה ואין לאכלו אם יש לחוש לזה: הנה לענ"ד אין בזה ממש ...".

ב. שלא להניח תינוק להביט במראה (mirror).

1. באר משה (ח"ח סי' ל"ו אות א') – "אם יש מקור להמנהג שלא להניח להביט לילד במראה טרם שהתחילו שיניו לצאת. השבתי כן היה המנהג, והנשים הי' מקפידות ע"ז מאוד. ידענא שכן היו מדקדקין בבית הורי הק' זצ"ל ובבית קמוח"ז זצ"ל שתינוק עד שלא התחיל לדבר ולא התחיל לדבר ולא התחילו השנים לצאת שלא להניחו להביט 'במראה', כי אומרים שהשניים לא יצאו בזמנו ולא ידבר בזמנו ... וכל אלו הג' מנהגים בכלל מנהג נשים זקנות שעליהם כ' הרשב"א שאל יזלזלו בדבריהן ובמנהגיהם כי בודאי יסודתם בהררי קודש גם אם נעלם הטעם ממנו".
2. הגר"ח (ק' זצ"ל (שאלת רב א' ח"א פרק ט"ו אות ב')) – "האם יש מקור להקפיד שתינוק ותינוקת פחות משנתיים לא יסתכלו במראה. תשובה: העולם מקפידין (בחז"ל אין בזה)".
- הגר"ח (ק' זצ"ל (הקדמה לס' הקטן והלכותיו שאלה י"ט, אש התורה בראשית עמ' ק' ד"ה האם) – "שאלה: האם צריך להקפיד שתינוקות לא יביטו במראה עד שתצא להן השן הראשונה. תשובה: מאן דלא קפיד לא קפדי בהדי".
- הגר"ח (ק' זצ"ל (סגולות רבותינו, עניני תינוקות וילדים שאלה ז')) – "יש המקפידים שלא לתת לתינוק שטרם יצאו שיניו, להביט במראה, ואומרים שעל ידי כך נגרם שהשיניים לא יצאו בזמנם, וגם לא ידבר הילד בזמנו. האם יש מקום לחשוש. תשובה: לא שמענו".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (מלואים מבוא פרק ט"ז ד"ה ובשו"ת).

ג. שלא יעבור על ילד.

1. באר משה (ח"ח סי' ל"ו אות ב') – "שאלה אם יש מקום להמנהג שלא לעבור על ילד קטן. השבתי כן היה המנהג מאז ומקדם, והכל הי' מקפידים ע"ז. וכן דקדקו שלא לעבור על ילד ולא לקפוץ עליו וזוכר אני דמי שהיה קופץ עליהם או עבר עליהם **בקשו ממנו שיעבור אחור** או יקפוץ אחור היפך ממה שעשה בראשונה, כי אמרו שע"ז מה שעוברים או קופצים עליהם **לא יגדלו ככל הצורך** ... וכל אלו הג' מנהגים בכלל מנהג נשים זקינות שעליהם כ' הרשב"א שאל יולזלו בדבריהן ובמנהגיהם כי בודאי יסודתם בהררי קודש גם אם נעלם הטעם ממנו".
2. משנה הלכות (חי"ג סי' קי"ט) – "והנה ראיתי עוד שמאד דחק למצא טעם למה שאומרים העולם שאין לעבור על התינוק ובאמת כי פעם דבר אתי כשהייתי בירושלים עיה"ק ואמרתי לו אז טעם מה שכבר כתבתי בס"ד האמנם כעת נראה לפ"מ שאמרו בגמ' עירובין ס"ד ע"ב וב"מ כ"ג מעשה בר"ג שהיה רכוב על החמור והיה מהלך מעכו לכזיב והיה ר' אילעאי מהלך אחרי מציא גלוסקין בדרך אמר לו אילעאי טול גלוסקין מן הדרך מצא נכרי אחד אמר לו מבגאי טול גלוסקין הללו מאילעאי וכו' באותה שעה למדנו שכוון ר"ג ברוח הקודש ושלשה דברים למדנו באותה שעה למדנו שאין מעבירין על האוכלין ולמדנו שהולכין אחרי רוב עובדי דרכים ולמדנו שחמצו של נכרי אחר הפסח מותר ע"ש. ולדידן מבואר מדברי ר"ג דאין מעבירין על האוכלין ועיין רש"י המוצא אוכלין בדרך אינו רשאי לעבור עליהן ולהניחם שם ועיין ב"מ ברש"י ובתוס' שם ד"ה אין מעבירין על האוכלין. פי' אינו רשאי לעבור מעליהן כדפירש"י אלא צריך להגביהן אבל אין לפרש אין מעבירין דהיינו דאין דורסין עליהם כדאמר בפ' הדר וכו' הרי משמע דאין מעבירין שצריך להגביהם ע"ש ועיין מאירי שהוא משום בזיון אוכלין וז"ל אעפ"י שאין מבזין את האוכלין וכמו שאמרו אין מעבירין על האוכלין ר"ל לעבור עליהם ולדרסם וזה כפי' שדחו התוס' ז"ל עכ"פ מבואר דאין מעבירין על האוכלין אלא צריך להגביהן ומעתה ק"ו בן בנו של ק"ו ומה אם על האוכלין אין מעבירין עליהם ואם עוברים עליהן יש בזה משום איסור ובזיון **כ"ש אתינוק** **שלא לעבור עליו דיש בזה בזיון לצלם ה'** המוטל בארץ אלא יגביהם וח"ו לעבור עליהן ולכן אסור לעבור עליהם אפילו שלא לדרוס עליהם וכ"ש ע"י דריסה כנלפענ"ד מקור נאמן למנהג העולם".
3. הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות ח') – "היכן המקור שאין ללכת מעל גוף של אדם ואם עבר עליו יש לחזור על עקבותיו (על חלק הגוף שעבר). תשובה: מנהג נשים להקפיד".
- הגר"ח זצ"ל (הקדמה לס' הקטן והלכותיו שאלה כ') – "שאלה: האם יש להקפיד מלעבור מעל לקטנים שמא לא יגבהו די צרכם. תשובה: מאן דלא קפיד לא קפדי בהדי".
- הגר"ח זצ"ל (אשיחה עמ' ת') – "האם יש מקור למנהג העולם שלא לעבור מעל גבי תינוק ולא לפסוע עליו. תשובה: מנהג ישראל".
- הגר"ח זצ"ל (סגולות רבותינו, עניני תינוקות וילדים שאלה ב') – "שמעתי שיש נוהגים שלא לעבור מעל אדם חי השוכב על הארץ. האם יש בדברים אלו ממש. תשובה: נשים חוששות ואין לזלזל בו".
4. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק ט"ז ד"ה ואודה [עמ' צ"א], ועי' מלואים ד"ה ובשו"ת), R.J.J. (חנ"ד עמ' ע"ב).

ד. שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.

1. העולם מקפידין.
 - א) הגר"ח זצ"ל (עלי שי"ח עמ' רכ"ו אות י"ז) – "האם יש ענין להקפיד לא לישון נגד הפתח של חדר. תשובה: העולם מקפידין".
 - הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק א' אות י') – "איפה המקור שהישן במיטה צריך שיהיה הראש כנגד הפתח ולא הרגלים. תשובה: מקפידין כי הוא מנהג מת".
 - הגר"ח זצ"ל (דעת נוטה ח"א תשובה רנ"ג, הע' רמ"ו, סגולות רבותינו ענינים שונים שאלה י') – "האם צריך להקפיד לא לישון עם הרגלים כנגד הפתח. תשובה: העולם מקפידין ויש ליזהר. [שמעתי מרבינו שליט"א **דדבר זה לא נמצא לו מקור** אבל העולם מקפידין ע"ז ואיתא בירושלמי בתרומות פ"ח ה"ג **דצריכין למיחש למה דבריינתא חוששין עכ"ל**"]".
 - הגר"ח זצ"ל (דעת נוטה ח"א תשובה רנ"ד, סגולות רבותינו ענינים שונים שאלה י"א) – "מה מקור המנהג לא לישון עם הרגלים כנגד הפתח, והאם זה דוקא אם הדלת פתוחה בשעת השינה, והאם מועיל יתן דבר המפסיק בין המטה לפתח כגון כסא וכיוצא בזה. עוד יש להסתפק האם הקפידא היא דוקא בפתח שיוצאים ממנו לרחוב או גם בפתח של מרפסת שאי אפשר לצאת משם כלל [ובפרט שזה בקומה עליונה]. תשובה העולם מקפידין על זה משום שדרך מת להשכיבו כנגד הפתח. יותר איני יודע".
 - הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק כ"ז אות ט') – "אמר, העולם אומרים שלישן כשרגליו מול הדלת זה סכנה כי כך מניחים מת, אמנם אמר לי שלנהוג כן **בדרך ארעי אין קפידה**. וכן נהג".
2. מראי מקומות.
 - א) הגר"א נבנצל שליט"א (אילן אביגדור אות ד') – "כתב במ"ב סי' ג' ס"ק י"א שיש להניח את המיטה ראשה לצפון ומרגלותיה לדרום. והנה העולם מקפידין להיזהר לא לישון עם הרגליים כנגד הפתח, משום שדרך המת להשכיבו כנגד הפתח. כיצד א"כ יש לנהוג בכה"ג שאם יניח את ראש המיטה לצפון ומרגלותיה לדרום יהיה באופן שהרגליים יהיו כנגד הפתח. תשובה: דינא דגמרא עדיף".
 - ב) שמירת הגוף והנפש (מילואים על סי' קי"ז) – "נשאלתי ע"י רבים מה מקור למנהג הנפוץ שלא לישון ברגלים נגד הפתח. ולא מזמן נשאלתי ע"י ע"י הגר"ח קניבסקי שליט"א [זצ"ל]. וכבר כתבנו במבוא (פרק ט"ז בד"ה ואוסיף) שיש הרבה קפידות שמקורם שלא להתנהג כמו שנוהגים עם המת, והוא בכלל אל יפתח פיו לשטן. ועפ"י יתכן שהשתרבו מנהג זה ממה דאיתא בצוואת ריה"ח שאחר הטהרה ישכיבו את המת כנגד הפתח לפנים מן הבית (ראה סימן קפ"ח סעיף א'). ואם אמנם לא כתוב באיזה כיוון מניחים אותו, הרי באגרת התעוררות המיוחסת לרע"א (אות נ') כתב אודות יום המיתה וז"ל: נר יהיה דלוק על ראשך, וכנגד פתח ביתך יישירו רגליך (הערת בני משה נ"י). או יתכן שהשתרבו מנהג זה ממש"כ בשו"ת חת"ס (יו"ד סימן של"ב) מרגלא בפומא דאינשי שקוברים הרגלים נגד פתח שער כניסה ויציאה, לרמוז האמונה בתחיית המתים, שעתידי לעמוד מקברו ולצאת דרך השער".

ה. ללכת בגרביים בלי נעלים בתוך הבית.

1. אין צריך להקפיד.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' רכ"ו אות י"ח) – "שאלה: האם מותר ללכת בגרביים בלי נעלים בתוך הבית. תשובה: מותר". מראי מקומות.

(א) שמירת הגוף והנפש (מבוא סוף פרק ט"ז, מילואים שם) – "ואוסיף גם אני כמה קפידות ששמעתי וראיתי ולא ידענא מקורם וטעמם ... ויש שמקפידים שלא ללכת בגרביים [בלי נעלים] בתוך ביתם. [ולולא דמסתפינא הייתי אומר שטעם קפידא זו בכדי שלא להתנהג כמו אבל ר"ל, ואל יפתח פיו לשטן]. [העירוני ממש"כ בזכרון למשה] [מכתבי תהילה: מכתב י"ז] שהחתם סופר לא לבש מנעלים אלא אנפלאות בכדי שלא להעיר הילדים בבית".

ו. לשפוך משקין לכוס כלאחר יד: דהעולם אומרים שכך מטהרים מת אין לשפוך כך.

1. אין צריך להקפיד.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' רכ"ו אות י"ט) – "שאלה: האם יש ענין להקפיד לא לשפוך משקין לכוס כלאחר יד. תשובה: א"צ להקפיד".

הגר"ח"ק זצ"ל (מאיר עוז ח"א סי' ו' סעי' ד' אות ז' ס"ק ד', עמ' ק"נ) – "שאין מקור למנהג שלא לשפוך שתיה הפוך, [דהעולם אומרים שכך מטהרים מת אין לשפוך כך]".

ז. האוכל קצוות הלחם (eating the end of a loaf of bread).

1. מנחת יצחק (ח"ט סי' ח' אות ז') – "שמעתי אומרים שאין לאכול מקצה האחרון של פת לחם, שזהו קשה לשכחה, האם יש מקור לזה בש"ס או שאר ספרים. הנני לא ידעתי מקור לזה, אבל גם אני נוהג כן מעולם, ומטעם דאיתא בירושלמי (תרומות פ"ח ה"ג), צריכין למיחש למאי דברייתא חוששין, ועי' ספר חסידים (סי' רס"א) שכתב, לפי שכל דבר שתופסין אותו בחזקת סכנה וכו', ובתשו' הרשב"א (סי' ט'), כתב, שכל דבר שיש קבלה ביד זקנים וזקנות, לא נסתר קבלתם, רק אחר הקיום שאינו באפשרו, ועי' בתשו' השיב משה (חיו"ד סי' ק"ג), וכנראה דלירושלמי הנ"ל כוון הש"ג (פ"ב דע"ז), וא"כ יש לומר הה"ד בנוגע לחשש שכחה, ועי' בפ"ת שם, וצ"ע עוד בכ"ז".

2. עי' לקמן, קשה לשכחה - לשיטות ומראי מקומות.

ח. להעביר תינוק מעל גבי השולחן.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ה') – "איפה המקור שאסור להעביר תינוק מעל השולחן (ר"ל שהיושבים בשולחן לא יעבירו תינוק לאלו שיושבים ממול). תשובה: העולם מקפידין (ועי' ביוסף אומץ סי' ס"ד)".

2. עי' לקמן, שולחן דומה למזבח [סכנה: עניני אכילה] - לשיטות ומראי מקומות.

ו] מנהג לקשור חוט שני (red string) - עי' יו"ד סי' קע"ח, לשיטות ומראי מקומות.

א. תוספתא (שבת פרק ו' הל' א') – "אילו דברים מדרכי האמורי המספר קומי והעושה בלרית והמגבה לגודגדון והמגוררת בנה בין המתים והקושר מטוטלת על ירכו וחוט אדום על אצבעו והמונה ומשליך צרורות לים או לנהר הרי זה מדרכי האמורי".

1. ב"י (ס"ק ב'), הו"ד חוקת עולם (פרק א' סעי' ט') – "כתבו הגהות מיימוניות בפרק י"א מהלכות ע"ז (הל' א') בשם רא"מ (יראים השלם סי' שיג) דמסברא אין להוסיף על מה שמנו חכמים שהיתה קבלה בידם שהוא מחוקות הגויים וכתב סמ"ג (שם) בתוספתא דשבת (שם) מונה כל מה שהיתה קבלה ביד חכמים מחוקותיהם ודרכי האמורי עכ"ל ובאמת שהרבה דברים שנויים באותה תוספתא שיש בהם משום דרכי האמורי והרבה בני אדם נכשלים בהם ואין איש שם על לב ושמו משמע להו שאין לחוש משום דרכי האמורי אלא לדברים שהוזכרו בגמרא בלבד וכל שאר דברים השנויים בתוספתא הו' דלא כהלכתא דאם לא כן לא הוה שתיק תלמודא מינייהו".

(א) ברכי יוסף (על הדף סי' קע"ט סוף סעי' ג') – "ומ"ש התוספתא אינה כהלכה אלא כגמרא דידן הכוונה דסתמא דתלמודא דידן ידע דאיכא תנאי דפליגי על תוספתא זו ונקוט כוותיהו וכדאמרינן בעלמא".

(ב) רב פעלים (יו"ד ח"ב סי' כ"ט) – "כתב על דבריו הרב נר מצוה, בפרקא דאמוראי דף רי"ד ע"א אות ט', דהני אינשי דעבדי הכי לדידהו ס"ל, כיון דהך מלתא לא הובא בגמרא, בהדי מילי שאמרו שיש בהם מדרכי האמורי לא נאסר, ונ"ל דהיינו טעמא כיון דלהגן מן המזיקין קא עביד לית לן בה, וכ"נ ע"ש, וכבר הרב הנז' בדף רי"ג באות ג' הביא כלל גדול מן הרשב"א ז"ל, בתשובה סי' קס"ו ותי"ג ותתכ"ה, שאין לחוש משום דרכי האמורי אלא באותם הדברים שהוזכרו בגמרא בלבד, שהם אסורים מד"ה, ולא שאר הדברים השנויים בתוספתא, שאין לנו לאוסרן, וכתב עוד שכן כתב מרן בב"י סס"י קע"ח בשם הסמ"ג לאוין נו"ן, דאין לחוש משום דרכי האמורי אלא לדברים שהוזכרו בגמרא בלבד, אבל שאר דברים השנויים בתוספתא הו' דלא כהלכתא, דאל"כ לא הו' שתיק תלמודא מנייהו. גם הביא שם מ"ש בהגמ"י בשם רא"ם, דמסתברא אין להוסיף על מה שמנו חכמים, שהיתה קבלה בידם שהיא מחוקות הגויים, ע"ש. וכן ראיתי להגאון חיד"א ז"ל, בשו"ר ברכה סי' קע"ט אות ד' שכתב בשם הרב חס"ל, דאין לחוש משום דרכי האמורי אלא לדברים שהוזכרו בגמרא, אבל שאר דברים השנויים בתוספתא הם דלא כהלכתא, דאל"כ לא הוה שתיק תלמודא מנייהו, וכתב על זה רבינו חיד"א ז"ל, תחלת דבריו הוא כלשון מהריק"ש, דגם הוא כתב עליהם והוא דעת ר"א ממיץ בספר יראים מצוה צ"ח, והביאו הגה"מ פ"א, ומ"ש שהתוספתא אינה כהלכה אלא כגמרא דידן, הכונה הוא דסתמא דתלמודא ידע דאיכא תנאי דפליגי על התוספתא זו, ונקיט תלמודא כוותיהו עכ"ל".

ב. כן המנהג.

1. באר משה (ח"ח סי' ל"ו אות ג') – "אם יש מקור למנהג לקשור חוט שני מפני עיה"ר על התינוק ועגלתו וכיוצ"ב. השבתי כן היה המנהג, והכל עשו כן. כן דקדקו לקשור חוט שני אדום על עגלה או מטת התינוק מפני עין הרע, וכל אלו הג' מנהגים בכלל מנהג נשים זקנות שעליהם כ' הרשב"א שאל יזלזלו בדבריהן ובמנהגיהם כי בודאי יסודתם בהררי קודש גם אם נעלם הטעם ממנו".
2. ויען דוד (ח"ג יו"ד סי' נ"ד) – "מותר לקשור חוט אדום להציל מעין הרע, ומקור מקומו טהור שחוט תכלת מהני לזה".
3. מאורות נתן (חנוכה, בהקדמת הספר עמ' ט"ו) – "שהקשה לי ח"א על מה שנהגו להקיף בחוט אדום סביב המצבה שעל קבר רחל אמנו זיע"א, וקושרים החוט על היד לסגולה וישועה, ותמה ע"ז מהא דאיתא בתוספתא שבת (פרק ז' ה"א) דהקושר חוט אדום על אצבעו הרי זה מדרכי האמורי. והנה הדבר ידוע ומפורסם שכן נהנו אמותינו מימי קדם ואשר מקובל אצלם סגולה זו מדור דור, וכן ה' מפורסם הדבר גם בחו"ל..."

ג. מחמיר: אין לעשות.

1. הגר"ח זצ"ל (הקדמה לס' הקטן והלכותיו שאלה כ"א) – "האם מותר לקשור חוט אדום ע"ג יד תינוק נגד עינא בישא, דבתוספתא שבת פרק ח' אות ד' לחד מ"ד הוי מדרכי האמורי. תשובה: אין לעשות כן".
- ע"י הגר"ח זצ"ל (סגולות רבותינו, ענינים שונים שאלה ט"ו) – "שמעתי שיש סגולה להקיף את קבר רחל בחוט אדום, והנושא אותו הוא סגולה לשמירה וכן סגולה למעוברת שלא תפיל ח"ו. האם מותר לעשות כן ולהקיף בחוט וכנזכר, ולהשתמש בחוט כסגולה. תשובה: לא שמענו סגולה זו ואולי זה מדרכי האמורי".
- ד. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ח סי' נ"א עמ' כ"ו), הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה פרק נ"א), שמירת הגוף והנפש (מלואים מבוא פרק ט"ז ד"ה ובשו"ת), אבני דרך (ח"ו סי' קי"ז), לבושה של תורה (ח"ב סי' ס"ג אות ט"ו), ויהי בנסוע (פרק ל' הע' נ"ט).
1. שאילת שאול (ח"א יו"ד סי' כ"ח) – "ומעתה לקשור חוט אדום על האצבע יש לאסור כיון שמפורש בתוספתא לאיסור אבל במקומות אחרים נראה שמותר".
2. הקטן והלכותיו (תיקונים והוספות אות פ"א) – "והעירוני דדרכי האמורי שבתוספתא הוא רק כשכורכים על אצבעו, ומשמע דבמקום אחר בגופו, שרי. ובאמת שמעתי לפני שנים מזקני הגה"צ רבי משה אהרן שטרן זצ"ל שקיבל מזקני ירושלים סגולה לחולה וכדו' ליקח חוט אדום ולהקיפו ז' פעמים סביב קבר רחל ואח"כ ילבשנו החולה על צווארו, וזקני עצמו עשה כן בשביל חולה, וראו נפלאות".
3. R.J.J. (חנ"ד עמ' ס"ג) –

Having said all that, we can now go back to consider the question of the red strings given out at the Kotel for wearing around the wrist. If these strings were known to be effective in protecting people from harm, it would be permissible according to most authorities. If they were known to be ineffective, it would be a violation of the prohibition of Darchei Emori to wear them. If we are unsure whether they work or not, (i.e., some reputable people claim that it works), then there would be a disagreement between the Ran and Rabbeinu Yonah whether it would be permissible. As concluded earlier, it would be better to not use them, but it would not be forbidden. How are we to know if they work? It is amazing to discover that tying a red string around the finger is actually brought in the Tosefta in Shabbat as one of the genuine Darchei Emori. In light of this, one would think it would be totally forbidden to put one on. The Beit Yosef, however, states that perhaps any practice listed in the Tosefta as Darchei Emori that is not brought in the Talmud, is not Darchei Emori according to the Talmud. Accordingly, red strings would not be Darchei Emori, as they are brought only by the Tosefta and not by the Talmud. Rav Moshe Stern, the Rav of Debrecin, states that there was a custom for hundreds of years in his family and in much of Europe to tie a red string around the crib of small children. He ends by saying that one ought not laugh at the customs of our grandparents, as they are surely rooted in the highest places. The Chavot Yair states that if there is a supernatural custom that many Jewish people have kept for many years, we can assume it had been checked out and known to help, and it is therefore permissible. If all this is true and we would like to reconcile the Tosefta we will have to say that there is a difference between tying a red string to the finger and tying one to a crib. According to this, of course, there may also be a difference between tying string to the wrist of a child and the wrist of an adult. In any event, it would seem that if there is a dispute among reputable people whether tying a red string to the wrist is effective or not, it would be best to avoid it but not forbidden. The same would be true for all other segulot. They should only be used if they are known to work from reputable authorities, or according to some, from a long-standing Jewish tradition.

ז. הכנסת מאכלים ומשקים לבית הכסא ובית המרחץ.**א. מיקל.**

1. ע"י שלמת חיים (סי' ט', דפו"ח או"ח סי' י"ג) – "אם יש בכיס בגדו דבר מאכל, האם מותר ליכנס כך בביהכ"ס. והנה בבאה"ט (סי' ג' סק"ב) כתב 'דאין לאכול שם', ולא כתב רבותא יותר דאין להכניס שם מאכל דממילא ישתמע דאין לאכול שם, וגם דבר זה הוא

קודם לאכילה, משמע קצת דאין להקפיד בזה. ואולי משום דקאי על דברי הש"ע כתב כן. תשובה: ודאי מדינא אין בזה איסור, אבל אין ראוי לעשות כן מצד נקיות הדעת."

2. באר משה (ח"ד סי' ב', ח"ה סי' א', ח"ח סי' מ"א) – "במאכל שהוכנס לביה"כ מותר בלא פיקפוק".

3. הגרש"א זצ"ל (חכו ממתקים ח"א ריש עמ' ק"ה) – "שאוכל שהוכנס לבית הכסא, מותר באכילה".

4. אור לציון (ח"א או"ח סי' א') – "שמותר לשותות מן המים הללו (ומיהו פשוט שלא יברך שם). וגם אוכלין ומשקין שהוכנסו לשם, כל עוד לא הוכנסו לחלל האסלה או האמבטיה, אינם נאסרים, ואין שורה עליהם ר"ר כלל ועיקר. ואפילו הדחה ג"פ אין צריך".

5. עי' ציץ אליעזר (חי"ד סי' ב') – "דבר זה שיהא אסור ליכנס עם אוכלים או משקים בביה"כ"ס לא נזכר בשום מקום בהלכה, אין לזה שורש בחז"ל ואין זכר לה בשו"ע ונו"כ, הבאה"ט באו"ח סימן ג' סק"ב מוסיף רק על דין השו"ע שלא ידבר בביה"כ"נ. שכ"ש שלא יאכל. ואי היה מקום לאסור גם הכנסת האוכל, היה צריך להזכיר ביתירה על כן שבכלל אין להכניס שם אוכל, אלא משמע שעל עצם ההכנסה אין קפידה, וכל הקפידה היא רק על האכילה. וברור הדבר שאין לנו לדמות בזה גזירות חכמים זל"ז ולבוא להקיש ממה שאסרו תבשיל תחת המטה וכדומה, דאין לנו בזה אלא מה שמצאנו בדבריהם מפורש בזה. וכפי הנראה אין לדבר זה גם מקור מפורש אפילו ע"ד הנסתר ... שוב ראיתי עוד זאת בספר שו"ת אפרקסתא דעניא סימן קל"ג שזן ג"כ בענין הכנסת מאכלים בביה"כ"ס, והעלה וביירר שדבר זה בדבר קפידא להכניס מאכל בביה"כ"ס אין לו זכר בדברי חז"ל, ושלכל היותר יש לחוש בו מכא הא כי כלא דכילל הירושלמי פ"ח דתרומות דצריכים למיחש למאי דחיישין ברייתא ולכן י"ל דכו"ע מודים בזה דשרי בדיעבד ...".

6. הגר"ש זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' שצ"ג) – "שאלה: האם אפשר לאכול אוכל שנכנס לבית הכסא. תשובה: כן".

7. חוט שני (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"ד הע' ל"ג) – "כיון דלא נזכר איסור זה בש"ס ובפוסקים, ואדרבה עי' מג"א סי' קס"ו ס"ק ג' ובאר היטב סי' פ"ד ס"ק ב' ומשנ"ב ס"ק ז' שדנים כיצד לנהוג לענין ברכה כשרוצה לשתות בבית המרחץ".

חוט שני (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ז) – "שאלה: מה דין אוכלין ומשקין שהכניסו לבית המרחץ ובית הכסא. תשובה: מעיקר הדין אין רוח רעה שורה בהכנסת אוכלין ומשקין לבית המרחץ ובית הכסא, דאינה שורה אלא על אדם וכד' ששייך בו קדושה ולא בשאר דברים".

8. עי' אבני יספה (גם אני אודך סי' ה') – "ולפי זה נראה שאין חשש באוכל בבית הכסא, אלא הוא ענין של חסידות בעלמא. ולכן גם אין צורך למהר להוציא האוכל משם".

ב. מחמיר [מצד הירושלמי, דצריכין למיחש למה דברייתא חששין (יש לעי' אם זה אמת, שהעולם חוששים). א"נ מצד שכמו שיש רוח רעה על אוכלין תחת המטה, ה"ה יש רוח רעה בבית הכסא. ולכאורה הנ"מ בין הטעמים, בזמן שהאוכלים מכוסין].

1. מהר"ש מבעלז (טעמי המנהגים קונ"א עניני תפילין שייך לסעי' כ') – "הי' מקפיד שלא לאכול מאכל שהי' בבית הכסא".

2. עי' לקוטי מהרי"ח (דברים הנהגים בסעודה, עמ' קס"ג-א') – "ועיין בס' דברי יצחק לקוטים מהרב הגאון מו"ה יצחק אייזק מסוואלעווע ז"ל ששמע בשם הגה"ק מהר"ש מבעלז זצלה"ה שלא יאכל מאכל שהיה בביה"כ"ס ע"ש ועיין בס' ש"צ בדיני נט"י שחרית שכתב שם דהרוח רע דביה"כ"ס אינו שורה אלא על אדם שיש בו קדושה ליהנות ממנו ולא על מים ועצים ואבנים ע"ש בכ"ז ח"ו לא באתי לדחות בזה את דברי הרב הדומה למלאך ה' צבקות מהר"ש זצלה"ה כי רב תנא הוא ופליג וכדומה לי שכן הוא מנהג העולם להקפיד ע"ז".

3. שרגא המאיר (ח"ב סי' מ"א אות א') – "ובאמת למעשה החמרתי כל ימי בזה אפילו בעת הדחק שדירתי הי' בעלי' ולא הי' שם מים רק מבית הכסא, ולקחתי כל המים מלמטה למעלה, כי אצלנו הי' מקובל שמאכל שהי' בבית הכסא שורה בו רוח רע, ואסור לאכול או לשתות ממשקה שהי' בבית הכסא".

4. יצחק ירנן (ח"א סי' ה') – "אם הכניסו בטעות מאכלים ומשקים לתוך חדר בית הכסא או לחדר אמבטיא שיש שם בית הכסא, אסור לאכול ולשתות את כל המאכלים והמשקים אפילו שהיו מכוסים וסגורים לגמרי. ומה שאפשר לשטוף תחת הברז בחוץ, ישטוף ומותרים באכילה. אבל משקים ומה שאי אפשר לשטוף, אפילו נרבה, אסורים".

5. רבבות יובלות (ח"ב סי' י"ב, עי' רבבות אפרים ח"א סי' ח' אות ב', ח"ה סי' י', ח"ח סי' תע"א אות ג') – "אסור להכניס שום אוכל ומשקה לשרותים, בגלל קבלת טומאה. אבל אם האוכל נמצא בתוך שקית סגורה בשעת הדחק יש להתיר".

ג. לכתחילה יש להחמיר.

1. מהר"ם בריסק (ח"א סי' י') – "הנה לכתחילה ודאי יש לחוש שלא יכניס לביה"כ"ס אוכלין אפי' מכוסין כיון דעפ"ד הזוה"ק ר"ר שורה שם, אבל בדיעבד ...".

2. ישכיל עבדי (ח"ז או"ח סי' מ"ה שאלה ב').

3. חמד שלמה (ח"ב סי' צ"ט אות א') – "דבודאי לא יכנס שום דבר לבית הכסא דעיקר כדברי האומרים שרוח רעה שורה גם על האוכלין, אבל בדיעבד אפשר להתיר ...".

4. שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק' אות ג') – "יש להמנע מהכנסת אוכל לשרותים ובדיעבד אין המאכל נאסר".

5. תשובות והנהגות (ח"ב סי' ד') – "וודאי שיש למנוע לכתחלה מלהכניס אוכלין ומשקין לבית הכסא. אך בדיעבד באוכלין ומשקין שנכנסו לבית הכסא מדינא אין לאסור ... אבל בבית מרחץ שבו ביה"כ"ס יש להקל. ובאוכלין שנכנסו לבית הכסא שלכתחלה יש להחמיר בזה נראה שבשטיפת האוכלין מהני להוציא הרו"ר וכדהקיל בזה במ"ב לענין רו"ר דשחרית, וא"כ בשטיפת הפירות במים כדי שטיפה ג"פ מועיל להעביר הרו"ר וכמו שביארנו בח"א סימן א' ע"ש, אבל מן הדין בלאו הכי בדיעבד אין חשש וכמ"ש".

עי' תשובות והנהגות (ח"א סי' י"א) – "לא מצינו בפוסקים לאסור מדינא אוכלין שנכנסו לביה"כ"ס, ואדרבה בבאר היטב סי' ג' סק"ב שהוצרך לבאר שלא יאכל בביה"כ"ס, ומהל' דרך ארץ וצניעות עי"ש, משמע שהאוכל עצמו שנכנס לשם לא נאסר, וכדדייק מזה בתשובות שלמת חיים סי' ט', ומסיק שם שבודאי אין איסור מדינא רק מחמת נקיות הדעת, ואף על גב דרו"ר שורה בביה"כ"ס,

- אין לדמות כלל במילי דרו"ר, שלא אמרו שרו"ר שורה על האוכלין שם, רק לגבי האדם שנכנס לשם ואין לנו אלא מה שאמרו חז"ל להדיא לגבי אוכלין, כגון תחת המטה, או קודם הנטילה ... ואמנם שמענו מכמה צדיקים וקדושי עליון וביניהם מהר"ש מבעלזא זצוק"ל שהקפידו באוכלין שנכנסו לביהכ"ס, אין ללמוד מזה לדינא די"ל שלא החמירו רק לעצמם מרוב קדושתם ...".
6. וזאת הברכה (מעין הברכה פרק כ' אות ט"ו) – "לכתחלה יש להמנע מלהכניס מאכלים לשרותים, אך בדיעבד אם הכניסם הם מותרים באכילה (ואם אפשר ירחץ המאכל). בפרט יש להקל אם המאכל מכוסה או בתוך כיס (מנחת יצחק ח"ג סג)".
7. ילקוט יוסף (סי' ג' או"ח סעי' כ"ג, קיצור שו"ע או"ח סי' ג' סעי' כ"ג) – "יש להחמיר לכתחלה שלא להכניס אוכלים ומשקים לבית הכסא אפילו הם צרורים וחתומים בקופסא סגורה, ולכן אין להצניע קופסאות מאכל סגורים בחדר השירותים. אבל בדיעבד יש להתירם אפילו אין בהם הפסד מרובה. ואם יש לו בכיס בגדו אוכלים, ורוצה להכניס לבית הכסא, אם אין לו מקום להניחם, מותר להכניס בהם לבית הכסא. ואוכלים שאינם מחופים שהוכנסו לבית הכסא, כגון פירות, נכון לרוחצם ג' פעמים, ואם אי אפשר מותרים בדיעבד. וממדת חסידות טוב שלא לאוכלם".
8. מנחת גדעון (פרק ב' סעי' י"ג, סעי' י"ד) – "יש להזהר לכתחילה שלא להכניס מאכלים או משקים לבית הכסא, אפילו נמצאים בקופסא סגורה וכדומה, ולפי זה אותם הבתים שיש מעל חדר השירותים גגון (הנקרא אינטרסול – בויידים) ... עבר והכניס ...".

ד. האם מועיל שטיפת פירות ג"פ - לפי המחמירים לעיל.

1. מהני.
- א) תשובות והנהגות (ח"ב סי' ד') - לשונו מובא לעיל.
- ב) שבט הקהתי (בית מתתיהו ח"ב סי' ל"ט סוף אות ב') – "אפשר להכניס פירות שביעית לביהכ"ס אם הם בשני כיסים, ואפשר לשטוף אח"כ ג"פ, ועוד שיש הרבה שאין מקפידים ע"ז, ובפרט בביהכ"ס דידן".
2. מחמיר.
- א) הגר"ח זצ"ל (בית מתתיהו ח"ב סי' ל"ט סוף אות ב') – "והגר"ח"ק כתב לי בפירות שביעית שנכנסו לביהכ"ס ומקפיד לא לאכלן מה יעשה עמם, וכתב לי יגנום, והיינו שמקפיד לא לאכול גם ע"י שטיפה".
3. מראי מקומות – וזאת הברכה (מעין הברכה פרק כ' אות ט"ו, לשונו מובא לעיל), בית מתתיהו (ח"ב סי' ל"ט אות ב' ד"ה ואכן).

ה. הכנסת תרופות לבית הכסא (medicine cabinet): למחמירים לעיל.

1. מיקל.
- א) באר משה (ח"ח סי' מ"א) – "ועוד יותר טוב התרופות להקל מאוכלין ומשקין. דלרוב התרופות בקופסאות ואפילו בלא קופסאות דבר מה מכסה כל תרופה שעיקר התרופה מה שבאמצע הפילל באמצע הכדור ובחוץ רק דבר המשמר נראה ולא גוף התרופה המרפא. ועוד דהתרופה איננו מגולה בכל אופן מונח בשום דבר מכוסה הדק היטב באופן דלית מאן דחש ומותר לכתחילה".
- ב) עי' ציץ אליעזר (חי"ד סי' ב') – "דמכ"כ שאין לחוש בזה בנוגע לתרופות, דבזה הא לא שמעינן אפילו דחיישא בזה ברייתא ולכן אין כל מקום אפילו לדמות זה לההיא דירושלמי דתרומות שצריכים לחוש למאי דחיישין ברייתא, ולא שייך בכלל להעיד בזה על מנהגא של קפידא מכיון דהוא דבר שאינו מצוי וזה נקרה או נצרך לפעמים אצל קצת חולים אשר צריכים לשאת אתם בכיסם את התרופות. וא"כ בודאי ובודאי שיש לצרף בזה גם הנימוק שבתי כסאות שלנו נמצאים בישוב. ואם עוד נוסיף עלה עוד נימוק מה שבתי כסאות של זמנינו מעליותא איכא בהם עוד מהבתי כסאות שהיו לפני דורות שלפנינו בזה שהצואה נופלת בהם בתוך המים ונשטפת מיד לחוץ, ומקום הצואה מצופה בזכוכית או מתכת, שיש שדנים משום כך שלא יהא בכלל ע"ז שם ביהכ"ס, יעוין חזו"א מועד סימן י"ז, ועוד, עיין שם. ומכ"ש שלא שייך בזה רו"ר. מכיון שאין כ"כ זוהמא. אזי בודאי ובודאי שיש להתיר אפילו לכתחילה ליכנס אתם לביהכ"ס כשאין לו איפוא להשאירם בחוץ. ורק מהיות טוב כשזוכר ויש לו איפא להשאירם בחוץ בשופי, אז רק מצד חומרא בעלמא מן הראוי שישאירם בחוץ".
- ג) תשובות והנהגות (ח"א סי' י"א) – "ונשאלתי באלו שמחזיקים רפואות בבית המרחץ שמשמש לבית הכסא, ובזה מלבד כל הנ"ל יש עוד כמה צדידין להתיר כהמנהג ולא לחשוש בזה אף לכתחילה, ראשית שהוא מר ואינו אוכל, ועוד שהוא מכוסה, ומדינא אין בזה אסור וכמבואר ב'שלמת חיים' לרבי שלמה סאבל זצ"ל, והמחמיר לעצמו יחמיר שעניני רוח רעה וסכנתו לנפש, סתום, אך אין להורות בזה להחמיר לאחרים שעיקר איסורו חומרא וכמ"ש, וכה"ג נראה שלא חששו וע"כ נראה שמן הדין אין בזה חשש כלל וכן נהגו".
- ד) דברי אור (ח"ג סי' מ"ב אות ג').
- ה) ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק י"א אות ו').
2. תלוי אם מברך עליהם.
- א) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ה) – "שמעתי דהיושבים בבעלזא לא הקפידו שלא יקחו אבקת קפה בבהכ"ס והטעם דלא הוי אוכל בפנ"ע ואין רו"ר שורה עליו ... ברם הני רפואות דיש להם טעם דאז מחויב לברך עליהם כדאי' [בסי' ר"ד ס"ח] א"כ דינו כאוכל. רפואות שאין להם טעם אין להקפיד שלא יכניסם תחת המטה או בביהכ"ס. אבל הרפואות שיש להם טעם יש להקפיד לא לשומם תחת המטה ולהכניסם בביהכ"ס".
- ב) ילקוט יוסף (סי' ג' או"ח סעי' כ"ד, קיצור שו"ע או"ח סי' ג' סעי' כ"ד) – "לכל הדיעות מותר להכניס לבית הכסא כשיש תרופה בכיס בגדו. אולם תרופות שיש בהם מתיקות ומוצצין אותן, יש לנהוג כמבואר בסעיף הקודם".
3. מראי מקומות.
- א) רבבות אפרים (ח"א סוף סי' ח', ח"ב סי' ו' ד"ה ומ"ש) – "ונשאלתי מה בדבר אלו שמחזיקים רפואה בבית הכסא כידוע בארון הקטן. ועניתי כי כידוע זה שם בבקבוק וחתום. ועוד מדאין מברכין על רפואה ש"מ דאין ע"ז שם אוכל ומותר ועיין בזה".

(ב) הגר"ח זצ"ל (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רכ"ג, הע' ר"כ) – "תרופות שהוכנסו לביהכ"ס מה דינם. תשובה: יש מקום להקל [דלענין תרופות שלא אוכל נינהו אף להמחמירים באוכלים בזה יש להקל ... ומ"מ לענין לכתחילה לאחסן תרופות בביהכ"ס השיב רבינו במכתב אחר דיש מקפידין]."

ו. משחת שיניים (toothpaste), מי פה (mouthwash) - למחמירים לעיל

1. מיקל – הגר"ח זצ"ל (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא הע' ר"כ, "וכ"ז בתרופות דהוי מיהא דבר הנאכל אבל מותר לאחסן בביהכ"ס נוזל של תמיסה לשטיפת פה וכן משחת שיניים).
2. מראי מקומות – הרכב"מ דדון (משנת יוסף ח"כ עמ' ק"ג).

ז. הכנסת אוכלין לבית המרחץ, חדר אמבטיה [כשאין שם בית הכסא].

1. מיקל.

(א) הר צבי (או"ח ח"א סי' נ') – "ובבית המרחץ מפורש להדיא במס' שבת (דף מא) שהיו שותים מים בבית המרחץ, ויעוין במג"א (סוף סימן קסו) שכתב בשם האגודה (שבת, סימן ו) וז"ל: הרוצה לשתות בבית המרחץ יברך בבית החיצון ע"מ לשתות בפנימי".

(ב) תזו"א (אגרות וכתבים הוראות ונהגות פרק ל"ו אות ה') – "בחדר האמבטי' והמקוה שבביתו החזיקו שם כמה פעמים אוכלין וגם מלחו שם בשר".

(ג) דבר יהושע (ח"א סי' ע"ו) – "שאין שום איסור בדבר דבכגון דברים אלו אין לדמות מלתא למלתא ואין לנו אלא מה שפירשו הראשונים ככני מלאכים שצפו ברוה"ק וגילו לנו איפא שורה רו"ר ואין בידינו לחדש בענינים כאלו דברים מעצמנו, ובפרט שבנדון שאלתו אדרבה מצינו ראיות מפורשות שאין חשש ...".

(ד) מנחת יצחק (ח"ג סי' ס"ג) – "לענין מרחץ, דס"ל להש"ע שם, והוא מדברי אבודרהם (שהובא בב"י שם), שצריך ג"כ נטילה ביוצא ממרחץ, וכמו בביה"כ, ומ"מ מצינו בפירוש במרחץ, דאין המשקין נאסרים על הכנסתם לשם, וכדאיתא במג"א (סי' קס"ו סק"ג) ובבאר היטב (סי' פ"ד סק"ב) ובמשנה ברורה (שם סק"ז), דדנו שם האין להתנהג עם הברכה, אם רוצה לשתות מים בבית המרחץ עיין שם".

(ה) בצל החכמה (ח"ג סי' י"א אות א') – "מה ששאלת במכניס אוכל לבית המרחץ אם נאסר המאכל אחר שהוציאו משם. לענ"ד פשוט שמותר. שהרי מבואר במג"א (סי' קס"ו סק"ג) הרוצה לשתות בבית המרחץ יברך בבית החיצון ע"מ לשתות בפנימי דהוי כמו מפינה לפינה ע"ש. ובפרמ"ג (סי' פ"ד משב"ז סק"ג) מעתיק דבריו. גם במ"ב (שם סק"ז) כ', אין לשתות בבית המרחץ כי הלא אסור לברך שם ומי שרוצה לשתות יברך בבית החיצון ע"ש. הרי דגם במרחץ גופא מותר לשתות ולא נאסר המשקה ופשוט דה"ה לאוכלין. ומכש"כ בחדרי אמבטי' שבזמנינו".

(ו) דברי שלום (קרוי, ח"ג סי' א') – "אבל בהכניס מאכל בדיעבד לבית המרחץ אין מקום להחמיר כלל לענ"ד, ואפי' באין הפסד יש לחוש להחמיר משום איסור דבל תשחית, לכן אין להחמיר בהכניס לבית המרחץ מאכל או משקה כלל".

(ז) אור לציון (ח"א או"ח סי' א') – "האמבטיאות שלנו נאסרות מחמת מותרי האדם שבהן, וגם בזה דוקא האמבטיה עצמה נאסרת אבל שאר החדר לא נאסר ... ולכן נראה דמותר ליטול ידיו מן הברזים שבחדרי האמבטיה והשירותים וכדומה, וה"ה שמותר לשתות מן המים הללו (ומיהו פשוט שלא יברך שם). וגם אוכלין ומשקין שהוכנסו לשם, כל עוד לא הוכנסו לחלל האסלה או האמבטיה, אינם נאסרים, ואין שורה עליהם רו"ר כלל ועיקר. ואפילו הדחה ג"פ אין צריך".

(ח) ביע אומר (ח"ג או"ח סי' א' אות ו') – "דלפע"ד היה נראה להוכיח דליכא לימחש משום רו"ר בבית המרחץ. ממ"ש בשבת (מא) ואשתי ממיא דבי באני. ופרש"י מן המים החמין ואפי' לא הוחמו אלא לרחיצה. ע"ש. ואילו היה חשש רו"ר בבית המרחץ היאך אפשר לשתות מים הנמצאים שם, ותנח עליהם הרוח. א"ו דדוקא בבית הכסא דנפיש זוהמיה אתהני ההוא רוחא מלכלוכא וטינופא. משא"כ בבית המרחץ. וכמו שמצינו בשבת (י' רע"ב) שמחלק בין בהכ"ס לביהמ"ר, ולגירסת התוס' ה"ט דשאני בהכ"ס דנפיש זוהמא. ע"ש. ודוחק לומר שלא התירו לשתות מים בביהמ"ר כ"א בבית החיצון ומן המים שהחמו בחוץ. וכמו כן יש להעיר ממ"ש האגודה (פ"ק דשבת) שהרוצה לשתות בבית המרחץ יברך בבית החיצון ע"מ לשתות בבית הפנימי, וכ"מ בפ' ע"פ דהוי מפינה לפינה. והובא במג"א (ס"ס קסו). ובא"ר (סי' פד סק"ג). ובעטרת זקנים שם. ובס' בית הרואה (דף ד ע"א). וכ"ה בכה"ח פלאגי (סי' ח אות ח)".

(ט) יצחק ירנן (ח"א סי' ה' ד"ה ואגב) – "ולדינא נראה שיש לסמוך על מה שכתב באות ו' שאין רו"ר כלל בבית המרחץ. ופשוט".

(י) תשובות ונהגות (ח"א סי' י"א, ח"ב סי' ד' ד"ה אמנם) – "והרי גם בבית המרחץ הצריכו נטילה משום רו"ר כדאיתא בשו"ע סס"ד ובמ"ב שם, ואעפ"כ לכו"ע לא נאסרין אוכלין ומשקין שנכנסו שם כדאיתא בשבת מ"א א' אשתו מיא דבי באני ע"ש".

2. לכתחילה יש להחמיר.

(א) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק' אות ג') – "יש להמנע מהכנסת אוכל לשירותים ובדיעבד אין המאכל נאסר ויש ליתור גם במרחץ. (וכנ"ל אות א' דמי לביהכ"ס)".

שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"א אות ד') – "גם באמבטיה ללא שירותים דעת מרן שליט"א שיש מקום להחמיר וע"כ יש להמנע מהכשרת בשר בחדר האמבטיה. [ויש מקילים בזה בזמנינו שהחדר נקי]."

3. מראי מקומות – בית ברוך (כלל' ב' ס"ק י"ט מלואים, עמ' ת"ג), משנת יוסף (חי"ג סי' רס"ב ד"ה כל).

(א) הגר"ח זצ"ל (נקיות וכבוד התפילה עמ' קפ"ה אות ט"ז, פרק ב' הע' ט"ז) – "האם מותר להכניס אוכלים ומשקים לחדר אמבטיה וכן לחדר שירותים. תשובה: יש מחמירים".

הגר"ח זצ"ל (נקיות וכבוד התפילה עמ' קפ"ה אות ט"ז) – "מה הדין בדיעבד כשהכניס. תשובה: בדיעבד מותרים מעיקר הדין".

הגרח"ק זצ"ל (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רכ"ו) – "האם מותר להכניס אוכלין לחדר אמבטי'. תשובה: יש להקל במקום הצורך [דלענין בית המרחץ אפשר שאף המחמירים בביהכ"ס, בבית המרחץ לא החמירו וע"כ יש להקל במקום הצורך אבל שלא במקום הצורך טוב לזהר גם בזה דבעלמא בית המרחץ דינו כביהכ"ס]".

הגרח"ק זצ"ל (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רכ"ז) – "שמעתי אומרים שמרן החזו"א זצוק"ל החזיק דברי מאכל בחדר אמבטי' האם זה נכון והאם ה' שם גם בעהכ"ס. תשובה: נכון ולא ה' שם ביה"כ והאמבטי' **היתה מיוחדת גם למאכלים**". הגרח"ק זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שנ"ט אות רכ"ט) – "האם מותר לאכול מאכל שהיה בבית הכסא. תשובה: מעיקר הדין אין איסור רק יש מחמירין".

ה. בית הכסא שלנו - למחמירים לעיל.

1. יש צד להקל – מנחת יצחק (ח"ג סי' ס"ג, לשונו מובא לקמן), הו"ד בבצל החכמה (ח"ג סי' י"א אות ב', לשונו מובא לקמן), ציץ אליעזר (חי"ד סי' ב', לשונו מובא לעיל), שבט הלוי (ח"י סי' קס"ה אות ה', לשונו מובא לקמן), שבט הקהתי (בית מתתיהו ח"ב סי' ל"ט סוף אות ב', לשונו מובא לעיל).

ט. מכוסה.

1. יש צד להקל – באר משה (ח"ח סי' מ"א, לשונו מובא לעיל), שבט הלוי (ח"י סי' קס"ה אות ה', לשונו מובא לקמן), תשובות והנהגות (ח"א סי' י"א, לשונו מובא לעיל), וזאת הברכה (מעין הברכה פרק כ' אות ט"ו, לשונו מובא לעיל), ילקוט יוסף (סי' ג' או"ח סעי' כ"ג, קיצור שו"ע או"ח סי' ג' סעי' כ"ג, לשונו מובא לעיל).

2. מראי מקומות – מהר"ם בריסק (ח"א סי' י', לשונו מובא לעיל), שבט הקהתי (בית מתתיהו ח"ב סי' ל"ט סוף אות ב', לשונו מובא לעיל).

י. מראי מקומות – לב חיים (ח"א סי' ס"ו, "ועדיין צריך ישוב"), מאסף לכל המחנות (סי' ד' ס"ק ל"ו), בית ברוך (כלל' ב' ס"ק י"ט מלואים, עמ' ת"ג), דברי שלום (ח"ו סי' י"ח על סי' פ"ח), דברי שלום (קרויז, ח"ג סי' א'), שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ד הע' כ"ט ד"ה ובענין, מלואים), משנת יוסף (ח"ג סי' רס"ב), נקיות וכבוד התפילה (פרק ב' הע' ט"ז), פסקי תשובות (סי' קע"א אות ט' ד"ה אבל), עץ השדה (סי' כ"א הע' *), ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק י"א אות ו'), בית מתתיהו (ח"ב סי' ל"ט), אבני דרך (חט"ו סי' ב').

1. חסד לאלפים (או"ח סי' ד' סעי' א'), בן איש חי (עוד יוסף חי פר' תולדות אות ו') – "הנוגע באוכלין ומשקין קודם נט"י דשחרית או נט"י של בית הכסא, הרי זה מטמא אותם האוכלים ומשקים, והוא הדין אם הכניס אותם לבית הכסא, ולכן אין ליטול ידינו במים שהכניסם לבית הכסא, שכבר נטמאו".

2. אפרקסטא דעניא (ח"א סי' קל"ג) – "בנ"ד דאין זכר לו בדברי חז"ל, ולכל היותר יש לחוש בו מכא הא כלל דכיל הירושלמי פ"ח דתרומות 'דצריכי' למיחש למה דחיישין ברייתא' ... מלשון הש"ע ורמ"א בחו"מ נראה דאין לחוש לסכנה רק באלו דחשיב שם וביו"ד, אלא דסיים הב"ש אמנם כבר אמרו בע"ז ד"ל פירוקא לסכנתא במה שמב' בש"ס, והפ"ח הביא כל הדברים בסי' קט"ז עכ"ל, א"כ ה"ד בהמבואר בש"ס עכ"פ, משא"כ במה שלא הוזכר בדברי חז"ל, יש לפקפק גם על לכתחילה אם לא מכא דברי ירושלמי הנ"ל, ומ"מ בדיעבד נראה דאין חשש, ועי' שו"ת פרי השדה ח"ג סי' קנ"ט".

(א) באר משה (ח"ח סוף סי' מ"א) – "אפרקסטא דעניא ... בירושלמי ... לא קרב זה לזה, דהא דחיישי סתם בנ"א הוא משום דרואין שכל היוצא מביה"כ מחויבים ליטול ידיהם **טעו בדבר** לחוש ומה לנו בטעותם ופשוט".

3. הר צבי (או"ח ח"א סי' נ') – "מים מברז הנמצא בביהכ"ס לשתייה ולנט"י ... הענין השני שמצינו שורה על אוכלים ומשקים, הוא לענין אוכלים ומשקים שתחת המטה. דאיתא בפסחים (דף קיב ע"א): תנא, אוכלים ומשקים תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליה. וכ"פ המחבר בשו"ע יור"ד (סימן קטז סעיף ה). אולם גם בזה אין מפורש רק אזהרה שלא יניחם תחת המטה משום רוח רעה, אבל עדיין לא מפורש שאוכלים ומשקים שהניחם תחת המטה יאסרו לאכילה ושתייה. ובאמת העלה כן בשו"ת שבות יעקב (ח"ב, סימן קה) שאין בזה רק אזהרה לכתחילה אבל בדיעבד אין כאן חשש איסור, והסכימו עמו עוד אחרונים. אמנם דעת הגר"א משמע שאוכלים ומשקים שהניחם תחת המטה גם בדיעבד אין לאוכלם, (יעוין פ"ת שם ס"ק ה שבספר בינת אדם כתב בשם הגר"א וכו' והוא ז"ל כתב ע"ז דהאידנא כיון דדשו בה רבים וכו'). אבל גם לדעתו **אפשר שאין ללמוד ענין רוח רעה שבביהכ"ס מענין ר"ר שתחת המטה. ומה שמפורש מפורש ומה שלא מפורש** אין לנו להוסיף יותר מן המפורש, וכ"כ בהדיא הגאון ר"י אלגאזי בספר שלמי צבור (דיני נט"י שחרית, סעיף ד) שאין רוח רעה שורה על המים בכלי של בית הכסא שהוכנסו לביה"כ ומותר לרחוץ בהם הידים אחר צאתו מביהכ"ס דמה יש לרוח רעה בעצים ואבנים והיא אינה רודפת רק אחר מקום שיש בו קדושה ליהנות ממנו דאם באנו לחשוש בכך נאמר לו שירחץ גם מלבושיו שנכנס בהם בבית הכסא, ע"כ. ומשמע שם בדבריו שמים שהוכנסו בכלי אחר לביהכ"ס לא בכלי של בית הכסא ה' מותר גם לשתות מן המים אלא בכלי של בית הכסא אין לשתות מהם משום בל תשקצו שנפשו של אדם קצה בכלים המיוחדים לביהכ"ס כמבואר בשו"ע יור"ד (סימן קטז סעיף ו). גם מלשון המרדכי והאבודרהם והשו"ע משמע שהשו"ע לענין זה היוצא מבית המרחץ ליוצא מביהכ"ס, ובבית המרחץ מפורש להדיא במ"ס שבת (דף מא) שהיו שותים מים בבית המרחץ, ויעוין במג"א (סוף סימן קסו) שכתב בשם האגודה (שבת, סימן ו) וז"ל: הרוצה לשתות בבית המרחץ יכרך בבית החיצון ע"מ לשתות בפנימי, אלא שלמעשה קשה לתקוע בזה יתדות וללמוד מבית המרחץ לבית הכסא, מפני שסוף כל סוף מצינו בגמרא שבת (דף י) לענין הזמנה דבעי למיפשט מביהכ"ס למרחץ והמסקנא שם שאין להשוות בית המרחץ לבית הכסא דשאני ביהכ"ס דנפיש זוהמא. היוצא מכל הנ"ל, שגם לדעת רוב הפוסקים שהיוצא מבית הכסא צריך ליטול ידיו אף בלא עשה צרכיו משום רוח רעה השורה על הידים, מ"מ **לענין אוכלים ומשקים שהיו בביהכ"ס יש הרבה סניפים להתירם באכילה**, שלדעת השלמי צבור אין בכלל רוח רעה שבביהכ"ס שורה רק על הידים ולא על אוכלים ומשקים. ואפילו לענין רוח רעה

שתחת המטה שבפירוש אמרו בגמרא שהיא שורה על אוכלים ומשקים, העלו השבות יעקב ועוד אחרונים שאינו אלא אזהרה אבל בדיעבד לא נאסרו באכילה. והמעין שם בשבות יעקב יראה שהדיעבד לענין זה הוא על ההנחה, כלומר שבדיעבד אם הניחם תחת המטה אין קפידא כלל לאוכלם אפילו לכתחילה והאזהרה לכתחילה היא רק על ההנחה.

4. מנחת יצחק (ח"ג סי' ס"ג) – "הנה לא ידעתי מה דחמירא לי' לכ"ת, הענין של אוכלין ומשקין שהוכנסו לביה"כ, מהא דיוצא מביה"כ דצריך נטילת ידים, ולא כן היא, דהרי הדין דיוצא מביה"כ, מבואר בש"ס (סוכה מ"ו וב"ק י"ז) וש"ע (סי' ד' סעי' ח"י), ואלו הדין של אוכלין ומשקין שיאסרו ע"י הכנסתן לביה"כ, אין להם שום מקור בש"ס וש"ע, ואדרבה לענין מרחץ, דס"ל להש"ע שם, והוא מדברי אבודרהם (שהובא בב"י שם), שצריך ג"כ נטילה ביוצא ממרחץ, וכמו בביה"כ, ומ"מ מצינו בפירוש במרחץ, דאין המשקין נאסרים על הכנסתם לשם, וכדאיתא במג"א (סי' קס"ו סק"ג) ובבאר היטב (סי' פ"ד סק"ב) ובמשנה ברורה (שם סק"ז), דדנו שם האין להתנהג עם הברכה, אם רוצה לשתות מים בבית המרחץ עיין שם, ואף ד"ל דשאני בית הכסא דמאס טפי, וכדאיתא (במס' שבת י'), אבל לא מצינו זה בש"ס וש"ע בפירוש, וכל הענין שנהגו העולם להקפיד בזה, נובע ממה שאיתא בספר דברי יצחק (לקוטים מאת הרב הגאון מוה"ר יצחק אייזק מסוואלעווע ז"ל), ששמע בשם מרן הגה"ק מהר"ש מבעלזא זצלה"ה, שלא יאכל מאכל שהי' בבית הכסא עיין שם, אמנם ראיתי בספר ליקוטי מהרי"ח (בדברים הנוהגים בסעודה) שהביא מס' ש"צ (בדיני נט"י שחרית) שכתב שם דהרוח רע דבית הכסא, אינו שורה אלא על אדם שיש בו קדושה להנות ממנו, ולא על מים ועצים ואבנים עיין שם, אבל בכ"ז אי אפשר ח"ו לדחות דברי הרב הדומה למלאך ד' צבאות מהר"ש זלה"ה, כי רב תנא הוא ופליג, וכן מנהג העולם עכ"ת, ובהגהות זכרון מנחם שם, הביא מספר חסד לאלפים (סי' ד'), שכתב דאם הכניס אוכלים ומשקים בביה"כ מטמא האוכלים ודלא כש"ץ עיין שם, ואולם בכ"ז אין להחמיר בזה, יותר מדבר המבואר בש"ס וש"ע הנ"ל, וע"כ בבית הכסא שלנו, יש מקום להקל בשעת הדחק, ואך בתנאי שיהא נקי מצואה ומכל דבר המזוהם כל זמן שהמאכלים והמשקאות בתוכו, ופשיטא ג"כ שלא ישתמשו לצרכם בשם כל אותו הזמן, ואז אם אי אפשר בענין אחר י"ל דשרי, ושור"ר מש"כ בענין ביה"כ דידן בספר חזון איש (הל' קריאת שמע סי' י"ז אות ד' ואות ט'), וסיים שם אחר שצדד להקל, דמ"מ אין ההיתר ברור, ויש להחמיר מספק, עיין שם, אבל בכ"ז בשעת הדחק משנתנו לא זזה ממקומה בעזה"י."

5. דברי יציב (יו"ד סי' ל"ד) – "לעיקרא דמילתא לא ידענא לפלפל ולברר בדבר שלפי מיעוט שכלי ובקיאתי בעוה"ר לא ידעתי שום מקור בש"ס לגוף הדברים ... והרי הירושלמי גם תבשילא תותי ערסא רק מכה דחיישי ברייתא, ולזה נמי הני מילתא דאוכלין ומשקין בבית המרחץ וביה"כ"ס דשגור בפי ברייתא דאסור, צריכין למיחוש לה וכן"ל."

6. בצל החכמה (ח"ג סי' י"א אות ב') – "שאלת בהכניס אוכל לבית הכסא אם מותר לאכול אחר שהוציאו משם. - ברמ"א (או"ח סי' ג' סעי' ב') כ' שלא ידבר בביה"כ. וכ' עלה בבאר היטב (שם סק"ב) וכש"כ שלא יאכל ע"כ. משמע דוקא בביה"כ לא יאכל אבל המאכל לא נאסר מלאכלו אח"כ בחוץ. ברם בס' טעמי המנהגים (עניני ציצית בקונט"א לאות כ') כ' בשם הגה"ק מהר"ש מבעלזא זצוק"ל שהי' מקפיד שלא לאכול מאכל שהי' בבית הכסא ע"ש. ואפשר שרק לעצמו הי' מקפיד מקדושה יתירה דהוי' ב' ולא מדינא, ולאחרים לא החמיר. - וראיתי בשו"ת שלמת חיים (ח"ג סי' י"ט) שהשואל הוכיח מדברי הבאה"ט (סי' ג') שהעתיקתי, שאם יש דבר מאכל בכיס בגדו מותר ליכנס כך לביה"כ"ס אפי' לכתחילה, דאי אסור הו"ל להבאה"ט לומר, דאין להכניס שם מאכל וממילא ישתמע דאין לאכול שם וגם כי ההכנסה היא קודם האכילה, אלא משמע קצת דאין להקפיד בזה. והגאון מהרי"ח זוננפלד זצוק"ל השיבו בזה"ל, ודאי מדינא אין בזה איסור אבל אין ראוי לעשות כן מצד נקיות הדעת ע"כ. ועיי' שו"ת מהר"ם בריסק (ח"א סי' י'), דלכתחילה ודאי יש לחוש שלא להכניס לביה"כ"ס אוכלין אפי' כשהם מכוסים, אבל עבר והכניס מותר בדיעבד. ובשו"ת אפרקסתא דעניא (סי' קל"ג) נשאל על דבר מנהג שמקפידין שלא לאכול אוכל שהי' בבית הכסא, ומסיק שאין לאסור בדיעבד וע"ש מש"כ עוד בזה באורך. גם בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' ס"ג) מסיק להקל בבתי כסאות שלנו בשעה"ד בתנאי שיהא נקי מצואה כל זמן שהאוכל שם, ואם אי אפשר י"ל דשרי ע"ש. - ופלא שלא העירו מדברי באה"ט שהזכרתי. ואני הערתי מאז בזה מדברי הערוך מובא בגליון הש"ס להגרעק"א (יומא ע"ז ב) שכ', והרוח רעה אוחת התינוק וכו' וממה היא, בשעה שאמו באה מבית הכסא או מנהר ומינקת לבנה לאלתר עכ"ל. מבואר כי החלב שהי' בדדי' בהיותה בביה"כ"ס מזיק להתינוק מפני רוח רעה ששורה עליו. ויש לחלק ואין להאריך בזה."

7. משנה הלכות (ח"ה סי' ב') – "הנה הגאון מוהר"י אלגאזי בספרו שלמי צבור דיני נט"י שחרית ס"ד כתב שאין רוח רעה שורה על המים שבכלי שהכניסו לביה"כ ומותר לרחוץ בהם הידים אחר צאתו מביה"כ דמה יש לר"ר בעצים ואבנים והביאו בהר צבי סי' נ' הנ"ל ומינה דכה"ג ליכא איסור אף דלכתחילה לא התיר מ"מ כמה פעמים עשיתי מעשה קודם פסח שבבית אכתי הכל חמץ ורוצים לעשות משהו לפסח שאני מורה להוציא מים מבית אמבטיא אם אין מים אחרים של פסח ולעשות כפי הצריך וכעת ראיתי בהר הצבי שג"כ פסק כן וכן"ל."

8. שבט הלוי (ח"י סי' קס"ה אות ה') – "בענין אוכל שהוכנס לביה"כ **בקופסת שמורים, להקל**. באוכל מגולה למעלה אפשר להחמיר, ומאן דמקיל בביה"כ שלנו אין מזניחין אותו."

עי' שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"א אות ה') – "הנוגע בנייר טואלט המיוחד לקינוח א"צ נט"י גם אם היה הנייר בשירותים."

9. יביע אומר (ח"ד או"ח סי' ה') – "וע"כ המחמיר יחמיר לעצמו והמיקל לא הפסיד."

יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ה') – "שאלה: חדר אמבטיה שיש בו שירותים שבתוך הארונות עובר צינור מים, והארונות נפתחים לחדר האמבטיה. האם המים נאמרו בשתייה שאלה: חדר אמבטיה שיש בו שירותים שבתוך הארונות עובר צינור מים, והארונות נפתחים לחדר האמבטיה. האם המים נאמרו בשתייה."

10. הגר"ח (נ"ל) (נקיות וכבוד התפילה עמ' קס"א אות ט"ז, פרק ב' הע' ט"ז) – "האם מותר להכניס אוכלים ומשקים לחדר אמבטיה וכן לחדר שירותים. תשובה: יש מחמירים."

הגר"ח (נ"ל) (נקיות וכבוד התפילה עמ' קס"א אות ט"ז) – "מה הדין בדיעבד כשהכניס. תשובה: בדיעבד מותרים מעיקר הדין."

הגר"ק זצ"ל (נזר החיים עמ' קל"ב אות ס"ב) – "נסתפקתי אם הכניס פירות שביעית לביהכ"ס, האם עבר על לאכלה ולא להפסד. תשובה: פירות שנכנסו לביה"כ אין איסור לאכלן".

הגר"ק זצ"ל (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה ר"ח) – "האם מותר להכניס אוכלין לבית הכסא. תשובה: טוב לזהר".

הגר"ק זצ"ל (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה ר"ז) [לשונו מובא לקמן], תשובה ר"ט) – "האם אפשר להכניס אוכל לביהכ"ס בכיס בתוך כיס. תשובה: **עצם האיסור אין לו מקור נאמן** אבל הנזהרים נזהרין גם בזה".

הגר"ק זצ"ל (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה ר"כ, עי' הע' רט"ז) – "בהנ"ל מי שעבר והכניס אוכלין לביהכ"ס האם יש איסור לאכול אותו מאכל. תשובה: העולם נהגו שלא לאכול ואין לו מקור נאמן".

הגר"ק זצ"ל (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רכ"א) – "עוד בהנ"ל מאכל שהוכנס לביהכ"ס עטוף בב' כסויים מה דינו. תשובה: אלו שחוששים אפי' עטוף בכמה כסויים חוששין".

הגר"ק זצ"ל (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רכ"ב, הע' רי"ט) – "האם יש להקפיד לא לשתות מים שבאו מצינור העובר דרך בית הכסא. תשובה: יש מקפידין ולא מצינו איסור [דכאן גם לדעת המחמירים יש מקום להקל כיון שהצינור רק עובר דרך שם ואינו משתייך לביהכ"ס]".

הגר"ק זצ"ל (רבעון קרית ספר גליון כ"ב עמ' ק"ב אות ו', דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רכ"ד) – "שאלה: בירך על פרי ונזכר שהיה הפרי בבית הכיסא, או שהיה הפרי תחת המיטה בלילה, מה יעשה, האם יאכל מזה קצת, או לא. תשובה: בבית הכסא אין איסור, ותחת המיטה יאמר בשכמל"ו".

הגר"ק זצ"ל (ההנהגה בפירות שביעית פרק א' סוף הע' ד') – "לבית המרחץ ... לבית הכיסא ... ובענין הכנסה למקומות אלו בלי לסוך השיב לא שמעתי איסור בזה".

יא. להניק בבית הכסא.

1. עי' או"ח סי' ר"מ סעי' ט"ו, לשיטות ומראי מקומות.

ח. מעוברת בבית הקברות.

א. מחמיר.

1. אג"מ (הגר"ש איידר זצ"ל נדה ח"ב פרק ה' הע' תמ"א) – "רק במעוברת יש למונעה משום חשש הפלת העובר ר"ל".
2. (א) שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ג הע' ד' במילואים) – "הגר"מ פיינשטיין זצ"ל ... ומנכדו שיחי' שמעתי שהכוונה לקברי קרובים וכיוצא ב".
3. אמת ליעקב (י"ד הע' רכ"א) – "נוהגין שאשה מעוברת אינה הולכת ללולית המת, ואפילו אם לא הוכר עוברת, ואפילו שלא בבית הקברות, אבל מעוברות הולכות לנחם אבליים".
4. מנחת יצחק (ח"י סי' מ"ב אות ב') – "וע"ד אשר שמע אומרים בשם נשים צדקניות שנוהגות שלא לילך לבית החיים בימי הריון, הנה אף על פי שהרשב"א כותב שלא לזלזל מה שאומרים נשים זקנות צדקניות באיזה מנהג, מ"מ לא מצא שום מקור וכו' עכ"ל. הנה גם אנכי לא ידעתי המקור, אבל די לנו מש"כ הרשב"א הובא בתשו' השיב משה (או"ח סימן י"ג) דאין לדחות הקבלה שיש ביד נשים הזקנות מבני עמנו מפני ששים ריבוא מופתים המראים סותרו, דחק הישראלי הוא למעלה מהטבע והשכל עיין שם. והנה חשבתי טעם לחומרא זו, עפ"מ"ש הרוקח (סי' שס"ו), הובא במג"א (סי' שמ"ג סק"ב) דאשת כהן מעוברת ... ודאתאן מהנ"ל דבאשת כהן מעוברת יש מקור גדול שלא תלך לביה"ח בימי עיבורה, אף דמצד הדין מותרת מטעם ס"ס. אמנם גם בנוגע לאשת ישראל מעוברת, עפ"ד הפוסקים בדבריהם שם, יש למצוא טעם על מנהגן שלא לילך לבית החיים בימי עיבורן, והוא עפ"י מה שהקשה בנתיב חיים על המג"א הנ"ל בשם הרוקח שם, שהקשה על הרוקח, דבלאו הכי מותר דטהרה בלועה אינה מטמאה, וכתב הנתיב חיים דצ"ע אמאי לא הקשה (ממשנה ב' פ"ג דמס' פרה) שמביאין נשים מעוברות, דאיתא שם במתני' חצירות היו בירושלם בנזירות ע"ג סלע ומתחתיהם חלול עד קבר התהום ומביאים נשים מעוברות ויולדות ומגדלות שם את בניהם, (שלא יהא בהילדים שום חשש שנטמאו ממת מצוה, תפא"י) וכו', הגיעו לשילוח ירדו ומלאום (ממנו מים לקדש מי חטאת וכו'), מאי מהני דלמא נכנסו לאוהל המת, אלא דטהרת בליעה לא מטמאה וכו' עיין שם. וכבר הבאנו לעיל מברכי יוסף דעבור לא שייך דין טהרה בלועה משום דעובר ירך אמו, וכעין זה כתב המנח"ח (מצוה רס"ג) דדוקא בישבה על המשבר חשיב טהרה בלועה, דבפתיחת הקבר הוי הולד גופא אחריני וכו', משא"כ סתם עובר במעי אשה ולא נפתח הקבר הוי כגופה, אם כן נטמא הולד, ולכן צריך הרוקח להתיר מדין ס"ס, ועי' בס' דעת תורה (י"ד סי' שע"א) מש"כ בכל זה, ודאתאן מיני' דבכה"ג הולד טמא וכמ"ש במנח"ח שם עיין שם. ולפי"ז הדרא קושיית הנתיב חיים הנ"ל לדוכתא מה מהני הא דהביאו נשים מעוברות, וצ"ל דאה"נ דהנשים הנ"ל היו צריכות להזהר מטומאת מת בימי עיבורן, וממילא כמובן שלא היו רשאין לילך על בית הקברות, ובדואי רוב בנות ישראל היו רוצות לזכות את בניהן במצוה רבה זו, והיו משמרים עצמן בזמן שביהמ"ק היה קיים בימי עיבורן מכל טומאה, כדי שיוכלו לזכות את בניהן במצוה רבה הזו, שיהיו ראויין למלאות מים מן השילוח לקדש מי חטאת שמזין על הכהן השורף את הפרה אדומה, - ובזה נראה דכהיום גם כן שבמהרה יבנה בית המקדש, (כגמ' ר"ה ל' ע"ב) ונשים מעוברות עומדות ומצפים מתי יזכו למצוה רבה זו, ושומרות עצמן מטומאה ככל האפשר, וא"כ אפ"ל דמכאן המקור למנהג של הנשים מעוברות שנוהגות שלא לילך על בית חיים".
5. הגר"מ א' פריינד זצ"ל (בנה ביתך סי' ל"ג הע' ז', מרא דשמעתא אות תצ"א) – "שהמנהג להקפיד שמעוברת לא תלך לביה"ק".
6. הגר"ט גולדשטיין זצ"ל (Halachically speaking שנה ד' מספר כ"ב הע' נ"ח).
7. הגר"ק זצ"ל (אסיפת יצחק כ"ד אלול תשס"ו) – "שאלה: מה הטעם של המנהג שמעוברת אינו הולכים לבית הקברות. תשובה: ע"פ קבלה".
7. נחלת פינחס (ח"א סי' א' אות קי"ב) – "ונתפשט המנהג אשר אשה מעוברת אינה הולכת לבה"ק משום עה"ר, ובזה אינו נפק"מ כמה זמן היא מעוברת, ועה"ר הוא בכלל סכנה ... אמנם מאידך נהוג להקים המצבה, וכל בני המשפחה הולכים לשם, ולפעמים

איכא בזה זלזול אם היא לא תבוא ... יכולה אשה מעוברת בעת הצורך ללכת לבה"ק, רק משום השמירה תעמוד בריחוק ד' אמות מהקברים, ואז בלא"ה ליכא למיחש כלל".

8. ארחות טהרה (פרק י"ט סעי' ב') – "אשה מעוברת לא תלך להלויה, ולא תלך לבית החיים, בשום אופן".
(א) הגר"מ הלברשטאם זצ"ל (נחלת פינחס ח"ב הוספה לח"א סי' א' אות קי"ב) – "כי החשש דעין הרע שם אינו אלא מהזמן שמכירים בה שהיא מעוברת ולא לפנ"ז וז"פ".

(ב) ויברך דוד (ח"ב קונ' נחמת שרה סי' א' ד"ה שגור, עמ' רכ"ט) – "ואולי הטעם משום עין הרע וכו', (וממילא לפי"ז הקפידא דוקא בזמן שניכר עוברת) ... אלא ששמעתי טעם אחר להנ"ל שמא תפיל וולדה מחמת צער, א"כ לכאורה אין נפק"מ ...".

ב. מיקל.

1. עי' הגר"ש"א זצ"ל (ציוני הלכה אבילות סוף עמ' תרט"ו) – "שאלה: האם אשה מעוברת צריכה להישמר מלהיכנס לבית הקברות. כמדומה שרבינו ביטל שאין מנהג כזה".
2. שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' קכ"ט אות ב', הע' ב') – "מעוברת מותרת להכנס לבית הקברות [שאין מקור בקדמונים לחשוש בזה]".
3. הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking שנה ד' מספר כ"ב הע' נ"ט).

ג. בימי יארצייט.

1. יש להקל.
- (א) שבט הקהתי (ח"ג סי' רצ"ו) – "נראה דבעת הצורך כגון שהיא רוצה לילך על קברי צדיקים להתפלל שם או שהיא רוצה לילך על קברי אבות ביום ה"אצ"ט וכדומה, כיון דיהיה לה עגמת נפש אם לא תלך יכולה ללכת וכה"ג אי' ... א"כ כ"ש במעוברת דלא מובא בשו"ע שלא תלך לבית הקברות בודאי יש להתיר בכה"ג".
- (ב) ויברך דוד (ח"ב נחמת שרה סי' א' ד"ה וכן, עמ' רכ"ט) – "הוריתי עכ"פ להקל לאשה מעוברת לילך על קברי אבות ביום היארצייט של אב ואם, שמצוה לבקר אז קברי אבות, ומקיים מצוה של מכבדם במותם".

ד. לקברי צדיקים.

1. יש להקל.
- (א) שבט הקהתי (ח"ג סי' רצ"ו [לשונו מובא לעיל], ח"ה סי' קע"א) – "ונראה אם הולכין רק על קברי צדיקים ולא על שאר קברים יש להקל שילכו דקברי צדיקים הוי מקום קדוש ולא ראיתי שנהגו ליטול הידים כשחוזרין מקברי צדיקים המפורסמים, ועוד דיהי' להם עג"מ גדול אם לא ילכו ...".
- (ב) הגר"ש פעלדער שליט"א (שיעורי הלכה הל' מעוברת ויולדת עמ' ג') – לשונו מובא לקמן.
- ה. מראי מקומות – בנה ביתך (סי' ל"ג סעי' ח'), יד ליוולדת (פרק ט"ו ח"א סעי' י"ב, עמ' קע"א), נטעי גבריאל (פרק מ"ב סעי' ט'), Halachically speaking (שנה ד' מספר כ"ב עמ' ז').
1. שבט מוסר (פרק כ"ד אות ט"ז) – "גם תהיה נזהרת, בפרט בימי עבודה, שלא תכנס במקומות של טמאה ובמקומות שיש שם ריח רע, לפי שהולד נוצר כפי ראות עיניה".
2. בית אבי (ח"ה סי' פ"ב) – "ובדבר שאלתו אם יש מקור למה שנהגו קצת נשים שלא לילך להלוות המת כשהן מעוברות ובאם יש חילוק בין הלויית קרובים לשאר אנשים. תשובה: לא ראיתי ולא שמעתי ממנהג זה מעולם ואפשר זה פשוט שאינן הולכות במצב זה מחמת העג"מ והצער כעת לוויית המת יש לחוש שלא תפלנה ולדותיהן וטעם אחר לא ידעתי, רק בעצם הדבר בכלל מבואר בגמרא בסנהדרין ...".
3. הגר"חפ"ש זצ"ל (אמרי חיים פינחס נדה עמ' קמ"א אות ו') – "מנהג העולם שאין נשים מעוברות הולכות לבית הקברות, אפילו עבור הקמת מצבה והיא נכדת הנפתר. ואם רוצה מאוד ללכת אפשר להקל".
4. הגר"חפ"ש זצ"ל (יד ליוולדת פרק ט"ו הע' כ"ה) – "כיון שאין שום מקור בש"ס וראשונים א"צ לחוש לזה".
5. שבט הלוי (ח"ב סי' רי"ב), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' קצ"ו מילואים על הע' א') – "ובא וראה מש"כ הגר"א זי"ע באיגרת שלו ותשמור שלא תלך לבית הקברות כלל וכו'".
5. הגר"ש פעלדער שליט"א (שיעורי הלכה הל' מעוברת ויולדת עמ' ב') – "בהרבה ספרים מביאים המנהג שאשה מעוברת לא תלך ללויה, וכן לא תלך לבית הקברות, וחתרו למצוא מקור וטעם למנהג זה. ובשו"ת מנחת יצחק (ח"י סי' מב אות ב) כתב דלא ידע המקור למנהג זה, אבל די לנו מש"כ הרשב"א (עי' שו"ת הרשב"א ח"א סי' ט) דאין לדחות הקבלה שיש ביד נשים הזקנות מבני עמנו כו', ע"כ. ושמעתי מהג"ר אברהם פאם זצ"ל שהטעם הוא ע"פ מה שהזהיר הגר"א (באגרתו) 'ותשמור שלא תלך לבית הקברות כלל וכלל, כי שם מתדבקין הקליפות מאד, וכ"ש בנשים', ע"כ, וא"כ י"ל דעכ"פ במעוברת מקפידין בזה כדי שיתגדל העובר בטהרה. וכ"כ בשו"ת ויברך דוד (ח"ב, בקונטרס נחמת שרה סי' א), והוסיף דאולי מטעם זה אין הולכות ללויה, דאולי גם שם יש רוחות רעות, וכדמצינו (ברכות נא). שמלאך המות מרקד בין הנשים בחזירתן מהלוויית המת. וכתב עוד, דמ"מ מותרת לילך על קברי אביה ואמה ביום ה"א צ"כ כיון שיש בזה מצוה דמכבדם במותם, וכן מותרת לילך על קברי צדיקים. ושמעתי מהג"ר יחזקאל ראטה שליט"א שיש להקל לילך ללויה אם מרגשת קורבה גדולה".

ו. מעוברת: האם מותר לילך לגן החיות.

1. ויהי בנסוע (דפוס תש"ע, פרק י"ד הע' ב') – "בענין נשים מעוברות אם מותרות לילך לגן החיות, שמעתי מהגרי"ז פאללאק שליט"א ששמע מפ"ק של אדמו"ר מהר"י מפשאווערסק שהשיב במענה לשאלה אם מותר לאשה מעוברת לילך לגן החיות, והפטיר בזה"ל: 'איך האב קיינמאל נישט גזעהן א לייב אבער אז די משנה זאגט גבור כארי זעהט אויס אז ער איז אגרויסע גבור און אפשר וועט זי דערשרעקין' (אף פעם לא ראיתי אריה אך כיון שהמשנה אומרת גבור כארי, כנראה שהוא גבור גדול, ואפשר שהאשה תבהל). ונראה מדבריו שלא חשש משום הסתכלות בדבר טמא אלא חשש שמא תבהל האשה, אולם הוראתו נובעת מכח מה שהעיד על עצמו שלא ראה אריה מעולם, ולפי"ז אשה שרגילה ללכת לגן החיות ויודעת בעצמה שאינה מתבהלת בשום פעם מהאריה ומהחיות דשם אין איסור, וכן אמר לו הגרי"ט וייס שליט"א גאב"ד ירושלים, ופוק חזי מה עמא דבר, עכ"ד".

2. Halachically Speaking (ח"ד מספר כ"ב עמ' ז', הע' ס"ב, הע' ס"ג) -

Some poskim are of the opinion that a pregnant woman should avoid going to a zoo. [Migdal Oz chalon tzurey 32. Opinion of Harav Tuvia Goldstein zt"l (as related by Rabbi Yisroel Dov Webster Shlita)]. However, others are lenient with this. [Bunei Beischa page 332, Opinion of Harav Felder Shlita, see Ashrei Yiladito page 31:footnote 25 who is lenient].

3. ספר הברית (מאמר י"ז [נפש החי שמדבר דף ע"ט ע"ב] פרק ב' ד"ה וכבר), הו"ד בספר ענבי הגפן (ח"ב פרק י"ב סעי' י') – "שאשה המעוברת ע"י הסתכלותה על ציור ותואר זר כגון ח' או איזה ברי' שמסתכלת בה בעיון או שפחדה ונבהלה עי"ז נשאר רושם וכתם על העובר באותו דבר שנבהלה או הסתכלה בה, לכן יש למנוע מכל דברים אלו בימי הריונה". [לשון ענבי הגפן].
(א) הגר"ש פעלדער שליט"א (שיעורי הלכה הל' מעוברת ויולדת עמ' ה' הע' י"א) – "ויש מביאים מקור לזה מספר הברית (ח"א מאמר יז פ"ב), אך נראה שאין ראיה מדבריו לנידון דידן. דהנה שם כתב דהנשים המעוברות הם נעשים מאד מוחשיות בטבע הגוף והנפש, ומתחזק אצלם כח הדמיון והתאוה עד שלפעמים מתעוררות לתאוה זרה כו', ואין למנוע מהם דבר מפני שאם ימנע מהם יכולים ע"י כח דמיונם החזק בזמן ההוא לצייר תמונת אותו דבר בגוף הולד ולהרשם בו כתמים או בליטה שהוא שוה לתואר הדבר שנתאוה לה כו'. וכתב עוד, וכן תוכל המעוברת לצייר ציור ותואר זר שוה לתואר דמות חיה או איזה בריה אשר פחדה ממנו או הסתכל בה בעיון, ולכן צריך שתשמר את עצמה בחכמתה ובדעתה מכל אלה. ובהמשך דבריו כתב הרפואה להסיר כתם וציור זה מן הולד כו', ע"כ. הרי דלא איירי לענין פגם בנפש, אלא לענין כתמים ובליטות בעור הולד, ולא שמענו מי שחושש לזה. וגם לפי דבריו אי"ז אלא בדבר זר שמסתכלת בו בעיון, ואין זה שייך בנידון דידן".

4. שבט מוסר (פרק כ"ד אות ט"ז) – "גם תהיה נזהרת, בפרט בימי עיבורה, שלא תכנס במקומות של טומאה ובמקומות שיש שם ריח רע, לפי שהולד נוצר כפי ראות עיניה".

5. אשרי יולדתו (פרק א' סעי' י"ד, הע' כ"ז) – "לא תכנס למקומות שאינם טהורים כגון קרקס גן-חיות (יש מקילין משום שאינו בגדר מקום טומאה, והכל לפי המנהג, ונהרא נהרא ופשטיה) וכיו"ב".

6. ארחות טהרה (פרק י"ט סעי' ד') – "בזמן הריון לא ראוי ללכת לגן החיות".

7. הגר"ש פעלדער שליט"א (שיעורי הלכה הל' מעוברת ויולדת עמ' ד') – "יש מקפידים שאשה מעוברת לא תלך לגן החיות, ואומרים הטעם שראיית בהמות וחיות טמאות, מולידה טבע רע בהעובר. ובאמת לא מצינו מקור קדום לזה. ומ"מ יש ענין שלא תסתכל ותתבונן בבהמות או חיות טמאות, שזה ממשיך על האדם רוח הטומאה. וכיון שאין הטעם אלא משום בהמות וחיות טמאות, ממילא אין טעם למנוע מלילך לpetting zoo, דרוב הבהמות שם הם טהורות. וכן לא שמענו שיש קפידא שלא לילך לאquarium".

8. מעוברת: להסתכל על בהמה טמאה – יד ליולדת (פרק ט"ו הל' ה').

(א) שמירת הגוף והנפש (סי' רל"ז סעי' ב') – "לא יסתכל בבריות טמאות (ישועות חכמה)".

9. להסתכל על בהמה טמאה: סתם אדם.

(א) עי' או"ח סי' רכ"ה סעי' י', לשיטות ומראי מקומות.

ט] אל יפתח אדם פיו לשטן.

א. כתובות (דף ח'; ברכות דף יט, דף ס.) – "דאמר רבי שמעון בן לקיש, וכן תנא משמיה דרבי יוסי: לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן; ואמר רב יוסף: מאי קראה, שנאמר: כמעט כסדום היינו, מאי אהדר להו נביא, שמעו דבר ה' קציני סדום".

1. עי' יו"ד סי' שע"ו סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

סכנה: אוכלים ומשקים תחת המטה

יו"ד סימן קט"ז סעיף ה'

- [א] הלכה. [ז] סוג ה"מטה".
 [ב] בדיעבד. [ז] תחת המטה כשאינן ישנים עליה.
 [ג] מחופין בכלי ברזל. [ח] תחת הישן, לא מטה.
 [ד] תחת מיטתו של עכו"ם. [ט] תחת המטה.
 [ה] ה"חפצא" שתחת המטה. [י] אוכל תחת המושב במטוס (airplane).
 [יא] אוכל תחת עגלת תינוק (stroller).
 [יב] שאר ציורים.
 [יג] זמני סכנה.
 [יד] אוכלים של מצוה.

[א] הלכה.

א. מקור.

1. פסחים (דף קיב). – "תנא: אוכלין ומשקין תחת המטה, אפילו מחופין בכלי ברזל, רוח רעה שורה עליהן".
 (א) הביא הבבלי – רבינו גרשום (ב"ב דף נח, לשונו מובא לקמן), ר"ח (פסחים דף קיב, לשונו מובא לקמן), ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו, לשונו מובא לקמן), אגודה (פסחים פרק י' סי' צ"ה, לשונו מובא לקמן).
 2. ירושלמי (תרומות פרק ח' הל' ג', ע"ז פרק ב' הל' ג') – "אמר רבי אמי צריכין למיחוש למה דברייתא חששין אסור דלא מיתן בר נש פריטין גו פומא ותבשילא תותי ערסא".
 (א) הביא הירושלמי – ר' חננאל (ע"ז דף לג), רי"ף (ע"ז דף י:), רא"ש (ע"ז פרק ב' סוף סי' י"ג), רשב"א (תורת הבית הארוך בית ג' שער ה' צ"א), הקצר שם, "אסור ליתן מעות לתוך הפה, ותבשיל תחת המטה ...", רא"ה (ע"ז דף ל:), ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א'), חי' הר"ן (חולין דף מט: ד"ה שלשה), ראבי"ה (סי' אלף נ"ט ד"ה ועניין), ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו), הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות ב'), האגודה (ע"ז פרק ב' אות כ'), צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד'), טור (סעי' ה').

ב. הפשט בירושלמי.

1. מצד היזק – ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א'), "ותבשיל תחת המטה אף על פי שהוא עוסק בסעודה שמא יש בו דבר המזיק ואינו רואהו".
 2. רוח רעה שורה עליו [כמו הבבלי] – ראב"ד (רוצח ושמירת הנפש פרק י"ב הל' ה'), "ולא יתן התבשיל תחת המטה. גם זה בירושלמי ומפרשים משום רוח רעה", רא"ה (ע"ז דף ל:), "והתבשיל תחת המטה, מפני שכל אוכל שתחת המטה רוח רעה שורה עליהם", נימוקי יוסף (ע"ז סוף דף ל:), "אוכלין שתחת המטה רוח רעה שורה עליהם", ר"ן (ע"ז דף י: ד"ה פיתא, "וכן אסור לתת תבשיל תחת המטה מפני שרוח רעה שורה על האוכלין שתחת המטה").
 3. פני משה (תרומות פרק ח' הל' ג' ד"ה ותבשילא) – "ותבשילא תותי ערסא. שמא יפול לתוכו דבר המזיק. א"נ מפני רוח רעה ששורה עליהן".

ג. טעמים.

1. מצד שמא יפול בו דבר המזיק והוא אינו רואהו.
 (א) רמב"ם (רוצח ושמירת הנפש פרק י"ב הל' ה') – "ולא יתן התבשיל תחת המטה אף על פי שהוא עוסק בסעודה שמא יפול בו דבר המזיק והוא אינו רואהו".
 (ב) סמ"ק (מצוה קע"א) – "ולא יתן התבשיל תחת המטה אף על פי שהוא עוסק בסעודה (פי' דאז ליכא למיחש משום רוח רעה דלא שכיח במקום דאיכא אנשי ובע"פ תנא אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן ואולי מיירי כשאינו עוסק בסעודה דליכא אנשי) שמא יפול בו דבר המזיק ולא יראהו".
 (ג) ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א') – לשונו מובא לעיל.
 2. מצד רוח רעה שורה עליו.
 (א) רבינו גרשום (ב"ב דף נח.) – לשונו מובא לקמן.
 (ב) ר"ח (פסחים דף קיב.) – "אוכלין ומשקין תחת המטה ואפי' מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן".
 (ג) ראב"ד (רוצח ושמירת הנפש פרק י"ב הל' ה') – לשונו מובא לעיל.
 (ד) ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו) – "ובע"פ אוכלין ומשקין תחת המטה אפי' מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן".
 (ה) רא"ה (ע"ז דף ל:) – לשונו מובא לעיל.
 (ו) נימוקי יוסף (ע"ז סוף דף ל:) – לשונו מובא לעיל.
 (ז) ר"ן (ע"ז דף י: ד"ה פיתא) – לשונו מובא לעיל.
 (ח) אגודה (פסחים פרק י' סי' צ"ה) – "אוכלין ומשקין תחת המטה אפי' בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן".
 1) פוסקים – מחבר (סעי' ה', לשונו מובא לקמן), לבוש (סעי' ה', לשונו מובא לקמן), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז', לשונו מובא לקמן), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ו', לשונו מובא לקמן).
 3. מראי מקומות – חלקת בנימין (סעי' ה' בי' ד"ה מפני, עמ' קפ"ג).
 (א) כסף משנה (רוצח ושמירת הנפש פרק י"ב הל' ה') – "וכתב הראב"ד ... ואין הכרח לפירוש זה יותר מזה וירא שמים יצא את כולם".

ב"י (סוף ס"ק ה') – "ואף על פי שהרמב"ם לא פירש תבשילא תותי ערסא מפני רוח רעה מכל מקום צריך לחוש בדבר וכדברי הר"ן דתניא בגמרא דידן פרק ערבי פסחים (ק"ב). ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהם".
(ב) דרישה (ס"ק ז') – "דלא פליגי הרמב"ם והר"ן דהר"ן מירי במטה שישנים עליו שהתבשיל שנותנין תחתיו אפילו הוא מכוסה רוח רעה שורה עליו והרמב"ם מירי במטה שיושבין עליו בשעת אכילה דהתם אין שורה רוח רעה".
 (1) עי' לקמן.

(ג) מעשה רוקח (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"ב הל' ה') – "וצריך לומר דרבינו מפרש לההיא דפסחים שהיו מונחים תחת המטה זמן מה עד שיוכל הרוח לשלוט בהם, דהכי מוכח פשטן של דברים, משא"כ בההיא דהירושלמי דאפילו לשעה קלה אסור, מוכרח דהטעם משום שמא יפול בהם דבר המזיק, דאף דהיא לשעה קלה כיון שנעלמו מן העין יש לחוש, וזהו שסיים רבינו והוא אינו רואהו, וכיון דרבינו אסר אפילו לשעה קלה, מכל שכן, [לזמן מרובה], גם יש לומר דאין דרכו של רבינו לחוש לרוח רעה כדאשכחן בנטילת ידיים של שחרית שאמרו בשבת בת (מלך) [חורין] היא ומקפדת עד ג' פעמים, ורבינו לא הצריך ג' פעמים עיין פרק ו' דהלכות ברכות".

(ד) שו"ר ברכה (ס"ק ט') – "אך קשה על הרמב"ם, אמאי השמיט הא דאמרינן בתלמודין פרק ערבי פסחים דלעיל, דאוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהם. אמנם לכי תידוק אתה מוצא שהרמב"ם לא זכר מכל הדברים שאמרו בש"ס מפני רוח רעה, כמ"ש הרב תבואות שור לעיל סימן ו'. ע"ש. ודוק".

(ה) מראי מקומות – חכ"א (בינת אדם כלל ס"ג, לשונו מובא לקמן).

ד. הלכה.

1. מחמיר.

- (א) מחבר** (סעי' ה') – "ולא יתן תבשיל ולא משקים תחת המטה, מפני שרוח רעה שורה עליהם".
(ב) לבוש (סעי' ה') – "ולא יתן תבשיל או משקין תחת המטה אפילו מחופה כלי ברזל, מפני שרוח רעה שורה עליהם".
(ג) יוסף אומץ (דיני נחושים, עמ' שנ"א).
(ד) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "לא יתן תבשיל או שאר אוכלין ומשקין תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהם אפילו אם מחופים בכלי ברזל".
(ה) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ו') – "אסור ליתן דבר מאכל או משקים תחת המטה אפילו הם מכוסים, מפני שרוח רעה שורה עליהם".
(ו) פוסקים (עי' לקמן).
(ז) מיקל, שומר פתאים ה'.
- (א) עי' חכ"א** (בינת אדם כלל ס"ג), הו"ד בפת"ת (ס"ק ה') – "ואמנם דבר זה מצוי מאוד בבני הכפרים שמניחים כל הלפתות וביצים תחת המטה ואפשר כיון דדשי בה רבים שומר פתאים ה' כדאיתא בגמרא בדוכתי טובא".
(ב) ערה"ש (סעי' י"א) – "ולא יתן תבשיל ולא משקים תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהן ומשמע דאוכל חי מותר ויש מקפידים גם באוכל חי ועכשיו אין נזהרים בזה ושומר פתאים ה' כיון דדשו בהו רבים".
(ג) הו"ד בכה"ח (ס"ק מ').

ה. תחת המטה רק כהרף עין.

- 1. כתר ראש** (אות פ') – "מו"ר הגר"א זל"ה החמיר מאד באוכלין ומשקין שתחת המטה, אפילו מה ששהה שעה קלה, אבל לאחרים הקיל. [נוסח ריז"ס שם: סיפר מורי שהגאון ז"ל החמיר מאד לעצמו באוכלין ומשקין ששהו שעה קלה ביום תחת המטה, והיקל לאחרים שצוה להשקותן מזה מחמת שלא שהו כי אם שעה קלה ביום]."
(א) מראי מקומות – כל הכתוב לחיים (עמ' קע"א אות א', הע' ככ"ו, לשונם מובא לקמן).
2. חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' רי"א אות כ"ב) – "שמעתי מהררפ"ש ז"ל, פעם נפל תפוז"ע תחת מטתו של מרן **החזו"א** ומיד הרימוהו, ואמר מרן שמסתבר שבהרף עין כזה לא נאסר, והוסיף מרן שראש ישיבת מיר **הגרא"פ** זצ"ל אומר שאף כהרף עין נאסר, ולא אכלו מרן. (א"ה. עי' שאלות מהגר"ח ז"ל מוואלוזין קי"ט)."
3. מראי מקומות.
(א) לענין שינת עראי – עי' לקמן.

ו. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד), דף על הדף (פסחים דף קיב.).

ב] בדיעבד.

א. מיקל.

- 1. שבות יעקב** (ח"ב סי' ק"ה) – "נ"ל פשוט דאין כאן חשש איסור בדיעבד רק דבכל אלו מבואר בש"ס ופוסקים דהוא רק אזהרה לכתחלה וכמשמעות בעל העיטור אך כדי שלא להוציא חלק בלי ראייה כלל נ"ל להוכיח שכן הוא דהא מצינו בסוגיא דש"ס כמה פעמים שהזהירו לחבר שלא יאכל אצל עם הארץ מפני דברים שאינם מתוקנים ובפרק חזקת הבתים דף נ"ח ע"א מטה של ת"ח כיצד כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה ומנעלי' בימות הגשמים ושל עם הארץ דומה לאוצר בלום ופרש"י וז"ל מטת עם הארץ כל דבר מניחן תחת מטתן אוכלים וכלים עכ"ל וא"כ אמאי לא חששו חכמים איך יאכל עמו הלא חמירא סכנתא מאיסורא אלא ודאי פשוט דכל הני הוא רק אזהרה לכתחלה אבל בדיעבד אין קפידא כלל גם לא הוזכר בשום פוסק שום איסור בדיעבד בענינים אלו".
(א) הר צבי (או"ח ח"א סי' נ' ד"ה היוצא) – "והמעין שם בשבות יעקב יראה שהדיעבד לענין זה הוא על ההנחה, כלומר שבדיעבד אם הניחם תחת המטה אין קפידא כלל לאוכלם אפילו לכתחילה והאזהרה לכתחילה היא רק על ההנחה".

2. רע"א (על מחבר סעי' ה') – "ודיעבד מותרים. שבו"י".

3. יד אפרים (על המחבר סעי' ה') – "ובשבות יעקב חלק ב' סימן ק"ה, אוכלין ומשקין הנתונים תחת המטה, וכן שאר דברים המבוארים בסימן קט"ז שרוח רעה שורה עליהן, אין לאסור בדיעבד, כמו שכתב (הטור) [הב"י] בשם בעל העיטור [הלכות שחיטה כג, ד] ביו"ד [ריש] סימן ו'. וכן מוכח בבבא בתרא דף נ"ח [ע"א] בפירוש רשב"ם [ד"ה לאוצר] שעמי הארץ מניחים תחת מיטתם אוכלים וכלים, ואפילו הכי לא הזהירו לחבר לאכול עם עם - הארץ רק משום שמא יאכילנו דבר שאינו מתוקן [עיין שבת יג, א], אלא על כרחך בדיעבד אין קפידא".

4. עי' ת"א (כלל ב' סעי' ב') – "ונכדי האברך המופלג מוהר"ר אלי' הביא ראיה שכל דבר שאמרו רוח רעה שורה עליו מותר בדיעבד, דבבית יוסף ביורה דעה סימן ו' כתב, הא דאין שוחטין בקנה, יש אומרים הטעם משום דקיסמין נפרשים ממנו, ולפי זה אפילו בדיעבד אסור. ויש אומרים הטעם משום רוח רעה, ולפי זה בדיעבד מותר, עד כאן לשון הבית יוסף".

(א) מראי מקומות – ערוגות הבושם (בולחובר, סי' ו' אות א', לשונו מובא לקמן), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ל"ה).

5. שם אריה (סי' י"ח ד"ה ולענין) – "שבות יעקב".

6. פת"ת (ס"ק ד', ס"ק ה').

7. בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "שבות יעקב".

8. מילי דחסידותא (סי' תנ"ח) – "משמע שרק לכתחילה לא יתן ואם נתן אין קפידא בדיעבד ורק מי שרוצה למירמי אימתא אינשי ביתא רשאי לזרוק מאכל שהניחו תחת המטה כדי שלא יעשו כן בתחלה וצ"ע בזה".

9. שלחן חי (סי' י"ז אות ד') – "אם נתן תבשיל או מאכל תחת המטה מותר בדיעבד ואינו אסור רק לכתחילה".

10. עי' עין יצחק (ח"א או"ח סוף סי' כ"ד) – "אך בעיקר הך מילתא באוכלין תחת המטה או במראשותיו הביא הפתחי תשובה ביו"ד סי' קט"ז ס"ק ד' בשם תשובת שבות יעקב ח"ב סי' ק"ה שכתב בדדיעבד אינן אסורים ובפרט באוכלין חיינ יעו"ש בס"ק ה'. וכן נראה להוכיח מן מדרש רבה איכה פרשה א' אות כ"ב דאמרו מהו כלי גולה כו' חמת ושטיח וקערה כו' חמת נותן בה קמח ונותנה תחת ראשו כו'. ובילקוט יחזקאל רמז שנ"א אמרו דנותן בה מים ונותנה תחת ראשו כו'. ומוכח מזה דאוכלין חיים אינן נאסרים בדיעבד בהניחו תחת מראשותיו. וממילא ה"ה תחת המטה דבאוכלין חיינ יש להוכיח דאינן נאסרים".

11. ילקוט הגרשוני (או"ח סי' תרמ"ט ס"ק ט') – "כ' בפ"ת יו"ד סי' ה"ל בשם תשו' שבו"י אם נתן אוכלי' ומשקי' תחת המטה מותר' בדיעבד ואין בזה רק אזהרה לכתחילה ע"ש".

12. אור יצחק (ח"א סי' י"ד) – "מ"מ לענין הלכה בדיעבד אפילו אם נתן תחת המטה תבשיל נמי מותר".

13. ערוגות הבושם (בולחובר, סי' ו' אות א'), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ל"ה) – "ועי' בב"י שכתב בשם בעה"ע דבירושלמי משמע דהטעם דאין שוחטין בקרומית של קנה משום רוח רעה השורה עליו. וא"כ בדיעבד מותר. אבל לפי הש"ס דילן אף דיעבד אסור ... נראה מזה דכ"מ דאמרינן משום רוח רעה מותר בדיעבד. דהוא רק מיחוש בעלמא לכתחילה. ולפי"ז נראה דגם במה שמבואר לקמן סי' קט"ז ס"ה דלא יתן תבשיל או משקה תחת המטה מפני רוח רעה ששורה עליהם והוא מגמרא פסחים ק"ב. ג"כ אינו אסור רק לכתחילה ובדיעבד שרי. ולפי"ז יש לתמוה על הגאון החסיד רבינו אליהו מוילנא וצ"ל שהובא בשמו בספר בינת אדם ... שוב ראיתי בס' חיי אדם בריש או"ח שכתב ראיה זאת משום רוח רעה מותר בדיעבד. מ"מ ש"הב"י כאן בדדיעבד מותר. ותמיהני שסותר דבריו למ"ש בספרו בינת אדם על היו"ד בשם הגאון להיפך".

14. אג"מ (דברי חכמים יו"ד פרק ב' אות כ"ה) – "ובשם הגרמ"פ שמעתי, שמותר, ולא צריך אפילו ליטול את האוכל במים".

15. הליכות אבן ישראל (ח"ב פרק מ"ג הע' ה') – "בדיעבד מותר לאכלם, וכדעת רוב האחרונים".

16. פסקי בושם (פרק כ"ה סעי' א'), היכל הוראה ח"א הוראה ב') - לשונו מובא לקמן.

17. הגרפ"ש וצ"ל (דברי חכמים יו"ד פרק ב' אות כ"ה) – "שודאי מותר".

18. שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א ענף ה' אות ה', ח"ח סי' כ"ב אות ב', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות א', בענייני יו"ד עמ' צ"ג אות א') – "לא יתן תבשיל ולא משקים תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהם ואם נתנם לא נאסרו בדיעבד".

עי' שבט הלוי (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ג) – "שבמקום הפסד מותר לאוכלם".

19. הגר"א"ל שטיינמן וצ"ל (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בענייני כשרות הבית עמ' צ"ב סוף הע' י"ח) – "שמותר לאכול מאכלים ששהו תחת המיטה. שוב שאל השואל הרי הגאון אוסר, השיבו כשתהיה גאון תחמיר".

20. קובץ הלכות (סוכות פרק כ"ט הע' ב', שבת ח"א פרק ז' הע' ח' [לשונו מובא לקמן], חנוכה פרק א' הע' י' [לשונו מובא לקמן]) – "דדעת האחרונים להקל בזה בדיעבד".

21. הגר"ש דבליצקי וצ"ל (מרשימות הגר"י שוב, בענייני סכנה אות ו') – "מקילים לאכול אוכלים שהיה תחת המטה".

הגר"ש דבליצקי וצ"ל (קונ' לקט שדה סי' מ"ה) – "אודות אוכלין שהיו תחת המטה אמר לן הגה"צ מהר"ש זלה"ה דבדיעבד אפשר להקל בזה אף דהגר"א ז"ל החמיר בהא".

22. עי' שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ב').

23. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' ד"ה ולמעשה, עמ' פ"א) – "ולמעשה באוכלין שתחת המטה אין נאסרים באכילה כמבואר באחרונים. אלא דהחמיר יחמיר לעצמו, ואין בזה משום בל תשחית, דאם אחד לא רוצה לאכול מה שיש עליו רוח רעה, אינו מחוייב".

24. דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ד, עמ' רצ"ג) – "אגוזים עם הקליפה הקשה תחת המטה, אם מותר לאכלו. תשובה: לכתחילה יש לחוש להחמיר, ובדיעבד יש להקל לאוכלו. (שו"ת שביע"ק ח"ב סק"ה, התעוררות תשובה ח"א סי' ר"כ, ובמסגרת על קצש"ע)".

25. עי' היכל הוראה (ח"א הוראה ב') – "ובדיעבד כלומר במאכל שאי אפשר להדיחו במים מפני שנמאס כגון לחם וכדו' מותר גם בלא נטילה ג"פ, וכן בהזדמנות כשדיברתי עם אאמו"ר וצ"ל אודות ענין זה אמר לי שיש מקום להקל ובדיעבד לא נאסר המאכל שהיה תחת המיטה".

26. אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י"א ס"ק ל') – "וכן עיקר".
 27. ויהי בנסוע (פרק ג' סעי' י"ד) – "ובדיעבד אם הניח תחת המושב האוכל מותר".
 28. הכשרות (פרק י"ח סעי' כ"ה) – "הסכמת הפוסקים, שבדיעבד, ובודאי במקום הפסד - מותר לאוכלם, וכל דבר שניתן להדיחו, יש להדיחו שלש פעמים".

ב. מחמיר.

1. גר"א (בינת אדם כלל ס"ג, בנין עולם או"ח סי' ל"ג אות ט"ז [לשונו מובא לקמן]) – "שמעתי שהגאון החסיד ז"ל צוה בצנזר שהניחו תחת המטה לחתוך לחתיכות קטנות ולזרקה כדי שלא ימצאנה אדם".
 א) אמנם עי' שערי רחמים (אות קנ"ו הג"ה ב') – "כתב בספר בינת אדם ... ובשו"ת בנין עולם כ' ... וזהו שלא כדברי האומרים שלא נאסר רק תחת מטה המיוחדת לישן עליו. ובשם הגר"ח מ"כ שהגר"א החמיר על עצמו באוכלין ומשקין שהי' תחת המטה רק מעט והקיל לאחרים שצוה להשקותם מזה".
 ב) הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ל"ה) – "עפ"ת ש"מ"ש מהבינת אדם בשם הגר"א ז"ל ועי' בס' שערי רחמים אות קנ"ו בהג"ה אות ב' שהביא דברי הבינת אדם בזה וסיים שמצא כתוב בשם הגאון מהר"ח תלמיד הגר"א שהגר"א החמיר רק על עצמו באוכלין ומשקין שהיו תחת המטה אפי' רק מעט אבל לאחרים והקיל וצוה להשקותם מזה עיי"ש".
 ג) דברי הלל (ח"ב סוף סי' י"ד) – "ושמעתי שגם דודי הגאון ז"ל (הגר"א) לא החמיר רק לעצמו ולא לאחרים".
 1) פסקי הגר"א (ישורון גליון ל"ח עמ' תרע"א, ח"מ עמ' תשע"ג) – "ובשו"ת דברי הלל ... דבריו הנ"ל צ"ע טובא, שהרי בכל המקורות אי' להדיא ...".
 ד) עי' כל הכתוב לחיים (עמ' קע"א אות א') – "סיפר לי מורי, שהגר"א ז"ל החמיר על עצמו באוכלין ומשקה שהיה תחת המיטה אף מעט, והקיל לאחרים שצוה להאכיל לבהמה⁽¹²⁶⁾. נוסח אחר: סיפר מורי שהגאון ז"ל החמיר מאד לעצמו, באוכלין ומשקין ששהו שעה קלה ביום, תחת המטה. והקיל לאחרים, שצוה להשקותם מזה, מחמת שלא שהו כי אם שעה קלה ביום. (כת"י ריז"ס)".
 1) כל הכתוב לחיים (עמ' קע"א הע' קכ"ו) – "בכת"י ר"א לוין הנוסח: 'שצוה להשקותם מזה', וכן בהערה בשערי רחמים. אבל בכת"י גנזי יוסף 'והקיל לאחרים' סתם, וראה נוסח אחר. ובתוספת מע"ר אות כה: 'סיפר לי הרב ר' יעקב כהנא, בהיותו במסיבה אצל הגאון ז"ל בפורים, הביאו להגאון החסיד משלוח מנות, ציטרו ותפוחים טובים. ונרדם הצדיק ר' זלמן ז"ל על השולחן, ונגע בידו את הכלים שבו התפוחים וציטרו. וצוה אדמו"ר לחתוך אותם דק דק ולהשליך לבית הכסא, כדי שלא ימצא אחר ויאכל. ואפילו לנכרי לא הניח למכור, כדי שלא יחזור וימכרו לישראל".
 ה) מראי מקומות – כתר ראש (אות פ', לשונו מובא לעיל), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד הע' ב' ד"ה אולם, עמ' נ"ד), חלקת בנימין (צינונים ס"ק ק"י).
 2. ברכי יוסף (שיורי ברכה ס"ק י') – "מי שנתן אוכלין ומשקין תחת המטה, [מותרין בדיעבד] כמ"ש בעל העטור (הל' שחיטה דכ"ג ע"ד), הביאו מרן לעיל סימן ו', דאם שחט בקנה אמר בירושלמי (שבת פ"ח סוף ה"ו) דרוח רעה שורה עליו, וכפ"ז בדיעבד מותר. כן כתב השואל בשו"ת שבות יעקב ח"ב סימן ק"ה, והסכים עמו הרב המחבר ז"ל. ולי ההדיוט אין הנדון דומה לראיה, דהתם הרוח רעה שורה על הקנה, ולכן לכתחילה לא ישחוט בו ובדיעבד שרי, אבל הכא הרוח רעה שורה על האוכל, ולכן [יש לומר ד]אף בדיעבד אסור. וראיה לזה ממ"ש פרק כל היד (נדה יז א) האוכל שום קלוף וכו' שעבר עליהן הלילה מתחייב בנפשו משום דרוח רעה שורה עליהן. הרי דמשום רוח רעה אסורים דיעבד. והכי מוכח ממ"ש פרק ערבי פסחים (ק"ב א) אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בברזל רוח רעה שורה עליהן, ת"ר לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות וכו' ואם שתה דמו בראשו מפני הסכנה, מאי סכנה רוח רעה. הרי דאיכא סכנת רוח רעה. וגבי אוכלין וכו' לא קאמר לא יתן אוכלין, אלא קתני אוכלין ומשקין וכו', לומר דאפילו בדיעבד סכנה. והראיה אחרת שהביא הרב שבות יעקב אינה ראייה כלל, כמבואר למעין".
 3. זבחי צדק (ס"ק כ"ח, ס"ק כ"ט) – "ודלא כהשבות יעקב".
 4. בן איש חי (שנה א' חנוכה אות י"ב, שנה ב' פר' נח אות י"ז, פר' פנחס אות י"ד, תורה לשמה סי' ק"ח) – "ואפילו בדיעבד אסור לאכול, וכנזכר בשו"ת שבות יעקב".
 5. מהרש"ם (הסכמה לס' כולם אהובים) – "ועי' בס' שערי רחמים שהגר"א ז"ל אסר מאכל שהי' מונח תחת תיבה או בתוך תיבה וישן עליו אדם וצוה להשליכו לנהר אף שאין התיבה מיוחדת לשינה ע"ש".
 6. קב זהב (סי' י"ד ד"ה ועו"ל) – "דבאי השבו"י תמוה ... בדבר ששורה ע"ז בעצמה רו"ר י"ל דאסור וז"ב".
 7. לב ים (או"ח סי' ט"ו) – "הנה לכאורה קשה להקל בזה ואף שהפ"ת יו"ד סי' קט"ז סק"ד הביא בשם תשובת שבות יעקב שכתב להקל בדיעבד. אמנם לענ"ד דבריו אינם מוכרחים כ"כ דעיקר ראייתו בזה ...".
 8. שדי חמד (מערכת הל' כלל קמ"א אות ל"א) – "דודאי אית לן למינקט דבר שיש בו משום רוח רעה גם בדיעבד אסור".
 9. עי' כה"ח (ס"ק מ"ג, ס"ק מ"ד, סי' תרע"ג ס"ק י"א).
 10. יצחק ירנן (ח"א יו"ד סי' ג') – תלוי בחצות הלילה.
 11. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג סעי' י"ז) – "ישליכם ולא ישתמש בהם כלל".
 12. דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות ז') – לשונו מובא לקמן.
 13. מהר"א מבצלז (שבט הקהתי ח"א סי' רכ"ד ד"ה ולגבי, ח"ד סי' ר"ב, שמירת הגוף והנפש מלואים סי' י"ד הע' א') – לשונו מובא לקמן.
 14. אור לציון (הכשרות פרק י"ח הע' ק"ג, נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"א).
 15. משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ב', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ה) – "אוכלים שהיו תחת המטה יש להחמיר שלא לאוכלם".

16. הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות ד') – "מקפיד מאוד לא לאכול אוכל או משקה שהיה תחת המטה, ואפילו בדיעבד. ואפילו אין ישנים על המטה כמה שנים".

ג. הפסד מרובה מיקל.

1. יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט', סי' י', ח"ח או"ח סי' נ"א אות א', ח"י יו"ד ריש סי' י"א, סי' נ"ח ח"ב אות ח', עי' ח"ה חו"מ סי' ו', הליכות עולם ח"ז עמ' ר"ט, מאור ישראל ח"ב פסחים דף קיב.) – "ולענין הלכה נלע"ד שאם אין הפסד מרובה יש להחמיר, לחוש לד' הגר"א, והבנין עולם, והחיד"א, והרב זבחי צדק, והרב בן איש חי, והרב נהר מצרים, והרב לב ים, ושו"ת הד"ר, וקרן לדוד, שכולם חוששים בזה אף בדיעבד לרוח רעה. אולם בהפסד מרובה אפשר להורות להקל, וכמ"ש השבו"י, והגאון שם אריה, והגאון רי"צ אלחנן, והגאון בית שלמה, ושו"ת ויעתר יצחק, וחינא דחיי, וילקוט הגרשוני, ועולת יצחק. והרב בן המחבר שו"ת בנין עולם. והגאון מלבי"ם בארצה"ח, ועוד. וכדאי הוא הרמב"ם דס"ל שאין רוי"ר בזה"ז, לסמוך עליו במקום הפ"מ, בצירוף דעת האחרונים הנ"ל, שמקילים בזה בדיעבד. וע' להלן (סי' י אות ז). וביחוד אפשר להקל באוכלין חיים. ונהירנא שכן היה מורה ובא הגאון ר' שמשון אהרן פולונסקי [זצ"ל] להקל בזה. וכן שמעתי מגדולי המורים שפוסקים להקל. ומ"מ כשאין הפסד מרובה נכון להחמיר, אם לא שיש עוד סניפין אחרים להקל. ונכון לרחוץ ג"פ האוכלים שהיו תחת המטה. וע' בארצה"ח שם. והדבר ברור שאם לא ישנו על המטה בעוד האוכלים תחתיה, אלא סילקו אותם לפני כן שיש להתיר האוכלים בדיעבד, אף כשאין הפסד מרובה".

2. אבני ישפה (ח"א סי' קמ"א סוף ענף א') – לשונו מובא לקמן.

3. ילקוט יוסף (או"ח סי' ד' סעי' ל"ו, קיצור שו"ע או"ח סי' ד' סעי' ל"ו) – "ואמנם אוכלים ומשקים שהונחו תחת המטה וישנו עליה, רבו המתירים על האוסרים, וכל שכן אם היתה הקרקע שתחת המטה מרוצפת באבנים או בקורות ובעצים, שיש להתיר בדיעבד, ואפילו בהפסד מועט. ואפילו בקרקע עולם שאינה מרוצפת, אם יש הפסד מרובה בדבר יש להתיר בדיעבד".

ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' א') – "אין לתת אוכלים ומשקים תחת המטה שישנים עליה, ובדיעבד אוכלים ומשקים שהיו תחת המטה וישנו עליה, רבו המתירים על האוסרים, וכל שכן אם היתה הקרקע שתחת המטה מרוצפת באבנים או בקורות ובעצים, שיש להתיר בדיעבד, ואפילו בהפסד מועט. ואפילו בקרקע עולם שאינה מרוצפת, אם יש הפסד מרובה בדבר יש להתיר בדיעבד. וכל שכן אם הונחו תחת מטת גוי, או מטת תינוק, מותרים. [יביע אומר חלק ט' חאו"ח סימן זה אות יג. וחלק י' סימן יא עמוד ריט, ועמוד שלז טור א'. הליכות עולם חלק ז' עמוד רט. ואף שביביע אומר חלק א' חלק יורה דעה סימן י' אות ז' כתב שאין להתיר על סמך קרקע מרוצפת אלא בצירוף מטת תינוק, או גוי, או ישן ביום, ובסימן ט' סוף אות כג, ובס"ס י' כתב להתיר כשלא ישנו על המטה שתין נשמי, מ"מ בהליכות עולם הנ"ל וביביע אומר חלק ט-י היקל בדבר יותר, וסמך על ההיתר של קרקע מרוצפת, וכמבואר כאן]."

ד. להדיח המאכל ג' פעמים.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ו) – "שאלה: פירות שאפשר לשוטפם במים, האם מותר להניח מתחת למיטה ואח"כ לשוטפם ולאוכלם. תשובה: לא".

(ב) סתימות ראשונים והרבה פוסקים.

2. מיקל.

(א) עי' שלחן חי (סי' י"ז אות ה', הע' ה') – "יש מי שאומר שאם נותן מאכל או תבשיל תחת המטה ירחצו ג"פ ובדבר שאין ראוי לרחיצה יגררנו או יקלוף ואם יפסיד הרבה א"צ להחמיר. [כ"כ בספר עץ חיים להרב מראחוב ז"ל בשם גדול אחד דיש עצה למאכל שהי' מונח תחת המטה לרחצו ג"פ כמו אם נגע באוכלין קודם נט"י בבוקר עיי"ש ולפי שאנו מחמירין גם בכל מאכלים כגון לחם וכיוצא דא"א לרחצם במקום הרך ודאי די בגרירה או קליפה ופשוט ובמקום הפסד ודאי א"צ לקלוף דמאכל חי בלא"ה יש מקילין]."

(ב) פסקי בושם (פרק כ"ה סעי' ב').

(ג) שבט הלוי (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"ג הע' כ"ב, עי' מבית לוי גליון י"ז עמ' נ"ט [לשונו מובא לקמן]) – "אפשר לתקנם ע"י שטיפה ג"פ".

(ד) שבט הקהתי (אהל יעקב הע' קט"ו).

(ה) היכל הוראה (ח"א הוראה ב') – "וכן אני מורה לכל שואל על אוכלין ומשקין שתחת המטה שאין לאסור בדיעבד, ויש להדיח את המאכל ע"י כלי ג' פעמים. ואם המאכל היה בשקית ניילון יטול ג"פ על השקית (עיי' טעמי המנהגים בליקוטים ענינים שונים סעיף לט בהערה שם), ובדיעבד כלומר במאכל שאי אפשר להדיחו במים מפני שנמאס כגון לחם וכדו' מותר גם בלא נטילה ג"פ".

(ו) הכשרות (פרק י"ח סעי' כ"ה) – "הסכמת הפוסקים, שבדיעבד, ובדאי במקום הפסד - מותר לאוכלם, וכל דבר שניתן להדיחו, יש להדיחו שלש פעמים".

3. להטביל את המאכלים במקוה.

(א) הר"ש מקאמינקי זצ"ל (שו"ת הד"ר סי' כ"ט אות שכ"ב ד"ה ובעיקר), הו"ד בטעמי המנהגים (ליקוטים הג"ה על אות ל"ו, עמ' ח'), ושלחן מלכים (השמטות לסי' ב' הלכה למשה ס"ק ל"ה) – "שפ"א בחתונה שעשה קדוש ישראל מרוזין זי"ע נתנו תיבה עם מיני מתיקה תחת המטה ושאלו להגה"ק מהר"ש אבד"ק קאמינקי זצ"ל והורה לטבול את התיבה במקוה כמות שהיא ולאכול את הלעקין ואם קבלה היא נקבל באהבה שלא הרחקתי ללכת וע' בס' ארצות החיים סי' ד' סעיף ה' דאם נגע במאכל ידיחנו ג"פ ע"ש".

(1) משנת יוסף (ח"ג סי' מ"ה אות ח'), הו"ד בבית מתתיהו (ח"ב סי' ל"ט אות ג') – "ואם מקוה מועלת למאכלים ע"י טבילת התיבה, כש"כ שמועלת לפירות עצמם כשיטבלם".

(ב) דברי חיים (הגר"מ הלברשטאם זצ"ל אור ישראל גליון א' עמ' מ"ח) – "ובשו"ת הד"ר ... ומקובל במשפחתינו שכ"ק זקני הגה"ק מרן בעל הדב"ח מצאנו זי"ע הי' נוכח שם בשעת מעשה והסכים לזה".

(ג) אוצר י"ד החיים (אות תתשצ"ו) – "וכן משמע ברבינו גמ"ג בבא בתרא צ"א שכלים תחת המטה הם סכנה ואי שמהני טבילה לרוח רעה הא יכול לטבול אותם אלא ודאי שלא מהני טבילה לרוח רעה. וראיתי שהביאו ספר ארצות החיים דמהני טבילה ג"פ לרוח רעה. ושמעתי שפעם אתה הי' הה"צ הק' זצ"ל מקאמינקא אצל הה"צ הק' זצ"ל מריזין ושכב אחד בלילה על תנור בית החורף בליל שבת ושאלנו להג' הק' מקאמינקא עבור הטשאלניטען וצוה לטבול הכל ג"פ במקוה".

(ד) הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתא עמ' קע"ט אות שנ"ה, הע' תע"ו) – "כאשר נשאל על מאכלים שהיו מתחת למטה, היה משיב להטביל את המאכלים במקוה, ואז מותרים באכילה. [ואם היו המאכלים תחת המטה בתוך תיבה או חבילה, היה מצוה להטבילם במקוה יחד עם החבילה]".

4. מראי מקומות – שד"ח (כללים מע' הלמ"ד כלל קמ"א אות ל"א סוף ד"ה העולה, ד"ה ואחר), משנה הלכות (חי"א סי' י', לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד הע' ו' ד"ה ומלבד), ילקוט יוסף (שביעית עמ' תי"ב סעי' ס"ו, קיצור שו"ע שביעית פרק ט"ו אות ס"ו, לשונו מובא לקמן), אהל יעקב (סעי' פ"ו).

(א) ביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט') – "כשאין הפסד מרובה נכון להחמיר, אם לא שיש עוד סניפין אחרים להקל. ונכון לרחוץ ג"פ האוכלים שהיו תחת המטה. וע' בארצה"ח שם".

(ב) תשובות והנהגות (ח"א סי' ט' [כל לשונו מובא לקמן]) – "ואם אפשר להדיחו ג"פ עדיף טפי ואולי יועיל גם לזה, לדעת התורת חיים ועוד שהשוו ר"ר זו לר"ר דשינה".

תשובות והנהגות (אהל יעקב הע' קט"ו) – "שאינו מועיל הדחה ג' פעמים".

ה. בירך בטעות על מאכל שהיה תחת המיטה.

1. יטעם משהו, שלא תהא ברכתו לבטלה.

(א) שבט הלוי (שערי הברכה פרק י"ג הע' נ"ג, הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"ד הע' ל"א) – "שהמברך בטעות על מאכלים שתחת המיטה, יאכל מעט, מאחר שהישועות יעקב ס"ל שדין זה הוא רק לכתחילה".

שבט הלוי (מבית לוי גליון י"ז עמ' נ"ט) – "בבירך על אוכלין שהיו תחת המטה כיון שהוא רק לכתחילה יש לטעום מעט, ואם זה מאכל שאפשר לשטפו ג"פ מותר לשוטפו אחר הברכה קודם שיאכל".

(ב) חוט שני (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"ד הע' ל"א).

2. יאמר בשכמל"ו.

(א) הגר"ח ק"ז (רבעון קרית ספר גליון כ"ב עמ' ק"ב אות ו') – "שאלה: בירך על פרי ונזכר שהיה הפרי בבית הכיסא, או שהיה הפרי תחת המיטה בלילה, מה יעשה, האם יאכל מזה קצת, או לא. תשובה: בבית הכסא אין איסור, ותחת המיטה יאמר בשכמל"ו". הגר"ח ק"ז (בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תט"ו) – "שאלה: התחיל לברך ברכה על מאכל מסוים ולפתע נודע לו באמצע הברכה או בסיום הברכה, שמאכל זה היה תחת המיטה ששורה עליו רוח רעה, מה יעשה. תשובה: יאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

(ב) לשאר ציורים דומה לזה - עי' או"ח סי' ר"ו סעי' ו', לשיטות ומראי מקומות.

ו. ליתן לנכרי - למחמירים לעיל.

1. מחמיר.

(א) דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות ז') – "ובגוף דברי השבות יעקב להתיר בדיעבד, כבר תמה עליו הברכי יוסף בשו"ב ליו"ד סי' קט"ז אות י', דאין הנדון דומה לראיה, וכן מלשון הש"ס מתחייב בנפשו מוכח דאסורים בדיעבד משום ר"ר עיין שם מה שהאריך. ובשד"ח הנ"ל כתב שאם ראו הפוסקים את קושיות הברכ"י לא היו מקילים עיין שם. ועיין בספר שערי רחמים אות קנ"ו, והביאו בדרכ"ת סי' קט"ז ס"ק ל"ח, שהגר"א אסר אף בדיעבד וצוה להשליך לנהר עיין שם, וכך מקובלני מאב"ה"ק שכך הקפיד אא"ז מצאנו זי"ע שלא ליתן אף לנכרי".

(ב) מהר"א מבעלזא (שבט הקהתי ח"א סי' רכ"ד ד"ה ולגבי, ח"ד סי' ר"ב, שמירת הגוף והנפש מלואים סי' י"ד הע' א') – "מרן אדמו"ר מהר"א מבעלזא זי"ע שפסק דלא יתנו האוכלין שהיו תחת המיטה אפילו לכלב".

2. מראי מקומות – כל הכתוב לחיים (עמ' קע"א אות א', הע' ככ"ו, לשונם מובא לעיל), הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג הע' ס"ד, לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סוף הע' ב').

ז. פירות שביעית.

1. הגר"ח ק"ז (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תשפ"ז, בית מתתיהו ח"ב סי' ל"ט אות ג') – "שאלה: פירות שביעית שהיו תחת המיטה מה יעשה עמהם. תשובה: לא יאכל".

2. משנת יוסף (ח"ג סי' מ"ה) – "כיון שהשבו"י והאחרונים מקילים בדיעבד ומתירים לאוכלן, יש למקיל לאוכלן על מי לסמוך ובפרט אם היו עוד צדדי קולא כנ"ל...".

3. ילקוט יוסף (שביעית עמ' תי"ב סעי' ס"ו, קיצור שו"ע שביעית פרק ט"ו אות ס"ו) – "פירות שביעית שהיו תחת המטה, יש אומרים שאסור להחמיר בזה בדיעבד, ולאבדם, מאחר שיש איסור לאבד פירות שביעית. והעצה היא להטביל פירות אלו להסיר מהם רוח רעה, או לשוטפם ג' פעמים במים, ובכל אופן כשאינו רוצה לאוכלם אין לאבדם בידיים, אלא יניחן עד שיפסלו מאכילת בהמה וירקבו, ואז ישליכם. [ילקוט"י הל' שביעית פט"ו עמ' תיב]".

ח. חושן משפט: האם מותר למכור לאחרים בלי להודיעם.

1. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד הע' ו' ד"ה ואם).

(א) יביע אומר (ח"ה חו"מ סי' ו'), כשרות השלחן (ח"ד עמ' רי"ז) – "נשאלתי בבעל חנות מכולת שהניח בשגגה אוכלים תחת המטה וישנו עליהם, ומכר מהם לישראל אחר, ולאחר שנודע לקונה, שהוא ירא שמים, ביקש להחזירם בטענה שיש הרבה פוסקים אחרונים שאוסרים אותם אפי' בדיעבד, והוא חושש לדבריהם, והמוכר טוען קים לי כהפוסקים המתירים אותם בדיעבד, ולא אחזיר לך הדמים ... ומכיון שלענין מעשה אנו פוסקים להקל ולהתיר האוכלים האלו, אין להוציא מן המוכר המוחזק במעותיו, ע"י ביטול המקח ... מסתברא טפי שמכיון שרוב בנ"א אינם מקפידים להחמיר לאסור בזה בדיעבד, לא חשיב מום גמור לבטל המקח. רצ"ע".

(ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע חו"מ סי' רכ"ז סעי' ו') – "בעל חנות מכולת שהניח בשגגה אוכלים תחת המטה וישנו עליהם, ומכר מהם לישראל אחר, ולאחר שנודע הדבר לקונה ביקש להחזירם, הואיל והמוכר מוחזק בדמים, אין להוציא המעות ממנו. [שו"ת יביע אומר חלק ה' סימן ו']".

(ג) אוכלים של אדם אחר - עי' לקמן.

ט. תרומות ומעשרות.

1. הגר"ח ק"צ (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית תשובות מכת"י) – "שאלה: האם מותר לתקן אוכלין ומשקין ע"י שנותן חלק התרו"מ מאוכלין ומשקין ששהו תחת המטה. תשובה: בצה"ל פ"ה מתרומות אות י"ט כתבנו להקל".

י. מצד כל תשחית.

1. משנה הלכות (חי"א סי' י') – "ומ"מ אם רוצה להחמיר על עצמו ולזרוק המאכל אין בו משום לא תשחית".
2. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' ד"ה ולמעשה, עמ' פ"א) – "דהחמיר יחמיר לעצמו, ואין בזה משום כל תשחית, דאם אחד לא רוצה לאכול מה שיש עליו רוח רעה, אינו מחוייב".
3. מראי מקומות – ברכת השם (סי' ג' ס"ק רי"ב).

יא. כלים: האם צריך הגעלה.

1. מיקל.

(א) הגר"ח ק"צ (עלי שי"ח עמ' רכ"ב אות ח') – "שאלה: באונס עבר כל הלילה על שום, בצל או ביצה, או אוכלים שתחת המטה-האם גם הכלים קבלו רוח רעה בגלל זה או לא. תשובה: לא".

יב. מראי מקומות – עוללות משה (בס' דגל אפרים סי' כ"ח ס"ק ד' ד"ה והנה מה), קרבן לדוד (או"ח סי' א' ד"ה אולם), מילי דאבות (ח"ה יו"ד סי' ח'), שואל ונשאל (ח"ב יו"ד סי' מ"ח). שמחת כהן (יו"ד ח"א סי' קנ"ז), דרכ"ת (ס"ק ל"ה), עצי העולה (סכנה סעי' י', ס"ק ח'), לשוננו מובא לקמן. משנת יוסף (ח"ג ריש סי' מ"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ה'), חלקת בנימין (ס"ק ל"ט), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו).

1. הר צבי (או"ח ח"א סי' נ' ד"ה הענין) – "הענין השני שמצינו שרוח רעה שורה על אוכלים ומשקים, הוא לענין אוכלים ומשקים שתחת המטה. דאיתא בפסחים (דף קיב ע"א): תנא, אוכלים ומשקים תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן. וכ"פ המחבר בשו"ע יו"ד (סימן קטז סעיף ה'). אולם גם בזה אין מפורש רק אזהרה שלא יניחם תחת המטה משום רוח רעה, אבל עדיין לא מפורש שאוכלים ומשקים שהניחם תחת המטה יאסרו לאכילה ושתייה. ובאמת העלה כן בשו"ת שבות יעקב (ח"ב, סימן קה) שאין בזה רק אזהרה לכתחילה אבל בדיעבד אין כאן חשש איסור, והסכימו עמו עוד אחרונים. אמנם דעת הגר"א משמע שאוכלים ומשקים שהניחם תחת המטה גם בדיעבד אין לאוכלם, (יעוין פ"ת שם ס"ק ה' שבספר בינת אדם כתב בשם הגר"א וכו' והוא ז"ל כתב ע"ז דהאידינא כיון דדשו בה רבים וכו')".

2. חזו"א (דרך אמונה הל' תרומות פרק ה' צה"ל ס"ק י"ט) – "ונראה דפירות שהיו תחת המטה וישנו עליהם אפי' להחמירים שלא לאוכלם יכול לעשותן תרומה כיון שמעיקר הדין האחרונים מתירין לאכלם עי' פ"ת יו"ד סי' קט"ז סק"ד ה' ובחי' רעק"א שם וכן ראיתי למרן החזו"א שהתיר להאכילם לאחרים אף שבביתו החמיר שלא לאוכלן".

חזו"א (טעמא דקרא הנהגות חזו"א אות כ"ח) – "אוכלין שתחת המטה אף שבביתו הקפידו שלא לאכול צוה ליתנם לעניים ואמר שאין לאבדם כיון שמדינא מותרים (עי' מ"ב סי' ד' סק"ד ובפ"ת יו"ד סי' קט"ז סק"ד ה' ובכתר ראש סי' פ')".

חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' רי"א אות כ"א) – "ספר לי מו"ר פעם היו אוכלים תחת המטה והורה מרן החזו"א צוק"ל לחלקם לעניים. (עי' יו"ד סי' קט"ז פ"ת ס"ק ד' ה') (א"ה, פעם אמר מרן לחלקם לתלמידי ישיבת תפארת ציון ולא להודיעם שהיו תחת המטה ולכא' צ"ע מלעיל לענין גילוי שמרן אמר להודיע ונ"ל דתחת המטה מעיקר הדין פסקו הפוסקים שמותר רק מרן החמיר כגרא ז"ל, אבל לענין גילוי סבר מרן שיש להחמיר מהדין כגרא ז"ל לכן אמר להכריז, ועי' תוס' מעשה רב אות כ"ה ושאלות מהגר"ח ז"ל מוואלוזין קי"ט)".

חזו"א (ארחות רבנו ח"א הוספות עמ' כ"ט) – "יש להוסיף: וכן הוי עובדא עם בחור משיבת בית מאיר שישן על מטה שהי' תחת' מאכל ושאל את מו"ר וספר לו מו"ר שמרן החזו"א הורה בכה"ג לתת את זה לתלמידי ישיבת תפארת ציון וכן אמר מו"ר לבחור שיתן את המאכל לבחור משיבתו ולא יספר לו שהמאכל הי' תחת המטה. (שמעתי מבעל המעשה מבאי ביתו של מו"ר)".

חזו"א (הגר"ח ק"צ) זצ"ל הע' לשמירת הגוף והנפש סי' י"ד על סעי' ה') – "פעם אירע שהשאירו אוכל תחת המטה והורה מרן החזו"א זצ"ל לתת מאוכל בשיבת תפארת ציון, ולא להודיע שהיה תחת המטה".

חזו"א (דרך שיחה ח"ב עמ' ת"נ) – "באוכלין שתחת המטה - שלח לשיבת תפארת ציון, ולא אמר שיגידו מהענין, כי הם היו קטנים עדיין".

חזו"א (חוט שני שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ה', עמ' פ"א) – "אוכלין ומשקין שהיו תחת המטה, מוט משמיה דחזו"א דהורה לחלקם לעניים ואמר שאין צריך להודיעם".
 (א) אבני ישפה (ח"א סי' קמ"א סוף ענף א') – "ונראה לי טעמו משום שלעני הוי הפסד מרובה, ושפיר יוכל לסמוך על המקילים הנ"ל".

(ב) הגר"מ גרוס שליט"א (הע' על ס' אבני ישפה שם, ריש עמ' ת"א) – "ודוחק דלאו בכל גוונא הוי הפסד. והנראה דטעמו משום דהוי מצוה שנעשתה על ידו הוי בכלל שומר מצוה לא ידע דבר רע הנאמר בכ"ד בענייני סכנה".

(ג) הגר"ח"ק זצ"ל (נזר החיים עמ' פ"ד אות מ"א) – "והורה מרן החזו"א זצ"ל לתת האוכל בשיבת תפארת ציון ... האם מאכל שהונח תחת המטה מותר לכל אדם או רק לעניים. תשובת מרן שליט"א: לכל אדם".

3. הגר"ש"א זצ"ל (אבני ישפה ח"א סי' קמ"א סוף ענף א', אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' הע' כ"ג) – "וגאון אחד (שליט"א) [זצ"ל] אמר שאוכל תחת המטה יכולים לתת לאכול לאדם שאינו מקפיד ע"כ. ונ"ל טעמו שיוכל לסמוך על הפוסקים הנ"ל אפילו אם אינו עני ולכן מותר לנו לתת לו לאכול".

הגר"ש"א זצ"ל (דברי חכמים יו"ד פרק ב' אות כ"ה, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ז) – "שלכתחילה הוי אסור (שחוששין לשיטת הגר"א אפי' היום) אבל בדיעבד, יוכל להתיר זה".

הגר"ש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב. ד"ה רוח) – "ולכן אסור לאכלם, דחמירא סכנתא מאיסורא".

הגר"ש"א זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ג) – "שבמקום הפסד מותר לאוכלם".

הגר"ש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' נ"ז) – "אסור ליתן תבשיל או שאר אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו הם מכוסים, שרוח רעה שורה עליהם. ובדיעבד יש להקל במקום הפסד".

4. מעדני מלכים (סי' נ' אות ג') – "שהפתחי תשובה ... אפשר להכריע דבהפסד מרובה אפשר להתיר אפילו לא היו בקופסאות סגורות, כיון דהם לא מדברים מהפסד מרובה".

5. הגר"ח"ק זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה עמ' קפ"ד שאלה י"ג) – "אוכלין שהיו תחת מטה שישנו עליה האם מותר לאוכלם או שיש איסור. תשובה: יש מקילים ויש מחמירים **והמחמיר יכול לתת לאחר שמיקל בזה**".

6. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

I have a lot of food in a suitcase. Part of the suitcase got pushed under the end of my bed in the middle of the night. I don't sleep on that part of the bed. Is the food still problematic? What about the food that was in the part of the suitcase that was not under the bed?

R' Y. Berkovits wrote: 1. Yes. Give it to people that aren't makpid (no need to tell them what happened).

Rav Elyashiv said you can give it to a "ba'al habus." It's brought in halacha but for some reason some people aren't makpid. 2. No problem.

ג] מחופין בכלי ברזל.

א. פסחים (דף קיב.) – "תנא: אוכלין ומשקין תחת המטה, **אפילו מחופין בכלי ברזל**, רוח רעה שורה עליהן".

1. הו"ד בראשונים – ר"ח (פסחים דף קיב., לשונו מובא לעיל), ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו, לשונו מובא לעיל), סמ"ק (מצוה קע"א, לשונו מובא לעיל), אגודה (פסחים פרק י' סי' צ"ה, לשונו מובא לעיל).

(א) **משא"כ** לפי הטעם של הרמב"ם "שמא יפול בו דבר המזיק והוא אינו רואהו". עי' לעיל.

2. הו"ד להלכה – לבוש (סעי' ה', לשונו מובא לעיל), ש"ך (ס"ק ד'), פרי"ח (ס"ק ו'), באה"ט (ס"ק ה'), בינת אדם (או"ה סי' ס"ג, "ומה שאמרו בגמרא אפילו מחופין בכלי ברזל **נראה לי** על פי מה שכתב בסמ"ק קי"ו בשעת התקופה שאם נתן ברזל אין רוח רעה שורה ולכן קאמר דתחת המטה לא יועיל"), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז', לשונו מובא לעיל), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ו', לשונו מובא לעיל), יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ו'), חלקת בנימין (ס"ק מ', ציונים ס"ק קי"א), פוסקים.

3. מראי מקומות – שואל ונשאל (ח"ב יו"ד סי' מ"ח).

ב. צוררים וחתומים.

1. מחמיר.

(א) רב פעלים (ח"ב יו"ד סי' י"ג) – "שאלה. קנקן יין שבא ממקום אחד ע"י גוים, והיה צרור וחתום כדין בב' חותמות הצריכין להכשר היין הנשלח ע"י נכרי, ואנשי הבית הניחו הקנקן הזה תחת המטה בעודו צרור וחתום, אם נאסר בזה משום רוח רעה, כמ"ש בס"י קט"ז, או"ד כיון שהוא צרור וחתום אין רוח רעה שורה עליו, יורינו ושכמ"ה. תשובה. הן אמת שבגמרא דפסחים דף קי"ב איתא, אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהם, וכ"כ בב"י סי' קט"ז, מ"מ י"ל צרור וחתום שאני, ואין לחוש בכך, ויש ראייה לזה מדין המים של שכונת המת, שכתב הרב בית דוד ז"ל ביו"ד סי' קס"א דף ק"ב וז"ל, וכן נראה שאם יכסו ויחתמו הכלי של מים בחותם צרור, קודם שימות המת שבשכונה, אין חשש, דעל ידי החותם ממנע מלאך המות מלהדיח שם, כדאמרינן גבי שדים, מידי דצריך וחתים לית להו רשותא, ויליף לה ממ"ש הרב מג"א ז"ל בס"י תנ"ה ס"ק ט', בשם דרכי משה שכתב בשם הגמ', שאם חותם כלי המים במפה לית לן בה ע"ש, וא"כ ה"ה בנידון השאלה י"ל דמהני החותם, כן נראה לכאורה. מיהו שוב ראיתי בס"ד, מ"ש בגמרא דנדה דף י"ז ע"א, גבי שום קלוף ובצל קלוף, אף על גב דמנחי בתוך הסל ומציירי וחתמי רוח רעה שורה עליהן ע"ש, וד"ז אף על גב דלא הביאו הרמב"ם ולא הזכירו מרן בש"ע, הנה מצינו שהרב פרי"ח הביא זה ביו"ד סי' קי"ו עם שאר דינים כיוצא בזה שהשמיטם הרמב"ם ומרן בש"ע, וכ"כ בלחם הפנים, נמצא אין החותם וצרור מועיל לדחות רוח רעה, וצריך לומר נידון הרב ב"ד שאני, דחששת מלאך המות יש לדמות לשליטת השידים, כי תרומיהו בכלל מזיקין הם, אבל רוח רעה שאני, ושורה גם בצריר וחתים".

(ב) עי' חוט שני (יו"ט, קובץ ענינים עניני יו"ד אות י"ג [עמ' שנ"ד]) – "אוכלין שתחת המטה ששורה עליהם רוח רעה, הוא גם על אוכלים ומשקין סגורים בתוך קופסת שימורים הסגורה היטב מכל צדדיה, וכמו כן בקבוקים הסגורים היטב. וה"ה באוכלין שמכוסים בשני כיסויים".

2. מראי מקומות – פרי השדה (ח"ג סי' קנ"ט אות א'), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ד'), כשרות השלחן (ח"ד עמ' קצ"ט), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו).

(א) התעוררות תשובה (ח"א סי' ר"כ אות א') – "אם הוא צייר וחתום אם מותר להניחה תחת המטה כיון דלית רשות למזיקין עליהן כדאי' בחולין פ' כל הבשר דף ק"ה ע"ב אולי יש לחלק בין שדים לרוח רעה ...".

(ב) דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות ז') – "ומ"ש השבו"י ראה מהא דמצינו בכמ"ק שאסרו לאכול עם ע"ה מפני דברים שאינם מתוקנים, ותפ"ל שמניחין אוכלין תחת מטתם כמבואר בב"ב נ"ח ע"א, וחמירא סכנתא מאיסורא עיין שם. אולי י"ל שבש"ס נדה מסיים עלה ואף על גב דמנחי בסילתא וציירי וחתמי וכו', אבל בפסחים קי"ב ע"א באוכלין ומשקין שתחת המטה קאמר רק ואפילו מחופין בכלי ברזל וכו', ואפשר דבציירי וחתמי אין רו"ר שורה עליהן, וא"כ בכה"ג שפיר אצטריך לטעמא דדברים שאינם מתוקנים. ועיין שו"ת רב פעלים ח"ב יו"ד סי' י"ג, מה שדן לגבי צייר וחתים דבמדיד דחתים לית להו רשותא, והביא מהא דבנדה מבואר דאף בצייר וחתים דרו"ר שאני עיין שם ודו"ק".

(ג) יביע אומר (ח"י יו"ד סי' נ"ח הע' על ר"ב פעלים ח"ב יו"ד אות ח') – "אודות השאלה בקנקן יין צרור וחתום בשתי חותמות שהונח תחת המטה שישנים עליה, האם נאסר משום רוח רעה. העלה הרה"מ ח, שאע"פ שהיה צרור וחתום, רוח רעה שורה עליו, וכההיא דאמר רשב"י בנדה (יז א) שום קלוף וביצה קלופה ובצל קלוף שעבר עליהם הלילה, האוכלם דמו בראשו, ואע"פ דמנחי בסילתא וציירי וחתמי, רוח רעה שורה עליהן. ע"כ. ונראה מדבריו, שאוכלים ששהו תחת המטה אסורים אף בדיעבד משום רוח רעה ... ובודאי שהמיקל בדיעבד יש לו על מה שיסמוך. שהתורה חסה על ממונם של ישראל. ובפרט במקום הפסד מרובה. וכל שכן לפי מה שכתב הגאון רבי דוד פארדו בספר מזמור לדוד (דף קיא ע"ב), שאין להחמיר אלא כשהאוכלים שהונחו תחת המטה, היו על קרקע עולם, אבל אם היתה קרקע מרוצפת באבנים או בעצים, אין לחוש, שאין רוח רעה שורה אלא ע"ג קרקע עולם ממש, שהיא אדמת עפר".

(ד) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ה') – "קנקן יין צרור וחתום שהונח תחת המטה, יש מי שכתב לאוסרו אף בדיעבד, משום רוח רעה, ולדינא יש מקום להקל על פי דברי הגאון רבי דוד פארדו בספר מזמור לדוד, שאם הונח תחת המטה על גבי קרקע מרוצפת אין לחוש לרוח רעה, וכיום כל הבתים שלנו מרוצפים ברצפה. [יביע אומר חלק י' דף שלז טור א]".

ג. כלי בתוך כלי.

1. מיקל.

(א) שבט הלוי (אבני ישפה ח"א סי' קמ"א ענף א') – "יש להקל".

2. מחמיר.

(א) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג סעי' י"ז, הע' ס"ד, אבני ישפה ח"א סי' קמ"א ענף א' ד"ה ומו"ר) – "אף אם מונחים בכלי בתוך כלי [אפילו בתוך עשרה כלים]".

(ב) חוט שני (יו"ט, קובץ ענינים עניני יו"ד אות י"ג [עמ' שנ"ד]) – "אוכלין שתחת המטה ששורה עליהם רוח רעה, הוא גם על אוכלים ומשקין סגורים בתוך קופסת שימורים הסגורה היטב מכל צדדיה, וכמו כן בקבוקים הסגורים היטב. וה"ה באוכלין שמכוסים בשני כיסויים".

(ג) אבני ישפה (ח"א סי' קמ"א ענף א').

(ד) הגר"ח זצ"ל (דרך שיחה ח"א ריש עמ' תקכ"ח) – "אמר הרב: לכתחילה אין אוכלים אוכל שנקנס לבית הקברות, ועדיף להכניס כלי בתוך כלי, ומה שברוח רעה שתחת המטה אין מועיל כלי בתוך הכלי - הטעם כי במה שכתוב בגמרא אין להקל, ובאוכל שתחת המטה הוא גמרא (פסחים קי"ב א'), משא"כ אוכל בביה"ק שלא נזכר בגמ', לכן יש מקום להקל יותר".

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (מלואים סי' י"ד הע' ד').

ד. תחת מיטתו של עכו"ם.

א. מיקל.

1. עוללות משה (בס' דגל אפרים סי' כ"ח ס"ק ד') – "וכמ"ש במש"ז או"ח סי' ד' סק"ז משום דעכו"ם אין מקבל טומאה כמו קברי עכו"ם דאין מטמאין א"כ כש"כ תחת כליהם ומטותיהם אין רו"ר שורה, דאל"כ האריך מצאנו ידינו ורגלינו לקנות שום דבר מאכל ומשקה המותר לקנות מעכו"ם ... שו"ר שבות יעקב ...".

2. תשורת ש"י (מהד"ת סי' קט"ז).

3. פרי השדה (ח"ג סי' קנ"ט אות א') – "במטה של של גוי ודאי אין לחוש, וכן משמע בפירוש מדברי הפרמ"ג או"ח במשבצות סימן ד' ס"ק ו' דמה"ט אין נזהרים מעכו"ם אע"ג שאינו נוטל ידיו בבקר עי"ש".

4. שלחן חי (סי' י"ז אות ח') – "במטה של עכו"ם אין בו משום חשש רוח רעה".

5. עמק התשובה (הע' על ס' ובלכתך בדרך פרק ד') – "ואם הוא עכו"ם לענ"ד אין צורך לזהר דבדידי' ליכא למיחש דהוי כבהמה ואין צריך נמי לנט"י מה"ט".

6. הגר"מ גרוס (תורת הדרך פרק י"ג סעי' ט"ו, הע' מ"ח) – "שבמטוס ... והאדם היושב במושב שלפניו יישן ע"ג האוכל. אמנם כשלפניו יושב נכרי, מותר לאכול מאכל שהוא ישן עליו. [שו"ת תשורת שי יו"ד סי' קטז, שו"ת פרי השדה שם, ועו"א]".

7. עי' הכשרות (פרק י"ח הע' קי"ח).

ב. מחמיר [אין לחלק].

1. דגל אפרים (סי' כ"ח) – "לענין אוכלים ומשקים שתחת המטה לא חילקו ונראה שאסור גם בעכו"ם".
2. עי' הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים ריש דף קיא.) – "וא"כ ה"ה גוי שישן על אוכל שורה עליו רוח רעה".
3. הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ז).
4. הגר"ח זצ"ל (שערי שיח עמ' נ"ח תשובה כ"א) – "שאלה: יורנו הדר"ג האם יש חילוק בין ישראל שישן על המיטה לבין עכו"ם, [לענין רור]. תשובה: לא".

ג. מראי מקומות – אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ד), דרכ"ת (ס"ק ל"ט), מילי דאבות (ח"ה יו"ד סי' ח'), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ט').

1. התעוררות תשובה (ח"א סי' ר"כ אות ב') – "אם רק גוי ישן על המטה אם שייך גם בזה רוח רעה כי לא שייך בגוים בחייהם שום טומאה מן התורה".
2. רבבות אפרים (ח"ח סי' תקע"ג) – "יש מקום להסתפק ... ומצאתי בהתעוררות תשובה ...".
3. יביע אומר (ח"א יו"ד סי' י'), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (מלואים סי' י"ד הע' י"ג) – "כלל דמילתא שאם יש סניפין להקל, כגון אוכלין ומשקים שהונחו תחת מטת גוי, (ואפשר אף תחת מטת ישראל מומר, ומחלל ש"ק בפרהסיא), וכן תחת מטת תינוק פחות מבר מצוה, אורווי מורינן להקל בדיעבד. ומכ"ש כשנוסף ע"ז היה הקרקע שתחת המטה מרוצף באבנים או קורות, ואינו קרקע ממש, שאפשר להקל".

ה' ה"חפצא" שתחת המטה.

א. אוכלין.

1. למה לא הזכיר השו"ע "אוכלין".
- א) אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ' ד"ה והנה) – "שהובא בש"ע הא דתבשיל ומשקין תחת המטה ביו"ד סימן קט"ז סעי' ה' שרוח רעה שורה עליהן, (ומה שלא הזכיר אוכלין הוא משום דהביא גם עניני אחרתי דאיכא בהו חשש סכנה דהזכרו בירושלמי פ"ח דתרומות ה"ג א"ר אמי צריכין למיחוש למה דבריייתא חששין ושם לא הוזכרו אוכלין אלא תבשיל תותי ערסא, ואולי סובר הש"ע דבאוכלין ליכא איסור דחשש רוח רעה דלכן הוסיף משקין אף שג"כ ליכא בירושלמי משום דאיכא בגמ' פסחים ואוכלין לא הזכיר, אבל תמוה מ"ט יפסוק כירושלמי ולא כגמ' דידן ולכן מסתבר שלא דוקא וגם אוכלין אסור להש"ע וצ"ע"ק)".
- ב) מראי מקומות – חכ"א (בינת אדם כלל ס"ג, לשונו מובא לקמן), אַז נדברו (ח"ז סי' ע"ג אות א', לשונו מובא לקמן).

ב. אוכלים חיין.

1. מחמיר.
- א) גר"א (בינת אדם כלל ס"ג) – "משמע דאין חילוק בין אוכלין חיין או מבושלין וכן שמעתי שהגאון החסיד ז"ל צוה בצנן שהניחו תחת המטה לחתוך לחתיכות קטנות ולזרקה כדי שלא ימצאנה אדם".
- ב) פת"ת (ס"ק ה') – "בספר בינת אדם כלל ס' ס"ג כתב בשם הגר"א ז"ל דה"ה אוכלין חיין כמו צנן ... והנה מ"ש דה"ה אוכלין חיין באמת הכי משמע בגמרא דב"ב דף נ"ח דאיתא התם מטה של ת"ח כיצד כל שאין תחתיה אלא סנדלים כו' עי' בפירש"י שם".
- ג) גר"י (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "לא יתן תבשיל או שאר אוכלין ומשקין תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהם אפילו אם מחופים בכלי ברזל".
- ד) בנין עולם (או"ח סי' ל"ג אות ט"ז) – "והנה בשו"ע יו"ד שם העתיק בלשונו רק תבשיל שאסור תחת המטה משמע מלשונו לכאורה דדבר שאינו מבושל ונאכל כמו שהוא חי לית לן בה וכן מורה לכאורה לשון הירושלמי שהעתיקו הפוסקים תבשילא תותי ערסא כו' אכן בפ' ע"פ (ק"ב א') הגירסא אוכלים ומשקים תחת המטה כו' משמע כסתם אוכלים שבש"ס דאפי' דבר שהוא נאכל כמו שהוא חי וקרוב לומר שאפי' מה שאינו נאכל כמו שהוא חי בכלל אוכלים הוא כל שעומד לאכילה, ומ"ש בירושלמי תבשילא אינו ר"ל דבר שנתבשל כבר אלא גם כל האוכלים נקרא בשם תבשיל שדרכו להתבשל, וקצת ראייה לזה מהא דאיתא בפ' חזקת הבתים (נ"ט א') איזה מיטה של ת"ח כל שאין תחתיה אלא סנדלים כו' ושל ע"ה דומה לאוצר כו' ופרשב"ם שם דה"ט משום דאיתא בפ' ע"פ אוכלים ומשקים תחת המטה כו' ושל ע"ה כו' הכל מניחים שם אוכלין ומשקים כו' ומדקאמר הש"ס אין מניחים שם אלא מנעלים כו' משמע דכל מיני אוכלים שהם תחת המטה רוח רעה שורה עליהם, וידוע דהאי תנא ירושלמי לישנא קטיעא נקט ודרכו לקצר בלשונו, וראיה שלא נקט ג"כ משקים, אף שבגמרא שלנו מבואר דדינו שוה לאוכלים".
- ה) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ו') – "ובכפרים יש מחזיקים תפוחי אדמה ושאר מאכלים תחת המטות, ויש להזהירם על זה".
- ו) אור יצחק (ח"א סי' י"ד) – "ולכתחלה יש איסור ליתן תחת המטה אפילו אוכלין חיין ומחופין נמי בכלי ברזל".
- ז) לב ים (או"ח סי' ט"ו) – "לפי שבארנו דאף באוכלין חיין נאסרין תחת המטה דלא כמו שכתב בס' עין יצחק".
- ח) עי' אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ' ד"ה והנה) – לשונו מובא לעיל.
- ט) עי' מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו) – "Most Poskim".

2. מיקל.

- א) דברי אור (ח"ג סי' מ"ב אות ג') – "אף לכתחילה".
- מראי מקומות – עין יצחק (ח"א או"ח סוף סי' כ"ד, לשונו מובא לעיל), שדי חמד (מערכת הל' כלל קמ"א אות ל"א ד"ה והנה), דרכ"ת (ס"ק ל"ו, לשונו מובא לקמן), בה"ח (ס"ק מ'), שואל ונשאל (ח"ב יו"ד סי' מ"ח), חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ז', עמ' פ"א), שמירת הגוף והנפש (מלואים סי' י"ד סעי' ב'), חלקת בנימין (ס"ק מ"א), אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק כ"ט), כשרות השלחן (ח"ד עמ' ר').

(א) **חכ"א** (בינת אדם כלל ס"ג) – "משמע דאין חילוק בין אוכלין חיון או מבושלין ... נראה לי דלפי הנראה לא גרסינן בפסחים אוכלין כלל שהרי הרמב"ם וסמ"ג ורי"ף ורא"ש וראב"ד כולם כתבו דין זה על פי הירושלמי שהביא רי"ף בפרק אין מעמידין תבשילי תותא ערסא וכתב הרמב"ם והסמ"ג הטעם משום שמא יפול בו דבר. וראב"ד כתב מעצמו שהטעם משום רוח רעה שמע מינה דלא גרסינן בגמרא דידן אוכלין ואפשר שלא גרסו כלל האי ברייתא אפילו משקין שהרי לא כתב כלל דין דמשקין וכיון שכולם כתבו רק תבשיל וכדאיתא בירושלמי אין לנו אלא מה שחידשו דוקא תבשיל ולא דברים חיון והגאון החסיד חש לגירסא שלנו".

(ב) **ערה"ש** (סעי' י"א) – "ומשמע דאוכל חי מותר ויש מקפידים גם באוכל חי".

ג. אוכלים יבשים, כגון פת.

1. מחמיר.

(א) **אור יצחק** (ח"א סי' י"ד) – "היוצא מדברינו אלה שיש איסור ליתן תחת המטה שישנים עליה אפילו אוכלים יבשים ואפילו אם הם מחופין בכלי מחשש שרוח רעה שורה עליהם".

2. מראי מקומות.

(א) **מהרש"ם** (הסכמה לס' כולם אהובים) – "לפמ"ש הב"ח באו"ח סוסי' קס"ה בדבר יבש ל"ש רו"ר כלל יש לפקפק בזה אבל דעת הגר"א הנ"ל דגם בדבר יבש איכא משום רו"ר שהרי צוה להשליך ציקער שהי' בתיבה".

ד. אוכלים של אדם אחר.

1. מיקל.

(א) **רב פעלים** (ח"ד סוד ישרים סוף סי' ה') – "העליתי בס"ד על מ"ש רו"ל המניח אוכל תחת המטה ששורה עליו רוח רעה. ואמרתי אם הניח אדם אוכל של חבריו תחת המטה שלא בידיעתו וזה המניח הוא איש זר שאינו בנו ולא אשתו ולא עבדו של בעל האוכל כדי שנאמר ידם כידו אין שורה עליו רוח רעה האמור על אוכל המונח תחת המטה ע"ד שאמרו אין אדם אוסר דבר שאינו שלו".

(ב) **שלמת חיים** (או"ח סי' כ"ג ד"ה אבל) – "לענ"ד הוא [רק] בדבר שהוא שלו, ואם אחד יקח משל חבריו בלא דעתו ויתנם תחת המטה מאחר שכנראה הב"ד לא יוכלו לחייבו לשלם דהוי כהיזק שאינו ניכר (גיטין נ"ג א', שו"ע חו"מ שפ"ה ס"א) שוב גם הרוח רעה אין לו רשות להתדבק בו".

(ג) **כשרות השלחן** (ח"ד עמ' רי"ט).

2. מחמיר.

(א) **ע' קהלות יעקב** (נזר החיים עמ' פ"ה אות מ"ב, עמ' ר"א אות קי"ט) – לשונו מובא לקמן.

(ב) **אז נדברו** (רבבות אפרים ח"א סי' ח' אות א) – לשונו מובא לקמן.

(ג) **הגר"ח ק"צ** (ל' בנתיבות ההלכה חמ"ו ריש עמ' תט"ז) – "שאלה: חבר שהניח בטעות אוכל של חבריו מתחת למיטה, האם נאסר לאכול פירות אלו ויצטרך לשלם לו על כך, או שלא יכול לאסור פירות של חבריו. תשובה: גרמא בנזקין".

ע' הגר"ח ק"צ (ל' בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ז) – "שאלה: אם חבר לא יכול לאסור פירות של חבריו גם כשמדובר ברוח רעה ששורה מתחת למיטה, כיצד הדין באשה שהניחה מאכלים בטעות תחת המטה, האם נחשב כאדם אחר לגבי המאכלים ששייכים לבעלה. תשובה: בודאי אוסר".

(ד) **רבבות אפרים** (ח"א סי' ח' אות א', ע' ח"ג סי' י"ח) – "הרב פעלים ... ובאמת זה חידוש דברוח רעה מה שייך להכנס בדין זה אם אדם אוסר דבר של חברו או לא כמו שהוא מדמה הא יש שם רוח רעה. וג"כ ידידי הגר"י זילבר (שליט"א) [ק"צ] כתב לי בזה שאני צודק מאוד".

(ה) **שבט הקהתי** (ח"א סי' רכ"ד) – "ואפילו אם אדם אחר שאינו הבעלים של האוכלין הניחו שם האוכלים תחת המטה ג"כ נאסר ולא שייך לומר אין אדם אוסר דבר שאינו שלו דכ' התוס' ביבמות [דף פ"ג ע"ב ד"ה אין]. דאם א' השליך בשר של חבריו לתוך חלב נאסר ולא שייך לומר אין אדם אוסר דבר שאינו שלו דאפילו היכא דנפל בעצמו ג"כ נאסר ולא גרע חבריו מנפל מעצמו ורק היכא דבעינן מעשה ידי' אז אמרינן דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו עיי"ש. א"כ ה"נ כיון דאפילו נפל מעצמו האוכל תחת המטה נאסר ה"ה אם נתן שם חבריו נאסר [וצ"ע מה דאי' בשו"ת רב פעלים ח"ג בסוד ישרים בסי' ה' דאחר אינו יכול לאסור אוכל של חבריו אם הניחו תחת המטה שלא בידיעתו עיי"ש, וצ"ע דלפי מה שהבאתי מהתוס' לא שייך לומר כן דלא גרע מאילו נפל מעצמו]".

(ו) **הגר"ע איועראך שליט"א** (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ט') – "הניח אוכלים של חבריו מתחת למטה לא אמרינן אין אדם אוסר דבר שאינו שלו שזה מציאות ששורה על זה רוח רעה".

3. מראי מקומות.

(א) **הגרש"ז** (זצ"ל) (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג הע' ס"ד) – "והוסיף רבנו, שהרי רבנו הגר"א ז"ל החמיר מאד בזה שלא ליתנם אפילו לבהמתו, כמ"ש החכ"א כלל ס"ח ס"ג. ומ"מ עובדא הוה ביישיבה, בבחור שהניח בקבוקי משקה תחת מטה שלא היו ישנים בה בדרך כלל, ובא אורח וישן שם, והורה רבנו, שאף שהמניח ודאי פשע, כי ה' לו לחוש שמא יזדמן שישנו שם, מ"מ י"ל דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ובצרוף עוד טעמים אחרים הורה למכרם לנכרי (אבל לא צירף את היותם מונחים בכלי בתוך כלי, הואיל ויש מחמירים בזה, אפילו בתוך עשרה כלים). וכשנשאל אם יש להורות לנכרי שלא ימכרם שוב לישראל, לא הכריע בדבר".

(ב) **שמירת הגוף והנפש** (מלואים סי' י"ד סוף הע' ו') – "רב פעלים ... אולם בשו"ת שבט הקהתי (ח"א סימן רכ"ד) חולק עליו".

ה. מאכל שאינו בר אכילה.

1. מיקל.

- (א) תורה לשמה (סי' ק"ח, בן איש חי שנה א' חנוכה אות י"ב, שנה ב' פר' נח אות י"ז) – "שאלה אם הניח שמן זית תחת המטה ... אבל מידי דלאו בר אכילה ושתייה הוא אין רוח רעה שורה עליו ודי בזה".
- (ב) כה"ח (סי' תרע"ג ס"ק י"א) – "ואם הניח השמן תחת המטה ... אבל אם השמן הוא מר דאינו בר אכילה, אינה שורה עליו רוח רעה ושרי".
- (ג) ביע אומר (ח"א יו"ד סי' י' אות ט') – "וע' בבן איש חי (פ' וישב אות יב) שיש להתיר שמן מר, שהונח תחת המטה, כל שאינו ראוי לאכילה. ע"ש. וכ"כ בבא"ח ש"ב (פ' נח אות יז). ע"ש. ודוחק לחלק דתבלין חזו עם תערובת אוכלים, משא"כ בשמן מר".
- (ד) חשוני חמד (פסחים דף קיב). – "ויעוין כף החיים ... אבל אם השמן מר ואינו בר אכילה, אינה שורה עליו רוח רעה ושרי".
- (ה) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' רס"ג סעי' ע"ב) – "ומותר להדליק נר שבת בשמן מר שאינו ראוי לאכילה".

1. תרופות (medicines) תחת המטה.

1. מיקל [ותלוי אם יש להם טעם].

- (א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג ס"ק כ"ז) – "וה"ה לענין תרופות דשרי, דלא חשיבי אוכל".
- (ב) ציץ אליעזר (חי"ז סי' ל"ה) – "בלילה שכב לישון עם בגדיו ובכיסו היו כדורים - לתרופה שהרופא נתן לו לריפוי מחלתו ששכח להוציאם משם טרם שכבו, אם דינם כדי אוכלים ומשקים שתחת המטה שרוח רעה שורה עליהם כדאיתא בפסחים דף קי"ב ע"א ויו"ד סימן קט"ז סעיף ה'. והשבתי לו על אתר כי מותרים הם גם לכתחילה ...".
- (ג) ע' הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב. ד"ה אכן) – "ותרופה שהיא כעפרא בעלמא מן הסתם אין שורה עליו רו"ר כשהוא תחת המטה ויש לברר ולחלק".
- (ד) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ד אות ז') – "תרופות שאינם מאכל כלל, אין בהם חשש של אוכלין תחת המטה".
- (ה) הגרא"ל שטיינמן זצ"ל (וישמע משה פר' נשא תשע"ה, פר' מקץ תשע"ח עמ' ב' אות ט', הו"ד מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ו) – "שאל שם אודות תרופות מתחת המטה, והשיב לו הגאון רבי אהרן יהודה לייב שטיינמן (שליט"א) [זצ"ל] שתורפה אינה בגדר מאכל ויש להקל בזה, וכן הסכימו הגאונים רבי שמאי גרוס, רבי שמואל אליעזר שטרן, רבי מנדל שפרן, רבי מרדכי גרוס, רבי שמואל יעקב לנדא שליט"א. ועוד הביא ששמע מהגאון רבי חיים מאיר וואזנר שליט"א בשם אביו זצ"ל בעל שבט הלוי, שהיה מורה להקל בדיעבד אפילו בדבר מאכל שהונחו תחת המטה, וכ"ש בנידון דידן. וכן הורו הגאונים רבי יעקב מאיר שטרן ורבי שלמה זלמן אולמן שליט"א. ואילו הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א ענה שאולי כדאי להזהר בזה".
- (ו) רבבות אפרים (חי"ז סי' ש"ה) – "ועיין ציץ אליעזר חי"ז סימן ל"ה אות א' שכתב שאנו אין לנו אלא מה שאמרו דהיינו רק אוכלים ומשקים ולא כדורים שלוקחים לרפואה, ועי' כ"כ בשו"ת אגרות משה יור"ד ח"ג סימן כ".
- (ז) ע' הגר"ח זצ"ל (נזר החיים עמ' רי"ז אות קס"ה) – "תרופות וויטאמינים שהיו תחת המטה האם נאסרים. תשובה: אפשר להקל". אמנם עי' הגר"ח זצ"ל (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית תשובות מכת"י, וישמע משה פר' נשא תשע"ה [לשונו מובא לעיל]) – "שאלה: מה הדין בתבלינים ותרופות האם זה תלוי במחל' בבלי וירושלמי בלשון אוכלין או תבשיל א"ד לכו"ע מותרים באכילה לפי שאין זה נחשב אוכלין כלל. תשובה: זה ספק".
- (ח) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ד, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ז אות י') – "מה הדין בוויטמינים מתחת המטה, האם אסור להניחם שם לכתחילה, ומה הדין בדיעבד. תשובה: מותר".
- (ט) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ה, ח"ג סי' רכ"ט אות ב', עי' ח"ה סי' ער"ה אות ב') – "רפואות שאין להם טעם אין להקפיד שלא יכניסם תחת המטה או בביהכ"ס. אבל הרפואות שיש להם טעם יש להקפיד לא לשומם תחת המטה ולהכניסם בביהכ"ס".
- (י) מאור ישראל (ח"ב פסחים דף קיב. ד"ה אולם) – "וכן נראה בתרופות ששהו תחת המטה ואינן ראויות לאכילה, שאין לאוסרם כלל, מפני שאין עליהן תורת אוכלין ומשקין".
- (יא) דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות ר', עמ' רצ"ד) – "מצאו מעדעצינע"ן או וויטאמינע"ן תחת המטה אם שייך לאסרו משום סכנה. תשובה: מדברי סוד ישרים הנ"ל בסימן הקודם משמע מה שנתרחש כמ"פ שמשליכין הקטנים מדעצינע"ן וגם וויטאמינע"ן תחת המטה, אין שורה עליהם ר"ר ומותר לקחתם לרפואה, דכיון דבסתם הני חשוב דבר מר, ואז אין שורה ר"ר, דל"ה בר אכילה".
- (יב) דברי אור (ח"ג סי' מ"ב אות ג').
- (יג) שמירת הגוף והנפש (מלואים סי' י"ד הע' ב', הע' כ"א).
2. מחמיר.
- (א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ד, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "יש לזהר לא להניח תרופות מתחת המטה אף כשאינם ראויים לאכילה".
- (ב) בכרמי יהודה (יו"ד תשובה שס"ה) – "שאלה: האם מותר לישון על תרופות, בין שבולעים (כדורים), בין ששותים (סירופ), בין שמזריקים. תשובה: יש לזהר בזה".
3. בדיעבד מיקל.
- (א) ביע אומר (ילקוט יוסף או"ח סי' ד' הע' ל"ו, סי' רס"ד הע' כ', סי' תרע"ג הע' י"ב) – "ודע דאף לד' הרב בן איש חי שאסר בדיעבד, אם הניח שמן זית שהוא מר תחת המטה, אינו נאסר, שאין שם אוכל עליו. וכמ"ש בבן איש חי (פר' וישב הל' חנוכה אות יב). ולפ"ז נראה שאם נתן תרופות וגלולות מרות תחת המטה לכ"ע יש להתיר בדיעבד. וכל שכן אם היתה שם ג"כ רצפה. ודו"ק. וכ"כ בשו"ת שבט הקהתי ח"ה (סימן רעד אות ב). [אלא שלא העתיק דברי הבא"ח נכונה, שכאילו הבא"ח מתיר בכל שמן זית, מפני שהוא מזיק ואין מברכים עליו. וזה אינו, כאשר יראה הרואה בבא"ח שם שלא התיר אלא בשמן זית שהוא מר]".
- (ב) משיב נבונים (ח"ב סי' נ"א) – "נלענ"ד ברור דתרופות שנמצאו תחת המטה אין בהם משום רוח רעה ושרי בדיעבד להשתמש במדעצינ"ן אלו לרפואה".

4. מראי מקומות – הגרש"י שליונגר שליט"א (אהל יעקב, לשונו מובא לקמן).

ז. ויטמינים (vitamins) תחת המטה - למיקילים לעיל.

1. מחמיר.

(א) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג ס"ק כ"ז) – "וכן ויטמינים".

(ב) נתיבות אדם (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ז אות י') – "דינו כשאר מאכל".
2. מיקל.

(א) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ה', עמ' פ"א) – "ויטמינים שהיו תחת המטה, יש להקל, דאף באוכלין מבואר באחרונים הנ"ל שאין בהם איסור באכילה בדיעבד. ומסתברא שענין רוח רעה שתחת המטה הוא בדבר הראוי לאכילה משא"כ בזה, על כן אין להמנע מלקחתם".

(ב) הגר"ח ק"ק זצ"ל (נזר החיים עמ' רי"ז אות קס"ה) – לשונו מובא לעיל.

(ג) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ד, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ז אות י') – לשונו מובא לעיל.

(ד) דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכה גליון מ"ו עמ' תל"ה) – לשונו מובא לעיל.

(ה) עי' שערי תורת הבית (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תל"ה) – "מה הדין בויטמינים מתחת המטה, האם אסור להניחם שם לכתחילה, ומה הדין בדיעבד. תשובה: כאן הדבר יותר קל כי כדורי ויטמינים אינם אוכל ורק בולעים אותם לחזק הגוף. ויתכן שאין רוח רעה שורה על דבר כזה כלל".

3. מראי מקומות.

(א) הגרש"י שליונגר שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ז אות י', מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ו) – "מה הדין בויטמינים מתחת המטה, האם אסור להניחם שם לכתחילה, ומה הדין בדיעבד. תשובה: האם ויטמינים שהיה תחת המטה לענין דיעבד או לכתחילה, הנה עצם הדין באוכלים תחת המטה שהיו ישנים בו יש מחלוקת בין הפוסקים אם מותר בדיעבד או לא, דעת השו"ת שבות יעקב חלק ב' (סימן ק"ה) והובאה ברעק"א בגליון שו"ע (סימן קט"ז סעיף ה') ופ"ת שם להתיר על פי דברי הב"י (סימן ו') והחיד"א בברכי יוסף (סימן קט"ז אות י'), ובספרו מחזיק ברכה (סימן ו' אות ג'), סובר שאסור אפילו בדיעבד ודוחה הראיה מהבית יוסף עי' שם. וכן בחכמת אדם (כלל ס"ח דין ג') ובניית אדם שם אסור אפילו בדיעבד ומביא כן בשם הגר"א ולמעשה סוגיין דעלמא להחמיר מטעם חמירא סכנתא מאיסורא ועכשיו נדון לענין ויטמינים, לכתחילה בודאי אין להניחם שם ולענין בדיעבד אם יש בזה טעם טוב וכשאדם בולע אם צריך לברך על זה הוי כמו דבר מאכל שאנו נוהגים לאסור את זה. ואם אין בזה טעם טוב כלל וכשאדם בולע את זה אינו מברך על זה בדיעבד מותר, עי' בבן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב בהלכות חנוכה (אות יב) שביאר החילוק בזה וכן כתב בשנה שניה פרשת נח (אות טו"ב) והובאה בכף החיים (סימן תרע"ג אות י"א). ומ"ש שלכתחילה אין להניח אפילו אין בו טעם, א' משום דסוף כל סוף הוא אוכל את זה. ב' עיין בשו"ע הרב (סימן ר"ד סעיף י"ד) שהביא דיעה שצריך לברך על התרופה אם אינם טובים ולא רעים לגמרי בברכת שהכל אם כן פשוט שאין להניחם לכתחילה ודו"ק, כנלענ"ד".

ח. סיגריות (cigarettes) תחת המטה.

1. מחמיר.

(א) עי' הגר"ח ק"ק זצ"ל (שערי שיח עמ' נ"ז תשובה י"ט) – "שאלה: סיגריות לעישון שהונחו תחת מיטה שישנו עליה בלילה, האם נאסרו משום רור". תשובה: יתכן".

2. בדיעבד יש להקל.

(א) מחקרי הארץ (ח"ה סי' ו') – "בדיעבד נראה שאין לאסור, דגם באוכלין ומשקין הרבה פוסקים סוברים שלא נאסר בדיעבד, וא"כ מכל שכן סיגריות שאין כאן אלא הנאת כילוי. אבל עכ"פ לא ידעתי אמאי חושש כבודו מחמת היזק סגולי השורה על הדבר המונח תחת המטה, יותר מאשר היזק בידים שמזיק עשן הסיגריות לגוף האדם, כאשר נתברר ונתאמת שעישון הסיגריות מזיק לגוף, ועל כן שומר נפשו ירחק מהם אפילו אם לא היו תחת המטה".

3. מיקל.

(א) הרמ"ש דיין (גם אני אודך ח"א סי' כ"ב) – "המורם מכל האמור שאדם שהניח קופסת סיגריות תחת המיטה וישנו עליה או שהניחם בכיסו בשעת השינה, מותר לעשן הסיגריות שבאותה קופסה, ואין לחוש בדבר כלל".

ט. משחת שיניים (toothpaste) תחת המטה.

1. מיקל.

(א) אוסרי לגפן (ח"י בשו"ת מילי דחסידותא שבסופו עמ' ש"ז אות פ"ח) – "משחת שיניים שהיתה תחת המיטה בלילה (או שנגעו בשפופרת בלי נט"י) האם אפשר להשתמש בה. תשובה: כיון שהיתה מכוסה (בשפופרת) ואינה אוכל ממש, אפשר להשתמש

2. מראי מקומות.

(א) הגר"ח ק"ק זצ"ל (שערי שיח עמ' נ"ח תשובה כ') – "שאלה: משחת שיניים שהונחה תחת מיטה שישנו עליה בלילה, האם מותר להשתמש בה. תשובה: אם לא בולעים אפשר להקל".

י. מאכל שמחוסר תיקון.

1. מיקל.

(א) מילי דחסידותא (סי' תנ"ח) – "וי"ל שמאכל שמחוסר בישול או כבישה עד שיהא ראוי לאכילה דקיל".

(ב) דברי אור (ח"ג סי' מ"ב אות ג') – "במילי דחסידותא".

2. מראי מקומות – כה"ח (ס"ק מ'), אז נדברון (ח"ו סי' ע"ג אות א', לשונו מובא לקמן).

(א) דרכ"ת (ס"ק ל"ו) – "עפת"ש מ"ש דה"ה אוכלין חיינ ועי' בשו"ת אור יצחק שם שהוכיח שיש איסור ליתן תחת המטה שישנים עליה אפי' אוכלין חיינ אפי' הם יבשים ואפי' הם מחופים בכלי ברזל ממש בהכלי עיין שם באורך ועי' בשו"ת יד יצחק ח"א סי' י"ד אמנם יעוין בס' מילי דחסידותא שם שכל דדוקא בתבשיל הוי הקפידא אבל במאכל שמחוסר בישול או כבושה עד שיהי' ראוי לאכילה קיל ובכלים פשיטא דאין קפידא אפי' לכתחלה עיין שם".

(ב) בכרמי יהודה (יו"ד תשובה שס"ד) – "מה הדין של סוכר שהיה מתחת המטה בתוך מזוודה, ואחד ישן על המטה. תשובה: מותר מן הדין".

(ג) שבט הקהתי (ח"ג סי' רכ"ט אות ב') – "וכן נראה לקפה שהי' תחת המטה שרי כיון דאינה אוכל בפני עצמו".

יא. נעליים תחת המטה.

1. ב"ב (ריש דף נח.) – "מטה של תלמידי חכמים כיצד. כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה ומנעלין בימות הגשמים, ושל עם הארץ דומה לאוצר בלוס".

2. מיקל.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (דולה ומשקה ריש עמ' שס"ג, הע' ד') – "שאלה: האם קיים דין להרחיק הנעליים מן המטה. תשובה: לא. [אבל יש דין להרחיק הנעליים מראשותיו]".

(ב) פשטות הסוגיה וסתימות הפוסקים.

3. מחמיר.

(א) מהר"ם שיק (דרכי משה החדש התנהגות הגאון מהר"ם שיק ז"ל אות י') – "הקפיד מאד שלא יהיו מנעלים תחת המטה בלילה [א"ה ועיין בספר זכרון יהודה שאצל חותנו הגה"ק מו"ה דוד דייטש ז"ל לא היו רשאים להיות שום מנעלים אפילו של אחרים בהבית שלו, ועיין עבודת הקודש מהגה"ק החיד"א ז"ל בצפורן שמיר ועיין בדרכי חיים ושלוש שהקפיד שלא יהיו לו מנעלים תחת המטה]".

(ב) דרכי חיים ושלוש (ענינים מסדר היום והלילה אות שמ"ב, הע' א') – "הקפיד שלא יהי' מנעלים תחת המטה. [עיין בגמ' ב"ב נ"ח ע"א מטה של תלמידי חכמים כיצד כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה ומנעלין בימות הגשמים ושל עם הארץ דומה לאוצר בלוס ע"כ ונראה שאין איסור במנעלים תחת חמטה וכפי הנראה שדעת רבינו שחשש למ"ש בספר עבודת הקודש לגאון חיד"א ז"ל (בצפורן שמיר סי' ז' אות ק"ב) שאם יהי' סמוך למראשותיו מנעלים או מכנסים וכיוצא יגביר כחם להכשילו ח"ו ועי' בחסד לאברהם (מעין ז' נהר כ"ו-כ"ז)"]".

(ג) תפארת בנים (ח"א על קיצור שו"ע סי' ל"ג סעי' ו', עמ' ר"ל) – "ואאמו"ר מאוה"ג זי"ע הקפיד מאוד שלא להניח מנעלים מתחת למטה, וגדול אחד שאלני: הלא מפורש בגמרא בבא בתרא דף נח ע"א, שאין איסור בדבר. אמנם אחי ראש ישיבתנו מצא מקור למנהג אאמו"ר, בספר דרכי חיים ושלוש ... לספר דרכי משה החדש (תולדות המהר"ם שיק ... והגדול הנ"ל הוסיף להתווכח בטענה: האם יכול החיד"א לחלוק נגד הגמרא. אך הוסיף: חייב אני לתרץ את דברי החיד"א ולומר, הגמרא בבא בתרא הנ"ל האומרת שאין איסור בדבר מדברת במי שהגיע לדרגת יעקב אבינו אשר העיד על עצמו: כוחי וראשיתי אוני (בראשית מט ג). ברם, לכאורה יש לדון בזה, דדוחק לומר שהגמרא מדברת רק ליחידי סגולה ... פעם אחת פגשתי את הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א ודיברנו על קושיא הנ"ל מגמ' בבא בתרא על דברי החיד"א, והשיב שלדעתו מוכרחים לומר שהגמרא מתרת להניח מנעלים מתחת למיטה, לא בעת השינה, ואילו החיד"א מייירי בעת השינה".

(ד) ילקוט יוסף (סי' ב' סעי' י"ג, הע' י"ג) – "ונכון ליהזר שלא להניח את נעליו תחת המטה, למראשותיו. [ומה שכתבנו גבי מנעלים, הנה בגמרא בבא בתרא (נח א) אמרו, מטה של תלמידי חכמים כיצד, כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה, ומנעלים בימות הגשמים, ושל עם הארץ דומה לאוצר בלוס. (ופירש רש"י, שמניחים תחת המטה את המנעלים עד ימות הגשמים שיצטרך להם). ואמנם מרן החיד"א כתב בעבודת הקודש (חלק ב' סי' ז') שלא יתן המנעלים תחת המטה למראשותיו, וכן לא יתן שם מכנסים, ולא יהיה עליו בשעת השינה מפתחות של ברזל, כי יתן להם יד להחטיאו ח"ו. גם בשו"ת מהר"ם שיק (תרי"ג מצוות, תולדות המחבר אות י') הקפיד מאד שלא יהיו המנעלים תחת המטה בלילה, ועיין בדרכי חיים שגם כן הקפיד שלא יהיו מנעלים תחת המטה. ועיין בספר זכרון יהודה שאצל חותנו הק' לא היו רשאים להיות שום מנעלים אפילו של אחרים, בבית שלו"]".

1 (מש"כ בשם החיד"א, לא נראה כו מלשונו.

2 (חיד"א (עבודת הקודש ח"ב סי' ז' אות ק"ב, אות ק"ג), שמירת הנפש (שמירה מעליא הע' קע"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ז סוף הע' א') – "אם יהיה סמוך למראשותיו מנעלים או מכנסים וכיוצא יגביר כחם להכשילו ח"ו. אם יהיה עליו מפתחות ברזל וכיוצא יתן להם יד להחטיאו ח"ו".

4. מראי מקומות.

(א) נטעי גבריאל (סוכות פרק נ"ז סעי' י"ג, הע' כ"ז) – "כשחולץ מנעליו כשהולך לישן, יש להניחם תחת המיטה. [כז ערוה"ש ס"ד כתב שאינו לכבוד להניחם בסוכה, רק בלילה שא"א בענין אחר, יש להניחם תחת המטה, אבל שארי מנעלים לא יכניס לסוכה. ועי' בבית ישראל (טוסיג) ח"ח עמוד ר"ל שהיה מקפיד מאד בלכתו לישן בסוכה לחלוץ מנעלו מחוץ לסוכה, וכל הלילה נשארו בחוץ]".

1 (ערה"ש (או"ח סי' תרל"ט סעי' ד') – "וכן ליתן מנעלים בסוכה אינו לכבוד ורק בלילה כשחולץ מנעליו בהכרח להניחם על הקרקע אצל מיטתו אבל שארי מנעלים לא יכניס להסוכה".

1. רבינו גרשום (ב"ב דף נח.) – "כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה. לפי שבימות החמה שאין טיט נועלין מנעלין ומשמרין הסנדלין עד לימות הגשמים ואותן סנדלין יהיו מונחין תחתיהן בימות החמה ולא יותר. וכן בימות הגשמים [משמרין] המנעלים לפי שאסור להניח אוכלין ומשקין וכלים אחרים תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהן".

2. מיקל.

(א) מילי דחסידותא (סי' תנ"ח) – "ובכלי פשיטא דקיל שלא הוזכר בש"ס קפידא רק על אוכלים ומשקים וגם שאחז"ל שמטה של ת"ח רק מנעלים תחתיה מ"מ לבינונים אין קפידא גם לכתחילה רק על אוכלים ומשקים".

(ב) דרכ"ת (סוף ס"ק ל"ו) – "מילי דחסידותא שם ...".

(ג) כה"ח (ס"ק מ') – "בס' מילי דחסידותא ... ובכלים פשיטא דאין קפידא אפי' לכתחילה יעו"ש".

(ד) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג ס"ק כ"ז, הע' ס"ה) – "אבל על שאר מילי אין להקפיד, דבכגון דא אין לנו אלא מה שאסרו חז"ל בפירוש ואין לנו לדמות מלתא למלתא, ואף דבפי' רגמ"ה במס' ב"ב (נ"ח ע"א) איתא גם 'כלים', קשה להורות כן לדינא, כיון שנדפס בזמן מאוחר מכת"י משובש בטעויות כידוע [ועיין בפי' רגמ"ה הנדפס מחדש ע"פ כת"י (ירושלים תשנ"ט), דליתא תיבת 'כלים'"]".

(ה) קנין תורה בהלכה (ח"ב סי' כ"א אות א') – "וי"ל, דגם לרגמ"ה הכוונה לכלים של מאכל כקדרות וקערות, כיון שאוכלין ומשקין נזכר בגמ' דפסחים (ק"ב ע"א) משא"כ מנעלים, דבלא"ה גם בנגיעתן צריך נט"י מה יוסיף מה שהיו תחת המטה, ומלשון רגמ"ה פסחים (שם) ג"כ יש לדייק, דאין חשש אפי' בכלי מאכל דקתני אוכלין ומשקין תחת המטה אפי' מחופין בכלי ברזל ר"ר שורה עליהן, והיינו, דהכלי אינו מציל, ואם ה' חשש דר"ר על הכלים גופא פשיטא דאין מצילין וכס' המילי דחסידותא, דכלים מותר אפי' לכתחילה, ודי רגמ"ה חידוש הוא כהגדרת הנ"ל".

(ו) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ד אות ו') – "אין קפידא אלא באוכלין ומשקין ולא בשאר דברים".

(ז) הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ז).

3. מראי מקומות – ציץ אליעזר (ח"ט סי' נ"ו אות ב'), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ט"ז, מלואים), כשרות השלחן (ח"ד עמ' ר"ב).

(א) רש"י (סוכה דף כא: ד"ה על) – "להכי נקט גבי מטה מנעלים וסנדלים, דאמרין בבבא בתרא (נח, א): איזהו מטה של תלמידי חכמים כל שאין תחתיה אלא מנעלים של בעל הבית בימות החמה וסנדלים בימות הגשמים, שנותנים שם כשהוא בא לשכב ולישן חולץ מנעליו ונותן תחת מטתו, אבל לתת תחתיה דברים אחרים גנאי הוא לו, שמרגיל בני הבית לשם".

(ב) מיכלא דאסוותא (עמ' כ"ח אות כ"ג ס"ק ב'), הו"ד בטעמי המהגים (ליקוטים אות ל"ו קו"א) – "וע' בפי' רגמ"ה לב"ב נ"ח שכ' דאסור להניח כלים תחת המטה משום ר"ר וראה זה חדש הוא".

יג. אדם (person) תחת מיטת קומותיים (bunk bed).

1. מיקל.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג ס"ק כ"ז) – "אבל על שאר מילי אין להקפיד, דבכגון דא אין לנו אלא מה שאסרו חז"ל בפירוש ואין לנו לדמות מלתא למלתא ... ומהאי טעמא אין לאסור להשתמש במטות הבנויות זו ע"ג זו משום רוח רעה, דאין להוסיף מדעתנו על דברי חז"ל".

(ב) אז נדברו (ח"ז סי' ע"ג אות א') – "אודות מה שנסתפק מה הדין במטה ע"ג המטה אם יש לחשוש משום רוח רעה כמו באוכלין תחת המטה, הנה בגמרא פסחים דף קי"ב א' גרסינן תנא אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן, ובש"ע יור"ד סימן קט"ז סעיף ה' איתא ולא יתן תבשיל ולא משקים, וסתמא דמלתא דאוכלין דומיא דמשקין היינו מה שנתבשל וראוי לאכילה ולפי' בש"ע שינה במקום אוכלין משקין, אבל בפ"ת שם מביא בשם הב"א בשם הגר"א דכן הדין צנון ואפשר דוקא לפי שראוי לאכילה כשהוא חי, ובדכ"ת מביא דעות בזה באוכלין שאין ראוי לאכילה כשהוא חיין, אבל בכל אופן אין מקום להסתפק דאולי ה"ד אדם, ואין לדמות בענינים אלו מלתא למלתא".

(ג) קנין תורה בהלכה (ח"ה סי' א') – "י"ל דכל דבר שנעשה לתשמישי בני"א אין להם רשות לפגוע בזה כמב' בחולין ...".

(ד) יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' י"ח) – "שאלה: ישנם כיום מיטות המורכבות מיטה על גבי מיטה. האם אין בעיה לישנים במיטה התחתונה, לישן כך בלילה, כמו דין אוכלים שתחת המטה. תשובה: אין מה לחשוש".

(ה) שער שמעון אחד (ח"ה יו"ד סי' ד', סי' ו', סי' ז').

(ו) רבבות אפרים (ח"ז סי' ש"ה ד"ה ויש) – "קנין תורה בהלכה ... שבט הקהתי ... שמירת הגוף והנפש ... אדרת תפארת".

(ז) הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ז).

(ח) הגר"ח זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ו) – "שאלה: האם יש בעיה לישן במיטה התחתונה כדי שלא ישרה עליו רוח רעה מהישן במיטה העליונה. תשובה: רק על אוכל".

(ט) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י"ז, מלואים על הע' כ"ב).

(י) שואלין ודורשין (אהל יעקב) – "בזמנינו שמצוי מטה הנ"ל של קומתיים האם מותר לכתחילה לאדם לישון על המטה התחתונה, כלומר האם רוח הטומאה של תחת המטה שורה דוקא על אוכל או גם על בני אדם. תשובה: מותר גם לישון תחת מטה עליונה ואין בזה שום חשש".

(יא) אדרת תפארת (ח"א סוף סי' ט"ו) – "שנראה ברור שדינו של הקנין תורה הנ"ל שריר וקיים".

(יב) תורת הישיבה (פרק כ"ג סעי' ו') – "בישיבות שישנים הבהורים במיטות קומתיים, אין לאותם הישנים במטה התחתונה לחוש בזה כלל".

2. מראי מקומות.

(א) הגר"ח ק"צ"ל (אהל יעקב) – "בזמנינו שמצוי מטה הנ"ל של קומתיים האם מותר לכתחילה לאדם לישון על המטה התחתונה, כלומר האם רוח הטומאה של תחת המטה שורה דוקא על אוכל או גם על בני אדם. תשובה: אין ראוי".
 (ב) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ו) – "נראה דיכול לישן תחת המטה, דבלא"ה שורה רוח הטומאה על אדם הישן וכשנוטל ידיו ג"פ סר הטומאה מעליו, א"כ אין חשש במה שישן תחת המטה, ועוד דאולי רק על אוכל שורה רוח הטומאה תחת המטה ולא על אדם. [ולפי"ז מותר לו לשכב תחת המטה וללמוד שם דאין רוח הטומאה שורה על האדם. אבל דבר זה אין ברור לי עדיין אם אינו שורה רוח הטומאה על האדם ששוכב תחת המטה]".

ו] סוג ה"מטה".

א. מטת עראי.

1. אז נדברו (ח"ז סי' ע"ב) – "ואנו מחמירין אפי' במטה המיוחד לשינת עראי כמו ספה, אבל מטת עראי לא אמרו".
 2. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ד סי' קי"ג אות מ"ד).
- (א) עי' לקמן, לגבי מטוס ועגלת תינוקים.

ב. מטה שאין בו תשמיש המטה.

1. מחמיר.

- (א) אז נדברו (ח"ו סי' ל"ט) – לשונו מובא לקמן.
2. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ל"ח), בה"ח (ס"ק מ"ג), מנחת יצחק (ח"ד סוף סי' קי"ז, לשונו מובא לקמן), דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ו, עמ' רצ"ג), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ו'), חלקת בנימין (סעי' ה' בי' ד"ה תחת, עמ' קפ"ג), אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק ל').
- (א) מילי דחסידותא (סי' תנ"ח) – "ואולי החשש רק מטה שבה תשה"מ משא"כ מטה לשינה לבד גם של אשה י"ל דקיל וכ"ש של איש דקיל ביותר".

ג. מיטת קומתיים (bunk bed).

1. אוכלים תחת המטה העליונה.

(א) מחמיר.

1. הגרשז"א ק"צ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג ס"ק כ"ז) – "אולם לענין אוכלין ומשקין שעל המטה התחתונה יש להחמיר".
2. הגריש"א ק"צ"ל (מנשים באהל יו"ד אות י"ט) – "מיטת קומתיים והיו אוכלין תחת המטה העליונה, יש בהם משום רוח רעה".
- הגריש"א ק"צ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ז) – "שאם רוצה לשבת ולאכול במיטה התחתונה רשאי אבל להניח אוכל סתם זה אסור".
3. חוט שני (וישמע משה פר' כי תצא תשע"ו עמ' ב') – "להחמיר בדבר".
4. הגר"ח ק"צ"ל (אהל יעקב) – "האם מותר לאחד לאכול על מטת תחתונה של מטת קומתיים. תשובה: אם אין ישנים על העליונה".
- הגר"ח ק"צ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ז) – "שאלה: מיטת קומתיים, והיה אוכל מעל המיטה התחתונה אבל זה מתחת למיטה העליונה ולא ישנו במיטה העליונה, האם שורה רוח רעה על האוכל. תשובה: יזהר".
- עי' הגר"ח ק"צ"ל (שערי שיח עמ' נ"ז תשובה י"ח) – "שאלה: מיטה ע"ג מיטה, האם מאכל שהונח על התחתונה נאסר באכילה משום רור". תשובה: שאלה ישנה, וטוב להחמיר".
5. שבט הקהתי (ח"א סי' רכ"ד, אמנם עי' להלכה עמ' קכ"ט הע' כ"ז, וישמע משה פר' כי תצא תשע"ו עמ' ב') [לשונו מובא לקמן] – "אם הניח אדם אוכלין על מטה והוא תחת מטה אחר, לאלו שאוסרין אוכלין שהי' תחת המטה ה"נ נאסר ואפילו לא הוי האוכלין שלו".

6. עי' הגרי"מ שטרן שליט"א (וישמע משה פר' כי תצא תשע"ו עמ' ב') – "נטה להחמיר בדבר, ואמר דמכל מקום בשעת הדחק יש להקל בגלל דברי החזון איש שאמר שמכיון אין לנו עסק עם רוחות רעות כמו שהיה בימי חז"ל, אין לנו להחמיר בזה אלא בדיוק באותו האופן שדברו בו חז"ל ואסרוהו, אבל אם יש מקום לחלק ביניהם שוב אין לחוש לזה. ואם כן מכיון שי"ל שחז"ל לא דברו במיטה תחתונה אלא רק בקרקע שתחת המיטה יש להקל בדבר בשעת הדחק".

7. עי' הגר"מ גרוס שליט"א (וישמע משה פר' כי תצא תשע"ו עמ' ב') – "דיש להקל בשעת הדחק מהאי טעמא ... שכל השאלה היא אם משהו ישן על המיטה העליונה בשעה שהיו אוכלים ומשקים על המיטה התחתונה, אבל אם לא ישן אדם שם אין לאסור את האוכלים והמשקים".

8. הגר"נ נוסבובים שליט"א (וישמע משה פר' כי תצא תשע"ו עמ' ב') – "ומכל מקום אמר שכל האיסור הוא להניח את האוכל על המיטה התחתונה, אולם מותר לשבת על המיטה התחתונה ולאכול, מכיון שאין המאכל מונח תחת המיטה אלא מוחזק בידי האוכל כל הזמן".

9. תורת הישיבה (פרק כ"ג סעי' ו') – "ואף שלכתחילה צריכים להיזהר שלא יהיו אוכלים מונחים ע"ג מיטתם בשעה שישנים במיטות העליונות, מ"מ אם שכחו והניחו, אינם נאסרים באכילה".

(ב) מיקל.

1. שוואלין ודורשין (אהל יעקב) – "האם מותר לאחד לאכול על מטת תחתונה של מטת קומתיים. תשובה: מותר לאכול על מטה תחתונה".

(ג) דעת השבט הלוי.

- (1) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ג אות ג') – "מצוי היום מטות שתי קומות ואם הניח אוכלין תחת המטה העליונה דינו ככל אוכלין תחת המטה".
- (2) שבט הלוי (וישמע משה פר' כי תצא תשע"ו עמ' ב') – "הגאונים רבי חיים מאיר וואזנר, רבי משה שאול קליין, רבי שלמה זלמן אולמן שליט"א הורו בשם אביהם ורבם הגאון בעל שבט הלוי זצוק"ל שאין בדבר בית מיחוש ואין רוח רעה שורה על גבי המיטה התחתונה. וכן נוטה דעת הגאון רבי שמאי גרוס שליט"א. וביאר טעמו שרוח רעה שורה רק במקום שאין אדם דר ומשתמש שם, אבל מיטה זו שאדם ישן שם בקביעות לא שייך לומר שרוח רעה שורה עליה בגלל המיטה שמעליה. וכן הסכים הגאון רבי מנדל שפרן שליט"א, ואמר **שכשם שאין רוח רעה שורה על דיירי הקומה הראשונה בגלל דיירי הקומה השניה שישנים מעליהם**, כך אין רוח רעה שורה במיטה התחתונה בגלל המיטה שמעליה".

(ד) מראי מקומות – הגר"י בעלסקן זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ז).

- (1) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ד', עמ' פ"א) – "אך במיתת קומותיים צ"ע. ולפי"ז צ"ע באדם הישן במטה העליונה, דאם אסור לאדם אחר לשבת במטה התחתונה ולאכול שם תפוח".
- (2) הגר"ח ק"ק זצ"ל (צהר ח"ו עמ' קכ"ה אות ד') – "שאלה: בשו"ע יור"ד סימן קט"ז ס"ה כתב, ולא יתן תבשיל ולא משקים תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהם ע"ש. ויש להסתפק במיטות קומתיים המצויות כיום שישנה מיטה אחת ועליה במרחק מסוים עוד מיטה, האם האוכלים הנמצאים במטה התחתונה שורה עליהם רוח רעה. ולגבי שינת אדם שם נראה דשרי, דאף תחת המטה ממש מוכח דשרי בסוכה דף כ' ע"ב שהיו ישנים תחת המיטה בפני הזקנים ע"ש. תשובה: כבר נסתפקו בזה".
- הגר"ח ק"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' רכ"ב אות א') – "שאלה: מה הדין של אוכלין ומשקין המונחים על גבי המיטה, אך הם מתחת למיטה העליונה במיתת קומתיים. תשובה: טוב לזהר".
- (3) עלינו לשבח (ח"ב תשובה קי"ד) – "בהרבה מוסדות חינוך, וכן בבתים פרטיים, יש מיטות עם ב' קומות, כלומר מטה על גבי מטה. האם מותר לבעל המטה התחתונה להחזיק אצלו אוכל, כאשר חברו שבמטה העליונה ישן, שהרי לכאורה המאכל נמצא תחת מטה, ורוח רעה שורה עליו ... לפי זה יתכן שגם בענינו במטת נוער על גבי מטת נוער אולי אין חשש, ובכל זאת נראה שהמחמיר תבוא עליו ברכה".

2. אוכלים תחת המטה התחתונה, בזמן שישן בעליונה.

(א) מחמיר.

- (1) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה סוכה פרק ח' הע' פ') – "דלענין אוכלין שתחת המטה הי' מקום לדון שאם הם תחת המטה התחתונה לא נאסרו ע"י הישן בעליונה, אך כיון דחמירא סכנתא יש להחמיר אף בכגון דא".
- (2) אז נדברנו (ח"ו סי' ל"ט, הג"ה) – "לענין אוכלין תחת מיטה התחתונה במיטה כפולה שנוהגין בו היתר קשה לקבוע הלכה בדברים כאלו. הנה ידוע מהנהגת הגר"א שאסר בדיעבד הסוכר שהי' מונח בתיבה שישן עליה אדם וצוה להשליכם לנהר וכתב שזה לא כדברי האומרים שלא נאסר רק תחת המטה המיוחדת לישן. ונראה דלכתחילה אם אפשר נכון להזהר ובדיעבד אין לאסור, חדא דיי"א דלא הוי הקפידא אלא אם ישן שם במטה הוא בשעה שהמאכל מונח תחתיה אבל אם אין שם שינה משום אדם בשעה שיש שם מאכל אינו אסור. ועוד יי"א דדוקא במטה המיוחדת לתשמיש (עיין מזה בד"ר"ת סימן קט"ז ס"ק ל"ח) [עיין להגר"י אלחנן זצ"ל אב"ד קובנא בשו"ת עין יצחק (ח"א חאו"ח, סי' או' ט') שהוכיח להדיא מד' מד"ר איכה (פר' א', או' כ"ב) וילקוט יחזקאל (רמז שנ"א) דאין האוכלין נאסרין. וע' כף-החיים, יור"ד (סי' קט"ז ס"ק מ"ד) שיש מקו' להקל. אבל בודאי דראוי להחמיר לכתחילה כנלענ"ד]".

(ב) מיקל.

- (1) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ד אות ג') – "אבל אם הניח אוכלין תחת המטה התחתונה וישן ע"ג המטה העליונה מותר לגמרי".
3. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ז סי' ש"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י"ב, מלואים).
- (א) הגר"ח ק"ק זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ז') – "שאלה: אם חולה ששוכב במיטת קומותיים יכול לבלוע שם תרופה אע"ג דהוי כאוכל מתחת למטה. תשובה: מותר".
- הגר"ח ק"ק זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ח') – "שאלה: וכן אם מותר לשתות שם מים כדי לדחות הטעם המר של התרופה. תשובה: מותר".
- הגר"ח ק"ק זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ז) – "שאלה: מיטת קומתיים שאפשר לישון במיטה התחתונה ובמיטה העליונה. האם יש איסור לאכול במיטה התחתונה כשמישהו ישן במיטה העליונה, והאם מותר להניח אוכל במיטה התחתונה כשמישהו ישן למעלה. תשובה: א. ידאג לעצמו. ב. טוב לזהר".

ד. שאר ציורים.

1. תחת המושב במטוס (airplane) - עי' לקמן.
2. תחת המושב ב'מחלקה ראשונה' (first class), ששם הכסאות נפתחים כמו מטה ממש - עי' לקמן.
3. תחת עגלת תינוק (stroller, baby carriage) - עי' לקמן.
4. תחת עריסה (crib) של תינוק - עי' לקמן.
5. תחת המטה בספינה (boat) - עי' לקמן.
6. תא מטען של אוטובוס (bus) - עי' לקמן.
7. אוטובוס כפול (double decker bus) - עי' לקמן.

ז. אוכלים שהונחו תחת המטה כשאין ישנים עליה.

א. מיקל, השינה גורמת את הטומאה.

1. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א הוספות סוף עמ' כ"ט) – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל שאם היו מאכלים תחת המטה בשעה שלא יושנים עלי' יש להקל ולהשתמש בהם אף לאלה המקפידים לא לאכול מאכלים שעומדים תחת המטה".
2. הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול יו"ד אות נ"ו, נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ב, אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"ד) – "אוכלין שהיו תחת המטה ולא ישן במטה - מותר לאכלם".
3. שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א ענף ה' אות ג', קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ג אות ב' [לשונו מובא לקמן]) – "לענין אוכלין ומשקין תחת המטה בשעת שינה ע"פ מש"כ התו"ח".
4. רבבות אפרים (ח"ח סי' תקע"ג) – "וצריך לומר רק אם שכחם וישן על המטה אבל אם הניחם תחת המטה ולא ישן על המטה אז מסתבר דאין לאסור את זה כי לא ישן עליהם ואין רוח רעה".
5. עי' יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ד) – "הנה מבואר להיפך בתורת חיים (שבועות טז: ב"ב נח), שהטעם הוא משום רוחא דמסאבא ששורה על האדם בשעת שינה. ע"ש. והגאון רעק"א בגה"ש (פסחים קיב) ציין לדברי התו"ח. (אלא שיש ט"ס בציונו). וא"כ בודאי דתליא מילתא בשינת אדם בלילה. וכן מוכח בזה"ק פרישת בראשית (דף נג ע"ב). ובפרשת וישלח (דף קסט ע"ב). ע"ש. וע"ע בבית יוסף (סי' ד). ע"ש. וכן בדרישה כ' לחלק בזה בין מטה שישנים עליה, או לא, בכדי ליישב דברי הרמב"ם. ע"ש. וכ"כ בשו"ת לב ים (חאו"ח סי' טו). ובשו"ת זכר יהוסף (סי' רט). ובשו"ת לב חיים (סי' סו). וכן פסק הרה"ג מהר"א בן שמעון בנהר מצרים (דפ"א ע"ב), דדוקא במטה שישנים עליה, והיו האוכלים והמשקים תחתיה בעת שינתו, שהרו"ר שורה עליו והרוח סובבת אליהם, אבל אם הסירים קודם שינתו אין לחוש. ודלא כמי שהבין שהמטה גורמת, דלא היא רק השינה גורמת, וכן מתבאר מדברי הדרישה. וכן דעת הרב שלחן גבוה בהדיא. עכת"ד. ומ"ש בבן איש חי (פ' פינחס אות יד), שיש מחלקים בין מטה שישנים עליה או לא, ויש מפקפקים בזה, וראוי להזהר בכל גוונא. ע"כ. היינו דוקא לכתחלה, שיש לחוש לד' הרמב"ם דה"ט שמא יפול דבר המזיק, ולפ"ז אין חילוק, אבל בדיעבד בודאי דלא קפדינן. וכ"כ בשו"ת פרי השדה ח"א (סי' ד), בראש דבריו, אך שוב כ' דכיון שמיחדת לשינה יש מקום אחיזה לקליפות וכו'. ע"ש. ומ"מ אין זה אלא לכתחלה, אבל בדיעבד נראה עיקר שיש להקל בפשיטות".
6. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בענייני סכנה אות ז') – "ואם אין ישנים מעל אותו מטה מותר לכתחילה להניח שם אוכלים".
7. עי' חלקת בנימין (סעי' ה' ב' ד"ה תחת, עמ' קפ"ג) – "ובספר תורת חיים שבועות ט"ו ב' משמע דעיקר חשש רוח רעה הוא דוקא אם ישן אדם על המטה בעוד שהיו האוכלים תחתיו אבל בלא"ה שרי".

ב. מחמיר, המטה גורמת את הטומאה.

1. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד) – "וי"א דוקא תחת מטה שישנים עליה אבל מטה שיושבים עליה בשעת אכילה אין חשש ויש מפקפקים בזה ועיין שיו"ב כאן ובמחזיק ברכה א"ח סי' רס"ב וראוי ליזהר בכל גוונא".
2. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב, בענייני סכנה אות כ"ג) – "יש להזהר לא להניח אוכלין מתחת המטה אף כשאין ישנים על המטה".
3. אילת השחר (ימלא פי תהלתך עיונים בתפילה סוף עמ' רפ"ט) – "בפסחים (קי"ב א') איתא דאוכלין ומשקין תחת המטה אפי' מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליה, לא נזכר בגמ' דאיירי כשאחד ישן במטה אלא משמע דהרוח רעה מעצם זה שנמצאים תחת המטה (וכן אומרים בשם החזו"א), ועוד משמע דהיינו דוקא תחת המטה ולא אם מונח ע"ג המטה לצד הישן".
4. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "יש להזהר לא להניח אוכלין מתחת המטה אף כשאין ישנים על המטה".
5. הגר"ח ק"ק זצ"ל (ארבעת המינים למהדרין סוף הל' אתרוג) – "וכתב לי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאין הבדל בין אם הניח את האתרוג מתחת למטה ביום או שהניחו בלילה, דבכל אופן האתרוג נאסר, וגם אם לא ישן על המטה האתרוג נאסר, דנחלקו הפוסקים אם המיטה גורמת את הטומאה או השינה".
6. הגר"ח ק"ק זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ו) – "שאלה: אוכל שהיה מתחת למיטה שלא ישנו עליה כלל בלילה, האם שורה על האוכל רוח רעה. תשובה: כן".
7. עי' הגר"ח ק"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' רכ"ג אות ב') – "שאלה: האם מותר להניח אוכלים תחת המיטה אפי' כשלא ישן שם. תשובה: יש מחמירין".
8. עי' אור יצחק (ח"א סוף סי' י"ד) – "והנה הא דאמרינן שאסור ליתן תחת המטה אוכלין ומשקין. לכאורה נראה שהוא דוקא בעת שישנים על המטה אבל ביום בעת שאין ישנים עליה אז ליכא איסור כלל. אבל מ"מ יש קצת סברא לומר שיש איסור לכתחלה ליתן תחת המטה אוכלין ומשקין מחופין אפילו בעת שאין ישנים עליה. וקצת ראייה מגמ' ב"ב. שהבאתי מתחלה הא דאיתא שם דלא נקרא מטה של ת"ח אלא כשאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה כו' משמע שתמיד יש איסור ליתן תחת המטה אפילו בעת שאין ישנים עליה ומ"ל כן נראה בהשי"ת".
9. אז נדברו (ח"ו סי' ל"ט) – לשונו מובא לעיל.

ג. יש להחמיר אם האוכלים תחת המטה בלילה [אפילו שלא ישנים שם], או ביום והם ישנים שם.

1. לב חיים (ח"א סי' ס"ו ד"ה אבל) – "דאם הניח אוכלים תחת המיטה בלילה, או אפילו ביום והם ישנים שם, אז שורה הרוח רעה על האוכלים מחמת הרוח רעה הבא על הישן, ומאהיל בעת השינה על האוכלים, והרי הוא כאהל המת, וכמו שאמרנו בזה"ק הקדוש [בהקדמה, דף י' ע"ב], וכן כתב להדיא הרב תורת חיים..."

ד. מראי מקומות – מיכלא דאסוותא (עמ' כ"ח אות כ"ג), דרכ"ת (ס"ק ל"ח), אפרקסטא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ד אות ו'), כה"ח (ס"ק מ"ג), משנת יוסף (ח"ג סי' מ"ה אות ג'), דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ו, עמ' רצ"ג), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ז'), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו).

1. דרישה (ס"ק ז') – "דלא פליגי הרמב"ם והר"ן דהר"ן מיירי במטה שישנים עליו שהתבשיל תחתיו אפילו הוא מכוסה רוח רעה שורה עליו והרמב"ם מיירי במטה שיושבין עליו בשעת אכילה דהתם אין שורה רוח רעה".

א) מראי מקומות – יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ד, לשונו מובא לעיל), שבט הקהתי (ח"ו סי' תפ"ב).

2. תורת חיים (כ"ב דף נח., שבועות דף טו: ד"ה וטעמא), הו"ד ברע"א (פסחים דף קיבץ) – "דאמר בפסחים אוכלין תחת המטה רוח רעה שריא עליהן וטעם הדבר נראה לפי שהשינה אחד מששים במיתה היא דבשעת שינה נשמתו של אדם הטהורה יוצאת ולהכי רוח מסאבא שריא עליה דאיניש וזה טעם נטילת ידים שחרית וכשהוא מאהיל בשעת שינה על האוכלין הרי הן כאלו היו באהל המת ושריא עליהן הווא רוח מסאבא".

3. עצי העולה (ערך סכנה סעי' י', ס"ק ח') – "ונ"ל דמשקה או אוכל מבושל שהי' תחת המטה שישן עליו בלילה יש לאסור אף בדיעבד כיון דתבשיל ומשקין תחת המטה מבואר להדי' בש"ע ובגמרא שר"ר שורה עליהם ומסתמא תחת המטה היינו שישנים עליה שאז ר"ר שורה אבל באוכלין חיים או תחת המטה כשלא ישן עליו אין לאסור בדיעבד".

4. חזו"א (רבבות אפרים ח"ג סי' י"ח ד"ה ועיין בספר) – "ועיין בספר אור הנר (שטינברג) עמוד קמ"ט סימן ע' שכתב וז"ל: בנידון אוכלים תחת המטה ששמעתי זה כמה שנים מהדר"ג (כוונתו להחזון איש זצ"ל) שזה רק בזמן שישנים על המטה".

חזו"א (הגרח"ק זצ"ל הערות על שמירת הגוף והנפש סי' י"ד הג"ה על סעי' ז') – "יש לכאורה סתירה בדברי מרן החזו"א זצ"ל בענין אוכלים שהשאירו תחת המטה, דבספר אור הנר מובא בשמו דאינו אסור רק אם היה תחת המטה שישן עליו, ויש מעידים בשמו דאסור אפילו כשאין ישן על המטה".

5. ציץ אליעזר (חי"ט סי' נ"ו אות ג') – "וספיקתך האחרון אם נטמאין האוכלין גם בשאין שוכב ויושן עליה, או דוקא כשאחד ישן שם, הנה התורת חיים בשבועות ד' ט"ו ס"ל דאם אין שם שינה משום אדם על המטה שהמאכל מונח תחתיה לא נאסר המאכל כלל, וישנם חולקים על זה, כמובא בדרכי תשובה סי' קט"ז ס"ק ל"ח ע"ש".

6. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות א', עמ' פ"א) – "צ"ע אם שורה עליהם רוח רעה אף כשהוא שוכב על המטה ואינו ישן, או דוקא כשהוא ישן על המטה. וכן צ"ע דאפשר דאוכלין תחת המטה הוא אפילו כשאין נמצא על המטה ובדיעבד אפשר להקל בזה".

7. תשובות והנהגות (ח"א סי' ח') – "ובשם רבינו הגר"א מביאים שאסר תחת המטה אף באינו ישן אלא ששהה מעט ביום ואינו ישן י"א שהחמיר רק לעצמו וי"א שהחמיר גם לאחרים (מובא בספר כל הכותב לחיים ע' קל"ב) ולכן אני נוהג בס"ד להחמיר לעצמי כשהשהה במטה אף שאינו ישן, אבל לדינא יש בזה מבוכה רבה באחרונים, ורובם הקילו והתירו בכל רע שלא לאסור דיעבד (עיין לעיל בסימן א') ובפרט כה"ג שאין לחשוש ורק לכתחילה החמירו, ולאחרים בלא ישן אין להחמיר מדינא כלל. ובספר טעמא דקרא אות ר"ח מהגר"ח קנייבסקי שליט"א, הביא שרבינו החזו"א זצוק"ל (אף שהחמיר מאוד לעצמו כדעת הגר"א באוכלין שתחת המטה ובגילוי וכו') הקיל להאכיל אוכלין ומשקין שתחת המטה לאחרים, אך אין כן דעת הגר"א זצ"ל שאפילו לעכו"ם לא הקיל שמא ימסרנו לישראל שיאכל".

ה. שינת עראי.

1. מחמיר, אין לחלק.

א) הגרח"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ג אות ה') – "שאלה: אוכלים שהיו תחת המטה, וישנו בה פחות מחצי שעה, האם זה נאסרו באכילה. תשובה: אפי' רגע א"י".

ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בענייני סכנה אות ז') – "נוהגים להקפיד לא לאכול אוכלים שהיו אפילו רק כמה דקות תחת המטה וישנו על המטה".

2. מראי מקומות.

א) לענין תחת המטה רק כהרף עין - עי' לעיל.

ח. תחת הישן, לא מטה.

א. תחת מקום שישן, אבל אינו מטה: כגון תחת כסא או ספסל וכדו'.

1. מחמיר, שהשינה גורמת את הטומאה.

א) גר"א (בנין עולם או"ח סי' ל"ג אות ט"ז) – "כתוב בהנהגות רבינו הגדול הגאון מוהר"א ז"ל מווילנא שאסר בדיעבד צוקער שהיה מונח בתיבה שישן עליה אדם וציוה להשליכו לנהר".

ב) תשובות והנהגות (ח"א סוף סי' ח', סי' י') - לשונו מובא לקמן.

ג) עי' אוסרי לגפן (ח"י בשו"ת מילי דחסידותא שבסופו עמ' ש"ז אות פ"ט) – "כסא שמקצתו תחת השלחן, ויש אוכל תחת הכסא בחלק שמחוץ לשלחן, וישן מישוהו על כסא אחר ומניח ראשו על השלחן, האם נאסר האוכל שתחת הכסא. תשובה: אם זה בלילה יש להחמיר (כמו בטומאת אהל)".

עי' אוסרי לגפן (ח"י בשו"ת מילי דחסידותא שבסופו עמ' ש"ז אות צ') – "אוכל שתחת מיטה שישן עליה, שנאסר, האם גם אם הי' על המיטה, תחת השמיכה, או על הרצפה והשמיכה בולטת מהמיטה החוצה מעל האוכל. על המיטה לא נאסר אפי' הי' תחת השמיכה, אבל אם הי' על הרצפה, אפי' רק תחת קצה השמיכה, נאסר".

אוסרי לגפן (ח"י בשו"ת מילי דחסידותא שבסופו עמ' ש"ז אות צ"א) – "הישן על הרצפה מכוסה בשמיכה, ויש אוכל תחת השמיכה, האם דומה לאוכל שעל הרצפה בנידון הנ"ל, או דומה לאוכל שעל המיטה תחת השמיכה. תשובה: דומה לאוכל שעל הרצפה הנ"ל שנאסר".

ע"י אוסרי לגפן (ח"י בשו"ת מילי דחסידותא שבסופו עמ' ש"ז אות צ"ב) – "הישן בישיבה וראשו מוטה על השלחן, ותחת השלחן הי' כסא הבולט חוץ לשלחן, והי' אוכל תחת הכסא בחלק הבולט חוצה, האם נאסר האוכל. תשובה: כן. אמנם רק אם הי' בלילה".
(ד) ע"י חלקת בנימין (סעי' ה' ב"ד תחת, עמ' קפ"ג) – "ובספר תורת חיים ... ומשמע עוד מדבריו דאפילו אם ישן שלא על המטה יש לחוש לרוח רעה ולא יתן אוכלים תחתיו דהכל תלוי בשינה ולא במטה עיי"ש".

2. מיקל.

(א) הגריש"א זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ג, הברכות כהלכתן פרק כ' הע' פ"ד, ע"י אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"ד) – "אוכלין שהיו תחת כסא או ספסל שישנו עליהם שינת קבע ... שמותר לאוכלם".

ע"י הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב.) – "תחת המטה. עניני הסגולות הם לכאורה דוקא כמו שאמרו, וכיון שאמרו תחת המטה בעינין מטה דוקא אבל דוקא אם ישן עליו פעם אחת דכיון שהוא מיועד לשינה וישנו עליו הוי מטה ומעתה ועד עולם, ושורה רוח רעה על אוכלין ומשקין שמניחים תחתיו (ותחת עגלה של תינוק אם עדיין אינו יכול לילך לבד אין בו משום רוח רעה א"ה, דאי"ז נחשב מטה אלא כלי לטלטולו או מכיון שפטור מנט"י ולכך אין רוח רעה בתינוק כזה והכי מסתבר טפי וצ"ב). אכן ע"י בספר שדי חמד מביא שהאחרונים חולקים די"א דגם אוכלים שתחת הכר כשישן עליהם שורה עליו רוח רעה דסברי דאין תלוי במטה אלא כשישן ע"ג האוכלין וה"ה אם ישן על ספסל או על תיבה ויש תחתיו אוכלין הרי אלו נאסרים, (ולכ' ל"ד תחת ראשו אלא ה"ה תחת רגליו וצ"ב) וה"ה לקולא שאם יש אוכלין תחת המטה ולא ישן על המטה לא שורה עליו רוח רעה. ויש אחרונים שסוברים שתחת המטה דוקא בין לקולא בין לחומרא, דאוכלין שתחת הכר אפילו ישן עליהם אין רוח רעה שורה עליהם ואוכלין שתחת המטה אף בשעה שאינו ישן עליו שורה עליו רוח רעה. (ותרופה שהיא כעפרא בעלמא מן הסתם אין שורה עליו רוח"ר כשהוא תחת המטה ויש לברר ולחלק, וע"ע להלן באתרוג וצ"ע)".

(1) מש"כ בשם השדי חמד, ל"מ.

3. בדיעבד מיקל.

(א) הגר"ע אויערבאך שליט"א (משימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ח') – "אוכלים שהיו מונחים תחת עגלת תינוק והתינוק ישן או תחת כסא וכדומה והיושב על הכסא נרדם. בכה"ג אפשר לסמוך על השבות יעקב שמתיר לאכול אוכלים שהיו תחת המטה, אולם לכתחילה אין להניח שם אוכלים".

4. מראי מקומות – ציץ אליעזר (חי"ז סי' ל"ה אות ב', לשונו מובא לקמן), תשובות והנהגות (ח"א סוף סי' ח', לשונו מובא לקמן).
(א) מהרש"ם (הסכמה ל' כולם אהובים) – "ומה ששאל בדין אוכלין ומשקין שתחת המטה אם היא גם במטה שהוא כעין ספסל שקורין קנאפע או זאפע המיוחד לישיבה אלא שביום ישנים שם בעודם מלובשים בגדים הנה מה מני יהלוך להשיב בדבר שא"א למצוא מקור ופתח. אך לפמ"ש בתורת חיים לשבועות (ט"ו) דטעמא דאוכלין ומשקין שתחת המטה הם אסורים משום סכנה משום דשינה א' מס' למיתה ולכן רוח"ר שורה עליהם. א"כ זה תליא אם גם ביום צריך ליטול ידיו כמ"ש באו"ח סי' ד' שיש להסתפק בזה ושם בתו"ח הביא מס' רל"א אם צריך לומר שיר של פגעים ביום והלבוש כ' שאין המנהג לאמרו ביום וא"א להקל מספק וע"י בס' שערי רחמים שהגר"א ז"ל אסר מאכל שהי' מונח תחת תיבה או בתוך תיבה וישן עליו אדם וצוה להשליכו לנהר אף שאין התיבה מיוחדת לשינה ע"ש אבל י"ל דדוקא בישן עליו בלילה ולא ביום אך לפמ"ש ל' יש לחוש גם ביום. וע"י בדרישה דמטה המיוחד רק לישיבה ליכא משום רוח"ר וע"י בברכ"י יו"ד סי' קט"ז מ"ש ע"ד הדרישה בזה".

(ב) דרכ"ת (ס"ק ל"ח) – "שהגר"א ... לא כדברי האומרים שלא נאסר רק תחת המטה המיוחדת לישן עיי"ש. אמנם יעוין בס' מילי דחסידותא ...".

(ג) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ו', עמ' פ"א) – "אוכלין שתחת המטה לכאורה הוא תחת המטה דוקא, אבל אם ישן על האוכלין עצמם בלי מטה אינו בכלל זה, אך עיין במעשה להנהגות הגר"א ...".

(ד) הגר"ח ק"ז (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות א') – "אם ישן בגופו עליהם והם מונחים תחת גופו ולא תחת המיטה דלכאורה הטומאה בא מחמת הגוף וכמו כן יש לעיין כשמונחים תחת הכר, ומהו כשישן על הארץ. תשובה: יש בזה דעות והמחמיר תע"ב".
הגר"ח ק"ז (עלי שיי"ח עמ' רכ"ג אות ד') – "שאלה: אוכלים שתחת 'כסא או ספסל', שישנו עליהם האם נאסרים. תשובה: האומרים שהשינה אוסרת נאסר".

הגר"ח ק"ז (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית תשובות מכת"י) – "מה הדין באוכלין ומשקין ששהו תחת כסא וישנו עליו. תשובה: יש לזהר".

הגר"ח ק"ז (נקיות וכבוד בתפילה עמ' קפ"ה שאלה י"ד) – "שאלה: אוכלין שהיו תחת כסא שישנו עליו האם מותר לאוכלם. תשובה: כנ"ל (יש מקילים ויש מחמירים והמחמיר יכול לתת לאחר שמיקל בזה)".

הגר"ח ק"ז (נקיות וכבוד בתפילה עמ' קפ"ה שאלה ט"ז) – "שאלה: מה הדין אוכלין שהיו מונחים תחת ספסל בקצה אחד ואדם ישן ע"ג הספסל בקצה השני. תשובה: מותרים".

(ה) משנת יוסף (חי"א סי' קמ"א אות ח') – "מסתפקנא בספה לישיבה בסלון, שלא נוחה כ"כ לשינה, כ"א לשבת בנוח, ונתגלגל פרי ביום תחתיה לרגע, אם נאסר. דאין זו בגדר מטה, אלא בגדר כורסה, דלא ישנים עליה כי אם כשבא אורח ואין מטה אחרת עברו".

5. ע"י לקמן - לגבי מטוס, ועגלת תינוקים.

ב. אוכל הנמצא בין הכר (between pillow) לכסת.

1. מיקל.

(א) מזמור לדוד (סי' קט"ז, עמ' קי"א ריש ע"ב) – "בש"ע ס"ק ה' כתב מר"ן ז"ל ולא משקים תחת המטה ע"ש. נכתב בצדו, דבר ברור שאין בכלל זה מה שנוהגים להניח התבשיל בין כר לכסת, כדי לשמור חומו וכדומה, דלא מקרי תחת המטה אלא בקרקע תחתיה ממש".

(ב) הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ל"ז).

(ג) יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ו') – "מזמור לדוד".

(ד) מהרש"ם (קב חיים סי' ס"ב ד"ה ולענין) – לשונו מובא לקמן.

(ה) קב חיים (סי' ס"ב ד"ה ולענין) – "ולענין הנחת אוכלי תחת הכר אם יש ג"כ חשש ר"ר שורה עלי' עינך שפיר חזי בתשו' כת"י מהגאון מהרש"ם ז"ל שאין בזה חשש כלל וכ"מ מדברי הר"ש פכ"ד דכלים משנה י"ב עיי"ש ועיי' ג"כ בדרכ"ת סי' קט"ז ס"ק ל"ז שהביא בשם ס' מזמור לדוד ... וכן עמא דבר".

(ו) שלמת חיים (סי' רצ"ד, דפו"ח יו"ד סי' כ"ג) – "... וכן אם היה מאכל על המיטה או תחת הכר בין כר לכסת מהו. תשובה: מן הסברא דכה"ג ליכא קפידא, ואין רשות לרוח רעה כי אם דוקא תחת המטה, מפני שאין זה מקום להצניע".

(ז) מנחת יצחק (ח"ד סוף סי' קי"ז) – "והעיקר ההיתרא בזה, הוא, ממה שאיתא בס' מזמור לדוד, הובא בדרכ"ת, (שם סקל"ז), שאין בכלל זה, מה שנוהגין להניח תבשיל בין כר לכסת, כדי לשמור חומו, דלא מקרי תחת המטה, אלא בקרקע שתחתיה ממש עכ"ל".

(ח) רבבות אפרים (ח"א סי' ח' אות א', ח"ד סי' ז' ד"ה ואם, סי' רנ"א) – "דהבו דלא נוסף אליו כי כתוב תחת המטה ולא כתוב תחת הכר ... ראיתי בשו"ת קב חיים ... וכן עמא דבר".

(ט) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ד) – "אם הי' מונחים אוכלין בין כר לכסת, מדינא מותר אפילו כשישנו שם, וכן אדם כשישן והי' בבגדו אוכלין, מותרין".

2. בדיעבד יש להקל.

(א) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ג, ח"ט או"ח סי' צ"ה אות י"ג, ח"י יו"ד סי' נ"ח הע' על 'רב פעלים' ח"ב יו"ד סוף אות ח') – לשונו מובא לקמן.

(ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ג') – "אם הניח דבר מאכל בין הכר לכסת, יש להקל לאוכלו".

3. מראי מקומות – הגר"ש זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב. ד"ה אכן, לשונו מובא לעיל), הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות א', לשונו מובא לעיל), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ח').

(א) ציץ אליעזר (חי"ז סי' ל"ה אות ב') – "מביא הדרכי תשובה ביו"ד שם ס"ק ל"ז בשם הגר"פ ז"ל בספרו מזמור לדוד שכתב כי דבר ברור הוא שאין בכלל זה מה שנוהגין להניח התבשיל בין כר לכסת כדי לשמור חומו וכדומה דלא מקרי תחת המטה אלא בקרקע שתחתיה ממש עיין שם. אך ממה שמביא בס"ק שלאח"ז בס"ק ל"ח בשם ס' שערי רחמים שכותב מתשובת בנין עולם שהגר"א ז"ל אסר בדיעבד צוקער שהיה מונח בתיבה שישן עליה אדם משמע דלא כנז' כדמעיר שם מזה".

(ב) לענין אוכלין ומשקין שתחת מראשותיו - עי' לקמן.

ג. אוכלין ומשקין שתחת מראשותיו, האם דינם כהונחת תחת המיטה.

1. מחמיר, כמו תחת המיטה.

(א) עין יצחק (ח"א או"ח סוף סי' כ"ד) – "בעיקר הך מילתא באוכלין תחת המטה או במראשותיו הביא הפתחי תשובה ביו"ד סי' קט"ז ס"ק ד' בשם תשובת שבות יעקב ח"ב סי' ק"ה שכתב דבדיעבד אינן אסורים ובפרט באוכלין חיינ יעו"ש בס"ק ה'. וכן נראה להוכיח מן מדרש רבה איכה פרשה א' אות כ"ב דאמרו מהו כלי גולה כו' חמת ושטיח וקערה כו' חמת נותן בה קמח ונותנה תחת ראשו כו'. ובילקוט יחזקאל רמז שנ"א אמרו דנותן בה מים ונותנה תחת ראשו כו'. ומוכח מזה דאוכלין חיים אינן נאסרים בדיעבד בהניחו תחת מראשותיו. וממילא ה"ה תחת המטה דבאוכלין חיינ יש להוכיח דאינן נאסרים וע"כ יכולין לצאת בו חובת אתרוג. ואין לחלק בין תחת המטה לבין הניחו מראשותיו כמו דראיתי בהאחרונים דלא חילקו בזה".

(ב) עי' חוט שני (יו"ט, קובץ ענינים עניני יו"ד אות י"ב [עמ' שנ"ד]) – "תינוק שנותר לו לאכול מבקבוק דייסא או בסקויט, והוא נרדם על גבי הבקבוק, אפשר להקל ליתן לו לסיים לאכול את כל הבקבוק, או את הבסקויט, ואין צריך להחמיר בזה משום אוכלין שתחת המטה לגבי התינוק, אבל לגבי אדם אחר צריך לחוש בזה משום אוכלין שתחת המטה".

2. מיקל.

(א) עי' מהרש"ם (הסכמה לס' כולם אהובים) – "ומאז נשאלתי באוכלין ומשקין שהי' מונחים מראשותיו של אדם בשעת שינה אם יש להקל ואמרתי דיש להביא ראי' ממד"ר איכה והובא גם בר"ש פכ"ד דכלים משנה י"ב לשטיח צורך מטה במגלת איכה היתה למס עשו לך כלי גולה מה הי' ר"ח רבה אמר חמס קערה שטיח וכל חד וחד משמש ב' דברים חמת ממלאה קמח ונותנה תחת ראשו קערה אוכל ושותה. שטיח לש עליו וישן עליו עכ"ל וכן הוא בערוך אות שטיח הרי שהי' נותנים חמת מלאה קמח תחת מראשותיו ומוכח דאין חשש בזה אך לפמ"ש הב"ח באו"ח סוסי' קס"ה דבדבר יבש ל"ש רור"ר כלל יש לפקפק בזה אבל דעת הגר"א הנ"ל דגם בדבר יבש איכא משום רור"ר שהרי צוה להשליך ציקער שהי' בתיבה".

3. מראי מקומות.

(א) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ג, עי' ח"ט או"ח סי' צ"ה אות י"ג) – "ראיתי בשו"ת עין יצחק ... עכ"ד. ולכאורה החילוק בין תחת המטה לתחת מראשותיו, הוא חילוק נכון. (וכדאשכחן גבי תפלין שאמרו (ברכות כד) שמניחן תחת מראשותיו). וכן מצאתי להדיא להגאון מהר"ד פארו"ד בס' מזמור לדוד (דקי"א רע"ב), וז"ל: כ' מרן ולא משקים תחת המטה, נ"ב, דבר ברור שאין בכלל זה מה שנוהגים להניח תבשיל בין כר לכסת, כדי לשמור חומו וכדומה, דלא מקרי תחת המטה אלא בקרקע שתחתיה ממש. עכ"ל. וכ"כ הרה"ג מהר"י פלאג'י בס' יפה ללב ח"ג יו"ד (סי' קטז סק"ו). ע"ש. והגאון ר' יוסף חיים זוננפלד בשו"ת שלמת חיים ... והרב המו"ל הר"ש סאבעל הביא ראייה לזה מהמדרש איכה, כלי גולה, חמת שנותן בה קמח ונותנה תחת ראשו. ע"כ. וכיון בזה לדברי הגאון רי"צ אלחנן הנ"ל. אלא שהגאון ז"ל הביא זאת לראיה דבדיעבד ליכא קפידא, ור"ל דשעה"ד כדעבד דמי דבגולה

אי אפשר אחרת, שקשה טלטולא דגברא, והוי שעה"ד בודאי, וכדיעבד דמי. ונהירנא כד הוינא טליא ששמעתי מפי ידידי הרה"ג המקובל ר' אפרים כהן זצ"ל, שהעיד בגדלו, שבא מעשה ליד הגאון ר' יוסף חיים זצ"ל בעל ס' בן איש חי הנ"ל, והורה להקל בדיעבד כשהיה האוכל על המטה בכיס בגדו או בין כר לכסת. עכ"ד. ובודאי שסמך ע"ד המזמור לדוד הנ"ל.

ד. ישן ואוכל בפיו.

1. הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' י"ח טור ב') – "שאלה: הנה קיי"ל שאוכלים שתחת המטה שורה עליהם רוח רעה, ונסתפקו מי שישן ואוכל בתוך פיו האם יאסר לכולעו מטעם שנחשב שישן על המאכל, או לא. תשובה: כמדומה שמקילין".

ה. מי שהיו אוכלים בכיסו (pocket) וישן.

1. מיקל.

(א) שלמת חיים (סי' רצ"ד, דפו"ח יו"ד סי' כ"ג) – "מהו אם ישן קצת לבוש בבגדו ויש בהכיס דבר מאכל אם צריך לזהר ... וכן אם היה מאכל על המיטה או תחת הכר בין כר לכסת מהו. תשובה: מן הסברא דכה"ג ליכא קפידא, ואין רשות לרוח רעה כ"א דוקא תחת המטה, מפני שאין זה מקום להצניע".

(ב) ציץ אליעזר (חי"ז סי' ל"ה אות ב') – "נראה דלא אמרו ז"ל כי אם באוכלים שתחת המטה, אבל לא באוכלים שע"ג המטה בכיס בגדיו ... אך ממה שמביא בס"ק שלאח"כ בס"ק ל"ח בשם ס' שערי רחמים שכותב מתשובת בנין עולם שהגר"א ז"ל אסר בדיעבד צוקער שהיה מונח בתיבה שישן עליה אדם משמע דלא כנז' כדמעיר שם מזה, אבל עדיין יש לחלק ולומר שזהו דוקא מפני שהיה זה בתיבה אשר אדם ישן עליה, אבל לא כן כשהאדם ישן על מטה או ספסל, ורק בכיס שבבגדיו היה איזה מאכל או משקה, בכל כה"ג יתכן שגם הגר"א ז"ל יודה שלא נאסר כי לא נחשב זאת שהאדם ישן על זה מכיון שעיקר סמיכותו היה על הספסל, אלא נחשב כאילו גם המאכל הנטפל אליו ובטל לגביה המה יחד שכבו על המטה".

(ג) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ד) – לשונו מובא לעיל.

2. בדיעבד יש להקל.

(א) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ג, ח"ט או"ח סי' צ"ה אות י"ג, ח"י יו"ד סי' נ"ח הע' על ר'ב פעלים' ח"ב יו"ד סוף אות ח', עי' מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ו') – "[שלמת חיים] בחיו"ד סימן ז, נשאל הרב במי שהיו אוכלים בכיסו וישן, אם יש לחוש משום אוכלים שתחת המטה. שרו"ר שורה עליהם, והשיב, שמסברא אין קפידא בזה, ואין רשות לרוח רעה לשרות כי אם דוקא תחת המטה. ע"כ. הנה נהירנא כד הוינא טליא, ששמעתי מפי ידידי הרה"ג המקובל רבי אפרים הכהן זצ"ל, שהעיד בגדלו שבא מעשה כזה לידי הגאון רבינו יוסף חיים (בעל בן איש חי), והורה להקל בדיעבד, כשהיה המאכל בשעה שישן על המטה, בכיס בגדו, או בין כר לכסת. וע"ע בשו"ת קב חיים (סי' סג) בד"ה ולענין. ומ"ש מר להעיר ממדרש איכה רבתי (פר' א אות כב) מהו כלי גולה, חמת שנותן בה קמח ומניחה תחת ראשו. כבר העיר מזה הגאון ר' יצחק אלחנן בשו"ת עין יצחק (חאו"ח סי' כד) להתיר בדיעבד. ע"ש".

(ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' ד' סעי' ל"ו) – "והישן בבגדיו והיו בכיסו הבגדים שלו דברי מאכל, אין לאוסרם בדיעבד". ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ב') – "הישן בבגדיו והיו בכיסו דברי מאכל, אין בזה חשש של אוכלים שתחת המטה. [יביע אומר חלק י' דף שלז טור א. והיינו גם לסברת הגרי"ח, וכן העיד גדול אחד שבא מעשה לידו של הגרי"ח באחד שהיה לו קוביות סוכר בכיסו וישן עמהם, והתירם]".

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י"א).

(א) הגר"ח זצ"ל (נזר החיים עמ' רי"ז אות קס"ד) – "הישן ובכיסו דבר מאכל האם נאסר. תשובה: עדיף להחמיר". הגר"ח זצ"ל (דרך אכילה ריש עמ' פ"ג) – "שאלה: הישן בבגדיו והיו בכיסו הבגדים דברי מאכל, האם מותר לאוכלם. תשובה: יש מחמירין".

ו. היו מאכלים על הרצפה סמוך למטה, והאדם הישן הוציא רגלו והאחיל על האוכלים.

1. מחמיר.

(א) משנת יוסף (חי"א סי' קמ"א אות א') – "ישן במטה ועל ידה היו מאכלים על הרצפה, והאדם הישן הוציא רגלו בשינתו והאחיל על האוכלים, האם נאסרים ... עכ"פ יש רוח רעה מיוחדת באצבעות הרגלים, וא"כ יש סברא גדולה לאסור מאכל שרגלי אדם האחילו עליהן".
(1) יש לדון.

ז. אוכלים שהונחו תחת רגלו של אדם בשנת הלילה.

1. הגר"ח זצ"ל (דרך אכילה עמ' פ"ג) – "שאלה: מה דינם של אוכלים שהונחו תחת רגלו של אדם בשנת הלילה, ועיקר הגוף לא היה עליהם. תשובה: לא לאכול".

ח. אוכלים תחת השולחן.

1. יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ו') – "נראה דה"ה דאין ליתן אוכלין או משקין תחת השולחן כשלחן הלועזים שמונחין ע"ג קרקע בקרקע שתחתיה ממש והיינו כשהוא ע"ג קרקע ממש אבל אם הוא מרוצף באבנים או בקורות בעצי וכיוצא אין לחוש דאין רוח רעה שורה אלא ע"ג קרקע ממש שהוא אדמת עפר".

2. רב פעלים (ח"ב יו"ד סי' י"ב) – "שאלה. ראינו שכבודך נזהר שלא להניח מאכל תחת השולחן, ובש"ע מציינו אזהרה תחת המטה, על כן יורינו היכן מצאת דבר זה, ושכמ"ה. תשובה. דבר זה מצאתי בספר חיים לראש, להרב מהר"ח ז"ל בדף מ"ו, ועוד נמצא

דבר זה בספרו כף החיים סי' למ"ד סעיף כ"ח, שכתב לא יתן תבשיל תחת השלחן אפילו מכוסה, וגם לא יתן לחמים תחת השלחן, ובספרו רוח חיים סי' תע"א אות ב' כתב איתא בפסחים דף קי"ב, ובירושלמי, ובטור ובש"ע יו"ד סי' תי"ו, שלא להניח תחת המטה, ואני כתבתי בס' חיים לראש דף מ"ו תחת השלחן, מפני ששמעתי מפי מוה"ר הרב הגדול בעל שרשי הים, דהיה מזהיר על זה, דהחיצונים נכנסים תחת השלחן עכ"ד. נמצא דבר זה יצא מפי אדם גדול הוא הרה"ג מהר"ר יצחק מאיו ז"ל בעל שרשי הים, וגברא רבא אמר מילתא דמסתבר טעמיה, על כן ודאי בעי למיחש לה, לכן אני הצעיר נזהר בזה, אבל לאחרים אין למחות בידם, רק בניהותא עיצה טבא אמרינן להו. מיהו נראה דאין להקפיד אלא על שלחן שאכלו עליו פת, אבל שלחן שאכלו עליו פירות וכיוצא, לית לן בה".

3. כה"ת (או"ח סי' קע"א ס"ק ז') – "גם יש לזהר מלהניח אוכלין ומשקין תחת השלחן משום דנכנסים שם החיצונים. רו"ח אות ב' ובספרו רוח חיים לראש דף מ"ו ע"א וכף החיים סימן ל' אות כ"ח. ועיין רב פעלים ח"ב ח"ד סימן י"ב שכתב דאין להקפיד אלא על שלחן שאכלו עליו פת, אבל שלחן שאכלו עליו פירות וכיוצא, לית לן בה יעו"ש. ועוד נ"ל דאין להקפיד אלא בשעת שאוכלין עליו אבל בשעה שאין אוכלין עליו לית לן בה. וכ"מ ממ"ש לעיל סימן זק"ן אות כ"ג בשם האר"י ז"ל כי סט"א עומד שם וכו' משמע דאינה מצויה הסט"א שם אלא דוקא באכילת פת ובעת האכילה ובהמ"ז וכ"מ ממ"ש שם אות כ"א וסימן קס"ז אות ל"ז יעו"ש ודוק. ומיהו אם כבר הניח תחת השלחן אין לאסור דאינה כ"כ קשה ולהזיק כמו הנותן תחת המטה כמ"ש ביו"ד סימן קט"ז ס"ה דההוא משום שבתא וסט"א קשה כידוע אבל הכא זהירות בעלמא".

4. בית ברוך (כלל מ"ה ס"ק ל"ה) – "יש מי שאומר שנכון להזהר על פי דרכי הנסתר שלא להניח אוכלין תחת השלחן שאוכלין עליו לחם בזמן האוכל".

5. יביע אומר (ח"י יו"ד סי' נ"ח הע' על רב פעלים ח"ב יו"ד אות ז') – "הביא הרה"מ ח"מ"ש הגר"ח פלאג'י בספר חיים לראש (דף מו ע"א), וכף החיים (סי' ל סעיף כח), ורוח חיים (סי' קעא), [כצ"ל]. שלא להניח מאכל תחת השלחן בעת שאוכל פת על השלחן, מפני ששמע מפי רבינו יצחק מאיו זצ"ל בעל שרשי הים, שהיה מזהיר על זה, כי החיצונים נמצאים תחת השלחן. וכתב ע"ז, וגברא רבא אמר מילתא דמסתבר טעמיה. ולמיחש מיהא בעי. וסיים הרה"מ ח"ח, ולכן אני נזהר בזה, אבל לאחרים אין למחות בהם ע"ז, ורק טוב לומר להם כן דרך עצה טובה. ע"כ. וכן בכף החיים סופר (סי' קעא אות ז'). ופשוט שכל זה אינו אלא זהירות בעלמא לכתחלה, אבל בדיעבד אין שום בעיה באכילת המאכל שהיה תחת השלחן בעת סעודתו. וכ"כ בכף החיים שם. ולכאורה לפי מ"ש הגאון רבי דוד פארדו במזמור לדוד (דף קיא ע"ב), שאפילו באוכלים ומשקים ששהו תחת המטה שישנים עליה, אין הרוח רעה שורה אלא אם הונחו על אדמת עפר, אבל אם הקרקע שתחת המטה מרוצפת באבנים או בעצים, אין רוח רעה שורה שם. וכדקי"ל בדין מים אחרונים. וכמ"ש בכף החיים סופר (סי' קפא ס"ק יג). וכ"כ עוד אחרונים. (ויבאו לחלק להלן בסמוך בהערה לסימן יג). לפ"ז אפשר שאף כאן א"צ לחוש לזה, ומותר להניח אוכלים תחת השלחן, גם בשעת סעודתו. ויש לחלק. ודו"ק".

הליכות עולם (ח"ז עמ' רי"ז אות י"ד) – "שולחן שסועדים עליו טוב שלא לתת תחתיו בשעת הסעודה אוכלים ומשקים. ובדיעבד אין לחוש כלל".

6. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ו') – "שולחן שסועדים עליו טוב שלא לתת תחתיו בשעת הסעודה אוכלים ומשקים. אך בדיעבד אין לחוש כלל, אפילו אם האוכלים היו שם בעת שסעד, שכל זה לזהירות בעלמא לכתחלה. [הליכות עולם חלק ז' עמוד ריז]. יביע אומר חלק י' דף שלו סוף טור ב'".

7. מראי מקומות – כשרות השלחן (ח"ד עמ' רט"ו).

ט. מראי מקומות.

1. הגרא"ל שטיינמן זצ"ל (שפתי איל יו"ד אות ח') – "שאלתי למו"ר צוק"ל אודות מי שישן על חצי מיטה, ובחציה השני של המיטה היו מונחים ארגזי שתיה אם נפסלה שתיה זו מלשתותה ואמר לי דלא (וע"ע בספר כשחר אורך פ"ב ס"ג, ע"ש)".

2. הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות ב') – "ומהו אם גובה המיטה פחות מג' טפחים האם אומרים לבוד לענין שאין המאכל נחשב תחת המיטה מכיון שהמיטה כעל הארץ. תשובה: אין נ"מ בזה".

3. משנת יוסף (ח"א סי' קמ"א אות ו') – "וגם האוכל הנמצא במטה לא נאסר מעצם המטה, ואם מישוהו ישן בצד ולא האהיל על האוכל לא נאסר".

ט תחת המטה.

א. דבר מפסיק בין המטה לקרקע.

1. מיקל.

(א) ציץ אליעזר (ח"ט סוף סי' נ"ו) – "שיש הפרש בין ע"ג קרקע ממש לבין הפסק דבר, ולאחרים מהני אפילו הפסק רצפה, מצינו בכזאת גם בנוגע למים אחרונים באו"ח סי' קפ"א סעי' ב', שנפסק דאם אין לו כלי נוטל ע"ג עצים דקים וכיוצא בהן, ומובא במשנ"ב סק"ו דיש מקילין ליטול אף ע"ג רצפה דס"ל דדוקא ע"ג קרקע ממש שורה עליהם רוח רעה, ויעוין עוד במחצית השקל בסי' ד' סק"ז על הנפסק שם בנוגע לנטילת ידים שחרית דבענין דוקא כלי ושלא מהני אפילו ע"ג קיסמים, שמבאר החילוק ביניהם משום דגבי מים אחרונים מצד עצמו ע"י הנטילה עדיין אין רו"ר שורה עליהם אלא בהגענת לארץ אז רו"ר שורה עליהם, וכיון שיש דבר מפסיק בין המים לארץ אין רשות לרו"ר לשרות עליהם לכן שרי ע"י קיסמים, משא"כ בנט"י שחרית דהרו"ר שורה על הידים וע"י הנטילה מעביר הרו"ר מהידים ושורה הרו"ר על המי רחיצה, וא"כ מאי מהני ע"י קיסמין נהי שיש הפסק בינם לקרקע הא כבר שורה עליהם ע"ש, וכך כותב לבאר הארצות החיים שם בס"ק מ"ב עיין שם, וא"כ דון מינה איפוא גם בנוגע לשימת דברים תחת המטה דדמי יותר לנטילת מים אחרונים דהרי עליהם כשלעצמם לא שורה רו"ר שצריכים להעביר אותו ונצרכים רק שלא ישרה עליהם רו"ר גלל שימתם תחת המטה וא"כ לזאת צריכים דוקא נגיעה בקרקע. ומועיל לכך כל הפסק בינם לבין הקרקע. והדברים עוד ק"ו דהרי במים אחרונים הטעם הוא משום מלח סדומית, אי ט"א, דאיכא על הידים (יעו"ש)

במחצה"ש) ואפ"ה אין רור שורה על המים אלא בהגעתו ונגיעתו בקרקע, אבל אם מפסיק איזה דבר לא, ומכ"ש בחפצים שעל עצמן אין כלום, ומקבלים הרור רק כאשר משימים אותם תחת המטה, א"כ בעינין לכך ע"ג הקרקע ממש".

ב. הונחו על הרצפה ולא על הקרקע.

1. מיקל.

(א) יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ו', ע"י לשונו מובא לקמן) – "דלא מיקרי תחת המיטה אלא בקרקע תחתיה ממש".

2. מחמיר.

(א) אז נדברו (ח"ז סוף סי' ע"ב) – "ושור בדרכ"ת ס"ק ל"ז בשם היפה לב שהבין את הנ"ל דר"ל קרקע ממש דהיינו ע"ג עפר, אבל אם יש רצפה מותר, ומחמיר במעמיד ע"ג רצפת עפר אפילו אם אינו תחת המטה, וזה חידוש גדול ותמוה, דהיאך יתכן לחדש בדברים אלו מה שלא נזכר בגמרא. ויש לבקר הדברים במקורם".

(ב) תשובות והנהגות (ח"א סי' ט') – לשונו מובא לקמן.

(ג) הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ו).

3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ל"ז), מילי דאבות (ח"ה יו"ד סי' ח'), שואל ונשאל (ח"ב יו"ד סוף סי' מ"ח), דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ו ס"ק ג', עמ' רצ"ג).

(א) כה"ח (ס"ק מ"ב), אמרי יעקב (על הגר"ז חו"מ סי' י' ס"ק כ"ח) – "היפ"ל ... והגם דיש להשיב קצת ע"ז מ"מ לסניף בעלמא הוי".

(ב) ביע אומר (ח"ח או"ח סי' נ"א סוף אות ד', ח"י יו"ד ריש סי' י"א) – "וכ' הרב יפה ללב ח"ג (סי' קטז סק"ו) שהכוונה היא שהאוכלים הונחו על הקרקע ממש דהיינו אדמת עפר, אבל קרקע שיש עליה רצפה בין של אבנים בין של קורות ועצים, אין לחוש בה משום רוח רעה, שאין רוח רעה שורה אלא ע"ג קרקע ממש. ע"ש. וכ"כ בשו"ת מילי דאבות ח"ה (חיו"ד סי' ח, דף רע"ב ע"ב). ע"ש. וע' בש"ע (סי' קפ"א ס"א) שכ', מים אחרונים אין ניטלים ע"ג קרקע, מפני שרוח רעה שורה עליהן. (וכ' הלבוש, ויש סכנה לעובר עליהם). וכ' ע"ז המג"א שם, שמותר ליטול מים אחרונים על רצפה, שאין רוח רעה שורה אלא ע"ג קרקע ממש. וכ"כ הא"ר והפמ"ג והגר"ז ובכה"ח שם. ע"ש. וכן העלה הגאון הראש"ל בשו"ת משה האיש (חאו"ח סי' כג סוף אות א). ובזה"ז כמעט כל הבתים מרוצפים ברצפה, ובצירוף הספקות הנ"ל נראה להחמיר מטעם ס"ס. וכן פסק בשו"ת שואל ונשאל ח"ב (חיו"ד סי' מח). ע"ש. ופשוט שאין לנו לגזור בזה קרקע מרוצף אטו קרקע שאינו מרוצף (כעין מ"ש הרמ"א באו"ח סי' שלז ס"ב), שאין לנו לגזור מדעתינו בענינים כאלה. הילכך נראה שיש להקל".

(ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ה') – "קנקן יין צרור וחתום שהונח תחת המטה, יש מי שכתב לאוסרו אף בדיעבד, משום רוח רעה, ולדינא יש מקום להקל על פי דברי הגאון רבי דוד פארדו בספר מזמור לדוד, שאם הונח תחת המטה על גבי קרקע מרוצפת אין לחוש לרוח רעה, וכיום כל הבתים שלנו מרוצפים ברצפה".

ג. חצי מהאוכל מתחת המטה, וחציו מחוץ למטה.

1. הגר"ח זצ"ל (אהל יעקב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' ת"ט) – "חצי מאכל מונח במתחת המטה וחציו מחוץ למטה האם הוא נאסר משום מאכל תחת המטה. תשובה: כן".

2. שבט הקהתי (ח"א סי' רכ"ד אות ב') – "נסתפקתי מאכל שהי' חציה תחת המטה וחציה חוץ למטה אי נאסר כל המאכל דלגבי טומאה לא אשכחן דרק חצי דבר נטמא, ולגבי רוח רעה צ"ע אי נאסר רק חצי או דכולו נאסר".

3. משנת יוסף (אהל יעקב בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"ד) – "חצי מאכל מונח במתחת המטה וחציו מחוץ למטה האם הוא נאסר משום מאכל תחת המטה. תשובה: מסתבר שחציו שתחת המטה נאסר, ואם הוא לח שאי אפשר לחלק אותו יתכן שישפכנו כולו".

4. מראי מקומות – כשרות השלחן (ח"ד עמ' רכ"ב).

י] אוכל תחת המושב במטוס (airplane).

א. מיקל.

1. הגריש"א זצ"ל (ובלכתך בדרך פרק ד' הע' ל"ח [דפו"ח, הע' ל'], ע"י אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ח, מנשים באהל יו"ד אות י"ח [לשונו מובא לקמן]).

2. שבט הלוי (ובלכתך בדרך פרק ד' הע' ל"ח [דפו"ח, הע' ל']).

3. משנה הלכות (ח"א סי' י') – "כבר נשאלתי כמה פעמים על דבר כזה והיה קשה לי לאסור דלכאורה כל השינה שם שינת עראי הוא ורק כיושב ומתנמנם וגם זה לא מקרי תחת המטה, גם כי יש שם אנשים עוברים ושבים כל הזמן ולכן לפענ"ד מעיקר דינא לא ראיתי מקום לאסור המאכל, ומ"מ אם רוצה להחמיר על עצמו ולזרוק המאכל אין בו משום לא תשחית, או עכ"פ לשטפו במים כדעת הארץ חמדה שמתיר ע"י שטיפה".

4. תשובות והנהגות (ח"א סוף סי' ח') – "ונשאלתי באוירון אם הניח אוכלין תחת הכסא וישן אם מותר לאוכלם וכן מצוי הדבר באוטובוס, וצידדתי להקל שאין זה מטה רק כסא, ואף שגם בזה החמיר הגר"א כמוש"כ בתשו' בנין עולם ס' ל"ג, שאף תחת תיבה שישן עליה אדם אסר הגר"א הצוקער שבתוכה וציוה להשליכו לנהר וכ"כ ב'נחלת אבות' שהבאנו לעיל, [ועי' בדרכ"ת הנ"ל שיש חולקין בזה] מ"מ נראה דהיינו בישן כדרכו דרך קביעות ולא דרך עראי ביישיבה בלי פישוט ידים ורגלים, בזה לא החמירו הפוסקים מדינא, וכל שכן באוטובוס כהאי גוונא שיש תרתי לטיבותא שנותן האוכל תחת המושב ולא במטה או ערסא כשורש הדין דקאי עיקרו לשכיבה, וגם אין כאן אלא תנומת עראי, והמחמיר לעצמו לבד יחמיר".

5. עי' שבט הקהתי (ח"ד סי' ר"ב) – "אלו שנוסעים באוירון ומחזיקין התיק שלהם ואוכלין בתוכו תחת הספסל של חבריו שישנים עליו ... יש להם על מה לסמוך".
6. ע' רבבות אפרים (ח"ד סי' ה', עי' סי' קי"ג אות מ"ד).
7. הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ז, Halachically Speaking שנה ב' מספר כ"ז הע' ס"ד).
8. משנת יוסף (חי"ג סי' רס"ג, מציון תצא תורה מילואים לשאלה רצ"ג) – "ראיתי בשו"ת דברי ישראל (וועלץ, ח"א סי' טו) בשם גדול א' לחדש שבמטה שבספינה אין לחוש למאכל שמתחתיה, ע"פ הגמ' (סנהדרין סז:) דבמיא לא שלטי כישוף [וכ' בספר טיול בפרדס (קמא, אות נ', ז) בשם ספר פני צדיק (דרוש טז) דאליהו בהר הכרמל ביקש ענני ה' ענני, ואחז"ל שלא יאמרו מעשה כשפים, דלכן עשה אליהו תעלה סביב המזבח וצוה למלאות מים ויצק גם על העולה ועל העצים, כי בזה יראו שאינו כישוף כגמ' הנ"ל] עכ"ד. - ולפ"ז בספינה השטה על המים דלא שייך כשפים, יש לצדד להקל כשאי אפשר בענין אחר ובכלי מסוכה, ובצירוף דברי המילי דחסידותא שהחשש רק במטה שיש בה תשמיש המטה, ובצירוף דברי המזמור לדוד בדרכי תשובה (סי' קטז ס"ק טז) דהקפידא רק אם באוכל תחת המטה על גבי עפר האדמה בלי הפסק בריצוף, עכ"ד. ויש להבין קצת איך נדמה בעניני סכנה מילתא למילתא, שרוח רעה וכישוף אחד הוא, וגם אולי רק במים עצמם אין כשפים, אבל לא בקרקעית הספינה השטה על פני המים, וכי נאמר שהישן במטה בספינה א"צ נט"י שחרית, אלא שרוח רעה וכשפים לחוד. אבל שאר צדדי ההיתר הנ"ל של ספר מילי דחסידותא ומזמור לדוד, יש לצרף גם בנידון דידן בכסא שבמטוס. וראה בשו"ת משנת יוסף (חי"א סימן קמא, י) לגבי מטען החבילות (באגאז') שמתחת האוטובוס והאוירון שמכניסים לשם מבחוח חבילות, שזו רשות אחרת לגמרי, וקומה תחתונה שתחת האוטובוס והאוירון (עי' בכל המובא שם ובח"ג סי' מה), אבל תחת הכסא באוטובוס ואוירון עצמו ה"ז תחת המטה, אלא שיש צדדי הקולא הנ"ל. ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ד סי' קיז) התיר להניח מאכלים בתא שבתחתית עגלת תינוק, הגם שהתינוק ישן, ולא סמך להתיר רק במה שהתינוק קטן ועדיין לא הגיע לחינוך, אלא בצירוף ב' הספרים הנ"ל (ועי' בשו"ת דברי יציב יו"ד ח"א סי' לג), וא"כ בתחתית כסא אוירון רגיל יש להקל, אבל בכסא הנפתח כמו מיטה, אולי בעל נפש יחמיר".
9. ילקוט יוסף (או"ח סי' ד' סעי' ל"ו, קיצור שו"ע או"ח סי' ד' סעי' ל"ו, יו"ד סי' קט"ז סעי' ד') – "מותר להניח **לכתחלה** אוכלים ומשקים בתא המטען של המטוס. [או בתא המטען של אוטובוסים], אף שישנים במושבי המטוס מעל המטען".
- ילקוט יוסף (הל' השכמת הבוקר עמ' שע"ח) – "**ויש לצרף כאן י' ספיקות כדי להקל**: א. דתא המטען הוא רשות בפני עצמו, ואין זה בכללים אוכלים שהיו תחת המטה. ב. ועוד חזי לאיצטרופי דברי השבות יעקב ... שבדיעבד אין האוכלים נאסרים, ושעת הדחק כדיעבד דמי ... ג. ועוד יש לצרף לזה סברת האומרים שאין חשש רק במטה שעשויה לשם שכיבה עליה. ואילו המושבים במטוס אינם עשויים לשינה ... ד. ועוד יש לצרף סברת האומרים שהקפידא מצאה מקום לנוח דוקא במטה שבה תשמיש המטה, מה שאין כן במטה שנעשית רק לשינה בלבד ... ה. ועוד יש לצרף לזה סברת האומרים דדוקא אם הניחו את המאכלים תחת המטה, על גבי קרקע ... ו. וכן יש לצרף לזה סברת האומרים דאוכלין ומשקין שהם צרורים וחתומים מותרים ... ז. ועוד יש לומר דהכא אינו ודאי שהאוכלים יהיו דוקא תחת מי שישן ... ח. ועוד יש לצרף לזה ספק, שמא ישב שם גוי, והרי יש אומרים דאין חשש בזה תחת מטת גוי ... ט. ועוד יש לצרף כאן, דשמא ישן עליהם תינוק, ויש אומרים שאין להחמיר שאוכלים ומשקין שהיו תחת מטת תינוק ... י. ויש לצרף עוד ... וקבעות בקרקע ובכותל, כקרקע דמו ואין דינם כמטה לענין שלא להניח תחתיהן אוכלים ... אם המטה גבוהה י' טפחים הוי האדם ברשות בפני עצמו ... וכן עיקר לדינא להקל בזה אף לכתחלה".
10. הגר"ע אויערבאך שליט"א (יתד נאמן פר' כי תצא תשע"ו) - לשונו מובא לקמן.
11. הכשרות (פרק י"ח הע' קי"ד).
12. המכונות והלכותיה (ח"ב סי' י"ד הע' קע"ה, עמ' רנ"א) – "תורת הדרך ... ולאחר המחילה ונישוק הגלימה, יש להשיב באורך על דבריו ...".

ב. מחמיר.

1. הגר"חפ"ש זצ"ל (ובלכתך בדרך פרק ד' הע' ל"ח) – "דהעיקר דתלוי בשינה שי"ב א' משיתין במיתה ולכן יש לזהר בזה".
2. הגר"חפ"ש זצ"ל (אסיפת יצחק ח' חשון תשס"ז) – "שאלה: האם מותר להניח אוכל תחת הכסא באוירון (מטוס), או אסור לעשות כיון שישנים עליו. תשובה: אם ישנים עליו לא ינח".
3. הגר"א בנבצל שליט"א (אסיפת יצחק ה' חשון תשס"ז) – "שאלה: המחבר בס' קט"ז סעיף ה' (ביו"ד) כתב 'לא יתן תבשיל ולא משקים תחת המטה', האם נוסע באוירון (מטוס) יכול להניח אוכל תחת הכסא. תשובה: אם ישן בכסא זה כמו מטה".
4. הגר"י זילברשטיין שליט"א (אסיפת יצחק ה' תמוז תשס"ז) – "שאלה: האם מותר להניח אוכל תחת הכסא באוירון (מטוס), או אסור לעשות משום ישנים עליו. תשובה: בשעה שישנים בלילה יש להחמיר, אבל בשעה שאין ישנים מותר, כיון שעיקרו עשוי לשיבה".
5. עמק התשובה (הע' על ס' ובלכתך בדרך פרק ד' [דפו"ח, פרק ד' הע' ל'] – "ואם הוא עכו"ם לענ"ד אין צורך לזהר דבדידי ליכא למיחש דהוי כבהמה ואין צריך נמי לנט"י מה"ט".
6. הגר"מ גרוס (תורת הדרך פרק י"ג סעי' ט"ו) - לשונו מובא לעיל [שמקיל רק בגוי].
- (א) עי' לעיל, שיש שאין מחלקים בין גוי לישראל.

ג. מראי מקומות – שלהי דקייטא (סי' ל"ו).

1. ויהי בנסוע (פרק ג' סעי' י"ד) – "ובדיעבד אם הניח תחת המושב האוכל מותר".
2. לכאורה שלא בשעת שינה יש להקל לכו"ע. כאם המטה גורמת את הטומאה, הרי ה'כסא' אינו מטה. ואם השינה גורמת את הטומאה, הרי הוא לא ישן.

ד. תחת המושב ב'מחלקה ראשונה' (first class) - ששם הכסאות נפתחים כמו מטה ממש.

1. מראי מקומות – משנת יוסף (ח"ג סי' רס"ג, אהל יעקב בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"ג, מציון תצא תורה מילואים לשאלה רצ"ג, לשונו מובא לעיל).

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ג, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ה אות ט') – "בענין אוכל מתחת כסא במטוס כבר כתבו הרבה פוסקים שאין בזה שום חשש, מיהו יש לעיין מה הדין לגבי מי שנוסע בחלק הראשון של המטוס הנקרא 'פירסט קלאס' FIRST CLASS ששם הכסאות נפתחים כמו מטה ממש, האם בכה"ג זה יותר חמור ואסור להניח שם מאכלים. תשובה: איני יודע את טעמים של המתירים".

(ב) הגר"י טשזנר שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ה אות ט', מציון תצא תורה מילואים לשאלה רצ"ג) – "כבודו לא ציין מי הם הפוסקים שכתבו שאין בזה שום חשש, וגם לא הביא טעמים, לכן לא אדע איך לדון בזה. דהנה איתא בגמרא (פסחים ק"ב.) תנא: אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל, רוח רעה שורה עליהן. ובספר תורת חיים (שבועות ט"ו.) כתב הטעם לזה, לפי שהמזיקין מתקנאין ומתגרין בו באדם וכל זמן שהוא ער אין יכולין לגשת אליו לפי שנשמתו של אדם טהורה היא ובאה מסטרא דקדושה, לכן המזיקין הבאים מסטרא דמסבאבא בורחין ממנו. אבל בשעה שהוא ישן ונשמתו יוצאת שורה עליו רוח רעה, לפי שהשינה אחד מששים במיתה, כיון שנשמתו יוצאת, ולהכי רוח מסבאבא שריא עליה דאיניש בשעת שינה, וזה טעם נטילת ידים שחרית. וכשהוא מאהיל בשעת שינה על האוכלין הרי הן כאילו היו באהל המת ושריא עליהן ההוא רוח מסבאבא, עכ"ל. ולטעם זה כל הקפידא של אוכל ומשקה תחת המטה, הוא רק אם אדם ישן במטה בשעה שהמאכל היה מונח תחתיו. ולאידך גיסא גם אם אדם ישן על גבי אוכלים, אף לא במטה, יש לומר ששורה רוח טומאה עליהם. ולפ"ד גם מי שנוסע במחלקה הרגילה במטוס, או שנוסע באוטובוס ועלול להירדם, אין להניח מאכלים מתחת למושביו. ובודאי כסא זה שנפתח כמו מטה כדי לישון עליו שינת לילה, נחשב כמטה, ואין להניח תחתיה אוכלים. והנה הפתחי תשובה (סימן קט"ז ס"ק ד') הביא דעת הפוסקים דאין בכל זה רק אזהרה לכתחילה, אבל בדיעבד אין כאן חשש איסור, ע"כ. לכן בכל אופן לכתחילה אין להניח אוכלים, בין תחת כסא זה ובין תחת כל כסא שעלול להרדם בו. ובדיעבד שהניח שם אוכל ונרדם עליהם, מעיקר הדין מותר לאכול המאכל, וכנ"ל. ומ"מ יש הדור להתרחק מדברים טמאים כשהדבר אפשר. אולם ראיתי בשו"ת ציץ אליעזר חלק י' (סימן ל"ה) שדן בשאלה דומה, בהחזקת מאכלים תחת המטה בספינה. וז"ל ... עכ"ל. ולפי דבריו, גם במטוס, היות שאינו עומד על גבי קרקע, אפשר להתיר להניח אוכלים תחת המקום שישן בו, אם אין לו מקום אחר להניחם".

(ג) הגרש"י שליזנר שליט"א (אהל יעקב) – "בענין אוכל מתחת כסא על אורן כבר כתבו הרבה פוסקים שאין בזה שום חשש, מיהו יש לעיין מה הדין לגבי מי שנוסע בחלק הראשון של המטוס הנקרא 'פירסט קלאס' ששם הכסאות מתפתחים כמו מטה, האם בכה"ג זה יותר חמור ואסור להניח שם מאכלים. תשובה: אינו יודע טעם המתירים אם הטעם שושברים רק שקרקע שתחת המטה אוסר אם כן גם בפירסט קלאס אינו אוסר, ואם טעמים שרק תחת המטה אסור ולא תחת הכסא או שאר דבר ודלא כהגר"א המובא בשו"ת בנין עולם (סימן ג"ל) שאסר גם בתיבה שישן עליו איש. ולפי טעם השני לכאורה אסור בפירסט קלאס כיון שעושים מזה מטה ובפרט אם זה היה בשעה בשעה זה כמטה וישן שאסור ואפילו אם לא עשה זה כמטה וישן יש לאסור כיון שעל כך פנים יש על זה שם מטה, ע"י כעין זה בספר בן איש חי שנה שניה בפרשתינו פרשת פנחס (אות י"ד) ודו"ק".

יא [אוכל תחת עגלת תינוק (stroller, baby carriage).

א. מיקל.

1. מנחת יצחק (ח"ד סי' קי"ז) – "והעיקר ההיתרא בזה, הוא, ממה שאיתא בס' מזמור לדוד, הובא בדרכ"ת, (שם סקל"ז), שאין בכלל זה, מה שנוהגין להניח תבשיל בין כר לכסת, כדי לשמור חומו, **דלא מקרי תחת המטה, אלא בקרקע שתחת' ממש** עכ"ל, א"כ לפי"ז גם בנד"ד אין שום איסור, - וגם יש לצרף מה דאיתא בס' מילי דחסידותא, (הובא שם בדרכ"ת סקל"ח), דיש לומר דאין חשש, רק במטה שבה תשמיש המטה וכו', עיי"ש, וא"כ מכ"ש בשל תינוק אין חשש, וא"כ בצירוף כל הני יש מקום להקל אף לכתחילה".

2. דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות א') – "בדבר מאכלים שתחת עגלה של תינוק. הנה בהסכמת מהרש"ם על ספר כולם אהובים להרח"ו, דן על מטה שהיא כעין ספסל שקורין קנאפע המיוחד לשיבה אלא שביום ישנים שם, וכתב דלפי המבואר בתורת חיים שבועות ט"ו בטעם האיסור משום סכנה דשינה ורו"ר, א"כ תליא אם גם ביום צריך ליטול ידיו, והביא מספר שערי רחמים שהגר"א אסר מאכל שהיה מונח תחת תיבה וישן עליו אדם אף שאין התיבה מיוחד לשינה עיין שם. אמנם הביאו מהגר"א דרך לעצמו החמיר ולא לאחרים [עיין דרכ"ת סי' קט"ז ס"ק ל"ה]. ובנ"ד י"ל עוד, **למה שהאריכו בנט"י שחרית לתינוק שאין נזהרין בזה דאין בו רו"ר** [ועיין לעיל חלק או"ח סי' א'], וא"כ אפשר דגם במאכלים שתחת מטתו של תינוק לית לן בה, ועיין שו"ת תשורת ש"י מהד"ת סי' קט"ז לגבי נכרי [וע"ע דרכ"ת סי' קט"ז ס"ק ל"ט] ודו"ק. ושו"ר בשו"ת לבושי מרדכי מהדו"ת חיו"ד סי' י"ט אות ג', שדן להתיר כשהיו תחת עריסה של תינוק עיין שם. ועכ"פ חזי לאצטרופי להתירא בנ"ד שגם אין מיוחד לשכיבה".

3. שערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג קונ"א ס"ק ה').

4. אז נדברן (ח"ו סי' ע"ב) – "נראה לי מסבאבא דדוקא תחת מטה אמרו ואנו מחמירין אפי' במטה המיוחד לשינת עראי כמו ספה, אבל מטת עראי לא אמרו וביתר דיוק **מטה אמרו ולא עגלה** ואין הבדל אם זה עגלת טיול או עגלת שכיבה בין אם הוא ער או ישן".

5. מעדני מלכים (סי' נ' אות ד') – "מה שמתיר שם [ישועות משה] סימן ע"ג) אוכלין ומשקין תחת עגלת תינוק, כן הוא להדיא בשערים מצויינים בהלכה (קונטרס אחרון סימן ל"ג ס"ק ה') לפי דברי הדרכי תשובה (סימן קט"ז ס"ק ל"ח) בשם הגאון מבוטשאטש (בספרו מילי דחסידותא סימן תנ"ח) שכתב דאולי החשש רק במטה שבה משא"כ מטה לשינה לבד גם של אשה י"ל דקיל, וכל שכן של איש דקיל יותר. ולפי דברי התורת חיים (שבועות דף ט"ו ע"א) דהקפדה דווקא שמאהיל עליהן בשעת השינה, ובקטנים אין מקפידין בנטילת ידים אחר השינה, שאין רוח רעה שולט בהן. וכן התיר בשו"ת מנחת יצחק (חלק ד' סימן קי"ז). ומה שכתב מע"כ (שם) דדי להקפיד בזה רק כפי שאמרו חז"ל (פסחים דף קי"ב ע"א) ולדייק כלשונם הטהור ממש 'תחת המטה' ולא תחת עגלה

המטולטלת הנעשית בעיקר לטייל ברחוב, בדבררים כאלו אין לך בהם לחשוש אלא כפי שנאמר בהם במפורש בלי שינוים. עוד יותר מזה כתב הגאון רבי פנחס עפשטיין זצ"ל (ראב"ד פעה"ק ת"ו) בהערות לספר שמירת הנפש (ירושלים תשי"ח דף קכ"ז) דהביא דברי אזהרת שבת בשם אביו רבי ישראל ברידא זצ"ל דדוקא תחת המטה, אבל אם נתן תחת קאנאפע או שלאף באנק, לית לך בה, בדבר שאין אנו יודעים ואין כתוב הטעם, אין לך בו אלא חידושו והבו דלא להוסיף, וכן היה רגיל להורות. והגאון רבי פנחס זצ"ל מתמה עליו, וסיים דבמקום רוח רעה יש להחמיר, אבל כדאי לדעת דעת אדם גדול וצדיק עכ"ל.

6. עי' הגריש"א זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ד, הברכות כהלכתן פרק כ' הע' פ"ה) – "שאפשר להקל אם התינוק שישן שם אינו יכול ללכת".

הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב. ד"ה תחת) – "ותחת עגלה של תינוק אם עדיין אינו יכול לילך לבד אין בו משום רוח רעה א"ה, דאי"ז נחשב מטה אלא כלי לטלטלו או מכיון שפטור מנט"י ולכך אין רוח רעה בתינוק כזה והכי מסתבר טפי וצ"ב".

הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות י"ח) – "וכך נוטה דעתו שרק במטה קבועה נאסר ולא במטוס ובאוטובוס ועגלת תינוק".

7. עי' יביע אומר (ח"א יו"ד סי' י') – "אולם במטת תינוקות יש להקל מטעם שכ' הגר"ז גבי נט"י. וכן ראיתי בשו"ת קרן לדוד (חאו"ח סי' א), שסמך ע"ז בקטנים שנגעו באוכלים קודם נט"י, בצירוף דעת האומרים שאין רו"ר אוסרת בדיעבד. ע"ש. וכ"כ בתשו' רב אחד בשד"ח הנ"ל (דס"ח ע"ג), שתינוק שישן על מטה שיש תחתיה אוכלים מותר לפ"ד העין יצחק. ע"ש. וכן עיקר ... תחת מטת תינוק פחות מבר מצוה, אורוי מורינן להקל בדיעבד. ומכ"ש כשנוסף ע"ז היה הקרקע שתחת המטה מרוצף באבנים או קורות, ואינו קרקע ממש, שאפשר להקל".

8. משנה הלכות (חט"ו סי' ה') – "כבר יצא הדבר להתירא".

9. נחלת פינחס (ח"ב סי' ל"ג) – "הנח להן".

10. עי' שבט הקהתי (ח"ד סי' ר"ב) – "וכן אלו המניחין אוכלין תחת עגלת התינוק כשישן, יש להם על מה לסמוך".

11. רבבות אפרים (ח"ג סי' י"ח ד"ה ועיין שערים, ח"ד סי' ז')

עי' רבבות ויובלות (ח"ב סי' רנ"ט) – "תינוק הישן בעגלה ותחתיו מאכל, נראה דאין המאכל נאסר. וכמו שכתב בשו"ת לבושי מרדכי מהד"ת סימן י"ט אות ג' התיר כששהו אוכלין תחת עריסה של תינוק. וא"כ הוא הדין דעגלה היא מיוחדת לשינה כעריסה והאוכל מותר, ולא כמו שאוכל נמצא תחת מיטה שאסור. ומי שמחמיר לעצמו תבא עליו ברכה. וכן בשו"ת משנה הלכות חלק ט"ו סימן ח' באורח חיים גם כן נטה להתיר".

12. פורים וחודש אדר (פרק ט"ז סעי' נ"ב) – "אף על פי שרוח רעה שורה על מאכלים או משקאות שהונחו מתחת למטה, אין לחוש משום רוח רעה במאכלי משלוח מנות (או שאר מאכלים) שהונחו מתחת למושב עגלת תינוקות".

13. משנת יוסף (חי"ג סי' רס"ג, מציון תצא תורה מילואים לשאלה רצ"ג, כל לשונו מובא לעיל) – "מנחת יצחק".

14. דברי שלום (ח"ה קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קנ"ט [עמ' שמ"ג], ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ד [עמ' רצ"ג]) – "אם נפל קופה ובה 6 צליחות של דגים והיו תחת מטת תינוק כמה ימים, ופ"א ישן שם ביום איש גדול, מה דין של הדגים הללו. תשובה: יש להתירם, דתחת מטת תינוק אינו שולט רו"ר, עי' מהרש"ם בהסכמה לס' כולם אהובים, ועי' שו"ת לבו"מ ח"ג סי"ט, ובמנח"י ח"ד סי' קי"ז, ומה שהגדול ישן עליו, זה ה' ביום ועיקר רו"ר שייך בלילה".

15. חלקת בנימין (סעי' ה' ב' ד"ה המטה, עמ' קפ"ג) – "אבל בעגלת ילדים מותר לתת אוכלים ומשקים תחת מקום שכיבת הילד [שו"ת מנחת יצחק ח"ד סימן קי"ז, ועי"ש מש"כ כמה טעמים לזה וכ"כ בספר שערים המצויינים בהלכה סימן ל"ג]".

16. הכשרות (פרק י"ח סעי' כ"ט, הליכת בת ישראל פרק א' סוף סעי' ח') – "מותר להניח מאכלים תחת מיטת תינוק ובכלל זה עגלת ילדים, אפילו בשעה שהתינוק ישן בה".

17. מטבח הכשר (ארטסקרול, ריש עמ' תט"ז).

ב. בדיעבד מותר.

1. שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ד', בענייני יו"ד עמ' צ"ד אות ה', נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ד) – "אוכל הנמצא תחת עגלת תינוק אין לאסור".

2. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בענייני סכנה אות ח') – "אוכלים שהיו מונחים תחת עגלת תינוק והתינוק ישן או תחת כסא וכדומה והיושב על הכסא נרדם. בכה"ג אפשר לסמוך על השבות יעקב שמתיר לאכול אוכלים שהיו תחת המטה, אולם לכתחילה אין להניח שם אוכלים".

ג. מחמיר.

1. הגר"ח שמואלביץ זצ"ל (שמירת הגוף והנפש סי' י"ד הע' ט"ו) – "החמיר בזה באמרו שהסבא מקלם זצ"ל מאד הקפיד בזה".

2. הגרשז"א זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ה).

3. חוט שני (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בענייני כשרות הבית עמ' צ"א סוף הע' י"ד).

חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ב', עמ' פ"א) – "עגלת תינוק כשהוא ישן שם, אין להניח אוכלין תחתיו. וכשאינו התינוק ישן יש מקום קצת לדון אם הוא בכלל מטה. ובדיעבד עכ"פ כשאינו ישן אין אסור לאכול מזה".

חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ג', עמ' פ"א) – "עגלת ישיבה של תינוק, אם ישן שם התינוק, יש בזה משום אוכלין שתחת המטה".

עי' חוט שני (יו"ט, קובץ עניינים ענייני יו"ד אות י"ב [עמ' שנ"ד], עי' לקט שאלות המצוות ח"ב הע' קנ"א) – "תינוק שנותר לו לאכול מבקבוק דייסא או בסקוויט, והוא נרדם על גבי הבקבוק, אפשר להקל ליתן לו לסיים לאכול את כל הבקבוק, או את הבסקוויט, ואין צריך להחמיר בזה משום אוכלין שתחת המטה לגבי התינוק, אבל לגבי אדם אחר צריך לחוש בזה משום אוכלין שתחת המטה".

4. הגר"ח זצ"ל (אסיפת יצחק ח' חשון תשס"ז) – "שאלה: מה הדין תחת עגלת תינוק. תשובה: יזהר".

הגר"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ג אות ג', נזר החיים עמ' רי"ז אות קס"ב) – "שאלה: אוכלים שהיו תחת מיטת תינוק וישן עליהם האם נאסרים. תשובה: נאסר".

הגר"ק זצ"ל (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית תשובות מכת"י) – "מה הדין באוכלין ומשקין ששהו תחת עגלת תינוק. תשובה: לא מסתבר שזה תחת המטה אא"כ ישן עליו אז".

הגר"ק זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ט אות שכ"ט) – "בענין אוכלין שהיו תחת המיטה, האם גם תינוק ישן בעגלה ומתחתיו יש אוכל, האם האוכל נאסר באכילה. תשובה: כן".

הגר"ק זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ו') – "שאלה: עגלת ילדים של מצב ישיבה שאין לה מצב של שכיבה, האם צריך להקפיד שלא יניחו אוכלים תחתיה. תשובה: יש לזהר שמא ירדם התינוק".

הגר"ק זצ"ל (שיח התורה ח"א שאלה של"א, פסחים דף קיב). – "שאלה: עגלה שתינוק ישן בה והיו אוכלין תחת העגלה האם יש בזה משום אוכלין תחת המיטה או דווקא בהיו תחת מיטה אסור. תשובה: יש לזהר".

עי' הגר"ק זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ז) – "ראוי להחמיר".

עי' הגר"ק זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה עמ' קפ"ה שאלה ט"ו) – "שאלה: מה הדין אוכלין שהיו תחת עגלת תינוק כשהתינוק ישן בעגלה. תשובה: כנ"ל (יש מקילים ויש מחמירים והמחמיר יכול לתת לאחר שמיקל בזה)".

5. הגר"א בבבצל שליט"א (אסיפת יצחק ה' חשון תשס"ז) – "שאלה: מה הדין בנוגע זה תחת עגלת התינוק. תשובה: תחת מקום התינוק כמו תחת המטה".

הגר"א בבבצל שליט"א (אהל יעקב) – "האם צריכים להקפיד לא להניח אוכל מתחת עגלה של תינוק, או מאחר ואין זה מטה ממש אין קפידא אפילו לכתחילה. תשובה: יש להקפיד".

ד. מראי מקומות – קב חיים (סי' ס"ב סוף ד"ה ולענין), משנת יוסף (אהל יעקב, לשונו מובא לעיל), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י').

1. תשובות והנהגות (ח"א סי' ט', סי' י') – "בנידון זה לכאורה יש צדדים רבים להקל, חדא די"א [מזמור לדוד ויפה ללב] דלא אסור אלא כשהאוכלין ומשקין מונחין ע"ג קרקע ממש, ואף ע"ג מקום מרוצף הקילו שם, מובא כ"ז בדרכ"ת קט"ז סקל"ז וכאן הרי מונח ע"ג העגלה. ב. י"א שלא אסרו אלא במטה המיוחדת לשינה ותשה"מ, וכמוש"כ בדרכ"ת שם סקל"ה בשם מילי דחסידותא. ג. די"א שדין ר"ר באוכלין ומשקין תלוי במי ששורה עליו הרו"ר של שינת הלילה, ולכן לא אסרו במיטה של גויים, וכדעת התשורת שי המובא בדרכ"ת שם סקל"ט, וכאן הנידון בתנוק דלהרבה פוסקים אין שורה עליו ר"ר בשינה. אך באמת נראה שדעת הגר"א להחמיר בכל זה, וכמוש"כ בבנין עולם והבינת אדם משמו [ראה בס' הקודם] שאסר אף תיבה שמונח בתוכה סוכר שישן עליה אדם מעט ביום, הרי שאף שאינו מטה ואינו מונח ע"ג קרקע אסור, וגם מדאסר גם בשינת היום, אף על פי שדעת הגר"א בביאורו סי' ד' שעיקר ר"ר תלויה רק בשינת הלילה, חזינן שאין תלוי כלל דין זה דתחת המטה בדינא דרו"ר בשינה. וכיון דשורשו סתום ואין ידוע לנו, לא נוכל להכריע ברוח רעה מה טיבו, ולכן **קשה להקל בדבר שהגר"א זצ"ל החמיר בזה מאד**, ומ"מ נראה שאין להחמיר רק אם ישן עליה התנוק, אבל אם לא ישן כולי האי אין להחמיר, שאף בתיבה לא אסר הגר"א רק כשישן עליה ביום, כיון שאין שם מטה עליה, וגם בישן עליהם נראה שאין להחמיר לאחרים, אחרי שלדעת הרבה פוסקים גם תחת המטה ממש אינו אסור בדיעבד באכילה, ומ"מ תלוי מי השואל ובפרט במילי דסכנה לנפש, וראוי לומר לו שבעל נפש יחמיר על עצמו, ואם אפשר להדיחו ג"פ עדיף טפי ואולי יועיל גם לזה, לדעת התורת חיים ועוד שהשוו ר"ר זו לרו"ר דשינה, ובודאי לא חמיר מהתם".
2. הגר"מ גרוס שליט"א (הע' על ס' אבני ישפה, ח"א ריש עמ' ת"א) – "במיטת תינוק דרבים ס"ל דלית עלי' ר"ר בשינתו".
3. ויאמר גבריאל (סעי' ה' אות י"ד) – "והוא הדין שיש לזהר לכתחילה לא להניח גם תחת מיטת קטנים שלא הגיעו לחינוך ובכלל זה גם תחת עגלת תינוקות ובדיעבד מותר אף בהפסד מועט, והמיקל לכתחילה בזה יש לו על מי לסמוך".
4. הגר"ע אויערבאך שליט"א (יתד נאמן פר' כי תצא תשע"ו) –

Question: The Shulchan Aruch (Yoreh Deah 116:5) rules that one shouldn't store food or drink under a bed because of ruach ra'ah. I was wondering what the halachah is regarding putting food in the basket under a baby stroller, since babies sleep in it. Also, when flying, is it prohibited to store food for the journey under the seat in front of me, since the person sitting there might fall asleep?

Rav Auerbuch: The Gemara in Maseches Pesachim (112a) relates that one should not place food under a bed, even if the food is sealed. Nonetheless, this only applies to a bed, which is where people regularly sleep a shinas keva, a substantial and 'fixed' form of sleeping. Although babies regularly sleep in their stroller, this is not considered to be a place of shinas keva in the same way that a crib is. The same is true for seats on an airplane or bus. People sleep there because of necessity, not because it is a bed (see Teshuvos Az Nidberu 7:72). However, this depends on the type of stroller in question. Some strollers (especially for very young babies) are used for babies to sleep a shinas keva, and they frequently sleep there the whole night. If food is placed under such a stroller whilst the baby is sleeping, it can still be fed to him, but ideally should not be consumed by adults.

5. לכאורה **שלא בשעת שינה יש להקל לכו"ע**. כאם המטה גורמת את הטומאה, הרי ה'עגלה' אינו מטה. ואם השינה גורמת את הטומאה, הרי הוא לא ישן.

ה. תינוק שישן ונגע בכלי עם אוכל אם נאסר האוכל.

1. חוט שני (שיעורי שלמי תודה תפילה וענינים עמ' קנ"ו אות רס"ב) – "ספר תוספת מעשה רב [מנהגי הגר"א] אות כ"ה כתב, דהגר"ז היה אצל הגר"א בפורים, ונרדם על השולחן, ובזמן שישן נגע בכלי שהיה בו מרקחת לימון עם סוכר, ואמר הגר"א לאבד את כל המרקחת עי"ש, והיינו דהגאון חשש לרוח רעה שהיתה על הישן. והעירו דלפי"ז אם תינוק ישן ונגע בבקבוק עם דייסא יש להחמיר לאבדו. ואמר הגר"ק, דעיקר דברי התוס' מע"ר הנ"ל הם מחודשים, דבפשוטו כל הדין דרוח רעה הוא רק בנוגע באוכל עצמו ולא בנוגע בכלי שיש בתוכו אוכל, אמנם אפשר לפרש את המעשה הנ"ל דהגר"א לא חשש לנגיעה שנגע הגר"ז בכלי אלא המעשה היה שהגר"ז הניח ידו על הכלי, ונאסר כדין אוכלין שתחת המיטה וזה יש חשש גם בתוך כלי. ומ"מ אמר הגר"ק, דאף אם נפרש כפשוטו, דהגר"א חשש לנגיעה בכלי, מ"מ בתינוק לא שמענו להחמיר בזה, ומעשים בכל יום שנותנים לתינוק בבקבוק עם דייסא והוא נרדם עמו ומחזיקו בידו, ולא חוששין".

יב] שאר ציורים.

א. תחת המטה בספינה (boat).

1. מיקל.

(א) ציץ אליעזר (ח"י סי' ל"ה) – "החזקת מאכלים תחת המטה בספינה ...".

(ב) רבבות אפרים (ח"ד סי' ז' ד"ה וכשנוסעים) – "וכשנוסעים באניה ויש מטה תחת מטה ולמטה שם חפציו עם אוכל מה יעשה זה שלמעלה אם ישן שם יפסיד לזה את האוכל. נראה דיש להקל באופן כזה. וכבר דן בזה בספר חדש שיצא כעת לאור שו"ת דברי ישראל (וועליץ) סימן ט"ו ומשמע דדעתו נוטה להקל עיין שם".

(ג) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י"ג).

(ד) הכשרות (פרק י"ח הע' קי"ג).

2. מחמיר.

(א) אהלך באמיתך (פרק כ' סעי' י"ב) – "אוכל שהיה תחת מטה שבספינה דינו כתחת מטה בבית".

3. מראי מקומות – שלהי דקייטא (ס' ל"ו).

(א) דברי ישראל (או"ח סי' ט"ו) – "בספינה שמהלכת ע"ג מים דלא שייך כשפים וכנ"ל, יש לצדד להקל ולהתיר כשאי אפשר בענין אחר, ובמכוסה. וזה בצירוף דעת הפוסקים שמתירים בדיעבד ...".

ב. תא מטען של אוטובוס (bus).

1. מיקל, כמו בית של ב' קומות.

(א) הגר"ש זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות י"ח) – "נוטה דעתו שרק במטה קבועה נאסר ולא במטוס ובאוטובוס ועגלת תינוק".

(ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "מותר להכניס אוכלין במטען של אוטובוס ואף שאחד ישן למעלה באוטובוס על זה אינו חשיב כתחת המטה אלא כמו בית של ב' קומות דמותר לישון בקומה עליונה אף שיש אוכלים בקומה התחתונה".

(ג) הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ז).

(ד) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ד', עמ' פ"א) – "אוכלין שנמצאים בתא המטען של אוטובוס או של מטוס, והנוסעים יושבים בקומה מעליהם, מסתברא דנחשב כמו שתי קומות, ואין בזה משום אוכלין שתחת המטה".

(ה) תשובות והנהגות (ח"א סוף סי' ח') – לשונו מובא לעיל.

(ו) משנת יוסף (ח"א סי' קמ"א אות ו', ח"ג סי' רס"ג [לשונו מובא לעיל], מציון תצא תורה מילואים לשאלה רצ"ג) – "הניח דברי מאכל בצרור בתא המטען שתחת האוטובוס, האם נאסרים, כי בנ"א ישנים בשעת הנסיעה ... מסתבר להקל, דמטען החבילות שתחת האוטובוס והאירון רשות אחרת היא, כמו בית עם ב' קומות, ואין האוכל נאסר כשישן מעליו למעלה".

(ז) ילקוט יוסף (או"ח סי' ד' סעי' ל"ו, קיצור שו"ע או"ח סי' ד' סעי' ל"ו, יו"ד סי' קט"ז סעי' ד', לשונו מובא לעיל).

2. מראי מקומות.

(א) רבבות אפרים (ח"ד סי' ח') – "ולאחרונה הרבה נוסעים באירון ובפרט לא"י ושמים את האוכל תחת הכסא ונופלים לישון אז נשאלתי, ואמרתי דמותר לאכול את זה, ופוק חזי וז"ל האז נדברו, אגב ה"ה בנוסע ברכבת או בואטובוס למרחקים ושם האוכל תחת הכסא ויושן, או אוטובאס כפול (double decker bus) שיושב למטה ולמעלה יושב אחד וזה מלמעלה תחת זה שיושן על הכסא אז נראה דמותר".

(ב) הגר"ח ק"צ (דולה ומשקה עמ' שס"ו) – "כשיש אוטובוס מטען לחבילות ויש שם אוכלים, האם יש לאסור האוכל כשראינו שאחד למעלה באוטובוס ישן מעל המטען של החבילות, או שזהו רשות אחרת לגמרי ... תשובה: ראוי ליזהר".

הגר"ח ק"צ (אליבא דהלכתא ח"א עמ' ע"ה טור ד' אות ב') – "מה שכתבו בשם מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א דאוכל שבתא מטען של אוטובוס וישנו למעלה דיש ליזהר בזה, דברתי על כך עם מרן שליט"א ולא הבין טוב את כוונת השואלים דחשב שהתכוונו לשאול שמניח מתחת הספסל שיושב ובזה אמר להחמיר, אך בתא מטען שאין שום גישה מלמטה ללמעלה והוי כב' קומות [ובפרט כשהמטען גבוה י'] ע"ז לא דברתי אמר לי מרן שליט"א ויתכן שמותר".

הגר"ח ק"צ (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ה אות רצ"ג) – "בענין רוח רע באוכלים שתחת המיטה, האם יש מקום להחמיר באוכלים ששהו בתא המטען באוטובוס ואנשים מעליהם ישנו. תשובה: צ"ע".

הגר"ח ק"צ (דרך אכילה סוף עמ' פ"ב) – "שאלה: האם מותר לתת לכתחילה אוכלים ומשקים בתא המטען של אוטובוס, כאשר תא המטען נמצא תחת המושבים, וידוע שהרבה ישנים על המושבים במשך זמן הנסיעה, ולכא' אוכלים אלו הוו בגדר אוכלים שהיו תחת המטה שישנו עליה. תשובה: ראוי ליזהר".

(ג) לכאורה **שלא בשעת שינה יש להקל לכו"ע**. כאם המטה גורמת את הטומאה, הרי הוא לא ישן. הטומאה, הרי הוא לא ישן.

ג. תחת עריסה (crib) של תינוק.

1. מחמיר.

(א) הגרח"ק זצ"ל (דרך אכילה עמ' פ"ב) – "שאלה: האם יש להחמיר באוכלים ומשקים שהיו תחת מיטת תינוק שישן שם. תשובה: יש להחמיר".

2. בדיעבד מותר.

(א) לבושי מרדכי (מהד"ת יו"ד סי' י"ט אות ג') – "הנחת אוכלים ומשקים תותי עריסה של תנוק ... בדיעבד יש לסמוך אטעמים הנ"ל דבלא"ה רוב האחרונים מקילים בדיעבד ורק הגר"א וברכ"י מן המחמירים ובפרט אם הוא מכוסה".

(ב) הו"ד ברבבות אפרים (ח"ד סוף סי' רנ"א, רבבות ויובלות ח"ב סי' רנ"ט) – לשונו מובא לעיל.

3. מראי מקומות – דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות א', לשונו מובא לעיל).

יג. זמני סכנה.

א. **ביום: תחת מטה שישנו עליה ביום.**

1. מיקל.

(א) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ד, סי' י' אות ה') – "ואמנם ראיתי בשו"ת עין הבדולה (סי' יא) בד"ה ומה, שנראה שאוסר אף בדיעבד אוכלים ומשקים שהונחו ביום תחת המטה שישנים עליה. ע"ש. אולם אין דבריו מוכרחים להלכה. והעיקר כמש"כ, כי אין שליטה לרוח רעה כזאת ביום. וכמו שמתבאר בשו"ת דברי שלום (סי' מח). ובספר אמת ליעקב נינו בקונטרס שפת אמת (סי' מא). ע"ש".

(ב) דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ד, עמ' רצ"ג) – "ומה שהגדול ישן עליו, זה ה' ביום ועיקר רו"ר שייך בלילה".

(ג) אבני ישפה (ח"א סי' קמ"א ענף ב') – "על פי התורת חיים ...".

(ד) נקיות וכבוד בתפילה (פרק א' סעי' כ"ט).

(ה) שמירת הגוף והנפש (מלואים סי' י"ד סוף הע' ד').

2. מחמיר.

(א) לב חיים (ח"א סי' ס"ו ד"ה אבל) – לשונו מובא לעיל.

(ב) מהרש"ם (הסכמה ל' כולם אהובים) – "ומה ששאל בדין אוכלין ומשקין שתחת המטה אם היא גם במטה שהוא כעין ספסל שקורין קנאפע או זאפע המיוחד לשיבה אלא שביום ישנים שם בעודם מלובשים בגדים הנה מה מני יהלוך להשיב בדבר שא"א למצוא מקור ופתח. אך לפמ"ש בתורת חיים לשבועות (ט"ו) דטעמא דאוכלין ומשקין שתחת המטה הם אסורים משום סכנה משום דשינה א' מס' למיתה ולכן רו"ר שורה עליהם. א"כ זה תליא אם גם ביום צריך ליטול ידיו כמ"ש באו"ח סי' ד' שיש להסתפק בזה ושם בתו"ח הביא מס' רל"א אם צריך לומר שיר של פגעים ביום והלבוש כ' שאין המנהג לאמרו ביום וא"א להקל מספק ועי' בס' שערי רחמים שהגר"א ז"ל אסר מאכל שהי' מונח תחת תיבה או בתוך תיבה וישן עליו אדם וצוה להשליכו לנהר אף שאין התיבה מיוחדת לשינה ע"ש אבל י"ל דדוקא בישן עליו בלילה ולא ביום אך לפמ"ש **יש לחוש** גם ביום.

(ג) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ג אות ב') – "הקפידא רק כשישן במטה שהאוכלין תחתיה. ואף כשישן ביום יש להחמיר".

1) אמנם עי' שבט הלוי (אבני ישפה ח"א סי' קמ"א ענף ב') – "אם רק ישנו על המיטה שינת צהרים, ענה לי מו"ר הגר"ש הלוי ואזנר שליט"א להקל".

(ד) תשובות והנהגות (ח"א סי' ט') – לשונו מובא לעיל.

(ה) הגרח"ק זצ"ל (ארבעת המינים למהדרין סוף הל' אתרוג) – "וכתב לי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאין הבדל בין אם הניח את האתרוג מתחת למטה ביום או שהניחו בלילה, דבכל אופן האתרוג נאסר, וגם אם לא ישן על המיטה האתרוג נאסר, דנחלקו הפוסקים אם המיטה גורמת את הטומאה או השינה".

3. מראי מקומות – הגר"מ גרוס שליט"א (הע' על ס' אבני ישפה שם, עמ' ת"א).

(א) שית יצחק (סי' ת"ד) – "נסתפקתי אם המטה מיוחדת לישן עליה רק ביום, דביום אין בבירור אם יש רוח רעה, דהרי בסי' ד' איתא שמה"ט יטלם רק בלא ברכה אחר שינת היום, או אין חילוק באשר בגמ' סתמא אמרו, דהרי בשבת (קנ"א) אמרו לא יישן בבית יחידי בלילה, ובזוה"ק תזריע, שאף ביום לא יישן יחידי עיי' בפ' הגרג"ה ז"ל על צואת ר"א הגדול ז"ל, ועוד דמצינו דאף ביום יקרא ויה"נ לפני השינה עיי' ב"י (סי' רל"א), ועיי' בטור יו"ד ה' מזוזה, שמהר"ם מרוט"ב, רוה"ר בעתו, בעת שינת היום, באשר בבית מדרשו לא הי' מזוזה".

(ב) הגרח"ק זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ו) – "שאלה: מתי שורה הרוח רעה על האוכלין שמתחת למיטה, האם מיד בתחילת הלילה, או שצריך שיהיו שם מתחת למיטה כל הלילה, או שממש בסמוך לעלות השחר. תשובה: שורה כל הלילה".

הגרח"ק זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ו) – "שאלה: כיצד יהא הדין בהיה אוכל מתחת למיטה והוציא זאת משם באמצע הלילה, האם שורה על זה רוח רעה. תשובה: כן".

ב. ליל שימורים: אוכלים תחת המטה.

1. מיקל.

(א) הגר"פ אפשטיין זצ"ל (מתורתו של רבי פנחס ח"ב עמ' תי"ד, אוצרות ירושלים חי"ד [שנת תשי"ז] סי' רנ"ח [עמ' רכ"ב] ד"ה ודכירנא, סוף ס' אורין תליתאי, בשבילי בהלכה ח"ב עמ' פ"ד, נתיבי המנהגים עמ' רמ"ד) – "ודכירנא שמלפני עשר שנים הובא שאלה לפני אאמו"ר הגאון הראב"ד (שליט"א) [זצ"ל] שאחד הניח בליל א' דפסח אוכלין ומשקין תחת המטה ושכח מלהוציאו והי' שם כל הלילה אי מותר לו לאוכלם (עי' יור"ד סי' קט"ז) וחדש אז אאמו"ר הגאון הראב"ד (שליט"א) [זצ"ל] שמכיון דאמר' בגמרות הנ"ל דליל המשומר ובא מן המזיקין הוא א"כ ליכא למיחש משום רו"ר וכדומה ומותר לאוכלם ומותר אפילו להניחם לכתחילה באותו לילה תחת המטה. ובפרט בצירוף דעת השב"י ח"ב (סי' ק"ה) ועוד אחרונים להתיר בדיעבד".

(ב) הו"ד ברבבות אפרים (ח"א סי' ח' אות א').

(ג) הגר"י אפשטיין זצ"ל (אוצרות ירושלים חי"ד [שנת תשי"ז] סי' רנ"ח [עמ' רכ"ב], סוף ס' אורין תליתאי).

(ד) הו"ד בכרם אליעזר (פסח סי' א' אות י', בתוך ס' פרדס יוסף החדש הגדה של פסח).

2. מחמיר.

(א) הגריש"א זצ"ל (הגדה של פסח סוף עמ' ל') – "... אבל אין זה נכון, דאטו יהיה מותר להניח אוכלין תחת המיטה בליל פסח, וכן אטו אין צריך ליטול ידי בבוקר של פסח".

(ב) חוט שני (פסח פרק י"ז ס"ק כ"ח) – "והנה אף דמצינו בגמ' דאין מזיקין בליל הסדר משום ליל שימורים ומה"ט ליכא משום זוגות, מ"מ אנו לא יודעים ולא יכולים לדמות מילתא למילתא בענין זה, וכגון שלא מצינו שאין משום רוח רעה במשקין שתחת המטה או ביצה קלופה בליל שימורים, וכמו שלא מצינו שלא צריך ליטול ידיים בקם ממטתו משום ליל שימורים, ואין לנו אלא מה שמקובל בידינו בענינים אלו".

(ג) הגר"ח ק"ק זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ז, מועדי הגר"ח כת"י) – לשונם מובא לקמן.

3. מראי מקומות – דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ו ס"ק ד', עמ' רצ"ג), משנת יוסף (ח"ג סי' מ"ה ד"ה וידוע), חשוני חמד (פסחים דף קיב., לשונו מובא לקמן), הכשרות (פרק י"ח סוף סעי' כ"ו), הלכתא מאורייתא (ח"ב סי' ל"ט אות ג'), שמירת הנפש כהלכתה (עמ' קע"ה).

(א) לענין מצות מצוה, אפיקומן שהיה תחת המטה, ויין לארבע כוסות תחת המטה – עי' לקמן.

יד] תחת המטה: אוכלים של מצוה.

א. שהניחו תחת המיטה - האם אומרים בזה שומר מצוה לא ידע דבר רע.

1. מחמיר.

(א) שית יצחק (סי' ת"ד) – "וכן חקרת ג"כ, למי שיש לו מטה בסוכתו וישן בה רק בימי סוכות שהמצוה לישן בסוכה, עיי' בסי' תר"מ, אם נימא כמו דמותר לישן שם יחידי כדהעלה בס' בכורי יעקב משום שומר מצוה לא ידע דבר רע, כמ"כ המצוה מגינה, שאין שם רו"ר, או שיש לחלק בזה. ובאשר חז"ל בע"ז (דף ל') אמרו פירוקא לסכנתא, וגם בחז"ל חמירא סכנתא מאיסורא, בוודאי למעשה אין לסמוך על זה".

2. מיקל.

(א) לב ים (או"ח סי' ט"ו) – "נראה להתיר בנד"ד לצאת י"ח אתרוג באתרוגים המונחים תחת המטה משום דשומר מצוה לא ידע דבר רע וכמו שכתב הב"י באו"ח סי' תנ"ה לענין שלשו מצה במים שלנו שעבר עליהם התקופה להתיר מהאי טעמא ...".

(ב) חוט שני (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"א הע' ט"ו, הע' ט"ז) – לשונו מובא לקמן.

(ג) הגר"מ גרוס שליט"א (הע' על ס' אבני ישפה שם, ריש עמ' ת"א) – "והנראה דטעמו משום דהוי מצוה שנעשתה על ידו הוי בכלל שומר מצוה לא ידע דבר רע הנאמר בכ"ד בעניני סכנה".

3. דעת הגריש"א זצ"ל.

(א) הגריש"א זצ"ל (הכשרות פרק י"ח הע' ק"ז, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ז, עי' מנשים באהל יו"ד אות י"ח [לשונו מובא לקמן]) – "ולצורך מצוה, מותר להשתמש במאכלים אלו, ושומר מצוה לא ידע דבר רע".

(ב) הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב., לשונו מובא לקמן) – "הרי ודאי דאף מצה בפסח ואכילת שבת שהם מצוה מ"מ נאסרים כשהם תחת המטה ... מה שייך בזה שומר מצוה, וכיון שבשעה שהיה תחת המטה חל עליו רוח רע ...".

4. מראי מקומות – שדי חמד (מערכת הל' כלל קמ"א אות ל"א ד"ה העולה), משנת יוסף (ח"ג סי' מ"ה אות ד'), חשוני חמד (פסחים דף קיב., לשונו מובא לקמן).

(א) רבבות אפרים (ח"ד סי' קי"ג אות מ"ד) – "במה ששאל שהביא אתו מצה שמורה באוירון ושם תחת הכסא ונפל לישן אם יכול לאכול את המצה. נראה לי כפי שכרכנו בסימנים הראשונים מספר זה דמותר דאין זה שינת קבע ולא מקום שינה ואי אפשר לאסור והוי הפסד מרובה, ועוד דלא יהי' לו מה לאכול כי אוכל רק מצה שמורה וקשה להשיג כעת עוד, וזה פשוט לדעת".

ב. אתרוג שהונח תחת המטה.

1. נכון להחמיר.

(א) בנין עולם (או"ח סי' ל"ג) – "... ומלבד זה נראה דפסול למצוה כמו יין שנתגלה שפסול למנחות משום הקריבהו נא לפתחך, וכיון דרו"ר שורה עליו נראה דפסול למצוה מ"מ כיון שלא נתברר דבר זה בפוסקים בפירוש מסתפינא לחדש בזה דבר ואם לא נמצא אתרוג אחר אלא זה ודאי דיש לטלו ולענין ברכה יש לצדד בזה אם מברכין עליו כנ"ל וצ"ע למעשה".

(ב) כף החיים (סי' תרמ"ט ס"ק פ') – "ואתרוג שהניח תחת המטה שרוח רעה שורה עליו כמ"ש ביו"ד סימן קט"ז אי רשאי לצאת בו, עיין בתשו' בנין עולם סי' ל"ג שמסיק אם לא מצא אתרוג אחר ודאי שיש ליטלו ולענין ברכה הניח בצ"ע יעו"ש. פ"ת".

(ג) קהלות יעקב (נזר החיים עמ' פ"ה אות מ"ב, עמ' ר"א אות קי"ט, ארבעת המינים למהדרין סוף הל' אתרוג [לשונו מובא לקמן]) – "האם אתרוג ששהה מתחת למטה נפסל למצוה. תשובת מרן שליט"א: פעם - בשביעית כמדומני - לא היו אתרוגים בארץ, ואבי

זצ"ל ביקש שישלחו לו אתרוג מחו"ל. ואכן שלחו, ואבי שלחני לקחת את האתרוג מאותו אדם שנשלח אליו. והנה כשהגעתי לביתו רואה אני שאותו אדם מוציא את האתרוג מתחת למטה, וכשאמרתי זאת לאבי לא רצה להשתמש בו. וע"פ דין כיון שא"א לאכלו י"א שאין זה לכב".

(ד) משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות א', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ה) – "בשו"ע סימן תרמ"ט סעיף ה' מבואר דאתרג שאסור באכילה פסול ולכן אתרוג שהיה תחת המטה כיון דנחלקו הפוסקים על אוכלים תחת המטה אם מותר באכילה יש להחמיר שלא ליטול אתרוג זה".

(ה) הגר"ח זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ה אות רצ"ד) – "בענין רוח רעה באוכלים שתחת המטה ... האם אפשר לצאת באתרוג שהיה תחת המטה. תשובה: אין ראוי".

הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תקנ"ה) – "שאלה: אתרוג שהיה תחת המטה אם יכול ליטלו. תשובה: אין ראוי".
ע"ה הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תקנ"ו) – "שאלה: אם אתרוג שהיה תחת המטה הוי כאינו ראוי לאכילה. תשובה: לא מסתבר".

(ו) ארבעת המינים למהדרין (סוף הל' אתרוג) – "אין להניח אתרוג מתחת למטה, דמתחת למטה ישנה רוח רעה, ואם הניח, יטול אתרוג אחר, ואם אין לו, יטול אתרוג זה, אך לגבי הברכה צ"ע אם יברך, וכתב לי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאין הבדל בין אם הניח אתרוג מתחת למטה ביום או שהניחו בלילה, דבכל אופן האתרוג נאסר, וגם אם לא ישן על המטה האתרוג נאסר, דנחלקו הפוסקים אם המטה גורמת את הטומאה או השינה, ולאחר מכן שאלתיו אם בשעת הדחק יברך או לא, והשיב לי שאביו הסתייפלער זצ"ל אמר שלא יברך, והחזו"א היקל בזה, וראיתי שמביאים ג"כ בשם מרן הגר"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] שמותר ליטלו בברכה, אולם כל דברי הנ"ל זה רק ביום הראשון, אבל בשאר ימים שאין דין 'לכב', לכתחילה אפשר ליטול אתרוג שהונח תחת המטה".

2. מיקל.

(א) מרחשת (ח"א סי' כ') – "נקטינן לדינא מכל הנ"ל, שהדבר האסור משום סכנת חשוב ראוי לדיני התורה, וע"כ אתרוג שנאסר מחמת סכנה הוא יוצא בו ידי חובתו בחג".

(ב) עין יצחק (ח"א או"ח סי' כ"ד) – "דאוכלין חיים אינן נאסרים בדיעבד בהניחו תחת מראשותיו. וממילא ה"ה תחת המטה דבאוכלין חיינן יש להוכיח דאינן נאסרים וע"כ יכולין לצאת בו חובת אתרוג. ואין לחלק בין תחת המטה לבין הניחו מראשותיו כמו דראיתי בהאחרונים דלא חילקו בזה".

(ג) לב ים (או"ח סי' ט"ו) – לשונו מובא לעיל.

(ד) ילקוט הגרשוני (או"ח סי' תרמ"ט ס"ק ט') – "ראיתי בס' פתחי תשובה שכ' בשם תשו' בנין עולם ... ולענ"ד ברור דיוצאין בו דהרי כ' בפ"ת יו"ד סי' הנ"ל בשם תשו' שבו"י אם נתן אוכלי' ומשקי' תחת המטה מותר' דדיעבד ואין בזה רק אזהרה לכתחלה ע"ש, א"כ ודאי דאין איסורו מדאורייתא אלא מדרבנן. והכי מבואר בפסחים מ"ה א' דפריך ואי אמרת אי' מוקצה דאורייתא מה לי איסור גופו מה לי איסור דבר אחר ע"ש. מוכח דבאיסור דרבנן שפיר מחלקינן בין איסור גופי לאיסור שדבר אחר גורם לו, וא"כ אתרוג שהניח תחת המטה שאסור רק מדרבנן ואין איסורו מגופו רק מחמת ד"א ודאי שאינו בכלל אתרוג האסור באכילה (וע' בס' אמרי בינה דיני יו"ט גבי אתרוג שתלאו לנוי סוכה שכ' ג"כ כזה לענין מוקצה למצותו ע"ש), ומה שמסופק המג"א בסק"כ באתרוג שנאסר מחמת בליעת איסור דהיינו בנאסר מדאורייתא דאז לא מחלקינן בין איסור גופו לאיסור דבר אחר משא"כ באיסור דרבנן כנלע"ד פשוט".

(ה) מנחת יצחק (ח"ח סי' נ"ז) – "כבר דנו בזה גדולי האחרונים הביאם בס' אורחת חיים (או"ח סי' תרמ"ט אות י'), והאור"ח בעצמו ס"ל לחלק בין אם לא הכין עוד האתרוגים למצוה, דאז יש לדון משום הנ"ל, אבל אם הכין האתרוגים למצוה, לכ"ע מותר, וגם לברך עלי', משום דשומר מצוה לא ידע דבר רע, וכה"ג ס"ל בעיקרי הד"ט (סי' י"ט) במים שלנו, דאם כבר הכין המים למים שלנו, אין לשפוך משום מת או התקופה, דכתיב שומר מצוה וגו', אבל אם לא קדשו למים שלנו למצוה, אז לא אמרינן שומר מצוה וגו' עיי"ש, וע"ע בשד"ח (כללים מע' למ"ד סי' קמ"א אות ל"א) מזה".

(ו) הגר"מ הלבברשטאם זצ"ל (אור ישראל גליון א' עמ' מ"ה) – "עכ"פ נתבאר לן בס"ד, דשפיר יכול לצאת ידי חובתו באתרוג זה, כיון שכבר הזמינו ויחד לדבר מצוה, שפיר יש לצרף כל הציורפי היתר שנתבאר לן בס"ד, שלא נאסר האתרוג באכילה אף שהי' תחת המטה, דכיון שזה לדבר מצוה, מצטרפין כל הסניפים הנ"ל להא דאמרינן שומר מצוה לא ידע דבר רע, ואמנם כן הוריתי בס"ד".

(ז) ע"י יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ה, ח"ח או"ח סי' נ"א) – "מסקנא דדינא שאם יש לו אתרוג אחר עדיף שיצא בו י"ח, אבל אם אין לו אתרוג אחר, רשאי לצאת י"ח באתרוג הזה ששהה תחת המטה בשעת שינה, ורשאי גם לברך עליו".

(ח) רבבות אפרים (ח"א סי' ח' סוף אות א', ע"ה ח"ד סי' קנ"ג אות כ"ה) – "ואתרוג תחת המטה לקיים המצוה ע' רשב"ם ב"ב נ"ח דמניחין אוכלים תחת המטה ולא גזרו לא לאכול משום סכנה, ש"מ כיון דבדיעבד האתרוג מותר נקרא ראוי לאכילה".

(ט) קובץ הלכות (סוכות פרק כ"ט סעי' ב') – "אתרוג ששהה תחת המטה הוא כשר למצוה".

(י) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ו', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "אתרוג שהיה מונח תחת המטה יכולים לברך עליו בנטילת ד' מינים כיון שגם בשאר ימות השנה מקילים לאכול אוכלים שהיה תחת המטה".

(יא) הגר"ע איוערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ב') – "אתרוג ששהה תחת המטה כשר לברכה ולא אמרינן דאינו ראוי לברכה ע"י עין יצחק להג"א מקוונא".

(יב) ע"י ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תרמ"ח סעי' ס"ג) – "אתרוג שהונח תחת המטה שישנים עליה, יש אומרים שאין לצאת בו ידי חובה ביום הראשון, מפני שרוח רעה שורה עליו, ואינו ראוי לאכילה, ולא קרינן ביה לכב, ויש חולקים ומתירים אותו גם לאכילה וגם למצוה. וכן עיקר. ובפרט אם הקרקע מרוצפת דכשר לכתחילה. אולם אם יש לו אתרוג אחר עדיף שיצא בו ידי חובתו, אבל אם אין לו אתרוג אחר יכול לצאת ידי חובה באתרוג זה, ויכול גם לברך עליו כדת. [ילקו"י מועדים עמוד קנח. יבי"א ח"א

חיו"ד סי' ט. וח"ח חאו"ח סי' נא. חזו"ע סוכות עמ' ער. הליכות עולם. וע' בפסחים (ק"ב). אוכלים ומשקים ששהו תחת המטה, אפי' מחופים בכלי ברזל, רוח רעה שורה עליהן. ולהרמב"ם הוא שמא יפול בו דבר המזיק. ובשו"ת שבות יעקב ח"ב (סי' קה) כתב, דבדיעבד מותרים. וכ"ד רעק"א, שם אריה, שו"ת בית שלמה, שו"ת עין יצחק, ועוד. אולם מרן החיד"א אוסר אף בדיעבד. וכ"ד הזבחי צדק, שו"ת בנין עולם, ועוד. ולגבי מצות אתרוג יש סברה דשומר מצוה לא ידע דבר רע. וכ"כ בשו"ת לב ים, ובשו"ת מהר"י הכהן, ובחלקת יעקב, ועוד].

(ג) פסקי תשובות (סי' תרמ"ט אות ה') – "הסכימו הפוסקים להכשירו למצוה מכמה טעמים".

3. דעת הגריש"א זצ"ל.

(א) הגריש"א זצ"ל (יביע אומר ח"ח או"ח סוף סי' נ"א, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ל"א אות נ') – "שאתרוג שהונח תחת המטה בשעת שינה כשר למצוה ומותר באכילה, וא"צ הדחה במים".

(ב) הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף ק"ב) – "ולענין אתרוג שהיה תחת המטה עי' שו"ת שבות יעקב שכתב יש מתירין משום שומר מצוה לא ידע דבר רע. וצריך עיון מה שייך זה לנטילה והרי המצוה היא הנטילה לא האכילה, ואף אי נימא דמ"מ תנאי המצוה היא שיהא ראוי לאכילה מ"מ הרי ודאי דאף מצה בפסח ואכילת שבת שהם מצוה מ"מ נאסרים כשהם תחת המטה ... מה שייך בזה שומר מצוה, וכיון שבשעה שהיה תחת המטה חל עליו רוח רע ואינו ראוי לאכילה אף שהוא מדרבנן שוב אינו ראוי לנטילה".

4. מראי מקומות – ארחות חיים (סי' תרמ"ט אות י'), חשק שלמה (סוכה דף מח:), שדי חמד (מערכת הל' כלל קמ"א אות ל"א), שערים מצוינים בהלכה (סי' קל"ו ס"ק ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ט"ו), כשרות השלחן (ח"ד עמ' רי"ח).

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' רע"ז אות ס"ה) – "אלול תשל"ה, הוי עובדא באחר שמכר אתרוגים שהכניס ארגז אתרוגים תחת מטה שלא ישנים עלי' ושאלו דרכי את מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אם צריך להודיע על כך לקונים, וזו תשובת מו"ר: א. מנין לי שגם מטה שלא ישנים עלי' ג"כ הדין של רוח רעה יש בה. ב. היות והשנה תשל"ו (שבה יברכו על אתרוגים אלה) יחול יום א' בשב"ק וא"כ אין זה בכלל שאלה דלא בעינן לכס (א"ה), פי' הדגדגן הי' משום דאפשר דאין בו היתר אכילה משום הרוח רעה והפסול של אין בו היתר אכילה ילפינן מלכם כדאיתא ברש"י סוכה דליה ע"א".

(ב) שבט הלוי (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל') – "שאוכלים המכוסים יש יותר קולא".

(ג) משום הקריבהו נא לפחתך - עי' לקמן. [עי' לשון הבנין עולם לעיל].

ג. לולב הדס וערבה תחת המטה.

1. מיקל.

(א) חזון עובדיה (סוכות עמ' שכ"ב אות ו') – "לולב הדס וערבה שנתנום תחת המטה, בשעה שישנו במטה, כיון דלא הוי מידי דמיכל אין שום פקפוק עליהם, וכשרים הם למצוה".

(ב) שבט הקהתי (ח"ג סי' רכ"ט אות ב') – "אבל לולב והדסים דאינם אוכלים ודאי אין רו"ר שולט עליהם וליכא שום חשש".

(ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תרמ"ה סעי' י"ט) – "לולב הדס וערבה שנתנום תחת המטה, בשעה שישנו במטה, כיון דלא הוי מידי דמיכל אין שום פקפוק עליהם, וכשרים הם למצוה. [חזון עובדיה סוכות עמוד שכב]".

ד. שמן של נרות מצוה (חנוכה, שבת) שהיה תחת המטה: במקום שהשמן ראוי לאכילה.

1. מחמיר, משום הקריבהו נא לפחתך.

(א) תורה לשמה (סי' ק"ח, בן איש חי שנה א' חנוכה אות י"ב, שנה ב' פר' נח אות י"ז) – "שאלה אם הניח שמן זית תחת המטה שישנים עליה מה דינו להדלקת נר שבת ויו"ט. יורינו ושכמ"ה. תשובה כל הראוי לאכילה אם הניחו תחת המטה שורה עליו רוח רעה ונפסל לאכילה ומאחר שנפסל לאכילה נפסל להדליק ממנו נר מצוה של שבת ויו"ט וכיוצא משום דהקריבהו לפחתך על כן ידליק ממנו בחול לצרכו דוקא וגדולה מזו אמינא שאם הניח מים תחת המטה אין ראוי להניח אותם המים בעשית של נר שבת ויו"ט להגביה השמן כנודע ואף על פי שאין המים עצמם נדלקין ורק נותנם שם כדי להגביה השמן עכ"ל לצורך נר שבת נתנו ומאחר דרוח רעה שורה עליהם הרחק מהם אבל מידי דלאו בר אכילה ושתייה הוא אין רוח רעה שורה עליו ודי בזה".

(ב) כה"ת (סי' רס"ג ס"ק ז') – "וכן שמן שנתן תחת המטה שאסור באכילה משום רו"ר השורה עליו כמ"ש ביו"ד סי' קט"ז סעי' ה' ובברכ"י שם אות יו"ד, ה"ה דאסור להדליקו לנר שבת ולכל נרות של מצוה משום הקריבהו לפחתך, וכ"כ בן איש חי פ' נח אות י"ז. אבל שמן מר שאינו ראוי לאכילה אין שורה עליו רו"ר ומותר להדליקו לנר שבת ונר חנוכה. בן א"ח שם. ונראה דכ"ז אם אפשר באחר, אבל אם לא אפשר באחר ידליק בהם רק שלא יברך".

כה"ת (סי' תרע"ג ס"ק י"א) – "ואם הניח השמן תחת המטה, לא ידליקו בו נר חנוכה ולא נר שבת, משום דכל מידי דאכילה שורה עליו רוח רעה תחת המטה, וכיון דנמאס לאכילה, נמאס למצוה משום הקריבהו נא לפחתך, אבל אם השמן הוא מר דאינו בר אכילה, אינה שורה עליו רוח רעה ושרי".

(ג) חמד שלמה (ח"ב סי' צ"ט סוף אות א') – "הנני בזה לעורר שרבים אין מקפידין ליתן שמן זית בצלוחית תחת המטה, ליהוי ידוע שהוא איסור גמור אחר כך להדליק נר חנוכה מזה מטעם הקריבהו נא לפחתך וגנאי להשתמש בשמן כזה להדלקת נר חנוכה כיון דנרות הללו קודש הן, ואיך נוכל להשתמש בה כשרוח רעה שורה עליהן, וזה ברור".

(ד) משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ה'), הו"ד במציון תצא תורה ח"א או"ח הע' קכ"ח, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ה) – "שמן שהיה תחת המטה וישנו על המטה אין להשתמש בו להדלקת נר חנוכה".

(ה) עי' הגר"ח זצ"ל (אהל יעקב) – "האם מותר להדליק נר חנוכה עם שמן שהיה מתחת המטה. תשובה: אין ראוי".

עי' הגר"ח זצ"ל (אשיחה עמ' שי"ד) – "הניח שמן זית תחת המטה שישנים עליה האם מותר להדליק בשמן זית זה לנר שבת יו"ט. תשובה: יש אומרים שצריך שיהי' ראוי לאכילה".

עי' הגר"ח זצ"ל (בנתיבות ההלכה חכ"ו עמ' צ"ט אות ז') – "שאלה: מה הדין שמן שהיה תחת מיטה שישנו עליה. תשובה: זה כמו שמן למאור שעדיף להחמיר".

ע'י הגר"ח"ק זצ"ל (פרדס יוסף החדש חנוכה אות תקנ"ד) – "להסוברים שצריך להיות ראוי לאכילה ודאי שאין ראוי להדליק בזה".

ע'י הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' גם אני אודך, חנוכה אות נ') – "שאלה: שמן זית שהיה מונח תחת המיטה, האם מותר להדליק בו נר חנוכה, והאם יש חילוק בין ישנו על המיטה בעוד השמן תחתיה, ללא ישנו עליה בעוד השמן תחתיה. תשובה: להסוברים שצריך להיות ראוי לאכילה ודאי שאין ראוי להדליק בזה".

הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה תרכ"ט, עמ' ר"צ) – "שאלה: שמן שהונח וישנו ע"ז אם אפשר להדליק בזה נ"ח. תשובה: ביזיון מצוה".

הגר"ח"ק זצ"ל (תורת המועדים ס"ק י' אות ו') – "שיש להחמיר בזה משום שאין ראוי להשתמש לנר חנוכה בדבר ששורה עליו רוח רעה".

(ו) חשו"ק חמד (פסחים דף קיב.) – "ויעוין כף החיים (סימן תרע"ג ס"ק יא) שכתב שאם הניח שמן תחת המטה, לא ידליקו בו נר חנוכה ולא נר שבת, משום דכל מידי דאכילה שורה עליו רוח רעה תחת המטה, וכיון דנמאס לאכילה, נמאס למצוה משום הקריבהו נא לפתחך, אבל אם השמן מר ואינו בר אכילה, אינה שורה עליו רוח רעה ושרי".

(ז) ע'י ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' רס"ג סעי' ע"ב) – "שמן שהונח תחת המטה וישנו עליה בלילה, אף על פי כן מעיקר הדין כשר להדלקת נרות חנוכה ונרות שבת, ובפרט בזמנינו שהקרקע של בתינו מרוצפת באבנים או בקורות. שאפילו לענין אכילה, מותר לאכול מאכלים שהונחו תחת המטה, ובפרט במקום שיש הפסד מרובה. ומכל מקום אם יש לו שמן אחר, ידליק בשמן אחר. ומותר להדליק נר שבת בשמן מר שאינו ראוי לאכילה. [חזון עובדיה חנוכה. ומ"ש בילקו"י שבת א' עמוד תקסח, כשיש לו שמן אחר]".

(1) אמנם ע'י ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תרע"ג סעי' י') – "שמן שהונח תחת המטה וישנו עליה בלילה, אף על פי כן כשר הוא להדלקת נרות חנוכה ונרות שבת, ובפרט בזמנינו שהקרקע של בתינו מרוצפת באבנים או בקורות. שאפילו לענין אכילה, מותר לאכול מאכלים שהונחו תחת המטה, ובפרט במקום שיש הפסד מרובה. [ילקו"י מועדים (עמ' רטז). ובבן איש חי (פר' וישב אות יב) פסל שמן זה לנרות חנוכה ושבת, שרוח רעה שורה עליו, וכיון שנמאס לאכילה נמאס למצוה משום הקריבהו נא לפתחך. ע"כ. אולם רבים מן האחרונים כתבו שאוכלים ומשקים ששהו תחת המטה לא נאסרו לאכילה בדיעבד. וראה בשו"ת יביע אומר ח"א (חיו"ד סי' ט) והעלה שם שעכ"פ בהפסד מרובה יש להתיר בדיעבד. ומלבד זה יש לצרף מ"ש במזמור לדוד (דף קיא): שאין להחמיר כשהאוכל היה מונח תחת המטה בקרקע מרוצפת. (וע"ע בשו"ת יביע אומר ח"א חאו"ח סי' נא ד')".

(ח) נטעי גבריאל (חנוכה פרק י"ח סעי' י"ז) – "לכתחילה אין יוצאין בשמן או בנר שהיה מונח תחת המטה".
2. מיקל.

(א) הליכות אבן ישראל (ח"ב פרק מ"ג סעי' ד') – "שמן זית שהיה מונח תחת המיטה וישנו על המיטה, מותר להדליק בו נרות חנוכה".
(ב) הגריש"א זצ"ל (נר חנוכה פרק ו' הע' כ"א).

(ג) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק ז' סעי' ד', הע' ח') – "שמן שאסור באכילה, אפילו יש בו תערובת שומן מהותך של בהמה טמאה, כשר להדליק בו, וה"ה דשמן שאין ראוי לאכילה כשר להדליק בו, וכ"ש שיכול להדליק נר שבת בשמן ששהה תחת המטה. [דנרא' דלא מקרי מאוס וכשר להדלקה, ובפרט לפמ"ש בפ"ת (יו"ד סי' קטז ס"ק ד-ה) בשם הפוסקים דמאכלים תחת המטה מותרים באכילה בדיעבד]".

קובץ הלכות (חנוכה פרק א' סעי' ז', הע' י') – "שמן זית ששהה תחת המטה כשישן בה כשר לכתחילה להדלקה. [דנרא' דאין זה חשיב מאוס וכשר להדליק בו, ובפרט כי מבואר בפתחי תשובה (יו"ד סי' קטז ס"ק ד-ה) דדעת האחרונים דבדיעבד אם שהו מאכלים תחת המטה מותרים באכילה]".

(ד) חוט שני (בנתיבות ההלכה חל"ג עמ' ר"ה, דיני הדלקת נרות חנוכה פרק י' סעי' ג') – "שמן שהיה תחת המיטה מותר להדליק בו, כיון שמעיקר הדין אפשר לאוכלו וא"כ זה לא חסרון במצוה".

(ה) עמק התשובה (ח"ו סי' רנ"ז) – "להדלקה שרי ולא שייך הקריבהו נא".

(ו) הגר"א ובנצ"ל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות קכ"ח) – "האם מותר להדליק נר חנוכה עם שמן שהיה מתחת המטה. תשובה: כן".

3. מראי מקומות – פאת שדך (ח"ב סי' קמ"ח אות א'), דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י"ז), אור ישראל (פרק ד' סעי' כ"ג), פרדס יוסף החדש (חנוכה סי' תרע"ג אות תקנ"ד, עמ' רע"ט).

(א) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' י' אות ט') – "וע' בבן איש חי (פ' וישב אות יב) שיש להתיר שמן מר, שהונח תחת המטה, כל שאינו ראוי לאכילה. ע"ש. וכ"כ בבא"ח ש"ב (פ' נח אות יז). ע"ש. ודוחק לחלק דתבלין חזו עם תערובת אוכלים, משא"כ בשמן מר".

חזון עובדיה (חנוכה עמ' פ"ח) – "שמן שהונח תחת המטה וישנו עליה בלילה, אף על פי כן כשר הוא להדלקת נרות חנוכה ונרות שבת, ובפרט בזמנינו שהקרקע של בתינו מרוצפת באבנים או בקורות. שאפילו לענין אכילה, מותר לאכול מאכלים שהונחו תחת המטה, ובפרט במקום שיש הפסד מרובה".

(ב) פסקי תשובות (סי' תרע"ג אות ה') – "ומטעם 'הקריבהו נא לפתחך' יש האוסרים להדליק בשמן שהיה תחת המטה שאסור באכילה משום רוח רעה ששורה עליו, ויש מתירים בדבר שייחד אותו לדבר מצוה משום 'שומר מצוה לא ידע רע' ולכן בדיעבד כשאין לו שמן אחר ודאי יש להקל וא"צ משום כך להדליק בשעוה או בחלב, ובפרט אם בקבוק השמן היה סגור או אם לא ישנו על המטה כשהיה השמן תחתיו".

ה. נטילת ידיים לשחרית: במים שעמדו מתחת המיטה.

1. נסתפק.

(א) אדר"ת (עובר אורח, בסוף ס' ארחות חיים סי' ד') – "נסתפקתי אם עמדו תחת המטה אם מועילים להעביר הרו"ר דהא חל עליהם רו"ר כבפסחים (ק"ב ע"א) ואם שאין לפוסלם משום שופכין כמ"ש האחרונים שבדיעבד לא נאסרו אבל אולי אינם מעבירים עוד הרו"ר ואולי הוא רו"ר אחרת".

- (ב) הו"ד בפתחי תשובה (ח"א סי' א').
- (ג) רבבות אפרים (ח"א סי' ח' סוף אות א') – "ובספר עובר אורח נסתפק מים שעמדו תחת המטה אם הם יכולים להעביר הרוח רעה להשתמש בהם לנטילת ידיים".
- (ד) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ז', עמ' פ"א) – "צ"ע מהו דין של מים לנטילת ידיים, אם יש איסור להניחם תחת המטה משום משקין שתחת המטה".
- (ה) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י"ג) – "יש להסתפק".
2. מחמיר.

- (א) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק כ' הע' מ"ט) – "ואם היו המים בלילה תחת המטה שישינו עליה, הורה שראוי ליטול מים אחרים".
- (ב) עי' יביע אומר (שלחן יוסף או"ח אות ב') – "מים ששהו תחת המטה, מעיקר הדין נכון להחמיר שלא ליטול ידיהם במים אלו, אולם אם אין לו מים אחרים, רשאי ליטול ידיהם במים אלו, ולברך עליהם 'על נטילת ידיים' בשם ומלכות".
- (ג) הגר"ח זצ"ל (דעת נוטה ח"א ריש הספר תשובה שני"ז, הע' שני"ג, שאלת רב ח"ב פרק א' אות י"א, עי' נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ו, עמ' קנ"ט אות ח') – "מה דינם של מים שהיו תחת המטה בשעת השינה לענין נט"י שחרית ולענין נטילה של היוצא מביהכ"ס. תשובה: א"א להעביר ר"ר במים שיש עליהם ר"ר [דגם עפ"י קבלה אין ליטול במים אלו]".
- הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק א' אות י"א) – "האם אפשר (עכ"פ בדיעבד) ליטול נט"י שחרית, במים שהיו תחת מיטתו. תשובה: לא".
- (ד) תשובות והנהגות (ח"ב סי' א') – "ולמעשה נראה להחמיר ולאסור להניח מי נטילה תחת המטה כשישן, שמא לא מועיל כלל הנטילה להעביר רוח רעה במים שבהם גופא יש ר"ר ונשאר בטומאתו, ואם מחמיר גם כשלא ישן עדיף וכמ"ש, והחומרא לכ"ע אף אם לא נאסר לשתיה, מ"מ מים ברוח רעה לא מעביר ר"ר, וכ"ש לגר"א שהאיסור משום רוח רעה חמור עד שאינם ראויים לשתית אדם, מטעם זה גופא לא מעבירים טומאה, וראוי להחמיר טובא בנטילת ידיים בבוקר שבלעדה האדם נשאר ח"ו בטומאה כל היום".
- (ה) עי' ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' ד' סעי' מ') – "אך ראוי שלא להניח הכלי עם המים תחת המטה שישינו עליה".
3. בדיעבד.

- (א) שבט הלוי (ח"ח סי' כ"ב אות ב') – "בענין מי נטילה של בקר ששמים לילדים מתחת המטה, והעיר כב' מכח מים ואוכלים שתחת המטה, ולענ"ד אין חשש כ"כ חדא בשב"י ח"ב סי' ק"ה ומובא גם בפת"ש יו"ד סי' קט"ז דדין זה שתחת המטה רק לכתחילה, וכבר כתבתי בשבט הלוי ח"ו סי' קי"א אות ה' דראוי לסמוך ע"ז בזה"ז ובפרט ע"י צירוף עוד סניף, ועוד מי יימר דמים שתחת המטה אינם מטהרים הטומאה של לילה אולי הם שני ענינים נפרדים לגמרי שאין אחד מזיק לחבירו, ועוד יש ענינים אבל אין אתנו יודעים עד מה ואריכות בזה ללא צורך".
- (ב) חוט שני (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ו, הברכות כהלכתן פרק כ' הע' פ"ט).
4. מראי מקומות – מאור ישראל (ח"ב פסחים דף קיב. ד"ה אולם), הלכה ברורה (סי' ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י"ד).
- (א) הר"צ ירמיה: "צ"ע למה לא דנו משום שלשון הש"ס הוא 'משקים', ובכל מקום [כידוע מהלכות ברכות, שתיה קודם הבדלה, זימון ועוד] 'משקים' כולל הכל חוץ ממים, וכ"ש הכא שידוע מהחזו"א שבכל שינוי מועט מל' הגמ' שרי, וצ"ע".

1. מצות מצוה: שהונחו מתחת המטה האם מותר להשתמש בהם.

1. מיקל.
- (א) חוט שני (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"א הע' ט"ו, הע' ט"ז) – "[ואפילו בשאר ימות הפסח]. דלדעת הגר"א מצוה באכילת מצה בכל ימות החג כדאיתא במשנ"ב סי' תרל"ט ס"ק כ"ד".
2. מחמיר.
- (א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח כת"י) – "שאלה: אם יקח מצה תחת המטה לליל הסדר דליל שימורים. תשובה: לא".
3. מראי מקומות – משנת יוסף (ח"ג סי' מ"ה ד"ה וידוע), וישמע משה (פר' שמיני תשע"ז [חקנ"ג] עמ' א', פר' בהר תשע"ז עמ' ד').
- (א) הגר"ש זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות י"ח) – "נשאל על תושב חו"ל שנסע עם המצות שאפה בא"י והחמיר בשמירתן, והניחן תחת מושבו ושכח ונרדם וישן, מה דין המצות. ואמר שלפני רבות בשנים ראה בספר, שאם היה אוכלין תחת ספסל שישינים עליו היות דהוי עראי אין האוכל נאסר, וכך נוטה דעתו שרק במטה קבועה נאסר ולא במטוס ובאוטובוס ועגלת תינוק. ולענין קיום המצוה בדבר מגולה, כבר יש באחרונים באתרוג ששומר מצוה לא ידע דבר רע".
- הגר"ש זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב.) – לשונו מובא לעיל.
- (ב) חשוני חמד (פסחים דף קיב.) – "שאלה. נאמר במסכת פסחים דף קיב ע"א תנא אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן, וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סימן קט"ז ס"ה) שאין ליתן תבשיל או משקה תחת המטה מפני רוח רעה. מה הדין למי שאין לו מצה לליל הסדר, כי אם מצה שהיתה תחת המטה, האם ישתמש במצות אלו בפסח למרות הרוח רעה. תשובה. כתב הרמ"א (סימן תנה ס"א) וז"ל: 'אין לישן אלא במים שלנו... ואין לשפוך מים שלנו מכח מת או תקופה הנופלת, ומ"מ טוב לכתחילה להשים בהם ברזל', וכתב המשנ"ב (ס"ק יח): 'דשומר מצוה לא ידע דבר רע', והוסיף המשנ"ב 'שלאר מצות עדיף ליקח מים שלנו אחרים אם יוכל להשיג בקל, אך למצת מצוה אף אם אפשר לו בקל להשיג מים אחרים לא ישפוך, שנראה כמזלזל במה שכתוב 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'. וא"כ לכאורה אף בנידונו ישתמש במצות אף שהיו תחת המטה כי שומר מצוה לא ידע דבר רע. אמנם יתכן דהלכה זו [דשומר מצוה לא ידע דבר רע] לא נאמרה אלא על מים של תקופה וכדומה, אך באוכלין ומשקין שהיו תחת המטה, שהטעם הוא משום רוח רעה אולי לא מהני מה שהוא דבר מצוה, וכיון שיש שיטות האוסרות אף בדיעבד [יעוין בברכי יוסף (יו"ד סימן קט"ז אות י) ובספר שערי רחמים בשם הגר"א ובספר חכמת אדם (כלל סח ס"ג ובבינת אדם

(שם), א"כ אולי יש להחמיר שלא להשתמש במצות אלו. אולם יעוין מש"כ לעיל (דף קי ע"ב בענין עירוב תבשילין בביצים קלופות שעבר עליהם הלילה) בשם הדברי יציב, שאף בדברים שיש בהם חשש של רוח רעה אמרינן שומר מצוה לא ידע דבר רע. ובפרט שכתוב בפתחי תשובה (יו"ד סימן קטז סק"ד בשם השבות יעקב ח"ב סימן קה) דאין בזה אזהרה אלא לכתחילה, אבל בדיעבד אין בזה חשש איסור, ולכן מסתבר שישתמש בהם. אבל אם יש לו מצות אחרות, אלא שאינן מהודרות כמו אלו, וכגון שאלו הם של ח"י רגעים מנתינת המים, והאחרים שלא היו תחת המטה פחות מהודרים, צ"ע אם יאכל את המהודרות שהיו תחת המטה. ויעוין כף החיים (סימן תרעג ס"ק יא) שכתב שאם הניח שמן תחת המטה, לא ידליקו בו נר חנוכה ולא נר שבת, משום דכל מידי דאכילה שורה עליו רוח רעה תחת המטה, וכיון דנמאס לאכילה, נמאס למצוה משום הקריבהו נא לפחתך, אבל אם השמן מר ואינו בר אכילה, אינה שורה עליו רוח רעה ושרי. ולפי זה בעניננו אם יש לו מצה אחרת לא יאכל מצה זו. אך אם אין לו בכלל, נראה שאין זה מעכב בדיעבד ויאכל ויברך".

ז. אפיקומן שהיה תחת המיטה.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ז) – "כיצד הדין לגבי הניחו בטעות אפיקומן מתחת למיטה האם יהא מותר לאוכלו כשאחד הילדים ישן על זה לכתחילה מדין ליל שימורים. תשובה: חלילה".
 הגר"ח"ק זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ז) – "שאלה: האם שייך לומר מצד שומר מצוה לא ידע דבר רע ויוכל לאכול את האפיקומן שהיה מתחת למיטה. תשובה: כנ"ל. [אפיקומן שהיה תחת המיטה, דעת מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל דכשר לכתחילה לאוכלו משום דהוי מידי דמצוה. ות"ח עצום שליט"א הוסיף האם גם משום ליל שימורים והסכים עמו קובץ פסקים ותשובות בענין חודש ניסן עמ' רכח"]".

ח. יין לארבע כוסות תחת המטה.

1. מראי מקומות – שמירת הנפש כהלכתה (עמ' קע"ה).

ט. דג להוריד צהבת, תחת המטה.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ז) – "שאלה: שאלתי לרבינו שליט"א כיצד הדין בתינוק שיש לו צהבת והניחו לו מתחת המיטה דג כדי להוריד את הצהבת האם מותר באכילה, ורבינו שליט"א השיב שהדג לא נאסר בגלל זה באכילה. ונשאלתי, שעדיין צריך לאסור הדג באכילה מדין אוכל שתחת המיטה שזה גם בתינוק שיושן, א"כ כיצד מותר באכילה. תשובה: בשעת הדחק מתירין".
 הגר"ח"ק זצ"ל (בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תי"ז) – "שאלה: האם כוונת רבינו שליט"א שמצד הצהבת מותר באכילה וכל זה בתנאי שהתינוק היה ער, אבל באופן שישן יוציאו הדג כדי שלא יאסר באכילה מצד אוכל שתחת המיטה. תשובה: נכון".

י. השתמש לעירוב תבשילין במצה שהיתה מונחת תחת המיטה.

1. מראי מקומות – וישמע משה (פר' בהר תשע"ט עמ' ג').

שאר עניני סכנה

סימן קט"ז רמ"א סעיף ה'

- [א] יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה. 2. ספק ספיקא.
[ב] מקום ספק. 3. כנגד חזקה.
1. דרבנן או דאורייתא. 4. כנגד רוב.

[א] יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה.

רמ"א (סעי' ה') – "וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה, כי סכנתא חמירא מאיסורא".

א. שימוש בסמים (drugs).

1. אג"מ (יו"ד ח"ג סי' ל"ה) – "הנה בדבר אשר התחילו איזה בחורים מהישיבה לעשן חשיש (מעראוואנא), פשוט שהוא דבר אסור מכמה עיקרי דינים שבתורה חזא שהוא מקלקל ומכלה את הגוף, ואף אם נמצאו אנשים בריאים שלא מזיק להם כל כך אבל מקלקל הוא את הדעת ואינם יכולים להבין דבר לאשורו שזה עוד יותר חמור שלבד שמונע עצמו מלמוד התורה כראוי הוא מניעה גם מתפלה וממצות התורה שעשיה בלא דעת הראוי הוא כלא קיימם. ועוד שהוא גורם תאוה גדולה אשר הוא יותר מתאוה אכילה וכדומה הצריכים להאדם לחיותו ויש שלא יוכלו לצמצם ולהעביר תאותם, והוא איסור החמור שנאמר בבן סורר ומורה על תאוה היותר גדולה שיש לו לאכילה אף שהוא לאכילת כשרות, וכ"ש שאסור להביא עצמו לתאוה גדולה עוד יותר ולדבר שליכא שום צורך להאדם בזה שהוא אסור, ואף שלמלקות נימא שאין עונשין מן הדין מ"מ לאיסורא ודאי עובר על לאו זה ואיכא גם הטעם דאיכא בבן סורר ומורה שסופו שילסטם את הבריות כדאיתא בסנהדרין בפ' בן סורר (ס"ח ע"ב). ועוד שהאב והאם של אלו שמעשנין זה מצטערים מאד אשר עוברין על מצות כבוד אב ואם. ועוד איכא איסור העשה דקדושים תהיו כפירוש הרמב"ן בחומש. וגם הם גורמים לאיסורים הרבה אחרים לבד זה, סוף דבר הוא פשוט וברור שהוא מאיסורים חמורים וצריך להשתדל בכל היכולת להעביר טומאה זו מכל בני ישראל ובפרט מאלו שלומדין ביישיבות".
 2. הגרשז"א זצ"ל (נשמת אברהם ס"ק א' ד"ה שימוש, או"ח סי' קנ"ה ס"ק ב' אות ד') – "דבר שכרוך בסכנת נפשות כבר אסרו חז"ל וכן העובר עליהם ואומר הריני מסכן את עצמי ומה לאחרים עלי בכך, או אינו מקפיד על כן, עובר על איסור חמור. וכתבתי בחלק או"ח בשם הגרשז"א אויערבאך זצ"ל שלקחת סמים בכל צורה שהיא נכללת בהגדרה זו".
הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' קמ"ח, דפו"ח עמ' תל"א) – "שמעתי ממרן שו"דא י"ש איסור מצד הדין לקחת סמים [לא רק מצד ההשקפה שאין זה ראוי], משום דלקחת סמים כמו שעושים ברחוב ודאי מזיק את גופו ואסור משום חבלת גופו דאיסור גמור הוא, ואף שלא ברור האיסור בעישון סיגריות, דעל אף שטוענים שמזיק אבל דבר זה נתקבל בעולם ואמרינן על זה שומר פתאים ה', מכל מקום בסמים דאסור בכל העולם והנתפס בזה נידון כעברין, הוא ודאי משום שדעת כל הרופאים דהוא דבר שמזיקו ואסור".
 3. נשמת אברהם (ס"ק א' ד"ה מקור) – "מקור בחז"ל. על אף שהשימוש בסמים ידוע מקדמת דנא, הנושא של התמכרות הוכר והוגדר במדע רק במאה הנוכחית. ההגדרה הבין לאומית משנת 1950 מתארת את התופעה כ'מחויבות להמשיך להשתמש באותו סם, להשיגו בכל דרך ותלות בו'. והנה בגמ' (פסחים ק"ג ע"א): א"ל רב לחייא בריה, לא תשתי סמא, וכותב רש"י: לא תלמד לשתות סמים מפני שתקבע להון ווסת ויהא שואלך ותפזר מעות".
 4. מראי מקומות.
- (א) הגרשז"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ע"א) – "אסור לשתות דברים המשכרים – אם דרכו להזיק בהיותו שיכור. ובמקום מצוה כגון בפורים מותר".

ב. מראי מקומות.

1. שבט הלוי (ח"ו סי' קי"ב אות א' ס"ק ד', קובץ מבית לוי בעניני יו"ד עמ' ק"ח אות ד'), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סוף הע' ח') – "מש"ס יומא ע"ז ע"ב דאסור לעבור בנחל שמימי רדופין, ומביאו הגרשז"א בשו"ע דרב ה' שמירת הנפש סי"א והיינו אם המים מגיעים למעלה ממתנים יע"ש - ופשוט מאד דבכלל הלכות אלה בזמנינו אלו הנוסעים במכונית אוטא במהירות גדולה, וכל אחד רוצה להקדים לחבירו וכבר ידוע כמה קפחו חייהם כבר בעו"ה והיא סכנה גמורה זה וכיו"ב ספק רציחה ספק מאבד עצמו לדעת".

[ב] מקום ספק.

רמ"א (סעי' ה') – "סכנתא חמירא מאיסורא ויש לחוש יותר לספק סכנה מלספק איסור".

א. דרבנן או דאורייתא [נ"מ בספק].

1. עי' לעיל ריש סכנה בבשר ודגים.
(א) גם לשיטות הרמב"ם הוי מה"ת - עי' סי' ק"י, כללי ספק דאורייתא, לשיטות ומראי מקומות.

ב. ספק ספיקא: בדיני סכנה.

1. פמ"ג (או"ח מש"ז סוף סי' קע"ג), הו"ד בפתחי עולם (סי' קע"ג ס"ק ב') – "שאלה ס"ס אי מהני בסכנתא או לאו. והנה למ"ש בי"ד ק"י ס"ס במקום חזקה לא אסרינן ומזה דן בפני יהושע בקו"א לכתובות בסוגיא דפ"פ דס"ס גרע מחזקה וחמירא סכנתא מאיסורא

- דתלינן בזאב כו' וגילוי לא אוקמיה אחזקה וכדומה אלמא לא סמכינן אחזקה בסכנה ה"ה ס"ס לא מהני ולמ"ד ס"ס כרובא או עדיף מינה יש לומר דמהני ס"ס בסכנה כמו באיסורא. אבל חד ספק ודאי אסור וצ"ע".
2. מחמיר.
- (א) ב"י (אבקת רוכל סוף סי' רי"ג) – "איכא בהאי מילתא איסורא וסכנתא ויש לחוש אפי' לספק ספקא".
- (ב) תפארת ישראל (חולין פרק ג' משנה ה' בועז אות ג') – "דספק ספיקא באיסורא לקולא, ובסכנה מחמירין (כיומא דפ"ג א')".
- (ג) עיקרי הד"ט (יו"ד סי' י"ד סוף אות ב') – "כל עוד שאתה מרבה ספקות וספקי ספקות אין בהן כדי שביעה להקל".
- (ד) ארץ חמדה (רייכמאן, סי' ח' ביאור א') – "עיינן פרי מגדים ... אבל לי נראה דפשוט דלא מהני".
- (ה) זבחי צדק (ס"ק כ"ג) – "מש"ז ... מיהו הר' ארץ חמדה ... אסור ולא מהני ס"ס".
- (ו) דעת תורה (או"ח סי' קע"א על סעי' ב', מהרש"ם ח"ו סי' ק"ז ד"ה וגם, על ח"ה סי' כ"ח) – "ועתשו' אבקת רוכל סוס' רי"ג בשם רדב"ז דגם ספק ספיקא לא מהני בסכנה".
- (ז) מנחת פתים (או"ח סי' של"א סעי' ה') – "הוי סכנה לוולד, וכיון שכן אין ספק ספיקא ורובא מועיל".
- (ח) דגל אפרים (סי' כ"ח אות ג') – "ובסכנה גם ס"ס אסור".
- (ט) לב דוד (סי' ל"ה ד"ה והנה) – "באמת כבר צווחו האחרונים על הפמ"ג".
- (י) שם משמעון (פאללאק, יו"ד סוף סי' י"ז) – "ודאי לא מהני אף ספק ספיקא כיון דהוי כמידי דסכנה".
- (יא) ביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות י"א - י"ג) – "וכדברי הרדב"ז הנ"ל שכתב שאין להתיר על ידי ספק ספיקא בסכנה, מבואר בכמה אחרונים ...".
- (יב) בדה"ש (סי' ק"י ס"ק קנ"ד, בי' ד"ה עוד עמ' ר"ז).
3. מיקל.
- (א) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ט"ז) – "ספק ספיקא בסכנת מאכלים בזה"ז, כגון מיץ דג שנשפך, ולא יודעים אם נשפך על מאכל בשר או לא, ואפי' נשפך, כבר גרדה בעה"ב את השכבה העליונה של מאכל הבשר - מותר".
4. מראי מקומות – משמרת שלום (סי' ע' שפ"ד ס"ק ט"ז בא"ד ג', סי' ק"ה ח' דינים אות י"ט), מנחת אליעזר (ח"ב סי' ע"ו ד"ה והנה בזה), דרכ"ת (ס"ק נ"ח), עין יצחק (ח"ב כללי ספק דאורייתא אות ד' הע' ס"ג, אות נ"ז, כללי ספק ספיקא אות ל"א), חלקת בנימין (ס"ק מ"ה, ציונים ס"ק קי"ט), הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' קי"ז, הע' שכ"ח).
- (א) פמ"ג (סי' ד' מש"ז ס"ק י') – "דס"ס לא מהני לסכנה דס"ס יש אומרים דלא עדיף כמו חזקה, ובסכנה חזקה לא מהני כדמסיק חולין ט' בגילוי חמירא סכנה מאיסורא, ואף למ"ד כרוב מ"מ יש לומר דלא מהני ס"ס לסכנה, ואי"ה במקום אחר יבואר עוד".
- (ב) ילקוט אברהם (יו"ד סי' קט"ז אות מ"ב, אות מ"ד) – "ועל כל הפוסקים הגאונים האדירים ז"ל הנ"ל אני מתמה ומפליא מה שלא הביאו את דברי המהרש"א ז"ל בחדא"ג שלו בגמ' שבת דקנ"ו ע"ב בד"ה אי בר ישראל אזיל ואתי וכו' דכתב שם בפירוש דאמרינן ס"ס לקולא בסכנות נפשות ע"ש".
- (ג) כה"ח (ס"ק ל"ג) – "דהכל לפי ראות עיני המורה".
5. סכנה סגוליית מיקל – הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ב' הע' ק"ג, "דכל אלו הדברים אין בהם איסור מדינא אלא משום זהירות, ולא אמרינן בענינים סגוליים חמירא סכנתא"), ביע אומר (ח"א יו"ד סי' ב' אות ז', סי' ט' אות ח', סי' כ"ג אות ח', ח"ב יו"ד סי' ז' אות ב', אות ד', ח"ג אה"ע סי' ה' סוף אות ט', ח"ד או"ח סי' א' אות י', ח"ה או"ח סי' ל"ח אות ו', ח"ו או"ח סי' א' אות ד', סי' נ"א אות ד', יו"ד סי' כ' אות ו', אה"ע סי' ט"ז ד"ה בסימן לב, יחזה דעת ח"ה סי' מ"ו ד"ה והן אמת, "ואין לומר דלא מהני ס"ס במידי דסכנתא, דשאני הכא שאינה סכנה טבעית, אלא סגוליית, ומהני בה ס"ס"), עטרת פז (ח"א כרך ג' אה"ע סי' ג' אות ו' ד"ה אמנם).
- (א) הר צבי (יו"ד סי' רס"א ד"ה עכ"ז, ישכיל עבדי ח"ב קונ"א יו"ד סי' ה') – "בספר טוב טעם ודעת מהד"ג (ח"ב, סימן קצח) שהוא מתיר כשהמים שהיו בשכונת המת נתבשלו. וכתב בטעמו של דבר דמה שמביאין ראה מהט"ז (סימן קטז) דספק סכנה חמירא, אומר הוא דז"א אלא בדשכיח הזיקא אבל מים בפני המת לא שכיח הזיקא, ומביא ראייה לזה. עוד מחלק דהט"ז לא קאמר אלא בסכנה שמצד הטבע, אבל בחשש סכנה שלא מצד הטבע אין לחוש בו כ"כ, וכעין מש"כ התוס' יו"ט בשם הרמב"ם בפ"ק דיומא לענין חילול שבת, ובכה"ג דהסכנה הוא שלא ע"פ דרך הטבע מותר לסמוך על הנס. ולכך הוי ספק ספיקא דילמא לא היה כאן שום ארס כיון דלא שכיח, ואת"ל דהוי דילמא יעשה לו נס, רק לכתחילה אין לסמוך על ספק ספיקא ולא על הנס ומים הוי כלכתחילה כמו שכתבו הפוסקים לענין נ"ט בר נ"ט, אבל בדיעבד שנתבשל מותר מטעם הנ"ל. עכ"ל בקיצור. ומינה י"ל דבכה"ג דאיכא הפסד דיש סברא לומר דכדיעבד דיינינן ליה מותר להקל, כפסקו של הגאון הנ"ל".
- (ב) מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק ט').
- ג. כנגד חזקה.
1. מחמיר – פמ"ג (או"ח מש"ז סוף סי' קע"ג, "וגילוי לא אוקמיה אחזקה וכדומה אלמא לא סמכינן אחזקה בסכנה"), פתחי עולם (סי' קע"ג ס"ק ב', "ובסכנה לא אזלינן בתא חזקה"), חלקת בנימין (ס"ק מ"ה).
2. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ס').
- (א) בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "ולכאורה י"ל, דהא לענין סכנה לא אזלינן אף בתר רובא כדאיתא (פ"ק דחולין ריש דף יוד), וע"ש בפירוש רש"י. וא"כ לא אזלינן נמי בתר חזקה כגון כאן נמצא וכאן היה ... ואפילו הכי מחמירין מחמת חומר אשת איש, גם בצורבא מרבנן דאיכא תרי רובי להקל, ואפילו הכי מהני חזקה דכאן נמצא וכאן היה גם בעגונה ...".
- (ב) אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה ד"ה אלא) – "אלא די"ל דהרי בסכנה לא סמכינן ארובא, דאין הולכין בפקות נפש אחר הרוב, ומהאי טעמא יש לחוש לספק סכנה יותר מלספק איסור כמ"ש רמ"א סי' קט"ז ס"ה. עי' ביאורי הגר"א ז"ל שם, א"כ דלא נסמוך אחזקה, דרובא וחזקה רוב"ע. שוב ראיתי שכל בפמ"ג במשבצות זהב או"ח סס"י קע"ג, דאף בכל איסורי' מוקמי' אחזקה

כו' אבל בסכנתא לא סמכינן אחזקה, אבל בתר רוב אזלי' ע"ש. ועי' בס' דרכי תשובה סי' קט"ז סק"ס, שהביא מס' שערי שמחה ושו"ת שם ארי' וס' חמו"ד, דס"ל דלא אזלי' בת"ר. וכ"כ הנב"י חאה"ע סי' יו"ד דקי"ל בסכנה לא אזלינן בתר רוב".

ד. כנגד רוב.

1. מיקל.
- (א) פמ"ג (או"ח מש"ז סוף סי' קע"ג) – "ולמ"ד ס"ס כרובא או עדיף מינה יש לומר דמהני ס"ס בסכנה כמו באיסורא".
- (ב) פתחי עולם (סי' קע"ג ס"ק ב').
2. מחמיר.
- (א) בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "לענין סכנה לא אזלינן אף בתר רובא כדאיתא (פ"ק דחולין ריש דף יוד), וע"ש בפירוש רש"י".
- (ב) מנחת פתים (או"ח סי' של"א סעי' ה') – "הוי סכנה לוולד, וכיון שכן אין ספק ספיקא ורובא מועיל".
- (ג) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות י"א) – "ודאי דבסכ"נ לא אזלינן בתר רובא".
3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ס'), אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה ד"ה אלא, לשונו מובא לעיל).

ג. אסור לילך בכל מקום סכנה.

- א. שבת (דף לב.) – "וגברי היכא מיבדקי. אמר ריש לקיש: בשעה שעוברים על הגשר. גשר ותו לא. אימא: כעין גשר. רב לא עבר במברא דיתיב ביה גוי, אמר: דילמא מיפקיד ליה דינא עליה, ומתפיסנא בהדיה. שמואל לא עבר אלא במברא דאית ביה גוי, אמר: שטנא בתרי אומי לא שליט. רבי ינאי בדיק ועבר. רבי ינאי לטעמיה, דאמר: לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס שמא אין עושין לו נס. ואם עושין לו נס מנכין לו מזכותיו. אמר רבי חנין: מאי קראה קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. רבי זירא ביומא דשותא לא נפיק לביני דיקלא".
1. רש"י (שם) – "כעין גשר. כל מקום סכנה, כגון קיר נטוי, ויוצא לדרך".

ב. ראשונים.

1. רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ו') – "וכן אסור לאדם לעבור תחת קיר נטוי או על גשר רעוע או להכנס לחורבה, וכן כל כיוצא באלו משאר הסכנות אסור לעמוד במקומן".
2. סמ"ק (מצוה קע"א) – "ואסור לעמוד (שבת ל') תחת קיר נטוי ולעמוד במקום סכנה".
3. ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א').
4. מהרי"ל (סי' מ"א) – "ואמרינן נמיי אל יעמוד אדם במקום סכנה כו', ואמרינן נמי ג' דברים מזכירין עוונותיו של אדם קיר נטוי וכו'. מכל הנני מורה דאין טוב לעמוד במקום סכנה כו'. וכן ראיתי גדולים שהלכו למקום אחר".
5. אורחות חיים (הל' מעקה) – "ואסור לעבור תחת קיר נטוי ולעמוד במקום סכנה כגון על גשר רעוע או (או) להכנס לחורבה וכיוצא באלו משאר הסכנות אסור (לעמוד) [לעבור] במקומן".

ג. פוסקים.

1. רמ"א (סעי' ה') – "אסור לילך בכל מקום סכנה כמו תחת קיר נטוי או יחידי בלילה".
2. לבוש (סעי' ה').
3. ש"ך (ס"ק ה') – "תחת קיר נטוי. או על גשר רעוע או ליכנס לחורבה וכל כיוצא באלו עכ"ל רמב"ם פי"ב מהלכות רוצח ושמירת נפש והוא מן הש"ס".
4. קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ז').
5. ערה"ש (סעי' י"ב) – "וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה כי סכנתא חמירא מאיסורא ולכן אסור לילך בכל מקום סכנה כמו תחת קיר נטוי או יחידי בלילה במקום שאינו בטוח וכן אסרו...".
6. כה"ח (ס"ק מ"ז).
7. שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ג סעי' א').
8. חלקת בנימין (ס"ק מ"ח).
9. פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"ב).

ד. מראי מקומות.

1. שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ז אות ב') – "נסיעה ברכבת תלויה (רכבת הרים) היא כמו הליכה תחת קיר נטוי אך כיון דדש דש".
- שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ז אות ג') – "ונראה שגם במכונית אין לעבור מחשש סכנה והנסיגה יוכיח".

ד. אסור לילך יחידי בלילה.

- א. פוסקים – רמ"א (סעי' ה'), לבוש (סעי' ה'), מג"א (סי' ק"י ס"ק י', לשונו מובא לקמן), א"ר (סי' רמ"א ס"ק ד'), גר"ז (סי' ק"י סוף סעי' ט', לשונו מובא לקמן), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ז'), ערה"ש (סעי' י"א, או"ח סי' ק"י סוף סעי' י', לשונו מובא לקמן), מ"ב (סי' ק"י סוף ס"ק כ"ח, לשונו מובא לקמן), כה"ח (או"ח סי' רמ"א ס"ק ד'), שלחן חי (סי' ס"ד), שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ט), פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"ב).

1. דהיינו במקום שאינו בטוח – ערה"ש (סעי' י"א), חלקת בנימין (ס"ק נ').

ב. רק מחוץ לעיר או אפי' בעיר.

1. אפילו בעיר.

(א) תוס' (פסחים דף ב. ד"ה יכנס).

(ב) מג"א (סי' ק"י ס"ק י') – "וכתבו התוס' ריש פסחים דבעירו מותר בלילה אם אינו הולך יחידי דליכא למיחש לא למזיקין ולא לפחת".

(ג) יפה ללב (ח"ג קונ"א י"ד סי' קט"ז ס"ק ה').

(ד) ערה"ש (או"ח סי' ק"י סוף סעי' י') – "ומעירו כשאינו הולך יחידי מותר לצאת גם בלילה [תוס' שם ועמ"ג א סק"י]".

(ה) אהלך באמיתך (פרק ג' סעי' ט"ו).

2. רק בחוץ לעיר.

(א) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ח אות ה') – "ודווקא מחוץ לעיר אבל בעיר אין חשש".

3. מראי מקומות – שלחן חיי (סי' ס"ד אות ג'), שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ט סעי' ב'), הלכה ברורה (או"ח סי' רל"ט ס"ק מ"ה).

(א) גר"ז (או"ח סי' ק"י סוף סעי' ט') – "אבל סמוך לעירו שהוא יודע להזהר שם מהפחתים יכול לילך שם בלילה אם אינו הולך יחידי שאין לחוש למזיקים".

(ב) מ"ב (סי' ק"י סוף ס"ק כ"ח) – "וע"כ כשהוא סמוך לעירו שהוא יודע להזהר שם מהפחתים יכול לילך שם בלילה אם אינו הולך יחידי שאין לחוש למזיקים".

ג. בזמן הזה.

1. מיקל משום "דהוא משום דמאורות דולקים בדרכים וכן במרכבת האוטומוביל".

(א) שערים מצויינים בהלכה (סי' ס"ח ס"ק ד', וקונ"א שם).

(ב) רבבות אפרים (ח"ד סוף עמ' תכ"ה) – "איך נוסעים בלילה ... שהיות שיש אור עלקטערי בחוץ ובמכונית, אז זה חשיב כיום לנידון זה".

(ג) שמירת הגוף והנפש (סי' צ"ב סעי' ד', ס"ק ו') – "ובזמנינו מקילין ונוסעים בלילה. [שערים המצויינים בהלכה ...]".

(ד) פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"ב, הע' פ"א) – "ומה שהאידנא מקילים בכל זה הרבה, ונוסעים לדרך בלילה וגם נמצאים במקומות מבודדים משום שיש תיאורה מפנסי הרחובות והמכוניות, ובמקום שיש אור אין המזיקין שולטים כל כך וחשוב כיממא. [שערים המצויינים בהלכה סי' ס"ח סק"ד]".

2. אהלך באמיתך (פרק ג' סעי' י"ד, ע"ש הע' כ"א שהכבישים סלולים, גם ליסטים אינם מצויים, ואפשר מזיקין רק לת"ח, ואפשר דפנסי הכלי רכב נחשבים כאבקות, ע"ש) – "בזמנינו רבים אינם מדקדקים ... ויש ללמד עליהם זכות כי יש להם על מה שיסמוכו".

3. הגר"ח (ק"צ"ל (שלחי דקייטא סי' צ' אות י"ז) – "הסתפקתי האם בימינו שייך הא דאמרי' בש"ס דלעולם יצא אדם בכי טוב, דלכא' כל הטעמים אינם שייכים בזמנינו (לפרש"י פסחים ב' ובב"ק ס' ובתענית י' הוא משום ליסטים ובורות ומזיקים ושלא יעלילוהו שהוא מרגל או גנב וכיום אינו שייך), והשיב הגר"ח דיתכן".

4. מנהג ישראל תורה (סי' ק"י אות ב') – "וכהיום אין מדקדקין כ"כ בזה ולפי הנראה משום דלא שייכי כהיום כל הני טעמים, דמשום מזיקין הרי איתא בפסחים דף קיב: דאביי גירש את המזיקין, אע"פ שמיסים בגמ' דעדיין יש לחוש אבל עכ"פ קיל יותר ושאר הטעמים גם כן ע"פ רוב לא שייכי והכל לפי הענין".

(א) דאביי גירש את המזיקין – ארח מישרים (סי' ל"ג סוף ס"ק ל"ג), חזו"א (שמירת הגוף והנפש סי' ק"ט הע' ב' ד"ה והנה, למה מקל בין ב' דקלים).

ד. מראי מקומות – ארח מישרים (סי' ל"ג הע' ל"ג), שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ט), שמירת הנפש כהלכתה (פרק ז' סעי' כ"א).

1. פסחים (דף ב.): לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב – ע"א או"ח סי' ק"י, לשיטות ומראי מקומות.

ה. שתיית מים בשעת התקופה.

א. מחמיר, ואין לשנות.

1. רמ"א (סעי' ה') – "ומנהג פשוט שלא לשותות מים בשעת התקופה, וכן כתבו הקדמונים, ואין לשנות".

2. לבוש (סעי' ה') – "וכן מנהג פשוט שלא לשותות מים בשעת התקופה שהוא סכנה, וכן כתבו הקדמונים ואין לשנות המנהג".

3. כנה"ג (הג' ב"י ס"ק ל"ו) – "ובט"ז הביא בשם ד"מ ... ועכשיו מנהג פשוט ליזהר מן התקופה וכ"כ בעל תיקון יששכר בסוף ספרו, וכן יש להוכיח מספר הרוקח סי' רע"ה, ומהמרדכי פכ"ש גבי מעשה ונפלה התקופה ביום שלפניו מונה".

4. בית לחם יהודה (ס"ק י"א) – "הט"ז כתב ... אבל הכנה"ג הביא ...".

5. מחזיק ברכה (או"ח סי' תנ"ה ס"ק א') – לשונו מובא לקמן.

6. ערה"ש (סעי' י"ב) – "ומנהג פשוט שלא לשותות מים בשעת של התקופה וכ"כ הקדמונים ואין לשנות".

7. כה"ח (ס"ק נ"ג, או"ח סי' תנ"ה ס"ק ל"ו).

8. משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ד', בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תקע"ה) – "ברמ"א יורה דעה (סימן קט"ז סעיף ה') איתא: ומנהג פשוט שלא לשותות מים בשעת התקופה וכן כתבו הקדמונים ואין לשנות. וכן יש להחמיר אף בזמן הזה ...".

9. הליכות עולם (ח"ז עמ' קפ"ג) – "יש להזהר שלא לשתות מים בעת התקופה מחשש סכנה, דהיינו חצי שעה קודם התקופה, וחצי שעה לאחריה, וכן המנהג בארץ ישראל, ובשאר מקומות. והיה המנהג בירושלים שמכריזים בבתי הכנסת בשבת שלפני התקופה ולהודיע שהתקופה נופלת ביום פלוני שעה פלונית. וראוי להדפיס בלוחות השנה להודיע על כך".
10. שבט הלוי (ח"ו ריש סי' קי"ב, קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ו אות א') – "ס"ה ומנהג פשוט שלא לשתות מים בשעת התקופה עיין ש"ך – מצוה להעתיק מקצת לשון הח"ס כאן וז"ל בלי ספק כי מנהג ישראל תורה ואם אינם נביאים בני נביאים הם, ובכ"ז לא שמעתי טעם מקובל ובזוה"ק פ' יתרו תניא בארבעין תקופין בשתא קלא אתפסת וכדין דינין ומתערין בעלמא והאי קלא דכליל שאר קלין לא אתפסק לעלמין, ולא איתעבר מקיומא שלים ותוקפא דילי ע"כ ומי בא בסוד ה', ועיין מש"כ בס' לחה"פ בשם רקנטי וציוני – ומה שהאריך הרחיב הח"ס בזה בדברים עמוקים".

ב. נוהגים להקל.

1. ט"ז (ס"ק ד'), הו"ד בבאה"ט (ס"ק ו') – "כתוב בד"מ בשם אבודרהם מצאתי כתוב שיש ליהזר מלשתות מים בשעת התקופה משום סכנה שלא יתנוקז ויתנפח והטעם כי טיפת דם נופלת בין תקופה לתקופה אבל החכם אבן עזרא השיב על זה כי ניהוש בעלמא הוא כו' ואין בו סכנה כלל ויש מהגאונים אמרו כי לא נחש ביעקב אלא הקדמונים אמרו אלה הדברים להפחיד בני אדם שייראו מאת השם יתברך וישומו כדי שיצילם השם יתברך מארבע תקופות השנה עכ"ל".
2. זבחי צדק (ס"ק ל"ז) – "במדינתנו מימינו לא שמענו שחששו לזה ושומר פתאים ה'".
3. חזו"א (לוח דבר בעתו תקופת טבת, הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בענייני כשרות הבית עמ' ק"ח הע' נ"ג) – "בבית מרן החזו"א זצ"ל לא שמענו להזהר בכל זה (הגרשי"ח קנייבסקי שליט"א)".
4. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בענייני סכנה אות ד', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "לא שמענו כיום מקרב האשכנזים שיש מי שחושש על הא דאיתא ברמ"א סימן קט"ז סעיף ב' לא לשתות מים בשעת התקופה".
5. הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות י"ח) – "אמר: מה שאין נזהרים שלא לשתות מים בשעת התקופה, כי אין אנו יודעים הזמן המדויק של זה".
6. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ז סעי' א', סעי' י') – "אכן בזה"ז מקילין בזה מכמה טעמים כאשר יבואר להלן ... ולמעשה נוהגין להקל בכל זה בזמן הזה ואין חוששים לסכנת התקופה".
7. עי' חלקת בנימין (ס"ק נ"ה) – "אך כמדומה שכעת הרבה אין נוהגין להקפיד בזה ואפשר דהוא מפני שעיקר שעת התקופה לא ברירא לן אימתי הוי".
8. פסקי תשובות (סי' תנ"ה אות ב', הע' ו') – "ולמעשה, בזמן הזה, נוהגים להקל בכל זה ואין חוששים לסכנת התקופה, והרבה טעמים נאמרו בדבר. [מור וקציעה סי' זה, ערוה"ש סעי' ז' אצלנו אין מנהג כלל לשפוך המים רק יש שמשימים ברזל, דע"ת סי' תכ"ח שבזמננו שיש בגגות הבתים או בחלונות ובדלתות קבועים ברזלים די בזה להגן נגד התקופה]".

ג. עצה: שיניחו ברזל בתוך המים, וכדו'.

1. רמ"א (סי' תנ"ה סעי' א') – "ואין לשפוך מים שלנו מכא מת או תקופה הנופלת; ומכל מקום טוב לכתחלה להשים בהם ברזל".
2. ש"ך (ס"ק ו') – "וכתב במנהגים ובמהרי"ל הלכות מי לישות המצות דאם יש ברזל במים כל זמן התקופות דאז אין רשות למזיק וכן נוהגים העולם להניח ברזל על כל המשקים ומאכלים".
3. ברכי יוסף (שיורי ברכה ס"ק י"ב) – "שלא לשתות מים בשעת התקופה וכו'. מור"ם א"ח סימן תנ"ה (סעי' א) ומהרי"ל (הל' מיא דלישת המצות אות ז, עמ' לד) כתבו דמשימין ברזל במים, ואין רשות למזיק. ובמחזיק ברכה שם (אות א) הבאתי דמהר"ר איסרלן בעל תה"ד בביאוריו פרשת וארא דחה זה. ע"ש. ואחרי כן בא לידי חיבור רבינו אפרים כ"י על התורה, ובסוף כל פרשה חידושי רבינו מהר"ר אלעזר בעל הרקח זכר כלם לברכה, ושם רבינו אלעזר כתב בפה מלא דמשימין ברזל במים בשעת תקופה, לפי שאין מצוי בכלי מתכות. ואלו הרב תה"ד הוה ידע דרבינו מהר"א בעל הרקח כתב זה, אפשר דהוה שב מידיעתו".
4. בינת אדם (או"ה סי' ס"ג) – לשונו מובא לעיל.
5. תפארת ישראל (שבילי דרקי חשבון התקופות אות ל') – "מנהג ישראל תורה להניח ברזל על המשקות ומאכלים רטובים שאינם כבושים, מלוחים או מבושלים (כי"ד קט"ז)".
6. קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ח') – "נוהגין שבשעת התקופה מניחין קצת ברזל על כל המשקים ומאכלים, ועל המבושלים או כבושים או מלוחים אין צריכין".
7. עי' ערה"ש (סעי' י"ב) – "ויש שמניחים ברזל לתוך המים דכשיש שם ברזל נסתלקה הסכנה".
8. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס סוף אות י') – "ובענין התקופה צריך ליהזר אך פה עירנו בגדאד וסביבותיה אין נזהרים בזה כלל ודרכנו לדרוש להם ולהזהירם תמיד שיניחו מסמר ברזל בתוך החבית של מים ובתוך הכדים תמיד כל השנה כולה דיש לסמוך על זה ושומר פתאים ה'".
9. כה"ח (ס"ק נ"ג, או"ח סי' תנ"ה ס"ק ל"ח, ס"ק מ').
10. הגריש"א זצ"ל (ישא יוסף או"ח ח"ב סי' קי"ג) – "הכי מסתברא דבבית של ברזל אין צורך להניח בתוכו חתיכת ברזל, וגדולה מזו מביאים משם הגרש"ק ז"ל מבראד אם הדלתות של התיבה תלוים בציר ברזל או סגור במפתח של ברזל יש להקל בנוגע לתקופה, ע' דעת תורה סי' תנה ... ברם אחרי שמעיד הגאון המהרש"ם ז"ל שהמנהג הוא שאין נותנין ברזל לתוך המים אלא מניחין על גבי הכלי שבתוכו המים אם כן מה יפסידו אם ישימו סכין או כף ברזל ע"ג הכלי, ושומרי מצוה לא ידעו מדבר רע".
11. הליכות עולם (ח"ז עמ' קפ"ג) – "וכתבו האחרונים שיש לתת ברזל בתוך המים בשעת התקופה, ואין להחמיר אלא במים, אבל בשאר משקים אין לחוש".
12. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ז סעי' ד').

13. חלקת בנימין (ס"ק נ"ו, ציונים ס"ק קל"ג).

ד. מים שהיו בצינורות הבית.

1. מיקל.

(א) הרי"צ מאשקאוויטש (פרי תמרים גליון י"ב עמ' ע"ח אות כ"ד) – "ונראה פשוט דאף להמחמירים, אותם המים שהיו בצינורות הבית ודאי ראין על מה לחוש, א' דהוי מחוברים, ואף לגבי גילוי אין חשש, בע"י החיבור והמשכתן נתבטל כוח הארס, ועוד דהוי בצינורות של ברזל, ואף באלו שאין הצינורות של ברזל אלא מפלעסטיק מ"מ הרי הוי מכוסין ולא הוי גרע מהחתימו במפה ודו"ק".

(ב) משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ד', בנתיבות ההלכה חמ"ו ריש עמ' תקע"ו) – "יש להחמיר אף בזמן הזה לא לשתות את המים שהיו בכלים שאינם של מתכות בשעת התקופה. ומים שהם בצינורות ברזל וכן אם היו בתוך המקרר שהוא של מתכות אף בכלים שאינם של מתכות יכולים להקל לשתותם".

ה. אם הכלי חתום במפה.

1. מיקל – כה"ח (או"ח סי' תנ"ה ס"ק ל"ט).

2. מראי מקומות – מירת הגוף והנפש (סי' מ"ז סעי' ז'), חלקת בנימין (ציונים ס"ק קל"ה).

(א) פמ"ג (או"ח סי' תנ"ה א"א ס"ק ח') – "ועיין דרכי משה כתב להחתימה במפה, עיין ט"ז [ס"ק ד]. ובפרי חדש [סוף] הלכות ראש חדש הזהיר על זה, יע"ש ... עיין מה שכתב המ"א באות ט' דהוא הדין מלח סגי להניח או חותם, היינו מה שכתב בדרכי משה להחתימה במפה".

(ב) דרכ"ת (ס"ק פ"ו) – "עי' באו"ח סי' תנ"ה במ"א ס"ק ט' ובפרמ"ג שם בא"א ס"ק ח' ובמ"ז ס"ק ד' שהביאו דברי הד"מ דאם הכלי חתום במפה אין סכנה דאין רשות להזיק כדאשכחן כל מידי דצייר וחתום וכו' עיין שם ועי' בס' מנחת פתים כאן שהביא דברי הד"מ ותמה מדברי הש"ס נדה ורש"י ברכות דהא דאמרינן כל מידי דצייר וחתום לית להו רשותא היינו בחותם ברזל וסיים די"ל דגם כוונת הד"מ הנזכר כן הוא שהוא חתום במפה בחותם ברזל עיין שם".

ו. רק מים, או גם שאר משקים ואוכלים.

1. מחמיר – ש"ך (ס"ק ו').

2. רק מים – כנה"ג (הג' ב"י סוף ס"ק ל"ו), שם אריה (יו"ד סי' כ"ח ד"ה והנה בכל).

3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק פ"ח, ס"ק צ'), כה"ח (ס"ק נ"ג, או"ח סי' תנ"ה ס"ק מ'), הרי"צ מאשקאוויטש (פרי תמרים גליון י"ב עמ' ע"ה אות י"ז), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ז סעי' ו'), חלקת בנימין (ס"ק נ"ו).

ז. המים אחר התקופה.

1. דעת הרמ"א.

(א) רמ"א (או"ח סי' תנ"ה סעי' א') – "ואין לשפוך מים שלנו מכח מת או תקופה הנופלת".

(ב) רמ"א (סעי' ה') – "ומנהג פשוט שלא לשתות מים בשעת התקופה, וכן כתבו הקדמונים, ואין לשנות". מחמיר.

(א) עי' ב"י (או"ח סי' תנ"ה ס"ק א' ב') – "יש לתמוה כי נפלה תקופה בלילה שלפניו מאי הוי כיון שבשעה שלשין בהם אינה שעת התקופה ועוד שאפילו היתה שעת התקופה בשעה שלשין לא היה להם לחוש דלא חיישינן אלא כשאדם שותה מהם בשעת התקופה ואפשר דסבירא ליה שכל מים שהיו בתלוש בשעת התקופה כל ששותה מהם או לש בהם ואוכל אפילו אחר כמה ימים הם מזיקים".

3. מיקל.

(א) מג"א (סי' תנ"ה ס"ק ח') – "תקופה הנופלת. ובי"ד סי' קי"ו כ' שאין סכנה אלא כששותה בשעת שהתקופה נופלת (וכ"ה בס"ח)".
(ב) מחזיק ברכה (או"ח סי' תנ"ה ס"ק א') – "אנן בדידן בארץ הצבי וכל גלילות טורקיא"ה וערי איטאלי"א נזהרים שלא לשתות מים בשעת התקופה דוקא אמנם אחר זמנה שותים מאותם מים שהיו בתלוש בשעת התקופה ואין פוצה".

4. מראי מקומות – שם אריה (יו"ד סי' כ"ח), דרכ"ת (ס"ק פ"ה, ס"ק פ"ט), כה"ח (או"ח סי' תנ"ה ס"ק ל"ו, ס"ק ל"ז), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ז סעי' ג'), חלקת בנימין (ס"ק נ"ז, ציונים ס"ק ק"מ).

ח. בירך על המים בזמן התקופה – עי' או"ח סי' ר"ו סעי' ו', לשיטות ומראי מקומות.

1. ישתה מעט – ערה"ש (או"ח סי' ר"ו סעי' ט"ז).

2. ימתין מעט עד שתעבור התקופה ואח"כ ישתה – ספר חסידים (סי' תתנ"א), מג"א (סי' ר"ו ס"ק ח'), באה"ט (או"ח סי' ר"ו ס"ק ה'), גר"ז (סי' ר"ו סעי' י"ד), מ"ב (סי' ר"ו סוף ס"ק כ"ו), מסגרת השלחן (על שלחן שלמה סי' ר"ו סוף ס"ק א').

3. שלא לשתות מפני הסכנה – עולת תמיד (סי' ר"ו ס"ק ה').

ט. מראי מקומות – בירור הלכה (ח"ג עמ' שי"ג), הרי"צ מאשקאוויטש (פרי תמרים גליון י"ב עמ' ע"א), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ז), ישראל והזמנים (ח"א סי' נ"ח), שמירת הנפש כהלכתה (פרק ז' סעי' כ"ה).

1. ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו) – "ומה שנהגו העולם שלא לשתות בשעת התקופה מצאת' לפי שלד' תקופות יש ד' ממונין ובין ממונה לממונה ניתן רשות למלאך המות להשטין ונותן טיפה שלמרה במים והשותה אז נצבת ושלום. אב"ן".

2. תורת מאיר (יו"ד סי' ב') – "שאלה: מים מינרלים ומי סודה שעמדו בבקבוקים סגורים, האם מותר לשתות מהם בזמן התקופה או אחר שעבר עליהם זמן התקופה, וכן כשהיו בבית הנפטר. תשובה: מים אלו מותרים בשתייה בין בשעת התקופה ובין לאחריה וכן כשהיו בבית הנפטר".

סכנה: מתחייב בנפשו ודמו בראשו

נדה דף יז.

א] מקור.	יד] המקיז דם ומשמש מטתו.	ה. המשמש מטתו לאור הנר.
ב] פוסקים.	טו] הנכנס לביתו או לבית חברו פתאום.	ו. נזקק למטתו ביום ואינו מאפיל.
ג] לינת לילה: הגדר.	טז] העובר בין שני דקלים.	ז. לילך יחידי בלילה.
ד] מכוסה.	יז] שאר מקרים: דמי בראשו ומתחייב בנפשו.	ח. ההורג כנה על גבי המטה.
ה] שייר בהן עיקרן או קליפתן.	א. הנפנה בין דקל לכותל.	ט. לשותות מים מן הנהרות בלילה.
ו] שאר גדרים.	ב. העובר בין שני דקלים.	י. לשותות מן הנהרות בפיו וידו אחת.
ז] תערובת.	ג. השותה מים שאולין.	יא. הבא בדרך ונתייגע ...
ח] שום קלוף שעבר עליו הלילה.	ד. העובר על מים שפוכין.	יב. הקיז דם ויושב בתענית.
ט] בצל קלוף שעבר עליו הלילה.	יח] סכנה: דמו בראשו.	יג. השותה משקין מגולין שלן הלילה.
י] ביצה קלופה שעבר עליה הלילה.	א. היוצא יחידי קודם קריאת הגבר.	יד. קצח.
יא] משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה.	ב. היושב בצל של מת.	טו. שאר מקרים.
יב] הלן בבית הקברות.	ג. העומד בפני הנר ערום.	יט] השותה משקין מגולין שלן הלילה.
יג] הנוטל צפרניו וזורקן לרה"ר.	ד. כיבוי נר בנשיפה.	

א] מקור.

- א. **נדה** (דף יז.) – "אמר ר"ש בן יוחי: ה' דברים הן שהעושה אותן **מתחייב בנפשו ודמו בראשו**: האוכל שום קלוף, ובצל קלוף, וביצה קלופה, והשותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה, והלן בבית הקברות, והנוטל צפרניו וזורקן לרה"ר, והמקיז דם ומשמש מטתו".
1. **רש"י** (שם) – "ומתחייב בנפשו. כלומר הוא גורם לעצמו".
 2. **רש"י** (שם) – "דמו בראשו. נענש על עצמו וחובת דמו נדרשת ממנו לאחר מיתתו וראיה לדבר ודמו בראשו דמרגלים (יהושע ב) חובת דמו יהא מוטל בראשו".

ב. כפילות הלשון: ש"מתחייב בנפשו" וגם "דמו בראשו".

1. **מהרש"א** (נדה דף יז. ד"ה העושה) – "העושה אותם מתחייב בנפשו ודמו בראשו כו'. הלשון כפול ויש לפרש מתחייב בנפשו על נפש עצמו שמזיקו בדברים אלו ודמו של איש אחר שניזק בראשו של העושה כגון נוטל צפרניו וזורקן דליקא לפרש אלא שמזיק אשה עוברה ע"י זריקתו ואפשר שזה שדקדק רש"י לפרש ודמו בראשו כמו ודמו בראשינו דמרגלים ולא הביא קרא דלעיל מיניה ודמו בראשו דהוא מתפרש דמו של עצמו בראשו של העושה משא"כ ודמו בראשינו דמתפרש חובת דם של אחר בראשינו כי הכא ודו"ק".
2. **תוס' חכמי אנגליה** (נדה דף יז. ד"ה נוטל, הע' ס"ז) – "נוטל צפרניו - דמו בראשו, הוי דמו לאידך"ס"פ (הכי פירושו) דם האשה מעוברת יהא נדרש ממנו".
- (א) הע' ס"ו - "נ"ל שבמקום: 'הוי דמו לאידך' צ"ל: 'היינו דמו של אידך', והמהרש"א זכה לכוון לפי זה של רבינו".
3. **ערוך לנר** (נדה דף יז. ד"ה ברש"י) – "ברש"י ד"ה דמו בראשו. נענש על עצמו. עיין במהרש"א שפי' דמו של אחר בראשו מפני הכפל ולענ"ד מדברי רש"י לא משמע כן אלא ה"ק מתחייב בנפשו הוא גורם לעצמו המיתה ודמו בראשו שלא בלבד שמת אלא שדמו נדרש ממנו כמו במאבד עצמו לדעת דכתיב ב'י' אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש ומה שדקדק המהרש"א למה הביא רש"י סיפא דדמו בראשו ולא רישא דמו בראשו י"ל דדמו בראשו יש לפרש כמו מתחייב בנפשו אבל מדמו בראשו מוכח שהוא לשון עונש".
4. **עין אליהו** (נדה דף יז.) – "הענין שכפל ואמר דמו בראשו שמצינו בסנהדרין (סז, ב) אין עוד מלבדו אמר ר"ח אפילו בדבר כשפים. ההיא אתתא דהות קא מהדרא לשקול עפרא מכרעיה דר"ח א"ל אי מסתעי זיל עביד אין עוד מלבדו כתיב. וא"כ מי שהוא ירא ה' לא יזיקנו הכישוף, והוא אמינא דמותר לאכול שום קלוף יען שאין לו לירא מפני הרוח רעה שהוא כישוף דהלא אין עוד מלבדו כתיב. ולכן מסיים שמתחייב בנפשו וכפל ודמו בראשו, אפילו הוא צדיק ג"כ דמו בראשו, דלא הוי לאחזוקי לצדיק שלא יזיקנו מעולם, אלא הוי לאחזוקי לבינוני ולהזהר בזה".
5. **בן יהודה** (נדה דף יז.) – "והא דאמר מתחייב בנפשו ודמי בראשו כי תחלה מתחייב בנפשו מחמת רוח רעה אשר תדבק בנפשו, ואח"כ יגיע מזה נזק לגופו ועל זה אמר דמו בראשו דקאי על נזק גופו. והא דנקיט לשון זה של דמו בראשו, נ"ל בס"ד כי ארז"ל לעולם יראה אדם שכינה למעלה מראשו, ופרשתי בס"ד כי ראש שם אדם אות א' שהוא צורת וא' ושני יוד"ן כמנין שם הוי"ה ב"ה ועז"א שכינה למעלה מראשו, והנה ודאי כאשר תדבק בו רוח רעה ביותר יסתלק ממנו הארת אות א' הרמוז בראשו ישאר בו רק אותיות דם דאדם, ולכן אמר דמו בראשו דמו דייקא בראשו דייקא".

ג. אזהרה.

1. **דברי יציב** (יו"ד סי' ל"א אות ד', ובמילואים), **חשוקי חמד** (פסחים דף קי:), **ברכת יהודה** (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ג') – "וברור לי שכל אותן מרעין בישין ומחלות משונות ותאונות ומיתות משונות רח"ל ששומעים היום מבית ומבחוץ בים וביבשה, הכל מאותם רו"ר שמזיקין לאחר זמן ... בענין הזה יש להעתיק מתוך מה שהאריך בזה כ"ק מרן המחבר זי"ע בשיחת קודש בסעודת ל"ג בעומר תשל"ו: ישבתי והתבוננתי בסיבת הדבר של מקרים מזעזעים הנשמעים לדאבונו, שאנשים נחלים במחלה הידועה

ל"ע שאין לה רפואה,,, ובהתבונני בזה הגעתי למסקנא, ולבי אומר לי **שזה ברור כשמש**, שזה מחמת שאין נזהרים מאכילת ביצים קלופים שעברה עליהם הלילה, כפי שהיו נזהרים בזה מאז ותמיד. והגם שזקה"ק בשו"ת דברי חיים ח"א אהע"ז סי' ח' קרא תגר על המפללים בכוונת צוואות רבינו יהודה החסיד שאין מבוא לשכלנו להשיג עיי"ש, מ"מ שלא בדרך הלכה אולי הרשות ניתנה להתבונן בענין הסכנה שאמרו חז"ל, שהכוונה שעי"ז באים לידי מחלה זו ל"ע, שכידוע התהוות המחלה היא ע"י גידולים רעים שבפנים שהולכים ומתפשטים ומערערים כל בסיס חיות האדם וקיומו, וד"ל. ודין גרמא להתפשטות מחלה זו בזמנינו, כיון שמקילים ראשם בזה במענות וסיבות שונות, וכן שאר מחלות ממאירות ל"ע שאין להם מזור ותרופה הם ע"י הר"ר שנשנו כאן. ואולי רמזו במ"ש ודמו בראשו, שמיד באכלו הריהו כבר מוחלט וכגברא קטילא ל"ע,,, כי מיד כשאוכל הם מקבלים כח לפגום באברים שלו ושקליה לחיותיה, יתכן שישנה עוד ימים ושנים אבל סופו ללקות בזה, וכבר משעת אכילתו דמו בראשו. ובכגון זה אחד שוגג ואחד מזיד, שהרי זה דומה למי שאוכל מאכל שיש בה סם המות, ולפיכך חובה על כל אחד להקפיד על זה במשנה זהירות וכו'".

2. **דברי יציב** (טובך יביעו ח"ב עמ' שט"ז, תשובות והנהגות ח"ג סי' רנ"ו ד"ה ודברי) – "דברי רשב"י במסכת נדה ... מי יודע, אמר הגה"ק מקלוזבורג זצ"ל, אם המחלות הקשות הפוקדות כיום את אחינו בני ישראל, אינן באות מפני שלא מקפידים לשמור על אזהרותיו של רשב"י ... **לפחות בל"ג בעומר**, שהוא יומא דהילולא של רשב"י, יש להיזהר מאד שלא לעבור על דבריו ואזהרותיו".

3. **משנה הלכות** (חט"ז סי' ט"ז) – "ובכלל אני תמה וכבר דברתי וכתבתי מזה אשר בזמן האחרון בעונ"ה ראו ראינו כמה מיני מחלות שמתחדשין ונתרבו מחלואות אשר לא שערס אבותינו ותמהין מה זה עשה לנו אלקים בעונ"ה אבל מי יודע שאם אין זה בשביל הסכנות שהזהירו לנו רבותינו והיו נזהרין בהם אבותינו בכל מיני מאכל **ובפרט בלינת דברים** ומזיקין שכיחי וח"ו כשאוכלין הר"ז מזיק ח"ו".

ד. 'טעם': בצל קלוף וכדו' שנתבשל בתבשיל, האם נותן טעם.

1. מיקל.
(א) עי' הגר"ש דבליצקי זצ"ל (בית ההוראה אהבת שלום ח"א יו"ד שאלה ס"א, עמ' צ"ט) – "דבצל קלוף שעבר עליו הלילה, ובישלו את הבצל ביחד עם עוף וירקות, בדיעבד אפשר להתיר את התבשיל, ולסמוך על הא ד"א שבזמן הזה אין רוח רעה".
(ב) **דברי שלום** (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ח, עמ' רצ"ג) – "אם קלפו הבצלים עם הראש, והניחו כל הלילה, ובבוקר לקחו הני בצלים ובשלו עם הבשר, אם יש חשש סכנה על הבשר. תשובה: הבשר כשר, והבצלים ישליכם, כי בבישול לא שייך להחמיר, ובפרט דבטל ברוב, (עי' שו"ת בית שלמה חיו"ד קפ"ט, וביד מאיר סי' י"ט)".
2. מחמיר.
(א) הגר"ח ק"ז צ"ל (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"ב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' ת"ט) – "בצל קלופה שנתבשל בתבשיל אם אוסר התבשיל משום נותן טעם ברוח רעה. תשובה: כן".
(ב) מחמיר: רק בשעת הדחק גדול יש להקל.
3. (א) הגר"ע אויערבאך שליט"א (בית ההוראה אהבת שלום ח"א יו"ד שאלה ס"א, עמ' צ"ט) – "דאם אין שישים בתבשיל כנגד הבצל אין לאכול את התבשיל, ובשעת הדחק גדול אפשר להקל אם הוציאו את הבצל מהתבשיל, והטעם בטל ברוב בתוך התבשיל".
4. מראי מקומות.
(א) הגר"א **נבנצל** שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ו, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"ב) – "שאלה: בצל קלוף שעבר עליו הלילה שנתבשל בתבשיל האם אוסר התבשיל משום נותן טעם ברוח רעה. תשובה: איני יודע".
(ב) הגר"י **שוב** שליט"א (אהל יעקב הע' קע"ד, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ח) – "מי שלקח בצל קלוף והכניס אותו לתוך תבשיל ואח"כ בישלו אותם ביחד, והוציאו את הבצלים, האם שאר התבשיל אסור באכילה משום טעם הרוח רעה, ולדינא הביא שם כמה צדדים להקל, או משום שלא מצאנו שטעם של רוח רעה יאסר, אלא ממשות, ועוד שהוא מעורב במאכלים אחרים, וכן משום שהשו"ע השמיט את הדין הנ"ל וכמ"ש בשו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג' (סימן כ'), ועוד הביא ששמע מהגאון **רבי משה מרדכי קארפ** שליט"א במח"ס הלכות חג בחג ועוד, שטעם האיסור של בצל קלופה הוא משום שזה מקולקל כך כתב המאירי, ולכן בכה"ג שהבצלים עדיין לא התקלקלו אין להחמיר. ועוד הביא ששאל את הגאון **רבי שריה דבליצקי** (שליט"א) [זצ"ל] והשיב דבדיעבד אפשר להתיר את התבשיל, ולסמוך על הא דיש אומרים בזמן הזה שאין רוח רעה. ושוב שאל הגר"ע אויערבאך שליט"א ופסק דאם אין ...".

ה. כלים: חתך בסכין בצל קלוף וכדו', האם הסכין צריך הגעלה.

1. מיקל.
(א) הגר"א **נבנצל** שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ז, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"ג) – "שאלה: חתך בצל קלוף שעבר עליו הלילה עם סכין האם הסכין צריך הכשר. תשובה: לענ"ד לא".
(ב) **שבט הקהתי** (ח"ד סי' ר"ג) – "נראה להקל דאין צריך להגעיל הסכין שחתך בו בצל שעבר עליהם הלילה".
(ג) **שוואלין ודורשין** (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"ג) – "הסכין לא נאסר רק הבצל אסור באכילה".
2. מראי מקומות.
(א) הגר"ח ק"ז צ"ל (עלי שי"ח עמ' רכ"ב אות ח') – "שאלה: באונס עבר כל הלילה על שום, בצל או ביצה, או אוכלים שתחת המטה-האם גם הכלים קבלו רוח רעה בגלל זה או לא. תשובה: לא".

ב] פוסקים.

א. **להלכה לא הוזכר דין זה** - רי"ף, רמב"ם, טור, מחבר, רמ"א, חכ"א, פת"ת, קיצור שו"ע.

1. הגר"י פיק זצ"ל (אומר השכחה אות צ"א) – "שם יז. חמשה דברים העושה אותן מתחייב בנפשו ע"ש כל הענין ובפוסקים ראשונים ואחרונים לא העירו ואם ביש מאלה נזכרו בבתראי טובא עכ"פ על הראשונים וטור ושו"ע ומקצת רובם של האחרונים מצוה ליתן מובן שהעלימו בדברים הללו להזהיר להעם".
2. מהר"ם מרוטנבורג (ספר סיני וליקוטים סי' תפ"ה), הו"ד הג' מרדכי (שבת פרק י', רמז תס"א) – "ומביצה קלופה ששאלתם אמאי לא חיישינן לרוח רעה כדאיתא פרק כל היד [נדה יז, א], יפה כתבתם דדילמא לא שכיח בינינו, אי נמי כתיב קודש שעליהן מצילין". (א) מראי מקומות – מהרש"ם (ח"ד סוף סי' קמ"ח, לשונו מובא לקמן).
3. מראי מקומות – פרי השדה (ח"ג סי' ס"א סוף אות ב'), יד מאיר (סי' י"ט, לשונו מובא לקמן), יד חנוך (סי' ל"ה אות א', לשונו מובא לקמן), ח"ח (ליקוטי הלכות נדה דף ז', עין משפט שם אות ז', לשונו מובא לקמן), ציץ אליעזר (חי"ח סי' מ"ו אות ב', לשונו מובא לקמן), דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות ב'), קונ' שום בצל וביצה (ביאורים סי' ב').

ב. מיקל.

1. יד מאיר (סי' י"ט) – "לדינא בודאי הא דאין נזהרין עכשיו בשום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה הוא בודאי משום דאין אותו הרוח רע מצוי עתה כלל ... ומש"ה א"ש הא דהשמיטו זה כל הפוסקי' ויפה מנהגן של ישראל וישראל עושה חיל".
2. יד חנוך (סי' ל"ה אות א') – "שכל הני מילתא דסכנתא דאיתמר בש"ס משום רוח רעה, והשמיטום הרי"ף והרמב"ם היינו משום שדעתן דעת קודש שעכשיו נשתנו הטבעים ואין בדברים אלה סכנה. ולא כמחבר אחד שקיבץ כל אלה לספר מיוחד והדפיסם להזהיר את ההמון שאינם נזהרים בהם, והמחבר הזה לא חש לקימחיה, ואני אומר הנח לישראל וכו'".

ג. יש על מי לסמוך, אין למחות ביד המיקל.

1. זבחי צדק (ס"ק ס"א) – "וק' על מנהג שלנו שאין אנחנו נזהרין בזה ... יתכן שסמכו בזה על הגאון רש"ל שכתב בים של שלמה פ' כל הבשר סי' י"ב שכל מה שהזהירו משום רוחות רעות כולם לא שכיחי האידנא כמו זוגות וכו' עי"ש וכיוצא בזה כתבו התוס' ביומא ד' עז ע"ב ... ומש"ה אין נזהרין ג"כ העולם בשום ובצל".
2. מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ד אות א') – "אם יש לחוש לרוח רעה וסכנה בזה בזה"ז, תלוי באשלי רברבי, והביא כל הפוסקים המדברים בזה, וגם אני בעניי, כתבתי מזה בספרי מנחת יצחק (חלק ב' סי' ס"ח אות י"ג), שדנתי בזה, לענין ביצים קלופים, וסיימתי, דעכ"פ יש להמתיר על מי לסמוך עיי"ש".
3. ציץ אליעזר (חי"ח סי' מ"ו אות ב') – "דיש מקום לצדד להתיר במקום הפסד, ולהסתמך על זה שמימרא זאת שבגמ' נדה לא הובאה כלל לא ברמב"ם ולא בטור ושו"ע, והוזכר זה רק בכמה מהבאים אחריהם, וניתן לומר שהרמב"ם ובעלי השו"ע סברו בגדלותם שאין הלכה כן, או דקסברי הנהו מרנ רבנן שזה לא נהוג בזמנינו, כי נשתנו הטבעים והמסיבות, כפי שמצאנו על עוד כמה דברים מעין אלה שנאמרו ונתחדשו בכזאת".
4. שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ה' ס"ק י', קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ד') – "גם המקילים יש להם עמוד לסמוך, ואין בכחינו למחות עכ"פ".
5. יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז') – "ונ"ל שסומכים ע"ד הגמ"ר וסיעתו. ואין למחות בידם. וכבר העידו כמה רבנים שנהגו להקל בזה, וכו' ל' בשם האדר"ת, וה' יד מאיר, וה' שדה הארץ".

ד. מחמיר.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ה' אות ל"ח, עי' הוספות מספר ג' אות י"ב, פרקא דרבינו הקדוש גנזי ירושלים מספר ו' אות ח').
2. הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים האוכל אותן דמו בראשו שום נקלף וביצה קלופה ובצל קלוף".
3. תוס' (שבת דף קמא. סוף ד"ה הני, ביצה דף יד. ד"ה איכא) – "הפגת טעם שומין אין יכול לתקן מידי דהוה אשוחט ואופה ומבשל וגם רוח רעה שורה עליהן [נדה יז]. אם דכן מערב י"ט אפילו במדוך של אבן או של ברזל שרי".
4. סמ"ק (מצוה קע"א) – "וכן שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה שעבר עליהם הלילה".
5. הו"ד באורחות חיים (סוף הל' מעקה).
6. האגודה (נדה פרק ב' אות ט') – "חמשה דברים העושה אותם מתחייב בנפשו האוכל ...".
7. מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ה).
8. ראשית חכמה (פרק דרך ארץ הקדמה, בשער הג' ד"ה וגרסינן בברכות) – "האוכל שום קלוף וביצה קלופה שעבר עליהם הלילה דמו בראשו".
9. שבט מוסר (סוף פרק מ').
10. לקט יושר (יו"ד עמ' ו' ענין ג') – "ואכל חצי בצל שעבר עליו הלילה רק שיש קליפה על החציה כדא' בסמ"ק".
11. של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד) – "חמישה דברים העושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו, האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה".
12. יש נוחלין (אזהרות מן הסכנה) – "כתב בסמ"ק סי' קע"א וז"ל ... ולא יאכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה שעבר עליהם הלילה".
13. פר"ח (ס"ק ט' ד"ה דע).
14. לחם הפנים (ס"ק ה').
15. בית לחם יהודה (ס"ק ח').
16. ברכי יוסף (שירי ברכה ס"ק י') - לשונו מובא לקמן.

17. גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "ולא יאכל שום קלוף או בצל קלוף או ביצה קלופה שעבר עליהם הלילה..."
18. מנורת המאור (אות שט"ז) – "חמשה דברים העושה אותם מתחייב בנפשו ודמו בראשו: האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה".
19. בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "אין להקל".
20. לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-א').
21. ערה"ש (סעי' כ"ב) – "וחמשה דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו ואלו הן..."
22. ח"ח (ליקוטי הלכות נדה דף ז', עין משפט שם אות ז') – "לא מצאתי זה ברמב"ם ומ"מ בודאי צריך ליזהר בהן".
23. מהרש"ם (ח"ד סוף סי' קמ"ח) – "ומה ששאל פי' ד' הגמ"ר שבת ר"פ המוציא שכתב וז"ל וביצה קלופה ששאלת אמאי ל"ח לרוח רעה וכו' דלמא ל"ש בינינו א"נ כתבי קודש שעליהן מצילין ע' בבגדי ישע פי' דבריו שהי' מנהגם לכתוב אותיות על ביצה קלופה ומסופק אולי מטעם זה מקילין וכיון שהגמ"ר מסופק בעצמו א"א להקל בחשש סכנה ובפרט שכתב רק דדילמא אינו מצוי בינינו ובש"ס מבואר דמתחייב בנפשו ובתוס' שבת קמ"א וביצה י"ד גבי שומים מבואר דגם בזה"ז אסור וה"ה ביצה וכו' בפר"ח יו"ד קט"ז".
24. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד, בן יהודע נדה ריש דף יז.) – "חמשה דברים הן. נ"ל בס"ד תיבת הן לומר שישארו בכך ואין תקוה שיתבטלו לפי אורך הזמן כאשר היה בזוגות, ולז"א הן בהווייתן יהיו תמיד כך".
25. משמרת שלום (אות ד').
26. עצי העולה (סכנה סעי' כ"ד).
27. שלחן חי (סי' ב' אות א').
28. כה"ח (ס"ק צ"ב, או"ח סי' תק"ד ס"ק א').
29. חלקת יעקב (יו"ד סי' ל"ט אות ב') – "ולסמוך על ספר יד מאיר סי' י"ט ... לפע"ד קשה לסמוך ע"ז נגד דין מפורש בש"ס, ותוס' שבת קמ"א א' ותוס' ביצה י"ד א' ורא"ש שם מביאין דין זה להלכה, וכן בחי' הרשב"ץ לתשב"ץ, ציינתי לעיל ובפר"ח מובא במנחת פתים סי' קט"ז, ובשו"ע הרב לגרש"ז בחלק חו"מ הל' שמירת הנפש סעי' ז' ובבי"ש סימן קפ"ט ובברכי יוסף (שירי ברכה) סימן קט"ז ס"ק י"י".
30. עי' אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ') – "שראוי להחמיר כגמ' דידן בשם רשב"י".
31. הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' קמ"ז, דפו"ח עמ' רמ"ו) – "וכן יש להזהר במה שמבואר בגמ' (נדה יז.) שאכילת ביצה קלופה ובצל קלוף שעבר עליהם הלילה הם קשים לשכחה, אלא שנוהגות הנשים להניח על הבצל איזה מאכל או קצת קמח ואומרות שזה מועיל".
- (א) מש"כ "קשים לשכחה" לכאורה ט"ס.
32. דברי יציב (יו"ד סי' ל"א) – "בנ"ד שתלמוד ערוך הוא בדינו בלי שום חולק דמתחייב בנפשו ודמו בראשו, וגם בדברי הראשונים לא נמצא מי שיתיר להדיא, ואמאן ניקו ונסמוך שהטור והשו"ע חולקים על ש"ס מפורש".
33. משנה הלכות (חי"ב סי' כ').
34. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג', עמ' ע"ז).
35. הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות א') – "נזהר שלא לאכול שום או ביצה קלופים שעבר עליהם הלילה".
- הגר"ח זצ"ל (קונ' שום בצל וביצה עמ' ע"ט אות א') – "שאלה: האם יש להיזהר בשום בצל וביצה קלופים שעבר עליהם הלילה גם בזמן הזה. תשובה: כן".
36. שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז אות א', עי' ח"ה סי' קל"ח אות א') – "דיש להקפיד אף בזה"ז אף דאינו מובא בשו"ע".
37. שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק א', ~~הע' ו'~~).
38. ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ב') – "ואף בזה"ז נוהגת הוראה זו".
39. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ג) – "ומה שיש מאד ליזהר גם בזמננו לענין שום ובצל וגם ביצה (ויש אומרים גם צנון), שלא להשאיר קלופים במשך הלילה".
40. מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו).
41. הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"א).
42. קוני' שום בצל וביצה (סעי' א') – "ואף בזמן הזה יש להיזהר בזה".

ה. מראי מקומות – הר צבי (יו"ד סי' ע"ד ד"ה עוד), דרכ"ת (ס"ק ע"ד), ישכיל עבדי (ח"ז או"ח סי' מ"ד שאלה ד', ח"ח יו"ד סי' י"ד אות ד' ס"ק ב'), יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות ב').

ו. בדיעבד.

1. מחמיר.

(א) ברכי יוסף (שירי ברכה ס"ק י') – "הרוח רעה שורה על האוכל, ולכן יש לומר דאף בדיעבד אסור. וראיה לזה ממ"ש פרק כל היד (נדה יז א) האוכל שום קלוף וכו' שעבר עליהן הלילה מתחייב בנפשו משום דרוח רעה שורה עליהן. הרי דמשום רוח רעה אסורים דיעבד".

(ב) בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "ודאי דאף בדיעבד אסור".

(ג) אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ו) – "דמשמע בגמ' דבהני אסור אף בדיעבד כו', וכן בברכי יוסף בשירי ברכה פשיטא לי' דהני דאמר דמו בראשו אסורי' בדיעבד".

(ד) חלקת יעקב (יו"ד סי' ל"ט) – "מסקנא דמילתא בני"ד אין לנו יסוד נאמן להתיר בדיעבד, דין מפורש בגמרא לאיסור".

- (ה) דברי יציב (י"ד סי' ל"א אות ז') – "שארז"ל דמו בראשו ומתחייב בנפשו פשיטא דמיתסר גם בדיעבד כדברי הברכ"י, וכנ"ל דאיסור תורה יש בדבר משום סכנתא".
- (ו) הגר"י בעלסקי זצ"ל (ס' הע' ט').
- (ז) הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' שום בצל וביצה עמ' ע"ט אות ב') – "שאלה: האם נאסרים גם בדיעבד. תשובה: כן".
- (ח) ברכת יהודה (ח"ב סי' ז' אות ה') – "ואף בדיעבד, יש לאסרם, ואף במקום הפסד".
- (ט) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"א).
2. מיקל [מצד שי"א שאין סכנה בזמניו].
- (א) שבט הלוי (ח"ג סי' קס"ט, ח"ו סי' קי"א אות ה' ס"ק י', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו, בענייני יו"ד עמ' צ"א אות א') – "לאסור בדיעבד אי אפשר".
- (ב) ביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ', ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט', הליכות עולם ח"ז עמ' רי"ד) – "ועכ"פ בדיעבד מיהא אין להחמיר, וכ"ש כשיש הפסד מרובה, שהתורה חסה על ממונן של ישראל. (חולין מט:). וכמו כן בביצים קלופות אין להחמיר בדיעבד, וביחוד כשיש הפסד מרובה. אבל לכתחלה בודאי שאין להקל בזה אלא ע"י תערובת".
- (ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ז') – "בדיעבד אין לאסור".
3. מראי מקומות – זבחי צדק (ס"ק כ"ח), קרן לדוד (או"ח סי' א' ד"ה אלא), רבי עקיבה יוסף (יו"ד ח"א סי' כ' ד"ה אולם), קונ' שום בצל וביצה (סעי' ג').
- (א) מנחת יצחק (ח"ב סי' ס"ח אות י"ג, ח"ט סי' כ"ח) – "דדבר זה תלוי באשלי רברבי, אם יש היתר בדיעבד, ועכ"פ להמתיר יש על מי לסמוך".

ז. בירך על שום בצל או ביצה ונזכר קודם אכילתו שעבר עליהם הלילה.

1. קונ' שום בצל וביצה (סעי' ל') – "ברך על שום בצל או ביצה ונזכר קודם אכילתו שעבר עליהם הלילה, יאכל מעט ויניח השאר משום שנאמר 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'. [ולסוברים שאין לאסור בדיעבד (כנזכר לעיל סעיף ג') בלאו הכי מותר באכילה]".
- (א) לענין "שומר מצוה לא ידע דבר רע" – עי' לקמן.
- (ב) לשאר ציורים דומה לזה – עי' או"ח סי' ר"ו סעי' ו', לשיטות ומראי מקומות.

ח. שינוי קצת.

1. יש להקל.

- (א) חזו"א (שבט הלוי ח"ח סי' ב' אות ב', קובץ מבית לוי ח"ג סוף עמ' מ"ב, בענייני יו"ד סוף עמ' פ"ה) – "קבלתי ממרן החזון איש זי"ע דבכל אלה הדברים אם יש שינוי כל דהו אפשר להקל".
- (ב) לב אליהו (בראשית דף כ"ו, הו"ד במבוא לשמירת הגוף והנפש סוף פרק ח') – "ואני הדל לא אמנע מלהביא מה ששמעתי מפיו (של הגה"ג הצדיק ר' אליהו לאפיאן זצ"ל) מעשה שהיה אצל הגרש"ז זצוק"ל מקלם, שעבר בין שתי נערות, ואמר לחתנו הגה"צ ר' הירש זצ"ל, כי כל ענינים הסגוליים שמצינו בחז"ל (כלומר שלא ידענו טעם נגלה) צריך לדקדק בהם רק כמו שכתוב בלשון חז"ל ולא יותר, ובזה הרי כתוב שלא לעבור בין ב' נשים, ובתולות לגבי דבר זה אינן בכלל נשים. מיד אמר לי מרן ז"ל שבאין ברירה גם מקל ואפילו מטפחת הוי חציצה ויכולים לעבור, עכ"ל".
- (ג) אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ'), דברות משה ביצה דף יד. [עמ' רל"ו], נדה דף יז., מסורת משה ח"א יו"ד אות ס"ו) – "דסתם מה שאמר רשב"י אין לנו למילף מזה שבדברים כאלו שאין להם טעם אלא שכן הוא המציאות דשריית הרוח רעה אין לנו אלא זה שנאמר מפורש ולא אף בשינוי קצת".
- (ד) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ב' הע' ק"ג) – "אין להקפיד יותר מהמפורש בגמ'".
- (ה) ודרשת וחקרת (ח"ב יו"ד סי' י"א אות ב', ח"ג יו"ד סי' ה' אות א') – "שידוע כלל זה בכל עניני סגולות המוזכרים בש"ס דאין לנו אלא חידושם בדיוק לא פחות ולא יותר".
2. מראי מקומות.
- (א) הגר"ש זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ד, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ב) – "אם אינם כצורתם אלא מרוסקים, אפילו אינם מעורבים עם דבר אחר, יש להקל להשתמש בהם".

ג. לינת לילה: הגדר.

א. כל הלילה.

1. דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י"ג, עי' סי' ל"ב) – "ומ"מ לא ראיתי חוששין לזה על לינת תחלת לילה, או על סוף לילה, רק אם לנו כל הלילה. וי"ל בגי' ש"ס דילן בדברי רשב"י שעבר עליהם הלילה, ובמקור הדברים במס' דרך ארץ רבה פי"א הגי' שלנה עליהם לילה, ובגר"א שם הגיה שעבר עליהם הלילה עיי"ש, ואפשר לאפוקי מלשון לינה דשייך גם על תחלת לילה או עלות השחר וכנ"ל, נקט בש"ס שעברה עליהם הלילה דייקא היינו כל הלילה ודו"ק".
2. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בענייני סכנה אות כ"א, בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תקע"ט) – "הא דביצה ובצל ושום קלופים שעבר הלילה יש בזה משום סכנה היינו שעבר כל הלילה עד עלות השחר אבל לאחר חצות הלילה עדיין מותרים".
3. הגר"ח"ק זצ"ל (שיח התורה ח"א סי' אלף מ"ח [עמ' רס"ה], ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' א') – "שאלה: בהא דאין לאכול ביצה קלופה שעבר עליה לילה האם דווקא אם עבר כל הלילה או תלוי בעמוד השחר או בחצות. תשובה: הבאתי ראי' ממשנה טהרות פ"ח מ"ג דדוקא כל הלילה".

הגר"ח"ק זצ"ל (סגולות רבותינו הע' שפ"א) – "מה שאמרו בגמרא נדה (דף יז עמוד א) בצל שעבר עליו הלילה, האם צריך שיעבור עליו לילה שלם, מצאת הכוכבים ועד עלות השחר, או אף אם קילפם באמצע הלילה והאיר היום אסורים, וכן בקילף לפני השקיעה ורוצה לאוכלם אחרי צאת הכוכבים יש לאסור. והשיבני תשובה: הבאתי ראיה ממשנה טהרות פרק ח משנה ג דדוקא כל הלילה. [זה לשון המשנה: המאבד ביום ומצא ביום, טהור. ביום ומצא בלילה, בלילה ומצא ביום, ביום ומצא ביום שלאחריו, טמא. זה הכלל, כל שיעבור עליו הלילה או מקצתו, טמא]."

הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' שום בצל וביצה עמ' פ' אות י') – "שאלה: מהו גדר 'לילה' שאוסר - האם מקצת מן הלילה (אפילו בתחילתו), סוף הלילה (עמוד השחר - ואפילו היה קלוף מעט מן הלילה) או דווקא כל הלילה מתחילתו עד סופו. תשובה: כל הלילה."

הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' שום בצל וביצה עמ' פ' אות י"א) – "שאלה: מה המקור לכך. תשובה: כך משמע."

4. אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק ל"ג) – "נראה דדוקא אם עבר עליהם לילה שלם יש להקפיד, דהיינו שנקפלו קודם הלילה ועמדו קלופים עד הבוקר, ובפרט די"א דבזה"ז לא שכיחי רוח רעה כדלעיל ד"ה שום קלוף, על כן אם לא עבר לילה שלם א"צ להחמיר בזה."

5. הגרי"מ שטרן (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג הע' א').

6. דבריך יאיר (ח"ג יו"ד סי' כ"ח) – "שנקלף ועבר עליו לילה שלם."

7. פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' נ"ג) – "דברי יציב."

8. הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"א).

9. הגרי"מ שטרן שליט"א (וישמע משה פר' בהר תשע"ז עמ' א') - לשונו מובא לקמן.

ב. סוף הלילה, עלות השחר.

1. יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל') – "השעה הקובעת ללינת הלילה, היא שעת עלות השחר, ולכן מפעלים הפתוחים עשרים וארבע שעות, ונקלפו שם בצלים קודם עלות השחר, יש לטגנם קודם שתעבור עליהם שעת עלות השחר."

יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ל"ג, ח"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: שום ובצל קלוף שאסור האם זה כל הלילה, זמן חצות או עד עמוד השחר. תשובה: זה דבר של סכנה, לא משחקים בזה. [הגאון רבי אברהם יוסף שליט"א - בן מו"ר נר"ו אמר לי שלמעשה הורה רבנו שזה זמן עמוד השחר]."

2. תשובות והנהגות (מה טובו גליון י"ב עמ' צ"ז אות ב') – "הא דאין לאכול שום בצל וביצה קלופים. שעבר עליהם הלילה יש נידון האם היינו דוקא כל הלילה או העיקר זה עמוד השחר ולמעשה יש להחמיר אם היה קלוף בלא תערוכת עד עמוד השחר."

3. שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז אות ב') – "נראה דלא בעי שיעבור עליהם כל הלילה מהשקיעה עד עלות השחר, וראי' ... אלא ע"כ דהר"ר שורה עלי' בסוף הלילה."

4. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ו') – "הא דאין לאכול שום קלוף או בצל קלוף או ביצה קלופה שעבר עליהם הלילה היינו שעבר עליהם עלות השחר, ולכן אם נקלפו במעוד יום אינו נאסר עד עלות השחר, ואם נקלפו קודם עלות השחר נאסרו מיד לאחר עלות השחר."

5. ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ד') – "ונראה שזמן שליטת רו"ר הוא בסוף הלילה, ולפי"ז אם קלפו ביצים וכיו"ב, באמצע הלילה, ונשארו עד לאחר עמוד השחר, יש לאוסרם, ואף שלא היו מקולפים בתחילת הלילה. ואף שבשו"ת דברי יציב ...".

ג. מראי מקומות – עוללות משה (בס' דגל אפרים סי' כ"ח ס"ק ד' ד"ה ול"מ), שמירת הגוף והנפש (סי' ג' הע' ב'), קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"א).

ד. מכוסה.

גמרא (נדה דף יז.) – "האוכל שום קלוף כו': ואע"ג דמנחי בסילתא ומציירי וחתמימי, רוח רעה שורה עליהן".

א. הו"ד להלכה.

1. רשב"ץ (נדה דף יז. ד"ה העושה).

2. אורחות חיים (סוף הל' מעקה).

3. של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד) – "האוכל שום וכו', אע"ג דמינחי בסילתא או ציבי וחתמימי, רוח רעה שורה בהן".

4. גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "אפילו הם צרורים בבגד וחתומים".

5. זבחי צדק (ס"ק ס"א).

6. מנורת המאור (אות שט"ז) – "אף על גב דמנחי בסילתא מציירי וחתמימי, רוח רעה שורה בהם".

7. לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-א').

8. שלחן חי (סי' ב' אות א').

9. כה"ח (ס"ק צ"ב).

10. ציץ אליעזר (ח"ח סי' מ"ו אות א') – "ע"ד ששאלני אודות שום ובצל קלופין שעבר עליהם הלילה. ורצה לצדד ולומר דאם מכוסים היטב וסגורים במקרה שיועיל שיוכל לאוכלם ולא יצטרכו לאבדם אשר לפעמים זה מסתכם בהפסד רב, ויש בזה גם ביזוי לאוכלין. הנה צידוד היתר זה אינו ביחס, דבגמ' נדה ד' י"ז ע"א איתא בהדיא דהסכנה בזה היא: אע"ג דמנחי בסילתא ומציירי וחתמימי אפ"ה 'רוח רעה שורה עליהן'. אמנם הפר"ח ביו"ד סי' קט"ז סק"ט לא העתיק גם קטע זה, אבל בשו"ע הגר"ש"ז מלאדי ז"ל בה' שמירת גוף ונפש סעי' ז' העתיק בפשיטות גם קטע זה, שרוח רעה שורה עליהם אפילו הם צרורים בבגד וחתומים ע"ש. שו"ר בספר רבבות אפרים ח"ג סימן תצ"ה שכבר עלה על דעתו לדון להתיר בכזאת כאשר הם כרוכין היטב וסגורים במקרה דליכא למיחש לנחש. אבל

- בא רעהו וחקרו הוא הגרא"י זלזניק שליט"א ברבבות אפרים בח"ד סימן נ"א, והוכיח במישור כנ"ז, דבגמ' נדה איתא בהדיא שזה נאמר אע"ג דמנחי בסילתא ומציירי וחתימי, וא"כ איך יועיל במקרה או במקום סגור עיי"ש".
11. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ח, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "ביציים פתוחות שהקפואו את זה במקפא ועברו עליהם הלילה נאסרו באכילה".
 12. הגר"ח זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שע"ח אות תי"ז) – "מש"כ בגמ' (נדה דף י"ז ע"א) שאסור לאכול שום קלוף וכו' שעבר עליהם הלילה, האם ה"ה אם היו בתוך סיר סגור במקרה. תשובה: כן".
 13. הגר"י בעלסקי זצ"ל (ס"ט, הע' ט"ז, הע' י"ז, הע' י"ח).
14. ברכת יהודה (ח"ב סי' ז' אות ח') – "אף אם הונח במקרה ר"ר שורה עליהם. ואף שבשו"ת רבבות אפרים ...".
 15. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ג).
 16. הגרא"י זלזניק (רבבות אפרים ח"ד סוף סי' נ"א) – לשונו מובא לקמן.
 17. אבן חן (ח"ב סי' י"ב, רבבות אפרים ח"ו סי' תל"ג) – לשונו מובא לקמן.
 18. הכשרות (פרק י"ח סעי' י"א).
 19. מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו).
 20. הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"א).
 21. קוני' שום בצל וביצה (סעי' ב') – "לפי זה גם במונחים במקרה או במקפא".

ב. לענין ביצים.

1. מיקל.
- א) עי' רבי עקיבה יוסף (יו"ד ח"א סי' כ') – "מה שהביצים נאסרים בלינה זה רק אם מגולה, אבל אם יכסו אותם מותר, והא דאיתא בגמרא התם דאע"ג דצייר וחתימי אסור. זה קאי רק על שום ובצל, ולא על ביצים. וכן רש"י שם לא הביא ביצים כלל. ע"כ נראה לי שאם הם מכוסים מותר ...".
- ב) רבבות אפרים (ח"ה סי' תקכ"ג) – "ולי נראה אם זה נמצא בסיר מכוסה או במקרה אין לזה דין ביצה קלופה, והראי' שמלפני שבת מכינים ושמים במקרה. ולכאורה זה פשוט, ומי שבא לחלוק נא הודיעני ואשנה דברי בל"נ".
- רבבות אפרים (ח"ו סוף סי' תל"ג) – "ונ"ל דהיות שנוהגים להשאיר קלוף במקרה וכו' א"כ הנח להם, וקשה לי לשנות דעתי ולאסור כי ברוב ישיבות מקלפים לפני שבת וא"כ משמע דהיתר הוא טוב, ואף שהערו עליו הן נכונות מ"מ להלכה נראה דאפשר לסמוך בזה כמו שכתבנו, והרחמן יצילנו משגיאות ומי שיצא לחלוק יש לו טעם נכון".
- רבבות אפרים (קול התורה גליון נ"ד עמ' נ"ח, ה"ה בצלים) – "ובשו"ת רבבות אפרים ח"ג סימן תצ"ה התרתי בצל קלוף אם כרוך בנייר כסף ומונח במקרה, אבל בחלק ד' הבאתי דברי הרה"ג ר' אברהם יעקב זלזניק שליט"א שכתב לי שמכ"ה משמע שאפילו חתום אסור [עי' מה שכתבנו בחלק ד' סימן נ"א]. עכ"פ אח"כ מצאתי להתיר ועיין עוד בזה. ועי' בספר שמירת הגוף והנפש שהביא דברינו בסימן ג' אות ה' והנלע"ד כתבתי".
- 1) ע"ע רבבות אפרים (ח"ג סי' תצ"ה [לענין גילוי לגבי בצלים], וח"ד סוף סי' נ"א [לשונו מובא לקמן]).
2. מחמיר, אין לחלק.
- א) הגרא"י זלזניק (רבבות אפרים ח"ד סוף סי' נ"א) – "ושם מפורש ואע"ג דמנחי בסילתא ומציירי וחתימי ... וא"כ איך מועיל במקרה או במקום סגור אחר".
- ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ח, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "ביציים פתוחות שהקפואו את זה במקפא ועברו עליהם הלילה נאסרו באכילה".
- ג) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ז', עמ' ע"ח) – "שום בצל וביצה קלופים שעבר עליהם הלילה, רוח רעה שורה עליהם וכנ"ל אף אם הם אצורים וחתימי בכלי סגור".
- ד) שמירת הגוף והנפש (סי' ג' הע' ה' ד"ה ודבר, ומלואים, סי' מ"ד הע' ו') – "ודבר פלא ראיתי בשו"ת רבבות אפרים ...".
- ה) ברכת יהודה (ח"ב סי' ז' אות ח').
- ו) אבן חן (ח"ב סי' י"ב, רבבות אפרים ח"ו סי' תל"ג) – "דבר תמוה מאוד, וכאילו טעות בדבר משנה, ואמרתי אבוא ...".
- ז) הכשרות (פרק י"ח הע' נ"א) – "ופלא שבשו"ת רבבות אפרים ...".
3. מראי מקומות – ציץ אליעזר (חכ"ב סי' מ"א אות א', לשונו מובא לקמן).

ג. סגירה הרמטית (hermetically sealed).

1. מיקל.
- א) שלחן הלוי (ח"א פרק כ"ג אות ג' ס"ק ד') – "יש מקום להקל כאשר הביצים מונחות בכלי סגור הרמטי ... האג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ') ... ומדברי בעל האגרות משה, יש לנו ללמוד, דאף שאמרה שם הגמ' 'ואע"ג דמנחי בסילתא ומציירי וחתימי, רוח רעה שורה עליהן', אין לנו אלא דברי הגמ' 'מציירי וחתימי', אבל במה שיש לנו היום ולא היה בזמן הגמ', היינו כשהן בפחיות אטומות לחלוטין, בזה אין להחמיר. ועוד שיש לדון על סתימת הקופסא שהיא כעין קליפה חדשה ממש במקום הישנה וכאילו הוחזר קליפתו לכמות שהיתה, ויש לסמוך על סברא זו כי מתקבלת הדעת מאד".
- עי' שלחן הלוי (דף הכשרות ח"ג-ח', עמ' ב') –

this may not apply to eggs which are placed in a hermetically sealed container.

2. מחמיר, אין לחלק.

(א) הגר"א בבבצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ה, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"א) – "האם יש מקום להקל בזמנינו במה שמשאירים ביצה קלופה וכדומה בתוך קופסא אטומה הרמטי hermetically sealed, דאע"פ שאיתא בגמ' במסכת נדה להדיא שאפילו מכוסה אסור, מ"מ אולי הקופסאות האלו לא היו בזמן הגמ', ומה שדיברו אז היה על כיסוי אחר לגמרי, וכמבואר בגמ' שם. תשובה: לענ"ד אין לחלק".

(ב) ודרשת וחקרת (ח"ו יו"ד סי' י' אות ה', מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ז) – "ביצה קלופה גם כשהוא בכלי סגור באופן הרמטי, יש לאסור, שלא מצינו חילוק כזה בפוסקים, וחמירא סכנתא מאיסורא, דבנדה דף יז. אמר רשב"י שמתחייב בנפשו ודמו בראשו, ואע"ג דמנחי בסילתא ומציירי 'וחתימי', ולא נראה שסגירה הרמטית עדיף מצוררים וחתומים, ושומר נפשו ירחיק מזה".

(ג) נתיבות אדם (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"א) – "אין מקום לחלק, וחמירא סכנתא".

(ד) הגר"א גרוסמן שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"א) – "ביצה קלופה גם כשהוא בכלי סגור באופן הרמטי, יש לאסור, שלא מצינו חילוק כזה בפוסקים, וחמירא סכנתא מאיסורא, דבנדה דף יז. אמר רשב"י שמתחייב בנפשו ודמו בראשו, ואע"ג דמנחי בסילתא ומציירי ווחתימי ולא נראה שסגירה הרמטית עדיף מצוררים וחתומים, ושומר נפשו ירחיק מזה".

ד. מראי מקומות – ל"ט מלאכות (רביעט, עמ' תקמ"ג).

1. אפרקסא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה ד"ה ואחרי) – "יש מקום לומר כונה חדשה במ"ש המרדכי הנ"ל א"נ כתבי קודש שעליהן מצילין, דלאו מפני קדושת האותיות לחוד קאתי עלי, אלא מפני דהרוח רעה אינו שורה על אותו דבר כי אם בהיותו מגולה לגמרי מכל צדדיו, אבל בשמכוסה קצתו אינו שורה, כמו בנשתייר קליפה קצת. ה"נ כתב שע"ג הביצה הוי כסוי קצת שאינו מגולה כלל לאויר, ואע"ג דאמרינן התם, ואע"ג דמנחי בסילתא כו', ה"ד בסילתא וכיו"ב שאינו מחובר בגוף הדבר, משא"כ בכתב שהוא בגוף הביצה, וכמו עיקרן וקליפתן (אע"ג דהקליפה אינה מחוברת, מ"מ היא התולדה) מהני להציל מרוח רעה".

2. ויען דוד (ח"א יו"ד סי' קי"ט) – "שו"ת בית שלמה ... דאפילו לאותן החלוקים על זה ... בנדון דידן יש לצדד עוד דהוי כלי בתוך כלי, שהביצים היו בקופסא והקופסא בתוך המקרר ... ביצים מבושלים קלופים מערב שבת שלנו בתוך כלי בפריזידער, מותר לאכלם בשבת".

3. ציץ אליעזר (חכ"ב סי' מ"א אות א') – "ואפילו בשום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה וכו' שבגמרא בנדה ד' י"ז ע"א ישנם שציידו להתיר אם נתונים במקרר, ששם יש מקום לקרות נדחה לזה, מפני שהרי בגמ' בנדה כתוב מפורש שהוא זה "אף על גב דמנחי בסילתא ומציירי ווחתימי", יעוין בספר רבבות אפרים ח"ב סימן תצ"ה וח"ד סימן נ"א עיין שם, הגם שאף על פי שהעתיק בכזאת להלכה גם בשו"ע הגרש"ז מלאדי בה' שמירת גוף ונפש סעי' ז', אבל הפרי חדש ביו"ד סי' קט"ז סק"ט בהביאו דברי הגמ' בנדה הנ"ז [אשר לא הובאה כלל ברמב"ם וטור ושו"ע] לא העתיק גם קטע זה של 'אף על גב דמנחי בסילתא ומציירי ווחתימי' ולכן רק מקום לדחות זאת בלבד ישנו אבל לא בהחלטיות".

4. שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"א הע' א') – "אמנם אם הם מונחים במקרר קיל יותר".

ה] שייר בהן עיקרן או קליפתן.

א. גמרא (נדה דף יז.) – "ולא אמרן אלא דלא שייר בהן עיקרן או קליפתן, אבל שייר בהן עיקרן או קליפתן, לית לן בה".

1. פוסקים – רשב"ץ (נדה דף יז. ד"ה העושה), אורחות חיים (סוף הל' מעקה), של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד, "ולא אמרן אלא דלא שייר עיקרן או קליפתן, אבל שייר לית לן בה"), בית לחם יהודה (ס"ק ח', "בלא קליפה"), מנורת המאור (אות שט"ז, "ולא אמרן אלא דלא שייר עיקרן או קליפתן, אבל שייר עיקרן או קליפתן לית לן בה"), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז'), לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-א'), בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד, רב פעלים ח"ב יו"ד סי' י"ג, סוף סי' ל"ח), משמרת שלום (אות ד'), כה"ח (ס"ק צ"ב), שלחן חי (סי' ב' אות א'), עצי העולה (סכנה סעי' כ"ד), דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות ד'), יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט'), שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו אות א', בענייני יו"ד עמ' צ"א אות א'), שו"ע המקוצר (סי' קל"ט סעי' י"ג, לשונו מובא לקמן), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ג), הכשרות (פרק י"ח סעי' י"א), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"א), קונ' שום בצל וביצה (סעי' ה').

ב. בהיתר ששייר קליפתן האם סגי קצת מן הקליפה.

1. מיקל, אפילו רק מעט של הקליפה.

(א) יעב"ץ (נדה דף יז.) – "משמע אפי' הן קלופין, שקליפתן עדיין מעורה בהן או שייר בהן קצתה של קליפה".

(ב) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "מעט קליפתם מותרים".

(ג) תוס' חיים (ליקוטים בס' טעמי המנהגים סי' ט"ז) – "או מעט מקליפת ביצה מותר".

(ד) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד) – "ואם נשאר בהם מעט מקליפתם מותר".

(ה) דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות ד') – "ברשב"ץ על מס' נדה שם שכתב, העושה וכו' שעברו עליהם הלילה והם קלופין וכו' אלא א"כ נשארו קליפתן עליהן או נשארו וכו' עיי"ש, ונראה ג"כ שכוון כהסמ"ק שאם נשארה הקליפה מונחת עליהן, אף שהמה קלופין שרי ודו"ק. וגם אפשר דבכה"ג שנשא אפי' חלק מהקליפה הרכה של הביצה שפיר דמי, ובוזא א"ש נמי דלמה אמר הש"ס שמה ולא אמרן אלא דלא שייר בהן עיקרן או קליפתן, והרי בקלוף מיירי, ולהנ"ל א"ש שהוסיף בזה קליפתן הדקה הפנימית. ואולי לזה הרב התניא בש"ע הנ"ל נקט מעט קליפות ודו"ק".

(ו) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט', שלחן יוסף יו"ד אות ל"ב, אות ל"ז) – "להשאיר מעט מעיקרם, דהיינו השער שבראש השום והבצל, או מעט קליפות, דש"ד. וכמ"ש בנדה (יז.) ע"ש".

(ז) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו אות א', בענייני יו"ד עמ' צ"א אות א') – "או חלק מקליפתן מותר להניחן".

- (ח) פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ג, הע' נ"ז) – "ולכן נוהגים לשייר בהם עיקרן (השערות שבראש) השום והבצל - רש"י נדה י"ז ב) או להשאיר קצת מהקליפה בחלק שרוצה להשאיר ליום המחרת [גמ' שם, ובבן איש חי (פ' פנחס אות י"ד) שאפילו נשאר מעט מקליפתן עליהם שפיר דמי]".
- (ט) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"א) – "אך נשאר עליהם מעט מקליפתן".
- (י) שו"ע המקוצר (סי' קל"ט סעי' י"ג) – לשונו מובא לקמן.
- (יא) אבני דרך (ח"ה סי' ז') – "אם צריך להשתמש רק בחלק מהבצל - יכול לשומרו במקרה, אולם ישאיר עם הבצל מעט מהשערות".
- (יב) הכשרות (פרק י"ח סעי' י"א).
- (יג) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"א) – "even a minuscule part".
- (יד) קונ' שום בצל וביצה (הע' ה').
2. מחמיר.

- (א) עי' חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ג', עמ' ע"ז) – "ביצה קלופה, מסתברא דרק אם רובה קלופה הרי היא בכלל דין זה".
- (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' שום בצל וביצה הע' ה', עמ' ע"ט אות ג') – "שאלה: בהיתר ששייר קליפתן האם סגי קצת מן הקליפה. תשובה: לחומרא".
- הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' שום בצל וביצה עמ' ע"ט אות ו') – "שאלה: במש"כ לי מרן להחמיר במקצת הקליפה - האם אפשר להקל בחותך בצל לשנים ונשארת חצי קליפה על חצי בצל (וכה"ג כ"ב בשום או ביצה) עפ"מ"כ בלקט יושר שתרזה"ד נהג בזה היתר. תשובה: לא. [אכתי יש להסתפק לדעת מרן שליט"א האם בנשארה רוב הקליפה סגי, דרובו ככולו.]".
- הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' שום בצל וביצה עמ' ע"ט אות ז') – "שאלה: במש"כ לי מרן שיש להחמיר בנשתיר קצת מן הקליפה - א"כ איזה היתר אפשר ללמוד מן הגמ' שאם שייר אין סכנה. תשובה: קלופים תנן. [לכאורה כוונת מרן שליט"א שרשב"י אמר 'קלופים' ואם אינם קלופים אין סכנה. ועדיין יש לעיין לדעת מרן שליט"א איך ניישב כפילות דברי הגמרא שהסכנה היא דווקא בלא קליפה, כמו שהקשו המפרשים (הבאתי במקורות והרחבה הערה ה'), ומזה כתב היעב"ץ שקמ"ל שמעט קליפה סגי], ויתכן כתירוץ הערוך לנר שקמ"ל שמספיק אם קליפתם עדיין מעורה בהם]".
- עי' הגר"ח"ק זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ב') – "שאלה: אם קילף חצי ביצה והשאירה כל הלילה האם יכולים לאכול החלק שיש עליו קליפה או הכל. תשובה: יכולים".

ג. בהיתר ששייר עיקרן האם סגי קצת מעיקרן.

1. מיקל.
- (א) שו"ע המקוצר (סי' קל"ט סעי' י"ג, סוף הע' מ"ב) – "ודי אפילו בקצת מן הקליפה או מן העיקר".
- (ב) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט') – לשונו מובא לעיל.
2. מחמיר.
- (א) הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' שום בצל וביצה הע' ח', עמ' ע"ט אות ד') – "שאלה: בהיתר ששייר עיקרן האם סגי קצת מעיקרן. תשובה: כנ"ל".
3. מראי מקומות.
- (א) קונ' שום בצל וביצה (סעי' ח', הע' ח') – "בשו"ע המקוצר (כרך ד' - סימן קל"ט סעיף י"ג ובסוף הערה מ"ב) לומד שמועיל מעט מן העיקר כמו שמועיל מעט מן הקליפה [ולכאורה יש מקום לחלק שהמקור ללמוד שמועיל חלק מן הקליפה הוא מכפילות דברי הגמרא (כמו שנתבאר לעיל) ולא ממשמעות דברי הגמרא וא"כ לגבי עיקרן שאין כפילות אין מקור ללמוד שאף מעט מעיקרן מועיל - ויל"ע]".

ו] שאר גדרים.

א. כשהדרך לקלופו בזמן מוקדם (commercial products).

1. מיקל.
- (א) אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ', דברות משה ביצה דף יד. [עמ' רל"ו]), נדה דף יז., מסורת משה ח"א יו"ד אות ס"ו) – "דהמפורש היא בדבר שדרך העולם שקולפין ביצים ושומין ובצלים בשעת סעודתן וסמוך לסעודתן וכשנזדמן שקלפו בזמן קודם ונמלכו שלא לאכול או שכחו מלאכול משמיענו רשב"י שאיכא סכנה כשעבר עליהן הלילה, וכן הוא אף כשהכין מאיזה טעם הביצים והשומין ובצלים בכוונה לאוכלן למחר נמי הוא בכלל הסכנה, אבל בדבר שהדרך שצריך לקליפתם הוא בזמן מוקדם דימים כהא דקלופו לקבוצ חביות של חלבונים ושל חלמונים להקפאם ולמוכרם לבתי אפיה הוא ענין קלופו אחר שאין זה בכלל עובדא".
- (ב) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ג', הע' כ', דף הכשרות חי"ג-ח' עמ' ב') – "ולמעשה יש לסמוך על הקולא של מרן בעל האגרות משה, ויש לתת הכשר לכל מוצרי התעשייה המיוצרים מביצים, בצל ושום - כשנעשו באופן זה, היינו שקילפו כמות גדולה המיועדת למסחר כאשר השימוש בהן ייעשה רק לאחר ימים מרובים. ועוד הואיל ומה שאסרו חז"ל הוא משום סכנה, בודאי לא יאונה למי שסומך על דברי הצדיק רבן ומאורן של ישראל כל און, והמזיקים נשמעים לדעת מאורי התורה, עיין פסחים דף קיב ע"ב וז"ל 'זימנא חדא פגע ברבי חנינא בן דוסא וכו' אמר לה אי חשיבנא ברקיעא גוזר אני עליך שלא תעבורי ביישוב לעולם', עיי"ש, ובודאי כן הוא בימינו בלי ספק. אבל לא יופר לבעל קייטרינג לבקע ביצים לארוחת הבוקר של היום שלמחרת או לחתוך בצל לסלט של היום הבא".
- (ג) הכשרות (פרק י"ח סוף סעי' י"ד).
2. מחמיר.

- (א) משנה הלכות (ח"ב סי' כ"א) – "פשוט דאין נפ"מ דאטו הרוח רעה מיוחד לשרות על הביצים הנמכרים ושורה על הביצים שאינם נמכרים והרי רוח רעה הוא מציאות ואין נפ"מ בזה וזה פשוט מאד ... ומה שהבאת משו"ת אגרות משה יו"ד ח"ג סי' כ' שיצא לחדש דרך העולם לקלוף לאכילה ואם קלף ולא אכל אז ר"ר שורה אבל בדבר שהדרך שצריך לקולפן בזמן קודם בימים כהא דקלוף לקבוץ חביות של חלבונים למיניהם לבתי חרושת אפי' הוא ענין קלוף אחר שאין זה עובדא בסתם שאמר רשב"י ע"כ באמת כי כבר הראה לי אחד מתלמידי הישיבה ומה אעשה ולא זכיתי להבין הדבר כי חלוק זה הוא יותר חדוש שהר"ר מבחין בין קליפה שקולף לסעודה או לאכול מיד ובין קלופה שקולפים למכור והדבר הוא פלא ואין לו שום יסוד לפענ"ד".
- (ב) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות כ') – "אין להקל".
3. מראי מקומות – הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"ב).

ב. הדחה.

1. לא מהני.
- (א) עי' מלבי"ם (ארצות החיים סי' ד' המאיר לארץ ס"ק ל"ב) – "ועי' בנדה (דף י"ז), האוכל שום קלוף וביצה קלופה, דמו בראשו, וקשה ידיחנו ג"פ, וי"ל דזה דוקא בדבר יבש, או דיש לחלק בין ר"ר לר"ר".
- (ב) דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י"א) – "והראוני בשו"ת יד מאיר סי' י"ט, שרצה להקל בדיעבד אם ידיחנו במים דמהני להעביר רו"ר, וכמו שבידים שחרית עובר הר"ר ע"י נטילה ג"פ עיי"ש. ולפענ"ד הנה כבר נתבאר שבענינים אלו אי אפשר לדמות מילתא למילתא, ויעויין במג"א סי' ד' סק"ז מכתבים דצריך ליטול בסירוגין, והוא בשער הכוונות [שער ברכות השחר], וכן בפע"ח שער הברכות ריש פ"ה וענין הכוונות לזה עיי"ש, ומנ"ל סדר הנטילה כאן, ואם בכלל הקליפה הזאת ג"כ עוברת ע"י נטילה. ושור"ר שכ"כ בארצות החיים".
- (ג) הגר"י בעלסקי זצ"ל (~~ס"ק~~ הע' כ"ט).
- (ד) שמירת הגוף והנפש (סי' ג' סעי' ז') – "דעת רוב הפוסקים דלא מהני".
- (ה) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ז') – "אם עבר עליהם הלילה, לא מהני הדחה כדי להתירם".
- (ו) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' נ"ו) – "אך אין מועיל לשטפן ג' פעמים במים ודלא כאלו שטועים בזה, דאין כאן ענין רוח רעה אלא מטעמים אחרים אסור בזה - שו"ת מנח"י ח"ו סי' ע"ד, שו"ת דברי יציב שם, דלא כשו"ת יד מאיר סי' י"ט שהקיל בזה".
- (ז) קונ' שום בצל וביצה (סעי' ד') – "רוב הפוסקים".
2. מהני.
- (א) יד מאיר (סי' י"ט ד"ה ובאמת) – "הדחה מהני ודו"ק".
3. מראי מקומות – שד"ח (כללים מע' הלמ"ד כלל קמ"א אות ל"א סוף ד"ה העולה, ד"ה ואחר), מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ד אות ב', אות ג'), עץ השדה (דפו"ח פרק ל"ז הע' ו' ד"ה והנה).

ג. דבר שיש לו מתירין: כגון ביצים קלופות שנתערבה בהם ביצה אחת שנולדה ביו"ט דהוי דשיל"מ, האם אמרינן דמכיון שאחרי הלילה הביצים ייאסרו מחמת הסכנה, לכן לא יחשב דשיל"מ.

1. מיקל.
- (א) מהרי"ל דיסקין זצ"ל (מסגרת זהב על קיצור שו"ע סי' צ"ט ס"ק א', הגדה של פסח של הגריש"א זצ"ל סוף עמ' ל') [לשונו מובא לקמן], בשבילי בהלכה ח"ב עמ' פ"ד) – "ביצה שנולדה ביו"ט אם נתערבה אפילו באלף לא בטיל. דהו"ל דבר שיש לו מתירין. ואם נתערבה ביצה קלופה היינו כשהיא מבושלת או צלויה. מעשה זאת בא לפני הגאון ר' יהושע לייב ז"ל מברסק מ"כ בירושלים עה"ק תובב"א והורה להיתר. דהכא ל"ש טעמא דעד שתאכלנו באיסור תאכלהו בהיתר. דהא סכנה הוא להניח ביצה קלופה שיעבור עליו הלילה כדאיתא במסכת נדה י"ז ע"א ע"ש".
- (1) הגר"י אפשטיין זצ"ל (אוצרות ירושלים ח"ד [שנת תשי"ז] סי' רנ"ח [עמ' רכ"ג], סוף ס' אורין תליתאי) – "וצ"ל דהוראת הגאון מוהררי"ל דיסקין זצ"ל היתה לא בליל א' דפסח אלא בשאר יו"ט באחרון של פסח או שבועות וסוכות".
- (2) לענין "ליל שימורים" - עי' לקמן.
- (ב) אורחות חיים (סי' תקי"ג ס"ק ב') – "עי' במסגרת זהב שבקש"ע ...".
- (ג) כף החיים (סי' תקי"ג ס"ק י"ג) – "מסגרת זהב על קיצור שו"ע סי' צ"ט אות א'".
- (ד) הגריש"א זצ"ל (הערות על מסכת ביצה דף יד.) – "והיה מעשה בירושלים בערב פסח שחל להיות בשבת, ובשלו בצים וקילפום בליל יום טוב כמנהג ישראל לאכלם בליל הסדר, ואחר שבישלו נודע שאחת מן הבצים נולדה בשבת דקי"ל דאסורה גם ביום טוב שאחר השבת. והנה בדבר מוקצה שנתערב אינו מתבטל דכיון שיהיה מותר במוצאי יום טוב הוה דבר שיש לו מתירין דאפילו באלף לא בטיל, (ואז לא היה כהיום ואם הבצים יהיו אסורות לא יהיו בצים אחרים לצורך ליל הסדר). ושאלו את ר' יהושע לייב דיסקין זצ"ל, ואמר להם דהבצים לא חשיבא דבר שיש לו מתירין כיון שהם קלופות ואם יעבור עליהם הלילה ישרה עליהם רוח רעה ויהיו אסורים לעולם, (וכמ"ש המרדכי פסחים סי' תקע"ג בשם ר"ת דהיכא שהמאכל מתקלקל לא חשיב דבר שיש לו מתירין). ורב אחד ערער על דבריו ואמר שבלי לשימורים אין רוח רעה והבצים יהיו מותרות למחר. מיהו צדקו דברי ר' יהושע לייב, דאע"ג דאין מזיקין בליל הסדר מ"מ איכא רוח רעה, וכדחזינו דצריך ליטול ידיו כשניעור משנתו למחרת ליל הסדר, (וגם צריך לברך המפיל כשהולך לישון). וכן יש ראייה לזה מדברי התוס' דידן, דכתבו דמותר לדוך שומין ביום טוב דא"א לדוכן קודם יום טוב מפני רוח רעה, ולא חילקו בתוס' דמ"מ ביום טוב של פסח יהיה אסור, וע"כ דגם בליל הסדר שורה רוח רעה".
- (ה) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ל').
2. מחמיר, דהוי דבר שיש לו מתירין ונאסר הכל.

- (א) דעת תורה (סי' תקי"ג על סעי' ו' ד"ה ובדבר, אורחות חיים שם ס"ק ב') – "א"א להתיר ביו"ט ולומר דלא הוי דשיל"מ, כיון דאפשר דגם בלינה לא נאסר".
- (ב) קונ' וועד החכמים (ש"א סי' פ"ב).
- (ג) הו"ד בדרכ"ת (סי' ק"ב ס"ק י"ג) – "אמנם לדינא הביא מדברי המרדכי דאין המנהג לחוש להך סכנה משום דהך רוח רעה לא שכיח בינינו ע"כ נראה דאף מאן דמחמיר על עצמו וקפיד בזה משום סכנה מ"מ עכ"פ לענין דשיל"מ יש להחמיר שלא יהי' חומרא קולא עיי"ש".
- (ד) הרב"ז (ח"ג סי' קי"א) – "על דבר שמועתו הטובה בשם הגאון ר' יהושע ל"ב ז"ל ... הנה לדעתי שמועה זו, איננה מכוונת יפה להלכה ולמעשה. ותמה תמה אקרא על הגאון ר"ל ז"ל, מדוע ולמה לא זכר שר את יוסף הצדיק המשביר מרן הב"י ז"ל בשלחנו הטהור יו"ד (סי' ק"ב סעי' א') דגם ביצה טרופה אינה בטילה ע"ש. ולדברי הגאון ר"ל ז"ל ביצה טרופה ליבטל, משום דסכנה להניחה בלא קליפה שיעבור עלי' לילה. בשלמא גבי יום טוב שני של גליות, שפיר יש לומר דהוי דבר שיש לו מתירין, על כל פנים היכא דנתערבה ביום, משום דבליילה יכול לאכלה, ושוב לא יעבור עליה הלילה, ואין סכנה. אבל ביום טוב של ראש השנה, דקיי"ל נולדה בזה אסורה בזה, ואם ימתין עד לאחר ראש השנה, יאסרו כולם משום רוח רעה. ואין לדחוק ולומר דהמחבר מיירי דוקא בשאר יום טוב ולא בראש השנה. זה ליתא, דמשמעות לשון המחבר לא משמע הכי, שהרי כתב בסתם 'ביצה שנולדה ביום טוב', ולא חילק בין ראש השנה לשאר יום טוב. אמנם קושטא דמלתא, נראה לדעתי, דהמחבר סבירא ל', דאין לחוש בזה משום רוח רעה כלל. וסובר כתשובת ר"מ, שב'הגהות מרדכי' (במס' שבת ר"פ המוציא) שכתב וז"ל: ומביצה קלופה ששאלת, אמאי לא חיישינן לרוח רעה, כדאיתא פ' כל היד [י"ג ע"ב] יפה כתבתם, דדילמא לא שכיח בינינו וכו' עכ"ל. ותשובה זאת של הר"מ נאמרה ונשנית בס' 'חידושי אנשי שם' (על המרדכי בשבת פ' כלל גדול סי' שס"ט) יעו"ש. הרי להדיא דהמרדכי סבירא ל', דאנו לא חיישינן לסכנה זאת, משום דהך סכנה לא שכיח בינינו. ואם כן שפיר יש לומר, דשייך דין דבר שיש לו מתירין, גבי ביצה טרופה".
- (ה) רבי עקיבה יוסף (יו"ד ח"א סי' כ').
- (ו) מעדני השלחן (סי' ק"ב מטעמי השלחן אות ט') – "כתב הד"ת ...".
3. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז אות ג'), שמירת הגוף והנפש (סי' ג' סעי' ט'), קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ז).
- (א) אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה) – "ואולי י"ל דנ"ד תליא אי טעם דבר שיש לו מתירין כרש"י דעד שתאכלנו באיסור תאכלנו למחר בהיתר. י"ל דכל דלמחר לא יבא לידי אכילה מחמת שמתקלקל מלאכלו מאיזה סיבה שתהי', תו ל"ה בכלל דבר שיש לו מתירין, דהרי סוף סוף לא יאכלנו למחר. ואי הטעם כר"ן משום דהוי מין במינו היתר בהיתר, דהיינו דלבד מין במינו הטבעי אינם חלוקים ג"כ מחמת שזה אסור וזה מותר, דשניהם היתר הוו. א"כ נ"ד הרי באמת מין במינו היתר בהיתר הויין, אלא דמצד אחר פומי' כאיב ל' מלאכלו מחמת גלוי, מח"ז לא נפיק מכלל מין במינו, והוי דבר שיש לו מתירין".
- (ב) שלחן חי (סי' ב' אות ה') – "ביצה שנולדה ביו"ט ונתקלפה ונתערבה שפיר בטילה דלא הוי דשיל"מ למחר דהא סכנה להניח ביצה קליפה למחר ויש מי שמחמיר ויש להקל לעת הצורך או בשעת הדחק".
- (ג) מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ה ד"ה וגם) – "וגם כפי מש"כ כת"ה בשם חמיו הגה"צ ז"ל ממעשה שהי' בסאנז בתערובת ביצה שנולדה ביום טוב עם ביצים אחרים קלופים ביום טוב של שבועות והתיר הגאון הקדוש ז"ל דל"ה דשיל"מ דיש סכנה להניח עד אחרי יום טוב עכ"ד, ועכ"ח ה' ביום טוב א' דאי ביום טוב ב' אפשר להניח עד הלילה, ולכאורה לפי הנ"ל ה' אפשר לערבו עם חומץ וכיב"ז ויהי' שרי להניח, אבל י"ל דלא ה' להם צורך בביצים בתערובת חומץ למחר, ול"ה דבר שיש לו מתירין, ובלא"ה אני מסופק אם שמע חותנו הגה"צ ז"ל מאיש מהימן, דהרי מעשה כזו הובא בספר דרכי תשובה (סי' ק"ב ס"ק י"ג) בשם ס' ועד חכמים, וסיים לדינא לפי מה דאיתא במרדכי דאין המנהג לחוש להך סכנה משום דהך ר"ר לא שכיח בינינו, ע"כ אף מאן דמחמיר, מ"מ לענין דשיל"מ יש להחמיר לאידך גיסא שלא יהי' חומרו קולא עיין שם, ונודע דהגה"ק בעל דרכי תשובה ה' מגדולי חסידיו סאנז ואם ה' בא כהאי מעשה לפני מרן הגה"ק מסאנז ז"ל ה' נודע לו, והי' מביא דעת קדשו, ע"כ אין לבנות הלכה על עובדא הנ"ל".
- ד. ליל שימורים.
1. מיקל.
- (א) פסקי אליהו (ח"א סי' ט') – "השבתי לעני המניח מביצה קלופה שבלייל שימורים על ליל ב' של פסח דאין חשש ר"ר באכלו בליל ב'".
- (ב) אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה ד"ה ולענ"ד) – "שנסתפק בס' פסקי אליהו ח"א סי' ט' (שהביא השואל), בעני המניח מביצה קלופה שבלייל שימורים על ליל אחרון של פסח אם יש חשש רוח רעה, ומסיק שם דאין שום חשש", ואין ס' זה ת"י. ולענ"ד אין מקום להסתפק בזה בלא"ה, דהרי קימ"ל כר"נ בפסחים ק"ט ע"ב (לענין זוגות הכוסות), דקאמר אמר קרא ליל שימורים ליל המשומר ובא מן המזיקי', עי' בטור ורמ"א בס' תפ"א. ונראה דאפי' רבא דמשני התם כוס של ברכה מצטרף לטובה כו', נמי מודה להא דר"נ, אלא דמשני שינויא דמהני גם לכל זימנא. וכן מוכח בתוס' ר"ה י"א ע"ב ד"ה לילה, שכ' דכולהו מודו דלענ"ד אינו בכלל אסתפקתא כלל".
- (ג) הגר"י אפשטיין זצ"ל (אוצרות ירושלים חי"ד [שנת תשי"ז] סי' רנ"ח [עמ' רכ"א], סוף ס' אורין תליתאי, עי' הגדה של פסח של הגריש"א זצ"ל סוף עמ' ל' [לשונו מובא לקמן] שכ' זה בשם אביו הגר"פ אפשטיין זצ"ל).
- (ד) משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ו', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ו) – "בליל פסח אין צריך לזוהר מהסכנות המובאות בחז"ל כיון דזה ליל שימורים לכן מותר לאכול למרחת ביצה או בצל שהיו קלופות בלילה וכן חתן וכלה ויולדת הצריכות שמירה אין צריך שמירה בליל פסח וכן אין צריך לעשות 'ואך נאכט' בליל פסח כשיש ברית ביום טוב ראשון של פסח".
- (ה) רבבות אפרים (ח"ה סי' תקכ"ג) – "ובליל פסח חדשתי דמשומר מן המזיקין אין חשש של ביצה קלופה".
- (ו) כרם אליעזר (פסח סי' א' אות י"א, בתוך ס' פרדס יוסף החדש הגדה של פסח).

2. מחמיר.

(א) הגריש"א זצ"ל (הגדה של פסח סוף עמ' ל', הערות על מסכת ביצה דף יד. [לשונו מובא לעיל]) – "המהרי"ל דיסקין זצ"ל פסק לענין ביצים קלופות בליל פסח שנתערבה בהם ביצה אחת שנולדה ביו"ט, דבטילה ברוב, ולא הוי ככל ביצה שנולדה ביו"ט דהוי דבר שיש לו מתירין, דכיון שאם ימתין עד מוצאי יו"ט יאסרו משום ביצים קלופות שעבר עליהם הלילה דאסורות משום רוח רע, ויש שהשיבו עליו [כמדו' הגר"ר פנחס עפשטיין זצ"ל בתשו'] שבלייל פסח כיון שהוא ליל שימורים אין לחשוש לרוח רעה ואין לאסור ביצים קלופות, ושוב הו"ל דבר שיש לו מתירין. אבל אין זה נכון, דאטו יהיה מותר להניח אוכלין תחת המיטה בליל פסח, וכן אטו אין צריך ליטול ידיו בבוקר של פסח".

(ב) חוט שני (פסח פרק י"ז ס"ק כ"ח) – "והנה אף דמצינו בגמ' דאין מזיקין בליל הסדר משום ליל שימורים ומה"ט ליכא משום זוגות, מ"מ אנו לא יודעים ולא יכולים לדמות מילתא למילתא בענין זה, וכגון שלא מצינו שאין משום רוח רעה במשקין שתחת המטה או ביצה קלופה בליל שימורים, וכמו שלא מצינו שלא צריך ליטול ידים בקם ממטתו משום ליל שימורים, ואין לנו אלא מה שמקובל בידינו בענינים אלו".

(ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ט"ז, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ט) – "יש ליזהר בכל סכנות של חז"ל כגון להשאיר ביצה קלופה ובצל קלופה בליל פסח אף דזה ליל שימורים".

(ד) עי' הגר"ח זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שע"ח אות תי"ח) – "מש"כ בגמ' (נדה דף י"ז ע"א) שאסור לאכול שום קלוף וכו' שעבר עליהם הלילה, האם ה"ה בליל פסח שהוא משומר מן המזיקין. (כי ראיתי בשו"ת רבבות אפרים ח"ה סי' תקכ"ג שכתב להקל בזה). תשובה: קשה להקל".

(ה) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז אות ב' ד"ה ומה"ט) – "נראה דבלייל הסדר אם הניח הביצה שעל הקערה קלוף אסורה לאכלו בבוקר דאע"ג דהוי ליל המשומר מן המזיקין מ"מ מי מעיד דמשומר גם מרוח רעה".

(ו) הגר"י בעלסקי זצ"ל (ס"ה ל"ד).

(ז) קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ו) – "ולמעשה דעת הפוסקים שיש להיזהר אף בלילה הזה".

3. מראי מקומות – הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"ג).

ה. לצורך מצוה: שומר מצוה לא ידע דבר רע.

1. דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות ב'), הו"ד בנטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק פ"ב סעי' ח') – "בביצה קלופה שלא נזכר בשו"ע, ודאי די"ל דשייך שומר מצוה לא ידע דבר רע, ובעירוב תבשילין הרי עבד מצוה, ועיין בסימן תקכ"ז בטו"ז ס"ק י"ד דבסעודה ג' בוצע עליו כיון דאתעביד ביה חזא מצוה ליעביד ביה מצוה אחריתא ... ושייך הטעם דשומר מצוה לא ידע דבר רע, ובפרט שיתבטל מסעודת שבת אם לא יוכל לבשל ודו"ק".

(א) אמנם עי' דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י"ב), שנוטה להחמיר.

2. מיקל.

(א) ישכיל עבדי (ח"ח יו"ד סי' י"ד אות ד' ס"ק ב') – "ועל עסקי עתה שהכינם לצורך שבת, אני אומר, שהוא בבחי' שומר מצוה לא ידע דבר רע ... הנה לך, טעם נוסף באם הכינם לדבר מצוה שאין בהם חשש היזק לאדם משום שומר מצוה וכו' ואף דאין זה אלא בדיעבד אם כבר הכין, הנה מכיון שכבר העולם נהגו בכך, ולא חששו ע"ז הו"ל כדיעבד, דא"א לבטל המנהג כמה שכבר נהגו, וכדאמרינן מצות עונג שבת להגן עליהם שלא יאונה להם כל דבר רע ח"ו, ובזמן שאין שום מצוה בדבר כמו בימות החול, כבר כתבנו דזה הוא בבחי' שומר פתאים ה', ולא יאונה להם רעה ח"ו, ובפרט שלפני שאוכל אותם, הוא מברך עליהם, הרי ע"י הברכה, בורחת מהם הרו"ר שעליהם, זה הנלע"ד ודוק".

(ב) קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ט) – "שום בצל או ביצה קלופים שעבר עליהם הלילה והכינו מהם לסעודת שבת (או לשאר סעודת מצוה), באופן שבלעדיהם יהיה ביטול עונג שבת (או בשאר סעודת מצוה שנצרכים ממש לסעודה) יש להקל להשתמש בהם משום שנאמר 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'".

3. מחמיר.

(א) שלחן חי (סי' ב' אות ו') – "סכנה זו דשום ובצל וביצה קלופים אין להתירם משום שומר מצוה. לא ידע דבר רע לצורך שבת ויו"ט".

(ב) פסקי תשובות (סי' ק"ע סוף הע' נ"ה) – "ואף אם השתמשו בזה למאכלי סעודת שבוי"ט וסעודות מצוה אין להתיר, ושאינו מדברי הרמ"א סי' תנ"ה לענין מים שלנו שהתקופה נופלת בהם שאמרינן שומר מצוה לא ידע דבר רע, דהכא הסכנה בגוף האוכל ועוד שאפשר ליזהר מזה - שו"ת דברי יציב שם בשם שו"ת בית יהודה סי' מ"ג ועוד".

4. מראי מקומות – משנה הלכות (חט"ו סוף סי' ו'), ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט'), "אין להקל". אות כ"ט, "דאם המצוה תתבטל לגמרי, אמרינן שומר מצוה", הכשרות (פרק י"ח סעי' י"ג), הל' יו"ט (ארטסקרול, עמ' רפ"ב בהג"ה, הל' שונות הנוגעות לשבת עמ' קל"ג).

(א) תשובות והנהגות (ח"ד סי' קפ"ו) – "ונראה דבמקום מצוה כגון לצורך שבת וכדומה (כשאין לו חלות אחרות) יש לסמוך גם לכתחילה דשומר מצוה בסעודת שבת לא ידע דבר רע, וסומכין על ההיתר וכמבואר באחרונים. אבל בעלמא [אף שמעורב בסוכר] לע"ד המחמיר תע"ב. ודע שלא רק בחלות ועוגות מערבין ביצים כהנ"ל, אלא גם בגפילטע פיש שמוכרים, וכן בעוד כמה מאכלים, מערבין בהן ביצים שעבר עליהם לילה כהנ"ל, וטוב להחמיר כמ"ש, אבל כשקונה לצורך שבת, לפי דברינו כאן יש לצדד דכיון שזהו מצוה, נאמר בזה שומר מצוה לא ידע דבר רע וכהנ"ל. וע"ע מש"כ בארוכה בזה בח"ג סימן רנ"ו. (ומיהו עיין בתוס' ביצה יד. ד"ה איכא בינייהו, דמשמע שגם ביום טוב חיישינן, אבל י"ל דהתם מיירי דוקא בשום קלוף שהוא תבלין שבא רק לתוספת הנאה, אבל כשמעורב כבר בתוך לחם או מזונות שעיקר עונג שבת ויו"ט בו, יש לומר כמ"ש, ויש לסמוך ששומר מצוה לא ידע דבר רע ולא ינזק כשמקיים בו עיקר מצות עונג שבת)".

(ב) חשוקי חמד (פסחים דף קי:) – "שאלה. לחייל נודע שלמחרת בשבת קדש יצאו להצלת נפשות הרחק מהבסיס יותר מתחום שבת, וחפץ להניח עירוב תחומין כדי למעט בחילול שבת, אולם ברשותו רק ביצים מבושלות קלופות שנותר לו מארוחת הצהרים, האם יכול להניחם לעירובי תחומין או לאו ... והנה יש לדון בנידון שאלתנו, שרוצה החייל להניח עירוב בביצים קלופות שיש בהם סכנה, כמבואר במסכת נדה (דף יז ע"א) אמר ר"ש בן יוחי ה' דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו, האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה ... רוח רעה שורה עליהן ... והוא בפרי חדש (יו"ד סימן קטז סק"ט) ובשו"ע הרב (הלכות שמירת גוף ונפש ס"ז) ובערוך השולחן (יו"ד סימן קטז סעיף כב). אמנם לצורך עירוב לדבר מצוה [כנדו"ד שהוא צורך פיקוח נפש להפר עצת אויבנו] יש מקום לדון ע"פ הבכור שור להקל דהרי אף המרחשת לא חלק בעצם ההנחה דשרי להניח עירוב שיש בו סכנה ולא לחוש משום שומר מצוה לא ידע דבר רע, ורק פקפק בעצם הראיה. ומצינו בשו"ת דברי יציב ... ולענין מעשה בנידוננו יעוין באורחות רבינו (ח"א עמ' שעו) שהחזו"א אמר שאפשר לתת לעניים מאכלים שאין לאוכלם משום רוח רעה כמו אוכלים שהיו תחת המטה, וא"כ שוב הו"א ראויים לאכילה ויכול לערב בהם, כמבואר במסכת עירובין (דף ל ע"ב) שמערבין לגדול ביום הכיפורים אף על פי שאסור לאכול הואיל וחזי לקטן".

(ג) הרי"ב שפיץ (מה טובו גליון ו' עמ' שס"ד הע' ב') – "ישכיל עבדי ... אולם, מהדרך שהאיסור מוזכר בתוס' (שבת דף קמ"א ע"א ד"ה הני, וביצה דף י"ד ע"א ד"ה איכא) והרא"ש (ביצה דף י"ד ע"א ס"ק כ"א), ש"א"כ אין להכין תבלין מערב יו"ט, משמע שהם מבינים ש'רוח רעה' גם שייך במקום סעודת יו"ט, עיי"ש".

ו. ברשות עכו"ם.

1. מחמיר.

(א) דגל אפרים (סי' כ"ח) – "ואולי י"ל דאצל עכו"ם ל"ש ר"ר כמו דאין חוששין לנגיעת עכו"ם במאכל בלא נט"י וכדומה אולם ז"א כי לענין אוכלים ומשקין שתחת המטה לא חילקו ונראה שאסור גם בעכו"ם".

(ב) מנחת יצחק (ח"ב סוף סי' ס"ח) – "ולכאורה צ"ע לשיטת המחמירים, האין התירו לקנות פת מעכו"ם הנלוש בביצים, דלמא נלוש בביצים שעברו עליהם לילה, וכיב"ז הקשה בשב"י (ח"ב סי' ק"ה) לענין אוכלים ומשקים שתחת המטה, מהא דלא חשו חכמים שלא יאכל עם ע"ה מחשש שמא היו תחת מטתו כדרך ע"ה כדאיתא (בב"ב נ"ח ע"ב) עיין שם, ושור"ר בס' שו"ת תשורת ש"י (מהד"ת סי' קט"ז) דהעיר, על הא דאיתא כ"פ בש"ס דקונים תבשיל מעכו"ם, ולמה לא נחוש דלמא ה' תחת המטה, וכמו דחיישו לענין גילוי (בע"ז ל), לולי דקפדי אנקייטא, ומזה הוכיח דבנכרי ליכא איסור דתחת המטה עיין שם, וזה ל"ש בביצה קלופה וצ"ע".

(ג) קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ח) – "אין חילוק אם נקלפו ועבר עליהם הלילה כשהיו ברשות ישראל או ברשות עכו"ם".

2. מיקל.

(א) הגריש"א זצ"ל (תל תלפיות גליון ס"ח עמ' מ' אות רע"ג) – "בדבר שום של גוי שעבר לילה וכו'. והשיב דודאי מותר לאוכלו, דהוי יכידים שלא נטל שלא שורה רור, וגם בזה".

(ב) אהל יעקב (סעי' קמ"ד) – "גוי שהיה לו שום או בצל או ביצה קלופים, ועבר הלילה אין בו חשש סכנה".

3. מראי מקומות.

(א) קב זהב (סי' י"ד ד"ה ועי"ל) – "דאולי בנכרים ל"ה אותו רור כמ"ש האוה"ח פ' חוקת".

(ב) שבט הקהתי (ח"ה סי' קל"ח אות ג') – "לסניף אפשר לומר דלא שייך בכלל ענין רור בדבר ששייך לגוי".

ז. תערובת.

א. מיקל.

1. עי' סמ"ק (מצוה קע"א) – "ויש בני אדם שאינם אוכלים שומים קלופים שחוקים בשבת שחרית מטעם זה, ויש שאינם חוששין מאחר שלחם מעורב בתוכם, ויש שמשימין קליפת השומין לתוכם".

2. הו"ד באורחות חיים (סוף הל' מעקה) – "ויש בני אדם שנמנעין מלאכול שומים שחוקים בשבת שחרית מפני זה. ויש שאין חוששין מאחר שלחם מעורב בו. וגם יש משימין קליפת השום בתוכם".

3. ויש נוחלין (אזהרות מן הסכנה) – "כתב בסמ"ק סי' קע"א וז"ל ... ויש בני אדם שאינם אוכלים שומים קלופים שחוקים בשבת שחרית מטעם זה, ויש שאינם חוששים מאחר שלחם מעורב בתוכם, ויש שמשימין קליפת השומין לתוכם".

4. ושבט מוסר (סוף פרק מ', ליקוטים בס' טעמי המנהגים סי' ט"ז) – "כתב בסמ"ק ...".

5. זבחי צדק (ס"ק ס"א) – "וק' על מנהג שלנו שאין אנחנו נזהרין בזה שכמה פעמים אנו עושים זלא'טה של ירקות או של קשואין וכותשין שום ומניחין בה ועובר עליה הלילה וכן כובשין ירקות ומניחין בה ראשי שומין קלופין ותשאר כמה חדשים. וכדי לישב המנהג אמרו חכמי הישיבה הי"ו שיתכן כיון שאינם מונחים לבדם אלא מעורבין עם חומץ וירקות לית בה מדי דהא דאסרו לאכול שום קלוף שעבר עליו הלילה היינו אם הוא לבדו אבל אם הוא מעורב לית לן בה [נ"ב כ"כ הסמ"ק ... ועיין בשו"ת בית שלמה ...].

6. בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "דבכל עש"ק מערבין ביצה מבושלת עם חומץ להיות מאכל ליום ש"ק אלא שי"ל דכיון שנתערב בחומץ קודם שעבר הלילה אין סכנה".

7. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד) – "והיינו דוקא אם לבדם, אבל אם מעורבים עם שאר אוכלים הן בבישול הן בכבוש, אפילו קלופים לגמרי מותר, וכן עמא דבר".

8. כה"ח (ס"ק צ"ב, או"ח סי' תק"ד ס"ק א') – "והא דאין אנו נזהרין ... י"ל כיון שאינם מונחים לבדם אלא מעורבין עם חומץ וירקות לית לן בה. ועוד י"ל שסמכו על רש"ל ... משום ר"ר כולם לא שכיחי האידנא".

9. חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ט אות ט"ו, עמ' שע"ו אות י"ד) – "הורה מרן החזו"א זצ"ל, תבשיל שטגנוהו או בשלוהו עם ביצה אף שהביצה ניכרת אין בה האיסור של עבר עלי' הלילה וראית מרן מערובי תבשילין שדג וביצה שעליו נחשבים לשני תבשילין

- והלא צריך שיהי' ראוי לאכילה בשבת ועבר ע"ז הלילה. וכן הורה מרן בבצל קלוף שחתוך לתוך סלט או כבוש עם דג דדינו כמאכל ומותר אם עבר עליו הלילה."
10. הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' קמ"ז [דפ"ח, עמ' רמ"ו] לשונו מובא לעיל, הליכות שלמה תפילה פרק ב' הע' ק"ג) – "שנהגו היתר ע"י שנותנים עליהם דבר מאכל או מעט קמח - ע"י סמ"ק סי' קע"א."
11. ציץ אליעזר (ח"ח סי' מ"ו אות ג') – "מדנו מהסמ"ק על שתי דרכי היתר בזה, והיינו, שיערבו עמם דבר נוסף כלחם, או שיראו להשיג קליפת השומין לתוכם (הגם שכבר קולפו מהם) וזה יועיל שלא תשלוט הרו"ר. ודבר זה שהחשש הוא רק אם הם לבדם, אבל אם באים במעורב עם ד"א לית לן בה, כותב גם בספר זבחי צדק שם. וכ"כ גם הבן א"ח ...".
12. פסקי בושם (פרק כ"ה סעי' ה').
13. הגרשז"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול יו"ד אות נ"ז, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"א) – "ואם הם מעורבים באוכל אחר, מותר".
14. יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ד', הליכות עולם ח"ז עמ' רי"ד) – "ואילו היה רואה הרב ז"ל דברי הסמ"ק שמחלק כן בהדיא, בודאי שהיה סומך ע"ז, להקל ע"י תערובת. ומה גם שיש לנו דעת הגמ"ר ורש"ל שאין הרו"ר הזאת מצויה בינינו. ואע"פ שהתוס' והרא"ש חולקים בזה, מ"מ מספיקא לא נפקא. והו"ל ס"ס שמא אין הרו"ר הזאת מצויה בזה"ז כלל. ושמא יש להקל עכ"פ ע"י תערובת. וכבר רמזתי לעיל דבסכנה סגוליית שפיר סמכין על ס"ס".
- יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל"ג) – "בצלים קלופים המעורבים עם ירקות בסלט וכדו', מותר לאכלם אף אם עבר עליהם הלילה כיון שניתרים בתערובת, **אולם בצל שלם** שמרחו אותו במעט שמן, או במעט מי מלח, אין זה נקרא תערובת, ואם עבר עליו הלילה אסור לאכלו".
- יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל"ד) – "בצל או שום המבושלים במרק שיש בו טעם, אף אם אין במרק עוד ירקות, אפשר להקל ולאכלו כשעבר עליו הלילה, מאחר וטעם המרק בלוע בהם".
- יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל"ה) – "בצלים קטנים הכבושים בחומץ, וקיבלו טעם החומץ, מותר לאכלם כשעבר עליהם הלילה, שמלבד החומץ הבלוע בהם מחשיבם לתערובת, גם אפשר לומר שאין הם הבצלים שאסרו חכמינו בתלמוד".
- יביע אומר (ח"י יו"ד סי' ט') – "וע"פ הנ"ל ניהא מה **שעושים 'מיונז'** לאכילה, מחלמוני ביצים, שיש שם תערובת גדולה של שמן וחומץ וסוכר וקצת מלח. שע"פ דברי הסמ"ק והרב זבחי צדק, כיון שהוא ע"י תערובת שפיר דמי".
15. הגר"ח זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ד) – "תערובת בדבר אחר מותר".
- הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות א') – "אבל אם מעורב במאכל אחר מותר".
16. שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז, ח"ה סי' קל"ט) – "ואם עירוב בו דבר אחר מותר".
17. שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ב').
18. נשמת שבת (סימן שכ"א אות שכ"ט ד"ה אלא).
19. ויען דוד (ח"א יו"ד סי' קי"ט) – "מתחייב בנפשו, היינו דוקא כשלנו שלא בתערובות".
20. ודרשת וחקרת (ח"ג יו"ד סי' ה' אות ב').
21. ע"י ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות י"ג) – "יש נוהגים להקל באכילת שום שנמצא בתוך חומץ אע"פ שעובר עליהם לילה, שמחשיבים את הדבר לתערובת. אולם יר"ש יחמיר בזה".
22. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ז') – "אם עירב את השום והבצל הקלופים עם מאכלים אחרים, כגון סאלאט, או מעשה קדרה וטיגון, שעל ידי תערובת אין לחוש".
- ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' קי"ג סעי' י"ט) – "מה שנהגו כיום לעשות מיונז לאכילה מחלמוני ביצים, ויש שם תערובת גדולה של שמן וחומץ וסוכר וקצת מלח, אין לחוש בזה משום ביצה קלופה שעבר עליה הלילה, מאחר שהוא על ידי תערובת. [שו"ת יביע אומר חלק י' חיו"ד סימן ט']".
23. אבני דרך (ח"ה סי' ז') – "ניתן להכין סלט ירקות עם בצל מערב שבת, כיוון שהוא מעורב. אך לחתוך בצל חי לכלי נפרד, אין ראוי לעשות אלא אלא אם כן מטבילו. בדיעבד, אם הניח בצל קלוף מערב שבת, יאכל אותו עם עוד דבר מאכל ולא בנפרד".
24. הכשרות (פרק י"ח סעי' י"ב).
25. מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו).
26. הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"ב).
27. קוני' שום בצל וביצה (סעי' י"ב) – "אין בהם סכנה".

ב. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"ה סי' קל"ח).

1. קב זהב (סי' י"ד ד"ה והנה דברי) – "דאולי בתערובות ל"ה סכנה רק בבעינה אבל מ"מ מסברא נראה כן וכנ"ל וז"ב".
2. הגר"א בנבצל שליט"א (ירושלים במועדיה, שבועות עמ' קפ"ח אות ט') – "שאלה: האם צריך להקפיד על ביצה קלופה שעבר עליה הלילה כשמעורבת הביצה בתבשיל אחר - לכתחילה, בדיעבד. תשובה: יש שהחמירו שלא לאכול ביצה קלופה שעבר עליה לילה גם כשנתונה בתערובת תבשיל אחר, ויש מקילין".

ג. כשמעורב עם מעט מלח או שמן.

1. מיקל.

(א) תוס' חיים (ליקוטים בס' טעמי המנהגים סי' ט"ז) – "כשנשאר שום קלוף או בצל קלופה בלילה ... נותנין אותו למלח. כי המלח מבטל את הרוח רע".

(ב) ישכיל עבדי (ח"ז או"ח סי' מ"ד שאלה ד' או ג') – "דכיון דנתערב בה שמן וכדומה, הרי נשתנתה מברייתה".

(ג) דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י"ד) – לשונו מובא לעיל.

(ד) אבן ישראל (ח"ט סי' קכ"ו אות ג') - לשונו מובא לעיל.

(ה) הגר"ש זצ"ל (פסקי הלכות קרול יו"ד אות נ"ז, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"א) - "אם קלף ביצים או בצלים ושפך לתוכם קצת שמן, אפילו עברו כמה ימים כך - מותר לאכול".

(ו) יביע אומר (ח"י יו"ד סוף סי' ט') - "לעבר סוכה הרבה עם החלמונים של הביצים, כשהם מיועדים לעוגות. וכן העלה להקל בזה בשו"ת מנחת יצחק חלק ו' (סי' עה), שעל ידי תערובת סוכר או מלח שפיר דמי".

עי' יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ל"ג, ח"ב פרק א' סי' ד') - "שאלה: בצל קלוף עם שמן שעבר עליו הלילה, האם מותר באכילה. תשובה: מי שמיקל בכך יש לו על מי לסמוך".

עי' יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל"ג) - "בצלים קלופים המעורבים עם ירקות בסלט וכדו', מותר לאכלם אף אם עבר עליהם הלילה כיון שניתרים בתערובת, אולם בצל שלם שמרחו אותו במעט שמן, או במעט מלח, אין זה נקרא תערובת. ואם עבר עליו הלילה אסור לאכלו".

(ז) הגר"ח זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ד) - "בצל חתוך שנתנו עליו מלח ועבר הלילה, האם נאסר. תשובה: מסתבר שלא".

(ח) שבט הקהתי (ח"ה סי' קל"ט) - לשונו מובא לעיל.

(ט) חזון אליהו (קובץ בית הלל גליון כ"ו עמ' קמ"ח, גליון כ"ז עמ' קכ"ב) - "הסתפק הרב הנ"ל בדין ביצים קלופות ששהו כל הלילה בתוך הסיר של החמין כשהם צפות על פני המים, ומה הדין בפרוסה שיש בה ביצים חתוכות בתוספת שאר דברים עכ"ל. הנה יש להשיב בזה לע"ד להתיר בשתי האופנים הנ"ל שהרי הביצה מעורבת בשמן ותבלין או מלח וכיו"ב שאין הרוח רעה שורה ע"ג, וה"ל לסנדביץ עם ביצה מאחר ששמים מעט מלח או שאר ממרחים על גבי הלחם בזה אין הרהור שורה ע"ג האוכלין וכמש"כ הרב בא"ח פרשת פנחס ע"ש, וכ"פ בכה"ח חיו"ד סימן קטז ע"ש, ובספר הליכות עולם פ' פנחס ע"ש, גם בשו"ת ציץ אליעזר ח"ח כתב להקל בזה, ויותר מזה אפילו שעבר הלילה בפועל על אותם אוכלין רשאי להניח אליהם מעט מלח ובזה מסתלקת הרו"ר, וכ"פ בספר שמירת הגוף והנפש ח"א ועוד אחרונים, ויש אומרים שביצה אינה אסורה אם נשארה קלופה כל הלילה ודווקא 'בצל ושום' עיין רש"י נדה (דף יז) משכ"ב, אולם להלכה גם יש להחמיר בביצה קלופה כ"א בתנאי ששם בה מעט מלח או שמן וכיו"ב".

(י) דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ט, עמ' רצ"ג).

(יא) עי' מטבח הכשר (ארטסקרול, פרק ט"ז הע' מ"ח).

(יב) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"ב).

(1) מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ה) - "ואח"כ נותנין עשרה אחוזים מלח או צוקקער ... ולהלכה בתערובת מלח או צוקקער בכמות גדול כנ"ל נראה לענ"ד דגם להמחמירים יש להתיר כנ"ל".

2. מחמיר.

(א) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו, בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ג') - לשונו מובא לקמן.

(ב) תשובות והנהגות (ח"ג סי' רנ"ו, ח"ד סי' קפ"ו) - "וכדי לתקן זאת נהגו להוסיף לביצים סוכר או מלח לערך שתי אחוז [שהוא יותר משישים ועבידי לטעמא שמורגש היטב] וכה"ג דעתם דלא מזיק, [וכפי שביררתי כן המנהג מקדמת דנא בירושלים עיה"ק] דכל שמעורב בו דבר אין שורה בו רוח רעה]. ולע"ד עיקר ההיתר הוא דוקא אם מעורב בו דבר אחר ממש שאז יש להקל, אבל כשמעורב עם סוכר או עם מלח לא נקרא דבר אחר, כיון שבא רק ליתן טעם בהביצה ועדיין אינה אלא ביצה מתוקה או מלווה ולא שמענו שבכה"ג כבר פקע הסכנה, וחמירה סכנתא מאיסורא וקשה להקל".

(ג) הגר"ש פורסט שליט"א (שיעור 3-11-2012, שיעור 2-3-2013).

3. מראי מקומות - נשמת שבת (סימן שכ"א אות שכ"ט ד"ה ויל"ע).

ד. שיעור התערובת.

1. ב' אחוז [שאו אינו בטל בששים] - עי' תשובות והנהגות (ח"ג סי' רנ"ו, ח"ד סי' קפ"ו, "לערך שתי אחוז [שהוא יותר משישים ועבידי לטעמא שמורגש היטב] וכה"ג דעתם דלא מזיק").

2. ניכר בכל חלקים - חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות א', עמ' ע"ז) - "ואם שמן ומלח מעורבים בה, והתערובת ניכרת בכל החלקים, שפיר דמי".

3. מורגש קצת - שבט הקהתי (ח"ה סי' קל"ט, "דיפזר מלח על הבצלים באופן שיהא מורגש קצת המלח").

4. תבשיל - אבן ישראל (ח"ט סי' קכ"ו אות ג', "כל העולם נזהר בזה, רק מתירין כשנתערב כבר עם עוד דברים, כגון סוכר או מלח, דאמרי' שכבר נעשה תבשיל, וכן נזהרין בבצל קלוף").

5. שם לויה - דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י"ד, "שהיו מערבין מלח או צוקקער וכדו' עד כדי שיורגש הטעם, והוי כהך שכתב הסמ"ק שהיו מערבין לחם, והיינו דאז לא הוי ביצה דשם ביצה מלווה עליה או שאר מאכל ודו"ק"), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ג ד"ה ואם).

6. נקרא דבר אחר - תשובות והנהגות (ח"ד סי' קפ"ו, "ולע"ד עיקר ההיתר הוא דוקא אם מעורב בו דבר אחר ממש שאז יש להקל, אבל כשמעורב עם סוכר או עם מלח לא נקרא דבר אחר, כיון שבא רק ליתן טעם בהביצה ועדיין אינה אלא ביצה מתוקה או מלווה ולא שמענו שבכה"ג כבר פקע הסכנה").

7. שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ב', דף הכשרות ח"ג-ח, עמ' א') -

as long as the other ingredient had some effect on the egg it would be significant enough to not be 'batel'. Thus, it would be sufficient if the other ingredient acted as a preservative or balanced the pH in the egg.

8. מראי מקומות - מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ה, לשונו מובא לקמן).

(א) הגר"ח זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ד) - "שאלה: בצל חתוך שנתנו עליו מלח ועבר הלילה, האם נאסר. תשובה: מסתבר שלא".

(ב) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות כ"א) – "מה שנהגו במאפיות וכדומה בא"י אף בהכשר מהודר, לטרוף ביצים מבעוד יום, ומוסיפים ע"ז כשני אחוז סוכר או מלח, ואמרינן שבזה אפילו קלוף כל הלילה לא מזיק, צ"ע בהיתר זה".

ה. ביצים עם בצל [שניהם יש רוח רעה].

1. מחמיר.

(א) דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות ג') – "מ"ש אם מערב בצלים לתוך ביצים, אם ג"כ מציל מרוח רעה. הנה בענינים אלו אין לנו אלא מה שראינו שהיו משימים מלח או צוקער וכדו' [עיין לעיל סימן ל"א], דאפשר דמחמת שע"ז אין הרו"ר שולט ממילא אין לו שליטה גם על הביצים, משא"כ בבצלים שגם בהו איכא רו"ר מאן יימר דמהני. וחמירא סכנתא מאיסורא, ואין לנו לדמות מילתא למילתא בענינים שלמעלה מהשגתנו, וכמ"ש א"ז בשו"ת דברי חיים אהע"ז סי' ח' לגבי צוואת ריה"ח עיי"ש".

(ב) הו"ד במשנה הלכות (חט"ו סי' ו').

(ג) הגר"ח"ק זצ"ל (אהל יעקב) – "מה שמביאים מהסמ"ק שאם ביצה קלופה מעורב במאכלים אחרים שמותר באכילה, מה הדין אם עירבו ביצה קלופה ובצל קלופה ביחד בלא שום דבר אחר, האם אומרים שכיון שהקפידא נאמר בשניהם שלא מועיל העירוב או כן מועיל אפילו בכך"ג. תשובה: אין איסורין מעלין זא"ז".

הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' שום בצל וביצה הע' י"ג, עמ' פ' אות ח') – "שאלה: במש"כ הפוסקים שע"י תערובת לא נאסר - האם תערובת בצל וביצה יחד (ללא תוספת דברים אחרים) מועילה להציל מן הסכנה. תשובה: לא מסתבר".

(ד) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ב', דף הכשרות ח"ג-ח' עמ' א').

(ה) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' נ"ט) – "וע"ע בדברי יציב שם סי' נ"ג שמ"מ אין נכון לסמוך על ערוב ביצה עם בצל, כיון שבשניהם מצינו בגמ' להחמיר אולי אין מצילים אחד את השני (ולכן נוהגים רבים שלא להכין מאכל זה מלפני שבת)".

2. מיקל.

(א) אבן ישראל (ח"ח סי' י"ט אות א') – "ואי שאלתו מצד ביצה קלופה ובצל קלוף, כיון שנעשו מאכל יחד לית לן, וזהו אחד מהדברים שכל אחד לחוד אסור, ובתערבו יחד מותר".

(ב) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו, ח"ח עמ' ט"ז אות ג', ח"ט עמ' ל"ב אות ג', בעניני יו"ד עמ' צ"ב אות ג') – "כאשר הביצים או הבצלים מעורבים במאכל אחר אין חשש. וע"כ מותר להכין מאכל ביצה עם בצל מערב שבת כשהוא מוכן לאכילה, [אבל לא בנתינת מעט מלח או שמן על הביצה]".

(ג) משנת יוסף (אהל יעקב בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"ד) – "מה שמביאים מהסמ"ק שאם ביצה קלופה מעורב במאכלים אחרים שמותר באכילה, מה הדין אם עירבו ביצה קלופה ובצל קלופה ביחד בלא שום דבר אחר, האם אומרים שכיון שהקפידא נאמר בשניהם שלא מועיל העירוב או כן מועיל אפילו בכך"ג. תשובה: מסתבר שתערובת מועילה רק במאכל שלם שייך בו ענין זה".

(ד) שבט הקהתי (אהל יעקב בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"ד) – "הסמ"ק כתב שאין סכנה אם הביצה מעורב במאכל אחר, מה הדין אם ישנן תערובת ביצה ובצל קלופה בלבד בלא שום מאכל אחר האם זה גם מועיל לדעת הסמ"ק. תשובה: לכאורה מועיל דהרוח רעה הוא רק כשהוא בפני עצמו והוי כעין איסורין מבטלין זה את זה".

3. דעת החוט שני.

(א) חוט שני (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"ו הע' ה') – "וכן ביצה ובצל קלופים שעשו משניהם תערובת בלא שום הוספה נחשבים כתערובת [אע"פ שכל אחד בפני עצמו נאסר]".

(ב) חוט שני (שאר עניני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות א', עמ' ע"ז) – "בצל וביצה המעורבים יחד, יש טענה לומר שתערובת של שני דברים אלו לא מהני לזה. [אא"כ מוסיף להם שמן ומלח כנ"ל, ואם מכין זה לשבת, צריך להניח זה לפני שבת]".

4. מראי מקומות – נשמת שבת (סימן שכ"א אות שכ"ט ד"ה ומסופקני, ד"ה שו"ר), קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ג).

(א) הגר"ש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ד, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ב) – "יש לזהר מלאכול ביצים שום ובצל שהיו קלופים כל הלילה. ואם אינם כצורתם אלא מרוסקים אפילו אינם מעורבים עם דבר אחר יש להקל להשתמש בהם".

(ב) עי' לקמן - לענין "מנהג לאכול ביצים עם ציבל בשבת".

ו. פרוסות ביצה בתוך לחמניות, האם הוי תערובת.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (אהל יעקב הע' קע"א, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' ת"ט) – "חתיכת לחם שהנכיסו בתוכו ביצה קלופה האם זה נחשב כמעורב ביחד כדי שלא יצטרך להקפיד אם עבר הלילה כך. תשובה: לא".

(ב) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ו' אות י' ד"ה ומעתה, סי' ז' אות כ"ז) – "אין לך בו אלא חידושו, דרך בתערובת של שום בתוך החומץ, שהוא ממש מעורב בתוכו הקלו, משא"כ בנ"ד דפרוסות הביצים מונחים בתוך הלחמניות, ואינם מעורבים בתוכם, אין להקל בזה, דלא חשיב כה"ג תערובת".

2. מראי מקומות – אהל יעקב (סעי' קל"ו).

(א) שבט הקהתי (אהל יעקב הע' קע"א) – "לחם שיש בתוכו חתיכות של ביצה קלופה, ועבר הלילה האם זה נחשב כתערובת לענין זה. תשובה: ודאי נחשב כתערובות ובלאו הכי מותר דהוי נאפה הביצה כשאפה הלחם והוי כביצה ובצל אפוי דאין חשש".

(ב) יועץ שאול (ח"ד או"ח סי' י"ב) – "סנדביצ'ים שמכניס מבעו", ויש בהם ביצים, או בצל חי, נכון לפזר עליהם מלח או לצרף עגבניות כדי שייבאו עליהם רוטב העגבניה, וכן כיו"ב".

ח] שום קלוף שעבר עליו הלילה.**א. כתישה (crushed).**

1. מחמיר.

(א) **תוס'** (שבת דף קמא. סוף ד"ה הני [לשונו מובא לעיל], ביצה דף יד. ד"ה איכא) – "ועוד דאמרינן דרוח רעה שורה עליהן כשנטחנן בלילה".

(ב) **רא"ש** (ביצה פרק א' סי' כ"א) – "ועוד אמר בפרק כל היד (דף יז א) השום קלוף שעבר עליו הלילה האוכלו מתחייב בנפשו דרוח רעה שורה עליהן".

(ג) **הו"ד ביש"ש** (ביצה פרק א' סוף סי' ל"ט).

(ד) **ברכת יהודה** (ח"ב יו"ד סי' ז' אות י"א).

(ה) **עמודי הבית** (ח"ג, ח"ד סעי' י').

(ו) **אמרי יעקב** (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ליקוטים ס"ק י"ג) – "גם אם הוא מרוסק ונידוך רוח רע שורה עליו".

(ז) וכ"ש מי שמחמיר לקמן.

2. מראי מקומות.

(א) **עי' הגריש"א זצ"ל** (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ד, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ב), לשונו מובא לעיל. וצ"ע.

ב. אבקת שום (garlic powder), אבקת בצל (onion powder).

1. מחמיר.

(א) **משנה הלכות** (חי"ב סי' כ"ב, חט"ז סי' ט"ז) – "בשומין טחונים נמכרים בבבוק (גארלי"ק פוידע"ר בלע"ז) ... והנראה דהתוס' והרא"ש לתי' השני שהביא וחיזק דבריו מדברי הירושלמי משמע דס"ל תי' זה לעיקר וגם מפסקי האחרונים ז"ל שפסקו דשום אפילו מרוסק ר"ר שורה עליו מבואר דס"ל להלכה לאיסור אפי' בזה"ז כהאי טעמא דר"ר שורה עליהם וכיון שנראה כן הכי יש לפסוק ובפרט שדבר זה בכלל סכנה וחמירא סכנתא מאיסורא".

(ב) **ביע אומר** (מעין אומר חי"ב פרק א' סי' ד') – לשונו מובא לקמן.

(ג) **חוט שני** (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות א', עמ' ע"ז) – "שום בצל וביצה קלופים טחונים, אין זה סיבה להתיר אם עבר עליהן הלילה. **אמנם אם הם מעורבים בתבשיל** וכיוצא"ב, יש להקל".

עי' חוט שני (שיעורי שלמי תודה תפילה וענינים עמ' קנ"ה אות רנ"ה) – "אבקת שום שהיא מאה אחוז משום אמר הגרנ"ק דצ"ע להתיר אם עבר עליה לילה [אף דמסתמא נותנים בה חומר משמר]".

(ד) **הגרנ"ק זצ"ל** (אהל יעקב) – "האם אנחנו מחמירים באבקת בצל או שום שעבר הלילה, או שמא אומרים פנים חדשות הם ואין להחמיר. תשובה: יזהר".

עי' הגרנ"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' רכ"א אות ד') – "שאלה: האם מותר להשתמש באבקת שום שעבר עליה הלילה. תשובה: אם יש תערובת המנהג להקל".

עי' הגרנ"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' רכ"א אות ה') – "שאלה: מהו השיעור שנחשב תערובת עם שאר דברים באבקת שום (רוב או מעט). תשובה: אפי' מעט".

הגרנ"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' רכ"ב אות ו') – "שאלה: האם באבקת שום סגי בשנוי בלי תערובת שאר דברים. תשובה: לא".
עי' הגרנ"ק זצ"ל (קונ' שום בצל וביצה עמ' פ' אות ט') – "שאלה: על מה סמכו העולם להשתמש באבקת שום שנעשית משום מיובש טחון (ללא תערובות נוספות). תשובה: לא שמענו שנהגו".

עי' הגרנ"ק זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ד) – "יש היום בשוק אבקת ביצים וכן אבקת שום, האם אין בזה חסרון של ביצים קלופות ושל שום קלוף. תשובה: תערובת בדבר אחר מותר".

(ה) **עי' ודרשת וחקרת** (ח"ה יו"ד סי' י"א) – "כל זה אני כותב ללמד זכות על המקילים, אבל ודאי יש מקום להחמיר, בפרט בעניני סכנה דחמירא סכנתא מאיסורא ... ולמעשה אני איני מכניס לביתי אבקת שום או בצל למיניהם מהחשש הנ"ל, אבל יש לברר את המציאות, דאולי מוסיפים עוד דברים להאבקה, ואז יש עוד סניף להקל עפ"י הסמ"ק ...".

2. מיקל.

(א) **באר משה** (ח"ג סי' קט"ו) – "ואפשר שאלו הטוחנין השום טוחנין אותו עם קליפתן ושערות שבראשן ואז לית לן בה כמבואר בש"ס (נדה הנ"ל). ועוד אפשר לומר דמאחר לרוב האיסורין מפני רוח רע הנזכרים בגמ' לא נזכרו ברמב"ם ושו"ע, ולכן דין שום הנקלף שלא נזכר בשו"ע, אפשר שידעו שבטלו בזמנינו או עכ"פ אינן מזיקין בגדר שומר פתאים ה' ... ועוד אפשר דהלא דבר מה מערבין העושים עפר שום טחון לתוך העפר שתקיים ולא יתייבש (ולכן מאוד צריכים להיות נזהר שלא לקנותו אך ורק ממוחזק בכשרות) ומאחר שגם דבר אחר מעורב בו תו אין הרוח רע שורה כמו באם השערות או קליפתן מעורבין בו, כנ"ל ליישב שלא שמענו מי שיהיה נזהר מלקנות אם המוכר מוחזק בכשרות היטב".

(ב) **שבט הלוי** (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ד', בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ד') – "אבקת ביצים ואבקת שום קל יותר מזה".

(ג) **שלחן הלוי** (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ג').

(ד) **ויען דוד** (ח"ד סי' צ"ה) – "קמח של בצל ושום שעבר עליהם הלילה ... הנה בגמרא (ב"ק צ"ו ע"ב) ליבנא והוי עפרא הוי שינוי ... וכן עמא דבר ... והעירוני ... מתוס' (שבת קמ"א ע"א סוד"ה הני) דשום קלוף שנידך במדוכה שעבר עלי' הלילה, יש ע"ז רוח רעה, והשבתי דאע"פ שנידך, צורתו מוכיח עליו ואין כאן פנים חדשות ... עוד שמעתי שסומכין על שאופים השום והבצלים

- תו"מ אחר הקליפה והרי נשתנה, וכן נראה מהכף החיים סי' תק"ד סק"א די"ל דכשהם 'מבושלים' אינו מזיק, ובשבת הלוי ח"ח סי' ב' אות ב', הביא שקיבל מבעל החזו"א זי"ע דבכל אלה הדברים אם יש שינוי כל דהו אפשר להקל".
- ה) הגר"י רובין שליט"א (שמעתי).
- ו) עי' שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז אות א' ד"ה ולפלא).
- ז) העדה החרדית (צלצלתי בטלפון).
- ח) פסקי תשובות (סי' ק"ע סוף אות י"ג) – "ובימינו מצוי אבקת ביצים, ואבקת שום, ובצל קצוץ מטוגן, והעולם נוהגין היתר בהם, ויש להם על מה שיסמוכו".
- ט) ויאמר גבריאֵל (סעי' ה' אות ט"ו) – "אבקת ביצים או אבקת שום וכן בצלים יבשים שאי אפשר לאוכלם רק על ידי שרייה או בישול מותר לקנותם אף לכתחילה ואין בהם שום חשש".
- י) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) – לשונו מובא לקמן.
3. **טעמים להקל.**
- א) כי נטחן עם שעירות וקליפה, ועוד כי עצם ההלכה לא מובאת בשו"ע, ודשו ביה רבים שומר פתאים ה', ועוד שמערבים בו שאר דברים – באר משה (ח"ג סי' קט"ו).
- ב) רק כתישה אסור, אבל אבקה פנים חדשות בא לכאן – הגר"י רובין שליט"א (שמעתי), עי' שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז אות א' ד"ה ולפלא, "ואולי יש להקל כשנעשית השום אבקה דפנים חדשות נעשית לו"), עי' הליכות עולם (ח"ז עמ' רי"ז סוף הע' י"ג, "וכיום מוכרים אבקת שום יבשה, לכל דצריך, לתבל בה דברי מאכל, ואפשר שכיון שנשתנה השום וקיבל צורה אחרת, פנים חדשות באו לכאן, ואינו בכלל האיסור. וצ"ע"), הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל, לשונו מובא לקמן).
- ג) יבש – שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז הע' ז', בענייני יו"ד עמ' צ"ב הע' ח', "כיון שנתייבש ונעשה כעפר").
- ד) קלוי (roasted) – בד"ץ (צלצלתי בטלפון).
- ה) למכירה, מיקל – לפי האגמ"מ (יו"ד ח"ג סי' כ', לשונו מובא לעיל), שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ג').
4. **אבקת ביצים** – עי' לקמן.
5. מראי מקומות – אוהב ציון (ח"א יו"ד סי' ג'), הכשרות (פרק י"ח סעי' י"ד), קונ' שום בצל וביצה (סעי' ט"ו).
- א) הליכות עולם (ח"ז עמ' רי"ז סוף הע' י"ג, עי' שלחן יוסף יו"ד הע' רע"ג) – "וצ"ע".
- ב) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט"ז) – "הנוהגים להקל לאכול אבקת שום שעבר עליו הלילה, יש להם ע"מ שיסמוכו. ויר"ש ימנע מזה".
- ג) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד הע' כ"ג) – "והנה ביררנו דבין בהכשר הבד"ץ עדה החרדית ובין בהכשר הרב לאנדא שליט"א, סומכים להקל באבקת שום ואבקת ביצים בלאו תערובת, ומשום שקולים אותם וטוחנים אותם לפני עלות השחר וקלייה כבישול וכהבית שלמה דמתיר בנתבשלו. וכתבתי להם מכתב להעיר על כך מדברי מהר"מ מרוטנבורג (ראה לעיל הערה ה'). ויש שענו ד'אבקה' שאני ואע"פ שבכתוש נמי אסור (ראה לעיל הערה ד') [וע"ז פקפקנו לעיל]. ויש שענו, דאמנם היה עדיף להחמיר בזה אבל במציאות לא שייך לערב בזה קצת מלח או סוכר (כנראה רוצה לומר מצד המפעלים) ולכן סומכים על מה שמקובל להקל בזה".
- ג. **שום מבושל או מטוגן.**
1. מחמיר.
- א) פסקי בושם (פרק כ"ה סעי' ד').
- ב) הגר"ח"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' רכ"ב אות ז') – "שאלה האם מותר לאכול שום צלוי אם עבר עליו כל הלילה. תשובה: רק שום צלוי עם הקליפה".
- ג) שיח יוסף (ח"ג סי' ע"ח) – "אלא נראה דמיירי בכל גיוני בין בביצה ובין בשום ובצל, בין בחי ובין במבושל".
- ד) קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ז) – "ולמעשה יש להיזהר בין בחיים ובין במבושלים".
2. מראי מקומות – כה"ח (ס"ק צ"ג), ויען דוד (ח"ד סי' צ"ה, לשונו מובא לעיל), עמודי הבית (ח"ג, ח"ד הע' כ"ג, לשונו מובא לעיל).
- א) יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ל"ג, ח"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: בצל או שום מבושלים או מטוגנים, האם זה פוטר את בעיית איסור שום קלוף או בצל קלוף. תשובה: יש מתירים בכך, וכדאי לעשות ע"י תערובת. בהזדמנות אחרת ענה מו"ר נר"ו: יש מקלים בכך".
- ב) עי' 'בצל מבושל או מטוגן' – לקמן.
- ד. **שום יבש.**
1. מחמיר.
- א) רבי (פרקא דרבינו הקודש בבא דששה סי' כ"א) – "ששה דברים ארשב"י העושה אותן דמו בראשו האוכל שום יבש קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה ושותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה והלן בבית הקברות והנזקק למטתו ביום ואינו מאפל את עצמו והנוטל את צפרניו זו בזו וזורק לרשות הרבים".
- ב) מהרש"ם (נדה דף יז.) – "האוכל שום קלוף וכו'. שום יבש קלוף כ"ה בפרקא דרבינו הקודש בבא דששה סי' כ"א".
- ג) הו"ד בדגל אפרים (עוללות משה הערות בסוף הספר על סי' כ"ח) – "ובמה שכתבתי בפנים מדברי הב"ח דביבש אין שורה רוח רעה, הראני כהד"ג מוח"ז רשכבה"ג [המהרש"ם] (שליט"א) [זצ"ל] בפרקא דרבינו הקודש (בבא דששה סי' כ"א) דאיתא שם הגירסא 'שום יבש קלוף שעבר הלילה' ומשמע קצת דלא כהב"ח, אולם י"ל דהב"ח מיירי ביבש לגמרי, מה שאין כן שום יבש דמכל מקום יש בו לחלוות קצת".
2. מיקל.

- (א) עי' הגריש"א זצ"ל (תל תלפיות גליון ס"ג עמ' ט' אות כ', אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ד) – "שום ובצל מיובשים אם לחשוש משום שעבר עליהם לילה, ונטייתו להקל בזה דחשיבא נשתנה צורתו ובפרט אם כמות שהוא לא ראוי לאכילה".
- (ב) יביע אומר (מעין אומר ח"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: 'שביבי שום' שהם יבשים האם הם בכלל איסור שום קלוף או לא. תשובה: יש להקל בזה. [לכתחילה דעת רבנו להחמיר גם באבקת שום, השאלה כמה להקל]".
3. מראי מקומות – קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ח).

ה. שום פרסי.

1. מחמיר.

- (א) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד) – "וצריך להזהיר אנשי עירנו בשומין הבאים מפרס שהם קלופים לגמרי".
2. כשהוא כבוס בחומץ יש להקל.
- (א) הליכות עולם (ח"ו פר' פנחס אות י"ג) – "ושום פרסי שנאכל כשהוא כבוס בחומץ, ושוהה ימים רבים כשהוא קלוף, יש להתיר, שיש לומר שלא על זה הזהירו חכמים".
- (ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ח') – "שום פרסי שנאכל כשהוא כבוס בחומץ, ושוהה ימים רבים כשהוא קלוף, יש להתיר, שיש לומר שלא על שום גדול כזה הזהירו חכמים".
3. מראי מקומות – פך החיים (ס"ק צ"ג), קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ').

ו. טיפות שום (garlic drops).

1. מראי מקומות.

- (א) יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ט') – "שאלה: האם מותר להשתמש בטיפות שום. תשובה: מותר, ויקח זאת בתערובת. [במצאות זה מעורב עם אלוהול]".
- (ב) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות י"ב) – "ואותם חנויות, שמוכרים טיפות אלו, מכשילים את הצבור, ומה שמפרסמים, שטיפות אלו מונעים הרבה מחלות, הנה חז"ל גילו לנו, שאדברא 'שום זה' (שעבר עליו הלילה) גורם לריבוי מחלות ... ולשומעים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב. [אולם העירו כמה ת"ח, דכיון דטיפות השום הנ"ל נעשים ע"י שמהדים את הטיפות, אינו אלא זיעה בעלמא, דלית ביה מששא. ע"כ שמעתי. וצ"ע]".

ז. שום כתוש קפוא, רבועי שום (frozen garlic cubes).

1. מחמיר, אא"כ שיש תערובת.

- (א) יביע אומר (מעין אומר ח"ב פרק א' סי' ד') – "ושאלתי את רבנו: מה הדין לגבי שום טרי או קפוא. וענה מו"ר נר"ו: אסור".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (אהל יעקב) – "היום מוכרים קוביות שום קלוף, לא ברור אם מעורב בתוכו שמן וכו' האם יש לחוש לשום קלוף. תשובה: כן".
- (ג) שבט הקהתי (אהל יעקב) – "שאלה: ראיתי היום שמוכרים שום כתוש קפוא ולמעשה השום קלוף ואולי מעורב עם שמן מדוע לא חוששים בזה לשום קלופה, ואם אין בהם שמן האם זה בעיה, וא"כ מדוע מוכרים אותם כן. תשובה: בהכשרים הטובים מערבין קצת מקליפה כשטוחנין אותו".
- (ד) מטבת הכשר (ארטסקרול, פרק ט"ז הע' מ"ח) – Frozen garlic cubes available today are usually mixed with oil.
- (ה) אהל יעקב (סעי' קל"ח) – "למה שנתבאר שביצה קלופה המעורבת במאכל אחר אין בה חשש אם עבר הלילה, לכן מקילים בזמנינו ועדי הכשרויות, שמוכרים קוביות של שום כתוש כיון שהם מערבים אותם עם שמן וכל מיני חומרים".

ח. מראי מקומות.

1. יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ל"ג, ח"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: אדם שיש לו כמות גדולה של שום קלוף במקרר, האם יש תקנה להתיר זאת. [תחילה אמר מו"ר נר"ו: שיערב זאת עם איזה משהו. ואמרתי לרבנו שמדובר לאחר מעשה וכבר עבר לילה]. תשובה: אין מה לעשות".

ט. בצל קלוף שעבר עליו הלילה.

א. אבקת בצל (onion powder).

1. עי' לעיל - אצל אבקת שום.

ב. בצל יבש (dried onions, onion bits).

1. מחמיר.

- (א) משנה הלכות (חט"ז סי' ט"ז) – "הי' לו להזכיר המחמירין ולהדגיש שזה בגדר סכנתא וכבר אמרו חז"ל פירוקא לסכנתא, והלא כולם כתבו שזה ענין של רוח רעה שאין יודעין מה הוא וא"כ מי הגיד לן שעל בצל יבש או ביצה יבישה אינו שורה הר"ר הנ"ל".
- (ב) הגרח"ק זצ"ל (אהל יעקב) – "האם אנחנו מחמירים באבקת בצל או שום שעבר הלילה, או שמא אומרים פנים חדשות הם ואין להחמיר. תשובה: יזהר".
2. מיקל.
- (א) עי' הגריש"א זצ"ל (תל תלפיות חס"ג עמ' ט' אות כ') [לשונו מובא לעיל], אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ד) – "שום ובצל מיובשים, נטיית רבינו להקל מלחשוש כשעבר עליהם הלילה, דחשיבא נשתנה צורתו, ובפרק אם כמות שהוא אינו ראוי לאכילה".

ולכן מותר להשתמש באבקת 'גריל עוף' המכילה תערובת של מלח, אבקת בצל, אבקת זרעוני סלרי, ופפריקה אדומה, אף מצד הגמ' הנ"ל."

(ב) שבט הלוי (ח"ג סי' קס"ט, קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו אות ד') – "ומייבשים אותם בתנור ... אפשר להקל בכל קולא אפשרית".
(ג) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז') – "בנוגע לבית החרושת לשימורי בצלים, (הקלופים ומיובשים במכונה, ומניחים אותם בקופסאות, ע"מ לשלחם למדינות רחוקות). ... ה"ה בנ"ד שנתייבשו הבצלים הללו וא"א לאכלם כלל, עד שיבשלם היטב ויתרככו ויחזרו לביתם. ובצירוף הטעם שכ' הגמ"ר שאין הרוח רעה מצוי בינינו. נראה שיש להקל ... בנ"ד שאין הבצל ראוי לאכילה מחמת שנתייבש ע"י המכונה, נראה שאפשר לסמוך להקל אף לכתחלה".

(ד) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ט') – "שימורי בצלים המונחים בקופסאות שימורים סגורים, יש להקל אף שעבר עליו הלילה ... שאין ראויים לאכילה אחר שמייבשים אותם".

3. למכירה, יש להקל – לפי האג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ'), לשונו מובא לעיל).

4. מראי מקומות – קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ח).

ג. בצל מבושל או מטוגן.

1. מיקל.

(א) כה"ח (או"ח סי' תק"ד ס"ק א').

(ב) שבט הלוי (ח"ג סי' קס"ט, קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו אות ד', עי' קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ב') – "אפשר להקל בכל קולא אפשרית והיינו כשהם מבושלים **אפויים או מטוגנים כבר**, ואין חשש בזה".

(ג) שבט הקהתי (ח"ה סי' קל"ט) – "דבבצל מבושל אין חשש ... דהסכנה הוא רק בבצל חיים ממש".

(ד) עי' ויען דוד (ח"ד סי' צ"ה) - לשונו מובא לעיל.

(ה) פסקי תשובות (סי' ק"ע סוף אות י"ג) – "ובימינו מצוי ... ובצל קצוץ מטוגן, והעולם נוהגין היתר בהם, ויש להם על מה שיסמוכו".
2. מחמיר.

(א) פסקי בושם (פרק כ"ה סעי' ד').

(ב) שיח יוסף (ח"ג סי' ע"ח) – "אלא נראה דמירי בכל גווני בין בביצה ובין בשום ובצל, בין בחי ובין במבושל".

(ג) קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ז) – "ולמעשה יש להזהר בין בחיים ובין במבושלים".

3. מראי מקומות.

(א) יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ל"ג, ח"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: בצל או שום מבושלים או מטוגנים, האם זה פוטר את בעיית איסור שום קלוף או בצל קלוף. תשובה: יש מתירים בכך, וכדאי לעשות ע"י תערובת. בהזדמנות אחרת ענה מו"ר נר"ו: יש מקלים בכך".

יביע אומר (מעין אומר ח"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: בצל בתוך מרק ירקות שהחלו לחממו ואחר כיבו את הגז וכך נשאר כל הלילה. האם אפשר לאוכלו. תשובה: יש להקל".

ד. בצל סגול, בצל אדום (red onion).

1. מחמיר.

(א) הגר"א קלופט (קונ' שום בצל וביצה הע' כ"ב) – "בצל סגול ... שיש להזהר בו כסתם בצל".

(ב) קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ב) – "בצל סגול - יש להזהר בו כסתם בצל".

2. מראי מקומות.

(א) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"ב, פרק כ"א הע' כ"ג) -

Some Poskim state that the prohibition does not apply to a red onion. [כך שמעתי מפוסקי זמנינו]

ה. בצל ירוק (scallions).

1. מחמיר.

(א) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ה', עמ' ע"ח) – "בצל ירוק שיש בו עלין ירוקין, אם השערות שבראשו קיימין שפיר דמי, ואם לאו יש בו משום בצל קלוף".

(ב) הגר"ח"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ל"ב) – "שאלה: בגמרא נידה (דף י"ז ע"א) איתא, אמר ר"ש בן יוחאי ה' דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו האוכל וכו' ובצל קלוף וכו' שעבר עליהן הלילה. ע"כ. מהו הכוונה האם לבצל רגיל, אבל בצל ירוק יהיה מותר לאכול אף שהיה קלוף ועבר עליו הלילה, או שגם בבצל ירוק יש ליזהר. תשובה: יש ליזהר".

עי' הגר"ח"ק זצ"ל (אהל יעקב, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' ק"ל) – "האם החזון איש זצ"ל סבר שאין חשש בצל ירוק קלוף שעבר הלילה. תשובה: למה".

(ג) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ח, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"ד) – "שאלה: האם בבצל ירוק יש חשש כשהוא קלוף. תשובה: כן".

(ד) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות י"ז) – "גם בצל ירוק קלוף בכלל איסור לינת לילה".

(ה) מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ד).

(ו) דברי אור (ח"ד סי' ס"ה) – "בצל ירוק קלוף שעבר הלילה ... מתחייב בנפשו ... ומסתבר דכן הוא בכל מיני בצלים".
2. מיקל.

(א) חזו"א (מעשה איש ח"ב סוף עמ' קל"ו, מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"א הע' ב') – "בכתבי הג"ר שמריהו גריינמן זצ"ל כתוב ששמע ממרן החזו"א זצ"ל שבבצל ירוק אין חשש משום בצל קלוף שעבר עליו הלילה. ואמרתי דבר זה למרן (שליט"א) [זצ"ל] ואמר דמסתבר כן שהוא ירק, וכעין שכ' בפ"ת (סי' צ"ו סק"ג) מחמו"ד דבצלים קטנים אינם נחשבים דבר חריף".

(ב) הגר"ש זצ"ל (להלכה עמ' ככ"ה אות ט"ו, אהל יעקב בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"ד, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' ק"ל) – לשונו מובא לקמן.

(ג) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"א אות א') – "בבצל ירוק אין חשש משום בצל קלוף שעבר עליו".

(1) מציון תצא תורה (ח"א יו"ד סוף הע' ק"ל) – "ובספר קובץ מבית לוי יורה דעה (עמ' צ"א-צ"ב) שכתב על בצל ירוק דמסתבר שאי"ז בצל אלא ירק, וציין לפ"ת (יו"ד צ"ו סק"ג) מהחמודי דניאל שבצלים קטנים אינם נחשבים לדבר חריף. ויש להעיר שכל זה נכון לפי הבנת ספר מעדני השלחן שהבין שהחמודי דניאל איירי בבצל ירוק, אבל לפי מה שכתב הכף החיים (סימן צ"ו) שבצל קטנים תלוי אם נגמרו בישולם וצ"ע אם נוכל להביא ראיה מדברי החמודי דניאל".

(ד) שבט הקהתי (אהל יעקב הע' קע"ח, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"ד, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' ק"ל) – "האם בצל ירוק קלופה הנקרא scallion שייך לסכנה של ביצה ובצל קלופה שעברו הלילה. תשובה: דעת הגר"ש אלישיב זצ"ל דבצל ירוק אינו בכלל בצל לגבי בצל קלוף וכן מובא בשם החזו"א איש זצ"ל".

(ה) הגר"ש ז' אולמן (להלכה עמ' ככ"ה הע' ט"ו).
 (ו) אהל יעקב (סעי' קמ"ג) – "בבצל ירוק אין חשש משום בצל קלוף שעבר עליו הלילה".
 (ז) הכשרות למעשה (עמ' תל"ה) – "יש להקל בבצל ירוק שאינו בכלל האיסור".
 (ח) הגר"א קלופט (קונ' שום בצל וביצה עמ' פ"ג אות ח') – "בצל ירוק חתוך שעבר לילה אין חשש דאמרו בצל קלוף [אמנם יש סכנה אחרת בלא גדל זרת עיין עירובין דף כ"ט ושיעור זרת יש דעות י"א חצי אמה י"א שליש אמה י"א שני טפחים ומחצה י"א טפח]".

3. למחמירים: רק החלק הלבן, או גם החלק הירוק.

(א) רק החלק לבן.
 (1) הכשרות (פרק י"ח הע' נ') – "ושמעתי מפוסקים שמסתבר שבבצל ירוק אין חשש קלוף שעבר עליו הלילה אלא בחלק לבן".
 (2) קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"א) – "ואף לחוששים, מסתבר שאין לחשוש אלא בחלק הלבן".
 (4) מראי מקומות – אבני דרך (חי"ב סי' קנ"א).
 (א) דבר"ך יאיר (ח"ג יו"ד סי' כ"ח) – "נלע"ד שיש להחמיר בזה. ויש לאסור כל סוג של בצל שנקלף ועבר עליו לילה שלם. ולכן יש להקפיד להשאיר חלק מקליפתו עמו כדי להתירן באכילה".
דבר"ך יאיר (ח"ה הוספות ומילואים אות כ"ג, עמ' תנ"א) – "במ"ש בחלק ג (סי' כח) לגבי בצל ירוק קלוף שעבר עליו הלילה, נשאלנו בדין העלים של הבצל ירוק אם רשאי לאכלם לאחר שהבצל נשאר קלוף בלילה, והשבנו להקל שהרי מדברי כה"ח שהבאנו שם משמע דיש להקל אף בבצל ירוק עצמו, ודיינו שנחמיר בו עצמו אבל בעלים שאינם נקראים בצל אלא עלים יש להקל, וכעין מ"ש מרן הראש"ל שליט"א [זצ"ל] ביבי"א (ח"ב חיו"ד סי' ז אות ז) להקל באבקת ביצים שעבר עליה הלילה שהרי אין על זה שם ביצה וה"נ אין על זה שם בצל".

1. צנון קלוף (radish).

1. מיקל.
 (א) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ו', בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ה') – "צנון קלוף אין חשש להשהותו שיעבור עליו הלילה".
 (ב) הגר"ח זצ"ל (דולה ומשקה סוף עמ' שס"ג, דרך אכילה עמ' פ"ג [לשונו מובא לקמן]) – "צנון חתוך שעבר עליו לילה האם מקפידים בזה, שבגמ' לא נזכר צנון. תשובה: לא".
 (ג) הו"ד במטבח הכשר (ארטסקרול, פרק ט"ז הע' מ"ה).
 (ד) הגר"א קלופט (קונ' שום בצל וביצה עמ' פ"ג אות ח') – "צנון קלוף אין בעיה".
 2. מחמיר.

(א) חוט שני (שיעורי שלמי תודה תפילה וענינים עמ' קנ"ה אות רנ"ה) – "בגמ' נדה י"ז א' מבואר דשום ובצל שעבר עליהם הלילה יש בהם רוח רעה, ובשאר דברים חריפים לא מוזכר, ושמעתי מהגר"ק דיש מחמירין בכל הדברים החריפים כגון חזרת וצנון, וכן הוא נוהג".

ע"י חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ו' [עמ' ע"ח]) – "בצל שמשירין ראשו אין בו משום בצל שעבר עליו הלילה וכו'". ושאר ירקות לא נזכר קפידא בלא ראש שעבר עליו הלילה, זולת אם נדמה אותם לשום ובצל, ויש מקום לזה בירקות החריפים".

3. מראי מקומות – דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ט, עמ' רצ"ג), שמירת הגוף והנפש (סי' ג' סעי' ג'), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ג, הע' נ"ב), קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ה).

(א) קב זהב (סוף סי' י"ד) – "והנה העולם נזהרין גם בצנון בקלופה שעבר עליו לילה לאסור ולא מצאתי שום רמז לזה בשום מקום וצ"ע".

2. חריין קלוף.

1. מיקל.

- (א) הגר"ח זצ"ל (דרך אכילה עמ' פ"ג) – "שאלה: האם מה שכתוב בגמ' דשום ובצל וביצה קלופה שעבר עליהן הלילה אין לאכלן משום רוח רעה, זה בדוקא שום ובצל או גם שאר דבר החריפים, ונפק"מ לגבי ער"פ שחל בשבת האם חייבים לפורר את החריין בליל יו"ט בשינוי או שאפשר גם מע"ש. תשובה: דוקא במה שנאמר בגמ'".
2. מחמיר.
- (א) חוט שני (שיעורי שלמי תודה תפילה וענינים עמ' קנ"ה אות רנ"ה, עי' שאר עניני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ו' [עמ' ע"ח]) - לשונם מובא לעיל.

ח. מראי מקומות.

1. מ"ב (סי' שי"ט ס"ק י"א) – "יש לזהר במה שנוהגין העולם להכין **הבצלים בחומץ** לאיזה תיקון מאכל לסעודה ג' ובוררין העלין הטובים מן הכמושים והמתולעים שלא יעשו זה רק סמוך לסעודה וגם יזהר שלא יברור הכמושים מן הטובים דזה הוי פסולת מן האוכל וכמש"כ בסק"ז. ובש"ג כתב דנהג **להכין זה מע"ש** דקשה לזהר בעניני הברירה בזה והנה המחמיר ועושה כן תע"ב [א"ר]".
2. חוט שני (שאר עניני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ב', עמ' ע"ז) – "צ"ע בדבר שאינו מאכל הראוי כעת לאכילה, אלא רק מוכן לבישול, אם יש בו משום בצל קלוף שעבר עליהם הלילה".

י. ביצה קלופה שעבר עליה הלילה. א. הלכה.

1. מחמיר [גורס כן בברייתא].
- (א) ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ה'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים האוכל אותן דמו בראשו שום נקלף וביצה קלופה".
- (ב) מהר"ם מרוטנבורג (ספר סיני וליקוטים סי' תפ"ה), הו"ד הג' מרדכי (שבת פרק י', רמז תס"א) – "ומביצה קלופה ששאלתם אמאי לא חיישינן לרוח רעה כדאיתא פרק כל היד [נדה יז, א], יפה כתבתם דדילמא לא שכיח בינינו, אי נמי כתבי קודש שעליהן מצילין".
- (ג) סמ"ק (מצוה קע"א), הו"ד באורחות חיים (סוף הל' מעקה).
- (ד) פסקי רי"ד (נדה דף יז.).
- (ה) האגודה (נדה פרק ב' אות ט').
- (ו) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ה).
- (ז) וכן הפוסקים – יש נוהלין (אזהרות מן הסכנה), של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד), פר"ח (ס"ק ט' ד"ה דע), לחם הפנים (ס"ק ע"א), גר"ן (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז'), מנורת המאור (אות שט"ז), זבחי צדק (ס"ק ס"א), לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-א'), ערה"ש (סעי' כ"ב), מהרש"ם (ח"ד סוף סי' קמ"ח, "דגם בזה"ז אסור וה"ה ביצה"), מנחת פתים (ריש סי' קט"ז), עצי העולה (ערך סכנה סי' קט"ז סעי' כ"ד), אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ'), "לדינא אף שראוי להחמיר כגמ' דידן בשם רשב"י אבל בהא דקולפין לקבוצ חביות להקפא הנכון שמותר"), אבן ישראל (ח"ט סי' קכ"ו אות ג', "כל העולם נזהר בזה"), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ג, "אנו מחמירים בזה"), יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ח'), משנה הלכות (ח"ב סי' כ'), תשובות והנהגות (ח"ג סי' רנ"ו), שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק א'), חזון אליהו (קובץ בית הלל גליון כ"ז עמ' קכ"ב, "ויש אומרים שביצה אינה אסורה אם נשארה קלופה כל הלילה ודווקא 'בצל ושום' עיין רש"י נדה (דף יז) משכ"ב, אולם להלכה גם יש להחמיר בביצה קלופה").
2. משמיט "ביצה" – רש"י (נדה דף יז. ד"ה שעבר, "שעבר עליהם הלילה. אכולהו קאי אשום ובצל ומשקין"), יעב"ץ (סידור ח"ב עמ' תתקמ"ו אות ז'), בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד, רב פעלים יו"ד ח"ב סי' י"ג ד"ה מיהו, "לא יאכל שום ובצל שעבר עליהם לילה אחת אחר שנקלפו").
- (א) יש גירסא – אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ' ד"ה וגם, דברות משה נדה דף יז., "ודאי יש מקום לומר שבגירסת רש"י בגמ' לא היה כתוב ביצה וא"כ פליג רש"י וסובר שבביצה קלופה ליכא סכנתא, וקצת מסתבר יותר לומר שרש"י לא החסיר כלום דאין שום טעם שיחסיר דבר אחד מהגירסא בגמ'").
- (ב) מראי מקומות – פסקי אליהו (ח"א סי' ט'), קב זהב (סי' י"ד ד"ה ואגב), ישכיל עבדי (ח"ז או"ח סי' מ"ד שאלה ד' אות א'), קונ' שום בצל וביצה (ביאורים סי' א').
- (1) רש"י (נדה דף יז.) – "רש"י ... חסר בדבריו ביצה".
- (2) חלקת יעקב (יו"ד סי' י"ד אות ד', סי' ל"ט אות א') – "לולא דמסתפינא, דלרש"י לא הי' כלל הגירסא של ביצה קלופה, וכמפורש שם ברש"י ד"ה שעבר עליהם הלילה, אכולהו קאי אשום ובצל ומשקין ולא הזכיר כלל ביצה. ויש לי סמך לזה, דבחי' הרשב"ץ, בעל התשב"ץ, הנדפס כעת מחדש בש"ס ארץ ישראל בהוצאת אל המקורות, וזה לשונו בפרק כל היד העושה דברים האלו מתחייב בנפשו, שום ובצל קלופים שעבר עליהן הלילה ומשקין מזוגין וכו' ולא הזכיר כלל ביצה קלופה, באופן שיש לשער שלא היה לפניו הגירסא כלל של ביצה קלופה".
- א. מש"כ בשם הרשב"ץ, עי' הוצאת כתב סופר [על אוצר החכמה] נדה דף יז. ד"ה העושה, שהזכיר "ביצה".
3. מראי מקומות – אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה ד"ה וכשאני), דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות א', יו"ד סי' ל"א אות ט').
- (א) שלחן חי (סי' ב' אות ד') – "יש מי שאומר דלא שייך לגמרי האיסור דביצה קלופה שעבר עלי' הלילה רק בשום ובצל ואין הלכה כן והמיקל כדבריו במקום הפסד קצת אין מזניחין אותו".
- (ב) יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל"ז) – "שכחו והשאירו שני דליים של ביצים טרופות, ועבר עליהם הלילה, יש לסמוך להקל במקום הפסד מרובה".

ג) תשובות והנהגות (ח"ה סי' רנ"ו) – "איתא בנדה (יז א) ה' דברים העושה אותם מתחייב בנפשו, והאוכל שום קלוף וכו', וביצה קלופה, דמו בראשו, ע"ש. ובמסכתא דרך ארץ רבה (ר"פ י"א). ונשאלתי ממוסד לבנות על מקרה שהשאירו כמאה ביצים קלופות מבושלות כל הלילה האם אסורות באכילה. ולע"ד נראה דאף שהמנהג לאסור מ"מ בדיעבד ובשעת הדחק, יש להתיר מכמה צדדים ... ובצירוף כל הטעמים האלו, התרתי בדיעבד ובשעת הדחק לאוכלם, שבמקום צורך ומצוה ובפרט דרבים, יש להקל וכמש"נ".

ב. ביצי יונים, אווזים, וכדו'.

1. מחמיר.

א) עי' הגר"ק זצ"ל (קוני' שום בצל וביצה עמ' פ' אות י"ב) – "שאלה: האם גם בביצים שאינן ממין תרגול (כגון ביצי יונים, אווזים וכדומה) יש להיזהר משום סכנת ביצה קלופה שעבר עליה הלילה. תשובה: אסורים בלא"ה. [שמעתי שטעמו של מרן שליט"א משום שאין לנו מסורת לאכלם. ופעם אחרת ענה על שאלה זו בעל פה 'אין שום הבדל' דהיינו שיש להיזהר בהם כמו בביצי תרגול]".

ב) קוני' שום בצל וביצה (סעי' כ"ד) – "ביצי יונים ושאר מינים שאינם מן תרגול - יש להיזהר בהם כמו בביצי תרגול".

ג. קליפת החלבון (white).

1. מיקל [צריך להסיר החלבון, ולא רק הקליפה קשה].

א) מאירת עינים (איטינא, הגהות סוף הספר, סוף נ"ב-ב') – "כי דברי רש"י מכוונים אכולהו קאי אשום כו' הנך תלת ולא אביצה קלופה שלזה אין מקום באמת להנך תנאי שעבר עליו הלילה. דהנה במס' שבת דף ק"ח ב' איתא אתרוג צנון וביצה אלמלא קליפתן החיצונה (אין יוצאין מבני מעיים לעולם). ומפרש רש"י שם דקליפתן החיצונה (דביצה) הוא החלבון, ואידי דנקיט באתרוג וצנון לשון קלופה תני בה נמי לשון קלופה. והך ביצה קלופה דהכא נמי כוונתו כמו הך דשבת הנ"ל (דקלופה מקליפתה החיצונה דהיינו מהחלבון). והא דמנינן לה הכי גבי שום ובצל, ג"כ מחמת קלופה דתני בהו, כפירש רש"י בשבת הנ"ל, ואין מקום להצריך בה הך תנאי שעברו עליהם הלילה. ובכוונה בא השלילה בדברי רש"י הך דביצה קלופה, ודוק".

ב) עי' יד חנוך (סי' ל"ה אות ב') – "אמרתי לפרש ביצה קלופה שאמרו בפ"ק דנדה, הכוונה שנקלף החלבון מן החלמון, אבל אין הכוונה שנקלף קליפתה הקשה, וכאותה שאמרו (שבת דף ק"ח ע"ב) אתרוג צנון וביצה אילמלא קליפתן החיצונה אינן יוצאין מבני מעיים לעולם, ופרש"י קליפה החיצונה דביצה היינו החלבון ...".

2. מחמיר [חולק].

א) אפרקסטא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה, ד"ה אמנם) – "כי בקיאות ודבר חכמה יש כאן, מ"מ במכהד"ג בעל מאירת עינים ז"ל, קשה מאד להעמיס זה בכונת רש"י ז"ל, מדכ' אכולהו קאי כו', ואילו ה' כונתו לומר דלא קאי אביצה, לא הול"ל אכולהו קאי, אלא הכי הול"ל על שום ובצל ומשקין קאי, והוי אתי לאפוקי בזה ביצה. ומדכ' 'אכולהו קאי' אדרבה משמע איפכא, דקמ"ל דלא תיפוק שום חד מנייהו. אלא ודאי כמ"ש רש"י דחסר תיבת וביצה, ומ"מ אהני לן טובא בקיאות המאירת עינים ז"ל, דבזה יש להבין דברי רש"י ז"ל מאי קמ"ל במ"ש אכולהו קאי, היכי הוי ס"ד דלאו אכולהו קאי, דהי מנייהו תיפוק מתנאי דעבר לילה, וכי ס"ד דבלא עבר לילה לא ליכול אנש שום ובצל קלוף. א"ו הא קמ"ל, דלא תימא דביצה לאו בחדא מחתא הוא עם השאר, דבביצה מיירי בקלופה מהחלבון, ובכה"ג איכא סכנה בכל זמן ועידן, לז"כ דלא כן הוא, אלא דוקא אכולהו קאי גם אביצה, ולא משום סכנת שאינו יוצא מבני מעיים, אלא משום סכנה סגולית כאינך ואפי' קלופה רק מקליפה הקשה".

ב) ביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ח') – "ראיתי ... כוונת הגמ' נדה לומר דסכנה לאכול החלמון בלא החלבון. עכ"ד. ולפע"ד בודאי שאין לסמוך על המצאה זו לדינא כלל. וכמה תשובות בדבר, שהיאך ...".

ג) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ד', סוף עמ' ע"ז) – "ביצה שהקליפה החיצונה שלה סדוקה, אבל הקליפה הדקה אינה סדוקה, חשיב ביצה שאינה קלופה".

ד) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י').

ה) פשוט הפוסקים.

3. מראי מקומות – קב זהב (סי' י"ד ד"ה ועו"ל), עוללות משה (בס' דגל אפרים סי' כ"ח ס"ק ד' ד"ה ונתעוררתי).

ד. חלמון (yellow).

1. מיקל – שלחן חי (סי' ב' אות ד', "כיון שלא הזכירו שום פוסק זו הסכנה וגם הרופאים אומרים שטוב לאכול החלמון שלא החלבון משו"ה אין להחמיר").

2. מחמיר – סתימות הפוסקים.

ה. ביצה: חי או מבושל.

1. רק חיה.

א) בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "ממנהג העולם הוא להיפך ראייה דבכל עש"ק מערבין ביצה מבושלת עם חומץ להיות מאכל ליום ש"ק אלא שיי"ל דכיון שנתערב בחומץ קודם שעבר הלילה אין סכנה בכה"ג אמנם מהא דמושחין החלה בביצה מלמעלה וזה ל"ח תערובת שעומד בפ"ע ... והסכנה האמורה בש"ס הוא רק בשעבר עליה הלילה כשהיה חיין".

ב) מנחת פתים (ריש סי' קט"ז) – "ועיין שו"ת בית שלמה יו"ד סימן קפ"ט דדוקא חיה אבל מבושלת שרי".

ג) כה"ח (או"ח סי' תק"ד ס"ק א').

ד) אבני ישפה (ח"א סי' קמ"א ענף ג').

ה) ל"ט מלאכות (רביעט, עמ' תקמ"ג).

2. רק מבושל.

(א) יד מאיר (סי' י"ט) – "שבת שובת בית שלמה הנדפס מחדש העלה ג"כ להחמיר בביצה חי' שבורה שעבר עליו הלילה. הנה באמת לשון הש"ס אינו מורה כן דאמר לשון אכילה האוכל ובביצה חי' שייך לשון גמיעה".

(ב) דגל אפרים (סי' כ"ח, ע"ש בעוללות משה ס"ק ג') – "דדוקא ביצה צלוי' אסרו חז"ל משום ר"ר לא בגמיעת ביצה חי' וכן מורה לשון חז"ל באמרום ה' דברים וכו' האוכל אותן דמו בראשו ואם כוונתם לביצה חי' גמיעה קרי' לי' ולומר דהש"ס מיירי שלנה הלילה ביצה חי' ואח"כ צלאה וע"כ אמר לשון האוכל זה דוחק. וגם לשון קלופה מורה על צלוי' וחומרה הבית שלמה חומרה גדולה".

(ג) פרי השדה (ח"ג סי' ס"א אות ב') – "ואין להוסיף על מה שאחז"ל קלופה אבל לא שבורה, וקלופה לא הוי רק בביצה צלוי' או מבושלת שנקלפה".

(ד) קב זהב (סי' י"ד ד"ה ואגב) – "מצאתי בשו"ת בית שלמה ... ובמחכת"ה לא ראה תשובת מהר"ם הנ"ל דמוכח דקאי על מבושל ושוב יש לומר שבטרופה ליכא סכנה".

(ה) משמרת שלום (אות ד').

(ו) חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"י אות ט"ז, עמ' שע"ו אות י"ד) – "הורה מרן החזו"א זצ"ל ... על ביצה קלופה חי' שעבר עלי' הלילה מה דינה וענה שאסור להשליכה לאשפה ... וראיתי שמו"ר התיר לבנו שליט"א על סמך פסק זה של מרן להלין לכתחילה בלילה ביצה חי' שהיתה פתוחה בצלחת רק אמר לו שיכסה אותה".

(ז) על שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ה' ס"ק ו', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו אות ב', בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ב') – "וע"פ הנ"ל י"ל דגם לענין ביצה ושום הכי הוא, וידעתי שבתשובת בית שלמה יו"ד ח"א סי' קפ"ט מחלק ביניהם מכ"מ אין הכרח, וכבר הביא בד"ת ס"ק ע"ד גם בזה מקילים ועכ"פ אין בידינו למחות ובפרט דאין אנו יודעים עד מה דבית שלמה כ' דעיקר ההקפדה בביצים חיים ובאמת פשטות הש"ס מורה יותר בביצים צלויים דבזה שייך ביצה קלופה לא בגמיעת ביצה - ולהחמיר בשניהם אין לנו כח בזה".

(ח) הגר"ש פורסט שליט"א (שיעור 3-11-2012).

1) ראה ברורה מהר"ם מרוטנבורג (ספר סיני וליקוטים סי' תפ"ה) הו"ד הג' מרדכי (שבת פרק י', רמז תס"א), שגם מבושל אסור. **3. חיה וגם מבושלת.**

(א) על שלחן חי (סי' ב' אות ב') – "אין סכנה רק בביצים צלויים או מבושלים כשהם קלופים אבל בביצה חי' אין סכנה אפילו נטלו קליפתה ומונח בכלי כל הלילה ולכתחילה ודאי יש ליזהר אפילו בחי' ושום ובצל נוהגין העולם להחמיר בחי' שלא לאכול אם נקלפה ולפע"ד דבמקום שאין מנהג ידוע להקל בביצה חי' אם מונח בלא קליפתה יש להחמיר אפילו בדיעבד כמו בשום ובצל (על' לקמן ס"ד דיכולין להקל)".

(ב) פסקי בושם (פרק כ"ה סעי' ד').

(ג) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ד', אות ו', מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ל"ג, ח"ב פרק א' סי' ד') – "שמדברי הגמ"ר הנ"ל יש להוכיח שאף בביצה מבושלת יש לחוש לזה. וכאשר יראה המעיין. וכן ראיתי בתשו' יד מאיר (סי' יט) הנ"ל, שדחה דברי ה' בית שלמה בזה".

(ד) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז) – "וגם בביצה מבושל יש להקפיד".

(ה) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ג', ~~הע'~~ י"ד, דף הכשרות חי"ג-ח' עמ' א').

(ו) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות י"ט) – "אין חילוק בין ביצה חיה קלופה שעבר עליה הלילה, לבין מבושלת, דשניהם אסורים. כן הוא דעת רוב הפוסקים".

(ז) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י').

(ח) שיח יוסף (ח"ג סי' ע"ח) – "אלא נראה דמיירי בכל גיוני בין בביצה ובין בשום ובצל, בין בחי ובין במבושל".

(ט) קונ' שום בצל וביצה (סעי' ט"ז) – "ולמעשה המנהג להיזהר בכל אופן".

4. מראי מקומות – ארחות חיים (בקונ' עובר אורח סוף סי' ד'), מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ד אות ב'), תשובות והנהגות (ח"ה סי' רנ"ו אות ב').

(א) על אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה ד"ה הנה) – "אמנם מדברי התוס' שבת קמ"א ע"ד סד"ה 'הוי' המובא להלן. יש להביא רא' דלא כפרי השדה, דהרי התירו לדוך שומים ובצלים ביו"ט משום דהנדוכים מעיו"ט יהי' אסורי' משום רוח רעה. והרי התם שומין הנדוכים הוי כביצה טרופה ומ"מ פשיטא להו דיש בו משום רוח רעה, אלא ודאי דאין חילוק, ואולי יש לחלק משום דשם עכ"פ מקורם נקלפו. אמנם גוף הראי' של הפרי השדה הנ"ל איכא למידק בה ...".

(ב) דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות ד', יו"ד סי' ל"א אות ח') – "ובשו"ת בית שלמה יו"ד סי' קפ"ט העלה, שבביצה מבושלת ליכא הך ענינא דגדה י"ז ע"א ... וקם דינא דהבית שלמה שהיה פוסק מובהק וראוי לסמוך עליו אפילו בחמורות וכאשר קבלתי מפי צדיקים שלפנינו".

1. **אבקת ביצים** (egg powder).

1. מחמיר.

(א) משנה הלכות (חט"ז סי' ט"ז) – "אבקת ביצים ... הי' לו להזכיר המחמירין ולהדגיש שזה בגדר סכנתא וכבר אמרו חז"ל פירוקא לסכנתא, והלא כולם כתבו שזה ענין של רוח רעה שאין יודעין מה הוא וא"כ מי הגיד לן שעל בצל יבש או ביצה יבישה אינו שורה הר"ר הנ"ל".

2. מיקל.

(א) דגל אפרים (סי' כ"ח אות ד') – "וגם אם נאמר כד' הבית שלמה אך על נד"ד ששב לעפר ועל עפר אין שום ר"ר שורה הש"י יזכנו לקיים בנפשינו ונפשי כעפר לכל תהי' ואז לא ישלוט עלינו שום דבר רע ונעלם לציון ברנה".

(ב) שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ה' ס"ק ז', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ד', הע' ז', בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ד', הע' ח') – "כיון שנתייבש ונעשה כעפר".

(ג) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ז') – "הנה פשט המנהג בדורינו באה"ק ת"ו, לאכול ולהשתמש באבקת ביצים המובאים מאמריקה. ע"פ הגאון מופת הדור רצ"פ פראנק שליט"א, וסיעתו. ולא חששו כלל לדין ביצה קלופה שעבר עליה הלילה. ומאז אמרתי שטעמם ונימוקם עמם, שכיון שנתייבשה ולא חזיא לאכילה, הו"ל כי עפרא בעלמא, עד שיגבולו כדרכה ותחזור ככראשונה. ומכיון שחומרא זו אינה אלא סגולה אין לנו אלא מה שאמרו חכמים ביצה קלופה כברייתה, משא"כ בזו שנשתנית מברייתה, ואין עליה שם ביצה. וכאשר דמיתי מצאתי בדרכי תשובה (סי' קטז ס"ק עד), בשם שו"ת דגל אפרים (סי' כח), שכ', שביצה קלופה שנתייבשה ונעשית כעפר י"ל דשרי".

יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל"א) – "אבקת ביצים המיובאת מחו"ל, מותר להשתמש בה. אך ביצים שאנו יודעים שהיו פתוחים בלילה, אסורים".

(ד) פסקי תשובות (סי' ק"ע סוף אות י"ג) – "ובימינו מצוי אבקת ביצים ... והעולם נוהגין היתר בהם, ויש להם על מה שיסמוכו".

(ה) דבריך יאיר (ח"ה הוספות ומילואים אות כ"ג, עמ' תנ"א) – לשונו מובא לעיל.

(ו) אבני דרך (ח"ו סי' ק"ד הע' ג') – לשונו מובא לקמן.

3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ע"ד), חלקת יעקב (יו"ד סי' י"ד אות ג', סי' ל"ט אות א'), ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות כ"ח), הכשרות (פרק י"ח סעי' י"ד), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו), אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק ל"ב), עמודי הבית (ח"ג, ח"ד הע' כ"ג, לשונו מובא לעיל), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"ב), קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ח).

(א) הר צבי (יו"ד סי' ע"ד ד"ה עוד) – "עוד יש להתיר בענין אבקת ביצים, עפ"י"מ דאיתא בנדה ...".

(ב) הגר"ח"ק זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ד) – "יש היום בשוק אבקת ביצים וכן אבקת שום, האם אין בזה חסרון של ביצים קלופות ושל שום קלוף. תשובה: תערובת בדר אחר מותר".

(ג) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) –

I mashed eggs on erev Shabbos for the Shabbos day seudah. I didn't put anything in, no salt, no oil, nothing. [Simple husband/wife miscommunication - I was just told to mash it.] Is there a problem being that it was left overnight like that?

R' Y. Berkovits wrote: The minhag is not to use peeled garlic, onions, and eggs that were left overnight. However, we see that we are mekil with garlic powder, even though nothing has been done to it besides grinding the raw garlic. We say that it is panim chadashos. The question is, at what point does it become panim chadashos. Maybe simply mashing the eggs would help too. I think you could be mekil. [Additionally, Rav Moshe says it is possible that there was never a minhag regarding eggs and it is just a printing mistake.]

(ד) עי' לעיל - לגבי אבקת שום.

ז. קצף הנעשה מביצים, ללא תערובות.

1. מחמיר, דינו כביצה.

(א) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז סוף אות ד', בענייני יו"ד עמ' צ"ב סוף אות ד') – "וקצף מביצים דינו כביצה ולא כאבקה".

(ב) תשובות והנהגות (מה טובו גליון י"ב עמ' צ"ז אות א') – "קצף הנעשה מביצים ללא תערובת ועבר עליהם הלילה דינם כביצה קלופה שעבר עליה הלילה דאין לאוכלה".

2. מיקל, דינו כאבקת.

(א) אבני דרך (ח"ו סי' ק"ד הע' ג') – "קצף הנעשה מביצים ועבר עליו הלילה אין לחוש בו לסכנה, כיוון שבעניינים סגוליים אין להוסיף על האופן בו חששו לסכנה (כדין אבקת ביצים)".

(ב) הגר"א חנניה (בית ההוראה אהבת שלום ח"א יו"ד שאלה ס"ד, עמ' ק"ב) – "מאחר ופנים חדשות באו לכאן אין לחשוש בזה לסכנה, דבעניינים סגוליים אין לנו אלא באופן שחששו בו לסכנה. וכ"כ בשו"ת יביע אומר ח"ב יו"ד (סי' כ' ס"ק ז') לגבי אבקת ביצים, דכיון שפנים חדשות באו לכאן, אין לחוש בזה לסנה דביצה קלופה, עיי"ש".

3. מראי מקומות – קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ט), אהל יעקב (סעי' קל"ג).

ח. מנהג לאכול ביצים עם בצל בשבת (eggs & onions): כשעבר הלילה.

1. מחמיר.

(א) מנחת יצחק (ח"ט סי' כ"ח) – "ע"ד שהרבה יראים נוהגים לעשות בש"ק ביצים ובצלים וכבד עם שומן, וישנם שעושים אותו מע"ש, אבל אינם מתקיימים היטב, וביותר למי שאין לו מקרר. הנה לעשות מע"ש, יש לחוש, גם למה דאיתא (במס' נדה י"ז ע"א), חמשה דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו, האוכל שום קלוף, ובצל קלוף, וביצה קלופה, שעבר עליהם הלילה וכו'".

(ב) אוצרות השבת (פרק ו' סעי' כ"ז).

2. מיקל.

(א) בית שלמה (י"ד ח"א סי' קפ"ט) – "ומ"ש כ"ת להתיר דלא אמרו בש"ס בביצה קלופה הוא סכנה רק במבושלת ולא בביצה חיה הנה ממנהג העולם הוא להיפך ראייה דבכל עש"ק מערבין ביצה מבושלת עם חומץ להיות מאכל ליום ש"ק ... והסכנה האמורה בש"ס הוא רק בשעבר עליהן הלילה כשהיה חיין".

(ב) חזו"א (דינים והנהגות פרק י' אות י') – "ביצים קשות היו ממעכין אותן ומערבין בהן שמן ובצל מערב שבת (מחמת חשש לישא) והי' אוכלן בשבת ולא חשש מחמת שעבר עליהן הלילה (כיון שהוא בתערובת וכמאכל מחודש)".

(ג) קהלות יעקב (שיעורי שלמי תודה תפילה וענינים עמ' קנ"ה אות רנ"ו) – "והנה מרן החזו"א זצ"ל היה מכין בע"ש את המאכל של הביצה עם בצל בשמן בשביל לאכול בשבת בבוקר משום שחשש לעשות כן בשבת משום מגבל, ושאלתי למרן הקה"י זצ"ל מדוע לא חשש מרן החזו"א זצ"ל לביצה שעבר עליה הלילה דיש חשש סכנה, והשיב מרן זצ"ל, דע"י שנתן בה שמן ובצל נהפך לתבשיל שלא שולט בו הרוח רעה, והביא ראייה מרפ"ב דביצה".

(ד) אבן ישראל (ח"ח סי' י"ט אות א') – "ואי שאלתו מצד ביצה קלופה ובצל קלופה, כיון שנעשו מאכל יחד לית לן, וזהו אחד מהדברים שכל אחד לחוד אסור, ובתערבו יחד מותר".

(ה) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו, בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ג') – "כאשר הביצים או הבצלים מעורבים במאכל אחר אין חשש. וע"כ מותר להכין מאכל ביצה עם בצל מערב שבת כשהוא מוכן לאכילה".

(ו) ויצען דוד (ח"א יו"ד סי' קי"ט) – "שו"ת בית שלמה ... דאפילו לאותן החלוקים על זה ... בנדון דידן יש לצדד עוד דהוי כלי בתוך כלי, שהביצים היו בקופסא והקופסא בתוך המקרר ... ביצים מבושלים קלופים מערב שבת שלנו בתוך כלי בפריזידער, מותר לאכלם בשבת".

(ז) רבבות אפרים (ח"ה סי' תקכ"ג) – "אם זה נמצא בסיר מכוסה או במקרר אין לזה דין ביצה קלופה, והריא' שמלפני שבת מכינים ושמים במקרר. ולכאורה זה פשוט".

(ח) ל"ט מלאכות (רביעט, עמ' תקמ"ג).

(ט) הגר"ש פורסט שליט"א (שיעור 3-11-2012, שיעור 2-3-2013).

3. הטעמים להקל.

(א) שהביצה מבושלת – בית שלמה (י"ד ח"א סי' קפ"ט, לשונו מובא לעיל), ל"ט מלאכות (רביעט, עמ' תקמ"ג).

(1) החולקים – עי' לעיל.

(ב) תערובת – חזו"א (דינים והנהגות פרק י' אות י', לשונו מובא לעיל), הגר"ש זצ"ל (שבות יצחק ח"ד פרק ב' הע' י"ג, "דכל הביאורים שנאמרו באחרונים לישב המנהג ללוש בצל וביצה, אין די בהם כדי להתיר לכתחילה, ולכן יכינו הכל מערב שבת, ואין חשש בבצל וביצה קלופים כשהם בתערובת עם דברים אחרים").

(1) תערובת עם חומץ – בית שלמה (י"ד ח"א סי' קפ"ט, "דבכל עש"ק מערבין ביצה מבושלת עם חומץ להיות מאכל ליום ש"ק אלא שי"ל דכיון שנתערב בחומץ קודם שעבר הלילה אין סכנה").

(2) תערובת עם בצלים – אבן ישראל (ח"ח סי' י"ט אות א', מאור השבת ח"ג עמ' ת"צ, לשונו מובא לעיל), שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו, בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ג', לשונו מובא לעיל).

א. החולקים – עי' לעיל.

(3) תערובת עם שמן ומלח – ל"ט מלאכות (רביעט, עמ' תקמ"ג).

א. החולקים – עי' לעיל.

(4) תערובת עם שמן ובצלים – קהלות יעקב (שיעורי שלמי תודה תפילה וענינים עמ' קנ"ה אות רנ"ו, לשונו מובא לעיל).

(ג) שמכוסה – רבבות אפרים (ח"ה סי' תקכ"ג, לשונו מובא לעיל), עי' ל"ט מלאכות (רביעט, עמ' תקמ"ג).

(1) החולקים – עי' לעיל.

(ד) שהביצה מבושלת וגם הוי כלי בתוך כלי – ויצען דוד (ח"א יו"ד סי' קי"ט, לשונו מובא לעיל).

(1) חולק – ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ח' ד"ה אף).

(ה) שיש קליפה של חלבון מעורב בפנים – עי' לעיל.

(ו) שהביצה כבר מרוסק – הגר"ש פורסט שליט"א (שיעור 3-11-2012, שיעור 2-3-2013).

4. מראי מקומות.

(א) חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ט אות ט"ו, עמ' שע"ו אות י"ד) – "הורה מרן החזו"א זצ"ל ... דגם ביצה שטגנוה לבדה בשמן אין בה האיסור של עבר עלי' לילה".

(ב) הגר"ש זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ד, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ב) – "אם אינם כצורתם אלא מרוסקים, אפילו אינם מעורבים עם דבר אחר, יש להקל להשתמש בהם".

(ג) שיח יוסף (ח"ג סי' ע"ח אות ו') – "ונראה להוסיף עוד, דלא מיבעיא בנתערב ביצה או שום דבר אחר שאין עליו ר"ר, אלא אפילו כשעירב ביצה עם בצל, דעל כל אחד כפנ"ע שייך ר"ר, מ"מ אחר שנתערבו יחד שוב אין עליהם ר"ר, דסו"ס אין הבצל והביצה כבריינתן, ואין עליהם שם ביצה ובצל סתם. וכ"ש דאם נתערב בהם גם שמן דיש להתיר, ואמנם אין לי ראייה ע"ז להתיר תערובת בצל וביצה אלא דלהנ"ל מסתבר כן, ומ"מ עם שמן יש להתיר, וכן מטו משמיה דרבינו הגדול החזו"א זצ"ל".

ט. ביצה קלופה בתוך חמין (בטשולנט).

1. מחמיר.

(א) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ו' אות י' ד"ה ובהיותי) – "מעשה שבא לפני, בהיותי מתארח בשבת בעיר הקודש בני ברק ת"ו, ראיתי את הבעל הבית שולק ביצים בע"ש, ואח"כ מקלפם, ושם אותם בתוך החמין עד הבוקר, כך שהביצים נשארות קלופות כל הלילה בתוך החמין, ונומתי לו דאיסורא קא עביד, דהא אמרו בגמ' נדה (שם) דהאוכל ביצה קלופה שעבר עליה הלילה דמו בראשו.

והשבני דאיהו סומך על מ"ש הרב זב"צ, והבא"ח הנ"ל, שהקלו לשים שום בתוך החומץ, דלפי"ז ה"ה דיש להקל בביצה בתוך החמין דמאי שנא. והערותיו בצדק דאף הנוהגים לסמוך על קולא זו, מ"מ אין להם להוסיף להקל בשאר דברים, דאין לך בו אלא חידושו, ומה שנהגו נהגו, ומה שלא נהגו אין להנהיג, וכיו"ב כתבו הפוסקים ז"ל, לגבי מנהגי ישראל ... אולם איהו לא נח ולא שקט, עד ששאל לאחד מגדולי המורים בעיר בני ברק, ואמר לו שהצדק עימי, ומאז הוא נוהג לשים את הביצים בחמין יחד עם קליפתן".

2. מיקל.

(א) אבני דרך (חי"א סי' קט"ו) – "לענ"ד הוי שגגה, ואין הדין הכי ... כאשר הביצה נמצאת בתוך הסיר ממש, הרי יש להמתין שש שעות ... מותר לאכול ביצה קלופה שהיתה כל הלילה בסיר החמין".

3. מראי מקומות.

(א) הגר"מ חליוה (גם אני אודך ח"ג סי' כ"ב) – "אם נהגו אצלם להניח הביצים הקלופות בסיר החמין מלמעלה יש להם ע"מ שיסמוכו, אך אם אין אצלם מנהג ברור בזה צ"ע למעשה. ולפענ"ד אף בגוונא דאין מניח הביצים הקלופות מלמעלה רק מערבן בסיר החמין ג"כ אין להקל בזה כמ"ש לעיל ...".

י. חלות שמרחו עליהם ביצה שהיתה מגולה בלילה.

1. וישמע משה (פר' בהר תשע"ז עמ' א') – "הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א השיב: יש למכור את החלות לגוי. והגאון רבי יצחק זילברשטיין שליט"א אמר שתסיר את השכבה העליונה של החלה שהביצה מרוחה עליה, והיתר מותר באכילה. והגאון רבי מרדכי גרוס שליט"א אמר שאם היה שמן או מלח מעורב בביצה יש להקל, אולם בלאו הכי אין לאכול את החלות.

והגאון רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א אמר שאם היתה הביצה פתוחה קודם תחילת הלילה אין להקל בדבר, אולם אם פתחו את הביצה אחר תחילת הלילה ונמצא שלא היתה פתוחה כל הלילה ממש, יש להקל, וזה ע"פ מש"כ בדרכי תשובה סימן קט"ז ס"ק עד שהאיסור הוא דוקא אם היתה פתוחה כל הלילה ממש. ועיין בזה בתשובת דברי יציב (חלק יו"ד סימן לא אות יג) שדן בזה והעלה צדדים לכאן ולכאן, וצידד לחלק בין קודם חצות לאחר חצות, דאם נפתחה רק לאחר חצות אין לחוש. ומסיק: ומ"מ לא ראיתי חוששין לזה על לינת תחלת לילה, או על סוף לילה, רק אם לנו כל הלילה, ע"כ. [וע"ש עוד באות יב שדן האם יש להקל לצורך סעודת שבת משום שומר מצוה לא ידע דבר רע].

והגאון רבי שלמה זלמן אולמן שליט"א אמר דמכיון שלא נזכר דין זה בשו"ע להדיא, המיקל במקום הפסד ועוגמת נפש גדול כגון דא יש לו על מי לסמוך. והגאון רבי מנדל שפרן שליט"א אמר שיש כמה צדדי קולא בדבר: א. אם היתה הביצה בלילה בכלי מכוסה יש להקל. ב. אפילו היתה בכלי מגולה אבל הכלי הונח במקרה יש אומרים דחשיב כיסוי במקצת ויש להקל. ג. אם נתנו מלח או שמן בביצה יש להקל. ד. אם לא היתה פתוחה כל הלילה ממש יש להקל וכדברי הגרי"מ שטרן. ואפילו אם לא היה צד קולא אחד מכל אלו, יש להקל בצירוף ב' טעמים: א. הביצה עשויה לחזותא בעלמא - שיהיה צבע נאה לחלות, ואינה נותנת טעם בחלות, דהטעם שלה בטל בשישים, ואין כאן לא ממשות ולא טעם. ומצד החזותא יש מחלוקת גדולה באחרונים האם חזותא מילתא היא אם לאו, עיין פמ"ג יו"ד סימן ק בזה, ובכהאי גוונא יש להקל שלא להפסיד את החלות.

והגאון רבי שמאי גרוס שליט"א העלה י' טעמים להתיר את החלות באכילה, ואלו הם: א. יש פוסקים שבימינו אין נוהג דין זה לפי שבימינו אין רוח רעה מצויה. ב. יש פוסקים שהאיסור הוא רק לכתחילה אבל אם כבר היתה מגולה אין לאסור הביצה באכילה. ג. להרבה דעות האיסור בביצה קלופה הוא רק בביצה חיה ולא בביצה מבושלת. ד. בנידון דידן יש מקילים לפי שאין אוכלים את ממשות הביצה בפני עצמה אלא מורחים ממנה כל שהוא מלמעלה. ה. כתב השו"ע יו"ד סימן קיב ס"ו: במקום שנהגו היתר בפת של פלטר, אפילו הוא נלוש בבצים או שביצים טוחים על פניו, מותר כו'. והרמ"א כתב: ויש אוסרים בפת שביצים טוחים על פניו, משום שהן בעין ואינם בטלים לגבי פת, ויש בהם משום בשולי עכו"ם, וכן נוהגין, ע"כ. וכתב בערוך השלחן סכ"א: ודע שזה שכתב רבינו הרמ"א בתחלת דבריו לאסור בפת שביצים טוחים על פניו אין הכוונה שמושחין משיחה כל שהוא כדרך שאנו מושחין החלות בערב ש"ק דוודאי זה מותר דלית ביה מששא וק"ו הוא מלעקא"ך וקיכלא"ך אלא הכוונה שטוח על פניו ביצים ממש שמרתיחים הרבה ביצים במחבת ושופכין על הפת שיש בזה ממשות של הביצים, ע"כ. ומדבריו יש ללמוד בכ"ש לנידון דידן שאין לחוש למשיחה כל שהוא שמושחין על החלות משום ביצה קלופה. ו. הכף החיים יו"ד סימן קט"ז ס"ק צג כותב שהאיסור בביצה קלופה הוא רק אם נשארה כמות שהיתה בעת שהיתה מגולה אבל אם נשתנתה מכמות שהיה בטל ממנה הרוח רעה. ובנידון דידן שמרחו את הביצה על החלה ונאפתה הרי בודאי נשתנתה מכמות שהיתה. ז. יתכן לומר שהאיסור בביצה קלופה הוא רק בביצה הבאה מזכר ונקבה, ורק בה שייכת רוח רעה, אבל ביצים שלנו דספנא מארעא אין לחוש. והטעם, דמכיון שהביצים שהיו בזמן הגמ' היו מזכר ונקבה, אין לך בו אלא חידושו. ח. בדרך כלל משתמשים בחלבון לבד למרוח על החלות, וא"כ י"ל שהאיסור הוא רק כשהביצה היתה בשלימותה החלמון והחלבון יחד, אבל אם החלבון לבד נותר מגולה שמא אין לחוש. ט. האגרות משה ח"ג סימן כ מצדד שרק בביצה שנקלפה על מנת לאוכלה היום ולבסוף נותרה למחר יש חשש רוח רעה, אבל ביצה שמלכתחילה נקלפה על מנת לאוכלה למחר אין חשש. וכאן גם הוכנה ביצה זו לצורך המריחה על החלות למחרת. י. בספר קב הזהב סימן יד כתב שהאיסור הוא לאכול שלושתם יחד: שום ובצל וביצה קלופים, אבל באכילת אחד מהם לבדו אין חשש. ואם כי כמה מן הטעמים הללו אין ראויים לסמוך עליהם בפני עצמם, וכבר נהגו להחמיר בזה, מכל מקום בצירוף כל הני טעמים יש להתיר את החלות ללא בית מיוחד, יאכלו ענוים וישבעו".

2. הר"צ ירמיה: "לכאן תלוי אי חשיב כבעין לענין בישולי עכו"ם וזה תלוי בהבנת הרמ"א קי"ב ה' ע"ש בגר"א ובפוסקים".

יא. פרוסות ביצה בתוך לחמניות, האם הוי תערובת.

1. עי' לעיל.

יב. מראי מקומות – הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונ' יד דודי עמ' קל"ב אות ט', דפו"ח עמ' קפ"ד אות י').

1. אג"מ (רשומי אהרן ח"א יו"ד סי' קט"ז אות ד') – "אם קילף הרבה ביצים בכוונה להשאיר לזמן רב אין בזה חשש סכנה".
2. אג"מ (רשומי אהרן ח"א יו"ד סי' קט"ז אות ה') – "ביצה קלופה שעבר עליה הלילה ונתערב בה בס' אין צריך לחשוש כי אין בזה סכנה ממש".
3. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ג), הו"ד בקונ' שום בצל וביצה (סוף הע' ו') – "ביצה שנסדקה ויצא מעט ממנה החוצה, אפשר להקל שאינה נחשבת בגדר 'ביצים קלופות'".
4. חוט שני (שיעורי שלמי תודה תפילה וענינים עמ' קנ"ה סוף אות רנ"ו) – "חביתה שעבר עליה לילה אמר הגרנ"ק דהמנהג להקל ואין חשש רו"ר כיון דחשיב כתבשיל ע"י הטיגון בשמן".

יא] משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה.

א. מקור.

1. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ד') – "השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין שלן עליהם הלילה, דמו בראשו, מפני הסכנה".
2. נדה (דף יז.) – "אמר ר"ש בן יוחי: ה' דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו: האוכל שום קלוף, ובצל קלוף, וביצה קלופה, והשותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה, והלן בבית הקברות, והנוטל צפרניו וזורקן לרה"ר, והמקיז דם ומשמש מטתו ... והשותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה. אמר רב יהודה אמר שמואל: והוא שלנו בכלי מתכות. אמר רב פפא: וכלי נתר ככלי מתכות דמו. וכן אמר רבי יוחנן: והוא שלנו בכלי מתכות, וכלי נתר ככלי מתכות דמו".
3. ירושלמי (ברכות פרק ז', דף נו.) – "והתני השותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה דמו בראשו אמר רבי יוחנן והן שלנו בכלי מתכות".

ב. ראשונים.

1. מחמיר.

- (א) ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש מספר ה', ופרקא דרבינו הקדוש גנזי ירושלים מספר ה' אות י"ב).
 - (ב) הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים האוכל אותן דמו בראשו ... ומשקין מזוגין שעבר עליהן הלילה".
 - (ג) עי' רא"ש (פסחים פרק י' סי' י"ד, תוס' הרא"ש ברכות דף נב. ד"ה והאמר) – "תניא השותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה דמו בראשו".
 - (ד) עי' נמוקי יוסף (ברכות דף נב.).
 - (ה) או"ז (ח"א סי' ר"ח) – "והתניא השותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה דמו בראשו".
 - (ו) פסקי רי"ד (נדה דף יז.).
 - (ז) האגודה (נדה פרק ב' אות ט').
 - (ח) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ה) – "השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין, שעבר עליהם הלילה, דמו בראשו".
 - (ט) אבודרהם (סדר מוצ"ש) – "תנינא השותה משקין מזוגין שעבר עליהם הלילה דמו בראשו".
2. השמיט דין זה – רי"ף, רמב"ם, טור, ועוד.

ג. פוסקים.

1. מחמיר.

- (א) עי' ב"י (או"ח סוף סי' קפ"ב) – "הרא"ש ... ובירושלמי ...".
 - (ב) של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד) – "חמישה דברים ... והשותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה".
 - (ג) עי' שכנה"ג (או"ח סי' קפ"ב הג' טור ס"ק ד').
 - (ד) פר"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט' ד"ה דע).
 - (ה) ראשית חכמה (פרק דרך ארץ הקדמה, בשער הג' ד"ה וגרסינן בברכות) – "השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין שעבר עליהם הלילה דמו בראשו".
 - (ו) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "לא ישתה משקין מזוגין שעבר עליהם הלילה אחר שנמזג במים".
 - (ז) מנורת המאור (אות שט"ז) – "חמשה דברים ... והשותה משקין מזוגין שעבר עליהם הלילה".
 - (ח) זבחי צדק (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ס"א).
 - (ט) ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב) – "והשותה משקין מזוגין וכל אלו באופן שעבר עליהן הלילה אבל בלא זה לא איכפת לן".
 - (י) ח"ח (ליקוטי הלכות נדה דף ז', עין משפט שם אות ז') – "לא מצאתי זה ברמב"ם ומ"מ בודאי צריך ליזהר בהן".
 - (1) עי' הגרח"ק זצ"ל (שמירת הגוף והנפש סי' מ"ה הע' א') – "דמשמעות הלקוטי הלכות על כל מה שמוזכר בגמרא".
 - (יא) דרכ"ת (ס"ק ע"ט) – לשונו מובא לקמן.
 - (יב) משמרת שלום (סי' קט"ז אות ה').
 - (יג) כף החיים (יו"ד סי' קט"ז ס"ק פ"ט).
 - (יד) עצי העולה (ערך סכנה סי' קט"ז סעי' כ"ד).
 - (טו) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"ד).
 - (טז) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ה סעי' א').
2. השמיט דין זה – מחבר, רמ"א, חכ"א, פת"ת, קיצור שו"ע, ועוד.
3. מראי מקומות.

(א) שבת הלוי (ח"ח סי' ב' אות ב') [לשונו מובא לקמן], ח"ו סי' קי"ב אות א' ס"ק ג', ח"ח סי' ב' אות ב', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ה', בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ו') – "משקין מזוגין שעבר עליהם, הלילה מוזכר בגמ' נדה י"ז א' יחד עם ביצים קלופות דהשוותה דמו בראשו, ודווקא כשלנו בכלי מתכות או כלי נתר, דין זה לא הובא בשו"ע רק בפר"ח סק"ט ובשו"ע הרב ס"ז, ודינם כמו בביצים קלופות, וכנ"ל".

ד. לינת לילה.

1. כל הלילה.

(א) שמן המאור (סי' ע"ח) – "גם אני נזהר משתיית מים שעמדו בכלי ברזל כל הלילה ... ובעמדו רק איזה שעות לית לן בה. ומעשה בכל יום ששותין מים שמביאים בדלי של מתכות בלילה. ולית מאן דחש לה כשלא עבר עליהם הלילה. ופוק חזי מה עמא דבר".
(ב) ע"י דברי יציב (יו"ד סי' ל"ב) – "בענין משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה בכלי מתכות, שסכנה הוי כמבואר בנדה י"ז ע"א, נתעוררתי מאז על יין קידוש שנותנין בצלוחית כסף ומוזגין בו מעט מים. ומצאתי במשמרת שלום סימן קט"ז אות ה' שהחמיר מחמת דברי הרא"ש פ"ח דברכות סו"ס ב' מהירושלמי [שם פ"ז ה"ה] עיין שם. ולכאורה י"ל דשעבר עליה הלילה היינו כל הלילה דוקא מתחלה ועד סוף, עיין ע"ז דף ע"ו ע"א גבי לינת לילה פוגמת ובתוס' שם בד"ה בת, ועיין בפלתי סימן ק"ג סק"ו עיין שם [וע"ע לעיל בסימן הקודם]. אך מהירושלמי הנ"ל נראה גבי קידוש שאינו כן ודו"ק וצ"ע".

2. ע"י לעיל, לעוד שיטות ומראי מקומות.

ה. סוג הכלי.

1. כלי מתכות.

(א) מחמיר – נדה (דף יז.), "אמר רב יהודה אמר שמואל: והוא שלנו בכלי מתכות", ירושלמי (ברכות פרק ז', דף נו.), "אמר רבי יוחנן והן שלנו בכלי מתכות", רא"ש (פסחים פרק י' סי' י"ד, תוס' הרא"ש ברכות דף נב. ד"ה והאמר, "אמר רבי יוחנן והוא שלנו בכלי מתכות"), או"ז (ח"א סי' ר"ח, "ואמר רבי יוחנן והוא שלנו בכלי מתכות"), אורחות חיים (הל' מעקה אות א', לשונו מובא לעיל), אבודרהם (סדר מוצ"ש), ב"י (או"ח סוף סי' קפ"ב), שכנה"ג (או"ח סי' קפ"ב הג' טור ס"ק ד'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז', "והוא שלנו בכלי מתכות או כלי נתר"), מנורת המאור (אות שט"ז, "אמר רב יהודה אמר שמואל: והוא שלנו בכלי מתכות"), ערה"ש (סעי' כ"ב, "דווקא שלנו בכלי מתכות"), משמרת שלום (אות ה'), כה"ח (ס"ק צ"ב), עצי העולה (סכנה סי' קט"ז סעי' כ"ד), הרצ"ה (יו"ד סי' רס"א, שו"ת ישכיל עבדי ח"ב קונ"א יו"ד סי' ה'), "אר"י אמר שמואל והוא שלנו בכלי מתכות ... ומבואר דגם במתכת רוח רעה שורה עליהן", דברי יציב (יו"ד סי' ל"ב, לשונו מובא לקמן), שבת הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ה', בענייני יו"ד עמ' צ"ג אות ו'), עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"ד).

2. כלי כסף.

(א) מחמיר – דברי יציב (יו"ד סי' ל"ב, "בענין משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה בכלי מתכות, שסכנה הוי כמבואר בנדה י"ז ע"א, נתעוררתי מאז על יין קידוש שנותנין בצלוחית כסף ומוזגין בו מעט מים").

1. לכאורה זה כלי מתכות.

3. כלי נתר.

(א) מחמיר – נדה (דף יז.), "אמר רב פפא: וכלי נתר ככלי מתכות דמו. וכן אמר רבי יוחנן: והוא שלנו בכלי מתכות, וכלי נתר ככלי מתכות דמו", אורחות חיים (הל' מעקה אות א', לשונו מובא לעיל), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז', "והוא שלנו בכלי מתכות או כלי נתר"), מנורת המאור (אות שט"ז, "אמר רב פפא: וכלי נתר ככלי מתכות דמי"), כה"ח (ס"ק צ"ב, "וכלי נתר ככלי מתכות דמי"), שבת הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ה', בענייני יו"ד עמ' צ"ג אות ו'), עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"ד).

4. כלי זכוכית.

(א) מחמיר – אבודרהם (סדר מוצ"ש, "אמר ר' והוא שלנו בכלי זכוכית").

1. אולי צ"ל כלי מתכות.

(ב) מיקל – עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"ד, "אין חוששין בהן כלל").

5. כלי חרס.

(א) מיקל – ערה"ש (סעי' כ"ב, "אבל בכלי חרס לית לן בה").

6. כלי פלסטיק.

(א) מיקל – עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"ד, "אין חוששין בהן כלל").

7. שבת הלוי (ח"ח סי' ב' אות ב') – "ואשר שאל כ"ת בענין המבואר נדה י"ז ע"א דצריך להזהר במשקין מזוגים שעבר עליהם הלילה ומבואר שם והוא שלנו בכלי מתכות או כלי נתר, וכב' העיר דאין העולם נזהרים בזה, אעפ"י שמוכא בהלכה בשו"ע הרב הגר"ז בחו"מ בדיני שמירת הנפש ס"ז, וכן הביאו הד"ת יו"ד סימן קט"ז ס"ק ע"ט, והניח בצע"ג הנהגת העולם בזה. הנה עלינו לדעת שסו"ס לא הובאו הדברים להלכה לא ברמב"ם ולא בטור ושו"ע, ואולי ידעו שהם דברים סגוליים שקשה לעמוד עליהם ושומר פתאים ה', וכעין שכ' תוס' פסחים לענין זוגות שאין נזהרים כ"כ, ובס' עה"ש יו"ד סי' קט"ז סכ"ב העתיק ש"ס הנ"ל לדינא כאשר העיר גם כבודו איברא במח"כ העה"ש החסיר תנאי הש"ס דדוקא בכלי מתכות וכלי נתר. ואמנם יראה דאף אם הדברים להלכה גם בזה"ז כנ"ל מכ"מ קבלתי ממרן החזון איש זי"ע דבכל אלה הדברים אם יש שינוי כל דהו אפשר להקל, וכיון שכן ניתן לומר דלא הוזהרו ע"ז אלא בכלי מתכות דידהו או כלי נתר דידהו שהיו המשקין מונחים על המתכת ממש וידוע שמוציא ארס מסוכן, אבל כהיום שעשית כלי מתכות שונה מאז וישנו עליהם כעין צחצוח מצופה וכיו"ב לא ע"ז חל אזהרתם מכ"ש על כלים שאינם מתכת ממש, ויסוד זה שאמר החזון איש מובא גם בס' מילי דחסידותא להגה"ק בעל דע"ק על צוואת דרבינו יהודה החסיד, כן יראה דרך לימוד זכות על אחב"י בני נביאים ואין להאריך בדברים שאין לנו השגה בהם".

8. מראי מקומות – פר"ח (ס"ק ט' ד"ה דע), זבחי צדק (ס"ק ס"א).

ו. מכוסה.

1. מחמיר.

- (א) ח"ח (ליקוטי הלכות נדה דף ז., עין משפט שם אות ט') – "ונראה דגם בזה אפילו הוא מכוסה מדלא מחלק הגמרא".
(ב) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ה סוף סעי' א').

ז. מה נכלל ב'משקין מזוגין'.

1. יין – חופת אליהו (אוצר המדרשים עמ' קע"ה, "דברים אלו העושה אותם דמו בראשו ... ויין מזוג שעבר עליהם הלילה").

ח. מים עצמה.

1. מחמיר.

- (א) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "ואין צריך לומר מים עצמן שעבר עליהם הלילה בכלי המתכות".
(ב) דרכ"ח (ס"ק ע"ט) – "עי' בשו"ע התניא ... ואצ"ל מים עצמן שעבר עליהם הלילה בכלי מתכת".
(ג) שמן המאור (סי' ע"ח) – "ומ"מ גם אני נזהר משתיית מים שעמדו בכלי ברזל כל הלילה הואיל שבש"ע התניא כן הוא מפרש. ואעפ"י שלא ידעתי מקורן של דברים".
2. מיקל.

- (א) ח"נא דחיי (סי' נ"ט) – "מצינו בסוכה דמים דניסוך המים היה נותן בקיתון של זהב ועמד כל כל הלילה וע"כ דאין חשש בזה ... שלא נאמר הך חששא כ"א במשקין המזוגין כדאיתא בנדה".

- (ב) ארחות חיים (בקונ' עובר אורח סי' ד') – "והשבתי באריכות בס"ד שמנהיגו להחזיק מים בחבית של נחושת תמיד, וגם ממלאים המוליאר של נחושת קלל בלילה ושותים למחרתו. ובע"כ שאין חוששין לאסור רק במשקים מזוגים ולא במים".
(ג) מחשבות בעצה (יו"ד סי' ה') – "אבל מים עצמן אין בהם קפידא כלל בלינה".

- (ד) משמרת שלום (אות ה') – "ובאמת הלא העולם אין נזהרים בזה, ומעשים בכל יום שנשאר בהסימיוואהר ועבר עליהן הלילה ואין שופכין אותן לחוץ ... ואם אין ישראל נביאים, הן בני נביאים וי"ל דהסכנה היא דוקא רק במשקין מזוגין עם מים, אבל לא במים בפני עצמן, ושו"ר בקונטרס עובר אורח ... דאין חוששין רק במשקין מזוגין ולא במים בפ"ע".

- (ה) דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות ב') – "שכתב בשו"ע הרב חו"מ הל' שמירת גוף ונפש סעיף ז' דאצ"ל מים עצמן שעבר עליהן הלילה בכלי מתכות. הנה שם זה בסוגריים, וידוע מ"ש אחיו בשו"ת שארית יהודה או"ח סי' ו' ששמע מפה קדשו פעמים רבות, דכל ספק העמיד בתוך חצאי עיגול ודעתו היה לחזור ולשנות פרק זה לראות אם צדקו דבריו עיי"ש, וא"כ כיון דהרב ז"ל מספקא ליה, ולמעשה לא ראיתי שיחושו לזה, נראה דאין קפידא במים עצמן".

- (ו) ציץ אליעזר (ח"ב סי' מ') – "אולם איך שלא יהיה, מנהג העולם בזה יש לו על מה להשען וכנז"ל".

- (ז) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ב', אות ג') – "ולפע"ד כיון שכבר נהגו להקל, וכמו שהעיד בגדלו האדר"ת בקונט' עובר אורח הנ"ל, י"ל ע"מ שיסמוכו דהו"ל ס"ס, שמא אין המים בכלל זה, (ורק משקין מזוגין אמרו, ובדבר של סגולה אין ללמוד מק"ו). ושמא אין הרו"ר הזאת בזמנינו כלל. וכמ"ש הגמ"ר ורש"ל זוב"צ הנ"ל. ואין לומר דלא מהני ס"ס במידי דסכנתא, דשאני הכא שאינה סכנה טבעית, אלא סגולית, ומהני בה ס"ס. וכמו שהעלתי בשו"ת יביע אומר ח"א (חיו"ד סי' ט אות ח). ע"ש. וכל דבר שהלכה רופפת בידך פוק חזי מאי עמא דבר".

- (ח) הגר"ח ק"צ (דעת נוטה ח"א, ריש הספר הע' שנ"ג) – "דלא נהגו להחמיר בזה כהגר"ז אף לענין שתי' [רק במשקין מזוגים וכדאיתא בגמ' בנדה י"ז א'] וממילא אין בזה שום חשש לענין נטילה".

- (ט) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"ד) – "העולם אין נזהרים במים לבד ומעשים בכל יום שנשאר מים בדור ועבר עליהם הלילה ואין זורקין אותם".

- (י) אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק ל"ד).

3. מראי מקומות – אוצר מפרשי התלמוד (סוכה דף מח: הע' נ"ב), בני ציון (ח"א סי' י' אות י"א), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ה סעי' ב').

- (א) מהרש"ם (ח"ב במפתחות יו"ד סי' ח') – "י"ל דבמקדש לא הי' שורה ר"ר ויש להביא ראי' מהא דניסוך המים שעמד בצלוחית זהב כל הלילה וראיתי בהגהת עו"א לא"ח שהעיר לפמ"ש בש"ע הרב הל' שמירת הנפש בהא דמשקין מזוגין שעבר עליהן הלילה והם בכלי מתכות י"ב סכנה דכ"ש מים עצמן א"כ הי' המים אסורים משום סכנה ולא ביאר הקושיא דהא י"ל דבאמת הי' אסורין לשתי' אך לפמ"ש בפנים בשם הירושלמי קושיתו עצומה דא"כ הי' פסולין לניסוך משום משקה ישראל ולפמ"ש ניהא דדוקא בגילוי שיש סכנה בטבע פסול משא"כ משום ר"ר גם י"ל דבמקום אכילת מצוה שומר מצוה לא ידע דבר רע אבל ברא"ש פ"ח דברכות סי' ב' בהא דהנכנס לביתו במו"ש במה שהביא מהירושלמי סוף"ז מוכח דמשקין מזוגין שעבר עליהם הלילה בכלי מתכות אסור לקדש עליהן משום סכנה ע"ש ותבין".

- (ב) תהלה לדוד (או"ח סי' ד' סוף ס"ק ח', עי' סי' ק"ס ס"ק ד') – "ואי נימא דמים ששורה עליהם רוח רעה פסולים לנטילה. א"כ לפמ"ש הרב ז"ל בהלכות שמירות גו"נ סעי' ז' דמים שלנו בכלי מתכות רוח רעה שורה עליהם. א"כ אסורים לנטילה. ומעשים בכל יום שנוטלין לידים בשחרית ממים שלנו בכלי מתכות וצ"ע".

ט. להשליך איזה דבר בתוך המים מבערב.

1. גם להגר"ז יש להקל – מחשבות בעצה (יו"ד סי' ה'), "להשליך איזה דבר בתוך המים מבערב והוא ע"פ הגמרא פ' ע"פ (דקי"ב א') לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעית ... מאי תקנתיה כו' נשדי בי' מידי והדר נשתי. ועצה זו נלע"ד דמהני ג"כ במים שלנו בכ"מ אם שדי בי' מידי מבערב").

י. מים מבושלים.

1. גם להגר"ז יש להקל – מחשבות בעצה (יו"ד סי' ה'), "להרתיח המים קצת גם בתחלת הלילה ועי"ז נראה דשוב אין קפידא בלינה גם להרב ז"ל וכמ"ש הש"ך בס"י קט"ז לענין מים של תקופה דבמבושלים אין קפידה".
2. לפ"ז יש לדון מה הדין ביין מבושל.

יא. יין בזמנינו.

1. מיקל.
(א) דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות ה', יו"ד סי' ל"ג אות ב') – "דהיינו ביינות חזקות שבזמן הש"ס ובמזיגה המבואר בש"ס, משא"כ ביינות שלנו שמשמין קצת מים לית לן בה".
2. מחמיר.
(א) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ה הע' ד' ד"ה ובאמת) – "בדברי יציב ... ובעניי לא הבנתי דבריו דאם אמנם נכון הדבר שיש נ"מ להלכה במקומות הרבה בשו"ע בין היין דאז ובין היין בזה"ז שאינו כ"כ חזק, ולדוגמא עמ"ש"כ הב"ש באה"ע סימן ס"ח סק"ג, אולם בנ"ד מהיכא תיתי דענין סגולי זה של משקין מזוגין תלוי בחזקת היין".

יב. צינורות (pipes), דוד (boiler).

1. רק כלי – ציץ אליעזר (חכ"ב סי' מ' אות ג'), "ומה שכבו' הזכיר מהחביות שעל הגגות שהם של מתכות ושותים מהם, נראה לי דנוסף על האמור יש לומר במיוחד דמכיון שיש להם חיבור לקרקע ע"י צינורות, דעל כגון דא לא אמרו גם בגמרא שם דמתחייב בנפשו, וכפי שמצינו בהרבה מקומות שכתבו ואמרו רבותינו ז"ל לחלק בכזאת בין תלוש שאסור לבין אם זה מחובר שמותר. ואין להאריך בכאן ביותר" (יגדיל תורה (סי' ק"ו), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' מ"ה הע' ג' ד"ה וביגדיל, "ואפשר להוסיף על דבריו דה"ה אם יש דוד בגודל מ' שאה אינו נחשב עוד כלי ולא יהיה בזה קפידא").

יג. פחיות יין [ברטנורא מוסקטו]: טעמים להקל.

1. השמיט דין זה בכמה ראשונים ופוסקים - עי' לעיל.
2. יין בזמנינו יש להקל – עי' דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות ה', יו"ד סי' ל"ג אות ב'), לשונו מובא לעיל.
3. אולי אלומיניום לא נחשב "מתכת" - עי' המחלוקת הפוסקים לגבי טבילת כלים.
4. כיון שיש כעין צחצוח מצופה וכיו"ב – עי' שבט הלוי (ח"ח סי' ב' אות ב'), לשונו מובא לעיל.
5. OU -

והשוטה משקין - This only applies if the wine was diluted with water. (which is the lashon of the Gemara - (מזוגין שעבר עליהן הלילה Bartenura is not diluted with water.

6. [אולי יש לדון מצד שהוא commercial products - ע"פ האג"מ לעיל (ויש לחלק)].

יד. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"ג סי' ר' סוף אות א'), ילקוט יוסף (שבת כרך א' ח"ג מהדורת תשע"ב עמ' תקנ"ו).

1. טרמוס (thermos), קומקום (urn) - עי' לעיל 'מים מבושלים', וכן השבט הלוי (ח"ח סי' ב' אות ב') לעיל.
2. פח שתיה (soda can) - עי' לעיל 'להשליך איזה דבר בתוך המים מבערב', וכן השבט הלוי (ח"ח סי' ב' אות ב') לעיל.

יב [הלן בבית הקברות.

א. מקור.

1. נדה (דף יז.) – "והלן בבית הקברות: כדי שתשרה עליו רוח טומאה. זימנין דמסכנין ליה".
2. עי' ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ה'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו ההולך לבית הקברות".
(א) פסקי רי"ד (נדה דף יז.).
(ב) מנורת המאור (אות שט"ז) – "חמשה דברים ... והלן בבית הקברות".
(ג) האגודה (נדה פרק ב' אות ט').

ב. פוסקים.

1. של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד) – "חמישה דברים ... והלן בבית הקברות".
2. פרי"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט' ד"ה דע).
3. גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ו') – "ואסור ללון בבית הקברות".
4. ח"ח (ליקוטי הלכות נדה דף ז., עין משפט שם אות ז') – "לא מצאתי זה ברמב"ם ומ"מ בודאי צריך לזהר בהן".
(א) עי' הגר"ח קצ"ל (שמירת הגוף והנפש סי' מ"ה הע' א') – "דמשמעות הלכות על כל מה שמוזכר בגמרא".
5. ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב).

6. דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ב).
7. תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ט ס"ק כ"ב) – "יזהר א"ע שלא ללון בבית הקברות כמבואר (בנדה י"ז)".
8. כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק צ"ב).
9. שמירת הגוף והנפש (סי' קכ"א).

ג. קברי צדיקים.

1. הר"צ הכהן ירמיה: "ל"ע אי תליא ב'טומאת מת' והא איכא אף בקברי צדיקים. או שתליא ב'רוח טומאה' והא ליתא בקברי צדיקים - יעוי' זוהר (וישלח קס"ח ע"א) זוהר 'צדיקא דמשתדלי באורייתא ... דלא שרא עלייהו רוח מסאבא'. ועי' פאת השלחן (סי' ב' הערה כ"ה) דהכוונה שבמיתתם אין עליהם 'רוח' טומאה שמשרה מלאך המות, אבל ודאי שיש בהם טומאת מת ע"ש".

יג] הנוטל צפרניו וזורקן לרה"ר.

א. עי' לקמן: סכנה אצל צפרניים.

יד] המקיז דם ומשמש מטתו.

א. עי' לקמן: הקזת דם.

טו] הנכנס לבית או לבית חבירו פתאום.

א. מקור.

1. נדה (סוף דף טז:) – "אמר רבי שמעון בן יוחאי: ארבעה דברים הקדוש ברוך הוא שונאן ואני איני אוהבן; הנכנס לביתו פתאום, ואצ"ל לבית חבירו, והאוחז באמה ומשתין מים, ומשתין מים ערום לפני מטתו, והמשמש מטתו בפני כל חי".
2. פסחים (דף קיב.) – "תנו רבנן: שבעה דברים צוה רבי עקיבא את רבי יהושע בנו ... ואל תכנס לביתך פתאום, כל שכן לבית חבירך".
- א) מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"א, אוצר מדרשים [אייזנשטיין] שלשה וארבעה אות מ"ח) – "ה' דברים העושה אותן דמו בראשו. הנוטל צפרניו זו בזו וזורקן לרשות הרבים, האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה, והשוטה מים מגולין ומשקין מזוגין שלן עליהם הלילה, והלן בבית הקברות. ויש או', אף הנכנס לבית פתאום אפילו לביתו, והמקיז דם ומשמש מיטתו".
- ב) כל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו ההולך לבית הקברות, והיוצא יחידי בלילה, והנכנס לביתו או לבית אחרים פתאום, והמקיז דם ומשמש מטתו, והנזקק עם אשתו ביום ואינו מאפיל".

ב. הלכה.

1. לא מובא - רמב"ם, טור, מחבר, רמ"א.
- א) הגר"י פיק זצ"ל (אומר השכחה אות צ"א) – "נדה טז: שלשה שנאתי וכו' והנכנס לבית חבירו פתאום א"ר יוחנן ואפילו לביתו. והמושב שבת במרומי קרת וכו' ע"ש. ועוד שם יז. חמשה דברים העושה אותן מתחייב בנפשו ע"ש כל הענין ובפוסקים ראשונים ואחרונים לא העירו ואם ביש מאלה נזכרו בבתראי טובא עכ"פ על הראשונים וטור ושו"ע ומקצת רובם של האחרונים מצוה ליתן מובן שהעלימו בדברים הללו להזהיר להעם".
2. ראשונים.
- א) ר' חננאל (פסחים דף קיב.).
- ב) ר' יונה (ס' היראה).
- ג) מאירי (פסחים דף קיב. ד"ה מגדולי, נדה דף טז:).
- ד) מנורת המאור (פרק י' נישואי אשה עמ' פ"ו, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"א) – לשונו מובא לעיל.
- ה) פסקי ריא"ז (נדה פרק ב' הל' א' אות י"ז).
- ו) האגודה (נדה פרק ב' אות ט').
- ז) כל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – לשונו מובא לעיל.
- ח) ספורנו (שמות פרק י"ח פסוק ו').
3. פוסקים.
- א) ספר חרדים (מצוות ל"ח מדברי קבלה ומדברי סופרים פרק ו' אות ז').
- ב) פלא יועץ (כלילות יופי אות כ"ד, יעלוזו חסידים אות קע"א).
- ג) ערה"ש (או"ח סי' רמ"א סעי' א', עי' חו"מ סי' ת"ה סעי' י"ד).
- ד) שלחן מלכים (בואינו, או"ח סי' ק"ע ס"ק י"ד) – "אל תכנס לביתך פתאום. נדה פ' כל היד (טז)".
- ה) משפטי השלום (פרק י"ז סעי' כ"ב, הע' ל"ט).

ג. מראי מקומות – דברי שלום (יודייקין, ח"ג סי' כ"ח).

1. רשב"ם (פסחים דף קיב. ד"ה ולא) – "ולא תכנס בביתך פתאום. אלא השמע את קולך להם קודם בואך דילמא עבדי מילתא דצניעותא. [בויקרא רבה] (פכ"א) ר' יוחנן כי הוה עייל לביתא מנענע משום שנאמר ונשמע קולו בבואו אל הקודש".

2. ספר הברית (סוף הפתיחה) – "וכמו שאין מן הראוי לכונוס לבית חברו פתאום, בלתי אם ינקש תחלה על הדלת והפתח, כך אין ראוי לקרא בשום ספר, בלתי שיקרא תחלה ההקדמה".
3. הגריש"א זצ"ל (הערות על מסכת פסחים דף קיב. ד"ה כ"ש) – "כ"ש לבית חבירך. דאם בביתו שיודעים שצריך לבא אמר שלא יכנס לביתו פתאום, כ"ש בבית חבירו שאינם יודעים שצריך ליכנס".
4. הגר"ח זצ"ל (דולה ומשקה עמ' תכ"ט) – "שאלה: הנכנס לביתו האם צריך בזמניו לדפוק בדלת קודם, או לא. שכתוב בגמ' שלא יכנס לביתו פתאום, האם בזמניו זה נוהג. תשובה: אם בא מעיר אחרת ולא יודעים ראוי שיפוק".

טז] העובר בין שני דקלים.

א. דמו בראשו, ומתחייב בנפשו.

1. פסחים (דף קיא.) – "אמר ריש לקיש: ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו, ומתחייב בנפשו. אלו הן: הנפנה בין דקל לכותל, והעובר בין שני דקלים, והשותה מים שאולין, והעובר על מים שפוכין, ואפילו שפכתו אשתו בפניו".
- (א) בה"ג (מס' תמורה סי' ע"ד) – "א"ר שמעון בן לקיש (פסחים קיא א) ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו, הנפנה בין דקל לכותל והעובר בין שני דקלים והשותה מים שאולין".
- (ב) ר' חננאל (פסחים דף קיא.) – "ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו הנפנה בין דקל לכותל והעובר בין ב' דקלים והעובר על מים שפוכין ואפי' שפכתו בתו והשותה מים שאולין".
- (ג) או"י (ח"א סי' קל"ז) – "פרק ערבי פסחים אמר ר' שמעון בן לקיש ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו ומתחייב בנפשו הנפנה בין דקל לכותל והעובר בין שני דקלים והשותה מים שאולין והעובר על מים שפוכין אפי' שפכתו (בתו) [אשתו] לפניו".
- (ד) מנורת המאור (אבוהב, נר ו' כלל א' חלק א' פרק ו' [עמ' שי"ח]) – "אמר ריש לקיש ד' דברים העושה אותם דמו בראשו ואלו הן הנפנה בין דקל לכותל והעובר בין שני דקלים והשותה מים שאולין והעובר על מים שפוכים ואפילו ששפכתו בתו לפניו".
- (ה) מנורת המאור (אלנקאוה, חופת אליהו רבה עמוד תע"ו) – "חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו. העובר בין דקל לכותל, והעובר בין שני דקלים, ומי שעובר בין מין שמורין, והשותה מים מגולין, ושנים שיושבין ורחל ביניהם. ויש אומ', אף הישן בצל דקל ובצל של לבנה".
- (ו) פר"ח (ס"ק ט') – "גרסינן בפרק ערבי פסחים [פסחים קיא, א] אמר ריש לקיש ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו ומתחייב בנפשו אלו הן, הנפנה בין דקל לכותל והעובר בין שני דקלים והשותה מים שאולין והעובר על מים שפוכין ואפילו שפכתו אשתו בפניו. ויש תנאים בדברים אלו ע"ש בגמרא".
- (ז) חסד לאלפים (סעי' י') – "ארבעה דברים העושה אותם דמו בראשו ומתחייב בנפשו, הנפנה בין דקל לכותל, והעובר בין שני דקלים, והשותה מים שאולים, והעובר על מים שפוכין".
2. השמיט "העובר בין שני דקלים".
- (א) אגודה (פסחים אות צ"ה) – "ד' דברים (העושה אותן דמו בראשו) הנפנה בין דקל לחבירו, או לכותל, והשותה מים שאולים, והעובר על מים שפוכים".
- (ב) כל בו (סי' קי"ח, עי' מגיה שם הע' רי"ג) – "חמשה דברים אין אדם רשאי להתהלך בהן שנים הולכין ודקל ביניהם, והישן על דקל יחידי, והנפנה בין דקל לכותל, והמוציא מים ברשות הרבים ועובר עליהן, והשותה מים מגולין".

ב. סכנה ותקנתיה.

1. פסחים (דף קיא.) – "תנו רבנן: שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין, ואלו הן: הכלב והדקל, והאשה. ויש אומרים: אף החזיר, ויש אומרים: אף הנחש. ואי ממצעין מאי תקנתיה. אמר רב פפא: נפתח באל ונפסיק באל. אי נמי: נפתח בלא ונפסיק בלא".
- (א) בה"ג (מס' תמורה סי' ע"ד) – "תנו רבנן שלשה לא ממצעין ולא מתמצעין ואילו הן הכלב והדקל והאשה ויש אומרים אף חזיר ויש אומרים אף נחש. היכא דפסקיה מאי תקנתיה, אמר רב פפא נפתח באל ונפסק באל אינמי נפתח בלא ונפסק בלא".
- (ב) אגודה (פסחים אות צ"ה) – "ת"ר ג' אין ממצעין ואין מתמצעין, הכלב, והדקל, והאשה, וי"מ אף חזיר ויש אומרים אף נחש, ואי מצע מאי תקנתיה אמר [רב] פפא ליפתח באל ולסיים באל".
- (ג) ס' זכירה (ענין סכנה).
- (ד) א"ר (סי' ג' ס"ק י') – "עוד הזהירו ג' אין ממצעין ולא מתמצעין, הכלב והדקל והאשה ויש אומרים אף החזיר. ואם אירע כן אמר רב פפא נפתח באל ונפסיק באל, אל מוציאם וכו' עד מה פעל אל. או נפתח בלא ונפסיק בלא כמו לא איש אל וכו' עד לא יקימנה".
- (ה) סידור יעב"ץ (מנהגי הדרך ותפילותיה אות ט', עמ' תי"ד) – "תנו רבנן (פסחים קיא.) שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין ואלו הן הכלב והדקל והאשה (דכא סימן) ויש אומרים אף החזיר ויש אומרים אף הנחש (וקיימא לן בכל דוכתא הלכה כיש אומרים כל שכן בסכנתא דחמירא) ואי ממצעין מאי תקנתיה. אמר רב פפא ...".
- (1) מנחת יצחק (ח"י סי' ס"ח אות א') – "דבר פלא מהגאון היעב"ץ ז"ל (בסידורו דיני תפילת הדרך) שהעתיק הבריייתא (פסחים דקי"א ע"א), ת"ר שלשה אין ממצעין (ופרש"י, לא יעברו בין שני אנשים), ולא מתמצעין (ופרש"י, לא יעבור איש אחד ביניהם) ואלו הן הכלב והדקל והאשה, וי"א אף החזיר, וי"א אף הנחש, וכתב ע"ז היעב"ץ במוסגר 'וקיי"ל בכל דוכתא הלכה כ"א', כ"ש בסכנתא דחמירא, והעיר מעלתו דלא ידע היכן אמרו כן, ואולי כוונתו ...".
- (ו) רע"א (או"ח סי' קנ"ו על ריש מג"א שם) – "ג' אין ממצעים ואין מתמצעים הכלב והדקל והאשה. וי"א אף החזיר וי"א אף הנחש. ואי ממצעי' מה תקנתיה יפתח באל ויפסיק באל (אל מוציאם ממצעים עד מה פעל אל) א"נ יפתח בלא ויפסיק בלא (לא איש אל עד לא יקימנה) הני בי תרי דמצעי' להו אשה נדה אם תחלת נדה היא הורגת א' מהן. ואם סוף נדה היא מריבה עושה ביניהן. מאי תקנתיה יפתח באל ויפסיק באל. פסחים קי"א ע"א".

(ז) גר"ן (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ט') – "לא יעבור איש בין שתי נשים ולא אשה בין שני אנשים מפני שרוח רעה שורה וכן הכלב בין שני בני אדם או אדם אחד בין שני כלבים וכן הדקל של תמרים ויש אומרים אף החזיר ויש אומרים אף הנחש".

(ח) שמירת הנפש (אות ה' ס"ק ע"ד) – "וכן הכלב לא יעבור בין ב' בני אדם, ולא אדם בין ב' כלבים, וכן לא ילך בין ב' דקלים, ולא דקל ביניהם, וי"א אף החזיר, וי"א אף הנחש [פסחים קיא]".

(ט) תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה') – "וכן הכלב בין ב' בני אדם או אדם אחד בין ב' כלבים, וכן לא ילך אדם בין ב' דקלים ולא דקל ביניהם ויש אומרים אף החזיר ויש אומרים אף הנחש כמבואר בפסחים קי"א וכן פסק להלכה אדמו"ר בש"ע אך שם כתב שהדקל הוא של תמרים ובא לאפוקי אילנות משאר פירות דמותר וכן בכל מקום שנאמר דקל לאפוקי שאר אילנות ע"ש".

(י) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' א').

2. השמיט "דקל".

(א) מנורת המאור (אלנקאווה, חופת אליהו רבה שער שלשה עמ' תס"ד, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' ת"ע) – "שלשה אין ממצעין ואין מתמצעין. כלב, אשה, וגמל. ר"ל אין בהם אמצעות, אלא הקצה האחד לטובה או לרעה".

(ב) קיצור שו"ע (סי' ג' סעי' ח', וגם השמיט גמל) – "יש לזהר שלא ילך איש בין שתי נשים, ולא בין שני כלבים או שני חזירים, וכן לא יניחו האנשים שתלך ביניהם אשה או כלב או חזיר".

(ג) בן איש חי (שנה ב' פר' פינחס סעי' י"ז) – "לא יעבור בין שני גמלים או בין שתי נשים או בין שני כלבים, והיינו דוקא אם מכוונים יחד, ודווקא אם הולך לבדו".

(ד) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א', דפו"ח עמ' תס"ח) – "ויזהר ג"כ מדברים הקשים ללימוד, דאיתא בגמרא (הוריות) שם היינו העובר בין ב' גמלים ובין ב' נשים. ועיין בפסחים דף קי"א ע"א אין ממצעין ולא מתמצעין בין ב' נשים, ואי ממצעין נפתח באל ונפסיק באל".

(ה) עצה העולה (ערך סכנה אות כ").

ג. דקל בלי תמרים.

1. מחמיר, אין לחלק.

(א) עי' תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה') - לשונו מובא לעיל.

(ב) חוט שני (כעיל תערוג יו"ד עמ' תר"ט, שיעורי שלמה תודה תפילה עמ' נ"ה) - לשונו מובא לקמן.

(ג) הגר"ח ק"צ (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ל', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י"ח) – "שאלה: בשו"ע הרב הלכות שמירת גוף ונפש (סעיף ט') כתב, לא יעבור איש בין שתי נשים וכו' וכן הדקל של תמרים וכו', עכ"ל. האם הקפידא דוקא על דקל שגדל שם תמרים. תשובה: אין צריך תמרים".

2. מיקל.

(א) כעיל תערוג (יו"ד עמ' תר"ט, שיעורי שלמה תודה תפילה עמ' נ"ד) – "בגמ' (פסחים קיא,א) מבואר דאין לעבור בין שני דקלים. והנה כאן בשכונת נחלת משה יש דקלים בשני צידי הדרך, ואמר הגר"נ קרליץ מתחילה שיעשו מחיצה גבוהה י' טפחים ורחבה ד' טפחים ליד אחד הדקלים. ושוב חשבתי להקל, דמבואר בגמ' שם שאם דרך הרבים עוברת ביניהם מותר, דאין למזיקים רשות להזיק רבים, וה"נ עוברים רבים בין הדקלים, והסכימו לזה רבנו והגר"נ קרליץ. והוסיף רבנו דכל האיסור לעבור בין ב' דקלים הוא רק בדקלים העושים פירות אבל באין עושים פירות אין קפידא. והגר"נ קרליץ פקפק בזה, וכי דקל קנרי אינו דקל אף לקולא. והגר"ח קניבסקי העיד בשם החזו"א דאביי ביטל את המזיקים ולא חיישינן עתה לכל זה בכלל".

ד. פסקינהו רשות הרבים.

1. מיקל.

(א) פסחים (דף קיא.) – "והעובר בין שני דקלים לא אמרן אלא דלא פסקינהו רשות הרבים, אבל פסקינהו רשות הרבים לית לן בה".

(ב) כעיל תערוג (יו"ד עמ' תר"ט, שיעורי שלמה תודה תפילה עמ' נ"ד) - לשונו מובא לעיל.

(ג) חוט שני (כעיל תערוג יו"ד עמ' תר"ט, שיעורי שלמה תודה תפילה עמ' נ"ד) - לשונו מובא לעיל.

2. מחמיר, השמיט היתר זה – בה"ג (מס' תמורה סי' ע"ד), ר' חננאל (פסחים דף קיא.), א"י (ח"א סי' קל"ז), מנורת המאור (אבוהב), מנורת המאור (אלנקאווה), א"ר (סי' ג' ס"ק י'), סידור יעב"ץ (מנהגי הדרך ותפילותיה אות ט', עמ' תי"ד), רע"א (או"ח סי' קנ"ו ריש מג"א שם), רע"א (או"ח סי' קנ"ו על ריש מג"א שם), גר"ן (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ט').

3. מראי מקומות – הר"מ שיינברגר (בירור הלכה ח"ה עמ' קצ"ח).

ה. שיעור.

1. ד' אמות.

(א) ילקוט אברהם (יו"ד סי' קט"ז אות מ"ג) – "וכנראה דשיעור הרחקה בזה ד' אמות וכנראה מהגמ' פסחים שם דחשבן בין כלב ודקל ואשה וכו' ובגמ' שם לעיל מיני' בנפנה בין דקל לכותל אלא דלית לי' ארבע אמות ע"ש ודו"ק וכן נראה שם דקי"א ע"א ארז"ל בהני תרי נשא דיתבן וכו' חדא בהאי גיסא דשבילי ע"ש מדקיט שבילי דדרך קצר הוי פחות מד"א".

2. אין שיעור.

(א) הגר"ח ק"צ (ל' קונ' עזרת אליעזר עמ' נ"ד) – "שאלה: בסוגיא בפסחים מצינו שאסור לעבור גם בין דקלים. נשאלתי האם יש שיעור למרחק שע"ז יוכלו לעבור בין ב' דקלים, או שאין שיעור, וכל שאין משהו חוצץ לא יעבור. תשובה: אין לו שיעור".

1. בזמן הזה.

1. מיקל.

(א) חזון איש (בירור הלכה ח"ד עמ' תס"ח) – "בסוף שנת תשנ"ה שמעתי מהגרדמ"ש שליט"א ששמע מרבי דוד פרנקל זצ"ל, שבדירתו החדשה של החזון איש שכנו עברו במיוחד (ברחוב חזון איש) **נקבע המעבר לבית בין שני דקלים**, ומהר"ם הרב דויזניץ - כעת האדמו"ר מוויזניץ שליט"א - שאל את החזון איש למה אינו מקפיד על הדינא דגמ', וענה לו החזון איש שבענינים הסגוליים שבגמ' אם אין קבלה ומנהג להקפיד לא קפדינו. ושאלתי את מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א, ואמר לי שלפי מיטב זכרונו גם הוא שאל כן את החזון איש וגם הוא קבל אותה התשובה. וכעת בשנת תשנ"ו נדפס ליקוט דינים והנהגות ממרן החזון איש זללה"ה חלק שני יורה דעה, ושם בפרק ט' סעיף כ"ג (עמוד מ"ה) כתוב הלשון: 'השיב שבזמנינו אין קפידא לעבור בין ב' דקלים דכיון שאין העולם מקפידין האידנא ע"ז אין לחוש' עכ"ל".

חזו"א (שמירת הגוף והנפש מבוא פרק ט"ז סוף אות א', סי' מ"ב ס"ק ה' ד"ה ומלבד, סי' ק"כ סוף הע' ב', מעשה איש ח"ב עמ' קל"ו, דרך שיחה ח"ב סוף עמ' ת"נ, ארחות רבנו ח"א הוספות עמ' כ"ט, דפו"ח ח"ב עמ' מ"ו) – "ליד ביתו היו ב' דקלים מב' צידי הדרך, ולענין השאלה אם לעבור בין ב' הדקלים, ענה: אביי כבר גירש את כל המזיקין. (עיין פסחים דף ק"ב). ושאלתיו הרי יש דברים שכן נוהגים להיזהר בהם, **והשיב: מה שנהגו נהגו, ומה שלא נהגו לא נהגו**".

חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות י', עמ' ע"ה) – "בפתח ביהכ"נ שלו היו ב' דקלים והיו עוברים ביניהם ושאלתי הרי בגמ' אמרו שהוא סכנה והשיב וכו' אביי כבר גירש את כל השדים".

חזו"א (יו"ד פרק ט' סעי' כ"ד) – "השיב שבזמנינו אין קפידא לעבור בין ב' דקלים דכיון שאין העולם מקפידין האידנא ע"ז אין לחוש".

(ב) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ט אות ח', גליון ג' עמ' נ"ו אות ח') – "אין נזהרין מלעבור בין ב' דקלים". מחמיר.

(א) אבן ישראל (בירור הלכה ח"ה עמ' קצ"ט ד"ה וגם) – "ולא רצה להתיר".

(ב) בית ברוך (מילואים לכלל א' ד"ה מה דמבואר).

(ג) חוט שני (כעיל תערוג יו"ד עמ' תר"ט) - לשונו מובא לעיל.

(ד) סתימות שאר פוסקים, וצ"ע.

3. דעת הגר"ח ק"צ זצ"ל.

(א) הגר"ח ק"צ זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות י', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות א') – "שאלה: בגמרא פסחים (דף ק"א ע"א) איתא, שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין ואלו הן הכלב והדקל והאשה וי"א אף החזיר וי"א אף הנחש, ע"כ. ושאלתי האם יש להקפיד היום על כולם, או רק שלא לעבור בין שתי נשים. תשובה: היום מקפידים רק על נשים משום שכחה".

(ב) הגר"ח ק"צ זצ"ל (תשובות הגר"ח פסחים אות ס"ז [דפו"ח אות תתרע"ב]) – "שמעתי בשם מרן, שאשה מעוברת אסור לה לאכול דברים הקשים לשכחה מפני שזה מזיק לעובר, והוסיף מרן דלענין שאשה מעוברת תעבור בין ב' דקלים זה צ"ע, ויש לשאול למה הוי צ"ע, והרי זהו ספק ספיקא, א' שמא אי"ז מזיק, ב' דילמא אינו בן רק בת. תשובה: בין ב' דקלים לא אמרתי".

(ג) הגר"ח ק"צ זצ"ל (שיח חיים סי' קכ"ו) – "בדין שלא לעבור בין שני דקלים, האם בזמן הזה אפשר להקל בזה. תשובה: לא".

(ד) הגר"ח ק"צ זצ"ל (מוריה גליון רנ"ה עמ' פ"ה אות נ"ח) – "מותר בזה"ז לעבור בין שני דקלים מפני שאביי גירש המזיקין".

(ה) הגר"ח ק"צ זצ"ל (קונ' עזרת אליעזר עמ' נ"ד) – "שאלה: עירייה שנטעה עצי דקלים ברחובות, ועי"ז אנשים לא שמים לב ועוברים בין עצי הדקל, האם נחשבת למזיק ויצטרכו להסיר עצי הדקל, או להניח שם דבר שיחצוץ בין ב' עצי הדקל. תשובה: כן".

4. מראי מקומות – בירור הלכה (ח"ג עמ' שי"ד, ח"ד עמ' תס"ח), הר"מ שיינברגר (בירור הלכה ח"ה עמ' קצ"ו - עמ' ר').

ז. העובר בין שני דקלים: האם מברכים ברכת אילנות על דקלים המסכנים חיי אנשים.

1. חשוני חמד (פסחים דף קיא.) – "שאלה. איתא בפסחים דף קיא ע"א 'והעובר בין שני דקלים דמו בראשו ומתחייב בנפשו', ויש להסתפק האם אפשר לברך ברכת אילנות על דקלים כאלו המסכנים חיי אנשים, במקום שיש שביל של אנשים עוברים בו, אבל אין רבים עוברים, וליחידים אין דרך אחרת לעבור אלא ביניהם, ומסכנים אותם. תשובה. יתכן דאין לברך על דקלים אלו דהיאך יאמר על אילן כזה 'להנות בהם בני אדם'. אמנם יתכן לומר כיון שאפשר לברך ברכת האילנות גם על אילן יחידי (עיין מעשה חמד פ"ו סעיף יב הדעות בנידון) וא"כ כל דקל מצד עצמו אין בו סכנה ויברך עליו, אלא דסו"ס כיון שאחד מהדקלים עומד לעקירה [דמיירי באופן שא"א לעשות מחיצה ביניהם כי יפריע למעבר] א"כ אינו יכול לברך על אף אחד מהם, וצ"ע".

ח. מראי מקומות.

1. ילקוט אברהם (יו"ד סי' קט"ז אות מ') – "מהרש"ם ... ולדעתי הצעירה נראה להכריע שאלה זו דכ"ש הוא דאין ממצעין ואין מתמצעין בין ב' נכריות או אפי' בין ישראלית לנכריות שהרי הרמ"א ס"ס קצ"ח בש"ע יו"ד כתב שלא יפגע בה דבר טמא או עכו"ם ומפרש הש"ך שם ס"ק ס"א כגון כלב או חזיר או עכו"ם ע"ש ובגמ' פסחים הנ"ל ת"ר שלושה אין ממצעין ואין מחמצעין הכלב והדקל והאשה ויש אומרים אף החזיר ע"ש ואם במקום פגיעה הנ"ל השוו חז"ל עכו"ם לחזיר וכלב מכ"ש בדין מתמצעין דגמ' הנ"ל דהשוו אשה לחזיר היתכן דלא ישווה נכריות לחזיר וכלב ודו"ק ומכ"ש בין כלב או חזיר לנכריות או בין כלב לחזיר והבן ולפי"ז אין נפ"מ בין נכריות לחזיר ומכ"ש בין נכריות לכלב או לדקל ודו"ק היטב, ולפי הנ"ל י"ל עוד כי **גם עכו"ם זכר** בין בינו לכלב או לחזיר או לדקל בין בינו לחבירו הדין כן כי מ"ש הש"ך בשם הש"ד ס"ס קצ"ח הנ"ל במ"ש עכו"ם אינו נשמע מזה דכוונתו עכו"ם נקבה ובפשיטות כוונתו עכו"ם בין זכר ובין נקבה ומטעם זה נ"ל מה שלא ארז"ל בגמ' פסחים הנ"ל ולא מזכירין בדין ממצעין גבי נכריות משום דגם זכר בכלל ולאו דוקא כנשים שלהם ודו"ק".

יז] דמי בראשו ומתחייב בנפשו: שאר מקרים.

פסחים (דף קיא.) – "אמר ריש לקיש: ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו, ומתחייב בנפשו. אלו הן: הנפנה בין דקל לכותל, והעובר בין שני דקלים, והשותה מים שאולין, והעובר על מים שפוכין, ואפילו שפכתו אשתו בפניו".

א. הנפנה בין דקל לכותל.

1. **פסחים (דף קיא.)** – "הנפנה בין דקל לכותל לא אמרן אלא דלית ליה ארבע אמות, אבל אית ליה ארבע אמות לית לן בה. וכי לית ליה ארבע אמות, לא אמרן אלא דליכא דירכא אחרינא, אבל איכא דירכא אחרינא לית לן בה".
(א) הו"ד להלכה – בה"ג (מס' תמורה סי' ע"ד, לשונו מובא לקמן), ר' חננאל (פסחים דף קיא., לשונו מובא לקמן), און"ז (ח"א סי' קל"ז, לשונו מובא לקמן), האגודה (פסחים פרק י' סי' צ"ה, לשונו מובא לקמן), כל בו (סי' קי"ח, לשונו מובא לקמן), מנורת המאור (אבוהב, נר ו' כלל א' חלק א' פרק ו' [עמ' שי"ח], לשונו מובא לקמן), מנורה המאור (עמ' תע"ו [לשונו מובא לקמן], עמ' תקצ"ב, עמ' תר"א), של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה אות קמ"ז בהג"ה), פר"ח (ס"ק ט', לשונו מובא לקמן), א"ר (סי' ג' ס"ק י'), חסד לאלפים (סעי' י', לשונו מובא לקמן), שמירת הנפש (אות שכ"ט), פתחי תשובה (סי' ג' סעי' י"ב), כה"ח (סי' קט"ז ס"ק ר"ט) שמירת הגוף והנפש (סי' ק"כ סעי' א').

ב. העובר בין שני דקלים.

1. עי' לעיל.

ג. השותה מים שאולין.

1. **פסחים (דף קיא.)** – "השותה מים שאולין לא אמרן אלא דשיילינהו קטן. אבל גדול לית לן בה. ואפילו שיילינהו קטן נמי לא אמרן אלא בשדה, דלא שכיחי, אבל בעיר דשכיחי לית לן בה. ואפילו בשדה נמי לא אמרן אלא מיא, אבל חמרא ושיכרא לית לן בה".
(א) הו"ד להלכה – בה"ג (מס' תמורה סי' ע"ד, לשונו מובא לקמן), ר' חננאל (פסחים דף קיא., לשונו מובא לקמן), און"ז (ח"א סי' קל"ז, לשונו מובא לקמן), האגודה (פסחים פרק י' סי' צ"ה, לשונו מובא לקמן), מנורת המאור (אבוהב, נר ו' כלל א' חלק א' פרק ו' [עמ' שי"ח], לשונו מובא לקמן), מנורה המאור (עמ' תקצ"ב, עמ' תר"א), יעב"ץ (סידור ח"ב עמ' תתקמ"ו אות ו'), של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה אות קמ"ז), פר"ח (ס"ק ט', לשונו מובא לקמן), חסד לאלפים (סעי' י', לשונו מובא לקמן), לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-ב'), טהרת הנפש (אות ר"א), תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות קט"ז), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ב סעי' ב').
(ב) דר"ת (סי' קט"ז ס"ק ע') – "עי' מילי דחסידותא שם שכ' אודות הקפידא שלא לשתות מים שאולים נראה שאין זה רק כשהם בעינים בלי בישול משא"כ כששאל מים ובישולם אח"כ ואצ"ל אם בישל בהם איזה דבר אין קפידא אך גם אם לא בישל בהם שום דבר רק בישלו בפ"ע ג"כ אין קפידא כיון שיש שינוי מכפי מה ששאלם וכן אפי' לא בישלם כלל רק שעירב אותו ברוב מים שלו דשפיר בטל ברוב אפי' כשאינו מינו ובמינו בודאי בטל ברוב ואין שום קפידא עיין שם".
(ג) הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים ריש דף קיא.) – "והשותה מים שאולין. י"א דוקא שלא הרתיחוהו מעולם".
2. מראי מקומות – כל בו (סי' קי"ח, לשונו מובא לקמן), ענפי משה (עירובין סי' ק"ג, אליבא דהלכתא גליון ע"ח עמ' קנ"ו טור ג').
(א) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ב הע' ה') – "לא מצאתי בין הפוסקים שיזכירו גמ' זו ... וצ"ב".

ד. העובר על מים שפוכין.

1. **פסחים (דף קיא.)** – "והעובר על מים שפוכין לא אמרן אלא דלא אפסקינהו בעפרא, ולא תף בהו רוקא, אבל אפסקינהו או תף בהו רוקא לית לן בה. ולא אמרן אלא דלא עבר עלייהו שימשא, ולא עבר עלייהו שיתין ניגרי, אבל עבר עלייהו שימשא ועבר עלייהו שיתין ניגרי לית לן בה. ולא אמרן אלא דלא רכיב חמרא, ולא סיים מסני, אבל רכיב חמרא וסיים מסני לית לן בה. והני מילי היכא דליכא למיחש לכשפים, אבל היכא דאיכא למיחש לכשפים, אף על גב דאיכא כל הני חיישינן כההוא גברא דרכיב חמרא וסיים מסני, וגמוד מסאניה וצוו כרעיה".
(א) הו"ד להלכה – בה"ג (מס' תמורה סי' ע"ד, לשונו מובא לקמן), ר' חננאל (פסחים דף קיא., לשונו מובא לקמן), און"ז (ח"א סי' קל"ז, לשונו מובא לקמן), האגודה (פסחים פרק י' סי' צ"ה, לשונו מובא לקמן), כל בו (סי' קי"ח, לשונו מובא לקמן), מנורת המאור (אבוהב, נר ו' כלל א' חלק א' פרק ו' [עמ' שי"ח], לשונו מובא לקמן), מנורה המאור (אלנקאווה, עמ' תקצ"ב), של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה אות קמ"ז בהג"ה), פר"ח (סי' קט"ז ס"ק ט', לשונו מובא לקמן), סידור יעב"ץ (מנהגי הדרך ותפילותיה אות ט', לשונו מובא לקמן), גר"ז (הל' שמירת הגוף ונפש סעי' ט', "ולא יעבור על מי שפוכין יחף אלא אם כן כבר צעדו ועברו עליהם ששים צעדים או שעברה עליהם זריחת החמה או שפיזר עליהם עפר או שרקק עליהם רוק שאם אין שם אחד מכל אלו רוח רעה שורה עליהם"), חסד לאלפים (סעי' י', לשונו מובא לקמן), בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"א, "עוד אמרו בפסחים לא יעבור אדם על מים שפוכין יחף, ואם פזרו עליהם עפר לית לן בה"), עצי העולה (ערך סכנה סי' קט"ז סעי' כ"ו), שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ו סעי' א').
(ב) רק בה' תנאים: שהולך יחף, שלא עברו עליו ס' צעדים, שלא עבר עליהם זריחת שמש, ושלא פיזר עליהם עפר, ושלא רקק עליהם רוק. והעולם נוהגים שלא לעבור כלל על מי שפוכים.
(1) סידור יעב"ץ (מנהגי הדרך ותפילותיה אות ט', עמ' תי"ד) – "לא יעבור על מים שפוכין אפי' שפכתו אשתו בפניו".
(2) שלחן חי (סי' ס"ח) – "לא יעבור על מים שפוכין ברה"ר מפני שרוח רעה שורה עליהם ואף דיש בזה כמה תנאים לאיסור (עי' בב"ח) מ"מ העולם נוהגין שלא לעבור כלל".

(3) שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ו סעי' ב') – "והעולם נוהגים שלא לעבור כלל על מי שופכים".

יח סכנה: דמו בראשו.

א. היוצא יחידי קודם קריאת הגבר.

1. יומא (דף כא:) – "תניא כוותיה דרבי שילא: היוצא לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשו. רבי יאשיה אומר: עד שישנה, ויש אומרים: עד שישלש. ובאיזה תרנגול אמרו בתרנגול בינוני".
 2. מסכתות קטנות (דרך ארץ פרק י"א הל' א'), הו"ד במחזיר ויטרי (סי' תקל"א פרק י'), והאגודה (מס' דרך ארץ פרק ה' ד"ה היוצא) – "היוצא בדרך לבדו קודם קריאת הגבר דמו בראשו, ר' יאשיה אומר לא פחות משנים, ובאי זה תרנגול אמרו, בתרנגול הבינוני שנאמר מי שת בטחות חכמה או מי נתן לשכוי בינה".
 3. סמ"ק (מצוה קע"א) – "וגרסינן פרק השואל דף קנ"א הישן בבית יחידי אוחזתו לילית והיוצא קודם קריאת הגבר דמו בראשו".
 4. אורחות חיים (הל' מעקה) – "ואמרין פרק השואל הישן בבית יחידי אוחזתו לילית והיוצא קודם קריאת הגבר דמו בראשו".
 5. אבודרהם (סדר תפלת יום הכפורים ד"ה ערב) – "ותניא כוותיה דרבי שילא היוצא קודם קריאת הגבר דמו בראשו".
 6. מראי מקומות.
- (א) רש"י (שם) – "היוצא יחידי לדרך דמו בראשו: מפני המזיקין. דמו בראשו: עון מותו על ראשו מוטל, שהוא המית עצמו".
- (ב) פר"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט') – "גרסינן בסוף פרק קמא דיומא [כא, א] היוצא לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשו, ופירש רש"י [ד"ה] היוצא יחידי דמו בראשו מפני המזיקין".
- (ג) ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ג) – "בירושלמי שבת פ"ב [הל' ו'] ... בג' מקומות השטן מצוי לקטרג המהלך בדרך בעצמו והישן בבית אפל לעצמו והמפרש בים הגדול ע"ש ונראה דהמהלך בדרך כוונתו קודם אור היום כדאמרין ספ"ק דיומא היוצא לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשו ולעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב".
- (ד) דף על הדף (פסחים דף ב.) – "ומה שאמרו ביומא היוצא לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשו, ומשמע דרק לפני קריאת הגבר אבל אחר קריאת הגבר אינו בכלל זה אף שהוא לפני האור, אין הטעם משום חיות או ליסטים, אלא איירי ביוצא יחידי והוא מפני המזיקים. ולכן הדגיש רש"י דאיירי ביוצא יחידי, (והוא ע"פ מס' ד"א פ"א כמו שציין במסורת הש"ס), דרק בזה יש לחוש ממזיקין, ולא כשהולכים כמה בני אדם יחדיו דבזה אין לחוש ממזיקים".
- (ה) עי' או"ח סי' ק"י, לשיטות ומראי מקומות.

ב. היושב בצל של מת.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ד'), הו"ד בכל בן (סי' קי"ח ד"ה ארבעה) – "ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו היושב בצלו של מת והעומד ערום לפני הנר והמכבה את הנר בפיו הרי זה נכפה והמשמש מטתו בפני הנר יוצאין ממנו בנים כעורים כפופים".
2. הו"ד להלכה – ס' זכירה (ענין דרך ארץ אות ד').

ג. העומד בפני הנר ערום.

1. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ג') – "ההורג כנה על גבי המטה, והעומד ערום לאור הנר ולאור הלבנה, דמו בראשו".
2. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ד'), הו"ד בכל בן (סי' קי"ח ד"ה ארבעה) – "ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו היושב בצלו של מת והעומד ערום לפני הנר והמכבה את הנר בפיו הרי זה נכפה והמשמש מטתו בפני הנר יוצאין ממנו בנים כעורים כפופים".
3. עי' "סכנה: דברים המביאים לידי נכפה" - לקמן.

ד. כיבוי נר בנשיפה.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ד'), הו"ד בכל בן (סי' קי"ח ד"ה ארבעה) – "ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו היושב בצלו של מת והעומד ערום לפני הנר והמכבה את הנר בפיו הרי זה נכפה והמשמש מטתו בפני הנר יוצאין ממנו בנים כעורים כפופים".
2. מנורת המאור (חופת אליהו רבה עמ' תנ"ו) – "שלשה דברים העושה אותן דמו בראשו. היושב בצלו של נר, והמכבה הנר בפיו, מפני שנכפה, והמשמש מטתו לפני הנר, מפני שהויין לו בנים נכפים".
3. עי' "סכנה: דברים המביאים לידי נכפה" - לקמן.

ה. המשמש מטתו לאור הנר.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ד'), הו"ד בכל בן (סי' קי"ח ד"ה ארבעה) – "ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו היושב בצלו של מת והעומד ערום לפני הנר והמכבה את הנר בפיו הרי זה נכפה והמשמש מטתו בפני הנר יוצאין ממנו בנים כעורים כפופים".
2. מנורת המאור (חופת אליהו רבה עמ' תנ"ו) – "שלשה דברים העושה אותן דמו בראשו. היושב בצלו של נר, והמכבה הנר בפיו, מפני שנכפה, והמשמש מטתו לפני הנר, מפני שהויין לו בנים נכפים".
3. ס' זכירה (ענין דרך ארץ אות ד').
4. עי' או"ח סי' ר"מ סעי' י"א, לשיטות ומראי מקומות.

ו. נזקק למטתו ביום ואינו מאפיל את עצמו.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ה'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו ההולך לבית הקברות, והיוצא יחידי בלילה, והנכנס לביתו או לבית אחרים פתאום, והמקיז דם ומשמש מטתו, והנזקק עם אשתו ביום ואינו מאפיל".
2. פרקא דרבינו הקדוש (גנזי ירושלים מספר ו' אות ח') – "ששה דברים ארשב"י העושה אותן דמו בראשו האוכל שום יבש קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה ושותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה והלן בבית הקברות והנזקק למטתו ביום ואינו מאפיל את עצמו והנטול את צפרניו זו בזו וזורק לרשות הרבים".
3. עי' או"ח סי' ר"מ סעי' י"א, לשיטות ומראי מקומות.

ז. לילך יחידי בלילה.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ה'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו ההולך לבית הקברות, והיוצא יחידי בלילה, והנכנס לביתו או לבית אחרים פתאום, והמקיז דם ומשמש מטתו, והנזקק עם אשתו ביום ואינו מאפיל".
2. עי' רמ"א סעי' ה', לעיל.

ח. ההורג כנה על גבי המטה.

1. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ג') – "ההורג כנה על גבי המטה, והעומד ערום לאור הנר ולאור הלבנה, דמו בראשו".
- (א) הו"ד להלכה – מנורה המאור (עמ' תכ"ח), שמירת הגוף והנפש (סי' רמ"ט סעי' א'), הבית היהודי (ח"י סי' ל"ג סעי' י"ב).
2. מראי מקומות.
- (א) ס' זכירה (ענין דרך ארץ אות ד') – "קשים לכשפים ... וההורג כינה על כרעי המטה".
- (ב) שמירת הנפש (אות קנ"א) – "אסור להרוג כינה על שלחן שאוכלין עליו [שם סי' ק"ב ומג"א סי' קס"ז ס"ק י"ז] וכן לא ע"ג המטה [פ' ד"א שער ג']".

ט. לשתות מים מן הנהרות בלילה.

1. ע"ז (דף יב:) – "ת"ר: לא ישתה אדם מים בלילה, ואם שתה דמו בראשו, מפני הסכנה. מאי סכנה. סכנת שברירי. ואם צחי, מאי תקנתיה. אי איכא אחרינא בהדיה, ליתרייה ולימא ליה: צחינא מיא; ואי לא, נקרקש בנכתמא אחצבא, ונימא איהו לנפשיה: פלניא בר פלניא, אמרה לך אימך אזדהר משברירי ברירי ירי רי בכסי חיורי".
2. עי' פסחים (דף קיב.) – "תנו רבנן: לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות. ואם שתה דמו בראשו, מפני סכנה. מאי סכנה רועה. ואם צחי מאי תקנתיה. לימא שבעה קולות שאמר דוד על המים, והדר נישתי. שנאמר קול ה' על המים אל הכבוד הרעים ה' על מים רבים קול ה' בכח קול ה' בהדר קול ה' שבר ארזים וישבר ה' את ארזי הלבנון קול ה' חצב להבות אש קול ה' יחיל מדבר יחיל ה' מדבר קדש קול ה' יחולל אילות ויחשף יערות ובהיכלו כלו אמר כבוד. ואי לא לימא הכי: לול שפן אניגרון אנירדפין, בין כוכבי יתיבנא, בין בליעי שמיני אזילנא. ואי לא, אי איכא איניש בהדיה ניתעריה ולימא ליה: פלניא בר פלניא, צחינא מיא, והדר נישתי. ואי לא מקרקש נכתמא אחצבא והדר נישתי. ואי לא נישדי בה מידי והדר נישתי. תנו רבנן: לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים בלילה, ואם שתה דמו בראשו, מפני הסכנה. מאי סכנה סכנת שברירי, ואי צחי מאי תקנתיה. אי איכא איניש בהדיה לימא ליה: פלניא בר פלניא, צחינא מיא. ואי לא לימא איהו לנפשיה: פלניא, אמרה לי אימי איזדהר משברירי שברירי ברירי ירי רי, צחינא מיא בכסי חיורי".
- (א) הברייתא ראשונה שאוסרת לשתות מים בלילי רביעיות ולילי שבתות, עסקה בשתיית מים מכלים. והברייתא שניה שאוסרת בשתיית מים כל לילות איירי מנהרות ואגמים – תוס' רי"ד (ע"ז דף יב:), "ת"ר לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים בלילה ואם שתה דמו בראשו מפני הסכנה מאי סכנה סכנת שברירי אמר המורה דלא גרסי הכא מן הנהרות ומן האגמים דה"ה נמי מן הכלים ואינו נ"ל שכמו שהיא כתובה הגירסא כאן כך היא כתובה בערבי פסחים וברייתא אחרת מביא שם שהיא מדברת אפילו מן הכלים והיא מיירי בלילי רביעיות ובלילי שבתות ולא בעבור סכנת שברירי והתם גרסי' אי איכא איניש אחרינא גבי ניתערי' ונימא לי' פלניא צחינא מיא ואי לא נקרקש נכתמא אפומה דחצבא ולא הכא כדגרסי לי' המורה".
3. רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' ו') – "לא יניח אדם פיו על הסילון המקלח מים וישתה, ולא ישתה בלילה מן הנהרות ומן האגמים שמא יבלע עלוקה והוא אינו רואה".
4. סמ"ג (עשין סי' ע"ט) – "דחניא במסכת ע"ז (יב, ב) לא יניח אדם פיו על הסילון המקלח מים וישתה, ולא ישתה בלילה מן הנהרות ומן האגמים שמא יבלע עלוקה ואינו רואה".
5. פסקי ריא"ז (ע"ז פרק א' הל' ב' אות ז') – "לא ישתה אדם מים בלילה, לא מן הנהרות, ולא מן האגמים, מפני סכנת רועה השורה עליהם, והיא הנקראת שברירי, ואם היה צמא ידבר עם חבריו, ואם אין עמו אדם, יקשקש בכיסויו ש[לכלי] על הכלי, שלא יהא המזיק שולט עליו, ואם לאו, יאמר לעצמו זה הלחש: 'פלו' פלו' אמרה לך אמך הזהר משברירי ברירי רירי רי'".
6. מחבר (ח"מ סי' תכ"ז סעי' ט') – "לא יניח פיו על הסילון המקלח וישתה, ולא ישתה בלילה מהבארות ומהאגמים, שמא יבלע עלוקה והוא אינו רואה".
7. רמ"א (סי' קט"ז סעי' ה') – "וכן אסרו לשתות מים מן הנהרות בלילה או להניח פיו על קלוח המים לשתות, כי דברים אלו יש בהן חשש סכנה (רמב"ם)".
8. לבוש (סי' קט"ז סעי' ה', ח"מ סי' תכ"ו סעי' י') – "לא יניח אדם פיו על הסילון המקלח וישתה, וכן לא ישתה בלילה מהנהרות ומהאגמים שמא יבלע עלוקה והוא אינו רואה".

9. יעב"ץ (סידור ח"ב עמ' תתקמ"ו אות ד') – "לא ישתה מן הנהרות ולא מן היאורות והאגמים. מפני סכנת עלוקה".
יעב"ץ (סידור ח"ב עמ' תתקמ"ו אות ז') – "לא ישתה בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות. ואם שתה. דמו בראשו. ואי צחי ...".
10. פר"ח (סי' קט"ז ס"ק ז') – "וז"ל הרמב"ם בפרק י"א [שם הלכה ו'] ולא ישתה בלילה מן הנהרות ומן האגמים שמא יבלע עלוקה ואינו רואה עד כאן. ויראה שהוציא זה מהברייתא דפרק קמא דעבודה זרה [יב, ב], דאיתא התם ת"ר לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים לא בפיו ולא בידו אחת, ואם שתה דמו בראשו מפני הסכנה, מאי סכנה סכנת עלוקה. ופירש רש"י [ד"ה] בידו אחת ממנה וזורק בפיו ואינו בודק אבל בשתי ידיו יכול לעכבו ולעיין ע"כ. ולא מצינן לפרושי כמו שכתב הרמב"ם דבלילה מיירי, דאם כן מאי איריא בידו אחת אפילו בשתי ידיו אסיר דהא אינו רואה, ולכן נראה דברייתא מיירי ביום ואף על פי כן לא ישתה וישתה בפיו או לזורק ביד אחת לפיו, אבל בשתי ידיו שרי, ומכל מקום הדין דין אמת מה שכתב הרמב"ם דבלילה בכל גוונא אסיר. ועיין במה שכתבתי לקמן [ד"ה גרסינן (הראשון)] בסמוך: אמר הכותב לשלמות המלאכה ראיתי להעתיק בכאן קצת דברים המביאין לידי סכנה שבאו מפוזרים בתלמוד במקומות מוחלקים שראוי לכל אדם להזהר מהם שבסבתם באים הרבה מקרים לעולם ושומר נפשו ירחק מהם: גרסינן בפרק קמא דעבודה זרה [שם], ת"ר לא ישתה אדם מים בלילה ואם שתה דמו בראשו מפני סכנת שברירי. ורש"י [שם ד"ה שברירי] פירש דלא גרסינן הכא מן הנהרות דהוא הדין נמי מן הכלים, אבל בתוספות [ד"ה לא] כתבו דגרסינן בהך דשברירי מן הנהרות ומן האגמים, וכי תימא למה לי משום סכנת שברירי תיפוק ליה משום סכנת עלוקה, ויש לומר דאיצטריך אף למי שמסנן המים דמשום עלוקה ליכא ומשום שברירי איכא, ואם כן צריך לזהר דבכל גוונא לא ישתה כלל מן הנהרות ומן האגמים בלילה. וגרסינן נמי בפרק ערבי פסחים [פסחים קיב, א] ת"ר לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות ואם שתה דמו בראשו מפני הסכנה, מאי סכנה רוח רעה, ואם צחי מאי תקנתיה, נימא ז' קולות שאמר דוד על המים [תהלים כט, ג - ט] והדר נשתי, וכתב רשב"ם [ד"ה] בלילי רביעיות בלא נר ע"כ. כלומר דליכא קפידא מהאי רוח רעה אלא באישון לילה ואפילה, אבל אי איכא נר לית לן בה. **והאידנא (ד)דשו בהא רבים**, או משום דלא שכיח האי רוח רעה וכמו שכתבו התוספות בפרק בתרא דיומא [עז, ב] גבי שיבתא, אי נמי שומר פתאים ה' [שבת קכט, ב] ומכל מקום טוב לזהר".
11. גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ד') – "ואפילו על ידי סינון בכלי לא ישתה בלילה מן הנהרות והאגמים משום סכנת שברירי והיא מכת סנורים".
12. ערה"ש (סי' קט"ז סעי' י"ב, חו"מ סי' תכ"ז סעי' ט') – "ואלו הן לא יניח אדם פיו על הסילון המקלח וישתה ולא ישתה בלילה מן הנהרות ומן האגמים כשאנו רואה ברור שאין בתוך המים דבר של סכנה דחיישינן שמא יבלע עלוקה".
13. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ח סעי' ג').
14. מראי מקומות – דר"ת (סי' קט"ז ס"ק ע"א, ס"ק ע"ב), עצי העולה (ערך סכנה סי' קט"ז סעי' כ"ט), שמירת הנפש כהלכתה (פרק ז' סעי' ט"ו).

י. **לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים לא בפיו ולא בידו אחת.**

1. ע"ז (דף יב:) – "ת"ר: לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים, לא בפיו ולא בידו אחת, ואם שתה דמו בראשו, מפני הסכנה. מאי סכנה. סכנת עלוקה".
2. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ה') – "והשותה מהנחלים ומהנהרות ומהמדברות בפיו, ובידו אחת, דמו בראשו, מפני הנימה".
דרך ארץ רבה (פרק י"א, גירסא לפנינו) – "והשותה מהנחלים ומהנהרות ומהמדברות בפיו ובידו אחת דמו בראשו הנימה שירא".
 (א) נ"א: ומהאגמים בפיו ובידו א' דמו בראשו מפני הנימה. הקיז (נוסח הגר"א), א"נ דנימא שכיחא (הג' הגר"ב), א"נ הנימא שורה (נחלת יעקב)".
3. אורחות חיים (הל' מעקה אות א') – "וסמכו ז"ל על לאו דלא תשים לאסור לכל דבר שיש בו סכנה כגון לשותות מים מן האגמים ומן הנהרות [לא] בפיו ולא בידו אחת. ולא יניח פיו על גבי הסילון וישתה מפני סכנת עלוקה וכן מים מגולין ע"כ".
4. אפילו ביום - פר"ח (סי' קט"ז ס"ק ז', לשונו מובא לעיל).

יא. **הבא בדרך ונתייגע, הקיז דם, ונכנס לבית המרחץ, ושתה ונשתכר, וישן על גבי קרקע, ושימש מטתו.**

1. עי' "סכנה: הקזת דם", לקמן.

יב. **הקיז דם ויושב בתענית.**

1. עי' "סכנה: הקזת דם", לקמן.

יג. **השותה משקין מגולין שלן עליהם הלילה.**

1. עי' לקמן.

יד. **קצת.**

1. ברכות (דף מ.), הו"ד רש"י (ע"ז דף כט. ד"ה הכי), ראב"ד (עדיות פרק ה' משנה ג' ד"ה הקצת), תוס' יו"ט (עדיות פרק ה' משנה ג' ד"ה הקצת) – "אמר רבי חמא ברבי חנינא: הרגיל בקצת אינו בא לידי כאב לב. מיתבי, רבי שמעון בן גמליאל אומר: **קצת אחד מששים סמני המות הוא, והישן למזרח גרנו דמו בראשו**. לא קשיא: הא בריחו, הא בטעמו. אימיה דרבי ירמיה אפיא ליה ריפתא, ומדבקא ליה ומקלפא ליה".
2. כלה (פרק א' הל' י"ג), האגודה (מסכת כלה ד"ה הבועל) – "הרגיל בקצת אינו בא לידי כאב לב, רבן שמעון בן גמליאל אומר הקצת הזה אחד מששים סמני המות, והישן למזרח גרנו דמו בראשו, ולא אמרו אלא באפוי וזה אינו באפוי".

3. כלה רבתי (פרק א' הל' כ') – "הרגיל בקצח אינ שבלאו הכי המנהג אצל כל ו בא לידי כאב לב, רבן שמעון בן גמליאל אומר קצח אחד מסימני מות הוא, הישן במזרח גרנו דמו בראשו. קשיא דרבנן אדרבנן, הא באפאי, הא בחי".
 (א) "אין עושין בורסקי אלא למזרח העיר. משום דרוח מערבי שהוא קשה ירחיק ויוליך הריח מן העיר כדאמרי' (ברכות מ.) הישן למזרח גרנו דמו בראשו מפני שרוח מערבית מביא הקש בחוטמו" – תוס' (ב"ב דף כה. ד"ה אין), הו"ד הג' מיימוניות (הל' שכנים פרק י' הל' ד' אות ב'), ומלאכת שלמה (ב"ב פרק ב' משנה ט' סוף ד"ה אלא).

טו. שאר מקרים.

1. פסחים (דף קיא.) – "אמר רבי יצחק: מאי דכתיב גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי זה הישן בצל דקל יחידי, ובצל לבנה. ובצל דקל יחידי, לא אמרן אלא דלא נפיל טולא דחבריה עילויה, אבל נפל טולא דחבריה עילויה לית לן בה. אלא הא דתניא הישן בצל דקל יחידי בחצר והישן בצל לבנה דמו בראשו היכי דמי. אי לימא דלא נפל טולא דחבריה עילויה אפילו בשדה נמי. אלא לאו שמע מינה: בחצר אף על גב דנפיל טולא דחבריה עילויה, שמע מינה. ובצילה של לבנה לא אמרן אלא במערבה, אבל במדינתא לית לן בה".
- (א) מנורת המאור (חופת אליהו רבה עמוד תע"ו) – "חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו. העובר בין דקל לכותל, והעובר בין שני דקלים, ומי שעובר בין מין שמורין, והשותה מים מגולין, ושנים שיושבין ורחל ביניהם. ויש אומ', אף הישן בצל דקל ובצלה של לבנה".
- (ב) גר"ז (הל' שמירת הגוף ונפש סעי' ט') – "ולא יישן בחצר בצל לבנה של כותל החצר מפני שהשדים דרכם להלוך בלילה ובזמן שהלבנה זורחת מתייראין לילך במקום האור והולכין במקום הצל ואם הלבנה במערב והוא ישן בצל הכותל במזרחו אין לחוש".
- (ג) מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ק"כ סעי' א', סעי' ב').
2. כלה רבתי (פרק א' הל' י"ג) – "והישן למזרח גרנו דמו בראשו ... כיצא בו, האוכל בשר שור שמן בלפת בלילי ארבעה עשר ובלילי חמשה עשר וישן בלבנה אפילו בתקופת תמוז דמו בראשו".

יט. השותה משקין מגולין שלן עליהם הלילה - דמו בראשו.

א. מקור.

1. דרך ארץ רבה (נוסח לפנינו, פרק י"א) – "שותה משקין מזוגין ומשקין מגולין שלנה עליהן הלילה, דמו בראשו, מפני הסכנה".
- דרך ארץ רבה (נ"א, פרק י"א הל' ד') – "השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין שלן עליהם הלילה, דמו בראשו, מפני הסכנה".
2. ע"י פרקא דרבינו הקדוש (גנזי ירושלים מספר ה' אות י"ב [ע"י ברייתא מעשה תורה מספר ה' אות ל"ח, והוספות למספר ג' אות י"ב]) – "ה' דברים העושה אותן דמו בראשו. הנוטל צפרניו זו בזו וזורקן לרשות הרבים, האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה, והשותה מים מגולין ומשקין מזוגין שלן עליהם הלילה, והלן בבית הקברות. ויש אומרים ...".
- (א) הו"ד בכל בו (סי' קי"ח) – "חמשה דברים האוכל אותן דמו בראשו שום נקלף וביצה קלופה וביצה קלוף והשותה משקין מגולין ומשקין מזוגין שעבר עליהן הלילה".
3. ע"י צואת רבי אליעזר הגדול (אות ס"ב, אוצר מדרשים [אייזנשטיין] אליעזר אות ס"ב) – "בני, הוי זהיר שלא תשתה מים מגולים בלילה, כי כמה מקטרגים משתכחין בעולם ובהם יוקשים בני אדם וחסרים כדגים הנאחזים בפח".
- (א) גר"א (פאת השלחן הל' אר"י סי' ב' ס"ק ל"ב) – "ורבינו הגאון ז"ל הי' נזהר מאד בחו"ל בכל דיני גלוי מטעמו ונימוקו שצריך לזהר בכל דברי רז"ל אך שבטל הטעם שגילו כי לא גילו רק טעם א' והעלימו הרבה טעמים נעלים וכמ"ש בצוואת ר"א הגדול טעם אחר סכנה בגילוי המשקים בכ"מ".
- (ב) הו"ד הגרח"ק זצ"ל (תחילת הקונ' שבסוף הספר שמירת נפש על גילוי) – "ליקוט בחומר שתיית משקין מגולין מהגר"א ועוד ... והי' נזהר מאד בכל דיני גילוי, מטעמו ונימוקו זה, וכמ"ש בצוואת ר"א הגדול טעם אחר סכנה בגילוי המשקה בכ"מ (פאת השולחן הל' א"י סי' ב' סקל"ב)".
- (ג) דמשק אליעזר (על צוואת ר"א הגדול אות ס"א, כל לשונו מובא לקמן) – "ונקט מים וכש"כ שאר משקין ...".

ב. ראשונים.

1. מחזור ויטרי (סי' תקל"א, מסכת דרך ארץ פרק י') – "השותה משקין מזוגים ומשקין מגולים שלן עליהם הלילה דמו בראשו מפני הסכנה".
2. מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ה) – "השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין, שעבר עליהם הלילה, דמו בראשו".
3. אורחות חיים (הל' מעקה אות א') – "וסמכו ז"ל על לאו דלא תשים לאסור לכל דבר שיש בו סכנה כגון לשתות מים מן האגמים ומן הנהרות [לא] בפיו ולא בידו אחת. ולא יניח פיו על גבי הסילון וישתה מפני סכנת עלוקה וכן מים מגולין ע"כ: וכן השותה משקין מגולין שעבר עליהן הלילה. ואמר רב יהודה אמר (רב) [שמואל] והוא שלנו בכלי מתכות. אמר רב פפא וכלי נתר ככלי מתכות דמו".
4. ראשית חכמה (פרק דרך ארץ הקדמה, בשער הג' ד"ה וגרסינן בברכות) – "השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין שעבר עליהם הלילה דמו בראשו".

ג. מה הסכנה.

1. רוח רע, כמו האוכל שום קלוף וכו'.
- (א) ע"י פרקא דרבינו הקדוש (גנזי ירושלים מספר ה' אות י"ב), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח) – לשונם מובא לעיל.

(ב) ע'י נוסחת הגר"א (על מס' דרך ארץ רבה פרק י"א אות י') – "והאוכל שום קלוף וביצה קלופה ובצל קלוף שעבר עליהם הלילה והשונה משקין מזוגין ומשקין מגולין שלנה עליהן הלילה, דמו בראשו, מפני הסכנה".

(ג) תוספת ירושלים (י"ד ס' קט"ז על סעי' א'), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק י'), לשונו מובא לקמן) – "ועכשיו שאין נחשים מצויים בינינו מותר. ונראה דאם היו מגולין כל הלילה אסור דתניא במס' דרך ארץ השונה משקין מגולין שלנה עליהם הלילה דמו בראשו מפני הסכנה. וע"כ מיירי במשקין שאין בהן משום גילוי וחשש נחש כגון ציר ומוריים ואינך כמבואר חולין (דף מ"ט) דאילו במשקין האסורין משום גילוי לא צריך לינת לילה דאסורין אף משיצא הרחש ממקום קרוב כמבואר במשנה תרומות (פ"י) וגמרא חולין (דף י') וכן נראה מגמרא נדה (דף י"ז) גבי הא דקאמר ר' שמעון ב"י חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו. ולא קא חשיב משקין מגולין שלנה עליהן הלילה ע"ש והיינו משום דר"ש לשיטתו בחולין (דף מ"ט) דאף ציר ואינך יש בהן משום גילוי ולדידיה לא משכחת כלל האיסור דלינת לילה והמס' ד"א לא ס"ל כר"ש וחשיב גם לינת לילה באותן שאין בהן משום גילוי וא"כ בלינת לילה גם לדידן יש לחוש. ועי' בפר"ח מה שתמה על רש"י בחולין גבי ספק מים מגולין שהוא בלילה הא אפילו ביום אסור ואולי הוא ממס ד"א הנ"ל".

(ד) דמשק אליעזר (על צוואת ר"א הגדול אות ס"א) – "אולם האמת יורה דרכו דדברי הצוואה לא מיירי כלל לענין גילוי משום סכנת נחשי' ורק משום סכנתא דרו"ר ואף במקום דליכא חיישי' לנחשים כגון שיושב ושומרן, או במקום דליכא נחשים, עכ"ז לא ישתה מים המגולין בלילה כי רוח רעה שורה עליהן וכמו שמפרש והולך כי כמה מקטרגים וכו', וכה"ג איתא במס' ד"א (פי"א) השונה משקין מזוגים ומשקין מגולין שלנה עליהם הלילה דמו בראשו מפני הסכנה, ומדקפיד דוקא שלנה עליהם הלילה משמע דלאו משום סכנת נחשים נגזר בה ורק משום סכנת רוח רעה כאינך דברים דחשיב שם, וכמו משקין מזוגין שלנה עליהם הלילה אף שלא היו מגולין ... ולפי"ז י"ל דנקט מים בדברי הצוואה דשאר משקין אין לשתות רק כשעבר עליהן כל הלילה והיו מגולין, אבל מים אף שלא עבר עליהן כל הלילה ורק מקצת הלילה בגילוי ג"כ לא ישתה, וזהו לא תשתה מים מגולים בלילה. או י"ל דר"ל לא תשתה מים שהיו מגולים בלילה דהיינו כל הלילה ונקט מים וכש"כ שאר משקין, ורק דאין דרך להניח משקין מגולין מפני שמפיגין טעמן ומים אין מקפידין להניחן מגולין ע"כ מזהיר יותר על המים".

2. משום סכנת שברירי.

(א) עשר מילין דחסידותא (על צוואת ר"א הגדול, אות ס"ב) – "אבל גם משום משקין מגולין קתני לה דהקפידא בהם דוקא דמשום לינת הלילה אסורים, ולכן בע"כ צריכים אנחנו לו דהטעם בהם משום שברירי דאי משום סכנת נחש מאי איריא בלינת לילה הלא גם ביום אסורים ובשהיה מועטת נפסלים ואסורים לשתיה כמבואר בסדר זרעים ...".

3. יש לחוש שנפל בהן משהו המזיק.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' שמירת נפש עמ' קמ"ד אות ז') - לשונו מובא לקמן.

4. מראי מקומות – ברכת אברהם (סנהדרין ריש דף ע., לשונו מובא לקמן).

ד. להלכה: האם חושש לסכנה זו.

1. מיקל.

(א) השמיט דין זה ברוב ראשונים ופוסקים.

(ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות י"א, בנתיבות ההלכה חמ"ו ריש עמ' תקע"ט) – "לגבי גילוי בזמינו יש מקילים בזה כדעת השו"ע ואף שיש קצת נחשים אולם זה לא מצב ששכיח נחשים בבתינו ויש מחמירים כיום לחשוש לגילוי ושמעתי מהחזון איש שאף להמחמירים בגילוי אין צריך לחשוש למשקים מגולים בתוך המקרה. ואין נפק"מ בין מגולה קצת זמן או לילה שלם שהמקילים מקילים אף שהיה מגולה כל הלילה".

(ג) ע'י ברכת אברהם (סנהדרין ריש דף ע., ע'י חולין ריש דף ט.) – "והנה במסכת דרך ארץ רבה (פי"א) איתא שותה משקין מזוגין ומשקין מגולין שלנה עליהן הלילה דמו בראשו מפני הסכנה, ולא נתבאר מה הסכנה, ואם מפני המזיקין יש לעיין אם גם הן מתיראין מבעבוע. ועכ"פ כיון דלא מוזכר בשו"ע שם בין הדברים שאסורין משום סכנה משמע דגם לזה לא חיישינן, אם כי בזה צ"ב למה, בשלמא נחשים היו מצויים והאידנא אינם מצויין, אבל מי יימר דגם על מזיקין ורוח רעה י"ל כיו"ב. ואולי מפני שלא מוזכר בגמ' ס"ל דחולקין, וצ"ע. אמנם בדרכי תשובה (קט"ז סק"י) הביא הך מימרא דמסכת ד"א וכתב בשם ספר תוספת ירושלים שעל גלוי כל הלילה יש לחוש גם במקום שאין נחשים מצויין, ובציר ומוריים, ע"ש. ומיהו צ"ע כיצד כתב כן בזמן שאין זכר לזה ברמב"ם ובטור ובשו"ע".

2. מחמיר.

(א) תוספת ירושלים (י"ד ס' קט"ז על סעי' א') - לשונו מובא לעיל.

(ב) דרכ"ת (ס"ק י') – "ע'י בס' תוספת ירושלים שהוכיח מלשון מס' ד"א דאם היו מגילין כל הלילה גם במקום שאין נחשים מצויים ואין בו משום גילוי וחשש נחש ואפי' בציר ומוריים ואינך שאין בהם משום גילוי מ"מ בה' מגולה כל הלילה יש בו סכנה ע"ש".

3. מראי מקומות.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' שמירת נפש עמ' קמ"ד אות ו') – "האם יש מקור להקפיד בגילוי בלילה יותר מביום. תשובה: בצוואת ר"א (סי' ס"ב) אי' לילה".

הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' שמירת נפש עמ' קמ"ד אות ז') – "האם יש ענין להקפיד בגילוי לכל הפחות בלילה. תשובה: מס' דא"ר פי"א שותה משקין מזוגין ומשקין מגולין שלנה עליהן הלילה דמו בראשו מפני הסכנה עכ"ל ונראה דמיירי במשקין המותרין משום גילוי מ"מ בלילה יש לחוש שנפל בהן משהו המזיק. ע'י בכלה רבתי פ"י ליליא חד שבקת' מגלי ועלו בי' תפשושין. נ' דמכאן ראי' דאין בחרדל משום גילוי אפי' בלילה שהרי נתן להם לאכול והם אכלו זה ולא חשו".

הגר"ח"ק זצ"ל (קונ' שמירת נפש עמ' קמ"ד אות ח') – "האם בלילה יש לכסות גם משקין שאין בהם משום גילוי. תשובה: ברמב"ם זה לא נזכר (רק כתבתי שכן משמע בדא"ר פי"א)".

ה. מראי מקומות – אבני דרך (ח"ה סי' ו', חי"ד סי' קמ"ד, הע' א').

1. עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' ט"ו) – "משקין שאינן מזוגין וכגון שמן זית וכו' שעבר עליהן הלילה, אפי' שהו בכלי מתכות וכלי נתר, אסורין רק אם שהו מגולין. ואם לא שהו בכלי מתכות או כלי נתר אלא בשאר כלים, נראה דמותרים אפי' היו מגולין".
2. הגר"ק זצ"ל (קונ' שמירת נפש עמ' ק"ס אות י"א) – "המקפיד בגילוי בלילה משום צוואת רבי אליעזר הגדול, האם צריך להקפיד על שיעור כאצבע קטנה של תינוק. תשובה: ר"א הגדול הזהיר על כל דיני גילוי".
- הגר"ק זצ"ל (קונ' שמירת נפש עמ' ק"ס אות י"ב) – "המקפיד בגילוי בלילה משום צוואת ר"א הגדול, בכמה זמן שהי' מגולה צריך לחשוש. תשובה: כנ"ל".
- הגר"ק זצ"ל (קונ' שמירת נפש עמ' ק"ס אות י"ג) – "הקפידא של צוואת ר"א הגדול על גילוי בלילה, האם הוא גם בדבר המעלה הבל. תשובה: כנ"ל".

והמשחית נפשו במדות רעות דמו בראשו

העמק דבר (דברים פרק ל"ב פסוק ו' ד"ה הוא)

סכנה: צפרניים

או"ח סימן ר"ס סעיף א'

- [א] כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן. [ד] שורפן חסיד, קוברן צדיק, זורקן רשע. [ז] נדה: צפרניה שחתכה בשעת טבילתה.
[ב] שלא לקוץ צפרני הידים ורגלים ביום א'. [ה] איזה צפרניים.
[ג] שלא ליטול צפרניו ולזורקן לרה"ר. [ו] נטילת צפרניים בר"ח: ר' יהודה החסיד.

לכבוד שבת - עי' או"ח סי' ר"ס סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.
לגלח צפרנים ביום ה' - עי' או"ח סי' ר"ס סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

[א] כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן.

א. מחמיר, לא יטול אותן כסדרן.

1. מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט) – "הנוטל ציפורניו. בשמאל, מתחיל בקמיצה ומסיים בגודל. ובימין מתחיל בגודל ומסיים בקמיצה. ולא שתים זו אחר זו מפני שקשה לשם רע. אלא בגודל ובקמיצה. ומי שעושה כן תשמר דעתו".
2. ספר המוסר (כלץ, פרק ד' קושטא ה'רצז עמ' ק"ח) – "וכיצד יקצצם יתחיל בקמיצה ומדלג האמה ונוטל האצבע ומדלג הגודל ונוטל הזרת ואח"כ האמה ואח"כ הגודל כי אם נוטל אותם זו אחר זו יהיה שכחן עד מאד ואם יתחיל באמה הוא יקבור את בניו ואם יתחיל בזרת יוציאו עליו שם רע ויתקיים עליו והני מילי ביד שמאל אבל בימין מתחיל בגודל ומסיים בקמיצה".
3. אבודרהם (סדר נטילת צפרנים) – "הנוטל צפרניו צריך ליטול אותם על זה הסדר יד ימין אגב"ד. יד שמאל דבהג"א. ומצאתי כתוב בענין זה סימן אחר והוא קשי"א בל"א תירו"ק. פי' קמיצה שמאל. ימין אצב"ע באזהר"ה ל"ך א"תה ת"קוץ י"ום ר"ביעי ו"הלאה צ"פרניך. והטעם מפני שעד יום רביעי הוא משבוע שעבר ומיום רביעי והלאה הוא משבוע שבא (עי' גיטין עז, א) כמו שאמרנו בהבדלת מו"ש. ולכן הזהיר לקוץ צפרניו מיום רביעי והלאה כדי שיהא התקון לכבוד שבת וסימן זה רומז כי נטילתם על זה הסדר קשיא ואין לשאול טעם למה כי אין בו תירוץ".
4. רמ"א (סעי' א', דר"מ סי' רמ"א ס"ק א') – "וכשנוטל צפרניו לא יטול אותן כסדרן. ויתחיל בשמאל, בקמיצה; ובימין, באצבע. וסימן לזה: דבהג"א, בשמאלו; ובדאג"ה, בימין".
5. לבוש (סעי' א') – "וכשנוטל צפרניו לא יטול אותן כסדרן, שכן קבלו חז"ל שכשנוטלן כסדרן יש בו חששות לסכנות, אלא יטלן שלא כסדרן".
6. פרישה (או"ח סי' רמ"א ס"ק ד') – "כתב אבודרהם ...".
7. ב"ח (או"ח סי' רמ"א ס"ק א') – "כתב אבודרהם ...".
8. עולת שבת (ס"ק א') – "ומה שכתב לא יטול כסדרן וכו'. וכתב בספר כנסת הגדולה [הגהות ב"י] ששמע בשם חכמי צרפת שהנוטלן כסדר קשה לשכחה ולעניות ולקבור בניו בר מינן".
9. מג"א (ס"ק א') – "מיהו יש לזהר לכתחלה".
10. תוס' שבת (ס"ק ד') – "ויש להחמיר".
11. א"ר (ס"ק ו') – "ור"מ לא חשש ליטול צפרניו כסדר (מטה משה סי' תיא). גם האר"י [ש"ע האר"י קריאה בקבלה סי"ד] לא היה חושש לכך, מיהו יש לזהר לכתחלה [מג"א ס"ק א'], ובאמת מי ישמע להקל ראש בחמירה סכנתא".
12. באר היטב (ס"ק ג').
13. שלחן שלמה (סעי' א').
14. דרך החיים (דיני הכנסת שבת אות ב') – "כשנוטל צפרניו לא יטול אותם כסדרן ויתחיל ...".
15. עי' גר"ז (סעי' ג') – "ומכל מקום טוב לזהר לכתחלה".
16. עי' קיצור שו"ע (סי' ע"ב סעי' י"ד) – "יש מקפידין שלא ליטול את הצפרנים כסדרן אלא בדילוג, דהיינו בימין מתחילין באצבע הסמוך לאגודל, והסימן: ב ד א ג ה, ובשמאל מתחילין אצבע הרביעי והסימן: ד ב ה ג א".
17. מ"ב (ס"ק ז') – "מ"מ יש לזהר לכתחילה [מ"א]".
18. תורת שבת (סעי' א').
19. עי' קצות השלחן (סי' ע"ג סעי' ב') – "טוב".
20. בצל החכמה (ח"ג סי' נ"ג).
21. רבבות אפרים (ח"ד סי' צ"ז אות מ"א).
22. שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות ג', בענייני יו"ד עמ' ק"ג אות ג') – "ולא יטול את הצפרנים כסדרן אלא בדילוג".
23. ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' מ"ו) – "לא לגזוז אותן כסדרן, אלא של שמאל יתחיל באצבע ...".
24. חוט שני (ח"א עמ' ס"ב ד"ה כתב הרמ"א).
25. קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' ל"ז) – "כתב הרמ"א ... ועיקר הקפידא בזה הוא שלא ליטלם כסדרן בזה אחר זה".
26. הגר"ח זצ"ל (ארחות רבנו ח"א עמ' ק"ד אות כ', אלא ד' אמות של הלכה פרק כ"ח אות ח' [לשונו מובא לקמן]) – "שבביתם לא הקפידו מאיזה אצבע להתחיל, העיקר שלא ליטול כסדרן".
27. שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י"ב) – "כשנוטל צפרניו לא יטול אותן כסדרן אלא יתחיל בשמאל ...".

ב. מיקל.

1. ט"ז (ס"ק ב') – "בתשב"ץ כתוב שמהר"מ לא דקדק בזה וכ"כ בספר כוונת האר"י על שם מהר"י לורי"א".
2. ברכי יוסף (ס"ק ה') – "וראיתי לה' מגן אברהם (ס"ק א') שכתב דלכתחילה יטול בשמאל וכו' כמ"ש הר"ד אבודרהם. ובספר אליה רבה (אות ו) כתב דמי ישמע להקל דחמירא סכנתא וכו', ע"ש. ועממה הסליחה דאם היה איזה נדנוד בדבר ודאי שהאר"י זצ"ל היה נזהר. והשתא דלא נזהר כלל ואדרבא כתבו שהיה מלעיג על זה, ליכא שום ספיקא כלל. ואין טעם ליהזר אף לכתחילה. וכן פשט המנהג בגלילותינו ואין גם אחד נזהר בזה כלל".
3. כה"ח (ס"ק י"ז).
4. ישכיל עבדי (ח"ח או"ח סי' י"ז אות י"ב).
5. אור לציון (ח"ב פרק מ"ז סעי' ד') – "מנהג בני ספרד ... לא נהגו להקפיד לנוטלן שלא כסדרן".
6. הליכות אבן ישראל (שבת ח"א פרק א' אות י"א, עמ' ה') – "רבינו היה נוטל הצפרנים כסדרן".
7. ילקוט יוסף (סוף הע' י"ב) – "החיד"א בברכי יוסף (סימן רס אות ה'), שאם היה איזה נדנוד סכנה בדבר, ודאי שהאר"י ז"ל היה נזהר בזה. והשתא דלא נזהר כלל, ואדרבא היה מלעיג על זה, ליכא שום ספיקא כלל, ואין טעם ליהזר בזה אף לכתחילה. וכן פשט המנהג בגלילותינו, ואין גם אחד נזהר בזה כלל. ע"כ".
8. זכר עשה (פרק ח' סעי' ר') – "וכן עיקר לדידן בני ספרד".

ג. מראי מקומות – מטה משה (סי' תי"א), לקראת שבת (פרק ו' סעי' ט').

1. ערה"ש (סעי' ו', עי' סי' רמ"א סעי' ב') [לשונו מובא לקמן] – "וכתבו שהאר"י ז"ל לא הקפיד על זה והיה מלעיג על זה [מג"א] ומ"מ כדאי ליהזר לכתחילה [שם] וכל אלו הדברים אין להם שום מקום בדין ומאן דקפיד קפיד ודלא קפיד לא קפיד".
2. הל' שבת בשבת (ח"א פרק א' סעי' ל"ט) – "וכן רבינו האר"י ז"ל לא הקפיד ע"ז, ומ"מ יש ליהזר לכתחילה ומאן דקפיד קפיד' בהדיא ומאן דלא קפיד לא קפיד' בהדיא. אך עיקר הקפידא לנוהגין להקפיד הוא רק שלא יהא בסדר אצבע א' סמוך לשניה, [ואין סדר בדאג"ה או דבהג"א מעכב]".

ד. הטעם: קשה לשכחה, קשה לקבור בנים, קשה לעניות.

1. מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט) – "הנוטל ציפורניו. בשמאל, מתחיל בקמיצה ומסיים בגודל. ובימין מתחיל בגודל ומסיים בקמיצה. ולא שתיים זו אחר זו מפני שקשה לשכחה. ולא באמה. מפני שהוא קשה לקבור בנים. ולא בזרת, מפני שקשה לעניות. ולא באצבע, מפני שקשה לשם רע. אלא בגודל ובקמיצה. ומי שעושה כן תשמר דעתו".
 2. עי' ספר המוסר (כלץ, פרק ד' קושטא ה'רצו עמ' קי"ח) – "לשונו מובא לעיל".
 3. אבודרהם (סדר נטילת צפרנים) – "ושמעתי בשם חכמי צרפת ופרבינצא שהנוטל צפרניו כסדר קשה לעניות ולשכחה וקבור בנים. אלא נוטל אותם על הסדר שאמרנו".
 4. דר"מ (סי' רמ"א ס"ק א') – "כתב אבודרהם ... וטעם נטילתן בדרך זו היא קשיא בלא תירוצו. ושמעתי בשם חכמי צרפת ופרובינציא שהנוטל צפרניו כסדר קשה לעניות ולשכחה ולקבור בנים אלא יטלם כסדר שאמרנו עכ"ל ובספר המוסר (פ"ד סוד ההבדלה עמ' קיח) האריך בטעם הדבר על צד הקבלה".
 5. פרישה (או"ח סי' רמ"א ס"ק ד') – "כתב אבודרהם ...".
 6. ב"ח (או"ח סי' רמ"א ס"ק א') – "כתב אבודרהם ...".
 7. של"ה (שבת פרק נר מצוה אות ט') – "לשון שבילי אמונה נתיב ז' (ווארשא תרמ"ז, דף ע"ט ע"א): יטול צפרניו בערב שבת, ויתחיל מהשמאל מהקמיצה ומסיים באגודל, ובימין יתחיל באגודל ומסיים בקמיצה (כל בו סוף סימן פ"ז), ולא ישנה מזה הסדר, וגם לא יטול שתיים זו אחר זו, מפני שקשה לשכחה, עד כאן".
 8. כנה"ג (הג' ב"י ס"ק ג') – "ושמעתי בשם חכמי צרפת ופרובינצ"א, שהנוטל צפרניו כסדר שהוא קשה לעניות ולשכחה ולקבור בנים".
 9. מטה משה (סי' תי"א).
 10. עולת שבת (ס"ק א') – "לשונו מובא לעיל".
 11. א"ר (ס"ק ו', א"ז ס"ק ב') – "שכשנוטלן כסדרן וכו'. דקשה לעניות ולשכחה ולקבור בנים (ר"ד אבודרהם עמוד שסח)".
 12. גר"ז (סעי' ג') – "יש מקפידים שלא ליטול הצפרנים כסדרן אצבע אחר אצבע הסמוכה לה מפני שקשה לשכחה ולקבור בנים ולעניות".
 13. ערה"ש (או"ח סי' רמ"א סעי' ב') – "וכתבו שהנוטל צפרניו כסדר ג"כ בא לידי עניות וכתבו זה בשם אבודרהם ובשם חכמי צרפת ופרובינצא הובא בעטרת זקנים".
 14. הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ו).
 15. מראי מקומות.
- (א) אבודרהם (סדר נטילת צפרנים) – "ואין לשאול טעם למה כי אין בו תירוצו".

ה. צפורני רגליו.**1. מיקל.**

- (א) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ז') – "ומשמע דהקפידא היא רק בצפורני ידיו אבל בצפורני רגליו אין לחוש אם נוטלן כסדרן".
- (ב) חזו"א (הגרח"ק זצ"ל בס' זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ו, דינים והנהגות פרק ט' אות ב', דעת חזו"א פרק א' אות י"ד) – "בנטילת הצפרנים היה מדלג ודוקא ידיים אבל דרגלים לא".

- (ג) רבות אפרים (ח"ב סימן קצ"ז אות ד', ח"ד סי' צ"ז אות מ"א).
- (ד) שבת הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות ד', בענייני יו"ד עמ' ק"ג אות ד') – "ובצפרני הרגליים אין מקפידים בזה".
- (ה) תשובות והנהגות (פסקי הוראה גם אני אודך או"ח סי' י"ג) – "שאין צורך להקפיד על הסדר של האריז"ל".
- (ו) נשמת שבת (סי' ר"ס אות קס"ג) – "אי"צ".
- (ז) הגר"ע אויערבאך שליט"א (פסקי הוראה גם אני אודך יו"ד סי' י"ג).
- (ח) והאיש מרדכי (ח"ב שיעור ז' אות ו').
- (ט) פסקי תשובות (סי' ר"ס אות ג').
- (י) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' י"ח).
2. מחמיר.
- (א) דברי שלום (ח"ג סי' ס"ו) – "וכיון שהוא כעין קבלה מנ"ל לחלק בין צפרני יד ובין צפרני רגל והבן".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (פסקי הוראה גם אני אודך או"ח סי' י"ג) – "שנכון להקפיד על הסדר".
- (ג) הרא"ב הלוי (נחלת אבות חוברת ה' עמ' רפ"ב אות כ"ב) – "פשיטא דאין חילוק ... וכן משמע מסתימת האחרונים".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י"ג, הע' י"ד, "וצ"ע"), לקראת שבת (פרק ו' הע' כ"ב, "וצע"ק").
- (א) ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קס"ג) – "ועיין קצוה"ש סי' עג בבדה"ש ס"ק ז, דמשמע דהקפידא היא רק בצפורני ידיו, אבל בצפורני רגליו אין לחוש אם נוטלן כסדרן, ועיין לעיל הערה קנט בשם הפרישה".
- ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קנ"ט) – "והגוזז צפורניים שלו דצריך ליטול ידיים ... ודע, כי אין חילוק בכל זה... בין צפורני הידים לצפורני הרגלים, כי אין טעם לסברא לחלק ביניהן, פרישה סי' רמא ס"ק ד".
- (ב) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' ל"ז) – "וצ"ע".
- (ג) הגר"ח ק"צ (אלא ד' אמות של הלכה פרק כ"ח אות ח) – "מקפיד לדלג ביד וברגל וכו' כמש"כ הרמ"א ... ועי' מש"כ מרן בספר הזכרון ...".

ו. הנוטל צפרניו של תינוק: אי צריך ג"כ לדקדק בזה.

1. מיקל.

- (א) נשמת שבת (סי' ר"ס אות קס"ד) – "הנוטל צפרניו של תינוק אי צריך ג"כ לדקדק שלא ליטלם כסדרן (אלא בדילוג). תשובה: אין צריכין. אף שכתב הרמ"א דכשנוטל צפרניו לא יטול אותן כסדרן כנ"ל, מ"מ נראה דאף את"ל דגם המצווה לאחרים שיטלו את צפרניו (של עצמו) שצוים לזוהר בכך, מיהו נראה דהנוטל מעצמו צפרניו של אחרים ובפרט של קטנים ובפרט קטנים שלא הגיעו לחינוך שאי"צ לדקדק על כך, ובפרט שהבאנו בסיומן הקודם דיש מפקפקין בעיקר הדבר".
- (ב) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' י"ח).
2. מחמיר.

- (א) הגר"ח ק"צ (עלי שי"ח עמ' קכ"ה אות י"ב) – "שאלה: האם מותר לגזוז צפורנים של קטנים לא לפי הסדר. תשובה: יש לזוהר".
- הגר"ח ק"צ (עלי שי"ח עמ' קכ"ה אות י"ג) – "שאלה: האם חייב ליטול צפורנים של קטן בסדר המבואר בשו"ע. תשובה: כן".

- ז. מראי מקומות – הרא"ב הלוי (נחלת אבות חוברת ה' עמ' רנ"ב - עמ' רפ"ה).
1. בצל החכמה (ח"ג סי' נ"ג) – "גם בטעה והתחיל לקצוץ צפורניו אצבעותיו שלא בסדר הראוי, יש להקפיד אח"כ על הסדר. התחיל בשמאל בזרת יקצוץ אח"כ בסדר גהד"ב, ואם בימין התחיל בזרת, יגמור אח"כ בסדר בדאג".

ב] שלא לקוץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד.

א. מחמיר.

1. בית יוסף (מגיד מישרים משלי) – "ומאי דלא קצת טופרי ידך בהאי יומא מיני הוה משום דקצת טופרי רגליך ולא יאות למיקץ תרווייהו ביומא חדא משום לא תחסום שור בדישו. וכן לית למיקץ טופרי רגלא אלא בערב י"ט או בע"ש דהוא זמן חדווא והכי אבעי למעבדך למיקץ טופרי רגלא יום ה' וטופרא ידא יום ו' אבל תרווייהו בחד יומא לא ובשאר יומי לא למיקץ לא טופרי ידא ולא טופרא רגלא בר מזמניא ושבת דחדווא".
2. עולת שבת (סוף ס"ק א') – "וכן מצאתי כתוב [מגיד מישרים משלי כג, ו] דיש סכנה מי שנוטל של ידיו ורגליו ביום אחד, ונכון לזוהר".
3. מג"א (הקדמה לסי' ר"ס) – "ובמג"מ במשלי כ' שאין לקוץ צפרני הידים ורגלים ביום א' ואין לקוץ אלא בע"ש או בעי"ט והנכון שיקוץ מן הרגלים ביום ה' ומן הידים ביום ו' ובשאר הימים אין לקוץ כלל".
4. תוס' שבת (ס"ק ב') – "ואין לקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד".
5. א"ר (סוף ס"ק ז', א"ז ס"ק ג') – "ועוד כתב הפרישה שם ואין ליטול צפרני ידיו ורגליו ביום אחד (כ"ג)".
6. באר היטב (ס"ק ב').
7. שלחן שלמה (סעי' א', סי' תקנ"א סעי' ה') – "ואם יצטרך לגלוח של ידים ורגלים בע"ש והוא סכנה לגלחם ביום א' יגלח א' מהם אף קודם השבת ביום ד' דביום ה' בלא"ה א"א כנ"ל בה"ש סימן ר"ס".
8. דרך החיים (דיני הכנסת שבת אות ב') – "ואין לקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד".
9. ח"א (כלל א' סעי' י') – "ולא יקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד (סימן ר"ס)".
10. עי' גר"ז (סעי' ב') – "יש נזהרין שלא לקצוץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד מפני חשש סכנה ויש נזהרין שלא לקוץ אלא בערב שבת או בערב יו"ט וקוצצין מן הרגלים ביום ה' ומן הידים בערב שבת".

11. קיצור שו"ע (סי' ע"ב סעי' י"ד) – "ואין לקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד".
12. עי' מ"ב (ס"ק ו') – "יש שכתבו שלא לקוץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד ואין לקוץ אלא בע"ש או בעיו"ט והנכון שיקוץ מן הרגלים ביום ה' ומן הידים ביום ו' [מ"א]".
13. דרכי חיים ושלום (אות שנ"ג) – "ולא ה' מקצץ הצפרנים מידי ורגליו ביום אחד רק הרגלים ביום שלפניו".
14. עי' א"ח המגן (סי' תר"ו ס"ק י"ח) – "שאנו חוששין שלא ליטול ביום אחד".
15. עי' קצות השלחן (סי' ע"ג סעי' ב').
16. עי' שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות ה', בענייני יו"ד עמ' ק"ג אות ה') – "יש אומרים".
17. ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' מ"ו) – "לא לגזוז של ידים ורגלים ביום אחד".
18. שבט הקהתי (ח"א סי' ק"ה).
19. עי' שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ב').
20. נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י', שבועות פרק ח' סעי' ט') – "לכתחלה יטול צפרני רגליו לפני עיו"ט כדי שלא יטול צפרני ידיו ורגליו ביום אחד ...".
21. פסקי תשובות (דפו"ח אות ח') – "אך העולם מקפידין על כך".

ב. מיקל.

1. מחזיק ברכה (ס"ק ד').
2. שע"ת (ס"ק ב') – "ובמח"ב כת' שאף שכל האחרונים כתבו דברי המגמ"י שלא יקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד אין לחוש לזה דבסדר הכוונות ממחר"ש וויטל שהעתיק מטהרת יד הקודש מר אביו מהרח"ו ז"ל כת' שרבינו האר"י ז"ל יום הששי היה נוטל צפרני ידיו ורגליו כו' עיין שם".
3. בן איש חי (שנה ב' פר' לך לך אות י"ד) – "ויזהר לקוץ צפרני ידיו ורגליו בכל ער"ש".
4. מנחת פתים (סי' ר"ס על מג"א) – "עי' נדה דף י"ז ע"א ולא אמרן אלא דשקל ידיה ודכרעה, נראה דמותר ליטול צפרני ידים ורגלים בבית אחת".
5. כה"ח (ס"ק י"ז).
6. אור לציון (ח"ב פרק מ"ז סעי' ד') – "מנהג בני ספרד ... לא נהגו לחוש שלא ליטול צפרני הידים והרגלים ביום אחד".
7. עי' הליכות אבן ישראל (שבת ח"א פרק א' אות י"ב, עמ' ה') – "ליטול צפרני הידים והרגלים ביום אחד בערב שבת או בערב יום טוב מותר. וכמדומה שרבינו אמר שגם בשאר ימים אין חובה להקפיד על זה".

ג. מראי מקומות – תורת שבת (סעי' א', ס"ק ד'), לקראת שבת (פרק ו' סעי' ז'), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' י"ז), אבני דרך (חט"ז סי' מ"ט).

1. ערה"ש (סעי' ו') – "ויש שכתבו שלא לקוץ צפרני ידים ורגלים ביום אחד ... וכל אלו הדברים אין להם שום מקום בדין ומאן דקפיד קפיד ודלא קפיד לא קפיד".
2. קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' ל"ח, הע' ע"א) – "יש שכתבו שלא לקוץ צפרני הידים והרגלים ביום אחד, ויש שאין מדקדקים בזה ומאן דלא קפיד לא קפידע, ועכ"פ הדבר פשוט שאם הרגיש בערב שבת שצפרני רגליו וידיו הם ארוכות יש לו ליטול לכבוד השבת. [שבדאי גם החוששין לכך לא חששו אלא לכתחילה באופן שיוכל לקצוץ צפרני רגליו קודם ער"ש וצפרני ידיו ער"ש, אבל היכא דא"א בלא"ה אין לחוש כלל]".
3. הל' שבת בשבת (ח"א פרק א' סעי' ל"ח, הע' ס"ה) – "ולא יקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד, אלא מן הרגלים ביום ה' ומן הידים ביום ו', ומנהג הספרדים להקל בזה לחותכם ביום א' וע"פ האר"י ז"ל. [ועי' במחזיק ברכה ... והוב"ד בשע"ת סק"ב. ומ"מ מנהגנו כדעת כל האחרים ומ"ב הנ"ל שהקפידו, אע"פ שבדאי ראו דברי השעה"כ כדרכו של אדונינו המג"א להביאו. ומנהג האר"י ז"ל אין ראיה לכ"ע, דע"ז הוא שאמרו מאן דקפיד קפיד' בהדיה, ומאן דלא קפיד לא קפיד' בהדיה, ולדידן כ' הפו' שמנהגנו להקפיד בזה. גם נראה דהמג"א סק"א אף שכ' שהאר"י ז"ל הלעיג על הקוצצין שלא כסדרן, ומ"מ כ' דיש לזהר לכתחילה, וא"ב ה"ה בזה, וכש"כ הוא שבזה לא נזכר כלל שהלעיג ע"ז, רק שעבד כן בעצמו, ואמנם מנהג הספרדים להקל בזה כהברכ"י וכ"ב בכה"ח או"ט"ב, ובודאי שזה בכלל מאן דלא קפיד וכו']".

ד. הטעם.

1. יסוד ושורש העבודה (שער ח' פרק א' ד"ה יום) – "והובא בספרים שיזהר האדם שלא יגלח צפורני ידיו ורגליו ביום אחד כי הוא מאוד קשה לשכחה וגם סכנה".
2. משום סכנה – עולת שבת (סוף ס"ק א', לשונו מובא לעיל), גר"ז (סעי' ב', לשונו מובא לעיל), שלחן שלמה (סי' תקנ"א סעי' ה', לשונו מובא לעיל), קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ה'), פסקי תשובות (דפו"ח אות ח', עי' הע' פ"א).

ה. צפרני רגליו ביום ה': הטעם.

1. מחה"ש (ס"ק א') – "כי צפורני הידים להיותם גלויים ונראים יש לחוש בהן יותר לכבוד שבת ולקרב קציצתן ליום השבת גם שלא יהיו גדלים בשבת".
2. הגר"ח זצ"ל (הליכות חיים ח"ב אות קמ"ט) – "כתב המ"ב בסי' ר"ס סק"ו דביום ה' מקפידין שלא ליטול הצפרנים וכו', אכן מיד אח"כ הביא ממג"א דנכון שיקוץ מן הרגלים ביום ה' ומן הידים ביום ו' עכ"ל. הרי שלכא"ו סותר דברי עצמו לענין יום ה', והו"ל למימר שיקוץ מן הרגלים ביום ד' ומן הידים ביום ו', וצ"ע. תשובה: כנראה הכוונה ביום ה' בלילה השייכת ליום ו'".

הגר"ח ק"צ"ל (לבנימין אמר עמ' ל"ד, הע' ע"ה) – "ומצוה לחוף הראש ולגלח הצפונים בע"ש". ובמ"ב ס"ק ו' כ' 'וביום ה' מקפידין שלא ליטלן, מפני שהצפרניים מתחילין לחזור ולצמוח ביום ג' לגלוחן, וא"כ אין זה תיקון כבוד שבת שחוזר לצאת, וצ"ע דאח"כ כ' והנכון שיקוץ מן הרגלים ביום ה' וכו'. תשובה: אולי בליל ו'. [ויש מתרצים דברגל אין קפידא כיון דמכוסה ואינו ניכר. אך ע"ז כ' לי מרן שליט"א, דאין נ"מ בין יד לרגל]."

(א) לכאן לק"מ, שהרי מה שאנו מחמירים ביום ה' הוא מצד כבוד שבת [ולא מצד שגורם מלאכה להתחיל בשבת]. וממילא, אם א"א ביום ו', ממילא מותר ביום ה'. כמו שכ' החוט שני (ח"א עמ' ס"א) בשם הגאב"ד דפוניבו' הגרי"ש כהנמן זצ"ל, לשונו מובא בס"ר ר"ס. וכ"כ עוד כמה אחרונים, בס"ר ר"ס. וגם הגר"ח ק"צ"ל עצמו (לשונו מובא בס"ר ר"ס) כתב שהטעם הוי מצד כבוד שבת. וצ"ע.

3. מראי מקומות – שלחן שלמה (סי' תקנ"א סעי' ה', לשונו מובא לעיל).

(א) הגר"ח ק"צ"ל (תשובות הגר"ח דפו"ח אות תתתצ"א) – "דהנה כתב המשנ"ב [סי' ר"ס ס"ק ו'] וז"ל, והנכון שיקצוץ מן הרגלים ביום ה' ומן הידים ביום ו' [מ"א] עכ"ל, והשתא, באופן הנ"ל שעיו"ט זה יום ה' וגוזרין של היד האם יגזור של הרגלים גם ביום ה' או יקדים ליום ד' [או ימתין ליום ה' הבה]. ת. זה כיום רגיל".

הגר"ח ק"צ"ל (תשובות הגר"ח דפו"ח אות תתתצ"ב) – "ש. בהנ"ל. [ושוב שאלנו] האם לא ה' צריך להקדים יום קודם והיינו לגזור באופן שיתחיל שוב לגדול בעיו"ט ולא ביו"ט. ת. לא".

הגר"ח ק"צ"ל (תשובות הגר"ח דפו"ח אות תתתצ"ג) – "ש. בהנ"ל. [ושוב שאלנו] למה. ת. כי אין ברירה".

1. לצורך מצוה, מקוה.

1. מיקל.

(א) ליקוטי מהרי"ח (ח"ג ריש הל' שבועות) – "והנה כבר כתבתי בסדר ערב פסח שמצוה לגלח ראשו בערב יום טוב, וכן ליטול הצפרנים, והנה סיפר לי איש מופלג וחסיד שהיה בערב שבועות אצל הרב הקדוש מו"ה אלימלך מרודניק זצלה"ה ומצאו שהיה חותך ציפורני ידיו ורגליו, ושאלו הלא אין חותכין ציפורני ידיו ורגליו ביום אחד, השיב הרב הקדוש הנ"ל אני איני למדן ואיני יודע רק מה שכתב בזוה"ק (ח"ג צ"ז:) **דצריך לטהר עצמו בשבועות כאשר לבעלה**, ועיין במטה אפרים ריש הלכות סוכה (סימן תרכ"ה סעיף י"ג) שמצדד גם כן להקל בערב הרגל, משום חייב אדם לטהר עצמו ברגל, והוה כמו טבילת אשה נדה ע"ש".

(ב) אלף המגן (סי' תר"ו ס"ק י"ח) – "ולפענ"ד נראה דאם לא נטל צפרני רגליו ביום שלפני ערב יוהכ"פ מותר ליטלן בעיוהכ"פ ואף שנוטל אז גם צפרני ידיו כיון שבלא זה כ' האחרונים (עי' בשע"ת סי' ר"ס סק"ב ויש"א) דהאר"י ז"ל לא היה חושש לזה והי' נוטל צפרני ידיו ורגליו ביום (אחד) הששי. ואם שאנו חוששין שלא ליטלן ביום אחד מ"מ לענין טבילת מצוה שלא יהי' חשש חציצה בודאי אין לחוש לזה אף לדברי המחמירין".

(ג) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ה') – "ונשים שמקצצות לפני הטבילה היינו משום **דשומר מצוה לא ידע דבר רע**".

(ד) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות ה', בענייני יו"ד עמ' ק"ג אות ה') – "יש אומרים דאין לקצוץ צפרני הידים והרגלים ביום אחד, והנכון שיקצוץ מהרגלים ביום ה' ומהידיים ביום ו', ולטבילת מצוה אין חוששין לזה וכן בטבילת ערב יוהכ"פ מיקלים".

(ה) ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קס"א) – "בקצוה"ש".

(ו) יסוד הטהרה (פרק ו' הע' ל"ד) – "ואף שבדרך כלל מקפידים שלא לקצוץ את צפרני הידים והרגלים באותו יום, ביום הטבילה אין להקפיד על זה".

(ז) הגר"ח ק"צ"ל (אסיפת יצחק ד' סיון תשס"ט) – "שאלה: בדרך כלל אנחנו מקפידים שלא לקצוץ צפרני ידים ורגלים ביום אחד, האם אשה לפני טבילה גם כן צריך להקפיד. תשובה: כמדומה שאין להקפיד אז".

עי' הגר"ח ק"צ"ל (עלי שיי"ח עמ' רל"ה אות ד') – "שאלה: האם מותר אשה ליטול צפרוני הידים ורגלים ביום אחד לצורך טבילה. תשובה: אולי".

(ח) הגר"א בבבצל שליט"א (אסיפת יצחק ד' סיון תשס"ט) – "שאלה: בדרך כלל אנחנו מקפידים שלא לקצוץ צפרני ידים ורגלים ביום אחד, האם אשה לפני טבילה גם כן צריך להקפיד. תשובה: לא, צריכה לקצוץ באותו יום".

2. מראי מקומות – תהלה לדוד (ס"ק א', לשונו לקמן), קצה המטה (סי' תר"ו ס"ק ט"), תורת שבת (ס"ק ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ה').

(א) מטה אפרים (סי' תר"ו סעי' ח') – "ביו"כ ... ויש לדקדק בחציצה יותר מבשאר טבילות שטובלים הזכרים בכל ימות השנה שאין מדקדקין בה כל כך ולכן טרם שנכנס לבית המרחץ יטול צפרניו ואם צפרני רגליו גדולים יש ליטול גם אותן ולפי שאין ליטול צפרני ידיו ורגליו ביום אחד ולכן יש ליטול צפרני רגליו ביום שלפניו כמבואר בס"ר ר"ס **ואם לא עשה צפרני רגליו מאתמול יש לנקות העפרירות שתחת הצפרנים**, וגם יחצוץ שיניו שלא יהיה בין השיניים דבר חוצץ ויכנס למרחץ וירחץ עצמו במים חמים שיהא גופו נקי ויסרוק שערותיו במסרק".

מטה אפרים (סי' תרכ"ה סעי' ג') – "בעיו"ט ... ואם צפרני רגליו גדולים לכתחילה יש לו ליטלן יומיים קודם **ואם לא נטלן יכול ליטלן בעיו"ט**".

(ב) אלף למטה (סי' תרכ"ה ס"ק כ"א), הו"ד בקצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ה') – "ולפענ"ד שאם הוא טובל ביום זה שעושה כן לצורך טבילה נכון הדבר ומה שאמר בשם המגיד יש לומר דמירי כשעושה כן שלא לצורך".

(ג) נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י', הע' כ', שבועות פרק ח' סעי' ט', הע' ט"ו) – "לכתחלה יטול צפרני רגליו לפני עיו"ט כדי שלא יטול צפרני ידיו ורגליו ביום אחד, והלילה הולך אחר היום שלאחריו ואם לא נטלן מותר ליטלן ביום א', ובערב שבועות יש להקל יותר ליטול צפרני ידיו ורגליו ביום א'. [ראה בליקוטי מהרי"ח ... וכ"כ בליקוטי יהודה (עניני שבועות) וז"ל: אף שנזכר בספה"ק שלא ליטול צפרני ידיו ורגליו ביום אחד, מ"מ ערב חג השבועות היה נוהג אא"ז הח"י הרי"ם זצ"ל לחתוך צפרני ידיו ורגליו בפ"א, מפני שאז סוף הספירה, וכענין טהרת אשה לבעלה, שנוטלת בפעם אחת ואין הקפדה]."

ז. ליל שישי: האם הלילה הולך אחר היום שלאחריו.

1. כן.

(א) אשל אברהם (בוטשאטש, סי' ר"ס סוף מהד"ת) – "אודות צפרני הידים והרגלים ביום אחד. מסברא שהלילה הולכת אחר היום שלאחריו בכך".

מילי דחסידותא (צוואת ריה"ח סי' נ"ז) – "וכן בהקפידא שלא ליטול צפרני ידיו ורגליו ביום א' י"ל שאין שייכות ללילה אצל היום רק ביום ממש הקפידא. ועכ"פ אין חשש בלילה שאחר היום ולא שייך בכך מצד שבמוקדשים הולך הלילה אחר יום שלפניה ופשוט שאין צד פתחון פה לומר שיום היינו מעת לעת כי רק גבי יום ימים אחז"ל כן ופשוט מסברא שהלילה הולכת אחר יום שאחר כך בזה".

(ב) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש ... וכן בהקפידא שלא ליטול צפרני ידיו ורגליו ביום א' י"ל שאין שייכות ללילה אצל היום רק ביום ממש הקפידא, ועכ"פ אין חשש בלילה שאחר היום ולא שייך בכך מצד שבקדשים הולך הלילה אחר יום שלפניה ופשוט שאין צד פת"פ לומר שיום היינו מעל"ע כי רק גבי יום ימים אחז"ל כן ופשוט מסברא שהלילה הולכת אחר יום שאח"כ בזה".

(ג) ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קס"א) – "בא"א ... קצוה"ש ...".

(ד) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' הע' ס"ט) – "שהלילה הולך אחר היום הבא לענין זה ולא אחר יום העבר".

(ה) שבט הקהתי (ח"א סי' ק"ה) – "אם נטל צפרני רגלים ביום ה' מותר ליטול צפרני ידים בליל ו', אבל אם נטל צפרני רגלים בליל ו' לא יטול צפרני ידים ביום ו'".

(ו) נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י', שבועות פרק ח' סעי' ט') – "והלילה הולך אחר היום שלאחריו".

2. יכול ליטול צפרני רגליו בליל שישי וידיו ביום שישי.

(א) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ו', בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ו') – "יום אחד נחשב רק אותו יום או לילה, אבל קצת ביום מותר בלילה שאחריו, וקצת בלילה מותר ביום שאחריו".

(ב) הגר"ח ק"צ"ל (אילבא דהלכתא גליון מ"ו עמ' כ"ו טור ב') – "שאלה: ממתי נחשב יום אחד לאיסור קציצת צפרנים ורגלים ביום אחד. תשובה: יתכן שמעלות השחר. שערי דן, בכתי".

הגר"ח ק"צ"ל (הליכות חיים ח"ב אות קמ"ט) - לשונו מובא לעיל.

הגר"ח ק"צ"ל (שיח התורה ח"א אות אלף קנ"ז) – "בהא דאין לקצות צפרני ידיו ורגליו ביום אחד, איך הדין אם של ידיו קוצץ בלילה ורגליו למחר ביום או להיפך אי חשיב ביום אחד. תשובה: יש קצת משמעות במ"ב שאין נחשב כיום א'".

ע' הגר"ח ק"צ"ל (אילבא דהלכתא חמ"ז עמ' ל"ט סוף טור א') – "שאלה: הנה קי"ל (סי' ר"ס) שאסור לקצוץ צפרני הידיים והרגליים 'ביום אחד', וידוע חידושו של מרן שליט"א שיכולים לקצוץ אחד מהם 'בלילה', והשני למחרת 'ביום', ואין נחשב הלילה והיום שלמחרת כיום אחד. ונסתפקו איך הדין בציוור הפוך, שיקצוץ אחד מהם ביום, והשני בלילה אחריו, האם לדעת מרן שליט"א יאסר שהלילה שייך ליום שקודם לו, או לא. תשובה: מהמ"ב ראינו שהלילה אין שייך ליום של אחריו, אבל יתכן גם לא ליום שלפניו (ע' מ"ב סי' ר"ס ס"ק ו'). (דולה ומשקה, כת"י)".

(1) לפי הע' שכתבתי לעיל, גבי קציצת רגליו ביום ה', אין שום ראיה מהמ"ב.

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ג'), פסקי תשובות (סוף אות ג').

(א) חוט שני (ח"א פרק ה' ס"ק ב' ד"ה כתב המ"ב בשם, עמ' ס"ב) – "ויש לדון אם קוצץ בליל שישי וביום שישי פעם אחת ידיו ופעם אחת רגליו האם מיקרי שקצצם ביום אחד".

ח. גזיזת צפורן אחד ביד וצפורן אחד ברגל.

1. אולי.

(א) אשל אברהם (בוטשאטש סי' ר"ס סוף מהד"ת, מילי דחסידותא צוואת ריה"ח סוף סי' נ"ז [לשונו מובא לקמן]) – "ואולי חשש גם בצפורן א' דיד וא' דרגל. ומ"מ רק גירור בסכין אינו בכלל נטילת צפרנים".

(ב) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש ... אולי הקפידא גם בצפורן א' דיד וא' דרגל".

(ג) הגר"ח ק"צ"ל (עלי שי"ח עמ' קכ"ה אות ט') – "שאלה: בהא דאין לקצוץ צפורני ידיו ורגליו ביום אחד, האם הוא גם כשגוזז רק צפורן אחת ביד וצפורן אחת ברגל. תשובה: אולי".

2. מחמיר.

(א) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' הע' ס"ח) – "דלהחוששין שלא לקוץ צפרני היד והרגל ביום אחד היינו אפי' כשקוצץ רק מקצת צפרני היד ומקצת צפרני הרגל".

3. מיקל.

(א) יד אפרים (או"ח סוף סי' י"ב) – "ואני שמעתי שאם אינו נוטל הצפרנים מכל אצבעותיו ואפי' אינו מניח רק על אצבע אחד אין חשש כלל וכן אמר לי ידידי ר' ישראל ארי' רו"ב נ"י רה"ק דפה בשם אביו ז"ל - בעהמ"ס צוואת אבא ותלמוד בית אבא".

4. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ד'), פסקי תשובות (הע' ז').

ט. גירור (filing).

1. מיקל.

(א) אשל אברהם (בוטשאטש סי' ר"ס סוף מהד"ת [לשונו מובא לעיל], מילי דחסידותא צוואת ריה"ח סוף סי' נ"ז) – "ואולי הקפידא גם בצפורן א' דיד וא' דרגל ומ"מ רק גירור בסכין אינו בכלל נטילת צפרנים וגם לגבי אבילות וחזה"מ קיל בכך וכ"ש בזה".

(ב) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש ...".

ג. שלא ליטול צפרניו ולזורקן לרה"ר.

א. מקור.

1. נדה (דף יז.) – "והנוטל צפרניו וזורקן לרשות הרבים. מפני שאשה מעוברת עוברת עליהן ומפלת. ולא אמרן אלא דשקיל בגנוסטרין, ולא אמרן אלא דשקיל ידיה ודכרעיה, ולא אמרן אלא דלא גז מידי בתרייהו, אבל גז מידי בתרייהו, לית לן בה. ולא היא, לכולה מילתא חיישינן. ת"ר: ג' דברים נאמרו בצפרנים; שורפן חסיד, קוברן צדיק, זורקן רשע".
2. מועד קטן (דף יח.) – "אמר רב שמן בר אבא: הוה קאימנא קמיה דרבי יוחנן בי מדרשא בחולו של מועד, ושקלינהו לטופריה בשיניה וזורקינהו. שמע מינה תלת; שמע מינה: מותר ליטול צפרנים בחולו של מועד, ושמע מינה: אין בהן משום מיאוס, ושמע מינה: מותר לזורקן. איני. והתניא: שלשה דברים נאמרו בצפרנים: הקוברן צדיק, שורפן חסיד, זורקן רשע. טעמא מאי, שמא תעבור עליהן אשה עוברת ותפיל אשה בי מדרשא לא שכיחא. וכי תימא: זימנין דמיכנשי להו ושדי להו אבראי, כיון דאשתני אישתני".

ב. הלכה.

1. השמיט דין זה - רמב"ם, טור, מחבר, רמ"א.
(א) מראי מקומות – הגר"י פיק זצ"ל (אומר השכחה מו"ק דף יח., סוף הספר אות צ"א, "לא נזכר ברמב"ם ולא בטוש"ע ... וביותר יש להפליא על הרמ"א בהגה' או"ח סימן ר"ס שהאריך בענין סדר נטילת צפרנים ע"ש ולא הער' כלום מן המבואר בשתי סוגי' הללו"), שער נפתלי (על אבודרהם דיני נטילת צפרנים ס"ק ה', עמ' קט"ו, "וצ"ע באמת").
2. ראשונים – רי"ף (מו"ק דף י.), רא"ש (מו"ק פרק ג' סי' י"ט), רי"ץ גיאת (חול המועד עמ' קצ"ד), מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט), כל בו (סי' פ"ז), אבודרהם (סדר נטילת צפרנים), האגודה (נדה פרק ב' אות ט').
3. פוסקים – פרישה (סי' רמ"א ס"ק ד'), של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד, "חמישה דברים ... והנוטל צפרניו וזורקן לרשות הרבים"), מטה משה (סי' תי"א), עולת שבת (ס"ק א'), מג"א (הקדמה, "השורף צפרניו חסיד קוברן צדיק זורקן רשע" (נדה דף י"ז)), מנורת המאור (אות שט"ז, "חמשה דברים ... והנוטל צפרניו וזורקן לרשות הרבים"), תוס' שבת (ס"ק ב'), א"ר (ס"ק ז'), באר היטב (ס"ק ב'), מחזיק ברכה (ס"ק ז'), שלחן שלמה (סעי' א'), ח"א (כלל א' סעי' י'), "ויזהר לשרוף הצפרנים או לקברן. והזורקן, רשע", גר"ז (סעי' ד'), עי' קיצור שו"ע (סי' ע"ב סעי' י"ד, "טוב ליזהר לשרוף את הצפרנים"), מ"ב (ס"ק ו'), "איתא בגמרא השורף צפרנים חסיד קוברן צדיק זורקן רשע שמא תעבור עליהן אשה מעוברת ותפיל"), ערה"ש (סעי' ו'), יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב, "ויזהר לבלי להשליך הצפרנים ארצה דשמא תעבור אשה עוברת ותפיל [מ"ק י"ח]. ... ואמרו שם שצפרנים חסיד שורפן צדיק קוברן ורשע זורקן וכל דברי חז"ל נאמנו מאד והמה עניינים סגוליים שנעלמה מטבע השכל", תורת שבת (סעי' א'), כה"ח (ס"ק י"א, יו"ד סי' צ"ב ס"ק צ"ב), קצות השלחן (סי' ע"ג סעי' ב'), דרכי חיים ושלום (אות שנג', "כשנפל קצת מהצפורן שלא במקומו ה' מחזור בחיפוש מחיפוש להגביהו שלא יפול צרור ארצה"), עצי העולה (ערך סכנה סי' קט"ז סעי' כ"ה), להורות נתן (ח"ז סי' קל"ד אות ד', "ומ"מ להלכה ודאי דדינא הכי"), הגריש"א זצ"ל (קובץ תשובות ח"א סי' ל"ה ד"ה אמנם, אשרי האיש או"ח ח"ב פרק א' אות ט', יו"ד פרק ז' אות כ'), "שבועות למעשה אין לסמוך ע"ז, ולהקל ח"ו"), חוט שני (ח"א עמ' ס"ב ד"ה איתא), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י"ד), לקראת שבת (פרק ו' סעי' י"א).
- (א) חפץ חיים (תורת היולדת פרק ס' הע' ט') – "שמענו שלחפץ חיים זצ"ל נפלה צפורן במקוה, וחשש שמא תדרוך עליו מעוברת, וישלים לבלן שירוקן את המקוה ויוציא את הצפורן".
1. אולי הח"ח מחמיר מטעם אחר. כיון שהיו ציפורני נדה, או צפרניה שחתכה בשעת טבילתה, כדאי לקמן.
4. מראי מקומות – הגריש"א זצ"ל (קובץ תשובות ח"ד סי' כ"ב אות ו').

ג. הטעם: שאשה מעוברת עוברת עליהן ומפלת.

1. העונש מצד החטא של אדם הראשון – מטה משה (סי' תי"א), א"ר (ס"ק ז'), "וטעמא דקודם שחטא אדם הראשון היה מלבושו צפורן וכשחטא נתפשט ממנו ולא נשאר ממנו רק צפרניים, ומאחר שהאשה גרמה שנתפשט המלבוש ולכן מה שנשאר מהם יש מקום להתענש בו האשה (תולעת יעקב סוד השבת אות ג'), באר היטב (ס"ק ב'), פמ"ג (א"א ריש סי' ר"ס, "כי אדם הראשון קודם חטא היה לבושו ציפורן לאחר חטא נפשט ולא נשאר רק באצבעות ואשה גרמה זאת לכן יש סכנה, תולעת יעקב"), חי' הרד"ל (פרקי דר"א פרק י"ג אות מ"ד, עי' פרק י"ד), שער נפתלי (על אבודרהם דיני נטילת צפרנים ס"ק ה', עמ' קט"ז, "ומבואר בארוכה גם בזוהר").
- (א) פרקי דר"א (פרק י"ד) – "שנ' וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן, וכתוב דודי ירד לגנו לערוגת הבושם, ישב בדין ושפט בדין, אמר לו מפני מה את ברחת מלפני, אמר את קולך שמעתי בגן ואירא כי ערום אנכי ואחבא, מה היה לבושו של אדם הראשון עור צפורן וענן כבוד המכסה עליו, וכיון שאכל מפירות האילן נפשט עורו וצפורן מעליו, ונסתלקה ענן כבוד מעליו וראה עצמו ערום".
2. כשוף, או אסטניסות – עי' חי' הר"ן (מו"ק דף יח. ד"ה קוברן, "וטעמא שמא תעבור עליהן אשה עוברת ותפיל, וי"מ משום אסטניסות תפיל, וי"מ משום כשפים").

ד. לגזוז צפרנים על בגדים.

1. גורם רעה לעצמו.
(א) רוח חיים (סוף ס"ק א') – "להזהר שלא יקוץ על בגדיו ולא ילקטם שם כי גורם רעה לעצמו ואם אשה נדה תעשה כך לא תצא מטומאתה ותגרום להפיל ולדותיה".

- (ב) שמירת נפש (אות רס"ט) – "לא יקוץ הצפרנים על בגדיו שגורם רעה ח"ו. ובפרט אשה תהיה נזהרה מזה דעי"ז מפלת. וכן יזהר שלא יפלו על בגדיו [האריז"ל]".
- (ג) בן איש חי (שנה ב' פר' לך לך אות י"ד) – "ויזהר בקציצת הצפרנים שלא יפלו על בגדיו, וכל שכן שלא יקוץ ויניח על בגדיו, וצריך להזהר שלא יניח הצפרניים אפילו על מנעליו".
- (ד) עי' כה"ח (ס"ק י"א) – "ולא יקוץ על בגדיו ולא ילקטם שם כי גורם רעה לעצמו. ר"ח או' א'. ונראה דלפי דעת האר"י ז"ל שלא היה חושש מלקוץ אותם ביום אחד גם בזה אין לחוש".
- (1) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח הע' י"ח) – "ובכף החיים ... לעומת זה בשמירת נפש אות רס"ט מביא דין זה בשם האריז"ל, וצ"ע".
- (2) מראי מקומות – שו"ע המקוצר (סי' קנ"ז הע' ב').
- (ה) הגר"ח"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ז אות כ"ג) – "שאלה: האם חייב לחשוש לא לגזוז צפרניו על בגדיו, כי גורם רעה לעצמו. תשובה: יש לזהר".
- (ו) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ט"ז) – "לא יגזוז צפרניו על בגדיו ולא ילקטם שם כי גורם רעה לעצמו".

ה. אשה מעוברת שמפילה: בזמן הזה.

1. חזו"א (אעלה בתמר סוף עמ' מ"ה, הליכות חיים ח"ב הע' קכ"ה) – "שמעתי בשם החזון איש זצ"ל דמה שלא ידוע בזמנינו על אשה מעוברת שמפילה על ידי דריכה על צפרנים, שזה מכלל הסתר פנים".
- (א) הע' הגר"ח"ק זצ"ל (על ס' אעלה בתמר שם, שערי ציון ח"ב עמ' תס"ד אות ו') – "הסתר פנים - גם אני שמעתי שאומרים כן בשמו, לא ידוע לי. ובגמ' מו"ק יח. כתוב 'שמא' תעבור עליהן אשה עוברה ותפיל, וא"כ אי"ז ראייה שתמיד תפיל ויתכן שלא תפיל, אך הנה ביבמות יב: משמע שאם כתוב רק פ"א שמא זה נקרא ודאי, וכאן הלא כתוב שמא א' שאשה תעבור, ולא כתוב שמא תעבור ושמא תפיל, ומשמע שאם תעבור ודאי תפיל וא"כ יתכן שזה ודאי, אבל בגמ' בנדה יז. מוזכר ג"כ ד"ז ושם בכלל לא כתוב שמא".
2. להורות נתן (ח"ז סי' קל"ד אות ה') – "אין נראה שמיד שהוא עוברת על הצפורן היא מפלת, אלא שהעברה על הצפורן גורם שתפיל ולדה לאחר זמן".

ו. הזהירות למי [חוץ ממעוברות].

1. זוהר (פר' ויקהל דף רח:): – "וכד הוה בגנתא דעדן כל אינון רתיכין וכל אינון משריין קדישין כלהו סחרין ליה לאדם ואתנטיר מכלא ולא הוה יכיל מלה בישא לאתקרבא בהדיה, כיון דחב ואתעדו מניה אינון לבושיין (ס"א ואתלבש בלבושין דחול ממלין כו') דחיל ממלין בישין ורוחין בישין ואסתלקו מניה אינון משריין קדישין ולא אשתארו ביה אלא אינון ראשי טופרי דאצבעאן דסחרין לון לטופרין סחרנו דזוהמא אחרא, ובגין כך לא ליבעי ליה לבר נש לרבאה אינון טופרין דזוהמא, דהא כמה דאסגיא הכי נמי אסגי עליה קסטורא וידאג בכל יומא, ובעי לספרא לון ולא ירמי לון דלא יעביד קלנא בההוא אתר דיכיל ההוא בר נש לאתזקא, וכלא כגוונא עלאה, דהא לכלהו אחוריים סחרא סטרא אחרא ולא אצטריך ליה באתר דעלמא".
- (א) תרגום – "משום שהרי כשחטא אדם, העבר ממנו אותו לבוש נכבד שהתלבש בו בראשונה כשהכניסו לגן עדן, ואחר שחטא הליבש אותו בלבוש אחר. הלבוש הראשון שהתלבש בו אדם בגן עדן, הוא הנה (מאותם מלבושים) מאותן מרפכות שנקראו אחוריים, ואותם לבושים שנקראו לבושי צפרן. וכשהיה בגן עדן, כל אותן מרפכות וכל אותם מחנות קדושים, כלם הקיפו את אדם, ונשמר מהפל, ולא הנה יכול דבר רע לקרב אליו. וכיון שחטא והעברו ממנו אותם לבושים, (והתלבש בלבושי חל מדברים) פחד מדברים רעים ורוחות רעות, והסתלקו ממנו אותם מחנות קדושים. ולא נשארו בו אלא אותם ראשי צפרני האצבעות שסובבים את הצפרנים סביב זקמה אחרת. ומשום כך לא צריך לאדם לגדל אותן צפרנים של זקמה, שהרי פמה שמתרבות, כך גם מרבה עליו זקמה, ונדאג בכל יום וצריך לגזר אותן, ולא יזרק אותן, שלא יעשה קלון באותו מקום, שכיכול אותו אדם להנזק. והפל כמו שלמעלה. שהרי לכל אחוריים מקיף הצד האחר, ולא צריכים אותו במקום של העולם".
- (ב) לכאורה הזוהר הנ"ל (בפר' ויקהל) משמע שמזיק רק לאותו אדם, ולא לאנשים אחרים.
2. זוהר (פר' אחרי מות דף עט:): – "תאנא מאי דכתיב (בראשית ג) ואיבה אשית בינך ובין האשה, ארבעה ועשרין זיני מסאבותא אטיל חוייא בנוקבא כד אתחבר עמה כחושבן ואיבה, ועשרין וארבע זינין (ס"א דינין) מתערין לעילא ועשרין וארבע לתתא, ושערא רבא וטופרין סגיא וכו' ודין דינין מתערין בכלא, ותאנא כד בעת אתתא לאתדכאה בעיית לספרא ההוא שערא דרבי ביומא דאיהי מסאבא ולספרא טופרהא וכל ההוא זוהמא די בהון, דתאנא ברזי דמסאבותא זוהמא דטופרין יתער זוהמא אחרא, ובגיני כך בעיין גניזא, ומאן דאעבר לון לגמרי כאלו אתער חסד בעלמא, דתניא לא לבעי ליה לאיניש למיהב דוכרנא לזינין בישין דתנין (עז א) אלף וארבע מאה וחמש זינין בישין מתאחדן בההוא זוהמא דאטיל חויא תקיפא וכלהו מתערין בההוא זוהמא דטופרין ואפילו מאן דבעי יעביד בהו חרשין לבני נשא משום אינון דתליין בהו, ומאן דאעבר לון כאילו אסגי חסד בעלמא ודינין בישין לא משתכחין, ויעבר ההוא זוהמא וטופרהא דרשים ביה, דתניא מאן דדריך ברגליה או במסאניה עלייהו יכיל לאתזקא".
- (א) תרגום: "למדנו, מה שכתוב (בראשית ג) ואיבה אשית בינך ובין האשה, ארבעה ועשרים מיני טמאה הטיל הנחש בנקבה כשהתחבר עמה, כשזינן ואיבה, ועשרים וארבעה מינים (דינים) מתעררים למעלה, ועשרים וארבעה למטה. ושער גדול וצפרנים גדולות, ואז מתעררים הדינים בכל. ולמדנו, כשרוצה אשה להטהר, צריכה לספר אותו שער שגדל ביום שהיא טמאה, ולספר את צפרניה, וכל אותה זקמה שבה. שלמדנו בסודות הטמאה, שהזממת הצפרנים מעוררת זקמה אחרת, ומשום כך צריכים גניזה, ומי שמעבירם לגמרי, כאלו העיר חסד בעולם. שלמדנו, אין צריך אדם לתת זכר למינים רעים. ששינו, אלף וארבע מאות וחמש מינים רעים נאחזים באותה הזקמה שהטיל הנחש החזק, וכלם מתעררים באותה הזממת הצפרנים. ונאפלו מי שרוצה, יעשה בהם כשפים לבני

אדם, משום אותם שתלויים בהם. ומי שמעבירם, כאלו הרבה חסד בעולם, ודינים רעים לא נמצאים, ותעבר אותה וזהמה וצפרניה שרשומות בה. ש'למדנו, מי שדורך ברגלו או בנעלו עליהן, יכול להנזק".

(ב) לכאורה הזוהר הנ"ל (בפר' אחרי מות) הולך רק בצפרני אשה נדה. וכן שו"ר שכ"כ הס' לקראת שבת (פרק ו' הע' ל"ד), לשונו מובא לקמן.

3. מיקל.

(א) דברי שלום (ח"ג סי' ס"ז) – "הנה אמרו חז"ל בנדה די"ז ע"א ג' דברים נאמרו בצפרנים, שורפן חסיד, קוברן צדיק וכו', הטעם דראוי לקוברם מפני שאם זורקם ואשה מעוברת תעבור עליהן מפלת, עיי"ש בגמרא הרבה אופנים דלא מזקי, יפלא כי בס' לקוטי מהרי"ח הביא בשם הזהר פ' אחרי דף ע"ט ע"ב דלאו דוקא לאשה מעוברת אלא הה"ד דמזיק לכל אדם וצ"ע כי מדברי גמרא דילן ל"נ כן".

4. מחמיר.

(א) הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking ח"ד מספר כ"ב הע' ל') –

Men should also refrain from stepping on nails.

(ב) אור יצחק (ח"א או"ח סי' צ"ג, ח"ב ענינים שונים סי' א' לסימן צ"ג) – "האם יש להזהר שלא יפלו צפורניים בחדר שינה אפי' כשיודע שאשתו אינה בהריון. תשובה: יש להזהר".

5. מראי מקומות.

(א) ליקוטי מהרי"ח (סדר הנהגות ע"ש, ח"ב סוף עמ' ה.), הו"ד בפני שבת (סי' ר"ס ס"ק ח' אות ב', עמ' קי"ח) – "ועיין בזה"ק פ' אחרי דף ע"ט ע"ב דמשמע דלאו דוקא לאשה מעוברת אלא הה"ד לכל אדם וצ"ע".

(ב) דבר יהושע (ח"ב סי' ל"ח אות י') – "בזה"ק ... אלא דגמ' ס"ל דאין חשש נזק רק לאשה מעוברת שתפיל וזה"ק ס"ל דיכול כל אדם שעובר עליהן ליזוק ואפשר דלא פליגי אלא דמעוברת ודאי שתפיל ושאר כל אדם רק יכול לאתזקא ולא ודאי כדמשמע לשון הזהר"ק".

(ג) האיש מרדכי (ח"ב שיעור ז' אות י' תשובה ב') – "לפי דברי הזהר בפ' ויקהל דף ר"ח עמוד ב' [ובחדש עמוד ק"ס ד"ה ובגין] משמע שאין הבדל בין אשה מעוברת או לא, או בין אשה לאיש בכל מצב יש בזה סכנה למי שדורך עליהם דז"ל: ולא ירמי לון דלא יעבר קלנא בההוא אתר, דיכול ההוא בר נש לאתזקא וכלא בגונא עלאה עכ"ל. פירוש: ולא ישליך אותן שלא יעשה קלון באותו מקום, שיכול אותו בן אדם להנזק והכל כגון עליון. וכן מבואר בזהר בפ' אחרי דף ע"ט עמוד א' וז"ל: תאנא ברזי דמסאבותא וזהמא דטורפין יתער וזהמא אחרא ובגיני כך בעיין גניזא ומאן דאעבר לון לגמרי כאלו אתער חסר בעלמא וכו' דתניא מאן דדריך ברגלים או במסאניה עליהו יכול לאתזקא. עכ"ל. פירוש: ששנה בסודות הטומאה, וזהמת הצפורנים תעורר וזהמה אחרת, ומשום כך צריכות גניזה. ומי שמעביר אותן לגמרי כאילו מעורר חסד בעולם וכו'. ששנויה מי שדורך ברגלו או בנעלו עליהם, יכול להנזק. משמע מכל דברי הזהר הנ"ל דלאו דוקא לאשה מעוברת מזיק אלא הוא הדין לכל אדם. וכן מבואר בלקוטי מהרי"ח כמובא הדברים בשה"ו עמוד י"ד. ואם כן לפי זה גם לזרוק בבית המדרש או בבית המרחץ יהיה אסור, שהרי הצפורנים מזיקים לכל אדם. וכך משמע מדברי מרן הבן איש חי פ' לך לך אות י"ד דכתב שצריך לקבור הצפורנים בבית הכסא בתוך הנקב ולא יזרקם כלאחר יד כדי שלא יתפזרו מהם בקרקע בית הכסא וידרסו עליהם. עכ"ל. ומזה שלא חלק מי ידרס עליהם אלא כתב סתם שמא ידרסו עליהם משמע שאין חילוק בין איש לאשה, מעוברת לשאינה מעוברת. שכן **לסיכום**: לדעת המ"ב מותר לגזוז צפורנים ולזרוקן לארץ במקום שאין שם נשים כגון בבית המדרש, או בית המרחץ העשוי רק לגברים. אבל לפי דברי הזהר משמע שאין לזרוק צפורנים לארץ בכל מצב, דכל מי שדורך עליהם יכול להנזק ח"ו".

(ד) הגר"ח"ק זצ"ל (מילי מעלייתא אות קמ"ז-ג', עי' שערי ציון ח"ב עמ' תס"ד אות ז') – "שאלה: האם שיש לזהר שלא להשליך גזיזת צפרנים במקום שהולכים שם רק גויים. תשובה: אולי יעבור ישראל".

(ה) לקראת שבת (פרק ו' הע' ל"ד) – "הנה מבואר בגמ', שכל חשש הנזק הוא לאשה מעוברת, ולכן ר"י היה זורקן בבהמ"ד דאשה בבהמ"ד לא שכיחא, כדאיתא במו"ק (יח, ע"א). אבל ע' בליקוטי מהרי"ח שציין לזהר הקדוש פרישת אחרי דף עט ע"ב, דמשמע דלאו דוקא לאשה מעוברת הצפרניים מזיקים, אלא ה"ה לכל אדם הם מזיקים. וז"ל: תאנא ברזי דמסאבותא וזהמא דטורפין יתער וזהמא אחרא ובגיני כך בעיין גניזא מאן דהעבר לון לגמרי כאלו אתער חסד בעלמא וכו' דתני מאן דדריך ברגלים או במסאני' עליהו יכול לאתזקא, עכ"ל הזהר. ומצאתי בספר קב הישר (פרק יז) שכתב שבצפרני אשה נדה יש אלף וארבע מאות וחמישים מיני חיזונים, ולכן צוה הקב"ה שתקוץ הצפרנים כשבאה האשה ליטהר, ותזהר שלא להשליכם במקום שעוברים בני אדם, כי הדורך עליהם אפילו במנעלים ברגליו יכול להנזק ח"ו, ומדבריו משמע שהעמיד דברי הזהר הנ"ל בצפרני אשה נדה. וע' בפלא יועץ (ערך גלוח), שגם כתב שאזהרת הגמ' לא לפזרן ולקוברן או לשורפם, ביותר יש לאשה נדה להזהר בזה, כשהיא נוטלת צפרניה לטהרתה, ע"ש".

ז. מקום שנשים לא הולכות: מקוה של אנשים, בית מדרש, וכדו'.

1. מצד סכנה, מותר – גמרא (מו"ק דף יח., לשונו מובא לעיל).

2. מצד שאר טעמים, מחמיר.

(א) ישועות חכמה (סי' ע"ב ס"ק י"ג) – "מה שנוהגין קצת לחתוך הצפרנים בבית המדרש. צריך למחות בידם מכמה טעמים. א', כי אינו דרך כבוד לעשות זה בבית המדרש שנקרא מקדש מעט ...".

(ב) פני שבת (סי' ר"ס ס"ק ח' אות ט', עמ' ק"כ) – "כתב בישועות חכמה ...".

3. מיקל.

(א) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' הע' ע"ג) – "ומדעביד ר' יוחנן כן ע"כ דמותר למיעבד הכי אף לכתחילה כיון דברור שלא יזיקו לאשה, והוי כמעלת הקוברין".

4. יכול להקל.

(א) עי' הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking) ח"ד מספר כ"ב הע' ל"ו) -

Others say that al pi kabbalah, since there are other reasons not to walk on nails besides for the danger to a pregnant woman, they should not be thrown in a bais medrash, etc. Although many people are noheg to act in accordance with the second opinion, al pi din one may be lenient.

5. מראי מקומות – הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ט דבר הלכה ס"ק ב').

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק י"ב אות ט') – "שמעתי שיש להזהר גם בבית המדרש שלא לזרוק צפרניו על הארץ אע"פ ששם לא שייך הטעם משום סכנה למעוברת, משום שכל איבר שזורק ואינו שורפן, לעתיד לבא יחסר לו איבר זה. האם יש לזה מקור. תשובה: לא שמעתי".

(ב) הגר"ח"ק זצ"ל (איליבא דהלכתא גליון מ"ו עמ' ע"ז) – "במה דאיתא שאסור לזרוק צפרניים שמא תדרוס עליהם מעוברת וכו', מהו בזרק במקום שאין עוברים נשים אחרות אלא אשתו, והיא כעת במצב שודאי אינה מעוברת. תשובה: לא פלוג רבנן".

ח. גדר של "כיון דאשתני, אישתני".

1. בשינוי ממקום שנפלו סגי.

(א) פרישה (סי' רמ"א ס"ק ד') – "דאם אדם חותך צפרניו בביתו שהנשים שכיחים ונפל מידו קצת צפרניו אזי יכבד אותו מקום או ינקה שם ויזיז ממקומו ולית לן בה".

(ב) ברכי יוסף (ס"ק ו', שירי ברכה ס"ק א') – "ולמד מכאן הרב פרישה ... והרב אליה רבה חלק עליו ... ואני אומר דלשון התלמוד דקאמר כיון דאשתני אשתני, משמע כהרב פרישה, דבשינוי ממקום שנפלו סגי. דאי לא, הול"ל לש"ס כיון דאפיק להו אבראי לית לן בה. וכן משמע מלשון רש"י שכתב כיון דאשתני מההוא דוכתא דהוי מעיקרא אשתני ולא מזקי, עכ"ל. ופשוטן של דברים כהרב פרישה. וכן משמע בפירוש אשר סביב הרי"ף המיוחס לרש"י, שכתב כיון דאשתני שנדנדו ממקומם למקום אחר אשתני דאינם מזיקין. ע"כ".

(ג) פקודת אלעזר (ד"ה והברכ"י).

(ד) פני שבת (סי' ר"ס ס"ק ח' אות ג', עמ' קי"ח).

(ה) הליכות אבן ישראל (שבת ח"א פרק א' אות י"ג, הע' ט"ז עמ' ו') – "וכדברי הפרישה".

(ו) הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking) ח"ד מספר כ"ב הע' מ"א) - לשונו מובא לקמן.

2. רק חוץ מחדר.

(א) א"ר (ס"ק ז') – "וכתב הפרישה ... ולענ"ד אפשר דדוקא כשהשליכן חוץ לחדר הוי שינוי מקום, וכן משמע ברי"ף שם".

(ב) חסד יהושע (ח"א סי' ט"ז ד"ה ולכאורה).

3. דעתו להזיז אותם למקום השני.

(א) מחמיר – פ"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט' ד"ה דע, "אי כניש להו בחד דוכתא אדעתא דלבדוריהו בתר הכי בההוא דוכתא דקמבדר להו הו"ל דוכתיה קמא ותמן מזקי"), מחה"ש (סוף ס"ק א', "כתב הפר"ח ... היה דעתו להעבירן משם ולהניחן במקום אחר אם הניחן לאותו מקום אח' אותו מ"א י"ל סגולת מקום הראשון ומזיקי"), שער נפתלי (על אבודרהם דיני נטילת צפרנים ס"ק ה', עמ' קט"ז, "הפר"ח ... דבריו מוכרחי לענ"ד דאלת"ה למאי איצטרך לשרוף או אפי' לקבור הצפרנים לאחר חתיכתן יזיזם ממקומם למקום אחר ונאמר כיון דאשתנו אשתנו וע"כ בההוא דוכתא דקאמר להו אח"כ הו"ל כדוכתא קמא ותמן עוד מזיקו"), פני שבת (סי' ר"ס ס"ק ח' אות ד', עמ' קי"ח), עי' הגר"ח"ק זצ"ל (שערי ציון ח"ב עמ' תס"ג אות ג', "טוב ליזהר").

(1) רק בתוך החדר – חיד"א (מחזיק ברכה ס"ק ז', "שדעת הרב פר"ח כהרב פרישה").

4. עבר עליהם יום – ר"י מלוניל, הו"ד בחי' הר"ן (מו"ק דף יח. ד"ה אבל, "וכתב הרב יונתן ז"ל דדוקא היכא שעברה עליה אשה עוברת תכף שנפלו לארץ כלומר באותו יום עצמו אבל אי כניש להו לאחר אותו יום שכבר נשתנה מראיתן מחמת הקרקע אם רוצה לזרקן ברה"ר לית לן בה ע"כ").

5. מראי מקומות – יין הטוב (ח"א סי' ח'), יביע אומר (ח"ט או"ח סי' ק"ג אות ג'), הגר"ח"ק זצ"ל (שערי ציון ח"ב עמ' תס"ג אות ב'), ילקוט יוסף (או"ח סי' ד' עמ' שצ"ו), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ט"ו), לקראת שבת (פרק ו' סעי' י"ג).

(א) מ"ב (ס"ק ו') – "וכתב בפרישה סימן רמ"א מכאן דאם חתך בביתו במקום דשכיחי נשי ונפל מידו קצת צפרניו יכבד אותו המקום ויזיזם ממקומם ושוב לית לן בה והא"ר כתב דאפשר דדוקא כשהשליכן חוץ לחדר הוי שינוי מקום".

(ב) עי' לקמן, גבי צפרני אשה נדה, שלא מהני.

ט. לצורך מצוה.

1. תורת היולדת (פרק ס' הע' ט') – "יש לעיין כיצד תנהג מעוברת הצריכה לצורך מצוה לדרוך על מקום שיש בו צפרנים, (ואי אפשר לכבד את המקום) האם תדחה את המצוה מחשש הסכנה, דאפשר שיש לומר בזה שומר מצוה לא ידע דבר רע. והפוסקים כתבו לגבי מי שבירך על מים ונודע שיש מת בשכונתו, דישהתה מעט כדי שלא תהיה הברכה לבטלה, ושומר מצוה לא ידע דבר רע".

2. הגר"ח"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ז אות כ"א, שערי ציון ח"ב עמ' תס"ג אות א') – "שאלה: האם מותר למעוברת לעבור במקום שיש בו צפרנים כשהולכת לצורך מצוה. תשובה: לא".

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י"ח).

י. לחתוך בסכין איזה דבר.

1. לא מהני.

- (א) גמרא (נדה דף יז.) – "ולא אמרן אלא דלא גז מידי בתרייהו, אבל גז מידי בתרייהו לית לן בה. ולא היא, לכולה מילתא חיישינן".
2. מהני.
- (א) ערה"ש (סעי' ו') – "וכן אם חתך בהסכין אחרי זריקת הצפרנים איזה דבר ג"כ עברה הקפידא".
(ב) הליכות תינוקות וקטנים (פרק א' הע' י"ב) – "אם חותכים במקצץ או במספרים לאחר הקציצה דבר אחר, כגון חוט או קיסם וכדומה, שוב אין הציפורניים מזיקות, וכן נוהגים גדולים וצדיקים".
- (1) הגר"צ ירמיה שליט"א (מכתב) – "לכבוד הרב הגאון יצחק יעקב פוקס שליט"א ... עמוד ב' הע' י"ב - לא הביא דברי המ"ב בשם הא"ר דרך אם מטאטא מחוץ לחדר אין לחוש. גם כתב שאם חותך אחרי זה דבר אחר אין בעיה לזרוק, וזה נגד הגמ' בנדה י"ז שמסיקה שלא מהני, אלא דכל הנושא הוא האם חוץ ממה ששורפן צריך גם לקצוץ איזה דבר. וכמו שכתב התוס' שבת סי' ר"ס ובזה יש צדיקים שהקפידו גם לקצוץ דבר אחר וגם לשרוף. וכמו שכתב ב'דרכי חיים ושלום' אות שנ"ג ועי' ספר 'מנהג ישראל תורה' באות ו".
- (2) הליכות תינוקות וקטנים (מכתב) – "ברצוני להתייחס בקצרה להערות ... דומני שעניין השרפה הוא לחוד, וזהו החסיד שורפן, שאינו חושש לסכנה שבדבר, ולזה אם שורף יחד עוד דבר מקליש הסכנה, אבל עצם הקציצה של עוד דבר בקוצץ או במספריים הוא דבר בפני עצמו, מבלי קשר לשרפה, כלומר צדיק קוברן, ובנוסף כדי לשלול הסכנה שבצפרנים שהושלכו, קציצת דבר נוסף מהני".
3. אם יש ענין.
(א) יש מעלה.
- (1) תוס' שבת (ס"ק ב') – "ונוהגים קצת לחתוך בסכין איזה דבר אחר נטילתן והטעם משום דאיתא בש"ס בנדה ... אך מסיק שם דלא היא דלכולא מלתא חיישינן וצריך לשרוף אותם דוקא והעולם נוהגין לעשות תרתי לטיבותא לחתוך איזה דבר וגם לשורפן".
(2) אלף המגן (על מטה אפרים סי' תר"ו ס"ק י"ח בהג"ה ב') – "אכן מה שנוהגין לחתוך איזה דבר אחר נטילת הצפרנים. אף שאמרו שם בש"ס (נדה י"ז ע"א) ולא היא לכו"ע חיישינן וא"כ אינו מועיל. מכל מקום מילתא דאפשר בלא טורח עבדינן עיי"ש".
- (3) דרכי חיים ושלום (אות שנ"ג) – "כשהי' קוצץ הצפרנים הי' חותך בהם עץ קטן הגם שהי' שורף אותם".
(4) ליקוטי מהרי"ח (סדר הנהגות ע"ש, ח"ב עמ' ה:) – "ומנהג ישראל תורה הוא".
(5) פני שבת (סי' ר"ס ס"ק ח' אות ז', עמ' קי"ט).
- (ב) אין ענין.
- (1) מחזיק ברכה (ס"ק ה') – "דאין לחוש לזה ... אין טעם למנהג זה. ובמקומנו אין גם אחד נוהג כן".
(2) הו"ד בשע"ת (סי' רנ"א ס"ק א') – "וגם מה שנוהגים לחתוך איזה דבר אחר נטילת הצפרנים אין לחוש לזה ע"ש".
(3) כה"ח (ס"ק י"ח).
(4) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד').
- (5) הליכות אבן ישראל (שבת ח"א פרק א' סוף הע' ט"ז, עמ' ו') – "וזה תמוה דהא מסקנת הגמרא דבכל ענין יש לחשוש עיי"ש".
(6) הגר"ח ק"צ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ז אות כ"ד) – "שאלה: האם חייב לחשוש שאם חתך בסכין איזה דבר אחרי זריקת הצפרנים אין עוד סכנה. תשובה: לא קי"ל כן עי' נדה י"ז".
4. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י"ז), לקראת שבת (פרק ו' סעי' י').
- (א) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ח', בעניני יו"ד עמ' ק"ח אות ח') – "ויש מנהג לחתוך משהו בהמספריים אחר גזירת הצפרניים".

יא. שבת: צפרניים שנמצאו במקום דריסת אדם.

1. מחמיר: אסור לסלקם בשבת למקום אחר א"כ יטלטלם באופן המותר.
- (א) הגריש"א זצ"ל (בית היין [זיסון] עמ' קמ"ז) – "שאלתי את פי מו"ז מרן רבינו הגרי"ש (שליט"א) [זצ"ל] והשיב לי, דהכלל בזה הוא אם זה היזק או דבר המפריע לרבים ודאי הכא בכלל הלכה זו והיתר זה של הרמ"א. אבל הדגיש שצריך שיהא זה מקובל לרבים כהיזק ולא שכל אחד יחליט לעצמו שדבר זה הוא מזיק. וא"כ הנכון דלתמונת תועבה כיון דבעיני רבים זה דבר המזיק וכך מקובל הדבר פשיטא שהוא בכלל ההיתר של הרמ"א הנ"ל. אבל בנידון הציפורניים הורה מו"ז (שליט"א) [זצ"ל] כיון שכתב היש"ש חולין (פ"ח סי' י"ב) דמה שהזהירו משום רוחת כולם לא שכחי האידנא ונקט כן המג"א להלכה. ועי' בארצוה"ח (סי' ד') ארץ יהודה ס"ק ד') מה שהאריך בזה. אף כי ברור הדבר שלמעשה אין להורות כן ולהקל, מ"מ במקום הנוגע לטלטול מוקצה ולחוש עליו משום היזק יש להחמיר כהני דעות. ואעפ"כ שמקובל אצל רבים כדבר המזיק. מ"מ לא יקל לטלטלו בידי אדם אלא יסירו בדבר אחר כגון מגבת כו' ודי לך בזה, (דאין זה נקרא עובר עליו אלא כשעובר עליהם להדיא. דאין לך אלא מה שאמרו חז"ל וכמו שמצינו שהתירו הפוסקים לעבור על ציפורניים היכא שכבר עקרו הציפורניים מקומם שנפלו שם ודו"ק)".
- (ב) חוט שני (ח"ג עמ' ק"ח אות ד') – "ודע דכל מה דאמרין לענין הזיקא, הוא דוקא הזיקא שבדרך הטבע וכנ"ל, אבל היזק רוחני של רוח רעה וכדו' אין זה בכלל התירא מחשש שיזיקו, ולכן אם נפלו בערב שבת צפרניים במקום שהולכים בו, אסור לסלקם בשבת למקום אחר א"כ יטלטלם באופן המותר".
- (ג) עי' הגר"ח ק"צ"ל (אשיחה עמ' ש"ל) – "המוצא צפרניים בשבת במקום שהרבים מצויים בו כיצד יעשה והאם יטלטלם בשבת למקום המוצנע. תשובה: יטאטא".
- עי' הגר"ח ק"צ"ל (עלי ש"ח עמ' ק"ל אות ל"ג) – "שאלה: האם שערות או צפרניים הן מוקצה. תשובה: תלושין מוקצה".

1. מראי מקומות – קהלות יעקב (ב"ק סי' מ"ה), להורות נתן (ח"ז סי' קל"ד אות ח'), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י"ט, מילואים). (א) משנה הלכות (ח"ה סי' רס"ה) – "מה שנסתפק אי בהני דאסירי משום סכנה שאסרו רבותינו ז"ל למשל מי שהניח צפרניו תחת רגלי אשה מעוברת אם הפילה האשה מה דינו כיון דלא הוה אלא כעין סגולה בדבר זה אם נסמוך על חכמי הטבע..."
- (ב) הגר"ח זצ"ל (עלי שי"ח עמ' רכ"ז אות כ"ב) – "שאלה: מה הדין במי שהניח צפורנים תחת אשה מעוברת והפילה ח"ו. תשובה: גורם לרציחה".

ד' לשון הש"ס: שורפן חסיד, קוברן צדיק, זורקן רשע.

א. לזרוק הצפרניים לבית הכסא, כיור, וכדו'.

1. מיקל.

- (א) פרישה (סי' רמ"א ס"ק ד') – "ומכאן נראה לע"ד היתר גם כן להשליך הצפרנים בבית המרחץ שרוחצים שם האנשים לחוד גם שהמים משטפין אותן שם ממקומן ויורדין לתוך הנהר".
- (ב) בן איש חי (שנה ב' פר' לך לך אות י"ד) – "וצריך לקבור הצפרניים בבית הכסא בתוך הנקב, ולא יורקם כלאחר יד, כדי שלא יתפזרו מהם בקרקע בית הכסא וידרסו עליהם. ואם קצץ צפרניו ונזרק אחד מהם, שאינו רואהו, יכבד המקום שהוא במכבדת, ויזרוק הזבל בנקב של בית הכסא או באשפה".
- (ג) קהלות יעקב (דרך שיחה ח"ב עמ' תנ"א ד"ה היה. אמנם עי' ארחות רבנו ח"א עמ' ק"ד אות כ"א [לשונו מובא לקמן]) – "אבא ז"ל היה זורקן בבית הכסא".
- (ד) הליכות אבן ישראל (שבת ח"א פרק א' הע' ט"ז, עמ' ו') – "מנהג רבינו לזרוק הצפרניים בבית הכסא".
- (ה) הגר"ח זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב ס"ק ו') – לשונו מובא לקמן.
- (ו) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ח', בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ח') – "וזריקתן לבית הכסא נחשבת לקבורה".
- (ז) ששכ"ה (פרק מ"ב סוף סעי' מ"ו, הע' קס"ז) – "או יגזוז אותן מעל הכיור. [והוה דומיא דקבורה הנזכר שם, וכן מצאתי בפרישה סי' רמא ס"ק ד']".
- (ח) רבבות אפרים (ח"ד סי' צ"ז אות מ"א).
- (ט) דברי שלום (ח"ג סי' ס"ז) – "העיקר התכלית שלא לזרקן כדי שלא יבאו לעבור עליו, א"כ לפי"ז אין חילוק אם קוברן או זורקן לביה"כ והולכים לאיבוד עם המים ... דבקוברן יש חשש שמא יתגלו להכי לא נקרא רק צדיק, א"כ אולי יותר טוב לזורקן להמים של ביה"כ דשם ליכא האי חששא דשמא יתגלו דאם ילכו עם המים שבביה"כ למטה שוב לא יבאו בחזרה ולא יתגלו לעולם".
- (י) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' הע' ע"ב) – "דבאמת מדינא שפיר דמי אף לכתחילה לקוברן, דזהו שנא' הקוברן 'צדיק' והשורפן 'חסיד', דר"ל דלכתחילה שפיר דמי גם בקבורה, ומטעם זה מותר לכתחילה להשליך צפרניו בבית הכסא והם נשפכים עם המים לתוך הביוב שבזה חשיב כקבורה, אבל כשריפה לא הוה כיון שלא ביערו מן העולם לגמרי".
- (יא) הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק כ"ח אות ט') – "את הצפרנים משליך לבית הכסא".
- (יב) שבט הקהתי (ח"ב סי' ק"ה אות ג') – "ונראה דמותר לזרוק הצפרניים בבהכ"ס בהמים דלא שייך טעם והזורקן רשע דידרכו עליו, משום דבבהכ"ס לא יתגלו ולא ידרסו עליו ועי' בס' פקודת אלעזר (סי' ר"ס) בשם כמה פוסקים שכ' דיורקם בבהכ"ס ועי' ג"כ בבא"ח (שנה ב' פ' לך לך ס"ק י"ד) דכ' יורקם בבהכ"ס".

2. מראי מקומות.

- (א) להורות נתן (ח"ז סי' קל"ד) – "מכל מקום יש לזהר שלא לזורקן בכלי של אשפה, שהרי אמרו דשורפן חסיד וקוברן צדיק, ואין לאדם להוציא את עצמו מכלל המהדרין במצוות".

ב. בית הכסא או שריפה: הי מינייהו עדיף.

1. יש להדר לשורפן.

- (א) דבר יהושע (ח"ב סי' ל"ח אות י"ט).
- (ב) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ק"ד אות כ"א) – "אמרתי למו"ר (שליט"א) זצוק"ל שאני זורק את הצפורנים לביהכ"ס אמר לי הלא צריך לשורפם ואמר לי שכתוב שורפם ואם לאו קוברם, ועדיף לשרוף. והוא שורפם ולא הוי ניחא דעתי' לזורקם לביהכ"ס".
- (ג) בצל החכמה (ח"ב סי' ל"ה) – "דהיותר נכון לשורפן תיכף אחר שקצצן".
- (ד) באר משה (ח"ו סי' קל"ג אות י"ב) – "מה שהביא מס' בן איש חי ... בוודאי כוונת הבן איש חי הוא כשא"א לשרפו אבל בודאי במקום שאינו קשור בקושיים הרבה מוטל לשרוף דוקא".
- (ה) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ח', בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ח') – לשונו מובא לעיל.
- (ו) יען יוסף (או"ח סי' ק"ב) – "יש מעלה בשריפה אפילו אם אין חשש שיתגלו".
- (ז) חוט שני (ח"א עמ' ס"ב ד"ה זריקת) – "זריקת הצפרניים בבית הכסא היא קבורה מעולה שאין מצוי שיתגלה, מ"מ עדיין אינו חסיד שאין זה כשריפה שמכלה אותם מן העולם. ראוי לנהוג לשורפן. ואפשר להניחם בנייר כסף וכדו' ומקריבים אליהם אש ע"י גפרור [ולא תחת הנייר כסף] והם כלים".
- (ח) אבני ישפה (ח"ה סי' ל"ג אות ט') – "ומי שזורק באסלה או כיור נחשב שהוא קוברן ודינו שהוא צדיק".
- (ט) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' הע' ע"ב) – לשונו מובא לעיל.
- (י) נשמת שבת (סי' ר"ס אות קנ"ו) – "יש לדון להקל דסגי בשטיפה [אבל יש ענין לשורפן דייקא".
- (יא) פסקי תשובה (אות ד') – "יש להדר לשורפן".
- (יב) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, פרק ג' הע' כ').

2. אין חילוק: כאלו שרפם.

(א) הגר"חפ"ש זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב ס"ק ו') – "מסתבר דזריקה לבית הכסא נקרא שריפה".

(ב) דבר בעתו (עמ' נ"ד) – "הנה אם השליך הצפרנים לבית הכסא או במדרון שעושים באמצע החצר שמשליכים שם המים של הנטילה ומימות סרוחים מהני כאלו שרפם וזה יותר טוב מהקוברן".

(ג) הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking ח"ד מספר כ"ב הע' ל"ז) –

flushing ones nails down the toilet has the same status as if one burnt his nails. Therefore, one who does this is called a chassid.

3. מראי מקומות – פני שבת (סי' ר"ס ס"ק ח' אות ה', עמ' ק"ח), דברי שלום (ח"ג סי' ס"ז, לשונו מובא לעיל), לקראת שבת (פרק ו' סעי' י"ב).

(א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ב פרק א' אות ט', יו"ד פרק ז' אות כ') – "ורבינו נוהג לשרוף ציפורניו לאחר נטילתם בערב שבת, על הגז".

הגריש"א זצ"ל (טובך יביעו פר' ראה סוף עמ' רצ"ג) – "מרן ... שורף את הציפורניים על הגז, לאחר נטילתם, מדי ערב שבת".

(ב) הגר"חפ"ש זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קכ"ד אות ז') – "שאלה: הזורק את הצפרנים לביהכ"ס וברור הוא שלא יבא לידי סכנה לאחרים עי"ז, האם עדיין יש הידור לשרופן. תשובה: המהדר תע"ב".

(ג) והאיש מרדכי (ח"ב שיעור ז' אות י' תשובה ג') – "לדעת רש"י אין צריך לשרוף ממש אלא כל שזורקן במצב שלא יתגלו כגון בבית הכסא וכדומה נחשב לחסיד. אבל לפי הערוך לא נקרא חסיד אלא כן אם שורפן ממש ולא מועיל מה שזורקן לניח הכסא".

ג. להצניע הצפרניים עד שיזדמן לו פנאי לשרופן.

1. מוטב לזרוק אותן תיכף לבית הכסא.

(א) דבר יהושע (ח"ב סי' ל"ח אות י"ט, אות כ"ב) – "בצפרניים בעינן קבורה בקרקע דוקא אך עכ"פ בצינור בית השימוש ודאי מהני דאז ליכא למיחש לתקלה כנ"ל וכן ראה לעשות כשאנו יכול לשרפן מיד כנלענ"ד ברור".

(ב) בצל החכמה (ח"ב סי' ל"ה) – "אבל אם בא להשהותן לשרופן לאחר זמן, מוטב לזרוק אותן תיכף לבית הכסא דבזה יצא מידי כל חשש תקלה אליבא דכו"ע".

(ג) נשמת שבת (סי' ר"ס אות קנ"ו) – "מ"מ עדיף לשוטפן בביה"כ מלאספם מידי שבוע בשבוע על מנת לשרופן לאחר זמן".

(ד) חוט שני (ח"א עמ' ס"ב ד"ה השומרים) – "השומרים צפרניים לזמן ארוך כדי לשרפם כשיזדמן, ובינתיים יכול להיות בהם תקלה, נהי דאינו רשע מ"מ צדיק ודאי אינו".

(ה) רבבות אפרים (ח"ד סי' צ"ז אות מ"א) – "ובשו"ת בצל החכמה ח"ב סימן ל"ו כתב שישורף ואם לא יכול לשרוף מיד אז יזרוק אותם מיד לבית הכסא עיין בדבריו, וזה אמרתי תשובה בע"פ להרבה דיכולים לעשות כך".

2. לשרופן לאחר זמן.

(א) עי' חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' ק"ד אות כ"א, טובך יביעו ח"ב סוף עמ' רצ"ג, דרך שיחה ח"ב עמ' תנ"א ד"ה היה, דעת חזו"א פרק א' אות י"ז, עי' סוף טעמא דקרא אות ט') – "החזו"א זצוק"ל הי' אוסף את כל צפורניו שגזזם במשך השנה במעטפה ושרפם בערב פסח עם החמץ".

(ב) אינו נקרא חסיד – ויצע יוסף (או"ח סי' ק"ב, "ולענ"ד דהמחמיר לגונזם במקום צנוע ואח"כ שורפן, לא עלתה בידו להיות בכלל שורפן חסיד, דהרי כל עיקר החסידות בזה לחוש גם על חשש רחוק אולי יתגלו מקבורתם, וא"כ גם בזה יש חשש כזה אולי אדהכי והכי עד שיבוא לשרופן יארע איזה סיבה שיתגלו ממקום גניזתן, והנסיון מעיד שהוא חשש קרוב, א"כ הרוצה להיות בכלל חסיד בזה צריך להחמיר לשרופן מיד").

ד. מראי מקומות.

1. הגר"חפ"ש זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ו אות כ') – "שאלה: צפורניים הקבורות בקרקע, האם לאשה מעוברת מותר לעבור עליהן. תשובה: על הקרקע מותרת".

הגר"חפ"ש זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ז אות כ"ה) – "שאלה: האם חייב לקבור הצפורנים במקום שאין אשה מעוברת עוברת שם. תשובה: אם קובר אין קפידא".

ה] איזה צפרניים.

א. אנשים.

1. מחמיר – גמ', ופוסקים.

ב. נשים.

1. מחמיר.

(א) תפץ חיים (תורת היולדת פרק ס' הע' ט') – לשונו מובא לעיל.

(ב) הגר"חפ"ש זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב ס"ק ו') – לשונו מובא לקמן.

(ג) רבבות אפרים (ח"ח סי' פ"ח אות א') – "אם יש חילוק בין אנשים ונשים לענין קציצת צפרניים. שאין לאיש לקצוץ צפורנים במקום שאשה יכולה לילך שמא יארע לה תקלה ח"ו, אבל האם חשש זה גם על צפורני נשים, נראה לי דהחשש הוא גם כן על צפרני נשים, כי האשה לא תדע שזה מאשה ותחשוב שזה מאיש ולכאורה זה פשוט".

ג. קטנים.

1. מחמיר.

- (א) הגר"ח פ"ש זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב ס"ק ו') – "ויש לזהר בצפרני אשה וקטן".
 (ב) הגר"ח פ"ק זצ"ל (אילבא דהלכתא גליון מ"ו עמ' כ"ו טור ג', שערי ציון ח"ב עמ' תס"ג אות ד') – "שאלה: נסתפקו, האם אשה מעוברת צריכה לזהר מצפרנים של 'קטנים', או לא. תשובה: כן. (מענה ר"ח, עמוד מ"ח)".

ד. של עצמה.

1. מחמיר – הגר"ח פ"ק זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק י"ב אות ז', "האם מעוברת יכולה לדרוס על הצפרנים שלה. תשובה: לא").

ה. עכו"ם.

1. מחמיר.

- (א) הגר"ש פ"א זצ"ל (ח"ב שאלת רב עמ' שצ"ד אות י"ז) – "שאלה: הא דמעוברת לא תדרוך על צפרנים משום סכנה, האם זה גם בצפרנים של נכרי. תשובה: כן".
 (ב) הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking ח"ד מספר כ"ב הע' מ"א) – לשונו מובא לקמן.
 2. דעת הגר"ח פ"ק זצ"ל.
 (א) מיקל.

1. מלכים אמניך (פרק י"ד הע' י"ח) – "דעת גיסי הגאון ר' חיים קניבסקי שליט"א [זצ"ל] דאין בצפרני עכו"ם סכנה. כשם שרוח רעה לא שורה על ידיו בקומו מהשינה שחרית, ומבואר בפרמ"ג דכשם שאין הנכרי מטמא במותו כך אין רוח רעה שורה על ידיו. והנה הרמב"ם בהלכות טומאת מת פ"א ה"ג כתב וז"ל: "וכן העכו"ם אינו נעשה טמא מת הא למה זה דומה לבהמה שנגעה במת". עכ"ל. כלומר הפרמ"ג סובר שדין העכו"ם כדין הבהמה גם לגבי רוח רעה, כך נאמר לגבי הצפרניים שצפרני העכו"ם כצפרני החתול והאריה דלא שמענו שיש בהם מיאוס וכשפים".
 2. הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח הע' ט"ו במלואים ד"ה ונשאלתי).

(ב) מחמיר.

1. עי' שאלת רב (ח"א פרק י"ב אות ח') – "האם גם ע"ג צפרניו של נכרי יש סכנה למעוברת. תשובה: יש לזהר".

(ג) מסופק.

1. עי' הליכות חיים (ח"ב פרק י"ט אות ק"נ) – "אם יש סכנה למעוברת אם עוברת על צפרנים של עכו"ם, או בדוקא בשל ישראל יש סכנה, וצ"ע. תשובה: אולי גם בשל גוי".
 2. מילי מעלייתא (אות קמ"ז ד') – "שאלה: האם גזיזת צפרנים של גויים מזיקים כמו של ישראל. תשובה: אולי".
 (ד) מראי מקומות.

1. הגר"ח פ"ק זצ"ל (אילבא דהלכתא חמ"ז עמ' ל"ט טור א') – "שאלה: הנה מצאנו סתירה בדברי מרן שליט"א, האם בציפורניים של 'עכו"ם', צריך לזהר במעוברת, שבספר מלכים אומניך (פי"ד עמוד שמ"א) הביא הגאון ר' יצחק זילברשטיין שליט"א בשם מרן שליט"א שא"צ לזהר, שהוי כמו ציפורני בהמה, ובספר שאלת רב (פי"ב אות ח') כתב מרן שליט"א שצריך להחמיר בזה, ואיך מסקנת דעת מרן שליט"א להלכה. תשובה: טוב לזהר. (דולה ומשקה, כת"י)".

ו. בהמות.

1. הגר"ח פ"ק זצ"ל (שערי ציון ח"ב עמ' תס"ג אות ב') – "שאלה: האם גם צפורן של עוף או חיה או בהמה מזקת למעוברת. תשובה: לא שמענו".

ז. צפרני רגלים.

1. ג"כ הוי סכנה.

- (א) עי' גמרא (נדה דף יז.) – "ולא אמרן אלא דשקיל ידיה ודכרעיה ... ולא היא, לכולה מילתא חיישינן".
 (ב) פרישה (סי' רמ"א ס"ק ד') – "ואין חילוק בכל זה בין צפרני ידיו לשל רגליו מדלא אשכחן שום חילוק ביניהם גם אין טעם וסברא לחלק ביניהם".
 (ג) ברכי יוסף (שירי ברכה ס"ק ב') – "אין חילוק בכל זה בין צפרני ידים לצפרני רגלים. הרב פרישה שם".
 (ד) בן איש חי (שנה ב' פר' לך אות י"ד) – "ואין חילוק בזה בין צפרני ידים לבין צפרני רגלים".
 (ה) חסד יהושע (ח"א ריש סי' ט"ז) – "דאין חילוק בזה בין צפרני ידיו לרגליו דאמרי' התם לא שני ידי' ודכרע' ...".

ח. צפורן אחד.

1. מיקל – ודרשת וחקרת (ח"א יו"ד סי' י"א אות ב', ח"ג יו"ד סי' ה' אות ד', "דהא דאיתא בנדה דף יז. בענין הזורק צפרניו רשע שמא תעבור עליהם אשה מעוברת דצפרניו לשון רבים דוקא אבל צפורן אחת לית לן בה שאין לנו אלא חידושו").
 2. מחמיר – לא מצאנו חילוק בפוסקים.

ט. מניקור (manicure): עכו"ם שחתך את הצפרנים לישראל.

1. חסד יהושע (ח"א סי' ט"ז) – "כיון דהנכרי זורקן ואין שליחות לנכרי ... נכרי אדעתא דנפשי' קעביד ומותר. כ"ז אמרתי להפוך בזכות הני דעבדי הכי אבל ירא שמים יקיים בנפשו מדת חסידות לשרוף הצפרנים".

2. רבבות אפרים (ח"ד סי' צ"ז אות מ"א) – "ואם עכו"ם חותך הצפרנים לישראל וזורקן אז אמרינן אדעתא דנפשיה עביד ומותר, כך כתב בשו"ת חסד יהושע ח"א סי' ט"ז".
3. הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking) ח"ד מספר כ"ב הע' מ"א) –
- When women go for a manicure, there are usually nails spread all over the floor. To avoid stepping on the nails, the nails should be swept to a different area in the same room (this is even if the nails are from non-Jews).

י. שיוף הציפורניים (filing).

1. מיקל.
- (א) אשל אברהם (בוטשאטש מהד"ת סוף סי' ר"ס, מילי דחסידותא צוואת ריה"ח סי' נ"ז) – "ובמק"א כ' אודות הליכה ע"ג צפורן שלא שרף ולא קבר די"ל שרק גירור קיל".
- (ב) יד אפרים (על צוואת ר' יהודה החסיד אות נ"ז) – "מילי דחסידותא ... ובמק"א כתבתי אודות הליכה על גבי צפורן שלא שרף ולא קבר דיש לומר שרק גירור קיל".
- (ג) קצות השלחן (סי' ע"ג סוף ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש ... ובמק"א כתבתי אודות הליכה על גבי צפורן שלא שרף ולא קבר דיש לומר שרק גירור קיל עכ"ל".
- (ד) חשוני חמד (חמדת חיים עמ' קי"ט אות קל"ט) – "אמר רבנו בהא דאיתא במו"ק (יה, א) ובנדה (יז, א) דג' דברים נאמרו בציפורניים, הקוברן צדיק והשורפן חסיד והזורקן רשע, שמא תעבור עליהן אשה עוברת ותפיל (והובא במ"ב סי' רס סק"ו). האם באדם שמשייף ציפורניו ונופלת אבקה מהציפורניים, אם גם צריכים לזורקן. ואמר דבראשונים מבואר שם שטעם הדבר משום מיאוס (ר"ן ונמ"י) וא"כ אולי באבקה לא שייך. וגם להטעם דזה משום כשפים, מ"מ אין לך בו אלא חידוש, ורק בצפורן ממש דברו חז"ל ולא באבקה (וכמו דאמרו בגמ' שם דאם הזיון ממקומן אינו מזיק, כיון דאישתני אישתני)".
2. מחמיר.
- (א) הגר"ח ק"ז (אריה שאג עמ' תש"ב אות ר"צ) – "שאלה: האם צריך להיזהר כשמשייף ציפורניו, שלא יפול לארץ. תשובה: צריך להיזהר".

ו. נטילת צפרניים בראש חודש: ר' יהודה החסיד.

ס' חסידים (צוואת רבינו יהודה החסיד אות מ"ח) – "לא יגלח אדם הראש ולא הזקן בראש חודש, וכן לא יטול הצפרניים בראש חודש".

א. מחמיר, הו"ד להלכה.

1. בנה"ג (ס"ק ג', שכנה"ג הג' ב"י סוף ס"ק א' [לשונו מובא לקמן]) – "ויש נמנעים מלהסתפר ביום ששי שחל [ב]ראש חודש, ואומרים שכך נמצא באזהרות רבינו יהודה החסיד. ואני ראיתי באזהרות הנזכר שכתב דבר"ח אסור להסתפר אפילו נפל בשאר הימים. ובקושטנדינ"א יע"א ראיתי שאינם חוששים לזה ומסתפרין אפילו ביום ששי שחל בראש חודש. אבל בתירי"א נהגו שלא להסתפר ביום שחל להיות בראש חודש, וכן נהגתי אני אחר בואי פה תירי"א יע"א".
2. עולת שבת (ס"ק א').
3. בית לחם יהודה (סי' קפ"א סוף ס"ק ג').
4. לחם הפנים (קונ' אחרון סוף סי' קפ"א).
5. א"ר (ס"ק ח', א"ז ס"ק ג') – "כתב כנסת הגדולה [בסוף הסימן] אין להסתפר בראש חודש אפילו חל בערב שבת".
6. באר היטב (ס"ק ב') – "כתב בצוואת ר"י חסיד שלא ליטול הצפרנים ולא לגלח בר"ח".
7. שלחן שלמה (סעי' א') – "ואין מגלחין בר"ח אפי' חל בע"ש".
8. דרך החיים (דיני הכנסת שבת אות ב') – "גם אין ליטול צפרניו או לגלח שערות ראשו בר"ח אפילו חל בע"ש".
9. קיצור שו"ע (סי' ע"ב סעי' י"ד) – "גם אין לקוצ' צפרניו או לגלח שערות בראש חודש אפילו חל בערב שבת".
10. כה"ח (פלאג"י, סי' כ"ז אות י"ב) – לשונו מובא לקמן.
11. יפה ללב (ח"ב סי' ר"ס ס"ק ה') – לשונו מובא לקמן.
12. חסד לאלפים (ס"ק א', סי' רנ"א ס"ק ז') – "צוואת ר"י החסיד שלא לגלח בר"ח, וכתבנו ג"כ משמו שלא ליטול הצפרנים בר"ח".
13. כה"ח (ס"ק י"ב, סי' רנ"א ס"ק י"ח).
14. קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' מ"ג) – "נוהגין שאין מגלחין ואין נוטלין צפרנים בראש חודש אפי' חל בערב שבת ולכן כשחל ר"ח בערב שבת יש להסתפר וליטול צפרניו ביום ה' או כליל ששי, ואם שכח להסתפר או ליטול צפרניו ביום ה' לא יסתפר בערב שבת, אבל יש ליטול הצפרנים לכבוד שבת".
15. עי' הגר"ח ק"ז (קובץ ניצוצי אש, עמ' תתס"ב אות מ"ה) – "במ"ב (סי' ר"ס סק"ז) כתב שיש מקומות שנוהגין ... ואמר הגר"ח שליט"א שאכן כן מנהגו".
16. נטעי גבריאל (פסח ח"ג פרק מ"ט סעי' י"ז) – "בר"ח אייר בלא"ה אין להסתפר מחמת צוואת ריה"ח".

ב. הו"ד בלשון "יש מקומות", וכדו'.

1. מג"א (הקדמה) – "ויש מקומות שאין מגלחים בר"ח אפי' חל ביום ו' כי כן צוה ר"י חסיד (כ"ה)".
2. תוס' שבת (ס"ק ג').

3. גר"ז (סעי' א') – "ונוהגין בקצת מקומות שלא להסתפר בראש חודש אפילו חל בערב שבת מפני חשש סכנה כי כן הזהיר רבינו יהודה החסיד".
4. מ"ב (ס"ק ז') – "יש מקומות שאין מגלחין ואין נוטלין צפורנים בר"ח אפילו חל ביום עש"ק כי כן צוה ר"י חסיד".
5. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ז', אות י', בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ז', עמ' ק"ה אות י') – "יש נוהגים".
6. ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' מ"ט) – "יש נוהגים".
7. שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ו').
8. לקראת שבת (פרק ו' סעי' ו', סעי' כ"ב).

ג. מיקל.

1. הליכות אבן ישראל (שבת ח"א פרק א' אות ט', הע' י"ב [עמ' ה']) – "מנהג רבינו ליטול הצפרנים כל ערב שבת, ואף כשחל ראש חודש ביום ו'. [וכשנשאל רבינו למעשה בזה, הורה שצוואה זה רק ליוצאי חלציו ... ולהלכה מותר להסתפר וליטול הצפרנים בראש חודש]".
2. ילקוט יוסף (סעי' ב') – "וכשחל ראש חודש ביום שישי מותר להסתפר לכבוד שבת. ויש הנוהגים לחוש לצוואת רבי יהודה החסיד שאסר להסתפר בראש חודש. ואין מנהגינו לחוש לזה".
- ד. מראי מקומות – תורת שבת (סעי' א', ס"ק ה'), הגר"א ל"ל שטיינמן זצ"ל (שפתי איל ענינים שונים אות ה'), הגר"א נבנצל שליט"א (על ס"ק ז'), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, פרק ג' הע' י').
1. ערה"ש (סעי' ו') – "יש שכתבו ע"פ צוואת ר"י חסיד שלא לגלח ולא ליטול צפרנים בר"ח אפילו חל בע"ש [מג"א] ... וכל אלו הדברים אין להם שום מקום בדין ומאן דקפיד קפיד ודלא קפיד לא קפיד".
2. הגר"י גוסטמאן זצ"ל (תאריך ישראל סי' ג' הע' מ"ב*, צהר חי"ד עמ' נ"א אות ד') – "והנה שאלתי את הגר"י גוסטמאן זצ"ל אודות אלו שנוהגים שלא לגלח בר"ח משום צוואת ר"י חסיד אי הוי בכלל נדר או רק הנהגה טובה. ואי מהני המודעה שעושים לפני ר"ה לזה. והשיב דאינו נדר רק הנהגה טובה, ומהני המודעה לזה שהרי אומרים מנהג וכו' בהנוסח".
3. הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ב פרק א' אות כ"ג) – "ובזמננו לא נתקבל בתורת מנהג אצל כולם, רק לאלו הנוהגין כן בפירוש (או לנכדי ריה"ח), ולא למי שאין ידוע שנוהג זה".

ה. הטעם.

1. מפני סכנה – באר היטב (ס"ק ב'), ערה"ש (סעי' ו').

ו. ערב שבת.

1. מחמיר.

- א) כנה"ג (ס"ק ג') [לשונו מובא לעיל], שכנה"ג הג' ב"י סוף ס"ק א') – "ומיהו יש להסתפק היכא דנפל ר"ח ביום ו' ולא נסתפר ביום ה' שלפניו מחמת שכחה או אונס אם לא יסתפר ביום ו' מפני הסכנה, או אם יסתפר לכבוד שבת ושומר מצוה לא ידע דבר רע, כמו שהתיר המרדכי ב"פ כל שעה [פסחים, סימן תקצג] ללוש במים שלנו שעברו עליהם התקופה מטעם דשומר מצוה לא ידע דבר רע. ואף על פי דהכי מסתברא, נהגתי שלא להסתפר".
- ב) מג"א (הקדמה) – לשונו מובא לעיל.
- ג) א"ר (ס"ק ח', א"ז ס"ק ג') – לשונו מובא לעיל.
- ד) באה"ט (ס"ק ב') – "וכתב כנה"ג אפי' אם חל ר"ח בע"ש אין להסתפר מפני סכנה ויש להסתפר ביום ה' שלפניו".
- ה) דרך החיים (דיני הכנסת שבת אות ב') – לשונו מובא לעיל.
- ו) גר"ז (סעי' א') – לשונו מובא לעיל.
- ז) קיצור שו"ע (סי' ע"ב סעי' י"ד) – לשונו מובא לעיל.
- ח) כה"ח (פלאג"י, סי' כ"ז אות י"ב) – "ואפילו כשחל ראש חודש בערב שבת דאין מסתפרין כמו שצוה רבי יהודה החסיד, יזהר להסתפר בחמישי קודם חצות, (ועיין שיירי כנסת הגדולה), ואם נאנס יותר טוב שלא יסתפר כלל".
- ט) יפה ללב (ח"ב סי' ר"ס ס"ק ה') – "אם חל ר"ח בער"ש או המולד אז יטלם לפני המולד שבזה אין חילוק בין תגלחת הראש לתגלחת הצפרנים חמ"י פ"ג דשבת דף כ"ג ע"ב ויע"ש בע"א בתגלחת הראש ושכ"כ וכשחל ר"ח ע"ש יגלח את שעריו יום ה' לפני המולד דחמירא סכנתא ואף עפ"י דראויה שבת שתגין, שב ואל תעשה עדיף. וכן נהגתי וכן נהגו החברים ה"י ע"ש. וכ"כ מו"ה בשיירי כנה"ג".
- י) חסד לאלפים (סי' רנ"א ס"ק ז').
- יא) מ"ב (ס"ק ז') – לשונו מובא לעיל.
- יב) ערה"ש (סעי' ו') – לשונו מובא לעיל.
- יג) כה"ח (ס"ק י"ב).
- יד) פסקי בושם (פרק י"ב סעי' ב') – "אף במי שקוצץ את צפרניו בכל ערב שבת".
- טו) ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' מ"ט, ע"י הע' קע"ד).
- טז) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' מ"ג) – לשונו מובא לעיל.
- יז) פוסקים.

2. מיקל.

(א) עי' ארחות חיים (ס"ק ג') – "דה"ח ... וכ"כ בקש"ע ... אמנם בשו"ת אלף המגן סי' י"ב האריך לחלוק עליהם ומסיק דלא מיבעי' במי שנוהג ליתול צפרנים בכל ע"ש דודאי יכול ליתלם אף בע"ש זה שחל בו ר"ח. אלא אף הנוהג ליתול בע"ש אחת לשתי שבתות מפני שאין צפרניו גדולים כ"כ, המיקל גם בכה"ג לא הפסיד ואולי נקרא גם זריז ונשכר לקיים מצותו לכבוד שמים מפני כבוד שבת יעו"ש".

(ב) מהר"ם מבריסק (ח"ב סוף סי' צ"ט) – "בארחות חיים החדש סי' ר"ס בשם שו"ת אלף המגן שכ' ...".

(ג) הגר"א קוטלר זצ"ל (תאריך ישראל סי' ג' הע' מ"ג ד"ה והנה) – "שלכבוד שבת מותר לגלח השערות".

(ד) הגרי"ז גוסטמאן זצ"ל (תאריך ישראל סי' ג' הע' מ"ג ד"ה והנה, צהר חי"ד עמ' נ"א אות ה') – "לכבוד שבת מסתפרים, ואין חילוק אם יום א' דר"ח הוא ביום ה' או ביום ו' (ובזה היה יכול לגלח ביום ה'), דבכל גווני מותר לגלח בע"ש לכבוד השבת".

(ה) רבבות אפרים (ח"ד סי' צ"ז אות ל"ה, אות ל"ז) – "מהר"ם מבריסק".

3. מראי מקומות – תהלה לדוד (ס"ק א', לשונו מובא לקמן), ראש חודש (פרק ט"ז סעי' ד').

(א) אמת ליעקב (סי' ר"ס, במחיצת רבינו עמ' קמ"ג) – "אמר רבינו דבמדינת ליטא לא נהגו כן, וכן איתא בשו"ת חתם סופר או"ח סי' קנ"ח דבכמה מדינות אשכנז לא נהגו כן. אמנם למעשה היה רבינו נוהג כאותה צוואה אפילו כאשר חל ר"ח בערב שבת, אם היה ר"ח רק יום אחד. וכאשר חל ר"ח ביום ה' וביום ו', נהג רבינו להסתפר ביום ו' לכבוד שבת. וטעם החילוק הוא, דהנה מלשון המג"א שם מבואר דס"ל דתספורת ביום ה' גם כן נחשב כתספורת לכבוד שבת [אף שאינו מצוה מן המובחר כ"כ כמו התספורת בע"ש], ולכן כאשר חל ר"ח רק ביום ו' א"כ אפשר לקיים כבוד שבת בתספורת שביום ה' ואנו דוחים את המצוה מן המובחר מפני צוואתו של רבי יהודה החסיד, משא"כ כשחל ר"ח ביום ה' וביום ו', שאז אם לא ירצה להסתפר בר"ח ע"כ יצטרך להסתפר ביום ד' שבודאי אין זה לכבוד שבת, וזה ודאי שלא ציוה רבי יהודה החסיד לאסור תספורת בר"ח במקום שידחה כבוד שבת לגמרי, ולכן נהג להסתפר בע"ש דאז הוא זמן מצוה מן המובחר להסתפר לכבוד שבת".

(ב) פסקי תשובות (אות י') – "וכששכח, אם רגיל תמיד לקוצצם, רשאי לקצצם בערב שבת".

ז. חל ר"ח בערב שבת: אם בכה"ג יסתפר ויגזוז צפורניים ביום חמישי. [למחמירים לעיל].

1. יגלח אדם הראש ואת הזקן וליטול הצפרנים ביום ה', ולא ביום ד' - עי' לעיל.

ח. ליל ר"ח.

1. מיקל.

(א) מילי דחסידותא (צוואת ריה"ח סי' נ"ז) – "ובלילה י"ל שאין קפידא גם ליל שבין ב' ימי ר"ח קיל".

אשל אברהם (מהדו"ת, סוף סי' תי"ז) – "וליל ר"ח גם להתחיל קיל בכך".

(ב) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש ...".

(ג) קובץ הליכות (שבת ח"א פרק א' סעי' מ"ג [לשונו מובא לעיל], הע' ע"ז) – "דהנה כבר נסתפקו הפוסקים אי קפידת ר"י החסיד שייכא אף בליל ר"ח, ונראה דלא שייכא אלא ביום, דהא שנינו (ברכות ל:) אין מקדשין החודש בלילה, ומטעם זה אין מחזירין אותו בערבית של ר"ח אם שכח יעלה ויבא (סי' תכב סעי' א) שלכן גם לענין קפידא זו לא מקרי ר"ח אלא ביום, ושפיר דמי להסתפר וליטול צפרניו בליל ר"ח".

(ד) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סוף הע' י').

2. מחמיר.

(א) הגרח"פ זצ"ל (תאריך ישראל סי' ג' סוף הע' מ"ד, הליכות חיים ח"א פרק כ"ז הע' קצ"ו) – "דגם הלילה בכלל האיסור, דלא אמרינן אין מקדשין את החדש בלילה לענין זה".

(ב) הגרח"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קמ"ו אות י"ג) – "שאלה: האם מותר ליתול צפורנים בליל ר"ח. תשובה: לא".

הגרח"ק זצ"ל (הליכות חיים ח"א פרק כ"ז אות שכ"ג, תאריך ישראל סי' ג' סוף הע' מ"ד) – "מי שנזהר ע"פ ר"י החסיד שלא לגלח ושלא ליתול צפרניו בר"ח, מה דינו בליל ר"ח או בהלילה שבין ב' ימי ר"ח, די"ל דמותר משום שאין מקדשין את החדש בלילה או אפשר דאין לחלק בזה, וצ"ע. תשובה: ספק סכנה לחומרא".

הגרח"ק זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ה' הג' על סעי' ז', אות כ"ח) – "אולי בליל ר"ח מותר וצ"ע. (א"ה בשעת בשם המחז"ב המובא בהערה יט מוכח דאסור בליל ר"ח דאל"ה למה כ' שבכה"ג יטול ביום ה' [ויתחיל לצמוח בש"ק - בלית ברירה] הול"ל שיטול בליל ו', ואמרת כן לרבנו שליט"א **והסכים לראיה זו**. וראיתי בס' א"א (בוטשאטש) מהד"ת סי' תיז שמקיל ליתול צפרנים בליל ר"ח וכן בס' קצוה"ש סי' עג סק"ד הביא דבריו. וצע"ק שלא הזכירו דברי המחזיק ברכה ושע"ת הנ"ל)".

הגרח"ק זצ"ל (סוכת חיים ער"ש עמ' פ"ב אות ג') – "לכאז' כל הראש חודש".

(ג) הגר"ש מילר שליט"א (סוכת חיים ער"ש עמ' פ"ב אות ג') – "דבפשטות תקנתו שייך גם בלילה, דתקנה הוא דבר"ח לא יגלח, והרי בלילה הוי ר"ח".

3. לכאורה מהפוסקים (שכנה"ג, ועוד) שכ' שלא להסתפר בר"ח אייר שחל ערב שבת, אלא ביום ה' אחר חצות, מוכח דאסור בליל ר"ח.

ט. קטנים.

1. מיקל.

(א) שבט הלוי (מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ז', עמ' ק"ה אות י"א) – "ולקטנים א"צ להקפיד בנטילת צפרניים ותספורת בר"ח".

2. מחמיר.

- (א) הגרשז"א זצ"ל (נטעי גבריאלי, תגלחת הילדים פרק י"א הע' א').
 (ב) אדמו"ר מסאטמאר זצ"ל (נטעי גבריאלי, תגלחת הילדים פרק י"א הע' א').
 (ג) הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות צ"ט) - לשונו מובא לקמן.
 (ד) עי' נשמת שבת (סי' ר"ס אות קס"ד-ב') - "כשחושש שיסרט עצמו יש להקל ... ובכל אופן יש למנוע בין אם הוא מצד ישראל גדול המגלח, ובין אם הוא מצד המתגלח, שאז אין להכניס את התינוק לסכנה, וקשה לומר סברא דאין בכח אדם לסכן את אחרים בלי ידיעתם ובעל כרחם. מיהו אם חושש שהתינוק יזיק עצמו יש לדון להקל דשמירת קטן מצוה הוא ושומר מצוה לא ידע דבר רע".
 (ה) נטעי גבריאלי (תגלחת הילדים פרק י"א סעי' א').
 3. מראי מקומות - חינוך הבנים כהלכתו (פרק ס' סעי' י"ב, "יש לדון").

י. תגלחת ראשונה לקטן בר"ח: חלקאה ('אפשערינ').

1. מיקל.
 (א) מהר"מ בריסק (ח"ב סי' צ"ט) - "שומר מצוה לא ידע דבר רע".
 (ב) רבבות אפרים (ח"ד סי' צ"ז אות ל"ו) - "מהר"ם מבריסק".
 (ג) שבט הלוי (נטעי גבריאלי, תגלחת הילדים פרק י"א הע' ב').
 2. מחמיר.
 (א) שבעים תמרים (קונ' כפות לתמרים סי' י"ד) - "אך מאחר שיוכל להשהות התגלחות הקטן עד אחר ר"ח, וכן עד אחר ט"ב, כמו שכתב בגן המלך הנ"ל שמוותר להשהותה. ולא שייך בזה שיהיו מצוה, לכן נלפע"ד דאין להתיר לגלחו בר"ח וכן מי"ז בתמוז עד אחר ט"ב".
 (ב) מאור יהושע (סי' ב') - "בבנו שמלאו לו השלשה שנים ביום ה' החל בר"ח איך ינהוג בתגלחת בנו. תשובה: לדעתי שיגלח את בנו ביום ו' עש"ק אף שהוא יום שאח"כ כי גם בא"י ממתנים עד ל"ג בעומר ובר"ח סכנה לגלח כמבואר בצוואות מהר"י חסיד וע"כ כל עכבה לטובה".
 (ג) אדמו"ר מסאטמאר זצ"ל (נטעי גבריאלי, תגלחת הילדים פרק י"א הע' א').
 (ד) הגרשז"א זצ"ל (נטעי גבריאלי, תגלחת הילדים פרק י"א הע' א').
 (ה) חוט שני (שבת ח"ד עמ' שי"ט) - "וילד הנעשה בן ג' שנים בר"ח לא יערוך החאלקה לבנו בר"ח משום צואת ר"י החסיד הנ"ל. ובכלל אין צריך לדקדק לעשות החאלקה דוקא ביום ההולדת כשנעשה בן ג' שנים, ואפשר לעשות את זה גם לפני כן".
 (ו) הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות צ"ט) - "שאלה: עוד רציתי לשאול, האם מותר אז לעשות תגלחת ראשונה שעושין לקטן כשנהיה בן שלוש ועושין לו פאות, או לא. תשובה: לא".
 הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ג') - "שאלה: אם מותר בראש חודש לעשות לקטן שנעשה בן שלוש חלאקה. תשובה: לא".
 הגר"ח זצ"ל (קונ' תגלחת מצוה עמ' ט"ו אות ה') - "האם יגלחוהו בר"ח או לאו משום צואת ר' יהודה החסיד (ראיתי לאיזה אחרונים שכתבו שיגלחוהו בר"ח). תשובה: לא".
 3. מראי מקומות - שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ז'), נטעי גבריאלי (תגלחת הילדים פרק י"א סעי' א'), בירורי חיים (ח"ד סי' ל"ב, עמ' תס"א), תגלחת מצוה (פרק ג' סעי' י').
 (א) דברי שלום (קרויז, ח"ו סי' ס"ד) - "היוצא לנו מכל הנ"ל בשאלתינו, לגלח הקטן ביום א' דר"ח דקיל הרבה מיום ב' דר"ח כמש"ל, וי"ל דעיקר חומרא על עצמו של ר"ח שהוא ביום בדר"ח, כנ"ל, ויש כאן מצוה דתגלחת כמ"ש בשו"ת ערוה"ב או"ח סי' ר"י סמך לזה המצוה בילקוט פ' קדושים מהפסוק וערלתם ערלתו את פריו מדבר בתינוק שלש שנים ובשנה הרביעית יהי' כל פריו קודש, וגם כי אמרו חז"ל חביבה מצוה בשעתה כמבואר בתו"כ פרק י"ט סי' של"ח, ר' אומר חביבה מצוה בשעתה, וכן אמר ר"א שם ראי' לזה עיי"ש, ועוד מכמה טעמים שהבאתי לעיל, יש להקל לגלח את בנו הקטן ביום א' דר"ח. ויש להוסיף עוד ...".
 (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (פסקי הוראה גם אני אודך או"ח סי' מ"ב) - "אולי מי שמקפיד על זה יקפיד גם על חלאקה".
 (ג) נתיבות אדם (פסקי הוראה גם אני אודך או"ח סי' מ"ב) - "שמנהגם לא לעשות, ויש שפסקו שאפשר כגון הגה"ק מקלויזענבורג זצ"ל. ועוד סיפר לי דהוי עובדא עם המנח"י בחלאקה של בנו ר' יוד'ל, שהוצרך לנסוע למנצסטר ורצו לעשות החלאקה בימי העומר, והשיב המנח"י להיתר ונימוקו עמו שא"ז נקרא 'תגלחת' אלא רק מורידים כמה שערות".
 (ד) פסקי תשובות (סי' ר"ס דפו"ח סוף אות י', הע' ק"ג, הע' ק"ד) - "ואלא תגלחת של מצוה לקטן שנעשה בן שלוש בו ביום רשאים להקל, דגם בחול המועד התירו [שו"ת מהר"ם בריסק ח"ב סי' צ"ט, ואפילו אינו ערב שבת. וכ"ש לצורך טבילה של מצוה שרשאית להסתפר ולקוץ כדרכה ללא שום חשש, דשומר מצוה וכו', וא"צ להקדים לערב ר"ח], ויש מחמירים גם בזה. [ס' שבעים תמרים (על צוואת ריה"ח) כי אין קפידא לעשות התגלחת לקטן דווקא ביום שנעשה בן שלוש. וע"ע שו"ת דברי משה ח"א סוס"י ע"ב]."

יא. נשים.

1. מחמיר.
 (א) הגר"ח זצ"ל (תאריך ישראל סי' ג' ס"ק מ"ד) - "דגם הנשים הוו בכלל אזהרת ר"י החסיד".
 (ב) הגר"ח זצ"ל (הליכות חיים ח"א פרק כ"ז אות שכ"ב, תאריך ישראל סי' ג' ס"ק מ"ד) - "אם הנשים בכלל אזהרת ר"י החסיד שלא לגלח ושלא ליטול הצפרנים בר"ח או לא. תשובה: אין בין איש לאשה בזה".
 הגר"ח זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קמ"ו אות י"ד) - "שאלה: האם לאשה מותר לגזוז צפרנים בר"ח. תשובה: לא".

2. מראי מקומות – תהלה לדוד (ס"ק א', לשונו מובא לקמן), יד אפרים (על צוואת ר' יהודה החסיד אות נ"ו, לשונו מובא לקמן), תאריך ישראל (סי' ג' הע' מ"ד), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ח', "יש מי שאומר"), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, פרק ג' סוף הע' י"ב).

יב. לצורך טבילת מצוה - למחמירים לעיל.

1. מראי מקומות.

(א) תהלה לדוד (ס"ק א'), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח מלואים הע' ט') – "ויש מקומות שאין מגלחין בר"ח אפילו חל ביום ו' כי כן ציוה ר"י חסיד ע"כ. ולפנינו הוא בצוואת ר"י חסיד סי' מ"ח וכתב שם בסי' מ"ט וכן ליטול צפרניים בר"ח. אבל אינו מבואר שם דמירי בע"ש ולכאורה בע"ש שייך שומר מצוה וכו'. וכן לפי הנראה דלטבילת אשה אין נזהרין בזה וצ"ע".

(ב) יד אפרים (על צוואת ר' יהודה החסיד אות נ"ו), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח הע' ט') – "לא יגלח אדם לא הראש ולא הזקן בר"ח. נשאלתי בכלה שנשאת בר"ח בעש"ק שהמנהג לגלח שערות ראשה אחר החופה קודם הכנסת שבת אם לחוש לצוואת מהרי"ח שלא לגלח בר"ח. והשבתי דמלשונו משמע דוקא שער איש ולא אשה דכ' לא יגלח האדם ולא כתב סתם לא יגלח - וגם שכ' ולא את הזקן דלא שייך כלל באשה וחז"ל אמרו שער באשה ערוה ושומר מצוה לא ידע דבר רע ובפרט דהצוואה נאמר סתם ואפשר בעש"ק או ביום חתונתה אפי' בשאר ימים שהמנהג לגלח וקיי"ל מנהג עוקר הלכה כשכ' צואה".

(ג) הגר"ח פ"ש זצ"ל (תאריך ישראל סי' ג' הע' מ"ג ד"ה אולם) – "דלצורך מצוה כגון לשידוך מותר לגלח בר"ח משום שומר מצוה כו".

יג. כשיש חשש לחציצה לנטילת ידיים.

1. מותר לגזוז לכתחילה בר"ח.

(א) מילי דחסידותא (צוואת ריה"ח סי' נ"ז) – "ואם חשש חציצה לנטילת ידיים י"ל שגם לכתחילה אין חשש קפידא כשלא היה באפשר לחתוך קודם בר"ח ושומר מצוה לא ידע דבר רע וכיון דלא נזכר לחתוך בערב ר"ח אין קפידא אך חשש חציצה אינו שכיח כ"כ כי גם טיט שתחת הצפורן השוה עם הבשר אינו חוצץ וגם שלמעלה מן הבשר יכול לנקות שם הטיט ומכיון דנוהגים למנוע בר"ח הו"ל כאינו מקפיד שאינו חוצץ".

(ב) כה"ח (ס"ק י"ב) – "ומ"מ נראה דאם צפרניו גדולים ועודפים על הבשר יש להקל ולקוץ אותם בר"ח שחל בע"ש משום דאסורייהו חמיר".

(ג) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש ...".

(ד) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ז') – "וכשצפרניו גדולות ויש חשש חציצה מותר לקצצן".

(ה) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י') – "אם יש חשש לחציצה לנטילת ידיים מותר לגזוז לכתחילה בר"ח".

(ו) פסקי תשובות (דפו"ח, אות י') – "וכן אם הם מגודלות ויש חשש חציצה לנטילת ידיים רשאי בכך".

2. מחמיר.

(א) הגר"ח זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קמ"ו אות ט"ו) – "שאלה: האם מותר לגזוז צפרנים בר"ח אם יש חשש חציצה לנט"י. תשובה: לא".

יד. גילוח שערות בודדות.

1. הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות צ"ח) – "שאלה: במשנה ברורה (סימן ר"ס ס"ק ז') כתב, יש מקומות שאין מגלחין ואין נוטלין צפורנים בר"ח אפילו חל ביום עש"ק כי כן ציוה ר"י חסיד. עכ"ל. רציתי לשאול האם מותר לגלח כמה שערות בודדות, או שאסור. תשובה: יש ליזהר".

טו. לקצוץ הצפרניים בשיניו.

1. הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ק') – "שאלה: במשנה ברורה (שם) כתב, יש מקומות שאין מגלחין ואין נוטלין צפורנים בר"ח אפילו חל ביום עש"ק כי כן ציוה ר"י חסיד. עכ"ל. רציתי לשאול האם בשיניו מותר כן לקצוץ הציפורנים, או לא. תשובה: יש ליזהר".

טז. קציצת כמה צפרניים.

1. הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ק"א) – "שאלה: וכן רציתי לשאול אם יש לו כמה ציפורנים מאד גדולים, האם מותר לקצוץ אותן, דאפשר שהקפידא רק לקצוץ כל הציפורנים, או שאסור. תשובה: יש ליזהר".

יז. אם התחיל לגזוז צפורן אחד בראש חודש.

1. מותר לגמור.

(א) אשל אברהם (מהדו"ת, סוף סי' תי"ז) – "צפרנים שאין ליטול בר"ח אם התחיל בשוגג אינו פוסק".

מילי דחסידותא (צוואת ריה"ח סי' נ"ז) – "ואם התחיל גם צפורן א' גומר לכ"ע כי גם בהלכות שהם חמורות הרבה ממילי דהנהגות אם התחיל גומר וכ"ש במילי כה"ג ובפרט אם התחיל רוב הצפורן כיון דגבי חציצה יש הלכה שע"י שפירשה רובה הו"ל ככולה חתוכה מהגוף כ"ש שכן הוא לגבי זה שבסברא כל דהו סר החשש והיה כלא היה ועל מה שבשגגה פשיטא שאין חשש ובבחי' דלא ידע שומר פתאים ה"ל".

(ב) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש ...".

(ג) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י') – "אם התחיל לגזוז צפורן אחד בראש חודש מותר לגמור".

יח. כשחל ר"ח ב' ימים: לגזוז צפורנים ביום הראשון.

1. מיקל.

(א) דרכ"ת (יד אפרים קונ"א לס' צוואת מהר"י החסיד לקוטי בתר לקוטי אות נ"ז, עמ' נ"ה) – "שמעתי שאיש א' ראה את הגה"ק בעל דרכי תשובה שנטל צפרניו ביום א' דר"ח ושאלו הלא נגד צוואת מהריה"ח והשיב דבשני ימים ר"ח מותר ביום א' ולא דיבר הריה"ח רק כשר"ח יום א' או ביום ב' דר"ח ודו"ק – ובעיקר הדבר כמדומה לי טעמו ששמעתי שיש נכריים שמגלחים דוקא בזמן המולד לבנה לאיזה סימן וגם נוטלים אז צפרנם והוי משום דרכי אמורי וע"כ אסרו החסיד ז"ל".

(ב) שבט הלוי (מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ז') – "וכשר"ח ב' ימים אפשר להקל ביום א' דר"ח".

(ג) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ט'), עי' המילואים על הע' ו' ד"ה והעירוני).

2. מחמיר.

(א) הגרח"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' קמ"ו אות י"ב) – "שאלה: כשחל ר"ח ב' ימים, האם מותר לגזוז צפורנים ביום א' דר"ח. תשובה: לא".

(ב) לכאורה משמעות כל הפוסקים לקמן שדנו בתספורת בר"ח אייר שחל בערב שבת, מוכח שאין לחלק בין ר"ח ביום א' או ביום ב'. [שבמציאות, כל פעם ער"ש הוא רק ביום א' של ר"ח].

3. מראי מקומות – נשמת שבת (סי' ר"ס אות קס"א), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' ט"ז, פרק ג' הע' י"ב).

יט. כשחל ר"ח יום ה' וערב שבת: האם מותר לגזוז צפורנים ערב שבת.

1. מחמיר.

(א) פסקי תשובות (דפו"ח, אות י') – "ואם ר"ח ביום חמישי ושישי יקצצם ביום רביעי".

2. מיקל.

(א) אמת ליעקב (סי' ר"ס, הע' רס"ב, שלחן הלוי פרק ו' אות א'), בית אהרן וישראל גליון ל"א עמ' קל"א) – "וכן יש להורות למעשה, שאם חל ר"ח ביום ה' ו' שמותר להסתפר ביום ו' אפילו לאותן הנזהרים בצוואת רי"ח".

(ב) שלחן הלוי (פרק ו' אות א') – "המנהג שלא להסתפר בראש חודש אף אם הוא בערב שבת, זה דווקא אם יוכל להסתפר לכבוד שבת ביום חמישי, אבל אם חל גם ביום ה', אין להמנע מלהסתפר ביום ו'".

(ג) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' מ"ד) – "וכל זה הוא כשחל ר"ח בערב שבת בלבד, אבל אם חל ר"ח ביום ה' ובערב שבת, מותר לכתחילה לגלח וליטול צפרניו בערב שבת".

כ. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח), ילקוט יוסף (סי' תי"ז עמ' רנ"ב אות ג'), ראש חודש (פרק ט"ז סעי' ג').

1. אג"מ (רשומי אהרן ח"ב או"ח סי' תי"ז אות א') – "הקפדת ר' יהודה החסיד היא רק נאמרה על תספורת הראש ולא לגבי תגלחת הזקן".

2. כה"ח (ס"ק י"ב) – "וכן אם חל המולד בע"ש יסתפר ויקוץ צפרניו קודם המולד".

3. אז נדברו (חי"ב סוף סי' ד') – "ומה ששאל אודות ר"ח בע"ש לענין חתיכת הצפרניים, לכתחילה יחתוך אותם ביום ה', וכ"ה מפורש בש"ת בסימן רנ"א, ובדיעבד והצפרניים גדולים אפשר לחתוך גם בע"ש וכמוש"כ כף החיים".

כא. להסתפר בר"ח אייר שחל בערב שבת, למי שנוהג אבילות מפסח עד ל"ג בעומר.

1. ב' נידונים:

(א) מצד ימי העומר, שהחמירו שלא להסתפר - עי' או"ח סי' תצ"ג, לשיטות ומראי מקומות.

(ב) מצד צוואת ר' יהודה החסיד, שלא להסתפר בר"ח בכל ימות השנה - להלן.

2. מותר גם לצוואת רב יהודה החסיד, כיון שא"א להסתפר בימים שלפניו.

(א) אג"מ (או"ח ח"ו סוף סי' ל"ו, לתורה והוראה ח"ב עמ' כ', ח"י עמ' י"ד סוף אות ז'), שמעתתא דמשה סי' תצ"ג אות י"ד, מסורת משה ח"ג עמ' קמ"ב אות רפ"ו) – "ואין בר"ח אייר שחל בע"ש ובשבת שום איסור לאותן שנוהרים בצוואת ר' יהודה החסיד שלא להסתפר בר"ח אף לכבוד שבת, דבכה"ג מודים דמסתפרים כיון שלא היה יכול להסתפר מקודם לפי מנהגו".

(ב) אמת ליעקב (סי' ר"ס, הע' רס"ב, עי' במחיצת רבינו עמ' קמ"ג) – "ר"ח אייר לעולם הוא ב' ימים וא"א שיהיו ז' וא' וע"כ שהם ו' וז' ואיך יגלח בר"ח, וע"כ מכיון דא"א לגלח ביום ה' מותר לו לגלח בר"ח מכיון שהוא לכבוד שבת, ודו"ק".

3. מחמיר, אא"כ דלא חייש לצוואת רב יהודה החסיד.

(א) שכנה"ג (סי' תצ"ג הגב"י ס"ק ה') – "וכן נוהגים רוב העולם להסתפר בר"ח אייר עצמו, ואין חוששין לצוואת ר"י החסיד".

(ב) חת"ס (שו"ת או"ח סי' קנ"ח ד"ה ומה) – "וכ' בשכ"ה"ג [סי' תקנ"א הגב"י אות כ'] שמי שאינו אוכל בשר בימים אלו מותר בר"ח אב שהרי אשכנזים מסתפרים בר"ח אייר, א"כ יש בזה ג"כ קצת קולא למאן דלא חייש לצוואת ר"י חסיד ומסתפר בר"ח".

(ג) שלמת חיים (סי' שכ"ד, א"נ או"ח סי' ד"ש) – "בהא דהובא בסימן תצ"ג דאם חל ר"ח אייר בשבת שרי להסתפר לכו"ע, ע"כ. וק"ל, דהרי ר"ח אייר ב' ימים, ונמצא דגם עש"ק הוי ר"ח, ולא נזכר דע"פ צוואת רבי יהודה חסיד המובא בסימן ר"ס אין להסתפר בר"ח, וליכא למימר דהכוונה אם חל ב' ימים ר"ח ש"ק ויום א' - דהרי זה אי אפשר ע"פ החשבון לא בד"ו פסח. תשובה: שם לא נזכר אלא דיש מקומות שאין מסתפרין, וממילא מבואר דיש מקומות שאין חוששין לזה, ולאותן מקומות נצרכה".

1 (אמנם עי' קיצור שו"ע (סי' ע"ב סעי' י"ד, סי' ק"כ סעי' ו') [לשונו מובא לעיל]).

ד) יוסף אומץ (סי' ל"ז אות ד', סי' מ' אות ב').

(ה) שבעים תמרים (על צוואת ר"ח סוף אות נ"ו) – "ומצאתי בתשו' חת"ס ... דזה למאן דלא חייש. אמנם במדנתנו קיימו וקבלו עליהם ככל הכתוב כאן בהצוואה, וכל הפוסקים האחרונים הביאו דבריו, על כן אין לנו לשנות אם לא בהנך גווני דכתיבנא דיש לצדד להיתר".

(ו) שבת הלוי (מבית לוי ניסן עמ' ע"ו, קיצור הל' פסח סי' ז' פרק ד' אות י"ב [עמ' קכ"ב], שערי ימי הפסח שער י"א פרק ד' אות י"ב) – לשונו מובא לקמן.

(ז) חוט שני (שיעורי שלמי תודה תפילה וענינים עמ' ק"ל אות קמ"ט) – "ואם חל ר"ח אייר בע"ש אסור להסתפר ולגזוז צפורניים וכמ"ש המ"ב בסי' ס' סק"ז בשם צוואת ר' יהודה החסיד דאפי' חל ר"ח בעש"ק לא יסתפר ולא יגזוז ציפורניים, והסכים לזה הגרנ"ק".

(ח) נטעי גבריאל (פסח ח"ג פרק מ"ט הע' י"ט) – "וראה גם בשו"ת ח"ס סי' קנ"ח שהביא שהאשכנזים מסתפרים בר"ח אייר למאן דלא חיישי לצוואת ריה"ח. ועי' במועד לכל חי סי' ו' ס"ג שאין להסתפר בר"ח משום צוואת ריה"ח ואם ערב שבת ר"ח יש מקום להקל עי"ש, אכן המנהג שאין להסתפר כלל וכמ"ש בשנות חיים (נאה) סי' י"ט סק"ט. ובשם הגר"ם פיינשטיין ראיתי שאפי' לצוואת ריה"ח מותר להסתפר בר"ח אייר לפי שא"א להסתפר בימים שלפניו ע"כ, ואם קבלה הוא נקבל, ולמעשה קשה לומר סברות בצוואת ריה"ח".

(ט) קובץ פסקים ותשובות (ניסן עמ' קל"ו, אגרתא דחדוותא גליון כ"ז עמ' קי"ט) – "כשחל ר"ח אייר בשבת, אין להסתפר בעש"ק, לנהוגים לא להסתפר בר"ח".

(י) הליכות שלמה (ספירת העומר פרק י"א הע' צ').

4. דעת הגריש"א זצ"ל.

(א) הגריש"א זצ"ל (ישא יוסף או"ח ח"ג סי' קי"ח) – "והשיב, דמכיון שאין צוואת ר"י החסיד אוסרת מן הדין, לכן בכל ערב שבת, שיכול להסתפר ביום אחר הביא המ"ב צוואת ר"י החסיד, אבל כאן שהאפשרות להסתפר היא דווקא בר"ח (שהרי בימי הספירה אנו עוסקים) הביא המ"ב הדין ולא הזכיר צוואת ר"י החסיד ... דעת מרן רבינו זצוק"ל כהכרעת המ"ב דבע"ש ר"ח אייר יכול להסתפר".

(ב) הגריש"א זצ"ל (מסביב לשולחן מספר רל"ד, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ה אות ג') – "מי שנוהג לא להסתפר בכל ראש חודש משום צוואת רבי יהודה החסיד המובא במ"ב (סי' ר"ס סק"ז), גם ביום שישי זה לא יסתפר. אך מי שאינו יודע אם נוהג כר"י החסיד, יכול להסתפר, והתבטא רבינו, 'זה לא דאורייתא'".

(ג) הגריש"א זצ"ל (באר ישראל פסח עמ' ר"א) – "ויש להעיר דבכל השנים בהם חל ר"ח אייר בשבת, חל יום ראשון דר"ח ביום ו' וא"כ כיון דנהוגים עפ"י צוואת ר"י החסיד לא להסתפר בר"ח, לא שייך למעשה הוראה של היתר תספורת בר"ח אייר שחל בשבת. ואמר מרן רבנו שליט"א [זצ"ל] דכוונת המ"ב לאלו שאין נוהגים צוואת ר"י החסיד זו. אמנם רבינו שליט"א [זצ"ל] מורה ובא למי שאין לו מנהג שיש לנהוג כצוואת ר"י החסיד".

(ד) הגריש"א זצ"ל (הל' חג בחג ספירת העומר פרק ז' הע' נ"א, הל' שבת בשבת פרק א' הע' ע"ג, עי' הל' חג בחג ר"ח פרק ו' סוף הע' ט"ז) – "דצוואת ריה"ח אינה מנהג קבוע וכל שלא נהג איסור בזה, אין חייב לקיימה דרבים נוהגים היתר, ואף הרדב"ז [בס' תרפ"ז] נהג היתר בזה. ולכן יכולים להסתפר בכה"ג בר"ח אייר בעצמו וכ"מ פשטות המ"ב שסתם להתיר בזה".

5. להסתפר ביום ה' אחר חצות - למי שחושש לר' יהודה החסיד.

(א) מיקל.

(1) שכנה"ג (סי' תצ"ג הגב"י ס"ק ה') – "ומיהו מי שנוהג שלא להסתפר בר"ח כשחל ביום ו', בהא ודאי מודינא שיכול להסתפר ביום שלפניו אחר חצות, וכן מי שנוהג שלא להסתפר בר"ח באיזה יום שיפול בו ר"ח, אם חל ביום א' יסתפר ביום ששי, וכל שכן שאם חל בשאר הימים שיכול להסתפר ביום שלפניו, וכן הוא מנהגי, וכן הוריתי הלכה למעשה".

(2) זכור לאברהם (ח"ב מערכת ע' אות צ"ו, דף כ' ע"ב).

(3) שולחן גבוה (סי' תצ"ג סוף ס"ק י"ב) – "... וכן הוריתי הלכה למעשה. שיירי שם וכן מנהגו ג"כ להסתפר ביום שלפני ר"ח אייר".

(4) יוסף אומץ (סי' מ' אות ב') – "ולמאי דאתאן עלה אני בעניי שמעתי דהו נהיגי רבנן קשישאי ליזהר שלא להסתפר בר"ח לקיים צוואת ריה"ח. וכת"ר אם תאווה נפשך לחוש לה הנה מה טוב. ולפי דברי הרדב"ז מצי מר להסתפר ערב ר"ח אייר שהוא ניסן ולכבוד ר"ח שהרי כתב שהוא מסתפר בכל חדש ניסן. ובזה יאחו צדיק דרכו להסתפר וגם צוואת ריה"ח ז"ל ושלומו למר ושלימה משנתו".

(5) הו"ד בעיקרי דינים (או"ח סי' כ"א סוף אות ט') – "עיין להרב יוסף אומץ סי' מ' אות ב' דכתב דמאן דחש לצוואת הר"י החסיד שלא לגלח בשום ר"ח יגלח בער"ח אייר ע"ש".

(6) כה"ח (סי' תצ"ג ס"ק מ"ז).

(7) שיח יצחק (סי' רכ"ט) – "נשאלתי היום האידן צריך לעשות, אם מוטב להתגלח היום באשר יום חמישי הוא, או להמתין למחר, ויש לחוש מאחר שר"ח הוא. והשבתי טוב להתגלח היום, מאחר דקיי"ל חמירא סכנתא מאיסורא, והאי דינא שלא לגלח שערות ראשו בחמישי רפיא הוא, כאשר דחה המג"א [ריש סי' ר"ס], מב' מקומות, אם כי לכתחילה טוב יותר בערב שבת, מ"מ בנידון דידן בוודאי טוב יותר להתגלח היום מלמחר שהוא ר"ח, ונאסר מרבנו יודא החסיד ז"ל [בצוואתו אות מ"ח]. ובפתחי ספרים מצאתי ...".

(8) אבני ישפה (ח"ז סי' ס"ט) – "שמי שחושש לקבלת רבי יהודה החסיד וחל ר"ח אייר ביום ששי ושבת, מותר לו להסתפר ביום חמישי אחר חצות".

(ב) מחמיר.

(1) עי' קהלות יעקב (בין פסח לשבועות פרק י' הע' ז') – "בשנת תשל"ה, שבה חלו ימי ר"ח אייר בימי ששי ושבט, לא התיר מרן הגר"י קניבסקי (שליט"א) [זצ"ל] להסתפר, משום צוואת רבי יהודה החסיד, כן שמעתי באותה שנה מבני הגר"ח קניבסקי שליט"א [זצ"ל]".

(2) שבט הלוי (מבית לוי ניסן עמ' ע"ו הע' ד'), קיצור הל' פסח סי' ז' פרק ד' אות י"ב [עמ' קכ"ב], שערי ימי הפסח שער י"א פרק ד' אות י"ב) – "ולענין להסתפר שמעתי מהב"ד של הרב ואזנר שליט"א [זצ"ל] שכן מורה הרב שליט"א [זצ"ל] להקל בזה להסתפר ביום ששי עש"ק, אא"כ מי שנוהג כצוואת ר"י חסיד לא להסתפר בר"ח גם כשחל בע"ש. ומי שמחמיר כן כר"י חסיד אין לו היתר להסתפר כבר ביום חמישי, כי איסור תספורת בימי הספירה הוא יותר חמור מצוואת ר"י חסיד, ע"כ".

(3) עי' הגר"ח קצ"ל (בין פסח לשבועות פרק י' הע' ז') – לשונו מובא לעיל.
עי' שונה הלכות (סי' תצ"ג דין ה') – "אם חל ר"ח אייר בשבת כיון שיש כאן תוספת שמחה של שבת ור"ח יש להתיר להסתפר בע"ש לכבוד שבת אף לאותן שנוהגין איסור עד ר"ח אייר (אך אם בע"ש הי' ג"כ ר"ח ע"ל סי' ר"ס דין ח')".

(4) אגרתא דחדווא (גליון כ"ז עמ' ק"ט) – "וגם מה דכתב בכה"ח ס"ק מ"ז דלהחוששין לצוואה שרי להסתפר ביום ה' אחה"צ סתימת המשנ"ב וש"פ נראה דלא סברי הכי. ולכן נראה דאף דאיסור תספורת הוא רק ממנהגי הקדמונים, מ"מ יש להחמיר שלא להסתפר כלל כנ"ל".

(5) תשובות ישראל (ח"ה עמ' ש"פ אות ס"ד) – "אין להקל בזה".

ג) מראי מקומות – הל' חג בחג (פרק ז' הע' נ"א, עמ' ס"ז).

6. מראי מקומות – ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קע"ד), הר"ש פרידמן (מבקשי תורה גליון י"ט סי' רכ"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח), נטעי גבריאל (פסח ח"ג פרק מ"ט הע' י"ט), הר"א ברגר (זכור לאברהם שנת תשס"ב עמ' תרל"א), ראש חודש (פרק ט"ז סעי' י"א).

א) רדב"ן (סי' תרפ"ז) – "שאלת ממני על מה שנהגו להסתפר בראש חודש אייר אם הוא מנהג הגון או לא. תשובה אנא עבידנא עובדא בנפשאי ואני מסתפר כל חדש ניסן ור"ח אייר וכן נהגו רוב העולם והטעם כיון שהם אסורים בהספד ובתענית אין אבילות זה שהוא תלוי במנהג נהג בהם וכן כתבו בשם התוספות ומה שכתוב בבית יוסף שמנהג זה הוא בטעות אינו נכון כלל דאפילו לדין שאין אנו נוהגין איסור התספורת אלא עד ל"ג לעומר מ"מ ר"ח אינו בכלל האיסור כיון שהוא אסור בהספד ובתענית שהרי עיקר איסור התספורת אינו מן הדין אלא ממנהג ואתי מנהג ומבטל מנהג בטעמא כל דהו. תו איכא טעמא דאיכא צער בגידול השיער למי שרגיל להסתפר ולא עדיף האי מנהגא ממצות עשה של סוכה דקי"ל מצטער פטור ובל"ג יום רבי טפי והאדם מצטער ובר מן דין אני ראיתי כמה קהלות שלא נהגו מנהג זה כלל ומסתפרים בכל שבוע כפי מנהגם לכבוד השבת וכיון שאין זה קבוע בכל ישראל אע"פ שאותו מנהג שנהגו להסתפר בר"ח אייר לא יהיה מנהג כלל נקיטין כוותיה דהוי מנהג ממוצע ומינה לא תזוז".

כב. להסתפר בר"ח סיון.

1. מחמיר, אין לחלק.

א) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, שבועות עמ' קפ"א אות ד') – "שאלה: האם בראש חודש סיון צריך להקפיד על קיום צוואת ר' יהודה החסיד, שלא להסתפר בראשי חודשים. תשובה: המקפידים בענין זה כצוואת ריה"ח בכל השנה, ימתינו גם בראש חודש סיון, על אף שימים רבים להם שלא הסתפרו, ומסתפרים לכבוד הרגל, מכל מקום יסתפרו רק אחרי ר"ח".

ז) נדה: צפרניה שחתכה בשעת טבילתה - יו"ד סימן קצ"ח סעיף י"ח.

א. צפרני נדה, הוי סכנה - הדורס עליהן לוקה בשחין.

1. רוקח (סי' שי"ז ד"ה פוגעת) – "נדה שגילח' ציפורניה ודרס עליהן בעל או אדם אחר לוקה עליהן בשחין".

2. מהרש"ל (ביאורי על הטור סי' קצ"ח ד"ה ליטול) – "נדה שגלחה צפרניה ודרסה עליה **היא** או בעלה או אדם אחר לוקין עליה בשחין רוקח".

3. ב"ח (יו"ד סי' קצ"ח ס"ק ל"ו ד"ה נדה) – "נדה שגילחה ציפורניה ודרס עליהם בעלה או אדם אחר לוקה עליה בשחין".

4. מקור חיים (סי' קצ"ח ס"ק קס"ג) – "וכתב הב"ח בשם הרוקח נדה שגלחה צפרניה ודרס בעלה עליהם או אדם אחר לוקה עליה בשחין ע"כ תהא האשה נזהרת לשרוף מיד צפרניה אחר שגילחה".

5. סד"ט (סי' קצ"ח סוף ס"ק צ"א) – "כתב הב"ח סימן זה בשם הרוקח נדה שגלחה ציפורניה ודרס עליהן בעלה או אדם אחר לוקה עליה בשחין עכ"ל".

6. לחוש"ש (לחם ס"ק מ"ז) – "כתב הב"ח סוף סי' זה בשם הרוקח נדה שגלחה צפרני' ודרס עליהן בעלה או אדם אחר לוקין עליה בשחין עכ"ל".

עי' קיצור שו"ע (סי' קס"א סעי' ח') – "נהגו לחתוך צפרני ידיהן ורגליהן קודם הטבילה, ותזהר לשורפן כי אם ידרוך עליהן בעלה או אדם אחר, מסוכן".

7. דרכ"ת (סי' קצ"ח ס"ק ס"א) – "עיין במקור חיים (ס"ק קס"ג) ובסדרי טהרה סוף סימן זה (סוף סקצ"א) שהביאו מדברי הב"ח (סוף הסימן) שהביא הרוקח (סימן שי"ז ד"ה פוגעת) שתהא האשה נזהרת לשרוף מיד צפרניה אחר שגילחה, שאם גלחה צפרניה ודרס עליהם בעלה או אדם אחר לוקה עליה בשחין".

8. טהרת ישראל (סי' קצ"ח סעי' ס"ב) – "וצריכין ליזהר לשרוף הצפרנים דאם דורס עליהם בעלה או אדם אחר לוקה בשחין ר"ל".

9. בצל החכמה (ח"ב סי' ל"ה אות ג'), הו"ד שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח מלואים על הע' י"ז) – "וביותר יש להזהר בצפרני אשה נדה דמבואר בב"ח (יו"ד סוסי' קצ"ח) בשם הרוקח, שאם דורס עליהן בעלה או אדם אחר לוקין עליהן בשחין ע"ש. **ובזה לא נזכר שיועיל אפילו היכא דאשתי מקומן**".

10. בדה"ש (סי' קצ"ח ס"ק קל"ה) – "נדה שגילחה צפרניה ודרס עליהם בעלה או אדם אחר לוקה בשחין".

11. ציוני טהרה (סי' קצ"ח אות ק"א) – "זאת תורת העולה מהמקובץ כי שלשה עמודי עולם (מקו"ח, סד"ט, לו"ש) מביאים בספריהם להלכה אזהרת הב"ח בשם רוקח, על כן על הבעלים מוטל ללמד נשותיהם שתהיינה זהירות לשרוף צפרניהן מיד".
(א) נראה אפילו אשה פנויה, כל זמן שהיא טמאה נדה ולא הלכה למקוה.

ב. צפרניה [וגם שיערה] שחתכה בשעת טבילתה.

1. זוהר (פר' פנחס דף רמח; עי' פר' אחרי מות דף עט. [לשונו מובא לקמן]) – "אשכחנא בספרא דחנוך דאמר כמה דבראש חדש דאתדכיאט סיהרא לאתקרבא בבעלה אצטריך למיהב לסטרא אחרא חולקא חדא בההוא זינא דילה, אוף ה"נ אצטריכת לאתתא בשעתא דאתדכיאט לאתקרבא בבעלה למיהב חולקא חדא לס"א בההוא זינא דיליה ומאן איהו ההוא חולקא טופרהא בטנופא דלהון וזעיר מריש דשערא בגין דבעי לאסרקא רישא ולאכרכא לון דא בדא ולא יזיל אבתרה ההוא סטרא בישא לאבאשא לה ואתפרש מנה בכל סטרינ, ומה תעביד מההוא שערא וטופרין לבתר דתכריך לון כחדא אצטריך לאנחא לון באתר דלא עברין תמן בני נשא או בגו חורין תתאין דחצרא ותגניז לון תמן".

(א) תרגום: "מציינו בספרו של חנוך שאמר, כמו שבראש חדש, שנשקרת הלכנה להתקרב בבעלה, צריך לתת לצד האחר חלק אחד באותו מין שלה - אף כך גם כן צריכה האשה בפעם שנשקרת להתקרב בבעלה לתת חלק אחד לצד האחר באותו מין שלו. ומהו אותו חלק הצפרנים בכללם? שלהם. ומעט משערות הראש, כיון שצריך לסרק ראשה, ולכרך אותם זה בזה, ולא ילך אחריה אותו צד הרע להרע לה, ויפרד ממנה בכל הצדדים. ומה פעשה מאותו שער וצפרנים. לאחר שתכרך אותם כאחד, צריך להניח אותם במקום שלא עוברים שם בני אדם, או בתוך חורים מתונים של הקצצר, ויגזו אותם שם".

2. יסוד ושורש העבודה (שער הכולל פרק ו') – "וגדל הזהירות להצניע צפרניה שחתכה בשעת טבילתה, מבאר בזהר הקדוש. וזה לשונו ...".

3. ס' זכירה (עניני טבילה עמ' ע"ז) – "טבילה ... אחר נטילת צפרניה תכריך עליהם משער ראשה ותצניע במקום שאין איש הולך ואח"כ תשרפם אחר הטבילה והמקיימת כך זוכים להנים הגונים זוהר במדבר".

4. יד אליהו (סוף סי' צ"ז) – "ונטילת צפרנים בנדה מצאתי בזוהר פנחס ...".

5. פלא יועץ (ערך גילוח) – "וידוע מאמר רבותינו ז"ל שאמרו (נדה יז א) שורפן חסיד קוברן צדיק מפזרן רשע: וביותר צריך שתזהר האשה הנוטלת צפרניה לטהרתה".

6. דעת (יו"ד סי' קצ"ח ריש סעי' כ') – "עי' בזוהר פ' פנחס ... והביאו יד אליהו".

7. דרכ"ת (סי' קצ"ח ס"ק צ"א) – "בחופת חתנים בשם הזוה"ק ...".

8. שבט הקהתי (ח"א סי' רל"ז ד"ה והנה) – "דאי' בזוה"ק ...".

9. שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' כ') – "תזהר האשה מלהשליך צפרנים אחר טבילתה במקום שבני אדם עוברים שם כי הדורך עליהם אפילו בנעלים הוא בסכנה (זוהר, ב"ח, קיצור שו"ע), ואין מועיל בזה שינוי מקום ממקום שנפלו הצפרנים (שו"ת בצל החכמה)".

(א) מקורו, בשו"ת בצל החכמה. והוא מדבר על כל צפרני נדה, ולא רק מה שחתכה בשעת טבילתה. וצ"ע.

10. ציוני טהרה (סי' קצ"ח אות ק"א) – "גם ראוי נלמד את הנשים העומדות על הטבילה (כמבואר סימן זה סעיף מ) שתעמודנה על המשמר להסב תשומת לב נשים הטובלות על הצורך בשריפת הצפורן. ואם אין אפשרות לשרוף מיד (יהי' מאיזה סיבה שהוא) עכ"פ יש להזהיר שתצניעו צפרניהן מיד ככתוב בספה"ק יסוד ושורש העבודה - ומקורו בזוה"ק".

ג. קציצת צפרני הידים והרגלים באותו יום: לצורך טבילת מצוה.

1. עי' לעיל.

ד. ר' יהודה החסיד: נטילת הצפרניים [ושערות] בראש חודש.

1. עי' לעיל.

ה. מראי מקומות – פותח שער (סי' כ' סעי' ג').

1. זוהר (פר' אחרי מות דף עט.) – "תאנא מאי דכתיב (בראשית ג) ואיבה אשית בינך ובין האשה, ארבעה ועשרין זיני מסאבותא אטיל חוייא בנוקבא כד אתחבר עמה כחושבן ואיבה, ועשרין וארבע זיני (ס"א דינין) מתערין לעילא ועשרין וארבע לתתא, ושערא רבא וטופרין סגיא וכו' דינין מתערין בכלא, ותאנא כד בעת אתתא לאתדכא בעיית לספרא ההוא שערא דרבי ביומא דאיהי מסאבא ולספרא טופרהא וכל ההוא זומא די בהון, דתאנא ברזי דמסאבותא זומא דטופרין יתער זומא אחרא, ובגיני כך בעיין גניזא, ומאן דאעבר לון לגמרי כאלו אתער חסד בעלמא, דתניא לא לבעי ליה לאיניש למיהב דוכרנא לזינין בישין דתנינ (עז א) אלף וארבע מאה וחמש זינין בישין מתאחדן בההוא זומא דאטיל חויא תקיפא וכלהו מתערין בההוא זומא דטופרין ואפילו מאן דבעי יעביד בהו חרשין לבני נשא משום אינון דתליין בהו, ומאן דאעבר לון כאילו אסגי חסד בעלמא ודינין בישין לא משתכחין, ויעבר ההוא זומא וטופרהא דרשים ביה, דתניא מאן דדריך ברגליה או במסאניה עלייהו יכיל לאתזקא".

(א) תרגום: "למדנו, מה שכתוב (בראשית ג) ואיבה אשית בינך ובין האשה, ארבעה ועשרים מיני טמאה הטיל הנחש בנקבה כשהתקבר עמה, כחשבון ואיבה, ועשרים וארבעה מינים (דינים) מתעררים למעלה, ועשרים וארבעה למטה. ושער גדול וצפרנים גדולות, ואז מתעררים הדינים בכל. ולמדנו, כשרוצה אשה להטהר, צריכה לספר אותו שער שגדל ביום שהיא טמאה, ולספר את צפרניה, וכל אותה זממה שבה. שלמדנו בסודות הטמאה, שהזמת הצפרנים מעוררת זממה אחרת, ומשום כך צריכים גניזה, ומי שמעבירם לגמרי, כאלו העיר חסד בעולם. שלמדנו, אין צריך אדם לתת זכר למינים רעים. שלשינו, אלף וארבע מאות וחמש מינים רעים נאחזים באותה הזממה שהטיל הנחש החזק, וכלם מתעררים באותה זממת הצפרנים. נאפלו מי שרוצה, יעשה בהם כשפים לבני

- אדם, משום אותם שתלויים בהם. ומי שמעבירם, פאלו הרבה חסד בעולם, ודינים רעים לא נמצאים, ותעבר אותה וזהמה וצפנניה שרשומות בה. שלמדנו, מי שדורר בגללו או בנעלו עליהן, יכול להנזק".
2. קב הישר (פרק י"ז ד"ה והנה) – "והנה צריך שתדע גודל כח הטומאה הזו, כי אלף וארבע מאות וחמישים מיני תיצונים שרויין על צפרנים הגדילים בידיה של אשה נדה, על כן צוה הקב"ה שתקוץ הצפרנים כשבאה האשה ליטהר. ותזהר שלא להשליכם במקום שעוברים בני אדם, כי הדורך עליהם אפילו במנעלים ברגליו יכול להנזק ח"ו".
3. חפץ חיים (תורת היולדת פרק ס' הע' ט') – "שמענו שלחפץ חיים זצ"ל נפלה צפורן במקוה, וחשש שמא תדורך עליו מעוברת, ושילם לבלן שירוקן את המקוה ויוציא את הצפורן".
4. עי' שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' כ'), שלמד שצפרניה שחתכה בשעת טבילתה וכן צפרני אשה נדה, הכל ענין אחד. צ"ב מנא ליה, שלא נראה מהמראי מקומות. שו"ר הזהר (פר' אחרי מות דף עט., לשונו מובא לעיל). וצ"ע.
5. והאיש מרדכי (ח"ב שיעור ז' אות ו' ס"ק א') – "אין לזרוק את הצפורנים לארץ אלא שורפן או קוברן ויותר צריכה להזהר בזה אשה שגוזזת את הצפורנים לפני הטבילה ואין חילוק בכל זה בין צפורני הידים לצפורני הרגלים".

סכנה: הקזת דם

- א] הקזת דם. ב] הקיז דם ועמד, ושאר ציורים. ג] להקיז דם ערב יו"ט. ד] המקיז דם ומשמש מטתו. ה] נטילת ידים אחר הקזת דם. ו] ימים שאין להקיז בהם. ז] תפילה לפני ולאחר הקזת דם.

א] הקזת דם.

א. בזמן הזה.

1. מגן אברהם (סי' קנ"ו ס"ק ב') – "שבת דף קכ"ט כל מי שהקיז דם ואין לו מה יאכל יקח דינר רע וילך לחנוני ויטעום אצל כל אחד יין ואח"כ כשירצה לקנות לא יקחנו החנוני עד דטעים שיעור רביעית, ואף על גב דבהקזות שלנו אין בו כ"כ חשש מ"מ יש ללמוד מזה לשאר חולה".
2. אג"מ (ח"מ ח"א סי' ק"ג) – "אם מותר להניח לרופאים להוציא ממנו דם להרוחת ממון ... בחבלה זו להוציא דם ע"פ השגחת הרופאים יש טעם גדול שלא לאסור, דהא מציינו שבדורות הקודמים היו נוהגין להקיז דם אף רק לאקולי כמפורש בשבת דף קכ"ט, וגם איתא שם אמר שמואל פורסא דדמא כל תלתין יומין בנעוריו עד ארבעים שנים ואח"כ עד ששים שנה אחת לשני חדשים ואף אחר ששים אחת לג' חדשים עיי"ש ברש"י ובהגמ"י פ"ד מדעות בשם ר"ח איתא גירסא אחרת דלא כבר"ח הנדפס, ולכן אף שנשתנה אח"כ כמו בזמן הרמב"ם כדכתב בפ"ד מדעות הי"ח שיקיז רק בצריך לזה ביותר ואחר חמשים שנה לא יקיז כלל ועיין בכ"מ, ועתה נשתנה עוד יותר שאין מניחין להקיז כלל, מ"מ ודאי גם עתה איכא גם רפואה בזה דלא יהיה שינוי גדול כ"כ, וגם היום מוציאים הרופאים כמעט בלא צער, ולכן אפשר אין לאסור בחבלה זו דהקזת דם. והרצת להקל אין למחות בו כיון שהיא סברא גדולה".

ב. דמו בראשו: הבא בדרך ונתייגע, הקיז דם, ונכנס לבית המרחץ, ושתה ונשתכר, וישן על גבי קרקע, ושימש מטתו.

1. גיטין (דף ע.) – "ששה העושה אותן מיד מת, ואלו הן: הבא בדרך ונתייגע, הקיז דם, ונכנס לבית המרחץ, ושתה ונשתכר, וישן על גבי קרקע, ושימש מטתו. אמר רבי יוחנן: והוא שעשאן כסידרן. אמר אביי: כסידרן מת, שלא כסידרן חליש. איני. והא מעורת עבדה ליה לעבדה תלת מינייהו ומית. ההוא כחוש הוה".
2. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ב') – "אדם הבא מן הדרך, ונכנס למרחץ הקיז דם, שתה ונשתכר, ושימש מטתו על גבי קרקע, דמו בראשו".
3. הו"ד להלכה – מנורה המאור (עמ' ת"פ), עי' גר"א (או"ח סוף סי' ר"מ), ערה"ש (סי' קט"ז סעי' ט"ו), "ששה העושה אותן מיד מת הבא בדרך ונתייגע הקיז דם ונכנס לבית המרחץ ושתה ונשתכר וישן על גבי קרקע ושימש מטתו ודווקא שעשאן כולן כסידרן ואפילו שלא כסידרן נחלש ואם אדם כחוש הוא בתלתא מינייהו מית כשעשאן כסידרן", שלחן חי (סי' ע"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ח).

ג. דמו בראשו: הקיז דם ויושב בתענית.

1. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ו') – "הקיז דם ויושב בתענית, דמו בראשו".
2. הו"ד להלכה – מחזיר ויטרי (סי' תקל"א פרק י'), מנורה המאור (עמ' תכ"ח).

ד. מראי מקומות.

1. רע"א (סי' קט"ז על רמ"א סעי' ה') – "וכן נזהרים מלהקיז דם סמוך לחדושה".

ב] הקיז דם ועמד, ושאר ציורים.

שבת (דף קכט:), גיטין (דף ע.), ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ה' אות נ') – "דאמר מר: חמישה דברים קרובין למיתה יותר מן החיים, ואלו הן: אכל ועמד, שתה ועמד, ישן ועמד, הקיז דם ועמד, שימש מטתו ועמד".

- א. **פוסקים** – יוסף אומץ (דיני נחושים עמ' שנ"א, לשונו מובא לקמן), פר"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט' ד"ה דע), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ה'), זבחי צדק (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ס"א), ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' ט"ו, או"ח סי' קע"ט סעי' ט'), דרכי תשובה (סי' קט"ז ס"ק ע"ח), שלחן חי (סי' ז' אות א', סי' נ"ח אות ד'), עצי העולה (סכנה סעי' ל"ג), כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק פ"ט, או"ח סי' ק"ע ס"ק ע"ב), הגר"פ עפשטיין זצ"ל (הג' על ספר שמירת הנפש אות כ'), חוט שני (שאר ענייני סכנה) [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ח' אות ה', עמ' פ"ד, אהל אריה (סי' י"ט סעי' כ"ח), שמירת הגוף והנפש (סי' כ"ה סעי' ב').

ב. עמידה מיד לאחר אכילה.

1. מהרי"ל (ליקוטים אות ס"ב) – "דאיתא בגמרא דלעולם ישהה אדם אחר הסעודה טרם ילך לדרכו, ולא נתנו בו חכמים שיעור השהייה, אלא כך הוא השיעור: כל מין שאכל ישהה אחריו כשיעור ברכה אחרונה שלו. כגון אם אכל פת ישהה כשיעור שיוכל לברך ברכת המזון, אכל מין דבעי ברכה מעין שלש ישהה כשיעורה, אכל מין דבעי בורא נפשות ישהה כשיעורו".
2. יוסף אומץ (דיני נחושים, עמ' שנ"א) – "איתא בגיטין ה' דברים העושה אותן קרוב למיתה יותר מלחיים: אכל ועמד, פירוש מיד שתה ועמד. הקיז דם ועמד. ישן ועמד. שמש מטתו ועמד. ומצאתי בליקוטים של מהר"ר יעקב מרגלית ז"ל ששמע ממהר"ר טעבלין ז"ל והעתיק א"מ החסיד ז"ל מכתב ידי הגאון כמהר"ר משה לוריא ז"ל אב"ד דק"ק ווירמש וזה לשונו, ושמעתי מפי הר"ר ישי"ע

שישב עד כדי שיסיים ברכה אחרונה וסימן ואשימ"ם בראשיה"ם, עד כאן לשון ליקוטין הנ"ל. והנה חפשי באגודה אחר הדברים האלו במקום מקור דין זה שהוא בגיטין ויגעתו ולא מצאתים ואף על פי נאמנים הם גאונים הנ"ל ונאמנים דבריהם ואחרי דבתראי דבתראי הוה המעתיקים יש לחוש לכל ה' ענינים הנ"ל אף על פי שלא ראיתי הרבה נזהרים בזה ותהלה לקל אין ידוע מי שניזק על ידיהם מכל מקום מהיות טוב אל תקרא רע".

3. יעב"ץ (הנהגת פת שחרית אות י"ד, עמ' שע"ח), הו"ד בטעמי המנהגים (הג' על אות קע"ב) – "אמר חכמינו ז"ל (גיטין ע.) אלו דברים המתישין כחו של אדם. אכל מעומד או שתה מעומד. אכל מעומד, שתה ועמד. קרוב למיתה מן החיים. ולא פירשו כמה ישהה בטרם יעמוד. ולמדנו מהרי"ל [ורוקח] שיעור השהייה כשיעור הברכה אחרונה של הדבר שאכל ושנהגה. כגון אם אכל פת ישהה כשיעורה. אכל דבר שברכתו בורא נפשות ישהה כשיעורה. ונראה שאין אלה אלא דברי נביאות. אבל חכם עדיף מנביא. והבין מדעתו. שלכך שתקו חכמינו ז"ל מזה. לפי שסתמו כפירושו. שלא יעמוד עד שיברך. והברכה צריכה להיות מיושב. וממילא נדע שאם הוצרך לעמוד בתוך סעודתו. ולחזור לאכילתו. שעל כל פנים ימתין כשיעור הזה".

4. א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ג) – "כתב הרוקח סימן שכ"ט דרך ארץ לא יאכל אדם מעומד ולא ישתה מעומד ולא יקנח הקערה ולא ילקק אצבעותיו ואין לו לאכול ולעמוד מיד, עד כאן. וכתב בלקוטי מהרי"ל לא נתנו בו חכמים שיעור השהייה אלא כך הוא השיעור כל מין שאכל ישהה אחריו כשיעור ברכה אחרונה שלו כגון בפת ישהה כשיעור ברכת המזון ומין דבעי ברכה מעין שלוש ישהה כשיעורה וכו', עד כאן".

5. פמ"ג (או"ח סי' ק"ע מש"ז ס"ק י') – "ולא יעמוד מיד, וישהה כשיעור ברכה אחרונה, ברכת המזון, מעין שלש, בורא נפשות רבות".

6. באר היטב (או"ח סי' ק"ע ס"ק ט"ז).
7. גליני הש"ס (גיטין דף ע.) – "במהרי"ל ... ולכן הצריכו ביהמ"ז מיושב דאז ממילא ישהה השיעור הנצרך ולפי"ז בברכת מעין ג' וברכת בנ"ר צריך לברך מיושב".

8. גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ה') – "מי שאכל או שתה או ישן או שימש מטתו או הקיז דם אחר שעשה אחת מהנה אין לו לעמוד מיד אלא ישהה מעט קודם שיעמוד".

9. בן איש חי (שנה א' פ"ב בהר אות י"א) – "ולא יעמוד מיד אחר אכילה, וישהה כשיעור ברכה אחרונה של אותה אכילה, דאם אכל פת, ישהה בישובתו שיעור ברכת המזון, ואם מזונות וכיוצא, שיעור ברכה מעין שלש".

10. שלחן הטהור (סי' ק"ע סעי' י"ט) – "ואין לו לאכול ולעמוד מיד עד שיברך ברכה אחרונה, ואם רוצה עוד לאכול ישהה לכל אחד כפי הברכה אחרונה שלו ולפת כדי בהמ"ז".

11. קצות השלחן (סי' ל"ט סעי' ג', ס"ק י') – "ולא יעמוד מיד אחר האכילה [או אחר השתיה אלא ישהה מעט]. (כן הוא בשו"ע אדמו"ר הל' שמירת גוף"נ ס"ה, ובא"ר הביא מליקוטי מהרי"ל שכל מין שאכל ישהה אחריו כשיעור ברכה אחרונה שלו כגון בפת ישהה כשיעור בהמ"ז, וצ"ע דמדוע ישתנה השיעור בכל דבר)".

12. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות כ"ב) – "ואם גמר לאכול לא יעמוד עד שיברך ברכה אחרונה".
13. מראי מקומות – ישראל במעמד (פרק ט"ז סעי' ט"ז, פרק מ"ז סעי' י"ט).

(א) כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק פ"ט) – "ופרש"י שם ... לעמוד פתאום אחר שאכל שובעו עכ"ל. משמע הא אכל מעט לית לן בה".
(ב) ישראל במעמד (פרק ט"ז סעי' י"ז) – "האוכל ושותה טעימה מועטת כשהוא יושב, אין צריך לשהות בישיבה טרם שקם ועומד ממקומו".

ג. עמידה מיד לאחר השנייה.

1. מג"א (סי' א' ס"ק ג') – "ומיד. ל"ד אלא ישהה מעט כדאי' בגיטין דף ע".
2. גר"ז (מהד"ת סי' א' סעי' ו') – "וטוב להרגיל עצמו לומר מיד כשניעו משנתו (מודה אני ... אמונתך) ועל ידי זה יזכור את ה' העומד עליו ויקום בזריזות אך לא יקום ויעמוד בפתע פתאום אלא ישהה מעט עד שיגמור נוסח זה בעודו שוכב או יושב כמו שיתבאר בהל' דרך ארץ".

3. מ"ב (סי' א' ס"ק ח') – "לאו דוקא אלא ישהה מעט ולא יעמוד פתאום כי זה מזיק לגוף [גיטין דף ע']".
4. מצות ראייה (סי' א' מג"א ס"ק ג') – "צריך טעם אמאי השמיט הרמ"א ד"ז, י"ל עפ"מ דאי' לקמן סי' ב' בלבישת בגדים שילבש חלוקו בעודו שוכב א"כ א"צ לשהות יותר. ומל' השו"ע נראה שהי' כך מנהגם להיות ישנים ערמים".
5. הגר"ח ק"צ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק א' אות ג') – "כשמתעורר משנתו שוהה מעט ...".
6. מראי מקומות – ישראל במעמד (פרק מ"ז סעי' ב' - סעי' ד').

ד. עמידה מיד לאחר הקזת דם.

1. מחמיר – ראב"ן (סי' שע"א), שלחן חי (סי' נ"ח אות ד').
2. בזמן הזה.
(א) אין לחוש – זבחי צדק (סי' קט"ז ס"ק ס', "בענין הקזה א"צ ליהזר דהקזה דזה"ז אינם בקיאים להוציא כל דמן ובזמן הש"ס היו בקיאים להוציא כל דמן ואין נשאר אלא רביעית שהנפש תלויה בו ועל כן בזה"ז אין לחוש").
(ב) חושש – ישראל במעמד (פרק מ"ז סעי' כ"ג).

ה. פוסקים הללו מביאים שאין לעמוד מיד לאחר כל הענינים המוזכרים למעלה.

1. פ"ח (סי' קט"ז ס"ק ט' ד"ה דע) – "אלא ישהה מעט קודם שיעמוד".
2. גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ה') – "אין לו לעמוד מיד אלא ישהה מעט קודם שיעמוד".
3. זבחי צדק (סי' קט"ז ס"ק ס') – "אלא ישהה מעט קודם שיעמוד".

4. כה"ח (סי' קט"ז ס"ק פ"ט) – "משמע דכולהו נמי אם עמד פתאום אבל אם שהה מעט לית לן בה".
 5. שלחן חי (סי' ז' אות א', סי' נ"ח אות ד') – "אלא ישהה מעט קודם שיעמוד".

ו. מראי מקומות.

1. אבן ישראל (ח"ט סי' קס"ו אות כ"ד) – "מה שאמרו בגיטין דף ע"א שם איכא ב' דברים בעומד בשעת אכילה וזה רק מתיש כוחו של אדם, וגם באכל ואח"כ עמד תיכף אחר האכילה, ובודאי נימא שומר פתאים ע"ז, ובודאי זה מיירי גם באכילת ארעי, מדקאמר שותה ועמד, ושתיה בודאי היה רק שתיית ארעי, והה"ד נמי אכילה".

ז. אכילה ושתייה בעמידה.

1. עי' לקמן.

ח. הליכה ד' אמות אחר אכילה קודם השינה.

1. הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון כ"ח עמ' כ"ד טור ג') – "שאלה: קי"ל שאחר אכילה הוי סכנה לישון מיד בלי שילך ד' אמות, בין האכילה לשינה, וצריך לברר מדוע בקטנים לא מקפידים על זה, שהרבה ילדים קטנים אוכלים דייסא (וכיו"ב) כששוכבים במיטתם, ונרדמים כך, בלי הליכה ד' אמות, וצ"ע. תשובה: אין מובא בשו"ע, (תשו' בכת"י)".
הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון כ"ח עמ' כ"ד טור ג') – "שאלה: (המשך), מרן שליט"א ענה, שמדוע לא מקפידים בקטנים שלא ישנו לפני הליכה ד' אמות אחר אכילה מפני שלא הובא דין זה בשו"ע, וצ"ע שהשו"ע בחו"מ פוסק שמסדרין לבע"ח ומניחים לו שולחן ומטה, וכדי שילך ד' אמות בין האכילה לשינה, א"כ השו"ע כן פוסק דין זה, וצ"ע. תשובה: בחו"מ הביא ובאו"ח לא הביא, (תשו' בכת"י)".

הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון כ"ח עמ' כ"ד טור ג') – "שאלה: (המשך), מרן שליט"א ענה שהשו"ע לא הביא באו"ח את איסור לישון מיד אחר אכילה בלי הליכה ד' אמות, אבל הרי בחו"מ כן הביאו, ומ"ש זה מזה. וצ"ע. תשובה: אפשר שנשתנו הטבעים, ומ"מ הדין בחו"מ לא נשתנה, כי כך קבעו חז"ל והפקר ב"ד הפקר, (תשו' בכת"י). [א"ה: מבואר בתשו' מרן שליט"א, שמכיון שלא הובא דין זה בשו"ע או"ח, אמרי' שאפשר שנשתנו הטבעים, ובזה"ז אינו סכנה, ומ"מ דין מסדרין שבשו"ע חו"מ לא נשתנה דכיון שתקנו חז"ל, נשאר התקנה שהפקר ב"ד הפקר, ודו"ק. וצ"ע אם כוונת מרן שליט"א להקל רק בקטנים, או גם בגדולים הקל מרן שליט"א מטעם זה, ובמענה ר"ח כתב מרן שליט"א שטוב ללכת ד' אמות, ושאלו ת"ח שליטא ממעשה עם מרן הח"ח זצוק"ל שבזקנותו הקפיד מאוד ללכת ד' אמות אחר האכילה, והתאמץ בזה בהתאמצות גדולה, ומוכח שלא נשתנה הדין, וצ"ע]".
הגר"ח זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' ק"ז אות ו') – "שאלה: האם חייב ללכת ד' אמות אחר סיום אכילת סעודה. תשובה: טוב ללכת".

ג. להקיז דם ערב יו"ט.

שבת (דף קכט:) – "מעלי יומא טבא חולשא, מעלי יומא דעצרתא סכנתא. וגזרו רבנן אכולהו מעלי יומא טבא משום יומא טבא דעצרת. דנפיק ביה זיקא ושמיה טבוח. דאי לא קבלו ישראל תורה הוה טבח להו לבשרייהו ולדמיהו".

א. פוסקים.

1. בני אשכנז: מחמיר.

(א) רמ"א (או"ח סי' תס"ח סעי' י') – "ונהגו שלא להקיז דם בשום עי"ט, ואין לשנות".
 (ב) לבוש (סי' קט"ז סעי' ה', או"ח סוף סי' תצ"ג) – "אין מקיזין דם בערב שבועות וכן בכל ערב יו"ט, וטעמא משום שבערב שבועות הוא יום סכנה משום שבו נפק זיקא לעולם ששמו טבוח, ואי לא קבלו ישראל את התורה היה טבח להו לדמיהו ולבשרייהו, וגזרו חז"ל בכל ערב יו"ט שלא להקיז דם משום ערב שבועות".

(ג) מג"א (סי' תס"ח ס"ק ט"ו).

(ד) שלחן שלמה (סי' תס"ח סעי' ה').

(ה) ח"א (כלל ע"ט סעי' ב') – "נהגו שלא להקיז דם בשום ערב יום טוב, דבערב שבועות יצא שד דשמיה טבוח, ואילו לא קבלו ישראל את התורה הוה טבח להון לבשריהו ולדמיהו, וגזרו רבנן על כל ערב יום טוב משום ערב שבועות".

(ו) מ"ב (סי' תס"ח ס"ק ל"ח) – "ועי' אחרון של פסח הכל מותר דאינו רגל בפ"ע. וכ"ז כשרוצה להקיז לבריאות אבל משום סכנה כבר דשו בו רבים ושומר פתאים ה' ואפילו בערב שבועות התיר בא"ר כשצו הרופאים בחולי שיש בו סכנה אבל בלא"ה לא".

(ז) שלחן חי (סי' נ"ח אות ה').

(ח) ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו אות ח') – "ולא כן אנחנו עדות האשכנזים, אנו יש לנו להחמיר בזה בהיות וכאמור כמעט כל גדולי חכמי אשכנז בדעת אחת להחמיר בזה ומחולקים רק בפרטים, ובעיקר שאנו יוצאים תמיד ביד רמ"א".

(ט) קובץ הלכות (שבועות פרק י"א סעי' א').

(י) נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י"ג).

2. בני ספרד: יש על מי לסמוך.

(א) ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו אות ז') – "עדיין כר נרחב לעדות הספרדים למי שרוצה לסמוך להקל בזה. וזאת בהיות שאבל עובדא היא שברמב"ם ובב"י לא נזכר מזה, והפ"ח מקיל בזה במפורש, ועפ"י שלושה עמודי עולם אלה יכול לקום להם דבר".

3. מראי מקומות – שם אריה (יו"ד סי' כ"ז ד"ה אכן תמיה).

(א) א"ר (סי' תצ"ג ס"ק י"ט) – "מעשה בחולה בערב שבועות שאמרו הרופאים להקיז לו דם בערב שבועות משום סכנת החולי, והוריתי להתיר, משום שראיתי בכלבו סי' נ"ח [יז ע"א] ובתשב"ץ סי' תקנ"ז זה לשונו, האידנא כיון שהורגלו בו רבים שומר

פתאים ה'. ואף די"ל דמיירי שם בהושענא רבה ושאר ערב יו"ט, מ"מ כיון דגזירה זו דשאר ערב יו"ט נמי בש"ס ס"פ מפנין [שבת קכט ע"ב] ואפילו הכי [התירו], א"כ הוא הדין בערב שבועות. ואף דודאי אין להקל, מ"מ בזה שיש ודאי סכנה אם לא יקזו אין ספיקא מוציא מידי וודאי. ועוד דבאגודה שם [סי' קס] כתב דבימיהם היו מקזין רוב דם, אבל עתה אין מקזין כ"כ. א"נ י"ל מדינא מותר לדידן אף בערב שבועות, דהש"ס דוקא הקזה שלהם אמרו, ואף שכתב שם שגזירה מלהקז ערב שבועות, היינו נמי כשאין סכנה חש להחמיר, אבל בסכנה נ"ל להתיר".

ב. לילה לפני ערב יו"ט.

1. מיקל [חוץ מליל הושענא רבה] – מהרי"ל, הו"ד במג"א (סי' תס"ח ס"ק ט"ו, "ובעי"ט האחרון של פסח הכל שרי דאינו רגל בפ"ע מט"מ) ובליילה שלפני יו"ט נ"ל דמותר להקז דם חוץ מליל הושענא רבא", ח"א (כלל ע"ט סעי' ב', "ובליילה שלפני ערב יום טוב מותר להקז, חוץ מליל הושענא רבה"), מ"ב (סי' תס"ח ס"ק ל"ח, "ובליילה שלפני עיו"ט מותר להקז דם חוץ מליל הו"ר. ועיו"ט אחרון של פסח הכל מותר דאינו רגל בפ"ע. וכ"ז כשרוצה להקז לבריות אבל משום סכנה כבר דשו בו רבים ושומר פתאים ה' ואפילו בערב שבועות התיר בא"ר כשצו הרופאים בחולי שיש בו סכנה אבל בלא"ה לא"), שלחן חי (סי' נ"ח אות ה'), ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו אות ו' ד"ה וא"כ), נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י"ג).

2. מראי מקומות.

(א) א"ר (סי' תצ"ג סוף ס"ק י"ט) – "ובליילה שלפני יו"ט נ"ל דמותר להקז בלילה [עכ"ל מג"א]. ובתוס' [שם ד"ה דקאי] דאפילו סמוך ללילה אין דרך".

ג. ערב ראש השנה, ערב יוה"כ.

1. רבבות אפרים (ח"א סי' ש"מ) – "ואז אפשר".
2. הגרש"ז ברוין (רבבות אפרים ח"א סי' ש"מ) – "דערב יו"ט כולל ג"כ ר"ה ויו"כ דאחרת היה כותב ערב רגלים".

ד. הושענא רבה.

1. מחמיר אפילו בלילה, כיון שהוא יום הדין – מהרי"ל, הו"ד במג"א (סי' תס"ח ס"ק ט"ו, לשונו מובא לעיל), שלחן שלמה (סי' תס"ח סעי' ה'), ח"א (כלל ע"ט סעי' ב', לשונו מובא לעיל), מ"ב (סי' תס"ח ס"ק ל"ח, לשונו מובא לעיל), שלחן חי (סי' נ"ח אות ה'), ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו, לשונו מובא לקמן).
2. מראי מקומות – א"ר (סי' תצ"ג ס"ק י"ט, לשונו מובא לעיל), פירות תאנה (דף קכט: ד"ה אבל).

ה. האם תרומת דם (donating blood) נכלל בהקזת דם: לענין ערב יו"ט.

1. מחמיר.
- (א) ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו) – "אין להוציא בדרך כלל מנות דם מהורידים לא לשם התרמה לבנק - הדם ולא לשם עריכת בדיקות כי אם כשיש נחיצות מיוחדת לכך".
- (ב) הגריש"א זצ"ל (קופת חולים לאומית ה' פסח עמ' כ"ג).
- (ג) נטעי גבריאל (פסח ח"ב פרק מ"ז סעי' י"ז, יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י"ד) – "ואף תרומה לבנק דם ... יש להחמיר במקום שאין צורך כ"כ".
- (ד) הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק י"ז חשון תשס"ז) – "שאלה: ברמ"א בס' תס"ח כתב 'ונהגו שלא להקז דם בשום ערב יו"ט' האם ה"ה התרמת דם, ומה הדין בבדיקת דם. תשובה: ה"ה התרמת דם אם אין צורך דחוף לחולה, במיוחד יש ליזהר בערב שבועות, בבדיקת דם נלענ"ד דאין חשש".
- הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, שבועות עמ' קפ"א אות ד') – "שאלה: האם ערב שבועות יותר חמור לענין הקזת דם [יעויין במשנ"ב סי' תס"ח ס"ק ל"ח]. תשובה: ערב שבועות יותר חמור לענין הקזת דם, כמו שאמרו בגמ' [שבת קכט:]. ותרומת דם היא בכלל האיסור, ולא יתרום דם בכל עיו"ט, וכ"ש בערב שבועות, אלא אם כן יש פיקוח נפש, שאז מותר ומצווה לתרום דם".
- (ה) הגר"א שלזינגר שליט"א (אסיפת יצחק כ"ד חשון תשס"ז) – "שאלה: הרמ"א (בס' תס"ח סעיף י') כתב 'ונהגו שלא להקז דם בשום ערב יו"ט', האם ה"ה בהתרמת דם, ומה הדין בענין בדיקת דם. תשובה: ראה שם (ס' תס"ח סעיף ט') במשנ"ב ס"ק ל"ח שעיקר הגזירה היתה על ערב שבועות, ומחמת ערב שבועות גזרו על כל ערב יו"ט, אבל לא גזרו על ערב שבת, ולכן בער"ש הוא מותר, לענין תרומת דם או בבדיקת דם, לענין תרומה ראוי לדחות לזמן אחר, אבל בבדיקת דם נהגו העולם להקל בזה".
- (ו) פסקי תשובות (סי' תס"ח אות י"ד) – "וכל שכן התרמת דם והוצאת מנות דם דרך הורידים אסור".

2. מיקל.

(א) אור יצחק (ח"א או"ח סי' ז') – "נראה שלכאורה שמותר, דדוקא בזמנם שהיו מקזים הרבה דם, ופעמים שהיה מעמידו אף עד רביעית בזה שייך החשש הנ"ל, אבל היום שמקזים רק מעט דם הוי כדם מכה. וכמו שלא מצינו שעושים סעודת הקזה, ושאר דיני הקזה שבש"ס".

3. מראי מקומות.

(א) הגרש"ז זצ"ל (בדמ"ך חיי עמ' פ"ב אות ו', צהר ח"ה עמ' שנ"א אות ו') – "נראה שמעיקר הדין אין בהתרמת דם משום הקזת דם, ולכן במקום הצורך יש להקל בזה שלא להקפיד על זמנים מיוחדים שנאסרו בהקזת דם. אבל לכתחילה ראוי להקפיד על זה, ואף ליטול ידיים אחרי התרמת הדם".

(ב) קובץ הלכות (שבועות פרק י"א סעי' א') – "וכפשוטו דוקא הקזת דם אית ב' סכנה משא"כ בדיקת דם ואפי' התרמת דם אינו בכלל, ולמעשה במקום הצורך אפשר לעשות בדיקת דם בערב שבועות".

(ג) הגר"ח"ק זצ"ל (אסיפת יצחק ט"ו חשון תשס"ז) – "שאלה: הרמ"א בס' תס"ח סעיף י' כתב 'ונהגו שלא להקזיז דם בשום ערב יו"ט', האם ה"ה בהתרמת דם. תשובה: יתכן".

1. האם בדיקת דם (blood test) נכלל בהקזת דם: לענין ערב יו"ט.

1. מחמיר.

(א) ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו) – "יש למנוע כל פעולה בגוף שגורמת לפתיחת ורידי הדם או לעקירת ונזילת דם ממקום למקום והתפרצותם חוצה או כל שינוי שהוא במהלכו הטבעי של הדם בגוף, כי יש חשש סכנה לכך".

(ב) הגר"ח"ק זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' ק"ט אות א', אות ב') – "תשובה: יזהר ... יזהר תמיד".

ע"י הגר"ח"ק זצ"ל (אמרי מאיר [שנת תשע"ה] עמ' ל"ו) – "הא מותר לעשות בדיקת דם בערב שבועות. תשובה: אין ראוי".

ע"י הגר"ח"ק זצ"ל (אסיפת יצחק ט"ו חשון תשס"ז) – "שאלה: הרמ"א בס' תס"ח סעיף י' כתב 'ונהגו שלא להקזיז דם בשום ערב יו"ט' ... ומה הדין של בדיקת דם. תשובה: יתכן".

(ג) תורת היולדת (פרק מ"ו סעי' ה') – "יש להמנע מהוצאת דם (לבדיקה) ... אם אפשר, בערב יו"ט ובפרט בערב שבועות. פרט למקרים של סכנת נפשות".

(ד) נשמת אברהם (ח"א סי' תס"ח הע' ב') – "ומשמע דכל טיפול שיש בו הוצאת דם ממקומו, אין לעשות לחולה בערב שבועות אלא כשיש בו סכנה, וממילא ... אין להוציא דם לבדיקות".

(ה) נטעי גבריאל (פסח ח"ב פרק מ"ז סעי' י"ז, יו"ט ח"ב סעי' י"ד) – "בדיקת ע"י הוצאת דם יש להחמיר במקום שאין צורך כ"כ".

2. מיקל.

(א) הגר"ש"א זצ"ל (קופת חולים לאומית הל' פסח עמ' כ"ג).

(ב) רבבות אפרים (ח"א סי' ש"מ) – "דאז היו חלשים אחרי ההקזה ... משא"כ הקזה דם שמוציאים מהאצבע וכדומה בזמנינו שאין מרגיש אח"כ חלישות הגוף".

(ג) הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק י"ז חשון תשס"ז) – "שאלה: ברמ"א בס' תס"ח כתב 'ונהגו שלא להקזיז דם בשום ערב יו"ט' האם ה"ה התרמת דם, ומה הדין בבדיקת דם. תשובה: ה"ה התרמת דם אם אין צורך דחוף לחולה, במיוחד יש לזהר בערב שבועות, בבדיקת דם נלענ"ד דאין חשש".

הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, שבועות עמ' קפ"א אות ג') – "שאלה: האם מותר לערוך בדיקת דם שיגרתית, או בדיקה לחולה בערב יו"ט, או שגם זה בכלל דברי הרמ"א: 'נהגו שלא להקזיז דם בערב יו"ט', ולפי זה יהיה נכון לדחות או להקדים את הבדיקה (במקום שאין סכנה). תשובה: בדיקת דם שיגרתית אינה בכלל האיסור המובא ברמ"א הנ"ל".

(ד) הגר"י זילברשטיין שליט"א (אסיפת יצחק ה' תמוז תשס"ז) – "שאלה: הרמ"א בס' תס"ח כתב 'ונהגו שלא להקזיז דם בשום ערב יו"ט', האם ה"ה בהתרמת דם, ומה הדין בבדיקת דם. תשובה: אם הרופא אומר שצריך לבצע בדיקת דם בערב שבועות, צריכים לשמוע לו, ואזי בזה חשש, ויתכן שאפילו שלא במקום סכנה מותר, כיון שבדיקת דם, אינו אלא הוצאת כמות דם קטנה, וכמו שכתב הגר"ש"א אויערבאך זצ"ל שאין צריך עבוד זה נטילת ידיים".

(ה) הגר"א שלזינגר שליט"א (אסיפת יצחק כ"ד חשון תשס"ז) – "שאלה: הרמ"א (בס' תס"ח סעיף י') כתב 'ונהגו שלא להקזיז דם בשום ערב יו"ט', האם ה"ה בהתרמת דם, ומה הדין בענין בדיקת דם. תשובה: ראה שם (ס' תס"ח סעיף ט') במשנ"ב ס"ק ל"ח שעיקר הגזירה היתה על ערב שבועות, ומחמת ערב שבועות גזרו על כל ערב יו"ט, אבל לא גזרו על ערב שבת, ולכן בער"ש הוא מותר, לענין תרומת דם או בדיקת דם, לענין תרומה ראוי לדחות לזמן אחר, אבל בדיקת דם נהגו העולם להקל בזה".

3. מראי מקומות – קובץ הלכות (שבועות פרק י"א סעי' א', לשונו מובא לעיל), פסקי תשובות (סי' תס"ח אות י"ד ד"ה ולענין), שמירת הגוף והנפש (סי' קל"ג סעי' ג').

ז. ניתוח.

1. מחמיר [אא"כ הוא דחוף].

(א) ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו) – "שבדרך כלל אין לבצע סוגי ניתוחים של כגון נידוננו בערבי ימים טובים ... אולם כשהרופא המנתח או הקופ"ח שהוא חבר שם לוחצים עליו יש להתיר למי שהוא מעדות הספרדים, ובפרט בשאר עי"ט מלבד ער"ש והוש"ר. ורק כשיש חשש שאם לא יתן לבצע בו הניתוח ביום זה יתבטל תורו ויצטרך לחכות הרבה זמן עד שיגיע תורו שנית ויהיה זה כרוך אצלו עם מיתוח עצבים וסבל של יסורים (והכל לפי החולי ולפי האדם כביטוי של ספר מועד לכל חי שם) אזי יש להתיר בזה גם למי שהוא מעדות האשכנזים ובמיוחד בשאר ערבי ימים טובים מלבד ערב שבועות ועי"ט האחרון של סוכות שהוא יום הושענא רבה".

(ב) ע"י הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, שבועות עמ' קפ"א אות ב') – "שאלה: האם ניתוח מותר בערב יו"ט. תשובה: כשאין סכנה, ראוי לדחות את הניתוח לאחר יו"ט".

(ג) נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י"ג) – "אף תרומות לבנק דם או ניתוח או בדיקות דם אין לעשות בערב שבועות (כשאין צריך לזה מפני המכנה), ויש להחמיר אם אפשר גם בשאר עי"ט".

(ד) שמירת הגוף והנפש (סי' קל"ג סעי' ג').

(ה) תורת היולדת (פרק מ"ו סעי' ה') – "יש להמנע ... ומניתוח קיסרי אם אפשר, בערב יו"ט ובפרט בערב שבועות. פרט למקרים של סכנת נפשות".

- (ו) נשמת אברהם (ח"א סי' תס"ח הע' ב') – "ומשמע דכל טיפול שיש בו הוצאת דם ממקומו, אין לעשות לחולה בערב שבועות אלא כשיש בו סכנה, וממילא אין לנתח אלא אם זה דחוף".
- (ז) פסקי תשובות (סי' תס"ח אות י"ד) – "אין לבצע ניתוחים מתוכננים בערבי יו"ט, ובפרט ערב שבועות, אם לא ביש חשש פקו"נ".

ד. המקיז דם ומשמש מטתו.

- א. נדה (דף יז.), גיטין (דף ע.) – "אמר ר"ש בן יוחי: ה' דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו ... והמקיז דם ומשמש מטתו ... דאמר מר: מקיז דם ומשמש מטתו הויין לו בנים ויתקין, הקיזו שניהם ושמשו הויין לו בנים בעלי ראתן. אמר רב: ולא אמרן אלא דלא טעים מידי, אבל טעים מידי לית לן בה".
1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ה'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו ... והמקיז דם ומשמש מטתו".
2. של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד) – "חמישה דברים ... והמקיז דם ומשמש מטתו".

ב. בזה"ז.

1. מיקל.

- (א) זבחי צדק (ס"ק ס', ס"ק ס"א), – "דהקזה דזה"ז אינם בקיאיין להוציא כל דמן ובזמן הש"ס היו בקיאיין להוציא כל דמן ואין נשאר אלא רביעית שהנפש תלויה בו ועל כן בזה"ז אין לחוש ... גם מ"ש מקיז דם ומשמש מטתו כבר כתבנו בסמוך אות ס' דהקזה שעושין בזמנינו שנייא מזמן התלמוד ולית לן בה".
2. מחמיר [שאין חילוק בזה"ז].
- (א) מנורת המאור (אות שט"ז) – "חמשה דברים ... והמקיז דם ומשמש מטתו".
- (ב) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ה') – "והמקיז דם בא ומשמש מטתו קודם שיטעום מאומה אחר ההקזה דמו בראשו".
- (ג) ערה"ש (סעי' כ"ב) – "והמקיז דם ומשמש מטתו קודם שטעם דבר מה בפיו [נדה י"ז א]"
- (ד) כה"ח (ס"ק צ"ב).

ג. כמה זמן.

1. באותו יום – מחבר (סעי' ט"ו, "לא יבעול ... ולא ביום הקזה").
2. יום או יומים – סידור היעב"ץ (הנהגת ליל שבת, פרק ז' אות ב' עמ' תר"ו, "ולא תכף ההקזה (עיין גטין דף ע.) עד שיעבור יום או יומים").
3. מראי מקומות – טהרת ישראל (או"ח סי' ר"מ סעי' פ"ד, "היינו סמוך לפני המרחץ ולאחר המרחץ אבל בלילה הקודם או בלילה שלאחריו לא סמוך מותר וכן הדין ביום הקזה").
- ד. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קכ"ז הע' ו').
1. מ"ב (סי' ר"מ ס"ק ג"ג) – "ולא ביום הקזה. מי שחלה ונתרפא יזהר מלשמש עד שיתחזק גופו כי יכאיבהו ויחליאהו ולא ידע כי בנפשו הוא [א"ר בשם צ"ל]".
2. רבבות אפרים (ח"ח סי' ק"ה אות ה') – "בדין איסור תשמיש ביום הקזת דם, מה הגדרת הקזת דם האם עושה ספירת דם שהיא לקיחת דם מועט נמי אסור, ומה הדין בנחתך בשרו וזה דם האם חשיב כהקזה. תשובה: זה לא נחשב כהקזת דם".
3. יסודות הבית וקדושתו (פרק ח' הע' ר"צ ד"ה וכשתרם) – "וכשתרם דם יש דין הקזה, אבל כשלקחו ממנו מעט דם לבדיקות יל"ע מה דינו, ועכ"פ בגמ' בגיטין ע"א התירו כשטעם מידי, ויש לצרפו בענינינו (ויל"ע מדוע השמיט השו"ע גמ' זו)".

ה. נטילת ידים אחר הקזת דם.

- א. פסחים (דף קיב.) – "דמסוכר ולא משי ידיה, מפחיד שבעה יומי".
1. מחבר (או"ח סי' ד' סעי' י"ט) – "המקיז דם מהכתפים, ולא נטל ידיו, מפחד ז' ימים".
2. מ"ב (סי' ד' ס"ק מ"ח) – "ואפשר עלוקה [שקורין פייוקע"ס] או ביינקע"ס ג"כ צריך ליטול וטוב להחמיר".

ב. האם תרומת דם (donating blood) נכלל בהקזת דם: לענין נטילת ידים.

1. מחמיר.
- (א) לקט הקמח החדש (סי' ד' ס"ק פ"א) – "כיון שדין זה מקורו מהגמרא, בודאי נכון להחמיר ליטול ידיו אחר שהרופא הוציא את הדם".
- (ב) הגר"מ הלברשטאם זצ"ל (צהר ח"ה עמ' שמ"ט ד"ה הנ"ל).
- (ג) הגריש"א זצ"ל (בדמ"ך חיי עמ' פ"ד אות א', נקיות וכבוד בתפילה פרק ב' הע' מ', צהר ח"ה עמ' שמ"ט, ישא יוסף ח"א סי' א', מנשים באהל או"ח אות ב', הערות על מסכת פסחים ריש דף קיב.) – "מסתבר דתרומת דם הינה בכלל הקזת דם שעל זה שנינו דמקיז דם ולא משי ידי מפחד שבעה ימים (פסחים קיב ע"א, או"ח סי' ד') - ולכן יש ליטול ידים אחרי תרומת דם".
- (ד) הגר"ח פ"ש זצ"ל (בדמ"ך חיי עמ' פ"ב אות ו', צהר ח"ה עמ' שנ"א אות ו') – "שמעיקר הדין אין בהתרמת דם משום הקזת דם, ולכן במקום הצורך יש להקל בזה שלא להקפיד על זמנים מיוחדים שנאסרו בהקזת דם. אבל לכתחילה ראוי להקפיד על זה, ואף ליטול ידים אחרי התרמת הדם".
- (ה) הגר"ח זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה אות ל"ט) – "נכון ליטול".

- (ו) הגר"א נבנצל שליט"א (אהל יעקב) – "להלכה למעשה אחד שתורם דם או עושה בדיקת דם האם הוא צריך ליטול ידיים אח"כ. תשובה: כן, בתרומת דם. [הוי מקיז דם]."
- (ז) עי' תורת היולדת (פרק ס"ב הע' ב') – "וצ"ע מה ההלכה כשמקיז דם ע"מ לתומו, ומסתבר דצריך נטילה, וצ"ע".
2. מיקל.
- (א) עי' הגרשז"א זצ"ל (נשמת אברהם ח"ה או"ח סי' ד', הליכות שלמה תפילה פרק כ' ס"ק ל"א) – "אפשר שגם זה שאינו עושה עבור רפואתו רק עוסק לרפואת אחרים שהיא מצוה ולא ידע דבר רע".
- (ב) אור יצחק (ח"א או"ח סי' ז') – "הנה בשו"ע או"ח סי' ד' סעי' י"ט, איתא המקיז דם מהכתפים ולא נטל ידיו מפחד ז' ימים, ע"כ. ומקורו טהור מגמ' בפסחים [דף קי"ב רע"א], ועיי"ש ברש"י [ד"ה דמסוכר] שפירש שבמקיז דם מהכתפים עסקינן, וכן בע"ז [דף כ"ט רע"א] פירש"י [בד"ה סיבורי] כן. וגם בב"י [בגדמ"ח עמ"כ"ו] הועתק לשון זה. ועיינתי בערוך (ערך סבר), ושם לא הוזכר כתפיים. עכ"פ מסתבר דלהלכה הוא כמו שהובא בשו"ע מן הכתפיים דוקא. ומה שצריך לברר עוד אם ענין נטילת ידיים בזה הוא מצד נקיות או מצד רוח רעה. ומסתבר ודאי שאינו אלא מצד רוח רעה, דאל"כ מה ההבדל בין כתפיים לשאר מקומות שבגוף. ולפי זה אם מקיז דם או שנותן דם לבדיקה וכדומה, מאיזה מקום שבגוף אינו צריך נטילת ידיים. אולם אם נותן מן הכתפיים, באנו למחלוקת אי איתא להאי רוח רעה בזמן הזה או לאו. וכבר האריכו בזה האחרונים למעניתם, ולמעשה זה לא נוגע, כי איני חושב שמצוי בזמן הזה הקזת דם מהכתפיים".
- (ג) ילקוט יוסף (סי' ד' סעי' ע"א) – "מי שתורם דם, אין צריך נטילת ידיים".
3. מראי מקומות – מנחת גדעון (פרק ט' סעי' ו').

ג. האם בדיקת דם (blood test) נכלל בהקזת דם: לענין נטילת ידיים.

1. מחמיר.
- (א) לקט הקמח החדש (סי' ד' ס"ק פ"א) – "כיון שדין זה מקורו מהגמרא, בודאי נכון להחמיר ליטול ידיו אחר שהרופא הוציא את הדם".
- (ב) עי' הגרשז"א זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה אות ל"ט) – "נכון ליטול".
- עי' הגרשז"א זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שנ"ג אות קס"ח) – "מש"כ בשו"ע (או"ח סי' ד' סעי' י"ט) 'המקיז דם מהכתפים ולא נטל מפחד ז' ימים', מה הדין במי שמקבל זריקת חיסון ויוצא ממנו קצת דם, האם צריך נטילה. תשובה: טוב ליטול".
2. מיקל.
- (א) הגרשז"א זצ"ל (נשמת אברהם ח"ה סי' ד' הע' ד', הליכות שלמה תפילה פרק כ' סעי' י"ט) – "צריכים ליטול ידיים רק אחרי הקזה שהיא עצמה לשם טיפול ולא כשהכוונה לשם בדיקות. וטעמו, דבדברים שהם משום סגולה, אין לנו אלא מה שכתוב, ובזמן חז"ל ההקזה היתה רק לשם טיפול ולא לשם בדיקת דם".
- (ב) הגר"מ הלבשרשטאם זצ"ל (צהר ח"ה עמ' שמ"ט ד"ה הנ"ל).
- (ג) הגריש"א זצ"ל (בדמיון חיי עמ' פ"ו, נקיות וכבוד בתפילה פרק ב' הע' מ', אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות כ"ה, ישא יוסף ח"א סי' א', הערות על מסכת פסחים ריש דף קיב, מנשים באהל או"ח אות ב') – "אחר בדיקת דם (כגון בדיקה לסוכר) של נטילת דם מזערית אין צורך בנטילת ידיים ... הוסיף הגאון רבי נחום אייזנשטיין שליט"א בשם מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל, דאין צורך ליטול ידיים אחרי בדיקת דם, בדיקה איננה הקזה, אפילו אם נלקחה כמות של דם לצורך בדיקה (דבר שלא מצוי בבדיקת דם שיגריתית)".
- (ד) ביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ג') – "שאלה: אדם המקיז דם לצורך בדיקת דם מאצבעו או מהווריד, האם צריך ליטול ידיו אח"כ. תשובה: אין צורך, שכל החיוב (ליטול במקיז דם) הוא מחמת שנגע במקומות המכוסים".
- (ה) הגר"א נבנצל שליט"א (אהל יעקב) – "להלכה למעשה אחד שתורם דם או עושה בדיקת דם האם הוא צריך ליטול ידיים אח"כ. תשובה: כן, בתרומת דם. [הוי מקיז דם]."
- (ו) הגר"י זילברשטיין שליט"א (אסיפת יצחק ה' תמוז תשס"ז) – "אם הרופא אומר שצריך לבצע בדיקת דם בערב שבועות, צריכים לשמוע לו, ואיו בזה חשש, ויתכן שאפילו שלא במקום סכנה מותר, כיון שבדיקת דם, אינו אלא הוצאת כמות דם קטנה, וכמו שכתב הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שאין צריך עבוד זה נטילת ידיים".
- (ז) אור יצחק (ח"א או"ח סי' ז') – לשונו מובא לעיל.
- (ח) נשמת אברהם (ח"א סי' ד' הע' ד') – "ואולי זה רק כשעצם הוצאת הדם הוא הרפואה ... אמנם מה שלוקחים דם מחולה לבדיקות, אין צריכים ליטול ידיים אח"כ ואפילו בלקיחת כמות גדולה".
- (ט) ילקוט יוסף (סי' ד' סעי' ע"א) – "הנותן דם לבדיקה ולא נגע בזרועותיו ... אין צריך נטילת ידיים".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ד הע' מ"א, סי' קל"ג הע' ג'), מנחת גדעון (פרק ט' סעי' ו').

ו. ימים שאין להקיז בהם.

א. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קל"ג סעי' ב').

ז. תפילה לפני ולאחר הקזת דם.

א. עי' או"ח סי' ר"ל סעי' ד', לשיטות ומראי מקומות.

סכנה: דברים המביאים לידי נכפה

- [א] דברים המביאים לידי נכפה. [ב] העומד בפני הנר ערום. [ג] כיבוי נר בנשיפה.

[א] דברים המביאים לידי נכפה.

א. החולי.

1. רש"י (שבת דף סא. ד"ה נכפה, כתובות דף עז. ד"ה נכפה, בכורות דף מד: ד"ה נכפה) – "נכפה. היינו חולי שאדם נופל מחמתו לארץ".

ב. אפילפסיה (epilepsy).

1. ציץ אליעזר (חי"ג סי' ל"ה אות א') – "כמה הערות קצרות על ספרו היקר לב אברהם. (א) בפרק א' סעי' ב' כותב בפשיטות דהחולה במחלת הנפילה (אפילפסיה) ל"ע יש לו דין חולה שאין בו סכנה. ולדעתי לא כן הוא. יעוין בהגהות מיימוניות ברמב"ם בפ"ד מה' מאכלות אסורות אות ב' שכתוב בזה"ל: שאלו לרבי על נכפה אחד והיה רוצה עכו"ם אחד לרפאותו ולהאכילו מאכל אחד לרפואה שנראין הדברים שיש בו שרץ העוף לפי הענין, והשיב כי נכפה חולי גדול וכמכה של חלל דמי ופעמים שמסתכן ונופל באור או במים ומותר אם הרפואה ידועה עכ"ל. הרי לנו דמכה תרתי נחשב הנכפה כחולה שיש בו סכנה, ראשית מכה עצם המחלה דכמכה של חלל דמי, ושנית מפני שלפעמים מסתכן ע"י שנופל באור או במים. כן יעוין בט"ז ביו"ד סי' פ"ד ס"ק כ"ד שמביא נמי בכזאת בשם הרש"ל שהעתיק תשו' ר"י שפסק שנכפה היא כמכה של חלל ומותר להאכילו מאכל שיש בו שרץ עוף אם הרפואה בידוע ע"ש. ובשו"ת חתם סופר חיו"ד סי' ע"ו (מובא בקצרה בפ"ת יו"ד שם), הגם שכותב דמתשובת הרא"ש יש להוכיח דנכפה לא חשיב סכ"נ, בכל זאת פוסק דמ"מ בפקו"נ הולכין להקל ויש לסמוך אמהרש"ל בשם הר"י עיין שם. יש להעיר על הח"ס דלא נחית למיחשב ליה לנכפה כיש בו סכנה מיהת מכה הטעם השני שכותב בהגהות מיימוניות שם, והוא, מפני דפעמים שמסתכן בשעת התקפה ועלול להסתכן וליפול באור או במים. וראה זה דהח"ס בעצמו במקו"א בחאה"ע ח"א סי' קט"ז חושש בעצמו לכך, וכותב, דפשיטא שבעל הנכפה הוא מסוכן בנפשו שיפול לא' הפחתים או למים ולאש, ומספר עובדא דהוה שבעל נכפה נפל בשדה לתוך תנור ששורפים פחמים והוציאוהו משם ומת אחר כמה ימים, ועל כן מבאר דפלוגתייהו דראב"ה ורא"ש הוא אך בהליכת הרופאים אם הוא חולי המתדבק עיין שם. וכדברי הט"ז פוסק בפשיטות גם הערוה"ש בסעיף צ"ה, והדברים ארוכים. ואם כן יש להכליל את הנכפה בכלל חולה שיש בו סכנה".

ג. העומד בפני הנר ערום: הוי נכפה.

1. מסכתות קטנות (כלה רבתי פרק א הל' כ"ב) – "העומד לפני הנר ערום, נכפה".
2. פסחים (דף קיב:) – "דתניא: העומד בפני הנר ערום הוי נכפה".
3. עי' לקמן.

ד. המשמש מטתו לאור הנר: הויין לו בנים נכפין.

1. מסכתות קטנות (כלה רבתי פרק א הל' כ"ב) – "המשמש מטתו לאור הנר, הויין ליה בנים נכפין".
2. פסחים (דף קיב:) – "והמשמש מטתו לאור הנר, הויין לו בנים נכפין".
3. עי' או"ח סי' ר"מ סעי' י"א, לשיטות ומראי מקומות.

ה. המשמש מטתו על מטה שתינוק ישן עליה, אותו תינוק נכפה.

1. פסחים (דף קיב:) – "תנו רבנן: המשמש מטתו על מטה שתינוק ישן עליה, אותו תינוק נכפה. ולא אמרן אלא דלא הוי בר שתא, אבל הוי בר שתא לית לן בה. ולא אמרן אלא דגני להדי כרעיה, אבל גני להדי רישיה, לית לן בה. ולא אמרן אלא דלא מנח ידיה עילויה אבל מנח ידיה עילויה, לית לן בה".
2. מסכתות קטנות (כלה רבתי פרק א הל' כ"ג) – "תנא המשמש מטתו על המטה שהתינוק ישן עליה, אותו תינוק נכפה, ולא אמרן אלא דלא נאים, אבל נאים לית לן בה".
3. מחבר (או"ח סי' ר"מ סעי' ט"ז) – "המשמש מטתו על מטה שתינוק ישן עליה, אותו תינוק נכפה".
4. עי' או"ח סי' ר"מ סעי' ט"ז, לשיטות ומראי מקומות.

ו. היוצא מבית הכסא ושימש, הויין לו בנים נכפין.

1. ברייתא (מסכת כלה פרק א הל' י"א) – "היוצא מבית הכסא ושימש, הויין לו בנים נכפין, מפני ששר של בית הכסא נילוהו עמו. עד כמה ישהא וישמש, שיעור מהלך חצי מיל".
2. גמרא (גיטין דף ע). – "תנו רבנן: הבא מבית הכסא, אל ישמש מטתו עד שישהה שיעור חצי מיל, מפני ששד בית הכסא מלוה עמו, ואם שימש הוויין לו בנים נכפין".
3. עי' או"ח סי' ר"מ סעי' ט"ו, לשיטות ומראי מקומות.

ז. העובר בין שתי נשים נדות: הן נכפה.

1. זוהר חדש (כרך ב' מגילת רות דף ל"ו-ב') – "תנן העובר בין שתי נשים אם נדות הן נכפה".
2. ריקאנטי (שמות פרק כ"ב פסוק י"ז) – "תנן [פסחים קיא ע"א] העובר בין שתי נשים, אם נדות הן נכפה".

3. עי' לעיל.

ח. כיבוי נר בנושיפה: נכפה.

1. מנורת המאור (חופת אליהו רבה עמ' תנ"ו) – "שלשה דברים העושה אותן דמו בראשו. היושב בצלו של נר, והמכבה הנר בפיו, מפני שנכפה, והמשמש מטתו לפני הנר, מפני שהיין לו בנים נכפים".
2. עי' לקמן.

ב. העומד בפני הנר ערום.

א. מקור: הוי נכפה ודמו בראשו.

1. מסכתות קטנות (כלה רבתי פרק א הל' כ"ב) – "העומד לפני הנר ערום, נכפה".
2. פסחים (דף קיב:) – "ואל תעמוד בפני הנר ערום. דתניא: העומד בפני הנר ערום, הוי נכפה".
3. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ג') – "ההורג כנה על גבי המטה, והעומד ערום לאור הנר ולאור הלבנה, דמו בראשו".

ב. הלכה.

1. הו"ד – דרישה (או"ח סי' ער"ה סוף ס"ק א', לשונו מובא לקמן), א"ר (סי' ער"ה ס"ק י"ד, א"ז ס"ק ה'), באה"ט (או"ח סי' ער"ה ס"ק י'), "והוא סכנה גדולה אפילו בלא נר של שבת", גר"ז (סי' ער"ה סעי' י"ג, הל' שמירת גוף ונפש סעי' ט', "לא יעמוד בפני הנר ערום שכל העומד בפני הנר ערום יהיה נכפה"), יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק ג', לשונו מובא לקמן), ערה"ש (או"ח סי' ער"ה סעי' י"ז), מ"ב (סי' ער"ה ס"ק כ"ז, "אסור משום סכנה דאית לידי נכפה כדאיתא בפסחים קי"ב"), מסגרת השלחן (על שלחן שלמה סי' ער"ה ס"ק א'), ס' זכירה (ענין דרך ארץ אות ד').
2. מראי מקומות – תוס' שבת (סי' ער"ה ס"ק ט"ז, לשונו מובא לקמן), תשורת ש"י (ח"א סי' נ"א אות ב', לשונו מובא לקמן), זכר יהוסף (או"ח סי' כ"ח, לשונו מובא לקמן), קב זהב (סימן י"ד ד"ה ואגב, לשונו מובא לקמן), פסקי תשובות (סי' ער"ה אות ד').

ג. פשט ברמ"א (או"ח סי' ער"ה סעי' י"ב) – "נהגו לכסות הקטנים שלא יהיו ערומים בפני הנרות, משום ביזוי מצוה. וכ"כ הרוקח".

1. קשה.

(א) דרישה (או"ח סי' ער"ה סוף ס"ק א') – "רמ"א ... ויש להקשות דהא בלאו הכי נמי אסור מפני סכנה, דאית לידי נכפה, כדאיתא בגמרא (פסחים קי"ב):".

2. י"ל, [אולי] נשתנה הטבע.

(א) תוס' שבת (סי' ער"ה ס"ק ט"ז) – "פרישה ... ואין זה קושיא, דכבר איתא בכמה דוכתיה דעכשיו נשתנו הסגולות והטבעים שהיו בזמן הש"ס, וגם הכל לפי טבע הארצות, כמ"ש המג"א בסי' קע"ג לענין אכילת בשר אחר דגים, ולהכי קמ"ל הכא דמ"מ אסור לעשות כן משום ביזוי מצוה".

(ב) תשורת ש"י (ח"א סי' נ"א אות ב') – "מ"ש בש"ע א"ח ס"ס ער"ה דנהגו לכסות הקטנים שלא יהיו ערומים בפני הנרות משום ביזוי מצוה, דהקשה הפרישה בלא"ה יש בזה משום סכנה כדאיתא בפע"פ דף קי"ב, הנה י"ל דעכשיו ובאלו הארצות ליכא אלו הסגולות והטבעים, כדאיתא כה"ג באה"ע סימן קנ"ו. ומצאתי בתו"ש כ"כ, ויותר י"ל לפי מ"ש תוספת ביומא דף ע"ז דרוח רעה של שובתא שאין אותה רוח רעה שורה באלו המלכויות, כמו שאין נזהרין על הגילוי ועל הזוגות, והובא בשו"ת יד דוד תשובה י"ט לענין כמה דברים שאמרו בגמרא דסוכה מפני רוח רעה, עיי"ש. וא"כ י"ל מה דאחז"ל דעומד ערום לפני נר נכפה ג"כ מפני רוח רעה, ועכשיו מדאין נזהרין ש"מ דאינו עכשיו במלכויות שלנו. עוי"ל ...".

(ג) זכר יהוסף (או"ח סי' כ"ח) – "והרמב"ם השמיטו לגמרי, ואפשר דסובר דנשתנו הטבעים בזה וכמ"ש התו' והפוסקים בכמה מקומות ...".

(ד) קב זהב (סימן י"ד ד"ה ואגב) – "ולענין עמידת ערום מוכח ברמ"א סי' ער"ה שכעת ליכא סכ"נ שרק בנר שבת אוסר וכן מבואר בתוספת שבת שם".

(1) מראי מקומות – הגרפ"ש זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב סי' ער"ה ס"ק כ"ז, לשונו מובא לקמן), חידושי בתרא (על מ"ב סי' ער"ה ס"ק כ"ז, "ומש"כ בכה"ח דנשתנו הטבעים, הא בברייתא הביאו נכפה מחמת ערום ונכפה דבנים מחמת תשמיש, והביה"ל סר"מ אסי"א הביא האי דבניו, משמע דסובר דחל גם בזמנינו ר"ל"), עי' הפוסקים לעיל [שהו"ד להלכה].

3. י"ל, לחלק בין קטן לגדול.

(א) א"ר (סי' ער"ה ס"ק י"ד) – "ונראה לחלק בין קטן לגדול דש"ס משמע בגדול עיי"ש".

(ב) מ"ב (סי' ער"ה ס"ק כ"ז) – "ביזוי מצוה. קשה דבלא"ה אסור משום סכנה דאית לידי נכפה כדאיתא בפסחים קי"ב ונראה לחלק בין קטן לגדול [א"ר]".

4. י"ל, לחלק בין גלוי ערוה לערום בכל הגוף.

(א) תורת שבת (סי' ער"ה ס"ק ט"ז) – "מה שהקשו הדרישה והא"ר דלעמוד לפני הנר ערום בלא"ה אסור משום סכנה, כדאיתא בפסחים דקי"ב, לע"ד לק"מ, דהתם איירי שכל הגוף ערום, אבל הכא משום ביזוי מצוה הוא, ואפילו אין כל גוף הקטן מגולה רק ערותו לבד".

(ב) תשורת ש"י (ח"א סי' נ"א אות ב') – "עוי"ל הא דאחז"ל אל תעמוד בפני נר ערום דסכנה הוא, היינו ערום כולו, ואם כן אם הקטנים מכוסין קצת ליכא חשש זה, אבל מפני ביזוי מצוה אפילו גופם מכוסה רק ערותם מגולה כדרך הקטנים, הוי ביזוי מצוה, דסתמא הביזוי מצוה רק משום גילוי ערוה, והיינו דש"ס אמר שלא לעמוד בפני הנר ערום, ורמ"א כתב שלא יהיו ערומין, כי גם אם שוכבין במטה דאזי לא ערומין הן, רק צד שלמעלה, ובגמרא אמר שלא יעמוד ערום, דאזי ערום אחור ופנים. ואפילו את"ל

דבפני הנר אינו רק צד שכנגד הנר ממש, מ"מ ג' צדדים הם נגד הנר, רק צד אחד אינו נגד הנר ממש, ורובו ככולו, משא"כ קטנים מושכבין בעריסה או מטה ג' צדדים מכוסין בעריסה וזכרים שתחתיהם, לכן ליכא רק משום ביזוי מצוה".

(ג) כה"ח (סי' ער"ה ס"ק מ"א) – "א"ר ... והתו"ש ... ועוד י"ל דהסגולה היא אם יהיה ערום לגמרי, אבל הכא אפילו אינו ערום לגמרי צריך לכסות משום ביזוי מצוה, ולהכי נקט קטנים משום לפי שדרכם להיות מגולים שאין מקפידים על עצמם, ואפ"ה משום ביזוי מצוה צריך לכסותם".

ד. רק גדול, או גם קטן.

1. רק גדול – א"ר (סי' ער"ה ס"ק י"ד, לשונו מובא לעיל), מ"ב (סי' ער"ה ס"ק כ"ז, לשונו מובא לעיל).
2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז סעי' ב').
- (א) הגר"א נבנצל שליט"א (ביצחק יקרא סי' ער"ה על מ"ב ס"ק כ"ז) – "צ"ע אם 'קטן' שכאן הוא מבין י"ג ומבת י"ב ומטה, או רק מבין ט' ומבת ג' ומטה".

ה. גלוי ערוה, או רק אם כל הגוף ערום.

1. רק אם כל הגוף ערום – תורת שבת (סי' ער"ה ס"ק ט"ז, לשונו מובא לעיל), דרכ"ת (ס"ק ע"ז, "בס' מילי דחסידותא ... ודוקא אם כל הגוף ערום, אבל אם קצת אברים מכוסים, אע"פ שראשו ורוב גופו ערומים, וגם רוב אברים שדרכם להיות תמיד מכוסים, והם והראש מגולים לפני הנר ... אין קפידא"), תשורת ש"י (ח"א סי' נ"א אות ב', לשונו מובא לעיל), כה"ח (סי' ער"ה ס"ק מ"א, לשונו מובא לעיל), אור לציון (ח"ב פרק מ"ה הע' ס"ג, "דהיינו דוקא בגילוי כל גופו"), הגר"חפ"ש (צ"ל (חידושי בתרא על מ"ב סי' ער"ה ס"ק כ"ז, לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז סעי' א').

ו. נר מן הצדדים.

1. דרכ"ת (ס"ק ע"ז) – "בס' מילי דחסידותא ... וכשהנר הוא מהצדדים, ורק קרן האור מגיע אליו, אין קפידא בכ"מ בזה".
2. זכר יהוסף (או"ח סי' כ"ח ד"ה אך) – "שאין איסור רק בפני הנר ממש שחזמו מזיקו וקשה לחולי, אבל לא כשנהנה מרחוק".
3. יביע אומר (ח"ט או"ח סי' צ"ה אות ט"ו) – "בחיו"ד סימן לג, העיר מר על ההולכים לטבול בע"ש קודם אור היום ועומדים כך בפני אור הנר. ובפסחים (קיב א) אמרו העומד ערום בפני הנר הוא נכפה. והשיב הרב, הרי פשוט שהנשים טובלות לאור הנר, כדי שיעיינו בהן מה שצריך לטבילה, ולכן אין בזה קפידא. ע"כ. והנה כבר התעורר בזה בשו"ת ראשי בשמים (חאו"ח סי' ו) וכתב, דממ"ש בפני הנר, ולא אמרו 'לאור הנר', אלמא מה שאמרו ערום בפני הנר בסמוך לו ממש, ולא לאורו. [וכיו"ב בהרא"ש שבת כב. גבי אסור להרצות מעות כנגד הנר (של חנוכה), דהיינו בסמוך ממש, מדלא קאמר לאור הנר. ושו"ר שהובא שם]. ואף על פי שבמסכת דרך ארץ פרק בתרא איתא, 'העומד ערום לאור הנר ולאור הלבנה', מ"מ י"ל דנוסח התלמוד שלנו עיקר. [ולענין ערום לאור הלבנה, ע' מה שכתב הרמ"א בדרכי משה א"ח (סי' תרסד), שיש שנהגו לצאת בליל הושענא רבה עטופים בסדין למקום שמגיע שם אור הלבנה, ופושטים הסדין מעליהם, ונשארים ערומים, ופושטים איברייהם לאור הלבנה, אם נמצאו כולם שלמים סימן טוב הוא, ואם יחסר צל ראשו בנפשו הוא וכו'. ע"ש. וע"ע בכף החיים (שם סק"ג) בשם האר"י בשער הכוונות. ודו"ק]. שו"ר בשו"ת מקור חיים (סי' ה) שג"כ עמד בזה וחילק כאמור. וכ' ליישב ההיא דמס' דרך ארץ. ע"ש. שו"ר להרב תוספת שבת (סוף סי' ערה) שכתב, דסגולה זו אינה שייכת בימינו. ועמש"כ במאור ישראל (פסחים שם). ע"ש".
4. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז סעי' ג').

ז. נר בעששית.

1. מיקל – דרכ"ת (ס"ק ע"ז, "בס' מילי דחסידותא ... במה שאמרו שלא לעמוד ערום לפני נר דולק, נראה דאם הנר הוא בעששית אין צד קפידא"), אמרי יעקב (ח"מ סי' י' ס"ק ל"ט, לשונו מובא לקמן).
2. האם מנורת חשמל חשיב כנר בעששית.
- (א) מיקל.
- (1) הגר"חפ"ש (צ"ל (חידושי בתרא על מ"ב סי' ער"ה ס"ק כ"ז) – לשונו מובא לקמן.
- (ב) מחמיר.
- (1) תשובות ונהגות (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א') – "דמנורת חשמל לא חשיב כנר בעששית".
- (2) חידושי בתרא (על מ"ב סי' ער"ה ס"ק כ"ז) – "לכאורה שאני נר בעששית דאין שם נר על העששית, ולכן נקרא מפסיק, משא"כ בחשמל עצם העששית חלק מהנר, דבלעדיו לא יידלק, א"כ שם נר גם על העששית, ואסור לעמוד לפני נר. ולכאורה יש לדייק מלישנא דברייתא דלא אסרו כשיש דבר המפסיק בינו לבין הנר, דהא בהעומד קתני לפני הנר, ואילו במשמש קתני לאור הנר, דמשמע בכל אופן שיש אור אסור משום הצינעא, משא"כ לענין עמידה החסרון רק אם זה בפני הנר בלי שום מפסיק, אבל אור הנר לא איכפת לן".
- (ג) מראי מקומות.
- (1) שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז הע' ז') – "ולפי דבריו יש לדון להקל בכל נורית חשמלית המונח בתוך קופסה. ואולי הנורית עצמה נחשבת כמו נר בעששית, והבן".

ח. אור חשמל.

1. מחמיר.

(א) אז נדברו (ח"ג סי' נ"ד) – "וכתב לנכון שאין נראה לחלק בין אור הנר רגיל לאור הנר של החשמל כמו שאין מחלקים לענין איסור תשמיש המטה לאור הנר".

(ב) רבבות אפרים (אסיפת יצחק כ"ב סיון תשס"ו) – "שאלה: בגמ' בפסחים (דף קי"ב ע"ב) אמר 'שעומד בפני הנר ערום הוי נכפה', וכן הוי במשנה ברורה סוף ס' ער"ה, האם זה נוגע היום בנורית חשמלית. תשובה: כנראה אפילו היום שיש חשמל לא יעמוד בפני הנר ערום ומשום נכפה".

1. אמנם עי' רבבות אפרים (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א').

(ג) הגר"א קופשיץ שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א') – לשונו מובא לקמן.

(ד) הגר"ח ק"צ (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות ח') – "מקפיד מאוד בדברי הגמ' פסחים קי"ב ב' לא לעמוד בפני הנר ערום ואומר שחשמל דינו כנר, ולכן כשטובל במקוה מנהגו שנשאר עם כיפה לראשו עד שנכנס למים".

2. מיקל.

(א) אור לציון (ח"ב פרק מ"ה הע' ס"ג) – "ונראה שלאור החשמל מותר בכל אופן, שאף על פי שמצינו שחשמל דינו כנר לענין כמה דברים, מ"מ כאן שהוא ענין סגולי, י"ל שהוא דוקא באש ממש, ואין להחמיר אלא לאור הנר".

(ב) הגר"ח פ"ש זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב סי' ער"ה ס"ק כ"ז) – "אני נוהר מלהתרחץ לאור החשמל משום נכפה, ובדרכי תשובה יו"ד טקט"ז סקע"ז הקיל אם הנר הוא בעששית ודוקא כל הגוף, וכשנר הוא מן הצדדים ג"כ לית לן בה, ולפי"ז אין קפידא באור החשמל דכל נורה הוי בעששית, והתו"ש הובא בכף החיים סקמ"א כתב דהאינדא נשתנו המבעים, ועי"ל דדוקא בערום לגמרי מזיק".

(ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אסיפת יצחק כ' סיון תשס"ו, אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א') – "שאלה: בגמ' בפסחים (דף קי"ב ע"ב) אמר 'שעומד בפני הנר ערום הוי נכפה', וכן הוי במשנה ברורה סוף ס' ער"ה, האם זה נוגע היום בנורית חשמלית. תשובה: **הבו דלא להוסיף עלה**".

(ד) משנה הלכות (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א') – "דעל מנורת חשמל א"צ לחשוש".

(ה) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "ולאור חשמל אף נורה רגילה אפשר להקל".

(ו) אמרי יעקב (חו"מ סי' י' ס"ק ל"ט) – "ואם הנר מונח בעששית או מנורת חשמל, אין בו קפידא".

3. מראי מקומות – חוט שני (שבת ח"ד עמ' נ"ז ד"ה מנורה, לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז סעי' ד').

(א) ביע אומר (ח"ג יו"ד סוף סי' ז') – "ואפשר עוד דבחשמל קיל טפי".

(ב) הגר"ח ק"צ (אסיפת יצחק כ"ב סיון תשס"ו) – "שאלה: בגמ' בפסחים איתא 'העומד בפני הנר ערום הוי נכפה', וכן איתא במשנה ברורה סוף ס' ער"ה, האם זה גם נוגע היום בנורית חשמלית. תשובה: יש להסתפק".

הגר"ח ק"צ (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' צ"ט טור ג') – "שאלה: כ' המ"ב (סו"ס רע"ה) אסור לעמוד ערום בפני נר דולק משום סכנה דאתי לידי נכפה. ויל"ע האם יש לחוש כן אף בנורת חשמל שיש בה חוט ברזל לוחט, ונ"מ טובא כשמתרחץ בביתו. תשובה: יש מקילין".

ט. מנורת פלורוסנט – למחמירים לעיל.

1. מיקל.

(א) חוט שני (שבת ח"ד פרק פ"ג ס"ק ד', עמ' נ"ז ד"ה מנורה) – "מנורה פלורוסנטית אינה נר לענין זה, שהוא ברק ולא אש. ומנורה שיש בה חוט לוחט יש להסתפק".

(ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א') – "דאור פלורוסנט לא חשיב נר לגבי הא דהעומד לפני הנר ערום הוי נכפה".

2. מחמיר.

(א) הגר"א קופשיץ שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א') – "דאין לעמוד ערום אף כנגד מנורת פלורוסנט".

3. מראי מקומות.

(א) הגר"ח ק"צ (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' צ"ט סוף טור ג') – "שאלה: ומה הדין בנורת פלורוסנט (הנורה הלבנה הארוכה שלא פועלת ע"י אש כנ"ל אלא באופן אחר), האם גם לחוש. תשובה: כנ"ל (יש מקילין)".

י. מרחץ או אמבטיא: ערום לפני אור חשמל.

1. מיקל.

(א) הגר"ש זצ"ל (ישורון חט"ו עמ' קמ"ג) – "מסתבר שהנזק נגרם רק מפני **שהאור גורם להסתכלות** ואין זה מדרכי הצניעות, וחושבני דסומא א"צ להקפיד על כך. וגם אפשר דביממא דהו"ל שרגא בטיהרא נמי שרי, ולכן חושבני דבמקום שאנשים עומדים ערומים ואינם מכסים ערותם, שפיר שרי לעמוד ערום כנגד האור, ואפי' כשהוא לבדו ואין איש עמו ג"כ אין חיוב לכבות כיון שנמצא במקום שמיוחד גם לערומי".

הגר"ש זצ"ל (שמירת הגוף והנפש מילואים סי' רס"ז הע' ט') – "ודעתו שבמקום שאנשים עומדים ערומים, שפיר שרי לעמוד ערום כנגד האור; ואפילו כשהוא לבדו ואין איש עמו, ג"כ אין חיוב לכבות, **כיון שנמצא במקום שמיוחד גם לערומים** (עוד כתב דאפשר שביום אין שום קפידא, משום דשרגא בטיהרא)".

(ב) אז נדברו (ח"ג סי' נ"ד) – "מביא זה ביחד עם תשמיש המטה לאור הנר דבנין נכפיו, כמו כן הרוחץ לאור הנר ערום דמו בראשו, א"כ זה מראה שהטעם הוא **לפי שלא מתנהג בצניעות** דגם האיש מזהר על צניעות שלא לגלות בשרו אפילו שלא בפני הנר לכן כשהוא בפני הנר יש סכנה בדבר ... לכן במקום צורך רחיצה כמו שמותר לגלות בשרו כמו"כ מותר גם לאור הנר וכמו שכ' כותב

- כן לענין חשש חציצה דבדאי צריך להיות לאור הנר לכן ליתא בזה האיסור של העומד בפני הנר ערום. וזה מוכרח שהרי לא נאמר לא בפסחים ולא במסכת ד"א הרוחץ לפני הנר ערום, אלא סתם העומד בפני הנר ערום".
- (ג) הגר"ש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "דמותר להתרחץ כנגד אור החשמל, דכיון דרגילים כך אין קפידא".
- (ד) יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' ז') – "נשאלתי אם מותר בזה"ו להכנס למרחץ או לאמבטיא בלילה ולעמוד ערום לאור הנר או לאור החשמל ... ובצירוף כל הסברות הנ"ל שצדדנו להקל נראה לפע"ד שהרוצה להקל יש לו על מה שיסמוך. והמחמיר תע"ב".
- (ה) משנה הלכות (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "דלצורך רחיצה וטבילה מותר לעמוד ערום כנגד אור הנר, כיון דאי אפשר בענין אחר ואין בזה חסרון בצניעות, וכל הקפידא בזה הוא רק כשיש בזה משום חסרון בצניעות".
- (ו) רבבות אפרים (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "דלצורך רחיצה וטבילה מותר לעמוד ערום כנגד אור הנר, כיון דאי אפשר בענין אחר ואין בזה חסרון בצניעות, וכל הקפידא בזה הוא רק כשיש בזה משום חסרון בצניעות".
- (ז) הגר"א קופשיץ שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "דלצורך רחיצה וטבילה מותר לעמוד ערום כנגד אור הנר, כיון דאי אפשר בענין אחר ואין בזה חסרון בצניעות, וכל הקפידא בזה הוא רק כשיש בזה משום חסרון בצניעות".
2. יש להקל במקום מצוה.
- (א) אור לציון (ח"ב פרק מ"ה הע' ס"ג) – "שבטבילת מצוה שרי".
- (ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "דבטבילה ורחיצה לצורך מצוה, כגון לכבוד שבת וכדו', אפשר להקל. וברחיצה שלא לצורך מצוה, לאור נר רגיל יש להחמיר, ולאור חשמל אף נורה רגילה אפשר להקל".
3. מחמיר.
- (א) חוט שני (שבת ח"ד עמ' נ"ז ד"ה במס') – "והנה בבית הכסא אין נפ"מ בזה, כיון דצריך להתנהג שם בצניעות, אלא דהנפ"מ לעשות מקלחת, ו**בזה יש לעשות הפסק** בינו לבין הנר עצמו".
4. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז סעי' ד', סעי' ה', מילואים על ס"ק ט').
- (א) שלמת חיים (סי' תס"ו, דפו"ח יו"ד סי' ס"א) – "הרי פשיטא שנשים הטובלות צריכות דוקא לאור הנר כדי שיעינו בהם, וכנראה מה שצריך לטבילה אין בזה קפידא".
- (ב) הגר"ח ק"צ (ל' שמירת הגוף והנפש סי' רס"ז הע' על סעי' א', אגרות וכתבים הוראות ונהגות פרק ל"ו אות ג' [עמ' קט"ז]) – "שמעתי שמרן החזו"א זצ"ל הזהיר שלא ללכת למקוה עם נר דולק".
- (ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "דנראה דמותר לעמוד ערום בפני הנר לצורך רחיצה וטבילה, כיון דאי אפשר בלאו הכי".
- יא. מראי מקומות.
1. הגרשז"א זצ"ל (ישרון חט"ו עמ' קמ"ג הע' ל"ו) – "דנראה שהאיסור הוא רק שלא לצורך".
- ג] כיבוי נר בנשיפה (blowing out a flame).**
- א. מחמיר.
1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ד'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה ארבעה) – "ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו היושב בצלו של מת והעומד ערום לפני הנר והמכבה את הנר בפיו זה נכפה והמשמש מטתו בפני הנר יוצאין ממנו בנים כעורים כפופים".
- אוצר המדרשים (רבינו הקדוש עמ' תקי"א פרק ה' אות ד') – "ה' דברים העושה אותם **דמו בראשו**: המכבה את הנר בפיו, והיושב בצלו של נר, והעומד בפני הנר ערום, והנכפה שמשמש מטתו, והמשמש בפני הנר דהויין לו בנים נכפים".
2. מגורת המאור (חופת אליהו רבה עמ' תנ"ו) – "**שלשה דברים** העושה אותן דמו בראשו. היושב בצלו של נר, והמכבה את הנר בפיו, **מפני שנכפה**, והמשמש מטתו לפני הנר, מפני שהויין לו בנים נכפים".
3. יש נוחלין (פרק ט"ו) – "אמר רבותינו ז"ל ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו ... וחד מנהון, המכבה את הנר בפיו. וכן הוא בכלבו".
4. באה"ט (מהרי"ט, סי' קט"ז ס"ק ו') – "לא יכבה את הנר בפיו".
5. לחם הפנים (ס"ק ה') – "ארז"ל ד' דברים העושה אותן דמו בראשו וחד מנהון המכבה את הנר בפיו. וכן הוא בכלבו. (הגה) **והא דנוהגין הנשים בער"ש לכבות את הנרות בפיהם שומר מצוה לא ידע דבר רע נ"ל**".
6. יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק ג') – "וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה. כ' הבאה"ט סק"ו לא יכבה את הנר בפיו וכ"כ בהזהרות הר"י סרוק תלמיד רבי האר"י ז"ל סי' מ"ה לא יכבה נר בפיו כי הוא סכנה ע"כ. והסכנה היא כי יפול הנופל ממנו בחולי הנכפה כמבואר במ"א וה"ט דהנר קשה לחולי הנכפה כמ"ש במ"ר ס' נח פל"ז ובי' הרב ופ"ת כמו שהביא מרן מלכא אבי בס' זכירה לחיים ח"ב בפ"י שם ד"ו ע"ב יע"ש. וכן לא יעמוד אדם לפני הנר ערום כי העומד לפני הנר ערום נכפה כמ"ש מהריק"ש בערך לחם בא"ח סי"ג משמא דגמ' פסחים דקי"ב".
7. הדרת זקנים (סי' קט"ז סעי' ה') – "המכבה את הנר בפיו דמו בראשו".
8. זבחי צדק (ס"ק ע"ד) – "אז"ל שאין לכבות את הנר בפיו וכן הוא בכל בו. לחה"פ סק"ה. והא דנוהגים הנשים בער"ש לכבות את הנרות בפיהם שומר מצוה לא ידע דבר רע נ"ל. לחה"פ שם".
9. ישמח ישראל (אות ס' חקי דעת ס"ק כ"ח).
10. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ח) – "ולא יכבה הנר בפיו".
11. ס' זכירה (ענין דרך ארץ אות ד').
12. משמרת שלום (סי' קט"ז אות ב') – "סכנה לכבות את הנר בפיו (כ"ה בלחה"פ סק"ה בשם רז"ל וכ"ה בכלבו)".

13. יד אפרים (שו"ת, שו"ת, שו"ת סי' י"ז אות ב', עמ' קפ"ה) – "חקרתי זה כמה שראיתי שאנשי מעשה מקפידין שלא לכבות את הנר בפה ואמרו לי יען שיש מלאך ששמו פאאה וכדומה שאסור לאומרו וכעת ראיתי הטעם מבואר בסוף ספר ראשית חכמה בחופת אלי' רבה שער שלשה ...".
14. כף החיים (ס"ק קט"ו) – "ארז"ל אל יכבה אדם הנר בפיו ודמו בראשו. **והא דנוהגין הנשים** בע"ש לכבות את חנרות בפיהם שומר מצוה לא ידע דבר רע. לה"פ אות ה' זב"צ אות ע"ד".
15. עי' שלמת חיים (סי' תצ"ט, דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ה) – "בסוף ספר ראשית חכמה בחופת אליהו רבה, שער ג' קרוב לסופו ג דברים העושה אותן דמו בראשו ואלו הן היושב בצלו של נר והמכבה הנר בפיו מפני שנכפה ומשמש מטתו בפני הנר כו', וכנראה שהוא מאמר חז"ל. והנה רבים אין זהירים ומכבים נר בפיהם, **האם שייך ע"ז לומר והאידנא דרשו בה רבים שומר פתאים ד' (שבת קכט) וכן אם יש לחלק בין נר של שמן ובין נר של חלב או של נפט**. תשובה: בוודאי ראוי לזהר מזה ומי שאינו יודע יגן עליו הפסוק שומר וכו', אבל למי שיקבל ראוי להזהירו ולא עבדין פרקא לסכנתא [ע"ז ל א]".
16. הגר"ד בהר"ן זצ"ל (ארח דוד אות ת"נ, עמ' רל"ב) – "פעם ילד כיבה את הנר בפיו לפני הגרע"י שלזינגר זצ"ל, **ואמר לו להדליק שוב את הנר ולכבות בידו**. ורבנו הסביר שכאשר מכבים בפה אומרים פ-א-י וזה 'שם' שאסור לומר, ואמנם יכול לכבות בפה לומר פורים פורים".
17. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' רל"ט אות י', עי' עמ' ק"ל) – "ראיתי שמו"ר (שליט"א) זצוק"ל לא מכבה מנורת נפט עם הפה רק עם היד (עי' חופת אלי' רבה שבסוף ראשית חכמה בעמ' ב)".
18. הליכות חיים (שבת עמ' ל"ט אות ב') – "כשמכבין הנרות לאחר ההבהוב אין לכבותן בפה".
19. עטרת יהושע (עמ' י"ד אות כ"א) – "היה מכבה את הנרות עם הכובע או בנענוע ידיו, ולא ברוח הבל הפה".
20. עי' יביע אומר (ח"ט סי' צ"ה אות י"ד) – "שלמת חיים ... י"ל שכיון שלא נזכר בש"ס אין לחוש כל כך ... וצ"ע".
- הליכות עולם (ח"ז עמ' רמ"ח) – "לא יכבה הנר בפיו, אפילו עומד מרחוק, וברוח שפתיו מכבהו. וטוב שהנשים שמכבות הנר בפיהן ערב שבת, שימנעו מזה".
21. רבבות אפרים (ח"ד סי' נ"ד אות ל"ה) – "עיין בכף החיים פלאג'י סימן ל"א א' כ"ח דכתב המכבה נר בפיו דמו בראשו עכ"ל, ולכן יש להזהר במוצאי שבת שעושה הבדלה על הנר דלא יכבה הנר אחר ההבדלה בפיו".
22. ששכ"ה (פרק ס' הע' ק"נ) – "ועיין שו"ת רבבות אפרים ח"ד סי' (מה) [נד] ס"ק לה, דלא יכבה את הנר בפיו אלא רק כמוזכר בפנים".
23. הגר"ח"ק זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' רע"ג) – "ראיתי את הרב מכבה נר הבדלה ברוח שעושה עם ידיו, האם יש מקור שלא לכבות הנר ברוח פיו. תשובה: כשהנר של חלב יש חשש שיריח וזה אסור, אבל גם בלא"ה כך כתוב במדרש חופת אליהו המודפס בסוף ספר 'ראשית חכמה', ושם שער ג': ג' דברים העושה אותם דמו בראשו, והמכבה את הנר בפיו מפני שנכפה (דף רס"ח ע"ב טור ב')."
- הגר"ח"ק זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ט"ז) – "שאלה: ראיתי בס' דרך שיחה (עמוד רעג) שאין לכבות נר בפיו מפני שנכפה כדאי' במדרש. ויש נוהגים לא להפיק אלא לומר מילה שיש בה שי"ן כגון שבת, ולהגיד השי"ן בנפיקה חזקה ועי"ז נכבה, ושמעתי הטעם שהקפידא היא משום שרעש הנפיקה (שה....) הוא שם של מלאך, וע"י עצה זו לא יגיד שמו. ולכאורה לפי דברי החופת אליהו לא מהני העצה שהזכרתי. תשובה: אין לעשות כן".
- הגר"ח"ק זצ"ל (פותח את ידך עמ' תק"צ) – "שאלתי למרן הגר"ח קניבסקי שליט"א (ניסן התשע"ד): האם מה שאמרו חז"ל במכבה את הנר בפיו שייך רק בנר מצווה (הבדלה וכדו') או בכל נר. וכתב לי הרב שליט"א: בכל נר".
24. הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically Speaking שנה ב' מספר ז' הע' ע"ה) –
one should be careful and avoid blowing out a candle with one's mouth.
25. שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' כ').
26. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' רח"צ סעי' ט', עי' שבת ח"א עמ' תע"ז אות ט', עי' דפו"ח ח"א-ד' עמ' תתע"ה) – "נכון לכבות את הנר אחר ההבדלה, כדי שיהיה ניכר שלא הודלק אלא למצות ההבדלה. ונכון שלא לכבותו ברוח פיו. ויש שנהגו לכבות הנר בשיירי היין. ואמנם רבים אין נזהרים שלא לכבות את הנר בפיו, ויש להם על מה שיסמוכו, אחר שלא הוזכר דין זה בש"ס".
- ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' מ') – "נכון להזהר שלא יכבה הנר בפיו, אפילו עומד מרחוק, וברוח שפתיו מכבהו. וטוב שהנשים שמכבות הנר בפיהן בערב שבת, שימנעו מזה. [הליכות עולם חלק ז' עמוד רמה]".
27. שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז סעי' ח').
28. פני שבת (סוף סי' רס"ד).
29. נטעי גבריאל (נישואין פרק ס"ח סעי' ד') – "שאין לכבות הנר בפיו".
30. הל' שבת בשבת (ח"ד פרק ע"ו סעי' מ') – "ואסור לכבות הנר בפיו".
31. פסקי תשובות (דפו"ח סי' רס"ג אות י"ג) – "וכשמכבה הנרות לא יכבה על ידי נשיפת רוח מפיו, כי איתא בקדמונים שיש בזה משום סכנה".
- פסקי תשובות (דפו"ח סי' רצ"ו הע' ע"א) – "אך לא בנשיפה בפיו שיש בו משום סכנה, כדכתב בכה"ח למהר"ח פלאג'י זצ"ל סי' ל"א אות כ"ח".
32. דברי בניהו (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ג') – "דהמכבה הנר ולא דוקא נר של מצוה אלא כל נר דמו בראשו מפני שנכפה. ולכן יש לזהר בכל נר לא לכבותו בפיו ...".
33. עי' הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Is it true that one shouldn't blow out a candle/ flame but should rather shake the match/candle until it goes out?

R' Y. Berkovits wrote: It's brought down al pi kabbalah that blowing is the shem of a malach. Therefore many are noheg to put it out by waving their hand in front of the flame (or by breathing instead of blowing).
34. לבנימין אמר (עמ' תפ"ט) – "שאינן להקל בזה".

ב. מיקל.

1. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ה') – "אין צריך להחמיר לא לכבות את הנר בפה דהאידינא דדשו ביה רבים שומר פתאים ה'".

ג. הטעם.

1. אם מכבה ברוח פיו אזי מוציא שם קדוש מפיו.
(א) עי' יד אפרים (שו"ת, שונות סי' י"ז אות ב', עמ' קפ"ה) – לשונו מובא לעיל.
(ב) הגר"ד בהר"ן זצ"ל (ארח דוד אות ת"ג, עמ' רל"ב) – לשונו מובא לעיל.
(ג) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) – לשונו מובא לעיל.
(ד) בירורי חיים (ח"ו סי' כ"ז הע' ג' אות ב') – "ובטעם הדבר, בספר תוספת רמ"ח (אות לא) לבעל ילקוט אברהם כתב, בילדותי שמעתי, וכן ראיתי מאנשי מעשה נוהגין שלא לכבות נר או לאמ"פ וכהנה ברוח פיו, רק ע"י ידיו באיזה אופן שיהיה. 'כי אם מכבה ברוח פיו אזי מוציא שם קדוש מפיו', והוא השם הק' פא"י שהוא הר"ת של פותח את ידך, והוא בגימ' צ"א במספר שני שמות הק' הוי"ה אדנ"י. על כן לא נכון לעשות כן. ע"כ. וידידי רבי מרדכי חיים שליט"א העיר (פנינים גליון מח-ט) דלפי טעם זה אין להשתמש ברוח פיו כלל, ולא רק לכבוי הנר, כי הוא שם קדוש. ע"כ".
2. מראי מקומות – הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ט"ז, לשונו מובא לעיל).

ד. הגדר: האם יש סכנה רק אם מכבה הנר בפיו, או גם עם כיבוי ע"י רוח שעושה עם ידיו וכדו'.

1. מיקל: רק בפיו יש סכנה – הגר"ח זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' רע"ג, לשונו מובא לעיל), וכן לשון כל הפוסקים (לשונם לעיל, "המכבה את הנר בפיו").

ה. נרות של שבת.

1. מיקל, שומר מצוה לא יודע רע.
(א) לחם הפנים (ס"ק ה' בהג"ה) – לשונו מובא לעיל.
(ב) זבחי צדק (ס"ק ע"ד) – לשונו מובא לעיל.
(ג) ישמח ישראל (אות ס' חקי דעת ס"ק כ"ח).
(ד) כף החיים (ס"ק קט"ו) – לשונו מובא לעיל.
(ה) פני שבת (סוף סי' רס"ד).
(ו) נטעי גבריאל (נישואין פרק ס"ח סעי' ד', אחר שהבהבו את הפתילה) – "אף שאין לכבות הנר בפיו, מ"מ לצורך מצוה מותר דשומר מצוה לא ידע דבר רע".
(1) שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז הע' י"ג) – "ולא אבין איזה מצוה יש כאן בכיבוי הנרות, ואולי כוונתו שמכבין הנרות אחרי שבעליהן מתקנים אותן כמש"כ ... אכן הלא הכף החיים שם בסימן רס"ד אות כ"א אינו מביא רק דעת המג"א שהבעל מתקן הנרות. וצ"ב".
(2) שדה צופים (שבת ח"א סי' א' אות כ"ד) – "ובספר לחם הפנים ... שומר מצווה לא ידע דבר רע. וצ"ל דהיינו לאחר שהבהבו את הפתילה, והרי צריך לכבותה, ולכן זה גופא מצווה. אבל לכבות את נר השמש, אין בזה כל מצווה".
2. מחמיר.
(א) הליכות חיים (שבת עמ' ל"ט אות ב') – "כשמכבין הנרות לאחר ההבהוב אין לכבותן בפה".
(ב) עטרת יהושע (עמ' י"ד אות כ"א) – "היה מכבה את הנדות עם הכובע או בנענוע ידיו, ולא ברוח הבל הפה".
(ג) דברי בנייה (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ג') – לשונו מובא לעיל.
(ד) פסקי תשובות (דפו"ח סי' רס"ג אות י"ג, עי' הע' קכ"ה) – לשונו מובא לעיל.
(ה) שדה צופים (שבת ח"א סי' א' אות כ"ד) – לשונו מובא לעיל.
3. טוב להחמיר – הליכות עולם (ח"ז עמ' רמ"ח, לשונו מובא לעיל), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' מ', לשונו מובא לעיל).
4. מראי מקומות – נשמת שבת (סי' רס"ד סוף אות תצ"ח), דברי בנייה (ח"ה סי' ט"ז אות ג').

ו. נר הבדלה.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' רע"ג) – לשונו מובא לעיל.
(ב) רבבות אפרים (ח"ד סי' נ"ד אות ל"ה) – לשונו מובא לעיל.
(ג) ששכ"ה (פרק ס' הע' ק"נ) – לשונו מובא לעיל.
(ד) עי' ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' רח"צ סעי' ט') – לשונו מובא לעיל.
(ה) הל' שבת בשבת (ח"ד פרק ע"ו סעי' מ') – לשונו מובא לעיל.

(ו) פסקי תשובות (דפו"ח סי' רצ"ו הע' ע"א) - לשונו מובא לעיל.

(ז) דברי בניהו (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ג') - לשונו מובא לעיל.

(ח) לבנימין אמר (עמ' תפ"ט).

2. מיקל.

(א) אור יצחק (ח"א או"ח סי' קי"ז) - "שאלת: האם יש ענין שלא לכבות נר הבדלה ע"י נשיפה. תשובה: אין בזה שום בעיה".

ז. לנשוף נרות של עוגה ביום הולדת (blowing out birthday candles).

1. לענין בחוקתיהם לא תלכו - עי' סי' קע"ח, לשיטות ומראי מקומות.

(א) R.J.J. (חנ"ד עמ' ע"ג) -

Finally, we have the truly pagan superstitions. The classic example of this is blowing out candles at a birthday party and making a wish. To fully appreciate this we must consider the source of this custom. In Greek times, people on their birthday would try to find favor in the eyes of the moon goddess, Artemis. In an attempt to do so, they would make round cakes (to symbolize the full moon) and light candles on top (to symbolize the light of the moon.) They would then ask the moon goddess to grant their requests. In light of that, telling the birthday boy or girl to blow out the candles and "make a wish" seems problematic. In fact, one could ask about the permissibility of the candles being there at all! This, however, is permitted. The Maharik, quoted by Darchei Moshe (179:1), states that the violation of following in the paths of the Gentiles applies only when there is no rational reason for doing something other than to be similar to the Gentiles. This would not apply to candles, as they make the birthday cake more exciting, and children appreciate the fact that there is one candle there for each of their years. Round cakes as well are the normal shape of most icing-type cakes, and are not made intentionally round for birthdays.

(ב) ויצבור יוסף (ח"א סוף סי' נ"א) - "ועתה נדון בענין הדלקת הנרות ביום הולדת, שמדליקין נרות כפי מנין השנים. הנה ידוע כי יסוד ענין זה של הדלקת הנרות מקורו הוא ממנהג הנוצרים, וא"כ פשוט הוא שאסור לעשותו. ויש בארץ ישראל בעיר בני ברק בנו של אחד הכמרים הגדולים שנתגייר בגיור אמת וצדק ולומד בכולל, ושאלוהו למנהג זה, וענה שזה מנהג חשוב שלהם בכנסיה שביום הולדת של האדם מדליקין נרות כפי מנין שניו והוא מכבה אותם בפעם אחת. זה דרכם כסל למו. וע"כ יש לאסור מנהג זה מה שנוהגים להדליק נרות לכבוד יום הולדת של האדם, משום שאנו מדמים לגויים בזה, ויש בזה איסור משום ובחוקותיהם לא תלכו. ואכמ"ל".

(ג) חוקת עולם (פרק ז' סעי' קמ"ב, הע' קמ"ב) - "אותם שנוהגים להדליק נרות ביום ההולדת כמנין ימי האדם, ואחר כך מכבים אותם יש לבטל מנהגם, כי עוברים בזה על איסור ובחוקותיהם לא תלכו. [ויצבור יוסף] ... אלא שמה שכתב שעצם ההדלקת נרות אסור, לעניות דעתי נראה שיש להקל בזה, שכיון שהעד העיד לנו שמנהג אומות העולם להדליק הנרות, ובעל השמחה מכבה אותם בפעם אחת, אם כן אם מדליק בלא לכבות, אינו מדמה להם".

(ד) מים ההלכה (ח"ד סוף סי' מ"ו) - "מנהג הדלקת הנרות כמספר השנים של האדם החוגג את יום הולדתו וכיבויים הוא מנהג נוצרי וראוי לבטלו. כי אצלנו לנרות יש משמעות עמוקה לנשמת האדם ואין מנהג בישראל לכבות נרות".

(ה) הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (יד דודי דפו"ח עמ' ר"ד אות כ"א).

Do birthday candles fall under the איסור of תלכו לא תלכו. Answer: No.

(ו) Halachically Speaking (שנה ט' מספר י"א עמ' י"א, הע' ע', הע' ע"ג) -

The practice of putting candles on a birthday cake corresponding to the celebrant's age does not stem from a Jewish custom and should not be done. Candles in the Jewish religion represent the soul. [Miyum Hahalacha 4:46]. **When extinguishing the candles, one should not blow it out with his mouth.** The poskim say it is a danger to do so, especially since this custom stems from the non-Jews. The custom seems to be lenient with this, but one should avoid it if possible. [Harav Yisroel Belsky].

(ז) הר"י שפירא (RJJ גליון נ"א עמ' ס"ט הע' ז') -

According to the writings of the 3rd Century BCE Greek historian Philochorus, the ancient Greeks put round honey cakes lighted with tapers on the altar of their goddess Artemis on the sixth day of every month. [R. Brasch, How did it Begin (Pocket Books 1969 pg. 20-24). This article is not focusing per se on the use of candles, which seems to be more of a uniquely pagan ritual. Blowing out candles seems to have originated in Germany in the 13th century at the kinderfest, a new type of celebration held for children's birthdays. See The Laws of Pesach, A Digest; 5762/2002 (p. 206) where Rabbi Avrohom Blumenkrantz says, "...we should stop this custom among our Jewish children. Make birthday cakes and cookies **but do not use candles.**" Rabbi Blumenkrantz indeed **further warns against blowing out candles directly**, since the neshama is compared to a candle (ner Elokim nishmat adam). See also R. Yonah Metzger, Miyam Hahalacha (Tel Aviv, 1993) 142, regarding blowing out candles in general; see stringent positions in Kol Bo (Siman 118), and Kaf Hachayim Palagi (Siman 31:25) regarding havdalah. However see a lenient ruling in Pnei Shabbat in the name of Sefer Lechem HaPanim (YD Siman 115:5).

ח. גפרור.

1. מחמיר, אין לחלק.

(א) ברוך אומר (או"ח ח"ב סי' כ"ב).

2. מראי מקומות.

(א) בכרמי יהודה (יו"ד תשובה שס"ו) – "שאלה: בהא דנהגו העולם שלא לכבות הגפרור ברוח שבפה אלא ביד וכדומה, האם יש לזה מקור וסמך. תשובה: מקורו בכל בו סי' קי"ח ושם איתא נר, בגפרור יש לדון".

(ב) שדה צופים (שבת ח"א סי' א' אות כ"ד) – "פירוקא לסכנתא גפרור ויתכן שלכבות גפרור לית לן בה, כי נאסר רק נר (והעירוני שכבר הסתפק בזה בספר כרמי יהודה תשובה שס"ו). וכעין שמוכא בשם הגרש"ז בהליכות שלמה תפילה עמ' כ"ב שרק מאמת המים העוברת בבית הקברות אסור לשנות, אבל ממים בתוך צנור אין לחוש, דבדברים סגוליים אין להקפיד יותר מהמפורש, ואמת המים זה רק מים מגולים".

ט. מראי מקומות – הגיוני הפרשה (דברים עמ' תש"ס - עמ' תשע"ב), שבט מיהודה (ח"ב סי' ס').

בכרמי יהודה (יו"ד תשובה שס"ז, עמ' של"ד) – "שאלתיו האם יש מקור למה שאומרים העולם שלא לכבות הנר בפה, ואמר לי דיש מקור לזה, ולמעשה אין צריך לחוש לזה, ושמע שמרן החזו"א ז"ל כיבה נר בפיו".

שומר פתאים ה'

[א] האם יכולים לומר מדעתנו שומר פתאים. [ב] להחמיר במקום שנאמר 'שומר פתאים'. [ג] ציורים.

- א. תהלים (פרק קט"ז פסוק ו') – "שֹׁמֵר פֶּתָאִים ה'".
1. גמרות – שבת (דף קכט:), יבמות (דף יב:), יבמות (דף עב:), ע"ז (דף ל:), נדה (דף לא:), נדה (דף מה:).
2. ירושלמי – תרומה (פרק ח' הל' ג', דף מג:).

[א] האם יכולים לומר מדעתנו "שומר פתאים ה'".

א. מחמיר.

1. חלקת יעקב (יו"ד סי' ל"ט אות ג') – "מכ"ז נראה דלא סמכינן להתיר דבר הנאסר משום סכנה, רק היכי דדשו בו רבים ונאמר בגמרא או בראשונים, והיכי דאתמר איתמר".
2. דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות ה') – "ומ"ש השד"ח משום כיון דדשו בה רבים שומר פתאים ה'. הנה הך כללא צ"ב טובא ולא לכל נמסר, ובמקום שחכמי התלמוד לא גילו לנו דאזדא לה סכנתא אנו אין לנו".

ב. נראה שמיקל.

1. אג"מ (ח"מ ח"ב סי' ע"ו) – "הנה ליתן כלל להא דאמרו שומר פתאים ה' בשבת (קכ"ט ע"ב) ובנדה (מ"ה ע"א) בשני דברים שאיכא בהם חשש סכנתא ולא זהירי בהו, אף שודאי בסתם חשש סכנתא אסור לסמוך ע"ז אף אם יודמן כה"ג בדבר שיש בו חשש סכנתא ולא זהירי בהו אינשי, נראה פשוט דבדבר דאיכא הרבה שלא קשה להו לבריאותם כלום כגון הרבה מיני אוכלין שהאינשי נהנין מהם ביותר כבשרא שמנא ודברים חריפים ביותר אבל קשה זה לבריאותן של כמה אינשי, ליכא בזה איסור מלאוכלן מצד חשש סכנה, מאחר דהרוב אינשי לא מסתכנין מזה. ועיין ברמב"ם פ"ד מדעות שנקט שם עניני אוכלין ומשקין הטובים לבריאות הגוף והרעים לבריאות הגוף ולא כתב בלשון איסור לא מדאורייתא ולא מדרבנן שאסרו חכמים, כדכתב בהסרת מכשול שיש בו סכנת נפשות בפ"א מרוצח ה"ד שאסור להניחו ומחוייבין להסירו אפילו שהוא חשש רק לעצמו מעשה דקרא דהשמר לך ושמור נפשך ובלאו דלא תשים דמים, וכשאיכא רק חשש סכנה אסרו מדרבנן ומכין מכת מרדות (שם בה"ה) וחשיב פרטי הדברים עד סוף הפרק וגם בפ"ב, אלא כתב רק הקדמה מסברא בעלמא בראש הפרק הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא שהרי א"א שיבין או ידע דבר מדיעת הבורא והוא חולה, לפיכך צריך להרחיק עצמו, והוא משום דעל כל הדברים האלו שפרט אותם לא שייך לאוסרן ממש מאחר דהרוב מהן עניני הנאה הן ולרובא דרובא דאינשי לא מזיק להו כלום ואיכא הרבה מהן שא"א להזהר בהו להרבה אינשי שטרידי בפרנסתן ואיכא הרבה שלא שייך שיהיו בזה עניים שמרויחין רק מה שמצומצם לכדי חייהם שלכן לא שייך לאסור אלא רק לעורר להעלמא במה שידעו איזה דבר הוא טוב ואיזה דבר הוא רע וליעץ להם כהלשון שנקט הרמב"ם שם בכל הפרק. ולדברים כאלו דמי עישון סיגריות שאלו הרגילין בזה נהנין מזה מאד ומצטערין כשאין להם סיגריות עוד יותר מחסרון מיני אוכלין טובים, ואף יותר מחסרון אוכלין לגמרי לזמן קצר, והקלקול לחלות מזה הוא עכ"פ רק מיעוט קטן וכ"ש להחלות מזה בסרטן (קענסער) ובעוד מחלות מסוכנות הוא קטן ביותר דאף שמע"כ ראה הרבה חולים שמע"כ שהוא רופא ונמצא בבית החולים ורואה כמעט בכל יום חולים בסרטן הריאה והגרון וגם באיברים אחרים שנמצאו יותר באלו שמעשנים סיגריות, וכן הוא נמי גם בשאר בתי חולים, מ"מ ודאי כל החולים הנמצאים בבתי החולים וגם בצירוף אלו שלא באו לבתי החולים הוא מיעוטא לגבי אלו דעלמא שנמצאו בבתיהם שלא נחלו כלל, ובחשש כזה אמרינן שומר פתאים ה'. אבל ודאי מן הראוי לכל איש ובפרט לבני תורה שלא לעשן מאחר שהוא חשש סכנתא ואין בזה שום תועלת וגם הנאה לאלו שלא הורגלו בזה וממילא ודאי אין להתרגל לזה ולא יניח אדם לבניו הקטנים שיתרגלו בזה אף אם הוא עצמו נתרגל, וגם בלא ענין חשש הסכנה הזה יש לאסור להתרגל בזה דהא ודאי אין להמשיך עצמו לרבות תאוות והנאות, אלא אדרבא מהראוי לכל אדם למעט עצמו מתאוות ותענוגים יתרים".
2. באר משה (ח"ג סי' קט"ו).
3. הגרש"א זצ"ל (מעדני שלמה סוף עמ' קמ"ה) – "לחגור חגורה במכונת ... דשייך בזה 'שומר פתאים ה' כיון שדשו בזה רבים, וכן הוא עצמו אינו חוגר ... אמנם לאחר זמן כאשר חוקקו את החוק לחגור חגורות טענתי לפניו כיון שיש חוק, שוב לא הוי דשו ביה רבים ופקע השומר פתאים ה', ואמר מרן שאולי אין הכי נמי".
4. אבן ישראל (ח"ט סי' קס"ו אות כ"ד) – "מה שאמרו בגיטין דף ע"א שם איכא ב' דברים בעומד בשעת אכילה וזה רק מתיש כוחו של אדם, וגם באכל ואח"כ עמד תיכף אחר האכילה, ובודאי נימא שומר פתאים ע"ז, ובודאי זה מיירי גם באכילת ארעי, מדקאמר שתה ועמד, ושתיה בודאי היה רק שתיית ארעי, והה"ד נמי אכילה".
5. הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות א') – "יש להזהר בימי בין המצרים מללכת יחידי ... והיום אין חוששים לזה שע"ז קיים 'שומר פתאים ה'".

[ב] האם יש צד להחמיר במקום שנאמר 'שומר פתאים ה'".

א. כן, אפשר להחמיר.

1. תרה"ד (ח"א סי' רי"א) – "כמו שאין אנו נזהרין מכמה מילי דאזהירו רבנן עליהו משום חשש סכנה, משום שומר פתאים ה' ... וכה"ג אמרינן בפ' מפנין לענין הקזת דם בששי דקאי מאדים. וצ"ע אי שייך למימר האי טעמא שומר פתאים לתלמיד חכם שהוא יודע ומכיר ונזכר למופלא בדורו, ואפילו באינשי דעלמא קשה הדבר לצדד כל כך להתיר הואיל ואיכא חשש סכנה, כדאמר פ' אין מעמידין פרקא לסכנה בתמיה. אבל נראה ...".

2. ריטב"א (יבמות דף עב. ד"ה שומר) – "שומר פתאים ה'. ולפום האי טעמא מאן דלא בעי למימהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר עבד שלא לסמוך על שומר פתאים ה', מ"ר הר"ם, וה"ה שהיה ראוי שלא למול בשבת כשהוא יום המעונן".
3. נמ"י (יבמות דף עב.).
4. ב"י (אה"ע סי' ט' סעי' א') – "ובתרומת הדשן סימן רי"א ... וצ"ע אי שייך למימר האי טעמא דשומר פתאים לת"ח שהוא יודע ומכיר ונזכר למופלא בדורו ואפילו באיניש דעלמא קשה הדבר לצדד כ"כ להתיר הואיל ואיכא חשש סכנה כדאמרינן בפרק אין מעמידין (ע"ז ל.) פירוקא לסכנתא בתמיה".
- ע"י ב"י (יו"ד סי' רס"ב סעי' ב' (ב)) – "וכתוב בנמוקי יוסף (שם) שכתב הריטב"א (שם ד"ה שומר) בשם רבו מכאן דמאן דלא בעי לממהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר עבד דלא למיסמך על שומר פתאים והוא הדין שהיה ראוי שלא למול בשבת כשהוא מעונן עכ"ל. ורבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נ"א ח"ב יג ע"ד) כתב יום מעונן או יום שמנשבת בו רוח דרומית אינו מעכב מלמולו דשומר פתאים השם אבל טורח הדרך כלומר שהוא חולה מטורח הדרך אין מלין אותו עד שיתרפא כך פשוט בפרק הערל וכ"כ הרמ"ה עכ"ל. וגם ה"ר מנוח כתב כל דבר שאין בגופו של תינוק כגון שרוצה לצאת לדרך אין משהין את המילה בשבילו כי היכי דלא משהינן בשביל נשיבת הרוחות דשומר פתאים ה' כדאיתא ביבמות עכ"ל".
5. ע"י דעת תורה (או"ח ריש סי' ק"ע) – "ע"י שע"ת [בשם א"ר בשם פרישה דהאידינא שאין חוששין לזה הוא מפני שבזמנא ה' דרכם לאכול בהסיבה וכו', ושע"ת כתב דעכצ"ל משום דהאידינא דדשו בה רבים שומר פתאים ד' וכו'], וע"י ב"י אה"ע סי' ט' אי שייך ד"ז גם לגבי תלמיד חכם, [יעו"ש בשם תה"ד בהא דלא קפדי לישא אשה שמתו לה ב' אנשים, וכתב וז"ל: יראה דלאו שפיר עבדי וכו', צ"ע אי שייך למימר האי טעמא דשומר פתאים ד' לת"ח שהוא יודע ומכיר ונזכר למופלא בדורו וכו' ע"ש]".
6. ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו אות ז') – "כן יש להעיר ולומר שעכ"פ לא יועיל זה למי שיודע בעצמו מהסכנה והאזהרה שכתוב בזה, דהכי מצינו בתרומת הדשן סי' רי"א שכותב סברא כזאת מדי דברו מדינא דקטלנית, דמזכיר שם נמי בתוך דבריו מההיא דס"פ מפנין מה דאמרו שומר פתאים לענין הקזת דם בששי, ומעיר מיהא וכותב: דצ"ע אי שייך למימר האי טעמא לתלמיד חכם שהוא יודע וכו' ע"ש, וא"כ לת"ח אין במיוחד להתיר (ואין להתיר לפי"ז לת"ח גם בערב שבת)".
7. שבט הלוי (חי"ג סי' קי"ג ד"ה מיהו) – "מיהו עיין תה"ד סי' רי"א דעתו דבכ"מ דאמרינן שומר פתאים ה' מכ"מ ת"ח הבקי בזה כדאי לו להזהר, וא"כ מי שמנה הימים ובקי בהם יש מקום לזהירות זה ולא לחנם כתוב כן בכתבים להאר"י ז"ל כמש"כ מג"א".
8. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות א', הע' ב') – "וכבר ציין בשע"ת סק"א שהאידינא דשו בה רבים ושומר פתאים ה', אך מכל מקום אשרי למי שמקיים דברי חז"ל כפשוטן, ועכ"פ תלמיד חכם בודאי נכון שיחמיר על עצמו בזה. [עפ"י דעת תורה סי' זה עפ"י הב"י אבעה"ז סי' ט' דכותב צ"ע אי שייך למימר האי טעמא דשומר פתאים ה' לת"ח שהוא יודע ומכיר ונזכר למופלא בדורו וכו' עיין שם]".

ב. לא, אין להחמיר.

1. ים של שלמה (יבמות פרק ח' סי' ד') – "שכתב הריטב"א בשם רבו, וז"ל, מאן דלא בעי למהולי ביומא דעיבא, הרשות בידו, ושפיר עביד, דלא למיסמך על שומר פתאים, וה"ה שהי' ראוי שלא למול בשבת, כשהוא מעונן ... והנה מ"ש, מאן דבעי למיחש כו', לא נראה בעיני הוראה זו האידינא, שאין אנו בקיאינן ביומא דעיבא כולי האי, ואין פתאים גדולים יותר ממנו, בסיבת הגלות העת הצוק, וה' מציל אותנו, בכמה ניסים דרך נסתר, שהן בחוסר ידיעתנו בלי הרגשה".
2. הגר' צדוק הכהן מלובלין (תפארת צב"י סי' קט"ז, דפו"י סוף סי' צ"א ד"ה ע"ד ל"ד-ג') – "משמע שהותר מהאי טעמא שוה לכל אדם אף ליודע שאינו פתי. כיון שהשי"ת שומר רוב בני אדם אזדא הסכנה. ואין אותו רוח רעה וסכנה שבדבר מצויה להזיק אף ליודעים. אלא שבתרומת הדשן סימן רי"א ... והנראה דיש חילוק בכל הני דאמרינן שומר פתאים ד'. היינו כשדשו בו כל אדם ובזה הותר לכל. אבל מה שדשו בו רק עמי הארץ, והתלמידי חכם זהירים לא מיקרי דשו רבים. ואולי גם התרומת הדשן לא נסתפק אלא בכהאי גוונא, שדשו בו רק אותם שאין יודעין".
3. צמח צדק (אה"ע סי' י"א אות ח') – "בתה"ד סי' רי"א משום כיון דדשו ביה רבים שומר פתאים ה' אף שכתב שצ"ע אם תלמיד חכם יסמוך על זה היינו היכא דהוא חשש גמור. מה שאין כן כשבלא"ה יש להקל מצד שהוא ת"ח אף שיש"ל שמה אינו תלמיד חכם כדבעי. ועוד דרב כהנא מחמיר על זה. יספיק הטענה דשומר פתאים ה'. ולפע"ד ראיא מיבמות פ"ק י"ב ב' וחכ"א זו וזו משמשת כדרכה ומן השמים ירחמו שנאמר שומר פתאים ה'. ומי לא איירי בבית תלמיד חכם היודעת היטב ואף על פי כן אמרינן על זה שומר פתאים ה' וכן פ"ח דיבמות דף ע"ב א' לענין מילה ביומא דעיבא וביומא דשותא אמרינן והאידינא דדשו ביה רבים שומר פתאים ה'. ומשמע ודאי דאף תלמיד חכם היודע מזה יוכל לסמוך ע"ז. וע"י בב"י בי"ד ה' מילה סי' רס"ב בד"ה גרסינן בפרק הערל כו' דהריטב"א והנ"י סבירא להו דמאן דלא בעי למימהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר דמי שלא לסמוך על שומר פתאים ה'. ומדברי רבינו ירוחם נראה שאין הרשות בידו וגם להריטב"א רק הרשות בידו. אבל רשות גם כן לסמוך על שומר פתאים. וראיתי ביש"ש ביבמות פרק הערל סי' ד' שאין נראה לו הוראת הנ"י בשם הריטב"א ...".
4. ערה"ש (יו"ד סי' רס"ב סעי' ד', סעי' ה') – "מ"ש הנמק"י דביומא דעיבא הרשות בידו לעכב המילה לא שמענו זה מעולם והרי מצינו דמטעם שומר פתאים ד' אנו מקילין גם בדבר הרשות כמו להקזיז דם בערב שבת כדאמרינן סוף פרק מפנין [שבת קכ"ט ב] וכ"ש במצוה רבה דמילה וראיה לדבר מדלא אשתמטו חד מן הפוסקים להזכיר זה ש"מ דלא צייטנין ליה וכן המנהג פשוט ואין לשנות".
5. הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' קמ"ו) – "דהדין שומר פתאים ה' הוי הנהגה לכתחילה ולא רק היתר למי שרוצה לנהוג כך, דכיון שדשו ביה רבים והוא הנהגת העולם והותר בשו"ע משום שומר פתאים ה', א"צ להחמיר יותר מהשו"ע".
6. משנה הלכות (ח"י סי' ק"א) – "ובריטב"א יבמות ... והוא פלא. והנראה מדברי הריטב"א ז"ל ומלשון הגמ' דכל הני דברים כעין יומא דעיבא שלא לימול וכו"ב שהוא משום סכנה כיון דדשו בו רבים אמרינן שומר פתאים ה' והרוצה לסמוך ע"ז הרשות בידו כלומר דלא מקרי בשביל זה מכניס עצמו לסכנה או ח"ו מזיק עצמו או מאבד עצמו לדעת אם ח"ו בא לו היזק ע"י זה כיון דסמך עצמו על מה שדשו בו רבים ולא הזיק להם והו"ל כעין אחרי רבים להטות דס"ל דהוא ג"כ מן הרוב ואף שמי שאינו רוצה לסמוך

ע"ז הרשות בידו אפי' לגבי מצוה וכמ"ש הריטב"א ז"ל ונראה שהוא מדין דחמירא סכנתא מאיסורא ולא אזלינן בתר רובא. ומ"מ הסומך ע"ז ההוא בכלל שומר פתאים ואין בו איסור".

7. הגר"ח זצ"ל (אסיפת יצחק ה' טבת תשס"ח) – "שאלה: דבר שחז"ל מתיר מטעם 'כיון דדשו בה רבים שומר פתאים ה', האם הוא בגדר דחיה וטוב להחמיר, או בגדר הותרה לגמרי. תשובה: אחרי שהתירו התירו".
8. הגר"א בנצ"ל שליט"א (אסיפת יצחק ה' טבת תשס"ח) – "שאלה: דבר שחז"ל מתיר מטעם כיון דדשו בה רבים שומר פתאים ה' האם הם בגדר דחיה וטוב להחמיר או הם הותרה לגמרי. תשובה: הותרה".

ג. מראי מקומות – ציץ אליעזר (חט"ו סי' מ"ד אות ח'), שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י"א סוף ד"ה וראיתי), תחומין (חכ"ד עמ' תנ"ב).

1. חיים שאל (ח"א סוף סי' נ"ח) – "וכתב הנמקי בשם הריטב"א בשם רבו מכאן דמאן דלא בעי לממהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר עבד דלא למסמך על שפ"י וה"ה שהי' ראוי שלא למול בשבת כשהוא מעונן ... ואם נפשך לומר דמין לא פסק כהריטב"א ואדרב' פסק להפך ...".
2. שם אריה (יו"ד סי' כ"ז ד"ה אכן תמיה) – "בתה"ד ... י"ל דעתה אין לנו דין ת"ח לענין זה דכיון דבהרבה דברים נשתנו הזמנים ולא עתה לחוש ...".
3. מהרש"ם (ח"ו סי' ק"י) – "ולולי דמסתפינא הי' נ"ל לפי המבואר ביבמות ע"ב ביומא דעיבא ודשותא לא מהלינן, אלא דכיון דדשו בה רבים שומר פתאים ה', ומבואר בנמוק"י בשם ריטב"א בשם רבו דמאן דלא בעי למימהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר עבד דלא למיסמך על הא דשומר פתאים וה"ה דראוי שלא למול בשבת כשהוא מעונן ע"ש, ואף דהב"י הביא בשם רי"ו והר"מ דאין להשהות המילה בשביל כך מ"מ עכ"פ חזינן דאיכא ריעותא בכך א"כ בנימולו ב' הראשונים ביומא דעיבא יש לתלות מיתתן בכך ולמול השלישי ביום צח כיון שיש לנו במה לתלות, ועדיין צ"ע בזה".
4. אפרקסא דעניא (ח"ג אה"ע סי' רס"ג ד"ה מ"ש) – "מ"ש שהניח בצ"ע אם בת"ח שיך לומר שומר פתאים ה'. ולענ"ד הדבר תמוה דבכ"מ שאמרו מן השמים ירחמו משום שנ' שומר פתאים ה', עי' ביפה עיניים בשבת שם דף קכ"ט: נימא לא נאמר בת"ח. והרי הוראה כוללת היא ...".
5. שד"ח (מערכת ש' כלל ס"א) – "דדשו בו רבים שומר פתאים ה' אם יש לחלק בין עם הארץ שאינו יודע הדבר למי שיודע ...".
6. קובץ שיעורים (כתובות אות קל"ו) – "ומן השמים ירחמו, שנאמר שומר פתאים ה'. וצריך ביאור, מ"ש מכל ספק סכנה דחיי שבת ולא סמכין אהא דשומר פתאים ה', וכעין זה נמצא, ע"ז ל', אוכל תאנים וענבים בלילה ואינו חושש משום שומר פתאים ה' וכן, נדה ל"א, משמש ביום תשעים משום שומר וגו', וצ"ל דאין האדם חייב להמנע ממנהג דרך ארץ, וממילא הוי כאילו אין בידו לשמור את עצמו ואז נשמר מן השמים, אבל היכא שבידו להזהר אינו בכלל פתאים, ואם לא ישמור את עצמו הוא מתחייב בנפשו ולא יהא משומר מן השמים".
7. אג"מ (איש הלכה עמ' קל"א) – "פעם שוחחו בהגדרת 'מכה של חלל', שמחללין עליה את השבת, כגון זיהום (infection) וכדומה. ואמר ר' משה שהמחלות שאנשים מזלזלים בהן באמצע השבוע להיטפל ודוחים את הטיפול בהן, כיון שאין להם זמן ... מחללין עליהן את יום הכיפורים, אלא שאנשים אינם נזהרים בהם ו'שומר פתאים ה'... ושאל מרן (הגר"ט גולדשטיין): 'האם שומר פתאים' הוא היתר לזלזל בזיהומים'. ענה לו ר' משה: 'ודאי אם יש ענין של 'שומר פתאים ה', אולם לא מצאתי היתר להיות פתאי...".
8. דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות ה', אה"ע סי' כ"ה אות ב') – "... וכן ביבמות ע"ב ע"א, במילה ביומא דעיבא וביומא דשותא, והאידנא דדשו ביה רבים וכו' עיי"ש, והיינו משום מצות מילה בזמנה. משא"כ בנ"ד שאין שום הכרח, וגם יכול לתקן בניקל וכו"ל, מה לנו להכניס עצמינו וכקושיית הפוסקים הנ"ל ודו"ק ...".

ג. ציורים.

א. לשמש ביום תשעים לעיבור.

1. נדה (דף לא.) – "תנא: המשמש מטתו ליום תשעים כאילו שופך דמים. מנא ידע. אלא אמר אביי: משמש והולך, (תהלים קט"ז) ושומר פתאים ה'".
- (א) הו"ד – ליקוטי הפרדס מרש"י (דף ח.), ס' הישר (לר"ת, סי' ת"ל), אגודה (נדה פרק ג' סי' י"ד), של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת הזווג אות ת"ח).
- (ב) מג"א (סי' ר"מ ס"ק ה') – "והמשמש בליל צ' מיום שנתעבר' הרי זה שופך דמים שאפשר להמית הולד (כתבים זוהר שמות דף ג') ובגמ' מסיק ע"ז והאידנא שומר פתאים ה'".
2. מראי מקומות – קובץ שיעורים (כתובות אות קל"ו, לשונו מובא לעיל), אמת ליעקב (סוף סי' קפ"ד), שמירת הגוף והנפש (סי' קכ"ז סעי' ח', מילואים הע' י"ג), הגר"מ שלזינגר (ס' זכרון, מים חיים עמ' י"ג), פסקי תשובות (אות ח' ד"ה ולענין), יסודות הבית וקדושתו (פרק ח' הע' רל"ז ד"ה וכתב).

(א) רש"י (שו"ת סי' קפ"ח. עי' הע' שם) – "כדאמרינן בנדה המשמש מטתו ליום תשעים כאילו שופך דם".

(ב) אג"מ (אה"ע ח"א סי' ס"ג ענף א' ד"ה וכן, עי' מסורת משה ח"ב אה"ע אות נ"ב) – "וכן הוא טעם אביי בנדה דף ל"א במה שמתיר לשמש בספק יום תשעים דתנא דהמשמש ביום תשעים להריונה כאילו שופך דמים ואקשינן מנא ידע ואמר אביי משמש והולך ושומר פתאים ה', דכיון שהוא דבר טבעי ולא אסרה תורה מלשמש אז ש"מ שהוא הבטחה שלא תסתכן מצד זה אם אינה חייבת עונש ולא נכנס זה בגדר סמיכות על הנס שאסור ומחוייב האדם ליהזר בכמה זהירות שלא לבא לחשש כל דהו מסכנה ומצנים פחים וכדומה דהכא שאני דהוא כמו הבטחה מהשי"ת שלא תסתכן כשלא תתחייב עונש ומעונש שחייבת א"א להמלט ולכן מסתבר שמותר לאביי אף אם היה ידוע שהוא ודאי יום תשעים ולא רק בספק שנימא כוונתו דישמור ה' שלא יזדקקו לתשמיש ביום צ' כי הרי זמן עונה דהטיילין בכל יום והיה לן לאסור להטיילין לשמש בכל יום כשהיא קרוב ליום צ' כדי שיהיה שיך שמירה זו

דלא יזדמן להם לשמש ביום תשעים אלא צריך לומר דלאביי מותר לגמרי והוא מטעם דבארתי דהוא הבטחה שלא תסתכן וישמור אותה השי"ת מהסכנה אף כשתשמש ודאי. ויהיה נוחא מה שנקט בלשון אלא אמר אביי שמשמע שפליג וסובר שליכא כלל איסור לשמש ביום תשעים אף אם היה ידוע ולא שהוא רק מתרץ דבספק לא חיישינן משום דשומר פתאים ה' והברייתא איירי באם יזדמן שידוע להם או שאסרה מלשמש בכל יום שהוא כידוע להם אלא שאביי מתיר לגמרי אף לשמש בכל יום משום דאף בידוע שהוא יום תשעים היה מתיר מטעם דבארתי".

ג) משנה הלכות (ח"ה סי' רל"ב אות ב', סוף סי' רל"ג, סי' רל"ד ד"ה היסוד, ח"א סי' קצ"ג) – "במה שאמרו רז"ל נדה ל"א המשמש מטתו ליום תשעים כאילו שופך דמים, ועכשיו סמכו אשומר פתאים ה' ונסתפק מעכ"ל בזה"ל שיכולין להכיר לדעת מתי נכנסה בהריון אי חייב לפרוש או יש לו לסמוך על שומר פתאים אעפ"כ. ולפענ"ד כבר נשאלתי כעין זו והנה במג"א סי' ר"מ סק"ה הביא בשם תק"ז כתבים פ' שמות דמבואר המשמש ביום צ' כאלו שופך דמים והאידנא סמכו אגמ' דילן שומר פתאים ה' ע"ש ובאמת כי הסומך אשומר פתאים אם אינו רוצה לסמוך הרשות בידו ועיין ריטב"א יבמות ע"ב למול ביומא דעיבא שאין בו רוח צפונית אסור והאידנא שנהג עלמא הוא בכלל שומר פתאים ואם מי שהוא אינו רוצה להיות מפתאים הרשות בידו וכ"ש בשבת שלא ימול ביומא דעיבא אפילו ביום השמיני וידחה מילה בזמנה ע"ז. ומיהו לדין ביארתי בס"ד כיון דאשה מתעברת עד ג' ימים אחר תשמיש פעמים ביום ראשון ופעם בשני ופעם בשלישי וא"כ כבר גם בזה"ל א"א ועיין תוס' נדה ובשול"ת נוב"י האריך הרבה בכיוצא בו, דעכ"פ אין אתנו יודע יום קליטת הזרע, בשום אופן, בדיוק אם לא נהי' חכם כשמואל שידע לשער אם הוא בן ארבעים".

ד) שבת הלוי (ח"ג סי' קי"ג, ששבה"ל סי' קפ"ד סעי' ז' ס"ק א' ד"ה ועיין, סיכום אות ה') – "מיהו עיין תה"ד סי' רי"א דעתו דבכ"מ דאמרינן שומר פתאים ה' מכ"מ ת"ח הבקי בזה כדאי לו להזהר, וא"כ מי שמנה הימים ובקי בהם **יש מקום לזהירות זה** ולא לחנם כתוב כן בכתבים להארי"ז ז"ל כמש"כ מג"א".

ה) פרדס שמחה (סי' קצ"ד ס"ק ג' אות ג') – "המחמיר לא לשמש ביום צ' לעיבורה, תע"ב".
ו) נטעי גבריא (פרק ק"ג סעי' ב') – "נכון ליזהר מלשמש מטתו בליל תשעים אחר שנתעברה".

ב. עישון סיגריות בזמן הזה.

1. אג"מ (יו"ד ח"ב סי' מ"ט, חו"מ ח"ב סי' ע"ו [לשונו מובא לעיל], או"ח ח"ה סי' ל"ד [עי' הקדמה שם]) – "הנה בדבר עישון סיגריות ודאי מכיון שיש חשש להתחלות מזה מן הראוי להזהר מזה, אבל לומר שאסור מאיסור סכנתא מכיון שדשו בה רבים כבר איתא בגמ' בכה"ג שומר פתאים ה' בשבת דף קכ"ט ובנדה דף ל"א ובפרט שכמה גדולי תורה מדורות שעברו ובדורנו שמעשנין, וממילא אף לאלו שמחמירין לחוש להסכנה ליכא איסור לפנ"ע בהושטת אש וגפרורים למי שמעשן".

2. אור לציון (ח"ג פרק כ' הע' ב') – "אם בכלל עישון הסיגריות מותר אף בחול, שיש לדון לאסור את העישון לאחר שכבר הוכח שהעישון מזיק לבריאות, והרי הוא מזיק את עצמו, ויש חשש משום ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, אלא שמאידך דשו בו רבים ושומר פתאים ה' (ראה שבת דף קכ"ט ע"ב)".

3. ציץ אליעזר (חט"ו סי' ל"ט) – "בסיכומם של דברים, זאת תורה העולה מדברינו להלכה, כי שפיר יש מקום לאסור העישון על פי דין תורה. וכמו כן כשמעשנים במקומו' ציבוריים יכול שפיר כל אחד ואחד מהנמצאים שם שחושש מזה לפיגוע בבריאותו למחות בידי המעשנים שלא יעשנו".

4. משנה הלכות (חט"ז סי' י"ז) – "דודאי לכתחילה אין לעשן וליכנס בספק מזיק וסכנה אבל לאסור אין לפענ"ד כח בידינו ובפרט שגדולי הדור הקריבו עליה קטורת כנלפענ"ד".

5. שבת הלוי (ח"י סי' רצ"ה) – "ברור להלכה דאיסור גמור להתחיל בעישון בימי הבחרות וגיל צעיר, ועל ההורים ומורים ומחנכים מוטל חוב גמור ע"פ התורה למנעם מזה. ו. כל מי שכבר הרגיל עצמו למנהג לא טוב הזה, ישתדל מאד למען עתידו לרדת מזה בהדרגה ואז טוב לו. ז. חלילה לעשן במקומות ציבוריים שגם הריח בעצמו הוא מזיק גמור כאשר נתבאר בחקירה. ח. היות שכאמור המנהג הרע הזה הוא מזיק עצום, על העתונים מעתה לא לפרסם פרסום מודעות מסחריות עבור המעונינים לכך למען בצע כסף. ט. לאור הדברים החמורים האמורים למעלה, כל היכול למנוע עצמו שלא לעזור למעשנים, מחויב לעשות כן עפה"ת".

6. יחזקאל דעת (ח"ה הג' לסוף סי' ל"ט) – "והמשנה ברורה בספרו ליקוטי אמרים (פרק יג) כתב, שהמרגיל עצמו בעישון סיגריות, עובר על ונשמרתם מאד לנפשותיכם, ועתיד הוא ליתן את הדין, כי הרופאים גזרו אומר שהעישון מחליש כוחותיו של האדם, ולפעמים נוגע הדבר גם בנפשו וכו'. ע"ש. וכל שכן בזמנינו שהוברר הדבר על ידי הרופאים שיש סכנה בעישון סיגריות. ולכן פסק בשול"ת השבי"ט חלק ג' (דף קלד ע"ב) לאסור בהחלט העישון. ע"ש. ועל כל פנים בודאי שיש להזהר בזה. ויש להזהיר גם את הגדולים על הקטנים. ובפרט המשגיחים בשיבות, שומרי משמרת הקודש, עליהם לפקוח עיניהם על תלמידי הישיבות לבל ירגילו עצמם בכך, וכמו שכתב הרמב"ם (ריש פרק ד' מהלכות דעות): הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי עבודת ה' הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר בידיעת הבורא והוא חולה, לפיכך צריך האדם להרחיק עצמו מדברים המאבדים והמזיקים את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המבריאים והמחלימים. עכ"ל. גם בשול"ת אגרות משה כרך ה' (חיו"ד סי' מט) כתב, שאף שקשה לומר שאסור לעשן סיגריות, מכיון שדשו בזה רבים, ועל זה נאמר שומר פתאים ה' (שבת קכט ע"א) מכל מקום מכיון שיש חשש למחלות קשות למעשנים בודאי שמן הראוי להזהר מזה. ע"ש. ודו"ק".

7. תשובות והנהגות (ח"א סי' קנט) – "נראה מאחר שהרבה רופאים וממשלות שחקרו הגיעו לידי מסקנה שעישון עלול לגרום סרטן הריאות, עד כדי שע"פ חוק חייבין מייצרי סיגריות לרשום על הקופסא שיש סכנה בעישון, הלוא זה דומה עכ"פ לקוטרא דהיינו עשן שמפריע לחבירו, וכ"ש בזה שמזיק ועל המזיק להרחיק את עצמו, ואף ששומר פתאים ה' היינו לכל היותר לגבי עצמו אבל אינו יכול להכריח אחרים להיות פתאים ולסמוך על כך אף שמסתכנים. וראיתי מחבר אחד מביא בשם הגרי"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] שדוחה חילוק זה ומביא ראיה מהא שמפורש ביבמות (עב א) דאמרינן שומר פתאים ה' וסומכין ע"ז למול בנו, הרי שיותר לסמוך ע"ז גם על חשבון אחרים. ונראה דלא דמי כלל, דהתם המציאות דבימא דעיבא מהלינן וסומכין דשומר פתאים ה', ובאמת מעולם לא שמענו שקרה מזה תקלה, אבל כאן שסומכין ע"ז, הלוא מדי שנה בשנה רופאים מומחים מעידים שמתים מסרטן מסיבת

עישון, ורופאים שנאמנים לענין אסור כרת דיוה"כ, ודאי נאמנים לפרש סיבת סרטן, וכיון שהוכח שיש בזה סכנה, ואין ב'שומר פתאים' להציל, בודאי צודקים המוחים שאין רצונם ליכנס בסכנה, והמזיק חייב להרחיק את עצמו. והרוצה לסמוך על שומר פתאים ה' או אינו מוכן לקבל עדות הרופאים, זכותו לגבי עצמו לבד ולא על חשבון אחרים, ובבית המדרש שלנו רשמתי בפתח שאסור לעשן, והלואי שבעוד בתי מדרש כולם ינהגו כן, ואף שמספרים על גאונים ואדמו"רים שנהגו לעשן, מ"מ אין לדיין אלא מה שענינו רואות, ואולי נשתנה טבע הגוף אצלנו מפני השנוי במאכלים, ובאמת מצינו בפני יהושע שבת לט: דעישון טבק דמי לזיעה שהוא לבריאות הגוף ולעורר תיאבון עי"ש, ובודאי שזה היה רק בזמנם ולא בזמנינו, וגם בזמננו ידוע לנו ידיעות רבות ברפואה מה שהם לא השיגו עדיין, אבל ברור הוא מאחר שרופאים מזהירים שזהו מסוכן, הנמנע מתענוג זה אף שמשקית עצבים כדי לא ליכנס לספק פיקוח נפש עביד כדין וכהלכה".

8. הגר"ח ק"צ (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות י"ג) – "האם אלו שמעשנים בערך שבע סגירות ביום מותרים לעשן ביו"ט. תשובה: בחול אסור".

הגר"ח ק"צ (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות י"ד) – "האם זה אמת שהבטיח הסטייפלר זיע"א שמי שלא מעשן ביו"ט מובטח לו שלא יזיק לו העישון. תשובה: שקר".

9. מראי מקומות – באר משה (ח"ו סי' ק"ס אות ט'), אז נדברו (ח"ט סי' ס"ה), רבבות אפרים (ח"ג סי' תפ"ז, ח"ח סי' תקפ"ו), פאר תחת אפר (אטינגר).

ג. שתיית מים בין מנחה למעריב.

1. עי' לקמן.

ד. אין משיחין בסעודה.

1. שע"ת (או"ח סי' ק"ע ס"ק א') – "וכתב בא"ר בשם הפרישה דהאידינא שאין חוששין לזה לפי שאין החשש רק מחמת שהיה דרכם לאכול בהסיבה ע"ש וכתב בר"י דלפ"ז בליל פסח שהאכילה בהסיבה יש לזהר בזה ע"ש, וצ"ע על תירוץ הדרישה בזה דמשמע בש"ס דבהסיבת שמאל אין חשש זה כלל ע"ש וא"כ הרי הסיבה שלהם של שמאל היו וצ"ל דאף אם מסיב בשמאל יש חשש כשמדבר משום שהקול יוצא דרך הקנה ונפתח השפוי כובע ע"י הדבור וע"כ צ"ל כדאמרינן בעלמא והאידינא דדשו בה רבים כו' עיין שבת דף קכ"ז ולפ"ז אין לחלק בין לילי פסחים לשאר השנה לענין זה".

2. ערה"ש (או"ח סי' ק"ע סעי' ב') – "וקשה למה אין נזהרין עכשיו בדין זה ומדברים בתוך האכילה ויש מי שאומר דדווקא לדידהו שהיו אוכלים בהסיבה היתה חשש סכנה שאז הוושט למעלה וקנה למטה ויכול המאכל ליכנס להקנה כשנפתח כמ"ש אבל אנחנו שיושבים בשיוי ואין הקנה למטה ליכא חשש [פרישה] ומיהו לא נזכר חילוק זה בשום מקום [שם] ועוד דא"כ בתענית שם למה לא השיב לו היה לו לישב בשיוי ולהשיב ע"ש ועוד דאפילו אם הקנה בשוה עם הוושט נראה ג"כ שיכול ליפול המאכל לשם ואולי סוברים דזה שאמרו אין משיחין בסעודה זהו ענין ארוך כמו שאלה בד"ת ככתענית שם דשאלה בד"ת אתי לאמשוכי בדברים הרבה אבל להשיב איזה מילים לית לן בה דאולי ע"ש זה לא נפתח פי הקנה ולכן באמת איזה ענין אין אנו מדברים באמצע האכילה ורק בין תבשיל לתבשיל ואין אנו חוששין לדיעה שבסעיף א' דגם בין תבשיל לתבשיל אין לדבר דבאמת לא נראה כן ובאמצע האכילה מדברים מעט מעט ועוד אפשר לומר דכיון דדשו ביה רבים שומר פתאים ד' [שבת ספי"ח] וכן נראה עיקר דלתירוץ הקודם יש סתירה מירושלמי פ"ו דברכות שאומר שלא להפסיק באכילה אפילו לומר אסותא למי שעייטש וכמ"ש הטור והש"ע ומה מבואר דאפילו מלה אחת אין לדבר באמצע אכילה".

3. מראי מקומות.

א) פסקי תשובות (סי' ק"ע אות א') – "וכבר ציין בשע"ת סק"א שהאידינא דשו בה רבים ושומר פתאים ה', אך מכל מקום אשרי למי שמקיים דברי חז"ל כפשוטן, ועכ"פ תלמיד חכם בודאי נכון שיחמיר על עצמו בזה ... ומכל מקום אם שומע ברכה מיחיד יענה אחריו אמן, וכן בשאר דברי קדושה מציבור יענה עמהם, אפילו אוהז באמצע אכילתו, כי בזה סמכין ההא דאמרינן דהאידינא לא מקפידין ושומר פתאים ה'".

ב) עי' או"ח סי' ק"ע סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

ה. מראי מקומות – פת"ת (יו"ד סי' פ"ז ס"ק ט'), מ"ב (סי' תס"ח ס"ק ל"א), ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' י"א, סי' של"ט סעי' ט'), ששכ"ה (קובץ בית הלל חכ"ו עמ' קי"א ד"ה והתשובה), הגר"ח ק"צ (צהר ח"ז עמ' פ"ח), שמירת הגוף והנפש (מבוא, פרק י"א), פאר תחת אפר (סי' ד' ענף א'), קונ' קול התורה (חמ"א עמ' קי"ג), מאיר נתיבים (עמ' ק"נ - עמ' קנ"ו), שמירת הנפש כהלכתה (פרק י"ב).

1. מג"א (סי' ג' ס"ק י"א) – "וכן נהגו. וטעמא ע"ז לא ידענא וכיון דדשו בה רבים שומר פתאים ה', (ד"מ) ול"נ דטעמא משום שעושין בו כישוף ששינינו נושרות. והאידינא לא חיישינן שיבא הדבר לידי המכשפים".

2. הגר"ש (עמ' קמ"ו) – "שמי שרוצה לקפוץ מאוירון כדרך הצנחנים לשם טיול, ודאי שאסור דבר זה, ולא שייך בזה את ההיתר של שומר פתאים ה', כיון שמכניס עצמו לסכנה וליכא בזה דשו ביה רבים".

3. יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' ז' אות ג') – "ומצאתי להגאון משאוול בשו"ת זכר יהוסף (חאו"ח סי' כח) שנשאל ג"כ בזה, וכל דלא שייך לומר דהאידינא דדשו בו רבים שומר פתאים ה'. כההיא דשבת (קכט: ויבמות (עב) ובכ"ד. דכל הני במידי דהוי משום מצוה. והוי בכלל שומר מצוה לא ידע דבר רע. וכמ"ש המרדכי לענין מים שלנו של מצות מצוה שלא לשפכן בשביל מת. והובא באו"ח (סי' תנה). אלא נראה פשוט שאין איסור רק בפני הנר ממש שחזמו מזיקו וקשה לחולי, אבל לא כשנהנה מאורו מרחוק. מדלא אמרו לא יעמוד לאור הנר ערום. ועוד שהרמב"ם השמיט ד"ז לגמרי ואפשר שסובר שנשתנו הטבעים גם בזה. עכ"ת. וכיו"ב כ' בשו"ת שם אריה (חיו"ד סי' כז) דה"ט דהרמב"ם והטוש"ע שהשמיטו הרבה דברים שנאמרו בש"ס שיש בהם משום סכנתא, דס"ל דבזה"ז לא

חיישינן להו. וכמ"ש ג"כ מהרש"ל ביש"ש (פ' כל הבשר). ע"ש. וע"ע במש"כ בשו"ת יביע אומר ה"א (חיו"ד ר"ס ט). ע"ש. אולם בעיקר מ"ש דלא שייך שומר פתאים ה' אלא במקום מצוה. לכאול' ל"מ כן בשבת (קכט:): גבי הקזת דם בע"ש דקאמר כיון דדשו ביה רבים שומר פתאים ה'. ופרש"י, שהורגלו בו מפני דוחקן, שיהיו סמוכים לסעודת שבת, שכבוד שבת בדגים גדולים, ושני לדם דג (ע"ז כט:). ע"כ. אלמא דמשום דוחקא בעלמא עבדי הכי. וה"נ בנ"ד במקום צורך. ובפרט לכבוד שבת שהוא מצוה (שבת כה:). ואף בההיא דמים שלנו שאין לשפכן בשביל מת כשהם של מצת מצוה, יש מקילים גם לכל ימי הפסח. וא"צ להיות מצוה גמורה. ועמש"כ בס' יביע אומר (חיו"ד סי' כג אות ד - ה). איברא דבשו"ת צרוך הכסף (חיו"ד סי' ו) כ' דבמילתא דסכנתא יש להחמיר גם במקום מצוה ולא אמרינן שומר מצוה לא ידע דבר רע. וראיה ממ"ש בס' חסידים שלא ישא בת אחותו, אע"פ שרז"ל אמרו שמצוה לישא בת אחותו. ע"ש. אולם כבר תמה על ראיתו הגר"ח פלאג'י בשו"ת חיים ושלום ח"ב (סי' צא). ע"ש. וע' בשו"ת שם אריה (סי' כז) הנ"ל. ובס' חזון עובדיה (סי' טו)."

סכנה: עניני אכילה

- [א] ציורים.
 ב] אכילה ושתייה בעמידה.
 ג] פת חמה.
 ד] הנחת מלח על השלחן.
 ה] המקובלים: לטבול פרוסת המוציא במלח.
 ו] שולחן דומה למזבח.
 א. הנחת מלח על השלחן.
 ב. להרוג כינה על השולחן.
- ג. מצוה לבצוע על פת שלם.
 ד. ישיבה על שולחן.
 ה. עמידה על שולחן.
 ו. להעביר תינוק מעל גבי השולחן.
 ז. להניח את הכסאות על השלחן.
 ח. נוהגים לכסות הסכין בשעת בהמ"ז.
 ט. זריקת פרוסת המוציא.
 י. פרוסת המוציא: האכלתו לבהמה או לגוי.
- יא. צריך ג' בני אדם לברך זימון.
 יב. חד מהטעמים לאכול חלבי בשבועות.
 יג. שאין לקצוץ חתיכת עץ מהשלחן.
 ז] אין להסיר המפה והלחם עד אחר ברה"מ.
 א. צריך לשייר פת על השולחן.
 ח] לכסות הסכין בשעת בהמ"ז.
 ט] שאינו מברך ברכת המזון במקום שאכל.

[א] ציורים.

- א. בשר ודגים.
 1. דקשיא לריחא ולדבר אחר - עי' לעיל.
- ב. דגים בחלב.
 1. שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת - עי' לעיל.
- ג. אוכלים ומשקים תחת המטה.
 1. רוח רעה שורה עליהן - עי' לעיל.
- ד. שום בצל וביצה קלופים שעבר עליהם הלילה.
 1. מתחייב בנפשו ודמו בראשו - עי' לעיל.
- ה. אכל או שתה, ועמד.
 1. קרובין למיתה יותר מן החיים - עי' לעיל.
- ו. האוכל ממה שאכל עכבר, חתול.
 1. קשה לשכחה - עי' לקמן.
- ז. האוכל לב מוח וכבד.
 1. קשה לשכחה - עי' לקמן.
- ח. הרגיל בזתים.
 1. קשה לשכחה - עי' לקמן.
- ט. האוכל קצוות הלחם.
 1. קשה לשכחה - עי' לקמן.
- י. הרגיל באגוזים.
 1. קשה לשכחה - עי' לקמן.
- יא. פת שלא נאפה כל צרכו.
 1. קשה ללימוד - עי' לקמן.
- יב. בשר מכלי שבוחשין בו את הקדרה.
 1. קשה ללימוד - עי' לקמן.
- יג. אוכלים בבית הקברות: האם מותר לאכלם.
 1. קשה ללימוד - עי' לקמן.
- יד. נאכל במצרים [אבטיח, בצל, שום, כו']
 1. קשה ללימוד - עי' לקמן.
- טו. תליית פת בסל.
 1. קשה לעניות - עי' לקמן.
- טז. סובין בבית.
 1. קשה לעניות - עי' לקמן.
- יז. לאבד פרורין שאין בהם כזית.
 1. קשה לעניות - עי' לקמן.
- יח. הכופה קערה ע"ג כד.
 1. קשה לעניות - עי' לקמן.

[ב] אכילה ושתייה בעמידה.

- א. יש להחמיר מצד מתיזין [מתישין] גופו של אדם.
 1. גיטין (דף ע.) – "שלשה דברים מתיזין גופו של אדם, ואלו הן: אכל מעומד, ושתייה מעומד, ושימש מטתו מעומד".
 (א) לענין שימש מטתו מעומד - עי' או"ח סי' ר"מ סעי' ט"ו, לשיטות ומראי מקומות.
 2. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, הו"ד בכל בו סי' קי"ח) – "שלשה מתישין את הגוף האוכל כשהוא עומד ושתייה כשהוא עומד, ומשמש כשהוא עומד".
 3. מנורת המאור (חופת אליהו רבה עמ' תנ"ז) – "שלשה דברים מתישין את הגוף. האוכל מעומד, והשתייה מעומד, והמשמש מעומד".
 4. יעב"ץ (הנהגת פת שחרית אות י"ד, עמ' שע"ח), הו"ד בטעמי המנהגים (הג' על אות קע"ב) – "אמר חכמינו ז"ל (גיטין ע.) אלו דברים המתישין כחו של אדם. אכל מעומד או שתה מעומד".
 5. שמירת הנפש (אות מ"ז) – "חופת אליהו".
 6. מלבי"ם (ארצות החיים סי' א' ארץ יהודה ס"ק א') – "במס' ד"א רבה, ת"ח לא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד. וקשה מאי אריא ת"ח מצד ה' ד"א. הלא בל"ז איתא בגיטין פ' מי שאחזו (דף ע') ג"ד מתיזין את הגוף האוכל מעומד והשתייה מעומד. וע"כ כי לולא שיש לת"ח גנאי בזה מצד ה' ד"א לא ה' לו לחוש על התזת הגוף כמ"ש ברכות (ס"ב ע"ב) שבת (פ"ג ע"ב) וגיטין (נ"ו ע"ב) אדם כי ימות באהל אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה".

7. רב פעלים (ח"ב או"ח סי' מ"ה) – "וכמ"ש הרב אליה רבא בסי' ק"ע ס"ק כ"ג, בשם הרוקח סי' שכ"ט, דרך ארץ לא יאכל אדם מעומד ולא ישתה מעומד, וראיתי שדבר זה הוא גמרא ערוכה בגיטין דף ע', שלשה דברים מזיקין גופו של אדם, ואלו הן אכל מעומד ושתה מעומד ושמש מטתו מעומד ע"ש. מיהו הרמב"ם ז"ל בהלכות דעות פ"ד לא זכר זה, ולא כתב שיגיע לו נזק לא באכילה ולא בשתייה מעומד, ואפשר דס"ל בזה"ז **נשתנו הטבעים** מזמן חכמי המשנה והתלמוד, כאשר נמצא כזאת בדברים אחרים, ואפשר מהאי טעמא אין העולם נזהרים בזה לא ביין ולא במים, מפני שראו דהרמב"ם השמיט ענין זה בה' דעות, מיהו רבינו האר"י ז"ל היה מדקדק לקיים דברי חכמים, מאחר דנזכר ד"ז בגמרא, ובודאי גם במים היה נזהר, וכן בכל מיני שתייה, ועל כן אני אומר, מאחר דליכא טרחא בהכי, ודאי טוב לזהר, אחר שראינו שרבינו האר"י ז"ל היה נוהג בכך, ואולי יש לו טעם אחר נסתר בזה".
- ע"י בן איש חי (שנה א' פר' בהר אות י"א) – "לא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד. לכן אפילו כוס של קידוש דליל שבת ויו"ט שמקדש מעומד, מנהג רבינו האר"י ז"ל אחר ברכת הקדוש לישב וישתה הכוס".
8. תורה תמימה (ויקרא פרק כ"ג הע' קס"ח) – "וגם אכילה מעומד אינו ע"ד הבריאות, כידוע בכ"מ בגמ'".
9. לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-א') – "האוכל ושותה מעומד סכנה מס' גיטין דף עיי"ן".
10. כורת ברית (סי' רס"ה נחל ברית ס"ק ל"ז) – לשונו מובא לקמן.
11. הרב"ז (ח"א סי' כ"א אות ב') – "דלאכול מעומד גם בביתו על שלחנו. אסור, כגיטין ע' ע"א, וכ"פ הרמב"ם בפ"ד מהל' דיעות ה"ג וז"ל, לעולם כשיאכל אדם ישב על מקומו או יטה על שמאל עכ"ל. וכש"כ ת"ח שאסור, כמבואר במס' דא"ז (בריש אלו הפרקים שנמצאו במחזור ויטרא) וז"ל, מי שהוא ת"ח לא יאכל מעומד עכ"ל".
12. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ח' אות ה', עמ' פ"ד).
13. הגרח"ק זצ"ל (נחל איתן סי' ה' סעי' ה' ס"ק ד') – "דאסור לאכל מעומד משום סכנה כמ"ש בגיטין ע' א".
14. ילקוט יוסף (או"ח סי' ק"ע סעי' ז', הע' י"א, קיצור שו"ע סי' ק"ע סעי' י') – "לא יאכל וישתה מעומד. [והן **אמת דיש אחרונים שכתבו, דבזמן הזה נשתנו הטבעים**, ואין היזק באכילה מעומד, וכאשר אמרו כן לגבי דברים אחרים, (וכ"כ החת"ס גבי דגים ובשר). וכן כתב בשו"ת רב פעלים חלק ב (סימן מה) דאפשר שטעם זה אין העולם נזהרים בזה לא ביין ולא במים. מיהו רבינו האר"י ז"ל היה מדקדק לקיים דברי חכמים, מאחר וד"ז נזכר בגמרא, ובודאי גם במים היה נזהר, ובכל מיני שתייה. וכיון שאין בזה טירחא יתירה, ודאי שטוב להזהר בזה, אחר שראינו שהאר"י ז"ל היה נוהג כן. וכן כתב עוד בבן איש חי"]".
- ב. יש להחמיר גם מצד דרך ארץ. [י"א הנהגה זו (רק) אצל ת"ח].
1. ברייא (מסכת דרך ארץ פרק ד הל' א') – "מי שהוא תלמיד חכם, לא יאכל מעומד, ולא ישתה מעומד, ולא יקנח את הקערה ...".
2. רוקח (סי' שכ"ט) – "דרך ארץ בסעודה. לא יאכל אדם מעומד ולא ישתה מעומד ולא ידבר בסעודה ולא יקנח הקערה ...".
3. מהרי"ל (סי' ח') – "דת"ח לא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד".
4. ספר המנהגים (טירנא, הג' המנהגים מוצאי שבת אות ז') – "דת"ח לא יאכל ולא ישתה מעומד".
5. ר' בחיי (שולחן של ארבע שער ג') – "צריך שיהא אדם צנוע באכילה ושתייה ולא יהא אדם קפדן על שלחנו ולא יאכל ולא ישתה מעומד".
6. מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' ת"ו) – "ולא יאכל תלמיד חכם מעומד, ולא ישתה מעומד, ולא ישתין מעומד, ולא יקנח הקערה ...".
7. מטה משה (סי' תק"ט) – "דת"ח לא יאכל ולא ישתה מעומד וכן נכון לעשות".
8. הו"ד במג"א (סי' רצ"ו ס"ק ד') – "ולא ישתה עד שישב [מט"מ מנהגים גמ']".
- (א) הלשון של "גמרא" ע"י ישראל במעמד (פרק ט"ז הע' י"ב ד"ה אולם).
9. של"ה (שער האותיות אות דל"ת דרך ארץ אות ט') – "ולא יאכל ולא ישתה מעומד, ולא יקנח הקערה ...".
- של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה (א) אות ר"י, מסכת שבת פרק נר מצוה אות נ"ז) – "אמרו רבותינו ז"ל (דרך ארץ זוטא פ"ה), לא יאכל תלמיד חכם מעומד ולא ישתה מעומד".
10. א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ג) – "כתב הרוקח סימן שכ"ט דרך ארץ לא יאכל אדם מעומד ולא ישתה מעומד ...".
- א"ר (סי' רצ"ו ס"ק י"ד, א"ז ס"ק ו') – "ומכל מקום קודם שישתה ישב אפילו אינו תלמיד חכם, וכן בעלמא לא יאכל ולא ישתה מעומד אף מעט (פסקי תוס')".
11. פמ"ג (או"ח סי' ק"ע מש"ז ס"ק י') – "עיין אליה רבה אות כ"ג וכ"ד העתיק כמה דברים טובים כדרכו הטוב ... לא יאכל וישתה מעומד".
- פמ"ג (או"ח סי' רצ"ו א"א ס"ק ה') – "ולא יאכל וישתה מעומד, גנאי לתלמיד חכם שיאכל וישתה מעומד".
12. באה"ט (או"ח סי' ק"ע ס"ק ט"ו) – "בספר אליהו רבה ... בשם רוקח דרך ארץ לא יאכל אדם מעומד ולא ישתה מעומד ...".
13. מחז"ש (סי' רצ"ו ס"ק ד') – "דאמרינן גנאי לתלמיד חכם שיאכל וישתה מעומד, וראוי לכל אחד לעשות את עצמו כתלמיד חכם בדבר".
14. גר"ז (סי' רצ"ו סעי' ט"ו) – "שאין לתלמידי חכמים לאכול או לשתות מעומד".
15. קיצור שו"ע (סי' מ"ב סעי' ב') – "לא יאכל אדם ולא ישתה דרך רעבתנות. לא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד".
16. מלבי"ם (ארצות החיים סי' א' ארץ יהודה ס"ק א') – לשונו מובא לעיל.
17. ערה"ש (או"ח סי' ק"ע סעי' ז') – "תניא מי שהוא ת"ח לא יאכל מעומד ולא ילקק באצבעותיו".
- ערה"ש (או"ח סי' קנ"ז סעי' א') – "אסור לאכול ולשתות דרך זולל וסובא שנאמר בננו זה זולל וסובא והרמב"ם חשיב לה בל"ת גמורה במניין המצות סי' קצ"ה אלא יאכל בדרך ארץ ולא יאכל בשוק ולא מעומד ועוד יתבאר בזה בסי' ק"ע בס"ד".
18. ע"י מ"ב (סי' רצ"ו ס"ק ו') – "ושתיית הכוס תהיה בישיבה דאין שותין מעומד לכתחלה".

19. תו' הושע (הל' דרך ארץ אות ג' ס"ק ט"ו) – "אדם יתנהג שלא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד. ובתשובת מהרי"ל איתא דמה"ט מהר"א ז"ל לא שיהיה כוס הבדלה עד שישב".
20. טעמי המנהגים (ליקוטים עליית דרך ארץ [עמ' תקנ"ז], הג' על סי' קע"ב) – "לא יאכל מעומד, ולא ישתה מעומד".
21. שלחן הטהור (סי' ק"ע סעי' י"ט) – "ואין לו לאכול ולעמוד מיד עד שיברך ברכה אחרונה".
22. קצות השלחן (סי' ל"ט סעי' ג') – "דרך ארץ לא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד, ולא יקנח הקערה".
23. הגר"ח"ק זצ"ל (דברי שי"ח גליון רכ"ו עמ' א', פר' תזריע תשע"ז) – "אגב לקראת תחילת הזמן נעורר במאמר זה על דעת רבינו שליט"א, במה שמצוי הרבה פעמים אצל צעירים שאוכלים בעמידה, ובפרט באולמות אכילה, ורבינו מעורר על זה וסובר שכיון שאמרו בגמ' גיטין דף ע', שלא לאכול מעומד, אם כן כן צריך להיזהר בזה, ועי', אליהו רבה או"ח סימן ק"ע סעיף ב', ואמנם משמע במסכת דרך ארץ זוטא פרק ה', שהוא דין על תלמיד חכם, אמר רבינו **שהכוונה שתלמיד חכם צריך להזהר בזה יותר משאר בני אדם**, אמנם אמר שבאכילה מועטת יש קצת מקום להקל, ועי' משנה ברורה סימן רצ"ו סק"ב שגם הנהגים לעשות קידוש והבדלה בעמידה, אבל בשתיית היין יש לשבת. ואמר עוד: שיתכן שדבר שאינו אכילה ולא שתייה, כגון מי שמוצץ סוכריה וכדומה, יכול לאכול במעומד".

ג. אכילה ושתייה עראי.

1. מחמיר: אין לחלק.
- (א) דרכי חיים ושלום (אות רע"ח) – "אכילתו היתה תמיד בישיבה (אפי' אכילת עראי) ועד אחר בהמ"ז לגמרי".
- (ב) כורת ברית (סי' רס"ה נחל ברית ס"ק ל"ז) – לשונו מובא לקמן.
- (ג) אבן ישראל (ח"ט סי' קס"ו אות כ"ד) – "ובודאי זה מיירי גם באכילת ארעי, מדקאמר שיהיה עומד, ושתייה בודאי היה רק שתיית ארעי, והה"ד נמי אכילה".
2. מיקל.
- (א) ע' קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ב אות י"ט) – "ראיתי את מו"ר (שליט"א) זצוק"ל הרבה פעמים שותה מים מעומד במטבח, וכן בלמדינו בלילות רעיתו הרבנית ע"ה היתה מכינה למו"ר על המזנון כוס קפה וביצה קשה, לאחר הלמוד מו"ר הי' ניגש למזנון לאוכלם וכמה פעמים מו"ר שותה את הקפה בעמידה ולפעמים גם אכל את הביצה בעמידה, וכן ראיתי פעם שמאכל מועט אכילת עראי בביתו אכל מו"ר בעמידה, וכן פעם בהכנסת ס"ת בביהכ"נ ראיתי שמו"ר שותה קצת יין פחות מרביעית בעמידה. (א"ה, צריך ליישב את הנהגת מו"ר זצוק"ל עם הגמרא בגיטין דף ע' ע"א (רמב"ם דעות פ"ד ה"ג) ומסכת ד"א זוטא ריש פ"ה ע"ש. ואפשר דדעת מו"ר דכונת הגמ' לשתי' שקבע עלי' או שתי' בסעודה אבל לא שתיית מים לצמא דנחשב עראי, וכן אכילה בגמ' היינו סעודה ולכא' כן משמע ברמב"ם דעות ע"ש, אבל אכילת עראי אין קפידא במעומד. אמנם במ"ב בהל' שבת סי' רצ"ו ס"ק ו' כתוב על כוס הבדלה המבדילין במעומד וכותב המ"א זל"ק: ושתיית הכוס תהי' בישיבה דאין שותין מעומד לכתחלה עכ"ל, מקורו במ"א בשם מט"מ וכן מפרשו הלב"ש וכן עיין בשל"ה הקד' שער האותיות סוף סי' ה' וצ"ב בכ"ז)."
- (ב) ע' הגר"ח"ק זצ"ל (שלהי דקייטא סי' צ' אות י"ח, דברי שי"ח גליון רכ"ו עמ' א') [לשונו מובא לעיל], עי' אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' נ' טור ד' [לשונו מובא לקמן] – "בגיטין ע' כתיב דאין לאכול ולשתות בעמידה, ומ"מ המנהג להקל לאכול דברים קלים ודברי מתיקה וכדו' בהליכה בטיולים".

ד. טעימה [למחמירים לעיל].

1. מיקל.
- (א) כורת ברית (סי' רס"ה נחל ברית ס"ק ל"ז) – "וטעימה לחוד שרי בעמידה וכמו תחת החופה".
- (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ל"ו אות י"ג) – "... מכוס הבדלה, והסכים שישתו בעמידה ... אף שאמרו גיטין ע' א' ובעוד מקומות, שסכנה לאכול ולשתות מעומד מ"מ כאן שהוא דבר מועט אפשר להקל עכ"ד מרן. (ומסתבר שדבריו אמורים גם על היין שטועמים מקידוש, אבל כיון ששמעתי ממנו דין זה לגבי הבדלה כתבתיו כאן)".
- (ג) ע' הגר"ח"ק אבערלאנדער (קובץ אור ישראל גליון כ"ט עמ' קכ"ה ד"ה עוד) – "נסתפקתי באיזה שיעור שתייה יש חיוב לישב, ונוגע לגבי קידוש, דצריך לשתות מיושב כמו בהבדלה, כמבואר בפוסקים, ועי' בכפה"ח (סי' רע"א ס"ק ס"ב וס"ד), וא"כ יש לדון דהא השומעים ג"כ שותים קצת מכוס של קידוש, משום דין טעימה לכל אחד ואחד לכתחילה כמבואר בסי' רע"א – האם גם הם צריכים לישב בשעת הטעימה מועטת הלז, ומנהג העולם שאין מקפידים לישב דוקא, והי' נראה לכאורה שדין זה הוא רק בשתייה ממש ולא בטעימה בעלמא. אלא דלפי"ז **צריך לבאר החילוק** בין טעימה לשתייה, דהיינו אם הכוונה ב'טעימה' דהיינו שתי' מועטת, והכוונה ב'שתייה' היינו שתיית רביעית או רוב רביעית כמלא לוגמיו, ואם כנים הדברים, נמצא דמי שטועם מכוס של קידוש כשיעור רביעית, יהי' מחויב לישב וצ"ע".
- (ד) ישראל במעמדם (פרק ט"ז סעי' ז') – "זה שאין לאכול או לשתות מעומד, לא נאמרה אלא באכילה ושתייה כשיעור שבני אדם רגילים לקבוע עליו, אבל אכילה או שתייה מועטת בדרך טעימה בעלמא, מותרת אף בעמידה".
2. מראי מקומות.
- (א) משמרת שלום (קודינאו, סי' כ"ז סוף ס"ק ו') – "הברכה והטעימה מעומד כמו מי שרעב מאד שמברך וטועם מעומד ואינו ממתיך עד שישב כמו כן עושים בשבת מחמת חביבות".

ה. סמיכה.

1. נחשבת כישיבה.

- (א) הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון כ"ח עמ' כ"ד טור ג') – "שאלה: קיי"ל שהוא סכנה לאכול בעמידה, ולכן צריך לאכול בישיבה, וצ"ע על מנהג העולם שהרבה פעמים אוכלים בעמידה, כגון בשמחות ובחתונות, כשאין מקום לשבת, וצ"ע. תשובה: אסור, רק שישען קצת לפחות, (תשו' בכת"י). [א"ה: שאלתי למרן שליט"א איזה סמיכה צריך בזה, וענה לי מרן שליט"א שצריך סמיכה טובה, שאם ינטל יפול, ודו"ק]".
- (ב) ישראל במעמדם (שער א' סעי' כ"א, פרק כ' סעי' ל') – "בדברים שאסור לעמוד בהם משום סכנה, כגון אכילה ושתייה מעומד, נראה שהסמיכה נחשבת כישיבה".

ו. מים.

1. מחמיר: אין לחלק.
- (א) רב פעלים (ח"ב או"ח סי' מ"ה) – "מאחר דנזכר ד"ז בגמרא, ובודאי גם במים היה נזהר, וכן בכל מיני שתיה".
2. מיקל.
- (א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ב אות י"ט) – לשונו מובא לעיל.
- (ב) עי' הגר"ח אבערלאנדער (קובץ אור ישראל חכ"ט ריש עמ' קכ"ה) – "ונסתפקתי אם איסור זה שייך בכל מיני משקאות, או רק במיני משקים חשובים, שהדרך לשתותם בקביעות ובישיבה, כגון יין או שאר משקה חשוב, אולם אפי' אי נמא שבכל מיני משקים צריכים לשתות בישיבה, עדיין יש מקום לומר דרק כששותה לשם תענוג וכבוד, אז יש חיוב לשתותם בדרך כבוד ובישיבה, משא"כ השותה מים או שאר משקאות קלים לצמא, אולי א"צ לשתות בישיבה, ואולי שזהו הטעם שרבים נוהגין לשתות מים כשעומדים אצל הסיני"ק (הברז), שהרי אז שותה רק כדי להשקיט צמאו, וע"כ א"צ לישוב. וזכר לדבר מצינו (שם סעי' ח') שלא ישתה כוסו בבת אחת, ואם שתה הרי זה גרגרן, שנים דרך ארץ, שלשה הרי זה מגסי הרוח עיי"ש, וכ' בשלחן הטהור דה"מ במשקין ששותה לתענוג וכבוד, משא"כ אם שותה לצמא, א"צ לדקדק בזה, והגם שלעיל כתבנו בשם הרב פעלים שגם במים צריך לזהר, וכן בכל מיני שתייה, היינו להטעם ששתייה מעומד מתיש הגוף, ולשיטתו שמתעם זה החמיר האר"י ז"ל לשתות מיושב, משא"כ לפי המבואר לעיל שכל האחרונים השמיטו טעם זה, ורק כל האיסור הוא ממידת דרך ארץ, ע"כ מסתבר דכששותה מים לצמא, א"צ לזהר בזה".
3. מראי מקומות – ישראל במעמדם (פרק ט"ז סעי' י').

ז. יין שרף.

1. מיקל.
- (א) תו יהושע (הל' דרך ארץ אות ג' ס"ק ט"ו) – "ובלקוטי צבי החדש הביא בשם רש"י ישן שכתב דמשקה הנקרא יין שרף היוצא מזיעה של מיני דגן או פרות או מיין יש לשתותו מעומד, ודוקא מעומד בשעת הדבר רח"ל לסגולה שישתה דוקא מעומד ע"ש, וכן ראיתי אנשי מעשה ששותין המשקה יי"ש מעומד ואין מקפידים".
- (ב) טעמי המנהגים (ליקוטים עליית דרך ארץ [עמ' תקנ"ז] בהערה) – "בספר תו יהושע ...".
- (ג) קצות השלחן (סי' ל"ט הע' ח') – "וכ' בליקוטי צבי בשם רש"י ישן ירמ' ט"ז ח' וז"ל כל משקה לא ישתה אדם אלא מיושב חוץ משקה היוצא מזיעת שריפת היין או שאר מיני דגן או פירות ישתה אף מעומד ובשעת הדבר ח"ו ישתה משקה זו דוקא מעומד ואל ישב כלל אלא ילך ויעמוד אנה ואנה כמש"נ ויעמוד אהרן וכן פנחס כי המשקה זו מאויר האש בא ע"כ יועיל לילך ולשתות באויר העולם אבל שאר משקה מתמצית עשויה לכן לא ישתה אלא מיושב ושאר משקים אינם טובים בעת הדבר כמו משקה זו דלעיל עכ"ל".
- (ד) ישראל במעמדם (פרק ט"ז סעי' י"א) – "יין שרף אין צריך לדקדק לשתות בישיבה דוקא".
2. מראי מקומות.
- (א) ילקוט אברהם (ויוסף אברהם אות ס"ט) – "ראיתי מאנשי מעשה מחסידים וצדיקים כשהן שותין יין שרף אחר תפלת שחרית שותין מעומד, והן בזה יותר מארבעים שנה שנזדמן לי שלנתי לינת לילה עם הרה"צ רש"י ז"ל בן הרה"צ קדוש ונורא מופה"ד מהרי"א מזידיטשוב זי"ע ועכ"י ואמר לי שגם אביו הנ"ל כששתה אחר תפילתו תפילת שחרית יין שרף שתה מעומד ומברך עלי' מעומד ואמר לי בשם אביו ז"ל רמז לזה **שרפי"ם עומדי"ם** עכ"ל"ה ולא הי' בי אז שכל אנושת לשאול אותו דא"כ שמרומז זה בפסוק שרפים עומדים למה לא יעשה כן בכל עת שהוא שותה יי"ש ישחה מעומד ויברך מעומד ולא דיקא אחר תפילת שחרית ואני לא אדע ומי יודע איזהו סודות וכוונת הקדושים שכיוונו לזה".

ח. משקין: קפה.

1. מיקל.
- (א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ב אות י"ט) – לשונו מובא לעיל.
- (ב) עי' הגר"ח אבערלאנדער (קובץ אור ישראל חכ"ט עמ' קכ"ג) – "דמי שאינו מוחזק לת"ח א"צ להחמיר בזה, בפרט בשתייה ששותה לצמא".
2. מראי מקומות – ישראל במעמדם (פרק ט"ז סעי' י"ב).
- ט. שתיית כוס יין אחר הברית מילה.
1. מחמיר [אא"כ הוא רק טעימה].
- (א) כורת ברית (סי' רס"ה נחל ברית ס"ק ל"ז) – "דצריך לשתותו בישיבה דלא כמנהג המבוהלים עי' גיטין ע"י".
2. מראי מקומות – ישראל במעמדם (פרק ט"ז הע' ט"ז, פרק מ"ד סעי' כ"ג).

- י. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' כ"ה), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות כ"ב), קונ' שמחת הקידוש (עמ' נ"ט), ישראל במעמדם (פרק ט"ז סעי' ד', פרק מ"ז סעי' י"ז, קונ' עומדים בבית ה' פרק א' סעי' מ"ה).
1. רמב"ם (הל' דעות פרק ד' הל' ג') – "לעולם כשיאכל אדם ישב במקומו או יטה על שמאל, ולא יהלך ולא ירכב ולא ייגע ולא יזעזע גופו ולא יטייל עד שיתעכל המזון שבמעיו, וכל המטייל אחר אכילתו או שיגע הרי זה מביא על עצמו חלאים רעים וקשים".
 2. גלינוני הש"ס (יומא סוף דף כה.) – "כ' דבאכילת קדשים כתי' בהו למשחה לגדולה כו' והיינו מיושב, נ"ב לכאורה הטעם עפ"י הך דגיטין ע' א' דאכילה מעומד מתי גופו של אדם וע"כ לא הוי אכילה מעומד אכילת גדולה. ולפי"ז זה שייך רק באכילה דווקא. אולם בשו"ת מהר"י ברונא סי' קכ"ב כ' בשם התוס' גם בפדיון הבן דצריך הכהן לישב בשעה שמקבל הפדיון דרך חשיבות דבמתנת כהונה כתי' למשחה עכ"ל".
 3. בית האוצר (כלל קס"א) – "בתוס' יומא ... ובוודאי כוונת התוס' לש"ס גיטין הנ"ל דאכילה מעומד מתשת כח האדם".
 4. מור ואהלות (אוהל ברכות והודאות סי' נ"א ד"ה אציג) – "דבגיטין ע' קימ"ל דלא יאכל אדם מעומד [ואגב אציג מה דהיה קשה לי שבש"ע או"ח סי' ק"ע השמיט זה ורציתי לומר דאולי נשתנה הטבעים עי' מג"א סי' קע"ג סק"א ומ"ש באות י' אך לא מצאתי מזה מפורש. ומה"ט לא נכון בעיני מה שראיתי מת"ח שאוכלים מעומד לפני רבם דנלפע"ד דאין בזה משום שומר מצוה לא ידע רע שלא יזיק לו דאין מצוה כלל בעת אכילה לעמוד לפני רבו ... ג' דברים מתיזין גופו של אדם אכל מעומד ושתה מעומד ושימש מטתו מעומד הרי דהנך ג' בחדא מחתא נינהו ועי' מס' כלה דהמשמש מטתו מעומד אחזתו אחילו וא"כ עפ"י ה"ה באוכל מעומד וכמו שמצינו שלא חש מלמלאות כריסו שגורם לחולי אחילו ה"נ באכילה מעומד שגורם לחולי זה. ועפ"י י"ל ג"כ דזה החולי קרוב למיתה וראיה דבגיטין שם אמרינן אכל בשר שור בלפת וישן בלבנה אחזתו אחילו ובמס' כלה אמרינן עלה דדמו בראשו".
 5. א' ישראל במעמדם (פרק ט"ז הע' ט') – "מור ואהלות ... יש לעיין בדבריו, דמהיכי תיתי דכיון דבחדא מחתא מחתינהו לענין התשת הגוף, דגם באכילה ושתיה מעומד מביא חולי".
 6. שלמת חיים (סי' רל"ד, דפו"ח אה"ע סי' קי"ב) – "שם בגיטין מבואר כמו אכל מעומד ושתה מעומד דעכ"פ אנו רואים שאין כאן סכנה, ה"ה אם נצרך לזה שלא יבוא לידי עבירה מותר, אבל אין זה תקנה לעשות כן כסדר".
 7. שלמת חיים (דפו"ח יו"ד סי' ע"ט) – "בענין מצות קימה, אם הוא עוסק באכילה האם צריך לקום, משום דאמרו בגיטין (ע' ע"א) באכל ועמד - קרוב למיתה. אולם כפי הנראה בזמן הגמרא היו נוהגים הרבה, וכמ"ש בנדרים (מ"א ע"א) ובחסר כל - בלא שמש, אבל בזמן הזה אפשר דהוי בכלל שומר פתאים ה', כהאי דשבת (קכ"ט ע"ב). וכבר נזכר בזה בשע"ת (או"ח סי' ק"ע סק"א) לענין אין משיחין דהאינדא דדשו בה רבים שומר פתאים ה', וא"כ יהיה תימה אם בלאו הכי אינו מדקדק ולענין מצוה דאורייתא יזהר. אולם י"ל דעכ"פ אם יקיים אחר שיהיו קצת שפיר דמי. תשובה: אכל ועמד היינו קודם ששהה מעט כדפירש"י, וא"כ בקל אפשר לקיים".
 8. אבן ישראל (ח"ט סי' קס"ו אות כ"ד) – "מה שאמרו בגיטין דף ע' ע"א שם איכא ב' דברים בעומד בשעת אכילה וזה רק מתיש כוחו של אדם, וגם באכל ואח"כ עמד תיכף אחר האכילה, ובודאי **נימא שומר פתאים ע"ז**, ובודאי זה מיירי גם באכילת ארעי, מדקאמר שתה ועמד, ושתיה בודאי היה רק שתיית ארעי, והה"ד נמי אכילה".
 9. הגר"ק זצ"ל (נחל איתן סי' ה' סעי' ה' ס"ק ד') – "וקדשים ... באכילה י"ל משום דאסור לאכל מעומד משום סכנה כמ"ש בגיטין ע' א' וגם כתיב למשחה כדרך המלכים כמ"ש"כ התוס'".
 10. הגר"ק זצ"ל (שלהי דקייטא סי' צ' אות י"ט) – "במחצית השקל כתב שגנאי הוא לת"ח לאכול ולשתות בעמידה, וי"ל ע"כ שאין זה גנאי כגון בטיוול שכן הדרך, וכן כשאין לו מקום ישיבה האם צריך להחמיר ולחפש מקום ישיבה או לסמוך על חברו, וכ' הגר"ח: עיין משנ"ב רצ"ו סק"ו, ושם איתא דלכתחילה בעינן לשתות בישיבה. (ולכאורה לא ס"ל להמשנ"ב דתליא בת"ח, ועוד דשם מיירי בשתיית יין הבדלה ולכא' אין בזה גנאי לת"ח לשתות בעמידה, ובכ"ז לכתחילה צריך לישב)".
 11. הגר"ק זצ"ל (מילי מעלייתא אות קמ"א) – "שאלה: איתא בגיטין (ע.) שלשה דברים מתיזין גופו של אדם ואלו הן אכל מעומד וכו'. האם זה אסור בהחלט משום 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם', או יכול להקל למי שרעב מאד ואין לו מקום לישב. תשובה: אולי".
 12. הגר"ק זצ"ל (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' נ' טור ד') – "מצוי שבבתי המדרש יש כעין מטבח קטן ורגילין לשתות שם, האם מותר לשתות בעמידה. והשיב: לכאורה מותר".
 13. ע' או"ח סי' רצ"ו (גבי הבדלה), לשיטות ומראי מקומות.

ג] פת חמה.

א. מקור.

1. יומא (דף פד.) – "רבי יוחנן חש בצפידנא ... ממאי הוה. מחמימי חמימי דחיטי ומשיורי כסא דהרסנא".
2. א' רש"י (שם ד"ה מחמימי) – "מחמימי חמימי דחיטי. האוכל פת חמה יותר מדאי".
3. חופת אליהו (אוצר המדרשים עמ' קע"ז אות י"ז) – "עשרה דברים ממעטין את כח בני אדם: אימה, פת חמה, והישן על הארץ, והישן על מטה קצרה, וההורג את הנחש, והקופץ את הנהר, והאוכל קישות שלא בזמנם, והמקיז דם מלמטה כפלים, ופסיעה יתירה, והמושך עול כבד ביותר".
4. מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער עשרה עמ' ת"צ) – "עשרה דברים ממעטין כח בני אדם. ואלו הן. אימה, פת חמה, והישן על הארץ, והישן על מטה קצרה, וההורג את הנחש, והקופץ את הנהר, והאוכל קישות שלא בזמנה, והמקיז דם מלמטה כפלים, ופסיעה יתרה, והמושך עול כבד ביותר".

ב. הגדר.

1. פת חם יותר מדאי.

(א) שואל ומשיב (הסכמתו לס' שמירת הנפש על אות א') – "והנה לא העתיק שיש סכנה לאכול פת חם ביותר. יומא פ"ד מחמימי חמימי דחיטי".

(ב) שלחן חי (סי' ד') – "סכנה לאכול פת חם ביותר".

(ג) כה"ח (ס"ק קמ"ד, ע"י ס"ק קמ"ב, ע"י או"ח סי' ש' ס"ק י"ב) [לשונו מובא לקמן] – "יש לזהר בזה".

(ד) שמירת הגוף והנפש (סי' ו' סעי' ד') – "לא יאכל פת חמה יותר מדאי".

(ה) פסקי תשובות (סי' קס"ז אות ג') – "וכמו"כ עפ"י הגמ' (יומא פ"ד). אין לאכול פת חמה ביותר, והוא אחד מעשרה דברים שממעטין כוחו של אדם, ונכון להקפיד כשהוא חם יותר מחמימות הרוק".

2. והחוששין אין אוכלים אותה כל שהיא חמה אף שלא חמה ביותר.

(א) דברי בניהו (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ב') – "והחוששין אין אוכלים אותה כל שהיא חמה אף שלא חמה ביותר".

3. מראי מקומות – הבית יהודי (ח"י אכילה סי' א' סעי' ד'), שערי הברכה (פרק ג' הע' צ"ו).

(א) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ז) – "עוד איתא שם דף פ"ד אם אוכל אדם פת חמטין חמה קשה לחולי הקדחת, וכן אמרו בירושלמי פת חמה חמתה בצידה, ונראה דאירי בחמה יותר מדאי דכן משמע לשון חמימי דחמימי, וכן יש להוכיח מגמרא דחולין דף ק"ה ע"א, מיהו בעיה"ק ירושלים חוששין בסתם פת חמה אפילו שאינה חמה יותר מדאי".

ג. האם כל פת חמה או דוקא אם יצאה מן התנור.

1. דוקא אם יצאה מן התנור.

(א) דברי בניהו (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ב') – "דדוקא אם יצאה מן התנור והיא חמה ביותר אין לאכלה ואין חילוק בין אם היא מחטים או משעורים. אבל אם נתקררה ואח"כ מחממה מותר לאוכלה גם שהיא חמה".

(ב) שערי הברכה (פרק ג' הע' צ"ו).

2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ו' סעי' ה').

ד. קשה: איך נפרש הגמרא שבת (דף קיט): "חמין במוצאי שבת מלוגמא פת חמה במוצאי שבת מלוגמא".

1. מראי מקומות – בית ארזים (סי' ש', פירות גנוסר אות י"ז), חשוקי חמד (שבת דף קיט), שמירת הגוף והנפש (סי' ו' הע' ז', הע' ח'), דברי בניהו (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ב'), ודרשת וחקרת (ח"א או"ח סי' מ"ב), מגדים חדשים (שבת דף קיט: ד"ה פת), ילקוט יוסף (או"ח סי' ש' הע' ט"ו), נשמת שבת (סי' ש' אות תרמ"ד), על פי התורה (בראשית פרק ג' סעי' ל"ד), מעדני איש (סי' ח' סעי' מ"ח הע' ב').

(א) כה"ח (או"ח סי' ש' ס"ק י"ב) – "חמין במו"ש (לשתות ולרחוץ, רש"י) מלוגמא. פת חמה במ"ש מלוגמא, שבת קי"ט ע"ב, והא דאמרינן פת חמה במו"ש מלוגמא ופירש"י רפואה אינה חמה ממש אלא למעוטי קיבר שהרי איתא בחופת אליהו רבא שבסוף ס' ר"ח שער יו"ד עשרה דברים ממעטים כח בני אדם וחד מנייהו פת חמה כיעו"ש. ויותר נראה דהתם בחופ"א מיירי בפת חמה היוצא תכף מן התנור שנאפה בו אבל אם אחר שכבר נתקרר מחום האפיה ועבר זמן מה ורוצה לחממו מחדש בתנור או כירה ש"ד שהוא מצטמק ויפה לו, יפ"ל או"א' ועוד י"ל חמה לאפוקי קרה אבל לא חמה כ"כ שמתשת כוחו של אדם".

(ב) באר משה (ח"ח סי' צ"ח) – "ובשבת איירי בפת חמה סתם ולא חמה יותר מדאי".

2. ע"י או"ח סי' ש', לשיטות ומראי מקומות.

ה. מראי מקומות.

1. שערי הברכה (פרק ג' הע' צ"ו) – "ויל"ע במנהג העולם שאינם מקפידים בכך וקונים מיני לחמים ממאפיות וכדומה ואוכלים אותם בעודם חמים".

[ד] הנחת מלח על השלחן.

א. ע"י או"ח סי' קס"ז סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

[ה] המקובלים: לטבול פרוסת המוציא במלח.

א. ע"י או"ח סי' קס"ז סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

שולחן דומה למזבח

- א. הנחת מלח על השלחן.
 ב. להרוג כינה על השולחן.
 ג. מצוה לבצוע על פת שלם.
 ד. ישיבה על שולחן.
 ה. עמידה על שולחן.
- ו. להעביר תינוק מעל גבי השולחן.
 ז. להניח את הכסאות על השולחן.
 ח. נוהגים לכסות הסכין בשעת בהמ"ז.
 ט. זריקת פרוסת המוציא.
- י. פרוסת המוציא: האכלתו לבהמה או לגוי.
 יא. צריך ג' בני אדם לברך זימון.
 יב. חד מהטעמים לאכול חלבי בשבועות.
 יג. שאין לקצוץ חתיכת עץ מהשלחן.

[א] מקור.

א. גמרא (ברכות דף נה., חגיגה דף כז., מנחות דף צז.) – "דכתיב המזבח עץ שלוש אמות גבה, וכתיב וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה', פתח במזבח וסיים בשלחן. רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוניהו: כל זמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר על ישראל, ועכשיו שלחנו של אדם מכפר עליו".

ב. השולחן מתכפרים עונותיו ע"י נותן לחמו לדל, ולכן דומה למזבח.

1. ברכות (דף נה.), הו"ד בא"ר (סי' ק"פ ס"ק א'), ומ"ב (סי' ק"פ ס"ק ב') – "אמר רב יהודה שלשה דברים [המאריך בהן] מאריכין ימיו ושנותיו של אדם: המאריך בתפלתו, והמאריך על שלחנו ... והמאריך על שלחנו: דלמא אתי עניא ויהיב ליה".
 (א) ע"י או"ח סי' ק"פ (סעי' ב').
2. של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה (ב) אות ר"ג, אות ר"ד) – "וצריך תלמיד חכם למשוך ולהאריך על שלחנו ... דלמא אתי עניא ויהיב ליה ... והנה לפי פשט המאמר, אם מאכיל עני על שלחנו (או שולח מנות לאין נכון לו) נחשב לו כקרבן במזבח. אמנם תינה כשאפשר לזכות לעני, אבל אם אדם הולך בדרך ואין עמו עני, או היכא דלא שכיחי עניים כמו בלילה שאין כל כך עניים לחזור, או במקום שאין עניים מצוים, מה תקנתו כדי שיהא השלחן מזבח כפרה. ואפשר לומר, שישער בדעתו שווי המאכל שהיה אפשר שיאכל אותו העני על שלחנו, ויתן מחיר כסף שיקנה העני בהם צרכי סעודה. אבל לא נאמר כן בגמרא, אלא 'דלמא אתי עניא ויהיב ליה', משמע שהעיקר שיתן מפרוסתו לעני, כדכתיב (ישעיה נח, ז) 'הלוא פרס לרעב לחמך', משמע ממה שאתה אוכל. והטעם הוא, משום דמקרב הנייתיה, כדאיתא גבי מר עוקבא בכתובות בפרק מציאת האשה (סז ב). ועוד קשה, שהעני עצמו שאין לו די סיפוקו לבד, היאך יהיה השלחן שלו מכפר עליו. ואפשר לתרץ, דאם אין לו עני ליתן לו בשעת אכילה לכפר עליו כנזכר, אז ידבר דברי תורה בשעת אכילה, כי התורה מכפרת יותר מן הקרבנות, כמו שאמרו רבותינו ז"ל במסכת ראש השנה (יח א) ובמסכת יבמות (קה א) על פסוק (שמואל א - א ג, יד) 'אם (יכופר) [יתכפר]' וגו', בזבח ומנחה אינו מכפר הא בדברי תורה מכפר. ואם הוא אוכל לבדו ואין לו עני ליתן לו, וגם אין אחר אתו בבית שיכול לדבר אתו דברי תורה, אז ילמוד עם עצמו בשעת אכילה, כי הוא כסותו לבדו לכסות עליו. וכן אמרו [חכמינו] ז"ל במסכת אבות (פ"ג מ"ו) 'מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו כו'. ובמדרש רות (רות רבה פ"ה ס"ו) אמרו ז"ל, 'ויאכל בעז וישת וייטב לבו' (רות ג, ז), שעסק בדברי תורה, שנאמר (תהלים קיט, עב) 'טוב לי תורת פיך' עכ"ל. נמצא, כי בכל מקום שאין עניים או הוא עצמו עני, יהיה שלחנו מזבח כפרה בעוסקו בתורה. וראוי שיקרא מזבח, כמו שהמזבח נקרא מזבח מפני שזובחין עליו קרבנות, כן על ידי עסק התורה אדם זובח יצרו, כאמרם (סוכה נב ב) אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש וכו'".
3. מ"ב (סי' קס"ז ס"ק ל') – "דומה למזבח. כמו שאחז"ל (ברכות נ"ה) בזמן שבהמ"ק קיים המזבח מכפר על האדם עכשיו שלחנו של אדם (שנותן מלחמו לדל) מכפר עליו דכתיב וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה'".

ג. השולחן מתכפר ע"י הכנסת אורחים, ולכן דומה למזבח.

1. ר' גרשון (מנחות דף צז. ד"ה שלחנו) – "שלחנו מכפר. להכנסת אורחין".
 2. רש"י (חגיגה דף כז. ד"ה שולחנו, ע"י מנחות דף צז. ד"ה שולחנו) – "שולחנו מכפר עליו. בהכנסת אורחין".
 3. רבי אברהם מן הדר (חגיגה דף כז. ד"ה שלחנו) – "שלחנו מכפר עליו. בהכנסת אורחים".
 4. קיצור שו"ע (סי' מ"ד סעי' ד'), ע"פ תוס' (חגיגה שם, מנחות שם) – "השלחן מאריך ימיו של אדם ומכפר עונותיו, בהכנסת אורחים, שגדול כחה של לגימה שמשרה שכינה".
 5. פתח האהל (סי' א' סעי' י"ג) – "כל המכניס אורחים ומאכילם על שלחנו, מתכפרים עונותיו".
 6. מראי מקומות.
- (א) ע"י ערך "הכנסת אורחים", לשיטות ומראי מקומות.

ד. השולחן מתכפר ע"י אמירת דברי תורה, ולכן דומה למזבח.

1. רשב"ץ (מגן אבות פרקי אבות פרק ג' משנה ג') – "שכתוב, 'וידבר אלי זה השולחן אשר לפני יי' [יחזקאל מא כב]. וזה הפסוק ביחזקאל, על המזבח, ולפי שנקרא המזבח שולחן, נראה שיש שולחן דומה למזבח, ואי זה הוא, זה [הוא] [שלחן] שאמרו עליו דברי תורה ברבים, ואין רבים פחותים משלשה, כמו שדרשו ימים, שנים, רבים, שלשה. בסוף נדה [לח ב]. זה נראה לי פירוש זאת הראיה. ובפרק שתי הלחם [מנחות צז א] וכן בפרק חומר בקודש [חגיגה כז א] ובאחרון מברכות אמרו [ברכות נה א], פתח במזבח וסיים בשולחן, רבי יוחנן ורבי אליעזר דאמרי תרוניהו, בזמן שבית המקדש קיים, מזבח מכפר על האדם, ועכשיו שולחנו של אדם מכפר עליו".
2. של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה (ב) אות ר"ד) – לשונו מובא לעיל.

3. חיד"א (חומת אנך, ישעיהו סוף פרק כ"ח) – "כי כל שלחנות מלאו קיא וכו'. תנן פ"ג דאבות ר' שמעון אומר ג' שאכלו על שלחן א' ולא אמרו עליו דברי תורה כאלו אכלו מזבחי מתים שנאמר כי כל שלחנות וכו' ואפשר לרמוז במ"ש בספר הגן דק' ברכות וי"א ברוך שיש בנסח ברוך שאמר הם קי"א והם כנגד קי"א פסוקים שבפרשת ויקרא כי כל המברך כהוגן כאלו הקריב קרבנות אשר בפ' ויקרא עכ"ל וכפ"ז אפשר שהשלחן דומה למזבח ואם אמרו עליו דברי תורה הוי כמקריב קרבנות שבפ' ויקרא שיש קי"א פסוקים. ואם לא אמרו נהפך לקי"א ודוק".

4. שעה"צ (סי' קס"ז ס"ק כ"ה) – "וגם על ידי אמירת דברי תורה עליו כדאיתא באבות פרק ג ולפחות יאמר איזה מזמור אחר ברכת המוציא".

(א) מ"ב (סי' ק"ע ס"ק א') – "ומצוה על כל אדם ללמוד תורה על שלחנו שכל שלחן שלא אמרו עליו ד"ת כאלו אכלו מזבחי מתים וכתב בשל"ה דילמוד משנה או הלכה או אגדה או ספרי מוסר ואינו יוצא במה שמברך בהמ"ז ועכ"פ יאמר איזה מזמור וטוב לומר אחר ברכת המוציא מזמור ה' רועי לא אחסר שהוא ד"ת ותפלה על מזונותיו".

ה. וגם שולחן דומה לשולחן המקדש.

1. ולכן יש מקפידים לאכול על שלחן שיש לו ד' רגלים – מג"א (סי' רס"ב בהקדמה, "האר"י הקפיד מאד לאכול על השלחן של ד' רגלים דוגמת שלחן המקדש"), א"ר (שם ס"ק א'), תוס' שבת (שם ס"ק א'), באה"ט (שם ס"ק א'), חסד לאלפים (שם ס"ק א'), ערה"ש (שם סעי' ב'), כה"ח (שם ס"ק א'), נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק ל"ב סעי' ט"ו), פסקי תשובות (סי' רס"ב אות ג').

2. ל"מ במ"ב.

(א) ואולי משום שהוא נגד הנגלה, ששולחן דומה למזבח. וצ"ע.

3. מראי מקומות – ביע אומר (ח"א יו"ד סי' י"ב).

ב. ציורים.

א. הנחת מלח על השלחן: בפת שלנו (שיש בה מלח).

1. שבולי הלקט (סי' קמ"א) – "ומה שנהגו לבצוע על המלח פירשו הגאונים ז"ל לפי שמצינו שהשלחן נקרא מזבח כדכתיב המזבח עץ שלש אמות גבוה ואורכו שתים אמות ומקצעותיו לו וארכו וקירותיו עץ וידבר אלי זה השולחן אשר לפני ה' מה מזבח מכפר אף שולחן מכפר וכתוב במזבח על כל קרבנך תקריב מלח".

(א) ויקרא (פרק ב' פסוק י"ג) – "וְכָל קָרְבַּן מִנְחָתְךָ בַּמִּלֵּחַ תִּמְלֹחַ וְלֹא תִשְׁבִּית מִלֵּחַ בְּרִית אֱלֹהֶיךָ מֵעַל מִנְחָתְךָ עַל כָּל קָרְבְּנֶךָ תִּקְרִיב מִלֵּחַ".

2. רמ"א (או"ח סי' קס"ז סעי' ה'), לבוש (שם סעי' ה'), מטה משה (סי' רע"ט), גר"ז (שם סעי' ח'), קיצור שו"ע (סי' מ"א סעי' ו'), ערה"ש (שם סעי' י"ב), בן איש חי (שנה א' פר' אמור סעי' י'), – "ומ"מ מצוה להניח על כל שלחן מלח קודם שיבצע, כי השלחן דומה למזבח והאכילה כקרבן, ונאמר: על כל קרבנך תקריב מלח (ויקרא ב, יג)".

(א) עי' או"ח סי' קס"ז סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

ב. להרוג כינה על השלחן.

1. מחמיר.

(א) ס' חסידים (סי' ק"ב) – "ואסור להרוג כינה על שלחן שאוכלים עליו וההורג עליו כאילו הורג על המזבח כי השלחן הוא המזבח שנאמר (יחזקאל מ"א כ"ב) וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה'".

(ב) ס' היראה (ד"ה תמיד) – "ואל תהרוג כנה על השולחן כי הוא נקרא מזבח".

(ג) כנה"ג (או"ח סי' ק"פ הג' ב"י ס"ק א') – "ושלחן כמזבח וכו'. נ"ב: אסור להרוג כנה על השלחן, וכל ההורגו כאילו הורג על המזבח. ספר חסידים סימן ק"ב".

(ד) מג"א (סי' קס"ז ס"ק י"ג) – "דומ' למזבח. ולכן אסור להרוג כינה על השלחן (ס"ח סי' ק"ב)".

(ה) א"ר (סי' ק"פ ס"ק ו', א"ז ס"ק ב') – "כתב בספר חסידים סימן (ק"צ) [ק"ב] אסור להרוג כינה על השלחן שאוכלין עליו, וכל ההורג כינה כאילו הורג על המזבח".

(ו) באה"ט (סי' קס"ז ס"ק י"ג) – "למזבח. לכן אסור להרוג כינה על השלחן. ס"ח מ"א".

(ז) שלחן שלמה (סי' קס"ז סעי' ג') – "אסור להרוג כינה על השלחן".

(ח) עי' גר"ז (סי' קס"ז סעי' ח') – "וכיון שהשלחן דומה למזבח טוב לזהר שלא להרוג עליו כנה (אבל לזרוק עליו כנה אין לחוש שהרי בית הכנסת שקדושתו חמורה שאסור לאכול בו ואעפ"כ יכול לזרוק בו כנה שלא בשעת התפלה כמו שנתבאר בסימן צ"ז)".

(ט) עי' קיצור שו"ע (סי' מ"א סעי' ו') – "ולפי שהשלחן דומה למזבח, טוב לזהר שלא להרוג עליו כנה".

(י) ערה"ש (או"ח סי' קס"ז סעי' י"ב) – לשונו מובא לקמן.

(יא) דעת תורה (סי' קס"ז על סעי' ה') – "עמג"א ... וכ"ה בספר היראה לרבינו יונה".

(יב) שעה"צ (סי' קס"ז ס"ק כ"ו) – "ולכן אסור להרוג כינה על השולחן [אחרונים]".

(יג) יוסף אומץ (ח"ב סדר הלימוד בעצמו, עמ' רע"ח) – "ומשמע מזה שבשלחן סתמא אין איסור, אכן בספר היראה דר"י כתב אל תהרוג כנה על השלחן שהוא מזבח מפני שהשלחן דומה למזבח".

(יד) כה"ח (סי' קס"ז ס"ק מ"א) – "ועוד נ"ל דיש לזהר בזה שלא להרוג כנה ולהניח סכין גם בשלחן שלומד עליו. וכנה לאו דוקא אלא ה"ה פרעוש וכדומה אסור להרוג על השלחן".

(טו) שלחן הטהור (ראטה, מאמר תיקוני והנהגות השלחן דף קל"ג ד"ה ותראה) – לשונו מובא לקמן.

(טז) עי' שו"ע המקוצר (סי' כ"ח סעי' ט', סי' כ"ט הע' ל"ח [לשונו מובא לקמן]) – "טוב".

- (1) ערה"ש (או"ח סי' קס"ז סעי' י"ב), פסקי תשובות (סי' קס"ז אות ו') – "ואסור להרוג כינה על השלחן שאוכלין עליו וכן לעשות בו דבר מאוס לפי שנמשל למזבח וכתוב זה השלחן אשר לפני ד'".
- (2) שלחן הטהור (ראטה, מאמר תיקוני והנהגות השלחן דף קל"ג ד"ה וטראה) – "אמרו שאסור להרוג כינה על השלחן. וכן נכון שלא ליתן עליו מסרק כלל".
- (3) קצות השלחן (סי' ל"ז סוף סעי' ה') – "וטוב לזהר שלא להניח על השלחן דבר מיאוס".

2. הריגת יתוש כדי שלא יפול לאוכל.

(א) חשוני חמד (מכות דף יב.) – "שאלה. כתב השו"ע (סימן קסז ס"ה) ששולחנו של אדם דומה למזבח, שנאמר 'וידבר אלי זה השולחן אשר לפני ה'". וכתב בשער הציון (ס"ק כו) שלכן אסור להרוג כינה על השולחן. והנה מצוי לפעמים בימי הקיץ, שנוחת יתוש על השולחן במהלך הסעודה, ויש להסתפק, האם מותר להורגו על ידי שיתן עליו מכה, כשעומד על השולחן, כשהמטרה שלו היא למנוע חשש שהיתוש יכנס לתוך המאכל, כשהוא לא יבחין בדבר, ויבוא חלילה לאוכלו ויעבור על כמה לאווין, או שמא אסור להורגו כיון ששולחנו דומה למזבח. תשובה. אם יש צורך להרוג את היתוש, על מנת שלא יכנס לתוך המאכל, ואין דרך אחרת להרוגו אלא על גבי השולחן, מסתבר שמותר, דכיון שיש צורך בזה ממילא אינו בזיון לשולחן. וגיסו הגר"ח קניבסקי שליט"א, הביא לזה ראיה מדאמרינן במסכת מכות דף ע"ב ע"א כששלמה אמר לבניהו להרוג את יואב, רץ להחזיק בקרנות המזבח, ומבואר בספר מלכים (ב כח לד) שהרגו את יואב על גבי המזבח, אף על גב שאין זה דרך כבוד להרוג ולשפוך דם על המזבח, בכל זאת עשו זאת כי היה בזה צורך, ואם על המזבח מותר להרוג אדם כשיש בזה צורך, כל שכן שעל שולחן שרק דומה למזבח. ועוד שאינו הורג אדם, אלא יתוש, ולכן מותר ואף מצוה להרוג".

ג. מצוה לבצוע על פת שלם.

1. א"ר (סי' קס"ז ס"ק א') – "ובספר תורת חיים בסנהדרין דף ק"ב [ע"ב ד"ה אמר ליה] ... מצוה לבצוע על פת שלם משום דאז מפריש ראשית הפת, אבל כשנחתך ממנה כבר שירים הוא, עוד טעם דשלחן דומה למזבח וכל מעשה המזבח הוצרך להיות שלם בתכלית השלימות, במזבח גופיה אבנים שלימות [דברים כז, ו], הכהן והקרבן מום פוסל בהם, ולכן גם הכוס של ברכת המזון צריך להיות שלם, וכן היין לא יהא פגום וצריך להיות מלא".
2. עי' או"ח סי' קס"ז סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

ד. ישיבה על שלחן.

1. מחמיר.

(א) שלחן הטהור (ראטה, מאמר תיקוני והנהגות השלחן דף קל"ג ד"ה וטראה) – "אמרו שאסור להרוג כינה על השלחן. וכן נכון שלא ליתן עליו מסרק כלל, וכן לא ישב ולא יעמוד על השולחן, וגם לא יניח בניו הקטנים שיעמדו על השולחן, וגם קיבלתי כי זה סכנה ח"ו, והכל בשביל ששלחן דומה למזבח וצריך להתנהג בקדושה, ואז שולחנו מגין עליו מכל רע בזה ובבא, ויקויים בו תערוך לפני שלחן (תהלים כ"ג, ה)".

(ב) הגר"ח ק"צ (שאלת רב ח"א פרק י"א אות ד') – "איפה המקור שאסור לשבת על שולחן מפני שדומה למזבח, והאם זה גם בשולחן שאין אוכלים עליו, דשמעתי שהטעם הוא משום שאוכל כדי לקבל כח לעבוד ה'. תשובה: בספרי קבלה".

עי' הגר"ח ק"צ (דולה ומשקה עמ' ק"ו, הע' רצ"ט) – "שאלה: האם צריך מלהזהר מלשבת על שולחן, שהרי הוא דומה למזבח. תשובה: עיין שו"ת קס"ז דין י'. [וז"ל מרן שליט"א שם: השולחן דומה למזבח שנותן מלחמו לדל, וגם ע"י אמירת ד"ת עליו, ולכן יאמר לפחות איזה מזמור אחר ברכת המוציא, והאכילה דומה לקרבן שאדם אוכל לחזק כוחותיו ועי"ז יהיה בריא וחזק לעבודת השי"ת ולכן אסור להרוג כינה על השולחן. עכ"ל מרן שליט"א. ונראה שרבינו מדמה שכשם שאסור להרוג כינה על שולחן, מטעם ששולחן דומה למזבח, כמו כן אסור לשבת על שולחן מטעם שדומה למזבח, ועדיין צריך להסתפק אם גם שלא בשעת אכילה הוי דין זה שדומה למזבח]."

עי' הגר"ח ק"צ (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ג') – "שאלה: בספר חסידים אות תתק"כ הביא מעשה בילד שפסע על השלחן שאביו היה מניח תדיר ספרו ותמיד כשאכל עליו הסיר קודם הספרים ונענש הילד שנחתך כף רגלו בסכין משום שהניח לבנו לפסוע על השלחן שהיו עליו ספרים. משמע דס"ל דעל סתם שולחן שרק אוכלים עליו ואין עליו ספרים מותר לפסוע, ודלא כפי שמקובל שאסור לישב על השולחן שאוכלים משום שדומה למזבח. תשובה: אין ראיה שמותר, רק ששם שהניח גם ספרים נענש ביותר".

עי' הגר"ח ק"צ (סגולות רבותינו, ענינים שונים שאלה י"ח) – "האם יש איזה איסור או ענין להמנע מלשבת על שולחן שאוכלים או שלומדים עליו (בשעה שהשולחן נקי ופנוי). תשובה יש ענין".

(ג) רבבות אפרים (ח"ג סי' תפ"ו, ח"ו סי' צ"ה [לשונו מובא לעיל]) – "נכנסתי לבקר אצל אחד וראיתי שישב על השולחן. והסברתי לו שהיום השולחן דומה למזבח, וע"ז מקריבין קרבנות, ועל השולחן שמים ספר ללמוד, ואין זה מן הכבוד לשבת עליו. ושמע לי וירד, ונראה דיש לנהוג כבוד בשולחן".

(ד) עי' ברכת יהודה (ח"ד או"ח סי' י"ז) – "מ"ש שם להקל בזה לשבת ע"ג השלחן שלא בשעת אכילה, לא כן אנכי עמדי. אלא שיש איסור בזה בכל אופן, אף שלא בשעת אכילה. וכן מוכח ... המורם מכל האמור: מ"ש הפוסקים שלא לנהוג בדבר של בזיון על השלחן כגון להרוג כינה ע"ג, או לשבת על השלחן, הוא אף שלא בשעת האכילה, אא"כ יש צורך בדבר, וכן הוא מנהג העולם".

(ה) הרי"צ רבינוביץ (קובץ זרע ברך עמ' תשמ"ח אות ו') – "השלחן דומה למזבח ... ומכאן מנהג העולם להקפיד שלא לשבת על גבי שלחן, שהרי כהנים בעבודתם לא ישבו על גבי המזבח מעולם, שזהו כבודו, ופשוט. ואף אם תמצא לומר דאין זה הטעם להא דקפדינן שלא לשבת על שלחן, הרי דחלילה מלבטל זאת או ללגלג על כך. ועיויין בשו"ת הרשב"א (סי' ט') ...".

2. מראי מקומות – מנהג ישראל תורה (סי' ק"ע אות י"ד ד"ה והנה), דף על הדף (ברכות דף נה.).

(א) הגר"ח זצ"ל (דולה ומשקה עמ' ק"ו) – "שאלה: כתב לי רבינו שליט"א לענין ישיבה על שולחן, שיש מקום לאסור מדין שולחנו של אדם כמו מזבח. וצ"ע האם לפי"ז צריך גם להזהר, **מלהניח נעלים על השולחן**, או לא. תשובה: אולי".

הגר"ח זצ"ל (עלי שי"ח עמ' רע"א אות ה') – "שאלה: האם החזו"א זצ"ל היה מקפיד לגבי שולחן שאוכלים עליו לא לשבת או לעמוד עליו. ומה לגבי שולחן שלא אוכלים עליו. תשובה: לא שמעתי".

הגר"ח זצ"ל (סגולות רבותינו, ענינים שונים שאלה י"ט) – "האם מותר לישב על שולחן במשרד [המשמש] לעניני חולין, שאינו לאכילה ולימוד תורה. תשובה: אולי".

הגר"ח זצ"ל (סגולות רבותינו, ענינים שונים שאלה כ') – "שולחן המונח בפנית הבית, ומשתמשים בו לאכילה לעיתים רחוקות, האם מותר להניח עליו נעליים וכדומה, באופן שצריכים לנקות את המקום וכדומה (או מסיבה אחרת), או יש להמנע מזה. תשובה: כדומה שלצורך מותר אבל לא דבר מגונה (עיין שונה הלכות סימן קסז דין י)".

הגר"ח זצ"ל (שערי שיח עמ' ק"מ תשובה שס"ג) – "שאלה: עמוד [סטענדר] המיועד ללימוד ומניחים עליו ספרים, האם דינו כשולחן ויש לנהוג בו כבוד [כגון שלא להושיב עליו תינוק וכדומה]. תשובה: כן".

הגר"ח זצ"ל (לחושבי שמו עמ' רי"ז תשובה כ') – "שאלה: האם מותר להניח תינוקים על השלחן. תשובה: אין ראוי".

(ב) שו"ע המקוצר (סי' כ"ט סעי' כ"ה, הע' ל"ח) – "יש אומרים שאין לעמוד או לשבת על השולחן, מטעם שאמרו חז"ל שהשולחן דומה למזבח. [שולחן הטהור למהר"א ראטה במאמר תיקוני והנהגות השולחן דף קל"ג, ומביאו גם בשו"ת רבבות אפרים חלק ו' סימן צ"ה. ומפני שלא נזכר זה בפוסקים ושאר רבונות הקודמים (והרב המחבר הנזכר נלב"ע בשנת ה'תש"ז, זיע"א), העליתי בלשון יש אומרים. גם יש להעיר קצת על דבריו, ולפיכך אעתיק לשונו תחילה, אמרו שאסור להרוג כינה על השולחן. וכן נכון שלא ליתן עליו מסרק כלל. וכן לא ישב ולא יעמוד על השולחן, וגם לא יניח בניו הקטנים שיעמדו על השולחן. וגם קיבלתי כי זה סכנה ח"ו. והכל בשביל ששולחן דומה למזבח וצריך להתנהג בקדושה, ואז שולחנו מגין עליו מכל רע בזה ובבא, ויקויים בו (תהלים כ"ג, ה') תערוך לפני שולחן ע"כ. והנה מה שכתב בלשון אמרו, אינו נמצא בדברי חז"ל, רק הוא בספר חסידים סימן ק"ב [וע"ע שם בסימן תתק"כ], והביאו המג"א סימן קס"ז ס"ק י"ג ושאר אחרונים שם. וקאי רק על העניין הראשון של הריגת כינה על השולחן, ומשם ואילך דברי בעל שולחן הטהור נבנו. וגם עניין זה עצמו של הריגת כינה, אף דנקטו כולם בלשון איסור, מ"מ בעל קיצ"ש"ע בסימן מ"א סעיף ו' נקט בלשון 'טוב ליזהר' ונראה דסבירא ליה דלשון אסור לאו דוקא וכמו שמצינו בכמה דוכתי, ואחריו נמשכתי לעיל סימן כ"ח סעיף ט'. וע"ע ביוסף אומץ להר"י יוזפא דף רע"ח, ובספר מנהג ישראל תורה סימן ק"ע אות י"ג".

(ג) מעדני אשר (ברכות סי' ד') – "**מרגלא בפי העולם** דאסור לישב על שולחן מפני שדומה למזבח. ויש לעיין אם יש לזה מקור ... יוסף אומץ (יוזפא) סי' ס"ד כתב בזה"ל 'אסור להושיב או להעמיד תינוק על הסטנדר שמשמין עליו מחזורים ותפילות שמיחד לקדושה וכו'. ואפילו על השלחן שאוכלין עליו כתב בספר חסידים שאסור" עכ"ל. וצ"ע איה מקום כבודו של ספר חסידים אליו כיון, ואדרבא היוסף אומץ עצמו (ח"ב סדר הלימוד בעצמו, עמ' רע"ח) דייק איפכא בספר חסידים, דז"ל ... יוסף אומץ ... סוף דבר שלא מצאתי מקור ברור לאסור ישיבה על שולחן, אך לא ראינו אינה ראייה".

ה. עמידה על שלחן.

1. מחמיר.

- (א) **שלחן הטהור** (ראטה, מאמר תיקוני והנהגות השלחן דף קל"ג ד"ה ותרעה) - לשונו מובא לעיל.
- (ב) **רבבות אפרים** (ח"ו סי' צ"ה) – "בשולחן הטהור ... ואם כן יש לנו מקור דלא לשבת ולא לעמוד על השולחן".
- (ג) עי' **הגר"ח זצ"ל** (צהר ח"א עמ' ס"ט אות כ"ז, עי' עלי שי"ח עמ' רע"א אות ה') [לשונו מובא לעיל] – "שאלה: האם מותר לעמוד על שולחן שאין עליו ספרים או לא. תשובה: עפ"י קבלה אין ראוי".
- (ד) **פסקי תשובות** (סי' קס"ז אות ו') – "ובשם ספר חסידים (סי' תתק"כ) שלא להניח לילדים לפסוע על השלחן".
- (ה) **חינוך הבנים כהלכתו** (פרק כ"ו סעי' כ"ה) – "יש ליזהר שלא יפסעו הקטנים על השלחן, ויש בזה משום סכנה". מיקל.

(א) **הרי"צ רבינוביץ** (קובץ זרע בדרך עמ' תשמ"ט אות י"ג) – "דאין מקפידים שלא לעמוד על שלחן כשאין מונחים עליו ספרי קודש, וכמו דנהגו בני עליה בחצרות הצדיקים בעידנא דחדוותא לרקוד על גבי השולחן - ולא אמרינן דהכהנים רק הלכו על גבי המזבח אך לא רקדו עליו".

3. מראי מקומות – שו"ע המקוצר (סי' כ"ט סעי' כ"ה, הע' ל"ח, לשונו מובא לעיל), שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ז סעי' ב').

- (א) **ס' חסידים** (סי' תתק"כ, הגי' לפי הפירוש שם) – "ילד אחד עמד לפסוע על השלחן שאביו היה משים תדיר ספריו עליו ולא יחדו רק לספרים לבד ובכל יום ספרים עליו ורק כשרצה לאכול עליו לחם לקח הספרים מעליו עד שאכל ועמד הילד על השלחן וירד ונחתך כף רגלו בסכין, אמר אביו פשעי גרם שהנחתי לבני לפסוע על השלחן שהיו עליו ספרים".
- (ב) **יוסף אומץ** (ח"ב סדר הלימוד בעצמו, עמ' רע"ח) – "בסימן תתקכ"ב כתב בס"ה ילד עמד על השלחן שהיו ספרים תדירים עליו רק שבשעת אכילה הסיר הספרים ונחתך רגל הילד ההוא ואמר אביו שנענש מפני עמידתו על השלחן, ומשמע מזה שבשלחן סתמא אין איסור, אכן בספר היראה דר"י כתב אל תהרוג כנה על השלחן שהוא מזבח מפני שהשלחן דומה למזבח".

ו. להעביר תינוק מעל גבי השלחן.

1. **נוהג בחכמה** (מערכת יונקי שדים עמ' ק"א), הו"ד **בשמירת הגוף והנפש** (מילואים על סי' פ"ז הע' ג') – "עוד נזהרים הנשים שלא להעביר הבן בהיותו יונק על שולחן שאוכלים עליו, וגם זה בכלל ההזיות שיש בידם. וגם אם יש טעם לדבר **דשולחן דומה למזבח** וצריך נקיות הרבה, ואפשר בשיעבירו היונק על השולחן יטיל מים על המאכלים ויפסידם, וכמה דברים הזהירונו שלא לעשותם משום נקיות".

2. הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ה') – "איפה המקור שאסור להעביר תינוק מעל השולחן (ר"ל שהיושבים בשולחן לא יעבירו תינוק לאלו שיושבים ממול). תשובה: העולם מקפידין (ועי' ביוסף אומץ סי' ס"ד)".
3. מראי מקומות.
- (א) מהר"ם מרוטנבורג (דפוס קרימונה סי' קמ"ה) – "ומעשה אירע בקולא שנשבר ארון הקודש ושל אבנים היה, וצוה מו' רבי אליעזר לפנות כל עפר הארון אל גומא אחת ולכסותו בעפר, וכן עשו. וכן הורה בשם רבי אליעזר ממיץ שכתב כן בספר יראים [סי' שפן]. ואמר שאותן ספסלים שמושיבין בהם נערים בבית הכנסת, שאין הבעלים רשאים לחזור ולהוליכין לבתיהם לישב עליהם, וכן הורה. ואף על פי שנותנין אחרים המוטבין מהן תחתיהן אין לשנותן מקדושתן, והמחמיר תבא עליו ברכה".
- (ב) יוסף אומץ (סי' ס"ד) – "אסור להושיב או להעמיד התינוק על השטענדי"ר ששמימין עליו מחזורים ותפילות שמויחד לקדושה. וכתב ר' אליעזר ממיץ אותן הספסלים שמושיבין עליהם נערים בבית הכנסת שאין הבעלים רשאים לחזור ולהוליכין לבתיהם לישב עליהם, ואף על פי שנותנין אחרים המוטבין מהן תחתיהן אין לשנותן מקדושתן והמחמיר תבא עליו ברכה, ואפילו על השלחן שאוכלין עליו כתב בספר חסידים שאסור".
- (ג) הגר"ח זצ"ל (סגולות רבותינו, ענינים שונים שאלה ל') – "מה מקור החשש שלא להושיב ילד על גבי שולחן. והאם יש לחוש לזה. תשובה: לא ידוע לי".

ז. כששוטפים את הריצפה האם ראוי לא להניח את הכסאות על השלחן.

1. מיקל.

(א) חשוקי חמד (מנחות דף כח:) – "תשובה כתב הרמ"א (סימן קסז סעיף ה'): מצוה להניח על כל שלחן מלח קודם שיבצע, כי השלחן דומה למזבח ... ועל פי זה הביא בשער הציון (ס"ק כו) ... יעוין עוד בספר חסידים (סימן תתקכ) ... ויעוין עוד בשל"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה, קנה) שכתב: ומאחר שהשלחן הוא בסיס לדבר שבקדושה, צריך להיות מכוסה ובנקיות, ויתנהג בצניעות לכבוד הקדושה שמוריד במעשיו הטובים, בכוונתו הזכה. וכשם שהקרבת היה לה' אשה ריח ניחוח, ואחר כך נהנים קצת החצונים באברים ופדרים, שפירשו בזה פרשת תרומה שהעשן היה מתעקם לצד צפון, כן יתנהג בשלחן, ירחיק מעליו קיא צואה, היא הקליפה, עכ"ל. ואחר שמצינו שיש להיזהר מאוד בכבוד השלחן, מעתה יש לשאול, כששוטפים את הרצפה, האם ראוי לא להניח את הכסאות על השלחן, משום שהשלחן דומה למזבח. ונראה שכסא הוא לא דבר של בזיון, אלא הוא כלי ככל שאר הכלים, וכשם שמותר להניח על השלחן פטיש וצבת ומפתחות ובגדים, כך אפשר להניח עליו כסא. אכן כל זה כאשר מניח אותו בדרך שכיבה, כשצדי שהם בדרך כלל נקיים על השלחן, אבל יש לדון האם מותר להניחו כאשר רגליו על השלחן, מאחר ובדרך כלל רגלי הכסא הם מלוכלכים, כי נוגעים באבק ובחול, ופעמים שבימות החורף יש עליהם בוץ, ולכן יש מקום לומר שכשם שאסור להרוג כינה על השלחן, מפני שהוא מאוס, כך יש להקפיד להניח את הכסא כשצדדיו של השלחן ולא על רגליו. ולענין מעשה ראיתי בספר כשחר אורח (עמוד ח סעיף כד) שהרב אהרן י. נוב שליט"א, שאל שאלה זו את מרן ראש הישיבה בעל אילת השחר זצ"ל והשיב לו 'זה לא ממש מזבח' [כלומר אף שעל המזבח עצמו אסור להניח כסא, אבל שלחן שלנו אינו מזבח ממש] ואח"כ הוסיף מה שהשלחן דומה למזבח זה כשמארח אורחים, ועניים, ויושבים אצל השלחן (רש"י סוף חגיגה) אבל אם הוא אף פעם לא מזמין אורחים עניים, אוי למזבח שכזה, עכ"ל. היוצא מדבריו שעל הבימה שעליו קוראים בתורה, ותוקעים שופר ועושים הקפות מסביבו אסור, אבל על השלחן שלנו מותר, וכן שמעתי מגיסי מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א שהדבר מותר. אכן למעשה נראה שאם זה שלחן שרוב תשמישו עומד ללימוד תורה, או לאכילה של עמלי תורה, אזי אם הרגלים של הכסאות מלוכלכות והם יטנפו את השלחן, אין ראוי להניח הרגלים על השלחן, למרות שמעיקר הדין אין בזה איסור".

ח. נוהגים לכסות הסכין בשעת בהמ"ז.

1. מג"א (סי' ק"פ ס"ק ד'), גר"ז (שם סעי' ו'), ערה"ש (שם סעי' ה'), מ"ב (שם ס"ק י"א) – "לכסות הסכין. בב"י ב' טעמים האחד דברול מקצר ימי האדם ואינו דין שיהיה מונח על השלחן שדומה למזבח שמאריך ימי האדם דע"כ כתיב לא תניף עליהם ברזל וע"כ אחר שגמר אכילתו ורוצה לברך בהמ"ז מכסה הסכין וטעם שני בשם רבינו שמחה לפי שפעם אחד הגיע אחד לברכת בונה ירושלים ונזכר חורבן הבית ותקע סכין בבטנו וע"כ נהגו לסלקו בשעת ברכה".
2. עי' או"ח סי' ק"פ סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

ט. זריקת פרוסת המוציא.

1. מחמיר: ביזוי אוכלין, בזיון מצוה.
- (א) לבוש (סי' קס"ז סעי' י"ד) – "מכל מקום לא יזרוק הפרוסה משום ביזוי אוכלים: הג"ה ועיין לקמן סימן קע"א סעיף א': וגם אינו לכבוד למקבל הפרוסה שיתן לו דרך זריקה".
- (ב) פמ"ג (סי' קס"ז א"א ס"ק ל"ח) – "פת אע"ג דלא ממאס אסור לזרוק. ועיין לבוש שם [סעיף א'] יש מתירין אם אין נמאס, אבל בהמוציא י"ל דהוה בזיון מצוה".
- (ג) גר"ז (סי' קס"ז סוף סעי' כ"א) – "ויזהר הבוצע שלא יזרוק חתיכת המוציא לפני המסובין שאסור לזרוק הפת אפילו על השולחן כמו שיתבאר בסי' קע"א".
- (ד) מ"ב (סי' קס"ז ס"ק פ"ח) – "הבוצע נותן. אבל לא יזרוק חתיכת המוציא על השלחן לפני האורחים אפילו אם לא נמאס המאכל ע"י הזריקה כמו שיתבאר בסימן קע"א ועוד כיון שהיא פרוסת המוציא הוי בזיון מצוה".
- (ה) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק י"ד סעי' ל"ד) – "וכתבו האחרונים שלא יזרוק חתיכת המוציא על השלחן לפני האורחים אפי' אם לא נמאס ע"י הזריקה, ובפרט בפרוסת המוציא דהוי בזיון מצוה, ונראה דהיינו זריקה ממש דשייך בו ענין בזיון, אבל הטלה מועטת בדרך הושטה אין קפידא".

2. מיקל, יכול לזרוק פרוסת המוציא.

א) עי' הגר"ח צאנז'ר זצ"ל (סי' קע"א על מג"א ס"ק א') – "ונ"ל מאחר דבה"ג (הלכות קידוש י"ד ע"ד) והרי"ף (ל"ז ע"ב) והרמב"ם (פ"ז מברכות ה"ט) ורש"י והרשב"א (ברכות נ' ע"ב) מקילין, במידי דרבנן נקטינן כוותיה, והתוספות הוי יחיד בדבר, ורשאי לזרוק פרוסת המוציא על השלחן דלא ממאסו וכן עמא דבר, ומ"מ בעל נפש יחוש לעצמו".

ב) התעוררות תשובה (סי' קל"ב) – "ראיתי לרב האי גאון מרן אבא [בעל הכתב סופר] זצ"ל שהיה נוהג כשבירך בשבת ויו"ט על לחם משנה היה מכוון להוציא את בני ביתו, והמה מכווין לברכתו ויוצאים בברכתו, וכשחילק מהלחם משנה היה זורק להיושבים בשלחן פרוסת המוציא. ותמהתי הא הלכה רווחת בגמרא ובפוסקים במסכת ברכות (נ' ע"ב) שאין זורקין אוכלים ובפרט בפת שהגם שבזריקתו אינו נמאס מ"מ יש ביזוי בזריקתו, כדאיתא בשו"ע או"ח (סי' קע"א סעי' א') ובמג"א (סק"א). ונח דעתי לפי מה דאיתא במג"א (סי' רע"ד סעי' ק"א) ... והנה שולחנו של אדם דומה למזבח, והובא בשו"ע (סי' קס"ז סעי' ה') דמה"ט יש להביא מלח קודם שיבצע על הפת עיי"ש ברמ"א, ומטעם זה ג"כ נהגו לכסות הסכין בשעת ברהמ"ז כדאיתא בשו"ע (סי' ק"פ סעי' ה') עיי"ש בטו"ז (סעי' ק"ג) ובמג"א (סעי' ק"ד), ובתו"ח (שם) כתב דמטעם זה בעינן שיהי' הפת שלם קודם שיברך, דכמו דבכל מעשה המזבח הוצרך להיות שלם, והיינו אבני המזבח, והקרבן שמקריבין עליו מום פוסל בו, לכן גם הלחם שהוא עיקר הסעודה ודמיו לקרבן ג"כ צריך להיות שלם עיי"ש, והנה מה שהבעלים אוכלים הוא בבחינת קדשים קלים שהבעלים אוכלים, והמוציא הוא כנגד אימורים חלק גבוה, ולכן מרשימים ובחול חותכים קצת קודם הברכה להפריש ולהזמין חלק לגבוה, ואיתא בספרים דיש לאכול פירורים המתפקעים ונופלים בשעת חיתוך המוציא, דהמה כמו אימורים שנפתקעו מעל גבי המזבח, והרי מצות הקטרה הוא בזריקה כדאיתא ברמב"ם הל' בית הבחירה (פ"ב הל' י"ג) ובכ"מ שם, לכן פרוסת המוציא שהמה בבחינת אימורים זורק אותם וזה כבודם של פרוסת הנ"ל, והרי כל טעם שאין זורקין הוא משום בזיון, ואדרבה זהו כבודו כמו אימורים למזבח, זכיתי ליישב דעת קדושים בעזה"י בטוב וק"ל".

ג) הגריש"א זצ"ל (שיעורי מרן ברכות דף נ:): – "והנה בליל שבת כשמחלקים פרוסת המוציא יש שזורקים אותה לעבר המסובין, ולהאמור הרי אסור. אכן הכתב סופר מעיד שאביו החת"ס היה זורק את פרוסת המוציא לעבר המסובין. והכת"ס אינו מבאר טעמו של דבר. ואולי ס"ל דדוקא כשרוצה לסלקה מכאן, אסור להשליכה, שדוחה אותה ממנו דרך בזיון. משא"כ כשזורקה כדי שיקבלו אותה המסובין, אין בזה בזיון כלל".

3. מראי מקומות – עץ השדה (סי' י"ח סעי' ב'), ברכת השם (סי' ג' סעי' כ"א).

י. פרוסת המוציא: האכלתו לבהמה או עכו"ם.

1. מחמיר.

א) בן איש חי (שנה א' פר' אמור אות י"ב, עי' פר' שלח אות ב') – "לא יתן לבהמה חיה ועוף אפילו הטהורים מן הלחם שבירך עליו המוציא, ולטמאים לא יתן לחם ושום מאכל מן הבא על השלחן כלל, וכן יזהר שלא יתן לעכו"ם מאכל מן השלחן, ואפילו ישמעאלי שאינו עובד ע"ז, ורק אם יש חשש איבה לית לן בה, מפני שהשלחן עומד דוגמת המזבח דשלחנו של אדם מכפר עליו, לכן יזהר בזה".

2. עי' או"ח סוף סי' קס"ז, לשיטות ומראי מקומות.

יא. צריך שלשה בני אדם לברך זימון.

1. בן איש חי (שנה א' הקדמה לפר' קרח) – "ולכן השלחן שהוא דוגמת המזבח שמקריבין עליו קרבנות אין עושין עליו ברכת זימון פחות משלשה, דמפורש בדברי רבינו האר"י ז"ל בשער טעמי המצות פרשת עקב וז"ל דע כי הסט"א עומד על השלחן כנז' בזוהר פ' תרומה ויכול אז לשלוט יותר משאר זמנים, ובפרט בהיות האדם יחידי ואין שם שלשה אנשים כדי לברך ברכת זימון, כי ברכת זימון מסלק הסט"א משם כנז' בפרשת בלק בעובדא דההוא ינוקא וכו' עכ"ל ע"ש. ולפי האמור נמצא מובן היטב למה צריך שלשה בני אדם לברך זימון כדי לדחות הסט"א, והרי היא ממש כמו ענין העבודה שצריך ג' מיני אדם לדחות הקליפות שהם כהנים לויים ישראלים. ובזה יובן בס"ד הטעם שפיר למה ארז"ל כל המברך בהמ"ז בכונה אין שולט בו לא אף ולא שצף ולא קצף, נקטו ג' לשונות אלו כנגד ג' קליפות הנז', ובזה מובן הטעם למה בהמ"ז מן התורה היא שלשה ברכות שהיא כנגד ביטול ג' קליפות הנז', ובזה מובן הטעם דאין מניחים כלי ריקן על השלחן בעת בהמ"ז והיינו כדי שלא יתאחזו הקליפות שם כי הם כלים ריקים, ולכן כל דבר ריקן יהיה להם אחיזה בו יותר שדומה להם".

א) לענין 'שלא להניח כלים רקים בשלחן בשעת ברכת המזון' - עי' או"ח סי' קפ"ג סעי' ג' [עיטוף], לשיטות ומראי מקומות.

יב. טעם לאכילת מאכלי חלב בשבועות.

1. רמ"א (או"ח סי' תצ"ד סעי' ג') – "ונ"ל הטעם שהוא כמו השני תבשילין שלוקחים בליל פסח, זכר לפסח וזכר לחגיגה, כן אוכלים מאכל חלב ואח"כ מאכל בשר וצריכין להביא עמהם ב' לחם על השלחן שהוא במקום המזבח, ויש בזה זכרון לב' הלחם שהיו מקריבין ביום הבכורים".

2. עי' או"ח סי' תצ"ד, לעוד טעמים.

יג. שאין לקצוץ חתיכת עץ מהשלחן.

1. אלף המגן (על מטה אפרים סי' תר"ו ס"ק י"ח בהג"ה ב') – "כתוב ברש"י הישנים (בירמי' י"ז) עה"פ בציפורן שמיר בשם ס' סוד משרים לחתוך מהשלחן אחר נטילת הצפרנים ולשרוף אותו יחד עם הצפרנים. וכ' ע"ז הרב הגאון בעל מע"ס בס"פ פ"ע או"ח סי' ר"ס סק"ז דאין לעשות כן משום דהשלחן דומה למזבח כמבואר בש"ס (ברכות נ"ה ע"א) ואין לפגמו אכן מה שנוהגין לחתוך איזה

- דבר אחר נטילת הצפרנים. אף שאמרו שם בש"ס (נדה י"ז ע"א) ולא היא לכו"ע חיישינן וא"כ אינו מועיל. מכל מקום מילתא דאפשר בלא טורח עבדינן עיי"ש.
2. פסקי תשובות (סי' ר"ס הע' פ"ח) – "ובמטה אפרים סי' תר"ו סעי' ח' שאין לקצוץ חתיכת עץ מהשלחן כי השלחן דומה למזבח ואין לפוגמו".

יד. מראי מקומות.

1. ילקוט יוסף (או"ח סי' ב' סוף אות י"ז) – "וראוי להביא כאן מעשה נורא מהרב רבי ישראל נאג'רה, בעל מחבר הפיוט קה רבון עלם, כאשר היה מזמר בקול נעים את הזמר הנז', היו באים מלאכים מעולם העליון לשמוע הזמר שלו, ומתקבצים על שלחנו כבמזמורי חתן וכלה, ופעם אחת בקיץ ישב בעת סעודת שבת וזימר הזמר הזה, והיה חום גדול, והסיר הכובע העליון וישב בכובע התחתון אדום כמנהג הספרדים, והיו זרועותיו מגולות מפני החום, וקל מן שמיא נפל ברחו לכם מאצל האיש הזה, שממעט בכבוד שמים, שאינו יושב בכבוד על השלחן אשר לפני ה' ותיכף פרחו כולם, והלכו מהשלחן שלו. והאר"י ז"ל היה רואה מביתו את המראה הגדול הזה, [כי ישב גם כן בעיר צפת, רק לא היה מתלמידיו], ושלח האר"י הק' אליו וגילה לו סודו אשר עבור זה שהסיר כובע העליון, עברו המלאכים מהשלחן שלו, כי שלחן דומה למזבח, ואכילה כמו קרבן, ואין זה כבוד לישב בכובע התחתון לפני קונך, וחרד חרדה גדולה, קישט את עצמו וישב בכבוד וחזר לשורר כבראשונה. ומעת הזאת היה נזהר מלעשות כך, וחזרו מלאכי השרת להתקבל כבתחלה. ובזמן קרוב היה נצרך מנין להאר"י ז"ל לצורך ענין גדול, ולא היו רק ט' מתלמידיו, ואמר רבי חיים ויטאל, כאשר ר' ישראל הנ"ל אדם גדול כזה שהמלאכים הולכים אליו לשמוע הזמר שלו, נשלח לקרוא אותו לצרפו למנין, והשיב האר"י הק' אשר זה בלתי אפשר, כי עדיין יש עליו למעלה רוגז שהסיר הכובע העליון בעת האכילה, כל זה איתא בכתבי האר"י ז"ל".

ז. אין להסיר המפה והלחם עד אחר ברכת המזון.

- א. עי' או"ח סי' ק"פ סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.
ב. צריך לשייר פת על השולחן - עי' או"ח סי' ק"פ סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

ח. לכסות הסכין בשעת ברכת המזון.

- א. עי' או"ח סי' ק"פ סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

ט. שאינו מברך ברכת המזון במקום שאכל.

- א. משנה (ברכות דף נא:) – "מי שאכל ושכח ולא בירך, בית שמאי אומרים: יחזור למקומו ויברך, ובית הלל אומרים: יברך במקום שנזכר".

1. גמרא (ברכות דף נג:) – "מי שאכל וכו'. אמר רב זביד ואיתימא רב דימי בר אבא: מחלוקת בשכח, אבל במזיד דברי הכל יחזור למקומו ויברך. פשיטא, ושכח תנן. מה דתימא: הוא הדין אפילו במזיד, והאי דקתני ושכח - להודיעך כחן דבית שמאי, קמשמע לך. תניא, אמרו להם בית הלל לבית שמאי: לדבריהם, מי שאכל בראש הבירה ושכח וירד ולא ברך, יחזור לראש הבירה ויברך. אמרו להן בית שמאי לבית הלל: לדבריהם, מי ששכח ארנקי בראש הבירה, לא יעלה ויטלנה. לכבוד עצמו הוא עולה לכבוד שמים לא כל שכן. הנהו תרי תלמידי, חד עביד בשוגג כבית שמאי ואשכח ארנקא דדהבא, וחד עביד במזיד כבית הלל ואכליה אריא".
2. "מי שאינו מברך בהמ"ז במקום שאכל אינו בא לקבורה, כ"כ המקובלים" – ס' זכירה (עניני ברכת המזון ד"ה כתב), תו יהושע (שמירת גוף ונפש אות צ"ט), שמירת הנפש (אות ר"ט), שמירת הגוף והנפש (סי' ל"ח סעי' א').

סכנה: עניני שתייה

א. ציורים.

א. ציורים.

א. גילוי.

1. עי' לעיל סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

ב. לקדש על יין מגולה: מצד הקריבהו נא לפחתך.

1. עי' או"ח סי' ער"ב סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

ג. מים אחר דגים.

1. עי' לעיל סעי' ג', לשיטות ומראי מקומות.

ד. שתיית מים בשעת התקופה.

1. עי' לעיל סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

ה. הכנסת משקים לבית הכסא.

1. עי' לעיל סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

ו. משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה.

1. מתחייב בנפשו ודמו בראשו - עי' לעיל.

ז. שתיית מים של שיורי רחיצה.

1. קשה לשכחה - עי' לקמן.

ח. שתיית מים מרובים.

1. האם קשה לשכחה - עי' לקמן.

ט. השותה מאמת המים העוברת בבית הקברות.

1. קשה ללימוד - עי' לקמן.

י. שתיית מים בין מנחה למעריב: בין השמשות.

1. עי' סי' רצ"א סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

יא. לשתות מים מן הנהרות בלילה.

1. דמו בראשו - עי' לעיל.

יב. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' מ' - סי' נ"ג).

סכנה: עניני שינה

[א] ציורים.
[ב] לישן יחידי.

[ג] תינוק שצוחק באמצע השינה.
[ד] שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.

[א] ציורים.

ד. הליכה ד' אמות אחר אכילה קודם השינה.
1. עי' לעיל.

א. קריאת שמע על מטתו: המפיל.
1. עי' או"ח סי' רל"ט, לשיטות ומראי מקומות.

ה. להניח מלבושיו תחת מראשותיו.
1. קשה לשכחה - עי' לקמן.

ב. אוכלים ומשקים תחת המטה.
1. רוח רעה שורה עליהן - עי' לעיל.

ו. שינה בנעלים.
1. קשה לשכחה - עי' לקמן.

ג. הלך בבית הקברות.
1. מתחייב בנפשו ודמו בראשו - עי' לעיל.

[ב] אסור לישן בבית יחידי - או"ח סימן רל"ט.
א. מקור.

1. שבת (דף קנא:) – "אמר רבי חנינא: אסור לישן בבית יחידי, וכל הישן בבית יחידי אחזתו לילית".

ב. ראשונים.

1. הו"ד – רי"ף (שבת דף סה:), לשונו מובא לקמן, רא"ש (שבת פרק כ"ג סי' י"ג, לשונו מובא לקמן), ראב"ה (סי' שס"ו, לשונו מובא לקמן), ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה, קמ"א-א', לשונו מובא לקמן), סמ"ג (עשה ע"ט, לשונו מובא לקמן), סמ"ק (מצוה קע"א, לשונו מובא לקמן), מהרי"ל (מנהגים, ליקוטים אות נ"ח, "אמר דכל אדם יזהר בעצמו שלא ילין יחידי בחדר, וכן הוא היה רגיל ללין נער אחד בחדר משכבו").
2. ל"מ – רמב"ם, טור.

ג. פוסקים.

1. הו"ד – מג"א (סי' רל"ט ס"ק ז', לשונו מובא לקמן), פ"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט'), באה"ט (או"ח סי' רל"ט ס"ק ו'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ו', לשונו מובא לקמן), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ז'), מ"ב (סי' רל"ט ס"ק ט', לשונו מובא לקמן), ערה"ש (או"ח סי' רל"ט סעי' ז', יו"ד סי' קט"ז סעי' י"ח, לשונם מובא לקמן), דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו), כף החיים (או"ח סי' רל"ט ס"ק י"ז), חלקת יעקב (ח"ג סי' י"ז, או"ח סי' נ"ז אות א'), אור לציון (ח"ב פרק מ"ו אות ס"ז), יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות מ"ד, לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד), חלקת בנימין (ס"ק נ"א).
2. מראי מקומות – הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט), מנחת יצחק (ח"ט סי' י"ח), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד הע' א' ד"ה והנה).
א) אור יצחק (ח"א או"ח סי' ס"ב) – "למעשה עניין זה לא ברור כל כך בזמן הזה, וכבר כתב המ"ב בשער הציון סי' רל"ט ס"ק י"ז שהעולם מקילין בזה".

ד. נשים.

1. מחמיר, אין לחלק.
א) כף החיים (סי' רל"ט ס"ק י"ז) – "ואין חילוק בזה בין איש לאשה כי גם באשה מתדבקים החיצונים אם היא לבדה ומזיקים אותה".
ב) הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא ח"מ עמ' ס"ג טור ג') – "שאלה: ראיתי באחרונים שנסתפקו האם נשים ג"כ בכלל איסור לישן יחידי. תשובה: כמדומה שכן".
ג) הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ' ד"ה ואין) – "ואין לחלק בכך זה בין איש לבין אשה, ואף האשה לא תישן בבית כשהיא לבדה".
ד) פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י' ד"ה ונשים) – "ונשים בכלל האיסור לישן יחידי וכן קטנים".
2. מיקל.

א) עי' אשל אברהם (בוטשאטש, סי' רל"ט על מג"א ס"ק ז') – "אולי ... לא שייך כן גבי נקבה, כי לא אמרו אודות כוחות חיצונים [דדוכרא] שיהיה מהם ממש. רק אמרו במה שהחשש לזכרים כבזוהר הק', כי בנקבות אין חשש רק מכוחות דכ"ו [דדוכרא] ובהם לא כתוב תשוקה כל כך כבבחינת ג"ו [נוקבא]. ועל כל פנים מה שכתוב בזוהר הק' וכן הוא במהרי"ל ז"ל, להזהר גם בחדר ללון יחידי, אולי לא שייך כן בהנזכר לעיל".
ב) עי' דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בהגהות).
ג) עי' אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' י"ט) – "אשה אולי מותרת לישן יחידי בבית".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סעי' ג').

ה. קטנים.

1. מחמיר, אין לחלק.

(א) פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י' ד"ה ונשים) – "ונשים בכלל האיסור לישן יחיד וכן קטנים".

ו. תינוק בחדר.

1. אין חשש.

(א) אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' י"א) – "אם יש עמו קטן או קטנה, אפילו תינוק מוטל בעריסה, לא נחשב ישן יחיד בחדר, ואין בדבר פקפוק".

(ב) פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י' ד"ה ונשים) – "והישן בבית עם קטן אפילו תינוק בן יומו שוב אין בו משום ישן בבית יחיד".

ז. עכו"ם בחדר.

1. מראי מקומות – אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' י"ב, "יש להסתפק"), פסקי תשובות (סי' רל"ט הע' ס"ח).

(א) הגרח"ק זצ"ל (מילי מעלייתא אות פ"ט) – "שאלה: כדי לינצל מסכנת שינה בבית יחיד (שבת קנא): האם צריך עוד יהודי שם או מספיק אם יש שם גוי. תשובה: אולי מספיק".

ח. רק בלילה, או גם ביום.

1. רק בלילה.

(א) רי"ף (שבת דף סה:) – "ר' יוחנן אסור לאדם לישן בבית **בלילה** יחיד וכל הישן בלילה יחיד אוחזתו לילית".

(ב) רא"ש (שבת פרק כ"ג סי' י"ג) – "אמר ר' חנין אסור לו לאדם לישן בבית יחיד **בלילה** דא"ר כל הישן יחיד בלילה אוחזתו לילית".

(ג) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ו') – "ואסור לישן בבית יחיד (בלילה) וכל הישן בבית יחיד (בלילה) אוחזתו לילית".

(ד) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ז').

(ה) מ"ב (סי' רל"ט ס"ק ט') – "אחז"ל הישן בבית יחיד **והיינו בלילה** אוחזתו לילית".

(ו) עי' אשל אברהם (בוטשאטש, סי' רל"ט על מג"א ס"ק ז' ד"ה בספר, ד"ה עוד, מהד"ת שם).

(ז) חזו"א (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ה אות ל') – "ביום ישן מרן החזו"א צוק"ל יחיד".

(ח) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ה אות ל') – "וכן ראיתי את מו"ר (שליט"א) צוק"ל ישן ביום יחיד בכל דירתו".

(ט) אור לציון (ח"ב פרק מ"ו הע' ס"ז).

(י) אהלך באמיתך (פרק י"ב הע' ט"ו) – "דעל שינה ביום אין קפידא".

(יא) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות י"ח, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ט) – "בשינה ביום מקילים לישון בבית יחיד".

(יב) אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק כ"ו).

2. גם ביום [שלא גורס 'בלילה'].

(א) ראבי"ה (סי' שס"ו) – "אמר רבי יוחנן אסור לו לאדם לישן בבית יחיד, מפני שאוחזתו לילית".

(ב) ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה, קמ"א-א') – "אסור לישן בבית יחיד".

(ג) סמ"ג (עשה ע"ט) – "גרסינן בפרק השואל (שבת קנא, ב) כל הישן בבית יחיד אוחזתו לילית".

(ד) סמ"ק (מצוה קע"א) – "וגרסינן פרק השואל דף קנ"א הישן בבית יחיד אוחזתו לילית".

(ה) הו"ד באורחות חיים (סוף הל' מעקה) – "ואמרין פרק השואל הישן בבית יחיד אוחזתו לילית".

(ו) מג"א (סי' רל"ט ס"ק ז') – "הישן בבית יחיד אוחזתו לילי (שבת פכ"ג)".

(ז) פר"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט') – "אמר רבי חנינא אסור לישן בבית יחיד, וכל הישן בבית יחיד מפני אוחזתו לילית".

(ח) באה"ט (או"ח סי' רל"ט ס"ק ו').

(ט) ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' י"ח) – "גרסינן בשבת [קנ"א ב] אסור לישן בבית יחיד וכל הישן בבית יחיד אוחזתו לילית".

3. מראי מקומות – רש"ש (שבת דף קנא:), שד"ח (מערכת ש' כלל צ"ה, דברי חכמים סי' פ"ה), דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בהגהות), שיח יצחק (סי' קי"ח ד"ה ואם), כף החיים (או"ח סי' רל"ט ס"ק י"ז), דובב מישרים (ח"א סי' ע"ט), הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד הע' א'), הלכה ברורה (סעי' כ' ד"ה ואם יש, ריש ס"ק י"ט, שעה"צ ס"ק ל"ד).

(א) מחה"ש (סי' רל"ט ס"ק ז') – "ואפשר גם לגרסתנו בגמרא דאמרה סתם הישן בבית יחיד, ג"כ לא נתכוין אלא לאסור בלילה, וסתמא כפרושו בלילה, ונקט סתם הישן כי סתם שינת בני אדם הם בלילה".

(ב) שפת אמת (שבת דף קנא:) – "בגמ' אסור לישן בבית יחיד, ברי"ף גורס בלילה, ועפ"ז י"ל השייכות כאן משום דבליילה שינה מעין מיתה צריך ג"כ שמירה ממזיקין".

(ג) מסגרת השלחן (סי' ל"ג ס"ק ב') – "בלילה או בבית אפל".

ט. חדר או בית.

1. חדר.

(א) מהרי"ל (מנהגים, ליקוטים אות נ"ח) – "דאיתמר אל יישן אדם יחיד בבית ... ואפילו חדר יחיד ובכל מקום שנאמר בית סתם ר"ל חדר".

(ב) מג"א (סי' רל"ט ס"ק ז') – "ובית היינו חדר (מהרי"ל)".

(ג) מקור חיים (חו"י, קיצור הלכות על סעי' א' ד"ה מ"ש בליקוטי).

(ד) באה"ט (או"ח סי' רל"ט ס"ק ו').

- (ה) רא"ג (שבת דף קנא:).
- (ו) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ז').
- (ז) מ"ב (סי' רל"ט ס"ק ט') – "ובית היינו חדר".
- (1) עי' שעה"צ (סי' רל"ט ס"ק י"ז) – "לפי זה הישן בחדרו יחידי, אף שבבית יש אנשים צריך לזהר שלא יהיה נעול רק פתוח לבית, והעולם נוהגים להקל בזה".
- (ח) מהרש"ם (ח"ג סי' רכ"ז) – "ואי הוה נקט לשון בית היינו רק שיהי' לו דין חדר בפ"ע כמ"ש מהרי"ל הובא במג"א סי' רל"ט סק"י בהא דהישן בבית יחידי דבית היינו חדר".
- (ט) כף החיים (או"ח סי' רל"ט ס"ק י"ז).
- (י) חזו"א (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ה אות ל') – "ואף אם היו אנשים בחדר שני והדלת פתוחה לא ישן מרן יחידי בלילה בחדרו. (עי' מ"ב סי' רל"ט שעה"צ אות י"ז)".
- (יא) חלקת יעקב (ח"ג סי' י"ז, או"ח סי' נ"ז אות א').
- (יב) אור לציון (ח"ב פרק מ"ו אות ס"ז).
- (יג) חלקת בנימין (ס"ק נ"א).
2. בית.
- (א) ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' י"ח) – "אפשר דדוקא כשאין בכל הבית מי שישן שם אבל יש בבית עוד אדם אף שישן בחדר לבדו לית לן בה וכן המנהג פשוט".
- (ב) בצל החכמה (ח"ד סי' ע"ו) – "נהגו להקל לישן יחידי בלילה בחדר כשבחדרים האחרים שבאותו בית נמצאים אנשים. אמנם המדקדקים משאירים נר דלוק כל הלילה".
- (ג) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ה אות ו', בענייני יו"ד עמ' ק"ח אות ו') – "אסור לישון בבית יחידי, והעולם נוהגים להקל לישון בחדר יחידי כשאחרים ישנים בחדרים אחרים שבבית".
- (ד) הגרח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק כ"ז אות ח') – "נזהר שלא לישן יחידי בלילה ומקפיד שיהי' אחר עמו בבית אבל אין צריך באותו חדר".
3. מראי מקומות – שד"ח (מערכת ש' כלל צ"ה, דברי חכמים סי' פ"ה), דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו), אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' ח', הע' י"ב), באר משה (ח"ג סי' מ"ה אות ב').
- (א) בצל החכמה (ח"ד סי' ע"ז) – "אסור לישן בבית יחידי, בית דוקא קאמר, וכל שנמצאים אנשים באותו בית בחדרים אחרים, מותר לו לישן יחידי באחד מחדרי הבית, היינו דוקא כשאפשר להכנס מחדר לחבירו מבלי שיצטרך לצאת מן החדר החוצה לרחוב או לחצר ושוב להכנס משם לחדר האחר, אבל אם כדי להכנס מחדר אחד לחבירו צריך לצאת תחילה החוצה ומשם להכנס אח"כ לחדר האחר לפי שמבפנים מובדלים החדרים זה מזה לגמרי, הו"ל כשני בתים הסמוכים זל"ז ונבנים ביחד, דאסור לישן בכל אחד מבתי אלו יחידי. דאטו בערים הגדולות שנבנים שלשים או ארבעים בתים ביחד ברחוב, יהיו כולם נחשבים בית אחד לפי שהם מבחוץ מחוברים זל"ז. א"ו כיון שמבפנים הם נפרדים ומובדלים זמ"ז לגמרי כל אחד ואחד הוא בית דירה לעצמה, ה"נ גם בבית אחד שיש בו חדרים הרבה ולכל חדר כניסה מבחוץ והם נפרדים זמ"ז לגמרי מבפנים כי בפנים אין כניסה מאחד לחבירו הו"ל כולהו בתים קטנים לעצמם, ואם ישן באחד מחדרים אלו יחידי הו"ל ישן בבית יחידי, כי בזה כל הבית אינו אלא חדר אחד בלבד. ואפילו כל החדרים אלו שייכים לאיש אחד בלבד. כי אין הדבר תלוי בבעלים אלא בביתם. ואם לאדם אחד שני בתים זה בצד זה ובבית אחד אין איש ובית השני מלא אנשים, אסור לישון יחיד בבית הריק אף שבצדו יש עוד בית מלא אנשים והוא שייך לאותם בעלים עצמם. וכן לענין בית ועלי', אם מתוך הבית עולין במדרגות אל העלי' וכהך דאיתא (שבת כ"א) אם הי' דר בעלי' מניחה בחלון וכו', כיון שאפשר לעלות מן הבית לעלי' וכן לרדת מן העלי' לתוך הבית מבלי שיצטרך לצאת החוצה, נחשב הכל כבית אחד ומותר לישן בבית יחידי כשיש אנשים בעלי' או להיפך לישן בעלי' יחידי כשיש אנשים בבית להסוברים דבית דוקא קאמר ולא חדר וכהנ"ל. אבל אם כדי לעלות מן הבית לעלי' צריך תחילה לצאת החוצה הו"ל כשני בתים ואסור וכמש"כ".
- (ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות י"ח, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ט) – "אם יש מישהו בבית אף שהוא לא בחדרו לא חשיב כיושן יחידי".
- (ג) הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ') – "ואם ישן בחדר לבדו, וישנם עוד בני אדם בחדרים הסמוכים, ואין דלת חדרו נעולה, ויכולים לפתוח הדלת לחדר, יש להקל בזה אפילו בלילה".

י. האם ה"ה בעיר.

1. מחמיר.
- (א) צוואת רבי אליעזר הגדול (אות ס', עי' ביאור שירי מצוה שם) – "בני, אל תהי ישן יחידי בלילה בשום בית, כי בדברים אלו לילית מזומנת להזיק, וכיון שאוחזת לאדם או לתינוק מציאותו מן העולם".
- (ב) ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' י"ח, עי' או"ח סי' רל"ט סעי' ז') – "ויש מפרשים דהכוונה הוא בית יחידי בית יחידית שאינה עומדת בין הבתים ואינו כן דא"כ הו"ל לומר בית יחידית אלא ודאי כפשוטו".
- (ג) פשוט הפוסקים.
2. מיקל.
- (א) במחצות רבינו (עמ' רי"ז) – "כוונתם בבית יחידי שאין סביבותיו בתים אחרים, כי אי אפשר לומר שכוונתם קאי גם על בית בתוך העיר, כי אם כן לא שבקת חיי לכל בריה, וגם אין זה דרכי נועם. ואמר שכמדומה לו שכן נמסר בשם רבי חיים מוואלאזין זצ"ל".
3. מראי מקומות – שיח יצחק (סי' קי"ח ד"ה תמול).

- (א) חיד"א (עבודת הקודש בציפורן שמיר סי' ז' אות ק"ז) – "הישן יחיד בלילה בביתא דמיחדא משאר בתי הוא באחריות לבא לידי מקרה לילה".
- (ב) חלקת יעקב (ח"ג סי' י"ז, או"ח סי' נ"ז אות א') – "ובשד"ח כרך ה' מערכ' שי"ן כלל צ"ה האריך בזה קצת ומביא שמועה מהגר"א דזה דוקא בבית שאין בשם דיורים כלל והוא בבית יחיד, ואחר כך מביא דיש לומר דהשומע זאת בשם הגר"א טעה בשמועתו, רק בחיד"א בקונטרס צפורן שמיר סי' ז' אות ק"ז מבואר להדיא דדוקא בביתא דמיחדא משאר בתי".
- (ג) בצל החכמה (ח"ד סי' ע"ו) – "בבית העומד יחיד בשדה וכה"ג יש ליהדר מלישן בו יחיד אפי' ביום וכן בלילה אפי' כשנר דולק. מ"מ כשיש אנשים בחדר אחר שבאותו בית, לכו"ע אין חומר בביתא דמיחדא מבשאר בתי".

יא. כשיש בדלת מזוזה.

1. מחמיר.
(א) אשל חיים (ביאור על צוואת רבי אליעזר הגדול אות ס' [לשונו של הצוואה לעיל]) – "ומה שאמר בשום בית אפשר כוונתו אפילו כשיש מזוזה בבית".
(ב) כה"ח (או"ח סי' רל"ט ס"ק י"ז) – "ואפילו בחדר שיש בו מזוזה או שיש עמו ספרים בבית ג"כ יש לחוש".
(ג) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ו אות ז', בענייני יו"ד עמ' ק"ח אות ז') – "גם בחדר שקבועה בו מזוזה אסור לישון יחיד".
(ד) הגר"ש דבליצקי צ"ל (מרשימות הגר"י שוב, בענייני סכנה אות י"ז) – "אולם על מזוזה לבד לא סומכים להקל".
(ה) הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ' ד"ה ויש) – "וכן יש להחמיר בזה גם בבית שיש בו מזוזה".
(ו) פשוט הפוסקים.
2. יש להקל.
(א) עי' אשל אברהם (בוטשאטש, מהד"ת סי' רל"ט) – "ואולי לא אמרו חז"ל כן רק בבית שאין בו מזוזה, משא"כ כשיש שם מזוזה לא שייך קפידא, ודבריהם רק לגבי המתאכסן בבית נכרי או באיזה חדר שאין בו מזוזה מאיזה אופן שיהיה".
(ב) הו"ד בדרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו, לשונו מובא לקמן).
(ג) ובשערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג ס"ק ח').
(ד) חלקת יעקב (ח"ג סי' י"ז, או"ח סי' נ"ז אות א') – "ומצאתי באשל אברהם מה"ת להגו"ק מבוטשאטש הגהות על מג"א הנ"ל, וז"ל ואולי לא אחז"ל כן רק בבית שאין בו מזוזה, משא"כ כשיש מזוזה ל"ש קפידא, ודבריהם רק לגבי המתאכסן בבית נכרי או באיזה בית וחדר שאין בו מזוזה באיזה אופן שיהיה. ולפע"ד נראה להביא סמוכין לדבריו ... היינו טעמא דסוכה והיינו טעמא דמזוזה".
3. מראי מקומות – טור (יו"ד סי' רפ"ו סעי' י', "וכן עשה הר"מ מרוטנבור"ק מזוזה לפתח בית מדרשו ואומר כשהיה ישן בו שינת הצהרים היה רוח רעה מבעתתו קודם שתקן בו מזוזה"), הו"ד ב"ט"ז (שם ס"ק ט'), שית יצחק (סי' קי"ח ד"ה אמנם, "מצאתי בטור יו"ד סי' רפ"ו ... ואפשר דבמקום שיש מזוזה אין קפידא ביום, ויותר מזה כתוב בספר אורחות חיים [סי' רל"ט אות ה'], משמיה דמאריה דאברהם הגה"ק מבוטשאטש [באשל אברהם שם], שאזהרת רז"ל דווקא על בית עכו"ם אם יישן שם, או במקום שאין מזוזה"), אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' י'), באר משה (ח"ג סי' מ"ה אות ב'), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סעי' ו').

יב. בסוכה.

1. שומר מצוה לא ידע דבר רע.
(א) גר"א (מעשה רב אות רכ"א) – "שאלהו אם רשאי לישן יחיד בסוכה והשיב 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'".
(ב) בכורי יעקב (סי' תרל"ט ס"ק י"ח).
(ג) דעת (ריש סי' תרל"ט) – "גר"א".
(ד) דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בהגהות).
(ה) דובב מישרים (ח"א סי' ע"ט) – "... ויותר אחרי שמבואר במדרש מובא ברוקח הגדול הל' סוכה אות רי"ט וסוכה תהיה לצל יומם, א"ר לוי כל מי שהוא מקיים מצות סוכה בעולם הזה הקדוש ברוך הוא מיסך עליו מן המזיקין, שכן הוא אומר באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה וכו' עיין שם, ועל כן אין לפחד ומותר לישן יחיד בסוכה, ושומר מצוה לא ידע דבר רע ואין פגע ח"ו ואך טוב ישכון באהליו. ואחרי כותבי זאת ראיתי שמביאים בשם הגר"א [מעשה רב סי' רכ"א] שהיה מתיר לישן יחיד בסוכה משום שומר מצוה וכו'".
(ו) חלקת יעקב (ח"ג סי' י"ז, או"ח סי' נ"ז אות א') – "ובדובב מישרים סי' ע"ט מתיר לישן בסוכה העומדת לעצמה בחצר, מטעם המבואר במדרש, מובא ברוקח הגדול הל' סוכה אות רי"ט, וסוכה תהי' לצל יומם א"ר לוי כל מי שהוא מקיים מצות סוכה בעה"ז הקדוש ברוך הוא מיסך עליו מן המזיקין שכן הוא אומר באברתו יסך לך וגו' וגם הגר"א התיר לישן יחיד בסוכה".
(ז) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ו אות ז', בענייני יו"ד עמ' ק"ח אות ז') – "אבל בסוכה אין חשש דשומר מצוה לא ידע רע".
(ח) יביע אומר (קובץ בית הלל ח"כ עמ' מ', שלחן יוסף יו"ד אות מ"ד) – "כשישן יחיד בסוכה, לא צריך לחשוש, ושומר מצוה לא ידע רע".
(ט) הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט).
(י) הגר"ח ק"צ"ל (מוריה ח"ת עמ' ש"י) – "שאלה: אם מותר לישן יחיד בסוכה, או כמו הבית דאסור. תשובה: אומרים בשם הגר"א שמותר".
הגר"ח ק"צ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס' אות י"ד) – "היקל לישן בסוכתו יחיד כדעת הגר"א. מע"ר סי' רי"ד וא"ל שכן נהג מרן החזו"א".
הגר"ח ק"צ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תקס"ח) – "שאלה: אם מותר לישן יחיד בסוכה או כמו בבית דאסור. תשובה: אומרים בשם הגר"א שמותר".

הגרח"ק זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קצ"ב אות ו') – "שאלה: בהא דאי' בשבת דף קנ"א ב' דאסור לישון בבית יחידי, האם זהו גם בסוכה. תשובה: בסוכה מותר".

(א) הלכה ברורה (סעי' כ' ד"ה ומכל).

(ב) פסקי תשובות (סי' רל"ט סוף אות י', סי' תרל"ט אות ה').

2. מראי מקומות – נפש כל חי (מערכת ס' אות ד'), דף על הדף (שבת דף קנא:), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סעי' ח').

(א) חזו"א (ארחות רבנו ח"ב עמ' רכ"ד אות ל"ח) – "מין החזו"א זצוק"ל נזהר גם בסוכות שישן אצלו בלילה בסוכתו הנער שישן אצלו כל לילה ולא ישן יחידי בסוכה (כמו שהקפיד בביתו), פעם הנער לא בא והלך מרן לקרא לרח"ק שליט"א שהי' אז עוד נער שיבא לישון אצלו בסוכתו לאחר שר"ח כבר שכב במטה בסוכת מרן אמר לו מרן נזכרתי שהגר"א ז"ל אומר שבסוכה מותר לישון יחידי כי 'שומר מצוה לא ידע דבר רע' (עי' מע"ר סי' רכ"א). עובדא זו היתה כשמרן גר בגבעת רוקח, בדירתו האחרונה גר מרן יחד עם מו"ר זצוק"ל וסוכתם היתה משותפת וישנו בה מרן ומו"ר".

יג. בבית מדרש.

1. מיקל – דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בהגהות, "השדי חמד ... בודאי שפיר עביד ולא הי' עליו קפידא מענין ישן בבית יחידי דשומר מצוה לא ידע דבר רע ובפרט לפמ"ש"ל מהא"א די"ל דבבית שיש מזוזה בפתחה אין חשש בודאי אין לו להצטער בזה דבביהמ"ד בודאי מסתבר ביותר להקל דאית בה תרתי דמזוזות קבועים בפתחה וכותלי ביהמ"ד יוכיחו שהם מוקדשים בקדושת ביהמ"ד דבודאי מגינים על הישן שם שלא תשלט בו פלונית וכמובן"), הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט).

2. מראי מקומות – שד"ח (דברי חכמים סי' פ"ה, "ומאד הייתי מצטער על זה שכמה שנים ישנתי בבית מדרשי בזמן שלא מצאתי לי חבר עד שמצאתי ... אם יש שם נר לית לן בה").

יד. נר דלוק.

1. מיקל.

(א) גר"ז (קונ"א הל' שמירת גוף ונפש סעי' ו' הע' ב') – "גירסת הרא"ש, וכן מוכח בירושלמי שהביא הפרי חדש דדוקא בבית אפל איכא קפידא, ע"ש".

(ב) אשל אברהם (בוטשאטש, על מג"א ס"ק ז' ד"ה בספר, מהד"ת שם) – "וי"ל שהכל כשאין שם אור או נר, מה שאין כן בנר או אור מפורש בש"ס הק' דהוה ליה כשנים אנשים עמו, וכל שאינו יחידי לשם בהחדר הרי לכולי עלמא אין חשש גם בלילה".

(ג) שד"ח (דברי חכמים סי' פ"ה) – לשונו מובא לעיל.

(ד) חלקת יעקב (ח"ג סי' י"ז, או"ח סי' נ"ז אות א') – "ואם רוצה לדקדק עוד שיהי' נר דלוק כל הלילה, וכמבואר באחרונים דבאופן זה אין שום חשש, תבוא עליו ברכה".

(ה) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' צ"ז אות קל"ג) – "פסק לי מו"ר זצוק"ל שמותר לישון יחידי בדירה עם אור דלוק בחדר שאני ישן, וכן נוהג מו"ר זצוק"ל בעצמו".

(ו) אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' ח' הע' י"ד) – "וכל שאור נכנס לחדרו דרך החלון מבחוץ, בין אור נר ובין אור הלבנה, אין צריך להשאיר נר דולק בחדרו".

(ז) באר משה (ח"ג סי' מ"ה) – "שישן בחדר עם העלעקטרי מאיר או עכ"פ בחדר השני ידליק העלעקטרי והפתח יהי' פתוח באופן שיאיר להחדר שבו הוא ישן. בגמרא (ברכות מ"ג ב') אמרו אבוקה כשנים. ולפי זה כשישן בחדרו עם עלעקטרי מאיר אינו יחידי אלא כשנים ...".

(ח) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג הע' ס"ג).

(ט) אז נדברו (ח"ו סי' נ' אות ג') – "ומקילין אם דולק איזה נר ומסתבר שיש להקל ג"כ אם נכנס אור ממקום אחר".

(י) שערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג ס"ק ח').

(יא) אור לציון (ח"ב פרק מ"ו אות ס"ז).

(יב) הגרשי"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' נ"ח, אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב אות כ"ח) – "ואם דולק אור יש להתיר".

(יג) הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט).

(יד) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ה אות ו', בענייני יו"ד עמ' ק"ח אות ו') – "וכן מקילים כשיש אור בחדר, [וגם כשהאור מאיר מבחוץ לתוך החדר]".

(טו) עי' יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות מ"ד) – "צריך אדם להזהר של יישן יחידי בביתו, אלא אם כן היה שם נר או מנורה דולקת בסמוך למיטתו".

(טז) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בענייני סכנה אות י"ז, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ט) – "כשיש אור בבית מקילים לישון בבית יחידי".

(יז) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סעי' ה').

(יח) עי' חלקת בנימין (ס"ק נ"א, ציונים ס"ק קכ"ה).

(יט) אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק כ"ו).

2. מחמיר.

(א) הגרח"ק זצ"ל (קונ"א גם אני אודך חנוכה אות י"ט, אמנם עי' ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ו אות ל"א ד"ה מו"ר [לשונו מובא לקמן]) – "על פי דין לא מהני נר, כך אמר לי החזון איש".

הגר"ח"ק זצ"ל (שלהי דקייטא סי' צ' אות כ"ז) – "דעת החזו"א שהדלקת אור אינה מועלת להתיר לישן יחידי, ובני ישיבות צריכים להקפיד בזה יותר מטעמי קדושה".

הגר"ח"ק זצ"ל (פסקי שמועות חנוכה עמ' קי"ד) – "שאלה. במ"ב רל"ט כתב, אמרו חז"ל (בשבת קנא): הישן יחידי בבית והיינו בלילה אוהזתו לילית, ונוהגים להשאיר אור בחדר, (עיין בכף החיים סימן רל"ט ס"ק י"ז שכתב שאור מועיל בלילה), האם כשמה שמאיר זה נר חנוכה נחשב שמשמש לאורו. תשובה. על פי דין לא מהני נר למנוע לילית, ורק ביום יש היתר להיות בבית יחידי, כך אמר לי החזו"א. (ולפי"ז לא נקרא שמשמש לאורה)".

הגר"ח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק כ"ז אות ח') – "מין מקפיד שיהי' אחר עמו משום שהחזו"א לא הסכים עם הקולא של החיי אדם לישון יחידי כשנהר דלוק".

3. מראי מקומות – דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בהגהות), דובב מישורים (ח"א סי' ע"ט), הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ' ד"ה ואם יש).

(א) כה"ח (או"ח סי' רל"ט ס"ק י"ז) – "ואם יש לו נר בבית או אור הלבנה נראה דאין פחד אם יש אצלו דיורין של בני אדם דהו"ל כמו ביום".

(ב) חזו"א (דינים והנהגות או"ח פרק ח' אות ח', ארחות רבנו ח"א עמ' צ"ז סוף אות קל"ג, שמירת הגוף והנפש מלואים סי' קי"ד הע' ו') – "היה נזהר מאד שלא לישן בלילה בחדר יחידי ואף אם יהיה נר דלוק".

חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' רכ"ה אות ל', אלא ד' אמות של הלכה פרק כ"ז אות ח' [לשונו מובא לעיל]) – "מין החזו"א זצוק"ל לא ישן אף פעם יחידי בלילה בחדרו (לא סמך על ההיתר לישון עם אור נר או חשמל-ל בחדר), זכורני כשהבחור שהי' ישן עם מרן הי' מאחר לכא ומרן הי' עייף וכן בזמנים שמרן לא חש בטוב הי' שוכב במרפסת הפתוחה הפונה לרחוב ונרדם שם ולא נכנס לחדר לישון עד שהבחור בא, ולפעמים הי' מעיר לבחור אחרת. ספר לי הגר"ח"ק שליט"א [זצ"ל] שבדירתו הישנה של מרן ישן עם מרן בחדר בחור (אף שהרבניית ישנה בחדר השני) ופעם הבחור התמהמה והי' שעה שתים בלילה ועלה מרן לבית מו"ר שהי' גר בבנין סמוך וביקש שיעירו את ר' חיים שירד וישן עמו. (ר"ח הי' אז נער). ואף אם היו אנשים בחדר שני והדלת פתוחה לא ישן מרן יחידי בלילה בחדרו. (עי' מ"ב סי' רל"ט שה"צ אות י"ז)".

חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' רכ"ו אות ל"א ד"ה מו"ר, דפו"ח עמ' קפ"ח אות ה') – "מו"ר זצוק"ל אמר לנכדו שמרן החזו"א זצוק"ל אמר שלאור הנר מותר לישון יחידי בחדר אמר לו כן כמה פעמים".

(ג) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' רכ"ה אות ל"א) – "גם כשישן נכד אצל מו"ר (שליט"א) זצוק"ל דלק תמיד בחדר השינה שלו נורית קטנה בתקע בשביל הנכד שלא יהי' ישן יחידי עד שמו"ר נכנס לחדר לישון ואז כבה את הנורית כי מו"ר למד עד מאוחר לאחר חצות הלילה והרבה פעמים הי' שקוע בלמודו עד שעלה עמוד השחר והתפלל עם הנץ ועד אז ישן נכדו יחידי כל הלילה, ולכן דלק אור קטן תמיד בחדר השינה שזה מציל על הישן יחידי, (כש"כ בשם מו"ר בארחות רבנו ח"א עמ' צ"ז) ואמר לי הנכד שמו"ר הי' שואלו אם רוצה שידליק את הנורית. מו"ר זצוק"ל אמר לנכדו שמרן החזו"א זצוק"ל אמר שלאור הנר מותר לישון יחידי בחדר אמר לו כן כמה פעמים. (א"ה, בירושלמי שבת פ"ב ה"ו כתוב לא לישון בבית אפל יחידי משמע עם נר מותר, וכן עי' בברכות דמ"ג ע"ב אבוקה כשנים), מו"ר זצוק"ל כשנתאלמן ישן תקופה יחידי לאור הנר ולא רצה להטריח נכדים, אבל עדיף לי' שישנו עמו בחדר ואח"כ עד סוף ימיו ישנו עמו נכדיו וכן נהג מרן החזו"א כנ"ל. זכורני בשנת תשי"ט בערך הרבנית של מו"ר נסעה לש"ב בחיפה ונשארה ללון ונשאר מו"ר לבד, כשגמרנו ללמוד בקשני מו"ר שאשיג לו בחור משיבת בית מאיו שישן אצלו הבאתי לו בחור ממשפחתו, ולא סמך מו"ר על נר".

4. אור נר חנוכה - למיקלים לעיל.

(א) מיקל.

(1) תשו' הגר"ח"ש סג"ל (גם אני אודך ח"א סי' צ"ה) – "אם מותר לישון יחידי לאור נר חנוכה ... העולה מהדברים: שרי לישון יחידי לאור נר חנוכה, דזה אינו חשיב משתמש לאורו".

טו. רכבת, ספינה.

1. מראי מקומות – בצל החכמה (ח"ד סי' ע"ו, אהלך באמיתך פרק י"ב סעי' י"ג, סעי' י"ד, "מותר לישון יחידי ביום באחד מתאי קרון השינה שברכבת וכן בלילה כשנר דולק (אות ז'). - ד) דין שינה בספינה כדין שינה ברכבת").

טז. בחוץ.

1. מיקל – עי' מהרי"ל (מנהגים, ליקוטים אות נ"ח, "כשעסקנו לפנינו במס' שבת פ' השואל דאיתמר אל יישן אדם יחידי בבית מפני סכנת לילית שמצוי שם, אמר לנו כל דבר הבנוי מד' מחיצות קרוי בית").
2. מחמיר – בנין עולם (יו"ד סי' ס"ב), דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בשו"ת), אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' ט"ו, "אסור לישון יחידי בשדה, ק"ו מבית"), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סעי' ז').

יז. שבת.

1. מיקל – הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט, "בליל שבת אין חשש").
2. מחמיר – הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ' ד"ה ויש, "ויש להחמיר בין בשבת ובין בימות החול").
3. מראי מקומות – בנין עולם (יו"ד סי' ס"ב), דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו סוף ד"ה ועיין בהגהות), הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סעי' ט').

יח. ליל שימורים.

1. מראי מקומות – הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט).

יט. שינת עראי.

1. מיקל – אשל אברהם (בוטשאטש, סי' רל"ט על מג"א ס"ק ז' ד"ה עוד, מהד"ת שם, "בשינה ארעי אין חשש"), דרכ"ת (סי' קט"ז) ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בהגהות, אהלך באמיתך (פרק י"ב הע' ט"ז).
2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סוף הע' א'), הלכה ברורה (סי' רל"ט סוף סעי' כ').

כ. אונס.

1. מיקל – אשל אברהם (בוטשאטש, סי' רל"ט על מג"א ס"ק ז' ד"ה עוד, "וכל אונס בזה הוא משומר היטב הן אם חטפתינה שינה הן בתפיסה ח"ו, הכל משומר היטב").

כא. מראי מקומות – חיד"א (קונ' צפורן שמיר סי' ז' אות ק"ז).

1. מאירי (שבת דף קנא:) – אסור לישון בבית יחידי וכן בכל שהוא מביא עצמו לידי נסיון של פחד אסור והכל לפי טבעו ומ"מ אם אירע לו כן יחזק את עצמו בבטחון בשם ויתעסק בתוך לבו בדברי תורה על דרך מה שאמרו במסכת ברכות כל הקורא את שמע על מטתו כאלו אוזנו חרב פיפיות בידו שנ' רוממות אל בגרונם וכו'.
2. ילקוט יוסף (סי' רל"ט סעי' ז', קיצור שו"ע סעי' ח') – "אסור לישון יחידי בבית, ויש אומרים דהאיסור הוא בנמצא בבית הסמוך לגבול העיר, אבל בתוך העיר אין לחוש בזה. ובפרט בבית מגורים. ויש חולקים ואומרים דבכל גוונא בלילה אסור לישון יחידי בכל בית שיהיה, ואילו ביום אסור רק בבית מיוחד משאר בתים. ולכן מי שהוצרך לישון בבית כשהוא יחידי, טוב שידליק מנורה קטנה בחדר הסמוך, כדי שיהיה קצת אור בבית. [ילקו"י על הל' ברכות עמ' תרסז, ותשסז. שארית יוסף חלק ג' עמוד שסט, ע"פ מ"ש במאור ישראל]."

כב. הל' יחוד: פשט בהשעה"צ (סי' רל"ט ס"ק י"ז), והלכותיו.

1. עי' אה"ע סי' כ"ב, לשיטות ומראי מקומות.

ג. תינוק שצוחק באמצע השינה.

א. יכה על החוטם ויאמר ...

1. חיד"א (דבש לפי מערכת י' אות י"ח), אורות אליהם (מהד"ח אות תקל"ט), שמירת הנפש (אות רפ"ז), תו יהושע (שמירת בריאות הגוף והנפש סי' ב' אות י"ט), מראה הילדים (מערכת י' אות י'), הנהגות החינוך (פרק י' אות י"א), שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ט סעי' א'), עדן מקדם (ערך ילדים אות א') – "ילדים המשחקים כשהם ישנים וכן כמשחקים לבדם אפי' בהקיץ סימנא הוא שהפ' משחקת עמהם ובפרט ליל ר"ח וטוב שהרואה אותם משחקים שיכה אותם באצבעו על החוטם ויאמר זילי פ' מכאן לית לך כאן חולק ואחסנא לית לך כאן נייחא ויאמר ויהי נועם כלו ככה יעשה בהכאה על החוטם ג"פ ובכל פעם ישמור הסדר הזה לקוטי גורי האר"י ז"ל כ"י".

ב. אין לחוש.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות י') – "היה מעשה אצלי שתינוק צחק באמצע השינה האם יש לחשוש לזה ולעשות משהו כשרואים זאת (שראיתי בס' שמירת הגוף והנפש בשם החיד"א וס' שמירת הנפש שצריך להכות על חוטמו). תשובה: אין לחוש".

ד. שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.

- א. עי' סעי' ה', לענין "חששות שבפי הבריות" - לשיטות ומראי מקומות.

סכנה: עניני בגדים

א. ציורים.

א. ללכת בגרביים בלי נעלים בתוך הבית.
1. חששות שבפי הבריות - עי' לעיל.

ב. נעליים תחת המטה.

1. חששות שבפי הבריות: אוכלים ומשקים תחת המטה - עי' לעיל.

ג. המניח מלבושיו תחת מראשותיו.

1. קשה לשכחה - עי' לקמן.

ד. המחליף סנדל של שמאל לימין.

1. קשה לשכחה - עי' לקמן.

ה. הלובש בגד מהופך.

1. קשה לשכחה - עי' לקמן.

ו. התופר בגדיו עליו כשהוא לבוש.

1. קשה לשכחה - עי' לקמן.

ז. הלובש שני מלבושים יחד.

1. קשה לשכחה - עי' לקמן.

ח. המנגב ידיו בחלוקו.

1. קשה לשכחה - עי' לקמן.

ט. הישן בנעלים.

1. קשה לשכחה - עי' לקמן.

י. ללבוש בגדים מכובסים קודם ח' ימים.

1. מחמיר.

(א) עי' פסחים (דף קיב:): – "מאן דמחוויר לבושיה ולא נטיר ליה תמניא יומי והדר לבוש לה, בריין הנך כינים, וקשין לדבר אחר".
(1) רשב"ם (פסחים דף קיב: ד"ה מאן) – "מאן דמחוויר לבושיה. ולביש להו מקמי שמנה יומי דאכתי לא מטו שמנה יומי שכיבסן הנהו כנים הדרי ואיכא בהו חיותא וקשין לדבר אחר צרעת".

(ב) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש הל' ט) – "וכן הלובש חלוק מכובס שלא עברו עליו שמונה ימים אחר שנתכבס שהכינים הראשונים חוזרים וחיים וקשין לצרעת".

(ג) מלבי"ם (ארצות החיים סי' ב' סעי' ב') – "ומי שכבס מלבושיו ולא המתין שמונה ימים עד הלבישה קשה לדבר אחר".

(ד) עי' תזו"א (סוף ס' טעמא דקרא אות א') – "לא הי' רוצה ללבוש בגדים מכובסים עד שעברו עליהם ח' ימים מהכביסה (כמ"ש בפסחים קי"ב ב') אך בשעת הדחק שלא היו לו אחרים לשבת הי' לובש".

(ה) קהלות יעקב (שמירת הגוף והנפש (סי' ע"ג הע' ד').

(ו) הגר"ח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק א' אות ה') – "כשלוש בגד מכובס מקפיד להמתין שיעברו ח' יום מהכיבוס כמו שאמר אב"י בגמרא פסחים דף קי"ב ב', אמנם זה דוקא בבגד שלובש על הגוף ממש אבל בבגדים חיצוניים לא מקפיד".

עי' הגר"ח"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ד אות ט') – "שאלה: האם חייב להחמיר לא ללבוש בגדים בתוך ח' ימים לכיבוסם. (גמ' פסחים קי"ב:). תשובה: טוב לזהר".

2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ע"ג סעי' ב', סעי' ג').

(א) תו' יהושע (שמירת גוף ונפש סי' י"ז אות ד') – "כמבואר בש"ע אדמו"ר להלכה בהלכות שמירת גוף ונפש, ואפשר דכביסה הנהגין כעת אשר אחר הכביסה לא ישאר מהם אפילו רושם אין לחוש".

(ב) הגר"ח"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ה אות י') – "שאלה: מתי מתחיל ח' ימים מלאחר סיום הכיבוס או היבוש. תשובה: לאחר כיבוס".

סכנה: עניני תורה

- [א] ציורים.
 [ב] "אין" לקרוא מקרא בלילה.
 א. אין "לקרוא" מקרא בלילה.
 ב. אין לקרוא "מקרא" בלילה.
 ג. אמירת תהילים בלילה.
 ד. אין לקרוא מקרא "בלילה".
 [ג] אמירת שמות של מלאכים.
 א. שם "חשמל".
 [ד] ללמוד מסכת מו"ק, והל' אבילות.
 ה] לימוד תורה בליל ניט"ל.
 א. איסור תשה"מ בליל ניט"ל.

[א] ציורים.

א. לפסוע על השלחן שהיו עליו ספרים.

1. ס' חסידים (סי' תתק"כ, הגי' לפי הפירוש שם), שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ז סעי' ב') – "ילד אחד עמד לפסוע על השלחן שאביו היה משים תדיר ספריו עליו ולא יחדו רק לספרים לבד ובכל יום ספרים עליו ורק כשרצה לאכול עליו לחם לקח הספרים מעליו עד שאכל ועמד הילד על השלחן וירד ונחתך כף רגלו בסכין, אמר אביו פשעי גרם שהנחתי לבני לפסוע על השלחן שהיו עליו ספרים".
 (א) הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ג') – "שאלה: בספר חסידים אות תתק"כ הביא מעשה בילד שפסע על השלחן שאביו היה מניח תדיר ספרו ותמיד כשאכל עליו הסיר קודם הספרים ונענש הילד שנחתך כף רגלו בסכין משום שהניח לבנו לפסוע על השלחן שהיו עליו ספרים. משמע דס"ל דעל סתם שולחן שרק אוכלים עליו ואין עליו ספרים מותר לפסוע, ודלא כפי שמקובל שאסור לישב על השולחן שאוכלים משום שדומה למזבח. תשובה: אין ראייה שמותר, רק ששם שהניח גם ספרים נענש ביותר".

(ב) לענין ישיבה על שולחן – עי' סכנה: עניני אכילה, לעיל.

ב. קשה לשכחה.

1. עי' לקמן.

ג. מי שאינו עומד בפני רבו.

1. קשה לשכחה – עי' לקמן.

ד. המניח ספר פתוח ויוצא.

1. קשה לשכחה – עי' לקמן.

ה. הישן בבית המדרש.

1. קשה לשכחה – עי' לקמן.

ו. קשה ללימוד.

1. עי' לקמן.

[ב] "אין" לקרוא מקרא בלילה.

תנחומא (כי תשא סי' ל"ו) – "ויהי שם עם ה' מ' יום ומ' לילה, מנין היה יודע משה אימתי יום, אלא כשהקב"ה היה מלמדו תורה בכתב היה יודע שהוא יום וכשהיה מלמדו על פה משנה ותלמוד היה יודע שהוא לילה, לפי שהיום ולילה שוין לפני הקדוש ברוך הוא שנאמר (דניאל ב) ונהורא עמיה שרי, וכתוב גם חשך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר כחשכה כאורה (תהלים קלט)".

א. הלכה.

1. מחמיר.

(א) יעב"ץ (סידור חשבון מאה ברכות סעי' ו' [עמ' ת"ק], שערי שמים הושענא רבה שער שמיני אות י"ד [עמ' ת"ז], לשונו מובא לקמן) – "ולמוד הלילה יהיה בתורה שבעל פה כמו שלמדנו מן המדרש (תנחומא כי תשא לו, א). שכן למד משה רבינו ע"ה בהר, וידע שהוא לילה. אבל לימוד המקרא אין זמנו אלא ביום, וכן דעת האר"י ז"ל".

(ב) באה"ט (ס"ק ב') – "אין לקרוא מקרא בלילה".

(ג) ברכי יוסף (ס"ק ב').

(ד) בן איש חי (שנה א' פר' פקודי אות ז') – "אין לקרוא מקרא בלילות של חול, והטעם דהמקרא בעשיה והלילה בחי' עשיה והכל הוא דינין ואין לעורר הדינין וכמ"ש רבינו ז"ל בשער המצות פרשת ואתחנן ע"ש".

(ה) כה"ת (סי' רל"ז ס"ק ט').

(ו) וכמה פוסקים לקמן.

2. מראי מקומות.

(א) שדי חמד (שו"ת אור לי סי' מ') – "דהיכא דמפורש בש"ס דילן שבקינן להזה"ק ועבדינן כש"ס דילן. וא"כ בנדון שלנו הרי מפורש בש"ס דילן דאין להקפיד על מקרא בלילה דהכי תנן בפ"ק דשבת דחזן רואה היכן תינוקות קורין אבל הוא לא יקרא משום שמא יטה הא לא"ה הוה שרי ליה לקרות בלילה. ובמס' יומא דח"י ע"כ שנינו שהיו מקרין לכ"ג בלילי יוה"ך באיוב ועזרה ובדברי

הימים ודניאל ע"ש ונמס' קידושין ד"ל ע"א אמרי לעולם ישלש אדם שליש במקרא שליש במשנה שליש בגמ' ואמרי' לא נצרכה אלא ליומי ופירש"י ב' ימים מקרת ב' ימים משנה ב' ימים גמרא וחיוב עסק התורה ביום ובלילה הוא ומשמע דבימים שעוסק במקרא גם בלילותיהם הוא עוסק בהם מכ"ז נראה **דלדינא דגמ' אין שום קפידה במקרא בלילה**. ומשו"ה אין ראוי למחות ולא להורות למנוע רבים מעמי הארץ העיוסקים במקרא בלילה ומטעם זה לא ראיתי למנוע מה ...".

(1) **שדי חמד** (שו"ת אור לי סי' מ' ד"ה והנה) - הראיה ממסכת שבת ויומא, י"ל ששבת שאני, כדאי לקמן.

ב. איסור או הנהגה טובה.

1. מידת חסידות.

(א) **עיקרי הד"ט** (או"ה סי' כ"ב אות נ"ז), הו"ד בדעת תורה (סי' רל"ז על סעי' ב') – "ספר ככר לאדן בליקוטים סי' ה' דאף שקבלה מהאר"י שאין ללמוד מקרא בלילה, והצנועים מושכים את ידיהם, מ"מ **רוב העם** נוהגים לקרוא בתנ"ך בכמה בתי מדרשות, וכמה חכמים אין אומרים להם דבר, דמילי דמיטמרין אין לאומרן בפני ע"ה ע"ש".

(ב) **שעה"צ** (סי' רל"ח ס"ק א') – "כתב בבאר היטב שאין לקרוא מקרא בלילה, ובפרי מגדים משמע דיכול לקרוא מקרא. ונראה דאפילו להמחמירין **לית בזה אסורא**, אלא שלכתחלה יותר טוב ללמוד מקרא ביום. ונובע דבר זה ממה דאיתא במדרש שהיה הקב"ה לומד עם משה מקרא ביום ומשנה בלילה".

(ג) **מהרש"ם** (ח"א סי' קנ"ח) – "הנה לכאורה היה נראה דאדרבא בחול יש לומר דאסור ובשו"ט שרי. דהנה בפרקי דר"א פמ"ו וברא"ש סופ"ד דר"ה מבואר דמרע"ה למד מקרא ביום ומשנה בלילה ע"ש וכ"ה בתנחומא פרשת תשא. ומזה נראה כמ"ש האר"י ז"ל והובא בבאה"ט סימן רל"ח דאין לקרוא מקרא בלילה. ובזל"א הספרדי ח"ג חאו"ה אות ל' ס"ק ס"ז בשם יוסף אומץ דגם באשמורת הבקר אין ללמוד רק בשו"ט או ביום ו' שכבר מתנוצץ קדושת ש"ק ע"ש ולכן בחול יש לומר דאין לקרוא בס"ת בעוד לילה משא"כ בשו"ט מותר. וע' בעיקרי הד"ט חאו"ה סימן כ"ב אות נ"ז בשם ככר לאדן בזה שאין מגלין דברי האר"י אלא לצנועין אבל לפמ"ש"ל יש לדבריו שרש בפוסקים. אבל באמת נ"ל פשוט דקריאה בס"ת אין זמנו קבוע ביום וראי' מש"ס דמגלה (כ"ע"ב) כל היום כשר לקריאת מגלה ולקריאת הלל ולתקיעת שופר וכו' וקחשיב כמה דברים ומסיים זה הכלל דבר שמצותו ביום. ושם (כ"א א') פריך זה הכלל לאתויי מאי וקדחיק לאוקמי כר"י ובסידור בזיכין ואמאי לא מוקי בקריאה בתורה כדאיתא שם (כ"ג ע"ב) אין פורסין וכו' ואין קורין בתורה וכו' ובע"כ דהכא אין מצותו קבוע ביום והוא רק ממדת חסידות שלא לקרות מקרא בלילה".

(ד) **בצל החכמה** (ח"ד סי' מ"ד, סי' מ"ו) – "גם להאריז"ל רק אין ראוי לקרא מקרא בלילה אבל אין איסור בדבר".

2. מעורר מדת הדין.

(א) **אריז"ל** (שער המצות פר' ואתחנן ד"ה והרי) – "והרי קרא כ"ו פסוקים ראשונים בפרשת השבוע, בה' ימים ראשונים מן השבוע, ובליל ו', תקרא כ"ו פסוקים מן הפרשה עצמה, אותם שאחרי כ"ו פסוקים ראשונים. אבל בשאר לילי השבוע אין ראוי לקרא מקרא, לפי שהמקרא הוא בעשיה, והלילה עצמה הוא בחינת עשיה, והכל הוא דינין, ואין ראוי לעורר הדינין. אבל בליל ו', יען כי יום הששי מכין לשבת, והרחמים מתעוררים בו, לכן יכול לקרא מקרא אף בלילה".

(ב) **חיד"א** (יוסף אומץ סי' נ"ד) – "שלא ללמוד מקרא בלילה ושאני משנה ותלמוד דכיון דאנו קורין אותם בלילה כל שכן שנקרא אותם ביום שהוא מדת רחמים משא"כ מקרא בלילה שאין לעורר מדת הדין וזהו לפום ריהטא שנראה שבחינת מקרא הוא דין. איברא שאין הדברים כפשוטן כאשר נבאר בס"ד. וז"ל שער המצות שסידר הרב מהר"ש ויטאל ז"ל בנו של רבינו מהר"ח ז"ל בפרשת ואתחנן. בשאר לילי השבוע אין ראוי לקרא מקרא לפי שהמקרא הוא בעשיה והלילה עצמה היא בחינת עשיה והכל הוא דינין ואין ראוי לעורר הדינין עכ"ל. ולכאורה יפלא כי תורה שבכתב היא כנגד שם הויה ותורה שבע"פ נגד שם אד' כמ"ש בזוהר הקדוש בכמה מקומות ובכתבי האר"י ז"ל וא"כ מקרא הוא רחמים ומשנה דין ונראין הדברים הפכיים ח"ו. וזה שנים רבות ששמעתי משם הרב עיר וקדיש מהר"ם פאפירש ז"ל דבחי' המקרא עליונה מאד ומתפשטת עד העשיה וע"י לימוד מקרא מברר מן העשיה ולכן אין לקרא מקרא בלילה לפי שמבררת מן העשיה והלילה בחינת עשיה ואין ראוי לעורר הדינין ע"כ שמעתי לפי הרשום בזכרוני. ולפ"ז בחינת המקרא היא רחמים מדת יום אך שיש לו כח לברר בעשיה ומשו"ה אין לעורר הדינין".

(ג) **רב פעלים** (ח"א סוד ישרים סי' ט') - לשונו מובא לקמן.

3. סכנה.

(א) **יסוד ושורש העבודה** (שער שישי פרק ב' [אמנם עי' אבני צדק יו"ד סי' ק"ב, לשונו מובא לקמן]) - לשונו מובא לקמן.

ג. נשים.

1. מחמיר, אין לחלק.

(א) **רב פעלים** (ח"א סוד ישרים סי' ט') – "האמת הוא כך, שלא נמצא ולא נשמע שהנשים יאמרו תיקון חצות, הן תיקון רחל הן תיקון לאה, אף על פי שהן נשים חכמניות ולמדניות, ודרכן ללמוד תהלים בכל יום, וגם יש להן לימוד קבוע, עכ"ז אין אומרות תיקון חצות. ונ"ל בס"ד, דאיכא טעמא רבא בזה, והוא דידוע מ"ש רבינו זלה"ה בשער טעמי המצות פרשת ואתחנן וז"ל, בשאר לילי השבוע אין ראוי לקרא מקרא, לפי שהמקרא הוא בעשיה, והלילה עצמה הוא בחי' עשיה, והכל הוא דינין, ואין ראוי לעורר הדינין עכ"ל. וכתב הגאון חיד"א ז"ל, בספר יוסף אומץ סי' נ"ד, ביאור דברים אלו בשם מהר"ם פאפירש ז"ל, דבחינת המקרא עליונה מאד, ומתפשט עד העשיה, ועל ידי לימוד המקרא מברר מן העשיה, ולכן אין לקרא מקרא בלילה, לפי שמברר מן העשיה, והלילה בחינת עשיה, ואין ראוי לעורר הדינין עכ"ל. והנה ידוע, שהאשה עצמה היא בחינת עשיה, שהיא בחינת דינין, ומאחר שתיקון רחל ותיקון לאה הכל נעשה בלימוד המקרא, לכן אין ראוי לנשים להתערב בתיקון זה, ולקרות המקראות בלילה, כדי שלא לעורר הדינין, ורק הזכרים שהם בחינת יצירה, והם בחינת רחמים, יכולין לעשות תיקון זה במקראות בכל לילה".

(ב) **הגרח"ק** זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שנ"א אות קמ"ח, מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתתע"א) - לשונו מובא לקמן.

(ג) ויברך דוד (ח"א סי' ל' ד"ה אלא) – "בתיקונים ליתן חלק לסט"א, דברים כאלו לא נמסרה לנשים, (ולכן) גם נשים לא יולמדו מקרא בלילה וכן לא יותנו צדקה בלילה שבהנ"ל ענינם משום לא תחסום שור בדישו שאז זמן שליטת הדינים ואין ליכנס בגבולם".

2. מראי מקומות – דברי בניהו (ח"ו סי' י"ד).

(א) מחקרי הארץ (ח"א סי' נ"ג) – "ואולם נראה נהי דקיי"ל גבי נשים דאין למחות בהם באיסור דרבנן, דמוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין, כדאיתא בביצה (דף ל'), ומכ"ש באיסור מקרא בלילה, דאינו אלא חומרא ולא איסור דרבנן, א"כ ודאי דכל כה"ג אין למחות בנשים הקוראות תהלים בלילה. מ"מ אם באות לשאול אם מותר להם לקרא תהלים בלילה, יש לומר להם דלכתחילה לא טוב לקרא תהלים קודם חצות לילה, דנהי דאין הם מתכוונות לקרוא לשם לימוד מקרא, מ"מ כונתם לאפוש ברחמים, ואין עתה הזמן להרבות בתחנונים במחצית הלילה הראשונה".

ד. עם הארץ: לקרוא מקרא או לישיב בטל.

1. לקרוא מקרא.

(א) פתח עינים (ברכות דף ג: בהשמטה) – "ושמעתי מאדם גדול ומקובל דאפשר דגם לאזהרת רבינו האר"י זצ"ל על המקרא בלילה. אין התהלים בכלל עכ"ד. ויש סמך מב"ר פ' ס"ח דאמרו דיעקב אע"ה היה קורא תהלים בלילה ותו כי לא נאמרו כל השעורים הללו אלא לידועים לא למי שאינו יודע כי אם קרוא מקרא ופשוט".

(ב) בן איש חי (שנה א' פר' פקודי אות ז') – "והגאון חיד"א ז"ל בהשמות ספר פתח עינים כתב דעם הארץ שאינו יודע לקרות אלא רק תורה שבכתב, שרי לקרות בלילה ע"ש. מיהו נראה אם יודע לקרות פרק איזהו מקומן או פתיחת אליהו זכור לטוב שיש בסידורים באשורית ומנוקדים, יקרא אותם ויחזור אותם כמה פעמים וזה עדיף מלקרוא מקרא".

(ג) שדי חמד (שו"ת אור לי סי' מ' סוף ד"ה ונראה).
(ד) בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ד, סי' מ"ו) – "אלו שאינם יודעים ללמוד רק מקרא בלבד פשיטא כי גם להאריז"ל חובה עליהם לעסוק בו בלילה".

(ה) שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ד סעי' ו').

(ו) דברי בניהו (ח"ו סי' י"ד) – "נשים או קטנים או ע"ה יכולים לקרוא מקרא או תהלים בלילה דעדיף שיקראו מקרא מלישב בטלים".

ה. בציבור.

1. מיקל.

(א) אבני צדק (יו"ד סי' ק"ב) – "יש לחלק הא דאין לקרות מקרא בלילה עת הדין היינו ביחיד אבל בת"ת דרבים דנפיש זכותי מעבירין עת הדין ועושי' עת רצון מותר לקרות גם מקרא. אלא ...".

(ב) הו"ד בדעת תורה (סי' רל"ז סוף סעי' ב') – "ועי' באבני צדק יו"ד סי' ק"ב ... דבציבור יש להקל".

(ג) ציץ אליעזר (חכ"ב סי' ז' אות ג') – "אבני צדק ... והנה מעין זאת הנקודה די"ל דציבור שאני מרגיש ומעורר גם בספר אשל אברהם הנ"ל בדבריו שם דכותב בהמשכיות דבריו בזה"ל: ובמק"א כתבתי עוד שאולי אין קפידא כשאומרים בעשרה. ע"ש. ולהוסיף דנראה דאולי זהו מה שהיה גם נימוקם של אותן החברות שמצינו שהחיד"א ז"ל בספרו ככר האדן בליקוטים סימן ה' אות ז' כותב שיש כמה חברות ובתי מדרשות שאחר ערבית קורין תורה נביאים וכתובים וכי עוברין דרך ארצם כמה חכמי ארץ ישראל ואינם אומרים להם שום דבר אף שרבינו האר"י ז"ל הזהיר שלא יקראו מקרא בלילה יעו"ש. והיינו מפני דקסברי החברות, וכן חכמי ארץ ישראל שלא אמרו להם שום דבר, דציבור שאני וכן"ל".

2. מחמיר.

(א) נימוקי או"ח (סק' א' ד"ה ועיין) – לשונו מובא לקמן.

(ב) כנף רננה (קונ' מין כנף סי' מ"ד) – "אבני צדק ... דללמוד מקרא בציבור ג"כ לא כשר בלילה".

3. מראי מקומות – אשל אברהם (בוטשאטש, על באה"ט ס"ק ב', לשונו מובא לקמן), מטה אפרים (סי' תקפ"א הג"ה על אלף המגן ס"ק ט"ז, לשונו מובא לקמן), אור לציון (ח"ב פרק מ"ו אות ס"ד, לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ד סעי' ד').

(א) בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ו) – "ברבים מותר לקרא מקרא בכל ענין לצורך".

(ב) ליל הושענא רבה: משנה תורה - עי' לקמן.

ו. מראי מקומות – מנהג אבותינו בידינו (פרק ז'), תהלות אהרן (סוף ס' תהלים עמ' תע"ב).

1. הגר"ח ק"צ (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתתע"ט) – "כשרואה אחד אומר שמו"ת או תהילים ושאר מקרא בלילה, האם להעיר לו שאין לומדים מקרא בלילה ושיפסיק. והאם יש חילוק באופן שמשער שאם יעיר לו על זה יפסיק מלומר שמו"ת (שזה הלכה) מטעם שיאמר שאין לו זמן אחר. תשובה: צ"ע".

אין "לקרוא" מקרא בלילה.

ז. מחשבה: להרהר פסוקי מקרא בלילה.

1. מיקל.

(א) יוחי יעקב (ערך לימוד פסוקים בלילה, עמ' ע"ז) – "פעם לקחתי אותו במכונית שלי בלילה, ולקח חומש ללמוד, ואמר לי שבלימוד ע"י הרהור אין חשש".

(ב) שבת הקהתי (ח"ו סי' קמ"א אות ג') – "ואי מותר להרהר פסוקי מקרא בלילה, ראיתי בספר עבודת הקודש לרבינו החיד"א שכתב דמי שאינו יכול להרהר לפני שינתו תלמודו, רק מקרא, ירהר במקרא, משמע דאין חשש להרהר מקרא בלילה".

ה. דרך תפילה: לדוד ה' אורי.

1. הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתתע"ה) – "הנה בחודש אלול עד שמיני עצרת אנו אומרים לדוד ה' אורי וישעי, ולכאורה איך אנו אומרים זה, והרי גם דרך תפלה אסור קודם חצות, וכמ"ש מרן שהאחרונים לא קבלו סברא זו שדרך תפלה מותר. (ואולי לכן בנוסח ספרד אומרים לדוד ה' במנחה ולא במעריב, ומ"מ השאלה לנוסח אשכנז שאומרים זה במעריב). תשובה: סומכים על המתירין דרך תפלה".
2. מקדש ישראל (ימים נוהרים סוף סי' י') – "נסתפקתי להאומרים מהו כששכח ולא אמר מזמור לדוד ה' אורי וישעי בתפלת מנחה אי שפיר רמי להשלימה בלילה, או דילמא לא משום דלהאריז"ל אין אומרים מקרא בלילה, ובאמת יש נוהגין תמיד לאומרה אחר תפלת ערבית, אבל לכאורה להאריז"ל אינו נכון".
3. תפילה כהלכתה (פרק כ"ג הע' א') – "ואף שכתב לאומרו לאחר מנחה, [ואולי משום שלא לומר תהילים בלילה ...]".

ט. דרך תפילה: "ויתן לך" מוצ"ש.

1. מיקל.
- (א) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק י"ט סוף הע' י"ח) – "והנה בזכור לאברהם (ח"ג אות ל סקס"ז) כתב בשם ספר חמדת ימים (לשבת, פי"ח סגולה לזכירה ד"ה וכתב מהרח"ו, נד' תקכ"ג) דה"ה במוצ"ש עד מלוה מלכה מותר לקרוא מקרא, והביא ראי' ממה שאומרים פסוקי ויתן לך ע"ש, ומו"ר שליט"א דחה דהתם הוא בגדר תפילה, ודמי ל'יושב בסתר עליון' שאומרים במעריב, שלכן אין כדאי להקל בכ"ז אלא בשבת ויו"ט ממש".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתתע"ז) – "במוצאי שבתות אומרים ויתן לך, וכן נדפס בסידורים הרבה פסוקים מהראשונים ז"ל לאומרם במוצ"ש. וגם בזה השאלה איך אנו אומרים זה דהא הוי כבר ליל יום ראשון (ואולי למוצ"ש יש דין כמו שבת, שהרי בליל שבת מותר, וגם ביום שבת אחר שקיעה לכאן מותר וכן"ל, אלא דלפי"ז צריך שיהי' מותר גם שאר מקרא, ולא מצינו, וצ"ב). תשובה: דרך תפלה".
2. מראי מקומות.
- (א) דעת תורה (סי' רל"ז על סעי' ב') – "זכור לאברהם ... לענין אמירת ויתן לך במוצ"ש, דכ"ז שלא סעד עדיין סעודת מלוה מלכה שרי לומר, אבל לא לאח"כ ע"ש".

י. דרך תפילה: תהלים.

1. עי' לקמן.
2. לדוד ה' אורי - עי' לעיל.

אין לקרוא "מקרא" בלילה.

א. מקרא עם הפירוש.

1. מיקל, בתנאי שלא יאמר כמה תיבות בלא פירוש הלעז.
- (א) יסוד ושורש העבודה (שער שישי פרק ב') – "ותוכל ללמוד פסוק עם פרש"י גם בלילה. כי מה שהזהיר האריז"ל שלא ילמוד אדם פסוק בלילה אזהרתו על הקורא הפסוקים בלי פירוש. לכן יזהר האדם כשלומד פסוק בלילה, שלא יאמר כמה תיבות ככתוב בלא פי' הלע"ז. אפי' תיבות המובנים ומורגלים פירושם, כגון ויאמר ה' אל יהושע וכיוצא, יזהר שלא יאמר אותן בלא פי' הלע"ז, בהיות כי מוזהר ועומד הוא שלא יקרא פסוק בלא פי' בלילה, ומה לי פסוק שלם או לשליש ולרביע, אך כאשר יפרש השיחה כל תיבה בלשון לע"ז, ליכא סכנה כלל".
2. מיקל.
- (א) אבני צדק (סיגנט, יו"ד סי' ק"ב) – "כ' בספר יסוד ושורש העבודה שער ו' פ"ב וז"ל ותוכל ללמוד פסוק עם פרש"י גם בלילה כי מה שהזהיר האריז"ל שלא ללמוד פסוק בלילה אזהרתו על הקורא הפסוקים בלא פירוש עכ"ל. אבל מה שמוסיף מדילי' ואומר עוד בזה"ל לכן יזהר שלא יאמר כמה תיבות בלא פירוש הלעז כי מוזהר ועומד הוא שלא יקרא פסוק בלא פירוש ומה לי פסוק שלם או לשליש ולרביע אך כאשר יפרש השיחה כל תיבה בלשון לע"ז ליכא למיחש כלל עכ"ד. הא לא שמיע לן ולא ס"ל אלא אם קורא פסוק ומפרשו בפירש"י ובלשונינו המדברת זה אל זה שפיר דמי וליכא למיחש כלל וא"כ כיון שלומד חומש עם פירש"י ומפרש כל פסוק בלשונינו להבינה כראוי מותר גם בלילה".
- (ב) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' צ"ז אות קל"א) – "כמה פעמים ראיתי את מו"ר לומד חומש עם פירושים בלילה ולא רק פרשת השבוע אלא פרשיות אחרות. באב תשמ"ד בלילה ראיתי את מו"ר לומד חק לישראל. (עי' סי' רל"ח שעה"צ א')".
- (ג) ציץ אליעזר (חכ"ב סי' ז' אות ג') – "אבני צדק ...".
- (ד) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק י"ט הע' י"ז) – "יסוד ושורש העבודה ... אבני צדק ... דמסתברא דא"צ לפרש כל פסוק בנפרד, אלא אפי' קורא הרבה ושוב קורא פירש"י שפיר דמי, שהעיקר תלוי באופן הלימוד אם הוא בגדר קורא מקרא, דהיינו תורה שבכתב, או אם הוא בגדר תורה שבע"פ, דהיינו חומש עם פירש"י, דבזה תו לא הוי בגדר קורא מקרא בלילה".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ד סעי' ה').
- (א) נימוקי אור"ח (ריש ס"ק א') – "אבני צדק ...".

יב. תרגום בלילה.

1. מחמיר.

(א) חיד"א (סי' רפ"ה מחזיק ברכה ס"ק ט') – "אין לקרות הפרשה שמו"ת באשמורת יום הששי קודם שיאיר היום כי כתבו גורי האר"י זצ"ל שאין לקרוא תרגום בלילה".

(ב) שע"ת (סי' רפ"ה ס"ק א') – "שאין לקרות שמו"ת באשמורת יום הששי כי כתבו גורי האר"י שאין לקרות תרגום בלילה".

(ג) נור ישראל (סי' ס"ו ס"ק ב', ס"ק י"א).

(ד) ארצות החיים (סי' א' סעי' ג') – "וכתבו המקובלים שבלילה לא יעסוק בתורה שבכתב. וכן לא יקרא תרגום בלילה".

(ה) כה"ח (סי' רפ"ה ס"ק י"ד, ס"ק כ"ג).

(ו) הגר"ד טהרני (קובץ אהלי יעקב עמ' ק"ע סעי' ל"ו).

(ז) ע"י קובץ הלכות (שבת ח"א פרק י"ט סעי' י"א, הע' ט"ז) – "כתבו האחרונים שאין לקרוא מקרא בלילה, ויתכן שגם תרגום לא יקרא בלילה. [דיתכן שגם בתרגום איכא קפידא, דהא תרגום אונקלוס ניתנה מסיני יחד עם הפסוקים ופיסקי טעמי (מגילה ג.), ומשמע שאינו סתם פירוש בעלמא אלא בגדר תרגום המקרא וכטפל להמקרא, וכעין מקרא הוא, וזהו גופא הא דבעינן למיקרי שמו"ת בתרגום אונקלוס דוקא וכמ"ש הראשונים, ועדיין צ"ע]".

(ח) שבט הקהתי (ח"ו סי' קמ"א אות א', ע"י אות ב' [לשונו מובא לעיל]) – "ולקרא תרגום בלילה עיין באריכות בשו"ת שב הים (סימן ו) דאין לקרות בלילה, ורק בליל שישי מותר הכ"ו פסוקים".

2. למי שזמנו דחוק.

(א) יביע אומר (ח"ו או"ח סי' ל' אות ה') – "נ"ל שאפשר לסמוך למעשה על האחרונים הנ"ל להתיר קריאת הפרשה שמו"ת בליל שבת, למי שזמנו דחוק וקשה לו לקרותה ביום ששי או ביום שבת".

(ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' רל"ח סעי' ד', סי' רפ"ה סעי' א', סעי' ט') – "ובלילי שבתות וימים טובים מותר לקרוא מקרא בכל הלילה. ואדם שאינו יודע ללמוד אלא מקרא, תנ"ך, מותר לו לקרות מקרא בלילה, כדי שלא יתבטל מדברי תורה. ומי שזמנו דחוק מותר לו לקרות שנים מקרא ואחד תרגום בליל שבת. וכן מותר לקרוא פרשת וזאת הברכה שנים מקרא ואחד תרגום בליל שמחת תורה. [שו"ת יביע אומר חלק ו' סימן ל']".

3. מיקל.

(א) הגר"ח (ק"צ זצ"ל (שיח התורה או"ח סי' רל"ח) – "האם לימוד התרגום אונקלוס הוי בכלל מש"כ הפוסקים לא ללמוד בלילה תורה שבכתב. תשובה: לא".

הגר"ח (ק"צ זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' ל' טור ג') – "כתב לי מרן שליט"א ש'תרגום' מותר לקרוא בלילה".

4. מראי מקומות – לקראת שבת (פרק ה' סעי' י"ד).

(א) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Question: Can you say shnayim mikrah at night? What about targum?

Answer: It is better to be koveah your seder for shnayim mikrah at daytime. However, if you find yourself behind - you can learn it at night. The MB brings down a machlokes whether you can say mikrah at night. He says that even the machmirim don't hold its assur, just lichatchila better to learn it at day. Agav - I believe mikrah includes any basic pirushim on it - it is still considered part of mikrah. However, making a seder to learn Rashi b'iyun (with the Mizrachi or Gur Aryeh) would be different. As for targum - al pi kabbalah its shouldn't be said at night. It's not brought down in MB.

יג. רש"י.

1. יכול לקרות בליל ו'.

(א) כה"ח (ס"ק כ"ג) – "ונראה דאפ' אם לא הותר לקרות הפרשה שמו"ת בליל הששי יכול לקרות פרש"י בליל ו' כדי לצאת י"ח וירא שמים יצא ידי שתייהם תרגום ורש"י".

(ב) הגר"ד טהרני (קובץ אהלי יעקב עמ' ק"ע סעי' ל"ו) – "ומ"מ פירוש רש"י יכול לקרוא בליל שישי".

2. מיקל.

(א) יסוד ושורש העבודה (שער שישי פרק ב') - לשונו מובא לעיל.

(ב) דעת תורה (סי' רל"ז סוף סעי' ב') – "ועי' באבני צדק יו"ד סי' ק"ב דאם לומד עם פירש"י בכל פסוק שרי".

(ג) בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ו) – "ללמוד מקרא עם פרש"י או שאר ראשונים מותר, ללמוד עם תרגום לע"ז תליא במחלוקת".

(ד) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק י"ט סעי' י"א) – "ומיהו אם קורא מקרא עם פירש"י אין קפידא, ולכן אם דרכו לקרוא שמו"ת עם פירש"י שפיר דמי לקרותו בלילה".

3. מראי מקומות – הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל, לשונו מובא לעיל).

יד. שנים מקרא ואחד תרגום בלילה.

1. מיקל.

(א) הגר"ש (זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ב פרק י"א אות ז') – "נשאל רבינו: בט"ז ובבאר היטב כתוב שלא לומר מקרא בלילה האם לפי"ז אין לומר שמו"ת בלילה. וענה: אפשר לומר".

2. מחמיר.

- (א) חיד"א (מחזיק ברכה ס"ק ט') – "אין לקרות הפרשה שמו"ת באשמורת יום הששי קודם שיאיר היום כי כתבו גורי האר"י זצ"ל שאין לקרוא תרגום בלילה".
- (ב) שע"ת (ס"ק א') – "שאיין לקרות שמו"ת באשמורת יום הששי כי כתבו גורי האר"י שאין לקרות תרגום בלילה".
- (ג) שיח יצחק (סי' קט"ז, ע"י סי' קי"ז אות א') – לשונו מובא לעיל.
- (ד) יביע אומר (ח"ו או"ח סי' ל' אות ה') – לשונו מובא לעיל.
- (ה) מקור נאמן (סי' שפ"א, אור תורה חתכ"ט [תמוז תשס"ג] סי' ק"ד אות ט"ו) – "שאלה: בן ישיבה שלומד גמרא כל היום ואין לו פנאי לומר שנים מקרא אלא בלילה, האם מותר לו לקרוא מקרא בלילה (עיין בבאר היטב או"ח סימן רל"ח ס"ק ב' בשם האריז"ל שאין לקרוא מקרא בלילה). תשובה: הזמן המתאים ביותר לקריאת שמו"ת הוא ביום ששי בבוקר אחרי תפילת שחרית בטלית ותפילין, כל הפרשה כולה ביחד (לפי הנסיון אפשר לקרוא ה' פסוקים בדקה, הפרשה הארוכה ביותר מטות-מסעי אפשר לגמור ב-מ"ט דקות). ואם אין לו אפשרות יוכל לקרוא במשך יום ששי, או בליל שבת, או ביום שבת לפני תפילת שחרית, ובדיעבד אפשר גם אחר האוכל במשך כל יום שבת. יש נוהגים ללמוד כל יום שיעור קטן מפרשת השבוע שמו"ת, וביום ששי או שבת גומרים את הכל (וכמדומה כך נהג הגר"א). כדאי ללמוד זה ביום דוקא".
- (ו) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק י"ט סעי' י"א) – לשונו מובא לעיל.
3. מראי מקומות – גם אני אודך (שמו"ת סי' מ"ו - סי' נ"א).
- (א) הגר"ח ק"צ (ל' שאלת רב ח"ב פרק כ"ה אות ט"ז) – "אם נוסע בלילה ואין לו רק חומש עם תרגום, האם יקרא שמו"ת בלילה משום ביטול תורה [דכתב השער הציון (סי' רלח אות א) בשם הבאר היטב שאין לקרוא מקרא בלילה ע"ש]. תשובה: יותר טוב ביום".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (זכור לאברהם תשס"ד עמ' תע"א) – "שאלה: בן ישיבה שלומד גמרא כל היום, ואין לו פנאי לומר שנים מקרא אלא בלילה, האם מותר לו לקרוא מקרא בלילה (עיין בבאר היטב או"ח סימן רל"ח ס"ק ב' בשם האריז"ל שאין לקרוא מקרא בלילה). תשובה: האשכנזים יכולים לסמוך על המשנה ברורה המיקל בזה [עיין שער הציון שם אות א']".

טו. פרק שירה.

1. מיקל.

- (א) הגר"ח ק"צ (ל' ויכתוב מרדכי עמ' שמ"ו אות ק"ט) – "האם מותר לקרוא פרק שירה בלילה. תשובה: כן".

טז. להבעל קורא שיכין הקריאה בלילות.

1. שבט הקהתי (ח"ו סי' קמ"א סוף אות א') – "אין נכון להבעל קורא שיכין הקריאה בלילות ימות החול זולת ליל שישי או ליל שבת ויום טוב".

יז. פרשת קרבנות.

1. אם אין לו פנאי ביום יוכל לומר בלילה.
- (א) פמ"ג (סי' א' מש"ז ס"ק ו') – "ואם אין לו פנאי ביום יוכל לומר בלילה וכל שכן חטאת ואשם".
- (ב) מ"ב (סי' א' ס"ק י"ז) – "ואם אין לו פנאי יכול לאמר גם פרשת הקרבנות בלילה".
2. מראי מקומות – מהרש"ם (ח"א סי' קנ"ח), שדי חמד (שו"ת אור לי סי' מ').
- (א) ברכי יוסף (סי' א' ס"ק י"ג) – "פרשת קרבנות לא יאמר אלא ביום ... ומיהו כל זה למצוה מן המובחר ומהיות טוב. אבל אפילו בלילה יכול לומר פרשיות אלו, קודם היום, דלא גרע מן תורת לילה, וכי היכי דמעלה כאילו הקריב במקום הראוי, הכא נמי בזמן הראוי. וכ"כ הרב שמלה חדשה דף כ"ט ע"א (אות יא בבכ"ו ש). אלא שעל דרך האמת אין לקרוא מקרא בלילה קודם היום זולת באור הששי, כמ"ש גורי האר"י זצ"ל (שהמ"צ פר' ואתחנן)".

יח. מראי מקומות – יום שבתון (סי' ל"ח, שואלין ודורשין ח"ה סי' כ"ד אות י"ד).

1. רבבות אפרים (ח"ח סי' תקכ"א אות ב') – "מי שיש לו קביעות ללמוד תנ"ך ולא גמר יכול לדעת להשלים בלילה".

אמירת תהילים בלילה.

יט. מיקל.

1. אשל אברהם (בוטשאטש, על באה"ט ס"ק ב') – "יש לומר שאין שום קפידא על אמירת מזמורי תהלים בלילה לכולי עלמא, כיון שקבע השי"ת שאמירת תהלים יהיה חשוב כנגעים ואהלות [מדרש תהלים פ"א], אם כן הרי זה כלימוד משניות שזמנו בתחילת הלילה. ובמקום אחר כתבתי עוד שאולי אין קפידא כשאומרים בעשרה. גם עיקר הקפידא היא על לימוד המקרא. ועל ידי זה יש זכות על כל המנהיגים ונוהגים לומר מזמורים אחר מעריב. וארבעה מזמורים ראשונים דתהילים נוהגים רבים וכן שלמים על פי האר"י ז"ל לומר קודם שינה. ומה שיש מנהיגים שלא לומר אחר מעריב מזמור כ"ד וח' וכ"ט או למ"ד, שנהגו לאומרם מקודם, כוונתם כדי לעורר התבוננות לטוב להנצל ממצות אנשים מלומדה בלבא רחיקא, וטוב מעט בכוונה".
2. מטה אפרים (סי' תקפ"א הג"ה על אלף המגן ס"ק ט"ז) – "ובענין מה שנוהגין בהרבה מקומות לומר תהלים בין מנחה למעריב והיה נ"ל לכאורה שהוא כנגד המקובלים ז"ל שכתבו שאין תנ"ך בלילה. אכן מצאתי בס' אשל אברהם להגה"ק מבוטשאטש ז"ל בסימן רל"ח סעיף ב' שכתב שאין שום קפידא על מזמורי תהלים בלילה לכו"ע. דהוי כלימוד משניות שזמנה בתחילת הלילה. ואולי אין קפידא כשאומרים בעשרה ועיקר הקפידא הוא על לימוד המקרא יע"ש".

3. עי' לקוטי מהרי"ח (סוף סדר תיקון חצות) – "עיין בספר נחלה לישראל בשם ספר זכור לאברהם (ח"א ערך ל' אות ס"ז) שהביא בשם מקובלים שנמנעו מלומר תהלים בחול כל שלא העיר השחר מטעם אזהרת האריז"ל שלא לקרות מקרא בלילה, והוא החזיק במנהג העולם שאין מדקדקין כלל בזה, דשאני תהלים שדוד המלך בעצמו יסדו בחצות לילה, כמאמר חכמז"ל ריש ברכות (ג:) דעד חצות היה עוסק בתורה ומכאן ואילך בשירות ותשבחות, וגם מצינו במדרש הובא בחידושי אגדות מהרש"א פרק א' דמגילה (ט"ו:) שיעקב אבינו אמר תהלים בלילה, וגם דאומרינן אותה דרך תחנון ובקשה, ואזהרת האריז"ל הוא דוקא דרך לימוד ע"ש, ועיין בסידור היעב"ץ (ס"ס סדר תיקון חצות אות א') אחר תיקון חצות כתב שם באר היטב שיותר לומר תהלים ע"ש, ועיין בספר אור צדיקים (עמוד התפלה סימן א' אות י"א) שכתב דאזהרת האריז"ל אינו אלא קודם חצות לילה אך מדברי שאר ספרים לכאורה לא משמע כן".
4. לבושי מכלול (סי' ד' אות י"א) – "ליקוטי מהרי"ח ...".
5. עי' שדי חמד (שו"ת אור לי סי' מ' ד"ה ומ"ש) – "אבל לומר מזמורי תהלים ליכא קפידה כיון שהם שירות ותשבחות והיה נראה דהכי מסתבר ומקרא מסיועה חצות לילה אקום להודות לך דמשמע דשירות הללו ייסדם דוד המלך בלילות ועיין ...".
6. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' צ"ז אות קל"א) – "מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אומר תהלים בלילה גם לפני חצות ואף בימות החול בין על חולה ובין הקביעות היומית שלו, מו"ר רגיל לומר הרבה תהלים בכל יום (בזמן שמו"ר מחכה למעריב בימות החול בביהכ"נ ראיתי שאומר תהלים ובתקופת מחלתה של זוגתו הרבנית (שתחי') ע"ה שחולה הרבה שנים מקדים הרבה פעמים הליכתו לביהכ"נ לערבית ואומר תהלים וכשכבאים לשאלו אינו משיב באמצע הפרק אלא מראה לשואל עד שיסיים את הפרק)".
7. ציץ אליעזר (ח"ח סי' כ', ח"יז סי' ג', חכ"ב סי' ז' אות ב') – "בנוגע למקרא תהלים בלילה, ג"כ נחלקו בזה הדיעות בזה, אם זה רק קודם חצות לילה, או אפילו עד לפני עמוד השחר, **אבל רבו גם רבו הפוסקים** דס"ל שבכלל אין מקרא תהלים בכלל זה הואיל וזה בא בדרך תפלה ובדרך של שירות ותשבחות יעו"ש באשל אברהם, וספר אור לי שם, וכן יעוין מזה בספר שו"ת חיים שאל להחיד"א ז"ל ח"ב סימן כ"ה, ועוד לו בספר שו"ת יוסף אומץ סימן נ"ד, וגם לרבות בספר בן איש חי ש"א פ' פקודי אות ז' ובספר שו"ת רב פעלים ח"ב חאו"ח סימן ב', וכן בכף החיים או"ח סימן רל"ז סק"ט, ובספר ליקוטי מהרי"ח בסוף סדר תיקון חצות יעו"ש והדברים ארוכים".

כ. אחר חצות מתירין.

1. בן איש חי (שנה א' פר' פקודי אות ז', עי' רב פעלים ח"ב סי' ב') – "וכתב הגאון חיד"א ז"ל ששמע מאדם גדול ומקובל דיש לחלק בין קריאת תהלים לשאר המקרא ע"ש, ויש לסמוך על דבריו בקריאת תהלים אחר חצות לילה דוקא".
2. נימוקי אור"ח (ס"ק א' ד"ה ועיין) – "אשל אברהם ... המדקדקים נהגו להחמיר בזה ולא שמענו כלל שיאמרו תהלים (גם בציבור דנפיש זכותם) בחצי לילה הראשונה".
3. כה"ח (סי' רל"ז ס"ק ט') – "אמנם בענין אמירת תהלים המנהג לומר אחר חצות ואפילו בלילי חול ונראה **הטעם** משום שהוא ששירות והודאות וכתב חצות לילה אקום להודות לך וכו' ועיין ברכות ג' ע"ב ודוק".
4. ישכיל עבדי (ח"ד קו"א או"ח סי' ב', על לשונו לקמן) – "ופוק חזי מאי עמא דבר שכן נהגו בכל תפוצת הגולה מעשים בכל יום".
5. באר משה (ח"ד סי' כ"ב) – "ותהלים אחר חצות בכל אופן שרי, ולפני חצות לצורך חולה שרי".
6. אור לציון (ח"ב פרק מ"ו אות ס"ד, הע' ס"ד) – "אין לומר תהלים בלילה קודם חצות, ואפילו בשביל חולה, אלא אם כן אומרם בציבור, ואחר חצות מותר לומר בכל אופן. [בשער המצוות בפרשת ואתחנן כתב שאין ללמוד מקרא בלילה, מלבד בליל שבת ויו"ט, ע"ש. וראה בספר יוסף אומץ סימן נ"ד להגאון חיד"א וכן בספר חיים שאל ח"ב סימן כ"ה, שהביא שהרש"ש הסתפק שמא אין לימוד תהלים בכלל האיסור, ע"ש. וראה עוד בזה בשו"ת רב פעלים ח"ב חאו"ח סימן ב', ע"ש, ועכ"פ היום המנהג להקל בזה אחר חצות, וראה גם בכה"ח בסימן רל"ז אות ט', שכתב שכן המנהג להקל לומר תהלים אחר חצות, וכתב טעם בזה, ע"ש. וכן יש להקל קודם חצות כשאומרים בציבור, וכמ"ש באשל אברהם בוטשאטש בסימן רל"ח, ע"ש".
7. הגר"ח זצ"ל (דולה ומשקה עמ' קל"ט) – "שאלה: בבה"ט או"ח (סי' רל"ח סק"ב) כתב שאין לומר 'מקרא' בלילה, והיינו גם תהלים לכאור' וצ"ע מברכות (ג' ב') עד חצות ה' עוסק בד"ת, מכאן ואילך בשירות ותשבחות (והיינו תהלים). תשובה: אחר חצות מתירין".
- הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתת"ע) – "בענין איסור לימוד מקרא בלילה (שעה צ"צ סק"א). מי שרגיל לומר כל היום תהלים ואין לו פנאי אלא בערב, האם עדיף שלא יאמר כלל או שעדיף שיאמר לפחות בערב. תשובה: לא יאמר תהלים רק אחר חצות".
- הגר"ח זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' של"ו אות כ"ג) – "האם מותר לקרוא תהלים לאחר חצות לילה. תשובה: מותר".
- עי' הגר"ח זצ"ל (דעת נוטה ח"א עמ' ט' הע' ט"ז) – "אמירת תהלים בחצות שמעתי מרבינו שליט"א שאף שלדעת המקובלים אין לקרא מקרא בלילה [ועיין שעה צ"צ סי' רל"ח סק"א] מ"מ אחרי חצות יש מתירין עכ"ד".
- עי' הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתת"ע) – "מרן שליט"א כתב לי שלא לומר תהלים בלילה רק אחר חצות, וכן שמעתי מפי מרן שאפי' יש חולה בניתוח בלילה לפני חצות לא יאמרו תהלים מלבד פרק אחד או שניים ותו לא וילמדו דף גמ' ויהי' זכות לחולה. ועתה שעבר הגאון כו' שליט"א ניתוח בחו"ל, אמנם אצלנו בא"י ה' השעה שבע ורבע בערב, אבל בחו"ל היה השעה שנים עשרה ורבע בצהריים, וחשבתי לשאול, אם באופן כזה שהחולה הזקוק לתפילות נמצא במקום שהוא יום, האם נוכל לומר עליו תהלים אף שאצלנו זה לילה. תשובה: רק קצת והשאר אחר חצות שלנו".
- עי' הגר"ח זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' של"ו אות כ"ב) – "הנמצא בקברות צדיקים קודם חצות לילה האם מותר בקריאת תהלים. תשובה: לא".
- עי' הגר"ח זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שנ"א אות קמ"ח) – "האם מותר לנשים לקרוא תהלים בלילה קודם חצות. תשובה: לא".
- עי' הגר"ח זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' של"ו אות כ"א) – "האם מותר לקרוא תהלים בלילה. תשובה: עי' שה"צ סי' רל"ח אות א'".

- ע"י הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתתע"ד) – "נהוג עלמא לומר סליחות בשעה שתיים עשרה וחצי בלילה (ואז העולם עדיין בשעון קיץ) וזהו לפעמים כרבע שעה בערך קודם חצות, ואיך אומרים אשרי וכן שומע תפלה כו' שהכל פסוקי תנ"ך. (ואולי לדברי מרן באמת אה"נ צריך שיתחילו בחצות ולא בשתיים עשרה וחצי שזה קודם חצות). תשובה: נכון".
8. תפילה כהלכתה (פרק כ"ג סעי' ב').
9. מחקרי הארץ (ח"א סי' נ"ג) – "לאחר חצות יכולות לקרוא לכתחילה".

כא. מחמיר, אין לחלק.

1. חיים שאל (ח"ב סי' כ"ה) – "והרב האר"י זצ"ל הזהיר שלא יקראו מקרא בלילה וההולכים אחרי ההדרים מנהגי האר"י זצ"ל אין קורין אפי' אחר חצות מקרא וזה פשוט. ושמעתי מהמקובל המופלא ח"ק כמהר"ר שלום שרעבי זל"ה שהיה מפקפק על מה שנהגו לקרות בבתי כנסיות סמוך ליום תהלים ונתפשט מנהג זה בכל ארץ ישראל שיש חבורות לזה. והיה אומר שאולי אין תהלים בכלל אזהרת הרב ואין ולא ורפיא בידיה. והמקובלים נמנעו לקרות תהלים בחול כל שלא האיר היום".
 - ע"י יוסף אומץ (סי' נ"ד) – "ואני בעניי מצאתי סמך לזה בב"ר פ' ס"ח דאמרו שם דיעקב אבינו ע"ה היה קורא תהלים בלילה. ומעיקרא דוד הע"ה רוב תהלותיו יסדן ואמרן לראש אשמורת. הגם שיש לחלק. ועתה אמת אגיד כי לקורא תהלים באשמורת ושואלני אני אומר שיש לו סמך. אמנם אני בעצמי ירא אנכי ואין אני קורא תהלים בלילה [והטעם כי רבינו האר"י ז"ל סתם וכתב דאין לקרות מקרא בלילה קא פסיק ותני מקרא ותהלים בכלל. וכל כי הא הוה ליה לאודועי ודע דכל דבר אשר אני רואה בח' שערים שסידר מהר"ש ויטאל ז"ל אני סומך עליו כי ראיתם מכתב יד מהר"ש. וגם מכתב מהר"ר חיים ויטאל ז"ל עצמו]. כי אם בליל שבת קדש".
 - ע"י פתח עינים (ברכות דף ג: בהשמטה) – "ושמעתי מאדם גדול ומקובל דאפשר דגם לאזהרת רבינו האר"י זצ"ל על המקרא בלילה. אין התהלים בכלל עכ"ד. ויש סמך מב"ר פ' ס"ח דאמרו דיעקב אע"ה היה קורא תהלים בלילה".
 - א) ישכיל עבדי (ח"ד קו"א או"ח סי' ב' אות ח') – "הגאון החיד"א ז"ל הדר היא לכל חסידי וימאי דהיה מספק"ל בספריו חיים שאל ויוסף אומץ סוף דבר איפשיטא ליה להיתר ... ושו"ר בס' בית מנוחה (אשר סידר הגאון חיד"א ז"ל הנ"ל ליום פקודת השנה) אשר שם כתיב לאמר, ואם יהיה הלימוד בלילה לא ילמד תנ"ך כמ"ש רבינו האר"י זצ"ל ודנביו חיים וקיימים ויקבלו שכר על הפרישה, אי לזאת ילמדו משנה גמרא זהר, ואחר חצות כל התהלים וכו' עכ"ל הרי לך להדיא דקפסיק ותני בפשי' ללמוד כל התהלים אחר מצות ... דהרי מעשה רב, רב חיד"א גופיה ז"ל סידר ותיכן בספריו הנ"ל לקרוא אחר חצות הלילה ה' ספרי תהלים וכאמור, ופוק חזי מאי עמא דבר שכן נהגו בכל תפוצת הגולה מעשים בכל יום, להורות כס' המתוכן בכתבי הקודש של מרן החיד"א ז"ל באין פוצה פה ומצפצף, ומינה לא תזוע יתד בל חמוט".
 2. דעת תורה (סי' רל"ז על סעי' ב').
 3. קובץ הלכות (ימים נוראים פרק א' הע' י"ב) – "דכפשוטו אין חילוק בין קודם חצות לאחר חצות, דה"ה לאחר חצות אין לומר תהלים, ובאמת כן מבואר מדברי החיד"א רב פעלים הנ"ל שנקטו שאין לומר תהלים עד שיאור היום".
- כב. לצורך חולה - לפי המחמירים לעיל.
1. בציבור יש להקל.
 - א) אור לציון (ח"ב פרק מ"ו אות ס"ד) – "אין לומר תהלים בלילה קודם חצות, ואפי' בשביל חולה, אלא אם כן אומרם בציבור".
 2. מיקל.
 - א) באר משה (ח"ד סי' כ"ב) – "ותהלים אחר חצות בכל אופן שרי, ולפני חצות לצורך חולה שרי".
 - ב) בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ו) – "לומר תהלים בלילה עבור חולה פשיטא דשרי".
 - ג) ציץ אליעזר (ח"ח סי' כ') – "מכל האמור נלפענ"ד דשפיר יש להתיר בשופי אמירת תהלים בלילה בדרך תפלה ותחנונים למרי נפש בעת צרתם ולחלות ולחנן לפני יוצר כל להוציא ממסגר נפשם או נפש קרוביהם האסורים באסירי עני וברזל, כאשר ידוע ומפורסם בכל הספרים הקדושים כי מקרא התהלים בכוונה ובהכנעה כחו אתו לדחות כל מיני פורעניות ופגעים רעים וכל מחלה וכל תקלה ממנו ומעל אנשי ביתו ומשפחתו, ולפתוח שערי ברזל נעולים ולקרוא לאסירים דרור".
 - ד) תפילה כהלכתה (פרק כ"ג סעי' ב').
 3. מראי מקומות.
 - א) יביע אומר (ח"ו או"ח סי' ל', ח"י או"ח סי' נ"ה על רב פעלים ח"ב האו"ח אות א') – "ומסקנא דדינא בהא נחיתנא ובהא סליקנא להתיר לקרות תהלים אחר חצות לילה בכל לילות החול, וכ"ש לצורך חולה ומקשה לילד, ובליל שבת ויו"ט יש להתיר לקרות תהלים כל הלילה. ומותר ללמוד תנ"ך עם פירוש רש"י בלילה בין ביחיד בין בצבור".
 - ב) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתתע"א) – "בליל שב"ק פ' כי תבוא [תשס"ח] הייתי בבית אצל מרן שליט"א, ושמעתי שמרן נשאל כך, יש מנין בלילות שמתפללים ואומרים תהלים על חולים, האם לקיים מנין זה מצד שאין לומדים מקרא בלילה (כמ"ש בשעה צ"ל רל"ח), ומרן ענה, שלא יעשו זה המנין, וכל זה עד חצות וזה ע"פ קבלה, ומרן נשאל, שאומרים התהלים דרך תפלה ולא דרך לימוד, ומרן ענה, שהאחרונים לא קבלו סברא זו, ומרן נשאל, שאם יש חולה בניתוח בלילה וכי לא יאמרו עליו תהלים, ומרן ענה, שיאמרו פרק א' או שניים ולא יותר ושילמדו דף גמרא ויהיה לו לזכות. ע"כ. האם אשה ג"כ לא תאמר תהלים, כי לאשה א"א לומר שתלמד גמ', ואולי אצלה דרך תפלה יהי' מותר לה אף מצד קבלה. תשובה: תזהר".
 - ג) נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ב סעי' י') – "מותר לומר תהלים בלילה בשביל חולה, ויש מקפידים שלא לומר תהלים אפי' לחולה".

כג. בין השמשות.

1. מיקל.

(א) שבט הקהתי (ח"ו סי' קמ"א אות ד') – "ולפי זה הוא הדין דמותר לומר מקרא בין השמשות, כיון דהענין שלא לקרות מקרא בלילה הוא גם כן מכועם הנ"ל דמקרא הוי דין ואין לעורר בלילה מדת הדין, וזה רק משעת צאת הכוכבים דהוי ודאי לילה ולא בין השמשות, אם כן הוא הדין בין השמשות עד הלילה, ואפילו תהלים סבירי להו להרבה מקובלים דאפשר לומר אחר חצות הלילה דאז מתעורר רחמים, אם כן הוא הדין בין השמשות. ושמעתי גם כן דכ"ק מרן אדמו"ר מהר"א זצ"ל מבעלזא נהג ביום ראשון דסליחות, דגמר אז כל ספר תהלים, דבשעת השקיעה פשט התפילין והמשיך לומר תהלים עד הלילה, והוא מעשה רב".

2. בכלליות - עי' לקמן.

כד. חודש אלול.

1. אין לומר.

(א) קובץ הלכות (ימים נוראים פרק א' סעי' י', הע' י"ב) – "לכתחילה אין לומר תהלים בלילה אף בחודש אלול. [שלכתחילה ודאי יש להמנע מלומר תהלים בלילה ואין חילוק בין שאר ימות השנה לימי חודש אלול לענין זה, אבל אדם שע"י מניעתו מלומר תהלים בלילה במשך ימות השנה יהא נשאר ריק מכל ולבסוף לא יאמר תהלים לגמרי, יכול להקל לאומרו בלילה]".

2. מיקל.

(א) אמרי פנחס (ח"א חודש אלול אות תכ"ז, עמ' קנ"ו) – "ואמר שבאלול מותר לומר תהלים בתחילת הלילה".

(ב) הו"ד בישראל והזמנים (ח"א סי' נ"ג ד"ה ויל"ע, עמ' תרל"ד).

3. מראי מקומות.

(א) לענין מזמור לדוד ה' אורי - עי' לעיל.

כה. ליל פורים.

1. אין לומר.

(א) הגרח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתת"פ) – "ליל פורים קודם חצות הלילה, האם מותר לומר תהלים וכן כל תורה שבכתב [שכידוע שפורים זמן מסוגל לתפלות]. ואם מותר יש לשאול אם בן י"ד יכול לומר בליל שושן פורים תהלים קודם חצות, וכן להיפך אם בן ט"ו יוכל לומר תהלים קודם חצות בליל י"ד. [והנה מקרא מגילה הוא תורה שבכתב חשיבא ואעפ"כ קורין בלילה, וקודם חצות הלילה ואולי נלמד מזה להנ"ל שיהא מותר]. תשובה: קודם חצות אין לומר תורה שבכתב [מלבד בשבת יש מתירין]".

2. מראי מקומות – אוצרות הזמן (פורים עמ' מ"ד).

כו. ליל ראש השנה.

1. מיקל.

(א) הגרח"ק זצ"ל (שערי שיח עמ' קכ"ב תשובה רפ"ד) – "שאלה: יורנו הדר"ג האם מותר לקרוא תהלים בליל ראש השנה. תשובה: כמדומה שהאחרונים התירו".

כז. מראי מקומות – פתח הדביר (סי' רל"ה ס"ק א', סי' רל"ז ס"ק א'), דברי יציב (יו"ד סי' קל"ו), שבט הקהתי (ח"ו סי' קמ"א אות ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ד סעי' ב').

1. בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ה, סי' מ"ו) – "נתפשט המנהג לומר תהלים אחר חצות לילה (אות כ' כא) ויש מקילין גם לפני חצות".

אין לקרוא מקרא "בלילה".

כח. בין השמשות.

1. מיקל.

(א) בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ד, סי' מ"ו) – "בין השמשות מותר במקרא".

(ב) תפילה כהלכתה (פרק כ"ח סעי' ב').

(ג) אבני הדרך (ח"ז סוף סי' נ"א) – "נראה לי לומר כי שיטת האוסרים לומר מקרא בלילה זהו דווקא מצאת הכוכבים, שאז זהו לילה וזמן שליטת הדינים, וזו לשונו של הבן איש חי ...".

2. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"ו סי' קמ"א אות ד', לשונו מובא לעיל).

כט. אחר חצות.

1. מיקל.

(א) אור צדיקים (עמוד התפלה סי' א' סעי' י"א) – "יזהר שלא יקרא מקרא בלילה קודם חצות כי מגביר כח הדין דעשיה חוץ מליל ששי מותר".

(ב) הגרח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתתע"ח) – "כתב בשע"ת [סי' רפ"ה ד"ה תרגום] וז"ל, וע"ש במחזיק ברכה שאין לקרות שמו"ת באשמורת יום השישי כי כתבו גורי האר"י שאין לקרות מקרא בלילה כו' עכ"ל. והנה מהל' משמע דדוקא תרגום אין לקרות בלילה אבל מקרא עצמו מותר, וצ"ב דהא ידוע מהאר"י דאף מקרא אין לקרות בלילה. ולא עוד אלא אדרבא, הרי תרגום הוא פירוש למקרא כמ"ש במשנ"ב סק"ד ו', והא ללמוד מקרא עם פירוש מותר בלילה וכמ"ש לי מרן והודפס בתשובות הגר"ח ... תשובה: אחרי חצות מתירין מקרא".

2. מחמיר.

(א) סתימות הפוסקים.

3. מראי מקומות – משמרת שלום (סי' כ"ג סעי' א'), שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ד הע' א').

(א) לענין תהלים - עי' לעיל.

ל. ליל שבת.

1. מיקל.

(א) יסוד ושורש העבודה (שער שישי פרק ב') – בלמוד פסוק בליל ששי ובליל שב"ק אין צריך לזהר בזה ג"כ.

(ב) ברכי יוסף (סי' א' ס"ק י"ג, יוסף אומץ סי' נ"ד [לשונו מובא לקמן]) – "שעל דרך האמת אין לקרוא מקרא בלילה קודם היום זולת באור הששי, כמ"ש גורי האר"י זצ"ל (שהמ"צ פר' ואתחנן)".

(ג) ארצות החיים (סי' א' ס"ק ל"ו) – "אך למ"ש בס' נגיד ומצוה (דף ח' ודף כ"ו) בשם האר"י ז"ל שבליל ה' יכול לקרות מקרא לפי שהוא מכין לשבת והרחמים מתגבר' וכל שכן בליל שבת: ויש לומר ב' ימים מקרא יהיה ליל ה' וליל ו', וכן בליל יח"פ שבת שבתון מלא רצון לה".

(ד) מהרש"ם (ח"א סי' קנ"ח, דעת תורה סי' רל"ז על סעי' ב') – "דהנה בפרקי דר"א פמ"ו וברא"ש סוף פרק ד' דר"ה מבואר דמשה רבינו עליו השלום למד מקרא ביום ומשנה בלילה ע"ש וכ"ה בתנחומא פרשת תשא. ומזה נראה כמ"ש האר"י ז"ל והובא בבאה"ט סימן רל"ח דאין לקרוא מקרא בלילה. ובזכור לאברהם הספרדי ח"ג חאו"ח אות ל' ס"ק ס"ז בשם יוסף אומץ דגם באשמורת הבקר אין ללמוד רק בשו"ט או ביום ו' שכבר מתנוצץ קדושת ש"ק ע"ש ולכן בחול יש לומר דאין לקרוא בס"ת בעוד לילה משא"כ בשו"ט מותר. וע' בעקרי הד"ט חאו"ח סימן כ"ב אות נ"ז בשם ככר לאדן בזה שאין מגלין דברי האר"י אלא לצנועין אבל לפמ"ש"ל יש לדבריו שרש בפוסקים".

(ה) בן איש חי (שנה א' פר' פקודי אות ז') – "מיהו בליל שבת וליל יום טוב קורין מקרא ואין לחוש, וכן בליל ששי קורין כ"ו פוסקים ואין חשש, אבל ליל ר"ח דינו בענין זה כשאר לילות החול".

(ו) לבושי מרדכי (מהד"ת או"ח סי' קפ"ו אות א') – "צריך לומר החילוק בין חול לשבת ויו"ט".

(ז) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' קכ"ג אות צ"ז) – "ופעמים קורא מקרא פעם שני בליל שב"ק".

(ח) ישכיל עבדי (ח"ד קו"א או"ח סי' ב' אות ה').

(ט) שיח יצחק (סי' קט"ז, עי' סי' קי"ז אות א') – "מאחר שבעז"ה בברנו שבליל ש"ק אין חשש עבור התעוררות הדינים, אין קפידא לקרות שמו"ת בליל ש"ק".

(י) בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ד, סי' מ"ו) – "בליל ו' ומכש"כ בליל ש"ק מותר לקרא מקרא (אות ה'). - (ה) גם בלילי יום טוב וחול"מ מותר לקרא מקרא (אות ו' י)".

(יא) הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking ח"א פרק י"ח הע' ל"ט) -

On Friday night and Motzei Shabbos it is permitted to learn the mikrah even without Rashi.

(יב) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק י"ט סעי' י"ב) - לשונו מובא לקמן.

(יג) שבט הקהתי (ח"ו סי' קמ"א אות א').

(יד) שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ד סעי' ג').

(טו) תפילה כהלכתה (פרק כ"ח הע' ה').

2. מראי מקומות – אור לי (שד"ח, סי' מ'), כה"ח (סי' רל"ז ס"ק ט'), נשמת שבת (סי' רפ"ה אות של"ח), הגר"ד טהרני (קובץ אהלי יעקב עמ' קס"ח סעי' ל"ב, עמ' ק"ע סעי' ל"ו).

(א) הגר"ח זצ"ל (הליכות חיים ח"א פרק כ"ה אות ר"מ) – "בהא דאמרו שאין אומרים תהלים בלילה קודם חצות, אם זהו רק בימי החול או אפי' בשבת בכלל. תשובה: יש מקילין בשבת".

הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות קי"א) – "שאלה: אדם שיש לו ב' אפשרויות, א' שיעביר חצי הפרשה ביום ששי וחצי הפרשה בליל שבת, ב' שיעביר בשבת אחת, כל הפרשה כפעם אחת, מה עדיף. והטעם. תשובה: יש אומרים שאין ללמוד מקרא בלילה".

הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות פ"ב) – "שאלה: בשו"ת בצל החכמה (ח"ד סימן מ"ד) כתב, דאם יש צורך לשמירה או לסגולה מותר לומר פסוקי מקרא בלילה. ע"ש. ויש לעיין אם מותר לומר שמו"ת בלילה דזה ג"כ סגולה לאריכות ימים (ברכות ח:). תשובה: יש מתירין בליל ו' ובליל שבת".

הגר"ח זצ"ל (צהר ח"ב עמ' קס"ג אות ז', פעמי יעקב חנ"א עמ' קי"ד אות ו', גם אני אודך בתוך ס' ביכורי חיים [מהדו"ד] אות ל"ד) – "שאלה: האם מותר לקרוא שמו"ת בליל ששי, או בליל שבת, או שאסור. תשובה: ע"פ קבלה אין לקרות תורה שבכתב בלילה, אבל יש אומרים שבליל ו' ובליל שבת מותר".

הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתתע"ג) – "ראיתי מובא מהברכ"י (סי' א' ס"ק י"ג) ומהמלבי"ם (בס' ארצות החיים סי' א' ס"ק ל"ו) ע"פ האריז"ל דבליל חמישי וליל שישי ולילי שבתות ויו"ט מותר לקרוא מקרא בלילה אף ע"ד הקבלה. ולפי"ז יש לשאול, האם דברי מרן הנ"ל אמורים דוקא לענין שאר הלילות (והיינו לילות מוצ"ש ולילות א' ב' ג' ד' ולא לענין לילות ה' ו' ושבת שאז יהי' מותר גם קודם חצות הלילה וכן"ל בברכ"י וארה"ח). (ובאמת נוהגין לומר בלילי סוכות תהלים כמ"ש ביסוד ושורש העבודה וכן בליל הושענא רבא, וכנראה שזה מאותו הטעם שכתבו הברכ"י וארה"ח שם). תשובה: נכון (אבל כמדומה שיש דעות בזה)".

הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתתע"ו) – "האם בשבת אחר השקיעה מותר לומר מקרא. (ולכא' מצינו ב' ראיות שמותר, חדא ממש"כ הרמ"א (רצ"ב ב') ונהגו שלא לקבוע מדרש בין מנחה למעריב אבל אומרים פרקי אבות בקיץ ושיר המעלות

בחורף כו', וכ' המשנ"ב (סק"ט) וז"ל בין מנחה למערב היינו כשהוא סמוך לחשכה ולכן המנהג לדרוש קודם מנחה ואם נמשכה הדרשה עד סמוך לחשכה אז לא יאמרו הפרקים או שיר המעלות כדי שיוכלו לקיים סעודה שלישית בזמנה כו' עכ"ל, ומ' דלולי הטעם של סעודה שלישית הי' מותר לומר השיר המעלות אף דהוי כבר לילה, והיינו כי זה עדיין שבת וכנ"ל. ויותר בהדיא הוא מב' במשנ"ב (רצ"ג סק"א) דכ' וז"ל, המנהג לומר קודם מעריב המזמור אלקים יחנונו כו', ועיין לעיל כו' דתהלים מותר כו' עכ"ל (ובשונה הלכות מרן לא הזכיר תיבת 'תהלים' ואולי זה בדוקא) ומבואר בהדיא דאף דהוי כבר לילה אפי"ה מותר לומר תהלים, ואולי משום דהוי עדיין שבת וכנ"ל). תשובה: המקובלים מתירים בשבת".

הגר"ח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ל' אות ב') – "משתדל לסיים קריאת שמו"ת ולכתחילה עם הרש"י עד סעודה א' בליל שב"ק, ואם לא מספיק משלים בעל הסעודה או אחר כך בליל שבת (וממנה שומר, שלא יטה). עי' שם סעי' ד' ובמ"ב. ומה שכתבתי שגומר שמו"ת אחרי הסעודה בליל שבת, הנה האריז"ל הובא בבה"ט סי' רל"ח ב' ס"ל שאין לקרוא מקרא בלילה אמנם מרן אמר לי שהכה"ח סי' רל"ז בסופו מביא שבלי"ש ש"ק שרי".

לא. ליל שישי.

1. מיקל.

- (א) אריז"ל (שער המצות פר' ואתחנן ד"ה והרי) - לשונו מובא לעיל.
- (ב) יסוד ושורש העבודה (שער שישי פרק ב') – "בלמוד פסוק בליל ששי ובליל שב"ק אין צריך לזהר בזה ג"כ".
- (ג) ברכי יוסף (סי' א' ס"ק י"ג) [לשונו מובא לעיל], יוסף אומץ סי' נ"ד) – "כי אם בליל שבת קדש כי אפילו בליל הששי כתוב בשער המצות שם שהוא מכין לשבת ומתעוררים הרחמים בו ויכול לקרוא מקרא בלילה ע"ש והדברים ק"ו בליל שבת קדש".
- (ד) ארצות החיים (סי' א' ס"ק ל"ו) - לשונו מובא לעיל.
- (ה) בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ד, סי' מ"ו) - לשונו מובא לעיל.
- (ו) שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ד סעי' ג').
- (ז) תפילה כהלכתה (פרק כ"ח הע' ה').

2. מחמיר.

- (א) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק י"ט סעי' י"ב) – "בליל שבת ויו"ט מותר לקרוא הפרשה שמו"ת ואין בו משום קורא מקרא בלילה, אבל בליל ששי - וכן במוצ"ש - אין כדאי להקל".
- (3. מראי מקומות – בן איש חי (שנה א' פר' פקודי אות ז', לשונו מובא לעיל).
- (א) בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ו) – "צ"ע אם ליל ערב יום טוב וליל ערב יו"ט מותרים ג"כ במקרא".

לב. מוצאי שבת.

1. מחמיר.

- (א) באה"ט (סי' רצ"ט ס"ק י"ד) – "ואין לומר שום פסוקים ולא פרשת וישלח ולא פיתום הקטורת כנודע מהאר"י ז"ל רק אם יש לו דרך ליסע יאמר פרשת וישלח
- (ב) דעת תורה (סי' רל"ז על סעי' ב') - לשונו מובא לעיל.
- (ג) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק י"ט סעי' י"ב) [לשונו מובא לעיל], סוף הע' י"ח) – "והנה בזכור לאברהם (ח"ג אות ל סקס"ז) כתב בשם ספר חמדת ימים (לשבת, פי"ח סגולה לזכירה ד"ה וכתב מהרח"ו, נד' תקכג) דה"ה במוצ"ש עד מלוה מלכה מותר לקרוא מקרא, והביא ראי' ממה שאומרים פסוקי ויתן לך ע"ש, ומו"ר שליט"א דחה דהתם הוא בגדר תפילה, ודמי ל'יושב בסתר עליון' שאומרים במעריב, שלכן אין כדאי להקל בכ"ז אלא בשבת ויו"ט ממש".
- (ד) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תתתע"ז) - לשונו מובא לעיל.
- (ה) שבט הקהתי (ח"ו סי' קמ"א אות ב') – "בברכי יוסף ... ומשמע מהנ"ל דבמוצאי שבת קודש גם כן אין היתר לקרוא בלילה מקרא, רק בליל שישי וליל שבת ויום טוב. [אבל נראה דאם עדיין לא התפלל ערבית של מוצאי שבת עדיין ממשיך קדושת שבת ויכול ללמוד אז מקרא דדינו עדיין כליל שבת, כנלענ"ד]. ומכל מקום נראה דאם לא העביר הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום עד מוצאי שבת, יכול בליל מוצאי שבת להעביר הפרשה, ואע"ג דאין לומדים מקרא בלילה, מכל מקום כיון דאומר אז תרגום הוי כלומד החומש עם הפירוש דמותר כנ"ל, משום הכי נראה דיאמר התרגום תיכף אחר כל פסוק אע"ג דרגיל בדרך כלל לומר התרגום אחר כל פרשה כנלע"ד, אך לפי מה שכתב בשו"ת שם הים הנ"ל דאין לומר גם תרגום בלילה אין להעביר הסדרה במוצאי שבת".

2. מיקל.

- (א) הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking ח"א פרק י"ח הע' ל"ט) - לשונו מובא לעיל.
- (3. מראי מקומות.
- (א) בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ד, סי' מ"ו), תפילה כהלכתה (פרק כ"ח הע' ה') – "לילי מוצש"ק מותרים במקרא וכן לילי מוציו"ט (אות ז' י"א). ומ"מ למעשה עדיין צ"ע בתרוייהו (עיי' בפנים אות ט' בסופו)".

לג. ליל יו"ט.

1. מיקל – בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ד, סי' מ"ו, לשונו מובא לעיל), לבושי מרדכי (מהד"ת או"ח סי' קפ"ו אות א'), בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ד, סי' מ"ו, לשונו מובא לעיל), אור לציון (ח"ב פרק מ"ו הע' ס"ד, לשונו מובא לעיל), קובץ הלכות (שבת ח"א פרק י"ט סעי' י"ב, סוף הע' י"ח, לשונם מובא לקמן), שבט הקהתי (ח"ו סי' קמ"א אות א', אות ב', לשונו מובא לקמן), ישראל והזמנים (ח"א סי' נ"ג ד"ה ויל"ע [עמ' תרל"ג], לשונו מובא לקמן), תפילה כהלכתה (פרק כ"ח הע' ה').
2. מראי מקומות.

- (א) הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ל' אות ב') – "ובליל יו"ט ובליל שבועות מרן מחמיר שלא לקרוא אלא מחצי השני של הלילה שאז מתירים".
 (ב) עי' לקמן - ליל יו"כ, וליל שבועות.
 (ג) עי' לעיל - אמירת תהילים ליל ראש השנה, וליל פורים.

לד. ליל יו"כ.

1. מיקל – בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ו), ישראל והזמנים (ח"א סי' נ"ג ד"ה ויל"ע, עמ' תרל"ג), תפילה כהלכתה (פרק כ"ח הע' ה').
 2. מראי מקומות.
- (א) בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ו) – "צ"ע אם ליל ערב יום טוב וליל ערב יוה"כ מותרים ג"כ במקרא".

לה. ליל ר"ח.

1. מחמיר, כמו ימי חול.
- (א) בן איש חי (שנה א' פר' פקודי אות ז') [לשונו מובא לעיל], רב פעלים ח"ב סי' ב' ד"ה ועל ליל).
 (ב) כה"ח (סי' רל"ז ס"ק ט').
 (ג) בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ד, סי' מ"ו) – "ליל ר"ח נכון להזהר מלומר מקרא".
 (ד) שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ד סעי' ג').

לו. ליל חוה"מ.

1. מיקל, כמו ליל שבת.
- (א) לבושי מרדכי (מהד"ת או"ח סי' קפ"ו אות א') – "לשונו מובא לקמן".
 (ב) בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ו) - לשונו מובא לעיל.
 (ג) ישראל והזמנים (ח"א סי' נ"ג ד"ה ויל"ע, עמ' תרל"ג) – "אולי גם חוה"מ בכלל יו"ט הוא לענין זה, שו"מ בשו"ת לבושי מרדכי (מהדו"ח או"ח סי' קפ"ו) שנסתייע ממה שקורין משנה תורה בליל הו"ר דביו"ט מותר ללמוד תורה בלילה ... הרי דפשיט"ל דחוה"מ הוא בכלל יו"ט ושרי במקרא, ועעשו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ד אות י')."
 (ד) תפילה כהלכתה (פרק כ"ח הע' ה').
 2. עי' הושענא רבה, לקמן.

לז. ליל הושענא רבה: משנה תורה.

1. מיקל, נחשב יו"ט.
- (א) לבושי מרדכי (מהד"ת או"ח סי' קפ"ו אות א') – "וכן נהוג עמא דבר בהושענא רבה לדקדק באמירת סדר תהילים אחר חצות כידוע. אלא שצריך טעם, דמ"מ קורין בתורה לפני חצות, וע"כ צריך לומר החילוק בין חול לשבת ויו"ט, וסדר תהילים ממתנין עד אחר חצות משום עת רצון כדברי כת"ה, ותרתי שמעת מיניה".
 2. מראי מקומות.

(א) יעב"ץ (סידור שערי שמים הושענא רבה שער שמיני אות י"ד, עמ' ת"ז) – "וקורין 'משנה תורה' זכר למה שהיה המלך קורא במוצאי שביעית (ראה סוטה מא.) אם אמנם רחוק היא בעיני. גם למוד מקרא אין זמנו בלילה כמו שנתבאר ב'בית תלמוד'. מכל מקום אני כופף ראשי בזה למנהג שכבר הוקבע".
 (ב) שם משמעון (פולק, או"ח סי' ד' ד"ה ואולם) – "ואמנם משנה תורה ודאי יש לקרות אף בלילה כמו שאנו אומרי' אותה בהושענא רבה בלילה, וגם המלך קורא אותה בהקהל אף בלילה, והיינו ודאי מצד שמשנה תורה היא כתורה שבע"פ שהיא במלכות דנוקבא כנודע וממילא שפיר יש לקרות בלילה דייקא העשרת הדברות שבפ' ואתחנן שהן במשנת תורה ...".
 (ג) ישראל והזמנים (ח"א סי' נ"ג ד"ה בכפה"ח, עמ' תרל"ג) – "ויל"ע אי יש איסור באמירת תהלים קודם חצות, כמו בכל השנה דאסור לעסוק בתורה שבכתב קודם חצות, ורק לימוד משנה תורה הותרה עכשיו בליל הו"ר, אבל לא שאר תנ"ך, או"ד כמו שמותר משנה תורה ה"ה נ"ך ...".
 (ד) עי' ליל חוה"מ, לעיל.
 (ה) מקרא בציבור - עי' לעיל.

לח. ליל שבועות.

1. כנף רננה (קונ' מין כנף סי' מ"ד, השואל) – "וראיתי בס' לב דוד פל"ד שבלייל שבועות אין ללמוד מקרא רק משניות".
2. הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ל' אות ב') – "ובליל יו"ט ובליל שבועות מרן מחמיר שלא לקרוא אלא מחצי השני של הלילה שאז מתירים".
3. הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, שבועות עמ' רי"א אות ג') – "שאלה: באופן כללי עד כמה צריך להקפיד לא ללמוד תנ"ך בלילה. והאם יש מקום להקל בזה בליל שבועות. תשובה: בני עדות המזרח מקפידים יותר שלא ללמוד תורה שבכתב בלילה. אשכנזים פחות מקפידים על כך, למרות שוודאי עדיף ללמוד מקרא ביום ולא בלילה. מכל מקום כתבו, שאף למחמירים - אין זה איסור, אלא שלכתחילה טוב יותר ללמוד מקרא ביום. ופשוט שגם המחמירים שלא ללמוד תורה שבכתב בלילה, בליל שבועות יכולים להקל וללמוד גם בתורה שבכתב (החלק הכלול בתיקון), משום שמנהג התיקון נתקן על ידי הקדמונים".
4. לענין אמירת התיקון ליל שבועות - עי' סי' תצ"ד, לשיטות ומראי מקומות.

ג] אמירת שמות של מלאכים.**א. האם מותר לומר שמות של מלאכים.**

1. מחמיר, שלא לומר אא"כ הוא שם שרגילים אנשים להשתמש בו.

(א) שער המצות (פר' שמות ד"ה גמ, פר' משפטים ד"ה איסור [לשונו מובא לקמן]) – "גם היה מורי זלה"ה נזהר מלהוציא בפיו שום שם משמות הקדש או של המלאכים אפי' אותם הכתובים בספרים ולא היה זוכר אותם באמצע הדרוש אלא כדרך זה כשהיה זוכר מטטרו"ן היה אומר מ"ם טי"ת וכשהיה זוכר סמא"ל היה אומר סמ"ך מ"ם וכן כיוצא בזה **והטעם הדבר** לפי כשהקב"ה מסרם והשליטם על שליחותיו ומלאכותיו צוה אותם תיכף כשיזכרם האדם וישביעם בשמו שיהיו נזקקים לו כנז' באותיות דר' עקיבא. והנה תיכף בשמוע המלאך שמזכירים שמו בעולם הזה נבהל ונרתע לאחוריו לשמוע אם משביעים אותו כדי שיהיה מזדקק להשלים שבועתו כנז' ואף אם רואה אה"כ שאינם משביעים אותו עכ"ז נרתע ונבהל בשמיעת שמו ומתקנא במזכיר שמו ומתגרה בו ומקטרג עליו ... **אמנם** שמות המלאכים שהם נמצאים בבני אדם הנקראים בשמותיו כגון מיכאל גבריאל מותר להזכירם ואין בהם חשש איסור".

(ב) מזמור לדוד (סוף סי' קט"ז).

(ג) ח"א (כלל ה' סעי' כ"ז) – "ובענין שמות המלאכים, אף על פי שכתבו בשם האר"י ז"ל שאסור להזכירם, צריך לומר דזה דוקא שלא לצורך אלא שרוצה להזכיר שמותם, זה אסור".

(ד) קב הישר (פרק נ"ו) – "והרב האר"י ז"ל הזהיר לתלמידיו, שלא להזכיר שום מלאך בשמו אפילו בלימודו, כגון: מטטרו"ן יאמר רק מט"ט, וסנדלפו"ן יאמר רק סנד"ל, וכיוצא בהם שאר שמות מלאכים, זולת שמות המלאכים שהן כשמות האנשים, כגון: מיכאל גבריאל רפאל וכיוצא בהן אין חשש. והטעם, כי הכל ברא הקב"ה לצורך האדם, ובשעה שברא הקב"ה מלאכים, השביעם הקב"ה שיהיו מצויים בשעה שיזכירם האדם לאיזה הצלה בהשבעה וכיוצא בו, ובהשבעה כשמזכיר האיש שם המלאך, אז המלאך בא ומוכרח לעשות כפי ההשבעה, וכשרואה המלאך שביאתו הוא בחינם לפעמים מזיקו".

(ה) קיצור שו"ע (סי' קכ"ט סעי' ט"ו) – לשונו מובא לקמן.

(ו) תורה לשמה (סי' תכ"ד) – "שאלה מצאנו בספר אחד סגולה למצוא חן בעיני אויב שיזכיר שבעה פעמים אוריאל בנשימה אחת ונסתפקנו איך יאמר שם מלאך זה בפיו גם נסתפקנו כן במלאך סתריאל אם יוכל להזכיר בפיו. יורנו המורה לצדקה ושכמ"ה. תשובה זה ידוע כל מלאך שנקראו בשמו בני אדם מותר להזכירו בפיו והנה מלאך אוריאל יש בשמו שם אדם וכן הוא בדברי הימים א' ס' ט"ו לבני קהת אוריאל השר וכו' גם מלאך סתריאל נקרא בשמו אדם וכו' בגמרא דבכורות דף נ"ד העיד רבי ישמעאל בן סתריאל ע"ש".

תורה לשמה (סי' תכ"ו) – "וראיתי לרבינו מהרח"ו ז"ל בשער טעמי המצות בפרשת שמות שכתב וז"ל גם היה מורי זלה"ה נזהר מלהוציא מפיו שום שם משמות הקדש או של המלאכים אפילו אותם הכתובים בספרים ולא היה זוכר אותם באמצע הדרוש אלא בדרך זה כשהיה זוכר מטטרו"ן היה אומר מ"ם טי"ת וכשהיה זוכר סמא"ל היה אומר סמ"ך מ"ם וכן כיוצא בזה ועוד כתב אמנם שמות המלאכים שהם נמצאים בבני אדם הנק' בשמותם כגון מיכאל גבריאל מותר להזכירם ע"ש על כן יש לזהר במלאך מט"ט כמ"ש הרב ז"ל וכן עמא דבר".

תורה לשמה (סי' תצ"א) – "ושמות המלאכים שאני דמה שהוזהר האדם מלהזכיר את שמותם הטעם הוא מפני שהם מתקנאים כאשר מזכירים שמותם למטה ומתגרים באדם גם כאשר ישמעו מזכירים שמותם למטה יהיו חרדים כי יחשבו שרוצים להשביעם על פעולת איזה דבר ובזה הם מתקנאים ומתגרים באדם אך כל מלאך שכבר נקראו בשמו בני אדם שכתוב שמותם בתנ"ך על בני אדם אינו חרד ולא יתקנא ולא יקפיד אם יזכירו שמו למטה בתחנונים".

(ז) טעמים ומנהגים (ליקוטים אות י"ח בהע') – "כתב קיצור של"ה ... שהאר"י ז"ל הזהיר שלא להזכיר מטטרו"ן, רק מט"ט. ושלא להזכיר סמא"ל, רק ס"ם. אבל אותן המלאכים שיש להם שמות כבני אדם כגון מיכאל, גבריאל, רפאל, שרי לקרואן בשם, ע"ש".

(ח) כה"ת (סי' ה' ס"ק י').

(ט) בית ברוך (סוף כלל ה').

(י) החשמל לאור ההלכה (הקדמה לספר ד"ה בענין) – לשונו מובא לקמן.

(יא) שמירת הגוף והנפש (סי' צ' סעי' ג').

2. מראי מקומות.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק כ"ב סעי' י', ועלהו לא יבול ח"א עמ' ש"נ) – "ואינני יודע שום איסור להזכיר שמות של מלאכים, מלבד שם מ-ט-ט יש שנוהגים להחמיר מפני שהוא יוצא מהכלל בזה שמותר להשתחוות לו, משא"כ לשאר המלאכים".

ב. לומר באמצע הדרשה, באמצע הלימוד.

1. מחמיר – תורה לשמה (סי' תכ"ו, לשונו מובא לעיל).

2. ולכאורה יש לחלק אם הוא בתוך הפסוק, ובדרך קריאת הקרא.

ג. לומר דרך שבת ופיוטים.

1. מחמיר.

(א) קיצור שו"ע (סי' קכ"ט סעי' ט"ו) – "התקיעות ... נוהגין העולם לומר בין הסדרים יהי רצון וכו' כמו שנדפס במחזורים. וצריכין לזהר מאד שלא להוציא בפה שמות המלאכים הנזכרים שם".

2. מראי מקומות.

(א) ח"א (כלל ה' סעי' כ"ז) – "אבל בדרך תפלה ושבח כדמצינו בפיוטים, מותר להזכירם, דלא עדיף משמות הקדושים. וכן שמעתי מפי הגר"א שאמר הפיוטים כמו שנדפסו. אך בלק"ת מפורש להדיא לאיסור".

ד. שד.

1. שער המצות (פר' משפטים ד"ה איסור) – "איסור הזכרת שם אלהים אחרים כדכתיב ושם אלהים אחרים לא תזכירו דע כי עיקר איסור זה הוא שלא יזכיר שמו סמא"ל הנק' אלהים אחרים כנו' ובפרט בלילה לפי שאז ממשלת החיצונים וכל המזכיר שמו מגביר כחו הפך מפסוק בכל המקום אשר אזכיר את שמי ולא עוד אלא אפי' להזכיר שם השדים כגון אלו שקורין בלשון לעז אי"ל דיאב'לו וכיוצא בזה שביאורו לשון שדים אין להזכירם כי מגביר כחם וכשהיה מורי זלה"ה מזכירו היה אומר סמ"ך מ"ם [שהם ב' אותיות הראשונות שבו ולא עוד] ופעם אחת הייתי מדבר עם אדם אחד והזכרתי לסמא"ל והיה בלילה ובבוקר כשהלכתי לבית מורי זלה"ה והסתכל במצחי ואמר לי הנה בלילה הזה עברת על שם אלהים אחרים לא תזכירו והזהרני מאד שבשום אופן לא ביום ולא בלילה לא אזכיר שמו ולא כיוצא בו ובפרט בלילה שאז יכול להתגבר על המזכירו להחטיאו ולהענישו וגם על בני אדם אחרים בסבת האיש המזכירו".
2. הגר"ח ק"צ (שאלת רב ח"א פרק כ"ב אות י"ג) – "האם מותר להוציא בפיו דרך לימודו השמות של שד או לילית ואשמדאי וכו' ואולי דוקא כשקורא מן הכתוב ולא כשמסביר דרך לימודו. תשובה: יש נזהרין".
- הגר"ח ק"צ (שאלת רב ח"א פרק כ"ב אות י"ד) – "האם מותר לומר 'שד', והייתי בשיעור של הגר"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] בגמ' של שיחת שדים (סוכה כח ע"א), והיה אומר כצורתו, (ולא 'שי"ן דל"ת') אבל שמא זה רק בדרך לימוד או בלשון רבים. תשובה: לא שמעתי שמקפידין".

ה. מט"ט.

1. רש"י (שמות פרק כ"ג פסוק כ"א) – "כי שמי בקרבו. מחובר לראש המקרא, השמר מפניו כי שמי משותף בו, ורבותינו אמרו זה מטטרו"ן ששמו כשם רבו. מטטרו"ן בגימטריא שדי".
2. יעב"ץ (סידור סוף עמ' ל') – "עוד תשוב תתפלא כי תראה שם משה (רבינו עליו השלום המלאך שהוציאנו ממצרים) עולה אל שכי. ומטטרו"ן גדול שבמלאכים צבא מעלה עולה שק"י במנין. הראית בן אדם גדולת מעלת האדם השלם ...".
3. מלאכי עליון (אות קס"ב, עמ' ע"ג - עמ' ק"ח) – "וקראו בשמו ה' הקטן ... גדול מכל השרים וגבוה מכל המלאכים ... שר העולם ... שמו כשם רבו ...".

ו. מראי מקומות – דר"ת (סי' קע"ט ס"ק ל"ה).

1. הגר"ח ק"צ (שערי שיח עמ' קל"ג תשובה שכ"ה) – "שאלה: המוצא שמות של מלאכים דרך לימודו [כגון בברכות ז, א, בעובדא דר' ישמעאל וכו'] [ב] האם מותר להזכירם בפיו. תשובה: מה שנזכר בגמ' מותר".
2. החשם-ל לאור ההלכה (הקדמה לספר ד"ה בענין) – "ויפה אמר הרב ר' יוסף לייב זוסמן (שליט"א) [זצ"ל] כי אין חשם-ל שם מלאך פרטי, אלא כתות מלאכים הנקראים חשמלים, כמו שרפים ואופנים, ובזה אין שייך לומר דמתעורר לצאת".

שם "חשמל".

- ז. מיקל, מותר לומר. [יש מדברים מצד האיסור לאמר שם של מלאך (החשם-ל לאור ההלכה, ועוד). ויש מדברים מצד שלא גרע משם של הקב"ה (הבאר משה)].
1. החשם-ל לאור ההלכה (הקדמה לספר ד"ה בענין) – "בענין שימוש מילת חשם-ל על עלקטרי, הנה רש"י בתחילת יחזקאל מפרש דחשם-ל שם מלאך, ואיתא בספר נגיד ומצוה בקמע סדר הקריאה, בשם האריז"ל, דאין להזכיר שם המלאכים רק אם בני אדם נקראו בשמות אלו כגון מיכאל רפאל, וטעם לזה כי כשהקב"ה ברא המלאכים צוה אותם כשיקראו אותם שיצאו, וכשבאים ורואים שקורים אותם לבטלה יבוא נזק אל המזכיר אותם, ע"כ העיר הג' ר' דוד בר"ן זצ"ל שלא להשתמש במלת חשם-ל על עלקטרי, ומהטעם הזה עשיתי קוים במילת חשם-ל. אולם עכשיו נ"ל דאין חשש בזה, דאף דלפי הדרש חשם-ל הוא שם מלאך, אבל לפי הפשט מפרש רש"י שם בענין אחר, עיי"ש. ובאוצר הגאונים על מס' חגיגה בשם רב סעדי' כי מראה [צ"ל אש] היוצא מגוונים הרבה, יקרא חשם-ל בלשון עברי, עכ"ל. לכן אף דחשם-ל שם מלאך אין קפידא להשתמש במלה זו לצורך עלקטרי, דכמו שאין קפידא לקרות שם המלאכים שבני אדם נקראו בשמם, והטעם משום דאין המלאך מתעורר לצאת כיון דגם בני אדם נקראים כן, ה"נ כיון דהמילה משמשת גם לצורך מובן אחר אין המלאך מתעורר לצאת, ויפה אמר הרב ר' יוסף לייב זוסמן (שליט"א) [זצ"ל] כי אין חשם-ל שם מלאך פרטי, אלא כתות מלאכים הנקראים חשמלים, כמו שרפים ואופנים, ובזה אין שייך לומר דמתעורר לצאת".
2. באר משה (הקדמה לח"ב) – "רצוני להעתיק לו דברי רב גאון ומפורסם אחד שכ' בספרו, וז"ל: והעיוז ליקח תיבת חשמל שנזכר במעשה מרכבה דחזקאל על שרפי קודש מלאכי מעלה, וכינו את העלעקטער בשם זה, ובגמ' חגיגה י"ג אמרו וכו', וגם הרבנים הגאונים דשם בחיבורם מכנים את העלעקטער בשם זה, ובמחכקשת"ה הוא כשגגה היוצאת מלפני השליט ... וע"ז אני משיב ... מתחלה אני אומר שחלילה מלומר על רבותינו גדולי עולם וצדיקי יסוד עולם זצ"ל מדור שלפנינו, שכולם שגו וטעו בהא מילתא, וכשגגה היוצאה מלפני השליט נזדמן לכולם בדבר זה - חלילה לחשוב כן - ובפרט שהעלו על מכבש הדפוס, ודור הבא ילמדו מהם לעשות כמותן ויהיו הם, הס מלהזכיר, ממחטיאים את הרבים ... מי לנו גדול משמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, השם 'אלקים', איום ונורא, והדיינים מומחים נקראים על שם זה בכל פ' משפטים, וראה בפרש"י שם ובברכות (ס"א ב רש"י ד"ה אלקים). ראה זו יש לדחות, הגם שאיננו מתקבל כ"כ על לבי. אבל מה יענה שבתורתנו הק' ע"ז של הגוים הבליהם והבלי הבליהם המשוקצים והמתועבים ביותר אבי אבות הטומאה, נקראים על שם זה (חול) [ועיין עוד פרש"י עה"ת בראשית ו' ב', והבן היטב]. ועוד תיבת אדון-הוא כינוי לבורא כל העולמים, כמו שמפורש לאין מספר בתנ"ך, ועם כל זה בשם זה דיבר אברהם אל המלאכים (ראה בפרש"י

בראשית י"ח ג'), ובלשון זה מכנים לכל סתם בני אדם בתנ"ך, ובלשון בנ"א אפילו נכרים. שלו-ם שמו של הקב"ה, ובנ"א נקראים על שם זה, ונמצא מחלוקת גדולה בין האחרונים אם להוציא שם שלו' שמו של אדם בבית המרחץ (עין או"ח סוס"י פ"ד). שם הקודש אלף למ"ד (ק-ל) משתמשים לצורך גבורה וכו', ראה רש"י בראשית (ל"א כ"ט). מלך שם כינוי לכביכול מלך מלכי המלכים הקב"ה, וגם למלכי ישראל ולהבדיל בטול"ט למלכי עכו"ם - **ויש לי ראיות כאלו למאה**, ואין מן הצורך להאריך. ועכ"ז אלף תודות אני מחזיק להכותב המכתב הלז, וגם לרבות הגדול שליט"א חד מידידי הנאמנים שקרא אותי על הטעלעפהאן בענין הזה. ומעתה קבלתי על עצמי שבספרי שוב לא אכנה העלעקטרי בשם 'חשמל' רק בשם עלעקטרי ... אבל לא מטעמא של הרב המערער הנ"ל, כי טעמו אינני מכיר, ואינו נותן טעם לשבח הוא לכתוב דברים זרים נגד גאוני עולם מדור שלפנינו, שהיו מחשיכים את החמה באור תורתם, **אלא מטעמא אחרונה**, דמאחר שלשון העברית החדשה אסורה היא לנו בכל חומר, וכמו שכ' הגאון ק"ק אור עולם ציסע"ו אדמו"ר מסאטמאר (שליט"א) [זצ"ל] בס' הגדול 'יואל משה', ועתה קבלו המתחדשים המדברים בלשון עברית הכינוי 'חשמל' להשתמש לצורך 'עלעקטרי', אנו מחוייבים להפרד מדרכם שלא להשתמש בו כדרכיהם. לפי דברינו הגאונים הצדיקים זצלה"ה של דור לפנינו נקיים מכל אשם, טהורים וקדושים הם בכל דרכיהם ודבריהם, כי בזמניהם עדיין לא פשתה הנגעה של לשון עברית החדשה - הצרעת ממארת - ולא היה להם להשמר מלהשתמש בו, ולא נכשלו ח"ו אפילו בשוגג. אבל אנו אשמים אנחנו אם ח"ו פוגעים בכבודם לומר שח"ו לא עשו כתורה, אבל מעתה מחוייבים אנו להשמר מלהשתמש בלשונם, ולכנות עלעקטרי בשם חשמל, אלא בשם עלעקטרי. בודאי לבני א"י אני אינני כותב דעת, כי יש להם גדולי עולם צדיקים אמיתיים הי"ו שיש לסמוך עליהם בעזה"י"ת בכל דבר שבקדושה ...".

3. **הגרשז"א זצ"ל** (הליכות שלמה תפילה פרק כ"ב סעי' י', ועלהו לא יבול ח"א עמ' ש"נ) - **"אף דבתחלה** כשקבעו את שם חשמל על מאור האלקטרי לא טוב עשו, כי יש בזה **משום זלזול**, אבל מ"מ לאחר שכבר נקבע אין לחוש בזה, והוא היתר גמור, ולא דמי לש-קי שהוא אחד מז' שמות שאינם נחקקים. ואינני יודע שום איסור להזכיר שמות של מלאכים, מלבד שם מ-ט-ט יש שנוהגים להחמיר מפני שהוא יוצא מהכלל בזה שמותר להשתחוות לו, משא"כ לשאר המלאכים, גם שם א-ד-נ-י כשמתכוין לאדונים ג"כ מותר וכן שם א-ה-יה".

הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק כ"ב הע' ל"א) - "ורבנו עצמו כשהו"ל את ספרו מאורי אש בשנת תרצ"ה חשש לכך, וכתב רק 'אלקטריא אך בשנים שלאח"כ הורה כנ"ל".

הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' קנ"ג) - "שמעתי מגדול אחד שהוא מקפיד שלא להשתמש עם המילה 'חשמל', כיון שסילפו תיבה זו מנבואת יחזקאל שאיירי ברוחניות נשגבה, ובכוונה הורידוהו לגשמיות לומר שאין נבואת יחזקאל דבר רוחני, ואמר אותו גדול, שת"ח לא ישתמש בזה, והשתמשות זאת גובלת בכפירה רח"ל, ולכן הוא מקפיד לומר 'אלקטרי'. והצעתי דברים אלו לפני מרן, ואמר, אנו שאומרים כך מתכוונים רק למילה שהתרגלו להשתמש לשם אלקטרי, ואין לנו שום כוונה לרעה. והוסיף, הרב יודלביץ מח"ס החשמל בהלכה היה יהודי צדיק. וקרא לספרו החשמל בהלכה. [ואמנם ראה בספרי מרן שמשמש תכופות בתיבה 'חשמל']".

4. **הגר"י טרגר שליט"א** (בעל הליכות שלמה, מכתב במייל) - "ברור פעם חשש ואח"כ לא והסביר בטוט"ד וכמ"ש בהליכות שלמה". **הגר"ש דבליצקי זצ"ל** (אליבא דהלכתא גליון נ' עמ' י"ח טור א') - "דהגר"ד בהר"ן זצ"ל הקפיד לא להשתמש במילה חשמל על אור העלקטרי, אולם בזמנינו נתפשט להקל בזה להשתמש במילה חשמל על אור העלקטרי".

5. **הגר"ע אויערבאך שליט"א** (אליבא דהלכתא גליון נ' עמ' י"ח טור א') - "דאף שלא טוב עשו לקרוא לאלקטרי את השם 'חשמל', אולם בזמנינו שכבר הורגלו כולם לקרוא לאלקטרי 'חשמל', מותר לכתילה להשתמש במילה 'חשמל' על עלקטרי".

6. **משנה הלכות** (אליבא דהלכתא גליון נ' עמ' י"ח טור א') - "דנוהגים להקל להשתמש במילה חשמל על אור העלקטרי, שזה כמו אותן המלאכים שיש להם שמות כבני אדם דשרי לקוראן בשם".

7. **הגר"א קופשיץ שליט"א** (אליבא דהלכתא גליון נ' עמ' י"ח טור א') - "דנוהגים להקל להשתמש במילה חשמל על אור העלקטרי, שזה כמו אותן המלאכים שיש להם שמות כבני אדם דשרי לקוראן בשם".

ח. מחמיר.

1. **הגר"ד בהר"ן זצ"ל** (ארח דוד אות תמ"ט, עמ' רל"א) - "העיר שאין לומר מילת חשמל רק אלקטרי, משום שרש"י כתב (יחזקאל פ"א) שחשמל שם מלאך הוא, ומובא (בספר נגיד ומצוה, בקטע סדר הקריאה) בשם האר"י ז"ל שאין להזכיר שם מלאכים רק אם בני אדם ג"כ נקראו בשמות אלו כגון מיכאל ורפאל, והטעם לזה כיון שכשהקב"ה ברא את המלאכים ציוה להם שכאשר יקראו בשמותם שיצאו, וכשבאים ורואים שקוראים אותם לבטלה יבוא נזק למי שמזכיר אותם".

הגר"ד בהר"ן זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון נ' עמ' י"ח טור א') - "הקפיד לא להשתמש במילה חשמל על אור העלקטרי". **עי' הגר"ח ק"ק זצ"ל** (שאלת רב ח"א פרק כ"ב סעי' י"ב) - "האם ראוי לא להשתמש במילה 'חשמל' (למוצרי חשמל), מאחר שלקחו אותה מיחזקאל במעשה מרכבה. תשובה: נכון".

עי' הגר"ח ק"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' ע"ר אות א') - "שאלה: איזה מילה יותר טוב לומר 'עלעקטרי' או 'חשמל'. תשובה: יותר טוב עלעקטרי".

ט. אם 'חשמל' מלאך או דבר אחר.

1. **מראי מקומות** - **יחזקאל** (פרק א' פסוק ד' ורש"י, פסוק כ"ז, פרק ח' פסוק ב'), **חגיגה** (דף יג.), **יעב"ץ** (בסידור ח"א עמ' ל"א), **ספר מלאכי עליון** (ערוך חשול).

י. מראי מקומות.

1. **חזו"א** (דינים והנהגות יו"ד פרק ט' אות ו') - "ופעם אמר שגם שם חשמל היה קשה עליו, שלקחוהו לשימוש על האלקטרי".

- א) חוט שני (אליבא דהלכתא גליון נ' עמ' י"ח טור א') – "ושמעתי מהגאון רבי נסים קרליץ שליט"א שפעם אחת התבטא כן, אבל לא הקפיד לא להשתמש במילה חשמל על האלעקטרי".
2. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' רל"ח אות ז') – "פעם אמרתי למו"ר (שליט"א) זצוק"ל שמחבר אחד מירושלים כותב חשמל-ל (עם מקף) בספרו, ובספר חזו"א כתוב חשמל (בלי מקף), וענה לי מו"ר היות שכתוב במעשה מרכבה לכן נוהגים אנשי ירושלים לא לכתוב להדיא, וראיתי שמו"ר כשכותב חשמל (שמשתמשים לאור) כותב בצורה כזו חש-מל, וכן אמר לי מו"ר שנוהגים לכתוב כן".
3. פאת שדך (ח"א סי' נ' ד"ה ומה) – "וזה אחד מן השיבושים שנתפשטו בעטיו של נחש המחלל קדושת לשון הקודש ... וכן הכח העלעקטרי העיזו פניהם לכנותו חשמל, כעין מה שדרשו בחגיגה דף י"ג ע"ב חיות אש ממללות, ויש בכינוי זה שורש מינות".

ד) ללמוד מסכת מו"ק, והל' אבילות.

א. ס' חסידים (סי' רס"א) – "אהוב לך את המצוה הדומה למת מצוה שאין לה עוסקים כגון שתראה שבני עירך לומדים מועד וסדר נשים תלמוד סדר קדשים, ואם תראה שאין חוששים ללמוד מועד קטן ופרק מי שמתו אתה תלמדם ותקבל שכר גדול כנגד כולם כי הם דוגמת מת מצוה, אהוב אותן מסכתות ואותן הלכות שבני אדם אין רגילים בהם שזה דומה לאחד שהיו לו בנות ותבעום בני אדם והשיאם להם ונשארה בת אחת שלא תבעוה לינשא, אמרה לאביה אחיותי יודעות אומנות נקייה מעשה אורג מעשה רוקם לכך קפצו עליהם הכל והיו לאנשים אבל למה נתת לי אומנות שהכל מרחיקים ממנה לאורג בגדי אבל לתכריכי מתים אלו הייתה אומנתי בגדי שמחה הייתי לאיש כאחת מאחיותי, אמר לה אביה אני משבח אותך שהכל ילכו אצלך, כך אמרה מועד קטן והדומה לה רבוננו של עולם למה אין עוסקין בי כשאר מסכתות והקב"ה השיב לה טוב הרי כבר נאמר (קהלת ז' ב') טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו. ועתה למה אומרים שהיא סכנה לפי שכתוב (משלי ג' י"א) ואל תקוץ בתוכחתו הוא ממחר ולא ידקדק כמו בשאר מסכתות, ועוד לפי שכל דבר שתופסין אותו בחזקת סכנה אפי' אינו מקום מסוכן מזיק לפי שלשון בני אדם ועינים מזקת אלא כך יעשה הרוצה ללמוד אותה יתפלל להקב"ה שלא יארע דבר רע וגם ילמדו הרב בחשאי לא יפרסם ולא יזיק ולא ינזק אחר שלשון בני אדם ועינים מזקת וכתוב (שה"ש ז' ב') חמוקי ירכיך כמו חללים תחלואי מיתות כמו מי שמתו ומוע"ק יהא בסתר ולא ינזק שנא' חבי כמעט רגע עד יעבור זעם (ישעי' כ"ו כ'), וגם שמעתי בב' דברים מלאך המות קרוב לשמוע מי שדורש מעשה מרכבה ובמועד קטן, לכן נענה מלאך המות ואמר הן הן מעשה מרכבה כמעשה דריב"ז ור"א בן ערך (לא יכוין להפרע ממנו) וכן מוע"ק וכיוצא בו שהוא ממונה על המות לכן יעסוק בכל לבו ליישר בלא קלות ראש בה וכן כל מצוה וכו' כדאיתא בראש הספר".

1. ודרשת וחרקת (ח"א יו"ד סי' ל"ב) – "היוצא לנו מדברי הס"ח שיש ללמוד מסכת מו"ק ושכר גדול יקבל ע"ז רק בתנאי ג' דברים (א) שיתפלל לפני כן שלא יזיקו. (ב) שלא ילמדנו בפרהסיא רק בצנעה. (ג) שיעסוק בו בכל לבו ללא קלות ראש. וקצת פלא ראיתי בספר כה"ח יו"ד סי' קט"ז אות קפ"ט שכתב ... הכנה ג' ...".
2. הרא"י שוורץ (זכור לאברהם תש"ס עמ' תתצ"ז) – "שיירי כנסת הגדולה... ואני הקטן, במיעוט ערכי לא זכיתי להבין, כיצד השיירי כנסת הגדולה כותב בשם הספר חסידים, שכאשר לומדים את מסכת מועד קטן ופרק מי שמתו, יש ללמדם מהר ואין לדקדק בהם כמו בשאר מסכתות. הלא מדברי הספר חסידים משמע ההיפך הגמור, שבזמן לימוד מסכתות אלו אין למהר בלימודם, ויש ללמדם כמו שלומדים שאר מסכתות בעיון ובדקדוק, ומה שאנשים לומדים מסכתות אלו מהר ולא בדקדוק כמו שלומדים שאר מסכתות, זו היא הסכנה הטמונה בלימוד מסכתות אלו, שלומדים אותם מהר וכך לא יעשה, וזו לשון הספר חסידים שם: ועתה, למה אומרים שהוא סכנה, לפי שכתוב "ואל תקוץ בתוכחתו", והוא ממחר ולא ידקדק כמו בשאר מסכתות, עכ"ל, וצריך עיון, וה' יאיר עינינו בתורתו ויזכנו להבין דברי הגדולים. מקורות נוספים לאי מניעה ללימוד הלכות אבילות".

ב. יוסף אומץ (עמ' ע"ר) – "כתיב (משלי ג' י"א) מוסר ה' בני אל תמאס, לכן יש ליזהר שלא לדלג בלימוד הלכות אבילות וכיוצא. רק שראיתי רבותי מקפידין, שכשלמדו אלו הענינים קראו בכל פעם אחר סיום שיעורם, שורה אחת מענין אחר שלא לסיים בדבר רע, שכן מצינו בגמרא בשם נביאים הראשונים, ועל כן נהגו לכפול פסוקי יתק"ק (ישעיה, תרי עשר, קינות איכה, קהלת) כדי לסיים בדבר טוב. אכן, ראיתי מקדמונים נוחי נפש, שקודם שהתחילו ללמוד חולין בשיבה גזרו תענית, והטעם, מפני שלא יקטרג המשטין על תלמידי חכמים המראים הלכות שחיטה בעצמם, וכן נהג אבי מורי החסיד ז"ל כשלמד עם תלמידיו הרי"ף דמסכת חולין והרי"ף דיבמות, וכמדומני גם מועד קטן שמזכירין בהם עניני מיתה (והתענית) [והתנדות], בילע המות לנצח".

1. הרא"י שוורץ (זכור לאברהם תש"ס עמ' תתצ"ו) – "מדברי הספר חסידים והספר יוסף אומץ, יוצא איפוא, שאין להימנע מללמוד את הלכות אבילות - אפילו לפילפול בעלמא, ואדרבה, ראוי ונכון ללומדם, אלא שיש לעשות את הדברים הבאים: א. לפני שמתחילים ללמוד הלכות אבילות, יש לצום יום אחד. ב. לפני תחילת הלימוד, יתפלל לפני הקב"ה שלא יארע לו כל דבר רע. ג. יש ללמוד הלכות אלו בחשאי ולא לפני הרבה אנשים [ולפיכך, בכוללים שלומדים לקבלת תעודת הוראה מהרבנות הראשית לישראל, אין ללמוד בהם את הלכות אבילות, אלא כל אחד ילמד את ההלכות הללו לבד בביתו וכדומה]. ד. בזמן לימוד הלכות אבילות, יש ללמדם ולעסוק בהם ברצינות, ולהיזהר מקלות ראש. ה. כל פעם בסיום לימוד ההלכות, יש ללמוד דברים אחרים, כדי לא לסיים את הלימוד בדבר רע".

ג. חתם סופר (יו"ד סי' שמ"ו) – "שלום ושמחת י"ט וכ"ט ל"נ מו"ח הגאון מופת הדור קדוש ישראל נזר תפארתינו נ"י ע"ה פ"ה כש"ת מהו' עקיבא איגר נ"י אב"ד ור"מ דק"ק פוזנא יע"ש וכאל"ש וכ"ט. יקרת קדושתו הגיעני ובקראי בו ב' קושיית בהלכות שמחות נרתעתי לאחורי כי גברא קפדנא אנא ואמרתי העבר חרפתי אשר יגורתי כי משפטיך טובים ואמנם שגגה יצאה מלפני השליט הגדול קדוש מו"ח הגאון נ"י ונעשיתי אבל אם קודר שחותי ובאה אלי שמועה מאמי הצדקת צ"ל תנצב"ה הכ"מ ובהתגולל בעפר קרני שבוע העברה עיינתי בדברי קדשו ותמול קמתי נתעוררתי היום להשיב ולצרף אליו כל מה שעיינתי בימים האלו ומו"ח הגאון דלא

קפיד ולא קפדי' בהדי' יעבור עיונו עליו בשובע שמחות או יניח הדברים עד ט"ב שחל להיות בשבת הבע"ל ואם אולי בין כך יהפוך לששון ולשמחה א"כ גם יכול המות לנצח ופשיטא דליכא תו קפידא".

1. הרא"י שוורץ (זכור לאברהם תש"ס עמ' תתצ"ה) – "לכאורה יש להבין כיצד החתם סופר בתשובתו הנ"ל כותב: 'ובקראי בו ב' קושיות בהלכות שמחות, נרתעתי לאחור', הלא באותו ספר עצמו בו נדפסה התשובה הנ"ל נדפסו כשלושים תשובות בהלכות אבילות, בין תשובות שנכתבו לפני התשובה הנ"ל, ובין תשובות שנכתבו לאחר כתיבת התשובה, וכן כל אותם תשובות לא נכתבו בזמן היותו אבל, אלא בשאר ימות השנה - כפי שהמעיין יראה בתוך הספר, אם כן כיצד כתבם, הלא לדעתו הוא היה צריך להירתע מלכתבם. אלא בהכרח צריך לומר, **שבודאי החתם סופר למד את הלכות אבילות בטור ובשולחן ערוך וכיוצא בזה**, ואף השיב לשואליו תשובות בהלכות אבילות וכפי שכבר כתבנו, וכל רתיעתו היתה רק מלפלפל בהלכות אבילות, וכפי שהמעיין שם בתשובה יראה שתוכנה הוא ב' קושיות בהלכות אבילות ואין זו תשובה להלכה ולמעשה, ואילו שאר התשובות שהחתם סופר השיב לשואליו בהלכות אבילות, היו תשובות להלכה ולמעשה, וכפי שהמעיין יראה בכל יתר התשובות שמופיעות שם, ולהשיב תשובות בהלכות אבילות הלכה למעשה, ודאי שאין להירתע מלהשיבם ואין על כך כל קפידא, ואדרבה ישנה חובה להשיבם, שהרי הרב המורה הוראה צריך להורות לקהל עדתו כיצד ...".

ד. ימהר ולא ידקדק.

1. בית לחם יהודה (יו"ד סי' רמ"ה ס"ק ד') – "אסור להניח מללמוד מועד קטן ובפרק מי שמתו מפני שהם דברים של מיתה. ומיהו ימהר ולא ידקדק כמו בשאר מסכתות. ספר חסידים".
2. בא"ה (מהרי"ט, יו"ד סי' רמ"ה ס"ק ה') – "כתב בספר חסידים [סימן רס"א] אסור להניח מללמוד מועד קטן ובפרק מי שמתו. מיהו ימהר ולא ידקדק כמו בשאר מסכתות".
3. שמירת הנפש (אות קס"ב) – "יוכל ללמוד מס' מועד קטן וכדומה ולא יחוש משום סכנה רק ימהר ולא ידקדק כמו בשאר מסכתות [ס"ח סי' רס"א]".
4. זבחי צדק (סי' קט"ז ס"ק קל"ו) – "יוכל ללמוד מס' מ"ק וכדומה ולא יחוש משום סכנה רק ימהר ולא ידקדק כמו בשאר מסכתות. הנ"ל (שמירת הנפש) אות קסב משם ס"ח סי' רס"א".
5. כה"ח (סי' קט"ז ס"ק קפ"ט) – "יוכל ללמוד מס' מו"ק וכדומה ולא יחוש משום סכנה רק ימהר ולא ידקדק כמו בשאר מסכתות. ס"ח סי' רס"א".

ה. ילמדו הרב בחשאי.

1. שכנה"ג (יו"ד סי' רמ"ה ס"ק ג') – "אסור להניח מללמוד מועד קטן ובפרק מי שמתו מפני שהם דברים של מיתה. ומיהו ימהר ולא ידקדק כמו בשאר מסכתות. ספר חסידים סימן רכ"א. אמר המאסף, ואני שמעתי בקושטא שנמנעים מלקרות ערובין ונדה ויבמות מפני שראשי תיבותיהן עני, וגם שמעתי שנמנעין מלקרות בתרא מפני שמה שנראה שזו היא אחרונה, וי"א מפני שחלה בה רש"י ז"ל, ולדבריהם יותר יש לחוש במסכת מכות שמת בה רש"י. ויראה **דאינם נמנעים בכל אלו אלא ללמד עם חברים בישיבה**, אבל לעצמו כל אחד ואחד צריך ללמוד, וכמ"ש בספר חסידים".
 2. תורה וחיים (פאלאג'י, מערכת ל' אות קל"ב) – "אסור להניח מללמוד מועד קטן ופ' מי שמתו מפני שהם דברים של מיתה. וימהר ולא ידקדק כמו בשאר מסכתות ס' החסידים סימן רס"א וכתב מורינו הרב אבי התעודה בשיירי י"ד ...".
 3. האשל (לקוטי שושנים מערכת ל' אות ה') – "כ' בספר תורה וחיים ... בשיירי ...".
- (א) מגדים חדשים (אור ישראל חט"ז עמ' קע"ז) – "ונראה שהכנה"ג הבין מש"כ בספר חסידים 'הוא ממהר ולא ידקדק כמו בשאר מסכתות', היינו שלפי שאומרים שהוא סכנה הוא ממהר ואינו מדקדק בה, והתקנה לזה כתב אח"כ שיתפלל להקב"ה שלא יארע דבר רע, ועי"כ לא יצטרך למהר. וכן הבין המפרש בספר חסידים שם".

ו. להתפלל לפני זה שלא יגרום שום דבר רע.

1. שבט הלוי (ח"י סי' א' אות ב') – "ואשר שאל כב' בענין למוד מס' מועד קטן ובפרט בסדר דף היומי. אין לי להוסיף על מה שהעתיק כב' בקיצור, והעיקר מש"כ בס"ח סי' רס"א דלא זו דאינו מזיק אלא מצוה גמורה היא אלא שיש להתפלל לפני זה שלא יגרום שום דבר רע, ואין היא וכיו"ב ח"ו גורם נזק אלא דברת בני אדם כאשר רמז בס"ח שם, אבל דברי תורה עצמם הם דברי אלקים חיים וגורמים אריכות ימים, אלא שאין רגילים לקבוע ישיבה ע"ז, אבל מצוה כלימוד ש"ס על הסדר בין ביחידות בין ברבים כדף היומי חלילה לחסר חלק מתורת חיים. ומי לנו גדול מגדולי הראשונים אבירי התורה כבעלי תוס' והרא"ש ומרדכי, כרבינו הרמב"ן והריטב"א ועוד, כבעלי שו"ע הטור וכל שלטי גבורים שלא שינו מעיונם בזה לעומת שאר חלקי התורה. ואם בכל זאת חושש אדם לנפשו יתפלל שגם עי"ז יזכה להאריך ימים ושנים, ואריכות בזה ללא צורך".

ז. אין חשש.

1. הגריש"א זצ"ל (הליכות האי"ש עמ' ש"כ) – "רבינו לא נמנע מללמוד מסכת 'מועד קטן' בשיעורו, אף שלא למד מסכתות הש"ס לפי סדר מסויים. נשאל רבינו האם יש איזו בעי' ללמוד בעיון הלכות אבילות וכדו' מצד סכנה. ואמר רבינו בתוקף: אין שום בעיה, ואדרבה".
2. הגרצ"ק זצ"ל (זכור לאברהם תש"ס סוף עמ' תתצ"ח) – "מוצאים אנו בשו"ת חק השיב [והוא תשובות בהלכה שהשיב הגר"ח קנייבסקי שליט"א] (יורה דעה שאלה ה') וזה לשונו: שאלה: יש נוהגים ומאוד מקפידים על כך, שאדם שאינו אבל, לא ילמד הלכות אבילות. האם יש לחוש למנהג זה, שהרי, אם האדם לא ילמד הלכות אלו, בבוא היום כאשר רחמנא ליצול הוא יהיה אבל, הוא לא יידע את ההלכות הללו, וחס וחלילה יבוא לידי תקלה. תשובה: אין לחוש לזה".

ח. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ט).

1. יהודה יעלה (ח"ב סי' רמ"ח ד"ה ועוד) – "ועוד נ"ל טעם פרטי על מסכ' זו דמ"ק בלבד עפ"י הקדמה דאית' בספר חסידים סי' תס"ט דיש מזיק שקורין אותו דרגין וכו' ובספר אספקלריא המאירה פ' בהר פירוש על הזוהר מייתי לי' משמ' דהגאון המקובל אלקי מוהר"ש זצ"ל מאוסטרפאלי דאית' כן בצפוני ציוני והובא בכתבי האר"י ז"ל שיש מזיק א' ושמו בדרגין וכו' והוא יונק מכל האותיות של אלף ביתא, חוץ מאות מ"ם פתוחה ואות מ"ם סתומה וכו' יעו"ש, ואם האדם מכזה פעם ב' יחיה המזיק וימית את האדם וכו' והנה שם המס' זו מועד קטן עולה בגימט' י"ד בדרגין או בי"ד דרגין כפי גירסת הס' חסידים הנ"ל, ויש מונעים א"ע מללמוד מסכ' זו דמ"ק לפי שרומז במספר שווה על המזיק הנ"ל, א"כ נ"ל מה"ט שלא יהי' למזיק הנ"ל בדרגין יד בלומדי המסכ' לכן פתח וסיים המסכ' זו במ"ם פתוחה ומ"ם סתומה, שאין המזיק הנ"ל יונק משתי אותיות אלו, ואין יד בדרגין שולט בהם, וזהו טעם מ"ם סתומה ב"פ למרבה המשרה ולשלום אין קץ והבן, ובמק"א הארכת בזה".

2. אג"מ (יו"ד ח"ד סי' ס' אות ד' ד"ה אך) – "ותמוה מש"כ הפת"ש בשם החכ"צ שאסור ברגל ללמוד הלכות אבילות, דמנ"ל דבר כזה בלא ראייה. ואולי כוונתו דלאבלי יש לאסור ללמוד דברים אלו. דכיון שידוע שהוא אבל, מובן לכל שמחמת אבילותו לומד זה, ולא מחמת שסדר לימודו הוא בהלכות אלו והוי כאבלות פרהסיא. ולא קשה מה שהקשה בפ"ת בס"י שפ"ד שם, מהא דבסימן ת' איתא דת"ת הוא דבר שבצינעא. ד"ל דלשבת שהוא יום אחד הוא דבר שבצינעא – שודאי לכולי אינשי מזדמן שלומד הלכות אבילות, וקורא באיוב ובירמיה דרך לימודו, וכן הוא ביום טוב ביום אחד. אבל להרבה זמן כפסח וסוכות, לא מצוי זה ... ולימוד דברים אלו הרי גם כל אדם לומדים, ואין בזה שינוי מדרך סתם אינשי, שכל אדם מחוייב ללמוד לידע דינים אלו כמו כל התורה. ואף שאולי להאביל לענין הלכה למעשה יותר ראוי שילמוד דיני אבילות, דאולי לא ידוע לו איזה דינים, מ"מ אין לימוד זה ניהוג אבילות".

3. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ח' אות א' (ב'), סוף עמ' פ"ג) – "לענין קפידא על לימוד הלכות אבילות, בספר חסידים כתב דמסכת מועד קטן הוא מת מצוה, ויש להקדימו ללימוד אחר, אלא דהחתם סופר כתב דגברא דקפדנא קפדי בהדי, אבל מי שאינו מקפיד אין כאן בית מיוחד. עיי"ש. ונראה דלכו"ע בשעה שהוא אבל אפילו אחר השבעה אין קפידא".

ט. לימוד הלכות אכילות כשיש לו חולה מסוכן.

1. הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק כ"ד סעי' ט"ו) – "שאלה: האם מי שיש לו חולה מסוכן מאוד רח"ל יכול לחזור על הל' אבילות כדי לדעת מה עליו לעשות, או עיי"ז איתרע מילתא ח"ו. תשובה: כרצונו".

2. תגלחת כשיש לו חולה מסוכן.

א) הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק כ"ד סעי' ט"ז) – "שאלה: האם יכול לגלות שערותיו כשמפחד שמא ימות רח"ל או אין לעשות כן מטעם הנ"ל. תשובה: יכול".

י. כתיבת ספר העוסק בהלכות אבילות.

1. מראי מקומות – הרא"י שוורץ (זכור לאברהם תש"ס עמ' תצ"ט).

ה) לימוד התורה בליל ניט"ל.

א. מקור.

1. אוצר יד החיים (אות פ"ח) – "טעם המנהג שאין לומדין בלילה הניטול, עיין ברגל ישרה באות ישי. וראיתי בשם לקוטי פרד"ס כתב יד שזה מגזירת הגאונים מפני שבאותו הלילה היו האוה"ע מכים לתלמידים שהיו הולכין באותו לילה ללמוד תורה בזמן שפגעו בהם, וגזרו ע"י כן שלא ילכו התלמידים באותה לילה ולא ילמדו תורה. וכן נדפס בשם מהרש"א ז"ל שלא למד באותו לילה. וכן ראיתי בכתב יד המעתיק ספר משנת רי"ו שכתב שלא כתב כלל באותו לילה ונתן סימן בדרך צחות וידום כי נטל עליו".

2. חזית יאיר (מקור חיים, סי' קנ"ה, נפטר 1702) – "ומנהג ביטול הלימוד בליל חוגה פלוני".

3. בשם היעב"ץ (ס' התאבקות).

4. כרתי ופלתי (טעמי המנהגים עמ' ת"ק בליקוטים) – "פעם א' שאל כומר א' את הגה"ק רשכבה"ג תרבי ר' יונתן אייבשיץ ז"ל, הלא יש לכם היהודים עת שאינכם לומדים תורה, וחכמים כתבו כי העולם עומד על התורה, וא"כ על מת העולם עומד בשעות הללו. והשיב לו הרבי ר' יהונתן ז"ל, כי מנהג ישראל תורה. וזהו בעצמו שאין לומדים אז הוא תורה, ועל זה יש קיום העולם".

5. קרבן נתנאל (כת"י, נטעי גבריאל מנהגי ניט"ל פרק א' הע' ה' אות ב') – לשונו מובא לקמן.

ב. טעמים.

1. אבילות, כמו ט"ב.

א) הגר"נ אדלר זצ"ל (חת"ס קובץ תשובות סי' ל"א).

ב) קרבן נתנאל (נטעי גבריאל חנוכה עמ' שפ"ח אות ב') – "בכ"י שתח"י וז"ל מה שאמרה גיסתי בשמי, אמת הוא כי לילה זה כמו יום שחרב בית המקדש ומטעם זה אסור ללמוד כמו בת"ב, וטעם זה אסור לגלות, ומכוח זה נשתרבה המנהג הרע ששוחקים, אפילו לומדים אינם שמים על לב וברוך השם שהאיר עיני לעמוד על תוך הדבר".

1) חת"ס (קובץ תשובות סי' ל"א) – "ולדברי אמ"ו נ"י קשה עוד, דהוה להו להתיר פרק ואלו מגלחין וכדומה דברים המותרים בימי אבל".

2. מצד הזיק.

א) טעמי המנהגים (ריש עמ' ת"ק) – "טעם למנהג שנמנעים מלימוד בליל שחל תקופת טבת, לפי שבימים הראשונים היו צוררי היהודים אורבים עליהם ומכים אותם בלילה ההוא אנה שמצאו אותם בחוץ או ברחוב מכות אכזריות, ולפעמים עד שמתות תחת

ידם שההמון חשבו זאת למצוה. ולכן נזרו גדולי הדור על המלמדים ועל התלמידים ועל בני הישיבות שיכבדו וישבו בבתיהם בלילה הזה. ולא ישוטטו בחוצות (ליקוטי הפרדס).

(ב) מפענח נעלמים (סי' ד') – "כי נשתרבב מנהג זה מפני סכנות נפשות, כי היה סכנה גדולה מלפנים בדורות שלפנינו ללכת לבתי מדרשות לקבוע עתים לתורה, כי הגוים היו מכין וחובטין מכות אכזריות כל איש ישראל אשר מצאו בשווקים וברחובות קריה בליל אידיהן ההוא, והיו מחזיקין זאת למצוה לנקום נקמת דם ישו הנוצרי".

(ג) חזו"א (מעשה איש ח"ב עמ' מ"ח, שמירת הגוף והנפש סי' צ"א בהג"ה) – "הוסיף הגר"ח קניבסקי שליט"א: אני שאלתי אם מותר ללמוד בניטל, והשיב אסור לבטל. עוד אמר שטעם המנהג מפני שהיה סכנה אז לילך ל'חדר' בשביל שהגוים הכו את הנערים (בשכרותם), ולכן לא הלכו באותו יום ל'חדר' ללמוד".

3. כדי שלומד אחר חצות.

(א) חת"ס (קובץ תשובות סי' ל"א) – "הנראה לי, אפשר נהגו קדמונינו כן משום שלא ליתן מקום לבע"ד לחלוק ולשטן לקטרג, בהיות באותה הלילה כל העמים נועדים בבית אלהיהם מחצות ואילך כידוע, ועם ה' אלו ישנים על מטותיהם, אפילו לומדי תורה רובם ככולם נעורים תחילת הלילה וישנים אחר חצות, ולא רצו לגזור שיהיו כל ישראל עומדים השכם מחצות ואילך באותה הלילה כאלו אנו נגריים אחר חוקותיהם, וגדולה מזה נהגו לאכול באשמורת ערב ראש השנה שלא יחקו את המינים [שו"ע או"ח סי' תקפ"א ס"ב], מכ"ש שאין לגזור נדירות השינה בעת ההיא, ע"כ בהשכל מנעו הלימוד קודם חצות לגמרי, וממילא כל תלמיד חכם ישן תחילת הלילה ויקום אחר חצות, ומכ"ש בעלי משא ומתן הקובעים עתים לתורה בכל יום מסתמא בתחילת הלילה ואותה הלילה נמנעים מפני המנהג, ע"כ יעמדו אחר חצות לשלם חובתם דבר יום ביומו, וממילא יהיו כמה וכמה עוסקים בעבודת ה' אלו מפה ואלו מפה וחמת המלך שככה, וטעם זה הגון בעיני".

(1) חת"ס (קובץ תשובות סוף סי' ל"א) – "ומתוך הדברים אתה למד שיש לגעור בהקובעים מושב לצים שמחים לאיד".

4. התגברות קליפות בלילה הזה.

(א) בני יששכר (רגל ישרה מערכת י' אות ק"כ).

(ב) תשובות והנהגות (ח"א סי' תקנ"א) – "וטעם אלו הנוהגין כן שאז מתאספים יחד לטומאה, והקליפות מתגברים ונדבקים לעוסק בקדושה, ובמדינתנו וכן באנגליה ואמריקא לא אדוקים בע"ז ללכת בחצות לטומאה כמקדם, ולכן אין כ"כ יסוד לאסור במדינות אלו ובפרט שגורם לביטול תורה".

5. זוהמא.

6. רחמים.

7. דברי יציב (או"ח סי' ר"מ) – "ומזה הטעם היה ג"כ נהוג בכל תפוצות ישראל שלא ללמוד בליל ניט"ל (לילה שנולד בו אותו האיש), להורות שאילו היו לומדים תורה לא היתה הטומאה מתגברת לקבל כח כזה".

8. מראי מקומות – נטעי גבריאל (מנהגי ניט"ל פרק א' הע' ה').

ג. שמו"ת: שנים מקרא ואחד תרגום.

1. מראי מקומות – גם אני אודך (שמו"ת סי' קי"ז, סי' קי"ח), בית מתתיהו (מה טובו גליון י"ב עמ' רי"ז).

ד. כתיבת ד"ת בניט"ל.

1. מראי מקומות – בית מתתיהו (מה טובו גליון י"ב עמ' רט"ז).

(א) משנת יוסף (גם אני אודך סי' נ"ב) – "שאלה: בבעלז ידוע שאמר האדמו"ר תורה בניטל, והטעים, שהתורה שלו זה תפילה על כלל ישראל, ע"כ. ושאלתי, האם מותר בניטל גם לרשום התורה שאומר האדמו"ר, או לא. והטעם. תשובה: בספר מהר"א רשומים התורות שאמר בפ' שמות וארא בא, שבהם יכול לחול ניטל וזה רשמו החסידים בידיעתו, ש"מ, ומסתבר שאם חל ניטל במוצ"ש שלא רשמו אז, וכשחל בליל שבת א"כ במוצ"ש כבר לא ניטל".

ה. קריאת הלכות ומנהגי ניט"ל – בניט"ל.

1. משנת יוסף (גם אני אודך סי' נ"ב) – "שאלה: האם בהלכות ומנהגי ניטל אין חשש לעסוק בזה כל היום של ניטל, או גם בזה ראוי להמנע כמה שאפשר. והטעם. תשובה: כמה אנשים אמרו לי שקראו את מאמרי על ניטל בליל ניטל שנדפס במשנ"י סוגיות (או"ח סוף ח"ב), וכתבתי שם להתיר ללמוד ספרי מוסר, והגאב"ד שטרסבורג צ"ל סבר לאסור עיי"ש".

ו. מה נוהגים לעשות בליל ניט"ל.

1. חשבון.

2. מס (taxes).

3. נטעי גבריאל (מנהגי ניט"ל פרק ד' סעי' י', הע' י"א) – "יש נהגו לשחוק שא"ך [וכך נהגו אדמו"ר מסקווירא צ"ל, אכן תיכף שבא חצות הלילה הפסיק ופתח הגמרא. וכן שמעתי שהרה"ק בעל אהבת ישראל מווינויץ היה נוכח בעת שבניו שחקו שא"ך בניטל"]".

4. לקרוע נייר טולט.

(א) ח'י הרי"ם (נטעי גבריאל מנהגי ניט"ל פרק ד' הע' י' ד"ה בעל) – "בעל חידושי הרי"ם נהג לחתוך נייר של בה"כ לכל השנה, וכן נהג הגאון מאונסדורף צ"ל, ונתן סמך לזה שהוא לזכר צורת דינו של אותו האיש כמבואר בגמ' גיטין דף נ"ז ע"א (בגמ' שלנו חסר אך נדפס בחסרונות הש"ס), אזיל אסקיה ליש"ו בנגידא באוב, א"ל מאן חשיב בההיא עלמא, אמר לו ישראל, דיניה דההוא גברא במאי, אמר לו, בצואה רותחת, דכל המלעיג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת ע"כ".

ז. ארצות המזרח.

1. יביע אומר (ח"ו יו"ד סי' כ'), הליכות עולם ח"ח עמ' שפ"ב) – "למנהגם בארצות אשכנז וגלילותיהן, אבל **בכל ארצות המזרח לא ישמע ולא יפקד ולא יזכר מנהג זה כלל**, ובכל הישיבות והכוללים של האברכים שלנו לומדים תורה אף בליל אידם כרגיל בכל לילות השנה, תמידים כסדרם, מבלי לחוש כלל לסכרא הנ"ל, ופוק חזי מאי עמא דבר".

ח. לאכול שום בליל ניט"ל.

1. שיח יצחק (סי' ת"ח) – "וכיון שמנהג קדמונים שלא ללמוד בליל האפל, ואין עסוקי בתורה ומצות, צריך הגנה ושמירה שלא יתדבקו ח"ו בנו בלילה זו החיצונים, והרי שום וריחו מגין כאמור למעלה, לזאת נהגו בפת עם שומים".

ט. מראי מקומות – דברי ישראל (סי' כ"א), ודרשת וחקרת (ח"א יו"ד סי' ט"ו), שו"ת אגורה באהלך (ח"א סי' קמ"ה, סי' קמ"ו), הגר"ח"ק זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ה), נטעי גבריאל (מנהגי ניט"ל פרק ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' צ"א), רץ כצבי (אקטואליה בהלכה ח"ב סי' י"ח).

1. חזו"א (ארחות רבנו ח"ה עמ' ר"ב אות קכ"ט) – "ראה הגר"ח"ק שליט"א [זצ"ל], כשהי' קטן, את מרן החזו"א לומד. שאלו, הלא היום ניטל, ענה, איני יודע מי התיר בטול תורה הערב, והמשיך ללמוד".

2. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' קצ"ג אות י"ח) – "בליל 'ניטל' תשכ"ה, כשבאתי ללמוד עם מו"ר (שליט"א) זצוק"ל ואמרתי לו שניטל היום אצר לי שאינו רוצה ללמוד היום מתוך ספר **בגלל חלול השם** כי היות והחסידים לא לומדים ומסתכלים על מי שלומד **כעובר עבירה** וצבור גדול נוהג מנהג זה והוסיף מו"ר בדידי' הוי עובדא לפני כשלוש שנים שחסיד אחד נכנס אליו לשאול משהו בליל ניטל וראהו לומד ותמה עליו וסגר מו"ר את הספר והתנצל בפניו שלא ידע, ואמר לי דלכן אינו רוצה ללמוד כי שמא יכנס חסיד ויראהו לומד, אמנם בע"פ אמר אפשר לדבר בד"ת ולא להחזיק ספר ודברנו בע"פ, והוסיף כי אילו הי' לו איזה מקום סתר שאפשר שם ללמוד ולא יראהו הי' הולך ללמוד אתי שם. והוסיף מו"ר שמרן החזו"א זצוק"ל אמר שאסור לבטל מלמוד בלילה זה והקפיד על הנהגים שלא ללמוד, מ"מ מו"ר לא רצה ללמוד מתוך ספר, **ובקשני שלהבא לא אגלה לו** מתי ליל 'ניטל' כדי שלא יבטל מהלמוד".

3. חשב האפוד (הליכות חנוך פרק ב' אות ק"ד) – "בערוגת הבשם (שם) כתב כי הביטול תורה בניטל מכפר על ביטול תורה של כל השנה".

4. שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ו אות ב') – "מנהג ישראל קדום שלא ללמוד תורה בליל חגם (ניטל) עד חצות הלילה. ויש מקילים ביה בארץ ישראל".

5. הגר"ח"ק זצ"ל (דולה ומשקה ח"א עמ' שס"ה) – "האם רבותינו נהגו ממושגי 'ליל ניטאל', לענין ת"ת (ולענין תשמיש המיטה). תשובה: החזו"א לא חשש כלל".

6. בית מתתיהו (מה טובו גליון י"ב עמ' רט"ו) – "חקרי הלכות בענין לימוד בזמן ניטל ... להרהר בד"ת בניטל ... לראות עד בדיקה ולפסוק בזמן ניטל ... שמיעת ד"ת בזמן ניטל ... כתיבת ד"ת בזמן ניטל: וכתיבת סת"ם ... קריאת שמו"ת בזמן ניטל ... **אשה בלימוד הדינין שלה בזמן ניטל** ... ללמוד א' ב' בליל ניטל ... אם מותר ללמוד בניטל האותיות המובא בגמרא לסימן ... אמירת תהילים בזמן ניטל ... לימוד מוסר בליל ניטל ... אם נוהג ניטל בארץ ישראל".

י. איסור תשעה"מ בליל ניט"ל.

1. עי' יו"ד סי' קמ"ח, לשיטות ומראי מקומות.

סכנה: עניני אבלות ובית הקברות

[א] אבלות.

[ב] בית הקברות.

[ג] מת.

[א] אבלות.

א. ואין הבוצע נותן ביד האוכל א"כ היה אבל.

1. מחבר (או"ח סי' קס"ז סעי' י"ח) – "הבוצע נותן פרוסה לפני כל אחד והאחד נוטל פרוסה בידו, ואין הבוצע נותן ביד האוכל א"כ היה אבל.
2. רמ"א (שם) – "פרשה ציון בידיה (איכה א, יז) רמז לפרוסת המוציא שנותנין בידו בשעת אבילות".
3. עי' או"ח סי' קס"ז סעי' י"ח, לשיטות ומראי מקומות.

ב. ללכת בגרביים בלי נעלים בתוך הבית.

1. חששות שבפי הבריות - עי' לעיל.

ג. לשפוך משקין לכוס כלאחר יד: דהעולם אומרים שכיון שכך מטהרים מת אין לשפוך כך.

1. חששות שבפי הבריות - עי' לעיל.

ד. שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.

1. חששות שבפי הבריות - עי' לעיל.

ה. אל יפתח אדם פיו לשטן.

1. עי' יו"ד סי' שע"ו סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

ו. ללמוד מסכת מו"ק, והל' אבילות.

1. עניני תורה - עי' לעיל.

ז. אחד מבני חבורה שמת.

1. עי' יו"ד סי' שצ"ד סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

ח. מוציא דבה הוא כסיל.

1. עי' יו"ד סי' ת"ב סעי' י"ב, לשיטות ומראי מקומות.

[ב] בית הקברות.

א. חיצונים בבית"ק.

1. עי' יו"ד סי' שס"ח, לשיטות ומראי מקומות.

ב. נדה לבית החיים.

1. עי' יו"ד סוף סי' קצ"ה, לשיטות ומראי מקומות.

ג. מעוברת בבית הקברות.

1. חששות שבפי הבריות - עי' לעיל.

ד. מהפכים הכלי לאחר שנטל ידיו כיוצא מבית הקברות.

1. חיי הלוי (ח"א סי' ק') - מעשה רב ראיתי אצל כ"ק מרן אדמו"ר מסקווירא זצוקלה"ה, בלוי' כ"ק אדמו"ר מקאפיטשניץ זצ"ל (ט"ז תמוז שנת תשכ"ז) שלא רצה ליכנס לאוט"א קודם לנט"י ... [ואגב אכתוב בענין זה שראיתי אז אצל כ"ק מרן אדמו"ר זי"ע שלא הקפיד להפוך את הכלי לאחר שנטל ידיו, רק לא מסר את הכלי ליד משמשו והעמיד בעצמו את הכלי לארץ, ועי' בכף החיים (שם או"ח ע"ט) ובמאסף (שם ס"ק קט"ז) ובגשר החיים (שם) שכולם הביאו רק שלא ליקח הכלי מיד הרוחץ והרוחץ יעמיד בעצמו הכלי, וע"ע שם שהביאו עוד ענינים בענין זה ולא הביאו שיהפוך הכלי].
2. ויברך דוד (ח"ב קונ' נחמת שרה סוף סי' ב', נשמת ישראל אבילות ח"א סי' ד' סעי' י"ב, הע' י"ב [עמ' קל"ב]) – "דרך העולם לאחר שנטלו ידיהם מהפכים הכלי שנטלו ממנו הידים, ולא מצאתי מקור למנהג זה, ואולי שהוא על פי מה שכ' בס' מעב"י (מ"ב פל"ה) שהמנהג לשפוך כל המים שבכלי שנשאר לאחר שנטל ידיו, שלא יבואו להשתמש בו לשא"ד עיי"ש ...".

ה. ביקור קבר פעמים ביום.

1. עי' יו"ד סי' שס"ח, לשיטות ומראי מקומות.

ו. דורש אל המתים.

1. עי' סי' קע"ט סעי' י"ג, לשיטות ומראי מקומות.

ז. הלך בבית הקברות.

1. מתחייב בנפשו ודמו בראשו - עי' לעיל.

ח. השותה מאמת המים העוברת בבית הקברות.

1. קשה ללימוד - עי' לקמן.

ט. הקורא כתב שע"ג הקבר.

1. קשה ללימוד - עי' לקמן.

י. אוכלים בבית הקברות: האם מותר לאכלם.

1. קשה ללימוד - עי' לקמן.

ג] מת.**א. היושב בצל של מת.**

1. מתחייב בנפשו ודמו בראשו - עי' לעיל.

ב. המסתכל בפני המת.

1. קשה ללימוד - עי' לקמן.

עניני שמירה חולה, חיה, חתן, כלה, אָבֵל, תלמידי חכמים בלילה או"ח סימן רל"ט

ד] הקדמה.	ז] שמירת יולדת.	י] שמירת אבֵל.
ה] לצאת יחידי כשמצויים רבים ברחוב.	ח] שמירת חתן וכלה.	יא] שמירת תלמיד חכם בלילה.
ו] שמירת חולה.	ט] ממתי צריכים שמירה.	

א] עניני שמירה: הקדמה.

א. מקור.

1. ברכות (סוף דף נד:) – "אמר רב יהודה: שלשה צריכין שימור, ואלו הן: חולה, חתן, וכלה, במתניתא תנא: חולה, חיה, חתן, וכלה. ויש אומרים: אף אבֵל. ויש אומרים: אף תלמידי חכמים בלילה".
- (א) רש"י (שם ד"ה חולה), רא"ה (שם ד"ה אמר) – "חולה. שהורע מזלו, לפיכך השד מתגרה בו, וכן חיה אשה שילדה, וכן אבֵל". רש"י (שם ד"ה חתן) – "חתן וכלה ותלמידי חכמים. מקנאותו מתגרה בהם".
- (ב) ר' יונה (על הרי"ף ברכות דף מג.) – "שלשה צריכין שימור חולה חיה וכלה. מפני שהשטן מקטרג בשעת הסכנה ובשעת השמחה".
- (ג) המכתם (ברכות דף נד:) – "שלשה צריכין שימור. פר"ש ז"ל משום מזיקין דמגרו בהו, ואיפשר דלאו טעמא דכלהו שוה דחולה וזוהי צריכין שימור ודאי מפחד חולשא שלא תארע בהם פתאום וחתן וכלה משום יחוד".

ב. ראשונים.

1. הו"ד – רי"ף (ברכות דף מג.), רא"ש (ברכות פרק ט' סי' ד'), ר' יונה (על הרי"ף ברכות דף ג: ד"ה ואם), ראב"ה (ח"א סי' קמ"ו), אור"ז (ח"א הל' קר"ש סי' ג', סי' קל"ז), מנורת המאור (חופת אליהו רבה עמ' תס"ט, עמ' תקצ"ד), האגודה (ברכות פרק ט' סי' קצ"ו), פסקי ריא"ז (ברכות פרק ט' הל' א' אות ה'), אורחות חיים (הל' מילה אות ט' ד"ה ונהגו).

ג. פוסקים.

1. הו"ד.

- א) מג"א (סי' רל"ט ס"ק ז') – "אלו צריכין שימור מהמזיקים חולה חי' חתן כלה אבֵל ות"ח בלילה (ברכות ד' נ"ד)".
- ב) הו"ד בגליון הש"ס (ברכות דף נד:) – "אר"י שלשה צריכין שמור. מג"א סימן רל"ט ס"ק ז'".
- ג) באה"ט (או"ח סי' רל"ט ס"ק ו').
- ד) יוסף אומץ (דיני נחשים, עמ' שנ"א) – "אמרו בברכות דחולה חיה חתן וכלה צריכין שימור ויש אומרים אף אבֵל ויש אומרים אף תלמיד חכם בלילה. וראיתי שמקפידין הרבה על שמירות אלו ובפרטות לאבֵל ולחיה אין מניחין אפילו רגע אחד ביהידות וגם אין יוצאין אפילו רק לפני פתח בית החורף אם אין גדול או קטן עמה".
- ה) ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב) – "שלשה צריכין שימור חולה וחתן וכלה במתניתא מוסיף יולדת וי"א אף אבֵל וי"א אף ת"ח בלילה [ברכות נ"ד ב]".
- ו) מ"ב (סי' רל"ט ס"ק ט') – "אלו צריכין שימור מהמזיקין חולה חיה חתן כלה אבֵל. ות"ח בלילה [היינו כשהוא עומד יחידי באישון לילה ואפלה]".
- ז) שלמת חיים (יו"ד סי' קפ"ד) – "הנכנס לבית ושם שוכב חולה ר"ל ואין שם איש אחר, והנה אמרו (ברכות נ"ד ע"ב) דחולה צריך שימור, ולפי זה אם רוצה לילך נמצא דהחולה ישאר לבדו אם הוא מחויב להמתין עד שיבוא איש אחר, ובאופן שהחולה אינו מקפיד אם ילך או באופן שנמצא שהחולה יישן לבדו. ואם יש לחלק בזה בין חולה שיש בו סכנה או לא. והנה בעין משפט לא נרשם ד"ז, אמנם הובא במגן אברהם (סי' רל"ט ס"ק ז') ומשמע דעתו דאף בזמן הזה נוהג, ויש להסתפק בזה בכל הששה דחשיב שם. והנה רש"י פירש שם הטעם שהשד מתגרה בהם מחמת שהורע מזלם או מחמת קנאה, והנה אחרי דבדין קליעות שכתב הרמ"א (בסי' קצ"ח) דנעשות ע"י שד בלילה ולהכי לא חייצי דיש סכנה להסירן, ש"מ דגם בזמן הזה הם מצויין ואפילו בזמן האחרון, דאילו לא הוו מצויין היו כותבים הפוסקים דעכשיו יסירו הקליעות אחרי דזה גררא דאיסור כרת ובפרט בכל השערות. ואולי יש לדחות משום דבאמת אינן שכיחין רק שהקליעות אולי נעשים שלא כדרך הטבע דבוקות זו בזו ולהכי יש ראייה שהשד עשה זאת, אבל בסתם אין צריכים לחוש לזה שהוא חשש רחוק. ואולי המגן אברהם שהעתיק זה, בזמנו היו שכיחים יותר ואין ראייה לזמן האחרון. תשובה: פשיטא דגם בזמן הזה צריכים לחוש לכל הדברים הנזכרים בגמ', ולא נזכר אח"כ בפוסקים שאינו נוהג".

ח) הליכות עולם (ח"ז עמ' רמ"ט).

ט) שמירת הגוף והנפש (סי' ק"פ).

- י) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' מ"א) – "איתא בגמרא ברכות (נד ב) אמר רב יהודה, שלשה צריכים שימור, חולה חתן וכלה. במתניתא תנא חולה חיה חתן וכלה. ויש אומרים אף האבֵל. ויש אומרים אף תלמידי חכמים בלילה. (וכן הובא במגן אברהם סימן רלט סק"ז)".

יא) הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ"א).

2. מראי מקומות.

(א) הגר"י שטייף זצ"ל (חדשים גם ישנים ברכות סוף דף נד): – "שלשה צריכין שימור. לא הובא בפוסקים, ואולי מפני עתה בזה"ז שאינם שכיחים עוד מזיקים לא חיישינן כ"כ וצ"ע".

ד. עכו"ם: האם יכולים להיות שומרים ממזיקים.

1. לא.

- (א) אבן ישראל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י"ב) – לגבי שמירת חתן וכלה.
 (ב) להורות נתן (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י"ב) – לגבי שמירת חתן וכלה.
 (ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דגוי אינו יכול להיות שומר לחתן וכלה ויולדת".
 (ד) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ו' אות א') – "השמירה האמורה בגמ', היא שמירה ממזיקים, ולזה יועיל רק שומר יהודי ... ולשמירה מפני המזיקין שהוא דבר רוחני, לא תועיל שמירה של גוי. (ובפרט לגבי חתן וכלה ות"ח, שהן ענינים רוחניים)".
 (ה) הגר"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "שעכו"ם או ישראל שאינו שומר תורה ומצוות אינו יכול להיות שומר".
 (ו) תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' י"ד, לשמירת חתן) – "גוי או אינו שומר תורה אינם ראויים להיות שומרים".
 (ז) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "שעכו"ם או ישראל שאינו שומר תורה ומצוות אינו יכול להיות שומר".
 (ח) נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' י"א, לשמירת חיה) – "אחות או משרתת נכרית, אינם נחשבות כשומרת לגבי יולדת".
2. מראי מקומות – הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח כת"י, לשונו מובא לקמן).

ה. מי שאינו שומר תו"מ: האם יכולים להיות שומרים ממזיקים.

1. לא.

- (א) אבן ישראל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י"ב) – לגבי שמירת חתן וכלה.
 (ב) להורות נתן (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י"ב) – לגבי שמירת חתן וכלה.
 (ג) הגר"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – לשונו מובא לעיל.
 (ד) תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' י"ד, לשמירת חתן) – "גוי או אינו שומר תורה אינם ראויים להיות שומרים".
 (ה) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – לשונו מובא לעיל.
2. מראי מקומות.
- (א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "ויש להסתפק אם מי שאינו שומר תורה ומצוות יכול להיות שומר, ונפק"מ אם מותר להם לנסוע לבד במונית שהנהג אינו שומר תורה ומצוות".
 (ב) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח כת"י) – "חילוני אם מהני לשומר חתן כתב לי הגר"ח ק לא. ואולם בקונ' ידון משה ח"ד הביא מהגר"ח ק דאף גוי מהני לשומר וצ"ע".

ו. קטן: האם יכול להיות שומר ממזיקים.

1. יכול להיות שומר.

- (א) הגר"ח זצ"ל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י') – "קטן יכול להיות שומר".
הגר"ח זצ"ל (קונ' מצהלות חתנים סי' ט"ז ד"ה במה [עמ' מ"ח], שערי ציון ח"ב עמ' ת') – לשונו מובא לקמן.
הגר"ח זצ"ל (הקטן והלכותיו ריש ח"א עמ' כ"ב אות ל"ב) – "שאלה: למנהג שאסור לחתן לילך יחידי ביום חופתו ובימי השבע ברכות וצריך שימור (רמ"א אה"ע"ז סי' ס"ד סעיף א') האם קטן גם כן יכול לשמש כשומר, והאם יש הבדל בין קטן לקטנה. תשובה: אין הבדל ושניהם כשרים".
 (ב) ישיב יצחק (ח"ח אעה"ז סי' ס"א, סוף עמ' שנו"ו).
 (ג) פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"א, עי' הע' ע"ב) – "וקטנים ג"כ מועילים לשמירה [וכדלעיל באות הקודם דלענין שמירה ממזיקים ורוחות רעות סגי אפילו בתינוק המוטל בעריסה, וצ"ע ביולדת הנמצאת עם תינוקה הנולד, וביותר ביולדת זכר לפני מילתו שהוא עצמו זקוק לשמירה]".
2. מגיל ה' ו' יכול להיות שומר.
 (א) הגר"מ הלבךשטאם זצ"ל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י') – "דמגיל ה' ו' יכול להיות שומר".
3. מעט שהגיע לחינוך מדרבנן יכול להיות שומר.
 (א) אבן ישראל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י') – "דמעט שהגיע לחינוך מדרבנן יכול להיות שומר".
 (1) מ"ב (סי' קכ"ח ס"ק קכ"ג) – "כשאר זמני החנוך שהוא כבר חמש כבר שית".
4. מגיל ז' ט' ראוי להיות שומר.
 (א) להורות נתן (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י') – "דמגיל ז' – ט' ראוי הקטן להיות שומר כדמצינו בהל' יין נסך".
5. מגיל ט' ראוי להיות שומר.
 (א) תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' י"ג) – "קטן מגיל תשע ראוי להיות שומר".
6. קטן בר דעת יכול להיות שומר.
 (א) חזון עובדיה (אבילות עמ' י"ז אות י"ג) – "החולה והיולדת צריכים שימור, ולכן אין להשאירם יחידים, אלא תמיד יהיה אצלם אדם בין גדול בין קטן בר דעת לשמירה. (שכל שיש בני אדם אין למזיקים רשות להזיק)".

- (ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דקטן בר דעת יכול להיות שומר לחתן וכלה ולילדת שצריכים שמירה ממזיקים, ומסתבר שתינוק אינו יכול להיות שומר".
7. מראי מקומות – יוסף אומץ (דיני נחשים עמ' שנ"א, לשונו מובא לעיל), נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' ט', לשונו מובא לקמן), בית מתתיהו (ח"ג סוף סי' כ"ז).
- (א) הגר"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "שתינוק אינו יכול להיות שומר ממזיקים".
- (ב) לענין יולדת - עי' לקמן.

ז. צריך שמירה אפי' ביום, מלבד תלמיד חכם.

1. רד"ל (על פרקי דר"א פרק ט"ז ס"ק נ"ח) – "ואף ביום קאמר, מדפרט שם וי"א אף ת"ח בלילה, מכלל דאינך כולן אף ביום קאמר".
2. שפתי חכמים (ברכות דף נד:) – "וי"א אף ת"ח בלילה ... ומשמע כאן דאחרני' כגון חולה חי' וחתן צריכין שימור אפילו ביום ודו"ק".
3. חזון עובדיה (אבילות עמ' י"ז הע' ט"ו) – רד"ל ... שפתי חכמים ...".
4. הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ"א ד"ה וכל) – "וכל אותם הצריכם שימור, היינו בין ביום ובין בלילה, מלבד תלמיד חכם שאינו ראוי לצאת לבדו לרשום הרבים דוקא בלילה".
5. פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"א, הע' ע') – "וצריכים שמירה בין ביום ובין בלילה. [כמשמעות הגמ' (ברכות נ"ד ב) והפוסקים, וכ"כ בערוה"ש אבעה"ז סי' ס"ד סעי' ג']".
6. לענין חתן וכלה - עי' לקמן.

ח. שומר ישן.

1. מראי מקומות – נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג הע' י"ט, לשונו מובא לקמן), פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"א).
- (א) יעב"ץ (ברכות דף נד: ד"ה ג', ד"ה וי"א), הו"ד בחזון עובדיה (אבילות עמ' י"ז הע' ט"ו) – "לפי דרך השני ... השומר צריך להיות יושב ומשמר והוא ער, לא סגי בישן".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (קונ' מצהלות חתנים סי' ט"ז ד"ה וביעב"ץ [עמ' מ"ח], שערי ציון ח"ב סי' כ"א אות ד' ד"ה וביעב"ץ [עמ' ת'] – "וביעב"ץ בהגהותיו לברכות שם כתב דהשומר צריך להיות יושב ומשמר והוא ער ולא סגי בישן ושאלתי את מו"ר מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א אם צריך לחוש לזה והשיב דלא נהגו כן".

ט. האם בישיבתם בבייתם צריכים שמירה.

1. מחמיר.
- (א) יעב"ץ (ברכות דף נד: ד"ה וי"א).
- (ב) ערה"ש (אה"ע סי' ס"ד סעי' ג') – "ולשון הש"ס שצריך שימור משמע דגם בביתו לא ישוב לבדו".
- (ג) הגר"ד הלוי סאלאוויצ'יק זצ"ל (ישמח לב ח"ד עמ' שפ"ח אות ט') – "דובר לענין שמירת חו"כ ... אולם גם בבית צריך שמירה. וכן הוא הדבר ב'חולה' שצריך שמירה גם בבית".
- (ד) חשוני חמד (ברכות סוף דף נד:) - לשונו מובא לקמן.
- (ה) פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"א, עי' הע' ע"א) – "ולאו דווקא כשהולכים בחוץ אלא אפילו בישיבתם בבייתם צריכים שמירה. [הגהות יעב"ץ על הגמ' שם. ומיהו אין להתעלם כי מצוי הוראת היתר בזה להשאירם לבד בביתם, ואפשר דבזמננו שרבים דרים בבתי משותפים, ובדירות הסמוכות ישנם אנשים, סומכים על כך, וכמשמעות הזוה"ק דלעיל אות י' שהשמירה נצרכת דווקא בבית מבודד]".
2. מיקל.
- (א) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ו' ס"ק א') – "בתוך הבית אין החולה או היולדת צריכים לשמירה זו, אלא רק כשיוצאים לחוץ. לכן האחות בתוך הבית חולים אינה נחוצה להבריח את המזיקים, שהרי אין המזיקים מצויים בפנים אלא דוקא בחוץ ... ואף שבהגהות יעב"ץ בברכות שם כתב שהוא גם בבית, וכ"כ בערוה"ש ... ברור כחמה דכולהו דצריכין שימור הוא דוקא בשוק ולא בבית. וכן ראיתי למעשה אצל כל גדולי ישראל שזכיתי לשמש אותם דנהגו להקפיד על שמירת החתן רק בשוק ולא בבית, וכן ציוה לי הגאון הצדיק מרן רבי יעקב קמנצקי זמק"ל, בזמן חיתוני".
3. לענין יולדת - עי' לקמן.
4. לענין חתן וכלה - עי' לקמן.

י. ליל שימורים.

1. מיקל.
- (א) משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ו', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ו) – "בליל פסח אין צריך ליזהר מהסכנות המובאות בחז"ל כיון דזה ליל שימורים לכן מותר לאכול למרחת ביצה או בצל שהיו קלופות בלילה וכן חתן וכלה ויולדת הצריכות שמירה אין צריך שמירה בליל פסח וכן אין צריך לעשות 'ואך נאכט' בליל פסח כשיש ברית ביום טוב ראשון של פסח".

[ב] לצאת יחידי כשמצויים רבים ברחוב.

א. מיקל.

1. הגרשז"א זצ"ל (מבקשי תורה חוברת כ"ג עמ' י"א, סי' ר"פ אות כ') – "ומעשה שהיה בחתנו של מרן זצללה"ה (הגאון רבי יהודה טרגר שליט"א) בימים שבין העליה לתורה לחופה שליווהו מרן לאוטובוס, ואמר לו עד כאן ומכאן ואילך הרי יש אנשים באוטובוס".
2. הגרש"פ שיינברג זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דמותר לחתן או לכלה ויולדת לצאת יחידי כשיש אנשים ברחוב".
3. משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דמותר לחתן או לכלה ויולדת לצאת יחידי כשיש אנשים ברחוב".
4. רבבות אפרים (ישמח לב ח"ד עמ' של"א אות ל') – "שאלה: חתן שהולך ברחוב שיש שם הרבה אנשים האם צריך שומר מיוחד בשבילו. תשובה: מסתבר דלא צריך".
5. עמק התשובה (ישמח לב ח"ד עמ' שנ"ב אות ב') – "וגם זה בדרך שאין מצויין בו בני אדם, אבל בתוך העיר שמצויין בה אנשים תמיד, ליכא לחיוב שמירה מצד ההלכה".

ב. מחמיר.

1. אבן ישראל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' ט') – לגביה שמירת חתן וכלה, "דדילמא הן המה המזיקין".
2. להורות נתן (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' ט') – לגביה שמירת חתן וכלה, "דדילמא הן המה המזיקין".
3. חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דאסור לחתן או לכלה ויולדת לצאת יחידי ברחוב ביום אף שיש הרבה אנשים, ואם אנשים ברחוב מכירים אותם יכול להיות דמהני, ואף כשיוצא להתפלל אין להקל לצאת בלא שומר אלא אם כן בטוח בעצמו שהוא בגדר שלוחי מצוה [דהוא מתפלל כמו שצריך להתפלל]".
4. הגרי"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דאף כשיש אנשים ברחוב אין לחתן או לכלה ויולדת לצאת יחידי".
5. הגר"ש דבליצקין זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דשומר לחתן או כלה ויולדת אין צריך ללכת בתוך ד' אמותיו, העיקר שילכו ביחד ושידע שהוא שומר, ולכן אסור ללכת לבד ברחוב אף שיש שם הרבה אנשים כיון שאין יודעים שהם משמשים כשומר".

ג. מיקל, חוץ מחתן וכלה.

1. הגר"א קופשיץ שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דנראה דרק במקום שומם צריך שמירה ממזיקים, אבל מותר לצריכים שמירה ללכת לבדם במקום שמצויים אנשים. אולם חתן או כלה אין להם לצאת לבד אף במקום שמצויים אנשים, משום הא דאיתא חתן דומה למלך, מה מלך אינו יוצא לבדו לשוק אף חתן אינו יוצא לבדו לשוק".
2. הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז סוף טור א') – "דמותר לצריכים שמירה ללכת לבדם במקום שמצויים אנשים, אולם חתן וכלה מקפידים לכתחילה שלא לצאת לבד לרחוב אף במקום שמצויים אנשים, משום הא דאיתא בפרקי דרבי אליעזר (פרק ט"ז) מה מלך אינו יוצא לבדו לשוק אף חתן אינו יוצא לבדו לשוק. ובשעת הדחק כגון שאינו מוצא מי שילווהו לבית הכנסת, יש להקל אף לחתן ללכת לבד במקום שמצויים אנשים".
3. עי' שלחן הלוי (פרק כ"ז אות ג').
4. שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ג) – "אמנם כשמצויים רבים ברחובות ובשווקים, אין חשש מזיקים, אלא שמכל-מקום טעם נוסף יש לדבר, כי מפני הכבוד אין להניח להם לצאת בלא ליווי מי שישרתם, לפי שהחתן דומה למלך, מה מלך אינו יוצא לשוק לבדו וכו' כדלעיל סעיף י', ומפני כן לא ילכו לבדם אפילו כשישנם אז רבים".
5. שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ד) – "על כן נהגו בקהילותינו בהיותם בתימן, שלעולם אין החתן יוצא יחידי לשום מקום, ואפילו סמוך לביתו, בין ביום בין בלילה, אלא כאשר שושבינים (שנים או יותר) קבועים מלווים אותו, ולכל-הפחות שושבין אחד, שהחתן בוחר לצורך זה מידידיו ומכריו. וכשהוא הולך ברחוב, הם הולכים מימינו ומשמאלו".
6. שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ה) – "אבל בזמנינו כאן, גלה כבוד מישראל בעוה"ר, מפני כמה סיבות. ובפרט כיון שנשתנו סדרי החיים, ואין מצוי בני-אדם פנויים ומזומנים להיות עם החתן והכלה תמיד. אמנם צריך על-כל-פנים להקפיד שלא ילכו החתן או הכלה ביחידות בחוץ, אפילו ביום, לכל-הפחות מעת שנכנסו לחופה. אלא אם-כן כשנחוץ ללכת לדבר מצוה, ואי-אפשר למצוא מלווה, ובתנאי שמצויים אז רבים ברחוב, שאז יש מקילים".
7. הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ"א ד"ה וחתן).
8. פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"א) – "ולענין חתן וכלה, גם ביוצאים לשוק ולרחובות הומים מאדם צריכים ליווי, ולא משום חשש מזיקין, אלא כדברי חז"ל (פרקי דרבי אליעזר פט"ז) שחתן דומה למלך, מה מלך אינו יוצא בשוק לבדו כן החתן אינו יוצא בשוק לבדו, ונכון שיצא מה פחות מביתו".

ד. דעת הגריש"א זצ"ל.

1. הגריש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א', אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב אות ל', אה"ע ח"א פרק כ"ב אות ד') – "דלא מהני לגבי שמירה ממזיקים הא שיש אנשים ברחוב, ואף כשיש אנשים ברחוב צריך ללכת עם שומר".
2. הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה על ענייני נישואין, אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א', אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב הע' נ"ח, אה"ע ח"א פרק כ"ב הע' ו') – "אמנם אני שמעתי ממרן (שליט"א) [זצ"ל] לגבי חתן ההולך לבית הכנסת להתפלל, שיכול להקל ללכת ללא שומר כשיש אנשים ברחוב".

ה. דעת השבט הלוי.

1. שבט הלוי (ראה חיים פרק י"ג סעי' י"ח) – "דכשהרחוב הומה מעוברים ושבים אין לחוש מלילך לבד להתפלל או לצורך אחר".

2. שבט הלוי (מבית לוי ח"ט עמ' ל"ג אות ה') – "ונוהגים שגם כשהולך להתפלל וכדו' ויש ברחוב אנשים אינו הולך בלא שומר".

1. מראי מקומות – אור לציון (בית חתנים פרק כ"ד ס"ק ל"א, לשונו מובא לקמן).
1. ששכ"ה (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "שמעתי דהצריכים שמירה יכולים לסמוך על זה שיש אנשים ברחוב כשצריכים לצאת לצורך מצוה, כגון ללכת להתפלל בבית הכנסת".
2. הגר"ק זצ"ל (ישמח לב ח"א עמ' קצ"ב אות רפ"ה, עמ' שס"ד אות כ"ה) – "שאם האנשים הולכים בתוך ד' אמות שלו אינו צריך שומר".
- הגר"ק זצ"ל (דברי שי"ח פר' חיי שרה תשע"ו, גליון קמ"ה עמ' ד') – "כשהולך ברחוב אם מצויים עוברים ושבים הרואים אותו והוא רואה אותם יש להקל בשימור".
3. הגר"ש מילר שליט"א (ישמח לב ח"ד עמ' שכ"ב אות ח') – "שאלה: חתן שהולך ברחוב שיש שם הרבה אנשים האם צריך שומר מיוחד בשבילו. תשובה: אם אפשר נכון לעשות משום כבוד, אבל כשיש קצת דוחק א"צ".
4. הגר"א פארכהייטער שליט"א (ישמח לב ח"ד עמ' שכ"ו אות י') – "שאלה: חתן ההולך ברחוב שיש שם הרבה אנשים האם צריך שומר מיוחד בשבילו. תשובה: נוהגים להצריך שומר".
5. פתחי מגדים (נדה פרק כ"ט סעי' ד') – "שימור היינו שלא תצא לבדה למקום שאין בו בני אדם, וכן לא תשאר בבית לבדה כשהבית הוא במקום שאין מצויים בני אדם. וי"א שאף במקום שמצויים בני אדם לא תשאר בבית ולא תצא לבדה".

ג. שמירת חולה.

א. האם דוקא חולה שיש בו סכנה, או אפי' אין בו סכנה.

1. מראי מקומות – שלמת חיים (יו"ד סי' קפ"ד, השואל), פתחי מגדים (נדה פרק כ"ט הע' ד', קיצור פתחי מגדים פרק כ"ט הע' ג'), מצות ביקור חולים (פרק י"ח סעי' ג'), גבורת יצחק (ברכות ח"ב דף נד; עמ' קע"א).

ב. עד מתי הוא חולה.

1. עד שיבריא – פסקי תשובות (סי' רל"ט סוף אות י"א, "וחולה עד שמתהלך על בוריו").

ג. כשיש שני חולים שצריכים שמירה.

1. אחד שומר על השני, ואין צריך שמירה נוספת – שפתי חכמים (ברכות דף נד; "ומסתבר שניהם שצריכין שימור, כגון ב' חולים, או חולה וחתן, מהני שימור האחד על חברו ודו"ק"), נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג הע' כ"ב).

ד. אשתו חולה האם יעזובנה לבד וילך לביהכ"נ להתפלל.

1. חשוקי חמד (ברכות סוף דף נד; – "שאלה. אשה שחלתה, ועברה נתוח, ובעלה שומר עליה בבית כמו שכתוב במסכת ברכות דף נד ע"ב 'שלשה צריכין שימור ואלו הן חולה חתן וכלה, במתניתא תני חולה חיה חתן וכלה, ויש אומרים אף אבל. ויש אומרים אף תלמידי חכמים בלילה', האם מותר לבעלה לעזבה לבד וללכת לבית הכנסת לתפילה. מדובר שהאשה לא מקפידה, והרופאים מתירים לעזבה לבד. תשובה. רש"י פירש שהשימור הוא מן המזיקים, כי החולה הורע מזלו, לפיכך השד מתגרה בו, וכן חיה אשה שילדה, וכן אבל. חתן וכלה ותלמידי חכמים מקנאתו מתגרה בהם. לאור זאת מאחר וכיום לא שכיחי שדים, ויעויין בשו"ע (אהע"ז סימן יז ס"י) שלדעת הרמב"ם ורבותיו של הריטב"א ביבמות לא חיישינן היום לשדים, ולכן לצורך מצוה רשאי לעזובה, ומותר לו ללכת לבית הכנסת, ועל כך נאמר: 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'".
2. האם בישיבתם בביתם צריכים שמירה – עי' לעיל.
(א) לענין יולדת – עי' לקמן.
(ב) לענין חתן וכלה – עי' לקמן.

ד. שמירת יולדת.

- א. ברכות (סוף דף נד; – "אמר רב יהודה: ג' צריכין שימור, ואלו הן: חולה, חתן, וכלה, במתניתא תנא: חולה, חיה, חתן, וכלה".
1. ראמ"ה (שם) – "במתניתא תנא חולה חיה. ור"י חשיב להו בחדא ול"פ אמתניתא".

- ב. אפי' ביום – סגולות ישראל (מערכת ו' אות ה'), "וצריכה שמירה אפי' ביום כמ"ש בס' שפתי חכמים הנדמ"ח על מס' ברכות שם"), אוצר הברית (פרק ב' סי' י"א סעי' ט'), בנה ביתך (סי' ל"ג סעי' ל"ט), נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' ד').

ג. עד מתי צריכה שמירה.

1. שבת (דף קטט). – "אמרי נהרדעי: חיה שלשה, שבעה ושלושים. שלשה, בין אמרה צריכה אני ובין אמרה לא צריכה אני מחללין עליה את השבת. שבעה, אמרה צריכה אני מחללין עליה את השבת, אמרה לא צריכה אני אין מחללין עליה את השבת. שלשים, אפילו אמרה צריכה אני אין מחללין עליה את השבת, אבל עושין על ידי ארמאי".
2. עד ל' יום.
(א) הגר"ח פ' שיינברג זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג') – "דיולדת צריכה שמירה עד שלושים יום אחר הלידה".
(ב) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג') – "דיולדת צריכה שמירה עד שלושים יום אחר הלידה".
(ג) פסקי בושם (פרק כ"ה סעי' י"ב) – "ואף אם כבר שמעה ברכו ובירכה הגומל".

(ד) הליכות עולם (ח"ז עמ' רמ"ט) – "ולפי המבואר בשבת (קכט.) שהיולדת כל שלשים יום דינה כחולה שאין בו סכנה, נראה שצריכה שמירה כל שלשים יום. ונכון להזהר בכל זה. וע' בשו"ת חיי הלוי (ח"א סי' עב אות יא)".

(ה) חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג') – "דיוולדת צריכה שמירה עד שלושים יום אחר הלידה".

(ו) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' מ"א) – "ולפי המבואר בשבת (קכט א) שהיולדת כל שלשים יום דינה כחולה שאין בו סכנה, נראה שצריכה שמירה כל שלשים יום. ונכון להזהר בכל זה. [עיין בשו"ת חיי הלוי (ח"א סי' עב אות יא). ובהליכות עולם חלק ז' עמוד רמט]".

3. עד ז' ימים.

(א) חזו"א (שמירת הגוף והנפש סי' ק"פ ס"ק א' ד"ה ובספר, בירור הלכה ח"א סוף סי' רל"ט [עמ' רס"ג], מעשה איש ח"ב עמ' קל"ו ד"ה אמר שיוולדת, אשיחה עמ' שפ"ג [לשונו מובא לקמן], אלא רשימה סוף פרק ע"ב [לשונו מובא לקמן]) – "דאף דמתשובת מהרש"ל סימן מ"ה משמע לחודש ימים, קבלנו מהחזון איש שהוא רק ז' ימים".

(ב) דברי יציב (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "ומכ"ק אדמו"ר מצאנו שליט"א שמעתי בשם אביו הגה"ק בעל הדברי יציב זצ"ל, דיוולדת אין לה לצאת מביתה לפחות שבעה ימים, ואחרי שבעה ימים תשמע ברכו, ומאז והלאה יכולה לצאת מביתה בלי שמירה".

(ג) הגר"ש זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג') – "דיוולדת צריכה שמירה עד שבוע אחר הלידה".

(ד) ששכ"ה (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג') – "דיוולדת צריכה שמירה עד שבוע אחר הלידה".

(ה) חזון עובדיה (אבילות עמ' י"ט ד"ה ודין).

(ו) הגר"ק זצ"ל (אשיחה עמ' שפ"ג) – "יולדת במזל טוב עד מתי צריכה שמירה. תשובה: מרן חזו"א אמר כל שבעה".

(ז) הגר"ק זצ"ל (אלא רשימה סוף פרק ע"ב) – "בענין יולדת צריכה שימור כמה זמן נחשבת יולדת, בתשו' מהרש"ל סי' מ"ה נראה שהוא ל' יום אבל בשם החזו"א זצ"ל העידו שהוא ז' ימים".

(ח) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג').

(ט) הגר"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג') – "דיוולדת צריכה שמירה עד שבוע אחר הלידה".

(י) פתחי מגדים (נדה פרק כ"ט סעי' ד', הע' ד', קיצור פתחי מגדים פרק כ"ט הע' ג') – "ויולדת נראה שהוא כל שבעת ימים, אע"ג דחיה נקראת כל ל' יום, עי' הטעם בהע' ד'. ועי' שד"ח דאחר ז' ימים דינה ככל חולה".

(יא) פסקי תשובות (סי' רל"ט סוף אות י"א) – "המנהג המקובל".

(יב) הגר"ש פעלדער שליט"א (שיעורי הלכה הל' מעוברת ויולדת עמ' ל"ט) – "מהחזו"א".

4. עד ג' ימים.

(א) עי' נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' ד', הי' י"א) – "יש נוהגים כל שלשים יום, ויש מורין דעד ז' ימים אחר הלידה צריכה שמירה, ויש מורין עד ג' ימים. [וכן נראה להכריע עפ"י מה שקבלתי מרבתי שבזמננו יש לסמוך, כיון דלדברים רבים אחר ג' ימים אין לה דין סכנה, דעינינו רואין דבזה"ז שולחין היולדת מביה"ח הביתה אחר ג' ימים, וא"כ אפשר דאין צריכין שימור דכבר יצאה מחזקת סכנה]".

5. תלוי בברכת הגומל.

(א) בצל החכמה (ח"ו סי' ע"ח סוף אות ג') – "נהגו כי כאשר היולדת שצריכה שמירה רצתה ללכת מפתח ביתה החוצה והיא כבר הרגישה עצמה מאוששת מהלידה ודי בריאה, דקדקה שתהי' דרכה הראשון מפתח ביתה החוצה דרך של מצוה קודש לה'. בכן הלכה בש"ק הבאה אל ביהכנ"ס, ואז הי' בעלה חיוב לעלות לתורה שהיא לה במקום קרבן כמבואר בלבוש ובמג"א (סוסי' רפ"ב). ועיי' בא"ר (סי' רי"ט סק"ה) בשם ס' ת"ח הטעם שנוהגין לברך הגומל אחר קריה"ת, דכשיאמר ברכו את ה' הו"ל נמי כהודאה דכתי' הודו לו ברכו שמו 'וביולדת יכוון הבעל כשאומר ברכו שנותן הודאה בשביל אשתו והיא תענה אמן על ברכתו' עכ"ל. וכזה כ' גם בס' שערי אפרים (שער ד' סעי' כ"ח) וז"ל, ואשה היולדת שבעלה עולה לתורה בשבת שהולכת לביהכנ"ס, אינו מברך ברכת הגומל, ומ"מ כשאומר ברכו כו' יש לו לכוון שנותן הודאה בשביל אשתו ואם האשה שם בשעה שעולה בעלה לתורה טוב שתכוון דעתה לשמוע כשאומר ברוך ה' ותענה אמן ע"כ. וכיון שכל זה לה במקום ברכת הגומל על שנתרפאה מסכנת הלידה, נחשבת היא מעתה ממילא כחולה שנתרפאה, שהרי אין לברך הגומל רק חולה שנתרפא וכבר הולך על בוריו. **וממילא כי שוב אינה כיוולדת שצריכה שמירה**, אלא ככל אדם בריא ורשאית לצאת החוצה ככל רצונה".

(ב) הגר"מ הלב"רשטאם זצ"ל (פתחי מגדים נדה פרק כ"ט סעי' ד') – "מנהג ירושלים עיה"ק להצריכה שימור עד שתוכל לברך הגומל. ומיד כשיכולה לברך, מברכת הגומל (עי' הל' מ"ז) ואינה צריכה שימור יותר ... מנהג ירושלים שמעתי מהגר"מ הלב"רשטאם".

6. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"ד סי' שכ"ב אות ב'), בנה ביתך (סי' ל"ג סעי' ל"ט הע' ד').

(א) באר משה (ח"ח סי' ק"כ) – "נשאלתי מה טיבו של המנהג לקבץ מנין בבית היולדת. השבתי כנראה שמקור המנהג הזה נובע שהאשה תברך ברכת הגומל ... וטעות ביד העולם האומרים שהמנין עושים כדי שאח"כ יכולה לילך ולטייל בשוק. כי מנהגינו שיוולדת דרכה הראשונה תהי' לילך לדבר מצוה, כגון לבית הכנסת לענות ברכו קדושה או אמן יהא שמיא רבה, ובזה להודות לה' שעזר לה לילד העובר בשטומ"צ ולהנצל מסכנה בעזה"ת".

(ב) תורת היולדת (פרק ל' ס"ק ב') – "ויתכן דעד ל' יום היא בכלל חיה. יעוין שבת קכ"ט. אמרי נהרדעי חיה, ג', ז', ל'. וכן איתא בשו"ע סימן ש"ל סעיף ד' ו' ובסימן תרי"ד ג'. ומבואר דעד ל' יום היא בכלל 'חיה'. וכן משמע מדברי המהרש"ל המובא להלן פרק ל"ה. אולם בשם ה'חזון איש' זצ"ל שמענו שאמר דחיה צריכה שמירה רק עד ז' ימים".

חשוך חמד (ברכות סוף דף נד:) – "המשנ"ב (סימן רלט סק"ט) כתב 'אלו צריכים שימור מהמזיקין, חולה חיה'. וצ"ע כמה זמן החיה צריכה שימור. ויתכן דעד ל' יום, כמבואר במסכת שבת (קכט ע"א) 'אמרי נהרדעא חיה שלשה שבעה שלושים', ומבואר דעד ל' יום נקראת חיה. אך שמעתי בשם החזו"א דרך עד ז' יום צריכה שימור".

ג) פותח שער (על הלכות נדה סי' י"ג סעי' י"ב) – "וכ"ק מרן מהר"א מבעלזא זי"ע שדרכה הראשון של יולדה מן הבית אחר הלידה תהא לבית הכנסת ועם שמירה, דהיינו עם מלוה. בעלה יעלה אז לתורה והיא תשמע הברכות, **ומאז והלאה** יכולה ללכת בלי שמירה".

ד) אוצר הברית (פרק ב' סי' י"א הע' י"א*) – "בירושלים נהגו רבים שאין היולדת יוצאת מביתה עד שתברך הגומל, או תשמע ברכו".

ה) חיי הלוי (ח"א סי' ע"ב אות י"א, ע"י ח"ג סי' ס"ד אות ג') – "וכן הוא המנהג בסקווירא שכל ל' יום אין היולדת יוצאת מן הבית וגם בבית אין מניחין אותה לבדה בלי שומר, אכן העולם נוהגין להקל בענין השמירה לאחר ששומעת היולדת דבר שבקדושה ולא שמעתי מקור למנהג זה ואפשר הי' עכ"פ ראוי להמתין עד אחר כלות ז' ימים".

ו) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ו' ס"ק ב') – "זמן השמירה ליולדת הוא רק עד ג' או ז' ימים מעת לידתה".

ד. תינוק.

1. מיקל, יכול להיות שומר.

א) הגר"ח זצ"ל (קונ' מצהלות חתנים סי' ט"ז ד"ה במה [עמ' מ"ח], שערי ציון ח"ב עמ' ת') – "במה דבעי שומר נראה דסגי אף בתינוק קטן ואפי' בן יומו דהנה שאלתי למו"ר מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בהך דינה דיוולדת צריכה שימור אם התינוק חשיב שומר והשיב דחשיב, ופשוט שדין אחד להם".

2. מחמיר, אינו יכול להיות שומר.

א) הגר"ש זצ"ל (שיעורי הלכה הל' מעוברת ויולדת עמ' ל"ט) – "ושמעתי מהגר"ש אלישיב זצ"ל דלא מהני מה שהולכת עם התינוק, וצריך שיהיה אחר עמה".

ב) הגר"ש דבליצק זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דקטן בר דעת יכול להיות שומר לחתן וכלה וליולדת שצריכים שמירה ממזיקים, ומסתבר שתינוק אינו יכול להיות שומר".

ג) הגר"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "שתינוק אינו יכול להיות שומר ממזיקים".

ד) נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' ט', הע' י"ט) – "תינוק אינו נחשב כשומר [כן שמעתי מבעלי הוראות ובפרט תינוק קודם שלשים שעדיין דינו כנפל, ויש לצרף שיטת היעב"ץ בהגהות למס' ברכות דף נ"ד ע"ב דהשומר צריך להיות ער ולא ישן עיי"ש, ותינוק ישן רוב הזמן], אבל קטן יכול להחשב לשומר. ומסתבר שתינוק או קטנים שכבר לומדים אתם אותיות התורה מועיל לשמירה".

3. מראי מקומות – הגר"ש פעלדער שליט"א (שיעורי הלכה הל' מעוברת ויולדת עמ' ל"ט, הע' פ"ה), פסקי תשובות (סי' רל"ט הע' ע"ב, לשונו מובא לעיל).

א) שבט הקהתי (ח"ד סי' שט"ז ד"ה ולפי) – "ולפי זה הוא הדין הא דאמרינן בברכות שם דגם יולדת צריכה שמירה, לכאורה סגי אם היולדת נשארה עם רך הנוולד דאע"ג דשניהם צריכים שמירה כל אחד שומר על השני וצ"ע בזה עדיין אי נהגו העם להקל בזה".

ה. יולדת שנמצאת בבית לבד.

1. צריכה שמירה.

א) ע"י הגר"מ הלברשטאם זצ"ל (פתחי מגדים נדה פרק כ"ט סעי' ד') – "וכשצריכה שימור, המנהג בירושלים עיה"ק להקל ביום בצורך גדול להשאר לבדה, בבית שנמצא במקום שמצויים בו בני אדם. אבל בלילה המנהג להחמיר בכל ענין ... מנהג ירושלים שמעתי מהגר"מ הלברשטאם".

ב) הגר"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' ט"ז טור ג') – "דחתן וכלה ויולדת גם בבית צריכים שמירה ממזיקים, ואין להם לישאר ביחידות בבית ללא שומר".

ג) חשוך חמד (ברכות סוף דף נד:) - לשונו מובא לעיל.

ד) חיי הלוי (ח"א סי' ע"ב אות י"א) – "וכן הוא המנהג בסקווירא שכל ל' יום אין היולדת יוצאת מן הבית וגם בבית אין מניחין אותה לבדה בלי שומר".

ה) אוצר הברית (פרק ב' סי' י"א סעי' ט').

ו) בנה ביתך (סי' ל"ג סעי' ל"ט) – "ולכן לא תהי' היולדת לבדה בביתה".

ז) נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' ד') – "לא תהיה לבדה בבית אפילו זמן מועט אפילו ביום".

ח) ע"י פתחי מגדים (נדה פרק כ"ט סעי' ד') – "מה יולדת צריכה שימור מן המזיקין. שימור היינו שלא תצא לבדה למקום שאין בו בני אדם, וכן לא תשאר בבית לבדה כשהבית הוא במקום שאין מצויים בני אדם. וי"א שאף במקום שמצויים בני אדם לא תשאר בבית ולא תצא לבדה".

2. אינה צריכה שמירה.

א) הגר"ש זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דמותר לחתן או לכלה או יולדת לשהות לבד בבית".

ב) חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דחתן וכלה או יולדת נוהגים להקל להישאר לבד בבית ללא שומר".

ג) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ו' ס"ק א') – "בתוך הבית אין החולה או היולדת צריכים לשמירה זו, אלא רק כשיוצאים לחוץ. לכן האחות בתוך הבית חולים אינה נחוצה להבריח את המזיקים, שהרי אין המזיקים מצויים בפנים אלא דוקא בחוץ ... ואף שבהגהות יעב"ץ בברכות שם כתב שהוא גם בבית, וכ"כ בערוה"ש ... **ברור כחמה** דכולהו דצריכין שימור הוא דוקא בשוק ולא בבית. וכן ראיתי למעשה אצל כל גדולי ישראל שזכיתי לשמש אותם דנהגו להקפיד על שמירת החתן רק בשוק ולא בבית, וכן ציוה לי הגאון הצדיק מרן רבי יעקב קמנצקי זמ"ק"ל, בזמן חיתוני".

- (ד) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דחתן וכלה או יולדת נוהגים להקל להישאר לבד בבית ללא שומר".
- (ה) הגר"ש פעלדר שליט"א (halachically speaking) שנה ד' מספר כ"ב הע' קי"ג, שיעורי הלכה הל' מעוברת ויולדת עמ' ל"ט, עי' הע' פ"ה) – "וכמדומה מנהג העולם הוא שאין מקפידים לשמור אותה בבית, שהרי לא שמענו שמבטלין ממלאכתם או מתלמודם למשך שבוע כדי לשמור על היולדת אם אין אחר עמה בבית. וצ"ל שאין חוששין בזה אלא לענין לצאת לחוץ ורק אם יוצאת לחוץ צריכה שימור ולא כשהיא בבית".
3. מראי מקומות.
- (א) לענין חתן וכלה – עי' לקמן.

ו. אם צריכה ללכת ביחידות.

1. לוקחת עמה סכין.
- (א) סגולות ישראל (מערכת ו' אות ה') – "ואם היולדת צריכה לילך בחדרי הבית ביחידות סגולה הוא שלוקחת עמה סכין כמ"ש בספרי שם בשם ס' יוסף אומץ".
- (ב) אוצר הברית (פרק ב' סי' י"א סעי' ט').
2. מראי מקומות.
- (א) יוסף אומץ (דיני נחושים, עמ' שנ"א) – "ובחיה ראיתי נוהגות לדקדק שלוקחות סכין בידן כשהולכות בחדרי הבית ביחידות בסוף ימי לידתן".

ז. ליל פסח.

1. מראי מקומות – נטעי גבריא (נדה ח"ג פרק ס"ג סוף הע' ז').

ח. האם גם אשה המפלת בעי שמירה.

1. מחמיר.
- (א) תורת היולדת (פרק ל' הע' ב') – "וענין שמירה הוא לא ללכת יחידי. ובשו"ת שבות יעקב ח"א חו"מ סימן ק"נ נאמר ... דגם מפלת צריכה להוסיף על מזונתיה כאלו היתה יולדת, ואדרבה מפלת רגילה להיות יותר חולה מיולדת".
- (ב) עי' שבט הקהתי (ח"ד סי' שכ"ב אות א') – "עי' ש"ס ברכות (נ"ד ע"ב) דחי' בעי שמירה ועיי"ש ברש"י הטעם משום דהורע מזלו לפיכך השד מתגרה בו עיי"ש. ועיי"ש בר' יונה הטעם דחולה וחי וכלה בעי שמירה, דהשטן מקטרג בשעת הסכנה ובשעת השמחה. והנה מפלת הוי ג"כ סכנה דעי' בביאור הלכה בהל' יוכ"פ (בסי' תרי"ז) שכ' בשם השד"ח דמפלת דינה כיולדת דלא תתענה תוך ג"י להפלתה עיי"ש, וכיון דדינה כיולדת משום דנסתכנה כשהפילה ג"כ מסתבר דבעי שימור ... [וכמדומה דאין הנשים נזהרות לעשות שמירה במפלת ורק ביולדת ולד מעליא. וצ"ע]".
- ט. מראי מקומות – טעמי המנהגים (עמ' תקמ"ט אות קפ"ב).
1. נטעי גבריא (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' ה') – "שומר יוצא ונכנס מהני, כגון השכנים הסמוך לדירתם".
- נטעי גבריא (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' י') – "שתי נשים יולדות מהני להיות שומרים זהו לזו".
- נטעי גבריא (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' י"א) – "אחות או משרתת נכרית, אינם נחשבות כשומרת לגבי יולדת".
- נטעי גבריא (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' י"ב) – "גם בתוך העיר צריכים שימור".
2. יש לעיין אם יש ההיתר של "כיון דדשו בה רבים שומר פתאים השם".

ה. שמירת חתן וכלה.

- א. אפי' לשוק לא יצאו יחידי – רמ"א (אה"ע סי' ס"ד סעי' א'), "וחתן אסור בעשיית מלאכה, ואסור לצאת יחידי בשוק", חכ"א (כלל קכ"ט סעי' י"א), קיצור שו"ע (סי' קמ"ט סעי' י"ב).
1. ערה"ש (אה"ע סי' ס"ד סעי' ג') – "אבל כמה מהראשונים פירשו דגם היציאה לבדו בלא משא ומתן יש איסור לחתן בשוק ולא דווקא שוק אלא כל מקום שרבים מצויים שם שלא יראוהו בודד לבדו".
2. מחילה לא מועלת – עי' חלקת מחוקק (סי' ס"ד ס"ק ב'), "אבל במלאכה ולצאת יחידי לשוק אף שהיא מוחלת מ"מ הוא אסור בזה ומטעם שהוא דומה למלך כך היה נראה ליישב כוונת הרב בהג"ה זו אבל אין זה מוכרח".

ב. ביום.

1. מחמיר, אין לחלק בין יום או לילה.
- (א) ערה"ש (אה"ע סי' ס"ד סעי' ג') – "ואף ביום צריך שימור".
- (ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפלה פרק ה' הע' כ"ו) – לשונו מובא לקמן.
- (ג) הגרשז"א זצ"ל (בית חתנים פרק כ"ד ס"ק ל"א, אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב סוף אות ל', אה"ע ח"א פרק כ"ב סוף אות ו') – לשונו מובא לקמן.
- (ד) שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ג).
- (ה) בישורון מלך (ח"ב עמ' רנ"ה סעי' א').
2. מיקל.

3. (א) אור לציון (בית חתנים פרק כ"ד ס"ק ל"א) – "שהרי ביום ישנם עוד אנשים ברחוב ולא חשיב כהולך יחידי ואין בזה חשש סכנה, ואף שלטעם דהפרכי דר"א שהוא משום שחתן דומה למלך, משמע שבכל גוונא צריך ליווי, מ"מ אין מנהג הספרדים כן".
3. מראי מקומות.
(א) בכלליות, עי' לעיל.

ג. אם נמצאים בבית לבד.

1. צריכים שמירה.
 - (א) יעב"ץ (ברכות דף נד: ד"ה וי"א).
 - (ב) ערה"ש (אה"ע סי' ס"ד סעי' ג') – "ולשון הש"ס שצריך שימור משמע דגם בביתו לא ישב לבדו".
 - (ג) ע"אג"מ (מסורת משה ח"ב ענינים שונים אות י"ב, ריש עמ' ש"פ) – "ושמעתי שהשיב רבינו שמואל לחתן לעזוב כלתו בתוך ז' ימי משתה לילך להתפלל או אפילו לילך ללמוד לכמה שעות, ואין לחוש במה שנשארת לבדה, דשומר מצוה לא ידע דבר רע".
ע"אג"מ (ישמח לב ח"ד עמ' שפ"א אות י') – "יכול החתן לילך לבהכ"נ להתפלל ואין בו משום חשש היזק מקום דשומר מצוה לא ידע דבר רע. וגם יש לו ללמוד עכ"פ איזה שעות, ואם רוצה לילך למקום אחר ללמוד הרשות בידו, אבל טוב יותר אם יכול להניח איזה אשה וכו' עם אשתו, ואין בו משום חשש היזק כנ"ל".
 - (ד) הגרי"ד הלוי סאלאוויצ'יק זצ"ל (ישמח לב ח"ד עמ' שפ"ח אות ט') – "לענין שמירת חו"כ ... גם בבית צריך שמירה".
 - (ה) חשוני חמד (ברכות סוף דף נד:) – לשונו מובא לעיל.
 - (ו) הגרי"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' ט"ז טור ג') – "דחתן וכלה ויולדת גם בבית צריכים שמירה ממזיקים, ואין להם לישאר ביחידות בבית ללא שומר".
 - (ז) שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ג, הע' ד"ש) – "וכן הוא המנהג".
2. אינם צריכים שמירה.
 - (א) אמת ליעקב (שלחן הלוי פרק כ"ג אות ו') – לשונו מובא לעיל.
 - (ב) הגרש"א זצ"ל (מבקשי תורה סי' ר"פ אות כ') – "ולהשאר בבית לבדו אין שום חשש".
 - (ג) אבן ישראל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ז').
 - (ד) הגרש"א זצ"ל (לקנות חכמה על ענייני נישואין, אפריון לשלמה פרק ב' סוף הע' ח', אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א' [לשונו מובא לעיל], אשרי האיש אה"ע ח"א פרק כ"ב אות ו') – "בבית יכולים החתן או הכלה להיות כל אחד לבדו ללא שמירה".
 - (ה) הגר"א קופשיץ (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דבבית אין צריך שמירה".
 - (ו) ששכ"ה (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דבבית אין צריך שמירה".
 - (ז) רמב"ם אפרים (ישמח לב ח"ד עמ' שכ"ט אות ד') – "שאלה: חתן בז' ימי משתה שנמצא לבדו בתוך ביתו האם צריך שומר. תשובה: חתן בשבעת ימי המשתה הנמצא לבד בביתו אין צריך שומר".
 - (ח) הגר"ח ק"ז (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ז').
 - (ט) ע"אג"מ (ישמח לב ח"א עמ' קצ"ב אות רפ"ד, עמ' שס"ד אות כ"ו) – "חתן בז' ימי המשתה שנמצא לבדו בתוך בית האם צריך שומר. תשובה: כמדומה שלא נהגו, וצ"ע".
 - (י) חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דחתן וכלה או יולדת נוהגים להקל להישאר לבד בבית ללא שומר".
 - (יא) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דחתן וכלה או יולדת נוהגים להקל להישאר לבד בבית ללא שומר".
 - (יב) תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' י') – "ואי"צ שומר בביתו".
 - (יג) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ו' ס"ק א') – לשונו מובא לעיל.
 - (יד) הגר"י ברקוביץ שליט"א –

Regarding a Chassan and a shomer. The chassan and kallah live in an apartment building, and he wants to go to shacharis. Can he leave his wife in the house alone, and can he go out to the entrance of the building and hitch ride with a passerby?

Rav Berkovits: We are mekil leaving the wife in the house - an apartment building is better we're metzarif everyone, although the Yerushalmi's are machmir. For him too, in the building it's not so terrible - he can go to the entrance of the building and wait for someone to walk him.

3. בבניינים משותפים יש להקל.

(א) ע"אג"מ (ראה חיים פרק י"ג סעי' י"ח) – "כשבבנין דרים עוד דיירים אין לחוש באמצע היום להשאיר את החתן או את הכלה לבדם בבית".

(ב) שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ה) – "וכשאחד מהם נותר בבית לבדו, סומכים על דעת האומרים שכאשר הבניינים משותפים כמו שמצוי בזמנינו, אין קפידא, הואיל ואינו בית יחידי בלא שכנים, אלא נמצאים בני-אדם בבתים הסמוכים".

(ג) ע"אג"מ (הלברשטאם זצ"ל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ו')) – "דכשבבנין דרים עוד דיירים ... שיש להקל בכך"ג רק אם הדירות הם למעלה מדירתו ואנשים עוברים ושבים דרך קומת דירתו, והדלת שלו סגורה (וא"צ להיות נעולה)".

4. מראי מקומות – הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ"א ד"ה וחתן).

ד. כשהחתן והכלה הולכים ביחד.

1. אחד שומר על השני, ואין צריך שמירה נוספת.

- (א) שפתי חכמים (ברכות דף נד:) – "ומסתבר שניהם שצריכין שימור, כגון ב' חולים, או חולה וחתן, מהני שימור האחד על חברו ודו"ק".
- (ב) חזו"א (קוני' שמחת לב ח"ב עמ' ל"ד אות ח' [לשונו מובא לקמן], ארחות רבנו הוספות לח"א עמ' נ"ד אות ב') – "שחתן וכלה הולכים יחד ואחד שומר לשני".
- (ג) הגר"ש זצ"ל (לקנות חכמה על ענייני נישואין, בית חתנים פרק כ"ד ס"ק ל"ב, אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב אות ל', אה"ע ח"א פרק כ"ב אות ד') – "אבל החתן והכלה ביחד מותר לצאת, כיון שאחד שומר על השני".
- הגר"ש זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דמותר לחתן ולכלה ללכת ביחד בלא שומר, דכל אחד שומר לשני".
- (ד) הגר"ש דבליצקין זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דמותר לחתן וכלה ללכת ביחד ברחוב בלא שומר, דכל אחד נעשה שומר לשני".
- (ה) חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דמותר לחתן וכלה ללכת ביחד ברחוב בלא שומר, דכל אחד נעשה שומר לשני".
- (ו) תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' י"א).
- (ז) שבט הקהתי (ח"ד סי' שט"ז) – "וע"כ נראה דכמו דבשבעת ימי המשתה נוהגין דאם החתן הולך ביחד עם הכלה אין לוקחין שומר דכל א' שומר על השני אע"ג דשניהם צריכין שימור מפני המזיקין כמו שפרש"י בברכות ובפי' שם העיון יעקב שם על הע"י וכשיש שניים אין המזיקין יכולין לשלוט כדאי' במס' ברכות (מ"ג ע"ב) וכן ראיתי מביאים בשם החזו"א דהחתן והכלה יכולין לילך ביחד דכל א' נעשה שומר לחבירו. **ה"נ אין חשש ג"כ אם הולכין שני חתנים ביחד** לכל א' נעשה שומר לחבירו ומכבדים זה את זה ולא נקרא שיוצא יחידי".
- (ח) הגר"א קופשיץ (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דמותר לחתן וכלה ללכת ביחד ברחוב בלא שומר, דכל אחד נעשה שומר לשני".
- (ט) הגר"ע אויערבאך שליט"א (יתד נאמן פר' שמיני תשע"ו) – לשונו מובא לקמן.
- (י) עי' שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ה) – "וכשהחתן והכלה הולכים לאיזה מקום יחדיו, סומכים כיום על דעת האומרים שאינם צריכים אז שימור אפילו בלילה, כיון שכל אחד מהם נחשב שומר על השני. ומכל-מקום ימעטו לצאת ככל האפשר".
- (יא) בישורון מלך (ח"ב עמ' רנ"ו סעי' ו', הע' י"ד) – "דבר פשוט הוא, כי כל אחד שומר על השני, וכן מנהג העולם".

2. מראי מקומות.

- (א) הגר"ד הלוי סאלאוויצ'יק זצ"ל (ישמח לב ח"ד עמ' שפ"ח אות ט') – "דובר לענין שמירת חו"כ אם הם ביחד אם הם שומרים זל"ז. ואמר שאם משום שמירת מזיקין סגי כששניהם יחד ... אך דובר שאם משום כבוד החתן יתכן שצריך שומר מבלעד. אך זה שייך רק כשהולכים ברחוב [כמדומה אמר גם שביום נהגו להקל ע"י שמירת עצמם זה לזה]".

ה. האם השומר צריך ללכת בתוך ד' אמות שלהם.

1. מחמיר.

- (א) חזו"א (ארחות רבנו הוספות לח"א עמ' נ"ד אות ג') – "ששומר צריך לילך בתוך ד' אמות של החתן או של הכלה".
- חזו"א (קוני' שמחת לב ח"ב עמ' ל"ד אות ח') – "העתק כמה הלכות מספר 'קונטרס הזכרונות' למרן (הגר"ח"ק) שליט"א [זצ"ל] מהנהגות ממרן החזו"א זצ"ל ... חתן לא ילך יחידי (עי' רמ"א אה"ע סי' ס"ד סעיף א'), והשומר צריך לילך בתוך ד"א שלו, והחתן והכלה כ"א נעשה שומר לחבירו, ואפי' אין השומר הולך לשם שמירה מהני אם הוא תוך ד"א שלו, ולתפילה מותר לילך יחידי דשומר מצוה וכו' (עיין ב"ש שם סק"ב דלא משמע כן), וכן למקוה (וכמדומה דגם לחזור התיר)".
- (1) הגר"ח"ק זצ"ל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י"ג) – "דאף לדעת החזו"א כל זה נאמר רק בחוץ ולא בבית".
2. מיקל.

- (א) הגר"ש דבליצקין זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דשומר לחתן או כלה ויולדת אין צריך ללכת בתוך ד' אמותיו, העיקר שילכו ביחד ושידע שהוא שומר".
- (ב) תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' י"ב) – "ואי"צ השומר ללכת בתוך ד"א שלו אלא שיהא ניכר שקשור להחתן".
3. מראי מקומות – הגר"ע אויערבאך שליט"א (יתד נאמן פר' שמיני תשע"ו, לשונו מובא לקמן).

ו. כשחתן הולך לתפילה, ולשאר מצות.

1. ג"כ צריך שמירה.

- (א) עי' פרישה (אה"ע סי' ס"ד ס"ק א') – "גם לא יצא יחידי לשוק משום שחתן דומה למלך פרקי ר' אליעזר י"ו מכאן משמע מה שנוהגין בזמן הזה שהחתן אינו יוצא לבית הכנסת כל ז' ימים עד השבת הבאה הוא מנהג שטות דלא ממעטי' אלא שלא יהא נושא ונותן ושלא ילך יחידי הא לבית הכנסת ילך מיהו אפשר לומר דגם לבית הכנסת אסור לילך יחידי ואינו בנמצא לכל חתן שילוהו מביתו לבית הכנסת ומבית הכנסת לביתו מ"ה נשאר בביתו".
- (ב) בית שמואל (סי' ס"ד ס"ק ב') – "ואסור לצאת יחידי. כתב בפרישה מזה נשתרבו המנהג שאינו יוצא החתן לב"ה כל שבעה ימים כי אין בנמצא שילוהו אותו מביתו לב"ה ומב"ה לביתו".
- (ג) יעב"ץ (מגדל עוז נחל י"ג אות י"ד) – "נראה לי שחתן לא ילך לסעודה (של ברית) לבדו. אלא אם כן הכלה הולכת גם כן ושושביניהם עמהם. ואם לא כן אפילו מוהל (או סנדק) לא יהא. במקום דאפשר באחר. אם יצטרך ללכת לבדו אל הסעודה. שהרי אפילו לבית הכנסת אינו הולך".
- (ד) באה"ט (אה"ע סי' ס"ד ס"ק ג').

(ה) **חכ"א** (כלל קכ"ט סעי' י"א) – "ואסור לצאת יחידי בשוק ומזה נשתרבה המנהג שאין החתן נכנס לבית הכנסת כל שבעה כיון שאינו בנמצא שיהיה עמו שומר".

(ו) **ע"י תשובות והנהגות** (דבק טוב פרק ט' הע' ז', הע' ח', הע' ט') – "אסור ללכת אפ' לדבר מצוה בלי שומר ואף במקום שיש אנשים ברחובות אבל אם בשעת הדחק, לא נמצא מי שהוא להיות שומר אין לו לימנע מלהתפלל בצבור".

(ז) **הגר"ר פיינשטיין שליט"א** (ישמח לב ח"ד עמ' שכ"ד אות ח') – "שאלה: חתן בז' ימי המשתה שהולך לדבר מצוה [כגון תפלה וכדו'] האם יש לומר בזה שלוחי מצוה אינם נזוקין לענין שלא יצטרך שומר. תשובה: צריך שומר".

2. א"צ שמירה.

(א) **חזו"א** (קוני' שמחת לב ח"ב עמ' ל"ד אות ח') [לשונו מובא לעיל], מעשה איש ח"ב עמ' קל"ו ד"ה אמר שילודת, ארחות רבנו הוספות לח"א עמ' נ"ד אות א') – "שחתן אינו צריך שמירה כשהולך לתפילה, משום 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'".

(ב) **הגר"ח"ק זצ"ל** (ישמח לב ח"א עמ' קצ"ה אות רפ"ה, עמ' שס"ג אות כ"ד) – "שאלה: חתן בז' ימי המשתה שהולך לדבר מצוה (כגון לתפילה וכדו') דואם יש לומר בזה 'שלוחי מצוה אינם נזוקין' לענין שלא יצטרך שומר. תשובה: מרן **החזו"א** התיר".

(ג) **חשוני חמד** (ברכות סוף דף נד:) – לשונו מובא לעיל.

3. מראי מקומות – **יפה ללב** (ח"ד אה"ע סי' ס"ד סעי' ה'), **שלחן ערוך המקוצר** (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ה, לשונו מובא לקמן).

(א) **אג"מ** (מסורת משה ח"ב ענינים שונים אות י"ב, ריש עמ' ש"פ, ישמח לב ח"ד עמ' שפ"א אות י') – לשונם מובא לעיל.

(ב) **הגרשז"א זצ"ל** (הליכות שלמה תפילה פרק ה' סעי' ז', ס"ק י"ג, הע' כ"ו) – "חתן שאינו מוצא מי שילוונו בדרכו, אין לו להמנע מללכת להתפלל בצבור, הואיל ובזמנינו שכיחי רבים ברחוב [אולם בדאפשר, ודאי שיש להקפיד על כך]. (ועובדא הוה ברבנו שפגש חתן מבאי ביתו, שהלך יחידי ברחוב בתוך שבעת ימי המשתה, ולפליאתו על כך ענה הלה שלא מצא מי שילוונו לתפלה, ונשתהה עמו רבנו עד שנמצא לו מלווה)".

(ג) **הגר"ש זצ"ל** (בית חתנים פרק כ"ד ס"ק ל"א, אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב סוף אות ל', אה"ע ח"א פרק כ"ב אות ד') – "שמנהג האשכנזים שגם ביום אם החתן רוצה לצאת לבדו מביתו נוהגים ללותו, ואפילו כשהולך לבית הכנסת".

הגר"ש זצ"ל (לקנות חכמה על ענייני נישואין, אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א', אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב הע' נ"ח, אה"ע ח"א פרק כ"ב הע' ו') – "אמנם אני שמעתי ממרן (שליט"א) [זצ"ל] לגבי חתן ההולך לבית הכנסת להתפלל, שיכול להקל ללכת ללא שומר כשיש אנשים ברחוב".

ז. לצאת יחידי כשמצויים רבים ברחוב.

1. כאן יותר חמור משאר ציורים שצריכים שמירה מצד "מלך אינו יוצא לבדו" – ע"י לעיל.

ח. מראי מקומות – **חינא וחסדא** (ח"א כתובות דף ה. ד"ה ולענין לצאת).

1. **הגרא"מ שך זצ"ל** (שמושה של תורה ריש עמ' רס"ד) – "סיפר מרן (שליט"א) [זצ"ל] מה ששמע מפי דודו רבנו **רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל**. מעשה בחתן אחד שיצא להפנות בחוץ בעת משתה חתונתו ונעלם, ותהום כל העיר על האסון הנורא. חיפשוהו בכל המקומות ולא מצאוהו. לפנות בוקר עבר אדם אחד ליד הבאר וראה שם אדם שוכב, מעולף. העירוהו, והוברר שזהו החתן. שאלוהו מה אירע, ולא ידע אלא זאת, שכוחות נעלמים נטלוהו עמם ונשארוהו לכל מיני מקומות, עד שהניחוהו שם".

הגרא"מ שך זצ"ל (אפריון לשלמה פרק ב' הע' ח') – "ופעם סיפר מרן הגרא"מ שך זצוק"ל לאאמו"ר יבדלחט"א, שזוכר פעם בבחרותו בליטא, שהחתן יצא באמצע החתונה לחוץ, לבור ששימש לבית הכסא, וכשראו שלא חזר, חפשוהו ומצאוהו בתוך הבור בלי הכרה, והסביר אז בעל 'האחיזר' זצ"ל, שסיבת הדבר משום שאמרו חז"ל בגמ' ברכות, שחתן צריך שמירה נגד מזיקין".

2. **הגר"ש זצ"ל** (אשרי האיש אה"ע ח"א פרק כ"ב אות א', אות ג', הערות במסכת כתובות דף ז. ד"ה ובפרקי) – "ובפרקי דרבי אליעזר (סו"פ ט"ז) איתא דחתן דומה למלך מה מלך אינו יוצא לבדו לשוק וכו' מה מלך אינו עושה מלאכה אף החתן אינו עושה מלאכה וכו', ודינים אלו תלויים בהא דשמחה ג' או ז', (והא דאינו יוצא יחידי אי"ז משום מזיקין אלא מדינא כנ"ל)".

הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש אה"ע ח"א פרק כ"ב אות י') – "**בחדר מדרגות** אין צריך שמירה, דהוי כאילו בתוך הבית, אך אם בית הכנסת בצד השני של הכביש ורק עובר את הכביש, צריך שמירה כי יוצא החוצה".

3. **הגר"ע אויערבאך שליט"א** (יתד נאמן פר' שמיני תשע"ו) –

Question: I am, b'ezras Hashem, getting married on April 5th. My wonderful kalla just started a new job as a nurse, and was able to get off from work for the first six days of sheva berachos. However she was not able to get off for the seventh day without complications. My question is if she should try and pull strings to get off for the last day as well, or should I find someone else to act as a shomer for her? Thank you, Moshe Avigdor.

Rav Auerbach: There are two reasons that I advise you to try and 'pull strings' to get off for the last day as well. The first reason is that you both require shemira. There is a second reason not to work; Both the chason and kalla have the status of royalty, and are forbidden to work during sheva berachos. However, if you are not successful in pulling strings and getting off from work, then she may be lenient and go to work. You can solve the issue of shemira by accompanying her to the hospital, and then go to a shul or Beis Medrash and learn by yourself, **as long as it is within five minutes** of the hospital. Once you are there you or her do not need shemira.

א. משעת החופה.

1. חזו"א (לקנות חכמה על ענייני נישואין הע' פ"ז, ישמח לב ח"א אות רפ"ג [עמ' קצ"א]) – "ואמר לי הגר"ח קניבסקי שליט"א שכן הוא דעת מרן החזו"א והסטייפלר שעד החופה מותר לחתן ללכת יחיד".
- חזו"א (ארחות רבנו ח"ג עמ' רנ"ז אות ה') – "סיפר לי הרב חתן אחיו של מרן החזו"א זצוק"ל כמה ימים לפני חתונתו בא לבדו למרן, ואינו זוכר אם הי' לאחר 'האופרוף' (שבת העלי' לתורה) או אפשר עוד לפני זה, ואמר לו מרן שאינו מוצא מקור לזה שנוהגים שחתן גם כמה ימים לפני חופתו אינו יוצא יחידי, ואעפ"כ כשהלך צוה מרן לאחד מבני אחותו ללכת אתו כדי שלא ילך יחידי. והגר"ח"ק שליט"א [זצ"ל] אמר לי שלו אמר מרן החזו"א זצוק"ל ביום חופתו שעד כניסתו לחופה אין לו דין חתן, ויכול לילך יחידי".
2. גרי"ו (ישמח לב ח"א אות רפ"ג, עמ' קצ"א) – "שמעתי מהגר"ב ד' פוברסקי שליט"א שראה את הג"ר מאיר סאלאוויצ'ק שליט"א הולך יחידי בלילה שקודם חתונתו, והעיר לו על כך, וענה הג"ר מאיר שמרן הגרי"ו הלוי סובר שעד החופה אין לו שום דין של חתן, וזה שכתוב שחתן צריך שמירה הוא רק משעה שנהיה חתן ולא קודם".
3. אבן ישראל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ג').
4. הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה על ענייני נישואין) – "דין זה נוהג בשבעת ימי המשתה בלבד, אבל לפני החתונה מותר לצאת יחידי, אפילו ביום החתונה".
- הגריש"א זצ"ל (אהל ישירים פרק א' הע' נ"ב, אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דחתן צריך שמירה רק מהחתונה".
- הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב אות כ"ט, אה"ע ח"א פרק כ"ב אות ב') – "מן הדין אין החתן צריך שמירה לפני החתונה אף באותו יום, אלא רק בשבעת ימי המשתה בלבד, אמנם גם אלו הנוהגים שביום החתונה אין החתן הולך יחידי, זה רק אם החתונה לפני השקיעה, אז יש לו באותו יום כמה דיני חתן משום שזה נחשב כבר יו"ט אצלו, והוא הדין לגבי הכלה, ובמקום שיש אנשים מותר לילך יחידי".
- הגריש"א זצ"ל (ישמח לב ח"ב עמ' תפ"ט אות ג') – "בענין מאימתי צריך החתן שומר. תשובה: רק משעת החופה ואילך".
5. עי' שבט הלוי (ח"ט סי' רע"ד אות א', עי' מבית לוי ח"ט עמ' ל"ב אות ה') – "ממתי נוהגין שהחתן והכלה לא ילכו לבד ברחוב, ויש נוהגים משבת עלי' לתורה, האם כך צריך לנהוג. ברור דדעת הב"י והב"ח באה"ע סי' ס"ד בשם פרקי דר"א ור"ן פ"ק דכתובות דדוקא בז' ימי המשתה וכ"פ רמ"א שם, והטעם פשוט דהא הסבה משום דומה למלך שג"כ לא הולך יחידי ופשוט דדומה למלך רק משעת חופה ואילך או עכ"פ ביום חופתו, ואפילו לש"ס ברכות נ"ד ע"ב דג' צריכים שמירה חולה חתן וכלה, והיינו משום דחיצונים מתקנאים בהם ג"כ דוקא משעה שהוא חתן כהלכה, וגם אני שמעתי שיש מחמירים עצמם משעת עליה לתורה, אבל ברור דאין ראי' מהלכה וגם לא הי' נהוג בכל המדינות".
6. עמק התשובה (ישמח לב ח"ד עמ' שנ"ב אות ב') – "שאלה: מאימתי צריך החתן שומר. תשובה: חלות שם חתן עפ"י הלכה הוא משעת הכנסו לחופה, וכמבואר לענין לפטרו מטעם עוסק במצוה וטירדה, וממילא מאז הוצרך לשמירה".
7. הגר"ר פיינשטיין שליט"א (ישמח לב ח"א עמ' שנ"ג אות ד') – "שאלה: מאימתי צריך החתן שומר. תשובה: אחר החופה".
8. הגר"ח"ק זצ"ל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ג', אפריון לשלמה פרק ב' הע' ח', ישמח לב ח"א עמ' קצ"א אות רפ"ג, עמ' שס"ג אות כ"ג) – "שאלה: מאימתי צריך החתן שומר. תשובה: מהחופה".

ב. מיום החופה.

1. קהלות יעקב (ארחות רבנו הוספות לח"א סוף עמ' נ"ד) – "ביום חופת בני באתי להתברך אצל מו"ר (שליט"א) זצוק"ל, ושאלו בני היות והחופה תהי' בלילה אם מותר לו ללכת יחידי ביום לפני החופה, וענה לו הלא החופה תהי' רק בלילה ועתה אין איסור. אמנם הוסיף לו הלא הנך הולך עם אבך, לך אתו. וכן אמר לי מו"ר בפעם אחרת שמסתבר שדין חתן ביום חופתו לענין שמירה ושאר דיניו זה רק לאחר החופה, כי לפני זה עדיין אין לו קשר אלי' ולא מקרי חתן, וכ"ש משבת שלפני כן שאין לו דין חתן".
- א) אמנם עי' לקנות חכמה (על ענייני נישואין הע' פ"ז), לשונו מובא לעיל.
2. משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דמיום החופה בבוקר צריכים החתן והכלה שמירה, אף שהחופה תהיה לאחר השקיעה".
3. רבבות אפרים (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דמיום החופה בבוקר צריכים החתן והכלה שמירה, אף שהחופה תהיה לאחר השקיעה".
- רבבות אפרים (ישמח לב ח"ד עמ' של"א אות ל"ב) – "שאלה: מאימתי צריך החתן שומר. תשובה: מיום החופה".
4. עי' שלחן הלוי (פרק כ"ז אות ג', ישמח לב ח"ב עמ' תצ"ח אות ה') – "חתן ביום חופתו צריך שמירה, ואף אם לא יעשה הקידושין עד הלילה, מ"מ מקרי יום חופתו מהבוקר, וכן נוהגים בכל מקום, אלא שיש שמקדימים מהשבת של האויפרוף, ויש לנהוג כפי מנהג אבותיהם".
5. קובץ הלכות (ישמח לב ח"א עמ' שמ"ז אות ה') – "שאלה: מאימתי צריך החתן שומר. תשובה: מיום חתונתו, [וידוע בשם הבכורי יעקב סי' תרס"ט שנקרא חתן באותו שבוע שיהי' הנשואין]".
6. עי' הגר"ש מילר שליט"א (ישמח לב ח"א עמ' ש"נ אות ה') – "שאלה: מאימתי צריך החתן שומר. תשובה: בעיקר אחר החתונה, ונוהגים גם ביום החופה, ויש נוהגים גם מהאויפרוף".
7. מנהג סקווירא (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ד') – "ועיי' קונטרס סדר אירוסין ונישואין (מנהגי סקווירא) עמוד ט' דלמנהגם אין חתן יוצא יחידי מליל שקודם החופה".
8. הגר"י ברקוביץ שליט"א –

From when is a chassan mechuyav in shemirah? What is Rebbe's minhag?

Rav Berkovits: The question is from when does a chassan get the shem "chassan"? No one holds when he get engaged. Some are noheg from the auf ruf since that's when there's a hachrazah "ya'amod hachasan",

he gets a shem chassan, and that's when the mazikim are מתקנה בו. Many are noheg just the day of. Our personal minhag is just the day of, **which includes the night before**.

ג. מוצאי שבת שלפני החתונה.

1. הגרשז"א זצ"ל (מבקשי תורה סי' ר"פ אות כ', הליכות שלמה תפלה פרק ה' הע' כ"ו) – "שמוצאי שבת זו שקודם הנישואין הריהו נקרא חתן לענין צורך השמירה, זה שמאז מתחילין לשמרו (ואף אם כבר יצא מביתו למקום הנישואין בשבוע שלפניו, השמירה אינה אלא ממוצ"ש שקודם הנישואין) ... אולם עיקר השמירה אז, היא להזהר בהליכותו במקומות שיש בהם סכנה קצת, כגון כבישים וכדו', אבל אחר הנישואין צריך שמירה טפי, ויש ללוותו אף ברחוב וגם בשעות היום".
- הגרשז"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דחתן צריך שמירה משבת שעולה לתורה".

ד. משבת שקודם החתונה: אופרוף.

1. אמת ליעקב (אה"ע סי' ס"ד הע' ל"ב) – "המנהג הוא שהחתן אינו יוצא יחידי בשוק מהשבת שקודם החתונה, אבל אצל הכלה אין זה כן אלא מותרת לצאת יחידה עד שעת החופה".
2. עדות לישראל (ורדיגר, סוף פרק א') – "אבל למעשה מקפידים המדקדקים שכבר משבת זו, אחרי עלייתו לתורה, לא יוצאים יחידי, גם החתן וגם הכלה".
3. הגר"מ הלברשטאם זצ"ל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ה') – "שכן נוהגין".
4. עי' הגר"א קופשיץ (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דמעיקר הדין צריך שמירה מהחתונה, אולם נוהגים להצריך שמירה משבת שקודם הנישואין".
5. חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דמשעה שמתפרסם שהם חתן וכלה צריכים שמירה, ולכן החתן משעת העליה לתורה מתפרסם שהוא חתן ומאז צריך שמירה. וכלה בזמניו שהוריה מגיעים גם להעליה לתורה, מתפרסם גם עליה שהיא כלה משעת העליה לתורה, ולכן גם היא צריכה שמירה משעת העליה לתורה. ובמקומות שהורי הכלה אינם מגיעים להעליה לתורה, אין הכלה צריכה שמירה עד שעת החופה".
6. עי' תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' ו') – "ויש להשתדל אם אפשר משבת הקודם".

ה. כלה.

1. מראי מקומות – אמת ליעקב (אה"ע סי' ס"ד הע' ל"ב, לשונו מובא לעיל), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב אות כ"ט, אשרי האיש אה"ע ח"א פרק כ"ב אות ב', לשונו מובא לעיל), חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב', לשונו מובא לעיל).
1. מראי מקומות – קובץ תורת הנישואין (עמ' ל"ו - עמ' ל"ט), בישורון מלך (ח"ב עמ' רנ"ה סעי' א').
1. ביכורי יעקב (סי' תרס"ט ס"ק ג') – "וא"ר (אות ט"ז) תי, דמיירי בחתן קודם נישואין דנמי נקרא מלך. ולא ביאר מאימתי נקרא כן, ואפשר באותו שבוע שיהי' הנישואין".
2. הגרא"מ שך זצ"ל (קונ' מילי דבי הילולא סוף סי' י"א, עמ' ל"ו) – "שאין החתן הולך יחידי מאחרי העלי' לתורה".
- הגרא"מ שך זצ"ל (שמושה של תורה ריש עמ' רס"ד) – "ואמר מרן (שליט"א) [זצ"ל], שבחוץ לארץ הקפידו על דברי חכמים, שהחתן לא ילך לבדו החל משבוע לפני חתונתו".
- הגרא"מ שך זצ"ל (שמושה של תורה עמ' רס"ד בהג"ה) – "כאן בא"י הורה מרן (שליט"א) [זצ"ל] שהחתן לא ילך לבדו החל ממוצ"ש שלפני החתונה".
3. שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ד, הע' שי"ג) – "ויש מקומות שנוהגים זאת כבר משבת-ההתחלה. [ויש מקומות ממוצאי שבת זו, דהיינו ששניים ולכל הפחות אחד, אינם מניחים את החתן מאז לבדו, והולכים עמו לכל מקום, ומסייעים לו בהכנות לחתונה. והשושבין אפילו ישן אתו בחדר, אם אין שם אחר ... וטעם המקומות שאינם מצריכים שושבינים אלא ממוצאי שבת, נראה לפי שבשבת עצמה אין לחשוש ממזיקין, לפי שהשבת עצמה שומרת, וכמו שהביא מהרי"ץ בעץ חיים דף ק"ה ע"ב ד"ה ופרוס, שלכן אין חותמין בהשכיבנו בליל שבת שומר עמו ישראל, אלא הפורש סוכת שלום יעו"ש. ודוקא בשבת זו שהיא ההתחלה, מה שאין כן בשבת שנייה שהיה להם כבר זמן להתחיל לשלוט עליהם בימות החול. והמקומות שנוהגים משבת-ההתחלה עצמה, סבירא להו הכי משום דמלבד טעם השימור ממזיקין, ישנו עוד טעם משום שהחתן דומה למלך כדלעיל סעיף י', ושייך כבר מאז הואיל והתחילו בשמחה".
4. הגר"ד קאהן שליט"א (ישמח לב ח"ד עמ' שס"ב אות ב') – "בענין מאימתי צריך החתן שומר. כנראה שישנן שתי הנהגות. מהשבת שמזמרים אותו או יום בחופה ממש (וזה כולל **אולי בטעות** - כשהחורף בלילה שמשמרים אותו ביום לפני החופה). כנראה דלכו"ע שומרים אותו כל ג' ימי המשתה אבל בדרך כלל הכלה אתו ומשמרים זא"ז".
5. הגרי"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דיש נוהגים בשמירה משבת עליה לתורה, ויש נוהגים בשמירה מיום החתונה, ומעיקר הדין צריך שמירה רק מהחתונה".
6. הגרי"א פארכהייטער שליט"א (ישמח לב ח"א עמ' שנ"ו אות ב') – "שאלה: מאימתי צריך החתן שומר. תשובה: מעיקר הדין משעת החתונה, ויש מנהגים שונים אם מהאופרוף או מיום החתונה, או מהאופרוף בלילות ומיום החתונה גם ביום".
7. הגר"א פישר שליט"א (ישמח לב ח"ב עמ' תקי"א אות ב') – "נוהגין בהמעת לעת של החתונה".
8. פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"א ד"ה ויש) – "ויש שהקפידו על ליווי לחתן וכלה בכל אותו שבוע שחל בו הנישואין, אך יש שהורו שאין דברי חז"ל אמורים אלא מזמן כניסתם לחופה משך כל שבעת ימי המשתה, וחתן וכלה הרי הם שומרים זה לזה".

ז] שמירת אבל.

א. מראי מקומות.

1. מג"א (סי' תקנ"ט ס"ק ח') – "הקשה מהרא"י דהא בלילה רשאי לצאת לצורך כמ"ש בי"ד סי' שצ"ג וי"ל דהיינו אם הולך לבדו אבל הכא כיון שהולך בחבור' אנשים הוי אסור אי לאו טעמא דכולהו הוי אבלים".
- (א) מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ק"פ הע' ג').

ח] שמירת תלמיד חכם בלילה.

א. מקור.

1. ברכות (סוף דף נד:) – "אמר רב יהודה: שלשה צריכין שימור, ואלו הן: חולה, חתן, וכלה, במתניתא תנא: חולה, חיה, חתן, וכלה. ויש אומרים: אף אבל. ויש אומרים: אף תלמידי חכמים בלילה".
- (א) שפתי חכמים (ברכות דף נד:) – "וי"א אף ת"ח בלילה. ות"ק דס"ל ת"ח א"צ שימור, י"ל הטעם כעין (ב"ב ח' ע"א ופסקו בש"ע רמ"ג) ת"ח א"צ שמירה שתורתן משמרתן עיי"ש, ויש אומרים ס"ל דבלילה דהוי כעין שכיח הזיק', לא מהני שמירת תורתן, כמו דלא מהני בשכיח הזיק' שליח מצוה (פסחים ח' ע"ב)".
- (1) עי' ר' יונה (על הרי"ף ברכות דף ג: ד"ה ואם), לשונו מובא לקמן.
- (ב) פסק שותלמידי חכמים צרים שמירה בלילה – מג"א (סי' רל"ט ס"ק ז', לשונו מובא לקמן), באה"ט (או"ח סי' רל"ט ס"ק ו'), מ"ב (סי' רל"ט ס"ק ט', לשונו מובא לקמן).

ב. תלמיד חכם לצאת יחידי בלילה.

1. ברכות (סוף דף מג:) – "תנו רבנן: ששה דברים גנאי לו לתלמיד חכם: אל יצא כשהוא מבושם לשוק, ואל יצא יחידי בלילה ... ואל יצא יחידי בלילה משום חשדא, ולא אמרן אלא דלא קביע ליה עידנא, אבל קביע ליה עידנא מידע ידיע דלעידניה קא אזיל".
2. חולין (סוף דף צא.) – "ויאבק איש עמו עד עלות השחר אמר רבי יצחק: מכאן לת"ח שלא יצא יחידי בלילה; רבי אבא בר כהנא אמר מהכא הנה הוא זורה את גורן השעורים; רבי אבהו אמר מהכא: וישכם אברהם בבקר ויחבוש את גו'; ורבנן אמרי מהכא: לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום גו'; רב אמר מהכא: ויזרח לו השמש".
- (א) ר' יונה (על הרי"ף ברכות דף ג: ד"ה ואם) – "ואם ת"ח הוא א"צ משום דתורתו משמרתו וכדאמרינן בפ"ק דב"ב (דף ח א) ומאי דאמרי' (דף נד ב) ג' צריכין שימור חולה חיה חתן וכלה וי"א אף ת"ח בלילה זהו כשעומד יחידי באישון לילה ואפלה".
- (ב) הו"ד במ"ב (סי' רל"ט ס"ק ט') – "אלו צריכין שימור מהמזיקין חולה חיה חתן כלה אבל. ות"ח בלילה [היינו כשהוא עומד יחידי באישון לילה ואפלה]".
- (ג) אז נדברו (ח"ו סי' נ' אות ג') – "לענין ת"ח בימינו לענין שימור הרי המ"ב מדגיש באישון לילה ואפילה א"כ כשיש אור אין חשש מללמוד יחידי בלילה".
- (ד) עי' פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"ב) – "אלו צריכים שימור וכו' ותלמיד חכם בלילה, היינו כשהוא עומד יחידי באישון לילה ואפלה. והוא בגמ' בב' מקומות בברכות (מ"ג ב) ששה דברים גנאי הוא לת"ח וכו' ואל יצא יחידי בלילה, והטעם משום חשדא וגנאי. ובחולין (צ"א) מכאן לת"ח שלא יצא יחידי בלילה, והטעם משום סכנת מזיקין. אמנם בגמ' פסחים (ק"ב ב) מובא ענין זה לכל אדם ולא דווקא לתלמידי חכמים, וביותר בליל רביעי ובליל שבת, וכן הוא בזוה"ק (תולדות קמ"ו א), ונפסק להלכה ברמ"א (יו"ד סי' קט"ז סעי' ה') 'אסור לילך בכל מקום סכנה כמו תחת קיר נטוי או יחידי בלילה', ואין מוזכר חילוק בין ת"ח לשאר אדם, וכן בגמ' חגיגה (ג ב) איזהו שוטה היוצא יחידי בלילה ובפסחים (ב' א) וב"ק (ס' ב) לעולם יצא אדם בכי טוב וכו', וביומא (כ"א א) היוצא לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשו. וכבר דנו בזה מפרשי הש"ס ובפוסקים לתרץ סתירות אלו בכמה אופנים, ולדברי הכל אכן יש לכל אדם ליזהר שלא יהיה יחידי באישון לילה ואפילה שלא במקום ישוב ומה שהאידנא מקילים בכל זה הרבה, ונוסעים לדרך בלילה וגם נמצאים במקומות מבודדים משום שיש תיאורה מפנסי הרחובות והמכוניות, ובמקום שיש אור אין המזיקין שולטים כל כך וחשוב כימא".

ג. מראי מקומות – אהלך באמיתך (פרק ג' סעי' ט"ו), שמירת הגוף והנפש (סי' ק"פ הע' ד').

1. לענין לצאת יחידי בלילה – עי' לעיל.

בל תשקצו

יו"ד סימן קט"ז סעיף ו'

- [א] דרבנן או דאורייתא. [ג] הכשרת כלים שהיה בהם דבר מיאוס.
[ב] בתר ידידה אזלינן או בתר דעלמא. [ד] ציורים.

[א] דרבנן או דאורייתא.

ויקרא (פרק י"א פסוק מ"ג) – "אל־תִּשְׁקֹצוּ אֶת־נַפְשֹׁתֵיכֶם בְּכָל־הַשָּׂרֵץ הַשָּׂרֵץ וְלֹא תִטְמְאוּ בָהֶם וְנִטְמַתֶּם בָּם".

א. דאורייתא.

1. ט"ז (ס"ק ו') – "בטור כ' בשם רמב"ם בזה מכין אותו מכת מרדות וא"ל למה לא יהא חייב מלקות גמור נראה משום דהוי לאו שבכללות שדברים הרבה נכללים בו וכל לאו שבכללות אין לוקין עליו כדאיתא פ' ארבע מיתות".

ב. דרבנן.

1. ריטב"א (מכות דף טז: ד"ה צ"ו ד"ה אמר רב) – "אמר רב ביבי אבבי האי מאן דשתי בקרנא דאומנא וכו'. מפורש במהדורא קמא פירוש רבינו מאיר הלוי ז"ל בזה, ונראה ממנו דס"ל שזה איסור תורה, אבל כל המפרשים ז"ל כתבו שאינו אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא כאידך דהמשהה נקביו".
2. לבוש (סעי' ו') – "וסמכוהו אלאו [ויקרא יא, מג] דלא תשקצו את נפשותיכם. הילכך כל ... שכל אלו בכלל אסמכתא זו דלא תשקצו את נפשותיכם הם, וכל העובר עליהן מכין אותו מכת מרדות כשאר איסורי דרבנן".
3. דברי חמודות (ברכות פרק ג' ס"ק פ"ד) – "הרמב"ם ... ועל מ"ש דמכין אותו מכת מרדות פירש הב"י י"ד סי' קט"ז דס"ל דאסמכתא הוא דקרא על הכתובים בפרשה קאי ואף על פי שכתב עוד ליישב דאפילו הן מדאורייתא אין מלקות אין נ"ל כן מלשון הרמב"ם שהרי כתב אסרו חכמים משמע שהאיסור הוא מדברי חכמים ואי מדאורייתא אלא שהחכמים פירשו הדבר הל"ל אמרו חכמים שהאוכל כו' וז"ש מכת מרדות קאי גם אקרנא דאומנא ואשהיית נקבים כדמוכח בלשוננו".
4. מג"א (סי' צ"ב ס"ק ב').
5. פ"ח (סי' פ"ד סוף ס"ק ג', סי' קט"ז ס"ק י"א) – "ומיהו כל זה אינו אלא דרבנן, דמאי דמסמינן ליה אקרא דבל תשקצו לאו דקרא מיירי בהכי אלא אסמכתא בעלמא הוי, ומאן דעבר עלייהו מכין אותו מכת מרדות כשאר איסורי דרבנן וכדלקמן בסמך קי"ו [ס"ק יא], ע"ש".
6. בית לחם יהודה (סי' קט"ז ס"ק ט"ז) – "פר"ח".
7. לחם הפנים (סי' פ"ד ס"ק א', סי' קט"ז ס"ק י"א) – "פר"ח".
8. חגורת שמואל (סי' פ"ד ס"ק ה').
9. פמ"ג (או"ח מש"ז סי' ג' ס"ק י"ג) – "והוי יודע דשם [בתרומת הדשן] נאמר בל תשקצו דרבנן הוה ומפני כבוד הבריות נדחה".
(א) הו"ד במ"ב (סי' ג' ס"ק ל"א) – "גם האיסור בל תשקצו נדחה מפני כבוד הבריות".
10. גליון מהרש"א (סי' פ"ד על הט"ז ס"ק ב').
11. בן איש חי (שנה ב' פר' נשא אות ג') – "אף על פי שאמרנו תולעים שבמים שבכלים ושבבור שהם מכוונסין שלא פירשו מותרים מן התורה, מ"מ אסורים מדרבנן משום בל תשקצו אם בולעם לבדם".
12. דרכ"ת (סי' פ"ד ס"ק י"ב).
13. כה"ח (סי' פ"ד ס"ק ז').
14. שבט הלוי (ח"ז סי' קכ"ג אות ג').
15. יביע אומר (ילקוט יוסף סי' פ"ד הע' ה' ד"ה ואמנם אף, עמ' קפ"ט) – לשונו מובא לקמן.

ג. מראי מקומות – מנ"ח (מצוה קס"ג ס"ק ב'), בית יצחק (ח"א עמודי זהב ס"ק י"ג), דרכ"ת (סי' י"ג ס"ק ח'), בדה"ש (סי' ק"ד ס"ק ל"ג), חלקת בנימין (ס"ק נ"ז, ציונים ס"ק קמ"ז, סעי' ו' ב' ד"ה שנתערבו [עמ' קפ"ז]), דרכי הלכה (פרק ב' הע' י"ד).

1. ב"י (סי' קט"ז ס"ק ו'), באר הגולה (חו"מ סי' תכ"ז אות ע') – "ומשמע להרמב"ם דלאו דלא תשקצו לדברים האסורים האמורים בפרשה ולא לדברים הללו אלא דרבנן הסמיכו דברים אלו לפסוק זה וכיון דמדרבנן נינהו אינו לוקה עליהם אבל מכל מקום מכין אותו מכת מרדות כמו על שאר מצות דרבנן ואיפשר נמי דהנך מילי דאורייתא נמי אסירי אלא דקים להו לרבנן דאין לוקין עליהם כדאשכחן [חולין צח. יומא עג:] בחצי שיעור דאסור מן התורה ואין לוקין עליו".
2. פרישה (סי' קט"ז ס"ק כ"ח) – "וכתב הרמב"ם שהאוכל ממאכלים אלו מכין אותו מכות מרדות. טעמו דסבירא ליה דלאו דלא תשקצו לדברים האסורים האמורים בפרשת אמור אלא שחכמים (הסכימו) [הסמיכו] דברים אלו לפסוק זה (וכיון דמדרבנן נינהו אין לוקין עליהן אבל מכל מקום מכין אותו מכות מרדות. עד כאן המגיה) אי נמי דהנך מילי דאורייתא נינהו אלא דקים להו לרבנן דאין לוקין עליהן כדאשכחן בחצי שיעור. ב". ואין לומר דלהכי אין לוקין עליו משום דהוי לאו שבכללות זה אינו דזה לא מקרי לאו שבכללות כיון שאינו קאי אלא על איסור שיקוף והני כולם בכלל שיקוף נינהו".
3. פמ"ג (סי' פ"ד מש"ז ס"ק ב') – "ועפר"ח ... ובל תשקצו הוה דרבנן ועיין תב"ש סימן י"ג האריך אי הוה דבר תורה".
4. שע"ת (או"ח סי' ג' ס"ק ז') – "ועיין בתבואות שור בורה דעה סי' י"ג ס"ק י"ב שנסתפק דהא דמשהה נקביו שעובר על בל תשקצו אם הוא מדאורייתא או מדרבנן".

5. שואל ומשיב (מהדורא תנינא ח"ג סי' קכ"ב) – "ולפענ"ד נראה דענין בל תשקצו **הוא כמו מלאכת חוה"מ** שמפורש בתורה ומסרו הדבר לחכמים וכמו הדר שכתב הר"ן דהכתוב מסרו לחכמים שאי אפשר לבאר ענין ההידור וכמו כן ענין בל תשקצו שתלוי בטבען ודעתן של בני אדם ויש מי שבטבעו אנינא דעתו ביותר ויש שהוא להיפך ויש דברים המאוסים לכל אדם ואי אפשר לבאר השיעור של השיקוץ והמאוס ע"כ נמסר לחכמים שכל דבר המאוס לרוב בני אדם מסור מן התורה וכל מה שהוא משוקץ לטבעו של אדם זה הוא אסור מדרבנן".
6. כתב סופר (או"ח סי' פ"ח ד"ה ויש לעיי') – "יש לעיי' אם איסור ב"ת דאורייתא או דרבנן עיי' פר"ח סי' פ"ד וק"ו כי דעתו שאינו רק אסמכתא, ובט"ז שם נראה בעין דס"ל דאיסור דאוריית' הוא, אלא שאין לוקין, ועיי' אריכת בזה בתב"ש סי' נ"ג".
7. פסקי תשובות (סי' ג' אות ט', הע' נ"ו) – "וכבר האריכו האחרונים אם איסור 'בל תשקצו' מדאורייתא הוא או מדרבנן. [עיי' שו"ע הרב מהדו"ת סעי' י"א, שע"ת הכא, שדי חמד באס"ד וכללים בערכו, ובמג"א סי' צ"ב סק"ב וש"א שם, מנ"ח מצוה קס"ג, ובשו"ת כת"ס או"ח סי' פ"ח שלכו"ע אין לוקין עליו, וע"ע הרבה מ"מ בזה במאסף לכל המחנות סקמ"ג].

ב] אכילת דבר מאוס: בתר ידידיה אזלינן או בתר דעלמא.

א. כשזה רק מאוס לדידיה, ולא לשאר אינשי.

1. מחמיר.

- (א) או"ה (כלל מ"א דין ז') – "ודווקא שאין מאוסים עליו אבל מאוסין עליו ... משום אל תשקצו את נפשותיכם".
- (ב) ט"ז (סי' פ"ד ס"ק ב') – "באו"ה כתב ודוקא שאין מאוסין עליו אבל מאוסין עליו ... דאסור משום בל תשקצו".
- (ג) פר"ח (סי' פ"ד ס"ק ג', סי' ק"ד ס"ק ט') – "ומהכא שמעינן דלא אזלינן בענין מאיסותא בתר רובא דעלמא אלא בתר כל חד וחד ... ואי מאיס לדידיה אף דלכולי עלמא לא מאיס במכל שכן דאסיר לדידיה וקרין ביה שפיר בל תשקצו, וכן כתב האיסור והיתר הארוך כלל ל"ב [דין כו] וספר אפי רברבי דף נ"ז [שער סג דין טו], והבאתי לשונם בסימן ק"ד ס"ק ט' ופשוט הוא".
- (ד) כנה"ג (סי' פ"ד הג' טור ס"ק ד').
- (ה) לחם הפנים (סי' פ"ד ס"ק א').
- (ו) בית לחם יהודה (סי' פ"ד ס"ק א').
- (ז) תגורת שמואל (סי' פ"ד ס"ק ה').
- (ח) פמ"ג (סי' פ"ד מש"ז ס"ק ב', שפ"ד ס"ק ג') – "ואם לדידיה מאוס ולכ"ע אין מאוס אסור".
- (ט) חכ"א (כלל ל"ח סעי' ג', כלל ס"ח סעי' ה') – "אבל אם קץ בו אף על פי דכולי עלמא לא קץ בו אסור (פרי חדש סימן פ"ד ס"ק ג')".
- (י) זבחי צדק (סי' פ"ד ס"ק ג').
- (יא) ערה"ש (סי' פ"ד סעי' כ') – "אם הדבר מאוס עליו ודאי דאסור משום בל תשקצו".
- (יב) בן איש חי (שנה ב' פר' נשא אות ג') – "ומיהו אם באמת מאיס ליה אפילו שבולען עם המשקה, יש בזה איסור בל תשקצו".
- (יג) בית יצחק (סי' פ"ד ח"א עמודי זהב ס"ק י"ג) – לשונו מובא לקמן.
- (יד) דרכ"ת (סי' פ"ד ס"ק י"א) – "בפר"ח".
- (טו) כה"ח (סי' פ"ד ס"ק ה', ס"ק ו').
- (טז) מעדני השלחן (סי' פ"ד ס"ק ט').
- (יז) הליכות עולם (ח"א עמ' ל"ז ד"ה והנה).
- (יח) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ח' אות ט', עמ' פ"ו) – "ונראה דדברים המאוסים שאסור משום בל תשקצו, נמדד בכל אדם ואדם אם ענין זה מאוס בעיניו".
- (יט) חלקת בנימין (ס"ק ס"ג, ציונים ס"ק קמ"ח).
- (כ) דרכי הלכה (פרק ב' הע' י"ג).

2. מיקל.

- (א) דברי יוסף (סי' נ"ג, סי' תקל"ד סוף אות ג') – "ומ"ש בט"ז סק"ב בשם פר"ח אפי' מאוס לכ"ע ולדידי' לא מאוס מותר ובש"ך ס"ק ג' כ' בשם כנה"ג דאסור עי"ל סי' נ"ג שהעלתי מהרבה ראיות דאזלינן בתר רובא דעלמא אם הוא מאוס ולדידי' לא מאוס בטלי' דעת' אצל הרוב".

ב. אם יש ששים אבל הוא עדיין מאוס לדידיה.

1. מחמיר.

- (א) או"ה (כלל ל"ב דין כ"ו) – "וה"ה לדידיה נמי אסור אם היא מאוס עליו (הג"ה) אפי' שאין מאוס לאחרים אסור לו אפי' בששים וק' אם הוא מאוס עליו עדיין כמו שכתב הרמב"ם פ' י"ז דא"מ וז"ל אסרו חכמים מאכלות ומשקין שנפש רוב בני אדם קיהה בהן כגון שנתערב בהן קיא צואה או לחה סרוחה וכיוצא בהן".
- (ב) אפי רברבי (שער ס"ג דין ט"ו) – "והוא הדין לדידיה נמי אם הוא מאיס עליו אף שאין מאוס לאחרים אסור לו אף בס' וק' ולא שייך ביטול כל זמן שמאוס עליו וכן כל מאכל מיאוס".
- (ג) ש"ך (יו"ד סי' ק"ד ס"ק ח') – "כתב באו"ה ... וה"ה לדידיה נמי אם הוא מאוס עליו אפילו שאין מאוס לאחרים אסור לו אפילו בששים וק' אם הוא מאוס עליו עדיין עכ"ל וכ"כ בס' אפי רברבי ד' נ"ז מ"א".
- (ד) כנה"ג (יו"ד סי' ק"ד הג' ב"י סוף ס"ק כ"ח) – "והאו"ה כלל ל"ב אות כ"ו וה"י לדידיה נמי אסור אם הוא מאוס עליו אף על פי שאין מיאוס לאחרים אפילו בס' וק' במ"ש הרמב"ם פי"ז מהלכות מאכלות אסורות ויתבאר זה בסימן קי"ז בס"ד".

- (ה) פֶּרֶחַ (יו"ד סי' ק"ד ס"ק ט', עי' סי' פ"ד ס"ק ג') – "כתב באיסור והיתר הארוך כלל ל"ב [דין כו] והוא הדין לדידיה נמי אם הוא מאוס עליו אפילו שאין מאוס לאחרים אסור לו אפילו במאה אם הוא מאוס עליו עדיין ע"כ. וכן כתב בספר אפי רברבי דף נ"ז [שער סג דין טו]. ויפה כתבו דבתר דידיה אזלינן וכמו שהוכחתי בסימן פ"ד ס"ק ג' ע"ש".
- (ו) מנחת יעקב (כלל כ"ב סוף ס"ק כ"ד) – "וכ' האו"ה כלל ל"ב דאף דאם הוא מותר באכילה מ"מ לפי שהוא מאוס אסור לו לאכול משום בל תשקצו עכ"ל".
- (ז) בית לחם יהודה (סי' ק"ד ס"ק ג') – "או"ה".
- (ח) לחם הפנים (סי' ק"ד ס"ק ג').
- (ט) באה"ט (מהרי"ט, סי' ק"ד ס"ק א').
- (י) חוות"ד (סי' ק"ד ח' ס"ק ח') – "ואם הוא מאוס לדידיה אסור אפילו בששים ומאה, ואפילו אין מאוס לאחריני".
- (יא) זבחי צדק (סי' ק"ד ס"ק ב').
- (יב) חכ"א (כלל נ"ח סעי' י') – "אפילו במקום דמותר ואפילו יש ששים או מאה נגד העכבר אם מאוס לו ואפילו אם אינו מאוס לאחרים ומותר להם מכל מקום כיון דמאוס לו אסור לו משום בל תשקצו וכן בכל דבר כמו שבארנו בכלל ס"ח סימן ה'".
- (יג) דעת (יו"ד סי' פ"ד סעי' א' ד"ה לפיכך) – "ועי' או"ה שם כלל (ב') [ל"ב] דין כ"ו דאפי' אם יש ששים כנגדן לא מהני אם עדיין מאוס עליו".
- (יד) יד יהודה (סי' ק"ד הארוך ס"ק י' ד"ה אך) – "או"ה ...".
- (טו) כה"ת (יו"ד סי' ק"ד ס"ק ג').
- (טז) בדה"ש (סי' ק"ד ס"ק ל"ג) – "וכתב האו"ה ...".
- (יז) חלקת בנימין (ס"ק ס"ו).

ג. כשזה מאוס לרובא דעלמא, ולא לדידיה.

1. מחמיר.

- (א) כנה"ג (יו"ד סי' פ"ד הג' טור סוף ס"ק ד') – "וחושב אני שכל דבר שדרך בני אדם שנפשם קצה בהם אף על פי שזה האוכלו אין נפשו קצה בהם עובר משום בל תשקצו".
- (ב) בית יצחק (סי' פ"ד ח"א עמודי זהב ס"ק י"ג) – "עיקר כאו"ה ודמש"א ורש"ל וט"ז ופר"ח ומסיים שכל דבר שדרך בני אדם נפשה קצה בהם אע"פ שזה האוכלו אין נפשו קצה בהם עובר משום בל תשקצו ומכ"ש איפכא אי מאיס לדידיה אע"פ שלכ"ע לא מאיס עכ"ל".
- (ג) מעדני השלחן (סי' פ"ד ס"ק ט', ס"ק נ"ב).
2. מיקל: אא"כ הוי מאוס לכו"ע, שאז בטלה דעתו אצל כל אדם.
- (א) פר"ח (סי' פ"ד ס"ק ג', סי' קט"ז סוף ס"ק י"א) – "דלא אזלינן בענין מאיסותא בתר רובא דעלמא אלא בתר כל חד וחד ... ומיהו הנהו דכתב הרמב"ם בסוף ה' רוצח והביאם המחבר לקמן בסי' קי"ו ס"י לכ"ע אסירי משום בל תשקצו משום דהנהו כ"ע מאיס להו".
- (ב) בית לחם יהודה (סי' קט"ז ס"ק ט"ז) – "פר"ח".
- (ג) לחם הפנים (סי' קט"ז ס"ק י"א) – "פר"ח".
- (ד) תגורת שמואל (סי' פ"ד ס"ק ה').
- (ה) חכ"א (כלל ס"ח סעי' ה') – "ואפילו יאמר האדם שאין נפשו קצה בטלה דעתו כיון שהכל קצים בזה והעובר על זה חייב מכת מרדות אבל בדברים שאין הכל קצים בו אף על פי שרובא דאינשי קצים בו כיון דעל כל פנים יש הרבה אנשים שאינם קצים וגם הוא לא קץ בו מותר ... (פרי חדש סימן פ"ד ס"ק ג')".
- (ו) זבחי צדק (סי' קט"ז ס"ק נ"ב) – "ומסתברא דכל הני אף למי שנפשו יפה אסירי, משום דכ"ע מאיס להו הני מילי ובטלה דעתו אצל כל אדם, אבל איכא מילי אחריני דקצת אינשי ממאסי בהו ואחריני לא ממאסי בהו, למאן דמאיס ליה אסיר ולאחריני שרי. פר"ח סוף סקי"א, לחה"פ סקי"א בל"י סקט"ז חכ"א שם אות ה'".
- (1) ודלא כזבחי צדק (סי' פ"ד ס"ק ג') – "אם רוב העולם מואסים בו אף אם לדידיה אינו מאוס אסור משום בל תשקצו".
- (2) מגיה (על זבחי צדק סי' קט"ז הע' קנ"ד) – "מורינו הרב סותר את עצמו ממה שכתב בסימן פ"ד אות ג', והעיקר כמו שכתב כאן, וכמו שכתבנו שם באורך עי"ש. (מעשה נסים)".
- (ז) כה"ת (סי' קט"ז ס"ק ע"ח).

(ח) ביע אומר (ילקוט יוסף סי' פ"ד הע' ה' ד"ה ואמנם אף, עמ' קפ"ט) – "אף על פי שיש חולקים וסוברים שכל שרוב העולם מואסים בהם, האוכלם עובר משום בל תשקצו, דעת מרן אאמו"ר (שליט"א) [זצ"ל] שמכיון שאיסור בל תשקצו הוא רק מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא, וכמ"ש הפרי חדש ... הדר הוה ליה ספיקא דרבנן ולקולא ... ועיין בזבחי צדק (סימן פד סק"ג, וסי' קטז ס"ק נב). ובמש"כ בספר הליכות עולם ח"א (פרשת תולדות עמוד לז). ודו"ק".

(1) ודלא כנראה מהליכות עולם (ח"א עמ' ל"ז ד"ה והנה) – "זבחי צדק".

3. מראי מקומות – דעת תורה (סי' פ"א על סעי' א' ד"ה ועי' דעת), משמרת שלום (סי' פ"ד מש"ז ס"ק ב'), דרכ"ת (ס"ק ק"ה, סי' פ"ד ס"ק י"א), חלקת בנימין (ס"ק ס"ג, ציונים ס"ק קמ"ט).

(א) פמ"ג (סי' פ"ד שפ"ד ס"ק ג', מש"ז ס"ק ב') – "ועמ"ש בט"ז בשם פר"ח אמנם הכה"ג בהגהות הטור אות ד' דכל מה שרוב העולם מואסין בו אף לדידיה אין מאוס אסור ליה".

(ב) מעשה רקח (הל' מאכלות אסורות פרק י"ז הל' כ"ט) – "אסרו חכמים וכו'. משמע מדכתב שנפש רוב בני אדם קצה בהו דאז נאסר אפי' למי שאינו קץ בהם לכאורה קשה מההיא דרבינא דפרק אלו טריפות דף ס"ג דאמר לה לאימיה אבלע לי ואנא איכל ופי'

רש"י התולעים שבתוך הדגים הניחם שם באופן שלא אראם ואקוץ במ ע"כ והרי דבר זה הוא מאוס לרוב בני אדם כשידעו בודאי שיש תולעים בתוך הדגים ואינם אוכלים אותם ולפי דברי רבינו איך היה אוכלם רבינא לכתחילה ואין לומר דלית הילכתא הכי שהרי לא מצינו מאן דפליג עליה לכך **נראה ששני מיני מיאוס איכא** ורבינו לא איירי אלא כגון אלו שכתב שהם מיאוס גמור אבל שאר דברים שיש בני אדם שאין להם מיאוס בהם לדידהו שרי תדע דאמרינן שם בסו"פ בהמה המקשה השוחט את הבהמה ומצא בה שליא נפש היפה תאכלנה ובפ' אין מעמידין גבי קיבת עולה כהן שדעתו יפה שורפה חיה וביצים מוזרות נמי למי שדעתו יפה שרו תוך ג' ימים וכמ"ש הפר"ח ז"ל בס"י ס"ו ס"ק י"ג וממ"ש בס"י ע"ד נראה שלא ראה אז דברי רבינו של דין מאכלות אסורות וק"ל".

(ג) **חוט שני** (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ח' אות ט', עמ' פ"ו) – "ונראה דדברים המאוסים שאסור משום בל תשקצו, נמדד בכל אדם ואדם אם ענין זה מאוס בעיניו. **אמנם דברים המוזכרים בגמ' קבעום חז"ל שהוא מאוס, ואסור לכל אדם**".

ג] הכשרת כלים שהיה בהם דבר מיאוס: כגון מי רגלים.

א. הלכה.

1. צריך להכשיר הכלי כמו שיש בו בליעת איסור.
- (א) **אורחות חיים** (הל' טהרת הנדה וטהרת הכלים סוף אות י"ב) – "וכשם שמכשירין הכלים משום בליעת אסור כך מכשירין אותן בהגעלה או בליבון מחמת דבר מיאוס כגון מי רגלים או דבר אחר מיאוס דכתיב אל תשקצו את נפשותיכם וכן נהגו כל ישראל ואין ראוי להקל על המנהג".
- (ב) עי' **מסגרת השלחן** (סוף סי' קכ"א) – "דטוב להחמיר דהא מאיס לן".
2. מספיק שפשוף היטב.
- (א) **ב"י** (בדק הבית סוף הסי' קכ"א), הו"ד בהגהות **מוה"ר א' אזולאי** (ס"ק א') – "כתוב בארחות חיים ... ואני אומר שהמנהג הזה אין לו עיקר וגם לא פשט בינינו אלא משפשו ביותר ודיו".
- (ב) **פר"ח** (סי' קכ"א ס"ק י"ט ד"ה כתב) – "ודבריו ברורים דאין כאן שום איסור אלא משום מיאוס וכל שמשפשו יפה שאין כאן מיאוס ש"ד".
- (ג) **לחם הפנים** (סי' קכ"א ס"ק י"ט).
- (ד) **ברכי יוסף** (שיורי ברכה סי' קט"ז אות י"ד) – "מרן ז"ל בבדק הבית סימן קכ"א כתב משם א"ח ... ומורינו הרב **בתי כהונה** בכ"י כתב דצריך לחלק בין זו למ"ש התוס' פרק המדיר דף ע"ב ד"ה חכם, לגבי מומי אשה, דאף דנתרפאת היא נמאסת כשזוכר שהיו בה מומין. ועיין ב"י א"ה סימן ט"ל. ועוד האריך הרב ז"ל, ובסוף כתב דלא דמי, דהכא משום בל תשקצו נגעו, ואין שקוץ בגוף הכלי, ואי מאיס ליה ממה שקדם, מיאוס זה מצד עצמו, כי הכלי נקי הוא עתה. וברור".
- (ה) **ערה"ש** (סי' קכ"א סוף סעי' ל"ב) – "שיש מי שאומר ... וכבר דחה רבינו הב"י דברים אלו בספרו הגדול בסוף סי' זה דא"צ אלא שפשוף ע"ש".
- (ו) **כה"ח** (סי' קט"ז ס"ק ע"ד).
- (ז) **חלקת בנימין** (סי' קט"ז ס"ק ס"ז, ציונים ס"ק קנ"ה) – "הב"י".
3. הדחה ג' פעמים.
- (א) **ערך השלחן** (סי' קט"ז ס"ק ה') – "נראה דא"צ הגעלה אבל צריך הדחה ג"פ".
4. **נשתמש בחמין**.
- (א) צריך להכשיר הכלי כמו שיש בו בליעת איסור.
- (1) **כנה"ג** (הג' ב"י ס"ק נ"ב) – "אמר המאסף אם כשנלכלך בדבר מיאוס בצונן מיירי ס' א"ח יפה כתב הרב שמנהג זה אין לו עיקר וגם לא פשט בינינו אבל אם בחמין מיירי א"ח אין טענת הרב שלא פשט מנהג זה בינינו דהא לא פשט דלא פשט מנהג זה בינינו היינו בצונן אבל בחמין אם יארע אפשר דמגעילן אותה".
- (2) הו"ד **בבית לחם יהודה** (ס"ק י"ח).
- (ב) אין לחלק בין נשתמש בחמין או בצונן ומספיק שפשוף היטב.
- (1) **שלחן גבוה** (מחודש ס"ק א') – "כנסת הגדולה ... ובפר"ח ... ולא חלק בין נשתמש בחמין או בצונן כיון שכן דעתו של רבינו מדלא חילק כן עיקר".
- (2) סתימת **הפוסקים** לעיל.

ב. כלים המיוחדים לדבר מאוס, שנשתמש בהם בקבע.

1. מחמיר: אא"כ עשה ליבון גמור, שאז פנים חדשות באו לכאן.

(א) **שאלת יעבץ** (ח"ב סי' קע"א) – "ונ"ל שלא אמר הרב"י כך. אלא כשארע באקראי שנתזו מי רגלים או נפלה צואה לכלי מאכל ומשקה. בכה"ג הוא דסגי להו בשטיפה ושפשוף. אבל כלי המיוחד למ"ר ורעי. שנשתמש בהם בקבע. לא מבעיא לי בכלי חרס שאינן יוצאין מידי דפיין לעולם. אלא אפילו כלי שטף. פשיטא לי דלא מהניא בהו אפילו הגעל". אין צריך לומר שפשוף דלאו מידי הוא לענין זה. **דטעמא משום רוח רעה ששורה עליהם** וכקרנא דאומנא ולא הזכיר התלמוד בו לא הכשר ולא הגעל. ולא מסרו לנפש היפה כמו שאמרו בשליא. וביצים מוזרות דהנהו מאיסן ולא משקצן. לפיכך נפש היפ' דלא מאיס לה. לא אסירי. משא"כ הנך דשקצי. גריעי משאר אסורי. דחמירא סכנתא. וכמו שלא הותרה צואה ומ"ר לנפש היפה. כך לא הותרה בליעתם. וחמירי מכלים הבלועים מאיסור אלו שנאסרו מפני רוח רעה ששורה עליהן. **לית להו תקנתא לא בהגעלה. ולא אפילו בלבון**. לפי שבליעתן קשה יותר מבית שאור (ועפ"ט דכלים מ"ה) כי מ"ר מעבירין אף את הכתם מרוב חריפותם. וכן צואת אדם ריחה נודף

מאד. כ"ש אם נשתהו זמן רב בכלי. גם בכלי הבלוע כל זמן שלא טהרו מבליעה לא סרה מהן רוח הרעה. אלא בהחזרת כבשונות. או בלבון שניצוצות נתזין מהם. דפנים חדשות באו לכאן. זה ברור בעינינו.

(ב) יד אפרים (סי' קכ"א על סעי' ב') – "ועיין בשאלת יעב"ץ חלק ב' סימן קע"א עביט של מי רגלים וגרף של רעי אין להתיר על ידי הגעלה וליבון, לפי (שמלובון) [שבליעתן] יותר קשה, וכל זמן שלא טהרו מבליעה לא סרו מעליהם הרוח רעה, אלא בהחזרתם לכבשונות או בליבון שניצוצות נתזין מהם, דפנים חדשות באו לכאן, ע"ש".

(ג) ברכי יוסף (שיוירי ברכה סי' קט"ז אות ט"ו) – "לא אמר מרן דין זה אלא כשהיה באקראי, בכה"ג סגי בשפשוף ושיטיפה. אבל כלי המיוחד למי רגלים ודאי שנשתמש בהם בקבע, לא מיבעיא בכלי חרס שאינן יוצאין מידי דפיין לעולם, אלא אפילו בכלי שטף, פשיטא דלא מהנא בהו אפילו הגעלה ולא לבון, ורוח רעה שורה עליהן, אלא בהחזרת כבשונות או בלבון שניצוצות נתזין מהם, דפנים חדשות באו לכאן. הרב שאלת יעב"ץ".

(ד) מסגרת השלחן (סי' קט"ז דין ו').

2. כה"ח (סי' קט"ז ס"ק ע"ה) – "דבעת הצורך יש להקל בהגעלה אפי' נשתמש בהם בקבע ואם הוא כלי חרס יש להגעילו ג"פ דאין לאיסור זה עיקר מה"ת".

3. מראי מקומות – חלקת בנימין (סי' קט"ז ס"ק ס"ז, ציונים ס"ק קנ"ו, בי' ד"ה כגון [עמ' קפ"ז]).

ג. לאחרים שלא ידעו מזה.

1. אג"מ (מסורת משה ח"א יו"ד אות נ"ז, הע' ע"ט) – "והרב שלמה פרנקל סיפר לי ששאל רבינו, האם מאחר שיש דין שאין לשתות מעביט של מי רגלים, גם אם זה נקי, מחמת איסור 'בל תשקצו' **האם מוטל החיוב להודיע למישהו ששותה מכלי כזה**, בלא ידיעה שזה עבוט של מ"ר. והשיב רבינו שבוודאי לא, דאם אינו יודע אין בו ענין של בל תשקצו. (א.ה. כנראה נקט רבינו כשיטות הללו שסוברות [הובא בב"י בבדק הבית סוף סי' קכ"א] שכלי של מי רגלים וכיוצא בזה, אם באים להכשירם משפשפים אותם ביותר ומשתמשים בהם, אז בזה ס"ל שאם אינו יודע ג"כ מותר. אמנם לשיטות המבוארות שם שצריכים הגעלה או ליבון, מסתבר שלא יועיל מה שאינו יודע לחוד".

2. משנה הלכות (ח"ט סי' קס"ז) – "נלפענ"ד להכריע דלאחרים שלא ידעו מזה כלום לכ"ע בשטיפה ושפשוף סגי שהרי לגבי אחרים ליכא בל תשקצו כיון שלא ידעו מזה כלל דהרי בל תשקצו אינו איסור מצד החפץ אלא מצד הגברא שהוא מאוס עליו וכל שאינו מאוס עליו אוכל וכהא דביצה מוזרת נפש היפה תאכל ולאחרים הו"ל בל תשקצו (ומיהו לעצמו אפילו אומר שאינו מאוס לו בטלה דעתו כיון דעביט של מי רגלים לכ"ע מאוס או קרנא שמקיזין בו דם) אבל מי שיודע מהמאוס כגון מי רגלים לכ"ע מאוס ובפרט שהי' שם לערך שש שעות ולזה ודאי כבר מהני החריפות דליהוי כרותחין שיש אוסרין וכמ"ש לעיל ולכן כדאי להחמיר כל האפשר ובכלי חרס כה"ג מהני שפשוף וברותחין עכ"פ דהגם בהגעלה לא מהני לכ"ח מ"מ כה"ג דאין לו תקנה אלא שבירה מהני כיון דאינו איסור דנימא אינו יוצא מידי דפיו אלא משום בל תשקצו מהני ומהטוב לשפשפו ג"פ כיון שיצאו הדברים מפי הקדושים ובכלי מתכת המגעיל הו"ל ריזי ונשכר והסומך על המקילין לא יארע לו און ח"ו".

3. חולין (דף עא.), הו"ד בתוס' (כתובות דף ל: ד"ה לא) – "נהי דלא חזיא בפניו, שלא בפניו מיחזיא חזיא ליה".

(א) רש"י (שם) – "שלא בפניו מיחזיא חזיא ליה. אם בלע חתיכה קטנה ולא לעסה חזיא למי שלא ידע שבלעה".

(ב) חברותא (שם) – "ומתרתא הגמרא: עדיין ישנה אפשרות שנבילה בלועה, תהיה ראויה לגר, אם לקח ממנה חתיכה קטנה, ובלעה כשהיא שלימה, ולא לעסה, כי **נהי דלא חזיא**, על אף שהיא אינה ראויה לאכילה לאדם אחר אשר בפניו בלעה, כי היא נמאסת בפניו, אבל לאדם אחר, **שלא בפניו** נאכלה, **מיחזיא חזיא ליה**, ראויה היא עדיין לאכילה [אילו חזר האדם שאכלה, ופלטתה], שהרי הוא אינו יודע שחתיכה זו נבלעה על ידי אדם אחר, ואינו מואס בה. וכיון שישנה אפשרות מעין זו, שחתיכה של נבילה בלועה תהיה ראויה לאכילה לגר, הרי היא נחשבת 'נבילה' ומטמאה. וכיון שמצינו שאינה מטמאת את האדם הבולעה, גם אם היתה במעיו אחר שקיעת החמה, מוכח שטומאה בלועה אינה מטמאת".

ד. מראי מקומות – חכמת שלמה (סי' קכ"א על סעי' א'), שד"ח (אסיפת דינים מערכת ה' אות כ"ח), דרכ"ת (סי' קכ"א ס"ק פ"ה), משמרת שלום (סי' קכ"א דין י"ח).

1. עי' סוף סי' קכ"א, לשיטות ומראי מקומות.

ד. ציורים.

א. לאכול דגים חי.

1. יש איסור משום בל תשקצו - עי' סי' פ"ג, לשיטות ומראי מקומות.

ב. לאכול חגבים חי.

1. עי' סי' פ"ה סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

ג. ביטול איסור לכתחילה: לענין בל תשקצו.

1. עי' סי' צ"ט סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

להחמיר בדברים המותרים

יו"ד סימן קט"ז סעיף ז'

[ב] מאכל שהתבטל בס', ושהיה בכ"ש.

[א] מקור.

[א] מקור.

- א. חולין (דף מד:) – "וכיון דאורי בה חכם היכי אכל מינה והא כתיב ואומר (אהה) ה' אלהים הנה נפשי לא מטומאה ונבלה וטרפה לא אכלתי מנעורי ועד עתה ולא בא בפי בשר פגול. הנה נפשי לא מטומאה, שלא הרהרתי ביום לבא לידי טומאה בלילה. ונבלה וטרפה לא אכלתי, שלא אכלתי בשר כוס כוס מעולם. ולא בא בפי בשר פגול, **שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם**, משום ר' נתן אמרו: שלא אכלתי מבהמה שלא הורמו מתנותיה. הני מילי מילתא דתליא בסברא, רבה בר בר חנה אגמריה סמך".
1. מחבר (סעי' ז') – "מסוכנת, אף על פי שניתרת בשחיטה, המדקדקים מחמירים על עצמם שלא לאכלה".
2. רמ"א (שם) – "בהמה שהורה בה חכם **מסברא**, ולא נמצא הדין בפירוש שהיא מותרת, **בעל נפש לא יאכל ממנה**".
3. ש"ך (ס"ק ח') – "בהמה או שאר שום דבר שהורה בו חכם מסברא כו'. לא יאכל בעל נפש ממנה **אבל אם יש לו קבלה שהיא מותרת מותר** כן הוא בש"ס פא"ט ובהגה"א שם וע"ל סימן רמ"ב סעיף ל"א".

ב. פרישות.

1. מסילת ישרים (פרק י"ד) – "**והפרישות בדינים הוא להחמיר בהם תמיד, לחוש אפילו לדברי יחיד במחלוקת אם טעמו נראה, אפילו שאין הלכה כמותו ובתנאי שלא יהיה חומרו קולו, ולהחמיר בספיקות אפילו במקום שאפשר להקל בהם. וכבר ביארו לנו חכמינו ז"ל מאמר יחזקאל (חולין לז): 'הנה נפשי לא מטומאה' שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם ... והנה כל זה מותר הוא מן הדין ודאי, אלא איהו דאחמיר אנפשיה. וכבר זכרתי למעלה שאין ללמוד ממה שהותר על כל ישראל, לפרושים שיש להם להרחיק מן הכיעור ומן הדומה לו ומן הדומה לדומה. וכן אמר מר עוקבא (שם קה): אנה בהאי מילתא חלא בר חמרא לגבי אבא, דאילו אבא כד אכל בשרא האידנא, לא הוה אכל גבינה עד למחר כי השתא, ואנא בהאי סעודתא לא אכילנא בסעודתא אחריתי אכילנא ... ובודאי שאין פסק ההלכה כמו שהיה אביו עושה, שאם לא כן לא היה מר עוקבא עושה נגד זה, אלא שאביו מחמיר היה בפרישותו ולכך היה מר עוקבא קורא עצמו 'חלא בר חמרא' לפי שלא היה פרוש כל-כך כמוהו".**
- א) חשוקי חמד (כלאים פרק ב' משנה ב') – "כתב במסילת ישרים ... **מהי ההגדרה של 'לחוש לדעת יחיד'**, האם כשיש מחלוקת בין גדולי פוסקי זמנינו, ואדם נוהג כדברי המקילים, והוא רוצה להחמיר על עצמו, האם זה נקרא שהוא נוהג במידת הפרישות. תשובה נראה שמי שמחמיר במחלוקת של פוסקי זמנינו, אין זה דרגת הפרישות שאליה כיוון המסילת ישרים בדרכי הפרישות, אלא כוונתו היא בדבר שנפסקה ההלכה כדעה מסוימת, [ומי שיורה אחרת נחשב כטועה בדבר משנה, ולא כטועה בשיקול הדעת]. ומכל מקום מי שיחמיר נקרא פרוש. וכעין זה מסופר על **המהרי"ל דיסקין** שהיה חושש לכל השיטות הראשונים, אף שלא נפסקה הלכה כמותו, ולכן למרות שבכל השבוע היה מתווה באצבעותיו שם הוי"ה, מכל מקום בשבת לא היה עושה כן, לחשוש לשיטה המובאת בתרומת הדשן (סימן סג) הסוברת שאף להראות צורת אותיות באויר אסור בשבת. וכמו כן מסופר שפעם נפגשו החפץ חיים והקדוש **רבי אהרן מבעלזא**, והבחין הח"ח שרבי אהרן לא אוכל אלא אם כן יש במאכל שיעור, ושאלו הח"ח הרי ברכה ראשונה אינה צריכה שיעור, והשיב שהוא חושש לשיטת השאילתות המובאת בכל בו (סימן כד, הו"ד בב"י סימן רי) שאף ברכה ראשונה צריכה שיעור [למרות שבב"י (הנ"ל) כתב שכל הפוסקים חולקים עליו]. ואמר לו החפץ חיים שאם היה יודע שיש אחד בעולם שחושש לשיטה זו, היה מזכיר אותה במשנ"ב. החומרות הנ"ל, הם חומרות של פרישות, מאחר ונפסקה הלכה שלא כמו השיטות הנ"ל, אבל במחלוקת של פוסקי זמנינו, שלא הוכרעה הלכה כמו מ', מי שמחמיר בזה אין זה פרישות, למרות שהוא בדרך כלל נוהג כדעת המקילים, אלא יש בזה דרגא של יראת שמים, והכל לפי הענין, ולפי דרגתו".
2. חזו"א (מעשה איש ח"ד עמ' קנ"ח) – "נשאל פעם בדבר הלכה אודות השימוש במוצר מסויים לרחיצה, והורה להיתר. שאל השואל: אולי יש מקום להחמיר בזה. השיבו החזו"א: מצד הדין לא, אבל מצד 'פרישות' כן. והסביר: אנחנו הרי מצווים על הפרישות, אלא שאין זה לפי מדרגתנו, אבל כשנפתחים בחומרא הילכתית - ממילא מקיימים בזה מצות ה'פרישות', ומצד זה יש מקום להחמיר".

ג. מראי מקומות.

1. ביכורי יעקב (בסי' תרנ"ו ס"ק ב'), בה"ל (ריש סי' תרנ"ו) – "ומ"מ באתרוג או לולב שיש בו חשש פסול [וה"ה בכל המצות כה"ג] שתלוי בפלוגתא דרבוותא אף שהלכה דכשר מכ"מ י"ל דבזה לכו"ע צריך לקיים הידור מצוה עד שליש לקנות אחר לצאת כל הדיעות [כ"מ מפמ"ג ועיין בבגדי ישע שהחמיר עוד ביותר מזה]".
2. אג"מ (או"ח ח"ד סי' ט' ד"ה הנה) – "שלכן ניחא מה שלשאר השיטות דאיתא בתפילין לא חששו משום דמעולם היו רק יחידים שחלקו ואף למדת חסידות ליכא מעלה להתנהג גם לצאת כל השיטות אף של היחידים".

[ב] מאכל שהתבטל בששים או שהיה בכלי שני.

א. **מצוה להחמיר: הגם שנמצא בו איסור בכלי שני, או בכלי ראשון ויש ס'.**

1. או"ה (כלל נ"ז דין ט"ו) – "אם רצה להחמיר על עצמו שלא לאכול מבהמה ועוף או מכל דבר שנשאל עליו לחכם או מתבטל שנפל או שנמצא בו איסור בכלי שני או בכלי ראשון ויש ס'. או בשר אחר גבינה באותה סעודה. ומכל כה"ג ולהרחיק עצמו מכל דבר כיעור הרשות בידו. כמו שמצינו בקדמונים שלא אכלו בשר כוס כוס וכה"ג ... וכן כתב מהר"ם וכל אדם יכול לגדור ולהתקדש עצמו אף במותר לו ואין זה כמוסיף על התלמוד ומביא ראיה. וגם **מצוה היא** שדרשו רז"ל. מכי עם קדוש אתם לה' אלקיכם".

ב. כמו מינות, אפיקורסות.

1. שו"ת רמ"א (סי' נ"ד) – "על דבר שמן זית אשר העלה על כתבו לאסרו משום שמחליקים אותן החביות בשומן חזיר כדי להעמידו בחביות של עץ. הנה לדעתי אין לחוש לדבר זה ... ודאי לפגם הוא ובטל בששים הוא ... ולכן נ"ל מכל הני טעמי דשמן זית מותר ... ואי משום שמחמיר על עצמו כאשר כתב מעכ"ת, כבר אמרו בירושלמי דנדרים די לך במה שאסרה תורה, ואמרו ג"כ הפטור מן הדבר וכו' ... ולא דמיא למשה רבינו שלא רצה לינק מנכרית, דהרי אף בדורותינו איכא קפידא בדבר כמו שכתב הר"ן סוף פרק חרש ... ולכן לדעתי המחמיר בדבר זה אינו אלא מן המתמיהים".
- (א) פשט בירושלמי – מסילת ישרים (פרק י"ג).
2. תוס' יו"ט (תורת האשם כלל ע"ו דין ב' ד"ה ולכן) – "ונראה לי גם כן דלמהרא"י ורש"ל באיסור כלי שני וכן לאסור אף בשמשוער בששים דהוי כמו מינות ואף אם בא מכשול לידו פעם אחת כיון שלא מצינו שהחמירו בזה האמוראים ולכן לדבריהם הרוצה לאסור עצמו בדבר המותר צריך לדקדק היטב שלא יהיה נראה כשמץ מינות ח"ו ותצא שכרו בהפסדו ...".
3. תורת השלמים (סולת מנחה כלל ע"ו דין ב' ס"ק ח') – "כתב בתורת אשם דלדעת מהרא"י ומהרש"ל הרוצה להחמיר לנהוג איסור בדבר שלא מצינו שהחמירו אמוראי' כגון מה שנתבטל בששים או בכלי שני הוי כמו מינות ויצא שכרו בהפסדו ודלא כמ"ש האו"ה סוף כלל נ"ז".
4. עי' פת"ת (ס"ק י') – "בגליון יו"ד של אא"ז הרב ז"ל מ"כ וכן אם נפל איסור בכלי שני או בכ"ר ויש ס' ומכל כה"ג ולהרחיק עצמו מכל דבר כיעור מצוה היא עכ"ל או"ה סוף כלל נ"ז. וצ"ל דאף שכתב הרמ"א ולא נמצא הדין בפ"י כו' לא יאכל ממנה. א"כ משמע דהא בכ"ש או ביש ס' דנמצא בפירוש אין להחמיר. היינו שאין החיוב על בעל נפש להחמיר. אבל מ"מ אם רוצה להחמיר גם בזה מצוה היא ועיין בש"ך לעיל סימן י"ז סק"ח ועמ"ש בסימן י"ח סק"ט. שוב ראיתי בסולת למנחה כלל ע"ו דין ח' שכתב בשם תורת האשם דמי שרוצה להחמיר לנהוג איסור בדבר שלא מצינו שהחמירו אמוראי' כגון מה שנתבטל בששים או בכלי שני הוי כמו אפיקורסות ויצא שכרו בהפסדו ודלא כמ"ש או"ה סוף כלל נ"ז עכ"ל ע"ש".
5. ערה"ש (יו"ד סוף סי' קט"ז) – "בדבר שכל הפוסקים מתירים חלילה להחמיר על עצמו וזה נוטה למינות [כמ"ש הפ"ת סק"י בשם שבו"י ע"ש]".
6. עי' בן איש חי (תורה לשמה סי' רי"ב) – אם מותר להחמיר להמתין בין בשר לחלב כ"ד שעות "ואם תאמר ואם האדם רוצה להחמיר עצמו בזה מה בכך והלא יכול להחמיר אפילו בדבר המותר זה אינו ולך נא ראה בתשובות הרמ"א ז"ל בסי' נ"ד ... והגם כי תמצא במרדכי ז"ל בריש פרק כל הבשר שהביא תשובת מרב"ר ז"ל שכתב בימי חורפי הייתי מתלוצץ בבני אדם שנמנעים שלא לאכול בשר אחר גבינה והיה נראה לי כמו מינות עד שפעם אחת מסעודתא לסעודתא מצאתי גבינה בין שיני גזרתי להחמיר על עצמי בבשר אחר גבינה כמו בגבינה אחר בשר ואין בדבר זה כחולק על התלמוד ולא כמוסיף שהוא גורע דפרק כ"ה אמרינן אנא להא מלתא כחלא בר חמרא וכו' וכל חד מצי להחמיר אנפשיה לעשות משמרת עכ"ל עכ"ז חומרא כזו שאפילו מרן האר"י ז"ל לא היה נוהג בה אינו ראוי לעשות ודי בזה".
- (א) הערת הגר"צ ירמיה שליט"א: "עי' מסילת ישרים (פרק י"ד, לשונו מובא לעיל) שהביא את מר עוקבא שהחמיר כ"ד שעות נראה שיש חסידות להחמיר גם מה שאינו מהדין ע"ש".
7. תו' יהושע (הנהגות אדם, הל' דרך ארץ אות קמ"ה) – "תורת אשם כתב ...".
8. אג"מ (יו"ד ח"ד סוף סי' י"ד) – לשונו מובא לקמן.
9. עי' חלקת בנימין (ס"ק ע"ה).
10. פתחי הלכה (ארטסקרול על כשרות עמ' נ"ב, בשם רוב פוסקים).

ג. מצוה לאכול.

1. בני יששכר (מאמרי חודש אדר מאמר ב' דרוש ז' ד"ה ועתה מהראוי), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ק"ט) – "ועתה מהראוי להתבונן כיון שהדבר הזה הוא מאת הש"י שהוא מזמין הדבר האיסור שיתערב ברוב היתר בכדי שיהיה ניתר באכיל' כי יודע הש"י שזה הוא מכלל הבירור הנמסר לישראל וא"כ מצוה הוא בדוקא שיאכל ישראל החתיכ' שהוא ולא יחמיר, כענין שאמרו רז"ל גדול הנהגה מיגיעו יותר מירא שמים [ברכות ח א], ופירש בזה הרב הקדוש בעל השל"ה נהנה מיגיעו היינו שייגע את עצמו בתורה ויודע להכשיר המאכל הזה עפ"י התורה הגם שיש בתוך המאכל דבר איסור הנה שב להיתר על פי כללי התורה, והאדם הזה אוכל המאכל ונהנה ממנו, הנה הוא גדול מן הירא שמים המחמיר. והוא כדברינו ממש, להיות הדבר הזה נסיבה מאת הש"י שיתברר המאכל האיסור ההוא, ולזכות יחשב לאדם האוכלו עפ"י התורה כי יתבררו הניצוצות הקדושה, והוא גדול מן הירא שמים שאינו רוצה לאכול מטעם שיש בו תערובות איסור, הבן הדבר, על כן לדעתי הצעירה אין זה מדרך החסידות מה שכמה אנשים נוהגים סלסול בעצמם שלא לאכול מן שום מאכל שהי' עליו שאלת חכם הגם שהוא דבר פשוט ומבואר דינו להיתר כגון ע"י תערובות בששים וכיוצא כי לדעתי אדרבא מצוה הוא יאכלו ענוים וישבעו כי הוא נסיבה מאת הש"י שישוב האיסור להיתר ויתברר על ידי אכילת ישראל".

ד. שאר טעמים.

1. מצד טמטום – עי' לקמן, אצל טמטום הלב.
2. מצד דבר שיש לו מתירין, היכא דנתבטל איסור ויכול למכור התערובת באופן שאין לו שום הפסד – עי' סי' ק"ב, לשיטות ומראי מקומות.
3. מצד בל תשחית – שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י"ג ד"ה והנה), עץ השדה (סי' י"ג סעי' ז').
- (א) שלמת חיים (סי' ק"ז, דפו"ח או"ח סי' ק"א) – "והנה בכלי שני ובששים יש לחוש שלא יבוא לאיסור בל תשחית וכדומה".

ה. לגבי ביטול ברוב.

1. מראי מקומות – בני יששכר (מאמרי חודש אדר מאמר ב' דרוש ז' ד"ה ועתה מהראוי, לשונו מובא לעיל), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ק"ט), מעדני מלכים (סי' קס"ב), תשובות והנהגות (ח"ב סי' שע"ה, לשונו מובא לקמן).
- א) כנה"ג (יו"ד סי' ק"ט הג' ב"י אות כ"ד), הו"ד בכה"ח (יו"ד סי' ק"ט ס"ק כ"ד) – "ואני לעצמי אם יבא לידי יבש שנתערב לאחרים הייתי אומר מוהר"ם היה משליך א' כמ"ש רש"ל ואם היה עובדא בדידי לא הייתי אוכל שום א' מהחתיכות ומכל מקום לא הייתי מפרסם הדבר".
- ב) אג"מ (יו"ד ח"ד סוף סי' י"ד) – "דשייך להחמיר בביטול ברוב במין במינו, שאף שנבטל, עכ"פ אכל איסור (והוי כמו תרתי לריעותא, חדא דרב ס"ל כרבי יהודה דמין במינו לא בטיל בחולין ק' ע"א וק"ח ע"א, ועוד שעצם ביטול איסור הוי ריעותא), דהרי חזינן שאסרו חכמים ביש לו מתירין, מטעם שכתב רש"י (ביצה ג' ע"ב ד"ה אפילו באלף) דעד שתאכלנו באיסור תאכלנו בהיתר. הרי היתר דביטול ברוב אינו טוב כהיתר ממש, שלכן שייך לבעל נפש להחמיר בתרתי לריעותא דמין במינו וביטול, כנ"ל. אבל במין באינו מינו שנבטל בששים אין מקום להחמיר. ועיין בס"ס קט"ז שהביא בפתחי תשובה ס"ק י' מאו"ה שראוי להחמיר גם בביטול ששים וזה תמוה, אלא כדהביא מס' סולת למנחה שאסור להחמיר בזה".
- ג) אילת השחר (דברים פרק ו' פסוק י"א ד"ה והנה) – "הפתחי תשובה יו"ד סימן קט"ז ... אפיקורסות ויצא שכרו בהפסדו, ויל"ע אם ס"ל כך גם בהלך אחר הרוב".
- ד) לענין טמטום - עי' לקמן, אצל טמטום הלב.

- ו. מראי מקומות – תוספת ירושלים (סי' פ"ד על סעי' ג'), דרכ"ת (סי' ק"ב ס"ק א', סי' קט"ז ס"ק ק"ט), שלמת חיים (סי' ק"ז, ע"ש בהג"ה), מעדני השולחן (תערובות בפתיחה אות כ"ה, מעדני מלכים סי' קס"ב, סי' קס"ג), שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י"ג), ושב ורפא (ח"ב סי' ל'), שבט הקהתי (ח"ה סי' קנ"ט אות ב'), ודרשת וחקרת (ח"ה יו"ד סי' י"ג).
1. של"ה (שבוועות נר מצוה אות צ"א) – "ביאור המאמר בברכות פרק קמא (ח א), אמר רבי חייא משמיה דעולא, גדול הנהגה מיגיעו יותר מירא שמים, דאילו גבי ירא שמים כתיב (עפ"י תהלים קיב, א) 'אשרי ירא ה', ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב (שם קכח, ב) 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך', אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא, עד כאן. וכבר הקושיא מפורסמת, דעל כרחך הנהגה מיגיע כפו הוא גם כן ירא שמים, דאם לא כן, איך יהיה הוא עדיף מירא שמים, מאחר שהוא חוטא, אף שנהנה מיגיע כפו. אלא על כרחך צריך לומר שהוא גם כן ירא שמים, אם כן מאי רבנותא דהוא גדול. אלא ירא שמים קורא בכאן מי שהוא מחמיר ומטריף, אבל גדול ממנו מי שמייגע בתורה ולומד עד שנתברר לו שמותר באכילה, וזהו הנהגה מיגיע כפו, כי ידיו רב לו בתורה. אז אשריו בעולם הזה שהוא נהנה מאכילה, וטוב לו לעולם הבא שעסק בתורה, וקל להבין".
2. חפץ ה' (הוריות דף ב: ד"ה דטעו) – "כיון דחכמים לא מחייבי לי' למאכל חלב אלא שריותא הוא דקא שרי לי' אי בעי למיכול. וכי מסתבר לי' דאסור מצי למנוע עצמו שלא לאכול ולא יחלוק על חכמים בזה והרי מי לא מצי איניש למהוי בתעניתא ושלא לאכול דברים המותרים דהגם דהתירם הכתוב אי בעי לא אכיל הכי נמי הכא ואינו עובר על לא סתור שב ואל תעשה היא".
3. חיד"א (פתח עינים חולין דף ז. ד"ה א"נ, שער יוסף הוריות דף ב: ד"ה או כלך) – "בס' חפץ ה' דבשב ואל תעשה מצי למנוע עצמו ולא מיקרי חולק על דברי חכמים דמי לא מצי שלא לאכול דברים המותרים ...".
4. משמרת שלום (סי' צ"ט שפ"ד ס"ק י"ג ד"ה אם) – "עיין בסימן קט"ז בפ"ת ... כעין זה איתא בתוס' ע"ז דף ל"ו ד"ה אשר בסופו בשם הירושלמי ... ועיין בשו"ת הרמ"א סוסי' נ"ד ... אך עיין בעין יעקב למס' חולין דף ו ע"ב בפ' פתח עינים ... ועיין ברש"י ביצה דף ב' ע"ב ד"ה דהתירא ... ובתוס' שם ד"ה כי".
5. תשובות והנהגות (ח"ב סי' שע"ה) – "ביבש ביבש או מין במינו כיון שנשאר האיסור בטעמו, אף שהותר ברוב או בששים יש מקום להחמיר, אבל בביטול לח בשאינו מינו שבטלה האיסור לגמרי יש לומר שאין מקום להחמיר".

קשה לשכחה

- [א] הקדמה.
[ב] אם יש איסור לאכול דברים המשכחים. [ד] רק גדולים או גם קטנים.
[ג] רק זכרים או גם נקבות.

דור המלקטים - הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א), זכר עשה (יקותיאל), זכרון בספר (פדלון), פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א, ליבוביץ), שמירת הגוף והנפש (לרנר).

[א] הקדמה.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "ת"ר, חמשה דברים **משכחים את הלימוד**: האוכל ממה שאוכל עכבר וממה שאוכל חתול, והאוכל לב של בהמה, והרגיל בזיתים, והשותה מים של שיורי רחיצה, והרוחץ רגליו זו על גבי זו; ויש אומרים: אף המניח כליו תחת מראשותיו".

ב. בליעה.

1. מיקל.

(א) עצי העולה (מליחה כלל י"ד סעי' ב', ס"ק ב') – "לב בהמה קשה לשכחה ויש להחמיר גם בלב עוף ש"ך ס"ק ב' מיהו מותר לבשלו עם בשר ואין חוששין לפליטתו [דל"א טעם כעיקר רק לענין איסור דילפינן ממשרת]".

(ב) דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות ד') – "ומה ששאל בענין דברים שקשה לשכחה. **פשוט שדוקא גוף המאכל מזיק ולא הטעם**".
(ג) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ח' אות ב', עמ' פ"ב) – "לב של בהמה שנתבשל עם עוף בשר, לענין אכילת שאר הבשר שיש בו טעם הלב, נראה דאע"פ שהלב קשה לשכחה, מ"מ אין לנו אלא מה שאמרו חז"ל ולא לחדש לענין טעמו".

(ד) עי' זכר עשה (פרק ו' סעי' קי"ב) – "המאכלים שאמרו חז"ל שיש בהם כח לשכח לימודו של אדם, אין צריך להזהר בטעמם, כגון תבשיל שיש בו זיתים או לב של בהמה וכיו"ב. והמחמיר תבא עליו ברכה".

2. מחמיר.

(א) הגר"ח זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' תק"ד) – "בדברים שאמרו חז"ל שהם קשים לשכחה, מהו ב'נותן טעם' גרידא. תשובה: ברבינו בחיי מבואר שחמשה דברים שלא היו בטעם ה'מן' הוא משום שקשים לשכחה אף שהיה טעם גרידא, וע"כ אין זה משום שטעם כעיקר כי במן לא היה ממשות כלל רק טעם בלבד, אלא שהטעם עצמו קשה לשכחה (הוא פלוגתא ביומא ע"ה, א' אי טעמן וממשן או טעמן ולא ממשן)".

1 (א) אמנם יש לעי' בהגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י') – "ומ"ש בחולין קי"א א' דר' זריקא אמר קריבו לן קניא בקופי' ואכלא פירש"י הקנה עם כל המחובר לו הריאה והלב וכבד צ"ל שאת הלב לא אכלו".

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב אות ב').

(א) מור ואהללות (אהל ים המלח סי' ג' ד"ה עוד) – "וטעם שלו אפשר אינו קשה לשכחה וכמו מצינו שזית קשה לשכחה והשמן היוצא ממנו אדרבה מועיל לזכרון".

ג. דברים הקשים לשכחה אי מתבטלים בששים.

1. משנה הלכות (ח"ה סי' ק"א) – "נראה עוד דאפילו ראינו ודאי שנפל שם לב בטל הוא בס' ואולי אפילו ברוב וכ"ש בסאלאמי שהוא רק כל עיקר ספק אם יש בו בשר לב **בסאלאמי** (salami) שאולי באותה חתיכה לא הי' להם אז הלב כבר. גם כי כנראה שהוא רק כעין שאומר הרופא בענין המאכלים שמאכל זה יותר טוב וכעין שאמרו ז"ל לאכול פת נקיה וכיוצא בזה אלא שאלו מעלי ואלו קשים לשכחה עכ"פ לפענ"ד ליכא בזה שום חשש ומורא משום זה".

ד. בל תשחית.

1. זכר עשה (פרק ו' סעי' קט"ו) – "הרוצה להחמיר על עצמו בענינים אלו, אפילו שע"ז מגיע לידי השחתת מאכלים, לא יחוש, ואין בזה משום איסור לא תשחית, וה"ה במקום שיש ספק באיזה דבר, אם הוא בכלל דברים המשכחים. ומ"מ היכא דיש בידו להציל המאכל מהשחתה, כגון ליתנו לידי נשים שאינן מזהירות באיסור שכחה וכיו"ב, רמי עליה לעשות כל טצדקי דאית ליה, כדי שלא יגיע לידי איסור זה".

ה. בירך בטעות על מאכלים שגורם לשכחה.

1. יאמר בשכמל"ו.

(א) הגר"ח זצ"ל (דרך אכילה עמ' פ"ג) – "שאלה: שכח ובירך על דבר הגורם לשכחה, ולאחר שגמר לברך, נזכר שהוא גורם לשכחה, האם נכון שיטעם משהוא כדי שלא יהיה ברכה לבטלה, או יאמר ברוך שם כבוד מלכותו כדי שלא יעבור על פן תשכח. תשובה: יאמר בשכמל"ו".

2. מראי מקומות.

(א) שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י') – "יש לחקור מה הדין במי שאוכל מהדברים שאסרו חז"ל משום סכנה או שאסרו משום שקשה לשכחה - האם חייבים לברך עליהם או דילמא אסור לברך...".

(ב) ברכת שמואל (זכאי, הל' ברכות סי' ר"ו על סעי' ו' [עמ' רמ"א]) – "מי שמחמיר על עצמו לא לאכול ממאכל שנתון בתוך כלי שבור (משום שיש מי שאומר שאכילה ממנו גורמת לשכחה), ובטעות בירך על מאכל זה, ורק לאחר שבירך הבחין שהכלי שבור, יש לטעום מעט מהמאכל כדי שלא תהא ברכתו לבטלה".

(ג) לשאר ציורים דומה לזה – עי' או"ח סי' ר"ו סעי' ו', לשיטות ומראי מקומות.

1. שבת.

1. מראי מקומות.

(א) הגרח"ק זצ"ל (כל משאלותיו הו"ד בגליון דברי שי"ח פר' ויקה"פ תשע"ח עמ' ב', חשוקי חמד ביצה דף טו. ענין ב' [לשונו מובא לקמן]) – "נכדו של רבנו נכנס ושאל: בחו"ל ירד שלג כבד ויהודי נסע מביתו לשבת, ואם לא ייראו סימני דריכת הרגל בשלג ידעו הגנבים שהוא אינו בבית, ויהודי אחר רצה ללכת ברגליו לכיוון הדלת בשבת בכדי לעשות צורת הרגל, האם בשבת מותר, הרי עושה צורה במתכוון, ואמרו בשם רבנו שיעשה בשינוי, יהפוך נעל שמאל לימין, ושאלו הרי המחליף שמאל לימין קשה לשכחה כמו שכתב רבנו בס' הזכרון סק"ל, ואמר רבנו: יום שבתון אין לשכוח, ולא יקשה לשכחה, ע"כ. האם לפי"ז בשבת אפשר לאכול זיתים. (תשובה:) חלילה לאכול זיתים בשבת. ורק כשזה לצורך זה לא מזיק ולצורך השבת שהיא שגרמה את הצורך. כי גם אם באופן כללי שמירת שבת יש בה סגולה לזכרון, עדיין לא נאמר שמחמת כך יעשה ויתנהג בדברים ש'קשה לשכחה'. ובמעשה השלג הנ"ל לא יחששו לשכחה ויכול לעשות ואין צורך לחפש עצה אחרת. (שאלה:) א"כ גם זיתים וכדו' כאשר הם ממש לצורך שבת לא מזיק. (תשובה:) אכן לא מזיק (לכאורה הכוונה בסעודת שבת ממש. ולעצמו, מחמיר רבנו גם בסעודות השבת ואינו טועם ממאכלים שיש בהם זית)".

(ב) חשוקי חמד (ביצה דף טו. ענין ב') – "ויתכן להציע, לנעול את הנעליים בצורה הפוכה, דהיינו את נעל ימין ברגל שמאל ואת נעל שמאל ברגל ימין, באופן שצורת הסוליה תוטבע ב'שינוי', וצעדי ההולך יהיו לא נוחים, כך שצורת הסוליה על גבי השלג לא תהיה מושלמת. באופן זה, ציור הצורה כרוך ב'תרי דרבנן': א. יצירת צורה שאינה מתקיימת, ב. שינוי בעשיית הצורה. ויתכן שבמקום חשש הפסד, יהיה ניתן להקל בזה. וכמו שמצינו בשו"ע (סימן שלו ס"ט): 'צינור המקלח מים מן הגג, שעלו בו קשים ועשבים [תלושים], שסותמים ומעכבים קילוחו, ומימיו יוצאים ומתפשטים בגג ודולפים לבית, מותר למעכן ברגלו בצנעה, שכיון שמתקן על ידי שינוי הוא [שאינו עושה אלא ברגליו], במקום פסידא לא גזרו רבנן'. ובטעם ההיתר ביאר הפני יהושע (כתובות דף ס ע"א) שיש כאן תרתי דרבנן, שפתיחת הצינור לא נאסרה מדאורייתא משום בניין, כיון שלא עושה מעשה בגוף הצינור אלא רק מסיר ממנו את הסתימה, וזה 'נראה כמתקן', וכיון שעושה כן גם כלאחר יד, התירו זאת משום פסידא. וכשהצעת את הדברים לפני גיסי מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, הסכים להם, אך העיר: 'מה עם שכחה?' והסביר: 'הרי החלפת מנעל של שמאל לימין ושל ימין לשמאל, קשה לשכחה [כמובא ב'ספר זכרון' (אות ל)], ואם כן איך נייעץ ליהודי להחליף מנעליו?' שב רבינו הגר"ח ואמר: נראה שאין לחשוש כאן לשכחה מחמת שתי סיבות: א. מאחר ונועלן לשם מצוה, כדי להשתדל בהצלת ממון חבירו, לא יינזק. ב. זכות השבת תועיל שלא יבוא לידי שכחה, כי השבת עצמה מביאה לזיכרון, משום שבאים בה לבית הכנסת לעסוק בתורה, וכנאמר בשו"ע (יו"ד סימן רמו סעיף כב) 'ברית כרותה, שכל הלומד בבית הכנסת [וכל שכן בבית המדרש]', לא במהרה הוא משכח'. ויש להמליץ על כך: 'יום שבתון - אין לשכוח'. לסיכום: אין לפסוע על השלג כשהמטרה היא להטביע בו עקיבות כדי להבריה גנבים. ויתכן שאם ינעל את הנעליים הפוך [שמאל בימין וימין בשמאל], יהיה הדבר מותר, וצ"ע".

(ג) הר"י משד"י (אליבא דהלכתא חס"א עמ' קפ"ב טור ג') – "וכל שהקפיד הסדה"י בריש ספרו הוא בחול, ועוד מהא דקשה לשכחה, י"ל עפ"מ"כ בסה"ק דהשכחה באה מהקלי' וכמש"כ החיד"א בכ"מ ... ובשבת שמבואר בזה"ק בכ"ד שהוא בשליטה דקדושה לגמרי, בבחי' לא יגורך רע לא יגרם שכחה (ויש בזה אריכות דברים ע"פ המבואר בזה"ק ובסה"ק, ואכמ"ל). אך זה חידוש, דלפי"ז יהיה בידינו להקל באכילת זיתים בשבת וכו'. [ואכן מצאנו בכמה מנהגים שאוכלים לב של בהמה בליל ר"ה, ואומרים יה"ר שתפתח ליבנו וכו', וכן מנהג ג'רבא, ואני מנעתי מחשש שכחה כהוריות דף יג:, ואומר יה"ר בלא אכילה אלא בראיה סגי (כגירסת השיטמ"ק בכריתות ו'), ולפיה"א אולי י"ל]. אך כ"ז חידוש".

(ד) ענפי משה (אליבא דהלכתא חס"ב עמ' קל"ז טור ד', חס"ז עמ' קל"א סוף טור ב') – "ושלחתי למו"ר מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א במכתב אם יש שכחה בשבת, וכתב לי וז"ל: 'לכאן' אין המציאות, עכ"ל. והלום סיפר לי הגאון רבי יהודה אריה דינר שליט"א דשאל מקמיה מו"ר מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א בעובדא דהיתה בחו"ל, דאחד נסע לשבת וירד שלג, ושכינו ראה שנערם שלג ליד בית רעהו, וכידוע דהגנבים כשרואין שאין פסיעות על השלג יודעין כי אין דיירין בהבית, ונסתפק השכן אם מותר לו לילך על השלג, והשאלה היתה מצד כותב, והשיבו מו"ר מרן הגר"ח ק"ש שליט"א [זצ"ל] דינעל נעל ימין על רגל שמאל ונעל שמאל על רגל ימין וילך, וכיון דהוי בשינוי שרי, ושאלוהו הלא איתא דבנועל מנעליו הפוך קשה לשכחה, והשיב מו"ר מרן הגר"ח ק"ש שליט"א [זצ"ל] דבשבת אין קשה לשכחה, והוסיף 'יום שבתון אין לשכוח', ושאלו א' דא"כ ישתרי לאכול אף זיתים בשבת, ואמר הגרי"א דינר שליט"א דכמדו' בנוסח א' השיבו מו"ר הגר"ח ק"ש שליט"א [זצ"ל], דבזיתים הוא ענין 'מציאות' ולא סגולי כבנועלים, ובהא יש לחלק, ולפי"ז יל"ד במאי דמיייתנן, ודוק".

(ה) שפת אמת (פר' כי תשא סוף שנה תרס"ב) – "והתורה שלומדין בשבת אין בה שכחה".

[ב] הנהגה או איסור: אם יש איסור לאכול דברים המשכחים.

א. בזמן הזה שנכתבה תורה שבע"פ, אם יש איסור לשוכח דבר אחד ממשנתו.

1. מחמיר.

(א) גר"ז (הל' ת"ת פרק ב' סעי' ד') – "וגם עכשיו שנכתבה תורה שבע"פ ויוכל לעיין בספרים מה ששכח אין זה מועיל כלום כי מיד ששכח עובר בלאו קודם שיעיין כמו בימיהם שעובר בלאו בשעה ששוכח אף שאח"כ יחזור וישאל מרבו וילמדנו מה ששכח ועוד שמצות התורה לא תשתנה בשינוי הדורות ולא יחליף ולא ימיר דתו לעולמים".

(ב) וכ"נ מכמה פוסקים לקמן.

2. מיקל.

(א) כתר ראש (אות ס"ז) – "בענין שוכח דבר אחד ממשנתו, זה קאי על הראשונים שלמדו בעל פה".

3. מראי מקומות – גרי"ז (פר' ואתחנן), פחד יצחק (שבועות מאמר ל"ח אות ג'), בתורתו יהגה (ח"א פרק י').

(א) גר"ז (הל' ת"ת פרק ב' סעי' י') – "ואף שישכח הכל הרי לעתיד לבוא יזכירוהו כל לימודו ששכח מחמת אנסו שאי אפשר לו לחזור כל כך שלא ישכח לימוד זה שלומד רק שעה קטנה בכל יום כי שאר היום והלילה צריך לו לחזור על לימוד המביא לידי מעשה והשוכח מחמת אנסו אינו עובר".

ב. איסור.

1. פלא יועץ (חסד לאלפים או"ח סי' קנ"ז ס"ק ו', אורות אלים הוריות דף יג:) – "לכל דברים שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שגורמים שכחה ... שזה שאינו זהיר בזה, עובר על מה שאמרה תורה 'השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח'. והרי זה בכלל מה שאמרו, כל המשכח דבר אחד ממשנתו הרי זה מתחייב בנפשו".

2. יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק י') – "לכל הדברים שארז"ל שגורמים שכחה כגון זתים ... שזה שאינו זהיר בזה, עובר על מה שאמרה תורה השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח. והרי זה בכלל מה שאמרו כל השוכח דבר אחד ממשנתו הרי זה מתחייב בנפשו. חסד לאלפים".

3. רוח חיים (ח"ב דף ק"ס-ד' ד"ה והנה) – "מי שאינו נוטל ידיו מאלו הדברים הנזכרים בש"ע שוכח תלמודו והשוכח תלמודו מתחייב בנפשו".

4. עיני שמואל (הוריות דף יג:) – "דאמרינן בסוכה (לו:), אתמר אתרוג שנקבוהו העכברים ... ומעתה ק' למ"ד בדף לה. הטעם דפסול אתרוג של ערלה, משום דאין בו היתר אכילה, א"כ גם בזה כיון שאסרו חכמים לאכול מאכילת עכבר שוב אין לך בו היתר אכילה ...".

5. ערה"ש (אג"מ, מסורת משה ח"ב ענינים שונים הע' י', עמ' ש"פ) – "שידוע שהערוך השולחן שואל, שכל הדברים שקשה לשכחה צ"ל נכללים באיסור 'אל תשכח'. [רבינו אמר פעמים רבות בשם אביו הג"ר דוד זצ"ל ששמע הערה זו מפי בעל ערוך השולחן]".
עי' ערה"ש (שמירת הגוף והנפש מבוא פרק י"ח [מהגר"ש פירסט שליט"א מהאג"מ בשם אביו ששמע מבעל ערה"ש]) – "אפשר שנכללו באיסור דאורייתא של השמר לך פן תשכח, וע"כ אין לזלזל בהם".

6. דברי מלכיאל (ח"ד סי' א' ד"ה ובסוכה) – "אסור לאכול מקום נשיכתם מפני שמשכח כדאיתא שילהי הוריות. ועוברים בזה על פן תשכח ע' מנחות (דף צ"ט)".

(א) אמנם עי' דברי מלכיאל (ח"ב סי' נ"ג) – "ל"ל פסקו הפוסקים לדינא שאסור לאכלם או לעשותם דהא קיי"ל במנחות צ"ט ... וע"כ צ"ל דינו רק חשש שיזיק ואפשר שלא יזיק. או שיוכל לעשות לעומת זה דבר המועיל לזכרון".

7. התעוררות תשובה (ח"ד סי' ק"ל, ס' המאירי קונ' התעוררות תשובה מקואות סי' י"ד, עי' תל תלפיות שנת תרצ"ה עמ' ז') – "ונראה לי שמי שעושה דברים אלו שקשים לשכחה המובאים בגמ' הוריות (י"ג ע"ב), כיון שעושה מעשה שע"ז שוכח למודו עובר בלאו זה, שהרי גורם שיסורו ד"ת מלבו".

8. עי' שלחן חי (סי' ט' הע' ב') – "ולפע"ד דיש בזה איסור גדול כדאיתא במשנה דאבות כל השוכח דבר אחד ממשנתו חייב מיתה והאיך יכול לאכול דבר שגורם שכחה והוא פשוט וגם למי שאינו בני תורה קשה האין אפשר להקל הא צריך לזכור מהמצות ששומע ויודע וצריך לזכור לשמור ולעשות וצ"ע וה' יכפר אבל לבן תורה ודאי צריכין לזהר ואיסור יש בזה".

9. דברי זאב (ח"ו דף ג.) – "אכילת איסור הוה כיון שקשה לשכחה ואסור לאכול זאת".

10. חזו"א (שבט הקהתי ח"א סי' ב' ד"ה ולפי"ז, תשובות והנהגות ח"א סוף סי' ג' [לשונו מובא לקמן], הו"ד במעשה איש ח"ב סוף עמ' קמ"ט) – "וראיתי מביאין בשם החזו"א דמי שאינו נזהר בדברים שהן קשין לשכחה עובר בלאו דהשמר פן תשכח".

חזו"א (וידרשת וחקרת ח"ה או"ח סי' ל"ה אות ג', אבני דרך ח"ה סוף סי' י"ב [לשונו מובא לקמן]) – "כלל גדול לימודו החזו"א שכל ספק 'קשה לשכחה' לחומרא, כי יש בה דררא דאורייתא מהשמר פן תשכח".

(א) הגרח"ק זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ו אות ש"א) – "האם נכונה השמועה בשם החזו"א, שמי שאינו נוטל ידיו כשצריך, עובר על לאו 'השמר פן תשכח'. (מירי בדברים שאמרו חז"ל שכשלא נוטלים משכחים). תשובה: לא שמעתי".

הגרח"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' רכ"ט אות ד') – "שאלה ראיתי בספר שו"ת תשובות והנהגות מהרב משה שטרנבוך שליט"א שהחזו"א סובר שח"ח שאוכל דברים שקשה לשכחה עובר על הלאו של 'השמר' וכו', וראיתי בספר זכרון של הרב שליט"א שאין כאן איסור, א"כ רציתי לדעת האם זה אמת שכך היתה שיטתו של החזו"א. תשובה: לא שמעתי".

11. הו"ד בתשובות והנהגות (ח"א סוף סי' ג') – "ושמעתי בשם החזו"א שמבואר בש"ע (סימן ד') דת"ח שאינו נוטל ידיו כשצריך, תלמודו משתכח, לכן מי שאינו נזהר ליטול ידיו כשצריך עובר בלאו דהשמר פן תשכח. וראויים הדברים לגאון וקדוש כמותו".

12. עי' שלמת חיים (סי' תתס"ז, דפו"ח עניינים שונים סי' צ"א) – "עניני שכחה אפשר יש בזה לתא דלאו השמר לך פן תשכח".

13. דבר יהושע (ח"א סי' ע"ד אות ב') – "ואמר' בהוריות י"ג ב' דזה משכח הלימוד ועי' בספר חסידים סי' תתר"ח דנראה מדבריו להדיא שמי שאינו נזהר בזה הוא כמסיר מלבו דברי תורה שעובר בג' לאוין כדאיתא במנחות צ"ט ב' וכאילו מתחייב בנפשו כדאיתא באבות פ"ג מ"ח".

14. הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה ריש עמ' קמ"ח) – "מקובל בשם הגר"ת מוולוז'ין שהאוכלם עובר על הלאו דאורייתא של השמר פן תשכח וגו'".

עי' הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ב' דבר הלכה ס"ק ל"ג) – "שיש אומרים דדבר זה נכלל בציווי התורה 'השמר לך פן תשכח' וגו'".

15. עי' להורות נתן (ח"א סי' נ"ט אות י"ד) – "וקרוב לומר שהעושה מעשה המשכיה את לימודו והמקשה עליו את שמיעתו עובר בלאו דפן תשכח וכו' ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך".
16. משנת יוסף (ח"ו סי' י"א) [לשונו מובא לקמן], מכתבי קהלות הקודש ח"א סי' י', גם אני אודך סי' ס"ו אות ד' – "וכתב בשו"ת התעוררות תשובה (בהוצאה החדשה, ח"ד סי' קל) שמי שעובר על זה, וכמו"כ על שאר הדברים הקשים לשכחה, עובר על לאו דהשמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח וגו', וכ"כ בשו"ת להורות נתן (ח"א סי' נט, יד). כיון שעושה מעשה המשכח תלמודו".
17. מקדשי השם (ח"ב סי' נ"א בדבר צבי הע' ז').

ג. הנהגה.

1. טהרת המים (מערכת ש' אות י"ד) – "דברים המשכחים את הלימוד ... לאו איסורא עביד ולא מחינן בידיה".
2. אג"מ (מסורת משה ח"ב ענינים שונים אות י"ד, עמ' ש"פ) – "השיב רבינו לגבי מי שמוכר בשר טחון, וטחון בתוכו גם בשר הלב, שקשה לשכחה, שבאמת איסור אינו, כמו שרואים ממה שבשו"ע יש דינים איך להכינו. ואע"ג שידוע שהערוך השולחן שואל, שכל הדברים שקשה לשכחה צ"ל נכללים באיסור 'אל תשכח' מ"מ כנראה זה לא מקובל, דלא מוזכר זה בדין. אבל בעצם שייך לטעון שאם נטחון, אפשר שכבר נפקע ממנו החסרון, דכבר משונה הוא. בפרט כשבטל ברוב בשר אחר. ולפיכך בוודאי יש רשות למוכרו, ורק שעליו להגיד שטחון בתוך בשרו הלב וכדומה".
3. משנה הלכות (ח"ג סי' ס"א ד"ה גם, סי' ס"ב, ח"ה סי' ק"א, ח"ז סוף סי' ק"ד, ח"ט סי' ק"ס, ח"י סי' ק"א, ח"ט"ז סוף סי' כ"ה, סי' קל"ז ד"ה ובתשובה, עי' ימי שמנה סוף סי' נ"ט) – "דנראה דהאי ענין דלא יאכל לב אינו איסורא אלא עצה טובה הוא קמ"ל דלא יאכל כמו שאר דברים שחשב שם בגמ' וכולם רק בדרך עצה טובה הם ... דאין זה איסור כלל אלא כעין עצה טובה ורפואה וזהירות למי שאינו רוצה לשכוח לימודו".
4. וישב משה (ח"א סי' ע"ג אות ב' ד"ה אבל).
5. יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח', ח"ט או"ח סי' צ"ה אות ז') – "כלל העולה שאין שום איסור ... אלא שיותר טוב לחוש למ"ש חז"ל שהאוכל מזה בא לידי שכחה ... ונכון לתת המאכל הזה לנקבות שאינם מחוייבות בד"ת".
- הליכות עולם (ח"ז עמ' רי"ז) – "ומי שאינו נזהר מלאכול דבר שאכל ממנו עכבר או חתול, ומשאר דברים המשכחים את הלימוד, אף על פי שאינו עובר משום השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים וכו'. מכל מקום אין ראוי לעשות כן".
6. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ריש ח"ב) – "מבואר בספר חסידים ... שאין בזה אפי' איסור דרבנן כיון שאינו מסירם מלבו וכ"נ מכל הפוסקים שלא הביאו להלכה כל הדברים שמשכחים התלמוד משמע שאין בזה איסור, וצריך ביאור למה זה לא נקרא שיושב ומסירם מלבו, וצ"ל כיון שאין זה מוכרח שישכח אלא זה גורם להחליש הזכרון והוא מכין להנאת עצמו לאכילה (ועי' רמב"ם פכ"א מאישות הי"א) משא"כ במבטל ואינו חוזר על משנתו שבדאי ישכח זה נחשב שמסירם מלבו. ומ"מ בודאי נכון ליזהר לכתחלה מכל הדברים שהרי לכך מנאום חכמים שידעו ליזהר מהם".
- עי' הגר"ח זצ"ל (תשובות הגר"ח יו"ד אות רס"ב [דפו"ח אות תתתתקל"א], אבני אהרן אות ח') – "כתב המחבר (יו"ד רמ"ו ג') וז"ל, עד אימתי חייב ללמוד עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך וכל זמן שלא יעסוק בתורה הוא שוכח, עכ"ל. יש לשאול, האם צריך להקפיד שלא לאכול מהדברים המסוגלים לשכחה. תשובה: י"א שזה איסור דאורייתא ועכ"פ צריך ליזהר".
- הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ח אות א') – "שאלה: בגמ' מעילה כ: 'דתניא הנודר מן הבשר אסור בכל מיני בשר ואסור בראש וברגלים בקנה ובכבד ובלב' וכו', משמע שמותר לאכול לב, ובגמ' הוריות י"ג: ובחולין קי"א משמע שאסור לאכול לב. תשובה: אין איסור לאכול לב רק שיוציא דמו. אלא שמזיק לזכרון ובאשה אין לחוש".
7. ילקוט יוסף (סי' ע"ב הע' ו', סי' ע"ג סוף הע' א') – "אולם נעלם מהם רבינו יהודה החסיד בספר החסידים (סימן תתר"ח) ... ומבואר, שאין בזה איסור, ולא דמי ליושב ומסירם בלבו".
- ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' קט"ז סעי' ל"ד) – "ומי שאינו נזהר מלאכול דבר שאכל ממנו עכבר או חתול, ומשאר דברים המשכחים את הלימוד, אף על פי שאינו עובר משום השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים וכו'. מכל מקום אין ראוי לעשות כן. [הליכות עולם חלק ז' עמוד ריז]".
8. דברי בנייהו (ח"ח סי' א') – "האוכל אינו עובר באיסור דפן תשכח".
9. אדרת תפארת (ח"א סי' כ"ט ד"ה ולכאורה, ח"ב קונ"א עמ' רצ"ט) – "שאין איסור שכחה באוכל דברים המשכחים".
10. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ל"א) – "אף שנתבאר שראוי להתרחק מדברים הגורמים לשכחה, מכל מקום מי שלא ניהר בזה ועשה איזה דבר הגורם לשכחה, אינו עובר איסור, אף אם על ידי כך נגרמה לו שכחה, ושכח חלק מלימודו".
11. הלכתא מאורייתא (ח"א כרך ג' סי' מ"ה) – "האוכל מהמאכלים שנזכרו בדברות חז"ל כמאכלים המשכחים את הלימוד, אינו בגדר מסיר דברי תורה מליבו, ולכן אינו עובר בשום איסור. ומ"מ הנכון והראוי להיזהר מאכילתם כדי שיהיו דברי התורה מחודדים בפיו. ומאחר ובין המאכלים המשכחים מנויים גם הזיתים, לפיכך יש לדקדק לאוכלם בדרכים שלימדונו חז"ל שאין לחוש בהם לשכחה".

ד. האיסור לבני תורה, ולא לע"ה.

1. יגל יעקב (ח"א או"ח סי' ס"ג ד"ה ובמה).
2. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א דף ק"ו-ב, א"נ ח"א עמ' קנ"א-ב) – "הנה יזהר מדברים הקשים לשכחה כי לדעתי אם בן תורה אינו נזהר מדברים הקשים לשכחה הוא עובר על השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים וכו' (אם כי בס' חסידים סי' תתר"ח לכאורה אינו נראה כן דבריו הקדושים צריכין עיון וביאור ע"ש)".
3. יד יצחק (ח"ב סי' פ"ד אות י"ז) – "דכל הטעם שנזהר בזה משום דקשה לשכחה וכ"ז שייך רק בת"ח אבל בעמי הארץ שאין יודעים את התורה, וכן בנשים בנות ישראל לא שייך כ"ז".

4. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח ד"ה ובני) – "ובני תורה אשר לא יקפידו על הדברים הגורמים לשכחה הרי הם בכלל דברי הגמ' (מנחות צ"ט): 'כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו ... שגורם לעצמו בידים שכחה'.
5. עי' אמת יעקב (דברי חכמים יו"ד אות כ"ז) – "שבדאי אם הוא בן תורה צריך לזהר בזה (ואם אין תורה בראשו, לכאורה לא צריך לזהר כ"כ אבל טוב יותר אפי' הכי להחמיר בזה)".
6. מראי מקומות – ס' חסידים (סי' תתר"ח, לשונו מובא לקמן).
- (א) מג"א (סי' ק"ע ס"ק י"ט), א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ד), באה"ט (סי' ק"ע ס"ק י"ב) – "כתב מג"א [ס"ק יט] בענין דברים המשכחים את האדם כגון זתים וכיוצא בהם, אין זה אלא בעם הארץ אבל האוכלים בכוונה כנודע מוסיפין לו זכירה".
- (1) מראי מקומות – פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח).
- (ב) דבר יהושע (ח"א סי' ל"ה אות ד') – "בשעת הצילום צריך המצלם להסתכל בהמת גופי' ולפענ"ד אסור לעשות זאת כשאין צורך בדבר לכבודו של המת דגורם בזה לבטל מ"ע דושננתם שיהיו ד"ת משוננים בפיו הואיל וקשה ללימוד ואף שכ' בספ"ח סי' תתר"ח שמי שאינו עוסק בתורה א"צ לזהר מדברים המשכחים עיי"ש נראה דדוקא מדברים המשכחים מה שכבר למד אבל מדברים שקשים ללימוד כלומר שביין להבא כל אדם צריך לזהר בזה ואינו רשאי לגרום לכך שלא יוכל ללמוד כשירצה".
- (ג) הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב ד"ה ומ"מ) – "ונראה פשוט שנשים א"צ לזהר בכל אלו כיון שאינם מצווין על ת"ת דלא עדיפי מע"ה דמבואר בס"ח הנ"ל שאין לחוש".

- ה. מראי מקומות – ברכת אברהם (סנהדרין דף כ. ד"ה ונכנס), נתיבי ים (הוריות ריש דף יג:), שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י"ח), מגדים חדשים (עירובין דף נד. ד"ה ויש), פירות תאנה (הוריות ריש דף יג:), בתורתו יהגה (ח"א פרק י' סעי' א' אות ג'), מעדני אשר (פר' ואתחנן תש"ע), פרי חיים (סופר, סי' י"ט), אהלי שם (או"ח סי' ד' ס"ק י"ח, יו"ד סי' רמ"ו ס"ק כ"ב [עמ' תע"ז], ברית ותורה סי' כ"ב), פסקי הלכות (סי' ב' הע' ס"ח), זכרון חיים (סי' א').
1. ס' חסידים (סי' תתר"ח) – "אחד שאל מחכם אמר עכברים אכלו מלחמי אם אוכל לאכול מן הלחם אמר ולמה לא תאכל א"ל פן אשכח תלמודי ואני נזהר מלאכול מכל מה שמשכח התלמוד ועתה אני רעב. א"ל החכם אינך חייב עד שישב ויסירם מלבו ואני רואה שאינך עוסק בתורה ואתה פנוי והיית יכול לעסוק וכל היום אתה בטל מדברי תורה והולך אתה עם עמי הארץ לשמוע דברים בטלים מוטב היה לך שלא היית נזהר מדברים המשכחים כדי שהיית שוכח דברים בטלים שאתה עוסק בהם".
- (א) מבואר לכאן להקל – הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ריש ח"ב, לשונו מובא לעיל), ילקוט יוסף (סי' ע"ב הע' ו', סי' ע"ג סוף הע' א', לשונו מובא לעיל).
- (ב) מבואר מכאן להחמיר – דבר יהושע (ח"א סי' ע"ד אות ב', לשונו מובא לעיל).
- (ג) מראי מקומות – לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א דף ק"ו-ב', א"נ ח"א עמ' קנ"א-ב', לשונו מובא לעיל), דבר יהושע (ח"א סי' ל"ה אות ד', לשונו מובא לעיל).
2. אורחות חיים (סוף הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... עשרה דברים קשים לתלמוד ... וצריך אדם לזהר מכל אלו הדברים המשכחים את החכמה ואת התלמוד".
3. א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ג) – "וכתב בספר הגן [ליום חמישי] דאפילו עושה לשם מצוה כגון שבתות וימים טובים עובר ג' לאוין, השמר לך פן תשכח, בל תשקצו שממלא כריסו כמו בהמה, ואסור לברך ברכת המזון אחריה, וזה פירוש בטן רשעים תחסר [משלי יג, כה] אכילתו מברכה".
- (א) הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ריש ח"ב, עי' הוספות ותיקונים) – "וכתב הא"ר ... ולהפלגה בעלמא נקטי' כלומר שהוא מעין האיסור של השמר לך כו'".
4. הגר"א נבנצל שליט"א (אבני דרך ח"ח סי' י"ב הע' א') – "צ"ע אם הוא ממש לאו דאורייתא הואיל ואין השכחה בזה אלא מהצד הסגולי".
5. זכר עשה (פרק א' סעי' ח', עי' הג"ה על הסכמת המשנה הלכות שם, קונ' זכר דבר סי' ה') – "יש אומרים שהאוכל מדברים המשכחים, או שאינו נזהר בשאר דברים הגורמים לשכחה, עובר גם הוא על איסור זה מדרבנן. ויש אומרים שאין בזה איסור כלל, כיון שאין זה בכלל בגדר יושב ומסירם מלבו. ועכ"פ הירא דבר ה' ותלמודו חביב עליו, יחוש להחמיר בדברים הללו בכל האפשר".

ג. קשה לשכחה: רק זכרים או גם נקבות.

א. רק זכרים ולא נקבות.

1. בית לחם יהודה (סי' ע"ב ס"ק ג') – "ואין לאכול נשים מעוברת וזכרים בפרט לבני תורה לב אפילו של עוף שקשה לשכחם ושאר נשים ובתולת אוכלת הלב אפילו של בהמה".
2. חו"ד (סי' ע"ב ח' ס"ק ב') – "רק הזכרים אין אוכלין לב עוף שקשה לשכחה".
3. זבחי צדק (סי' ע"ב ס"ק ד') – "ומנהגינו ... כסברת הבית לחם יהודה ואין אוכלים אותו הזכרים רק הנקבות".
4. ערה"ש (יו"ד סי' ע"ב סעי' א') – "ורק הזכרים אין אוכלין לב מפני דאיתא סוף הוריות שקשה לשכחה וגם לב עוף אין אוכלין מטעם זה".
5. יד יהודה (סי' ע"ב הקצו"ס ד') – "קצת זכרים אין אוכלין גם לב עוף אטו לב בהמה דקשה לשכחה".
6. יגל יעקב (ח"א או"ח סי' ס"ג ד"ה ובמה) – "במה דפשיטא לי' למעכ"ת נ"י דגם אלו הדברים המשכחים יכולין לתנם לנשים וע"ה שאינם בח"ח, נ"ל אמת ויציב וראי' מוכרחת לזה מש"ס דסוכה (ל"ו ע"ב) באחרוג שנקבועו עכברים ...".
7. משמרת שלום (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב').
8. ספר זכירה (ענין שכחה).
9. דרכ"ת (סי' ע"ב ס"ק ה') – "לא שייך בנקיבה דאינה בת תלמוד תורה".

10. יד יצחק (ח"ב סי' פ"ד אות י"ז) – "דכל הטעם שנזהר בזה משום דקשה לשכחה וכ"ז שייך רק בת"ח אבל בעמי הארץ שאין יודעים את התורה, וכן בנשים בנות ישראל לא שייך כ"ז".
11. שם משמעון (פאללאק, יו"ד סוף סי' י"ז) – לשונו מובא לקמן.
12. כה"ח (סי' ע"ב ס"ק ו', או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ח).
13. הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות כ"א, קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' צ"ג [לשונו מובא לקמן]) – "לא שייך באשה".
14. יביע אומר (יו"ד ח"ב סוף סי' ח') – "ונכון לתת המאכל הזה לנקבות שאינם מחוייבות בד"ת".
15. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות א', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "נשים אינם צריכות ליהזר בדברים הקשים לשכחה".
16. חוט שני (שיעורי שלמי תודה תפילה וענינים עמ' קנ"ה אות רנ"ז) – "בגמ' סוף הוריות מבואר דאכילת זתים קשה לשכחה, ואמר הגר"ק דאנשים צריכים להזהר בזה כיון דגורם לשכחת התורה ואנו מוזהרים בזה, אבל נשים שאינן מצוות על שכחת התורה אינן נזהרות בזה".
17. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב ד"ה ומ"מ) – "ונראה פשוט שנשים א"צ ליהזר בכל אלו כיון שאינם מצווין על ת"ת דלא עדיפי מע"ה דמבואר בס"ח הנ"ל שאין לחוש".
- הגר"ח זצ"ל (קונ' דרך תורה אות ע"ז) – "ראיתי שמרן שליט"א כתב בקונטרס 'ספר הזיכרון' ... ויש להקשות למה פשיטא ליה למרן שליט"א שנשים לא צריכות לחוש לדברים אלו. ראשית כל הרי חייבות הן ללמוד דינים הנוגעים להן, ולכן מברכות ברכת התורה כמבואר באור"ח סי' מ"ז במג"א ס"ק י"ד בשם האגור, וא"כ מצד הסברא אין לחלק בין אנשים לנשים. ושנית יש להביא רא"י שיש לאשה ליהזר בכל הדברים הקשים לשכחה מגמ' פסחים דף קי"א ע"א דשלושה אין ממצעין ולא מתמצעין הכלב והדקל והאשה וכו'. ובמס' הוריות דף י"ג ע"ב איתא עשרה דברים קשים ללימוד וכו' והעובר בין שתי נשים, והאשה עוברת בין שני אנשים עיי"ש. ועי' במהרש"א בהוריות שם שכתב דבגמ' בפסחים איירי לענין סכנה ובגמ' בהוריות מיירי לענין שכחה, ולגבי שכחה לא מועילה התקנה המובאת בפסחים שם, לומר פסוק הפותח בק-ל ומסיים בק-ל וכו'. והנה בגמ' בפסחים דמיירי בסכנה, י"ל דאשה העוברת בין שני אנשים וכן להיפך, הסכנה היא לכולם, אבל בגמ' בהוריות דמיירי בשכחה כתב שם רש"י (ד"ה קשים ללמוד) שהעושה אותן יהא קשה לשמוע עכ"ל, ומשמע שזה קאי רק על מי שעובר. והיינו לימוד המצות שהיא חייבת בהן. ומה שכתב מרן שליט"א דנשים לא עדיפי מע"ה, לכאורה יש לומר דעדיפי. והחילוק הוא, דבספר חסידים איירי בע"ה גמור, שלא למד ולא ילמד כלום (הגם שהוא מצווה) ואין לו בעולמו כי אם דברי הבאי והבלי עוה"ז, ולכן אין קפידא אם ישכח. ומשא"כ נשים, ובפרט נשים כשרות שבזמננו שלומדות ויודעות הרבה, ועליהן לדעת היטב כל ההלכות הנוגעות להן, שהדעת נותנת שצריכות הן להיזהר בדברים הקשים לשכחה, וצ"ע. תשובה: אין שום רא"י משם".
- הגר"ח זצ"ל (קונ' דרך תורה אות ע"ח) – "בגמ' הוריות י"ג ע"ב מונה הש"ס והולך דברים הקשים לשכחה. יש לשאול **האם ראוי וכדאי** שגם נשים יזהרו בכל הדברים הללו, דאע"ג שנשים אינן מצוות על לימוד התורה, וגם אינן מוזהרות על הלאו של שכחת התורה, מ"מ אם יעשו כן הרי הן עלולות לשכוח ולא לזכור את הדינים השייכים להן, כגון הלכות נדה, והפרשת חלה, והדלקת הנר, תפילה וברכות ועוד, וא"כ אולי כדאי להם להקפיד בזה. תשובה: כתבנו בהקדמת ספר זכרון ח"ב".
- הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ח אות א') – לשונו מובא לעיל.
- הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה רנ"ז, בית מתתיהו ח"ב סי' ד' אות י"ז ד"ה ושאלתי) – "שאלה: כתב מרן בס' שיח השדה בס' זכרון דאשה א"צ להקפיד בדברים הגורמים לשכחה שאינה מצווה בת"ת וצ"ע הא צריכה לידע הדין שלה, ומה"ט מברכת ברכה"ת, כמש"כ המג"א ס' מ"ז והמשנ"ב שם. תשובה: אינו דין של תורה".
- עי' הגר"ח זצ"ל (שיח התורה ח"א שאלה ש"ל, פסחים דף קיא.) – "שאלה: בהא דאיש העובר בין ב' נשים הוי קשה לשכחה האם דווקא הוי על האיש הממוצע או אף על הנשים הממוצעים, וכן באשה בין ב' אנשים האם הוי גם על האנשים. תשובה: לכא' גם על הנשים".
- הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"ב עמ' ר"פ אות ב', עמ' רפ"ז) – "שאלה: במש"כ מרן שליט"א [זצ"ל] בפתיחה לספר זכרון ח"ב שנשים א"צ ליהזר בכל הדברים הקשים לשכחה כיון דלא מצוות על ת"ת, יל"ע אכתי צריכה לידע הדינים ששייכת בהם (כמב' בשו"ע הגר"ז סוף פ"א מת"ת), ומדוע לא יזהרו משום זה. תשובה: צריך לידע אבל אין מצווין באיסור שכחה".
18. שבט הקהתי (ח"א סי' ב' ד"ה ולפ"ז) – "נשים אין להם ליהזר בזה דאין מצוים לא לשכוח התוה"ק דעי' בדר"ת (ס' ע"ב ס"א) דדברים שקשין לשכחה, נשים דאינן מצוות על לימוד התורה אין צריכות להזהר".
- שבט הקהתי (תשובת הגר"מ גבאי גם אני אודך ח"ו סי' כ"ב ד"ה אשה, עמ' רס"ח) – "שאלה: בשבט הקהתי ח"א ס"ב ... ולכא' צ"ע דהא צריכה לידע הדין שלה ומה"ט מברכת ברכה"ת, ובהכי תשכח הדין שלה. תשובה: באשה שצריכה לדעת כמה דינים כלליים אין חשש שכחה".
19. דברי בניו (ח"ח סי' א') – "בנשים אין קפידא כיון שאינן מצוות בתלמוד תורה".
20. נטעי גבריאל (פורים פרק ח' סעי' ו') – "מותר לנשים לאכול זיתים, לפי שאין אצלן החשש דקשה לשכחה, שהרי פטורין מת"ת".
21. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' י') – "טוב ליתן המאכל לנשים אחר שאינן חייבות בלימוד תורה".
22. עי' זכר עשה (פרק א' סעי' י', פרק ח' הע' קפ"ג) – "נשים אינן מחויבות בזהירות מאכילת ועשיית דברים המשכחים, כיון שאינן מצוות בתלמוד תורה. ואשה שמחמירה בזה תבא עליו ברכה".
23. אשר חנן (ח"א סי' א') – "שאלה: האם אשה מצווה ליהזר מלבוש שני מלבושים יחד הגורמים לשכח. תשובה: לא. וה"ה בשאר הדברים שגורמים לשכחה מאחר ואינה מצווה על ת"ת".
24. מנחת שמואל (פנחס, ח"ד סי' ב' אות א').

ב. ה"ה נקבות.

1. עי' אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' כ"ז, הע' ל"ח) – "מסתבר לאסור [ומ"מ כיון דנשים חייבות לדעת ההלכות השייכות גם בהן, ונוהרות לשומרן, על כן ראוי להן להזהר של תשכחנה אותן".
2. משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ב') – "וגם הטעם של קשה ללימוד ולשכחה, שייך גם בהן, דאטו אשה אינה באל תטוש תורת אמן, לדעת להבין ולא לשכות ההלכות המעשיות הנוגעות להן, ולהנהיג הבית, שרבות הן, ולזכור את מסורת ויחוס אבותיה שקיבלה מהוריה".
3. הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' ט', הע' י"ד) – "נראה, שגם האשה צריכה ליהדר מעשיית או אכילת דברים הקשים לשכחה [שו"ר בקונטרס 'ספר הזכרון' (להגר"ח קניבסקי) ... המשמרת שלום ... בשם בל"י ... וצ"ע מנ"ל לחלק בין איש לאשה]".
4. עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' כ"ו) – "בין זכרים בין נקבות צריכים ליהדר בזה מאוד מאוד".
5. עי' הכשרות (פרק י"א, סוף הפתיחה) – "מכל מקום, מסתבר, שגם אשה כיון שחייבת בלימוד המצוות והדינים שחייבת בהן, יש לחשוש שמא תישכחם".
6. למען תזכור (פרק ד' אות נ"א) – "גם קטנים ונשים יש להם להזהר מדברים הגורמים שכחה".

ג. מעוברת.

1. מחמיר לכ"ע.
 - (א) בית לחם יהודה (סי' ע"ב ס"ק ג') - לשונו מובא לעיל.
 - (ב) הו"ד בזבחי צדק (סי' ע"ב ס"ק ד').
 - (ג) ספר זכירה (ענין שכחה) – "וסימנך מל"ך מוח לב כבד והם קשי' אף לאשה מעוברת ומניקת".
 - (ד) דרכ"ת (סי' ע"ב ס"ק ה').
 - (ה) משמרת שלום (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב').
- (ו) שם משמעון (פאללאק, יו"ד סוף סי' י"ז) – "בדרכת"ש שם סי' ע"ב בשם בל"י ... פשיטא שאין זה מצד להפריש את התינוק מאיסורא או מצד דהו"ל כירך אמו דא"כ הי"ל להזהיר ג"כ נשים מעוברות שלא לרחוץ רגליהן זה עג"ז שקשה ג"כ לשכחה. אלא שהוא מצד דכיון שהעובר אוכל בימי עיבורו ממה שאמו אוכלת כמ"ש בפ' המפלת ממילא כיון שאמו אוכלת דבר המטמם הלב קשה זה גם ללבו של עובר לטמטם אותו".
- (ז) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ה, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "מעוברת ומניקת צריכים ליהדר לא לאכול זיתים וכדומה שקשה לשכחה שלא ישפיע על הולד".
- (ח) הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב הוספות ותיקונים ד"ה בד"ה ומ"מ, שיח התורה סי' אלף ת', אסיפת יצחק כ"ג סיון תשס"ח [לשונו מובא לקמן], עי' ח"ב שאלת רב ח"א פרק ז' אות ט"ז [לשונו מובא לקמן]) – "יש להוסיף מיהו נשים מעוברת יזהרו בזה כ"כ בס' משמרת שלום יו"ד סי' ע"ב בשפ"ד סק"א בשם בל"י וכה"ג".
- (ט) שבט הקהתי (ח"א סי' ב' ד"ה אך) – "דעי' בדר"ת (ס' ע"ב ס"א) ... שהביא מס' בית לחם יהודה דנשים מעוברות לא יאכלו אותן הדברים הקשים לשכחה".
- (י) פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח) – "ואף אשה מעוברת (שמא ולדה זכר)".
- (יא) על פי התורה (פר' שמות פרק א' סעי' מ') – "כתבו אחרונים, שנשים מעוברת - לא יאכלו דברים שקשה לשכחה, מפני וולדותיהן".
- (יב) זכר עשה (פרק א' סעי' י"א) – "אשה מעוברת יש לה להזהר ביתר שאת, שלא לאכול דברים המשכחים, שמא הולד זכר וישפיע עליו".
- (יג) מנחת שמואל (פנחס, ח"ד סי' ב' אות א').

2. מראי מקומות – יד לילולת (אנגלית, פרק קס"ז הע' י"א).

- (א) זכר עשה (פרק א' סעי' י"ב) – "טוב לאשה מעוברת שתקפיד להזהר גם מדברים המשכחים שאינם תלויים באכילה, כגון ראיית כתב שעל גבי הקבר והסתכלות בפני המת וכיו"ב".

ד. מיניקת [בן זכר].

1. מחמיר לכ"ע.
 - (א) ספר זכירה (ענין שכחה) - לשונו מובא לעיל.
 - (ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ה, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "מעוברת ומניקת צריכים ליהדר לא לאכול זיתים וכדומה שקשה לשכחה שלא ישפיע על הולד".
 - (ג) עי' הגר"ח זצ"ל (אסיפת יצחק כ"ג סיון תשס"ח) – "שאלה: ראיתי בהקדמה לחלק ב' של ספר זכרון, שנשים אינו צריך להקפיד שלא לאכול הדברים הקשים לשכחה, האם ה"ה שאשה מעוברת אינו צריך להקפיד. ומה הדין באשה מינקת. תשובה במעוברת ומינקת ראוי ליהדר".
 - עי' הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' ט"ו טור ב') – "שאלה: קיי"ל שאכילת זיתים הוא 'קשה לשכחה'. ומאידך רק בגברים מקפידים על זה שלא ישכחו תורתם, ולא בנשים, אבל יש להסתפק באשה מינקת אם צריכה להקפיד על זה, מכיון שאולי כשתאכל ישפיע על התינוק דרך החלב טבע של שכחה, וצ"ע. תשובה: נכון ליהדר".
 - (ד) פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח, עי' הע' ע"ד) – "עכ"פ נשים בעלמא אינן מקפידות על כך".
 - (ה) על פי התורה (פר' שמות פרק א' סעי' ל"ו) – "ואפילו מאכלים מותרים, אלא שקשים לשכחה - לא תאכל המניקה בימים שמניקה".
 - (ו) זכר עשה (פרק א' סעי' י"א) – "וכ"ש שהמניקה את הזכר תיהדר בזה".

ה. לגבי לב של בהמה חיה ועוף.

1. אולי יש לחלק, עי' לקמן.

ו. עבד.

1. זכר עשה (פרק א' סעי' ט"ו) – "עבד אסור בלימוד התורה, וע"כ אינו צריך להזהר מאכילת ועשיית דברים המשכחים".

ז. עכו"ם.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (פשוטו כמשמעו, סנהדרין אות ד') – "שאלה: דברים שהם קשים לשכחה האם גם לגוי הוו קשים לשכחה. תשובה: זה מחליש כח הזכרון".

ח. מראי מקומות – ויצבור יוסף (שווארץ, סי' מ"ג אות ב', עמ' קל"ח), שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י"ט, פרק י"ג סעי' ג'), בתורתו יגה (ח"א פרק י' הע' י'), מורה הנעדר (הערות והוספות אות ד', הע' ד'), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' כ"ב סעי' כ"ג, עמ' נ"ב סעי' ס"ב), הלכתא מאורייתא (ח"א כרך ג' סי' מ"ה אות ד').

1. בדה"ש (סי' ק"א סעי' ג' בי' סוף ד"ה דנוהגין, סוף עמ' קל"ג) – "בש"ד שם בסימן ק"י כתב דלב לא הוי ראוי להתכבד בו משום דקשה לשכחה כדאמר בהוריות י"ג ב' עכ"ד ומשמע לכאורה דעתו דגם נשים לא תאכלנה דברים הקשים לשכחה אף שאינן מצוות על תלמוד תורה כי גם הן צריכות לידע ולזכור הדינים השייכים למצוות שהן מחויבות בהן דאל"כ הוא הו"ל ראוי להתכבד לנשים, וזה דלא כמש"כ הח"ד בסימן ע"ב בחידושים ס"ק ב' שרק הזכרים לא יאכלו מה שקשה לשכחה. ויש לדחות לפי מש"כ הר"ן בסוף פ"ז דבעינן שיהא ראוי להתכבד בו בפני כל אדם (והובאו דבריו גם בנוב"י סימן ט"ז ע"ש), וה"נ הראוי רק לנשים לא חשיב חהר"ל".

2. מגילת ספר (סי' ק"א סוף אות ב') – "בשפ"ד סי' ק"י ... ובבדה"ש ע' קל"ד הקשה ... ותירץ ... ויש לעיין בזה ... וצ"ע בזה".

ד] קשה לשכחה: רק גדולים או גם קטנים.

א. גם קטנים.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב ד"ה ומ"מ) – "אבל קטן אף שעדיין לא למד נראה שיש להקפיד (ולא כמ"ש בהגה"ה לשמירת הנפש סי' של"ט) דמסתבר בדבריהם אלו עושין טבע של שכחה ויכול להזיק אח"כ ח"ו".

הגר"ח"ק זצ"ל (הקטן והלכותיו שאלה ל"ד) – "האם יש להקפיד בקטן באכילה וכדו' בדברים המועלים לזכרון. תשובה: ראוי ליזהר".

הגר"ח"ק זצ"ל (דולה ומשקה ריש עמ' שפ"ז, דפו"ח עמ' תל"ח) – "שאלה: האם צריך לחנך קטנים על דברים שקשים לשכחה או לא, ששמא עדיין אין להם מה לשכוח, או שיגרום שישכחו בעתיד. תשובה: כן".

עי' הגר"ח"ק זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שפ"ז, דפו"ח עמ' תל"ח) – "שאלה: אם ננקוט שצריך לחנך קטנים על דברים שקשים לשכחה, מה הדין בקטן שלבש בגד הפוך בבגד הפנימי, ויש קצת טירחא להגיד לו לפשוט את בגדיו, האם צריך לטרוח בשביל זה, או לא, (עד כמה הוא חומר הדין). תשובה: טוב ללמדו".

עי' הגר"ח"ק זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק ז' אות ט"ז) – "שאלה: מאיזה גיל צריך לחנך בנו שלא לאכול זיתים יותר מפעם אחת בחודש, מגיל חינוך או משהתחיל ללמוד אל"ף ב"ת. תשובה: טוב להרגילו מקטנותו (שאפי' לאשה מעוברת יש מחמירין)".

2. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח) – "ובכלל זה גם כן ילדים ותינוקות".

3. עי' זכר עשה (פרק א' סעי' י"ד) – "טוב להזהר על הזכרים מיום לידתם שלא יאכלו או יעשו דברים המשכחים. ויש להזהר על הקטן ביתר שאת מזמן היותו מבין בלימוד התורה, שלא יהיה בגדר יושב ומסירם מלבו".

4. עי' ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ל') – "ראוי ונכון להרחיק את הקטנים שלא יאכלו או יעשו דברים הגורמים לשכחה, כדי שהדבר לא ישפיע עליהם לרעה לאחר שיגדלו".

(א) יש ראייה ברורה לזה. שהרי לעיל כמה פוסקים מחמירים בעוברת ומניקת, וא"כ כ"ש כאן.

ב. רק מי שלומד.

1. הגר"ח פאלאג'י (עיני כל חי, הוריות דף יג:) – "ולתינוק אם יניחוהו תחת מראשותיו אין קפידא דעדיין לא למד".

2. ויצבור יוסף (סי' מ"ב אות א').

3. הו"ד בהגה"ה לס' שמירת הנפש (סי' של"ט).

4. עי' הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ב', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "קטנים שעדיין לא לומדים אינם צריכים ליזהר בדברים הקשים לשכחה אבל טוב שיזהרו".

ג. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י"ט ד"ה ולפי), פירות תאנה (הוריות דף יג: ד"ה עוד), הכשרות (פרק י"א, סוף הפתיחה), מורה הנעדר (הערות והוספות אות ד', הע' ד').

1. ויברך דוד (ח"ב סוף סי' קכ"ב) – "בענין האיסור לילך בין שתי נשים נסתפקתי אי מחוייב לחנך את הקטנים בכל זה, ובפרט קטן שלא למד עדיין דלא שייך אצלו משום ששוכח לימודו".

קשה לשכחה: ציורים

א] מי שאינו חוזר על תלמודו תמיד.
 ב] גאווה.
 ג] כעס.
 ד] דאגה.
 ה] המרבה סעודתו בכל מקום.
 ו] המכניס לראשו דברים בטלים.
 ז] מי שאינו עומד בפני רבו.
 ח] מי שאינו נזהר ליטול ידיו.
 ט] האוכל ממה שאכל עכבר או חתול.
 י] האוכל לב: של בהמה או של חיה.
 יא] האוכל לב של עוף.
 יב] האוכל מוח.
 יג] האוכל כבד (liver).
 יד] הרגיל בזיתים (olives).
 א. הגדר של "רגילות".
 ב. כבושים, מלוחים, מבושלים.
 ג. לאכול זיתים עם שמן זית.
 טו] השותה מים של שיורי רחיצה.
 טז] הרוחץ במים הנותרים מן השתיה.

יז] הרוחץ רגליו זו על גב זו.
 יח] המניח מלבושיו תחת מראשותיו.
 יט] המזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד.
 כ] המספר עם אשה בשוק.
 כא] המסתכל לזכר ונקבה בשעת תשמיש.
 כב] המחליף סנדל של שמאל לימין.
 כג] הלובש בגד מהופך.
 כד] התופר בגדיו עליו כשהוא לבוש.
 כה] האוכל חלב טמאה.
 כו] הלובש שני מלבושים יחד.
 כז] המנגב ידיו בחלוקו.
 כח] המניח ספר פתוח ויוצא.
 א. שלא ילך אדם "לחוץ" ויניח הספר פתוח.
 ב. שלא ילך אדם לחוץ ויניח "הספר" פתוח.
 ג. שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר "פתוח".
 כט] הנוטל צפרניו שתיים זו אחר זו.
 ל] הקץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד.
 לא] המסתכל בפני אדם הכועס.
 לב] המסתכל בפני נדה.

לג] המסתכל בפני רשע.
 לד] העומדים באויר מגדל בבל.
 לה] הלומד שלא לשמה.
 לו] הנוטל שוחד.
 לז] האומר שמועה זו נאה, וזו אינה נאה.
 לח] המתעסק בצרכי צבור.
 לט] הישן בבית המדרש.
 מ] השרוי בלא אשה.
 מא] הישן בנעלים.
 מב] האוכל קצוות הלחם.
 מג] הרגיל באגוזים.
 מד] פת שעורים.
 מה] המבזה הוראת חכמים.
 מו] חביתה עם מלח.
 מז] שתיית מים מרובים.
 מח] לאכול בכלים שבורים.
 מט] הקורא בלחש.
 נ] צער.
 נא] הישן עם בגדים.

א] מי שאינו חוזר על תלמודו תמיד.

א. מקור.

1. עירובין (דף נד.) – "ואמר ר"א מאי דכתיב לחת אבן, אם אדם משים עצמו את לחייו כאבן זו, שאינה נמחית תלמודו מתקיים בידו, ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו".
2. עירובין (דף נד:) – "אמר רב שיזבי משום רבי אלעזר בן עזריה: מאי דכתיב לא יחרך רמיה צידו, לא יחיה ולא יאריך ימים צייד הרמאי. רב ששת אמר: צייד הרמאי יחרוך. כי אתא רב דימי אמר: משל לצייד שצד צפרים, אם ראשון ראשון משבר כנפיו משתמר, ואם לאו אין משתמר. אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא: מאי דכתיב הון מהבל ימעט וקבץ על יד ירבה. אם עושה אדם תורתו חבילות חבילות מתמעט, ואם לאו קובץ על יד ירבה. אמר רבא ידעי רבנן להא מילתא ועברי עלה. אמר רב נחמן בר יצחק: אנא עבדתה, ואיקיים בידאי".
3. רש"י (שם ד"ה צייד) – "צייד רמאי. שמרבה בגירסא ואינו מחזר עליה".
4. רש"י (שם ד"ה אנא) – "אנא עבדתה וקיימתה. לקבוצ על יד, וחזרת עליה עד שהחזקתי בה, ואחר כך חזרתי ושמעתי אחרת".
5. תענית (ריש דף ז:) – "מה שלשה משקין הללו אין נפסלין אלא בהיסח הדעת, אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת".
6. רש"י (שם ד"ה בהיסח) – "בהיסח הדעת. אם אינו מחזירם תמיד".
7. מגילה (דף יח:) – "דברי תורה, דכתיב בהו התעיף עיניך בו ואיננו".
8. רש"י (שם ד"ה התעיף) – "התעיף עיניך בו ואיננו. אם תכפול עיניך ממנה הרי היא משתכחת ממך כהרף עין".
9. ברכות (דף ס.) – "אשרי אדם מפחד תמיד. ההוא בדברי תורה כתיב".
10. רש"י (שם ד"ה בדברי) – "בדברי תורה כתיב. אשרי אדם מפחד תמיד שמא תשתכח ממנו, שמתוך כך הוא מחזיר לשנותם תמיד".
11. אבות דרבי נתן (פרק כ"ד) – "יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנה ולשכחה בשתי שנים. כיצד יושב אדם ששה חדשים ואינו חוזר בה נמצא אומר על טמא טהור ועל טהור טמא. י"ב חודש ואינו חוזר בה נמצא מחליף חכמים זה בזה. י"ח חודש ואינו חוזר בה נמצא משכח ראשי פרקים. כ"ד חודש ואינו חוזר בה נמצא משכח ראשי מסכתותיו. ומתוך שאומר על טמא טהור ועל טהור טמא ומחליף חכמים זה בזה ומשכח ראשי פרקים וראשי מסכתותיו סוף שיושב ודומם. ועליו אמר שלמה על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנהגה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבנים נהרסה (משלי כ"ד ל' ול"א). וכיון שנפל כותלו של כרם מיד חרב כל הכרם כולו".
12. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות א').
13. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ל"א).

ב. מראי מקומות.

1. עי' לקמן "המרבה סעודתו בכל מקום", ורש"י שם.

ב] גאווה.

א. מקור.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, פרק ז') – "כל מי שיש בו גסות הרוח כאלו עובד ע"ז, ותורתו משתכחת".
2. הו"ד בכל בו (סי' קי"ח).
3. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ב').
4. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ל"ב).

ג. כעס.

א. מקור.

1. נדרים (דף כב:) – "כל הכועס ... ר' ירמיה מדיפתי אמר: **משכח תלמודו** ומוסיף טיפשות, שנאמר: כי כעס בחיק כסילים ינוח, וכתוב: וכסיל יפרוש אולת".
- (א) מהרש"א (חידושי אגדות נדרים דף כב: ד"ה משכח) – "משכח תלמודו ומוסיף כו' שנאמר כעס בחיק כסילים גו'. מדת החכמים גם כשכועסים עם חביריהם או תלמידיהם נוהגין לרצות ומעבירין על מדותיהם אבל זה הכסיל אינו נוהג לרצות והכעס מונח זמן רב בחיקו עם חביריו ותלמידיו וע"י זה הוא לומד בד בבד ומטפח כדאמרינן פ"ק דתענית חרב אל הבדים ונואלו כו' וז"ש וכסיל יפרוש אולת שע"י זה שאין לו חבר ותלמיד יפרוש אולת בתורה שאינו מכוין לפרש האמת כמ"ש שם הרבה למדתי מרבתי ויותר מחבירי ויותר מתלמידי כו' וק"ל".
2. פסחים (דף סו:) – "ריש לקיש אמר: כל אדם שכועס, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, ממש. דכתיב: ויקצף משה על פקודי החיל וגו' וכתוב ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה וגו' מכלל דמשה איעלם מיניה. אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו, מאלישע ...".

ב. פוסקים.

1. שער רוח הקודש (יחוד י"ח, עי' פסקי תשובות סי' קנ"ו הע' ל"ג) – "עיקר השכחה היא באה בעבור הכעס".
2. אורחות צדיקים (שער הכעס) – "ואף משכח תלמודו ומוסיף טפשות, שנאמר (קהלת ז ט): 'כי כעס בחיק כסילים ינוח', וכתוב (משלי יג טז): 'וכסיל יפרוש אולת' ... מי לנו גדול ממשנה רבינו, עליו השלום, שכעס בשלושה מקומות ובא לכלל טעות, כמו שנאמר ... מלמד שנשתכחה הלכה ממשנה (ויקרא רבה יג א)".
3. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ג').
4. שמירת הגוף והנפש (סי' רל"ז הע' י"א, סי' רס"ט הע' כ"ט).
5. זכר עשה (פרק ה' סעי' ק"ה).
6. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות כ') – "כל הכועס תלמודו משתכח ממנו".
7. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ל"ג).

ד. דאגה.

א. מקור.

1. סנהדרין (דף כו:) – "אמר עולא: מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה, שנאמר מפר מחשבות ערומים ולא תעשינה ידיהם תושיה. אמר רבה: אם עוסקין לשמה אינה מועלת, שנאמר רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום עצה שיש בה דבר ה' היא תקום לעולם".
 - (א) רש"י (שם ד"ה מחשבה, ד"ה מועלת) – "מחשבה. דאגת הלב על מזונותיו של אדם: מועלת. מהניא לשכח למודו".
 2. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו) – "דאגה משכחת הלימוד (רש"י סנהדרין כ"ו ע"ב)".
 3. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ד').
 4. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ל"ד).
- ב. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט סעי' כ"ט).

ה. המרבה סעודתו בכל מקום.

א. מקור.

1. פסחים (דף מט:) – "תנו רבנן: כל תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום סוף מחריב את ביתו, ומאלמן את אשתו, ומייתם את גוזליו, ותלמודו משתכח ממנו, ומחלוקות רבות באות עליו, ודבריו אינם נשמעים ומחלל שם שמים ושם רבו ושם אביו, וגורם שם רע לו ולבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות".
- (א) רש"י (שם ד"ה ותלמודו) – "ותלמודו משתכח. שאינו עוסק לחזור עליו".
- (ב) מי שאינו חוזר על תלמודו תמיד - עי' לעיל.
2. ר"ח (פסחים דף מט:).
3. רי"ף (פסחים דף טז:) – "ת"ר כל ת"ח המרבה סעודתו בכל מקום ... ותלמודו משתכח מידו".
4. רא"ש (פסחים פרק ג' סי' ט') – "ת"ר ת"ח המרבה סעודתו בכל מקום ... ולמודו משתכח".
5. מאירי (פסחים דף מט:) – "תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום ... ותלמודו משתכח".
6. מהר"ם חלאווה (פסחים דף מט:) – "ות"ח המרבה סעודתו בכל מקום ... ותלמודו משתכח".

7. פסקי רי"ד (פסחים דף מט.).
8. פסקי ריא"ן (פסחים פרק ג' הל' ה' אות ד') – "תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום ... ותלמודו משתכח".
9. מנורת המאור (פרק ה' תלמוד תורה עמ' ש"כ, פרק כ' דרך ארץ עמ' ת"ג) – "וכל תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום ... ותורתו משתכחת מפיו".
10. תשב"ץ (ח"א סי' קמ"ד).
11. יעב"ץ (סידור ח"ב עמ' תתקנ"ג אות ט"ז) – "ותלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום. מחלל שם שמים ותלמודו משתכח וגורם לו רעות רבות".
12. מטה משה (עמוד התורה שער ד' בהנהגת לומדיה ד"ה שנו) – "כל המרבה סעודתו בכל מקום ... ותלמודו משתכח".
13. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ה').
14. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ל"ה).

ו] המכניס לראשו דברים בטלים.

א. מקור.

1. שיר השירים רבה (פרק א' פסוק שמן תורק שמך) – "מה השמן הזה כוס מלא שמן בידך ונפל לתוכו טיפה של מים ויצאת כנגדה טיפה של שמן, כך אם נכנס דבר של תורה ללב יצא כנגדו דבר של ליצנות, נכנס ללב דבר של ליצנות יצא כנגדו דבר של תורה".
2. ילקוט שמעוני (שיר השירים רמז תתקפ"א ד"ה לריח) – "ד"א למה נמשלו בשמן אם יתן קורטוב מים בתוך חבית של שמן קורטוב [שמן] יוצא כנגדו, כך מי שהוא מלא חכמה הכניס דברי בטלה דברי תורה יוצאים לפי מה שהוא".
3. נפש חיים (פאלאג'י, מערכת ש' אות נ"א) – "ומצינו עוד סיבות אחרות לשכחה ... ו' השומע דברים בטלים יסובבהו השכחה, מורינו הרב מרן החבי"ב בספרו דינא דחיי בלאוין י"ג דיו"ד ע"ב".
4. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ו').
5. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ל"ו).

ב. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט סעי' י"ד).

1. ס' חסידים (סי' תתר"ח) – "אחד שאל מחכם אמר עכברים אכלו מלחמי אם אוכל לאכול מן הלחם אמר ולמה לא תאכל א"ל פן אשכח תלמודי ואני נזהר מלאכול מכל מה שמשכח התלמוד ועתה אני רעב. א"ל החכם אינך חייב עד שישב ויסירם מלבו ואני רואה שאינך עוסק בתורה ואתה פנוי והיית יכול לעסוק וכל היום אתה בטל מדברי תורה והולך אתה עם עמי הארץ לשמוע דברים בטלים מוטב היה לך שלא היית נזהר מדברים המשכחים כדי שהיית שוכח דברים בטלים שאתה עוסק בהם".

ז] מי שאינו עומד בפני רבו.

א. מקור.

1. קידושין (דף לג:) – "אמר ר' אלעזר: כל ת"ח שאין עומד מפני רבו נקרא רשע, ואינו מאריך ימים, ותלמודו משתכח, שנאמר: וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מלפני האלהים".
2. בה"ג (סי' מ"ד, סי' ע"ו) – "וכל תלמיד שאינו עומד מפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו משתכח ממנו".
3. רי"ף (קידושין דף יד.) – "אמר ר' אלעזר כל ת"ח שאינו עומד בפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו משתכח".
4. רא"ש (קידושין פרק א' סי' נ"ה) – "אמר ר"א כל ת"ח שאינו עומד בפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו משתכח".
5. יראים (מצוה רל"ג).
6. ב"י (יו"ד סי' רמ"ב ס"ק י"ח).
7. ים של שלמה (קידושין פרק א' סי' ע"א).
8. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ז').
9. שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ח סעי' ג').
10. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ל"ז).

ח] מי שאינו נזהר ליטול ידיו בדברים הצריכים נטילה.

א. מקור.

1. מחבר (או"ח סי' ד' סעי' י"ח) – "ומי שעשה אחת מכל אלו ולא נטל, אם תלמיד חכם הוא, תלמודו משתכח; ואם אינו תלמיד חכם, יוצא מדעתו".
- א (תו"א) (קובץ אגרות ח"א אגרת ד', קובץ שמוש חכמים עמ' ו', מעשה איש ח"ב סוף עמ' קמ"ט [לשונו מובא לקמן]) – "כן צריכים לתת לב להזהר ממפסידים טבעים וסגולים, מן הסגולים שלא להקל בנט"י המבוארים בשו"ע, ומאד החמירו בזה כמבואר בשו"ע או"ח סי' ד' ומן דקדוק ההלכה שלא יהא חציצה ושתיה' הנטילה למעלה מקשרי אצבעות וזהו בכלל טהרה המביאה לידי קדושה".
2. כה"ח (פלאג'י, סי' ח' ס"ק ל"ד) – "הא דאמרן דמי שעשה אחת מכל אלה אם ת"ח הוא תלמודו משתכח ואם אינו ת"ח יוצא מדעתו. ... ופשוטן של דברים הוא כי מי שעושה אחת מכל אלו ראוי להשכח תלמודו כשלא נטל ידיו יען כי התורה אינה נקנית אלא בטהרה ובקדושה וכל עוד טומאתו בו התורה פורחת ממנו".
3. רות חיים (ח"ב דף ק"ס-ד' ד"ה והנה) – "מי שאינו נוטל ידיו מאלו הדברים הנזכרים בש"ע שוכח תלמודו והשוכח תלמודו מתחייב בנפשו".

- (א) י"א שאין איסור בדבר - ע"י לעיל.
 4. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"ב בן הקנה ח"א עמ' קנ"א-ב) – "ואלו הן הדברים הקשים לשכחה דברים צריכין נט"י אם אינו נוטל ידיו תורתו מסתלקת ממנו כמבואר בש"ע או"ח סי' ד".
 5. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אהר"ה).
 6. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ה') – "מי שאינו נזהר ליטול ידיו בדברים הצריכים נטילה. אם ת"ח הוא תלמודו משתכח ממנו שו"ע או"ח סי' ד' סי"ח והוא ברייתא במחזור ויטרי ריש מס' סופרים וסוף מס' כלה ע"ש קצת שינויים".
 7. זכר עשה (פרק ח' סעי' ר"א).
 8. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות כ"א).
 9. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ל"ח).

ב. שלא ילבש בגד קצר באופן שיש חשש שיגע במקומות המכוסים.

1. חזו"א (מעשה איש ח"ב סוף עמ' קמ"ט) – "צריכים לתת לב להזהר ממפסידים טבעיים וסגוליים. מן הסגוליים - שלא להקל בנטילת ידים, ומאד החמירו בזה 'קובץ אגרות' ח"א סי' ד'. היה אומר, שמאחר שמבואר (בשו"ע או"ח סי' ד'), דת"ח שאינו נוטל ידיו כשצריך, תלמודו משתכח, לכן מי שאינו נזהר בזה עובר בלאו דהשמר פן תשכח (ס' תשובות והנהגות ח"א סי' ג'). מספר הרב מאיר מונק: כשהיינו ילדים ב'חדר', כמדומה בכתה ו', הלכנו עם המלמד הרב נחום גולדשמיד אל החזו"א, ובחן אותנו. לאחר ה'בחינה', כשעמדנו ללכת, אמר לנו: ברצוני לומר לכם דבר מה. וכך אמר: **צריך ליזהר שלא לגעת במקומות המכוסים שבגוף, ללא נטילת ידים, שכן הדבר גורם לשכחת התורה.** הגאון ר' אליעזר שלזינגר שליט"א היה הולך בצעירותו עם חולצה קצרה. כשהגיע לדבר עם רבינו בלימוד, העיר לו על כך. ושאל השואל: האם אסור ללכת כך. והשיב רבינו: מותר, אבל קשה להישמר בשעת הלימוד שלא ליגע במקומות המכוסים. מספר הגרי"מ זכריש: הייתי אצל החזו"א, והיה נוכח במקום ילד כבן ו' - ז', שהלך עם מכנסיים וגרביים קצרים. אמר רבינו לילד: תלך הביתה ותגיד לאמך שתקנה לך מכנסיים ארוכים. מעשה שהיה בשני בני תורה שישבו אצל רבינו והיו עסוקים בדברי תורה. לפתע החוויר רבינו בצורה מבהילה. מבלי המתן פנו כל אחד מהם בריצה, זה אל עבר כוס מים והשני אל עבר 'גלולה' כדי להגישם אל רבינו. רבינו סימן להם בידיו כי לא לאלו זקוק הוא עתה... אין זו תעוקת לב... מיד שמו לבם לכך, שרבינו הבחין במגע ידו של אחד מהם למעלה ממרפקו... (ס' 'ברכת מרדכי' עה"ת פ' שמיני עמ' ל"א). מעיד הגר"י רוזנטל שליט"א: נסעתי עמו לים, ובחזרה היינו אמורים לדבר בדברי תורה באוטובוס. לפני עזיבתו את הים ביקש שאביא לו ספל לנטילת ידים (כנראה שמשום נגיעה במקומות המכוסים עשה כן, לפני שהולך לשוחח בד"ת).
 2. הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק א' אות ח') – "מכסה תמיד את כל זרועו (בשרוול) עד פרקי ידיו. עיקר הדין של כיסוי הגוף הוא בשו"ע ומ"ב סי' ב' ובשונה הלכות סי' ב' ד' - שהוא בידו עד המרפק, אבל ברמב"ם פ"ה מדעות ה"ט כתב - עד ראשי אצבעותיו. ועי' יומא ע"ב ב' לגבי בגדי כהונה שמגיעים עד פיסת היד. כמה פעמים כשראה את בני ביתו או נכדיו מגלים זרועם מעל למרפק הוכיח אותם על כך, ואף אמר **שיש להם לכסות עד פרק היד.** ואמר שהזמן בזה הוא מגיל שהילד לומד חומש צריך לכסות את המרפק כדי שלא יגע שם. ובשנים האחרונות מרן מעיר ומעורר למתדפקים על דלתותיו שלא יגלו זרועותיהם, גם אם אינם בני תורה. ואף לתשב"ר פחות מ"ג אם נכנסים וזרועותיהם מגולות, מזרזם בחיבות לכסות עד פרק היד. ותחת אחד השיחים אמר מדוע מזרז על זה כל כך, **משום שהרבה ממה שקשה הלימוד והזיכרון נחלש, כי נוגעים בלא משים מעל המרפק,** ולכן גם התפילה לא מקובלת, לכך מעיר על זה, וכע"ז כמעט מפורש באגרות חזו"א (ח"א איגרת ד').
 עי' הגר"ח זצ"ל (דברי שי"ח גליון ש"ע עמ' א', פר' שמות שנת תש"פ) – "מקפיד מאד על שרוולים ארוכים טענתו שיש שכחת התורה מפני זה. וכמו שאמרו חז"ל מה הטעם שנולד עם שליא שלא יהיה ערום ק"ו כשיוצא מרחם אמו לא יהיה ערום ואומר שכך ראוי מיום שנולד גם לענין כיפה ... וכן לענין השרוולים חוזר ואומר שיהיה לך כסף לקנות שרוולים".

ט] האוכל ממה שאכל עכבר, וממה שאכל חתול.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:), ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ה' אות ל"ז) – "ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד: האוכל ממה שאוכל עכבר וממה שאוכל חתול ...".
 (א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:): – "ת"ר חמשה דברים משכחין את התלמוד, האוכל ממה שעכבר אוכל וממה שחתול אוכל ...".
 (ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד האוכל ממה שאכל עכבר וממה שאכל חתול וכלב".
 (ג) מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ששה דברים משכחין התלמוד. האוכל פת שאכל עכבר ממנו, ופת שאכל חתול וכלב ממנו".
 2. האוכל ממה שאוכל עכבר וממה שאוכל חתול כחדא חשיב להו.
 (א) חק נתן (הוריות ריש דף יג:): – "כתב הב"ש ז"ל אע"ג דאיכא בפרטן ששה דברים, אפשר שהשונה מים של שיירי רחיצה והרוחץ רגליו זו ע"ג זו בחדא חשיב להו, הואיל ושני' איירי מענין רחיצה עכ"ל. ואין נראה דזה משכח מחמת שתיה וזה משכח מחמת רחיצת רגליו זו ע"ג זו ותרתי נינהו, אלא דהאוכל ממה שאוכל העכבר ומה שאוכל חתול חדא חשיב להו, דחתול עצמו אינו משכח אלא מפני שאוכל העכבר, ודו"ק".
 (ב) נשמת חיים (יו"ד סי' צ"ו אות ה' [ד"ה בברייתא], עי' סי' צ"ה אות ה') – "בברייתא דשלהי הוריות [י"ג ב'] במנינו דחמשה דברים משכחין את הלימוד, יפה כתב כבודו (הרב מאיר דן ליפשיץ) דהאוכל ממה שאוכל עכבר וממה שאוכל חתול כחדא חשיב להו, וכדאשכחן בסיומא דהאי ברייתא דחשיב עשרה דברים קשים ללימוד העובר תחת אפסר הגמל וכש"כ תחת גמל עצמו, ופירש"י שם דכחדא חשיב להו, הכי נמי ברישא דברייתא דחשיב האוכל ממה שאוכל חתול וכ"ש ממה שאוכל עכבר, וכמו שאמר ר' אלעזר

לתלמידיו שם ע"א ומה האוכל ממה שעכבר אוכל משכח עכבר עצמו על אחת כמה וכמה, ומטעם זה כחדא חשיב להו. ולא כהבאר שבע".

(ג) שלמת חיים (ח"א סי' י', א"נ סי' ת"ק, א"נ סי' תתע"א, דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ד) – "ובברייתא דחשיב חמשה דברים והם ששה, נראה האוכל ממה שאכל עכבר וחתול לאחד".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות נ"ח) – "צריך אדם ליזהר מדברים המשכחים את הלימוד, כדאיתא בהוריות פרק כהן משוח ת"ר: חמשה דברים משכחים את הלימוד, האוכל ממה שאכל עכבר, וממה שאכל חתול ...".
 2. יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
 3. רע"א (או"ח סי' ב' על מג"א ס"ק ג').
 4. גלין מהרש"א (יו"ד סי' רמ"ו על סעי' כ"ב) – "סוף הוריות י"ג ע"ב חמשה דברים משכחים את הלימוד, האוכל ממה שאכל עכבר, ומה שאכל חתול".
 5. קיצור שו"ע (סי' ל"ב סעי' ט') – "לא יאכל ממקום שאכל עכבר או חתול שגם כן קשה לשכחה".
 6. יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק א') – לשונו מובא לקמן.
 7. זבחי צדק (ס"ק קי"ג).
 8. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "לא יאכל ממה שאכל עכבר וממה שאכל חתול".
 9. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"א-ב') – "ועיין בסוף מסכת הוריות חמשת דברים משכחים תלימוד האוכל ממה שאכל עכבר וחתול".
 10. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "כן האוכל ממה שהעכבר או חתול אוכל".
 11. אפיקי מגנים (סוף סי' קנ"ו).
 12. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט).
 13. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
 14. שלחן חי (סי' ע"ו).
 15. יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח') – "כלל העולה שאין שום איסור באכילת המאכל שאכלו ממנו חתול או עכבר. אלא שיותר טוב לחוש למ"ש חז"ל שהאוכל מזה בא לידי שכחה ... ונכון לתת המאכל הזה לנקבות שאינם מחוייבות בד"ת".
 16. הגר"ח ק"צ (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט').
 17. אמרי צבי (סי' קל"ו אות א').
 18. שמירת הגוף והנפש (סי' ט"ז סעי' א').
 19. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' קט"ז סעי' י') – "אין איסור לאכול ממאכל שאכל ממנו חתול או עכבר, אלא שיש לחוש שמביא לידי שכחה. ולכן טוב ליתן המאכל לנשים אחר שאינן חייבות בלימוד תורה".
 20. כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' כ' סעי' כ"א).
 21. זכר עשה (פרק ו' סעי' קט"ז).
 22. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ב').
- (א) הערתי במה שכתב הפוסקים בסי' ס"ט סעי' א', לענין הדחה קודם מליחה. שאם אכל חתול קצת מהחתיכה, יש מחלוקת אם צריך עוד הדחה [ע"ש לשיטות ומראי מקומות]. ולא העיר שם על החסרון של קשה לשכחה. וצ"ע.

ג. מאכל שאכל ממנו כלב.

1. מחמיר.
- (א) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחים התלמוד האוכל ממה שאכל עכבר וממה שאכל חתול וכלב".
- (ב) מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ) – "ששה דברים משכחים התלמוד. האוכל פת שאכל עכבר ממנו, ופת שאכל חתול וכלב ממנו".
- (ג) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"א-ב') – "ובחופת אלי' בר"ח מוסיף גם כלב".
- (ד) עי' יביע אומר (יו"ד ח"ב סי' ח' אות י') – "ובחופת אליהו רבה שבסו"ס ראשית חכמה (שער ו) הוסיף, האוכל ממה שאכל כלב. וע' בזבחי צדק (קטז, ס"ק קיג) שאנו אין לנו אלא דברי הגמרא. ע"ש. אבל נראה שטוב לחוש גם לזה, דלא גרע ממה שהוסיפו האחרונים ע"פ הקבלה, שלא לאכול מוח וכבד שאף הם מביאים לידי שכחה. וכנ"ל (אות ג). וע"כ דבש"ס נקט מה שמשכח ביותר ובריא היזקא. אבל הני אינם חמורים כ"כ. וק"ל".
- (ה) הגר"ח ק"צ (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט', עי' הוספות ותיקונים).
- (ו) עי' כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' כ"ב סעי' כ"ג) – "נכון לחוש".
- (ז) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ב', הע' ג').
- (ח) פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ע"א).
2. מיקל.
- (א) זבחי צדק (ס"ק קי"ג) – "... חופת אליהו והוסיף בה עוד ואנו אין לנו אלא דברי הגמרא".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ט"ז סעי' א').

ד. השיעור שצריך להזהר.

1. כל המאכל.

- (א) לקט יושר (יו"ד עמ' ו' ענין ג') – "בשר שאכל ממנו חתול שקו' קץ, לא רצה לאכול מאותו החתיכה, וכן ככר ופשטידא. וחתיכת בשר יבש שאכל ממנו עכבר אינו מאכיל לבניו **אפי' היה הככר גדול**. אבל דגים הנקרשים שקו' זולץ ב"ש, אם אכל עכבר מחתיכה זו אפ"ה אכל מחתיכה אחרת".
- (ב) יוסף אומץ (עמ' רע"ג) – "ומה שכששאל עכבר וחתול ממנו שרגילין לחתוך מקום נשיכתן ולאכול השאר לא ידעתי אם הוא קבלה מקדמונים שזה פירוש מה שכתוב בגמרא כנ"ל או אם אין חותכין רק מכח נקיות ומאיסות ואינם רוצים לעשות תיקון ללימוד, לכן שומר תורתו ירחק מכל החתיכה שאכל העכבר או חתול ממנה".
- (ג) דברי חיים (יו"ד ח"ב סי' ס' ד"ה גס) – "גם מה ששאל אודות מאכל שאכל ממנו עכבר הנה לפי פשוט הסוגיא [הוריות י"ג ע"ב] נראה דכל המאכל מביא לידי שכחה".
- (ד) פסקי תשובה (ח"א סי' מ') – "דברי חיים".
- (ה) יגל יעקב (ח"א או"ח סי' ס"ג ד"ה ובמה) – "ד"ח".
- (ו) דרכ"ת (ס"ק ס"א ד"ה ועיין) – "דברי חיים".
- (ז) עי' שמירת הנפש (הע' קע"ח) – "דברי חיים ... וצע"ק".
- (ח) מקדשי השם (ח"ב סוף סי' נ"א) – "הדברי חיים".
- (ט) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "תשו' ד"ח".
- (י) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "דברי חיים".
- (יא) עי' הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט' ד"ה ובס') – "ולפי הלשון בחופת אליהו רבה פשוט דכל הפת אסור".

2. יחתוך רק מקום נשיכתם.

- (א) עיני שמואל (הוריות דף יג:) – "הנה משמעות הלשון דווקא שאוכל מאותו מקום עצמו שאכל העכבר, אבל אם חותך מאותו מקום שאכל העכבר, מותר לאכול המותר ואין בו חשש, וכן נהגו העולם. ואם כי **דבר זה פשוט** הוא, הוצרכתי לכתוב זאת להוציא מלב איש אחד שהחמיר בזה, ואמר דאף מן המותר אין לאכול, וכל שנגע עכבר באכילת פיו באיזה פת אסור לאכול מאותו פת, **והוא שטות גדול**. וכדמות ראייה נ"ל להביא לזה מהא דאמרין בסוכה (לו:), אתמר אתרוג שנקבוהו העכברים, אמר רב אין זה הדר וכו' אלא לרב קשיא, א"ל רב שאני עכברים דמאיסי, א"ד אמר רב זה הדר, דהא ר"ח מטביל בה ונפיק ע"ש. ומשמע דגם ל"א זולת הטעם דמאוס היה מותר. ומעתה ק' למ"ד בדף לה. הטעם דפסול אתרוג של ערלה, משום דאין בו היתר אכילה, א"כ גם בזה כיון שאסרו חכמים לאכול מאכילת עכבר שוב אין לך בו היתר אכילה. א"ו כיון דאיירי ביו"ט שני דחסר כשר, ויכול לחתוך ממנו מותר באכילה. ואם כי יש לדחות ראייה זו, פוק חזי מה עמא דבר".
- (ב) דברי מלכיאל (ח"ד סי' א' ד"ה ובסוכה) – "ועכצ"ל שהיה חותך מקום נשיכת העכבר. דהא בלא"ה אסור לאכול מקום נשיכתם מפני שמשכח כדאיתא שילהי הוריות. ועוברים בזה על פן תשכח ע' מנחות (דף צ"ט). וכ"כ הט"ז סימן תרמ"ט דלכ"ע צריך לחתוך מקום נשיכתם. והפלוגתא הוא רק על שאר האתרוג ע"ש".
- (ג) מילי דאבות (ח"ה יו"ד סוף סי' ח') – "אבל אם אוכל מככר שנשך ממנו ונשאר מן הככר וקולף האדם מקום נשיכתו ודאי אין בו משום שכחה וזה מעשה בכל יום ומעולם לא שמענו שהעולם נזהר שלא לאכול עוד ממנו כלל".
- (ד) משנה הלכות (ח"ג סוף סי' ס"א) – "ומה שהעיר כת"ה דאי נימא דאפי' שאכל ממנו ככר נמי קשה לשכחה א"כ לית לן שיעורא עד כמה, יפה העיר בזה וכבר מצאתי פירושים שונים בזה יש מפרשים שכל אותו הככר או המאכל שאכל ממנו העכבר וי"מ שרק אותו המקום שנשך קשה לשכחה ואם חותכין מקום הנשך לחוד השאר אין בה משום שכחה וכן קבלתי אני ומלתא דמסתבר הוא לענ"ד".
- (ה) הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות כ') – "מאכל שאכל ממנו חתול נאסר רק מקום החתך".
- (ו) עי' זכר עשה (פרק ו' סעי' קט"ז) – "יחתכו את אותו מקום, ושאר המאכל ראוי לאכילה לכתחילה. והמחמיר תבא עליו ברכה".
3. במקום צורך יש להקל.
- (א) הליכות עולם (ח"ז עמ' רי"ז אות ט"ו, עי' בייע אומר יו"ד ח"ב סי' ח' אות ח') – "מאכל, כגון ככר לחם, שאכל ממנו עכבר או חתול, האוכל אותו בא לידי שכחה, ולכן יקלף ויחתוך מקום נשיכתם, וישליכהו, ושאר המאכל מותר. ויש שנמנעים לאכול המאכל (הככר) ההוא כולו, ובמקום צורך יש לסמוך על המתירים".
- (ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' קט"ז סעי' ל"ד) – "מאכל, כגון ככר לחם, שאכל ממנו עכבר או חתול, האוכל אותו בא לידי שכחה, ולכן יקלף ויחתוך מקום נשיכתם, וישליכהו, ושאר המאכל מותר. ויש שנמנעים לאכול המאכל (הככר) ההוא כולו, ובמקום צורך יש לסמוך על המתירים".
4. מראי מקומות – ילקוט אברהם (השמטה ליו"ד סי' קט"ז, קכ"ד-ב' אות ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' ט"ז סעי' ב'), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' כ' סעי' כ"א), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ב'), פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות א').
- (א) יד חנוך (סי' ל"ז) – "אשר שאלת באותה שאמרו (הוריות דף י"ג ע"ב) האוכל ממה שאכל העכבר משכח, אם אכלו העכברים מככר גדול איך יעשה, אי כולו נקרא ממה שאכל עכבר, או סגי בחתוך סביבות אותו מקום: תשובה. הנה בש"ס פרק לולב וערבה (סוכה דף ל"ו ע"ב) אמרין אתרוג שנקבוהו עכברים וכו' רבי חנינא מטביל ביה כו', וכתב הרמ"א סי' תרמ"ט (סעיף ה') אתרוג שאכלו ממנו עכברים לא יטלנו משום מיאוס עד שיסיר ויחתוך מקום ניקור העכברים, עכ"ל: (השאר חסר מן התשובה)".
- (ב) באר משה (ח"ח סי' קי"ג) – "והמיקל לאכול אחר ריחוק ג' אצבעות ממקום אכילת העכבר לא הפסיד ויש לו על מה לסמוך. אבל עכ"פ נכון שירחק כרוחב ג' אצבעות ממקום האכילת העכבר סביב ויחתוך ממנו והנשאר יאכל".

1. מראי מקומות – יד חנוך (סי' ל"ז, לשונו מובא לעיל), עיני שמואל (הוריות דף יג:), לשונו מובא לעיל), דברי מלכיאל (ח"ד סי' א' ד"ה ובסוכה, לשונו מובא לעיל).
- (א) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ח') – "וחזיתיה לה' ילקוט אברהם הנ"ל בהשמטות (דקכ"ד סע"ב), שהביא בשם הרב מילי דחסידותא שכ' שאין לחוש בכל המאכל. וכ' להביא ראיה לזה מהגמ' (סוכה לו:), אתרוג שנקבוהו עכברים, אמר רב אין זה הדר. איני והא ר' חנינא מטביל ביה ונפיק ביה. ופרש"י מטביל ביה, אוכל מקצתו. ויש לדחות דהכא ארז"ל אתרוג שנקבוהו, ולא שנקבוהו. דאל"כ קשה על ר"ח שהיאך אכל מאתרוג זה, היפך הברייתא דהוריות (יג:), שמביא לידי שכחה. ע"כ. ובגמרא דבריו נתפס, שמבואר שהבין דר"ח אכל מאתרוג שנקבוהו עכברים. והוא טעות גמור, במח"כ, כי פשוט לכל בר בי רב, שטבל באתרוג כשר ויצא י"ח אח"ז באתרוג החסר. ותו לא מיד. ועוד יש לתמוה עליו, כי אעיקרא מאי ק"ל, והלא לה' מילי דחסידותא י"ל בפשוטו שאכל מצד השני. והנה לפי הנראה כי בתחלת דבריו כיון להביא ראיה שהיאך היה יוצא בו י"ח, והרי אסור לאכלו מטעם שגורם לשכחה. א"ו שיותר לאכול השאר. וכיו"ב כ' בשו"ת דברי מלכיאל ח"ד ... (ומשמע שגם הוא סובר דר"ח אכל מאתרוג שנקבוהו העכברים. וליתא.) ולפי האמור לעיל שאין כאן איסור ממש, רק דרך עצה טובה שכדאי שלא לאכול ממנו משום שכחה. אין מכאן ראיה כלל. דאכתי שפיר חזי לאכילה וקרינא ביה לכם. ומכ"ש שיש מקום לומר שבדבר האסור רק משום סכנה לא נפיק מתורת לכם. וכמו שצייד דמתחלה בשו"ת עין יצחק (חאו"ח ר"ס כד). אך שם (באות ד) מסיק דלא חשיב לכם. וע"ע בשו"ת בנין עולם (סי' לב). ובהגהות חשק שלמה (סוכה מט:). ע"ש. ועכ"פ אין לזה שייכות לנ"ד. הואיל ואין כאן איסור מן הדין. וכן משמע מד' ה' יוסף אומץ, שמסופק אם המנהג בזה שלא לחוש למ"ש בגמ' בזה. כנ"ל. ואם היה בזה איסור, ודאי שהיו חוששים. ולא משוינן כ"ע לטועים. ודו"ק".
- (ב) האם דברים שקשה לשכחה אסור מדינא או רק הנהגה - עי' לעיל.

ו. כשאכלו מתוך שקית סוכר או קמח וקטניות וכדו'.

1. מיקל, לא נאסר כולו.
- (א) חזו"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט', הגר"ח"ק זצ"ל הג"ה לשמירת הגוף והנפש סי' ט"ז על סעי' ג', ארחות רבנו דפו"ח ח"ד עמ' קמ"ב אות ה') – "כשנשך עכבר בשק מלא קמח הורה מרן החזו"א זצ"ל להוריד המקום שאכל והשאר מותר".
- (ב) משנה הלכות (ח"ג סוף סי' ס"א) – "ועכ"פ יותר מכל הככר או המאכל שאכל לא בעינן אף שאכל משק מלא ככרות וכן חטין שאכל מהן לענ"ד לא נאסרו רק אותן החטין שאכלם אם אפשר להתברר ואם לאו ודאי דבטל חד בתרי לבד מחטין לפסח שמחמירין מטעמים אחרים ובשק מלא קמח נמי לענ"ד לא נאסר רק מקום שאכל אף שיש מפרשים בקמח כל השק כולה ולענ"ד כמו שכתבתי".
- (ג) הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט') – "מיהו בשק מלא חטים ועכברים נשכו מקצתו פשוט דבהשאר אין שום חשש דומיא דחתיכות דגים שהתיר התה"ד, ונראה דה"ה שק מלא קמח אין על השאר חשש ועי' מ"ב סי' תס"ו סקי"ח וכן שמעתי בשם מרן החזו"א זצ"ל".
- (ד) שבט הקהתי (ח"א סי' שע"א) – "עכברים שאכלו מהסוכר מותר לאכול הנשאר".
- (ה) שמירת הגוף והנפש (סי' ט"ז סעי' ג').
- (ו) זכר עשה (פרק ו' סעי' קי"ז).
- (ז) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ג').
- (ח) כל המקילים לעיל [עיני שמואל, דברי מלכיאל, מילי דאבות, משנה הלכות, הגריש"א זצ"ל] שבמאכל מספיק לחתוך אותו המקום שאינו חתיכה אחת וכ"ש בסוכר וכדו' [שארין הכל מחובר] - כדאי' בשמירת הגוף והנפש (סי' ט"ז הע' ה').
2. מראי מקומות.
- (א) מקדשי השם (ח"ב סוף סי' נ"א) – "מסופק כעת אשר בעתים הללו לגודל יקר המציאות וחשיבות הקמח ופעמים הרבה העכברים מצויים במקום הקמח ואוכלים ממנו הרבה פעמים, ומרן הדברי חיים זי"ע פסק שלאכול ממה ששייר העכבר הוי בכלל איסור לכל המאכל, והנה הדרכי תשובה (סימן פ"ד סק"ס) מביא הצמח צדק החדש דכל הקמח מקרי פרי אחד, ומביא הדרכי תשובה זי"ע לזה ראיה נכונה ואיני יודע איך לנהוג בזה ואם נאמר דהוי רק כפרי אחד לקולא שם לקולא וכאן לקולא זה צ"ע".
- ז. משקיף.
1. מחמיר.
- (א) יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק א') – "ס"א ועכשיו שאין נחשים מצויים בינינו מותר מיהו צריך לזהר גם עכשיו משום שמא שתה מהם עכבר או חתול וישכח תלמודו כדאמר' בפ"ג דהוריות ד"ג ע"כ בכלל חמשה דברים המשכחים את הלימוד הוא האוכל ממה שאכל עכבר וממה שאכל חתול ע"ש ומה לי אוכל ומ"ל משקה דא ודא חדא ותו דבכלל ה' דברים המשכחים את הלימוד בכלל תני בהדיהו והשותה מים של שיורי רחיצה ק"ו הדברים השותה מים ששיירו ממה ששתה מהם עכבר או חתול דאיכא נמי משום אל תשקצו את נפשותיכם וכמ"ל בס"ו ...".
2. מראי מקומות – הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות ט', "וצ"ע"), שמירת הגוף והנפש (סי' ט"ז סעי' ד'), זכר עשה (פרק ו' סעי' קי"ח).

ח. מראי מקומות – פרי חיים (סופר, סי' כ"ה).

1. שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... האוכל פת שאכל ממנו עכבר ופת שאכל ממנו חתול".

י. האוכל לב: של בהמה, או של חיה.

א. הוריות (דף יג:), ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ה' אות ל"ז) – "ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והאוכל לב של בהמה".

1. ראשונים.

(א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:): – "ת"ר חמשה דברים משכחין את התלמוד ... והאוכל לב שלבהמה".

(ב) מאירי (הוריות דף יג:): – "וכן לשמור עצמו מהדברים המשכחים **והמטמטמים את הלב כלב בהמה** וזיתים מלוחים וכיוצא".

(ג) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והאוכל לב בהמה".

(ד) מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז).

2. פוסקים – של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות נ"ח, לשונו מובא לקמן), יוסף אומץ (עמ' רע"ג), מג"א (סי' ק"ע ס"ק י"ט, לשונו מובא לקמן), לחם הפנים (סי' ע"ב ס"ק ג'), פר"ח (יו"ד סי' ע"ב ס"ק ב', לשונו מובא לקמן), א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ד, לשונו מובא לקמן), חגורת שמואל (סי' ע"ב ס"ק י"ד, לשונו מובא לקמן), בינת יששכר (דרך בינה ד"ה עוד), הג' רע"א (או"ח סי' ב' על מג"א

ס"ק ג', לשונו מובא לקמן), באה"ט (יו"ד סי' ע"ב ס"ק א', לשונו מובא לקמן), חסד לאלפים (או"ח סי' קנ"ז ס"ק ו'), גליון מהרש"א

(יו"ד סי' רמ"ו על סעי' כ"ב, לשונו מובא לקמן), מגן גבורים (סי' ק"ע אלף המגן סוף ס"ק י"ד, לשונו מובא לקמן), שלחן שלמה

(סי' ע' סעי' ו', לשונו מובא לקמן), זבחי צדק (סי' קט"ז ס"ק פ"ט, ס"ק קי"ג, סי' ע"ב ס"ק ד'), מ"ב (סי' ק"ע ס"ק מ"ה, נדחי

ישראל פרק ל"ב אות ד', לשונו מובא לקמן), ערה"ש (יו"ד סי' ע"ב סעי' א', או"ח סי' ב' סעי' ה', סי' ק"ע סעי' ט"ו, לשונו מובא לקמן), בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א, פר' פנחס אות י"ז), לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א דף ק"ו-ב', א"נ

ח"א עמ' קנ"א-ב'), פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א'), אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו), שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט), כה"ח

(יו"ד סי' קט"ז ס"ק קמ"ו, ס"ק קס"ח), מאסף כל המחנוות (סי' ב' ס"ק י"ב), עצי העולה (מליחה כלל י"ד סעי' ב'), הגר"ח (ק"צ"ל

(ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י'), הליכות עולם (ח"ו עמ' קנ"ו), בירור הלכה (תנינא או"ח ח"א סי' ק"ע), ילקוט

יוסף (סי' ע"ב סעי' ו'), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח ד"ה הצריך), הכשרות (פרק י"ח סעי' ל"א), כשרות השלחן (בדיני או"ח

עמ' נ' סעי' ס'), זכר עשה (פרק ו' סעי' ק"כ), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ד').

3. מראי מקומות – יש"ש (או"ח סי' כ"ח ס"ק י"א, עי' הג"ה שם, "רק פלא מדוע לא כתבו דקשה לשכחה כדאיתא בהוריות"), בית

הלל (סי' ע"ב, הו"ד בבאה"ט שם ס"ק א', "המנהג פשוט ... ולב בהמה חותכין ומולחין ומבשלין כשאר בשר").

ב. שומן הלב.

1. מיקל – לקט יושר (יו"ד עמ' ו' ענין ב', "והיה אוכל [בתבשיל] מן שמן הלב של שור שקו' בל"א הערץ שמאלץ").

ג. לב של חיה.

1. חיה בכלל בהמה.

(א) שו"ע האריז"ל (דברים השייכים בסעודה סעי' ט', ס' נגיד ומצוה דף י"ח ע"ב) – לשונו מובא לקמן.

(ב) הגר"ח וויטאל (זצ"ל (שער המצות סוף פר' וילך) – לשונו מובא לקמן.

(ג) מזמור לדוד (סוף הסי') – לשונו מובא לקמן.

(ד) מג"א (סי' ק"ע ס"ק י"ט) – לשונו מובא לקמן.

(ה) א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ד) – לשונו מובא לקמן.

(ו) הגר"ח פלאג"י (יפה ללב ח"ג יו"ד סי' מ', כף החיים סי' כ"ד אות מ"ה).

(ז) באה"ט (או"ח סי' ק"ע ס"ק ו').

(ח) חסד לאלפים (או"ח סי' קנ"ז ס"ק ו').

(ט) מגן גבורים (סי' ק"ע אלף המגן סוף ס"ק י"ד) – לשונו מובא לקמן.

(י) שלחן שלמה (סי' ע' סעי' ו') – לשונו מובא לקמן.

(יא) מ"ב (סי' ק"ע ס"ק מ"ה) – לשונו מובא לקמן.

(יב) ערה"ש (או"ח סי' ק"ע סעי' ט"ו) – לשונו מובא לקמן.

(יג) משמרות שלום (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב') – "ונ"ב אף לב של חיה. דעיין במג"א ...".

(יד) סידור עולת תמיד (בנשמת כל חי הע' א') – לשונו מובא לקמן.

(טו) אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).

(טז) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – לשונו מובא לקמן.

(יז) שלחן חי (סי' ט' אות א') – לשונו מובא לקמן.

(יח) דברי סופרים (סי' ע"ב ס"ק ח') – "וחיה בכלל בהמה".

(יט) עמודי הבית (סי' ע"ב) – לשונו מובא לקמן.

(כ) בירור הלכה (תנינא או"ח ח"א סי' ק"ע) – לשונו מובא לקמן.

(כא) יצחק ירנן (ח"א יו"ד סי' ב') – לשונו מובא לקמן.

(כב) הכשרות (פרק י"ח סעי' ל"א).

(כג) כשרות השלחן (בדיני או"ח עמ' נ' סעי' ס').

(כד) זכר עשה (פרק ו' סעי' ק"כ).

ד. מכירת בשר טחון יחד עם הלב שקשה לשכחה.

1. מראי מקומות – משנה הלכות (ח"ה סי' ק"א, לשונו מובא לקמן).
 (א) אג"מ (מסורת משה ח"ב ענינים שונים אות י"ד, עמ' ש"פ) – "השיב רבינו לגבי מי שמוכר בשר טחון, וטוחן בתוכו גם בשר הלב, שקשה לשכחה, שבאמת איסור אינו, כמו שרואים ממה שבשו"ע יש דינים איך להכינו. ואע"ג שידוע שהערוך השולחן שואל, שכל הדברים שקשה לשכחה צ"ל נכללים באיסור 'אל תשכח' מ"מ כנראה זה לא מקובל, דלא מוזכר זה בדין. אבל בעצם שייך לטעון שאם נטחן, אפשר שכבר נפקע ממנו החסרון, דכבר משונה הוא. בפרט כשבטל ברוב בשר אחר. ולפיכך בוודאי יש רשות למוכרו, ורק **שעלי להגיד** שטוחן בתוך בשרו הלב וכדומה".

ה. מראי מקומות.

1. **האלף לך שלמה** (יו"ד סי' קל"ג) – "כתב הש"ך בסי' ע"ב סק"ב וכתב התשב"ץ וכו' דקשה לשכחה הנה טעם קשה לשכחה בזה נראה דעיקר החכמ' הוי בלב ולכך כיון דאבר מחזיק אבר א"כ הלב בהמה מחזיק לב האדם ולכך נעשה מלב האדם טבע לב בהמה ונעלם ממנו דרכי החכמה כמו בהמה. והנה מזה יהי' מוכח דס"ל לסוגיא כר' יהושע שהביא הילקוט ריש משלי דהחכמ' הוי בלב וכן מוכח מכמה דוכתא במה דאמרינן שכותח הבבלי מטמטם הלב והרבה מזה מוכח הכל דהחכמה הוי בלב ולא כדעת ר"א שם דהוי בראש. ונ"מ לדינא עוד למי שנדר שלא יאכל מבהמ' זו ממקום ששכלה נתון לר"א דאמר שהשכל הוי בראש אסור מראשה של בהמה ולר"י דהוי בלב אסור מן הלב והנה באמת סוגיא דעלמא דהוי מן הלב וגם מן הילקוט נראה דמכריע כדעת ר"י לכך לדינא הנודר שלא לאכול דבר שהשכל נתון שם נראה דאסור בלב ומותר בראש".
 2. הטעם להחמיר – עי' לקמן גבי לב של עוף.
 3. רק זכרים, או גם נשים – עי' לקמן גבי לב של עוף.

יא] האוכל לב של עוף.

א. ראשונים.

1. מחמיר.

(א) **תשב"ץ קטן** (סי' תקנ"ח) – "**הר"ם** [מרוטנברג] ז"ל ... ואינו אוכל לב עוף אע"פ שהספר אינו מזכיר כי אם לב בהמה שקשה לשכחה מ"מ כמו כן מונע נמי לב עוף".
 (ב) עי' **אורחות חיים** (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... וי"א אף לב עוף".

ב. פוסקים.

1. מחמיר.

(א) **שו"ע האריז"ל** (דברים השייכים בסעודה סעי' ט', ס' נגיד ומצוה דף י"ח ע"ב) – "צריך מאוד לשמור שלא לאכול לב בהמה חיה ועוף מפני רוח בהמה שורה בהם ואם האדם אוכל אותו **מתדבק בו אותו הרוח הבהמה וגורם לו טפשות ושכחה** ולפעמים יתגלגל איזה רוח באותו הבהמה או חיה ועוף וידבק בו כי משכן הרוח הוא בלב".
 (ב) **משנת חסידים** (מסכת מוציא שבת פרק ז' משנה א', הו"ד בשלחן גבוה סי' ע"ב מחודש א') – "לא יאכל שום לב של שום בהמה חיה ועוף שלא יוסיף בו טפשות ברוח הבהמי השוכן בו או באיזה נשמה המגולגלת ששם מושבה".
 (ג) **של"ה** (שבועות פרק נר מצוה אות נ"ח) – "צריך אדם לזהר מדברים המשכחים את הלימוד, כדאייתא בהוריות פרק כהן משוח ת"ר: חמשה דברים משכחים את הלימוד, האוכל ממה שאכל עכבר, וממה שאכל חתול, והאוכל לב בהמה. ומהר"ם ז"ל היה מונע עצמו אפילו מלב העוף, בתשב"ץ בסימן תקס"א".
 (ד) עי' **הגר"ח וויטאל זצ"ל** (שער המצות סוף פר' וילך) – "מי שרוצה להיות חסיד ... צריך לזהר במאד מאד, שלא לאכול שום לב בהמה וחיה ועוף, כי שם תכלית שרש התקשרות נפש הבהמית, ואם יאכלהו האדם, **מתקשרת בו נפש הבהמית ההיא לגמרי, והיצה"ר מתקשר בו**. ומטעם זה גם כן ארז"ל, (הוריות ד"ג) שהאוכל לב בהמה, גורם לו שכחה וטפשות הלב".
 (ה) **ש"ך** (סי' ע"ב ס"ק ב') – "וכתוב בתשב"ץ סי' תקס"א ואינו אוכל לב עוף אע"פ שהספר אינו מזכיר רק לב בהמה שקשה לשכחה מ"מ כמו כן מונע אני מלב עוף עכ"ל וכן ראיתי נזהרין בזה".
 (ו) **מג"א** (סי' ק"ע ס"ק י"ט) – "צריך לזהר מאוד שלא לאכול לב בהמה חיה ועוף".
 (ז) **פר"ח** (סי' ע"ב ס"ק ב') – "בסוף מסכת הוריות מני' ה' דברים שמשכיח' את הלימוד וחד מינייהו האוכל לב של בהמה וכתב בתשב"ץ סי' תקס"א שאין לאכול ג"ב לב עוף".
 (ח) **לחם הפנים** (סי' ע"ב ס"ק ג') – "ואין לאכול בין של עוף ובין של בהמה דקשה לשכחה".
 (ט) **א"ר** (סי' ק"ע ס"ק כ"ד) – "צריך לזהר מאוד שלא לאכול לב בהמה חיה ועוף".
 (י) **מזמור לדוד** (סוף הסי') – "האר"י ז"ל ... צריך לשמור מלאכול שום לב בהמה חיה או עוף".
 (יא) **פמ"ג** (סי' כ"ב שפ"ד ס"ק ח', סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב', עי' סי' ק"י שפ"ד ס"ק י"ג) – "וכן נוהגין".
 (יב) **חגורת שמואל** (סי' ע"ב ס"ק י"ד) – "וכתבו האחרונים הש"ך ופר"ח בשם תשב"ץ ז"ל בסוף מסכת הוריות מני' חמשה דברים שמשכחים את הלימוד וחד מינייהו האוכל לב של בהמה, וכתב בתשב"ץ סי' תקס"א שאין לאכול ג"כ לב עוף ע"ש".
 (יג) **רע"א** (או"ח סי' ב' על מג"א ס"ק ג') – "והאוכל לב של בהמה (ובש"ך יו"ד סי' ע"ב ס"ב בשם תשב"ץ דראוי לזהר גם מלאכל לב עוף). הוריות י"ג ב".
 (יד) **חו"ד** (סי' ע"ב ח"י ס"ק ב') – "אין אוכלין לב עוף שקשה לשכחה".
 (טו) **גליון מהרש"א** (יו"ד סי' רמ"ו על סעי' כ"ב) – "סוף הוריות י"ג ע"ב חמשה דברים ... והאוכל לב בהמה (וע' לעיל סימן ע"ב ש"ך ס"ק ב' דיש לזהר גם בלב עוף כו)".
 (טז) **באה"ט** (סי' ע"ב ס"ק א', או"ח סי' ק"ע ס"ק י"ב) – "בגמרא הוריות ... ע"כ אין לאכול בין של עוף ובין של בהמה".

- (יז) **חכ"א** (כלל ל"א סעי' ד') – "ויש ליהזר שלא לאכול לב בהמה ועוף כי הוא קשה לשכחה".
- 1) **צ"ב החכ"א** (ריש כלל ל"ד) – "והמדקדקין אין אוכלין שום לב בין של בהמה ובין של עוף ולא מחמת איסור אלא שקשה לשכחה".
- (יח) **קיצור שו"ע** (סי' ל"ב סעי' ט') – "אין לאכול לב בהמה או עוף משום דקשה לשכחה".
- (יט) **מגן גבורים** (סי' ק"ע אלף המגן סוף ס"ק י"ד) – "המ"א הביא כאן שלא לאכול לב בהמה חי' ועוף. ועי' בש"ך יו"ד סי' ע"ב".
- (כ) **הגר"ח פלאג"י** (כף החיים סי' כ"ד אות מ"ה) – "הזהיר מאד רבינו האר"י זכותו יגן עלינו אמן, שלא לאכול שום לב מבהמה חיה ועוף, דגורם לו רעה רבה, מלבד דמוסיף טפשות ושכחה".
- הגר"ח פלאג"י** (יפה ללב ח"ג יו"ד סי' מ') – "וטעמא היינו שיווליד אכזריות ומטמטם הלב שלא יהיה לו לב מבין פנימיות".
- (כא) **מקדש מעט** (סי' ע"ב ס"ק א') – "לב בהמה קשה לשכחה, ויש למנוע גם מאכילת לב עוף".
- (כב) **שלחן שלמה** (סי' ע' סעי' ו') – "לא יאכל לב בהמה חיה ועוף".
- (כג) **זבחי צדק** (ס"ק פ"ט, סי' ע"ב ס"ק ד').
- (כד) **שמירת הנפש** (אות י"ד) – "לא יאכל לב בהמה ועוף שקשה לשכחה [תשב"ץ סי' תקס"א]".
- (כה) **חסד לאלפים** (או"ח סי' קנ"ז ס"ק ו').
- (כו) **ערה"ש** (סי' ע"ב סעי' א', או"ח סי' ק"ע סעי' ט"ו) – "בסוף הוריות שנינו שיש מאכלים הקשים לשכחה וחשיב שם לב בהמה חיה ועוף".
- (כז) **עי' בן איש חי** (שנה ב' פר' אחרי אות י"א) – "הרבה נוהגין שלא לאכול לב, בין של בהמה בין של עופות, מפני דמטמטם את לבו של אדם".
- (כח) **מ"ב** (סי' ק"ע ס"ק מ"ה, נדחי ישראל פרק ל"ב אות ד') – "יזהר מאד שלא לאכול לב בהמה חיה ועוף".
- (כט) **אפיקי מגינים** (סוף סי' קנ"ו).
- (ל) **סידור עולת תמיד** (בנשמת כל חי הע' א') – "אם אוכל מוח לב כבד מן הבהמה חי' ועוף בא לידי שכחה כן הביא בס' זכירה בתחלתו בשם ס"ח ע"ש".
- (לא) **לקוטי מהרי"ח** (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א דף ק"ו-ב, א"נ ח"א עמ' קנ"א-ב') – "ועיין בש"ך יו"ד סי' ע"ב דה"ה לב עוף".
- (לב) **יד שלום** (סי' ד' אות ל"ה) – "בס' זכירה ... נוהגין בזה בלב".
- (לג) **שלחן מלכים** (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "ונהגו עלמא להזהר מאכילת לב בהמה חיה ועוף".
- (לד) **שלחן חי** (סי' ט' אות א') – "לא יאכל שום לב בין של בהמה ושל חי' ועוף דקשה לשכחה".
- (לה) **כה"ח** (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קמ"ו, סי' ע"ב ס"ק ו').
- (לו) **מאסף כל המחנות** (סי' ב' ס"ק י"ב).
- (לז) **הליכות עולם** (ח"ו עמ' קנ"ו, יביע אומר ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג') – "רבים נמנעים מלאכול לב של בהמה, שהוא גורם לשכחה, כמבואר בגמרא (הוריות יג:), והוא הדין לגבי לב של עוף".
- (לח) **הגר"ח זצ"ל** (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י').
- (לט) **יצחק ירנן** (ח"א יו"ד סי' ב') – "צריך להזהר שלא לאכול לב של בהמה, חיה, ועוף".
- (מ) **שמירת הגוף והנפש** (סי' י"ב סעי' א') – "משנה ברורה".
- (מא) **ילקוט יוסף** (סי' ע"ב סעי' ו') – "וגם רבינו האר"י ז"ל כתב, שאין לאכול לב של עוף".
- (מב) **פסקי תשובות** (סי' ק"ע אות י"ח ד"ה הצריך).
- (מג) **עמודי הבית** (סי' ע"ב) – "צריך ליהזר בזה במאוד מאוד ... ובין בשל בהמה ובין בשל חיה ועוף".
- (מד) **בירור הלכה** (תנינא או"ח ח"א סי' ק"ע, יו"ד סי' ע"ב) – "הוסיפו הפוסקים דאף מלב עוף וחיה יש להזהר".
- (מה) **הכשרות** (פרק י"ח סעי' ל"א).
- (מו) **כשרות השלחן** (בדיני או"ה עמ' נ' סעי' ס') – "צריך האדם להזהר בהם מאוד שלא לאוכלן".
- (מז) **זכר עשה** (פרק ו' סעי' ק"כ).
- (מח) **ואין למו מכשול** (ח"ז פרק כ"א אות ד').
2. יש מדקדקין.
- (א) **שלחן גבוה** (סי' ע"ב מחודש א') – "ובמקום הזה פה שאלוניקי הצנועין מושכין את ידיהם מכל לב, בהמה גסה, ודקה, ועוף, ושמעתי אומרים הטעם ...".
- (ב) **יד יהודה** (סי' ע"ב הקצר ס"ק ד') – "קצת זכרים אין אוכלין גם לב עוף אטו לב בהמה דקשה לשכחה".
- (ג) **דרכ"ח** (סי' ע"ב ס"ק ה') – "רק ת"ח ובעלי נפש נוהרים בזה".
- (ד) **עצי העולה** (מליחה כלל י"ד סעי' ב') – "ודוקא בעלי תורה נוהרים מלאכלו, שפ"ד ס"ק ז'".
3. **מיקל**.
- (א) **כנה"ג** (סי' ע"ב הג' ב"י ס"ק ד') – "במקום הללו אין נוהגין בזה".

ג. טעם להחמיר.

1. קשה לשכחה – **גמרא** (גבי אכילת לב בהמה), הו"ד **בפוסקים**.
(א) **יביע אומר** (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג') – "בס' התשב"ץ (סי' תקנח), כי הר"מ ... ע"כ ומוכח שאין בזה איסור. ומ"מ י"ל דבעוף לא קביע היזקא דשכחה, ומש"ה לא נזכר בגמ'".
2. מתדבק רוח הבהמה, טומאה, ויצר הרע, מטמטם הלב, וכדו' – **שו"ע האריז"ל** (דברים השייכים בסעודה סעי' ט', ס' נגיד ומצוה דף י"ח ע"ב), **הגר"ח וויטאל** זצ"ל (שער המצות סוף פר' וילך, לשונו מובא לעיל), **משנת חסידים** (מסכת מוציא שבת פרק ז' מ"א,

לשונו מובא לעיל), שלחן גבוה (סי' ע"ב מחודש א'), יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' מ', כף החיים סי' כ"ד אות מ"ה, לשונו מובא לעיל), בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א, לשונו מובא לעיל).
3. נ"מ, נשים [עי' לקמן] – כה"ח (יו"ד סי' ע"ב ס"ק ו'), מעדני מלכים (סי' מ' אות ג').

ד. רק זכרים או גם נקבות.

1. רק זכרים [אפילו כאן] – בית לחם יהודה (סי' ע"ב ס"ק ג', לשונו מובא לעיל), ספר זכירה (ענין שכחה, לשונו מובא לעיל), חזו"ד (סי' ע"ב חי' ס"ק ב'), זבחי צדק (סי' ע"ב ס"ק ד', לשונו מובא לעיל), בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א), ערה"ש (יו"ד סי' ע"ב סעי' א', לשונו מובא לעיל), יד יהודה (סי' ע"ב הקצר ס"ק ד', לשונו מובא לעיל), משמרות שלום (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב'), עי' שלחן חי (סי' ט' אות ב'), יש מקילין לנשים ועמי הארץ שמתירין לאכול לב והמחמיר תע"ב), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ד', עמ' שמ"ב, "לסיכום: נהגו הנשים לאכול לבבות בין של בהמה ובין של עוף, אומנם נשים מעוברות ומניקות, ימנעו מאכילת לבבות").

א) אא"כ מעוברת – בית לחם יהודה (סי' ע"ב ס"ק ג', לשונו מובא לעיל), זבחי צדק (סי' ע"ב ס"ק ד', לשונו מובא לעיל), ספר זכירה (ענין שכחה, לשונו מובא לעיל), סגולות ישראל (מע' מ' אות מ"ח, "מניקת לא תאכל המנקת בצלים ושומים ולב וכבד. וגם בלילה שראויה להתעבר תהי' נזהר מזה (ספר הנהגות ישראל מהאריז"ל), גם נשים מעוברות יזהרו מזה מהר"ן ז"ל"), בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א, "וכן העברות ומניקות גם כן יהיו נזהרים לבלתי יאכלו שלשה הנזכרים"), משמרות שלום (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב'), דרכ"ת (סי' ע"ב ס"ק ה'), שם משמעון (פאללאק, יו"ד סוף סי' י"ז, לשונו מובא לעיל), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח, לשונו מובא לעיל), דברי בניהו (ח"ח סי' א', "שלא ליתן לאשה מעוברת או מניקה בן זכר לאכול לב בהמה או עוף או כבד או מוח"), בירור הלכה (תנינא או"ח ח"א סוף סי' ק"ע), יד ליוולדת (אנגלית, פרק קס"ז הע' י' א'), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ג סעי' ס"ג, "נשים מעוברות או מניקות צריכות להקפיד שלא תאכלנה לב של בהמה חיה ועוף"), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ד', עמ' שמ"ב, לשונו מובא לעיל).

ב) אא"כ מניקת [בן זכר] – ספר זכירה (ענין שכחה, לשונו מובא לעיל), סגולות ישראל (מע' מ' אות מ"ח, לשונו מובא לעיל), ישועות חכמה (סי' ל"ג סעי' ט', "לא תאכל המניקת בצלים ושומים ולב וכבד. וגם בלילה שראויה להתעבר תהיה נזהר מזה (ספר הנהגות ישראל מהאריז"ל)", בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א, "וכן העברות ומניקות גם כן יהיו נזהרים לבלתי יאכלו שלשה הנזכרים"), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח), דברי בניהו (ח"ח סי' א', "שלא ליתן לאשה מעוברת או מניקה בן זכר לאכול לב בהמה או עוף או כבד או מוח"), יד ליוולדת (אנגלית, פרק קס"ז הע' י' א'), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ג סעי' ס"ג, לשונו מובא לעיל), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ד', עמ' שמ"ב, לשונו מובא לעיל).

2. ה"ה נשים [רק כאן] – כה"ח (יו"ד סי' ע"ב ס"ק ו', או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ח, "וזהו לפי פשט הגמ' שהוא משום שכחה אבל לפי דברי שה"מ שהוא משום יצה"ר משמע דאין חילוק בין איש לאשה"), עי' ילקוט יוסף (סי' ע"ב סעי' ו', "ויש מקומות שבהם רק הזכרים מקפידים על זה. וטוב להקפיד בזה, הן הזכרים והן הנקבות"), עמודי הבית (סי' ע"ב, "צריך לזהר בזה במאוד מאוד בין זכרים ובין נקבות"), עי' זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"א, "טוב").

א) אמנם, עי' לעיל הלשון הגר"ח וויטל זצ"ל, "מי שרוצה להיות חסיד ... ודו"ק".
3. מראי מקומות – דרכ"ת (סי' ע"ב ס"ק ה'), מעדני מלכים (סי' מ' אות ג'), דברי סופרים (סי' ע"ב עמק דבר ס"ק כ"ד), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב סעי' ג'), פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' ע"ד, "שלענין אכילת לב ... איכא נמי טעמא דהאר"י ז"ל ...").

א) בירור הלכה (תנינא או"ח ח"א סוף סי' ק"ע) – "מדינא נשים שאינם לומדים תורה אין צריכות להזהר בכל זה ואך נשים מעוברות צריכות להזהר שמא יולידו זכר, אבל ע"פ האר"י יש שכתבו דאף נשים צריכות להזהר ובפרט בלב של בהמה משום מעשה שהיה".

ה. קשה: רמ"א (סי' י"א סעי' ד'), ולבוש (שם) – "מקצת שוחטין נזהרין שלא לשחוט שום אווז בטבת ושבת, אם לא שאוכלין מלבה, משום שקבלה היא שיש שעה אחת באותן חדשים אם שוחט בה אווז, ימות השוחט אם לא אוכל ממנה; ונוהגין לאכול מן הלב. (תשב"ץ בשם ר"י חסיד)".

1. י"ל, שנאמר במקומות שנוהגין היתר באכילת לב העוף.

א) דרכ"ת (סי' י"א ס"ק נ"ז) – "מן הלב. היינו במקומות שנוהגין היתר באכילת לב העוף משא"כ במקומות שאין אוכלים אותו כמ"ש בבאה"ט לקמן סי' ע"ב ס"ק א' דהמנהג הפשוט שזורקין הלב דעוף ואין אוכלין אותו עיין שם בודאי דאין להשחוט לחוש לאוכלו (וכמש"ל ס"ק נ') דע"י חשש סכנה שבזה אין להקל בשום קולא".

2. י"ל, דפעם ביוכל הוא.

א) זבחי צדק (ס"ק פ"ט) – לשונו מובא לקמן.

1) חולק – יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג', לשונו מובא לקמן).

3. י"ל, ע"י אכילת אחד מב"ב [אשתו].

א) משמרת שלום (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב') – "ועיין לעיל בסוסי' י"א ברמ"א. בשם תשב"ץ בשם ר"י חסיד. וצע"ג ליישב. אך לפי מה שכתב בס' ד"ק שם סק"ג. דפשוט דלאו דוקא שיאכל מזה השו"ב בעצמו. אלא ע"י אכילת א' מב"ב של השו"ב די. וכ"ה המנהג א"ש. די"ל דכוונת הרמ"א גם כן. על אכילת ב"ב של השוחט".

1) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב הע' א' ד"ה ובהרבה) – "ובמשמרת שלום ... ולנקבות מותר".

ב) שלחן חי (סי' ט' הע' ב') – "ראיתי מי שהקשה ממה שכתב הרמ"א ביו"ד סוף סי' י"א שהשו"ב נהגין כששוחטין אווז בטבת ושבת לאכול מן הלב עיי"ש ועי' ד"ק שם סי' י"א סק"ג דאין השו"ב צריך לאכול בעצמו מן האווז דאפילו אשתו אוכלת די ע"ש וא"כ לק"מ ועי' פמ"ג שם שכל דעכשיו נוהגין ליקח רגלים עיי"ש".

- 1) חולק – שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב הע' א' ד"ה ובהרבה, "ובמשמרת שלום ... שלחן חי ... אבל זה דוחק גדול לפענ"ד כי המעיין בדבריו של הד"ק [מובא בדרכ"ת סימן י"א סקמ"ט] יראה שכתב דגם בבני ביתו סגי, ובכן חזר הקושיא לדוכתיה").
4. י"ל, היינו דוקא רגיל.
- (א) כה"ח (ס"ק קמ"ו) - לשונו מובא לקמן.
- (1) עי' לקמן.
5. י"ל, היינו דוקא מעט.
- (א) כה"ח (ס"ק קמ"ו) - לשונו מובא לקמן.
- (1) עי' לקמן.
6. י"ל, שהוא רק הנהגה בעלמא.
- (א) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג') - לשונו מובא לקמן.
7. מראי מקומות – משנה הלכות (ח"ג סי' ס"א ד"ה גמ, ח"ט סוף סי' ק"ס), שו"ע המקוצר (יו"ד סי' קכ"ד הע' י"ז), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב הע' א' ד"ה ובהרבה, "צע"ג בזה"), אבני דרך (ח"ב סי' ל' אות ב' ס"ק ג').
- (א) פמ"ג (סי' ק"י שפ"ד ס"ק י"ג) – "ומ"מ לב קשה לשכחה עיין סי' י"א".
- (1) מראי מקומות – פמ"ג השלם (ליקוטי מגדים שם ס"ק ל"ה).
- (ב) שואל ומשיב (הג' על שמירת הנפש אות י"ד) – "אבל (בסי' י"א ס"ד) בהג"ה ביו"ד מבואר שאוכלין מלבה וצ"ע".

ו. אם היינו דוקא "ברגיל".

1. מיקל.
- (א) עי' כה"ח (ס"ק קמ"ו) – "והא דאיתא לעיל סוף סימן י"א בהגה מקצת שוחטין נזהרין וכו' אם לא שאוכלין מלבה וכו' יש לומר היינו דוקא ברגיל לא כן בעיתים רחוקות, וגם לפי הטעם שכתבנו לעיל סימן ע"ב אות ו' משום רוח רעה יש לומר בדבר מועט ליכא למיחש".
2. פעם ביובל.
- (א) זבחי צדק (ס"ק פ"ט) – "ומה שהק' מהר"י שאול הנ"ל בהקדמה מל' מור"ם ז"ל בהגה לעיל סי' יא סעי' ד' שכתב שאם שחטו אווז בטבת ושבת שאוכלין מלבה והניח בצ"ע לק"מ, דודאי משום סכנה שלא ימות השוחט יכול לאכול, ולא חיישינן משום שכחה, דפעם ביובל הוא".
3. מחמיר.
- (א) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב הע' א' ד"ה ובהרבה) – "בכף החיים ... לפענ"ד א"א לומר כן, דהלא איתא בהוריות שם והאוכל לב של בהמה והרגיל בזיתים כו' ... ומשמע דאכילת לב קשה לשכחה אפילו כשאינו רגיל".
4. מראי מקומות.
- (א) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג') – "והנה הרמ"א בהגה ביו"ד (ס"ס יא) כ' וז"ל: מקצת שוחטים נזהרים שלא לשחוט שום אווז בטבת ושבת, אם לא שאוכלים מלבה. משום שקבלה היא בידם שיש שעה א' באותם חדשים, שהשוחט בה אווז ימות השוחט אם לא יאכל ממנה. ונוהגים לאכול מן הלב. ע"כ ... שו"ר בס' זבחי צדק (סי' קטז ס"ק פט), שהביא דברי הגאון רי"ש נ"ז (מח"ס השואל ומשיב) שהק' כן ע"ד הרמ"א הנ"ל, שהשוחט אוכל מלב האווז, והרי קשה לשכחה. והניח בצ"ע. וכ' ע"ז הזב"צ, ולק"מ, דודאי משום סכנה שלא ימות השוחט יכול לאכול, ולא חיישינן משום שכחה, דפעם ביובל הוא. ע"כ. ותמוה, דלא ליפסיק רישיה ולא לימות. ואין כאן היתר משום סכנה. ועוד שהסכנה היא אם לא יאכל ממנה, ולא שיש הכרח לאכול מלבה. וע"ע בש"ך (ס"ס יא). ובשו"ת התעוררות תשובה סוף המאירי מקאוות (סי' יד). גם מ"ש דפעם ביובל הוא, אינו מובן, כי במקומות שמצויין אווזים, והשוחט במשך ב' החדשים הללו אווזים, יצטרך לאכול כמה וכמה פעמים לב של עוף. אולם לפי האמור י"ל בפשיטות, שאין כאן ענין של הלכה דאיסור והיתר, רק דרך עצה טובה שלא לאכול לב של עוף, שלא יבא לידי שכחה. ולא הוי קביע היזקא. ואפי' לב של בהמה אין בו שום איסור מן הדין כלל".

ז. דבר מועט.

1. מיקל – כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קמ"ו, לשונו מובא לעיל).
2. בעת הדחק ולעתים רחוקות – עמודי הבית (סי' ע"ב, "ורק מעט ולעתים רחוקות (פעם כל תקופה וי"ל אפי' אחר שלשים יום) יש להקל בעת הדחק").
3. מראי מקומות – כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"א סעי' ס"א), זכר עשה (פרק ו' סעי' קי"ג).
- (א) ישכיל עבדי (ח"ח יו"ד סי' ט' אות ו') – "דזה שאמרו משכח, או מגביר נפש הבהמית, הוא דוקא, באוכל הרבה מהם דהיינו דממלא כריסו מהם, שאז נותן משכן בגופו של הבהמה, ויתחברו עם נפש הבהמית, של האדם שהוא היצה"ר, ויתגברו עליו ויחטאו אותו, לא כן אם אוכל להבראת גופו, לעה"י, ואוכל כנגדם דברים המסוגלים לזכירה, בכמות יותר, הרי הכוונה הטובה והמחשבה הזכה והברכה ואוכלים המסוגלים לזכירה, רבה עליהם ומבטלים אותם במיעוטם בבחי' אחרי רבים להטות".

ח. קשה: חולין (דף קיא.), "קניא בקופיה" [מצד לב].

1. י"ל, דאיכא ששים.
- (א) עי' מור ואהלות (אהל ים המלח סי' ג' ד"ה עוד) – "ועי' רש"י חולין קי"א ד"ה קניא בקופיה דגם הלב נתבשל ואפשר דלב גופיה לא אכלו וטעם שלו אפשר אינו קשה לשכחה וכמו שמצינו שזית קשה לשכחה והשמן היוצא ממנו אדרבה מועיל לזכרון עי' ...

- הוריות שם ואף אם נאמר דגם טעם הלב קשה לשכחה מ"מ י"ל דהיה ס' נגדו ולא נגד הכבד שגדול ממנו, ויהיה מוכח דבסכנה מהני ס'".
2. י"ל, שלא אכל [רק טעם].
- (א) עי' מור ואהלות (אהל ים המלח סי' ג' ד"ה עוד) - לשונו מובא לעיל.
- (ב) הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י') - "ומ"ש בחולין קי"א א' דר' זריקא אמר קריבו לן קניא בקופי' ואכלא פירש"י הקנה עם כל המחובר לו הריאה והלב וכבד צ"ל שאת הלב לא אכלו".
3. י"ל, שהוא רק הנהגה בעלמא.
- (א) ילקוט יוסף (סוף הע' א') - "צ"ל עפ"מ ... דאין בזה איסור ממש ... ולכן ראינו בחולין (שם) דקנה בקופיא הוה".
4. י"ל, ע"י כוונת האכילה מהפכים אותה מרע לטוב גמור.
- (א) אפרקסתא דעניא (סי' קמ"ד אות ב') - "וי"ל דמאן מוכח דר' זריקא אכיל לכולא קופא הרי לא קאמר רק 'ואכלנא', י"ל דאכל רק הריאה, וקמ"ל דהכבד לא אסרתה לריאה מחמת דמה, דהרי זה אתי לאשמעינן, וזהו שסיים רש"י ז"ל 'וכלם נתבשרו יחד', ואולי י"ל ג"כ דהא דאמרין דמשכח ה"ד באכיל ל' לחודי' בלא תערובות שאר דברים, אלא דזהו דוחק וצריך ראי' לחלק, ועי' ר"ן שם על הרי"ף הובא במעדנ"י סק"ע, דמשמע דלא פי' בקופי' כפירש"י ע"ש, ולפ"ז י"ל דהלב ל"ה שם, אבל כבד ודאי אכיל ר"א כדלעיל, ומ"מ אין זה קושיא על דורשי רשימות, דאין לדון בדברים כאלה מאדם לאדם, דהרי כתב המ"א סי' ק"ע סקי"ט ז"ל בענין דברים המשכחים את האדם כגון זיתים וכיו"ב, אין זה אלא בע"ה, אבל האוכלים בכונה כנודע מוסיפי' לו זכירה, כי הוא מתקן אותה, אך צריך לזהר מאד שלא לאכול לב בהמה חיה ועוף עכ"ל, ודורשי רשימות על רוב בנ"א דברו. ואע"פ שבעוה"ר א"ל חלק בנסתרות, מ"מ ניתן לדרוש בו טעמא דמסתבר, כי האדם מתפעל מכל האוכל אשר יאכל, ואם אוכל דבר בעל גשם גס, הנהו מתגשם מעביות חומרו. ולכך אמז"ל (מכילתא בשלח) לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן, כיון שהי' כולו רוחני לכך היה השגתם בתורה זכה וברורה, ובשר בהמה הוא גשם גס ועבה מאד, ומה"ט ע"ה אסור לאכול בשר (פסחים מט ב) כי עושהו בהמיד) אלא דת"ח שאוכל בקו"ט בסוד כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם. כפירש האריז"ל, מתקן את המאכל להעלותו ממדרגת חי למדבר אז אדרבה הוא מוסי' כח בנפשו המשכלת כמ"ש המ"א, ויש בזה אריכות דברים גם לפי שכלנו הפשוט ואכ"מ, הנה כי כן כ"ש המוח והלב והכבד דשם עיקר משכן הבהמיות. והמ"א ז"ל בעומק חכמתו גילה לנו פני הלוט, דשאר דברים המשכחים הנקל לת"ח לתקנם ולהפכם לטוב לו, אבל סגולת השכחה הטמונה בחבי הלב של בהמה חי' ועוף לאו כל מוחא סביל דא לתקנו ולקחת ממנו את הטוב, ומי יאמר זכיתי לב", ע"כ כתב להזהר מאד מזה, והשתא אפי"ת דר"ז אכיל גם הלב, מי ידמה ומי ישוה לבעלי הש"ס, שכחם גדול מעל השמים".
5. מראי מקומות - שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב הע' א'), שיחת חולין (עמ' תקכ"ד).

ט. ציורים.

1. משנה הלכות (ח"ה סי' ק"א) - "נראה עוד דאפילו ראינו ודאי שנפל שם לב בטל הוא בס' ואולי אפילו ברוב וכ"ש בסאלאמי שהוא רק כל עיקר ספק אם יש בו בשר לב בסאלאמי (salami) שאולי באותה חתיכה לא הי' להם אז הלב כבר. גם כי כנראה דהוא רק כעין שאומר הרופא בענין המאכלים שמאכל זה יותר טוב וכעין שאמרו ז"ל לאכול פת נקיה וכיוצא בזה אלא שאלו מעלי ואלו קשים לשכחה עכ"פ לפענ"ד ליכא בזה שום חשש ומורא משום זה".
2. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ד') - "ויש לעורר שמצוי ב' מעורב ירושלמי' לבבות, וראוי לגברים להמנע מלאוכלו".
3. מראי מקומות - אג"מ (מסורת משה ח"ב ענינים שונים אות י"ד [עמ' ש"פ], לשונו מובא לעיל).
- י. מראי מקומות - מנחם משיב (סי' י"ט), דרכ"ת (סי' ע"ב ס"ק ה', סי' י"א ס"ק נ"ד), שיח יצחק (סי' שפ"ו), יביע אומר (יו"ד ח"ב סי' ח' אות ג'), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב), מעדני השלחן (סי' ע"ב מטעמי השלחן ס"ק ב'), דברי סופרים (סי' ע"ב ס"ק ח').
1. פמ"ג (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ז') - "ואם נקרע הלב ולא נמלח אז דינו כשאר בשר בה"מ או לצורך ערב שבת להתיר אותה חתיכה ומיהו כבוד אורחים לא שייך דמשמעות אורחים בעלי תורה ואין אוכלים לב בהמה ועמ"ש בכללים מהו ה"מ וכבוד אורחים".
- (א) מכאן נראה, רק בעלי תורה ממש, ולא גם שאר אורחים חשובים, וצ"ע.
2. פמ"ג (סי' ק"י שפ"ד ס"ק י"ג) - "והנה מ"ש לב וכבד וכל הבני מעים אין ראוי להתכבד ומיהו הכל לפי הזמן עמ"ש בק"א ומ"מ לב קשה לשכחה עיין סי' י"א וודאי אין ראוי להתכבד".
- (א) צ"ב.

יב] האוכל מוח.

א. הלכה.

1. מחמיר.

- (א) בינת יששכר (דרך בינה ד"ה עוד) - "ודורשי רשומות הוסיפו עוד מוח וכבד ונתנו סימן על זה מלך".
- (ב) ספר זכירה (ענין שכחה) - "וסימנך מל"ך מוח לב כבד והם קשי".
- (ג) מזמור לאסף (דיני ומנהגי האכילה) - "מוח לב כבד קשים לשכחה, וסימנם מל"ך".
- (ד) בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א) - לשונו מובא לקמן.
- (ה) כה"ת (יו"ד סי' ע"ב סוף ס"ק ו', או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ח) - לשונו מובא לקמן.
- (ו) דברי בנייה (ח"ח סי' א').
2. מיקל.
- (א) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) - "ונהגו עלמא להזהר מאכילת לב בהמה חיה ועוף, אבל מוח וכבד אוכלין".

(ב) הו"ד במאסף כל המחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).

(ג) יצחק ירנן (ח"א יו"ד סי' ב') – "אבל מותר לאכול 'כבד' ו'מוח' של בהמה, חיה, ועוף, ואין חשש כלל בזה".

(ד) ילקוט יוסף (סי' ע"א סעי' ג') – "אין נזהרים בזה".

(ה) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב אות ד') – "אך נראה מדברי הפוסקים דלא חיישינן לזה".

(ו) בירור הלכה (תניא או"ח ח"א סוף סי' ק"ע) – לשונו מובא לקמן.

3. יש מדקדקין.

(א) אפרקסתא דעניא (סי' קמ"ד אות ב') – "והנה מאכילת המוח באמת בעלי תורה נזהרים הם ובניהם מלאכלו וכ"ש מן הלב".

(ב) יד שלום (סי' ד' אות ל"ה) – "ויש נזהרין גם במוח".

(ג) הליכות עולם (ח"ו עמ' קנ"ו) – "ולדברי המקובלים טוב להזהר גם מלאכול מוח או כבד של בהמה או עוף".

ב. מוח של עוף.

1. מיקל.

(א) עי' אוצר י"ד החיים (אות קנ"ו) – "ועיין במדרש איכא ... שר' אבהו ה' בבצרה והובא לפניו שמונים מיני מוחין של עוף וזה היא לכאורה סתירה. ואפשר שדוקא של בהמה קשה לשכחה ולא של עוף".

(ב) אפרקסתא דעניא (סי' קמ"ד הע' ג') – "בספר זכירה כ' לענין אכילת מוח שקשה לשכחה זה דוקא של בהמה ולא של עוף".

(ג) הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' י"ב סוף הע' ה').

2. ה"ה עוף.

(א) הליכות עולם (ח"ו עמ' קנ"ו, יביע אומר ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג' ד"ה ובהיותי) – "ולדברי המקובלים טוב להזהר גם מלאכול מוח או כבד של בהמה או עוף".

3. מראי מקומות – זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ג).

ג. מראי מקומות – סגולת ישראל (בהשמטות מכתב ב' אות ז'), ישכיל עבדי (ח"ח יו"ד סי' ט'), מנחת כהן (הליכות עולם סי' י"א), פאת שדה (ח"ג סי' י"ט), הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות י'), מעדני השלחן (סי' ע"ב מטעמי השלחן ס"ק ב' ד"ה והנה), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ד סעי' ס"ד), פרי חיים (סופר, סי' כ"א), פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ב').

1. זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ב) – "והמחמיר גם בזה תע"ב".

2. רק זכרים, או גם נשים – עי' לעיל, לגבי לב עוף.

יג) האוכל כבד (liver).

א. הלכה.

1. מחמיר.

(א) בינת יששכר (דרך בינה ד"ה עוד) – "ודורשי רשומות הוסיבו עוד מוח וכבד ונתנו סימן על זה מלך".

(ב) ספר זכירה (ענין שכחה) – "וסימנך מל"ך מוח לב כבד והם קשי".

(ג) מזמור לאסף (דיני ומנהגי האכילה) – "מוח לב כבד קשים לשכחה, וסימנם מל"ך".

(ד) בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א) – "ולפי דברי רבנו האר"י ז"ל גם מח וכבד מטמטמין לבו של אדם, ואין לאכלם, וסימנם: ראשי תבות מל"ך. וראוי שהזכרים יזהרו בהם ביותר שלא לאכלם, וכן העברות ומניקות גם כן יהיו נזהרים לבלתי יאכלו שלשה הנזכרים".

(ה) כה"ח (יו"ד סי' ע"ב סוף ס"ק ו', או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ח) – "דלפי מ"ש האר"י ז"ל ... דעיקר גלוי הנפש רוח נשמה הם במוח לב כבד ושם מושבם יעו"ש, נראה דגם במוח וכבד יש ליזהר מלאוכלם כי גם הם משכחים ואפשר שג"כ מזיקין וסי' מל"ך מוח לב וכבד".

(ו) דברי בניהו (ח"ח סי' א').

(ז) עי' בכרמי יהודה (יו"ד תשובה שנ"ז) – "האם יש לחוש מלאכול כבד, משום דשמעתי יש אומרים לא לאוכלו משום דקשה לשכחה. תשובה: אין להרבות בזה, אבל לפעמים או לצורך בריאות אפשר".

2. מיקל.

(א) עי' פמ"ג (סי' ק"י שפ"ד ס"ק י"ג) – "הכרתי ופלתי ... והנה מ"ש לב וכבד וכל הבני מעים אין ראוי להתכבד ומיהו הכל לפי הזמן עמ"ש בק"א ומ"מ לב קשה לשכחה עיין סי' י"א וודאי אין ראוי להתכבד".

(ב) אמת ליעקב (ניניו, מערכת כ' אות צ"ה, מערכת ק' אות נ"ח) – "ולכן תראה דאם הכבד הוא ס"מ, איך אנו אוכלים אותו. אך הענין דהרע שנתערב עם הטוב אינו כ"א בכלי הנפש של הנוגה ולא בכלי של ר"ן דנוגה, והנה הכבד של כלי הנפש דס"מ דנוגה, בהסיר הרע ממנו ע"י מליחה נשאר הטוב שבו".

(ג) אפרקסתא דעניא (סי' קמ"ד אות ב') – "מן הכבד לא ראיתי ולא שמעתי מי שנוזהר ממנו, אדרבה ראיתי צדיקים אבירי הרועים נ"ע שהיו אוכלים כבד. ותו דאילו ה' כבדי בכלל המשכחים, ה' נ"מ לדינא, דל"ה חהר"ל כמ"ש בשפ"ד סי' ק"י סקי"ג לענין לב, וכ"כ בשפ"ד סי' ע"ב סק"ז לענין כבוד אורחים ע"ש, א"כ ה"ה בכבד, ואנן איפכא שמעינן, דהרי כתב הלבוש סי' ק"א דכבדים של אווזות שנהפכו ללובן מחמת שומנם, חשיבי ולא בטלי ע"ש ובט"ז ססקי"א".

(ד) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "ונהגו עלמא להזהר מאכילת לב בהמה חיה ועוף, אבל מוח וכבד אוכלין".

(ה) הו"ד במאסף כל המחנות (סי' ב' ס"ק י"ב).

- (ו) עי' שלחן חי (השמטות לסי' ט') – "יש להביא ראי' דאכילת כבד אינו קשה לשכחה דהפמ"ג בשפ"ד סי' ק"י ... וכן בלבוש ... וא"כ לכאורה יש להקל וכן באמת העולם מקילין לאכול כבד וצ"ע".
- (ז) יד שלום (סי' ד' אות ל"ה) – "בכבד לא ראיתי נזהרין".
- (ח) עי' משנה הלכות (ח"ג סי' ס"ב) – "והדברים צ"ע דמעולם לא ראינו נזהרים בזה ואדרבה הצדיקים תלמידי בע"ש הק' ז"ל נוהגים דוקא לאכול כבד בש"ק גם במח מצינו בדברי רז"ל התורה אסרה לנו חזיר והתירה לנו מוחא דשביטא וצ"ע".
- (ט) מעדני השלחן (מטעמי השלחן סי' ע"ב אות ב').
- (י) יצחק ירנן (ח"א יו"ד סי' ב') – "אבל מותר לאכול 'כבד' ו'מוח' של בהמה, חיה, ועוף, ואין חשש כלל בזה, רק שיש להזהר למלוח קצת את ה'כבד' לפני הצליה כמו שנוהגים".
- (יא) תשובות והנהגות (ח"ה סי' רמ"ג) – "ולענ"ד, נראה שהקדוש האריז"ל לא אמר שלא לאכול ... וכבר נהגו כל ישראל לאכול כבד ואין מדקדקין להזהר בזה ... ויש לצדד דלאחר שנתייבש אינו מזיק כלל, וע"כ אין לחדש בזה איסור ... ושמענו על צדיקים וקדושי עליון שאכלו כבד בסעודת שבת, והמחמיר אינו אלא המתמיהין ... וע"כ נראה שמותר לאכול כבד כמנהג ישראל וכמש"נ. [ומיהו יש נוהגין להקל רק בכבד 'עוף' דקיל טפי כמבואר בהש"ך בשם התשב"ץ והובא לעיל]".
- (יב) בירור הלכה (תנינא או"ח ח"א סוף סי' ק"ע) – "יש שהוסיפו דאף ממח וכבד יש להזהר, ולא נהגו כוונתייהו ואוכלים אף כבד של בהמה".
- (יג) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' ע"ד) – "אין העולם נמנעים מאכילת כבד".
- (יד) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב אות ד') – "אך נראה מדברי הפוסקים דלא חיישינן לזה".
3. יש מדקדקין.
- (א) הליכות עולם (ח"ו עמ' קנ"ו) – "ולדברי המקובלים טוב להזהר גם מלאכול מוח או כבד של בהמה או עוף".
- (1) אמנם עי' יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג' ד"ה ובהיותי) – "ולא ראיתי נזהרים בזה ... ופוק חזי מאי עמא דבר".

ב. קשה: חולין (דף קי - קיא.), שלקי לרב אמי, קניא בקופיה, גאמו לשבא.

1. י"ל, ע"י כוונת האכילה מהפכים אותה מרע לטוב גמור – ישכיל עבדי (ח"ח יו"ד סי' ט'), "אנא שלקי ליה לר' אמי ואכיל ... וקריבו ליה קניא בקופיה ואכלנא ... והרי מעשה רב שחכמי התלמוד במ' חולין הנ"ל היו אוכלים אותם ... נראה ליישב, דחכמי הש"ס לרוב גדולתם וקדושתם, וחסידותם ע"י כונתם האכילה, היו ממתקים את נפש הבהמית אשר שם, ומהפכים אותה מן הקצה אל הקצה, מרע לטוב גמור".
2. מראי מקומות – שיחת חולין (עמ' תקכ"ד).
- (א) אפרקסתא דעניא (סי' קמ"ד אות ב') – "וכ"ת העיר מחולין קי"א ריש ע"א דאיתא התם קריבו לי קניא בקופי' ואכלנא, ופרש"י ז"ל 'הקנה עם כל המחובר לו הריאה והלב והכבד', לא ידענא אמאי לא הביא מהקודם לו דק"י סע"ב 'אנא שלקי ליה לר' א' ואכל', הרי דאכל ר"א את הכבד ...".
- (ב) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג' ד"ה ובהיותי, הליכות עולם ח"ו עמ' קנ"ט) – "וע"ע בחולין (קיא) שכמה אמוראים אכלו כבדא. וא"ל רב נחמן גאמו לשבא. (פרש"י, הגמיאווה והלעיטווה בעל כרחו). ע"ש".
- (ג) הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך שיח השדה ח"א] ח"ב אות י') – "בענין אכילת מוח וכבד של בהמה חי' ועוף ועי' חולין ר"י ב' קי"א א".
- (ד) ילקוט יוסף (סוף הע' א') – "והנה מה שמצינו לכמה מהאמורים שאכלו כבד ולא חששו שגורם לשכחה ... צ"ל עפ"מ ... דאין בזה איסור ממש".

- ג. מראי מקומות – סגולת ישראל (בהשמטות מכתב ב' אות ז'), מנחת כהן (הליכות עולם סי' י"א), פאת שדך (ח"ג סי' י"ט), הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות י'), מעדני השלחן (סי' ע"ב מטעמי השלחן ס"ק ב' ד"ה והנה), הכשרות (פרק י"ח הע' קכ"ו), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ד סעי' ס"ד), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ה'), פרי חיים (סופר, סי' כ"א), פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ב').
1. הגרח"ק זצ"ל (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' נ' טור ד') – "ידוע שיש המקילים לאכול כבד של עוף. ושאלתי בענין זה את הגר"ח קנייבסקי שליט"א והשיב לי: אצלנו לא הקפידו".
2. זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ב) – "והמחמיר גם בזה תע"ב".
3. רק זכרים או גם נקבות - עי' לעיל לגבי לב של עוף.

יד הרגיל בזיתים (olives).

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרגיל בזיתים ... דאמר רבי יוחנן: כשם שהזית משכח לימוד של שבועים שנה".
- (א) רבינו בחיי (בראשית פרק ל"ד פסוק א') – "ידוע שכל האילנות יש להן לב כשתחתוך אותו, אבל אילן זית אין לו לב, ואולי מפני זה טבע הפרי משכח התלמוד ומטמטם הלב, כמו שהזכירו רבותינו ז"ל (הוריות יג ב) בזית".
- (ב) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "ת"ר חמשה דברים משכחין את התלמוד ... והרגיל בזיתים".
- (ג) מאירי (הוריות דף יג:) – "וכן לשמור עצמו מהדברים המשכחים והמטמטמים את הלב כלב בהמה וזיתים מלוחים וכיוצא באלו הענינים".
- (ד) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והרגיל בזיתים".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "צריך אדם לזהר מדברים משכחים את הלימוד, כדאיתא בהוריות פרק כהן משוח (יג ב): תנו רבנן, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרגיל בזיתים".
2. יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
3. רע"א (או"ח סי' ב' על מג"א ס"ק ג') – "והרגיל בזיתים".
4. זבחי צדק (ס"ק קי"ג) – "והרגיל בזיתים".
5. שמירת הנפש (אות ש"מ).
6. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ה') – "אמרינן בשלהי הוריות [יג:] חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרגיל בזיתים".
7. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א') – "והרגיל בזיתים".
8. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "ולא יהיה רגיל בזיתים".
9. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "והרגיל בזיתים".
10. כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קס"ח, או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ז).
11. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "והרגיל בזיתים".
12. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
13. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"ב פרק נ"א סעי' י"ב) – "רבינו היה נמנע לחלוטין מאכילת זיתים".
14. הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' צ"ג) – "יש להקפיד מלעשות דברים שגורמים לשכחה, [ונשים יכולות להקל בזה], ולכן אין לאכול זיתים. ועם שמן זית יש להקל".
15. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"א).
16. שמירת הגוף והנפש (סי' ח' סעי' א').
17. נטעי גבריאל (פורים פרק ח' סעי' א') – "האוכל זיתים קשה לשכחה".
18. כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ו סעי' ס"ז).
19. זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ד) – "הרגיל בזיתים קשה לשכחה".
20. ברכת יהודה (ח"ד סי' ה').
21. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ו') – "הרגיל באכילת זיתים, הרי זה גורם לשכחה".
22. תשובות ישראל (ח"ג סי' ק"ט אות י"ב) – "הרגיל בזיתים הם משכחים הלימוד".

ג. טבע או סגולי: האם 'קשה לשכחה' הוא מציאות בטבע הזית, או ענין סגולי.

1. טבע.
- א) עי' רבינו בחיי (בראשית פרק ל"ד פסוק א') – לשונו מובא לעיל.
- ב) הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות י"ב) – "שאלה: בגמרא הוריות (דף י"ג ע"ב) איתא, חמשה דברים משכחים הלימוד, וכו', והרגיל בזיתים וכו', ע"כ. האם זה ענין סגולי או טבעי. תשובה: טבע".
2. סגולי.
- א) חסד לאלפים (או"ח סי' קנ"ז ס"ק ו') – "והוא הדין לכל הדברים שאמרו רז"ל שגורמים שכחה, כגון זתים וכדומה צריך לזהר הרבה, כי בודאי יש טעם בדבר, שיש אחיזה לחיצונים באותו דבר ונאחז באדם האוכלו".
- ב) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה תפלה פרק ב' הע' ק"ג, מעדני שלמה עמ' קמ"ז [לשונו מובא לקמן]) – "דכיון דדברים הללו סגוליים הן אין לדון בהם ע"פ השכל".

ד. זיתים ירוקים.

1. מיקל.
- א) אברהם אזכור (מער' ז' אות ל"ו) – "וזתים שמן שהם השחור' עליהם ראוי לברך מעין ז' ובהם יפול השכחה ונתנו סימן כח"ש מעשה זית והתקון דהיא לכיון כתוב בס' דרך ישרה אף הזית דהגיון ככרתי בידרי העידו עליו דאינו בא לידי שכחה ואינו ראוי לברך עליו מעין ז' ועיין להרב מו"ק וכפי הנראה הוא דהכי והכי איתא דאיכא ב' מינים ויש מהם דמשתני הגוון והוא מין אחר ואין אתנו יודע לברר".
2. מחמיר.
- א) פרי חיים (סופר, סי' כ"ד) – "וחידוש פלא ראיתי לגאון רבי אברהם פאלאגי ז"ל בספרו אברהם אזכור ... אבל חילוק זה הוא דבר חדש ופלאי, שרק הזיתים 'השחורים' מברכים עליהם מעין שלש, ורק הם הגורמים לשכחת התורה, אבל הזיתים 'הירוקים' אין מברכים עליהם מעין שלש ואינם גורמים שכחה, וכמדומה דזו לא אמרה אדם מעולם, ונעלם ממני ואיני יודע כעת מי בעל העדות שהעיד על חילוק זה בין זיתים שחורים שקשים לשכחה ולא הירוקים. והגאון יעב"ץ ז"ל בספרו מור וקציעה שם רק כתב לחלק בין זית חי וקובע סעודתו עליו, לזית כבוש הנאכל לקינוח שזה אינו משכח, וכן הוא בהגהותיו להוריות (שם), אבל הוא לא חילק בין זית שחור לזית ירוק, ופשוט ששניהם מין הזית וברכתם מעין שלש, ומדין ודאי הוא ולא מתורת ספק כדמסיק באברהם אזכור שם, וקצרתי, ודוק היטב".
- ב) סתימות הפוסקים.
3. מראי מקומות.

(א) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א סוף הע' י"א) – "ויש לצרף לזה מה שכתב הגאון רבי יעקב סופר שליט"א בספרו תורת יעקב (סימן ג) בשם רבינו אברהם פלאג'י זצ"ל בספרו אברהם אזכור (מע' ז אות לו) שכל מה שאמרו שהרגיל בזיתים גורם לשכחה, היינו דווקא זיתים שחורים, אבל לא ירוקים. עיין שם משכ"ב. ואכמ"ל".

ה. האוכל זיתים בכוונה מוסיפים לו זכירה.

1. מג"א (סי' ק"ע ס"ק י"ט) – "בענין דברים המשכחים את האדם כגון זתים וכיוצא בהם אין זה אלא בע"ה אבל המאכל בכוונה כנודע מוסיפין לו זכיר' כי הוא מתקן אותה".
 2. יעב"ץ (סידור ח"ב עמ' תתקמ"ז אות כ"ז) – "אכילת זתים ... היה אומר האר"י ז"ל שתלמיד חכם האוכלם בכוונה נכונה אינן מזיקין לו".
 3. א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ד) – "כתב מג"א [ס"ק יט] בענין דברים המשכחים את האדם כגון זתים וכיוצא בהם, אין זה אלא בעם הארץ אבל האוכלים בכוונה כנודע מוסיפין לו זכירה".
 4. בני יששכר (חודש כסלו-טבת מאמר ד' הלל והודאה אות ט"ו) – "ואומר לך עוד דבר נחמד, שם בעל הנס מתתיהו הוא עפ"י מה שידעת אכילת זית קשה לשכחה [הוריות יג ב], וכתב האריז"ל הוא דוקא האוכל בלא כוונה המצטרפת, אבל האוכל בכוונה הוא טוב לזכירה [לקו"ת טעמי המצוות פ' עקב] ...".
 5. כה"ח (פלאג'י, סי' כ"ד אות מ"ג).
 6. בן יהוידע (הוריות דף יג: ד"ה והנה) – "ורבי יוסי אומר אין שכחה לזתים ר"ל אפילו רגיל יש לו תקנה שלא יגרום לו שכחה כמ"ש המקובלים ז"ל שיכוין בעת אכילתו השמות א"ל אלקי"ם מצפ"ץ שעולה מספרם זי"ת".
 7. ערה"ש (או"ח סי' ק"ע סעי' ט"ו) – "וכתבו דהאוכל זיתים בכוונה מוסיף זכירה [מג"א סקי"ט]".
 8. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו) – "ועמ"א ...".
 9. כה"ח (או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ז) – "וכתב בשם"מ פ' ואתחנן דמ"ש ז"ל סוף מסכת הוריות כי יש דברים גורמין שכחה באדם כשיאכלם כמו הזיתים וכיוצא אין זה אלא במי שאוכלם בלא כוונה כמו עם הארץ אך מי שמכוון באכילתו אל הכוונות הכתובים בפ' עקב אדרבא נותנין לו זכירה יעו"ש והביאו מ"א שם, א"ר שם, והכוונה לזתים כשאוכלם יכוין ק"ל אלקי"ם מצפ"ץ שהם גי' זי"ת. נגיד מצוה".
 10. שמירת הנפש (הע' קע"ח).
 11. הליכות עולם (ח"ז עמ' ר"כ) – "וכבר הוכחנו מספר חסידים וסיעתו שאין בזה כלל איסור דהשמר פן תשכח את הדברים, וא"כ שפיר יש לסמוך על הכוונה בשמות הקודש גם למי שרגיל בזיתים".
 12. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"א).
 13. שמירת הגוף והנפש (סי' ח' סעי' ג').
 14. נטעי גבריאל (פורים פרק ח' סעי' א') – "כל זה דוקא בעם הארץ או מי שאוכל בלי כוונה הראויה, אבל האוכל בכוונת האכילה, מוסיפין בו זכירה, אחרי שהוא מעלה אותם ומתקנם כשאוכלם".
 15. כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ז סעי' ס"ח).
 16. ברכת יהודה (ח"ד סי' ה').
 17. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ז').
 18. מראי מקומות – שלמת חיים (סי' תתס"ז, סי' תתס"ח, דפו"ח עניינים שונים סי' צ', סי' צ"א), הגר"י הלל שליט"א (אליבא דהלכתא גליון כ"ט עמ' ס"ח), זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ז, סעי' קכ"ח, סעי' קכ"ט), זכרון חיים (סי' ד').
- (א) יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סוף סי' קט"ז, ק"כ-ג') – "שראיתי להרב מו"ק בא"ח סי' ק"ע שכ' ... וראיה לדבר ... וכשאני לעצמי אינו כ"כ ראיה מאלו אדונים שהיו מכוונים שכ' בסידור תפלה שערי רחמים למהר"ח הכהן ומהר"ש עבאדי דע"ג ע"כ האוכל בכוונה מותר לו לאכול זיתים ואינם גורמים לו שכחה אדרבה יוסיפו לו זכירה מאחר שהוא מעלה אותם ומתקנם ע"י כוונותיו ע"ש לא לנו כמונו שאין אנחנו יודעים לכוין כראוי".

ו. מראי מקומות – מעדני מלכים (סי' מ' אות ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' ח').

1. הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות ט"ז) – "ולמעשה, מרן לא אוכל רוב השנה זיתים מלבד בט"ו בשבט שטועם מכל פירות. וראינו כמה פעמים שהגישו לו במאכלי השבת מין מאכל שיש בו זיתים (שכן מנהגו לטעום משהו מכל מין בשבת, ראה לעיל פל"ד) וטעם מהיוצא מהזיתים או משאר התבשיל ולא מהזית עצמו".

הגדר של "רגילות".

ז. דווקא הרגיל בהם בכל יום, או סעודה אחר סעודה.

1. שדה יצחק (הוריות דף יג: ד"ה הרגיל) – "הרגיל בזיתים הא דלא קתני והאוכל זיתים כמו האוכל ממה שאכל עכבר והאוכל לב של בהמה אפשר לגבי עכבר ולב של בהמה אפילו לא אכל אלא פעם אחת משכחין אבל זיתים דווקא הרגיל בהם בכל יום אבל אם אינו רגיל לאכול בכל יום אלא איזת פעם לא משכחי ודו"ק".
2. בירורי המידות (מהרי"ל, לקוטים עמ' ע"ח) – "ועצה כללי הנגלה לכול נשמע מלשון הברייתא פשוט, בשאר הד' דברים כתבו לשון האוכל השותה, האוכל ממה שאכל עכבר, האוכל לב בהמה, ובזתים לא כתבו האוכל זתים, אלא כתבו הרגיל בזתים, הרגיל בשמן זית, משמע שכח זכירה שבשמן זית פועל דוקא ברגילות, וכן הכח שכחה שבזתים פועל ג"כ דוקא ע"י רגילות, אבל האוכל רק באקראי ליכא חשש שכחה, היינו שאינו אוכל כסדר סעודה אחר סעודה זתים, אלא בדיליג, שלא יבוא לשם רגיל".

3. בצל החכמה (דף על הדף הוריות דף יג:) – "כתב הגאון רבי בצלאל שטרן ז"ל בקובץ כרם שלמה (שנה ט"ז קו' א' ע' לז): נלענ"ד דגם אם נאמר דהרגיל בזיתים ר"ל ב' פעמים, מ"מ היינו דוקא כשאוכלם זה אחר זה בשתי סעודות או בשני ימים, אבל אם אכל זיתים היום, ובסעודות שלמחר לא אכל, ושוב אכל למחר, נלענ"ד דלא מקרי רגיל, דצריכות שתי האכילות להיות סמוכות זל"ז, דאטו אם אכל זיתים בהיותו בן עשרים שנה ושוב אחר חמשים שנה בהיותו בן שבעים אכל פעם שני, נאמר שהוא בכלל רגיל בזיתים שמשכח לימודו, אתמהא, אלא פשיטא שצריכות ב' האכילות להיות סמוכות זו לזו, ומסתבר דכל שהפסיק ביניהם יום א' וסעודה א', לא מקרי רגיל. ואף אם נאמר דהפסק סעודה אחת לא חשובה, מ"מ בהפסקת שתי סעודות ודאי חשובה הפסקה, שהרי עד שלא התרגל בזיתים ע"י ב' אכילות התרגל ביניהן שלא לאכול ע"י ב' הפסקות. ואף שהדבר מוכרח מסברא והוא מושכל ראשון, אמרתי ליתר שאת להביא לזה רא' נכונה מהא דאיתא בברכות ל"ח: ארחב"א אני ראיתי את ר' יוחנן שאכל זית מליח וכו', ועיי"ש ברא"ש הל' ט"ז שכל' ובירושלמי מייטא עובדא אחרינא, ר' יוחנן נסב זית ובירך לפניו ולאחריו כו', וכדבריו כתבו גם התוס' בסוכה כ"ו: ד"ה ולא בירך כו' אבל שמא שני מעשים היו כו', עכ"ל. ואם כדבריהם דהך דירושלמי עובדא אחרינא הוא ושני מעשים היו, נמצא אכל ר' יוחנן זיתים ב"פ. ואי נימא דהרגיל בזיתים היינו ב' פעמים משכח לימודו, איך אכל ר' יוחנן ב"פ זיתים, ובפרט שר"י הוא מרה דההוא מימרא בהוריות י"ג: דזית משכח לימודו של ע' שנה, אלא ודאי דהא דאמר הרגיל בזית משכח לימודו, היינו ברגיל לאכול תמיד, ור' יוחנן לא הוא רגיל בכך, או אם נאמר דגם בשתי פעמים חשוב רגיל, צ"ל דהיינו דוקא כשב' האכילות סמוכות זל"ז וכמש"כ, ור' יוחנן אכלן בהפסק זמן ביניהם ...".

ח. שממלא כריסו מהם: ואם אוכל מהם מעט אפילו בכל יום, לית לן בה.

1. מ"מ חיים (או"ח סי' ק"צ) – "אבל לאוכלם לפרקים ואפי' בכל יום ולאכול מהם מעט ובתוך הסעודה. כמנהג העולם ודאי לא יביאו לידי שכחה".
2. זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ד) – "ושיעור הרגיל הוא שממלא כריסו מהם, ואם אוכל מהם מעט אפילו בכל יום, לית לן בה. ויש שאומרים בזה שיעורים אחרים, [ובאו דבריהם בהערה], והנראה העיקר כסברא ראשונה".
3. ע"י ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א הע' י') – "כתב הגאון רבי חיים קניבסקי ... ע"כ. ברם אם קבלה היא נקבל, אבל אם לדין יש תשובה, דאין זה מוכרח ש'רגיל' הוא אחת לשלושים יום, דהנה בברכות (ו:) אמרו 'כל הרגיל לבא לבית הכנסת ולא בא יום אחד, הקדוש ברוך הוא משאיל בו', ומיירי שרגיל לבוא בכל יום ולא אחת לשלושים יום. ובבבא בתרא (ט:) אמרו, שכל הרגיל לעשות צדקה, זוכה שיהיו לו בנים בעלי חכמה, בעלי עושר, בעלי אגדה. וקשה לומר דמיירי אחת לשלושים יום. ובמסכת שבת (כג:) אמרו, שהרגיל בנר, הויין ליה בנים תלמידי חכמים. ומיירי בנר שבת שמדליקו בכל שבוע ולא אחת לשלושים יום. וכיוצא בזה איתא בפסיקתא זוטרותא (בראשית פרק כז): כשנכנס עשו ליצחק, נכנס עמו גיהנם, כשראה אותה יצחק חרד חרדה גדולה. ויאמר מי יאפה הכא, יצא בת קול ואמר 'הצד ציד', הרגיל לצוד ציד בכל יום, ומי הוא זה, זה עשו. ע"כ. עין רואה ש'רגיל' הוא גם בכל יום, וגם בכל שבוע. ומה שכתב לחלק בספר דרך שיחה (עמוד תקד), אחר המחילה אינו מוכרח. כיצ"ש. ואחרי כותבי כל זאת, האלהים אינה לידי ספר נחמד למראה הנקרא בשם 'זכר עשה' וראיתי שם (בעמוד שה) שעמד בנידון זה, וכתב בשם הגאון רבי יצחק גויטע בספרו שדה יצחק ... וכן כתב בספר ברורי המידות (עמוד עח) ... וגם הגאון רבי יוסף משאש בשו"ת מ"מ חיים ... ויש לצרף לזה מה שכתב הגאון רבי יעקב סופר שליט"א בספרו תורת יעקב (סימן ג) בשם רבינו אברהם פלאג'י זצ"ל בספרו אברהם אזכור (מע' ז אות לו) שכל מה שאמרו שהרגיל בזיתים גורם לשכחה, היינו דווקא זיתים שחורים, אבל לא ירוקים. עיין שם משכ"ב. ואכמ"ל. לסיכום: אותם הנוהגים לאכול מעט זיתים פעם אחת ביום, רשאים להמשיך במנהגם, ואינם צריכים לחשוש לשכחה, ומכל מקום מהיות טוב, יכוונו בכל פעם שאוכלים, בשם אל אלקים מצפ"ץ".

ט. מחמיר.

1. קהלות יעקב (דרך שיחה ח"א עמ' תק"ד, ח"ב סוף עמ' תנ"א) – "אבא זצ"ל לא אכל כלל זיתים, ואף אחת לל' יום - חשש שגם זה קשה לשכחה".

י. פחות מל' יום.

1. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"א ד"ה והנה, ע"י הוספות ותיקונים להוצאה שניה) – "והנה דבר ברור דדוקא ברגיל יש קפידא משא"כ באוכל לפרקים וכלשון הגמ' הרגיל בזיתים ומה"ט מצינו ... ושיעור רגיל אפשר ללמוד מהא דברכות מ' א' הרגיל בעדשים אחת לשלשים יום כו' הרגיל בחרדל אחת לשלשים יום כו' משמע לאחת לשלשים יום אכתי מקרי רגיל לענין אכילה אבל יותר מל' יום לא מצינו דמקרי רגיל".
2. הגר"ח זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' תק"ד) – "כתבתי בס' הזכרון ... וכתב אלי אחד להקשות מגמ' מפורשת (יומא נ"ג, ב') שהיה הכה"ג מאריך בתפילתו ביוה"כ"פ ואמרו לו שלא יהא רגיל בזה, ועוד הוספתי מגמ' (כתובות ס"ז, ב') הוה רגיל כל מעלי יומא דכיפורא, אף שהיה זה אחת לשנה. והתשובה היא פשוטה, דבר ששייך לכל יום ועושהו רק אחת לל' יום אינו נקרא 'רגיל', אבל דבר ששייך רק לזמן מסוים - הרגיל קאי על זמן זה".
2. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ג').

יא. מראי מקומות – בן יהוידע (הוריות דף יג: ד"ה והנה), וישב משה (ח"א סי' ע"ג אות ב' ד"ה שו"ר), שמירת הגוף והנפש (סי' ח' הע' ג' ד"ה ומה), נטעי גבריאל (פורים פרק ח' סעי' ג'), זכרון חיים (סי' ב').

1. ר"ן (נדרים דף מו. ד"ה אי) – "והכי תניא בתוספתא (פ"ב) היה א' מהם רגיל להדיר הנאה על חלקו כופין את הרגיל למכור חלקו ומפרש בירושלמי דבתרי זימנין מיקרי רגיל דאמרינן ...".
2. פת"ת (אה"ע סי' קט"ו ס"ק י') – "ובסי' ק' שם בתשו' הגאון ב"מ כ' דבב' פעמים מקרי רגילה לענין זה ע"ש".

3. שלמת חיים (הל' שמירת הגוף והנפש סי' צ').
4. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"ב פרק נ"א הע' י"א, עמ' ת') – "ומה ששאל מה פירושו של הרגיל בזיתים, - מסתבר שפעם בשבוע לא נקרא רגיל".
5. הגר"ק זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ב) – "רבינו שליט"א סובר, בספר זכרון שרגיל שאמרו חז"ל הכוונה 'אחד לחודש', והאם לפי"ז בשמן זית יספיק פעם בחודש בשביל זיכרון, או שצריך להוסיף יותר. תשובה: אולי".
- הגר"ק זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות ד') – "הרב שליט"א כתב ... שהכוונה 'רגיל בזיתים' הוא פעם בחודש. ולכאורה יכול להזהר לעשות הרחק יותר מחודש, אבל באותה פעם שאוכל יכול לאכול כמה שרוצה. תשובה: אפשר".
- הגר"ק זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות ה') – "והאם ביום השלישים יכול לאכול כמה פעמים כגון בערב בוקר ולפני שקיעה. תשובה: יאכל יום ל"א רק פ"א".
- הגר"ק זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות ו') – "לכאורה הרגיל בזיתים שייך רק כשאוכל כזית או אכילה חשובה, אבל אם טעם קצת, (חצי זית או קצת יותר) כגון בט"ו בשבט, אין זה 'אוסר' לאכול עוד פעם בתוך ל'. שקשה לומר שזה נקרא רגיל. תשובה: אולי".
- הגר"ק זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ב) – "שאלה: החותך זיתים ושם על פרוסת לחם, האם נקל מצד שטפל ללחם, ונאמר שאין חשש של מביא לשכחה. [ואינו בכלל מאמר חז"ל הרגיל בזיתים משכח תלמודו]. תשובה: לא".
6. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א הע' י"א, עמ' שמ"ה) – "לסיכום: אותם הנוהגים לאכול מעט זיתים פעם אחת ביום, רשאים להמשיך במנהגם, ואינם צריכים לחשוש לשכחה, ומכל מקום מהיות טוב, יכוונו בכל פעם שאוכלים, בשם אל אלקים מצפ"ץ".
7. עיונים בהלכה (שמעיה, ח"ב בעניני או"ח סי' י"ב אות ו') – "שלא נאמרו דברי הגמרא אלא באוכלן לחין חיון, 'וקובע סעודתו עליהן', משא"כ באלו הכבושין 'שאיין אוכלין אותן אלא לקינוח', וראיה לדבר ...".

כבושים, מלוחים, מבושלים.

יב. מיקל.

1. יעב"ץ (הוריות דף יג;), סידור ח"ב עמ' תתקמ"ז אות ז') – "נ"ל דוקא חיון, משא"כ בכבושין דמעלי, דאשכחן בתנאי קמאי דאכלי להו, יבמות [טו: ועי' מור וקציעה או"ח סי' קע]".
- יעב"ץ (מור וקציעה סוף סי' ק"ע) – "ומה שאין נוהגין ליהדר מזיתים, אף הנוהגין מדברים המביאין לידי שכחה. נ"ל עיקר טעמן הוא, משום דמשמע להו שלא נאמרו דברי הגמרא אלא באוכלן לחין חיון **וקובע סעודתו עליהן**. משא"כ באלו הכבושין שאין אוכלין אותן אלא לקינוח. וראיה לדבר שאין חשש בזיתים כבושים, מר"י החורני פ"ק דיבמות [טו, ב] ור"י דאכל זית מליח פרק כ"מ [ברכות לט, א]".
2. זבחי צדק (ס"ק קי"ג) – "דוקא אם אוכלם חיים וקובע סעודתו עליהם משא"כ בזתים הכבושים אינם בכלל. מהר"ר יעב"ץ בס' מו"ק ובס' מגדל עוז וכ"כ הר"י פה ללב נר"ו בח"ג בקו"א בשמו עי"ש".
3. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "זיתים כבושים אינן בכלל. סע"ש".
4. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו) – "והרגל בזיתים כבושין אינם בכלל זה (סע"ש)".
5. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "זתים כבושים אינם בכלל. סע"ש".
6. שמירת הנפש (הע' קע"ח).
7. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "זתים כבושים אינן בכלל פתחי עולם".

יג. מחמיר.

1. עי' מאירי (הוריות דף יג;): – "וכן לשמור עצמו מהדברים המשכחים והמטמטמים את הלב כלב בהמה **וזיתים מלוחים** וכיוצא באלו הענינים".
2. כה"ח (או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ז) – "ונראה דגם לדברי המו"ק ה"ד אם כבושין במלח או בחומץ ותבלין אבל אותן הזיתים השורין אותם במים לבד בלי מלח להסיר מרירותם ונשארין כמו שהם חיון הרי אלו משכחין, ונראה דגם בכבושין במלח וכו' יש להחמיר ולכוין וכמ"ש היפ"ל ז"ל".
3. חזו"א (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"א) – לשונו מובא לקמן.
4. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"א) – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל הא דאיתא בהוריות (די"ג ע"ב) הרגיל בזיתים משכח את התלמוד (והלוא שם בגמ' דמשכח תלמוד של ע' שנה) זה רק הרגיל אבל באקראי אפשר לאכול ולא משכח ואמר לי מו"ר שהוא אוכל זיתים לפעמים, ודעת מו"ר דגם זיתים כבושים ומלוחים משכחים כמו חיים (ולא כהגהות הגיעב"ץ ז"ל על הוריות שם), וכן דלא מהני מה שטבולים בשמן זית (כמו שנוהגים בירושלים וטעמם משום ששמן זית משיב תלמוד של ע' שנה בגמ' שם), וכן שמעתי שגם דעת מרן החזו"א זצוק"ל כן לא כגיעב"ץ ושא"ל מועיל לשפוך עליהם שמן זית. וספר לי הגר"ק שליט"א [זצ"ל] שאביו מו"ר זצוק"ל אמר לזוג' הרבנית ע"ה (אמו של ר"ח) שלא תקנה זיתים, ועוד אמר לי ר"ח שליט"א שהוא בעצמו אוכל זיתים פעם בקצת יותר מל' יום (משום דבקונטרס הזכרון שלו מצדד בראיות דאחת לל' יום אכתי מקרי רגיל)".
5. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"ב פרק נ"א הע' י"א, עמ' ת') – "וביעב"ץ בהגהותיו למס' הוריות מתיר זתים כבושים, ואיני יודע מנין מקורו. עכ"ל רבינו. והנהגות רבינו היתה להמנע כליל מאכילת זיתים בכל צורה, גם לא זיתים הנכבשים, וגם לא ע"י טבילתם בשמן זית. וכן הנהיג לבני ביתו".
6. עי' שבט הלוי (קובץ מבית לוי בעניני יו"ד עמ' צ"ו אות ה', שערי הוראה ח"ד עמ' י"ז אות ה', עי' שבט הלוי ח"א סי' ר"ה בהגהות לסי' קס"ח) – לשונם מובא לקמן.

7. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"א ד"ה ובהגהות, ע"י הוספות ותיקונים להוצאה שלישית, והוצאה שביעית) – "ריעב"ץ ... ותמוה ... ומצאתי במאירי בהוריות שם שכ' בהדיא דזיתים מלוחים קשים לשכחה וכ"נ ברבינו בחיי ... איך סתם כאן הרגיל בזיתים הו"ל לפרושי בזיתים חיים כיון שעיקר האכילה הי' בכבושין ומלוחים לכן נראה לענ"ד שאין לחלק בזה".

הגר"ח"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ט אות ז') – "שאלה: לאכול הרבה זיתים כבושים בלי שמן האם זה קשה לשכחה. תשובה: כן".
8. זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ה) – "ואין לסמוך על זה".

9. ברכת יהודה (ח"ד סי' ה' ד"ה ודע) – "ודע שכתב היעב"ץ ... אולם מזה שרבותינו סתמו בזה, נראה שדעתם להחמיר בזה, שהרי רוב ככל הזיתים נאכלים כשהם כבושים, ומסתמא שרבותינו דיברו על דבר שכיח. וכן נראה מסתמות לשון הפוסקים. ונודע מ"ש הרי"ף במסכת יבמות (דף כט ע"ב מדפי הרי"ף) וז"ל ודאי אי איתנהו להני מילי דמר רב יהודאי לא הוה שתיק גמרא מינייהו. ע"כ. והובא בפוסקים ז"ל. ומה שהביא ראיה מרבותינו שאכלו זיתים, אינה ראיה, שהרי לא אמרו חז"ל שאכילת זיתים גורמים לשכחה כי אם למי שרגיל באכילתם, והם אכלו זאת באקראי. וגם י"ל שהם היו מכוונים בכוונות שכתב רבנו האריז"ל הנ"ל. וע"ע מ"ש בזה בספר כה"ח ... ולפיכך נלע"ד שיש להחמיר בזה".

10. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ו') – "ואין הבדל אם הזיתים חיים, או כבושים, או מבושלים".

11. תשובות ישראל (ח"ג סי' ק"ט אות י"ב) – "אין שום חילוק בין זיתים חיים לכבושים ומבושלים ושלוקים או מלוחים כולם שווים שמשכחים הלימוד".

יד. מראי מקומות – יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סוף סי' קט"ז, ק"כ-ג', לשונו מובא לעיל), וישב משה (ח"א סי' ע"ג אות ב' ד"ה שו"ר), שמירת הגוף והנפש (סי' ח' סעי' ב'), נטעי גבריאל (פורים פרק ח' סעי' ד', סעי' ה'), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ז סעי' ס"ח), זכרון חיים (סי' ה').

1. יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ד') – "ולפי האמור נחא מה שאין העולם נזהרים מלאכול זיתים כבושים, וקובעים עליהם סעודתם, והרי הרגיל בזיתים בא לידי שכחה. א"ו שמכיון שאין איסור כלל בזה, רק דרך עצה טובה, במקום שאינו מוצא ליפתן אחר בנקל, שפיר דמי. ומצאתי להגאון יעב"ץ במור וקציעה (סי' קע) שכ', ומה שאין נוהגים ליזהר בזיתים, אף הנזהרים מדברים המביאים לידי שכחה. נ"ל שעיקר טעמן הוא משום דמשמע להו שלא נאמרו ד' הגמ' אלא באוכלן לחים חיים, וקובע סעודתו עליה, משא"כ באלו הכבושים שאין אוכלין אותן אלא לקינוח. וראיה לדבר שאין חשש בזיתים כבושים, מר"י בן גודגדא ביבמות. ור' יוחנן דאכל זית מליח, פרק כיצד מברכין [לט:]. ע"כ. ומ"ש ר"י בן גודגדא, צ"ל החורני, ביבמות (טו:), אך שם מיירי בשנת בצורת. ע"ש. ובאמת שאין מכאן ראיה כ"כ, דהא הרגיל בזיתים אמרו, אבל לאכול באקראי ודאי דש"ד. וכ"ש לפמ"ש האר"י ז"ל בשער המצות (ר"פ ואתחנן), כי יש דברים הגורמים שכחה לאכלם כמו הזיתים וכיו"ב, ואין זה אלא במי שאוכלם בלא כוונה כעם הארץ, אך כל מי שמכין באכילתו וכו' אדרבא נותנים בו זכירה. ע"ש. וכ"כ בנגיד ומצוה (די"ח ע"ב), שיכוין בשמות אל אלקים מצפץ שעולים כמנין זית. ע"ש. וכן הובא במג"א (סימן קע ס"ק יט). ע"ש. וא"כ אפשר שר' יוחנן החורני ור"י היו מכוונים בכוונות הללו. וכן ראיתי לה' יפה ללב ח"ג (דק"כ ע"ג) שכ"כ. וע' להגרי"ח זוננפלד בשו"ת שלמת חיים פ"א (סי' מא - מב), שכ' ע"ד המג"א הנ"ל, דמ"מ אין ראוי להרגיל בזה במה שמפוי בש"ס, ומכ"ש עניני שכחה, שאפשר שיש בזה לתא דלאו דהשמר פן תשכח את הדברים וכו'. אבל יאכל אותם עם שמן זית, ואז מה טוב לכוין. וההיא דיבמות (טו:) שהי' אוכל זיתים, פשוט דדוקא רגיל. וכו'. ע"ש. וכבר ביארנו שאין בזה כלל איסור דהשמר פן תשכח את הדברים וכו'. וע' בכף החיים למהר"י סופר (סי' קנז ס"ק כז)".

2. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' קט"ז סעי' י') – "וכן אין להרבות באכילת זיתים, ויש מי שכתב שבזיתים כבושים אין לחוש".

לאכול זיתים עם שמן זית.

טו. הוריות (דף יג:) – "חמשה דברים משיבים את הלימוד ... והרגיל בשמן זית ... הרגיל בשמן זית. מסייע ליה לרבי יוחנן, דאמר רבי יוחנן: כשם שהזית למד של שבעים שנה, כך שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה".

1. מהרש"א (הוריות ריש דף יג:) – "כך שמן זית משיב תלמוד כו'. מזה יש לתת טעם בכל שבעת מינין דחשיב בתורה חשיב הפירות עצמן דכתיב חטה ושעורה גפן וגו' חוץ מזית דנקט היוצא ממנו דכתיב זית שמן משום דהזית גופיה אין בו שבח א"י ואדרבה שהוא משכח התלמוד אבל שמן היוצא ממנו הוא משיב התלמוד ושבתו של א"י".

טז. מיקל, אינו קשה לשכחה.

1. דברי ישראל (ח"ב בהגהותיו לספר שמירת הנפש באות ש"מ, עמ' ע"א) – "באות ש"מ הרגיל בזיתים קשה לשכחה יעויין בהגהות הגריעב"ץ בהוריות שכ"כ ודוקא חייך משא"כ כבושים, ובשנת תשי"ב כתב אלי ח"א ירושת"ו וז"ל, דכירנא כד הוינא טליא כבן י"ב י"ג שנה, מו"ר המובהק ז"ל הי' מזהיר את כל תלמידיו שלא לאכול זיתים כלל וכלל, ולעומת זה להרבות באכילת שמן זית, וכולנו היינו נשמעים לדבריו - אולם מנהגם של ישראל היום שאינם נזהרים בזה יש לו יסוד עפ"י מה דגרסינן: הרגיל בשמן זית, מסייע לרבי יוחנן כשם שהזית משכח למד של שבעים שנה כך שמן זית מחזיר תלמוד של שבעים שנה, מכאן דאכילת שמן זית עם הזיתים או אפילו לבד מתקן קלקול הזיתים, כלומר שמן זית הוא תרופה לקלקול השכחה של הזיתים, אבל אינו מתקן את קלקול אכילת הלב שהוא דבר שאין לו תרופה, וזהו שבחו של שמן זית שנמנה בין שבעת המינים שנשתבחה בהם א"י בלשון 'זית שמן', עיין מהרש"א שם, בח"א עכ"ד".

2. שלמת חיים (סי' תתס"ז, ע"י סי' תת"ע, דפו"ח עניינים שונים סי' צ', ע"י סי' צ"ג) – "אבל יאכל אותם עם שמן זית ואז מה טוב לכוין".

3. דברי זאב (ח"ו סוף דף ב:).

4. משנה הלכות (ימי שמנה סי' נ"ט, עמ' קס"א) – "דמה שהעולם בדו לומר דבשמן זית מותר לאכול זיתים, אין זה שסתם בדו לעצמן אלא סמכו על הגמ' הוריות שם דחשיב חמשה דברים משכחים את הלימוד וחמשה דברים משיבים את הלימוד וחשיב הרגיל בזיתים משכחים את הלימוד והרגיל בשמן זית משיב את הלימוד וסיים שם מסייע ליה לר' יוחנן כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה כך שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה וכיון שאומר כשם שהזית משכח כך שמן זית משיב ס"ל ק"ו שאם אכלם יחד דאז בא זה ותיקן לזה שהשמן שגורם להשיב הלימוד מעלה גם שלא ישכח מתחילה דאם מעלה מה ששכח כבר כ"ש שיגרום שלא לשכח במה שלא שכח עדיין, וזה שפרש"י משיב מחזיר את הלימוד שנשתכח הימנו כבר ע' שנה, וק"ו שיגרום שלא ישכח כשאוכל לכתחילה עם שמן, וראיתי מובא בשם ידידי הגר"ח קניבסקי שליט"א דאפשר שהזיתים יזיקו יותר ממה שהשמן יועיל **ולפענ"ד זה אינו** דלכן מדייק לשון הגמ' דאמר ר' יוחנן כשם שהזית משכח וכו' כך שמן זית משיב לימוד וכו' ולשון כשם מבואר כדא כן דא וא"כ לא יזיק יותר כנלפענ"ד".
5. הגר"ש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' צ"ג) – "אין לאכול זיתים. ועם שמן זית יש להקל".
- הגר"ש"א זצ"ל (מפי האיש עמ' רמ"ב) – "באכילת זיתים עם שמן זית אין בעי' של 'קשה לשכחה' ואפשר לאכול".
6. עי' שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ה') – "הרגיל באכילת זיתים משכח תלמודו, וכתב היעב"ץ דכל זה רק בזיתים חיים ולא בכבושים. אמנם המאירי כתב שגם מלוחים קשים לשכחה וע"כ יטבלם בשמן זית. וכן נהג מורנו הגה"צ רבי שמעון מזליכוב זצ"ל ה"י"ד (מנהלה הרוחני של יח"ל בפולין) שהיה מטבלם בשמן זית".
- עי' שבט הלוי (שערי הוראה ח"ד עמ' י"ז אות ה') – "האם חייבים לטבול הזיתים בשמן זית בזה"ז שהם כבושים ואולי אינם קשים לשכחה, בהגהות היעב"ץ בש"ס הוריות כ' דכבוש אינו קשה לשכחה, מכ"מ ראיתי לרבותי שהיו טובלים בשמן וכן אני נוהג בל"נ".

יז. מחמיר, אין לחלק.

1. חזו"א (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"א) - לשונו מובא לעיל.
2. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"א) - לשונו מובא לעיל.
3. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"ב פרק נ"א הע' י"א, עמ' ת') – "ונשאל רבינו מה הסיבה שיש להמנע מאכילה ע"י טבילתן בשמן זית, ואמר רבינו שכיון שכהיום השמן עובר תהליך זיכוך, והשמן אינו במקוריותו, אפשר דעל זה אין הסגולה שמועיל לזכרון. ובאמת כשנשאל רבינו לענין סגולה של שמן לזיכרון היה אומר שצריך לקחת השמן הנקרא שמן כתיית. ובפעם אחרת אמר רבינו בענין זה, שאין הפירוש שבזיתים הטבולים בשמן אין שכחה, אלא שהזית משכח, והשמן מפקח, והרי זה דומה למי שמקבל מכה, והולך לרופא לחובשו..."
4. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות י"א) – "ובהגהה מח"א בסוף ס' שמירת הנפש הביא שיש אנשים שרגיל לאכול זיתים ביחד עם שמן זית ואומרים דהא אמרי' דהזית משכח תלמוד של ע' שנה ושמן זית משיב תלמוד של ע' שנה א"כ יצא זה בזה ואינו מזיק, ואינו נראה לענ"ד **דפשיטא דאין כל האדם שוין** ומי שמוחו וזכרונו וכשרונו חזקים בודאי הדברים הטובים לזכרון יועילוהו הרבה והדברים המזיקין לא יזיקוהו כ"כ ולהיפך מי שכחו וזכרונו חלשים הדברים המזיקים יזיקוהו הרבה והמועילים לא יועילוהו רק קצת לפי ערך זכרונו וא"כ אפשר שהזיתים יזיקו הרבה יותר ממה שהשמן יועיל".
- הגר"ח"ק זצ"ל (אש התורה, בראשית, תורת חיים עמ' רי"ז אות י"ב) – "האם מותר לאכול זיתים שהרי משכחים את הלימוד, והאם ששופכים שמן זית זה מפקיע את השכחה, ואם שמן סויה גם עוזר אם אין בנמצא שמן אחר, והאם לאכול זיתים ביחד עם לחם זה מפקיע השכחה. תשובה: אין לאכול זיתים".
5. הגר"י הלל שליט"א (אליבא דהלכתא גליון כ"ט עמ' ס"ח) – "והגם דאמרו בהוריות שם, דשמן זית להרגיל בה משיב את הלימוד, יש לפרש דאירי במי שתקף עליו תלמודו, וכמ"ש רש"י שם דאירי בלימוד שנשתכח ממנו 'כבר'. אבל שנתיר לאדם שיאכל זיתים הרבה שגורם לשכחה, על סמך שמערב עמהם שמן זית הגורם לזכרון, מי יאמר שיועיל השמן זית ששותה עם הזיתים להחזיר את הנשכח מחמת ריבוי הזיתים שאוכלם עכשיו. דמאחר שעתה הוא עושה פעולה בקום עשה באכילת הזיתים כדי להשכיח ממנו הלימוד, אין נראה שיועיל השמן זית להחזירו. ואפילו אם נאמר על צד הרחוק דאולי יועיל שלא ישכיה מכל מקום שיביא לו כח הזכרון אין מסתבר כלל. ולכן אין עצה ותבונה לזה מלבד מה שהביא הרב מגן אברהם בשם האר"י ז"ל. ושוב הראוני בספר הזכרון להגר"ח קניבסקי שליט"א (אות י"א בסופו) שכתב כעין דברינו לדחות עצה זו. ועיין בספר שמירת הגוף והנפש שגם כן פקפק בהיתר זה".
6. עי' זכר עשה (פרק ו' סעי' ק"ל) – "יש להמנע מהרגיל בזיתים בכל אופן".
7. ברכת יהודה (ח"ד סי' ה' ד"ה ולגבי) – "ולגבי מ"ש הרב שלמת חיים שמהני אם יאכל את הזיתים עם שמן זית, לפענ"ד נראה דאדרבא בזה יש לנו לחוש שלא יועיל, שמאחר שדבר זה נאמר בש"ס בסתם, אין להקל בזה, משום שפירוקא לסכנתא לא עבדינן".
8. תשובות ישראל (ח"ג סי' ק"ט אות י"ב) – "לא מועיל לערב שמן זית עם זיתים, ומ"מ מי שכבר אוכל ודאי שיוסיף שמן זית ואולי יועיל קצת".

יח. דעת הגרשז"א זצ"ל.

1. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפלה פרק ב' הע' ק"ג) – "ומטעם זה לא נתקבל על לב רבנו מה שערערו על המנהג לאכול זיתים לאחר שטיבולם בשמן זית (משום דשמן מחמיר תלמודו כמ"ש בהוריות י"ג ע"א, ומתקן בכך אכילת הזית שמשכח תלמודו) משום דמאן יימר דשוין הן, וגם אולי בעינן שיהיו במשקל שוה, דזה אינו, דכיון דדברים הללו סגוליים הן אין לדון בהם ע"פ השכל, ולכן הנח להם לישראל וכו', וכיון שפשט היתרן באופן זה, וכך נהגו בירושלם עיה"ק מאז ומעולם, אין לערער בדבר. ולאחד שהי' קשה לו שמן זית ושאל כיצד ינהג כשרוצה לאכול זיתים, השיב רבנו דדי בטיפה אחת".
2. הגרשז"א זצ"ל (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"א) – "הגר"ח"ק כתב בקונטרס שלו דלא מועיל לאוכלם יחד עם שמן זית וספר לי ר"ח שגיסו הגאון מוהרש"ז אויערבך שליט"א [זצ"ל] כשקבל את הקונטרס כתב לו **שקלקל לו את ארוחת הבוקר** שלו שהי' רגיל לאכול פת עם זיתים טבולים בשמן זית כמנהג ירושלים ועתה שכתב שלא מהני **הפסיק לאוכלם**".

3. הגר"י עדס שליט"א (הסכמה לס' זכר עשה, עמ' י'), הו"ד בואין למו מכשול (הל' תלמיד תורה פרק כ"א הע' י"ג) – "ושמעתי מהר"ר יצחק ברילנט שליט"א [הוא היה מאוד מקורב אל הגרש"ז אוירבעדן], שבלויה של הגר"מ שולמן ראה הקהילות יעקב את הגרש"ז ושאלו עמו רכב ליסוע משם, וקרא לו להיכנס לרכב שבו נסע, וישב שם ברכב הגרש"ז על יד הגר"ח קנייבסקי, והכניס הגרש"ז גם את הר"ר יצחק הנ"ל לרכב, ושמע שם שמספר הגרש"ז לגרש"ק שהיה רגיל בעבר לאכול זיתים על ידי טיבול בשמן כדעת המקילים, ואחרי שראה בספרו של הגרש"ק שיח השדה את טענותיו להחמיר בזה, שינה ממנהגו והפסיק לאוכלם. כל זה הוא שמע. ואחרי שנים סיפר לו משהו אחר ממקורבי הגרש"ז, שבאחרית ימיו של הגרש"ז היה הרבה דברים שקשה לו לאוכלם, ולכן **נאלץ לחזור ולהקל לאכול זיתים על ידי טיבול בשמן**, וכשחזר למנהגו שלח את אותו המקורב השני אל הגרש"ק, להודיעו בדבר מה שסיפר לו שהתחיל להחמיר על פי ספרו, שמכאן והלאה אינו יכול להחמיר בזה, ומודיעו זה כדי שלא יהיה המציאות שכאילו דבריו בשקר לשבח עצמו. עכ"ד".
4. הגרש"ז א"צ"ל (מעדני שלמה עמ' קמ"ז) – "שהגאון רבי חיים קנייבסקי שליט"א [א"צ"ל] הוציא ספר שלם על הדברים שהם משום שכחה, ויש לו חידוש גדול שם כשאוכל זיתים לאכול כמות זהה של שמן לתקן השכחה, וצע"ג מנין לו דבר זה, שדברים אלה הם דברים סגוליים ואינם הולכים במדה ובמשקל, ודי אם לוקח קצת שמן אתם ואז יש לו סגולת השמן זית לזכרון".
- (א) הגר"י טרגר שליט"א (בעל הליכות שלמה, מכתב במייל) – "זה קצת מצחיק להתעקש על מה שבני ביתו ראו וראינו בעינינו שלא הפסיק אפילו יום אחד מאכילת זיתים אז מה זה הויכוח אולי אמר בדרך צחות אבל אכל מדי יום ביומו".

- יט. מראי מקומות – וישב משה (ח"א סי' ע"ג אות ב' ד"ה שו"ר), שמירת הגוף והנפש (סי' ח' סעי' ד'), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ט סעי' ס"ט), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א סוף אות ז'), זכירת מנחם (על ס' זכירה עמ' כ"ח הע' קל"ד), זכרון חיים (סי' ג').
1. הגרא"ל שטיינמן א"צ"ל (שפתי איל ענינים שונים אות ל"ה) – "שאלתי למו"ר זצוק"ל אם צריך לשים שמן זית בזיתים ואמר לי דאומרים שעל ידי זה לא שוכחים והוסיף ואמר שזה לא ברור".
2. הגרש"ק א"צ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ב) – "האם יש ענין לשתות שמן זית בכל פעם שמזדמן לו, כדי להוסיף בזיכרון. תשובה: יש ענין לטעום".
- הגרש"ק א"צ"ל (מילי מעלייתא אות קמ"ג) – "שאלה: הא דאיתא בהוריות (יג:) דזיתים הוו קשים ללימוד ושמן זיתים הוי יפה ללימוד, האם זה דוקא ללימוד התורה או ה"ה ללימודי חול. תשובה: זה יפה לזכרון".

טו] השותה מים של שיורי רחיצה.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והשותה מים של שיורי רחיצה".
- (א) תשובות הגאונים (שערי תשובה סי' רע"ו) – "ושאלתם מים שרחץ מהן אין שות' מהן ודאי כך הוא מפני שהם קשי' לשכחה וכן מים ששתה מהם אל ירחץ ידיו בהם מפני שמזלזל בברכה ששתה ועל דבר אחד אין מברכ' שתי ברכות ולא יבוא באותם המים ששתה ובירך עליהם ויברך על נטילת ידים ועוד דקשה לרוח רעה".
- (ב) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "ת"ר חמשה דברים משכחין את התלמוד ... והשותה מים של שיורי רחיצה".
- (ג) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והשותה מים שבשיורי רחיצה וי"א אף הרוחץ ממים הנותרים מן השתיה או השותה ממי' הנותרים מן הרחיצה".
- (ד) מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ששה דברים משכחין התלמוד ... ושותה מים הנותרים מן הרחיצה".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "צריך אדם ליזהר מדברים המשכחים את הלימוד, כדאיתא בהוריות פרק כהן משוח (יג ב): תנו רבנן, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והשותה שיורי רחיצה".
2. יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
3. רע"א (או"ח סי' ב' על המג"א ס"ק ג').
4. יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק א') – לשונו מובא לעיל.
5. זבחי צדק (ס"ק קי"ג) – "חמשה דברים משכחים את התלמוד ... והשותה מים של שיורי רחיצה".
6. שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... והשותה מים הנותרים מן הרחיצה".
7. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ה') – "אמרין בשלהי הוריות [יג:] חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והשותה מים של שיורי רחיצה".
8. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "ולא ישתה מים של שיורי רחיצה".
9. לקוטי מהר"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א', סדר התנהגות ער"ש עמ' ח'ב' [לשונו מובא לקמן]) – "והשותה מים משיורי רחיצה".
10. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "והשותה של שיורי רחיצה".
11. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
12. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "והשותה שיורי רחיצה".
13. מאסף כל המחנות (סי' ב' ס"ק י"ב).
14. שלחן חי (סי' ע"ו).
15. כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קס"ח, או"ח סי' קנ"ז סוף ס"ק כ"ח).

16. אור לציון (ח"ב פרק מ"ו הע' ב') – "אלא שהנוטל ידיו מתוך חבית מים, יש לו לחוש בשתיית המים הנשארים, שיש אומרים דקשה לשכחה, כמובא בחופת אליהו רבה שער ו', ומובא בסוף ספר ראשית חכמה, שאחד מו' דברים המביאים לשכחה הוא השוואת מים הנותרים מן הרחיצה, ע"ש".
17. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ב).
18. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ט סעי' א').
19. זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"א).

ג. שפך מעט מן המים אחר הרחיצה.

1. אין לחוש.
- (א) הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות י"ב) – "ושמעתי בשם מרן תזו"א שאם שפך מהן מעט אחר הרחיצה אין לחוש ועי' חולין ק"ה ב".
- (ב) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ט סעי' ג') – "אם שפך מעט מן מים אלו אחר הרחיצה אין לחוש".
- (ג) ע"י זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"ד) – "והמחמיר תע"ב".
2. מראי מקומות.
- (א) שלחן חי (סי' ע"ו, ס"ק ג') – "ואולי י"ל דאם שופך מעט קודם שתיה אין חשש וצ"ע והמחמיר שלא לשנות כלל תע"ב".

ד. שירי מים של נטילת ידיים.

1. מחמיר.
- (א) תשובות הגאונים (שערי תשובה סי' רע"ו, כדמפרש הגר"ח"ק לקמן) – לשונו מובא לעיל.
- (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ב, הוספות ותיקונים להוצאה שלישית) – "יש להוסיף ובתשובה"ג שע"ת סי' רע"ו מבואר בהדיא דשירי מים של נט"י קשה לשכחה ע"ש".
- (ג) ע"י זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"ב) – "טוב להחמיר".
- (ד) ע"י פסקי תשובות (סי' קס"ב אות י"ז, הע' ק"ג) – "אבל לשנות יש לימנע אפילו הם נקיים ואין בהם משום מיאוס ובל תשקצו, משום שיש הסוברים שהם בכלל דברי הגמ' (הוריות י"ג ב) דהשוואת מים של שירי רחיצה קשה לשכחה. [בהג' מהריעב"ץ על הגמ' הנזכרת כותב להסתפק בזה אם מי נט"י בכלל מי רחיצה, אך בספר זכרון להגר"ח קניבסקי שליט"א (בהוספות לסקי"ב) מביא דבתשובות הגאונים סי' רע"ו מבואר בהדיא גם מי נט"י בכלל]".
2. נסתפק.
- (א) ע"י יעב"ץ (הוריות דף יג:) – "נ"ל דהיינו רחיצה של כל הגוף גם של רגלים, אבל שירי נטילה דמים ראשונים מיבעיא ליה, ודאחרונים פשיטא ליה דדמו לשל רחיצה".
- (ב) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ט סעי' ב').
3. מראי מקומות – ישכיל עבדי (ח"א או"ח סי' א' אות ג'), בחוקתיד אשתעשע (מערכת המ"ם הע' כ"ט ד"ה ואין, עמ' רל"ח).

ה. שירי מים של מים אחרונים.

1. מחמיר.
- (א) תשובות והנהגות (ח"ב סי' קי"ד ד"ה אגב) – "הנה ידוע שיש מקפידים שהכלי שמשמשם בו למים אחרונים אין להשתמש בו לצרכיו, ובכלל בכל שירי מים לרחיצה מפורש בהוריות יג: שהשוואת מהן מזיק לזכרון, ובפרט מים אחרונים או מי נטילה אם שותה שיריים מובא ב'אבני נזר' על הקיצור ש"ע שבוה מכנים הרהורי כפירה ר"ל, ולדעת כמה צדיקים וקדושי עליון כשמשמש בכלי שנטלו בו מים אחרונים מסוכן לגרום כמה חולשות ומחלות (מובא בביאור 'עמוד הכסף' על השו"ת מן השמים). ושמעתי מידידי הגאון רבי אלימלך רומפלער זצ"ל שהאדמו"ר הקדוש מבעלזא זצ"ל ציוה שאם נטל מים אחרונים בכוס ידיה אותו שבע פעמים ויועיל דשוב לא יזיק. אמנם אני מסופק דיתכן דכ"ז בנוטל פחות מרביעית, אבל אולי כשנוטל רביעית הלוא אז המים כמקוה, ואין כאן מים טמאים כלל, ואולי גם במים אחרונים כן, ואין צריך לזהר אז לא להשתמש בו לשתייה בלי הדחה, אבל לא מצאתי הדבר מבואר, וחמירא סכנתא מאסורא".
1. אבני נזר (על קיצור שו"ע סי' ב' ס"ק א', לשונו מובא לקמן) הולך על הדין של נט"י בשחרית [ולא על מים אחרונים].
- (ב) ילקוט יוסף (בית יוסף גליון ל' סי' קל"ח) – "והשוואת מים של שירי רחיצה היינו גם במים שרוחץ בהם מים אחרונים, ומובא באבני נזר על קיצור ש"ע שהשוואת שיריים של מים אחרונים מכנים הרהורי כפירה ר"ל. וכתב בספר תשובות והנהגות (כרך ב סי' קיד) שלדעת כמה צדיקים וקדושי עליון כשמשמש בכלי שנטלו בו מים אחרונים, מסוכן לגרום כמה חולשות ומחלות, והאדמו"ר מבעלזא זצ"ל ציוה שאם נטל מים אחרונים ידיה אותו ז' פעמים, ויועיל דשוב לא יזיק, ועל כן יש להזהר בזה וחמירא סכנתא מאסורא".
2. מה שנשארו בכלי יש להקל.
- (א) הגר"ח"ק זצ"ל (שערי שיח עמ' צ"ח תשובה קפ"ו) – "הנוטל ידיו למים אחרונים מכלי המיועד לשתייה, האם נאסרו המים [שנשארו בכלי] מדין שירי רחיצה. תשובה: לא".
- (ב) ילקוט יוסף (בית יוסף גליון ל' סי' קל"ח) – "ומה הם שירי רחיצה, היינו המים שהיו על ידיו בעת נטילת מים אחרונים, אבל לא המים שנשארו בבקבוק. ואע"ג דנמצא בלשון חז"ל 'שירי' דהיינו מן חנות בידו, ולא ממה שנשתמש בו כבר, כהא דמצינו כ"פ (משנה זבחים פ"ה משניות א-ג. ועוד) 'שירי הדם', דהיינו מן הנותר בידו, מכל מקום פשט 'שירי רחצה' היינו ממה שרוחץ בו כבר ולא מן הנותר בכלי, שאל"כ כל הנותר בצינורות המים ג"כ הוא בכלל שירי חמים של רחצה, ולכן צ"ל דהיינו רק מה

שנשתמש בו, כמו (שמות יב לד) 'משארותם צרורות' שפי' חז"ל (מדרש תנחומא פרשת בא סימן ח, והובא ברש"י עה"פ שם) דהיינו שירי מצה ומרור, וכמו שירי מצוה, דגם ע"ז נופל לשון שיריים. גם איך נוכל לקרות שיריים לדבר שהוא עיקר וראשית, וממנו יצא המעט. שהרי עיקר המים בכלי הראשון, והוציאו מהן מעט למים אחרונים, ובודאי שא"א לקרות למים בכלי הראשון שיריים של אותם שבאו על הידיים, וכהא דשמעון הצדיק היה משיירי כנה"ג ולא אנשי כנה"ג היו משיירי שמעון. גם זכורני שראיתי להגאון יעב"ץ שמסתפק בכלל בשיירי רחיצת הידיים.

3. מראי מקומות – רש"י שמעיה (בית אהרן וישראל גליון ל"ג עמ' קל"ט ד"ה והעירוני).

(א) פסקי תשובות (סי' קפ"א אות י"ג, הע' נ"ב) – "אך מה שנהגו בכמה מקומות לזוהר לא ליטול מכלי המשמש לאכילה ושתיה אין לזה מקור. [ואדרבה מצינו בהדיא שנהגו בכך וכמ"ש בדרכי חיים ושלום אות ש"ג שהגה"ק ממנוקאטש זצ"ל נטל אפילו מתוך כלי גדול ששותין ממנה וכו', אך מאידך ידוע מצדיקים שנוהרו בכך, ואפשר טעם הדבר כי חששו לדברי הקדמונים (חופת אליהו רבה שבסו"ס ראשית חכמה שער ו' כה"ח יו"ד סי' קט"ז סקר"ו בשם תשובות הגאונים) ו' דברים משכחים את הלימוד וכו' הרוחץ במים הנותרים מן השתיה, ובתשובת הגאונים שם דקשה לרוח רעה, ועיין לעיל סוס"י קס"ב די"א דרחיצת ידים בכל רחיצה הוא, וע"ע סי' ק"ע אות י"ח]."

(1) לענין הכלי שמשמשים בו למים אחרונים – עי' או"ח סי' קפ"א סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

ו. שבת (דף מא.) – "רחץ בחמין ולא שתה מהן, דומה לתנור שהסיקוהו מבחוץ ולא הסיקוהו מבפנים".

1. הו"ד – בה"ג (סי' א' הל' ברכות פרק ז' עמ' פ"ו), רי"ף (שבת דף לד:), רא"ש (שבת פרק ב' סי' ח').

2. יעב"ץ (שבת דף מא.) – "לא ממים שכבר רחץ דהא ודאי אסירי טפי ממאן דשתי בקרנא דאומנא דקעבר משום כל תשקצו, אלא ר"ל שישתו עכ"פ חמין כל שהן אפילו שהוחמו שלא לשתיה כדדייק רש"י".

3. לקוטי מהרי"ח (סדר התנהגות ער"ש עמ' ח' ב') – "ועיין בפ' כירה דף מ"א רחץ בחמין ולא שתה מהם דומה וכו' ועיין ברש"י בגיטין דף ס"ט ע"ב דכתב דקי"ל הרוחץ בחמין שותה מהם והם רפואה לו ע"ש ולכאורה צ"ע במס' הוריות השוואת מים משוירי רחיצה קשה לשכחה אך י"ל דאין זה נקרא שיוירי רחיצה דהכונה הוא רק מאותן המים שהחמי לרחיצה, אח"כ מצאתי בהגהות היעב"ץ בשבת שם שהעיר בזה מדברי הגמ' דהוריות וכתב דר"ל לא ממים שכבר רחץ אלא המין כל שהן ע"ש והוא כאשר דברתי".

4. הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ב) – "והנה בשבת מ"א א' אמרו אשתו ממאי דבי באני דתניא רחץ בחמין ולא שתה מהן דומה לתנור שהסיקוהו מבחוץ ולא הסיקוהו מבפנים וצ"ל דהתם לא שתו מהמים ממש שרחצו מהם רק שהוחמו לרחיצה וכ"נ ברש"י שם שכתב ואשתו מן מים חמין ואפי' לא הוחמו אלא לרחיצה".

5. מראי מקומות – זכר עשה (פרק ו' הע' קל"א), בחוקתיד אשתעשע (מערכת המ"ם הע' כ"ט ד"ה אולם, עמ' רל"ח).

ז. מה שנשאר בכלי.

1. מיקל.

(א) עי' חידושים וביאורים (הוריות דף יג: ד"ה והשוותה) – "שם והשוותה מים של שיוירי רחיצה, לכאורה היינו מים שנתרחץ בהן, אבל כשנטל בכלי ונשתו מים מים אין בכך כלום, דהא בעיסה לא מסתבר שאם שפך מים מן הכלי לעיסה יהא שם שירים על המים שבכלי, וא"כ מים של שיוירי עיסה היינו שהעיסה נילווה בהם, ודכוותה יש לפרש מים של שיוירי רחיצה, שו"ר בא"ח שלהי הלכות ת"ת".

(ב) עי' הגר"ח ק"צ"ל (שערי שיח עמ' צ"ח תשובה קפ"ו, עי' ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ב) – לשונם מובא לעיל.

(ג) ילקוט יוסף (בית יוסף גליון ל' סי' קל"ח) – לשונו מובא לעיל.

(ד) הכשרות (פרק י"ח הע' צ"ז) – "וכוונת הגמ' למים שנתרחצו בהם ולא מה שנשאר בכלי הנטילה – ראה חידושים וביאורים וחופת אליהו רבה שער ו'".

(ה) דרך ישראל (הוריות דף יג: ד"ה שם והשוותה) – "שם והשוותה מים של שיוירי רחיצה כ' בחו"ב דלכא' היינו מים שנתרחץ בהן דומיא דמים של שיוירי עיסה דמיסתבר דהיינו שיוירי המים שהעיסה נילווה בהן דאין מיסתבר לומר דאם שפך מים מן הכלי לעיסה כל המים שבכלי נחשבים לשיוירי עיסה וכ"נ קצת מלשון רש"י שנשתתירה מלישה וא"כ דומיא לזה יל"פ שיוירי רחיצה אבל מה שרוחץ ונשאר מים בכלי לא חשיב שיוירי רחיצה".

2. מחמיר.

(א) המקובל מהר"ש הדאיה (ישכיל עבדי ח"א או"ח ריש סי' א') – "מעבר יבוק זלה"ה (ק"א א') שפת אמת פרק ל"ה שכ' לכן מנהג לשפך כל המים שבכלי אחר שננטל ידיו מהם כדאמרין במים של שחרית ע"כ ... לענ"ד כי דברי הרב מעבר יבוק ז"ל, נאמנו מאד, על יסוד חזק ויתד בל תמוט לעולם, כי תלמוד ערוך במ' הוריות (י"ג ב') אזהרה שמענו בדברים הגומרים לשכחה, וחד מהם השוואת משוירי רחיצה, ולא נעלם כי השכחה היא מצד ס"מ, כמ"ש רבינו האר"י הח"י זיע"א, כי שר של שכחה נק' מ"ס ... הראת לדעת, כי גם שיוירי רחיצה, אשר המה בכלי העליון, הנק' ברוך יש אחיזה, לס"מ בהם, ואזהרה גדולה מרבותינו בעלי התלמיד, שאין ראוי ליהנות מהם, וטמא טמא יקרא, ודב"ק הזה"ק אשר ייחס לכלי העליון ברוך, ולכלי התחתון ארור, ומאוס, הוא קודם נטילה, אבל אחרי הנטילה גם המים אשר בכלי העליון, יש להם אחיזה, וכולם המה מים הנשפכין יקראו ...".

(ב) ישכיל עבדי (ח"א או"ח סי' א') – "דכן עמא דבר, דכל העם מקצה נזהרין לא להשתמש בשיוירי מי נטילה, הנשארים בכלי אחר הנטילה לשתיה ולבישול וכיוצא, וזה ידוע ומפורסם, בכל בתי ישראל הכשרים, ובודאי דטעמם ונימוקם כאמור בדברי עט"ר אאמו"ר צוק"ל".

(ג) בחוקתיד אשתעשע (מערכת המ"ם הע' כ"ט ד"ה וכל, עמ' רל"ז) – "ואין לומר דשיוירי רחיצה היינו מה ששם על ידו, ולא מה שנשאר בבקבוק, דזה אינו, כדמוכח מהארחות חיים ...".

3. מראי מקומות – אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה, לשונו מובא לעיל), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ט הע' א', "וצ"ע"), מנחת גדעון (ח"א פרק א' סעי' ל"ד, הע' פ"ח [עמ' צ"ו]), זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"א).
(א) אבני נזר (על קיצור שו"ע סי' ב' ס"ק א') – "ואסור להנות ממי הנטילה ואפי' מהשיריים שנותרו בכלי שנטלו בו, שמכניס הרהורי אפיקורסות ר"ל. מקובלים".
(ב) רש"ז שמעיה (בית אהרן וישראל גליון ל"ג עמ' קל"ט ד"ה והעירוני) – "ולכן גם 'שיירי מים אחרונים' הוו בכלל שיירי רחיצה דהוו קשה לשכחה. אך יש לדון ע"ז בתרי אנפי א' דכוונת הגמרא קאי על מים שתרחץ בהם, ולא מה שנשאר בכלי שנטל הימנו, ונחלקו בזה האחרונים עיין בחידושים וביאורים שביאר כן, וכן משמע בחופת אליהו רבה שער ו', אולם באורחות חיים הל' תלמוד תורה אות כ"ה משמע שביאר כוונת הגמרא היא בין על מה שנשתייר בכלי ובין מה שנשתייר מן הרחיצה. ב' עוד יש לדון דדינא דגמרא קאי רק על 'מי רחיצה' אבל שיירי 'מי נטילה' אפשר דלא הוו קשה לשכחה..."

ח. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ט), הכשרות (פרק י"ח סעי' כ"ד).
1. הגר"ח ק"צ (ל' (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות י"ב) – "ואפשר שאם נתבטלו ברוב אין לחוש וצ"ע. וגם אפשר דבמקוה שיש בו מ' סאה אין חשש (ע"ז דתרומות) תדע דכל הנהרות רוחצין בהן ושותין מהן".

טז] הרוחץ במים הנותרים מן השתיה.

א. מקור.

1. אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והשוואת מים שבשיורי רחיצה וי"א אף הרוחץ ממים הנותרים מן השתיה או השוואת מים הנותרים מן הרחיצה".
2. חופת אליהו (אוצר מדרשים עמ' קע"ה אות ד') – "ששה דברים משכחין את התלמוד: האוכל פת שאכל עכבר ופת הנותר מן חתול או כלב, והאוכל לב בהמה, והשוואת מים הנותרים מן הרחיצה ורוחץ במים הנותרים מן השתיה".
3. אוצר י"ד החיים (סוף אות תת"פ) – "בפרקי דרבינו הקדוש ... ועי"ש דף ט"ו אות י"ט הרוחץ משיירי השתיה קשה לשכחה".
4. הגר"ח ק"צ (ל' (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ג).

ב. הגדר.

1. הגר"ח ק"צ (ל' (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ג) – "ואפשר דלשון הנותרים משמע דשתיה רובן ונשאר מיעוטן (ע"י רות רבה פ' ותשאר היא ובמפרשים)".
2. זכר עשה (פרק ו' הע' קל"א) – "באורחות חיים ... וראה זה חדש מה שהוסיף דגם השוואת מים הנותרים מן השתיה משכח. ולא ידעתי מהו גדר מים הנותרים מן השתיה".
3. יש לדון עם נכלל מים אחרונים [ע"י או"ח סי' קפ"א סעי' ט', שלא נראה כן].

ג. מראי מקומות.

1. מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז), שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחין התלמוד ... ושואת מים הנותרים מן הרחיצה ומים הנותרים מן השתיה".
(א) הגר"ח ק"צ (ל' (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות י"ג) – "ובחופת אלי' רבה שבס"ס ראשית חכמה הגי' השוואת מים הנותרים מן הרחיצה ומים הנותרים מן השתיה ואם אינו ט"ס י"ל דמירי בשיורי כוסות וכא דכלה רבתי פ"י כל שיורי כוסות מטפשי חוץ משיורי הבדלה וכ"כ בהגהות בסוף ס' שמירת הנפש אבל יותר נראה שהוא ט"ס".
(ב) מראי מקומות – בחקתך אשתעשע (מערכת המ"ם הע' כ"ט ד"ה ובעצם, עמ' רל"ו).

יז] הרוחץ רגליו זו על גב זו.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרוחץ רגליו זו על גבי זו".
(א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "ת"ר חמשה דברים משכחים את התלמוד ... והרוחץ רגליו זו על גב זו".
(ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחים את התלמוד ... והמטביל רגליו זו על גב זו".
(ג) מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... והרוחץ רגליו זו על גב זו".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "צריך אדם ליהדר מדברים המשכחים את הלימוד, כדאיתא בהוריות פרק כהן משוח (יג ב): תנו רבנן, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרוחץ רגליו זו על גב זו".
2. גליון מהרש"א (י"ד סי' רמ"ו על סעי' כ"ב) – "סוף הוריות י"ג ע"ב חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרוחץ רגליו זו על גבי זו".
3. זבחי צדק (ס"ק קי"ג) – "חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרוחץ רגליו זו על גב זו".
4. פתח הדביר (סי' ר"ס אות ג').
5. שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... והרוחץ רגלים זע"ז".
6. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א') – "והרוחץ רגליו זו על גב זו".

7. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ה') – "אמרינן בשלהי הוריות [יג:] חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרוחץ רגליו זה על גבי זה".
8. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "ולא ירחוץ רגליו זו ע"ג זו".
9. כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קס"ח, או"ח סי' ר"ס סוף ס"ק א').
10. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט).
11. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "ועיין עוד בהוריות שם שהרוחץ רגליו זו ע"ג זו ג"כ קשה לשכחה וצ"ע על הגהות רעק"א שלא העתיק גם זאת".
12. שלחן חי (סי' ע"ו).
13. הגר"ח (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ד).
14. שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ב).
15. כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' ק"א סעי' י"א).
16. זכר עשה (פרק ח' סעי' קע"ט).

ג. קשה: זבחים (דף יט:) – "ת"ר: כיצד מצות קידוש. מניח ידו הימנית על גבי רגלו הימנית וידו השמאלית על גבי רגלו השמאלית ומקדש; רבי יוסי ברבי יהודה אומר: מניח שתי ידיו זו על גב זו ועל גבי שתי רגליו זו על גבי זו ומקדש".

1. י"ל, מצותו בכך.

א) מרומי שדה (הוריות דף יג:) – "והרוחץ רגליו זו על גבי זו. לא תקשה מהא דא' בזבחים דף י"ט ב' דריב"ר ס"ל מצות קידוש ידים ורגלים שתי ידיו ושתי רגליו זה על גבי זה, והאיך נצטוו לעשות מה שמזיק ללימוד. הא ל"ק דאחר שאינו אלא דבר סגליי ושומר מצוה לא ידע דבר רע".

ב) עי' שמירה מעליא (הע' על שמירת הנפש אות פ"א) – "ואולי יש לתרץ דשאני מצות קידוש דשומר מצוה לא ידע דבר רע".

ג) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ו') – "כי י"ל כנ"ל, דבבהמ"ק לא היה כ"כ חשש שכחה, כי המקום גורם מכה הקדושה שבו. [כל קבל דנא אשכחן בסנהדרין (קט) אויר מגדל משכח. ע"ש. וגדולה מדה טובה]. וניחא נמי בהכי מ"ש בזבחים (יט:) ת"ר כיצד מצות קידוש, מניח ידו הימנית ע"ג רגלו הימנית, וידו השמאלית ע"ג רגלו השמאלית ומקדש. ר' יוסי בר' יהודה אומר מניח ב' ידיו זו ע"ג זו ועל גבי שתי רגליו זו ע"ג זו, ומקדש. ע"ש. וק"ל לר"י בר"י דהא הרוחץ רגליו זו ע"ג זו בא לידי שכחה. א"ו שהמקום וקדושתו מגינה ואין כל חשש בזה. מיהו י"ל דשאני התם שמצותו בכך. וע' בשו"ת לב חיים ח"ב (סי' ה) שנראה קצת שאינו מחלק בזה. אולם כבר עמד עליו בשו"ת רב פעלים ח"ב (סי' ד). ומצאתי למהר"ש פאללאק בשו"ת שם משמעון (חיו"ד ס"ס יז), שהק' כן לר"י בר"י, דהא גורם לשכחה. ותל' דמצות הקידוש מגינה".

ד) הגר"ח (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ד) – "ובזה ערות לס' שמירת הנפש אות פ"א הקשה מהא דזבחים י"ט ב' דמצות קידוש ידים ורגלים לר' יוסי בר"י דמניח שתי רגליו זו ע"ג זו ופשוט דלק"מ דכיון דיליף שם מקרא דמצותו בכך כדפירש"י שם פשיטא דלא יזיק כלום דשומר מצוה לא ידע דבר רע".

2. י"ל, שאני דברים שבקדושה.

א) דבר יהושע (ח"א סי' ע"ד אות ב') – "דאיתא בזבחים י"ט ב' ת"ר כיצד מצות קידוש מניח ידו הימנית ע"ג רגלו הימנית וכו' ר' יוסי בר"י אומר מניח שתי ידיו וע"ז וע"ג שתי רגליו וע"ז ואמר' התם טעמא דלא אמר ת"ק כר' יוסי משום דס"ל לת"ק דעמידה מן הצד ל"ה עמידה ... קשה לכאורה מנ"ל דטעמא דת"ק משום דהוי עמידה מן הצד וס"ל דל"ה עמידה דילמא מה"ט לא ניה"ל למימר כר' יוסי משום דלר' יוסי רוחץ רגליו זו ע"ג זו ואמר' בהוריות י"ג ב' דזה משכח הלימוד ועי' בספר חסידים סי' תתר"ח דנראה מדבריו להדיא שמי שאינו נזהר בזה הוא כמסיר מלבו דברי תורה שעובר בג' לאוין כדאיתא במנחות צ"ט ב' וכאילו מתחייב בנפשו כדאיתא באבות פ"ג מ"ח וא"כ יתכן דמה"ט לא ניה"ל לת"ק למימר שיהי' מצות קידוש בכך שירחץ רגליו וע"ז. ואין לומר דכיון שמצותו בכך אינו בא לידי שכחת התורה דשומר מצוה לא ידע דבר רע ... אבל לפימ"ש מרן הגה"ק מבעלז צ"ל הנ"ל דבדברים שבקדושה לא שייך ענין של השכחה א"ש הדבר מאוד בלי שום דוחק".

1) עי' דובב מישרים (ח"א סי' ע"ט ד"ה וכעין), לשונו מובא לקמן.

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ב הע' א').

ד. מראי מקומות.

1. באר שבע (הוריות ריש דף יג:) – "חמשה דברים משכחין את הלימוד כו'. אף על גב דאיכא בפרטן ששה דברים, אפשר שהשונה מים של שיורי רחיצה והרוחץ רגליו זו על גב זו כחזא חשיב להו, הואיל ושניהם איירי מענין רחיצה".

א) מראי מקומות – חק נתן (הוריות ריש דף יג:, לשונו מובא לעיל), נשמת חיים (יו"ד סי' צ"ו אות ה' [ד"ה בברייתא], עי' סי' צ"ה אות ה', לשונו מובא לעיל).

יח' המניח מלבושיו תחת מראשותיו.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... ויש אומרים: אף המניח כליו תחת מראשותיו".
- א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "ת"ר חמשה דברים משכחין את התלמוד ... ויש אומ' אף המניח כליו תחת מראשותיו".
- ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והמניח כליו תחת מראשותיו".
- ג) תשב"ץ קטן (סי' רפ"ז) – "ואינו מנגב ידיו בחלוקו וגם אינו מניח כליו תחת מראשותיו לפי שהוא קשה לשכחה".
- ד) לקט יושר (או"ח עמ' מ"ה ענין ג') – "ולא היה מניח חגורו או כיסו לראשותיו כשישן משום דאמר' בסוף הוריות המניח כליו לראשותיו קשה לשכחה".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "צריך אדם ליהדר מדברים המשכחים את הלימוד, כדאיתא בהוריות פרק כהן משוח (יג ב): תנו רבנן, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... ויש אומרים אף המניח כליו תחת מראשותיו".
2. יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
3. פר"ח (ליקוט לאו"ח סי' ב') – "מי שמניח מלבושיו תחת מראשותיו משכח לימודו, הוריות פרק בתרא".
4. מקור חיים (חו"י, סי' רל"ט קיצור הלכות על סעי' ב' ד"ה ומ"ש התשב"ץ).
5. א"ר (סי' רמ"א ס"ק ד', א"ז ס"ק א') – "כתב מהרי"ל [ליקוטים אות מא] לא יניח אדם תחת ראשו כתונת או שאר כלים אחד מבגדיו אף שהוא בדרך, שקשה לשכחה".
6. פמ"ג (סי' ב' א"א ס"ק א') – "מניח מלבושיו מראשותיו משכח לימודו".
7. רע"א (או"ח סי' ב' על מג"א ס"ק ג').
8. גליון מהרש"א (יו"ד סי' רמ"ו על סעי' כ"ב) – "סוף הוריות י"ג ע"ב חמשה דברים משכחים את הלימוד ... ויש אומרים אף המניח כליו תחת מראשותיו".
9. קיצור שו"ע (סי' ע"א סעי' ה') – "ולא יניח מלבושיו תחת מראשותיו, כי משכח לימודו".
10. זבחי צדק (ס"ק קי"ג) – "חמשה דברים משכחים את הלימוד ... וי"א אף המניח כליו תחת מראשותיו".
11. שמירת הנפש (אות של"ט).
12. מגן גבורים (אלף המגן ס"ק ד').
13. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א', סדר ק"ש על המטה עמ' ר"י-ב').
14. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ה') – "אמרינן בשלהי הוריות [יג]: חמשה דברים משכחים את הלימוד ... וי"א אף המניח כליו כלומר בגדיו תחת מראשותיו".
15. מ"ב (סי' ב' ס"ק ב') – "המניח מלבושיו מראשותיו משכח לימודו".
16. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "ולא יניח כליו תחת מראשותיו דכל אלו קשים לשכחה".
17. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "מניח מלבושיו מראשותיו משכח תלמודו".
18. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
19. כה"ח (או"ח סי' ב' ס"ק ג') – "המניח מלבושיו מראשותיו משכח לימודו. הוריות ס"פ בתרא".
20. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "וכן המניח מלבושיו מראשותיו משכח תלמודו (סוף הוריות)".
21. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
22. שלמת חיים (ח"א סי' י', א"נ סי' ת"ק, א"נ סי' תתע"א, דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ד) – לשונו מובא לקמן.
23. אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' כ').
24. הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ו).
25. שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח סעי' א').
26. ילקוט יוסף (סי' ב' סעי' י"ג) – "לא יניח את בגדיו תחת מראשותיו בעת שישן, שיש אומרים שהדבר גורם לשכחה".
27. הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ד') – "וכן יזהר שלא להניח בגדיו מתחת למראשותיו, וישן עליהם, מפני שאף דבר זה גורם לכך שמשכח תלמודו".
28. כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' פ"ג סעי' כ"ד).
29. זכר עשה (פרק ז' סעי' קס"ג).

ג. איזה בגדים.

1. רש"י (הוריות דף יג: ד"ה המניח) – "המניח כליו. מלבושיו".
2. כל בגדיו – מהרי"ל (מנהגים, ליקוטים אות מ"א, "אמר: הא דאמר המניח בגדיו מראשותיו קשה לשכחה, ר"ל כל אחד מבגדיו הן סרביל הן קטא וכתונת, ולא כמו שסבורין דוקא כתונת. ואמר שהוא בעצמו נזהר בכך כשהולך בדרך ואין לו כר או כסת לשים תחת ראשו, טרם שלוקח אחד מבגדיו היה נוטל אוכף הסוס מתחת ראשו"), א"ר (סי' רמ"א ס"ק ד', א"ז ס"ק א', לשונו מובא לעיל), שמירת הנפש (אות של"ט), מגן גבורים (אלף המגן ס"ק ד', "במהרי"ל"), פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א'), שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט), מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין), אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' כ'), הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ו).

ד. ענייבה.

1. הגר"א בנצח שליט"א (מציון תצא תורה ח"ב [כת"י], פסקי הוראה גם אני אודך או"ח סי' ח') – "שאלה: אחד שישן על גבי ענייבה האם זה קשה לשכחה כמו לישון על גבי בגדים. תשובה: אולי".
2. פסקי הוראה (גם אני אודך או"ח סי' ח') – "כתב לי הגר"י שוב שליט"א ששמע מהגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א שאין הענייבה נחשב כמלבוש לענין זה. וכן כתב לי הגאון רבי אליהו שלזינגר שליט"א".

ה. קשה: משנה (תמיד פרק א' משנה א') – "לא היו יושנים בבגדי קדש אלא פושטין ומקפלין ומניחים אותן תחת ראשיהן".

1. י"ל, למסקנת הגמ' (תמיד דף כז.) שהניח רק סמוך לראשיהן א"ש – באר שבע (הוריות דף יג: לשונו מובא לקמן).

2. י"ל, שהניחו דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו – מגן גבורים (אלף המגן ס"ק ד', לשונו מובא לקמן), יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ה', לשונו מובא לקמן).
- (א) לחולקים – ע"י לקמן.
3. י"ל, בגדי קודש שאני.
- (א) לקוטי מהרי"ח (סדר ק"ש על המטה עמ' ר"י-ב') – "ולכאורה צ"ע מפ"א דתמיד דקאמר שם דהכהנים היו פושטין הבגדי כהונה ומניחין תחת ראשיהם ובגמ' שם דתחת ראשיהם ממש ע"ש ואפשר דבגדי כהונה שהי' קודש לא היו קשים לשכחה".
- (ב) מרומי שדה (הוריות דף יג:) – "וכן לדעת י"א המניח כליו תחת מראשותיו, לא קשה מהא דתנן בתמיד פ"א שהכהנים מקפלין בגדי כהונה ומניחין תחת ראשיהן, ולחד לישנא בגמ' שם וביומא דף ס"ט א' דפי' תחת ראשיהן ממש, די"ל בגדי כהונה שאני".
- (ג) חק נתן (הוריות דף יג:) – "כתב הב"ש ז"ל והא דתנן בריש תמיד ומניחין אותן תחת ראשיהן, הא אוקימנא התם דלאו דוקא תחת ראשיהן ממש אלא כנגד ראשיהן. ומיהו התם מפרש טעם אחר, משום שיש בבגדי כהונה שיש בהן כלאים כגון אבנט וכו', ונ"ל דלא אמרו דמשכח אלא דוקא כליו שהן של חול, ושאני בגדי קודש שאין השכחה שולטת בהן, ודו"ק".
- (ד) דובב מישרים (ח"א סי' ע"ט ד"ה וכעין), הו"ד בדבר יהושע (ח"א סי' ע"ד סוף אות א') – "י"ל בקושית הבאר שבע [הוריות שם ד"ה אף] אהא דמבואר בש"ס הוריות דף י"ג [ע"ב] חמשה דברים משכחים את הלימוד כו' ויש אומרים אף המניח כליו תחת מראשותיו עיין שם, והקשה הבאר שבע ממתני' דפ"א דתמיד [כ"ה ע"ב] דמבואר דלא היו ישנין בבגדי קודש אלא היו פושטין ומניחין תחת ראשיהן, והש"ס מוקי לה שם [כ"ז ע"א] דלאו דוקא תחת ראשיהן אלא כנגד ראשיהן משום שיש בהן משום כלאים עיין שם, אבל לולא טעם זה היה מותר להניח תחת ראשיהן ממש, ואמאי הא איכא חשש שכחה. ולהנ"ל י"ל דבדברים קדושים אין חשש וליכא למיחוש משום שכחה, וכן שמעתי בשם כ"ק הגה"ק מבעלז צ"ל זי"ע ...".
- (ה) הגרא"י אולמן (מכתבי קהלות הקודש ח"א סי' ו' אות ב') – לשונו מובא לקמן.
4. י"ל, שאינו רגיל – שלמת חיים (לשונו מובא לקמן).
- (א) לחולקים – ע"י לקמן.
5. י"ל, בגדים של אחרים שאני – שלמת חיים (לשונו מובא לקמן).
- (א) לחולקים – ע"י לקמן.
6. י"ל, דבבהמ"ק לא היה כ"כ חשש שכחה, כי המקום גורם מכח הקדושה שבו.
- (א) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ו') – "בשו"ת שלמת חיים ... י"ל כנ"ל, דבבהמ"ק לא היה כ"כ חשש שכחה, כי המקום גורם מכח הקדושה שבו. [כל קבל דנא אשכחן בסנהדרין (קט) אור מוגדל משכח. ע"ש. וגדולה מדה טובה]."

ו. רק סמוך לו.

1. אין לחוש.

- (א) באר שבע (הוריות דף יג:) – "אף המניח כליו תחת מראשותיו. והא דתנן בריש תמיד (כז, א) ומניחין אותן תחת ראשיהן, הא אוקימנא התם דלאו דוקא תחת ראשיהן ממש אלא כנגד ראשיהן".
- (ב) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
- (ג) הגרח"ק צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ו ד"ה ואם) – "ואם אינו מניח תחת מראשותיו ממש רק סמוך למראשותיו אין לחוש כן מבואר בבאר שבע".
- (ד) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח סעי' ג').

ז. הניח דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו.

1. אפשר אין קפידא.

- (א) מגן גבורים (אלף המגן סי' ב' ס"ק ד') – "ואפשר אם מניח דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו אין קפידא, וקצת ראי' מהא דאמרו ביומא דף ס"ח ובתמיד לא היו ישנים בבגדי קודש אלא פושטין ומקפלין ומניחם תחת ראשיהם ולהסלקא דעתך שם תחת ראשיהן ממש ועיין בב"ש בחדושו לתמיד וע"כ דהי' דבר המפסיק כנ"ל".
- (ב) לקוטי מהרי"ח (סדר ק"ש על המטה עמ' ר"י-ב') – "ועי' בסידור היעב"ץ שדעתו נוטה דאם מפסיק איזה דבר בין הבגדים לראשו מותר".
- (ג) מ"ב (סי' ב' ס"ק ב') – "ואפשר אם מניח דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו אין קפידא".
- (ד) פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "ואפשר אם מניח דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו אין קפידא. מגן גבורים".
- (ה) אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו) – "מג"ג".
- (ו) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח סעי' ב').
2. מיקל.

- (א) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
- (ב) אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' כ"א).
- (ג) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ה', הליכות עולם ח"ז עמ' ר"כ ד"ה ולענין) – "דתנן בריש תמיד (כה:), לא היו ישנים בבגדי קדש אלא היו פושטין ומניחין אותן תחת ראשיהן. ע"ש. והרי המניח כליו תחת מראשותיו בא לידי שכחה ... אין כאן קושיא, לפמ"ש ה' משנה ברורה (סי' ב' סק"ב) בשם ה' מגן גבורים, שאפשר שאם מניח דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו אין קפידא. ע"ש. ומבואר בתמיד (כז סע"ב) דה"ט דלא מעיילי מטות, דלאו אורח ארעא לעיולי מטות לבית המקדש. וכ' הרא"ש, אבל כרים וכסתות אורח ארעא. אלמא דבגדי כהונה דידהו היו מונחים תחת לכת. וכ"ה לגירסתנו במשנה, פרחי כהונה איש כסתו בארץ. ופי' הרא"ש, שהכסת הוא הקטן שנותן תחת מראשותיו. ע"ש. וכ"כ התוס' ע"ז (סה). ע"ש. וא"כ בגדי כהונה היו מונחים תחת

- הכר, ומכיון שיש הפסק לית לן בה. והיינו דאמר' (שם כז:) וכו' דמפסיק מידי. ובלא"ה צ"ל כן מטעם שכחה, אלא דהואיל ויש לדחות כמש"כ דבבהמ"ק ליכא שכחה, שזכות תולה ואגוני מגנא. מש"ה קאמר וכו' דמפסיק מידי מטעם כלאים. ובזה י"ל ג"כ ההיא דיומא (עז) מביאין לו מטפחת ומניחה תחת מראשותיו. ע"ש. דהיינו בהפסק כר, וכמ"ש המשנ"ב הנ"ל דבכה"ג שפיר דמי".
- (ד) ילקוט יוסף (סי' ב' סעי' י"ג) – "ואם הכר מפסיק בין ראשו לכליו שפיר דמי".
- (ה) הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ד') – "ואם מניחם תחת הכרית וישן על הכרית, אין לחוש בזה".
3. מחמיר.
- (א) הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ו ד"ה ואם) – "ולכא"ו יש להוכיח מסוגיא זו להיפך דגם כשמפסיק בגד מקרי תחת מראשותיו דהא בעי לאוקמי דמפסיק מידי ביני ביני ואפ"ה קתני מניחין אותן תחת מראשותיהן וא"כ הכא דקתני תחת מראשותיו משמע נמי אפי' מפסיק מידי וכן מוכח בברכות כ"ג ב' מניח תפילין תחת מראשותיו ומוקי לה בין כר לכסת אלמא דג"ז מקרי תחת מראשותיו לכן נלענ"ד שאין ראוי להקל בזה".
4. מראי מקומות – זכר עשה (פרק ז' סעי' קס"ו).

ח. חשש שכחה במניח ראשו על טלית של מצוה.

1. הגר"א אולמן (מכתבי קהלות הקודש ח"א סי' ו' אות ב') – "יש להעיר עוד בהא דאמרו בהוריות י"ג ע"ב ת"ר ה' דברים משכחים את הלימוד וכו' וי"א אף המניח כליו תחת מראשותיו ויש להסתפק אם שייך זה גם בטלית של מצוה עי' בס' באר שבע בהוריות שהקשה מהא דאיתא בתמיד כ"ז ע"א וביומא ס"ט ע"א שהכהנים היו מקפלין בגדי כהונה ומניחין אותן תחת ראשיהן ואף דמסיק התם כנגד ראשיהם מטעם אחר הוא דמוקי לה הכי, אמנם עי' בשו"ת דובב מישרים ח"א סי' ע"ט שהביא דברי הראב"ד במס' תמיד פ"א איש הר הבית הי' מחזר על כל משמר ומשמר וכו' ואל איש הר הבית שלו' עליך וכו' והקשה בפירוש הראב"ד הא אסור ליתן שלו' לחבירו בלילה דדילמא שד הוא כמבואר בש"ס מגילה ג' ע"א ותי' (בשם רבותינו) דבעזרה לא היה להם רשות לכנוס ... ולפי"ז י"ל דבדברים קדושים אין חשש וליכא למיחש לשכחה וכתב ששמע כן בשם כ"ק הגה"ק מבעלז זצ"ל זי"ע וציין לדברי מהרש"ם ח"ב במפתחות על יו"ד סי' ח', (והאריך שם בענין שינה בסוכה ביחיד ולבסוף הביא מה שמוכח בשם הגר"א שהי' מתיר לישון יחידי בסוכה משום שומר מצוה) – ואפשר שכן הדין לענין טלית של מצוה (ולפמש"כ הגר"ש בהסכמה יש לחלק דבגד"כ נקראים יותר קדושה מטלית של מצוה)".
2. משנת יוסף (ח"ו סי' י"א, מכתבי קהלות הקודש ח"א סי' י') – "תחילה נדון בזה מצד מאחז"ל (הוריות יג:) שהמניח כליו למראשותיו קשה לשכחה, ואין אדם יכול לומר לא איכפת לי, דהזהירה התורה (דברים ד) השמר לך פן תשכח וכו', ותנן (אבות פ"ג מ"ח) כל השוכח דבר א' ממשנתו מתחייב בנפשו, ואמר ר"ל (מנחות צט:) כל המשכח דבר א' מתלמודו עובר בלאו וכו', במסירם מלבו הכתוב מדבר, וה"נ בעושה מעשה המשכח הרי מסירם מלבו, שהרי הטלית בגדו הוא. ויש לעיין אם יועיל בזה לעשות כנגדו דבר הטוב לזכרון (השנוין בהוריות יג:), וכמו שרגילים העולם לאכול זיתים הקשים לשכחה, טבולים בשמן זית המשיב את הלימוד. – דאולי רק בזית והשמן שלו נהגו כן, דמה שהזית מזיק, השמן מועיל, אבל בשני דברים נפרדים לא, דשמא זה יזיק, והמועיל לא יועיל עתה מאיזה סיבה שהיא ... למעשה קשה לומר בדברים סגוליים, ולפי המבואר לעיל יש מקום להקל עם מצרף שלשת הדברים: לעשות כנגדו דבר המועיל לזכרון (כבהוריות יג:), לא לישן על טלית שלו, אלא יקח של חבירו (ברשות), ורק לצורך דברים שבקדושה להחליף כח ללימוד תוה"ק, והנמנע תע"ב".
3. הגר"ט ווייס שליט"א (מכתבי קהלות הקודש ח"א סוף סי' ח') – "קשה לשכחה ליתן מלבוש תחת הראש (מ"ב סי' ב' ס"ב)".
4. מצד בזיון – עי' או"ח סי' כ"א, לשיטות ומראי מקומות.

ט. אינו רגיל.

1. מיקל.
- (א) שלמת חיים (ח"א סי' י', א"נ סי' ת"ק, א"נ סי' תתע"א, דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ד) – "הא דאיתא בהוריות (י"ג ע"ב): וי"א אף המניח כליו תחת מראשותיו משכח את הלימוד, האם הוא דוקא בגדיו של עצמו או אף של חבירו, ונקט 'כליו' אורחא דמילתא. תשובה: היה נלע"ד דוקא הרגיל בזה בבגדי עצמו, דהא תנן בתמיד (פרק א' מ"א) היו פושטין ומקפלין ומניחין אותם תחת ראשיהם, הגם דמסיק מן הצד (שם כ"ז ע"ב), עכ"פ המקשה לא הקשה מזה, אפשר דס"ל כת"ק דלא חשיב הך, ולכן נלע"ד דבבגדי קודש שאינם שייכים לו לא רצה להקשות וגם מתחלפים למשמרות ולא נקרא רגיל, ועכ"פ נראה דבבגדי קודש לא רצה להקשות".
2. מחמיר.
- (א) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ו') – "שלמת חיים ... ולא ידעתי מנ"ל דבעינן רגיל נמי בהא, דהא לא אמרו רגיל אלא גבי הרגיל בזתים. אבל בכל הנך נראה דאף בחד זימנא איכא שכחה".
- (ב) הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ו ד"ה ובס') – "ובס' שלמת חיים (תשו' מהגר"ח זוננפלד) ח"א סי' י' תירץ דדוקא ברגיל אסור והוא תמוה דכאן לא הזכירו בגמ' רגיל כמו שהזכירו גבי זיתים ושמן וגם במהרי"ל הנ"ל מבואר להדיא דגם באקראי יש לחוש".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח סעי' ה'), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' פ"ג סעי' כ"ה).

י. בגדים של אחרים.

1. מיקל.
- (א) שלמת חיים (ח"א סי' י', א"נ סי' ת"ק, א"נ סי' תתע"א, דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ד) – "ולכן נלע"ד דבבגדי קודש שאינם שייכים לו לא רצה להקשות".
2. עדיין יש להחמיר.

- (א) עי' יביע אומר (ח"ב י"ד סי' ח' אות ו', ח"ט או"ח סי' צ"ה אות א') – "שלמת חיים ... וחילוקו בין בגדיו לבגדי אחרים, אינו מוכרח".
- (ב) עי' ילקוט יוסף (סי' ב' סעי' י"ג) – "ויש אומרים שכל זה הוא דוקא בבגדי עצמו, אבל בבגדי חבירו אין בזה קפידא. ויש חולקים, ולכן היכא דאפשר יקפיד בזה גם בבגדי חבירו. ואם הכר מפסיק בין ראשו לכליו שפיר דמי".
3. מראי מקומות – אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' כ"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח סעי' ו'), זכר עשה (פרק ז' סעי' קס"ח).
- (א) הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ו ד"ה ועוד, הוספות ותיקונים להוצאה שלישית) – "שלמת חיים ... קשה להקל בכל זה, מיהו בבגד חבירו שאינו לובשו הוא אפשר שאינו בכלל כליו דלא דמי לכלל הני דשם מיירי בלבוש בהם".

יא. המתנמנם על זרועו שלבוש בבגד.

1. אין לחוש.
- (א) הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות ט"ו, עי' הוספות ותיקונים להוצאה שניה) – "והמתנמנם על זרועו שלבוש בגד נראה שאין לחוש דבעודו לבוש דבעודו בטלים לו עי' חולין קכ"ו ב', ושם ע"א ב' תד"ה למאי".
- הגר"ח"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' ר"ל אות י"ב) – "שאלה: הניח הראש על השרוול ונרדם, האם יש בזה משום משכח תלמודו. תשובה: אין קפידא".
- (ב) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח סעי' ד').
- (ג) זכר עשה (פרק ז' סעי' קס"ד).

יב. בגד חדש שלא לבשו אדם מעולם.

1. מיקל – אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' כ"ב).
- יג. אם תלה בקיר למעלה מראשותיו.
1. מיקל, אין לחוש.
- (א) לקט יושר (או"ח עמ' מ"ה ענין ג') – "אבל אם תלה בקיר למעלה מראשותיו חגורו או כיסו על זה אינו מקפיד".
- (ב) לקוטי מהרי"ח (סדר ק"ש על המטה עמ' ר"י-ב') – "ועיין בס' לקט יושר מנהגי תה"ד דאם תלה בקיר למעלה מראשותיו אינו מקפיד".

- יד. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח).
1. הגר"ח"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' ר"ל אות י"ג) – "שאלה: בשינת ארעי האם מותר להניח בגד מתחת הראש. האם יש בזה משום משכח תלמודו: תשובה: יש לזהר".
- הגר"ח"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' ר"ל אות י"ד) – "שאלה: כופל סדין אחד וכורך בו ב' פעמים אם נחשב כשני כלים, (נ"מ אם זה גורם לשכחה). תשובה: כן".
- הגר"ח"ק זצ"ל (דרך שיחה גליון שע"א, פר' וארא שנה תש"פ) – "האם מותר לשמש צעף ככרית והאם חיישינן למה דמבואר שהיושן על בגדים גורם לשכחה הלימוד, והשיב בשעת הדחק אפשר להקל".
2. יש לדון: מה יהיה בכיפה שנפל מראשו לתחת פניו בשעת שינה.

יט. המזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד.

- א. מקור.
1. אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והמזיע עצמו בבי' המרחץ כשהוא עומד".
2. מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה, עמ' ת"פ) – "ששה דברים משכחין את התלמוד ... והמזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד".

ב. פוסקים.

1. שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... והמזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד".
2. אשל אברהם (בוטשאטש, ברכת אברהם עמ' ה' ד"ה אחד) – "אחד הזיע מעומד אמר לו שקשה לשכחה (אח"כ מצאתי בסוף הראשית חכמה)".
3. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "בחופת אליהו".
4. שלחן חי (סי' ע"ו).
5. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ז).
6. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות י"ח).

ג. מראי מקומות – זכר עשה (פרק ז' סעי' ק"פ).

כ. המספר עם אשה בשוק.

א. מקור.

1. חופת אליהו (אוצר המדרשים עמ' קע"ה אות ה') – "ששה דברים משכיחין את החכמים ... המספר עם אשה בשוק".
2. הגר"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ח).
3. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות י"ט).

כא) המסתכל לזכר ונקבה בשעת תשמיש.

א. מקור.

1. חופת אליהו (אוצר המדרשים עמ' קע"ה אות ה') – "ששה דברים משכיחין את החכמים ... והמסתכל לזכר ולנקבה בשעת תשמיש".
2. הגר"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ט) – "המסתכל לזכר ונקבה בשעת תשמיש. שם, ועי' פ"ק דע"ז כ' ב' דזה אסור מדינא ובאה"ע סי' כ"ג ס"ג".
3. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ').

כב) המחליף סנדל של שמאל לימין.

א. מקור.

1. מגורת המאור (חופת אליהו רבה שער שלשה עמ' תס"ח) – "והמחליף סנדל של שמאל לימין, קשה לשכחה".

ב. הלכה.

1. שמירת הנפש (אות שמ"א) – "המחליף מנעל של שמאל בשל ימין קשה לשכחה".
2. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "לא יחליף סנדל של שמאל בשל ימין, קשה לשכחה".
3. תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ז ס"ק ו') – "יזהר שלא יחליף סנדל של שמאל בשל ימין דקשה לשכחה כמבואר בס' חופת אליהו להלכה".
4. בה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק רי"ב) – "המחליף סנדל של שמאל בשל ימין קשה לשכחה".
- א) עי' בה"ח (או"ח סי' ב' ס"ק י'), ושמירת הגוף והנפש (סי' ע' הע' א') "ופלא על בעל כף החיים ...".
5. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "בחופת אליהו".
6. הגר"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל').
7. שמירת הגוף והנפש (סי' ע' סעי' א').
8. זכר עשה (פרק י' סעי' רמ"א).
9. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"א).

ג. לענין שבת.

1. מראי מקומות.
- א) הגר"ק זצ"ל (כל משאלותיך הו"ד בגליון דברי שי"ח פר' ויקה"פ תשע"ח עמ' ב', חשוקי חמד ביצה דף טו. ענין ב') – לשונו מובא לעיל.
- ב) חשוקי חמד (ביצה דף טו. ענין ב') – לשונו מובא לעיל.
- ג) הר"י משדי (אליבא דהלכתא חס"א עמ' קפ"ב טור ג') – לשונו מובא לעיל.
- ד) ענפי משה (אליבא דהלכתא חס"ב עמ' קל"ז טור ד', חס"ז עמ' קל"א סוף טור ב') – לשונו מובא לעיל.

ד. באקראי בעלמא.

1. מיקל.
- א) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "ובאקראי בעלמא נראה דליכא חשש (ברכ"מ סק"ט)".
2. מחמיר.
- א) הגר"ק זצ"ל (כל משאלותיך הו"ד בגליון דברי שי"ח פר' ויקה"פ תשע"ח עמ' ב', חשוקי חמד ביצה דף טו. ענין ב') – לשונו מובא לעיל.
- ב) חשוקי חמד (ביצה דף טו. ענין ב') – לשונו מובא לעיל.
- ג) הר"י משדי (אליבא דהלכתא חס"א עמ' קפ"ב טור ג') – לשונו מובא לעיל.
- ד) ענפי משה (אליבא דהלכתא חס"ב עמ' קל"ז טור ד', חס"ז עמ' קל"א סוף טור ב') – לשונו מובא לעיל.
3. מראי מקומות.

א) ארחות חיים (סי' תקנ"ד ס"ק י"ח) – "וכ' בס' יפה ללב בשם ס' מעיל שמואל דבכ"מ שמותר לנעול מנעליו יהפוך ויחליף מנעליו ימין לשמאל ושמאל לרגל ימין. ואף שכ' בספרו יפה ללב ח"א סי' ב' או"ד שבכלל יורדי גהינם הוא המחליף מנעליו משמאל לימין ועוד כ' בח"ב שם אות ג' שקשה לשנאה ומאבד מזונותיו יעו"ש אך כיון דכל יומא לא קעביד הכי והוא ע"צ ההכרח כדי שיזכור שהוא אסור בנעילת הסנדל אינו בכלל הנזכר".

ב) מ"ב (סי' תרי"ד ס"ק י"ג) – "ואפילו במקום שמותר לנעול ראה עכ"פ לחלוף של ימין בשמאל ושל שמאל בימין".

ג) תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ז ס"ק ו') – "ובש"ע או"ח הלכות ת"ב והלכות יוכ"פ כתבו האחרונים שם דהכי שהתירו לו לילך ברחוב במנעלים אזי טוב לו שיחליף מנעליו של שמאל בימין ושל ימין לשמאל, כמבואר בשל"ה ובמ"א ע"ש, ומוכח דבכה"ג אין לחוש לשכחה".

ד) שמירה מעליא (על שמירת נפש הע' קע"ט) – "עיין ביד אפרים או"ח סי' תקנ"ד מ"ש על המג"א שם ס"ק י"ז וצ"ע. ואפשר דבפעם א' אין חשש".

ה. לייחד מנעל ימין לרגל השמאל, או להיפך.

1. הגר"ח ק"צ"ל (מכתב לרב יהונתן גאלדשמיד, כסלו תשע"ז) – "שאלה: לגבי לבישת נעל ימין על רגל שמאל, או להיפך, אם מייחד את המנעל הימין לרגל השמאל, או להיפך, האם גם בכה"ג הוי קשה לשכחה. תשובה: אין ראוי".

ו. תענית (דף יב:), רי"ף (תענית דף ה.) – "מרימר ומר זוטרא מחלפי דימינא לשמאלא, ודשמאלא לימינא".

1. הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל') – "וח"א העיר מתענית י"ב ב' מרימר ומר זוטרא מחלפי דימינא לשמאלא ודשמאלא לימינא ואפשר דהתם כיון שעשו כן לצעורי בתענית הוי דבר מצוה ואינו מזיק וצ"ע ק".

ז. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"א סי' ד' אות א').

1. זכר עשה (פרק י' הע' רמ"א) – "וצ"ע ממאי דאיתא בשבת (ק"ב ע"א) והא מנא הוא, דאי בעינא הפיכנא ליה מימין לשמאל וכו'. עי"ש. ולפי מה שהבאנו לעיל (שם) בשם הדע"ק שסיים, ומ"מ כשבדעתו ללבוש כן בהיפכו תמיד, או שדעתו ללבוש פעם כך ופעם כך אין חשש. עכ"ל. ה"נ יש לומר דכיון דהופך את הנעל של ימין לשמאל בקביעות, פנים חדשות באו לכאן ואין על זה גדר היפוך. שו"ר בספר שמירת הגוף והנפש ח"א (סי' ע), שהביא מאורחות חיים ספינקא (סי' תקנ"ד אות י"ח) שכ' דהמחליף מנעליו דרך הכרח, כגון שרוצה לזכור שהוא יומא דאסור בנעילת הסנדל, אין בזה קפידא. ובזה יובן מה שהביא המשנ"ב (סי' תרי"ד סקי"ג). עכ"ד".

כג] לבישת בגד מהופך (inside out).

א. מקור.

1. שמירת הנפש (אות שמ"א) – "לא ילביש חלוקו כשהוא מהופך הפנימי לחוץ".
2. אשל אברהם (בוטשאטש, מהדו"ת סי' ב' על סעי' ג') – "שלא יהפוך. העולם אומרים שלא ללבוש בגד מהופך, כן שמעתי מקרוב שאומרים שכן הוא טוב לזכרון. ואולי שייד לזה מה שכתבו בשם האר"י שני מלבושים כאחד מצד אור מקיף השומר, ומכל מקום כשבדעתו היה ללבוש בהפכו תמיד אין עוד סגנון היפוך. נוהגים שמהפכים עליונות הבגד שיהיה נראה כחדש, והיינו מצד שכן הוא מאז [והלאה] תמיד, וגם כשבדעתו לפעמים כך ולפעמים כך, כיון שלבשו מצדדיו בשהו אין היפוך".
3. דעת תורה (או"ח סי' ב' על סעי' ג') – "בכתבי הד"ק ...".
4. מאסף לכל המחנות (סי' ב' ס"ק י') – "אשל אברהם".
5. רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה וראיתי).
6. הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל') – "מאסף לכל המחנות ... אשל אברהם ... למהרש"ם".
- ע"י הגר"ח ק"צ"ל (סגולות רבותינו, ענינים שונים שאלה ד') – "ילמדנו רבינו שליט"א מה טעם לא הביא בספר זכרון שלבישת בגדים הפוכים גורמים לשכחה, כמו שכתב באשל אברהם (מהדורה תנינא) והובאו דבריו בספר דעת תורה (סימן ב סעיף ג). תשובה: לא מצאתי בחז"ל".
7. שמירת הגוף והנפש (סי' ע' סעי' ב').
8. זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ז).
9. הבית היהודי (ח"י סי' נ' סעי' ט"ז).

ב. שאם דעתו ללבוש כן תמיד בהיפכו, או שדעתו ללבוש פעם כך ופעם כך.

1. אין חשש – אשל אברהם (בוטשאטש, מהדו"ת סי' ב'), דעת תורה (או"ח סי' ב' על סעי' ג'), מאסף לכל המחנות (סי' ב' ס"ק י'), רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה וראיתי), הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל'), שמירת הגוף והנפש (סי' ע' סעי' ב'), זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ז), הבית היהודי (ח"י סי' נ' סעי' ט"ז).

ג. כיפה וטלית קטן הפוכים.

1. מיקל.

- א) הגריש"א זצ"ל (מפי האיש עמ' רמ"ב) – "לשאלתי השיב: אפשר ללכת עם 'כיפה' הפוכה [כגון כשיורד 'גשם'], ואינו קשה לשכחה, כי אין זה 'בגד'. וכן 'טלית קטן' אפשר ללבוש הפוך, כי זה בגד של 'מצוה'".
2. מראי מקומות.
- א) הגר"ח ק"צ"ל (סגולות רבותינו, עניני רפואות שאלה י"ח) – "ראיתי סגולה להעביר כאבי ראש, לחבוש כיפה הפוכה על הראש. ע"כ. וקצת קשה לי דלכאורה איכא בזה חשש של לבישת בגדים הפוכים הגורמים לשכחה. תשובה: לא שמעתי".

כד] התופר בגדיו עליו כשהוא לבוש

א. מקור.

1. מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער שלשה עמ' תס"ח) – "והמחליף סנדל של שמאל לימין, קשה לשכחה, והתופר בגדיו עליו כשהוא לבוש".

ב. פוסקים.

1. מחמיר.

- (א) שמירת הנפש (אות שמ"א) – "וכן התופר בגדיו כשהוא מלובש".
- (ב) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "התופר בגדיו כשהוא לבוש בו קשה לשכחה".
- (ג) מטעמים (מערכת בגדים אות ז') – "טעם שנוהרים שלא לתפור על בגד שהוא לבוש בו, מפני שקשה לשכחה, ועוד **משום סכנה שעפ"י רוב משלימין התפירה בתכריכי המת על המת כשהוא לבוש בו**".
- (ד) תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ז ס"ק ב') – "קשה לשכחה כמבואר בספר חופה אליהו שער ג', ובספר זכירה כתב בזה דקשה לשם רע".
- (ה) כה"ח (ס"ק רי"ב) – "... קשה לשכחה וכן התופר בגדיו כשהוא מלובש. חופת אליהו".
- (ו) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
- (ז) אוצר כל מנהגי ישרון (סי' ח' אות ב') – "נוהגים שנוהרים שלא לתפור על בגד שהוא לבוש בו. הטעם מפני שהוא קשה לשכחה ועוד משום סכנה שעפ"י רוב משלימין התפירה בתכריכי המת על המת כשהוא לבוש בו".
- (ח) הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"א).
- (ט) וידרשת וחקרת (ח"ב יו"ד סי' י"ט) – "בילדותי שמעתי שהענין הוא משום שכך עושים למתים ב"מ ולכן אינו סימן טוב אבל אח"כ מצאתי שהוא בשתי מקומות במחזור ויטרי ... ובספר ראשית חכמה בחלק הנקרא חופת אליהו רבה ... וא"כ בודאי יש להזהר בזה ובפרט שהוא קבלה מהזקנים והזקינו שצונו לסתור קבלתם כמבואר בשו"ת הרשב"א סי' ט' עיי"ש".
- (י) שמירת הגוף והנפש (סי' ע"ד סעי' א').
- (יא) דברי בניהו (ח"ה סי' ט"ז אות ד').
- (יב) זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ו).
- (יג) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ד).
- (יד) פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ב).
2. מיקל.
- (א) חזו"א (סוף טעמא דקרא אות ל', מעשה איש ח"ד עמ' קמ"ח, ארחות רבנו דפו"ח ח"ד עמ' קמ"ג אות ח') – "לא הקפיד לתפור בגדים עליו בעודו לבוש".

ג. עצה: ליתן קיסם לתוך פיו.

1. מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט) – "התופר בגדיו כשהוא [ערום] נותן קיסם לתוך פיו מפני שקשה [לשכחה] (לשם)".
2. הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"א, סוף טעמא דקרא אות ל') – "ועי' בברייתא דחופת אליהו רבה שנדפס בסוף ראשית חכמה שער ג' דקשה לפרנסה, ובמחזור ויטרי סוף מס' כלה אי' דקשה לשכחה אא"כ נותן קיסם לתוך פיו".
3. דברי בניהו (ח"ה סי' ט"ז אות ד').

ד. עצה: יקח קיסם בפיו ויאמר ה' ישמרנו מכל רע.

1. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "וסגולה לזה דבשעת תפירה יקח קיסם בפיו ויאמר ה' ישמרנו מכל רע (חופת אליהו)".
2. תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ז ס"ק ב') – "וסגולה לזה דבשעת תפירה יטול קיסם בפיו ויאמר ה' ישמרנו מכל רע".
3. שמירת הגוף והנפש (סי' ע"ד סעי' ב').
4. דברי בניהו (ח"ה סי' ט"ז אות ד').
5. עיי' זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ו).
6. עיי' ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ד).

ה. עצה: שיקח בפיו איזה חוט וילעוס את החוט קצת בשעה שתופר.

1. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "או יקח בפיו איזה חוט וילעוס את החוט קצת בשעה שתופר (זר זהב)".
2. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "בשלחן מלכים".
3. הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"א) – "ובהגה"ה לשמירת הנפש סי' שמ"א הביא בשם ס' עץ חיים שיקח בפיו איזה חוט וילעוס את החוט קצת בשעה שתופר".
4. הגרח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות ט') – "מקפיד שלא יתפרו בגדו בעודו לבוש בו, כי הוא קשה לשכחה, ולכן אם ה' נצרך שיתפרו לו בגד שעליו, הניח בתוך פיו דבר, כגון חוט מהציצית וכדו".
4. שמירת הגוף והנפש (סי' ע"ד סעי' א').
5. דברי בניהו (ח"ה סי' ט"ז אות ד').
6. זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ו).
7. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ד).

ו. מראי מקומות – דברי בניהו (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ד').

1. מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט) – "התופר בגדיו כשהוא [ערום] נותן קיסם לתוך פיו מפני שקשה [לשכחה]".

2. השואל בשלמת חיים (סי' שע"ז, א"נ סי' תקס"ח, דפ"ח יו"ד סי' קס"ג) – "... ושייר נמי הא דהובא בסוף ספר ראשית חכמה דהתופר בגדיו כשהוא לבוש קשה לשכחה, אבל כנראה דמאי דחשיב בהוריות קשה יותר מהני שנזכר, ולהכי לא חשיב להו בהדיהו".

כה] האוכל חלב טמאה. [לכאורה הוא חלב בצירי, שכ' "האוכל". וכ"כ השלחן חי. אבל עי' הגר"ח ק"צ"ל, שאולי הוא חלב בקמץ].
א. מקור.

1. חופת אליהו רבה (ראשית חכמה שער ו') – "ו' דברים משכחין התלמוד ... והאוכל חלב טמאה".
2. שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... והאוכל חלב טמאה".
3. שלחן חי (סי' ע"ו, עי' ס"ק ב') – "חופת אלי' ... זה ליתא בגמ' הנ"ל ומסתמא איתא זה במק"א בדבר חז"ל אך קשה דהא חלב טמאה אסור בלא מה"ת עי' יו"ד סי' פ"א ולמה צריך להזהיר שמשכח הלימוד ואולי נ"מ לחולה מסוכן ע' בבה"ט שם סק"א וד"ת שם סק"א וטוב ליתן איסור אחר ועדיין צ"ע".
4. הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ב) – "האוכל חלב טמאה. חופת אליהו רבה שבראשית חכמה שער ו', ואולי הכונה שיונק בעודו תינוק מחלב טמאה כמבואר ברמ"א יו"ד סי' פ"א ס"ז שמטמם הלב ע"ש".
5. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ג) – "השותה חלב טמאה".
(א) לענין טמטום הלב - עי' לקמן.

כו] הלוש שני מלבושים יחד.

א. מחמיר.

1. שער הכוונות (דרושי ברכת השחר, סוף הקדמה אחת קטנה) – "ודע שאין טוב לאדם ללבוש ב' מלבושיו ביחד והעושה כן קשה לשכחה וסוד הדבר הוא כי הנה מלבוש האדם הוא מן הקדוש וע"י העבירות שהאדם עושה גורם להתלבש בקלי' ושיתאחזו הקלי' במלבושיו והנה המלבושים יש בהם בחי' אור המקיף מחוץ להם כנודע כי יש אור פנימי בפנים ונכלל בתוך הגוף והמלבוש סובב את הגוף ועל המלבוש הם האורו' המקיפים ועומדים מחוץ המלבושים והנה לכל לבוש ולבוש יש בחי' אור מקיף ואין לך דבר שדוחה את הקלי' כמו אוה"מ לפי שאין יכולת בקלי' לינק ולהתאחז באוה"מ לכן הוא עומד בחוץ ואין לו פחד מן הקלי' ונמצא כי המחבר שני מלבושיו ולובשם ביחד אינו נותן מקום לאוה"מ ליכנס תוך שני המלבושים יחד ולהקיף בין כל לבוש ולבוש ועי"כ אין הקלי' נדחות משם ונודע שאין השכחה מצוי' אלא מחמת הקלי' כי הזכירה היא מצד הקדושה בסוד ואין שכחה לפני כסא כבודך".
2. יוסף אומץ (עמ' מ"ה סי' ר"א, עמ' רע"ג).
3. מג"א (סי' ב' ס"ק ג') – "ויזהר מללבוש ב' מלבושים יחד בפעם א' כי קשה לשכחה (הכוונות)".
4. א"ר (סי' ב' ס"ק א') – "כתב בש"ע מהר"י לורי"א [ה' תיקון חצות ס"ו] אין טוב לאדם שילבוש ב' מלבושים יחד, והעושה כך קשה לשכחה".
5. בני יששכר (אגרא דכלה בראשית צירופי בראשית אות קס"ד) – "בראשית, יצורף רא"ת שב"י. כתב האריז"ל לא ילבש שני מלבושים ביחד [פע"ח שער התפלה פ"ב]. נרמז בר"ת ר"א א"ל ת'לבש ש"ני ב'גדיך י'חד".
6. עי' יעב"ץ (בסידור, סדר הלילה אות ד' ס"ק י"ז, עמ' תק"ט) – "אם יש לו פנאי לא ילבש שני מלבושים בבת אחת".
7. באר היטב (או"ח סי' ב' ס"ק ב').
8. קיצור שו"ע (סי' ג' סעי' ה') – "יזהר מללבוש שני בגדים ביחד, משום דקשה לשכחה".
9. גר"ז (סי' ב' סעי' ג') – "טוב ליזהר מללבוש ב' מלבושים יחד בבת אחת מפני שקשה לשכחה".
10. גר"ז (סי' ב' מהד"ת סעי' ג') – "ועל פי הקבלה יש ליזהר מללבוש ב' מלבושים יחד מפני שקשה לשכחה".
11. שמירת הנפש (אות שמ"א) – "ולא ילבש ב' מלבושים כאחד".
12. מגן גבורים (אלף המגן ס"ק ד').
13. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "והלוש שני מלבושים כאחד (ס' הכוונות)".
14. ערה"ש (סי' ב' סעי' ו') – "ויש שכתבו שהלבושים שני מלבושים ביחד ג"כ קשה לשכחה [מג"א סק"ג בשם כוונות]".
15. מ"ב (סי' ב' ס"ק ב') – "וכן יזהר מללבוש ב' מלבושים יחד בפ"א כי קשה לשכחה".
16. כה"ח (פלאג'י, סי' ח' סעי' ג') – "... הרב מג"א בשם התשב"ץ כיוצא בזה הביא שם משם האר"י דלא ילבש שני מלבושים יחד, בפעם אחת, דקשה לשכחה. וכן הביא הבאר היטב שם ס"ק ב'. ונלע"ד לומר דהוא הדין נמי אם לובש שני כובעים זה בתוך זה דיש לחוש דקשה לשכחה, דהרי מבואר בספר הכוונות דהטעם הוא דבעינן שיהיה אור מקיף, וכל שהם זה בתוך זה ליכא אור מקיף. ולכן לא יפה עושים המשימים הפ"ס בתוך הב'וניטה, או מצנפת, או ג'אפיאו, וכיוצא, ומניחים אותו בראשו בבת אחת, או הקראפוסה בתוך הפ"ס וכיוצא, כי גם זה גורם שכחה לפי טעמו של דבר".
17. בן איש חי (שנה א' פר' וישלח אות ט"ז, שנה ב' פר' פנחס אות י"ח) – "כתוב בשער רוח הקודש לרבנו האר"י ז"ל ... ולא ילבש שני מלבושים זה בתוך זה ביחד, דקשה לשכחה".
18. עי' תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ז ס"ק א', הל' דרך ארץ אות ב' ס"ק ח') – "יעב"ץ ... מוכח דאם אין לו פנאי אין לחוש לזה".
19. כה"ח (סי' ב' ס"ק ו').
20. שלחן הטהור (סי' ב' סעי' א') – "יזהר מללבוש שני מלבושים יחד בפעם אחת כי קשה לשכחה ומתגרין בו הקליפות".
21. הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ג, דולה ומשקה עמ' שס"ג) – "האם מותר ללבוש בבת אחת חולצה ומכנסיים, (מי שמיומן לעשות כן), האם הוא בכלל ב' בגדים שאסור ללבוש בב"א. תשובה: אין לעשות כן".
22. עי' הגר"ח ק"צ"ל (עלי שיי"ח עמ' י"ג אות ט"ז) – "שאלה: בשעת הדחק האם מותר ללבוש שני בגדים בב"א. תשובה: אין ראוי".

21. יצחק ירנן (ח"ג סי' א') – "ראוי לזוהר שלא ללבוש שני מלבושים ביחד, משום שגורם לשכחה".
22. הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ג') – "כשלוּבש בגדיו, זוהר שלא ילבש שני בגדים ביחד, מפני שהדבר מביא לידי כך שישכח תלמודו".
23. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' ב' סעי' י"א) – "זוהר מללבוש ב' מלבושים יחד בפעם אחת, כי הדבר קשה לשכחה".
24. זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ב).
25. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י').
26. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ד).

ב. לובש ב' כובעים (hats) זה בתוך זה.

1. מחמיר, קשה לשכחה – כה"ח (פלאג'י סי' ח' סעי' ג', לשונו מובא לעיל), כה"ח (סי' ב' ס"ק ו'), מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב, "בכף החיים"), ציץ אליעזר (ח"ז סי' ב' אות ג'), עי' הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ג', "ויש אומרים שצריך להזהר גם שלא ללבוש שני כובעים ביחד זה בתוך זה. ולכן טוב שלא יניח הכיפה שעל ראשו בתוך הכובע, וילבש ביחד על הראש").
2. מראי מקומות – יביע אומר (חי"א או"ח סוף סי' א', "בכה"ח ... ויש לעיין בזה").
3. לבישת כיפה בתוך כובע.
 א) מחמיר – כה"ח (פלאג'י סי' ח' סעי' ג', לשונו מובא לעיל), כה"ח (סי' ב' ס"ק ו'), "ולכן לא יפה עושים אותם שלובשים הכובע של ע"ג הראש שהוא אדום הנקרא פ"ס בתוך הכובע הגדול בוניטא וכדומה להם לפי מנהגו ללובשם זה בתוך זה כי גם זה גורם לשכחה והוא ברור, ר"ח אות ג'), שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ז), מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב, "בכף החיים"), עי' רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה ועיין, "ועיין כף החיים סק"ו שכתב דה"ה לא ללבוש ביחד ב' כובעים זה בתוך זה. ולפנינו הוא הכיפה שבתוך הכובע. ואולי הם משמשים תשמיש אחד ומותר כך רצה לטעון הבית ברוך בח"א עמוד ל'. אבל הביא לכף החיים הנ"ל וכתבל החמיר בכיפה וכובע"), עי' הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ג', לשונו מובא לעיל), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י'), פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ד).
- ב) מיקל – עי' זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ג, "והמחמיר גם בזה תע"ב").
- ג) מראי מקומות – הגר"ח ק"צ (עלי שי"ח עמ' ר"ל אות י"א, "שאלה: הניח כיפה בתוך הכובע ומלביש שניהם ביחד, האם זה חשש שכחה. תשובה: הרבה אין מקפידין").
4. לבישת כובע עם הפלסטיק.
 א) מיקל.
- 1) אמרי המזג (סי' נ"ה) – "הנה בספרי הקטן אמרי המזג על משניות ביארתי [בחלק עניני הלכה] לענין שבת שהמכסה ניילון שנותנים על הכובע מפני הגשמים בטל לגבי הכובע וחדא הוא עם הכובע עיי"ש. וא"כ גם לענין לבישה אין כאן שני כובעים ואין בית מיוחד כלל, כנלע"ד".
- 2) רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה ונשאלתי) – "ונשאלתי מה הדין בלובש כובע ומעיל גשם על הכובע אם מותר ללבשן ביחד. וטענתי דזה כמו נעלים וערדלים. אבל ידידי הרב קרויז שליט"א בספרו דברי שלום ח"ב סימן ל' כתב בזה לחדש, **דזה לא נקרא בגד כי בא רק להציל את הלבוש** וא"כ אין לכובע גשם שם בגד וממילא לא שייך להחמיר שלא ללבוש בפעם אחת. ובאמת הוא צודק כי הרבה עושים כך והנח להם וכו'".
- 3) זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ג).
- 4) ולגשמים בעיתם (עמ' קצ"ה אות ד') – "מותר ללבוש כובע עם הניילון יחד ואין זה נחשב ג"כ לב' מלבושים דדוקא בגד אסור אבל בכובע אין קפידה".

ג. לבישת ב' מנעלים יחד.

1. מיקל.
- א) ערה"ש (סי' ב' סעי' ו') – "ונראה דבמנעלים אין קפידא".
- ב) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ז) – "דרך לבישה במלבושים נאמר ולא נעילה במנעלים ובכגון אלו אין להוסיף, נלע"ד".
- ג) ציץ אליעזר (ח"ז סי' ב') – "מכל הני טעמי שנתבאר לעיל יש להתיר לבישת ב' מנעלים ביחד גם אליבא דהאריז"ל".
- ד) רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה ועיין) – "ובערוך השולחן".
- ה) יביע אומר (חי"א או"ח סי' א') – "נראה פשוט שאין לחוש בזה".
- ו) פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ד).
2. מחמיר.
- א) עי' מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב) – "ויש לצדד שגם לענין זה חשיב בכלל מלבוש".
- ד. לבישת ב' גרביים (אנפלאות, socks) יחד.
1. מראי מקומות – יביע אומר (חי"א או"ח סי' א' אות ה').
- ה. נעילת ערדלים יחד עם הנעלים (shoes with rubbers).
1. מיקל.

- (א) פני מבין (או"ח סוף סי' רכ"ו) – "ומה שכתבת לשאול אם מותר ללבוש מנעלים וקאלאטשין בפ"א ע"י בס' אשל אברהם שם. ולענ"ד י"ל דשרי דעיקר עשוי על מנעול להלביש. ולא עשוי לשאת זה בפ"ע רק ליקח על המנעול ועוד יש לצדד דמנעול לא נקרא מלבוש ע"י סי' רכ"ג דאין לומר חבלה ותתחדש ועי' בשד"ח דשהחינו צריך לברך עיי"ש".
- (ב) ע"י מתת ידו (מהדו"ת או"ח סי' ב') – "... וכיון דשל עור לא נקרא מלבוש לכן נלע"ד דאין חשש בזה".
- (ג) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ז) – "אמנם מנעלים וקאלאטשען נראה דאין קפידא אף אם נועלן כאחת".
- (ד) ציץ אליעזר (ח"ז סי' ב') – "לבישת ב' מנעלים הנתונים זה בתוך זה (כנעלים וערדיליים) ביחד ...".
- (ה) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"א) – "וערדלים הלבושים על הנעלים בגשם, אפשר ללבוש את שניהם בבת אחת, דיש לומר שאין עליהם שם בגד".
- (ו) רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה וראיתי, ע"י ד"ה ונשאלתי [לשונו מובא לעיל]) – "וראיתי בשו"ת פני מבין סו"ס רכ"ו שכתב ללבו מנעל וקאלשין מותר כי עיקר עשוי על המנעל ללבוש ועוד יש לצדד דמנעל לא נקרא מלבוש וכו'".
- (ז) הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ג') – "ומותר ללבוש שני מנעלים של עור ושל גומי כאחד, וכגון שנותן הנעלים בימות החורף לתוך הערדלים, ומכניס רגלו לתוכם בפעם אחת".
- (ח) וגלשמים בעיתם (עמ' קצ"ה אות ד') – "ומותר ללבוש הנעלים עם הערדליים ביחד ואין בו משום קשה לשכחה מפני שהנעלים לא הוי בכלל האיסור של ב' מלבושים יחד".
2. מראי מקומות – מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב), זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ה).
- (א) הגרת"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ג) – "ועי' בס' מאסף לכל המחנות שם סקי"ב אם מנעלים וקאלאשין נחשב ב' מלבושים".

1. לפשוט ב' בגדים ביחד.

1. מיקל.

- (א) ארחות חיים (מהגר"ג ליפשיץ אבי הרב בעל תפארת ישראל, ריש סי' ב') – "רק להלביש ב' מלבושים כאחת, יש לזהר, מה שאין כן להפשיטם כאחת שרי".
- (ב) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה תפלה פרק ב' סעי' כ"ב, ס"ק ל"ג) – "ואף דיש מי שכתב שיש לחוש גם בפשיטת שני מלבושים, נראה דאין לנו אלא מה שהזכירו הפוסקים להדיא".
- (ג) הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ט) – "אבל לפשוט יחד אין חשש".
- (ד) יביע אומר (חי"א או"ח סוף סי' א') – "שהעיקר להקל".
- (ה) עולת יצחק (ח"ב סי' ב') – "בשלחן טהור ... אבל אנו אין לנו אלא כדברי האר"י אשר לפנינו, שלא הזכיר אלא בלבישה. וכן מבואר בהדיא בהגהות ארחות חיים לה"ר גדליה ליפשיץ אביו של בעל תפא"י על המשנה [נדפס בסוף הש"ע שבהוצאת פאר התורה] דסיים עלה, משא"כ להפשיט כאחת שרי ע"כ. וכן מוכח ממה שכתב הר"י יוזפא ביוסף אומץ ...".
- (ו) יצחק ירנן (ח"ג סי' א') – "אבל לפשוט שני מלבושים יחד מותר, רק טוב שיהפך אותם מיד כדי שלא ישכחם וילבש אותם ביחד".
- (ז) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות י', בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תקע"ח) – "ומותר לפשוט ב' בגדים בבת אחת רק להלביש אסור ב' בגדים בבת אחת".
- (ח) ע"י הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ג', בירור הלכה שם אות ג') – "והנהגה גם כשפושט בגדיו, שלא יפשוט שני בגדים כאחד, תבוא עליו ברכה [כן כתב בספר יוסף אומץ יוזפא (סימן רא), והסביר הטעם, כדי שלא ישכח וישאירם תחובים זה בזה, ובבוקר ילבשם כאחד. ע"ש. ומשמע שבעצם פשיטת שני מלבושים כאחד, אין לחוש משום שכחה. וכן מוכח מהטעם שכתב בשער הכוונות בשם האר"י. ע"ש. אבל בספר מנחת אהרן פארדו (כלל כב אות יב), וכן בספר שולחן הטהור (סימן ב' סק"א) כתבו להחמיר גם שלא לפשוט שני מלבושים כאחד. ע"ש. ובשו"ת שבט הקהתי חלק א' (סימן ז') כתב, ששמע שכן נהג להחמיר האדמו"ר מהר"א מבעלז. ע"ש"]".

2. מחמיר.

- (א) גר"ז (מאמרי אדמור הזקן, פר' וישב סוף עמ' קצ"ט) – "והוא ענין הזכרון שהוא ג"כ בבחי' מקיף דחי' דוקא כי מה שנשכח השכל הוא מפני הגבלתו בכלי אך מה שלא נגבל בכלי הוא בבחי' שומר לשמור אותו שלא ישכח לעולם ע"כ הזכרון פנימי אור אבא והפושט ב' לבושים קשה לשכחה כמ"ש בסה"ק וד"ל".
- (ב) שלחן הטהור (סי' ב' סעי' א') – "וכן לא יסירם מעליו ביחד".
- (ג) ע"י יין הטוב (סוף סי' י"א) – "וטוב להחמיר".
- (ד) שרגא המאיר (ח"ד סי' פ"ז אות ב') – "בשלחן הטהור ... וכיון שכל מקור מהלכה זו הוא מדברי קבלה, מכתבי האר"י הק' בשער הכוונות דף ב' ע"ב, והרה"ק בעל שלחן הטהור ה"י בעל מקובל גדול, מי יאמר בלי רא"י היפך דבריו".
- (ה) ע"י ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' ב' סעי' י"א) – "ויש אומרים שצריך לזהר גם בפשיטת הבגדים, שלא לפשוט ב' בגדים ביחד. ויש אומרים שאין לחוש בזה אלא בלבישה בלבד. ואף שהעיקר להקל בפשיטת הבגדים, מכל מקום נכון לזהר בזה, ובפרט שאם יפשוט ב' מלבושים יחד, יש לחוש שאחר כך ילבשם יחד. [ילקו"י על הל' השכמת הבוקר, עמוד ריח. ושם כמה דברים הגורמים לשכחה]".
3. מראי מקומות – זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ד), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י').
- (א) יוסף אומץ (עמ' מ"ה סי' ר"א) – "ונראה לי דמי שרוצה לזהר בזה יפשיט מלבושיו אחד אחד דאם כשיקום ימצא ב' מלבושים תחובים זה בזה יש לחוש שעל ידי זריזותו לילך לבית הכנסת או ללימודו ישכח וילבוש שניהם כאחד".

- (ב) הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ג) – "ובהגהות ארחות חיים (מאבי בעל תפא"י) שנדפס בסוף האו"ח כתב דלהפשיט ב' מלבושים יחד אין קפידא, וכן משמע בס' יוסף אומץ סי' ר"א (אך בס' שלחן הטהור או"ח סי' ב' כתב דגם להסירם יש להקפיד)".
- (ג) שבט הקהתי (ח"א סי' ז') – "מדינא מותר לפשוט שני בגדים בבת אחת אבל כדאי להקפיד ג"כ שלא לפשוט ב' בגדים בב"א כטעם של היוסף אומץ הנ"ל".
- (ד) רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה וכשמוריד, ח"ה סי' תס"א אות א').

ז. מראי מקומות.

1. הגר"ח זצ"ל (שערי שיח עמ' נ"ג תשובה ג') – "שאלה: (סי' ב' סק"ב) המפשיל את שרוול החולצה והסודר יחדיו, האם כשמחזירן יזהר שלא יחזירם יחד [משום דמיחזי כשני מלבושים]. תשובה: לא מסתבר".
2. קצ"ב מנהג העולם להקל בלבישת מכנסיים עם חגורה (belt) בב"א.

כז] המנגב ידיו בחלוקו.

א. מקור.

1. אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והמנגב ידיו בחלוקו".
2. תשב"ץ קטן (סי' רפ"ז) – "ואינו מנגב ידיו בחלוקו וגם אינו מניח כליו תחת מראשותיו לפי שהוא קשה לשכחה".
- (א) עי' היפה ללב (ח"א סי' קנ"ח אות י', לשונו מובא לקמן). שנראה שלמד הדין מנגב נכלל בהדין של מניח כליו תחת מראשותיו.
- (ב) רבבות אפרים (ח"א סי' קכ"ו) – "ידידי הגר"י ברנשטיין שליט"א טען אם שייך שכחה גם כאשר מנגב ידיו בחלוקו לא אחרי נט"י לפ"מ שכל התשב"ץ דמטעם זה לא ינגב בגדי בחלוקו או האם גם בשאר בגדי צ"ל דיסודו של התשב"ץ הוא מהא דאמרינן בהוריות י"ג ע"ב דהשותה מים של שיורי רחיצה קשה לשכחה. ומזה למד התשב"ץ דבשיורי רחיצה יש דבר הקשה לשכחה אפילו אם אין שותה אלא מנגב על חלוקו. וא"כ י"ל דכיון דהג' אינה אומרת דוקא שיורי מים של נט"י אלא סתמא שיורי רחיצה א"כ כל שיורי רחיצה במשמע וגם אין נפ"מ בין חלוקו לכל בגדיו כי בשיורי רחיצה יש דבר שקשה לשכחה עכ"ל".

ב. פוסקים.

1. מג"א (סי' קנ"ח ס"ק י"ז) – "ולא ינגב ידיו בחלוקו שקשה לשכחה (תשב"ץ סי' קנ"א)".
2. א"ר (סי' קנ"ח סוף ס"ק כ"ג, א"ז ס"ק ט"ז) – "כתב התשב"ץ קטן סימן רפ"ז אינו מנגב ידיו בחלוקו לפי שהוא קשה לשכחה".
3. ח"א (כלל מ' סעי' ד') – "ולא ינגב ידיו בחלוקו, שקשה לשכחה".
4. באה"ט (סי' קנ"ח ס"ק כ').
5. גר"ז (סי' קנ"ח סעי' י"ח) – "אל ינגב ידיו בחלוקו מפני שקשה לשכחה".
6. קיצור שו"ע (סי' מ' סעי' ה') – "ויזהר לנגב ידיו יפה, ולא ינגבן בחלוקו משום דקשה לשכחה".
7. שמירת הנפש (אות שמ"א) – "ולא ינגב ידו בחלוקו".
8. פתח הדביר (סי' ר"ס אות ב') – לשונו מובא לקמן.
9. לקוטי מהר"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "והמנגב ידיו בחלוקו (מג"א סי' קנ"ח)".
10. ערה"ש (או"ח סי' קנ"ח סעי' י"ז) – "ולא ינגב ידיו בחלוקו או בבגדו שקשה לשכחה".
11. מ"ב (סי' קנ"ח ס"ק מ"ה) – "כתב המ"א בשם התשב"ץ לא ינגב ידיו בחלוקו שקשה לשכחה".
12. כה"ח (פלאג'י סי' ח' סעי' ג', סי' כ"ב סעי' ד') – "יזהר האדם שלא ינגב ידיו בחלוקו דקשה לשכחה, כמ"ש הרב מג"א בשם התשב"ץ".
13. חסד לאלפים (סי' קנ"ח ס"ק ד').
14. יפה ללב (ח"א סי' קנ"ח אות י') – "וכתב הרב מג"א ...".
15. בן איש חי (שנה א' פר' שמיני אות ח') – "ולא ינגב ידיו בחלוקו דקשה לשכחה".
16. תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ז ס"ק א') – "במג"א".
17. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
18. כה"ח (או"ח סי' קנ"ח ס"ק פ"ז) – "ולא ינגב ידיו בחלוקו שקשה לשכחה".
19. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט).
20. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
21. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ד).
22. שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ז סעי' א').
23. ילקוט יוסף (או"ח סי' קנ"ח סעי' ט"ז [עמ' כ"ו], קיצור שו"ע או"ח סי' קנ"ח סעי' כ', עי' סי' קפ"א סעי' י"ב) – "אין לנגב הידים בחלוקו, דקשה לשכחה".
24. הלכה ברורה (ח"ח עמ' פ"ה) – "לא ינגב ידיו בחלוקו, מפני שהדבר מביא לידי כך שישכח תלמודו".
25. ודרשת וחקרת (ח"ה או"ח סי' ל"ה) – "למעשה יש להזהר מכל מים בכל בגדיו".
26. זכר עשה (פרק ז' סעי' ק"ע).
27. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ט"ז).
28. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ה).

ג. שאר בגדיו.

1. נסתפק.

- (א) פמ"ג (סי' קנ"ח א"א ס"ק י"ז) – וינגבם. עיין מ"א. אפשר חלוקו ממש, הא שאר בגדים לא. או אפשר כל בגדיו במשמע".
 (ב) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "ועיין בפרמ"ג דצ"ע אם חלוקו דוקא".
 (ג) מ"ב (סי' קנ"ח ס"ק מ"ה) – "ועיין בפמ"ג שמסתפק אם דוקא חלוקו או כל בגדיו במשמע".
 (ד) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "ואפשר דחלוקו לאו דווקא דה"ה בכל בגדיו (פמ"ג בא"א שם)".
 (ה) אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
 (ו) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "בפרי מגדים".
 (ז) הגר"ח ק"צ (ל' ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ד) – "במ"ב".
 (ח) שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ז סעי' ב').

2. מחמיר.

- (א) פתח הדביר (סי' ר"ס אות ב') – "דכל ניגוב בחלוק או שאר בגדים בכל אופן ניגוב גורם שכחה".
 (ב) ערה"ש (או"ח סי' קנ"ח סעי' י"ז) – "ולא ינגב ידיו בחלוקו או בבגדו שקשה לשכחה".
 (ג) יפה ללב (ח"א סי' קנ"ח אות י') – "והרב פ"מ כת' ... והנה בפ"ג דהוריות דף י"ג ע"כ בברייתא דקתני חמשה דברים משכחים את הלימוד ותני עלה וי"א אף המניח כליו תחת מראשותיו ופי' רש"י ז"ל כליו מלבושיו ע"ש. ולא תני המנגב או המקנה ידיו בחלוקו ומהתם משמע כהצד הב' שכל הרפ"מ דלענין שכחה מ"ש ניגוב מהנחה".
 (ד) כה"ח (פלאג'י, סי' כ"ב סעי' ד') – "ולאו דוקא בחלוקו, אלא הוא הדין בבגדיו באיזה מהם, והעושה כן בא לידי שכחה".
 (ה) ע"י כה"ח (או"ח סי' קנ"ח ס"ק פ"ז) – "וכתב הא"א ... והביאו היפ"ל אות יו"ד וכתב דכפ"ל הב' משמע בהוריות דף י"ג ע"ב יעו"ש".
 (ו) רבבות אפרים (ח"ה סי' ל"ה) – "אין לנו אלא מה שקבלנו ומשמע דרק חלוק שהוא בגד ולא סדין ובבגד אחר לכאורה משמע דג"כ לא ינגב למשל במכנסיים".
 (ז) דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות או"ח אות י"א, עמ' ר"ע) – "המנגב ידיו בחלוקו דקשה לשכחה, אם דוקא בחלוקו או ה"ה"ד המנגב בכל בגדיו. תשובה: לאו דוקא חלוקו, דה"ה"ד המנגב ידיו בכל מיני בגדיו, ונקט בהווה שקם ממטתו ולא מצא מטפת לנגב, ואז אין עליו אלא חלוקו, מג"א סי' קנ"ח ס"ק י"ג, מ"ב סקמ"ה, פמ"ג בא"א סק"ז, ערה"ש סי"ז, ספר שמירת הנפש סנ"ז".
 (ח) ילקוט יוסף (או"ח סי' קנ"ח הע' ט"ז [עמ' כ"ו]) – "ובאחרונים נקטו בפשיטות גם על שאר בגדיו".
 (ט) ע"י הלכה ברורה (ח"ח עמ' פ"ה) – "ונכון להזהר בזה אפילו בשאר דברים".
 (י) ודרשת וחקרת (ח"ה או"ח סי' ל"ה) – "למעשה יש להזהר מכל מים בכל בגדיו".
 (יא) זכר עשה (פרק ז' סעי' ק"ע) – "וה"ה שאר בגדים שאין לנגב בהם את ידי".
 (יב) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ט"ז).

3. מיקל.

- (א) הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ח, אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"ב) – "ודע, דדין זה שאין לנגב ידיו בחלוקו, הוא באחרי נטילת ידים לאכילה, אמנם בנטילה אחרת או שלא בחלוקו יש להקל".
 4. מראי מקומות.
 (א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"ב, דפו"ח ח"ד עמ' קמ"ב אות ו') – "שהי' הולך עם מו"ר למקוה בשכון ויזניץ בעש"ק כששכחו להביא מגבת נגב מו"ר את גופו בבגד התחתון (המכונה גופי') שפשט. (א"ה, ע"י במ"א סי' קנ"ח ס"ק י"ז (במ"ב ס"ק מ"ה) בשם התשב"ץ לא ינגב ידיו בחלוקו שקשה לשכחה ובפרמ"ג מסתפק אם דוקא חלוקו או כל בגדיו במשמע ע"כ, וכן מסתפק א' מהאחרונים אם דוקא ממי נטילה או מכל מים, ולכא' התשב"ץ והמ"א מיירי רק מנגוב הידים והיינו מי נטילה אבל מנגוב שאר חלקי גופו לא קמירי)".

ד. רק ניגוב לנטילת ידים, או בכל ציורים.

1. מחמיר.

- (א) פתח הדביר (סי' ר"ס אות ב') – "ונראה דה"ה בכל פעם שצריך לנגב ידיו יש ליהזר בזה שלא יבא לידי שכחה".
 (ב) הר צבי (רבבות אפרים ח"א סי' קכ"ו) – "דפשוט וברור דלאו דוקא בנט"י אלא כל פעם שידי רטובות לא ינגבם בחלוקו דקשה לשכחה".
 (ג) הגר"ח ק"צ (ל' דרך אכילה עמ' ל"ד) – "שאלה: בדין דאין לנגב את הידים בחלוקו דקשה לשכחה האם דין זה הוא דווקא בנט"י או גם בסתם מים שעל גבי ידו. תשובה: אין נפקא מינה".
 ע"י הגר"ח ק"צ (ל' מה טובו גליון כ"ב עמ' י"ג) – "האם גם בנט"י שאחר בית הכסא הניגוב בחלוקו קשה לשכחה כמ"ש המשנ"ב סי' קנ"ח סקמ"ה בנט"י לאכילה. תשובה: כן".
 (ד) ודרשת וחקרת (ח"ה או"ח סי' ל"ה) – "למעשה יש להזהר מכל מים בכל בגדיו".

2. מיקל.

- (א) הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ח, אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"ב) – "לשונו מובא לעיל.
 (ב) ע"י ילקוט יוסף (או"ח סי' קנ"ח הע' ט"ז, עמ' כ"ו) – "דשמא לא אמרו כן אלא בנטילת ידים, ולא בסתם מים שעל גבי ידו ... ועיין בנפש חיה (סימן ב) שהסתפק בזה, ויש לדייק לכאורה דה"ה בנטילת ידים, שהרי הפוסקים הביאו דין זה בהלכות נטילת ידים (כן) הוא בתשב"ץ הנ"ל, ובמגן אברהם)".
 3. מראי מקומות – הגר"ח ק"צ (ל' ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ד), זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"א).

- (א) נפש חיה (סי' ב' על סעי' ג') – "וצ"ע אי קפדו אך על מי נטילה טמאים או כל מים".
 (ב) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "ועיין בנפש חיה סי' זה שמסופק אי קפדו אך על מי נטילה טמאים או כל המים".

ה. רסיסי המים שעל גב הידים, קודם הנטילה.

1. מיקל.
 (א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ט, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "נוהגים לנגב הידים לפני נטילת ידים מלחות המים במכנסיים ואין בזה משום קשה לשכחה".
 (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (אליבא דהלכתא חכ"ז עמ' ט"ו טור ג') – "שאלה: מי שידיו רטובות קצת במים, האם מותר לנגב ידיו בבגדיו, לפני הנטילה [כחומרת החזו"א] שהרי ניגוב בבגדים הוא קשה לשכחה, אבל שמא ניגוב מועט, של מים מועטים, מותר, וצ"ע. תשובה: נוהגים להקל, (תשו' בע"פ לתלמיד)".
 (ג) ילקוט יוסף (או"ח סי' קנ"ח סעי' ט"ז [עמ' כ"ו], הע' שם, קיצור שו"ע סי' קנ"ח סעי' כ') – "ומכל מקום הנוהגים לנגב בבגדיהם את רסיסי המים שעל גב הידים, קודם הנטילה, אין לחוש בזה משום שכחה [דשמא לא אמרו דקשה לשכחה אלא בחלוקן, ועוד, דשמא לא אמרו כן אלא בנטילת ידים, ולא בסתם מים שעל גבי ידו. ובפרט מים מועטים כל כך. ועיין בנפש חיה (סימן ב) שהסתפק בזה, ויש לדייק לכאורה דה"ד בנטילת ידים, שהרי הפוסקים הביאו דין זה בהלכות נטילת ידים (כן הוא בתשב"ץ הנ"ל, ובמגן אברהם). וי"ל]".
 (ד) שמירת הגוף והנפש (מילואים סי' נ"ז על הע' ג').
2. מחמיר.
 (א) עי' ודרשת וחקרת (ח"ה או"ח סי' ל"ה) – "למעשה יש להזהר מכל מים בכל בגדיו, וכן ראיתי מדקדקים שבזמן נט"י לסעודה שמו מגבת על כתפם ונגבו ידיהם במגבת (לפני הנטילה) דוקא, ולא בבגדיהם, וכן ראוי לנהוג לענ"ד".

ו. ינגב ידים יבשות.

1. מיקל.
 (א) הגר"ח"ק זצ"ל (שערי שיח עמ' נ"ו תשובה י"ד) – "שאלה: כתב המ"ב (סי' קנח סקמ"ה) בשם התשב"ץ דלא ינגב ידיו בחלוקן משום דקשה לשכחה, ויל"ע אם מידי גם בידים יבשות [כשאין לו מים ומקנחם בחלוקן קודם התפלה וכדו']. תשובה: מסתמא דברטוב דוקא".

ז. המנגב ידיו במגבת העטופה על צוארו בשבת.

1. מראי מקומות – הר"י משיב (אליבא דהלכתא גליון ס"ה סוף עמ' פ"ז), ביכורי אביב (אליבא דהלכתא גליון ס"ו עמ' קנ"ב טור א'), ענפי משה (אליבא דהלכתא גליון ס"ז עמ' קל"א טור ב').

ח. חלוק מגבת (bathrobe).

1. מיקל.
 (א) שערי יושר (ח"ה סי' ב' אות ב') – "ומה ששאל בבגד הנקרא חלוק מגבת, האם גם על זה נאמר דהמנגב ידיו בחלוקן קשה לשכחה. נר' דכיון שאינו בגד גמור ללכת בו אפי' בבית, אלא עשוי בעיקר לשהות בו במרחץ ולהתנגב בו, יש להקל לנגב בו".
2. מחמיר.
 (א) ודרשת וחקרת (אבני דרך ח"ה סוף סי' י"ב) – "לא מצאתי ראייה בענין נגיבת ידים ב'חלוק מגבת', שמצד אחד זה חלוקן, שכתב המג"א (קנח, סקי"ג) בשם התשב"ץ (קנא), שלא ינגב ידיו בחלוקן שקשה לשכחה, והו"ד במ"ב (שם סקמ"ה) והביא שם שהפרמ"ג הסתפק אם ה"ה כל בגדיו בכלל או רק חלוקן, ומצד שני אולי כיון שהוא בעצם מגבת, ונעשה לניגוב, אין זה כחלוקן שלובשים לשם מלבוש, אלא הוא מגבת שתפרו אותו כחלוקן, והוא עדיין מגבת, ואולי יש לחלק אם הוא באמת משתמש בו רק כמגבת, או שהוא גם משתמש בו כחלוקן כשהוא מסתובב בביתו, וכאמור לא מצאתי ראייה ברורה לזה, וא"כ יש להחמיר, כי ספק 'קשה לשכחה' לחומרא, כשמ"כ בתשובות והנהגות (א, ג) בשם החזו"א, שאם אינו נזהר בדברים הקשים לשכחה עוברים בלאו דהשמר לך פן תשכח, עיי"ש".
 3. מראי מקומות – אבני דרך (ח"ה סי' י"ב).
 (א) הגר"ח"ק זצ"ל (שלהי דקייטא סי' צ' אות י"א, עמ' ר"צ) – "צ"ע אם מותר להתנגב בחלוקן מגבת מפני שאפשר וקשה לשכחה כפי שנגוב בחלוקן בגדו קשה לשכחה".

ט. האם הוא דוקא כשלוש בחלוקן, או אפילו אם תלוי על הקיר וכדו'.

1. מיקל.
 (א) הגר"ש"א זצ"ל (מפי האיש עמ' רמ"ב) – "מה שכתוב שהמנגב בבגדו זה קשה לשכחה, היינו דווקא בבגד שלובש על גופו, משא"כ אם רק מחזיק בידו".
 (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים להוצאה חמשית אות ל"ד) – "ונראה דדוקא בעודו לבוש בחלוקן מזיק דבכ"מ בגמ' לשון בחלוקן מיירי דוקא בעודו לבוש עי' שבת קי"ד א' המקפיד על חלוקן להפכו ובב"ב נ"ז א' כל שאין חלוקן נראה מתחתיו טפח ובשבת צ"ב א' בין פונדתו לחלוקן ובשפת חלוקן".
הגר"ח"ק זצ"ל (שערי שיח עמ' נ"ו תשובה ט"ו) – "י"ל"ע אם האיסור לנגב ידיו בחלוקן הוא דוקא בזמן שלבוש בו, או גם אחר שפושטו. תשובה: רק בזמן שלבושו".

2. מחמיר.

(א) שערי יושר (ח"ה סי' ב' אות ב') – "בשורת רבבות אפרים (ח"א סי' קכ"ו) לידידי הגר"א גרינבלט (שליט"א) [זצ"ל], שהביא שהגרצ"פ פראנק זצ"ל הסתפק בזה, והניח בצ"ע עיי"ש. ונראה שמספק צריך להחמיר שלא לנגב ידיו בהם".

3. מראי מקומות.

(א) הר צבי (רבבות אפרים ח"א סי' קכ"ו) – "נסתפקתי אם הדין הזה הוא דוקא כשלבוש בחלוקו או בבגדו בזה הוא דלא ינגב לפי שקשה לשכחה משא"כ היכא דחלוקו או בגדו תלוין על הקיר דאז מותר לנגב לנגב ידיו בהן או דלמא גם בזה אסור דקשה לשכחה וכעת צל"ע".

(ב) רבבות אפרים (ח"א סוף סי' קכ"ו) – "והנה מדמדמה למניה תחת מראשותיו ש"מ דעיקר הקפידא היא כשהם עליו כשם שהם תחת מראשותיו אבל אם הבגד לא עליו יכול לנגב ויש מ"מ לעיין בזה".

י. סדינים וכריות (pillows and blankets).

1. מיקל.

(א) הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות ז') – "האם מותר לנגב ידיו בסדין של המטה או דינו כמנגב בחלוקו [שכתב המשנ"ב סי' קנח ס"ק מה, שקשה לשכחה]. תשובה: מותר".

(ב) רבבות אפרים (ח"ה סי' ל"ה) – לשונו מובא לעיל.

(ג) פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ה).

יא. חלוק חבירו.

1. מחמיר, אין לחלק.

(א) הגר"ח זצ"ל (ובלכתך בדרך פרק ח' הע' צ"ז) – "דאין נפ"מ בין חלוקו לחלוקא דחברי".

הגר"ח זצ"ל (שיח התורה ח"ב סי' תשל"א, עמ' ר"ז) – "שאלה: בהא דהמנגב ידיו בחלוקו משכח, איך יהיה אם מנגב בחלוקו חבירו, ואם גם בזה משכח האם משכח לאותו שמנגב, או לחברו שמנגבים בחלוקו. תשובה: להמנגב".

יב. להתנגב ע"י שילבש לכמה רגעים את בגדיו הישנים.

1. מראי מקומות – קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"ב, דפו"ח ח"ד עמ' קמ"ב אות ו', לשונו מובא לעיל).

(א) הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ט"ו) – "שאלה: מי ששכח להביא מגבת למקוה אם מותר להתנגב ע"י שילבש לכמה רגעים את בגדיו הישנים ויפשטם מיד ועי"ז יתנגב גופו או יש לחשוש משום מנגב בחלוקו. תשובה: צ"ע".

יג. האם ידיו דווקא או אף שמנגב רגלו ושאר גופו בחלוקו ה"ז קשה לשכחה.

1. הגר"ח זצ"ל (שיח התורה ח"ב סי' תשל"ב, עמ' ר"ז) – "שאלה: המנגב ידיו בשפת חלוקו דקשה לשכחה, האם ידיו דווקא או אף שמנגב רגלו ושאר גופו בחלוקו ה"ז קשה לשכחה. תשובה: אין לנו אלא מה שאמרו חכמים".

[**כת**] המניח ספר פתוח ויוצא – עי' יו"ד סי' רע"ז, לשיטות ומראי מקומות.

א. פוסקים.

1. ב"ח (סי' רע"ז ס"ק א') – "שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה דלאו דוקא ס"ת דהוא הדין שאר ספרים".

2. ט"ז (סי' רע"ז ס"ק א') – "וכתב מו"ח ז"ל מכאן יש ללמוד שלא ילך אדם חוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה דלאו דוקא ס"ת אלא ה"ה שאר ספרים עכ"ל".

3. ש"ך (סי' רע"ז ס"ק א') – "וידוע לחכמי האמת שיש מלאך א' נקרא ש"ד והוא שומר דפין על מי שמניח ספר פתוח ויוצא שמשכח תלמודו".

(א) השואל בשלמת חיים (סי' שע"ז, א"נ סי' תקס"ח) – "בש"ך ... מ"ש שם בשם חכמי אמת שהדבר קשה לשכחה יל"ד דלא חשיב זה בהוריות יג ב בדברים המשכחים, ואולי י"ל דתני ושייר. ושייר נמי הא דהובא בסוף ספר ראשית חכמה דהתופר בגדיו כשהוא לבוש קשה לשכחה, אבל כנראה דמאי דחשיב בהוריות קשה יותר מהני שנזכר, ולהכי לא חשיב להו בהדיהו".

4. שמירת הנפש (אות שמ"ב).

5. באה"ט (סי' רע"ז ס"ק א') – "וכתב הב"ח ... וכ' הש"ך ...".

6. שלחן גבוה (סי' רע"ז ס"ק ג') – "הב"ח ... הש"ך, וידוע לחכמי האמת שיש מלאך א' ...".

7. כה"ח פלאג'י (סי' כ' אות י"א, נפש חיים מערכת ש' אות נ"א) – "ויזהר שלא יניח הספר פתוח ויוצא, אפילו על מנת לחזור תכף, כי גורם לידי שכחה כנודע".

8. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "והמניח ס' פתוח ויצא (ש"ך יו"ד סי' רע"ז)".

9. ערה"ש (סי' רע"ז סעי' ב') – "יש ליזהר שלא להניח ספר פתוח ולצאת אפילו בשארי ספרים ואפילו גמרות ופוסקים הנדפסים דבזיון הוא אלא או יסגירם כלומר שלא יהיו פתוחים או יכסה עליהם בגד ולבד זה קשה לשכחה [ש"ך ע"ש] וכן המנהג ליזהר בזה".

10. שלחן מלכים (הלכה למשה סי' ג' אות י"ט) – "מי שמניח ספר פתוח ויוצא משכח תלמידו (כי יש מלאך אחד הנקרא ש"ד והוא שומר דפים הממונה זע"ז ש"כ יו"ד סי' רע"ז, ברכ"מ סק"ו)".

11. ישיביל עבדי (ח"ה יו"ד סי' נ"ו) – "וכ' הב"ח ... הש"ך ...".

12. כה"ח (קול יעקב סי' רע"ז ס"ק ג') – "כתב הב"ח ... והביאו ט"ז וש"ך ושו"ג".

13. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
14. משנה הלכות (חי"ב סי' ר"ז) – "בדבר אשר ראית שאני נוהג כשמניח ספר פתוח ויוצא פורס עליו בגד ותמחת על זה. דע כי אמרו ז"ל המניח ספר פתוח קשה לשכחה עיין ש"ך (יו"ד סי' רע"ז סק"א) וכתב הב"ח דמירושלמי דמגילה יש ללמוד שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה דלאו דוקא ס"ת דה"ה שאר ספרים עכ"ל ולא היה צריך ללמוד כן מהירושלמי דהכי מוכח נמי במשנה וש"ס שם (צ"ח ע"א) ע"ש וידוע לחכמי האמת שיש מלאך אחד נקרא ש"ד והוא שומר דפין על מי שמניח ספר פתוח ויוצא שמשכח תלמודו ע"כ לשון הש"ך ז"ל".
15. רבבות אפרים (ח"א סי' קי"ט אות א', עי' ח"ד סי' רי"ג ד"ה והנה).
16. חוט שני (נושאים שונים תשמישי קדושה ס"ק ט', רבית עמ' ק"ע אות א') – "הלומד בספר והוצרך לצאת, צריך לסגור את הספר ולא להשאירו פתוח [אא"כ מכסהו בבגד וכיוצא ב"]".
- הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ה, עלי שי"ח עמ' ר"ל אות ט') – "שאלה: מהו האיסור להשאיר את הגמ' פתוחה כשאינו לומד בה. תשובה: קשה לשכחה".
17. שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ה סעי' א').
18. גנזי הקודש (פרק ב' סעי' כ"ז) – "אסור להניח ספר (וכן מחברת וכדו' שיש בה דברי תורה) פתוח ולצאת. ויכול לכסותו ולצאת, וצריך לכסותו כולו. ומותר לכסותו בספר, או בדבר חול אך לא בדבר הבאי".
19. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"א) – "אדם שעוסק בתורה, והוצרך לצאת באמצע לימודו לאיזה ענין, לא ישאיר את הספר שלומד בו פתוח, מפני שיש בזה בזיון לספרי הקודש, וגם גורם לעצמו לשכוח את לימודו".
20. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ו).

ב. טעם.

1. קשה לשכחה מצד דבר סגולי - עי' לעיל.
2. כבוד הספר, שזה דרך בזיון להניחו גלוי.
3. מראי מקומות – משנת יוסף (חי"א סי' קס"ח, לשונו מובא לקמן).

ג. אחד השאיר ספר פתוח ויצא, האם צריך לסגור אותו.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (דולה ומשקה עמ' של"ב) – "שאלה: הניח חבירו ספר פתוח ויצא, האם צריך אחר לסגור הספר, או לא. (וגם שמא יקפיד חבירו עליו). תשובה: טוב לכסות".

שלא ילך אדם "לחוץ" ויניח הספר פתוח.

ד. כשלא יצא מהחדר.

1. מיקל.

- א) הגר"ח"ק זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה פרק י"ב הע' ל"ז, עמ' קפ"ח אות קמ"א) – "מה הדין אם אינו יוצא החוצה אולם מתעכב בביהמ"ד הרבה זמן האם ג"כ אסור להשאיר את הספר פתוח. תשובה: באותו חדר מקילים".
- הגר"ח"ק זצ"ל (מוריה חש"ד עמ' ק"י אות י"ג, גם אני אודך ח"א סי' פ"ו אות ב', אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' קי"א אות ב') – "שאלה: בט"ז ובש"ך יור"ד (סימן רע"ז סעיף א') כתבו, שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה. ע"כ. ובספר נקיות וכבוד בתפילה (עמוד קפ"ה, אות קמ"א) הובא בשם כת"ר שליט"א, שיש להקל להשאיר הספר פתוח כל זמן שלא יצא מהחדר. ע"כ. ורציתי לשאול אם לא יצא מהחדר, אבל אינו רואה הספר, כגון חדר כזה, האם מועיל שלא יצטרך לסגור הספר, או לא מועיל. תשובה: אפשר להקל".
- ב) הגר"א נבנצל שליט"א (גם אני אודך ח"ב סי' ס"ד אות מ"ח, אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' קל"א אות מ"ח) – "שאלה: בט"ז יור"ד (סימן רע"ז ס"ק א') כתב, שלא ילך אדם חוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה. ע"כ. האם אם מעיין בספר בהיכל הבית המדרש, צריך ג"כ לסגור הספר, כיון שאינו נמצא כעת ליד הספר, או אין צריך. והטעם. תשובה: לא, כי הוא באותה רשות".

ה. היוצא לזמן קצר.

1. מיקל.

- א) יד שאול (סי' רע"ז) – "וא"כ אסור להניח פתוח אף ספרים הנדפסים אמנם לענ"ד נראה דזה דוקא במניח ספר פתוח והולך לעסקיו ואין דעתו לחזור תיכף אבל אם בעת לימודו צריך לילך לצרכו לנקביו או לדבר עם אחד בחדר אחר א"צ לסגור הספרים שלפעמים ג' או ד' ספרים נפתחים ויהי' לו ביטול רב אם יצטרך לסגור ולפתוח בכל פעם וכבר החמירו בביטול בהמ"ד שאין אומרים אסותא מפני ביטול בהמ"ד א"צ לסגור וכן אני נוהג לפעמים ומ"מ אשרי הנזהר בכבוד הספרים ושמעתי שהגאון בעל אורים ותומים היה מניח תמיד פתוח הספרים בבית ישיבתו וכשהגיע עת האוכל והלך לו היה פורס מפה עליהם וכן נכון לעשות ועיין בראשית חכמה שער והיראה פרק ט"ז שכתב ג"כ שיש לכסות הספרים בעת שמפסיק מלימודיו שמא יפול מים או שאר דבר שלא יתלכלכו ח"ו הספרים".
- ב) ערה"ש (סי' רע"ז סעי' ב') – "יש ליזהר שלא להניח ספר פתוח ולצאת אפילו בשארי ספרים ואפילו גמרות ופוסקים הנדפסים דבזיון הוא אלא או יסגירם כלומר שלא יהיו פתוחים או יכסה עליהם בגד ולבד זה קשה לשכחה [ש"ך ע"ש] וכן המנהג ליזהר בזה ונ"ל דדוקא כשיצא לרחוב אבל הנכנס מחדר לחדר או אפילו לחצר ולרחוב שלא על אריכת הזמן אין חשש בזה [וכ"כ הי"ש ע"ש]".

(ג) הגרשז"א זצ"ל (גנזי הקודש פרק ב' הע' נ') – "ורשום אצלי ששאלתי בימי חורפי להגרש"ז אויערבאך זצ"ל עד"ז, ואמר שביציאה קצרה בפשטות אין בעיה, וכשנשאל מה הגדר, ענה שזהו ענין סגולי ולא הלכתי וכל אחד עם ההרגש שלו".

(ד) אבני ישפה (ח"א סי' ר"ב ענף א') – "אני רוצה להקל רק היכן דיוצא לזמן קצר, אבל אם יוצא ומסיח דעתו מן הלימוד או שיוצא עכ"פ לזמן ארוך – הרי כהיסח הדעת ויש להחמיר (ע' או"ח סי' קס"ד ס"א ומ"ב שם ס"ק י"ג וסי' קע"ח מ"ב ס"ק ל"ד דהענינים דומים). ושו"ר ת"ל שכונתי בזה לדעת ערוה"ש יו"ד סי' רע"ז סע' ב'. והקיל יותר מזה דאפילו לאריכות זמן שרי אם יצא מחדר לחדר באותו בית עכ"ל. וגם אם יוצא לאכול כדי שיהא לו כח להמשיך ללמוד הכל בתוך אותו הגדר דשרי".

(ה) חוט שני (גנזי הקודש פרק ב' הע' נ') – "שאפשר להקל כערוה"ש".

(ו) תשובות והנהגות (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' י"ג אות ט"ז) – "שאלה: מה הגדר שלא להשאיר ספר פתוח, האם יש לזה זמן מסוים. תשובה: אם לזמן קצר מותר (ואפילו יוצא מהבנין)".

(ז) גנזי הקודש (פרק ב' סעי' כ"ט) – "היוצא מביתו לזמן קצר, או לחדר סמוך ואפילו לזמן ארוך, יש להקל להשאיר הספר פתוח".

2. מחמיר.

(א) כה"ח פלאגי (סי' כ' אות י"א) – "אפילו על מנת לחזור תכף, כי גורם לידי שכחה כנודע".

(ב) ישכיל עבדי (ח"ה יו"ד סי' נ"ו) – "נראה פשוט, שאין חי' בין זמן ארוך לזמן קצר, דהרי אפי' בכדי ייבוש, דהוא צורכה קצת, לא התירו, בלי פרישת מפה, וכ"ש בזמן שאין כל נורך אפי' לזמן קט, להשאיר הס' פתוח, ודאי דאין להתיר, ועוד דהרי לפי מה שהביא הש"ך מחכמי האמת שיש מלאך בשם ש"ד שומר דפי"ם, הממונה על מי שמניח ס' פתוח להשכיח תלמודו, הרי פשוט דזה המלאך הממונה ע"ז, משתדל למצוא הזדמנות, למלא את תפקידו, ותיכף שרואה מי שהוא השאיר ספרו פתוח אפי' לרגע, מכיון שהוא ממונה על השכחה, הרי מוצא לו הזדמנות זו, להשכיחו תיכף את לימודו, ולא עוד אלא, שגם משכיחו לחזור על לימודו בחכומי, להוסיף על חטאתו פשע, בכדי לעשות את שלו, ולכן האיש הנלכד עליו להזהר שלא לתת מקום לשליטת המלאך עליו, אפי' על רגע עליו להזהר שלא להניח הס' פתוח, שלא יתן מקום דריסת רגל להמלאך ח"ו".

(ג) עי' משנה הלכות (חי"ב סי' ר"ז) – "ולכן כשאני יוצא לרגע או כיוצא בזה ואיני רוצה לסגור הספר הנני מניח עליו בגד שלא יהי' פתוח וראי' לדבר מגמ' עירובין צ"ח כותבין ספרים תפילין ומזוזות לא התירו להן להפך יריעה על פניה אלא פורס עליה את הבגד והוא ממס' סופרים ועיין רמב"ם פ"א מה' תפילין הי"ז ובטוש"ע יו"ד סי' רע"ז וכן עושין גם בקריאת התורה, בין גברא לגברא מכסים התורה".

(ד) עי' הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"א פרק כ"ט אות י"א, גנזי הקודש פרק ב' הע' נ') – "אך כשהולך להביא ספר מהארון ספרים א"צ לסגור הספר, אך אם הולך לביהכ"ס, או יוצא להביא שתיה, יש לכסות את הספר או לסגור".

(ה) הגר"ח זצ"ל (גנזי הקודש פרק ב' הע' נ', עמ' רנ"ו אות כ"ח, עי' שאלת רב ח"ב פרק י"ד סעי' י"ז) – "שאלה: הערוה"ש (יו"ד סי' רע"ז סעי' ג') מיקל להניח ספר פתוח לזמן קצר ולצאת לחצר, או מחדר לחדר ואפי' לזמן ארוך, האם אפשר להקל כדבריו, כגון ללכת לביהכ"ס, לטלפון שנמצא בבנין הלומד ולא לסגור הספר. תשובה: היוצא מהחדר המנהג לכסות".

הגר"ח זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' ר"ל אות י') – "שאלה הנ"ל האם גם כשהולך לשירותים. תשובה: קשה לשכחה".

(ו) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תקמ"ט) – "שאלה: להשאיר ספר פתוח לכמה דקות כגון לצאת לשרותים לכמה דקות ולהשאיר את הספר פתוח האם זה גם נכלל בתוך קפידת הש"ך. תשובה: כן".

3. מראי מקומות – שיח יצחק (סי' כ"ה ד"ה ומענין), עלינו לשבח (ח"ג עמ' ס"ג), חיי משה (יו"ד פרק י"ד הע' ע"ט), נקיות וכבוד בתפילה (פרק י"ב סעי' כ"ו), מנהג ישראל תורה (ח"ה עמ' רי"ז), שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ה סעי' ב', סעי' ג'), פסקי תשובות (סי' קנ"ד הע' קמ"ד), שמירת כבוד הספרים (עמ' רפ"א), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ב).

(א) אמרי יושר (ח"א סי' קנ"ו) – "בסגירת הספר כיון שיש בזיון להניח ספר פתוח, אף שאפשר להניח עליו מפה ... זה ביוצא לצורך שעה אבל שיהיה הספר פתוח ומכוסה במפה ודאי הוי בזיון".

(ב) שלמת חיים (סי' שע"ז, א"נ סי' תקס"ח) – "והנה יש אנשים שנזהרים כשיוצאין להניח איזה דבר על הספר אבל אינו מגיע לכסות את כל הספר, ולכאורה דבר זה הי' שייך רק לטעם הקבלה שהובא שם דאפ"ל כך הוי בלי טעם, אבל אחרי שהביא מקור לזה מגמרא ערוכה אשר הטעם משמע שאינו לכבוד שהספר מגולה גם יש לחוש שלא יפול איזה דבר עליו ולא יתלכלך א"כ לכאורה בעינן דוקא לכסות את כל הספר ועכ"פ שמקום הכתב יהא כולו מכוסה. גם מ"ש שם בשם חכמי אמת שהדבר קשה לשכחה יל"ד דלא חשיב זה בהוריות יג ב בדברים המשכחים, ואולי י"ל דתני ושייר. ושייר נמי הא דהובא בסוף ספר ראשית חכמה דהתופר בגדיו כשהוא לבוש קשה לשכחה, אבל כנראה דמאי דחשיב בהוריות קשה יותר מהני שנזכר, ולהכי לא חשיב להו בהדיהו. תשובה: אפשר ללמד זכו' כיון דהוא לשעה קלה ויש היכר שוב לא נקרא בזיון ובכל זאת היותר טוב לסגור הספר".

(1) פירוש: יש לימוד זכות כשהוא יוצא לשעה קלה, ויש היכר [כשאינו מכסה את כל הספר].

(ג) אג"מ (רבבות אפרים ח"ח סי' קנ"ח אות ח') – "מו"ר הרה"ג רמ"פ זצ"ל לא סגר כי אמר שמיד חוזר וממשיך וזה לא הוי הפסק שלו".

(ד) בירור הלכה (תליתאה יו"ד סוף סי' רע"ז) – "ובאמת שמענו בזה מהחזון איש עצמו ממה שאמר דרך הערה שס"ל כהערוך השולחן: 'שלא על אריכת זמן אין חשש בזה' (עדות תלמידו שליט"א), מיהו צריך לדעת השיעור".

1. להשאיר ספר פתוח כשלומד עם חברותא: האם שומר מהני.

1. מיקל.

(א) כה"ח (קול יעקב סי' רע"ז ס"ק ג') – "ואם עומד אדם שם ליכא למיחש".

2. מחמיר.

(א) שלמת חיים (סי' שע"ו, א"נ סי' תקס"ז) – "נסתפקתי בשנים או יותר שלומדים ביחד ולכל אחד ספר בפני עצמו וא' יצא לחוץ אולי באופן זה אין קפידא אם מניח ספרו פתוח, זכר לדבר לענין הפסק בסעודה באו"ח קעה סעיף ב אם חניחו מקצתו ויצאו לא

הוי הפסק. תשובה: כנראה שזה כעין בזיון שמניח הספר פתוח, וזכר לדבר שבשעת קריאת התורה שהספר פתוח אסור לצאת הגם שבין גברא לגברא מותר."

הנהגות ופסקים (הגרי"ח זוננפלד זצ"ל, הל' כתבי הקודש אות י"ז) – "אין להשאיר ספר פתוח ולצאת לחוץ אף אם לומד עם אחרים והם נשארים ולומדים בספר שלהם".

(ב) חוט שני (גנזי הקודש פרק ב' הע' מ"ט) – "להחמיר".

(ג) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תקנ"א) – "שאלה: האם מותר להשאיר ספר קדוש פתוח כשעוזב את החדר כשנשא שם חברותא שהוא יכול להיות כעין שומר בכה"ג. תשובה: לא".

(ד) נתיבות אדם (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' כ"ט אות א') – "שאלה: האם מותר להשאיר ספר קדוש פתוח כשעוזב את החדר כשנשא שם חברותא שהוא יכול להיות כעין שומר בכה"ג. תשובה: לא".

נתיבות אדם (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"ד) – "שכיון שיש חשש שכחת התורה וכבוד לספר יש להחמיר בזה".

3. מראי מקומות – גנזי הקודש (פרק ב' סעי' כ"ח).

(א) בירור הלכה (תליתאה יו"ד סי' רע"ז ד"ה וכן) – "ובן אחותו של החזון איש זי"ע כתב (בכתב יד) וז"ל: בענין להשאיר ספר פתוח ולצאת עיין ש"ך יור"ד סימן רע"ז (ועיין או"ח סימן קמ"ו) ולכאורה נראה לפום ריהטא שענינו בזיון ספר ולפ"ז אם נשאר אחר שם כשומר הספר עד שיחזור נמי שפיר דמי וצ"ב עכ"ל".

שלא ילך אדם לחוץ ויניח "הספר" פתוח - מה הגדר של "ספר".

ז. סידור: להשאיר סידור לא מכוסה ולצאת החוצה.

1. מחמיר.

(א) אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת ספרים קונ' גם אני אודך עמ' קל"ט ענף י') – "סידור ודאי נחשב ספר קדוש שאסור לבזות אותו ולכן אסור אם להשאיר אותו לא מכוסה ולצאת החוצה".

ח. דף של תפילות לפני הלימוד המודפס בגמ', אם צריך כיסוי.

1. מחמיר.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תק"נ) – "שאלה: ולענין לפתוח ספר לדף הראשון של הגמ' שכתוב בו התפילות של רבי נחוניא בן הקנה וכדומה האם זה נחשב כספר פתוח וצריך לסגור גם את זה. תשובה: כן".

(ב) הגר"ש דבליצקי שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"ג) – "דצריך לסגור גם את זה".

2. מיקל.

(א) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"ג) – "שזה חשיב כספר סגור".

ט. ספר שלא למדו בו עדיין.

1. מחמיר.

(א) אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת ספרים קונ' גם אני אודך עמ' קל"ט ענף י"א) – "ולענין ספרים הנדפסים החדשים שעדיין לא למדו בהם יש לומר שלזה מהני הזמנה לגוף הקדושה שיהיה אסור לבזות אותם עכ"פ, ולהשאיר ספר פתוח הוא בגדר של בזוי. ולכן אסור לעשות כן".

י. דף בודד שיש בו דברי תורה.

1. מיקל.

(א) אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת ספרים קונ' גם אני אודך עמ' קל"ז ענף ב') – "בט"ז הנ"ל כתב איסור רק בספר, ואם היה איסור גם בדף היה צריך לכתוב חידוש יותר גדול, שאפילו דף אחד אסור, אלא מוכח שאין איסור בדף בודד אלא רק בספר ממש. וטעם הדבר הוא משום שכל דבר לפי דרכו, ודף בודד כיון שעדיין לא כרכו אותו דרכו להיות מגולה, אבל ספר שהוא כרוך דרך להיות מכוסה".

עי' אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת ספרים קונ' גם אני אודך עמ' קל"ז ענף ג') – "ולענין עלון שכרוך עם עטיפה ממשית, ודאי שהוא דומה לספר שאין לצאת החוצה ולהשאירו פתוח. אבל גם אם העלון הוא רק מחובר עם סיכה ואין כאן כריכה אמיתית רק הוא מקופל כאילו יש לו כריכה, אבל כיון שעדיין הדרך להיות סגור, וממילא גם עלון כזה אין לצאת ולהשאיר אותו פתוח".

עי' אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת ספרים קונ' גם אני אודך עמ' קל"ז ענף ד') – "לפי מה שבארנו לעיל שהכל תלוי בדרך, הרי גם אם חסר לספר הכריכה עדיין הדרך להשאיר הספר סגור, ולכן אם בזיון להשאיר אותו פתוח ולצאת החוצה".

(ב) חוט שני (גנזי הקודש פרק ב' הע' נ"ב).

(ג) שוואלין ודורשין (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' קמ"א אות א').

(ד) גנזי הקודש (פרק ב' סעי' ל"א) – "דף בודד שיש בו דברי תורה אין צריך לכסותו".

(ה) דברי בנייה (חי"ד סי' ל"ד אות ב', עמ' תל"ז) – "על דף בודד של חידושי תורה או עלון אין איסור".

(ו) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ג) – "גם מי שכותב דברי תורה במחברת, אין לו להשאירה פתוחה ולצאת, אלא יסגור אותה ויצא. אולם דף שרשום בו דברי תורה, אין צריך לכסותו".

2. מראי מקומות.

(א) הגריש"א זצ"ל (שמחת לב ח"ד עמ' מ"ה אות ח') – "דפי מחשב או לוחות המיועדים להכנת ספר שיש בו דברי תורה, האם צריך לכסותם כשגומר לעסוק בהם כפי שאין להשאיר ספר קודש כשהוא פתוח. תשובה: אם אפשר לקרותם כשאר דברי תורה יש לכסותם משום ביזיון".

(ב) הגר"ח ק"צ זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות קפ"ה) – "שאלה: בט"ז ובש"ך יור"ד (סימן רע"ז סעיף א') כתבו, שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה. עיי"ש. ורציתי לשאול דף של מבחן שיש בו רק שאלות [בלי התשובות] האם צריך לכסותו כשיוצא החוצה, או לא. תשובה: כן".

הגר"ח ק"צ זצ"ל (מוריה חש"ד עמ' ק"י אות י"ד, גם אני אודך ח"א סי' פ"ו אות ד', אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' קי"א אות ד') – "שאלה: בט"ז בשו"ע יור"ד (סימן רע"ז ס"ק א') כתב, שלא ילך אדם חוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה. ע"כ. אם לומד מתוך דפים בודדים (ולא מתוך ספר), האם צריך לכסות הדפים כשיוצא לחוץ, או לא. תשובה: טוב לכסות".

הגר"ח ק"צ זצ"ל (דולה ומשקה עמ' של"ב) – "שאלה: באיסור להניח ספר פתוח ולצאת, האם גם במניח 'דף חידו'ת' בלי כיסוי גם יש איסור, שהוא דבר בלי כיסוי בעצמו. תשובה: הנזהר תע"ב".

יא. רשימות של מראה מקומות.

1. מיקל.

(א) הגר"ח ק"צ זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות קפ"ח) – "שאלה: רשימות של מראה מקומות, האם צריך לכסות אותן כשיוצא החוצה, או לא. והטעם. תשובה: יש בו קצת קדושה, אבל אין צריך לכסותו".

יב. כיתוב על כריכת הספר.

1. אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת ספרים קונ' גם אני אודך עמ' קל"ח ענף ה') – "בענין הכיתוב על כריכת הספר, מותר להשאיר אותו לא מכוסה ולצאת החוצה כיון שכך הדרך להשאיר ספר כרוך".

יג. כששומע טייפ עם קלטת (recorder) שיש בו דברי תורה, האם מותר להשאירו פתוח [דלוק].

1. הגר"ח ק"צ זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות קפ"ו) – "שאלה: בט"ז ובש"ך יור"ד (שם) כתב, שאין להשאיר ספר פתוח ולצאת לחוץ, עיי"ש. מה הדין כששומע טייפ עם קלטת שיש בו דברי תורה, האם מותר להשאירו פתוח [דלוק], ולצאת החוצה, או לא. תשובה: מותר".

יד. מסך של מחשב (computer screen).

1. מיקל, מותר להשאיר פתוח עם דברי תורה.

(א) הגר"ח ק"צ זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות קפ"ט) – "שאלה: בש"ך יור"ד (שם) כתב, שאין להשאיר ספר פתוח ולצאת לחוץ. עיי"ש. רציתי לשאול מסך של מחשב, האם מותר להשאיר פתוח עם דברי תורה, או לא. תשובה: מותר".

1) עי' הגר"ח ק"צ זצ"ל (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' א' אות ו', עי' מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"ה) – "מה שמשתמשים עם מחשב ללמוד מספרים שעליהם כגון אוצר החכמה וכדומה אם הספר פתוח על המסך האם צריכים להקפיד לא לצאת מן החדר ולהשאירו פתוח מחשש (יורה דעה רע"ז). תשובה: כן".

2) גם אני אודך (מכתב במייל, כ"ז סיון תשע"ט) – "ראשית, יש לתרץ שאצלי כתב מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א שמותר, היינו שמעיקר הדין מותר להשאיר פתוח המחשב. ולהגאון בעל אוהל יעקב התשובה היה כפי הנוסח השאלה, שמשמע בשאלה הנוסח כך האם צריך להקפיד לכתחילה, ועל זה ענה כן, היינו שלכתחילה צריך להקפיד, אולם כאמור מותר גם להשאיר פתוח המחשב. שנית, אני מקווה שהבין טוב מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א השאלה בנוסח שהובא באהל יעקב שמשמע כאילו יש ספר פתוח על המחשב, שהרי כתוב בשאלה, מה שמשתמשים עם מחשב ללמוד 'מספרים שעליהם' כגון אוצר החכמה, וכדומה, אם 'הספר פתוח על המסך', והרי מרן הגר"ח לא מבין במחשבים, וקורא השאלה בתוך דקה, ונוסח הנ"ל עלול להתפרש שהספר פתוח על המסך, ולא בתוך המסך, ולכן אמר שצריך כן להקפיד והכל על מקומו יבוא בשלום. אגב, פעם שאלתי את מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א אם דיסק של מחשב טעון גניזה, וענה לי בזה הלשון, איני יודע מה זה. שלישית, אנסה גם לברר מה היה התשובה יותר מאוחר, רביעית, בכל אופן אצלי היה המכתב בכתב, ששאלתי אותו במכתב בנפרד שאלה זו, וענה לי מסודר במכתב המילה מותר. כך שאין מקום לטעות אצלי".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' י"ח אות ה', מציון תצא תורה ח"א אות תקנ"ב) – "מה שמשתמשים עם מחשב ללמוד מספרים שעליהם כגון אוצר החכמה וכדומה אם הספר פתוח על המסך האם צריכים להקפיד לא לצאת מן החדר ולהשאירו פתוח מחשש (יורה דעה רע"ז). תשובה: לא".

ג) שבט הקהתי (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' ל"ו אות א', מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"ה) – "מה שמשתמשים עם מחשב ללמוד מספרים שעליהם כגון אוצר החכמה וכדומה אם הספר פתוח על המסך האם צריכים להקפיד לא לצאת מן החדר ולהשאירו פתוח מחשש (יורה דעה רע"ז). תשובה: אין חשש דאסור שמא יפול עליו לכלוך כמ"ש הפוסקים ובזיון לא שייך שהרי הוא מכוסה".

ד) אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת ספרים קונ' גם אני אודך עמ' קל"ח ענף ו') – "כיון שהדרך לא לכסות מסך של מחשב, מותר להשאיר אותו לא מכוסה ולצאת החוצה".

ה) דברי בניהו (חי"ד סי' ל"ד אות ה', עמ' תל"ט) – "מסך של מחשב אפשר להשאירו פתוח עם דברי תורה כיון שאין זה נחשב לספר ואין כאן כתיבה כמו שהעלו האחרונים לענין מחיקת השם מע"ג מסך שמותר כנזכר לעיל".

(ו) ידיד ה' (יו"ד סי' ח', עמ' רל"א) – "לא הבנתי מה הסתפק בכך, והרי דבר פשוט שמותר להשאירו פתוח ואין לאסור זאת כלל, דכבר הארכנו לבאר דכתב שבמחשב אינו נחשב ככתב כלל ועיקר, ואף אם נחשבו ככתב מ"מ אין זה אלא אורות בעלמא, ואף אי נימא שיש בו ככתב לכל דבר, מ"מ דעת רוב הפוסקים שבכה"ג לא נתפס בו קדושה, ואף אי נימא שכתב שבמחשב נתפס בו ג"כ קדושה, מ"מ הכא אין כוונתו להתפס בו קדושה כלל ועיקר ... ועוד ראיתי לנכון להעיר בדבריו, דהן לשני הטעמים שהביא יש להתיר להשאיר את המחשב פתוח. דמשום הטעם ששמא יתלכלך הספר מאבק וכדו', לכאן' אין דבר זה שייך כלל במחשב כיון שיש בו מסך המפריד בין הכתב ללכלוך, ודמי לבגד המפריד וכדו' ששרי. ואי משום שבזיון הוא לספר, לכאן' דעת נבון לומר דדוקא בספר שהוא בשלמותו ודבר לא יחסר בו אזי כבר קדוש הוא ולא ראוי לבזותו, אמנם מחשב אינו בשלמותו ואין בו קדושה כלל ועיקר ...".

(ז) ידי כהן (קונ' מעשה חושב פרק ד' אות ב', הע' ס"ח) – "נראה דלא שייך ענין של שכחה כיון שאינו כתב ממש. וגם לפי הטעם דאין להניח ספר פתוח שמא יתלכלך הספר, במחשב אין חשש זה, מאחר שיש מסך זכוכית שמבדיל בין הכתב לבין הליכלוך שיכול להגיע. ומשום שיש בזיון לספר שנשאר פתוח וטעם זה אין נתפס כזילזול כאשר המחשב נשאר פתוח, מאחר שהדברי תורה על המחשב אינם עומדים להתקיים. כדמצינו שהורו הפוסקים שמותר למחוק שם ה' הכתוב ע"ג מסך המחשב".

2. מחמיר.

(א) משנת יוסף (חי"א סי' קס"ח) – "ונראה פשוט שמן הראוי להחמיר שהרי ב' טעמים נאמרו בזה, הטעם העיקרי גמ' (ברכות ח. הנ"ל) הוא משום כבוד הספרים. שזה דרך בזיון להניח כתב גלוי. וגם הטעם השני הוא בגמ' (עירובין צו. הנ"ל) שלא להפוך יריעה של סופר על פניה, פירש"י שלא יעלה עליה אבק עכ"ל, דהיינו מפני הלכלוך. - והטעם הב' אמנם לא שייך במחשב, שאפילו יתלכלך המסך, ינקנו, והכתב נשאר שלם. אבל הטעם הראשון הוא העיקר שזה בזיון לספר. - [אא"כ כתב זה נמחק מאליו כעבור זמן קצר]. וכיון שזה בזיון, לכן בא לשם המזיק שר"ת שלו ש'ומר ד'פים, וגורם היזק השכחה. - וגם בכתב פתוח של מחשב, אינו כבוד התורה וכבוד הכתב הקדוש, שישאר מגולה, דסו"ס אפשר ללמוד עכשיו מכתב זה, ויש בו קדושה זמנית, עד שימחקנו. ומה גם דחמירה סכנתא דשכחה, להביא ח"ו ש"ד על ספריו".

משנת יוסף (אהל יעקב) – "ואם מותר להשאיר הכתב פתוח על גבי מסך הטלפון ולצאת, שבשאר ספרי קודש אסור כמ"ש הט"ז והש"ך (יו"ד סי' רעז סק"א), ראה מש"כ בשו"ת משנת יוסף (חי"א סי' קסח) שמן הראוי להחמיר שלא להשאיר פתוח כתב שכתוב על מסך המחשב, שהרי בגמ' (ברכות ח.) מבואר דטעם האיסור להניח ספר פתוח ולצאת, הוא משום כבוד הספרים, שזה דרך בזיון להניח כתב גלוי, ואז בא המזיק שר"ת שלו ש'ומר ד'פים, וגורם היזק השכחה. וטעם זה שייך גם בכתב פתוח של מחשב או פלאפון, שאי"ז כבוד התורה וכבוד הכתב הקדוש, שישאר מגולה, דסו"ס אפשר ללמוד עכשיו מכתב זה. ומה גם דחמירתא סכנתא דשכחה, להביא ח"ו ש"ד על ספריו. ולכן מן הראוי להחמיר ולא להשאירו פתוח ולצאת".

3. מראי מקומות – אבני דרך (ח"ו סי' קל"ט), אהל יעקב (הל' כבוד וקדושת ספרים פרק י"ב אות ט').

(א) רבבות אפרים (אבני דרך ח"ו סי' קל"ט ד"ה כאשר) – "שנראה לו שנידון זה של שאלתנו בענין כיבוי המסך נובע האם כתיבה על מחשב נחשבת לכתיבה, דאם מחשיבים זאת בשבת לכתיבה גמורה הרי עולה דאין להתיר להשאיר את הספר פתוח וזכיתי לישב עמו יחד בקריאת דבריו ושם בשו"ת רבבות אפרים (ז, קי) הביא מחלוקת בדין כתיבה לזמן מועט".

(ב) דרשת וחקרת (ח"ד או"ח סי' צ"א אות ב') – "ששאל אם חייב לכבות מסך של מחשב כשיש על המסך תורה והוא יוצא מהחדר, באמת יש צד לומר שאין כאן 'ספר פתוח' אלא אורות קטנטנים המאירים אותיות, ויש צד לומר דמ"מ הו"ל בזיון לתורה, ואולי ספק בזיון התורה לחומרא, ואין לי ראייה להכריע ולכן לא כתבתי".

שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר "פתוח" - פתוח: איזה כיסוי מהני.

טו. להניח ספר אחר עליו: האם מותר לכסותו בספר [דברי קודש].

1. האם זה תלוי במחלוקת ט"ז ומג"א - עי' יו"ד סי' רפ"ב.

(א) תלוי במחלוקת.

(1) צדקה ומשפט (פרק ט"ז הע' ס"ז) – "וכתב בפתחי תשובה יו"ד סוף סימן רפב בשם חמודי דניאל שה"ה שאסור להניח ספר בתוך ספר לסימן כדי שלא יצטרך לחפש. ולענ"ד נראה שלדברי המג"א דלעיל גם זה מותר. ונראה דה"ה כשמניח ספר ע"ג ספר פתוח כשיוצא".

(2) פסקי תשובות (סי' קנ"ד אות כ"ג).

(3) שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ה הע' ד').

(4) ילקוט יוסף (סי' קנ"ד עמ' שכ"ד בהע' ד"ה ומה).

(ב) להניח ספר אחר עליו אסור גם למג"א [כיון שלא צורך הלימוד עכשיו].

(1) הגר"א פאם זצ"ל (הגר"ז שמיט שליט"א בשמו, קולטת מספר פ"ז).

(2) שכך מוכח מהקיצור שו"ע (סי' כ"ח סעי' ט'), ועוד פוסקים - עי' סי' רפ"ב סעי' ז', לשיטות ומראי מקומות.

2. מחמיר.

(א) ישועות חכמה (סי' כ"ז אות מ"ח) – "כשיוצא לחוץ ואינו רוצה לסתום הספר. יכסנו במפה וכדומה: אבל לא יניח בתוכו ספר אחר בכדי שלא יהא צריך לחפש אחר כך לימודו (פתחי תשובה סימן רפ"ב בשם חמודי דניאל): ומטעם זה לא יכסה בספר אחר. רק במפה וכדומה כנ"ל".

(ב) הגר"ט גאלדשטיין זצ"ל (רבבות אפרים ח"ח סי' קנ"ח אות ח') – "אסור לשים ספר על ספר פתוח כדי שלא יעבור על איסור לעזוב ספר פתוח, שהוא בזיון לספר השני [הגר"ד והגר"י, והגר"ט והגר"ח פ"ה הסכימו, והוסיפו שאם יצטרך אח"כ כמה רגעים לפתוח הספר הראשון, אז הוא מותר, משום דהוי דרך לימודו]".

(ג) הגר"חפ"ש זצ"ל (רבבות אפרים ח"ח סי' קנ"ח אות ח') - לשונו לעיל.

(ד) חוט שני (נושאים שונים תשמישי קדושה ס"ק ט', רבית עמ' ק"ע אות א'. **דלא** כגנזי הקודש פרק ב' הע' מ"ז בשמו) – "הלומד בספר והוצרך לצאת, צריך לסגור את הספר ולא להשאירו פתוח, וכל שכן **שלא** להניח עליו ספר אחר לכסותו".

(ה) עי' הגר"ח זצ"ל (צהר ח"א עמ' ס"ח אות ט"ו, גם אני אודך ח"א סי' פ"ו אות א', אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' קי"א אות א') – "שאלה: בט"ז בשו"ע יור"ד (סימן רע"ז ס"ק א') כתב, שלא ילך אדם חוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה, ע"כ. האם מהני ומותר להניח ספר על גבי הגמרא הפתוחה ולצאת או לא. תשובה: מסתבר שלא".

(ו) הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (רבבות אפרים ח"ח סי' קנ"ח אות ח', הערות בהלכה אנגלית, ח"ב עמ' ס"ז הע' ח') – לשונו לעיל.

(ז) הגר"י בעלסקי זצ"ל (רבבות אפרים ח"ח סי' קנ"ח אות ח', הערות בהלכה אנגלית, ח"ב עמ' ס"ז הע' ח') – לשונו לעיל.

(ח) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תקנ"ג) – "שאלה: מה הדין לגבי אחד שלא רוצה להשאיר את ספרו פתוח כשהוא יוצא מהבית מדרש על פי יורה דעה סימן רע"ז, האם מותר לקחת ספר סגור שמונח לידו על השלחן שהוא לא משתמש בו בכלל כדי לכסות את ספרו הפתוח או שיש בזה בזיון. תשובה: אסור".

(ט) עי' הגר"ע אויערבאך שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"ו) – "שאיין ראוי לעשות כן".

3. מיקל.

(א) גנזי הקודש (פרק ב' סעי' כ"ז, הע' מ"ז, עי' עמ' של"ט) – "אסור להניח ספר פתוח ולצאת ... ומותר לכסותו בספר. [וכן נראה להתיר אף שמשתמש עם ספר אחד להציל בזיון מספר אחר, ועדיף ממה שכתב המשנ"ב בסי' קנ"ד ס"ק ל"א (ובסי' שט"ו ס"ק ל') להקל לקחת ספר ולהניחו תחת ספר שלומד בו כדי להגביה הספר שלומד בו, דשם עושה לצורך עצמו, וכאן עדיף דהוא להציל מבזיון הספר. והסכים לזה הגר"נ קרליץ (שליט"א) [זצ"ל]".

(1) לדעת החוט שני, עי' לעיל.

4. מראי מקומות.

(א) מעדני מלכים (סי' קע"ו אות ב') – "מקור דין זה לא להשאיר ספר פתוח, הוא דברי הב"ח (יו"ד סימן רע"ז) שכתב דמירושלמי (מגילה פרק א' הלכה ט') משמע שלא ילך אדם לחוץ, ויניח הספר פתוח, אם אין עליו מפה. והש"ך (שם ס"ק א') הוסיף על דבריו, שכן מוכח גם בתלמוד בבלי (עירובין דף צ"ח ע"א), וסיים הש"ך וידוע לחכמי האמת שיש מלאך אחד נקרא ש"ד, והוא ש'ומר דפין על מי שמניח ספר פתוח ויוצא, שמשכח תלמודו (עכ"ל). והנה הפתחי תשובה (יו"ד סימן רפ"ב ס"ק י"ז) כתב בשם חמודי דניאל (כת"י) מי שרוצה להניח ספר בתוך ספר, בכדי שלא יהא צריך לחפש אח"כ מקום לימודו, נראה דאסור (עכ"ד), והוסיף על זה הישועות חכמה (סימן כ"ז ס"ק נ') ומטעם זה לא יכסה בספר אחר כשיוצא לחוץ, רק צריך לפרוס מפה (הובא בשערי לימוד סימן קי"ז). אמנם מנהג העולם שמשאירים הספר פתוח, ומניחים עליו ספר אחר סגור, ובשו"ת שלמת חיים (סימן תקס"ח) כתב שאפשר ללמד זכות, דהוא לשעה קלה, ויש היכר, שוב לא נקרא בזיון (עכ"ד). אבל מהנכון שלא יניח תורה או נביאים או כתובים, על גמרא, דאז החומש משמש את הגמרא, נמצא שמשמש עם דבר שקדושתו יותר, לדבר שקדושתו פחות. ולכן יניח גמרא אחרת, או ספרי ראשונים, או שו"ע וכדומה. אבל יותר טוב הוא, אם יכול להכניס משהו בספר שלא יצטרך לדפדף אח"כ, ולסגור הספר, וכמו שסיים בשו"ת שלמת חיים (שם) וז"ל: ובכל זאת היותר טוב לסגור הספר (עכ"ל). אמנם אם קשה לו, או שלומר בבית המדרש, שיתכן שאדם אחר יקח הגמרא כשיהיה סגור, יעשה כנ"ל".

טז. כסוי ספר בניילון שקוף.

1. מיקל.

(א) הגר"ח זצ"ל (מה טובו גליון י' עמ' צ"ב) – "שאלה: באופן שמכניס את הברכה והתפלה בתוך שקית ניילון שקופה שאפשר לראות כשהוא בתוך השקית, האם יחשב כמכוסה לענין שלא יהא בזיון כספר פתוח. תשובה: כמכוסה".

(ב) אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת ספרים קונ' גם אני אודך עמ' קל"ח ענף ז') – "בענין ניילון שקוף לענין כסוי, הסתפקתי בזה גם לענין כסוי החלות בשבת כאשר עושים קידוש. ושם אמרתי ששפיר מועיל כסוי שקוף כיון שהענין הוא הכסוי ולא הראייה שהרי אין החלות ראות דבר. וכן נראה לי כאן שהענין הוא נתינת כבוד לספר תורה, ולא משנה אם הספר תורה רואה או לא כיון שהעיקר שיש כסוי".

יז. להניח כובע עליו.

1. מהני.

(א) הגר"ח זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' תקי"ג, גנזי הקודש עמ' רע"ב אות ה', דעת נוטה ח"ג עמ' ו' הע' י"ב) – "מהו להניח כובע על הספר, כשיוצא ואינו רוצה להשאירו פתוח. תשובה: **אני נוהג כך תמיד**, והוא גמרא סנהדרין (מ"ח, א') 'כפה (צעף) שנתנהו לספר'".

הגר"ח זצ"ל (צהר ח"א עמ' ס"ח אות ט"ז, גם אני אודך ח"א סי' פ"ו אות ג', אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' קי"א אות ג') – "שאלה: בט"ז יור"ד (סימן רע"ז ס"ק א') כתב שלא להשאיר את הספר פתוח כשיוצא החוצה, האם מהני ומותר לכסות הספר עם כובע או חליפה, או לא. תשובה: מהני".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (גם אני אודך ח"ב סי' ס"ד אות א', אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' קכ"ד אות א') – "בט"ז בשו"ע יור"ד (סימן רע"ז ס"ק א') כתב, שלא ילך אדם חוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה. ע"כ. האם מהני לכסות הספר עם כובע או חליפה, או לא. והטעם. תשובה: לענ"ד כן, כי הספר מכוסה".

2. מחמיר.

(א) תשובות והנהגות (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת ספרים עמ' י"ד אות י"ט) – "שאלה: האם מותר לכסות ספר עם כובע. תשובה: לא, זה בזיון".

3. מראי מקומות.

(א) ודרשת וחקרת (ח"ג אה"ע סי' ט' אות י') – "בענין הנוהגים ליתן כובעיהם על ספרם הפתוח אם יוצאים בזה דברי הש"ך ביו"ד סי' רע"ז סק"א, או דהא גופא בזיון הוא, נא לעיין בשו"ת שלמת חיים סי' שע"ז שנשאל בכיוצא בזה, והשיב בזה"ל, אפשר ללמוד זכות כיון דהוא לשעה קלה ויש היכר שוב לא נקרא בזיון, ובכל זאת היותר טוב לסגור הספר עכ"ל"ק, והדברים מדברים בפני עצמם".

יח. השיעור שצריך לכסות.

1. צריך לכסותו כולו.
(א) עי' הנהגות ופסקים (הגרי"ח זוננפלד זצ"ל, הל' כתבי הקודש אות י"ז. עי' שלמת חיים סי' שע"ז, א"נ סי' תקס"ח [לשונו לעיל]) – "וטוב לסגור את הספר לגמרי ולא רק להניח עליו דבר שאינו מכסה אותו לגמרי".
(ב) חוט שני (גנזי הקודש פרק ב' הע' מ"ו).
(ג) הגר"ש דבליצקי שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"א).
(ד) שבט הקהתי (ח"ב סי' ש"א אות ח') – "ומה שראיתי נוהגין שמניחין חפץ קטן על הספר לא מועיל כלום, דבעינן דכל הכתב יהי מכוסה. וכ"ש שאינו מועיל מה שמעביר הדף במקום שלומד והספר נשאר פתוח בדף אחר ולא הועילו כלום דעכ"פ הספר פתוח, אלא בעינן שלא יהא הכתב פתוח".
(ה) גנזי הקודש (פרק ב' סעי' כ"ז) – "וצריך לכסותו כולו".
(ו) פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ו).
2. אפילו מקצת.
(א) הגר"א ובבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תקמ"ח) – "שאלה: בענין לכסות ספר כדי שלא תשכח התורה או חשש בזיון האם צריכים לכסות את כל העמוד או סגי ברוב או חצי. תשובה: סגי בחלק".
(ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"א) – "דסגי בחלק".

יט. ספר תורה פתוח בתוך זכוכית סגור: אם נחשב מכוסה.

1. אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת ספרים קונ' גם אני אודך עמ' קל"ח ענף ח') – "חקרת שמא מותר להשאיר ספר פתוח בתוך זכוכית סגורה כיון שיש להחשיב הכסוי זכוכית כמו כסוי, ודי בזה לכסות הספר ולא צריך להביא כסוי אחר. ולפי מה שבארנו שהכל תלוי בדרך, הרי ידוע במוזיאון כך מניחים ספרים משום שרוצים שהקהל יתבונן בעמוד מסוים בפנים הספר, ומצד שני לא רוצים שיבוא נזק לספר. ולכן מותר לכל אדם לעשות כן ואין כאן בזיון לספר".

כ. האם מותר להשאיר ספרים פתוחים בתוך ארון סגור ולצאת החוצה.

1. אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת ספרים קונ' גם אני אודך עמ' קל"ח ענף ט') – "חקירה יפה חקרת בדבר השאלה אם מותר להשאיר ספרים פתוחים בתוך ארון סגור ולצאת החוצה. ולפי מה שבארנו לעיל שהכל תלוי בדרך הרי כאן אין הדרך להשאיר ספר פתוח בתוך ארון סגור. אמנם אם ישאיר כך במגירה, כיון שאין טפח בין הספר ובין גג המגירה הרי אין כאן אוהל וכמו שאין איסור מצד אוהל בשבת, גם הספר נחשב מכוסה. וגם בארון יתכן שיש לומר לבוד והתא העליון נחשב כסוי עבור הספר עם הוא תוך ג' טפחים, וצ"ע".

כט. הנוטל צפרניו שתיים זו אחר זו.

א. מקור.

1. מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט) – "הנוטל ציפורניו. בשמאל, מתחיל בקמיצה ומסיים בגודל. ובימין מתחיל בגודל ומסיים בקמיצה. ולא שתיים זו אחר זו מפני שקשה לשכחה. ולא באמה. מפני שהוא קשה לקבור בנים. ולא בזרת, מפני שקשה לעניות. ולא באצבע, מפני שקשה לשם רע. אלא בגודל ובקמיצה. ומי שעושה כן תשמר דעתו".
2. רמ"א (או"ח סי' ר"ס סעי' א', דר"מ סי' רמ"א סק"א) – "וכשנוטל צפרניו לא יטול אותן כסדרן. ויתחיל בשמאל, בקמיצה; ובימין, באצבע. וסימן לזה: דבהג"א, בשמאל; ובדאג"ה, בימין".
3. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ו).
4. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ז).
5. עי' לעיל.

ל. הקץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד.

א. מקור.

1. בית יוסף (מגיד מישרים משלי) – "ומאי דלא קצת טופרי ירך בהאי יומא מיני הוה משום דקצת טופרי רגליך ולא יאות למיקץ תרווייהו ביומא חדא משום לא תחסום שור בדישו. וכן לית למיקץ טופרי רגלא אלא בערב י"ט או בע"ש דהוא זמן חדווא והכי אבעי למעבדך למיקץ טופרי רגלא יום ה' וטופרא ידא יום ו' אבל תרווייהו בחד יומא לא ובשאר יומי לא למיקץ לא טופרי ידא ולא טופרא רגלא בר מזמניא ושבתא דחדווא".
2. מג"א (הקדמה לסי' ר"ס) – "ובמג"מ במשלי כ' שאין לקוץ צפרני הידים והרגלים ביום א' ואין לקוץ אלא בע"ש או בעי"ט והנכון שיקוץ מן הרגלים ביום ה' ומן הידים ביום ו' ובשאר הימים אין לקוץ כלל".
3. יסוד ושורש העבודה (שער ח' פרק א' ד"ה יום) – "והובא בספרים שיזוהר האדם שלא יגלה צפורני ידיו ורגליו ביום אחד כי הוא מאוד קשה לשכחה וגם סכנה".

4. עי' לעיל.

לא] המסתכל בפני אדם הכועס.

א. מקור.

1. ס' חסידים (סי' תתשכ"ו) – "בשעה שאדם כועס אל יתסתכל אדם בו, כי עם ראיית עינים מלאך רע עומד וממהר לנקום על צערו, ועוד קשה לשכחה שמשכח תלמודו. וגם פני הנדה בשעה שדמים מצויים בה".

ב. פוסקים.

1. נפש חיים (פאלאג'י, מערכת ש' אות נ"א) – "ומצינו עוד סיבות אחרות לשכחה ... ח' המסתכל בפני הכועס או בפני נידה בשעה שדמים מצויין בה תלמודו משכח ספר החסידים סימן אלף קנ"ו".
2. ישועות חכמה (סי' ל"ג סעי' ו') – "ספר חסידים".
3. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "והנה יש עוד דברים הקשים לשכחה המסתכל באדם שכועס ובאשה בשעת שהדמים מצויין בה (ס' חסידים סי' תתשכ"ו)".
4. תו יהושע (ח"ב כלל ד' אות י').
5. ארך אפים (סי' א' סוף סעי' ד') – "אסור להסתכל בפני הכועס בשעה שכועס, (ובס"ח סי' תתשכ"ו כתב ... וג"ז קשה לשכחה, ובספרים כתבו שזה פוגם בנפש מאד)".
6. הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ז) – "ס"ח".
7. שמירת הגוף והנפש (סי' רל"ז סעי' ד').
8. זכר עשה (פרק ה' סעי' ק"ה, סעי' ק"ו).
9. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ח).

לב] המסתכל בפני נדה בשעה שדמים מצויים בה.

א. מקור.

1. ס' חסידים (סי' תתשכ"ו) – "בשעה שאדם כועס אל יתסתכל אדם בו, כי עם ראיית עינים מלאך רע עומד וממהר לנקום על צערו, ועוד קשה לשכחה שמשכח תלמודו. וגם פני הנדה בשעה שדמים מצויים בה".

ב. פוסקים.

1. נפש חיים (פאלאג'י, מערכת ש' אות נ"א) – "לשונו מובא לעיל".
2. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "והנה יש עוד דברים הקשים לשכחה המסתכל באדם שכועס ובאשה בשעת שהדמים מצויין בה (ס' חסידים סי' תתשכ"ו)".
3. פתחא זוטא (ס"ק א') – "ועס"ח סי' תתשכ"ו דאין לשום אדם להסתכל פני אשה נדה בשעה שהדמים מצויים בה יעו"ש טעמו".
4. טהרת ישראל (סעי' ל"ב) – "ואין לשום אדם להסתכל פני אשה נדה בשעה שהדמים מצויים בה".
5. הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ז) – "המסתכל בפני אדם הכועס או בפני נדה קשה לשכחה ס"ח סי' תתשכ"ו".
- א) צ"ב: שחסר "בשעה שדמים מצויים בה".
6. שמירת הגוף והנפש (סי' רל"ט סעי' א') – "אין להסתכל בפני אשה נדה בשעה שהדמים מצויים בה משום דקשה לשכחה ומשכח תלמודו".
7. נטעי גבריאל (נדה פרק ל"ד סעי' י"ג) – "לא יסתכל בפניה בשעה שדמים מצויים בה שקשה לשכחה".
8. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ט).

ג. הקפידא בהסתכלות: לא ראייה גרידא.

1. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק כ"ח אות ל"ז) – "והפשט בדברי ס"ח, שאין איסור לראות אותה, אפילו לזמן ממושך, אלא האיסור הוא הסתכלות או התבוננות בה, ואפי' לזמן קצר, שבין באשתו ובין באשה אחרת אין חילוק באריכות הזמן, אלא שהתבוננות אסורה, ובלי התבוננות מותר".
2. הגרח"ק זצ"ל (תשובות הגר"ח דפו"ח אות תתקע"ט) – "רבי חיים פלאג'י זי"ע בספרו חיים טובים על מדרש שמואל פרשה ב' בד"ה מהו לדרכה, כתב דהמסתכל באשה נדה גורם לשכחה, האם יש בזה איסור של השמר לך פן תשכח וגו' (ואיך שרי לבעל להסתכל על אשתו בזמן הזה ואולי מפני השלום). ת. רק ההסתכלות אין ראוי אבל לא ראי".
- הגרח"ק זצ"ל (אריה שאג עמ' תש"ד אות רח"צ) – "שאלה: בספר זכרון (למרחן שליט"א [זצ"ל] אות ל"ז) הביא מספר חסידים, שהמסתכל בפני נדה קשה לשכחה, האם נאמר גם באשתו. תשובה: מותר לראות ולא להסתכל".

ד. סכנה להביט באשה נדה.

1. ישועות חכמה (סי' ל"ג סעי' י"ב) – "סכנה להביט באשה נדה".
2. שמירת הנפש (אות רצ"ב) – "סכנה להביט באשה נדה [האריז"ל]".
3. תו יהושע (ח"ב כלל ד' אות י') – "גם סכנה יש להביט באשה נדה כמבואר בכתבי האר"י ז"ל".
4. בה"ח (סי' קט"ז ס"ק ר"ג) – "סכנה להביט באשה נדה. האר"י ז"ל ... שה"נ או' רצ"ב".

(א) מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רל"ט הע' א').

ה. לדרוך על מקום דריכת כפות רגלי הנדה, להנות ממעשה ידי אשתו נדה.

1. עי' יו"ד ריש סי' רצ"ה, לשיטות ומראי מקומות.

ו. מראי מקומות – גן נעול (פרק י"ג הע' רכ"ב).

1. פלא יועץ (ערך נדה) – "נדה ... וכן המסתכל בה גורם רעה לעצמו וכן אם היא תסתכל באיש לא טוב".

2. זכר עשה (פרק ז' סעי' ק"ס) – "לא יסתכל בפני הנדה בשעה שהדם מצוי בה, ואפילו היא אשתו, שגורם עי"ז לשכח לימודו. ובימי ליבונה אין חשש בזה".

זכר עשה (פרק ז' סעי' קס"א) – "בדורות האחרונים יש למי שמיקל בזהירות זו על מה לסמוך. ואדרבה מצוה עבד שאם לא יסתכל בפני אשתו כלל גורם רעה גדולה, ומ"מ מי שיכול לראותה ללא הסתכלות בעיון רב, ואין בזה הפסד לבני ביתו כלל תע"ב. ובפרט בשעה שדמים מצויים בה ממש".

לג] המסתכל בפני רשע.

א. מקור.

1. תורת חיים (סנהדרין דף צ.) – "וזה טעם מה שאמרו אסור להסתכל בפני רשע כי גורם לעצמו מדת השכחה ע"י רוח הטומאה שהוא מושך ממנו אבל המסתכל בתלמיד חכם וצדיק כיון שמעשיו הטובים חקוקין על פניו כמו שכתב הזוהר בפרשת ואתה תחזה לכך המסתכל בו זוכר נשכחות טוב לו כי מושך ממנו עליו רוח קדושה וכמ"ש גבי דוד המלך שכל המסתכל בו היה זוכר נשכחות מדכתיב וטוב ראי. ועוד דרשעים אפילו בחייהן קרוין מתים והמסתכל בפני מת קשה לשכחה משום רוח מסאבא שעליו אבל דוד המלך חי הוא וכמו שכתב דוד מלך ישראל חי וקים לכך ראיית פניו טוב היה לזכרון".

2. מראי מקומות.

(א) שמירת הגוף והנפש (מלואים על סי' רל"ז הע' ד') – "העירוני למש"כ בספר זרע יצחק (על תהילים) פרק כ"ז דאיתא כל המסתכל בפניו של רוצח תלמודו משתכח. (ואולי כוונתו ג"כ משום שהוא רשע)".

(ב) עי' סוף סי' רכ"ה, לשיטות ומראי מקומות.

לד] העומדים באויר מגדל בבל.

א. מקור.

1. סנהדרין (דף קט.) – "אמר רב: אויר מגדל משכח. אמר רב יוסף: בבל ובורסיף סימן רע לתורה".

(א) רש"י (סנהדרין דף קט. ד"ה בבל) – "בבל ובורסיף. סימן רע לתורה, שמשכחין הלמוד מפני שעומדים באויר המגדל".

2. ערוך (ערך אויר) – "אויר מגדל משכח את התלמוד בחלק".

ב. פוסקים.

1. באר שבע (סנהדרין דף קט. ד"ה אויר) – "למה לא חשיב הא דפרק בתרא דהוריות (יג, ב) בהדי אינך דברים המשכחים את הלמוד דקחשיב התם. ושמא י"ל כיון שאין זה דבר מצוי הלכך לא קחשיב ליה. ועוד י"ל דהתם לא נחת לחשוב אלא דוקא עניני אכילה ושתייה המשכחים את הלמוד".

2. רע"א (גליון הש"ס הוריות דף יג:) – "ה' דברים משכחים. עי' בבאר שבע סנהדרין דף קט ד"ה אויר מגדל משכח".

3. הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות ל"ז, הוספות ותיקונים להוצאה רביעית) – "ועי' סנהדרין ק"ט א' דאויר דבבל קשה לשכחה. [ובערוך ערך אויר כתב מי שילך באויר מגדל משכח תלמודו]".

ג. מראי מקומות – פרי חיים (סופר, סי' י"ח).

1. באר שבע (סנהדרין דף קט. ד"ה בבל) – "בבל ובורסיף סימן רע לתורה כו'. תימה שהרי רב יוסף גופיה קרי אנפשיה ורב תבואות בכח שור (משלי יד, ד), משום שהיה בקי טובא במשניות וברייתות, ומשום הכי נקרא סיני כדאיתא בפרק היו בודקין (לעיל מב, א. ועיין עירובין ל, א ורש"י שם) ובשילהי הוריות (יד, א ובברכות סד, א), אלמא שלא היה שוכח למודו אף על גב שהיה דר בבבל. ועוד שהרי בפרק השוכר את הפועלים (ב"מ פה, א) אמרינן רבי זירא כי סליק לארץ ישראל יתיב מאה תעניתא דלשכח למודא בבבלא מיניה כי היכי דלא נטרדיה, ואם איתא שמשכחין הגמרא בבבל מאי היה צריך רבי זירא להתענות מאה תעניתא. ועוד שהרי לעיל בפרק זה בורר (כד, א) אמר רבי יוחנן מאי בבל כלולה במקרא כלולה במשנה כלולה בגמרא, משמע שהיה משבח לבבל בתורה וכדאמר בהדיא בפרק הגוזל ומאכיל (ב"ק קיז, ב) גבי עובדא דרב כהנא, ובשאר דוכתי טובא (סוכה מד, א), דילכון אמרי דילהון היא. ועוד שהרי כל הגמרא מלא על כל גדותיו איך מעולם מימות עזרא ואילך נתגברה התורה בבבל, וכל שכן בימי רב, וכן בימי רב אשי דאמרינן (לעיל לו, א וגיטין נט, א) מימות רבי ועד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד, ובפרק קמא דגיטין (ו, א) נמי אמרינן דבבל כארץ ישראל לגיטין שאין צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם מפני שהן בקיאות בתורה: ואין ראיה מרבי ירמיה שאמר בפרק הוציאו לו את הכף (יומא נז, א) בבלאי טפשאי משום דדיירי בארעא דחשוכא אמרי שמעתא דמחשכן, משום שרבי ירמיה אזיל לטעמיה דדריש לעיל בפרק זה בורר (לעיל כד, א) במחשכים הושיבני כמתי עולם (תהלים קמג, ג) זה גמרא של בבל. ואף רבי ירמיה גופיה לא תלה החסרון כלל במה שבבל עומד באויר המגדל ומשכח את הלמוד. ושמא י"ל דאע"פ שאמר רב יוסף בבל סתם שהוא סימן רע לתורה, לאו בכל מדינת בבל קאמר, אלא דוקא עיר אחת או שתיים לכל היותר שעומדים באויר המגדל, ואולי אותה העיר נקרא בורסיף, והוי"ו של בורסיף טעות היא וצריך להיות בבל בורסיף, ורצה לומר עיר של בבל

הנקראת בורסיף סימן רע לתורה. אי נמי נקט שניהם בבל בורסיף לפי שנתחלף שמם, כדאיתא בפרק לולב הגזול (סוכה לד, א) ובסוף פרק במה מדליקין (שבת לו, א), אבל לא נתכוון באמרו סימן רע לתורה, אלא דוקא על עיר אחת בלבד הנקראת בורסיף, או הנקראת בבל לאחר שנתחלף שמה. כן נראה לי".

לה] הלומד שלא לשמה.

א. מקור.

1. יומא (דף עב:) – "רבי יוחנן רמי: כתיב זר וקרין זר. זכה, נעשית לו זר. לא זכה, זרה הימנו".
(א) רש"י (שם ד"ה זכה, ד"ה זרה) – "זכה. ללמוד לשמה ולקיימה: זרה. **משתכח** ממנו".
 2. נפש חיים (פאלאג'י, מערכת ש' אות נ"א) – "ומצינו עוד סיבות אחרות לשכחה: א' מי שאינו לומד בתורה לשמה עי' ביומא דע"ב ע"ב".
 3. הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים אות ל"ח).
- ב. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט סעי' י"א).

לו] הנוטל שוחד.

א. מקור.

1. רש"י (משפטים פרק כ"ג פסוק ח') – "יעור פקחים. אפילו חכם בתורה ונוטל שוחד, סוף שתטרף דעתו עליו, וישתכח תלמודו, ויכה מאור עיניו".
2. הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים אות ל"ט).
3. שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ס סעי' א').

לז] האומר שמועה זו נאה, וזו אינה נאה.

א. מקור.

1. עירובין (דף סד.) – "האמר רבי אחא בר חנינא: מאי דכתיב ורעה זונות יאבד הון, כל האומר שמועה זו נאה, וזו אינה נאה, מאבד הונה של תורה".
(א) רש"י (שם ד"ה הונה) – "הונה. כבודה של תורה, וסופה להשתכח ממנו".
 2. הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים אות מ').
- ב. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט סעי' י"א, הע' י"ב).

לח] המתעסק בצרכי צבור.

א. מקור.

1. שמות רבה (פרק ו' סי' ב', קהלת רבה [וילנא] פרק ז' סי' א' אות ז', ילקוט שמעוני רמז תתקע"ג ד"ה כי) – "ד"א כי העושק יהולל חכם המתעסק בצרכי צבור משכח תלמודו, אמר ר' יהושע בן לוי ששים [שמונים] הלכות למדני ר"י בן פדייה בחרישת הקבר וכולן נשתכחו ממני בשביל שהייתי עוסק בצרכי צבור".
2. נפש חיים (פאלאג'י, מערכת ש' אות נ"א) – "ומצינו עוד סיבות אחרות לשכחה ... ז' העוסק בצרכי ציבור תלמודו משתכח, רז"ל במדרש עה"פ כי העוש' יהולל חכם".
3. הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים אות מ"א) – "שמו"ר פ"ו סי' ב' וע"ש ברד"ל".
4. שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט הע' ט"ו ד"ה עוד).

ב. גדרו.

1. רד"ל (שמות רבה פרק ו' סי' ב'), הו"ד הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים אות מ"א, לשונו מובא לעיל), ושמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט הע' ט"ו ד"ה עוד) – "המתעסק בצרכי צבור משכח תלמודו. **אפילו** העוסק בצרכי צבור שהוא מצוה ומבטלין מד"ת לצרכו והעוסק בו כעוסק בד"ת. מ"מ משכח תלמודו על ידה".
2. נפש חיים (פאלאג'י, מערכת ש' אות נ"א) – "וכתב בספר דברי יאודה ק"ק פירוש למסכת אבות בפ"ב מ"א דהיינו דוקא כשהוא ליוהרא או לפני אחרים יע"ש, וכתב הרב זקן אהרן בסו' סי' קס"ח שאין לך דבר שמביא לידי שכחה כטירחא דצבורא ורב יתיב ארבעים תעניתא דלא לישכב ר' אילעא כי היכי דלא ליפול עליה מילי דצבורא יע"ש".
- (א) הגר"ח סופר (מקבציאל חי"ד עמ' ק"מ אות י"ט) – "מדרש קהלת רבה ... נפש חיים ... והנה ספר דברי יהודה אינו תחת ידי לראות גוף דבריו, מכל מקום תמהני טובא עליו וכן על הגר"ח פאלאג'י ז"ל שהביאו בשתיקה כהודאה, שהרי דברי רז"ל במדרש קהלת (שם) הם סותרים לכאורה הקדמה זו, דאטו אותו קדוש עליון רבי יהושע בן לוי ח"ו חשוד היה שעסק בצרכי צבור ליוהרא או לפני אחרים, ואם נימא שכוונת הרב דברי יהודה במה שכתב 'ליוהרא או לפני אחרים', דהיינו כשלמד תורה ליוהרא וכו' ולא קאי על שעוסק בצרכי צבור ליוהרא וכו', ואזי יש כח בעסק צרכי צבור לשכח תורתו, מלבד שאין נ"ל שלזה נתכוון, מכל מקום אכתי קושייתנו במקומה עומדת, **אטו רבי יהושע בן לוי חשוד שעסק בתורה לא לשמה** ועל מנת להתייחר ח"ו ח"ו, והלא ה' עמו שהרי 'הלכה כרבי יהושע בן לוי בכל מקום' כדאיתא בסדר תנאים ואמוראים (ס"ס כ"ג), ועיין כתובות (ע"ג ב'), ובחיבורי כרית יעקב (סימן ג' אות ג') בארוכה. סוף דבר הך הקדמה צ"ע אצלי, ולא ידעתי מדוע הגר"ח פאלאג'י ז"ל לא העיר בזה. וצע"ר.

ובמדרש שמות רבה (פ"ו ס"ב) נשנו שם דברי המדרש דקהלת רבה הנ"ל, וראיתי בהגהות הגאון רד"ל ז"ל (שם אות ט') שכתב: 'המתעסק בצרכי צבור משכח תלמודו. אפילו שצרכי צבור הוא מצוה ומבטלין מדברי תורה לצרכו והעוסק בו כעוסק בדברי תורה, מכל מקום משכח תלמודו על ידה' ע"ש. ומשמע אף כשעוסק באמונה ודוק. עוד מצאתי לגר"ח פאלאג'י ז"ל בספרו פעולת צדיק לחיים על מסכת אבות (הנדפס בתוך ספרו עיני כל חי דק"א ע"א) שכתב: 'ומגלין לו רזי תורה ונעשה כמעין המתגבר. אפשר לפרש עם מה שאמרו במדרש במדבר רבה (פ"ו) דעוסק בצרכי צבור תלמודו משתכח ע"ש. ואם כן זה שיש לו חיקור דין ומתעסק בצרכי צבור יש לחוש שישכח תלמודו, לזה מבטיחו התנא ואומר דאדרבה ונוסף גם הוא' עכ"ל. ואיני מבין דאם כן אמאי רבי יהושע כן לוי התאונן על שנשכחו ממנו שמונים הלכות וכן"ל וצל"ע".

3. ענף יוסף (שמות רבה פרק ו' סי' ב') – "כשחכם מתעסק בצרכי צבור משכח תלמודו. לא לגמרי קאמר דהא תנן וכל העוסקים עמהם לש"ש שזכות אבותם מסייעתם וצדקתם עומדת להם. אלא היינו לומר **שאין לעסוק בצרכי צבור בקבע** אלא לעשות תורתו עיקר וזה עראי (יפ"ת)".

ג. מראי מקומות – פרי חיים (סופר, סי' ט"ז).

לט] הישן בבית המדרש.

א. מקור.

1. סנהדרין (דף עא.) – "אמר רבי זירא, כל הישן בבית המדרש, תורתו נעשית לו קרעים קרעים, שנאמר וקרעים תלביש נומה".
(א) רש"י (שם ד"ה נעשה), יד רמ"ה (שם ד"ה פסקה) – "נעשה לו קרעים. **משכח למודו** ואינו נזכר אלא בסירוגין".

ב. פוסקים.

1. מחבר (יו"ד סי' רמ"ו סעי' ט"ז) – "אין ישנים בבית המדרש. וכל המתנמנם בבית המדרש חכמתו נעשית קרעים שנאמר: וקרעים תלביש נומה. (משלי כג, א)".
2. לבוש (יו"ד סי' רמ"ו סעי' ט"ז) – "אין ישנים בבית המדרש, וכל המתנמנם בבית המדרש חכמתו נעשית קרעים, **כלומר** תלמודו משתכח, ואינו נזכר אלא בסירוגין, שנאמר [שם כג, כא] וקרעים תלביש נומה".
3. ערה"ש (יו"ד סי' רמ"ו סעי' ל"ג) – "אין ישנים בבהמ"ד בשעת הדרשה והלימוד וכל המתנמנם בבהמ"ד בעת זה תורתו נעשית קרעים שהרי בעת שמנמנם לא ידע מה שאמרו שנאמר וקרעים תלביש נומה".
4. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים להוצאה רביעית, הוספות ותיקונים להוצאה שביעית).
5. שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ח סעי' א').

ג. שינת עראי.

1. מיקל.

(א) ש"ך (יו"ד סי' רמ"ו ס"ק ט"ו) – "אין ישנים בבית המדרש כו'. בבית יוסף מייתי על זה הא דאמרינן בפ' בני העיר שאלו את ר' זירא במה הארכת ימים א"ל כו' ולא ישנתי בב"ה לא שינת קבע ולא שינת עראי וצריך לומר דשינת עראי משום מדת חסידות נהג כן אבל מדינא מותר כמו שנתבאר בא"ח סי' קנ"א ס"ג".
(ב) גבורת ארי (תענית דף כ:): – "ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי. משמע מדינא שרי אלא שהחמיר על עצמו שלא לישן בבית המדרש ממידת חסידות דאם לא כן מאי רבותא. וקשה לי הא אמר רב ביבי בפרק בן סורר (דף ע"א) כל הישן בבית המדרש תורתו נעשית לו קרעים שנאמר וקרעים תלביש נומה אלמא לאו שפיר דמי לישן בבית המדרש. ויש לומר דהא דאסור לישן בבית המדרש **היינו שינת קבע אבל שינת עראי שפיר דמי**. תדע דבפרק מי שמתו (דף כ"ה) אמר בעו מיניה דרב ששת ריח רע שאין לה עיקר מהו אמר ליה תא חזי הני ציפי דבי רב דהני גנו והני גרסי. והשתא היכי גנו בבית המדרש אלא ודאי שינת עראי שרי ואינהו שינת עראי הוי גנו".

2. מחמיר.

(א) ערה"ש (יו"ד סי' רמ"ו סעי' ל"ג) – "ודע שיש מי שכתב בזה שנתבאר דאין ישנים בבהמ"ד דשינת ארעי מותר כמ"ש בא"ח סי' קנ"א [ש"ך סקט"ו] ותמיהני דהא אפילו להתנמנם נתבאר דלא וכ"ש שינת ארעי דהך דאורח חיים מיירי שלא בשעת הדרשה וכאן הוא בשעת הדרשה ואין לנמנם וכ"ש שום שינה אפילו ארעי [כנלע"ד]".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ח הע' א').

ד. האם זה נאמר רק במי שמתנמנם בעת אמירת שיעור או דרשה.

1. רק במי שמתנמנם בעת אמירת שיעור או דרשה – ערה"ש (יו"ד סי' רמ"ו סעי' ל"ג, לשונו מובא לעיל).
2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ח סעי' ב').

מ] השרוי בלא אשה.

א. מקור.

1. יבמות (דף סב:) – "כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא ... במערבא אמרי: בלא תורה ... בלא תורה דכתיב: האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני".

(א) רש"י (יבמות דף סב: ד"ה האם), מאירי (שם), ריב"ן (שם) – "האם אין עזרתי בי. אשתי דכתיב (בראשית ב) עזר כנגדו מיד תושיה נדחה ממני שצריך לעסוק בצרכי ביתו ותלמודו משתכח".

2. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים להוצאה רביעית) – "השרוי בלא אשה שרוי בלא תורה, יבמות ס"ב ב' פירש"י שתלמודו משתכח".
3. שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט סוף הע' ט"ו).
4. זכר עשה (פרק ה' סוף סעי' ק"ב).

מא [הישן בנעלים.

א. מקור.

1. יומא (דף עח:) – "דאמר שמואל: האי מאן דבעי למיטעם טעמא דמיתותא, ליסים מסאני וליגני".
(א) לקט יושר (או"ח עמ' מ"ג ענין ג') – "וזכורני שהיה ישן בצהריים באנפליאות שקו' בל"א זוקן, או בילץ, אבל לא במנעלים. מצאתי בגמרא הרוצה לטעום טעם מיתה יישן במנעלים כמדומה לי במס' יומא".

ב. פוסקים.

1. יעב"ץ (בסידור, סדר הלילה אות ד' ס"ק ב', עמ' תק"ז) – "מאן דבעי למיטעם טעמא דמיתותא. לסיים מסאני וליגני".
2. זבחי צדק (ס"ק קס"ב) – "לא יישן במנעלים משום שטועם טעם מיתה. הנ"ל אות שלה מגמ' דיומא דף עח ע"ב. והרואה יראה דבגמ' נקיט סנדל והיינו סנדל שבימיהם שקושרין אותו ברגל ויתכן שבמנעלים שלנו שאינם קשורים לית לן בה וטוב ליהדר".
3. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ז) – "ואיתא בגמרא דיומא לא יישן במנעלים".
4. דעת תורה (סי' רל"ט ד"ה עמ"ג"א) – "ועי' יומא ע"ה דהישן במנעלים שברגליו טועם טעם מיתה".
5. ס' זכירה (ענין נטילת שחרית וענין שכחה) – "והישן בנעלים בא שכחה".
6. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "והנה יש עוד דברים הקשים לשכחה ... והישן במנעלים (ספר זכירה)".
7. כה"ח (ס"ק רי"א) – "ולא יישן במנעלים משום שטועם טעם מיתה. יומא דף ע"ח ע"ב. שה"נ או של"ה. ומיהו ממ"ש שם בגמ' סנדל נמי אימר מאתמול וכו' ליסיים מסאני וכו' שהביא ראיה לסנדל ממסאני. ולעיל ע"ה עשה חילוק בין סנדל למסאני וכתב רש"י ז"ל סנדל שהוא רחב משמע דהכא גבי שינה אין חילוק דאפי' ברחב יש קפידא יעו"ש. ודוק".
8. שמירת הגוף והנפש (סי' קט"ו סעי' א').
9. אבני דרך (ח"ח סי' ר"ג) – "אין לישון עם נעלים כלל מפני שטועם טעם מיתה כפי שמבואר ...".

ג. הנהגה או איסור: על צד שהוא רק 'טועם טעם מיתה'.

1. שלמת חיים (סי' תרי"ג, א"נ סי' תתרמ"ט, דפו"ח עניינים שונים סי' רי"ג) – "הא דאמר שמואל ביומא עח ב' האי מאן דבעי למיטעם טעמא דמיתותא ליסיים מסאני וליגני, אם יש בזה חשש איסור מי שאינו מקפיד על זה. והנה שם בגמרא מוכח דהיו נוהגים הרבה בזה אפי' לקטנים ואולי הוא רק מצד הבריאות שלא לבוא לחולשה בשגם דשמואל הי' בקי בחכמת הרפואה (כב"מ פ"ה א קי"ג ב). תשובה: עיי' פ"ק דברכות ו' האי מאן דבעי למיחזנהו וכו' ועבד הכי, ומ"מ ממסקנא נראה דאין לעשו' כן ומינ' נלמד שאין ראוי לעשו' כן. וכענין שאמרו הרוצה לאבד מעותיו בב"מ ל' ואפשר מי שיש לו מעו' בירושה שאינו בהיתר ואינו רוצה ליהנו' ממנו יעשה באופן זה ושלא לאבדו בידים וכן כאן מי שחלה עליו איזה קללה במיתה יעשה כנ"ל כענין הפכוה לכורסי' וכו' ועכ"פ לתינוקו' אין ראוי לעשו' כן לכך מקשה ביומא".

ד. שינה ביום.

1. מחמיר.

- (א) לקט יושר (או"ח עמ' מ"ג ענין ג') – לשונו מובא לעיל.
- (ב) אהלך באמיתך (פרק י"ב הע' ל"ט) – "וסתמא משמע שאין חילוק בין ישן ביום לישן בלילה".

ה. שינת עראי.

1. מיקל.

- (א) עי' לקוטי מהרי"ח (סדר ק"ש על המטה עמ' ר"י-ב') – לשונו מובא לקמן.
- (ב) פאת שדך (ח"א סוף סי' ל"ז) – לשונו מובא לקמן.
- (ג) אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' כ"ה, הע' מ') – "נוסע בעגלה, ברכבת או באוירון, אינו צריך להסיר מנעליו כשרוצה לישן בישיבה [כן עמא דבר, ונראה דהיינו טעמא משום דהו"ל שינת ארעי, ומסוגיא שם לא מוכח לאסור רק בשינת קבע. שוב ראיתי בס' לקוטי מהרי"ח ...], אבל משכיב עצמו לישן, ומכש"כ כשנוסע ברכבת בקרון שינה ומשכיב עצמו לישן, צריך להוריד מנעליו".
- (ד) זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ח).
- (ה) תורת הדרך (פרק ה' סוף סעי' כ"ו) – "כשבדעתו לישון שינת קבע יחלוץ את מנעליו".

2. מחמיר.

- (א) עי' לקט יושר (או"ח עמ' מ"ג ענין ג') – לשונו מובא לעיל.
- (ב) מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קט"ו סעי' ג').

ו. שינה במטוס.

1. מראי מקומות – ברית הלוי (אבני דרך חט"ו סי' מ"ז ד"ה וכו'), ברכת יהודה (אבני דרך חט"ו סי' מ"ז הע' א'), אורחותיך למדני (אבני דרך חט"ו סי' מ"ז הע' ב').
- א (אבני דרך חט"ו סי' מ"ז) – "שינה במטוס עם נעלים ... בטיסה קצרה ... טיסה ארוכה ...".
- ז. קשה: שתלמידי חכמים ישנים כל ימות השבוע במנעליהם – ס' התרומה (סי' רמ"ג), הו"ד בב"י (או"ח סי' שי"ז), והפוסקים (שם).
1. רש"ש (יומא דף עח:) – "סנדל לא אפשר דמאתמול עבדי ליה דאמר שמואל כו'. מזה אני תמה על ספר התרומות שהביא הב"י באו"ח סי' שיז והגר"א שם בסק"ו שת"ח ישנים כל ימות השבוע במנעליהם, ומסאני היינו מנעלים כדמוכח לעיל".
2. לקוטי מהרי"ח (סדר ק"ש על המטה עמ' ר"י-ב) – "ועיין ביומא דף ע"ח דהישן במנעלים טועם טעם מיתה ועיין בס' לקט יושר דבאנפילאות מותר ולכאורה צ"ע מב"י או"ח סי' שי"ז דת"ח אינם חולצים מנעליהם משבת לשבת ע"ש אך י"ל דת"ח אינם משגיחין ע"ז דבלא"ה הם מימתין עצמן על התורה או אפשר דזה דוקא כשישן שינת קבע (ואפשר דזה הוא ג"כ כוונת רש"י ז"ל ביומא שם ויהיה ישן כל הלילה ע"ש) משא"כ ת"ח שאין ישינים רק עראי".
3. אוצר י"ד החיים (אות צ"ז) – "עיין ב"י או"ח סי' שי"ז בהלכות שבת בשם ספר התרומה שהת"ח לא סיימו המנעלים מעל רגליהם רק משבת לשבת. וברש"ש יומא על דף ע"ח הקשה הא אמר שמואל האי מאן דגני במסאני טעם טעם מותא. אבל באמת זה כוונת הגמ' בשבת על הפסוק אדם כי ימות באהל אין אדם עומד על דברי תורה אלא א"כ ממית עצמו עלי'. והכוונה שמיגע עצמו וישן כל השבוע עם המנעלים וטעים עצמא דמותא וע"י כן זוכה ועומד על התורה".
4. פאת שדך (ח"א סוף סי' ל"ז) – "ושמא ג"ז בכלל אדם כי ימות באהל, שממית עצמו על ד"ת שלא לבטל זמנו בחליצת ולבישת מנעליו. ועו"ל שלא אמרו כן אלא בישן שינת קבע על מטתו שאין דרך בנ"א כך, וזה ששינה דומה למת ולא מסמנא מילתא, משא"כ הללו הישנים בבהמד"ר שדרכן בכך. וזה תירוץ נכון לענ"ד. ועו"ל שלא היו ישנים שתין נשמין ...".
5. יביע אומר (ח"ט או"ח סי' צ"ה אות כ"ג) – "בחי"ד סימן קכב, מה שכתב בשם הרש"ש שהקשה על סה"ת דת"ח ישנו במנעליהם, נגד ש"ס יומא (עח ב). ע' בזבחי צדק (ס"ס קטז) שכתב, שבגמרא איתא 'סנדל', וא"כ י"ל דהיינו דוקא סנדל שבזמנם שהיו קושרים אותו ברגליהם, ואפשר שבמנעלים שלנו שאינם קשורים כל כך לית לן בה. וטוב להזהר. ע"כ. ולפ"ז יש ליישב. אך לענ"ד דברי הזבחי צדק צ"ע. ע' בש"מ שם (בע"א). ודו"ק".
6. חשוני חמד (יומא דף עח:) – "ואולי אפשר לתרץ, דתלמיד חכם החס על זמנו לבל יבטל תורה אף רגע כמימרא, תורתו מגינה עליו, ומותר לו לישן במנעליו".
7. אבני דרך (ח"ח סי' ר"ג) – "ומה דמצינו בהלכות קושר (שיז) שתלמידי-חכמים מורידים את נעליהם פעם בשבוע עיין באוצר יד-החיים (צז) ושו"ת פאת שדך (לז) שביארו שאותם תלמידי-חכמים ממיתים עצמם באהלה של תורה וישנים שינת עראי עיין שם".
8. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קט"ו הע' ה').
- ה. רופא תורן הרוצה לישון קצת בלילה, האם ראוי לו שישן במנעליו.
1. חשוני חמד (יומא דף עח:) – "שאלה. נאמר במסכת יומא דף עח ע"ב, סנדל לא אפשר דמאתמול עבדי ליה, דאמר שמואל: האי מאן דבעי למיטעם טעמא דמיתותא, ליסיים מסאני וליגני. כלומר אם יראו תינוק לובש נעלים ביום הכיפורים ידעו ודאי ששם לו את הנעלים היום, כיון שלא יתכן שהלבישו לו את הנעלים אתמול, משום דאמר שמואל שהרוצה לטעום טעם מיתה יישן במנעליו, עיין שם. והובא להלכה בדעת תורה (או"ח סימן רלט) שלא ראוי לישון במנעלים, ובכ"פ החיים (יו"ד סימן קטז אות ריא) ובשו"ת שלמת חיים (ח"ב סימן קכב). ואם כן יש לשאול האם ראוי לרופא תורן הרוצה להחליף כח בלילה לימנע מלישון במנעליו. תשובה. כתב הרש"ש במסכת יומא דף עח ע"ב וז"ל: סנדל לא אפשר דמאתמול עבדי ליה, דאמר שמואל וכו', מזה אני תמה על ספר התרומות שהביא הב"י (או"ח סימן שיז) והגר"א (שם סק"ו) שתלמידי חכמים ישנים כל ימות השבוע במנעליהם... עכ"ל. ואולי אפשר לתרץ, דתלמיד חכם החס על זמנו לבל יבטל תורה אף רגע כמימרא, תורתו מגינה עליו, ומותר לו לישון במנעליו. ואולי הוא הדין ברופא, אם כוונתו להחליף כח לקראת מצוות הצלת נפשות, שומר מצוה לא ידע דבר רע. עוד יעוין בביאור התועפות ראם (על ספר יראים עמוד ז איסורים שאינם נעשים רע לבריות הערה פד) שכתב לתרץ על פי לשון המבואר בסמ"ג בשם ר"י שכתב וז"ל: ואין חולצין מנעליהם מרגליהם אלא בליל שבת, לפי שלומדים בכל הלילות של חול, ושוכבים מעט במלבושיהם, עכ"ל. ואם כן אין לחוש לטעם מיתה לזמן מועט שכזה. ולפי זה הדין ברופא שהולך לישון לזמן מועט אין לחוש בזה לטעם מיתה ...".
- ט. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קט"ו).
- מב] האוכל קצוות הלחם (eating the end of a loaf of bread): האם קשה לשכחה.
- א. מיקל, אין לחוש.
1. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"ג, דפו"ח ח"ד עמ' קמ"ג אות ט') – "העולם נזהר מלאכול את קצה הלחם הקשה ואומרים הטעם משום שקשה לשכחה, אמר לי הגר"ח ק"צ"ל (שחבר קונטרס הזכרון) ששאלוהו על כך ולא מצא מקור לזה, ובבית אביו רבנו מו"ר זצוק"ל לא חששו לזה ואכלו את קצה הלחם (גם הזכרים)".
2. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ל', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "יש מקפידים שלא לאכול את קצוות הפת ואני לא נזהר בזה".
3. הגר"ח ק"צ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ט"ו אות ט"ו) – "האם יש לחשוש מלאכול קצת הפת משום קשה לשכחה. תשובה: אין לו שום מקור".
- הגר"ח ק"צ"ל (דולה ומשקה סוף עמ' שס"ב) – "שאלה: קצה של לחם, האם גורם לשכחה. (כפי שמפורסם בפי אינשי), או לא. תשובה: אין לו מקור".

הגר"ק זצ"ל (הליכות חיים ח"ב פרק ט"ו אות קי"א) – "מה שנוהגים הרבה שאין אוכלים החתיכה הסופית מן החלה משום שקשה לשכחת התורה, ויש שנותנים אותה החתיכה להאשה, האם יש איזה מקור לענין זה בדברי חז"ל או לא. תשובה: לא מצאו מקור".
הגר"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות ו') – "לא מקפיד שלא לאכול קצה הלחם. [ואומר שאין מקור למה שהעולם מקפיד בזה]".

4. הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically Speaking ח"א עמ' מ"ב) –

There is a **misconception** whereby people think that eating the end of a loaf of bread causes forgetfulness. There is no real source for this *minhag*, and it is permitted to eat it.

5. הגר"מ מאזוז (פניני הפרשה פר' תצוה תשס"ט עמ' צ') – "שאלה: האם צריך להיזהר שלא לאכול קצוות הלחם, וכמ"ש בספר טעמי המנהגים (עניני נטילת ידים אות קע"ו בהערה). תשובה: אין אנחנו מקפידים לאכול קצוות הלחם, רק נהגנו בביתנו לא לאכול קצה המלפפון. ומצאתי מקור לזה בשו"ת הלכות קטנות. אך קצה הלחם לא שמענו ולא ראינו".

6. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ג', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"א) – "אין צריך להזהר להא דיש אומרים שלא לאכול את קצוות הפת".

7. זכר עשה (פרק ו' סעי' קמ"ט) – "אין לזה מקור, ועל כן אין ענין להזהר בזה".

8. אוסרי לגפן (ח"ב בשו"ת מילי דחסידותא שבסופו עמ' תקכ"ב אות כ"ט, הו"ד בזכירת מנחם הע' קמ"ח) – "האם אכילת הקצה הקשה של הלחם קשה לשכחה. ת: לא, וראי' מסוגיא דמנשה (רפ' חלק) שאמר לבצוע דווקא משם".

9. הרמ"ש דיין (גם אני אודך ח"א סי' כ"ה) – "המורם מכל האמור שהמנהג שלא לאכול קצה הלחם משום שקשה לשכחה, אין לו מקור בש"ס ובפוסקים, ולכן נראה שא"צ להזהר בזה".

10. הרי"ח שחר (שואל ומשיב גליון ח' סי' ק"י) – "המורם מכל האמור: המנהג שלא לאכול את קצה הלחם לא מצינו לו מקור בתלמוד ובפוסקים, ואף אצלינו לא נשמע מעולם שנהגו כן. על כן הרוצה שלא לנהוג כן הרשות בידו. ומכל מקום אף הנוהגים כן לא יזרקו הלחם אלא יתנוהו לנשים שיאכלוהו, או ישתמשו בו להפרשת חלה וכיוצא, לבל יתבזה. [וכל זה בלחם עם קצוות, אבל בפיתה וכיוצא לא שייך ענין זה]. ובשבת ויום טוב וסעודת מצוה אין לחוש לזה כלל".

ב. נזהר בזה.

1. מנחת יצחק (ח"ט סי' ח' אות ז') – "שמעתי אומרים שאין לאכול מקצה האחרון של פת לחם, שזהו קשה לשכחה, האם יש מקור לזה בש"ס או שאר ספרים. הנני לא ידעתי מקור לזה, אבל גם אני נוהג כן מעולם, ומטעם דאיתא בירושלמי (תרומות פ"ח ה"ג), צריכין למיחש למאי דברייא חוששין, ועי' ספר חסידים (סי' רס"א) שכתב, לפי שכל דבר שתופסין אותו בחזקת סכנה וכו', ובתשו' הרשב"א (סי' ט'), כתב, שכל דבר שיש קבלה ביד זקנים וזקנות, לא נסתר קבלתם, רק אחר הקיום שאינו באפשרו, ועי' בתשו' השיב משה (חיו"ד סי' ק"ג), וכנראה דלירושלמי הנ"ל כוון הש"ג (פ"ב דע"ז), וא"כ יש לומר הה"ד בנוגע לחשש שכחה, ועי' בפ"ת שם, וצ"ע עוד בכ"ז".

2. הבית יהודי (ח"י סי' נ' אות ח', לימוד התורה סי' כ"ב אות ח') – "וכן אין לאכול מהקצה האחרון של פת לחם, כיון שאומרים העולם שזה קשה לשכחה".

3. פסקי תשובות (סי' קס"ז אות ג') – "ומ"מ המנהג ליזהר מלאכול את קצה הפת ממש, משתי צדדיו".

ג. הטעם.

1. טעמי המנהגים (אות קע"ו, והג"ה) – "טעם דיש לברך על היכא דקדים בשולא דפת המוציא, כי בזה נאחזים החיצוני' היותו מוקדם ולכך צריכים לברך עליו ולקדשו בברכ' ולבטל ממנו כחו דיצה"ר (יערות דבש חלק שני דרוש י"ב). [כי כל ראשית סט"א שולטת בו כי קליפה קדמה לפני ובראשית היה תהו ובהו וכן קין הוא ראשית ולכך ביכורי ראשית תביא בית ד' כי לולא זאת שולטים חיצונים בו, עד שאמרו כי לכך נאמר במרגלים והימים ימי ביכורי ענבים להורות כי בבכורים שולט יצה"ר, כי בכל המוקדם, לחיצונים אחיזה, ומרגלים אכלו מהם ובאו לכלל חטא. ולכך צותה תורה קדש לי כל בכור להוציאן במצוה זאת מעול יצה"ר, ע"ש: ונראה דעל כן נוהגין הדפת שיש לו קצה אחד או שני קצוות, חותכין מעט מהקצוות כדי לבטל כחם, ורמז לזה, כל ערל לא יאכל בו]".

(א) פסקי תשובות (סי' קס"ז הע' כ"ט), בירורי חיים (ח"ד סי' ל"ב הע' ק"ו אות ב') – "ומש"כ בטעמי המנהגים אות קע"ו בשם יערות דבש דבמקום שקדים בישוליה בתחילה נאחזים החיצונים ביותר, ובזה מנסה לישב ולמצוא טעם בדבר, במח"כ לא דק בדברי היערות דבש, דאדרבה כותב להפך (בדרוש י"א ד"ה ולכך) דהטעם שאמרו חז"ל לבצוע ולברך בצד הפת דקדים בישוליה, משום שהאש מגרשת כח הסט"א (דלפני חטא אדה"ר ל"ה שום אוכל צריך אפיה ובישול, וכהא דלעת"ל דעתידה הארץ להוציא גלוסקאות והנחש יסודו מעפר היורד מטה הפך גמור לאש העולה מעלה הכניס רוח הטומאה, ולכן מאכלים חיים כולם יש בהם איזה מקצת של נזק (כמ"ש ברמב"ם הל' מדע) ויש מאכלים שנכנס בהם ארס הנחש ביותר עד שכלל אין ראויים לאכילה ללא בישול או אפיה, ועי' האש דהבישול והאפיה מגרשים כוח הסט"א) וכיון שתחילת שליטת האש הוא בצידי הפת במקום שנאפה יפה וימיהר לצאת חפשי מן הארס אשר שכב עליו, א"כ ראוי לברכה, כי תיכף בהגרש הארס סטרא דמסאבא חל עליו יותר מהר סטרא דקדושה, וזה חל עליו יותר מהר סטרא דקדושה לכן זה ראוי לברכה עכתו"ד היערות דבש".

2. מעדני מלכים (סי' מ' אות ז') – "בטעמי המנהגים (סימן קע"ו) דברי יערות דבש ... מנחת יצחק ... ואולי אפשר לומר כיון דנחלקו בגמ' (ברכות דף מ' ע"א) מה היה האילן שאכל ממנו אדם הראשון בחטא עץ הדעת, ר' יהודה אומר חטה היתה, שאין התינוק יודע לקרות אבא ואמא, עד שיטעום טעם דגן (ע"כ). וכיון שבעץ הדעת היה טוב ורע, כדכתיב (בראשית ב', י"ז) 'ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו'. ובחיטה יש טוב ורע, הטוב הוא שבני אדם נהנין מזה, וכדברי הגמ' (הנ"ל) 'אין התינוק יודע לקרות אבא ואמא, עד

שיטעום טעם דגן, והרע הוא שישכח הלימוד, שזה הכי רע בעולם, דאין רע כשכחת התורה, לכן המנהג להוריד קצה הלחם, להראות שאנו מתנגדים למה שאכל, כיון שהקב"ה אסר לו זאת".

3. משנה הלכות (חי"א סי' קמ"ח) – "בדבר שאלתו מה שנהג עלמא שלא לאכול קצוות החלה (וכן קצוות שאר פת וחלה לאו דוקא) מה טעם יש לזה. והנה מורגל בפי העולם שהאוכל כל הקצה קשה לשכחה ולפענ"ד אמרתי עוד דמחזי כרעבתנותא שלא משייר כלום עוד י"ל לפ"מ דקיי"ל בא"ח (סי' ק"פ ס"ב) דכל מי שאינו משייר פת על שלחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם ולכן נהג עלמא לשייר מהסוף של הלחם ומינה נשתרבב המנהג שאין לאכול הקצה וממילא ישייר קצת מן הפת. ומה שרגילים לומר דקשה לשכחה אולי י"ל דהרי רש"י פי' דצריך לשייר כדי שיהא מזומן לעני שאם יבא וכ"כ הלבוש ובא"ר הוסיף שהוא כעין מה שאמרו המאריך בשלחנו מאריכין לו ימיו ושנותיו דלמא אתא עניא ויהיב לו וא"כ האוכל ולא שייר כלום הרי שכח מהעני שיוכל לבא ולא הניח לו וא"כ הוא מדה כנגד מדה שהאוכל הקצה ושכח מהעני קשה לשכחה שהוא העונש על ששכח מהעני".

ד. קצוות המצות.

1. מיקל.

(א) הגר"מ גרוס שליט"א (תל תלפיות גליון ס"א עמ' ס"ח ד"ה הנוהגים) – "הנוהגים שחותכים מכל פת שאוכלים קצה דקשה לשכחה, בליל הסדר לא ראינו שנוהגים כן לא בליל הסדר ולא בשאר לילות ואף לא במצות מרובעות שיש בהם קצה".

2. מצות עגולות יש להקל.

(א) נטעי גבריאל (פסח ח"ב פרק צ' סעי' ל"ב, הע' ס"ג, הע' ס"ד) – "יש מקפידין לחתוך קצה הלחם ולא לאכלו מטעם שקשה לשכחה, ויש לעיין אם גם במצות מצוה של ליל פסח שייך הך קפידא [כיון שהוא ליל שמורים מן המזיקין, ועוד שומר מצוה לא ידר דבר רע, וצ"ע], אך כיון שהמצה עגולה ל"ש הך קפידא [כן מסתבר]".

3. ליל הסדר, ליל שימורים.

(א) מראי מקומות – נטעי גבריאל (פסח ח"ב פרק צ' סעי' ל"ב, הע' ס"ג, לשונו מובא לעיל), כרם אליעזר ([בתוך ס' פרדס יוסף החדש פסח] סי' א' אות י"ד).

ה. מראי מקומות – שלחן ערוך המקוצר (סי' קל"ט הע' מ"ז ד"ה מרגלא), שמירת הגוף והנפש (סי' ל"א סעי' ד', מילואים על הע' ה'), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ט'), דרכי חיים (פרק כ"ד ברכה מרובה אות ז'), הר"י משדי (אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' נ"ח טור ב'), שערי הברכה (פרק ג' הע' צ"ו), ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק ה' אות י').

1. אבן ישראל (ח"ט סי' קכ"ו אות ח') – "מה ששאל אם הגמרא בהוריות דפת של פתמין טוב לזכרון, קאי נמי על סוף הלחם, - בודאי כל סוף לחם הוא בגדר פת של פחמין, אף דאיכא מהתחלת הלחם פת של פחמין".

2. שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ח אות ג', בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ג'), פסקי הלכות (סי' ב' אות ל'), הרי"ח שחר (שואל ומשיב גליון ח' סי' ק"י, לשונו מובא לעיל) – "יש נוהגים לחתוך את קצה ככר הלחם ולא לאוכלו ובאכילת מצוה וסעודת שבת א"צ לחשוש לזה".

3. Halachically Speaking (ח"א עמ' מ"ב) – "If one has this *minhag*, however, he should not abandon it".

מג] הרגיל באגוזים - האם קשה לשכחה.

א. מחמיר.

1. כה"ח (פלאגי' סי' כ"ד אות מ"ג, מועד לכל חי סי' ד' אות כ"ו) – "טוב וישר שלא ירגיל באגוזים דקשה לשכחה".

2. שמירת הגוף והנפש (סי' ט').

3. הבית יהודי (ח"י סי' נ' אות ח', לימוד התורה סי' כ"ב אות ח') – "טוב וישר שלא ירגיל לאכול אגוזים כיון שהם קשים לשכחה".

4. ויצבר יוסף (ח"ב פרק א' אות קצ"ז) – "לא יהיה רגיל לאכול אגוזים שקשים לשכחה".

ב. מיקל.

1. פרי חיים (סופר, סי' כ') – "מסקנת הדברים: אחר שלענ"ד לא מצינו בדברות חז"ל גילוי מפורש שאגוז קשה לשכחה, ורק הגאון בעל קרבן מנחה ז"ל הוא בעל השמועה לדבר ולא גילה לנו מהיכן מקור השמועה הלזאת, ולכן כל כי האי לענ"ד אין לחוש לזה ומכל הני טעמי תריצי דכתיבנא בס"ד, ועיין בספר קהלת יעקב (ערך אגוז) ודוק".

ג. מראי מקומות.

1. הגר"ח ק"צ (אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' י"ח סוף טור א') – "שאלה: י"א שאגוזים קשים לשכחה, האם קי"ל כן, או לא, (ונפ"מ האם ראוי להזהר מלאכול אגוזים), וצ"ע. תשובה: לא שמענו".

מד] פת שעורים - האם קשה לשכחה.

א. מחמיר.

1. חת"ס (חולין דף מד: ד"ה אהא, תורת משה הפטרה פר' תזריע ד"ה מה (הב')) – "אהא ה' אלקים הנה נפשי לא מטומאה וכו' עיין בפנים בקרא הקב"ה אמר שיאפה לחם שעורים בגללי צפיעי בקר. ועל זה צוח יחזקאל אהא ה' אלקים וכו' והענין כי אחז"ל בסוטה הואיל ועשתה מעשי בהמה ע"כ קרבנה שעורים מאכל בהמה ואמר יחזקאל נפשי לא מטומאה אפי' אפי' בהרהור ביום מכ"ש בשום זנות א"כ מדוע יהי מאכלו לחם שעורים מאכל בהמה. ואחז"ל גבי מאכלות אסורות אדם מטמא עצמו למטה מטמאים נפשו למעלה הרבה והנה הוא נזהר ממאכלות אסורות אפי' בשר כוס כוס לא אכל ולמה משקצים נפשו בגללי בקר שעובר עליהם משום בל

תשקצו כמבואר שלהי מס' מכות. והמבזה הוראת חכמים משכח תלמודו או שאינו נותן למודי תורה הראוי להם היינו מתנות כהונה למודי התורה ראוי הוא שישכח תלמודו. וע"כ צוח יחזקאל שלא אכל אפי' מבהמה שהורה בה חכם מכ"ש שלא ויתר על שום הוראת חכם וגם נתן לכהנים מתנות כהונה שלהם וא"כ אמאי מאכילין אותו לחם שעורים המשכח תלמודו כמבואר סוף הוריות".

2. הו"ד במהר"ם שיק על תרי"ג מצוות ריש מצוה י', הו"ד במנחת יצחק (ח"ט סי' מ"ט ד"ה הנה), ופסקי תשובות (סי' תנ"ג הע' א') – "לאכול מצה בלילה הראשונה של בפסח ... ושמעתי ממרן הגאון זצ"ל בעל חתם סופר דאפ"ה לא יעשה לכתחילה מקמח שעורים דאיתא בספרים דקמחי שעורים קשה לשכחה ובמצות כתיב למען תזכור וגו'".

3. חשוקי חמד (פסחים דף לה., כלאים פרק ב' משנה א' ד"ה לאור) – "שאלה. חולה שאינו יכול לאכול חיטים, וצריך לעשות חיטים משאר המינים השנויים במשנה בפסחים דף לה ע"א, ונשאלת השאלה האם יש עדיפות למין מסוים, או שכולם שווים בחשיבותם. תשובה ... והנה הרמ"א (סימן תנ"ג ס"א) כתב שהמנהג הוא ליקח לכתחילה חיטין, וכתב המשנ"ב (סק"ב) משום דהוא חביב לאדם ביותר, ואיכא משום הידור מצוה. אך החת"ס כתב טעם נוסף על פי הנאמר במסכת שבת (דף קמ ע"ב) דפת חיטין טוב לזיכרון ומיניה דשעורים קשה לשכחה, ומכיון דנאמר למען תזכור יום צאתך מארץ מצרים לכן המצות מחיטין, ולפי"ז אולי עדיף שלא יקח שעורים. ובפתחא זוטא נאמר טעם נוסף, דמכיון שהיוצא מבית האסורים חייב בתודה, ולחמי תודה באים רק מחיטין, לכן ג' המצות מחיטין מכיון שבלייל הסדר יצאנו מבית האסורים".

חשוקי חמד (פסחים דף לז:) – "ומסיים בשערים המצוינים בהלכה דלכתחילה עדיף לאפות ע"י שלהבת וגחלים, דאיתא במסכת הוריות (דף יג ע"א) פת פחמין דהיינו פת האפוי ע"י גחלים, טוב לזכרון והרי כתוב בתורה למען תזכור, ובמהר"ם שיק על המצוות מצוה י' הביא מהחת"ס שיש ליקח למצה קמח חיטים ולא שעורים, מפני שקשים לשכחה ובמצה כתיב למען [ת] (ל)זכור, עכ"ד. ונראה שאם אין לו אלא מצה מקמח שעורים אולי יטבילו בשמן, על פי מה שכתב בהגהות מחכם אחד בסוף ספר שמירת הנפש, שיש הרגילים לאכול זיתים יחד עם שמן זית ואומרים דהא דאמרין שהזית משכח תלמוד של מ' שנה, ושמן זית משיב תלמוד של ע' שנה, אם כן יצא זה בזה, ואינו מזיק, וגיסו הגר"ח קנייבסקי שליט"א (קובץ הזיכרון אות יא) מפקפק בזה. אולם בעניינינו אולי כדאי לנהוג כך לאכול את המצה עם שמן זית".

ב. מראי מקומות – נטעי גבריא (פורים פרק ח' הע' א', פסח ח"ב פרק ב' הע' ב'), זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"ט).

1. הגר"ח ק"צ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' י"ח ריש טור ב') – "שאלה: הנה יש מביאים מהחת"ס שפת שעורים קשה לשכחה, האם קיי"ל כן. או לא. תשובה: לא שמענו".

מה [המבזה הוראת חכמים] - האם קשה לשכחה.

א. מחמיר.

1. חת"ס (חולין דף מד: ד"ה אהא) - לשונו מובא לעיל.

מו [חביתה עם מלח] - האם קשה לשכחה.

א. מראי מקומות.

1. הגר"ח ק"צ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ב) – "האם יש בסיס לשמועה, שהאוכל חביתה שנתנו עליה מלח, הרי זה קשה לשכחה. תשובה: לא שמענו".

מז [שתיית מים מרובים] - האם קשה לשכחה.

א. קשה לשכחה.

1. ראשית חכמה (שער הקדושה פרק ז' אות ע"ו), הו"ד שמירת הגוף והנפש (במילואים על סי' מ"ג) – "כתב הרב יוסף יעבץ ז"ל בפרוש הפרקים, זה לשונו: ועוד: פת במלח הוא טוב לזכירה (עי' ב"מ קז, ב), והמים משכחים".

2. וימהר אברהם (פאלאג', מערכת מ' אות רפ"ח) – "מים לא ישתה הרבה כי משביע היצה"ר מגיד משרים ס' בראשית ובלא"ה קשה לשכחה ולכן הזהיר התנא ומים כמשורה תשתה".

3. סגולות ישראל (מערכת מ' אות כ"ו) – "וימהר אברהם".

4. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ג סעי' א') – "לא ישתה הרבה מים דקשה לשכחה (וימהר אברהם, סגולות ישראל)".

5. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ח') – "שתיית מים מרובים גורמת לשכחה".

6. פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' צ"ב) – "לשתות הרבה מים קשה לשכחה - סגולות ישראל מערכת מ' אות כ"ו ובמגיד משרים (להב"י) פ' בראשית שלא ישתה הרבה מים כי משביע בזה היצה"ר ומובא גם בכה"ח סי' קנ"ז סקט"ו".

ב. מותר.

1. הגר"ח ק"צ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ט אות ה') – "שאלה האם מותר לשתות הרבה מים משום שקשה לשכחה. תשובה: מותר".

ג. הגדר - למחמירים לעיל.

1. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ג הע' א') – "ולא נתברר מה נקרא הרבה, וגם לא נודע מקורו".

2. פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' צ"ב) – "ואין מבורר כמה נקרא הרבה מים, והאם דווקא מים גרידא, ובלא"ה יש נוהגין שלא לשתות מים ללא תערובת משקה אחר".

ד. מראי מקומות – זכר עשה (פרק ו' סעי' קמ"ז).

1. קיצור שו"ע (סי' ל"ב סעי' י"ז) – "ואף כי המים טובים לבריאות הגוף מכל – מקום לא ישתה מהם הרבה".
2. קהלות יעקב (ארחות רבינו ח"ה עמ' ר"ג אות קל"ב, דפו"ח ח"ד עמ' רפ"ב אות מ"א) – "לפני הרבה שנים אמרתי למו"ר (שליט"א) זצוק"ל שראיתי מובא, דמה שכתוב מים במשורה תשתה, משום ששתית מים הרבה קשה לשכחה. אמר לי מו"ר, שהוא רגיל כל פעם שיש לו חלישות הלב ודרוש לו לקחת משהוא ניגס לברז ושותה מים, ורגיל לשתות הרבה מים ולא הפסיק מהרגלו וגם בזקנותו, ואומרים ב"ב, שזקנים אוהבים לשתות בעיקר מים חמים אמנם מו"ר שותה מים קרים. (אב"ה, איתא בגמ' שבת (קנ"ב א') שמעל גיל ארבעים השתי' יותר חשובה לגוף מאכילה)".

מח [לאכול בכלים שבורים - האם קשה לשכחה.

א. מחמיר.

1. כה"ח (או"ח סי' ב' אות ג') – "האוכל בכלים שבורים יהיה לו שכחה והטעם משום שהם רומזים אל בחי' הקלי' והשכחה היא מהם".
- ב. דעת הגר"ח זצ"ל.
1. הגר"ח זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ב הע' ג') – "ועל שתייה מכוס פגום בשפתו שמורגל אצל בני אדם שזהו מביא לשכחה (או סכנה), כתב לי רבינו שכמדומה אין לו מקור מוסמך".
2. הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ט אות ח') – "שאלה: האם חייב לחשוש לכף החיים סי' ב' אות ג' שאסור לאכול או לשתות מכלי שבור משום שקשה לשכחה. תשובה: אין לזה מקור נאמן".
3. הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות ג') – "אינו נמנע מלאכול בכלים שבורים, אעפ"י ש"א שקשה לשכחה. [ואמר לי שאין מקור מפורש בקבלה להחמיר בזה]".
4. הגר"ח זצ"ל (ימי שבת ומועד עמ' תע"ט) – "האם מש"כ שהאוכל מכלי שבור הוא קשה לשכחה, מדובר אפי' בשבר קטן בקצה הכלי, או שהכלי קצת סדוק. תשובה. לא מצאנו מקור נאמן".
5. הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ח אות ו') – "שאלה: האם מותר לאכול בכלים שבורים משום שקשים לשכחה. תשובה: י"א כן".
6. הגר"ח זצ"ל (אריה שאג עמ' תש"ד אות רצ"ו) – "שאלה: שמעתי שהאוכל או שותה מכלי שבור, קשה לשכחה ואינו סימן טוב, האם יש לזה מקור. תשובה: ע"פ קבלה יש ענין כ"כ הכף החיים".
7. הגר"ח זצ"ל (אריה שאג עמ' תש"ד אות רצ"ז) – "שאלה: כוס עם רגל ונשברה הרגל, או כוס עם ידית ונשברה הידית, האם מקרי כלי שבור שלא טוב לשתות ממנו. תשובה: כן".

ג. מראי מקומות.

1. ברכת שמואל (זכאי, הל' ברכות סי' ר"ו על סעי' ו' [עמ' רמ"א]) – "מי שמחמיר על עצמו לא לאכול ממאכל שנתון בתוך כלי שבור (משום שיש מי שאומר שאכילה ממנו גורמת לשכחה), ובטעות בירך על מאכל זה, ורק לאחר שבירך הבחין שהכלי שבור, יש לטעום מעט מהמאכל כדי שלא תהא ברכתו לבטלה".
2. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות כ"ט) – "יש חוששים שלא לאכול או לשתות בכלי שבור, אמנם החשש הוא רק בשבר הניכר לעין, והחשש הוא רק אם יש שבר בגוף הכלי אבל אם נשברה רק הידית של הכלי כגון ידית של כוס אין בזה חשש, וכן החשש הוא רק בכלי שאוכלים ושותים מתוכו אבל כלי שמיועד רק לאכסון מאכל ומשקה וכגון כד חלב או כלי שמאכסנים בו סוכר - אין חשש שלא להשתמש בו אם נשבר".

מח [הקורא בלחש.

א. מקור.

1. עירובין (סוף דף נג:) – "ברוריה אשכחתיה להווא תלמידא דהוה קא גריס בלחשיה, בטשה ביה, אמרה ליה: לא כך כתוב ערוכה בכל ושמרה, אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך משתמרת, ואם לאו אינה משתמרת. תנא: תלמיד אחד היה לרבי אליעזר שהיה שונה בלחש, לאחר שלש שנים שכח תלמודו. תנא: תלמיד אחד היה לו לרבי אליעזר שנתחייב בשריפה למקום. אמרו: הניחו לו, אדם גדול שמש. אמר ליה שמואל לרב יהודה: שינא, פתח פומיך קרי, פתח פומיך תני, כי היכי דתתקיים ביד ותוריד חיי. שנאמר כי חיים הם למצאיהם ולכל בשרו מרפא, אל תקרי למצאיהם אלא למוציאיהם בפה".
2. "וכל המשמיע קולו בשעת תלמודו, מתקיים בידו. אבל הקורא בלחש, במהרה הוא שוכח" – רמב"ם (הל' ת"ת פרק ג' הל' י"ב), טור (סי' רמ"ו סעי' כ"ב), מחבר (סי' רמ"ו סעי' כ"ב), לבוש (סי' רמ"ו סעי' כ"ב), ח"א (כלל י' סעי' ח'), גר"ז (הל' ת"ת פרק ד' סוף סעי' ט'), ערה"ש (סי' רמ"ו סעי' ל"ג).

ב. מראי מקומות – פרי חיים (סופר, סי' ט"ו).

1. הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' צ"ג) – "יש להקפיד מלעשות דברים שגורמים לשכחה... ולכן יש ללמוד בקול שזה עצה שלא ישכח הלימוד, כדאי' בגמ' ערובין. ואין צריך בקול רם אלא להוציא בשפתיו".

נ [צער.

א. מקור.

1. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו) – "הצער גורם שכחה וזמרה מועיל לזכרון (ספר ארץ החיים)".

נא [הישן עם בגדים.

א. מקור.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (דרך שיחה גליון שע"ה, פר' משפטים שנה תש"פ) – "האם זה נכון שאומרים בשם מו"ר הרב שהיושן עם בגדים שוכח לימודו, האם גם ביושן ביום האם גם ביושן במטוס, ומה המקור לזה – היושן ביום אין זו שינת קבע שהרי לא מברכין ברכת התורה, היושן במטוס אונס רחמנא פטריה ובאונס אין שכחה, ומקור הדבר שאם יושן עם בגדים הריהו עצלן, ועצלן לא חוזר על לימודו ממילא שוכח את הלימוד".

ב. מראי מקומות.

1. תלמידי חכמים ישנים כל ימות השבוע במנעליהם - ס' התרומה (סי' רמ"ג), הו"ד בב"י (או"ח סי' שי"ז), והפוסקים (שם).
2. קיצור שו"ע (סי' ע"א סעי' ה') – "יפשיט מלבושיו מעליו ולא יישן במלבושיו. כשחולץ מנעליו ופושט בגדיו, חולץ ופושט של שמאל תחלה, ולא יניח מלבושיו תחת מראשותיו, כי משכח לימודו".
3. מנהגי חת"ס (פרק א' אות ס"ח), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' קט"ו הע' ה' ד"ה ומדי, סוף עמ' שמ"ה) – "היה ישן בבגדיו, ורק מעיל העליון החליף בשלאפראקק [מעיל שינה], וגם הסיר המנעלים משום ברכת 'כל צרכי' קיא ומטפחת הצואר משום 'מלביש ערומים'".
4. שער שמעון אחד (ח"ה יו"ד סי' ה') – "ואמרו להם שלא לישון בבגדים שלהם... כי שורה עליהם רוח רעה בלילה, והם ראו כן תמהו, מה שלא נזהרים בזה אחרים שישנים בבגדים הפנימיים שלהם עם בגדי לילה, ואינם חוששים לזה. ואני הצעיר השתמטתי והתחמקתי מלתת תשובה על זה..."
5. שו"ע המקוצר (ח"א סי' נ"ב סעי' ה') – "יפשוט מלבושיו מעליו בצניעות (עיין לעיל סימן ג' סעיף א') ולא יישן במלבושיו".
6. עולת יצחק (ח"ג סי' י' אות ט"ו ד"ה ויש) – "דכתב בקיצור שלחן ערוך ... ונמשכתי אחריו בשלחן ערוך המקוצר ... ואמנם צריך לעיין מהיכן מקורו, כי לפום רהטא לא נזכר רק שלא לישן במנעליו מפני שטועם טעם מיתה, כדאיתא ביומא דף ע"ח עמוד ב'. אי נמי משום דקשה לשכחה, עיין שמירת הגוף והנפש סימן קט"ו סעיף א'. ושם הערה ה' בשם מנהגי חתם סופר, שדרכו היה לישן בבגדיו יעו"ש..."

"ואלו הדברים הקשים לשכחה: א) מי שאינו חוזר על תלמודו תמיד"

הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות א')

קשה ללימוד

- [א] קשה ללימוד.
 [ב] העובר תחת אפסר הגמל, וכ"ש גמל.
 [ג] העובר בין שני גמלים.
 [ד] האשה העוברת בין שני אנשים.
 [ה] העובר בין שתי נשים.
 א. אנשים.
 ב. ישיבה או עמידה בין ב' נשים, ולהיפך.
 ג. לעבור בין ב' נשים שיושבות, ולהיפך.
 ד. אחיזת חפץ בידו.
 ה. מה נחשב בין שתי נשים, ולהיפך.
 ו. ציורים.
 [ו] העובר מתחת ריח רע של נבילה.
 [ז] העובר תחת הגשר וכו'.
 ח. האוכל פת שלא נאפה כל צרכו.
 ט. האוכל בשר מזוהמא ליסטרוך.
 י. השותה מאמת המים העוברת בבה"ק.
 יא. המסתכל בפני המת.
 יב. הקורא כתב שעל גבי הקבר.
 יג. נאכל במצרים: אבטיח, בצל, שום, כו'.

[א] קשה ללימוד.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים **קשים ללימוד**: העובר תחת האפסר [הגמל] וכל שכן תחת גמל [עצמו], והעובר בין שני גמלים, והעובר בין שתי נשים, והאשה העוברת בין שני אנשים, והעובר מתחת ריח רע של נבילה, והעובר תחת הגשר שלא עברו תחתיו מים מ' יום, והאוכל פת שלא בשל כל צרכו, והאוכל בשר מזוהמא ליסטרוך, והשותה מאמת המים העוברת בבית הקברות, והמסתכל בפני המת; ויש אומרים: אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".

ב. החילוק בין קשה ללימוד לקשה לשכחה.

1. פשט.

(א) רש"י (הוריות דף יג: ד"ה קשים) – "קשים ללמוד. שהעושה אותן יהא קשה לשמוע".

(ב) ערה"ש (סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד]".

2. **לפעמים יש שהעתיקו הגמרא בגדר של 'קשה לשכחה'.**

(א) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה. העובר תחת אפסר הגמל, וכ"ש תחת הגמל עצמו, והעובר בין שני גמלים, והעובר בין שתי נשים, והאשה העוברת בין שני אנשים, והעובר בין ריח של נבלה, והעובר תחת גשר שלא עבר תחתיו מים ארבעים יום, והאוכל פת שלא בישל כל צרכו, והאוכל בשר מזוהמא ליסטרוך, פי' הבשר שיתחתך כשהוא מבושל הרבה וידבק לצד הקדרה, והשותה מאמת המים העוברת בבית הקברות, והמסתכל בפני המת, ויש אומ' אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".

(ב) מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ) – "ששה דברים משכחין התלמוד ... וההולך לריח נבלה".

(ג) פר"ח (ליקוט לאו"ח סי' ב') – "המסתכל בפני המת או הקורא כתב שעל גבי הקבר משכח לימודו".

(ד) תורת חיים (סנהדרין דף צ.) – "והמסתכל בפני מת קשה לשכחה משום רוח מסאבא שעליו".

(ה) א"ר (סי' רכ"ד ס"ק ח') – "כתב בליקוטים סוף מענה לשון הקורא כתב שעל גבי המצבה קשה לשכחה".

(ו) פמ"ג (סי' ב' א"א ס"ק א') – "הקורא כתב שעל גבי קבר או מסתכל בפני המת משכח לימודו, פרי חדש בליקוטי אורח חיים".

(ז) קיצור שו"ע (סי' קכ"ח סעי' י"ג) – "הקורא כתב שעל גבי המצבה אם הוא כתב בולט קשה לשכחה".

(ח) מ"ב (סי' ב' ס"ק ב') – "הקורא כתב שע"ג הקבר או המסתכל בפני המת משכח לימודו".

3. מקשים עליהם.

(א) רע"א (יו"ד סי' שע"ו על מחבר סעי' ד') – "כתב בליקוטים סוף מענה לשון הקורא כתב שע"ג מצבה קשה לשכחה כדאיתא בסוף הוריות (ושם איתא דקשה ללימוד ופירש"י יהא קשה לשמוע אבל לא דקשה לשכחה ע"ש)".

(ב) נפש חיה (סי' ב' על סעי' ג') – "ומה שהביא הפמ"ג שהקורא כתב ע"ג הקבר או המסתכל בפני המת משכח לימודו צ"ע שבהוריות שם נמנו אלו בין הדברים שקשים ללימוד ולא בין הדברים המשכחים".

(ג) כה"ח (או"ח סי' ב' ס"ק ג', עי' יו"ד סי' קט"ז ס"ק קנ"ב [לשונו מובא לקמן]) – "ומיהו מ"ש המסתכל הפני המת או הקורא כתב שע"ג הקבר משכח לימודו צ"ע דבהוריות שם איתא קשה ללימוד ופי' רש"י **קשה לשמוע** וי"ל **דהיינו נמי ע"י השכחה**".

(ד) אמרי בנימין (הוריות דף יג: עשרה) – "בקונטרס ספר זכרון ... ותימה על שבקונטרס הנ"ל מנה אלו העשרה כקשים לשכחה".

4. מראי מקומות – מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין), שלחן חי (סי' ע"ו ס"ק ו', "וצ"ע"), שמירת הגוף והנפש (מבוא סוף פרק י"ח), זכר עשה (פרק ו' הע' קל"ו).

(א) הגרח"ק זצ"ל (לבנימין אמר הוריות דף יג: עמ' קפ"ז) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... שם פירש"י 'קשים ללימוד, דהעושה אותם יהא קשה לשמוע'. יש להעיר על מש"כ מרן שליט"א בקונטרס הזכרון דהוי קשה לשכחה. (וכן העיר בס' אמרי בנימין). תשובה: הבאתי מראשונים שקשה לשכחה".

ג. מראי מקומות.

1. אורחות חיים (סוף הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... עשרה דברים קשים לתלמוד ... וצריך אדם לזוהר מכל אלו הדברים המשכחים את החכמה ואת התלמוד".

2. דבר יהושע (ח"א סי' ל"ה אות ד') – "שכ' בספ"ח סי' תתר"ח שמי שאינו עוסק בתורה א"צ לזוהר מדברים המשכחים עיי"ש **נראה דדוקא מדברים המשכחים מה שכבר למד אבל מדברים שקשים ללימוד כלומר שיבין להבא כל אדם צריך לזוהר בזה** ואינו רשאי לגרום לכך שלא יוכל ללמוד כשירצה".

(א) הנהגה או איסור - עי' לעיל.

ב] העובר תחת האפסר [הגמל] וכל שכן תחת גמל [עצמו].**א. מקור.**

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד: העובר תחת האפסר [הגמל] וכל שכן תחת גמל [עצמו]".
- (א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "עשרה דברים קשי' לתלמוד, העובר תחת אפסר של גמל וכל שכן תחת הגמל ...".
- (ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד העובר תחת אפסר הגמל ואין צריך לומר הגמל עצמו".
- (ג) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה. העובר תחת אפסר הגמל, וכ"ש תחת הגמל עצמו".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד, העובר תחת אפסר גמל, וכל שכן תחת גמל עצמו".
2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] העובר תחת אפסר הגמל וכל שכן תחת גמל עצמו".
3. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה').
4. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
5. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
6. הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ז) – "העובר תחת אפסר גמל וכ"ש תחת גמל עצמו. הוריות י"ג ב' ופי' אפסר חבל שהגמל קשור בו בראשו עי' מ"ב סי' ש"ה סקט"ו, ואפשר דוקא עובר ולא עומד תחתיו עי' תוספתא רפ"ט דאהלות וירושלמי נזיר פ"ז ה"ג ועי' מ"ב סי' ק"ב סק"ח ואולי ה"ה בהא דאות י"ז י"ח י"ט וצ"ע".
7. שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ה סעי' א').
8. זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"א).

ג] העובר בין שני גמלים.**א. מקור.**

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והעובר בין שני גמלים".
- (א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "עשרה דברים קשי' לתלמוד ... והעובר בין שני גמלים".
- (ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והעובר בין שני גמלים".
- (ג) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והעובר בין שני גמלים".
- מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ו' דברים משכחי' את החכמה ... והעובר תחת אפסר של גמל, כל שכן תחת הגמל עצמו".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והעובר בין שני גמלים".
2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והעובר בין שני גמלים".
3. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "לא יעבור בין שני גמלים או בין שתי נשים או בין שני כלבים".
4. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה').
5. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
6. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').
7. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
8. הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ז) – "העובר בין שני גמלים. הוריות י"ג ב' והא דלא חשיב לי' בפסחים קי"א א' בהדי הני דאין מתמצעין משום דהני ממצעין, ועוד דלא חשיב אלא מידי דסכנה ולא דשכחה, אכן בחופת אלי' רבה שער ג' סי' קי"א חשיב ג"כ גמל דאין ממצעין ואין מתמצעין (אך כ' שם פי' משונה ע"ש)".
9. זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"א).

ד] האשה העוברת בין שני אנשים.**א. מקור.**

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והאשה העוברת בין שני אנשים".
- (א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "עשרה דברים קשי' לתלמוד ... והעובר בין שתי נשים".
- (ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... ואשה העוברת בין ב' אנשים".
- (ג) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והעובר בין שתי נשים".
- מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ו' דברים משכחי' את החכמה. העובר בין שתי נשים, ואשה עוברת בין שני אנשים".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... ואשה שעוברת בין שני אנשים".

2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... ואשה העוברת בין שני אנשים".
3. תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה').
4. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').
5. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
6. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ט).
7. נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' א').
8. הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' י').
9. זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ג).
10. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ז).

ג. הגדר.

1. עי' לקמן.

ד. מראי מקומות.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (לכנימין אמר הוריות דף יג: [עמ' קפ"ז], ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ד סעי' א') – "שאלה: האם מה שאיתא בגמ' (והובא בס' הזכרון) שגם אשה לא תהיה בין שני אנשים הוא מצד האשה או מצד הגברים ור"ל שמזיק לגברים. תשובה: יכול להזיק לשניהם".

ה. העובר בין שתי נשים.

דור המלקטים – קונ' אין בין (כהן), קונ' בחוקותי תלכו (אבוהצירא), בכל דרכיך דעהו (רבינוביץ), גם אני אודך (על האיסור לעבור בין שתי נשים), זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ב – סעי' קצ"ד), משנת יוסף (גם אני אודך סי' ס"ו, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג'), עין במשפט (פרק ה' הל' א'), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א).

א. פסחים (דף קיא.) – "תנו רבנן: שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין, ואלו הן: הכלב והדקל, והאשה. ויש אומרים: אף החזיר, ויש אומרים: אף הנחש. ואי ממצעין מאי תקנתיה. אמר רב פפא: נפתח באל ונפסקי באל. אי נמי: נפתח בלא ונפסקי בלא. הני בי תרי דמצעא להו אשה נדה, אם תחלת נדתה היא, הורגת אחד מהן, אם סוף נדתה היא, מריבה עושה ביניהן. מאי תקנתיה. נפתח באל ונפסקי באל. הני תרי נשי דיתבן בפרשת דרכים, חדא בהאי גיסא דשבילא וחדא באידך גיסא, ומכוונן אפייהו להדדי, ודאי בכשפים עסיקין. מאי תקנתיה. אי איכא דירכא אחרינא, ליזיל בה, ואי ליכא דירכא אחרינא, אי איכא איניש אחרינא בהדיה, נינקטו לידייהו בהדי הדדי וניחלפו, ואי ליכא איניש אחרינא, נימא הכי: אגרת אזלת אסיא בלוסיא מתקטלא בחיק קבל".

1. רש"י (שם) – "נפתח באל ונסיים באל. אל מוציאם ממצרים (במדבר כג) כי לא נחש ביעקב וגו' עד מה פעל אל".
- רש"י (שם) – "נפתח בלא ונסיים בלא. לא איש אל עד לא יקימנו (במדבר כג)".
2. חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו, אה"ע על סי' כ"א עמ' ע') – "הא דאיתא בגמ' [הובא לעיל] דאי ממצעא להו אשה לפתח בק-ל ולסיים בק-ל, נראה דאף דכתב המהרי"ל דאין לעשות בזמנינו הרפואות המוזכרות בגמ', היינו דוקא רפואה, אבל לומר פסוק דאינו אלא משום סגולה לית לן בה".
- חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו, אה"ע על סי' כ"א עמ' ע') – "עוד נראה דהא דאמרין דאי ממצע לפתח בק-ל וכו' היינו דוקא רק אם במקרה נקלע למצב כזה אזי תקנתיה לומר פסוקים הנ"ל, אך לילך לכתחילה למקום כזה ולומר הפסוקים אין לעשות כן, דלא מוזכר בגמ' אלא אי ממצעא".

3. ראשונים.

- א) בה"ג (מס' תמורה סי' ע"ד) – "תנו רבנן שלשה לא ממצעין ולא מתמצעין ואילו הן הכלב והדקל והאשה ויש אומרים אף חזיר ויש אומרים אף נחש. היכא דפסקיה מאי תקנתיה, אמר רב פפא נפתח באל ונפסק באל אינמי נפתח בלא ונפסק בלא".
- ב) אגודה (פסחים אות צ"ה) – "ת"ר ג' אין ממצעין ואין מתמצעין, הכלב, והדקל, והאשה, וי"מ אף חזיר ויש אומרים אף נחש, ואי מצע מאי תקנתיה אמר [רב] פפא ליפתח באל ולסיים באל".
- ג) מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער שלשה עמ' תס"ד, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' ת"ע) – "שלשה אין ממצעין ואין מתמצעין. כלב, אשה, וגמל. ר"ל אין בהם אמצעות, אלא הקצה האחד לטובה או לרעה".

ב. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והעובר בין שתי נשים, והאשה העוברת בין שני אנשים ...".

1. ראשונים.

- א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "עשרה דברים קשי' לתלמוד ... ואשה העוברת בין שני אנשים".
- ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והעובר בין שני גמלים או ב' נשים".
- ג) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והעובר בין שתי נשים".

ג. זוהר חדש (כרך ב' מגילת רות דף ל"ו-ב') – "תנן העובר בין שתי נשים אם נדות הן נכפה ולא תזוז מגופו אם לא יעשו לו מיד. [ס"א ואם יעשו] סכנת דם או הריגה מזומנת לו. ואם אינן נדות עין הרע שולט בו בגופו או בממונו. כי הא דר' נחום ברבי שמלאי זמנא חדא הוה בכרך קסרין אעבר בין שתי נשים אסתכלו ביה ואיסתכן מיד בגופיה ובממוניה מאי טעמא בגין דההוא (נ"א דהוה) רוחא בישא שראת עלון ויכיל לנזקא. מאי תקנתיה לימא הכי זיל זיל דומי דומי אעדי (נ"א אנודי) קטור דקטרא לא לך ולא לי. ולבתר

יתחיל באל ויסיים באל יתחיל באל דכתיב אל מוציאו ממצרים ויסיים באל כי לא נחש ביעקב וגו' עד מה פעל אל. ויזיל ליה ולא ישגח אבתריה".

1. ריקאנטי (שמות פרק כ"ב פסוק י"ז) – "תנן [פסחים קיא ע"א] העובר בין שתי נשים, אם נדות הן נכפה, ואם אינן נדות עין הרע שולט בו בגופו או בממונו".

ד. הלכה.

1. הביאו את הגמרא בפסחים.

(א) א"ר (סי' ג' ס"ק י') – "עוד הזהירו ג' אין ממצעין ולא מתמצעין, הכלב והדקל והאשה ויש אומרים אף החזיר. ואם אירע כן אמר רב פפא נפתח באל ונפסיק באל, אל מוציאו וכו' עד מה פעל אל. או נפתח בלא ונפסיק בלא כמו לא איש אל וכו' עד לא יקימנה".
(ב) סידור יעב"ץ (מנהגי הדרך ותפילותיה אות ט', עמ' תי"ד) – "תנו רבנן (פסחים קיא.) שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין ואלו הן הכלב והדקל והאשה (דכא סימן) ויש אומרים אף החזיר ויש אומרים אף הנחש (וקיימא לן בכל דוכתא הלכה כיש אומרים כל שכן בסכנתא דחמירא) ואי ממצעין מאי תקנתיה. אמר רב פפא ...".

1) מנחת יצחק (ח"י סי' ס"ח אות א') – "דבר פלא מהגאון היעב"ץ ז"ל (בסידורו דיני תפילת הדרך) שהעתיק הבריייתא (פסחים דקי"א ע"א), ת"ר שלשה אין ממצעין (ופרש"י, לא יעברו בין שני אנשים), ולא מתמצעין (ופרש"י, לא יעבור איש אחד ביניהם) ואלו הן הכלב והדקל והאשה, וי"א אף החזיר, וי"א אף הנחש, וכתב ע"ז היעב"ץ במוסגר 'וקיי"ל בכל דוכתא הלכה כח"א', כ"ש בסכנתא דחמירא, והעיר מעלתו דלא ידע היכן אמרו כן, ואולי כוונתו ...".

(ג) רע"א (או"ח סי' קנ"ו על ריש מג"א שם) – "ג' אין ממצעים ואין מתמצעים הכלב והדקל והאשה. וי"א אף החזיר וי"א אף הנחש. ואי ממצעי' מה תקנת' יפתח באל ויפסיק באל (אל מוציאו ממצרים עד מה פעל אל) א"נ יפתח בלא ויפסיק בלא (לא איש אל עד לא יקימנה) הני בי תרי דמצעי' להו אשה נדה אם תחלת נדה היא הורגת א' מהן. ואם סוף נדה היא מריבה עושה ביניהן. מאי תקנת' יפתח באל ויפסיק באל. פסחים קיא ע"א".

(ד) גרי"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ט') – "לא יעבור איש בין שתי נשים ולא אשה בין שני אנשים מפני שרוח רעה שורה וכן הכלב בין שני בני אדם או אדם אחד בין שני כלבים וכן הדקל של תמרים ויש אומרים אף החזיר ויש אומרים אף הנחש".

(ה) קיצור שו"ע (סי' ג' סעי' ח') – "יש ליזהר שלא ילך איש בין שתי נשים, ולא בין שני כלבים או שני חזירים, וכן לא יניחו האנשים שתלך ביניהם אשה או כלב או חזיר".

(ו) שמירת הנפש (אות ה' ס"ק ע"ד).

(ז) תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה') – "וכן הנלב בין ב' בני אדם או אדם אחד בין ב' כלבים, וכן לא ילך אדם בין ב' דקלים ולא דקל ביניהם ויש אומרים אף החזיר ויש אומרים אף הנחש כמבואר בפסחים קיא"א וכן פסק להלכה אדמו"ר בש"ע אך שם כתב שהדקל הוא של תמרים ובא לאפוקי אילנות משאר פירות דמותר וכן בכל מקום שנאמר דקל לאפוקי שאר אילנות ע"ש".

(ח) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א', דפו"ח עמ' תס"ח) – "ויזהר ג"כ מדברים הקשים ללימוד, דאיתא בגמרא (הוריות) שם היינו העובר בין ב' גמלים ובין ב' נשים. ועיין בפסחים דף קי"א ע"א אין ממצעין ולא מתמצעין בין ב' נשים, ואי ממצעין נפתח באל ונפסיק באל".

(ט) שלמת חיים (סי' תתס"ד, סי' תתס"ה, א"נ עניינים שונים סי' פ"ז, סי' פ"ח) – "פשיטא דאינה נדחה מהלכה ... פשיטא מי שאינו חושש לדברי חז"ל שידוע שהזהירו מזה ואינו חושש עליו שרי למיקרייא עבריינא ואפשר עוד יותר מזה, אלא דכבר אפשר בזה תיקון במקום שא"א, ואם עושה התיקון הזה גם במקו' דאפשר יש מקו' לדונו לזכות".

(י) עי' עצה העולה (ערך סכנה אות כ"ז).

(יא) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו, אה"ע על סי' כ"א עמ' ס"ט).

(יב) הגרי"ח (זצ"ל [ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ח, אות י"ט).

(יג) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ד', גם אני אודך סי' ס"ו אות ד', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ד') – "כתב השלמת חיים (בסי' תתסד) דהגם שלא הובאה הלכה זו בפוסקים הראשונים, מ"מ הלכה היא. - והובא בסידור הריעב"ץ (בדיני תפלת הדרך), ובשו"ע הרב (שמירת הגוף ט), וברע"ק איגר (לשו"ע או"ח קנו, א). וכתב בשו"ת התעוררות תשובה (בהוצאה החדשה, ח"ד סי' קל) שמי שעובר על זה, וכמו"כ על שאר הדברים הקשים לשכחה, עובר על לאו דהשמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח וגו', וכ"כ בשו"ת להורות נתן (ח"א סי' נט, יד). כיון שעושה מעשה המשכח תלמודו. והמשיך השלמת חיים (סי' תתסה) ... ומשמע מדבריו שדנים אותו לזכות שאינו עברייך, אם עשה התיקון. אבל העובר בלי תיקון הוא עברייך. - וגם מפורש בגמ' דלכתחילה ילך בדרך אחרת, רק באי אפשר יעשה התיקון".

(יד) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' א').

2. הביאו את הגמרא בהוריות, קשה ללימוד.

(א) של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והעובר בין שתי נשים, ואשה שעוברת בין שני אנשים".

(ב) יוסף אומץ (עמ' רע"ג).

(ג) ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והעובר בין שתי נשים".

(ד) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "לא יעבור בין שני גמלים או בין שתי נשים או בין שני כלבים".

(ה) תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה').

(ו) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').

(ז) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).

(ח) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו, אה"ע על סי' כ"א עמ' ס"ט).

(ט) הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ח, אות י"ט).

(י) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' א').

(יא) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' א').

(יב) פסקי תשובות (סי' ק"ע סעי' י"ח).

(יג) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ב).

(יד) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ז).

ה. מראי מקומות.

1. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה') – "ולדעתי נראה מי שאינו יודע בזה ואינו מתכוין כלל בזה אזי שומר פתאים ה' ובפרט שעתה בעו"ה ובעירות גדולות שאי אפשר ליהרר בזה כלל בדרך הליכתו".
2. הגר"א לאפ"ן זצ"ל (לב אליהו ח"א מעשים והנהגות רשימה ג') – "היה מדקדק מאד שלא לעבור בין שתי נשים, אפילו כשהלך ברחוב, ולפעמים שהיו נערות משחקות שם – היה מראה להן במקלו שיזוזו לצד אחד".
3. חזו"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ט) – "ושמעתי על מרן החזו"א זצ"ל שהקפיד הרבה שלא לעבור בין ב' נשים וכן להפך".
- חזו"א (סוף ס' טעמא דקרא אות כ"ט, מעשה איש ח"א ריש עמ' קס"ז), הו"ד ברבבות אפרים (ח"ד סי' מ"ד אות מ', לשונו מובא לקמן) – "הקפיד מאוד שלא יעברו ב' נשים ושאשה לא תעבור בין ב' אנשים, ולאחת שאמרה שקשה לה ליהרר בזה אמר לה וכי לתוך האש היית נכנסת".
4. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' קצ"ז אות ב') – "נזהר מאד שלא לעבור גם בין ב' ילדות קטנות כשהולך לביהמ"ד והילדות משחקות על הכביש נזהר מלעבור ביניהן והולך בצדדים".

ו. העובר בין הדקלים.

1. דמו בראשו ומתחייב בנפשו.
- (א) פסחים (דף קיא.) – "אמר ריש לקיש: ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו, ומתחייב בנפשו. אלו הן: הנפנה בין דקל לכותל, והעובר בין שני דקלים, והשותה מים שאולין, והעובר על מים שפוכין, ואפילו שפכתו אשתו בפניו".
2. להלכה, ובזמן הזה.
- (א) עי' לעיל, "סכנה: מתחייב בנפשו ודמו בראשו".

ז. נ"מ בין הגמרות.

1. אולי אם תקנתיה מועילה גם לענין שכחה – עי' לקמן.
2. מיצוע בתוך בית – עי' לקמן.
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א הע' ב' ד"ה והלום).

ח. האם תקנתיה מועילה לענין שכחה.

1. מהני.
- (א) שלמת חיים (סי' תתנ"א, סי' תתנ"ד, דפו"ח עניינים שונים סי' ע"ד, סי' ע"ז) – "פשוט שהתקנה מועיל גם לשכחה".
- (ב) הו"ד בנטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז הע' י"א).
- (ג) דברי בנייה (ח"ה סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "מאחר והעובר בין הנשים גם יש בזו סכנה וגם יש בזה שכחת התורה וכמבואר לעיל לכן באופן שצריך לעבור יש לומר את הפסוקים המתחילים באל ומסתיימים באל".
2. לא מהני.
- (א) מהרש"א (הוריות דף יג: ד"ה והעובר) – "והעובר בין ב' נשים כו'. בפרק ע"פ חשיב אחריני דקאמר שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין ואלו הן הכלב והדקל והאשה כו' היינו לגבי סכנה ואיכא תקנתא בהנהו דנפתח באל ונסיים באל אבל הכא חשיב לקשים לתלמוד ולא אשכח תקנתא בהו וק"ל".
- (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ט).
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א הע' ב'), בית מתתיהו (ח"ה סי' כ"ה אות ז', גם אני אודך ח"ו סי' י"ח אות ז' [עמ' רכ"ד]).

ט. מראי מקומות.

1. תורה תמימה (במדבר פרק כ"ג אות ט') – "בפסוק לא איש אל ויכזב עד ולא יקימנה, וטעם הענין משום דכל הני דאין ממצעין ומתמצעין הוא משום כישוף, ופסוקים אלו מורים שאין נחוש בישראל. - ועיין בהוריות י"ג ב' דחשיב שם בין הדברים המשכחים את הלמוד גם הא העובר בין שתי נשים או אשה העוברת בין שני אנשים, ולפי מש"כ י"ל בטעם הדבר ע"פ מש"כ חכמי האמת דהעוסק בכשפים ונחושים לבו מתטמטם לת"ת, ומכיון שהעברה כזו גורמת לכשפים כמש"כ, לכן ממילא גורמת גם לשכחת הלמוד".
2. הגר"ח"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות י"א, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ב') – "שאלה: בגמרא פסחים (דף קי"א ע"א) איתא, שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין ואלו הן הכלב והדקל והאשה וכו', ע"כ. מה הדין לעבור בין אשה לדקל האם מותר. תשובה: מותר".

הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ט, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י"ז) – "שאלה: בגמרא הוריות (דף י"ג ע"ב) איתא, עשרה דברים קשים ללימוד וכו' והעובר בין שני גמלים והעובר בין שתי נשים והאשה העוברת בין שתי אנשים. ע"כ. מה הדין בגמל העובר בין שני אנשים. תשובה: לא נזכר".

3. חשוקי חמד (הקדמה למס' מגילה) – "ורבינו הגר"א אמר אילו הוינא התם, אמינא אנא ג"כ טעמא, כי חז"ל אמרו בפסחים (דף קיא ע"א) הני בי תרי דמצעא להו אשה נדה, אם תחילת נידתה היא, הורגת אחד מהם, ואם סוף נידתה היא, מריבה עושה ביניהם, והנה מצאנו בתענית (דף כט) וגמרי דכי גזרה גזירתא ומית חד מיניה, מבטלי לגזירתא. והנה על אסתר אמרו חז"ל במגילה דף טו ע"א ותתחלחל המלכה, רב אמר שפירסה נידה. ולכן עלה בדעתה להזמין את המן שיהיה בכיתו של אחשורוש, והיא תעבור בין שניהם, וממה נפשך אם בתחילת נידתה היא תהרוג אחד מהם, ותבטל הגזירה, ואם בסוף נידתה, תעשה מריבה ביניהם, ותבטל ג"כ הגזירה. הנה לדברי הגר"א אסתר המלכה לקחה את הקללה, והפכתו לברכה, וזהו אחד מהדברים של 'נהפוך הוא' שהצדיקים הופכים את הקללות לברכה, קללה זו של נדות, נהפכה על ידי עם ישראל להצלחה, גם בארצות פזוריהם, כמו שכתוב באיכה (א יז) 'היתה ירושלים לנדה ביניהם', והסביר המשך חכמה, על דרך דאמרינן במסכת פסחים (דף קיא ע"א) נדה ההולכת בין שני אנשים או הורגת אחת, או עושה מריבה ביניהם. וזהו הצלה לישראל בארצות פזוריהם, עכ"ל. נמצא שהקללה של היתה ירושלים לנדה ביניהם הופכת לברכה ולהצלחה לעם ישראל בארצות פזוריהם".

אנשים.

י. ילדים: קטן, קטנה.

1. מיקל.

(א) שמן ששון (סי' י"ט) – "והנה האשה משמע גדולה ולא קטנה ... אבל כדאיתא בש"ס אשה לא לענין אישות או ביאה בודאי משמע גדולה ולא קטנה".

(ב) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו ד"ה הא, אה"ע על סי' כ"א עמ' ס"ט ד"ה הא) – "אם הם קטנים אין קפידא בזה".
(ג) שבט הקהתי (ח"ב סי' שכ"ה אות א') – "ראיתי דיש נזהרין בזה דמקפידין גם על בנות הקטנות שלא יעברו בין אנשים, אבל לכ' נראה כיון דלא מובן טעם של חז"ל עפ"י נגלה נראה דמותר דאין לך בו אלא חידושו וכיון דנקטו נשים הוי נשים דוקא".
(ד) עי' משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ז', אות ט"ו ס"ק ו', גם אני אודך סי' ס"ו אות ז', אות ט"ו ס"ק ו', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ט"ו ס"ק ו') – "הקפידא היא בין אשה נשואה ובין בתולה, י"א רק בזמן ראייתן ממש, אבל בזה"ק מפורש שבכל אופן אסור אפי' אינן נדות, בקטנה אפשר שאין להקפיד, וכן בילד קטן".

(ה) נטעי גבריא (יחוד פרק נ"ז סעי' י') – "אשה בין שתי קטנים בין שתי קטנות מותר".
(ו) דברי בניהו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "לעבור בין בנות קטנות יש להקל ולעבור ביניהם וכ"ש בבית חולים שצריך לעבור בין עריסות של בנות וכמבואר לעיל בדברנו הטעם שככה"ג אין לחוש לכישוף וכמבואר במנורת המאור. והתורת תמימה. ובספר שיח השדה".

2. בקטנה מבת ג' שנים, בקטן מבן ט' שנים.

(א) הגריש"א זצ"ל (בית הלל חמ"ב עמ' ל"ו אות ו', הערות במסכת פסחים דף קיא. ד"ה שאלו [לשונו מובא לקמן], אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"ג, יו"ד פרק ז' אות כ"א, שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' י"א, ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ד הע' ב', עמ' שצ"ב אות י') – "אין לעבור בין שתי נשים שהן מגיל שלש ומעלה, וכן אשה לא תעבור בין שני גברים שהם מגיל תשע ומעלה".
עי' הגריש"א זצ"ל (הליכות האי"ש ריש עמ' שכ"א, מפי האיש עמ' רמ"ג) – "ולעבור" אסור גם בין אחיותיו, ואין נפק"מ באיזה גין הן. והנין בכל זה, שזה פוגם ברוחניות".

(ב) עי' הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ט) – "ואפשר דבקטנה אין להקפיד עי' יבמות ס"א ב' יכול קטנה ת"ל אשה כו' אלמא דקטנה לאו בכלל אשה".

עי' הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' י') – "והאם זה נוהג גם בפחות/ה מגיל בר/בת מצוה ושמא בבת מגיל שלש ובבן מגיל ט'. תשובה: הדברים הנ"ל אין מבוררין וי"ש יזהר".

עי' הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' י"א) – "מין הגרי"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] השיב לי שהאיסור לעבור בין ב' נשים הוא רק בילדה מגיל שלש ובילד מגיל ט', האם לפי"ז ילד פחות מג' עושה הפסק, שיהא מותר לעבור בין ב' נשים אם הנ"ל באמצע. תשובה: מסתבר זה הפסק".

עי' הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ד סעי' ג') – "שאלה: שאלתי בהא דאין לעבור בין שתי נשים אם זה נוהג גם בקטנה והשיב לי הרב שליט"א שדברים אלו אינם מבוררין ויש להחמיר. ובס' זכרון כתב הרב 'ואפשר דבקטנה אין קפידא וראיה מיבמות וכו'". האם חזר הרב ואוסר גם בקטנה. תשובה: כתבתי אפשר".

עי' הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות י"ז) – "נזהר שלא לעבור בין ב' נשים ואפילו תינוקות".

3. בנשים שהגיע זמנם לראות, ובזמן ראי' ממש.

(א) שלמת חיים (סי' תתנ"ה, סי' תתנ"ז, דפו"ח עניינים שונים סי' ע"ח, סי' פ') – "כנראה דהקפידא בנשים שהגיעו זמנם לראו' ממה שסמוך לי' שם בש"ס ... נראה דזה דוקא בזמן ראי' ממש כנאמר בש"ס אבל מה שלא טבלה לא איכפת בזה ושפיר דמי ללימוד זכות דתלינן ברובא".

4. בתולות אינם בכלל.

(א) הגרש"ז מקלם זצ"ל (לב אליהו ח"א מעשים והנהגות רשימה ג' בהגה"ה) – "ואני הדל לא אמנע מלהביא כאן מה שמעתי מפיו הקדוש מעשה שהיה אצל הגרש"ז וצוק"ל מקעלעם, שעבר בין שתי נערות - ואמר לחתנו הגה"צ ר' הירש ז"ל, כי כל עניינים הסגוליים שמצינו בחז"ל (כלומר: שלא ידענו טעם נגלה) צריך לידקדק בהם רק כמו שכתוב בלשון חז"ל ולא יותר, ובהרי כתוב שלא לעבור בין ב' נשים, ובתולות לגבי דבר זה אינם בכלל נשים".

1) מראי מקומות – בירור הלכה (ח"ג עמ' שט"ו).

5. מחמיר.

א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ט) – "אין ללכת עם שני בנותיו הקטנות ולתת להם יד דאין ללכת בין שתי נשים אף בנותיו הקטנות".

ב) פסקי בושם (פרק מ"ז סעי' ה') – "ואפילו בבנות קטנות ב".

6. מראי מקומות – קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' קצ"ז אות ב', לשונו מובא לעיל), רבבות אפרים (ח"ג סי' תקס"ה), ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב אות ב', ד"ה בנוגע), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' ח'), הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' י"ב), פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' פ'), בית מתתיהו (ח"ה סי' כ"ה אות ה', גם אני אודך ח"ו סי' י"ח אות ה' [עמ' רכ"א]).

א) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ה) – "יש מי שאומר שאין חשש לעבור בין שתי נערות שעדיין לא נישאו, ויש חולקים. ובקטנות פחות מגיל י"ב יש להקל יותר".

יא. בני ביתו.

1. נכלל.

א) הגר"ש זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיא. ד"ה שאלו, הליכות האי"ש ריש עמ' שכ"א [לשונו מובא לעיל], מפי האיש עמ' רמ"ג) – "אמנם לעבור אף בבני ביתו, ואף בקטנות יש קפידא".

ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ח', אות כ"ז [לשונו מובא לקמן], בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "הדין שאסור לעבור בין ב' נשים זה גם לעבור בין בני ביתו כגון אמו אשתו ובנותיו".

ג) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו ד"ה הא, אה"ע על סי' כ"א עמ' ס"ט ד"ה הא) – "נראה דה"ה דבני ביתו נמי בכלל זה. וכן יש להמנע מלעבור בין ב' בנותיו הגדולות, או האם בין ב' בניה הגדולים".

ד) הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ט"ז, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ד', תשובות הגר"ח פסחים אות ס"ו [דפו"ח אות תרע"א]) – "שאלה: בגמרא הוריות (דף י"ג ע"ב) איתא, עשרה דברים קשים ללימוד וכו' והעובר בין שתי נשים והאשה העוברת בין שתי אנשים וכו', ע"כ. ויש בזה גם משום סכנה יעויין בפסחים (קי"א ע"א). ורציתי לשאול האם בין הקרובותיו כגון אמו ואשתו או אחותו ובתו יש ליזהר, או לא. תשובה: יש ליזהר".

ה) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק א', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק א', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק א') – "אין נפק"מ מי הנשים שעובר ביניהן, ואפילו בקרובותיו כמו אמו ואחותו יש להקפיד, ואפילו אשתו".

ו) עי' נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ח', הע' י') – "יש לעיין אם מותר לעבור בין בני ביתו אמו ובנותיו אחותו וכדומה [בית ברוך על חיי"א במילואים כלל א' סקל"ט, ומסתבר דאסור כיון דהך דינא ל"ש אלא בשוק ואין נפ"מ בזה]".

2. מיקל.

א) עי' דברי בניהו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "מנהג העולם לא להקפיד מלעבור בין קרובותיו כגון אמו ואחותו או אשתו ובתו ויש להם על מה לסמוך וכמבואר לעיל בדברינו".

3. מראי מקומות – ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב אות א', ובנוגע שאלה ראשונה), בית מתתיהו (ח"ה סי' כ"ה אות ו', גם אני אודך ח"ו סי' י"ח אות ו' [עמ' רכ"ב]).

א) בית ברוך (מילואים לכלל א' ד"ה ויש) – "לא נתברר האיך הדין בבני ביתו".

ב) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' י') – "ויש להסתפק מה הדין לעבור בין בני ביתו כגון אמו ואשתו ואחותו וכדומה".

ג) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ו) – "העובר בין שתי בנותיו או בין אשתו ובתו וכו', יש לו על מה לסמוך, וטוב להזהר בזה".

יב. אשתו.

1. מחמיר.

א) חזו"א (שמירת הגוף והנפש סי' קי"א הג"ה מהגר"ח ק"ק זצ"ל על סעי' י') – "מרח"ח חזו"א זצ"ל אמר שגם אשתו בכלל מה שאחזו"ל שלא יעבור בין שתי נשים".

ב) ברכת ראובן שלמה (גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' א') – "וגם אשתו בכלל זה דלא שייך כאן אשתו כגופו, דזה שייך רק לענין הרהור כדאיתא בברכות דף כ"ד א', או לענין עדות או זילות משפחה ולא לענין מדת הגבורה".

ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ח' [לשונו מובא לעיל], אות כ"ז) – "הא דאין לעבור בין ב' נשים זה אף בין אחותו ובנותיו או בין אשתו ובתו".

ד) הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' ז', גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ט"ז [לשונו מובא לעיל], אות כ', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ד' [לשונו מובא לעיל], אות ח', תשובות הגר"ח פסחים אות ס"ה [דפו"ח אות תרע"א]) – "אין נ"מ בין אשתו לאחרת".

הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ד סעי' ב') – "שאלה: אם רואה בעל ואשתו הולכין יחד האם חייב לעבור ליד הבעל ולא ליד האשה כדי שהאשה לא תהיה בין שני אנשים. תשובה: נכון".

הגר"ח זצ"ל (שערי שיח עמ' מ"ז תשובה מ"ג) – "שאלה: (שם) כשמהלך עם אשתו ברחובה של עיר, האם ג"כ יש ליזהר שלא תעבור אשה מצדו השני. תשובה: בודאי".

ה) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק א', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק א', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק א') – "אין נפק"מ מי הנשים שעובר ביניהן, ואפילו בקרובותיו כמו אמו ואחותו יש להקפיד, ואפילו אשתו".

2. מיקל.

א) עי' דברי בניהו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "לשונו מובא לעיל".

- (ב) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ד', הע' ו') – "כשהולך עם אשתו ברחוב, אין קפידא בזה [שו"ת שלמת חיים ח"ב סי' ל"ה]".
 (1) ל"מ השלמת חיים [ח"ב סי' ל"ה. ובדפו"ח הוא סי' תת"נ, ולא כתב כך].
 3. מראי מקומות – פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' פ'), זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ו).
 (א) רבבות אפרים (ח"ג סי' תקכ"ה ד"ה ויש) – "ויש לדון באלו שיש להם ב' נשים כגון התימנים ועוד, אם דין זה שייך ג"כ שלא יעבור בין שתי נשים".
רבבות אפרים (ח"ח סי' רצ"א אות ב') – "איש ההולך בשוק עם אשתו האם יש לו בעיה לעבור באופן שיש אשה מצד השני כלומר הא דאמרו חז"ל שלא יעבור בין שני נשים שגורם לשכחה האם הוא גם באשתו ואשה אחרת. תשובה: מסתברא דלא כי רק מה שמבואר בין ב' נשים ומשמע באשתו לא אבל טוב לדקדק בזה ולהקפיד".
 (ב) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' י') – "ויש להסתפק מה הדין לעבור בין בני ביתו כגון אמו ואשתו ואחותו וכדומה".
 (ג) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ו) – "העובר בין שתי בנותיו או בין אשתו ובתו וכיו"ב, יש לו על מה לסמוך, וטוב להזהר בזה".

יג. אשה מעוברת.

1. אור לציון (עין במשפט פרק ה' הע' רי"ג) – "יש לדון כשאותה אשה היא בהריון והוכר עוברת שהוא זכר [על פי רוב, וראה בשו"ת שבט הלוי ח"ו סימן קעה], והיא עומדת מצד אחד, ומהצד השני עומדת עוד אשה אם יש להקל לעבור בניהם, שלכאורה יש לומר תרתי, חדא, שכן הזכר מעובר בה והרי היא כזכר, ועוד, שהדבר דומה לשני גברים העוברים בין שתי נשים דשרי וכמו שהתבאר לעיל. אלא שיש להסתפק מצד קטנותו של העובר, ועצם ההעדרות ממנו חזקת בר קיימא, שכבר נתבאר לעיל שצריך שיהיה בגיל שלוש שנים. ושוב שמעתי מעשה שכן הורה הגר"ן אבא שאול זצ"ל לאיש אחד שמותר לו לעבור בין שתי נשים כשאחת מהן מעוברת".

יד. אנדרוגינוס.

1. הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אה"ע הע' פ') – "במקרה שאיש צריך לעבור בין אשה ואנדרוגינוס, ומה הדין אם שניהם אנדרוגינוס. והשיב שמספק כדאי להחמיר".

טו. נכרית.

1. מחמיר.

- (א) עי' מהרש"ם (ח"ד סי' קמ"ח) – "ומ"ש בדין לעבור בין ב' נשים אם גם נכרית בכלל לא אדע להכריע והנכון לומר פסוק הפותח בלא ומסיים בלא לצאת מהחשש".
 (ב) הו"ד בפסקי תשובה (סי' ר"ו).
 (ג) אוצר יד חיים (אות תת"ל"ד) – "לענין לעבור בין שתי נשים נכריות אם הוה סכנה מקורו מזוהר חדש רות דף פ"א ע"ב ברבי נחום ורבי שמלאי שעבר בין שתי נשים נכריות ואיסכן בגופי' ובממוני' וזה ה"י בכרך קיסרין והוא עיר של עכו"ם כדאיתא במגילה דף ו' ע"ב א"כ הרי להדיא שאין חילוק בין נשי ישראל ובין נשי עכו"ם".
 (ד) ילקוט אברהם (יו"ד סי' קט"ז אות מ') – "מהרש"ם ... ולדעתי הצעירה נראה להכריע שאלה זו דכ"ש הוא דאין ממצעין ואין מתמצעין בין ב' נכריות או אפי' בין ישראלית לנכריות שהרי הרמ"א ס"ס קצ"ח בש"ע יו"ד כתב שלא יפגע בה דבר טמא או עכו"ם ומפרש הש"ך שם ס"ק ס"א כגון כלב או חזיר או עכו"ם ע"ש ובגמ' פסחים הנ"ל ת"ר שלושה אין ממצעין ואין מתמצעין הכלב והדקל והאשה ויש אומרים אף החזיר ע"ש ואם במקום פגיעה הנ"ל השוו חז"ל עכו"ם לחזיר וכלב מכ"ש בדין מתמצעין דגמ' הנ"ל דהשוו אשה להיתכן דלא ישווה נכריות לחזיר וכלב ודו"ק ומכ"ש בין כלב או חזיר לנכריות או בין כלב לחזיר והבן ולפי"ז אין נפ"מ בין נכריות לחזיר ומכ"ש בין נכריות לכלב או לדקל ודו"ק היטב, ולפי הנ"ל י"ל עוד כי גם עכו"ם זכר בין בינו לכלב או לחזיר או לדקל בין בינו לחזיר או לדקל בין כי מ"ש הש"ך בשם הש"ד ס"ס קצ"ח הנ"ל במ"ש עכו"ם אינו נשמע מזה דכוונתו עכו"ם נקבה ובפשיטות כוונתו עכו"ם בין זכר ובין נקבה ומטעם זה נ"ל מה שלא ארז"ל בגמ' פסחים הנ"ל ולא מזכירין בדין ממצעין גבי נכריות משום דגם זכר בכלל ולא דוקא כנשים שלהם ודו"ק".
 (ה) עי' בית ברוך (מילואים לכלל א' ד"ה מה דמבואר).
 (ו) ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב אות ה', ד"ה ובנוגע שאלה החמישית) – "ובד' המהרש"ם ... צריך עיון דהלא מבואר המהרש"א (בהוריות שם) דזה מהני רק לענין סכנה לא לענין שכחה ...".
 (ז) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ה') – "גם בשתי נשים נכריות, יש להחמיר".
 (ח) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' ט') – "ויש להחמיר".
 (ט) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ט"ו ס"ק י"א, גם אני אודך סי' ס"ו אות ט"ו ס"ק י"א, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ט"ו ס"ק י"א) – "בין שתי נשים נכריות יש להחמיר לא לעבור".
 (י) אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק ל"ח) – "ויש להחמיר".
 (יא) הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' י"ד) – "ויש להחמיר בזה".
 (יב) זכר עשה (פרק ח' סעי' ק"צ) – "האיסור לעבור בין שתי נשים, שייך גם בין שתי נשים נכריות".
 (יג) דברי בניהו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "ה"ה לעובר בין ב' נשים נכריות ג"כ איכא חשש סכנה וגם שיוכל להנזק בממונו וכמבואר בזהר חדש (דף פא ע"ב). ולכן ג"כ אם הוצרך לעבור ביניהם יש לו לאחוז איזה דבר בידו או לומר את הפסוקים המתחלים באל ומסתיימים באל".
 (יד) עין במשפט (פרק ה' הל' א' אות ב').
 2. מראי מקומות – וישב משה (ח"א סי' ע"ג אות ב'), שבט הקהתי (ח"ב סוף סי' שכ"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א הע' ב').

(א) הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ג, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י"א) – "שאלה: בספר ילקוט אברהם (חלק יור"ד אות א') כתב לחדש שלא לעבור בין שני נכרים זכרים. יעו"ש. מה סובר כת"ר שליט"א בזה. תשובה: לא שמענו".

(ב) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"א, גם אני אודך סי' ס"ו אות י"א, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"א) – "ויש לפשוט מדברי הגר"א אלו מה ששאל בשלמ"ח (סו"ס תתסד) אם אשה צריכה להזהר לא לעבור בין שני אנשים (גויים), ושלא להניח לגוי לעבור בין ב' נשים ישראליות. – שהרי רצתה אסתר להזיקם במה שתעבור בין ב' גויים. – ובשו"ת מהרש"ם (ח"ד סי' קמח) נשאל על זה, והשיב שאין בידו להכריע, אבל נכון לומר פסוק הפותח בלא ומסיים בלא לצאת מחשש עכ"ל. ולכאורה מהזו"ח (הנ"ל בתחילת דברינו) משמע שר' נחום עבר בעיר קיסרין בין ב' נשים 'ואסתכלו ביה', היינו בכישוף או בכונה להזיקו, וא"כ בודאי גויות היו, גם סתם נשים בכרך קיסרין הן גויות, ומשמע שגם בין ב' גויות אין לעבור. ובקובץ 'מקבציאל' הנ"ל במאמר הרה"ג ר' דוד יואל ווייס שליט"א (בהערה ט) הביא כן גם מקובץ בית ועד לחכמים (שנה ח' סי' צא). אבל דוחה ראייה זו דבקסרין היו הרבה יהודים (כירוש' דמאי פ"ב ה"א), ובגמ' (יבמות סה:) כנישתא דקסרין, ור' אבהו היה שם דין (ירוש' סנהדר' א, א) עכתו"ד. – אכן פשוט הלשון 'ואסתכלו ביה' בכישוף או בעה"ר משמע שהיו גויות".

ישיבה או עמידה בין ב' נשים, ולהיפך – האם הוא דוקא בעובר ביניהם, או אף בעומד או יושב ביניהם.

טז. מחמיר.

1. עי' בית ברוך (ח"א עמ' ת"ב, מילואים לכלל א' ד"ה ויש) – "ויש לעיין בישיבה או בעמידה בין שתי נשים או אשה בין שני אנשים בנוסע באוטו דאפשר דכיון דעמידה וישיבה הוא רק במקרה הוי כהולכין, ולמעשה היכי דאפשר יש להחמיר".
(א) אמנם עי' בית ברוך (ח"ב עמ' שצ"ט, מכתבים) – להרבבות אפרים – "מה שכתב אודות ישיבה בין ב' אנשים דברים של טעם הם". [דכל דין זה הוא דברי קבלה וא"כ אין לנו להוסיף אלא רק מה שקבלנו].
2. רבבות אפרים (ח"ג סי' תקכ"ה) – "ועיין בבית ברוך על החיי אדם, לידידי הרה"ג ר' בנימין י. זילבר (שליט"א) [זצ"ל], בח"א עמוד ת"ב, שנסתפק איך הדין באשה בין ב' אנשים, ואני השבתי לו והדפס את זה בספרו בית ברוך ח"ב עמוד שצ"ז, דכל זה דברי קבלה וא"כ אין לנו להוסיף אלא מה שקבלנו, והשיב לי המחבר הנ"ל אודות ישיבה בין ב' אנשים דברים של טעם הם, עכ"ל. וכעת נ"ל להחמיר ... ויש לדון מה יעשה כשיש ג' מקומות ישיבה באוירון ומקומו באמצע ומימינו ומשמאלו ישבו ב' נשים ולא רוצות להחליף המקום, ועיין בזה. וזה באמת ספיקו על הבית ברוך, כי זה במקרה".
3. רבבות אפרים (ח"ד סי' מ"ד אות מ') – "ועי' בטעמא דקרא בסופו שהובא מהחזו"א באות כ"ט הקפיד מאוד שלא יעברו ב' נשים ושאלה לא תעבור בין ב' אנשים, ולאחת שאמרה שקשה לה ליהזר בזה אמר לה וכי לתוך האש היית נכנסת (והוסיף ועי' פסחים קי"א והוריות י"ג ע"ב) ולפי"ז חזרני ממה שכ' בשמי בבית ברוך ח"ב ע' שצ"ז עיי"ש".
4. הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק פ"ו אות ט') – "לא יעבור בין שתי נשים וגם לשבת ביניהם אסור כדמשמע בגמרא".
הגר"ח זצ"ל (אהל יעקב יחוד עמ' תק"מ [דפו"ח, עמ' תקמ"א] אות י"א) – "שאלה: היושב בין ב' נשים, האם יש בזה הקפידא כמו בהליכה בין ב' נשים. תשובה: כן, אבל אפשר להחזיק מקל כשיושב ביניהם".
5. עי' הגר"ח זצ"ל (נזר החיים עמ' רל"ג אות רי"א) – "האם מותר לשבת בין שתי נשים. תשובת מרן שליט"א: מלשון הגמ' (פסחים קי"א א') אין ממצעין ואין מתמצעין, משמע שגם בכה"ג יש קפידא".
6. הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תשל"ג, אהל יעקב יחוד [דפו"ח] עמ' תקמ"ז אות י"ז) – "שאלה: היושב בין ב' נשים, האם יש בזה הקפידא כמו בהליכה בין ב' נשים. תשובה: כן".
7. נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ב', הע' ד') – "גם כשיושבים כגון ברכבת וכדומה נוהג הדין [בית ברוך שעל חיי"א במילואים עמוד ת"ב]".
8. עי' ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב ד"ה וכן) – "ייל"ע מהו לעמוד בתור בין נשים (כגון בבאנ"ק ושאמ"ק שעומדין בשורה וממתין עד שייגיע תור שלו) מהו אי מותר לעמוד שם כשלפניו ולאחריו עומדת אשה, דדלמא האיסור רק לעבור, אמנם מסתבר דמה לעבור לפי שעה אסור, כש"כ לעמוד שם דאסור (גם יש בזה משום איסור לילך אחורי אשה, ובמק"א כתבנו מזה)".
9. עי' דברי בניהו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "אם אינו עובר ביניהן אלא רק עומד או יושב יש מקילים בזה, ומ"מ לענ"ד נראה דכבה"ג הוי כמיצוע ויש לו לאחוז בידו איזה דבר או לומר אם הפסוקים המתחילים באל ומסתיימים באל. וה"ה ליושב באוטובוס שיושבין נשים מב' הצדדים יש לעשות כנ"ל".

יז. מיקל.

1. הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיא. ד"ה שאלו) – "והנה הקפידא היא לעבור אבל לעמוד בשורה אין סכנה".
הגריש"א זצ"ל (הליכות הא"ש סוף עמ' ש"כ, מפי האיש סוף עמ' רמ"ב) – "כל האיסור הוא רק 'לעבור' בין שתי נשים, משא"כ 'לעמוד' אין איסור, ולא אומרים: אם לעבור אסור קל וחומר לעמוד, דאין לנו בדברים אלו אלא מה שכתוב מפורש דהיינו 'לעבור'. ומטעם זה מותר ג"כ 'לשבת' בין שתי נשים".
2. משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק ב', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק ב', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק ב') – "רק לעבור אסור, אבל לא נזכר בגמ' שלא לעמוד או לשבת בין ב' נשים. בהוריות (יג:) 'והעובר' בין ב' נשים, ובפסחים (קיא.) אין מתמצעין פירש"י ורשב"ם לא 'יעבור' איש בין ב' נשים".
3. עי' משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק ז', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק ז', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק ז') – "מי שעמד, ובאו ב' נשים ועמדו מצדדיו (שכיה בחנות), י"ל שיכול לצאת מהן, כיון שאינו עובר ביניהן, אלא יוצא מהן, ואם להשאר עומד כך באמצעו, יתכן ואין זה בכלל מיצוע".

יח. מראי מקומות – ישראל במעמד (פרק מ"ז סעי' כ"א), בית מתתיהו (ח"ה סי' כ"ה אות ב', גם אני אודך ח"ו סי' י"ח אות ב' [עמ' רט"ז]).

1. מנחת יצחק (ח"י סי' ס"ח אות ב') – "באות ט' כתב להסתפק אם הקפידה שלא לעבור בין ב' נשים הוא דוקא בעובר ביניהם, או אף בעומד או יושב ביניהם, ובהגה כתב דלכאורה מלשון הגמ' העובר משמע דוקא לעבור ביניהם, יש קפידה, ועי' בקונט' ספר זכרון (אות ט"ז) שנסתפק בזה עכ"ל. הנה לשון העובר היא בגמ' (הוריות ד"ג ע"ב), אבל בגמ' (פסחים שם קי"א ע"א) איתא בלשון אין ממצעין, אבל רש"י פי' לא יעבור, והנה אם נאמר דדוקא עובר יונח לנו, מה דאיתא בגמ' (ב"מ פ"ד ע"א) ר' יוחנן הוי אזיל ויתיב אשערי טבילה אמר כי סלקן בנות ישראל מטבילת מצוה לפגעי ב' וכו' עכ"ל, ונתקשיתי דבשלמא מה דלא חשש לעינא בישא, מוכן כיון דאתי מזרעא דיוסף, כדאיתא בש"ס שם, אבל אמאי לא חשש כי יסובבוהו ב' נשים בשעת הליכתן מהטבילה, אכן אם נאמר דעובר דוקא אסור אבל ביושב אין קפידא, הרי כבר כתבו התוס' (שם ד"ה יתיב) ליישב, מה דלא חשש למה דאיתא (בפסחים קי"א ע"א) האי מאן דפגע באיתתא בעדן שסלקה מטבילת מצוה אחזה לי' רוח זנונים, ותירצו דהיינו דוקא כשפוגע בה, אבל ר' יוחנן שהיה יושב שם בקבע אין זו פגיעה עיין שם, ולפי"ז דביושב אין קפידה משום רוח רעה, אתי' ג"כ שפיר דלא חשש מה דב' נשים יסובבו אותו משני צדדיו, דגם בזה ביושב אין קפידה כנ"ל. ולמעשה צ"ע אם יש לומר כן".

2. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ז) – "העובר תחת אפסר גמל וכ"ש תחת גמל עצמו. הוריות י"ג ב' ופי' אפסר חבל שהגמל קשור בו בראשו עי' מ"ב סי' ש"ה סקט"ו, ואפשר דוקא עובר ולא עומד תחתיו עי' תוספתא רפ"ט דאהלות וירושלמי זיר פ"ז ה"ג ועי' מ"ב סי' ק"ב סקי"ח ואולי ה"ה בהא דאות י"ז י"ח י"ט וצ"ע".

הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות י"ט, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ז') – "שאלה: אם כבר נמצא בין ב' נשים, [כגון שכאו הנשים לידן], האם יכול לצאת משם, או שעדיף שיזונו משם הנשים ואז ייצא. תשובה: יש ענין לצאת עיין פסחים קי"א א'. [בגמרא שם איתא אין 'ממצעין' ולא מתמצעין ואלו הן וכו' והאשה, ע"כ. אלמא שיש קפידא שהוא עומד באמצע בין ב' נשים. וק"ל]".

3. שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' י"א, מלואים) – "יש להסתפק אם מותר לשבת או לעמוד בין שתי נשים".

4. דף על הדף (פסחים דף קיא.) – "כתב להסתפק, אם הקפידא היא דוקא בעובר ביניהם, או אף בעומד או יושב ביניהם. ובהג"ה כתב דלכאורה מלשון הגמ' העובר משמע דוקא לעבור ביניהם יש קפידא, ועי' בקונט' ספר זכרון (אות ט"ז) שנסתפק בזה, עכ"ל. - הנה לשון העובר הוא בגמ' (הוריות דף י"ג ע"ב), אבל בגמ' (פסחים קי"א ע"א) איתא בלשון אין ממצעין, אבל רש"י פי' לא יעבור".

לעבור בין ב' נשים שיושבות, ולהיפך: בנסיעה באוטובוס, מטוס, רכב - שהנשים יושבות.

יט. מיקל.

1. הגר"ח זצ"ל (שלהי דקייטא סי' פ"ט אות כ"ב) – "יכול לעבור בין שני טורי ספסלי אוטובוס או מטוס וכדו' כשמשני צדדיו יושבות נשים".

הגר"ח זצ"ל (שלהי דקייטא סי' פ"ט אות ל"ח) – "העובר ברכב או במטוס בין ב' נשים יושבות ... שאין להזהר בזה".
2. עי' הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ז', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "מותר לעבור באוטובוס כשמב' צדדים יושבים נשים כיון דאין ברירה".

כ. מחמיר.

1. עי' זכר עשה (פרק ח' סעי' קצ"ג) – "יש מי שאומר שגם בהולך בין שתי נשים באוטובוס וכיו"ב, יש להקל כמו בדין הקודם שהותר בדרך הילוך. וטוב להחמיר בזה".

כא. דעת הגר"ח זצ"ל.

1. הגר"ח זצ"ל (שלהי דקייטא סי' פ"ט אות כ"ב) – "יכול לעבור בין שני טורי ספסלי אוטובוס או מטוס וכדו' כשמשני צדדיו יושבות נשים".

2. הגר"ח זצ"ל (שלהי דקייטא סי' פ"ט אות ל"ח) – "העובר ברכב או במטוס בין ב' נשים יושבות ... שגם ביושבות צריך להזהר".
3. ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב ד"ה עוד זאת) – "נסתפקתי אי גם לעבור בין ב' נשים שיושבים או אשה שתעבור בין ב' אנשים שיושבים הוא בכלל האיסור (ודב"ז מצוי מאוד להנוסעים על בא"ס שנשים או אנשים יושבים משני הצדדים, ולהאוכלים בהאטע"ל) דלמא דוקא כשכולם עומדים חשוב מתמצע כשעוברת ביניהם, משא"כ ביושבים והבן, והסכים לסברתי להקל הרה"ג ר' חיים קנייבסקי שליט"א, (ובאותן הבאסע"ס שיש להספסלים בית יד מסתבר דהבית יד חשוב הפסק כמו מקל וש"א דכנ"ל ואולי דצריך שיאחז בהבית יד, כהתם)".

4. ובלכתך בדרך (פרק ג' הע' ל') – "ראיתי בשו"ת ויברך דוד ח"ב סי' קכ"ב שכ' ששמע מהגר"ח זצ"ל שליט"א [זצ"ל] להקל בזה, אבל כששאלתי את פיו מה דעתו בזה, א"ל שאמר רק שי"א כן אבל באמת צריך ליהדר".

5. הגר"ח זצ"ל (שערי שיח עמ' מ"ז תשובה מ"א) – "שאלה: (יג, ב) האם האיסור לעבור בין שתי נשים שייכא גם כאשר הן יושבות, [כי מסתימת הגמ' לא מוכח להדיא דהולכות הן]. תשובה: כן".

כב. מראי מקומות – ובלכתך בדרך (פרק ג' סעי' ג'), ישראל במעמד (פרק מ"ז סעי' כ').

1. הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות כ"א, ח"ב שאלת רב עמ' שצ"ב אות י"א) – "ונשאל רבינו, אם הדין הנ"ל שאסור לעבור בין שתי נשים הוא גם בין שתי נשים יושבות, וכגון במטוס. והשיב, דהאיסור הוא גם ביושבות, אבל במטוס שאי אפשר ליהדר, הרי אין זה דין והלכה, אלא רק ענין, ובמקום שאי אפשר מה יעשה".

הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' הע' ל"א) – "ובכתבי תלמידים א' כתוב: מותר לעבור בין שתי נשים היושבות משני צידי המעבר באוטובוס".

2. הגר"י זילברשטיין שליט"א (כנפי רוח, בתוך ס' אבני חן ח"ב פרק נ"ט) – "וצ"ע".

אחיזת חפץ בידו.

כג. במקום הצורך יש להקל.

1. פסקי תשובה (סי' ר"ו בהג"ה) – "יעי' בספר זכרון טוב (מכתב כ"ח) מהגה"ק מקאוולע זצ"ל דאי נקט מידי בידיה כגון מקל וכדומה לית לן בה **דחשיב חציצה**, ואי לא לנקוט בידיה אפי' שניף טאבאק, או יאחז בידו את פאת ראשו".
2. ילקוט אברהם (יו"ד סי' קט"ז אות מ"ג).
3. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה') – "ולדעתי נראה שגם מקל בידו הוי הפסק".
4. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א') – "ואם צריך לעבור בין ב' נשים יקח מקל בידו ואם אין לו מקל יאחז בפאת ראשו ס' זכרון טוב".
5. עי' הגר"א לאפי' זצ"ל (לב אליהו ח"א מעשים והנהגות רשימה ג' בהגה"ה) – "אמר לי מרן ז"ל שבאין ברירה אחרת - גם מקל, ואפילו מטפחת הוי חציצה ויכולים לעבור".
6. קהלות יעקב (אלא ד' אמות של הלכה פרק פ"ו אות ט') - לשונו מובא לקמן.
7. עי' הגר"ש"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ב' הע' ק"ג) – "דכל אלו הדברים אין בהם איסור מדינא אלא משום זהירות, ולא אמרינן בענינים סגוליים חמירא סכנתא ... ולכן יש לסמוך על הקולות שהזכירו הספרים, כגון לענין הליכה בין ב' נשים שמותר ע"י אחיזת חפץ של מצוה או פאת הראש ... ובשעת הדחק בכל חפץ שהוא".
8. הגר"ש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיא. ד"ה שאלו) – "שאלו אם מועיל לאחוז מקל כשעוברים בין שתי נשים. וענה דודאי אם היה מועיל היתה הגמרא אומרת כן. אבל אה"נ בזה"ז דאין כשפים אלא דאנו מ"מ נזהרים בזה א"כ מועיל לאחוז במקל או דבר אחר".
9. וישב משה (ח"א ריש סי' ע"ג) – "ונראה שהבינו שכל שיש בידו איזה דבר שאינו שייך למלבושיו אינו בכלל אין ממצעין (פסחים קיא) בין שני נשים, כיון שאינו יחידי, כי יש עוד דבר (שאינו שייך לגופו כמלבושיו) שמפסיק בין שני הנשים".
10. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ט, עי' שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' ו', סעי' ז') – "ובהגה"ה בס' שמירת הנפש סי' ע"ד הביא בשם ס' זכרון טוב שאם הוצרך לעבור יטול מקל בידו או אפי' קצת טאבאק ואם ג"ז אין לו יאחז בפיאת ראשו".
- הגר"ח"ק זצ"ל (גם אני אודך בענינים שונים ח"ב אות כ"א, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ט') – "שאלה: אם צריך לומר לנשים שיוזו לצד, כדי שיוכל לעבור, האם עדיף לומר להם, או עדיף לעבור ביניהם, ויקיים 'אל תרבה שיחה עם האשה' (אבות פ"א מ"ה). תשובה: יחזיק הפאות".
- הגר"ח"ק זצ"ל (גם אני אודך בענינים שונים ח"ב אות כ"ב, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י', דולה ומשקה עמ' שס"ג [לשונו מובא לקמן]) – "שאלה: אדם שעובר בין שתי נשים ומחזיק בידו חפץ שאינו ניכר, האם מועיל. תשובה: כל דבר".
- הגר"ח"ק זצ"ל (אהל יעקב יחוד עמ' תק"מ [דפו"ח, עמ' תקמ"א] אות י"א) - לשונו מובא לעיל.
- עי' הגר"ח"ק זצ"ל (תשובות הגר"ח פסחים אות ס"ו [דפו"ח אות תתרע"א]) – "ולהחזיק חפץ עצה זו הבאתי בשם ס' זכרון טוב אבל מרן החזו"א לא היה מרוצה מזה אבל כשאין ברירה עושין זה לכה"פ".
- עי' הגר"ח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק פ"ו אות ט') – "בדיעבד יאחז באיזה חפץ, ובשבת יכול להחזיק בפאותיו או בזקנו. ואמר לי שכן אמר אביו אבל החזו"א לא הי' ניחא ליה שמחזיקים חפץ מועט וסבר שלא מועיל".
11. נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ז') – "ואם צריך לעבור בין שתי נשים, יאחז בחפץ או בפאות הראש".
12. שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' י"ב, עי' מלואים).
13. הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' י"ג) – "מי שמוכרח לעבור בין שתי נשים, יאחז מקל בידו או שאר דברים ואפילו טאב"ק (אבקה לריח), ואם גם זה אין לו יאחז בפאת ראשו".
14. פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' פ').
15. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ח) – "מי שמוכרח לעבור בין שתי נשים ואין לו דרך אחרת ללכת, יחזיק בידו איזה חפץ כגון עט או שעון וכדומה ויעבור".
16. דברי בנייהו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "אם מוכרח לעבור בין ב' נשים מועיל אם אוחז איזה דבר כגון ספר או פאת ראשו או הזקן וה"ה לדבר שאינו נראה כגון טבק".

כד. מחמיר.

1. שלמת חיים (סי' תתס"ב, דפו"ח ענינים שונים סי' פ"ה) – "נראה דזה לא מהני מדלא תני תקנתא".
2. חזו"א (שמירת הגוף והנפש סי' קי"א הג"ה מהגר"ח"ק זצ"ל על סעי' י"ב, ויברך דוד ח"ב סי' קכ"ב ד"ה עוכ"ש, דרך שיחה ח"ב עמ' תל"ד ד"ה לא, אלא ד' אמות של הלכה פרק פ"ו אות ט' [לשונו מובא לעיל]) – "כשנאמר למרן החזו"א זצ"ל שיש אומרים דכשמוכרח לעבור בין ב' נשים יאחז מקל וכיוצ"ב בידו, אמר אפשר דמהני אם הוא דבר רחב ד' וגבוה עשרה".
3. הגר"ש"א זצ"ל (קובץ בית הלל חמ"ב עמ' ל"ו אות ו', אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"ג) – "ולא מועיל להחזיק ביניהם מקל וכיוצ"ב".
4. חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו, אה"ע על סי' כ"א עמ' ע') – "לעבור בין ב' נשים ע"י שאוחזין בידם באיזה חפץ, לא מהני, וצריך שיהיה מחיצה או עכ"פ רוב מחיצה".

כה. מראי מקומות – בית ברוך (מילואים לכלל א' ד"ה ובספר), ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב ד"ה דרך), זכר עשה (פרק ח' סעי' קצ"א), בית מתתיהו (ח"ה סי' כ"ה אות ג', גם אני אודך ח"ו סי' י"ח אות ג' [עמ' ר"ח]).

1. הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא חנ"ג עמ' ל"ג טור א') – "שאלה: יש להסתפק, האם מועיל להתיר לאחוז 'בקצה חוטי הציצית', כשעובר בין ב' נשים, ואיך הדין בשבת האם מותר, וצ"ע. תשובה: י"א שמועיל להתיר, ובשבת יש לחשוש לטלטול. (דולה ומשקה, כת"י). [א"ה: ביסוד שמועיל להחזיק בידו דבר להתיר לעבור בין ב' נשים, הביא מרן שליט"א כן בספר זיכרון (ח"ב), ובדולה ומשקה (עמוד שס"ג), ובשאלת רב (עמוד ע"ז) ע"ש. והנה יסוד חשש מרן שליט"א לענין שבת, הוא ע"פ מה שהובא בדינים והנהגות [פ"ד אות י"ד] בשם מרן החזו"א, שמי שמחזיק בקצה של האבנט [גרטיל] בשבת, יש בזה חשש טלטול, שאנחנו רואים כאילו הקצה עומד בפני עצמו, ומטלטלו בידו, ע"ש (ויסודו מדין מגביה ומקפל קצה הבגד שמבואר בשו"ע שיש בזה חשש), וכן גם כאן חושש מרן שליט"א לענין 'חוטי הציצית', שכשאוחרים בידו נחשבים כאילו עומדים בפני עצמם, והוא מטלטלם בידו, ודו"ק. ועי' בכל זה באורחות שבת ח"ג (פכ"ח עמוד רכ"ד)].

2. משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ט', גם אני אודך סי' ס"ו אות ט', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ט') – "למרות כמה קולות שבהוראות מרן הגרי"ח ז"ל בשלמת חיים, החמיר (בסי' תתסב) שאחיות מקל לא נחשב הפסק לענין מיצוע מדלא תני תקנתא [בגמ', כדתני שיאמר פסוקים, או יאחז ביד חבירו]. - והמו"ל ציין לעיין בתו יהושע ובספר זכירה, ואינם תח"י. ובשי"ח השדה (הנ"ל אות ג') כתב שבהגה בס' שמירת הנפש (סי' עד) הביא בשם ס' זכרון טוב, שאם הוצרך לעבור יטול מקל בידו, או אפילו קצת טאבאק [לענ"ד צ"ע דא"כ יועיל גם במחזיק באוטובוס הכרטיס בידו, והיא קולא יתירא], ואם אין לו יאחז בפיאות ראשו עכ"ד. - וכן ידוע בפי העולם שמקל מועיל, ונהגו בדור שעבר שאפילו אנשים צעירים הלכו ברחוב עם מקל, ואמרו העולם שזה בכדי להנצל כשעובר בין שתי נשים. ובזמנינו שלא רגילים ללכת עם מקל, המהדרים, כשנכנסים למקום שיש חשש שיעברו בין ב' נשים [כגון באוטובוס וכדומה], מוציאים מכיסם ספר קטן ומחזיקים בידם בצד, דעדיף ממקל, שזכות התורה מצטרף להפסק במיצוע. - וספר גדול כשמחזיקו בצדו, יתכן דהוי כעין חציצה ממש. ולפי מה שמקילים העולם באחיות מקל או חפץ, יש לעיין אם מועיל גם לאשה, שא"כ כמעט שנצלנו מההעברה בין ב' נשים, או מהעברת אשה בין ב' גברים, כיון שדרך הנשים לשאת ברחוב תיק וארנק, בידם או בזרועם, וא"כ גם זה נחשב להפסק. - והגם שנטינו לומר (לעיל אות ד') שאחיות ביד חבירו מועיל רק באיש ולא באשה, מ"מ אחיות ארנק הרי במציאות הוי הפסק (למקילים במקל), ולכאורה יועיל גם לאשה. - וכיון שזה חידוש ילע"ע".

משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק ה', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק ה', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק ה') – "ואם צריך לעבור, מוטב לבקשן לתת לו לעבור, מאשר לאחוז במשהו. ואין כאן אל 'תרבה' שיחה עם האשה, דיכול לומר בקיצור".

כו. לאחוז בבגדו.

1. משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק ו', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק ו', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק ו') – "אם מועיל לאחוז בבגדו, לכאורה לא, דבגדו בטל לאדם (חולין עא: קכו: תוד"ה למאי). אבל א"כ איך יאחז בפיאות ראשו (כלעיל אות ז), ויל"ע".

מה נחשב בין שתי נשים, ולהיפך.

כו. מרוחקים ד' אמות.

1. מיקל.

(א) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "אם יש בין זה לזה ארבע אמות לית לן בה".

(ב) ילקוט אברהם (יו"ד סי' קט"ו אות מ"ג) – "וכנראה דשיעור הרחקה בזה ד' אמות וכנראה מהגמ' פסחים שם דחשבן בין כלב ודקל ואשה וכו' ובגמ' שם לעיל מינ' בפננה בין דקל לכותל אלא דלית לי' ארבע אמות ע"ש ודו"ק וכן נראה שם דקי"א ע"א ארו"ל בהני תרי נשא דיתבן וכו' חדא בהאי גיסא דשבילי ע"ש מדקיט שבילי דדרך קצר הוי פחות מד"א".

(ג) שלמת חיים (סי' תתנ"ט, דפו"ח עניינים שונים סי' פ"ב) – "אם שתי נשים מרוחקות זו מזו ד' אמות, מהו האם יש להחמיר במיצוע. ואם אחת פניה לצפון והשניה פניה לדרום או למזרח, האם יש להחמיר. תשובה: גם בזה נראה להקל".

(ד) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות כ"א).

(ה) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו ד"ה גדר, אה"ע על סי' כ"א ריש עמ' ע') – "אם אין היא עומדת אלא מחוץ לד' אמותיו מסתברא דאין לחוש בזה".

(ו) שבט הקהתי (ח"ב סי' שכ"ה אות ב') – "בן איש חי".

(ז) ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב ד"ה עוכ"ש) – "בבא"ח".

(ח) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ו') – "אם יש מרחק ביניהן יותר מארבע אמות ... אין קפידא".

(ט) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' ז') – "וכן כשיש מרחק ד' אמות בין אשה אחת לרעותה מותר לעבור ביניהם".

(י) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' פ').

(יא) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ד) – "אם יש מרחק בין שתי הנשים שיעור ארבע אמות, אין חשש לעבור ביניהם".

2. מחמיר.

(א) הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' ח', דולה ומשקה עמ' שס"ג [לשונו מובא לקמן]) – "מהו השיעור ללכת בין שתי נשים, אולי דוקא אם הן קרובות זו לזו ד"א. ומהו אם אשה אחת הולכת לפניו, ואשה אחרת לאחריו. תשובה: יש ליזהר בכל גווני".

- הגר"ח"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ח, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ט"ז) – "שאלה: מה שיעור המרחק בין ב' נשים שיהיה מותר לעבור ביניהן. תשובה: אין לו שיעור".
- (ב) על משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ח', גם אני אודך סי' ס"ו אות ח', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ח') – "כתב בשלמת חיים (סי' תתנ"ט) דנראה להקל כששתי הנשים מרוחקות זו מזו ד' אמות, וכ"כ הבן איש חי (הנ"ל אות ג') [לשיעור החזו"א 2.40 מטר, ולר"ח נאה כ-2 מטר]. - ונהגו להחמיר עכ"פ כששתי הנשים מדברות ביניהן, או שיש להן עכשיו קשר ושייכות זל"ז, אפילו יש ביניהן יותר מד' אמות".
3. כשעומדים בב' צידי הכביש.
- (א) מחמיר – על הגר"ח"ק זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ג, "האם מותר לעבור בין ב' נשים כשעומדות בין ב' צידי הכביש, או לא. תשובה: יחזיק בידו משהו להפסיק").
- (ב) מיקל – הגרשז"א זצ"ל (דולה ומשקה עמ' שס"ג הע' ו').
4. מראי מקומות – בית מתתיהו (ח"ה סי' כ"ה אות ד', גם אני אודך ח"ו סי' י"ח אות ד' [עמ' ר"כ]).

כח. האחד יושב על האצטבא והשני בקרקע למטה.

1. מיקל.
- (א) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "ונראה לי דאם הכלב האחד יושב על האצטבא והשני בקרקע למטה, דשטח האצטבא גבוה מגב הכלב, לית לן בה, וכן הוא הדין בשתי נשים".
- (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ז, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ט"ו) – "שאלה: אם אשה אחת עומדת על מרפסת והשניה על הארץ, האם מותר לעבור ביניהן. תשובה: אין קפידא".
- (ג) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ו') – "וכן אם אחת יושבת במקום גבוה מעל גב חברתה אין קפידא".
- (ד) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' ו') – "ואם אשה יושבת על הקרקע ואשה אחרת יושבת על אצטבא שהיא יותר גבוה מראש חברתה לית לן בה".
- (ה) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ג, גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ג, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ג) – "ב' נשים זו מול זו על ב' מרפסות, או בב' חלונות הבתים, או אחת ברחוב והשניה במרפסת או בחלון, זו מול זו. לכאורה פשוט שאין קפידא בזה, שהרי עובר בין ב' בתים, או שני מעקות של מרפסות הנחשבות דופן לסוכה, וגם לזה, ואינו עובר בין ב' נשים. - וגם באשה אחת עומדת ברחוב, ה"ז עובר בינה לבין הבית, אשר בתוכו עוד אשה, ואין להם חיבור זל"ז, ואינו בכלל אין ממצעין. שוב ראיתי כן בבן איש חי (שנה ב' פ' פנחס יז) שאם אחת על האצטבא והשניה בקרקע, ושטח האצטבא גבוה מקומת האשה השניה, לית לן בה. - ומשמע שאם זו שעל האצטבא (מרפסת) בגובה שוה עם הרחוב, אין לעבור, ומעקה המרפסת לא מועיל להיתר".
- (ו) דברי בניהו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד').

כט. מראי מקומות.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' י"א) – "האם מכונית או רכב מפסיק בין שתי נשים ומותר לעבור ביניהן או שמא בעינן דבר קבוע. תשובה: מפסיק".

ציורים.

ל. מיצוץ בתוך בית.

1. מיקל.
- (א) שלמת חיים (סי' תת"ס, עי' סי' תתס"א, דפו"ח עניינים שונים סי' פ"ג, עי' סי' פ"ד) – "כנראה דהך דאין ממצעי' הוא דוקא בדרך או ברחוב אבל בבית אין קפידא".
2. מחמיר.
- (א) שלמת יוסף (סי' ח') – "וגבי בין שתי נשים הך דהוריות דף י"ג ע"ב גם בבית והך דפסחים דף קי"א ע"א רק בדרך או ברחוב וע"ש דאמר מחמת כשפים וצריך לילך בדרך אחר ע"ש בזה".
- (ב) ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב אות א').
3. מראי מקומות – נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' א').
- (א) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י', גם אני אודך סי' ס"ו אות י', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י') – "מבואר מהשלמת חיים (סי' תתס) דהא דאין ממצעין הוא דוקא בדרך או ברחוב, אבל בבית אין קפידא, אבל הרוצים להזהר תבא עליהם ברכה. ושם (בסי' תתסא) שאל הרב השואל, ממ"ש הגר"א שאסתר זימנה את המן כדי שיזדמנו ביחד ותוכל להתמצע ביניהם ולהרוג, או לעשות תיגרא (כפסחים קיא.), הרי שאפילו בבית יש קפידא. [ויש להוסיף שאסתר פירסה נדה, כדחז"ל (מגילה טו.) על ותתחלחל המלכה מאד, ואחשורוש והמן באו למשתה ביום החמישי משפירסה]. - והשיב הגרי"ח ז"א אם מתכוונת להזיק שאני עכ"ל, כלומר אז גם בבית ניזוק, משא"כ בסתמא. אבל (בסימן תתס הנ"ל) כתב שהרוצים להזהר יזהרו, והמדקדקים משתדלים גם בבית. ובשו"ת שלמת יוסף (סי' ח, ג) כ' דהא דקשה ללימוד הוא גם בבית".
- (ב) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ו) – "יש מי שאומר שצריך להזהר מחשש שכחה גם ברשות היחיד שלא להתמצע בין שתי נשים. ויש מי שמיקל בזה".

לא. ב' אנשים עוברים יחד בין ב' נשים, או להיפך.

1. מיקל.

(א) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "ודוקא אם הולך לבדו, אבל אם יש אדם אחר הולך בצידו בשוה, לית לן בה".
(ב) ברכת ראובן שלמה (גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' א') – "מבואר להדיא בגמרא דשני אנשים עוברין ביחד בין שתי נשים, והטעם הוא פשוט דכל אחד מן השנים אינו עובר בין שתי נשים, וא"כ פשוט הוא דגם שתי נשים עוברות בין שני אנשים, משום דכל אחת מהן אינה עוברת בין שני אנשים".

(ג) הגרח"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות י"ח, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ו') – "שאלה: מנהג העולם דב' אנשים עוברים יחד בין ב' נשים (יעוין בן איש חי שנה ב' פרשת פנחס סעיף י"ז). ומה הדין בב' נשים בין ב' אנשים, האם צריך להקפיד על זה, או לא. תשובה: אין קפידא".

(ד) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ג', גם אני אודך סי' ס"ו אות ג', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ג') – "בגמ' (פסחים קיא. הנ"ל) איתא שאם שתי נשים יושבות בשני צדי השביל, ומכוונות פניהן זו כנגד זו, ואין לו דרך אחרת, יאחז יד איש אחר וכך יעברו, ואם אין איש אחר, יאמר לחש הנזכר שם. - ויש להסתפק אם צריך בדוקא לאחוז ידו ביד איש אחר, או די שיאחז בו בזרועו או בגבו. ומסתברא ששני אנשים יכולים לעבור בין ב' נשים, אפילו אם אינם נוגעים זב"ז, דבגמ' אמרו רק שכנגד כשפים צריכים לאחוז ידם זב"ז, דעל שני יהודים הנצמדים ומחוברים יחד בידיהם, אין כח כישוף, ובה אין לנו אלא מה שמפורש בגמ'. - אבל בכדי שלא לעבור בין ב' נשים, די אם ב' אנשים יעברו זה ע"י זה, שבאופן זה אין כאן מיצוע, כי כל א' עובר בין איש לאשה, ולא בין ב' נשים. - [ואולי עוד עדיף, דאם יאחזו זב"ז כשניהם כאחד הם בין ב' נשים, משא"כ אם הולכים בנפרד, ויל"ע].
וכ"כ הבן איש חי (שנה ב' פ' פנחס יז) ודוקא אם הולך לבדו, אבל אם יש אדם אחר 'הולך בצדו בשוה' לית לן בה עכ"ל, הרי דלא מצריך שיגעו זב"ז. למעשה נהגו העולם לעבור ע"י שיגעו זה בזה אפילו רק בזרועותיהם, ואין מקפידים לתת כף היד זל"ז. - וזה שכיח מאד בהליכה ברחוב להנצל ממיצוע".

משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ה', גם אני אודך סי' ס"ו אות ה', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ה') – "נתבאר לעיל (אות ב') שגם נשים צריכות להזהר בענין זה, וגם ששני אנשים יכולים ללכת יחד. - והערת לנכון, דלפ"ז גם ב' נשים ההולכות יחד יכולות לעבור בין ב' אנשים, כי כל אחת מהן עוברת בין איש לאשה, ולא שמענו כזאת, ויל"ע. - שוב ראיתי במאמר הרה"ג ר' דוד יואל ווייס שליט"א בקובץ 'מקבציאל' (ה), שכתב כסברא הנ"ל, שב' אנשים אינם צריכים לאחוז זב"ז, ושכן משמע מבן איש חי (שנה ב' פרשת פנחס יז) וכנ"ל אות ג', רק משום דקשה לצמצם ללכת בשוה, נהגו לתת יד לחבירו, אבל ב' נשים אפילו הולכות שתים ביחד, אין להן לעבור בין ב' אנשים, דאף דלגבי הנשים עצמן לא מיקרי שעוברות בין האנשים, דכל אחת מפסקת לשניה, מ"מ לגבי האנשים הרי סוכ"ס עברה ביניהם אשה, ומה לי שתים או אחת עכ"ד".

(ה) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ו') – "וכ"ש שאם אדם אחר הולך בצידו בשוה דמותר".
(ו) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' ה') – "מותר לשני אנשים שהולכים זה בזה צד לעבור בין שתי נשים, וכן מותר לשתי נשים שהולכות זה ליד זה לעבור בין שני אנשים".

(ז) הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' י"א).

(ח) דברי בנין (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "בן איש חי".

(ט) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' פ').

(י) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ז) – "אבל אם עוברים שני אנשים בין שתי נשים, או שתי נשים בין שני אנשים, אין חשש סכנה ולא חשש שכחה".

לב. אשה המתמצעת כשיש מצד אחד שני אנשים הנוגעים זב"ז.

1. מיקל – עי' שלמת חיים (סי' תתס"ג, "נראה דבזה יש מקום להקל").

2. מראי מקומות.

(א) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ז', גם אני אודך סי' ס"ו אות ז', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ז') – "ולפ"ז באוטובוס כשיושבים ב' אנשים יחד ונוגעים זה בזה [אפילו לא בידיהם, אלא בזרועותיהם או כתפיהם] ובספסל ממול יושב איש א' (או שנים) יש מקום להקל שאשה תעבור ביניהם. - אבל עצם הקולא צ"ב, דמסתבר דאחיזה ביד חבירו מועילה כששני אנשים יחד עוברים בין ב' נשים, דאז כל א' מהם אינו עובר בין ב' נשים. אבל מה מועיל כשהאיש היושב בצד [והאשה עוברת בינו לחבירו שממול] אחוז ביד איש שלישי שאינו שייך למיצוע זה. - וצ"ל דס"ל דכשזה היושב בצד אחוז ביד איש שלישי, מתחברים עי"ז שני האוחזים בידם, ואז אין האשה עוברת בין ב' אנשים, אלא בין איש א' מצד אחד, ובין שני אנשים יחדיו צמודים בצד שני, ולא הוי בכלל מה שאמרו חז"ל שלא תעבור בין ב' אנשים. ואם זה נכון, יל"ע איך יהי' להיפך אם שתי נשים ישבו זו מול זו, ואחת מהן תאחז ביד אשה שלישית, אם גם בזה אמרינן שמותר לאיש לעבור, דאינו עובר בין ב' נשים, אלא בין אשה מצד אחד, וב' נשים יחדיו צמודות מצד שני. וכיון שגברא רבא מרן הגרי"ח זי"ע אמר מילתא להקל, א"א להקל אלא במה שאמר, בששני אנשים היושבים זה מול זה, ואחד מהם נוגע ביד חבירו, אבל שיועיל גם בנשים הנוגעות, לא שמעינן מזה".

לג. בדרך הילוכם.

1. מיקל, רק כשאחד מהם קבוע יש קפידא.

(א) שלמת חיים (סי' תת"נ, עי' סי' תת"ג) – "כנראה שדוקא שילך בין שני נשים שעומדו או להיפך אבל בדרך הילוכם כנראה שאין קפידא שאין כאן אמצע שלא שייך כ"א בא' מהם קבוע".

(ב) הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ט) – "שלמת חיים".

עי' הגרח"ק זצ"ל (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' י"ב) – "לשון הגמ' (הוריות יג ע"ב) הוא 'העובר בין שתי נשים', משמע דוקא לעבור, ומהו לעמוד ושתי נשים עוברת סביבו. יש ליזהר עי' פסחים קי"א א' דאי' אין ממצעין משמע בכל ענין".

(ג) וישב משה (ח"א סי' ע"ג ד"ה ומה).

(ד) נטעי גבריאלי (יחוד פרק נ"ז סעי' ג') – "אם כולם הולכות ולא עומדות במקום אחד, אין קפידא".
 (ה) עי' שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' ג') – "יש אומרים דכל זה נאמר דוקא אם האיש עובר בין שתי נשים שעומדות, או שהאשה עוברת בין שני אנשים שעומדים, אבל כאשר כולם הולכים אין קפידא".
 2. מראי מקומות – הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' י'), זכר עשה (פרק ח' סעי' קצ"ב).
 (א) בית ברוך (מילואים לכלל א' ד"ה ובספר) – "הוי לימוד זכות על עיירות הגדולות שבלתי אפשר ליהדר בזה".
 (ב) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ב, גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ב, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ב) – "והנה לשון הגרי"ח זונענפלד זי"ע בשלמת חיים (סי' תתנ) הוא: כנראה שדוקא שילך בין שני נשים שעומדות, או להיפך [ב' אנשים עומדים, ואשה הולכת ביניהם, בזה יש קפידא], אבל בדרך הילוכם כנראה שאין קפידא, שאין כאן אמצע, שלא שייך כי אם בא' מהם קבוע עכ"ל. ואין להבין מזה שכאשר ב' נשים הולכות, יכול איש לכתחילה לעבור ביניהם, או להיפך. דכבר פירש דבריו (בסי' תתנב) שזה רק בפגע בהם באקראי בהליכה, ה"ז לא ניזוק מזה, כיון שלא התכוין למצע, אבל בידוע ורואה ב' נשים הולכות ברחוב, צריך להשמר שלא ילך ביניהן אפילו בדרך הליכה, וכן כאשר זוג בא כנגדו וכו'".

לד. רק אם מתכוונים השניהם לילך יחד, או גם כשהם שם במקרה.

1. רק מתכוונים לילך יחד בזה קפידא.
 (א) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "לא יעבור בין שני גמלים, או בין שתי נשים, או בין שני כלבים. והיינו דוקא אם מתכוונים יחד".
 (ב) שלמת חיים (סי' תתנ"ב) – "אם מתכוונים לילך יחד בזה קפידא משא"כ בפגיעה".
 עי' שלמת חיים (סי' תתנ"ז) – "ואפשר הא דנאמר בש"ס דוקא אם מתכוונת להתמצע ואפשר מה"ט לא הביאו הפוסקי', שלא לעורר בזה כלל".
 (ג) אמת ליעקב (דברי חכמים אה"ע אות מ"ו ס"ק א'), שמירת הגוף והנפש (מלואים סי' קי"א הע' ד') – "שכל ההקפדה שלא לילך בין ב' נשים הוא רק אם מדברות זו לזו או עוסקות באיזה דבר, אבל סתם, אין איסור בזה".
 (ד) ויברך דוד (ח"ב סוף סי' קכ"ב) – "בבן איש חי".
 (ה) נטעי גבריאלי (יחוד פרק נ"ז סעי' ו') – "וכן אם שתי הנשים אינן מתכוונות יחד ... אין קפידא".
 2. מחמיר, גם בפגיעה.
 (א) הגר"ח ק"צ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ו, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י"ד) – "שאלה: האם הקפידא רק כהשתי נשים יש להן איזה שייכות ביניהן כגון שהולכות יחד או מדברות ביחד, אבל כשזו הולכת לדרכה וזו הולכת לדרכה אין קפידא, או שצריך כן לחשוש גם בזה. תשובה: כן".
 עי' הגר"ח ק"צ"ל (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' ט') – "באיסור לעבור בין שתי נשים (הוריות יג ע"ב), האם זה דוקא כשיש לשתי הנשים איזו שייכות ביניהן כגון שמדברות יחד, או אפילו אם סתם עוברות שם, ומהו אם האיש עובר ביניהן מכיוון הפוך כגון שעוברות ממזרח למערב והוא עובר ביניהן ממערב למזרח. תשובה: הדברים הנ"ל אין מבוררין וי"ש יזהר".
 עי' הגר"ח ק"צ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות י"ז, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ה') – שאלה: האם צריך אדם לדקדק מאד וליזהר שלא יעבור בין ב' נשים, או שהעיקר שלא יעבור במזיד. תשובה: ראוי ליזהר".
 (ב) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק ד', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק ד', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק ד') – "ואפילו אין להנשים שום שייכות זו לזו ולא מדברות ביניהן. [ואין ראייה מהזו"ח הנ"ל דשם עובדא הכי הוי ועסקו בכישוף או עה"ר, אבל גם בלא"ה אסור]".
 3. מראי מקומות – וישב משה (ח"א סי' ע"ג ד"ה ומה).

לה. ב' נשים שבאות משני כיוונים ונמצא שהוא ביניהם.

1. מיקל.
 (א) שלמת חיים (סי' תתנ"ט, א"נ ענינים שונים סי' פ"ב) – "ואם אחת פניה לצפון והשניה פניה לדרום או למזרח אם יש להחמיר. תשובה: גם בזה נקרה להקל".
 (ב) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו ד"ה וכן, אה"ע על סי' כ"א עמ' ע' ד"ה וכן) – "ב' נשים שבאות מב' כיוונים כגון אחת ממזרח ואחת ממערב ונפגשים זו כנגד זו והוא עובר ביניהם, לא מיקרי בין ב' נשים, אבל אם הולכים בכיון אחד מיקרי ב' נשים".
 (ג) דברי בניה (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "אם הנשים הולכות אחת למזרח ואחת למערב ולא עומדות יש להקל לעבור ביניהם".
 2. מחמיר.
 (א) ברכת ראובן שלמה (גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' א') – "פשוט הוא דאזלינן בתר טעמא, דהנה אע"פ שאין אנו יודעין על בוריה הטעם שלא לעבור בין שתי נשים או להיפך, מ"מ לכאורה נראה דאיש הוא מדת חסד ואשה היא מדת הגבורה כדאייתא בזוהר הקדוש פרשת נשא בענין שערות אשה ע"ש, ולכן יש קפידה שלא יעבור חסד בין שתי גבורות או להיפך, ובמילא ליכא שום נ"מ באיזה אופן עובר בין שתי גבורות".
 (ב) הגר"ח ק"צ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ד, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י"ב) – "שאלה: מה הדין אם אשה אחת הולכת למזרח ואחרת למערב, האם מותר לעבור ביניהן. תשובה: אין נפקא מיניה".
 הגר"ח ק"צ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק פ"ו אות ט') – "ומה שיש מתירים לעבור בין ב' נשים כשכל אשה עוברת לכיון אחר, אמר לי שזה אינו".
 3. מראי מקומות.

(א) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ח', גם אני אודך סי' ס"ו אות ח', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ח') – "עוד הקיל השלמת חיים (שם) אם אחת פניה לצפון, והשניה פניה לדרום, או למזרח [משמע אפילו אין ביניהן ד' אמות]. – וסמך לדבריו מהגמ' (פסחים קיא.) הני תרי נשי דיתבן בפרשת דרכים 'ומכוונן אפייהו להדדי', אבל שם הוא לענין כשפים, וכנראה למד מזה גם למיצוע. ולפ"ז יש מקום להקל לעבור באוטובוס, שכל היושבים פניהם קדימה, ולא זה מול זה. – ואפילו לפעמים כשיש מושב בו יושבים לא לקדימה אלא פניה לתוך האוטובוס, אם השניה שממול פניה קדימה, אפשר להקל. – אבל המחמירים מקילים רק אם אווזים משהו ביד, וכלהלן בסמוך".

(ב) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ד) – "אין הבדל אם שתיהן לכיוון אחד, או שאחת למזרח ואחת למערב. ויש מקילין בזה".

לו. עומדים בצורות שונות: כגון באלכסון.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ה, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י"ג) – "שאלה: אם עומדות שתי נשים באלכסון, האם מותר לעבור ביניהן. תשובה: לא".

2. מראי מקומות.

(א) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו ד"ה גדר, אה"ע על סי' כ"א ריש עמ' ע') – "לא נתבאר אם גם הם עומדים בצורות שונות כגון באלכסון וכיוצא ב, או שאחת עומדת ואחת יושבת אם גם זה בכלל זה".

לז. אחת עומדת ואחת יושבת.

1. מחמיר.

(א) ברכת ראובן שלמה (גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' א').
(ב) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק ג', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק ג', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק ג') – "ופשיטא שאפילו אם אשה אחת עומדת והשניה יושבת מולה, אין לעבור ביניהן".

(ג) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תשל"ב, אהל יעקב יחוד [דפו"ח] עמ' תקמ"ז אות ט"ז) – "שאלה: האם יש קפיידא לא לעבור בין אשה שעומדת ואשה שיושבת. תשובה: כן".

2. מראי מקומות.

(א) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו ד"ה גדר, אה"ע על סי' כ"א ריש עמ' ע') – "לא נתבאר אם גם הם עומדים בצורות שונות כגון באלכסון וכיוצא ב, או שאחת עומדת ואחת יושבת אם גם זה בכלל זה".

לח. מראי מקומות.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (שערי שיח עמ' מ"ז תשובה מ"ב) – "שאלה: (שם) האם האיסור לעבור בין שתי נשים הוא גם באופן ששתיהן באות כנגדו. תשובה: כן".

ו. העובר מתחת ריח רע של נבילה.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג): – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והעובר מתחת ריח רע של נבילה".

(א) רש"י (שם) – "העובר תחת ריח של נבילה. כלומר ההולך ומריח ריח נבילה דכל ההולך ומריח הוי עובר תחת אותו ריח שהריח הולך ועולה".

(ב) פסקי רי"ד (הוריות דף יג): – "עשרה דברים קשי' לתלמוד ... והעובר תחת ריח שלנבלה".

(ג) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... וההולך לריח הנבלה".

(ד) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והעובר בין ריח של נבלה".
מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ששה דברים משכחין התלמוד ... וההולך לריח נבלה".

ב. פוסקים.

1. שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... וההולך לריח נבילה".

2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והעובר מתחת ריח רע של נבילה".

3. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).

4. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').

5. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).

6. שלחן חי (סי' ע"ו).

7. הגר"ח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ') – "העובר מתחת ריח רע של נבלה. הוריות י"ג ב' פירש"י כלומר ההולך ומריח ריח נבלה דכל ההולך ומריח הוי עובר תחת אותו ריח שהריח הולך ועולה, ובחופת אלי' רבה פ"ו סי' ג' הגירסא ההולך לריח נבלה".

8. שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ב סעי' א') – "ההולך ומריח ריח נבילה הרי זה קשה לשכחה".

9. זכר עשה (פרק ח' סעי' קצ"ה).

10. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות י"א) – "ההולך ומריח ריח של נבילה".

ג. מראי מקומות.

1. שער רוח הקודש (ח-א, דפו"ח עמ' מ"ט) – "גם בחוש הריח אם מריח אדם באיזה נבילה או ריח רע, **פוגם מאד בנפשו** וגורם שתתרחק ממנו והראיה לזה מן הבשמים של מוצאי שבת להחזיר את הנפש, גם אמר הרב ז"ל כי הנשמה נהנית מאה מן הריח טוב ועליו נאמר כל הנשמה תהלל יה".
2. דף על הדף (הוריות דף יג:) – "בגמ': והעובר מתחת ריח רע של נבילה. בכמה מקומות מצינו שלריח יש השפעה על הרוחניות של האדם, וכדמבואר כאן שריח רע מסוגל לשכח את הלימוד, וכן איתא בברכות (נז ב) שלושה דברים משיבים דעתו של אדם: קול, מראה וריח. עוד איתא בברכות (מג ב) מנין שצריך לברך על הריח שנאמר 'כל הנשמה תהלל קה' איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו הוי אומר זה הריח. ורואים שרוחניות קשורה לריח. ולפי"ז יש לבאר מה דאיתא בסוטה (יב א) דכשיוכבד הניחה את משרע"ה בתיבה ותחמרה בחמר ובזפת, תנא חמר מבפנים וזפת מבחוץ כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע. [וכן מצינו בפ' וישב גבי יוסף הצדיק שהביא שם רש"י מב"ר וז"ל, למה פרסם הכתוב את משאם להודיע מתן שכרם של צדיקים שאין דרכם של ערביים לשאת אלא נפט ועטרן שריחן רע, ולזה (כלומר ליוסף) נזדמנו בשמים שלא יוזק מריח רע]. ולהנ"ל מובן היטב מדוע דאגה יוכבד שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת, מאחר ולמדנו על חשיבות והשפעת הריח על הרוחניות של האדם. (מס' עלי ורדים סוטה יב א)".

ז. העובר תחת הגשר שלא עברו תחתיו מים מ' יום.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והעובר תחת הגשר שלא עברו תחתיו מים מ' יום".
- (א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "עשרה דברים קשי' לתלמוד ... והעובר תחת הגשר שלא עברו תחתיו מים ארבעים יום".
- (ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והעובר על הגשר שלא עברו תחתיו מים ל' יום".
- (ג) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והעובר תחת גשר שלא עבר תחתיו מים ארבעים יום".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והעובר תחת גשר שלא עברו תחתיו מים ארבעים יום".
2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והעובר תחת הגשר שלא עברו תחתיו מים מ' יום".
3. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
4. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
5. הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"א).
6. שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ד סעי' א').
7. מנוחת אמת (פרק ז' סעי' י') – "לא יעברו תחת גשר שמתחתיו זורמים מים, אם לא עברו בו מים ארבעים יום".
8. זכר עשה (פרק ח' סעי' קצ"ה).
9. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות י"ב).

ג. מראי מקומות.

1. שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ד הע' א') – "ולכאורה מיירי בגשר שיש תחתיו נחל או נהר, **אבל בגשר שאינו בנוי** ע"ג נחל או נהר אין קפידא".

ח. האוכל פת שלא נאפה כל צרכו.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והאוכל פת שלא בשל כל צרכו".
- (א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "עשרה דברים קשי' לתלמוד ... והאוכל פת שלא בשלה כל צרכה".
- (ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והאוכל פת שלא בשלה כל צרכו".
- (ג) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והאוכל פת שלא בשל כל צרכו".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והאוכל פת שלא בשל כל צרכו".
2. יוסף אומץ (סדר לימוד בעצמו עמ' רע"ז) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והאוכל פת שלא בשל כל צרכו".
3. זבחי צדק (סי' קט"ז סעי' צ"ה) – "לא יאכל פת שלא בשל כל צרכו. הנ"ל מגמ' הוריות דף יג".
4. שמירת הנפש (אות כ"ו) – "לא יאכל פת שלא בשל כל צרכו (הוריות י"ג)".
5. מלבי"ם (אוצרות המלבים, עלה לתרופה פרק ד' הל' ט' הע' ל"ג) – "פת שלא בשל כל צרכו קשה לתלמוד (הוריות)".
6. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והאוכל פת שלא בשל כל צרכו".
7. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').

8. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
9. תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות ת' ס"ק צ"א, עמ' ק"י) – "צריך לזוהר שלא יאכל פת שלא בישל כל צרכו כדמבואר בגמרא הוריות י"ג".
10. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
11. שלחן חי (סי' י"א אות א') – "לא יאכל פת שלא בשל כל צרכו".
12. כה"ת (סי' קט"ז ס"ק קנ"ב) – "לא יאכל פת שלא בישל כל צרכו שקשה ללימוד ר"ל שקשה לשמוע. הוריות י"ג ע"ב ופרש"י שם".
13. הגרח"ק זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ב).
14. שמירת הגוף והנפש (סי' ה' סעי' א').
15. פסקי תשובות (סי' קס"ז אות ג') – "וכן צריך לזוהר מאכילת חלקי פת שלא נאפו כל צרכן שהוא קשה לשכחה (הוריות י"ג)".
16. זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"ו).
17. שערי הברכה (פרק ג' הע' כ"ד) – "ואם קצה הפת אינה אפויה כל צרכה, יש להזוהר שלא לאוכלה משום שזה קשה לשכחה וכמבואר בגמ' הוריות י"ג שהאוכל פת שלא בשלה כ"צ הרי"ז מעשרה דברים שקשים ללימוד".
18. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות י"ג).

ג. הטעם.

1. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א') – "והטעם נראה לפענ"ד דאפשר עפ"י מ"ש ביערות דבש דף ע"ג על דברי הגמ' במס' ברכות דצריך לברך המוציא מהיכן דקדים בישל משום דקודם חטא אדה"ר לא היה צריך שום אוכל אפי' ובישול רק אחר החטא נמשך הארס של נחש על רוב מאכלים ואינם ראויין לאכלם עד אחר הגישם לאש וכח האש מגרש הארס וא"כ זה דקדים בישל קדים לגרש הארס שבו כח דסטרס דמסאבא לכך ראוי לברכה ע"ש וא"כ לפ"ז זה שלא בישל כל צרכו עדיין יש בו כח הארס הסטרס דמסאבא לכך קשה ללימוד כ"ז כתבתי רק בדרך אפשר".
2. שלחן ערוך המקוצר (סי' קל"ט הע' מ"ז) – לשונו מובא לקמן.

ד. מאכלים שעושים אותם בכוונה שמקצתם לא ייאפו היטב (כגון בצק עליס, cookie dough).

1. מיקל.

א) שלחן ערוך המקוצר (סי' קל"ט הע' מ"ז) – "ומסתברא לענ"ד דלא שייך זה במאכלים שעושים אותם בכוונה שמקצתם לא ייאפו היטב, הנקרא 'בצק עליס' וכדומה, ואדרבה זה נחשב כל צרכם. וכן נראה לפי מה שכתבו מקצת מפרשים (הבאתי דבריהם בנפלאות מתורתך פרשת קדושים על פסוק ובשנה הרביעית, ד"ה ומצינו) שהטעם משום דקודם חטא אדם הראשון לא היה צריך שום אוכל אפייה ובישול, רק אחרי החטא לפי שנמשך ארס הנחש שהוא כח סט"א על רוב המאכלים שאינם ראויים לאכילה עד הגשתם לאש, שכח האש מגרש הארס, ולפי-כך כל שלא בשל כל צרכו קשה ללימוד יעו"ש"ב. אם כן דבר שא"צ אפייה ממש, הוה ליה כמאכלים הנאכלים חיים שאין בהם כח סט"א".

ט] האוכל בשר מזוהמא ליסטרון.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והאוכל בשר מזוהמא ליסטרון".
- א) רש"י (שם) – "זוהמא ליסטרון. אותו כף שבוחשין את הקדרה קרי להו הכי על שם שמעבירין הזוהמא לצדדין [על שני צדיו תרגום על תרין סטרוהי]".
- ב) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "עשרה דברים קשי' לתלמוד ... והאוכל בשר מזומ' ליסטרון".
- ג) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והאוכל בשר מזומא ליסטרון פי' בעל הערוך הוא כלי א' של מתכת ראשו אחד מזלג והאחר כף במזלג מעלין בשר מהיורה ובכף מעלין המרק. פי' אחר זו מה עושה לי תרין כלומר דין עבד תרין עבדא. פי' אחר מעביר זוהמא ליסטר. פי' אחר לשון יוני הוא קורין אותו ליסטרון קרוב ללעזות שקורין מנישט"א כלומר זו מנישטר"א ע"כ".
- ד) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והאוכל בשר מזוהמא ליסטרון, פי' הבשר שיתחתך כשהוא מבושל הרבה וידבק לצד הקדרה".
- מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ו' דברים משכחי' את החכמה ... והאוכל מזוהמא ליסטרון של קדירה".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והאוכל בשר מזוהמא ליסטרון פירוש (ראה רש"י שם), אותו כף שבוחשים את הקדירה קרי ליה זוהמא ליסטרס, על שם שמעברת הזוהמא לשני צדדים. 'על שני צדיו' (שמות ל, ד), תרגום, על תרין סטרוהי".
2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והאוכל בשר מזוהמא ליסטרין וזהו הכף שבוחשין בו את הקדירה".
3. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א') – "והאוכל בשר מזוהמא ליסטרין (פי' כף שבוחשין בו הקדירה ונראה דה"ה שאר דברים לאו דוקא בשר)".
4. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).

5. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
6. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ג).
7. שמירת הגוף והנפש (סי' ז' סעי' א') – "האוכל בשר מכלי שבוחשין בו את הקדירה הרי זה קשה לשכחה".
8. זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"ז).
9. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות י"ד).

ג. הגדר.

1. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א') – "ונראה דה"ה שאר דברים לאו דוקא בשר".
2. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ג) – "ולכא' נראה דדוקא בבשר יש קפידא ויש להסתפק אם הכונה שלא לאכל בשר הנדבק בזוהמא ליסטרון או שלא להשתמש בזה כמו כלי לאכל בשר".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ז' סעי' ב', סעי' ג').

י] השוואה מאמת המים העוברת בבית הקברות.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והשוואה מאמת המים העוברת בבית הקברות".
- א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "עשרה דברים קשי' לתלמוד ... והשוואה מאמת המים העוברת בין הקברות".
- ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והשוואה מאמת המים העובר' בבית הקברות".
- ג) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרס' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והשוואה מאמת המים העוברת בבית הקברות".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והשוואה מאמת המים שעוברת בין הקברות".
2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והשוואה מאמת המים העוברת בבית הקברות".
3. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').
4. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
5. הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ד) – "השוואה מאמת המים העוברת בבית הקברות. שם, ועי' במגילה כ"ט א' בית הקברות אין מוליכין בהן אמת המים, וצ"ל דמיירי שעשו שלא כדין".
6. שמירת הגוף והנפש (סי' נ' סעי' א').
7. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ט"ו).

ג. קברי עכו"ם.

1. יש להסתפק – הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ד, "וצ"ע אם גם בקברי עכו"ם הוא"), שמירת הגוף והנפש (סי' נ' סעי' ב').

ד. מים שעוברים דרך צינור.

1. מיקל – הגר"ח זצ"ל (שמירת הגוף והנפש סי' נ' הע' ב', הליכות שלמה תפילה פרק ב' הע' ק"ג, "דאין להקפיד בזה יותר ממה שאיתא בגמ' אמת מים דהיינו מים מגולים וא"צ להקפיד על מים שעוברת דרך צינור"), פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ט"ו).
2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' נ' הע' ב').

ה. שאר אוכלים ומשקים.

1. חיי הלוי (ח"ג או"ח סי' כ"ד) – "ויש לעיין אי היינו דוקא באמת המים או גם בשאר אוכלים ומשקין ... עכ"פ באוכלין ודאי אין להקפיד".
2. אוכלים שהיו בבית הקברות: אם מותר לאכלם.
 - א) עטרת פז (זביחי, או"ח ח"א סי' י' אות ט'), הו"ד בזכרון יצחק (פרק י"ג סעי' א') – "שאין להכניס האוכלין לכתחילה לביה"ק מ"מ בדיעבד כשהכניסם מותרים באכילה אפילו בלא שום כיסוי".
 - ב) הגר"ח זצ"ל (דרך שיחה ח"א ריש עמ' תקכ"ח) – "אמר הרב: לכתחילה אין אוכלים אוכל שנקנס לבית הקברות, ועדיף להכניס כלי בתוך כלי, ומה שברוח רעה שתחת המטה אין מועיל כלי בתוך הכלי - הטעם כי במה שכתוב בגמרא אין להקל, ובאוכל שתחת המטה הוא גמרא (פסחים קי"ב א'), משא"כ אוכל בביה"ק שלא נזכר בגמ', לכן יש מקום להקל יותר".
 - ג) ילקוט יוסף (או"ח סי' ד' סעי' ל"ט, קיצור שו"ע שם סעי' ל"ט) – "ואף על פי שמותר לעשן בבית הקברות, וכן מעיקר הדין אין רוח רעה שורה על האוכלים הנמצאים בבית הקברות, מכל מקום כבר כתב הרמ"א שאין לאכול ולשתות בבית הקברות משום קלות ראש. ואותם הנוהגים לקחת אוכלים לבית הקברות, כמו פירות ושתייה, ומחלקים לאנשים לאכול בברכה, לעשות נחת רוח למתים, הנכון יותר שיעשו כן בפתח בית הקברות, ולא בתוך ארבע אמות לקבר".
 - ד) חיי הלוי (ח"ג או"ח סי' כ"ד) – "ויש לעיין אי היינו דוקא באמת המים או גם בשאר אוכלים ומשקין ... עכ"פ באוכלין ודאי אין להקפיד".

יא] המסתכל בפני המת.**א. מקור.**

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והמסתכל בפני המת".
- (א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והמסתכל בפני המת".
- (ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והמסתכל בפני המת".
- (ג) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והמסתכל בפני המת".
- (ד) מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ו' דברים משכחי' את החכמה ... והמסתכל בפני המת".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והמסתכל בפני המת".
2. יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
3. פר"ח (ליקוט לאו"ח סי' ב') – "המסתכל בפני המת או הקורא כתב שעל גבי הקבר משכח לימודו".
4. תורת חיים (סנהדרין דף צ.) – "והמסתכל בפני מת קשה לשכחה משום רוח מסאבא שעליו".
5. פמ"ג (סי' ב' א"א ס"ק א') – "הקורא כתב שעל גבי קבר או מסתכל בפני המת משכח לימודו, פרי חדש בליקוטי אורח חיים [אות א]".
6. ערה"ש (סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והמסתכל בפני המת".
7. מ"ב (סי' ב' ס"ק ב') – "הקורא כתב שע"ג הקבר או המסתכל בפני המת משכח לימודו".
8. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א').
9. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').
10. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
11. כה"ח (סי' ב' ס"ק ג').
12. שלחן מלכים (הלכה למשה סי' ג' אות י"ט).
13. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
14. הגר"ח (ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ה).
15. זכר עשה (פרק ז' סעי' ק"נ).
16. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ט"ז).

ג. דין נשים בזה.

1. הגר"ח (ק"צ"ל (קובץ ניצוצי אש עמ' תתס"ב אות מ"ב) – "המבואר (במ"ב סי' ב סק"ב) שהסתכלות בפני המת קשה לשכחה, נוגע רק לאנשים המסתכלים, ולא לנשים".

ד. הגדר.

1. רק להסתכל דהיינו להתבונן בו ביותר, ולא ראי' בעלמא.
- (א) שיח יצחק (ריש סי' תס"ד) – "ובהוריות [י"ג ע"ב] נאמר ברז"ל רק שמסתכל בפני המת קשה לשכחה, והסתכלות הוא הבטה תמידית, עיי' יד מלאכי [ח"א קע"ט באותותיו] ומג"א [סימן קכ"ח ס"ק ל"ה] באו"ח, והפלאה [בק"א להל' קידושין]".
- (ב) הגר"ח (ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ה) – "ונראה דדוקא להסתכל דהיינו להתבונן בו ביותר מזיק ולא ראי' בעלמא וכמ"ש המג"א והמ"ב סוף סי' רכ"ה לענין המסתכל ברשע ע"ש".
- (ג) זכר עשה (פרק ז' סעי' ק"נ).
- (ד) פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ט"ז).

ה. תמונה.**1. מיקל.**

- (א) חוט שני (פסקי הלכות סי' ב' סעי' כ"א הע' ק"ג ד"ה וכן השיב) – "שאינן חשש בהתבוננות בפני מת שבתמונה".
- (ב) הגר"מ (ש' קליין) (פסקי הלכות סי' ב' סעי' כ"א הע' ק"ג ד"ה וכן השיב) – "וביאר שהוא מפני שבדבר סגולי אין צריך להחמיר במה שלא נאמר במפורש, והוסיף שכן גם דעת הגר"ש ואונבר שבדבר סגולי אין להחמיר במה שלא נאמר במפורש עכ"ד".
- (ג) זכר עשה (פרק ז' סעי' קנ"א) – "המסתכל בפני המת בתמונה לית ביה חששא".
- (ד) פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ט"ז) – "אבל אין חשש בהתבוננות בציור או בתמונה של פני מת".

2. מחמיר.

- (א) עי' דבר יהושע (ח"א סי' ל"ה), הו"ד בילקוט ישעיהו (הוריות דף יג: ד"ה ולכן) – "וע"ד אם נכון הדבר מה שקרובי ההרגים רוצים לעשות צלום (פוטוגרף) מעצמותיהם כדי שיהי' להם לזכרון יפה כ' כת"ר שליט"א שראוי למנוע מזה דודאי אין לזה לכבוד המת ... ויש לחשוש בזה גם משום הא דאמרי' בהוריות י"ג ב' שהמסתכל בפני המת קשה ללימוד דמאחר שאין אתנו יודע טעמא דמלתא מי יודע אם לא גם תמונת מת כשנצטלם לאחר מיתתו קשה ללימוד ועי' בתשו' אמרי יושר ח"ב סי' ל' ... מצינו מ"ד דיש קשר לתמונה עם האדם ברוחניות וכמ"ש באמרי יושר הנ"ל ומכ"ש צילום פוטוגרף דעדיף מתמונת ציור ועל כן אפשר שאם מצלמים מת נתפס בו אותו ענין שהמסתכל בו מתקשה בלימוד ... ועוד דעכ"פ בשעת הצילום צריך המצלם להסתכל בהמת גופי' ולפענ"ד אסור לעשות זאת כשאין צורך בדבר לכבודו של המת דגורם בזה לבטל מ"ע דושננתם".

3. מראי מקומות.

(א) חשוךי חמד (נדה דף כד:; עמ' רל"ח) – "שאלה נאמר בהוריות (דף יג ע"ב) המסתכל בפני המת משכח לימודו, ויש להסתפק מה הדין המסתכל בתמונה, שצלמו את המת לאחר מיתתו, האם משכח תלמודו, או שכל זה נאמר רק כשמסתכל בפניו ממש. תשובה: בפירוש רבי ידעיה הפניני כתב שלכן המסתכל בפני מת משכח תלמודו, ידוע הוא לכל הרואה במות המת שיירא עליו יראה גדולה בראותו האיש ההוא אשר הוא מכירו, וידע את האיש ואת שיחו חי, ועתה רואהו מת, אבל דומם לא ימוש ממקומו, יחרד עליו חרדה, וימס לבו כאשר יחשוב שימות גם הוא כמוהו, ומתוך היראה אשר יטריד שכלו על זה ישכח תלמודו, ולא יוכל לכוון לבו על חכמתו עד יסיח דעתו ממנו, כי לא יוכל ללמוד וללמד אם יתעצב אל לבו, אם לא מתוך דבר שמחה, ועל זה מנע ית' וכל איש ישראל נזיר אלקים שלא יבא על נפש מת מחמלתו עליו, שלא יזיקנו עצבוננו, על שאר בשרו והיה מתנכר אליהם במותם שלא יאבד זמנו לדעת, עכ"ד. ולכאורה לפי זה כשרואה תמונת מת אינו נחרד כל כך, ואולי לפי זה אינו משכח תלמודו. ובשו"ת דבר יהושע (ח"א סימן לה אות ב) כתב "...".

1. מראי מקומות.

1. שער רוח הקודש (ח-א, דפו"ח עמ' מ"ט), פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות ט"ז) – "גם דע כי הסתכלות עיני האדם באנשים הנהרגים ע"י תליה וביצא בה פוגם מאד בנפשו של האדם, ואפילו אם מסתכל בהם מרחוק מאה אמה או יותר".

יב] הקורא כתב שע"ג הקבר.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:): – "עשרה דברים קשים ללימוד ... ויש אומרים: אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".
- (א) פסקי רי"ד (הוריות דף יג:): – "עשרה דברים קשי' לתלמוד ... ויש אומ' אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".
- (ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... וי"א אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".
- (ג) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... ויש אומ' אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".
- מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ו' דברים משכחי' את החכמה ... והקורא כתב שעל גבי הקבר".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... ויש אומרים הקורא כתב שעל גבי הקבר (עכ"ל הגמרא). וכשהיו נזהרין בדברים אלו התלמידי חכמים, יגדיל תורה ויאדיר, עד כאן".
2. יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
3. פר"ח (ליקוט לאו"ח סי' ב') – "המסתכל בפני המת או הקורא כתב שעל גבי הקבר משכח לימודו".
4. א"ר (סי' רכ"ד ס"ק ח') – "כתב בליקוטים סוף מענה לשון הקורא כתב שעל גבי המצבה קשה לשכחה".
5. פמ"ג (סי' ב' א"א ס"ק א') – "הקורא כתב שעל גבי קבר או מסתכל בפני המת משכח לימודו, פרי חדש בליקוטי אורח חיים [אות א]".
6. רע"א (יו"ד סי' שע"ו על מחבר סעי' ד') – "כתב בליקוטים סוף מענה לשון הקורא כתב שע"ג מצבה קשה לשכחה כדאיתא בסוף הוריות (ושם איתא דקשה ללימוד ופירש"י יהא קשה לשמוע אבל לא דקשה לשכחה ע"ש)".
7. קיצור שו"ע (סי' קכ"ח סעי' י"ג) – "הקורא כתב שעל גבי המצבה אם הוא כתב בולט קשה לשכחה".
8. שמירת הנפש (אות של"ט).
9. ברכת ישראל (סי' ס"ו ס"ק ט') – "והקורא כתב שע"ג המצבה קשה לשכחה".
10. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... וי"א אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".
11. מ"ב (סי' ב' ס"ק ב') – "הקורא כתב שע"ג הקבר או המסתכל בפני המת משכח לימודו".
12. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ט ס"ק כ"ב).
13. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א').
14. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב').
15. כה"ח (סי' ב' ס"ק ג').
16. שלחן מלכים (הלכה למשה סי' ג' אות י"ט) – "הקורא כתב שע"ג הקבר (שם במג"א)".
17. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
18. דבר יהושע (ח"א סי' ל"ה אות ג').
19. חזון עובדיה (אבלות ח"א עמ' תנ"ח הע' ח' ד"ה במסכת).
20. הגר"ח (ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ו).
21. שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו סעי' א').
22. דברי סופרים (סי' שע"ו עמק דבר ס"ק תצ"ח).
23. ילקוט יוסף (שבת ח"ב עמ' ק"צ סוף הע' א').
24. דברי בנייהו (ח"י סי' ס"ו) – לשונו מובא לקמן.
25. זכר עשה (פרק ז' סעי' קנ"ה).
26. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ט"ו).
27. פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות י"ז).

ג. הקורא רק בהרהור.

1. מחמיר.

- (א) בצל החכמה (ח"ה סי' כ') – "העולה להלכה: א) כתב באותיות בולטות ע"ג מצבה, הקורא אותו אפי' רק בהרהור הוא קשה ללימוד (אות ט' יא). - ב) ראוי להמנע מלכתוב ע"ג המצבה אותיות בולטות (אות ד' י"ב) ... ה) כתב שע"ג מצבה טרם שהועמדה על הקבר, מותר לקרותו (אות י"ג). - ו) הוסרה המצבה מע"ג הקבר, צ"ע אם מותר לקרא הכתב שעלי' (אות י"ד)".
- (ב) חזון עובדיה (אבלות ח"א עמ' תנ"ח הע' ח' ד"ה במסכת).
- (ג) הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ו ד"ה ויש, עי' תשובות הגר"ח אות ש"ג [דפו"ח אות תתתתקפ"ה]) – "נראה שראוי לזהר גם כאן".
- (ד) שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו סעי' ב') – "וראוי לזהר אפילו כשקורא בהסתכלות בלי להוציא מהפה".
- (ה) דברי בניהו (ח"י סי' ס"ו) – לשונו מובא לקמן.
- (ו) זכר עשה (פרק ז' סעי' קנ"ו).
- (ז) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ט"ו).
- (ח) פסקי הלכות (סי' ב' סעי' כ"א אות י"ז).

ד. כתב שקוע.

1. יש להקל.

- (א) קיצור שו"ע (סי' קכ"ח סעי' י"ג) – לשונו מובא לעיל.
- (ב) שמירת הנפש (אות של"ט).
- (ג) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"ג בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "היינו כשהוא כתב בולטת משנת חסידים יום שלישי".
- (ד) פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "לא אמרו אלא כתב בולטת ולא שוקעת. נגיד מצוה".
- (ה) תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ט ס"ק כ"ב) – "נגיד ומצוה".
- (ו) נפש חיה (סי' ב' על סעי' ג') – "ועיין בס' יציב פתגם מהגיעב"ץ שכתב כי זהו אך הקורא כתב משוקע ולא בולט ועשה סמוכין לזה מגיטין כ' וכתב ולא וחקק ויש להעיר כי כ"כ גם המשנת חסידים ביום שלישי".
- (ז) כה"ח (סי' ב' ס"ק ג') – "וכתב שער המצוות פ' ואתחנן דווקא כתיבה בולטת אבל כתיבה שוקעת ליכא למיחש".
- (ח) שלחן מלכים (הלכה למשה סי' ג' אות י"ט) – "ולא אמרו אלא כתב בולטות ולא שוקעות (נגיד ומצוה)".
- (ט) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
- (י) חזון עובדיה (אבלות ח"א עמ' תנ"ח הע' ח' ד"ה במסכת) – "המנהג הנכון לכתוב האותיות שעל המצבה בכתב שקוע".
- (יא) שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו סעי' ג').
- (יב) זכר עשה (פרק ז' סעי' קנ"ז).
- (יג) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ט"ו).
2. מראי מקומות – אפרקסתא דעניא (ח"א סי' קצ"ט).
- (א) יוסף אומץ (עמ' רע"ג) – "וראיתי מדקדקין מניחין אבן על גבי המצבה ואומרים שמועיל שלא תהיה קריאתה קשה לתלמוד, ואפשר שקבלה היא מקדמונים. ומפני שכתוב בספר הכונות שאין זה בכתב שוקעת נראה לי לצרף שתי הסברות יחד שבכתב שלנו השוקע יש לסמוך על הנחת אבן כנ"ל".
- (ב) הגר"ח ק"צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ו) – "וצ"ע אם אינה לא בולטת ולא שוקעת מהו, ובס' יוסף אומץ ...".

ה. תמונה, צילום.

1. מיקל.

- (א) הגר"ח ק"צ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות קס"ג) – "שאלה: בקיצור שו"ע (סימן קכ"ח סעיף י"ג) כתב, הקורא שעל גבי המצבה אם הוא כתב בולט קשה לשכחה. ע"כ. האם מותר להסתכל על תמונה שרואים שם כתב בולט מע"ג הקבר. תשובה: לא אמרו אלא כתב".

2. מחמיר.

- (א) דברי בניהו (ח"י סי' ס"ו) – "יש לחברה קדישא לעמוד בפרץ ולמנוע מאנשים שרוצים לעשות תמונה על המצבה של בניהם או יקריהם, ומ"מ אם הדבר נעשה שלא בידיעת החברה קדישא והכתב הוא בולט ולא שוקע אין לקרוא הכתב אפילו בהרהור כי הוא מביא לידי שכחה ואנו מוזהרים לא לעשות דברים שיכולים להביא לידי שכחת התורה".

ו. מת שאינו מכירו.

1. שמירת הגוף והנפש (ס' ר"ו סוף הע' א') – "ובפירוש אגדות לרבינו ידעיה הפניני (קדמון אחד בזמן הרשב"א) מצאתי ... אולי אין חשש שכחה כשקורא כתב שע"ג קבר איש שאינו מכירו. אך לא ראיתי בין כל האחרונים שהזכירו ענין זה שיחלקו בין מכירו לאינו מכירו".

ז. קברי עכו"ם.

1. הגר"ח זצ"ל (אסיפת יצחק י"ד תמוז תשס"ח) – "שאלה: במשנה ברורה (ס' ב' ס"ק ב') כתב הקורא כתב ע"ג הקבר משכח לימודו, האם זה נוגע גם בקברי עכו"ם. תשובה: צ"ע".

ח. תיקון לשכחה זו.

1. לומר אהבה רבה עד וליחדך באהבה.
 - (א) א"ר (סי' רכ"ד ס"ק ח') – "ויש לומר אהבה רבה עד באהבה ומסוגל מאוד לשכחה".
 - (ב) רע"א (יו"ד סי' שע"ו על מחבר סעי' ד') – "וי"ל אהבה רבה עד באהבה ומסוגל מאד לשכחה".
 - (ג) קיצור שו"ע (סי' קכ"ח סעי' י"ג) – "וסגולה לומר אהבה רבה עד וליחדך באהבה".
 - (ד) שמירת הנפש (אות של"ט).
 - (ה) ברכת ישראל (סי' ס"ו ס"ק ט') – "ויש לומר אהבה רבה עד באהבה ומסוגל מאד לשכחה (אשל אברהם)".
 - (ו) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "ועיין בא"א על הגליון המג"א רכ"ד לומר אהבה רבה".
 - (ז) אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
 - (ח) שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו סעי' ה') – "יש סגולה לשכחה זו לומר אהבה רבה עד וליחדך באהבה".
2. האם סגולה מיוחדת לשכחה זו של קריאת כתב שע"ג קבר, או לא.
 - (א) הגר"ח זצ"ל (תשובות הגר"ח אות ש"ב [דפו"ח אות תתתקפ"ד]) – "אין ידוע לי".
 - (ב) שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו הע' ה') – "וראיתי בספר זכרון ח"א אות כ"ה שמנה אמירת אהבה רבה בין הדברים הטובים לזכרון, אמנם מדברי כל האחרונים הנ"ל משמע דאינו סגולה כללית לזכרון אלא סגולה מיוחדת לשכחה זו של קריאת כתב שע"ג קבר, כנלפענ"ד".

ט. להניח אבן ע"ג המציבה.

1. מראי מקומות – יוסף אומץ (עמ' רע"ג, לשונו מובא לעיל), הו"ד בהגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ו, לשונו מובא לעיל), זכר עשה (פרק ז' סעי' קנ"ט).

י. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו).
1. הגר"ח זצ"ל (תשובות הגר"ח אות ש' [דפו"ח אות תתתקפ"ב]) – "אותיות קבר שהן בולטות קשה לשכחה כדאמרי' הוריות י"ג ב', ויש לשאול, האם בני המשפחה שעושים זה עוברים על לאו של לפני עור לא תתן מכשול, ועוד האם יש בזה צער לנשמה שע"י המצבה שלה יש שכחה. תשובה: אין בזה לפני עור, אבל יש ענין לשנות".

יג. נאכל במצרים.

א. מקור.

1. במדבר (פרק יא פסוק ה') – "זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם את הקשאים ואת הקבטחים ואת הקציר ואת הבצלים ואת השומים".
 - (א) פסיקתא זוטרתי (פר' בהעלותך, דף ק:): – "זכרנו את הדגה. וכי דגין היו ניתנין להם במצרים חנם והא תבן לא היו נותנין להם חנם במצרים אלא חנם מן המצות. הקשואים ואת האבטיחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים. מפני מה טעמו במן בכל מיני מאכל חוץ מחמש מינים הללו מפני שהן קשין לתלמוד".
 - (ב) ילקוט ראובני (פר' בהעלותך אות נ"ו) – "את הקישואים, מפני מה טעמו במן כל מיני מאכל חוץ מחמשת המינים הללו, מפני שהם קשים לתלמוד".

ב. קישואים, חציר, בצלים, שומים: האם קשה לתלמוד.

1. מיקל.

- (א) עי' מלבי"ם (ארץ חמדה סוף חלק במדבר הל' דעות פרק ד' עלה לתרופה אות י"א) – "בפסיקתא אומר דמ"ש במתאוננים שאמרו שלא היו טועמים במן טעם אלו קישואין ואבטיחים חציר ובצלים שומים משום שקשים לתלמוד, נראה דאינו מוכרח חדא דלמה טעמו טעם זיתים שאומר בהוריות דקשה לתלמוד, ועוד דבספרי אומר טעמים אחרים לכן אין לחוש כ"כ לדבר זה".
2. מראי מקומות.
 - (א) הגר"ח זצ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים להוצאה רביעית ד"ה בסוף) – "הקשואים והאבטיחים והחציר והשומים והבצלים מפני מה לא טעמו במן טעם ה' מינים אלו מפני שהן קשין לתלמוד (לקח טוב בהעלותך)".
 - הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון כ"ט עמ' ט"ו טור א', גליון ל"א עמ' מ"ט טור א') – "שאלה: שמעתי שיש מדרש שקישואין הן קשה לשכחה, האם נכון הוא או לא. תשובה: איזה מדרש. שאלה: במש"כ לי מרן שליט"א באיזה מדרש, (כתוב שקישואין קשים לשכחה), ראיתי מביאים זאת ממדרש ילקוט ראובני האם הוא נכון. תשובה: הבאתי בהוספות (לספר זיכרון) הוצאה ד".
 - אמנם עי' הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות ב') – "אינו נמנע מלאכול קישואים ואבטיחים ובצל ושום אף שאיתא בפסיקתא שקשה לשכחה. היינו בפסיקתא על הפסוק זכרנו את הדגה. וטעמו, כי אין הם אותם ירקות כמו שמצוי היום. ועי' עוד ברך אמונה חלק ה' בקונט' ירקות ופירות בדף מ"ב ע"ב שמה שקראו חז"ל קישואים ואבטיחים אינם מה שאנחנו קוראים".
 - הגר"ח זצ"ל (תשובות הגר"ח יו"ד אות רס"ג [דפו"ח אות תתתקל"ב], אבני אהרן אות ט') – "והרי היום נוהגים לאכול קישואים ובצלים כו' אף דאיתא שהם מסוגלים לשכחה. תשובה: קצת מותר".

1) תשובות הגר"ח (דפו"ח יו"ד הע' תתפ"ב) – "היינו שקצת אינו משכח, אבל אין הכוונה שאף שיש איסור מ"מ קצת מותר, חלילה. ושוב מצאתי שכתבתי אז לשון מרן (כי התשו' ה' בע"פ, אלא שמרן עבר על מה שכתבתי (קודם הדפסת הקו' תשובות הגר"ח שבספר אבני אהרן - אבות), רק תיבות קצת מותר, ולא הגיה ע"ז): קצת מותר לאכול **אבל הרבה זה איסור**".

ג. אבטיח.

1. הגר"ח זצ"ל (תשובות הגר"ח יו"ד אות רס"ד [דפו"ח אות תתתתקל"ג], אלא ד' אמות של הלכה פרק ס"ז אות ב' [לשונו מובא לעיל]) – "איתא שאבטיח מסוגל לשכחה, ויש לשאול, היאך אוכלים היום כולם אבטיח. תשובה: אבטיח שבחז"ל אין זה מה שקורין היום אבטיח".
- הגר"ח זצ"ל (תשובות הגר"ח יו"ד אות רס"ה [דפו"ח אות תתתתקל"ד]) – "שאלה: בהנ"ל. מהו באמת אבטיח שבחז"ל. [כדי לזהר שלא לאכול]. תשובה: י"א מלון".
- הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רכ"ה אות י"ד) – "שאלה: האם יש ענין למנוע אשה מלאכול אבטיח ושום וכו' כשהן מעוברות ומניקות. תשובה: אי"ז שקורין היום אבטיח".
2. מראי מקומות.

(א) תפארת ישראל (תרומות פרק ג' אות ב', עוקצין פרק ג' אות כ"ח, עדיות פרק ג' אות י"ז) – "אבטיח. מעלאנע".

(ב) בדה"ש (סי' צ"ו ס"ק ע"א) – "אמנם לא נתברר לי מהו אבטיח".

(ג) חשוני חמד (ברכות סוף דף מב., עלינו לשבח שמות תשובה כ"ו [ריש עמ' תקצ"ז]) – "שמענו ש'אבטיח' הנאמר בכל מקום כוונתו למה שאנו קוראים 'מלון', ואפשר להוכיח זאת מהמשנה פ"ג עדיות מ"ג, שרבי דוסא מתיר את מעי אבטיח של תרומה לאכילה לזרים, וכתב הרמב"ם שפירוש מעי האבטיח, הוא הזרע והרוטב שבתוכו, ודבר זה נמצא ב'מלון', ולא בפרי זה שאנו קוראים לו אבטיח, שהזרע שלו לא נמצא בתוך רוטב".

ד. מניקות, מעוברת.

1. ספרי זוטא (במדבר פרק יא פסוק ה') – "את הקשואים ואת האבטיחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים, ר' שמעון אומר מפני מה היה המן משתנה להן לכל מין חוץ מחמשת המינים הללו אלא מושלין אותו משל למה"ד למלך שמסר את בנו לפדגוגו אמר לו הזהר בכבוד בני שלא יאכל בני מאכל רע ושלא ישתה משקה רע וכ"ש היה אותו הבן אומר לא בשבילי שהוא אוהבני אלא שאי אפשר לאכול וחכ"א אף המן היה משתנה להן לכל מין אלא שלא היו רואין בעיניהן אלא המן בלבד שנ' אין כל בלתי אל המן עינינו אין לנו אלא המן בשחר והמן בערב".
 2. רש"י (במדבר פרק י"א פסוק ה') – "את הקשואים. אמר ר' שמעון מפני מה המן משתנה לכל דבר חוץ מאלו, מפני שהן **קשים למניקות**, אומרים לאשה אל תאכלי שום ובצל מפני התינוק. משל למלך וכו', כדאיתא בספרי".
 3. רש"י (יומא דף עה. ד"ה הללו) – "הללו לא טעמו. שהן **קשין לעוברות ומניקות** כדאמרינן בספרי משל אומר לאשה לא תאכלי בצל מפני התינוק".
 4. סגולות ישראל (מע' מ' אות מ"ח) – "מניקת לא תאכל המנקת בצלים ושומים ולב וכבד. וגם בלילה שראויה להתעבר תהי' נזהר מזה (ספר הנהגות ישרות מהאריז"ל), גם נשים מעוברת יזהרו מזה מהר"ן ז"ל".
 5. ישועות חכמה (סי' ל"ג סעי' ט') – "לא תאכל המניקת בצלים ושומים ולב וכבד. וגם בלילה שראויה להתעבר תהיה נזהר מזה (ספר הנהגות ישרות מהאריז"ל)".
 6. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ז הע' י'), יד לילודת (אנגלית, פרק ט"ו הע' י' א').
- (א) הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' ק"ח אות ו') – "שאלה: איתא במ"א באו"ח סי' קע"ג ס"ק א' לענין מים אחרונים: 'ואפשר בזמן הזה אין סכנה כ"כ דחזינן כמה דברים המזכר בגמ' שהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים והאינדא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות' וכו', יל"ע מה הדין במש"כ בגמ' יומא דף עה. דרש"י מפרש הגמ' למימר הטעם דהמן אינו טעם כקישואים וכו' משום שהן קשין למעוברות ומניקות, האם זה נכלל במש"כ המ"א לעיל או שזה נוהג גם עכשיו. תשובה: צ"ע".
- הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רע"ב אות י') – "שאלה: הגמ' יומא דף עה. מביאה הפסוק 'את הקישואים ואת האבטיחים' רבי אמי וכו' וחמשין המנין. הללו לא טעמו בו, ורש"י [ד"ה הללו לא טעמו] כתב, וז"ל: 'שהן קשין לעוברות ומניקות כדאמרינן' וכו' ע"ש, האם זה נוהג בזמנינו, ואיך נהגו בזה בבית החזו"א. תשובה: לא שמעתי".
- (ב) אור יצחק (ח"ב ענינים שונים סי' ד') – "על מה שאמרו בימא דף ע"ה ... האם דבר זה נוהג בזמנינו. תשובה: עי' במגן אברהם קע"ג ס"ק א', שכתב וז"ל: 'ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ דחזינן כמה דברים המזכרים בגמ' שהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים והאינדא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות וגם הכל לפי טבע הארצות, ע"כ. וה"ה לענין דידן".

ה. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' י"א), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' ל"ו סעי' מ').

1. רמב"ם (הל' דעות פרק ד' הל' ט') – "ובשר שורים גדולים ותישים גדולים והפול והעדשים והספיר ולחם שעורים ולחם מצות והכרוב והחציר והבצלים והשומים והחרדל והצנון, כל אלו מאכלים רעים הם אין ראוי לאדם לאכול מאלו אלא מעט עד מאד ובימות הגשמים, אבל בימות החמה לא יאכל מהן כלל".
- (א) ביאור חדש מספיק (הל' דעות שם), מוסר השכל (לשון חכמים, הל' דעות שם) – "והבצלים, טבעם חם ויבש גורמים כאב ראש מחממים הכבד והאידיים העולים מהם מזיקין לעינים ולמוח וגורמים שינה עמוקה. והשומים, טבעם חם ויבש מזיקי לעינים ולמוח שורפים הדם ובפרט מזיקים לנשים הרות או מניקות".
- (ב) שערי דעה (הל' דעות שם) – "ובימא דף ע"ה ע"א איתא דע"כ טעמו במן כל מיני מאכל חוץ מאותן חמשת המינים משום דאלו המינים רעים לגוף, ובספרי שם איתא דקשים למעוברת (והובא ג"כ ברש"י דיומא שם ד"ה הללו), ובמדרש לקח טוב (הנקרא

פסיקתא זוטרתא) פ' בהעלותך איתא מפני שהם **קשים לתלמוד**, ולפי המבואר ביבמות דף ע"ב ע"א דכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נשבה בהן רוח צפונית ולא זרחה להם חמה עיין שם, אין חידוש מה שלחולשת גופם לא טעמו אז טעם המינים הללו, כיון שלא היו יפין לגוף".

קשה לעניות

- [א] המשתין לפני מטתו. [ו] תליית פת בסל.
 [ב] המזלזל בנטילת ידים. [ז] סובין בבית.
 [ג] אשתו מקללתו בפניו. [ח] המאבד פרווין שאין בהם כזית.
 [ד] האוכל מלח בזרת. [ט] הכופה קערה ע"ג כד.
 [ה] כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן. [י] הדוחק קצף לצדדין.
 [יא] עון לשון הרע.
 [יב] הזכרת שם שמים לבטלה.
 [יג] אשה שמגלה שער ראשה.
 [יד] מים אחרונים.
 [טו] שגורם לירידת בעלי בתים מנכסיהם.

דור המלקטים - בשביל שתתעשר (ליפסקי).

אדם שאומר איני מקפיד ויבוא עניות על נפשי.

1. פמ"ג (או"ח סי' רמ"א מש"ז ס"ק א') – "ועיין פרישה [אות א] כתב דשונאו שיביא עצמו לעניות".
 (א) עי' לקמן [אצל "המשתין לפני מטתו"].
2. אורח נאמן (או"ח סי' ק"פ ס"ק י"ג) – "קשה לעניות. יל"פ דאפי' אם יאמר דניח"ל להיות בעניות משום דיא עניות לישראל ורוצה בנסיון העוני יותר מנסיון העשירות, דגדול נסיון העושר מנסיון העוני, **אעפ"כ יהא נזהר** מזה משום דעונש עניות שיבוא עי"ז שבעצמו גרם לזאת יהא גדול מנשוא, דאינו דומה אם העוני בא על האדם שלא ע"י גרמתו רק ע"י מזלו דמזונא לאו בזכותא תליא אלא במזל, לעניות שיגרם בעצמו לעבור ע"ד קונו ליתרע מזלו ודוק בזה וקצרת".
3. ברכת השם (סי' ג' ס"ק קכ"ד) – "אורח נאמן ... (ועיין בגמ' ב"מ דף ל"ג ע"א דיש מ"ד **דדריש מקרא** אפס לא יהיה כן אביון אזהרה שלא יביא עצמו לידי עניות) ועי' בפמ"ג סי' רמ"א א'...".
4. שלחן הטהור (סי' קנ"ח סעי' א'), הו"ד בפסקי תשובות (סי' קנ"ח אות כ"א, הע' ק"ז, לשונו מובא לקמן) – "**ונעשה עני מן התורה ומן המצות ומחזיר על הפתחים**".

[א] המשתין לפני מטתו - או"ח סימן רמ"א סעיף א'.

א. מקור.

1. **שבת** (דף סב:) – "אמר רבי אבהו, ואמרי לה במתניתא תנא: **שלושה דברים מביאין את האדם לידי עניות, ואלו הן: המשתין מים בפני מטתו ערום ... המשתין מים בפני מטתו ערום** לא אמרן אלא דמהדר אפיה לפורייה, אבל לבראי לית לן בה. ומהדר אפיה לפורייה נמי לא אמרן אלא לארעא. אבל במנא לית לן בה".
2. **נדה** (סוף דף טז:) – "אמר רבי שמעון בן יוחאי: ארבעה דברים הקדוש ברוך הוא שונאן ואני איני אוהבן; הנכנס לביתו פתאום, ואצ"ל - לבית חבריו, והאוחז באמה ומשתין מים, ומשתין מים ערום לפני מטתו, והמשמש מטתו בפני כל חי".
- (א) **טור** (או"ח סי' רמ"א סעי' א') – "לא ישתין בפני מטתו ערום דד' דברים הקדוש ברוך הוא שונאן ואחד מהן המשתין מים לפני מטתו ערום וגרסינן בשבת בפרק במה אשה אמר רבי אמי ואמרי לה במתניתא תנא ג' דברים מביאין האדם לידי עניות ואלו הן המשתין מים לפני מטתו ערום וכו' ולא אמרן אלא דמהדר אפיה לפורייה אבל לא מהדר אפיה לפורייה לית לן בה וכי מהדר אפיה לפורייה נמי לא אמרן אלא בארעא אבל במנא לית לן בה".

ב. הטעם שהקדוש ברוך הוא שונא.

1. מפני שקשה לעניות.

- (א) **פרישה** (או"ח סי' רמ"א ס"ק א') – "והא דהקב"ה שונא את המשתין מים וכו' הוא דוקא כד מהדר אפיה לפוריא ומשתין בארעא כמו שמפרש רבינו בסמוך גבי דקשה לעניות שהוא ענין אחד למה ששונא הקדוש ברוך הוא וכן איתא בתוספות פרק כל היד דף י"ז (ע"א) אהא דקאמר ארבעה דברים הקדוש ברוך הוא שונאן וכו' ומשתין מים ערום לפני מטתו כתבו התוספות וז"ל משתין מים לפני מטתו דאמר בשבת דקשה לעניות עכ"ל הרי ששנאת הקדוש ברוך הוא הוא מה שקשה לעניות".
- (ב) **א"ר** (סי' רמ"א ס"ק ב') – "שונא מפני וכו'. והדרישה [סק"א] פירש ששנאת הקדוש ברוך הוא הוא מפני שקשה לעניות, וכ"מ בתוספות נדה דף י"ז (ע"א ד"ה ומשתין)".
- (ג) **פמ"ג** (או"ח סי' רמ"א במש"ז) – "ועיין פרישה [אות א] כתב דשונאו שיביא עצמו לעניות, ועיין תוספות [נדה יז, א ד"ה משתין] בזה".

2. מפני שמתנהג עצמו דרך מיאוס וטינופת.

(א) **לבוש** (או"ח סי' רמ"א סעי' א') – לשונו מובא לקמן.

ג. פוסקים.

1. **מחבר** (או"ח סי' רמ"א סעי' א') – "אחד מהדברים ששונא הקדוש ברוך הוא, המשתין בפני מטתו, ערום. המשתין לפני מטתו, ערום, מביא לידי עניות; ולא אמרן, אלא דמהדר אפיה לפוריא (פי' למטה), אבל לבראי לית לן בה; ודמהדר אפיה לפוריא נמי לא אמרן, אלא בארעא, אבל במנא לית לן בה".
2. **לבוש** (או"ח סי' רמ"א סעי' א') – "לא ישתין אדם ערום לפני מטתו. וכל המשתין ערום לפני מטתו הקדוש ברוך הוא שונא, מפני שמתנהג עצמו דרך מיאוס וטינופת ואיך תשרה השכינה על מטתו. ולא עוד אלא שכל המשתין לפני מטתו ערום יבא לידי עניות, משום שיש שד ששמו נבל והוא ממונה על העניות, ונבל קרו ליה מפני שהוא חפץ לנבל את עצמו ואוהב מקומות המיאוס, והרי הוא דר במקום הזה שהוא מיאוס. והאי ערום לאו דווקא אלא הוא הדין הוא לבוש אסור, והא דנקט ערום אורחא דמילתא נקט שמתוך

- שהוא ערום אינו יוצא לחוץ להשתין דטורח הוא לו ללבוש ולצאת. ולא אמרן אלא דמהדר אפיה לפוריא, אבל לא מהדר אפיה לפוריא ומשתין למרחוק מן המטה בקילוח לית לן בה. ודמהדר אפיה לפוריא נמי לא אמרן אלא בארעא אבל במנא לית לן בה".
3. ערה"ש (או"ח סי' רמ"א סעי' ב') – "והכי אמרינן בשבת [ס"ב:] דהמשתין מים ערום לפני מטתו בא לידי עניות דשרא דעניותא נבל שמיה ובכל מקום שמוצא מקום מטונף ושללא בנקיות שורה שם ודווקא כשמחזיר פניו להמטה אבל אם מחזיר פניו לחוץ לית לן בה דהקילוח יוצא לחוץ ודווקא כשמשתין על הארץ אבל כשמשתין בכלי לית לן בה".
4. שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ח סעי' ד').

ד. המשתין "ערום" לפני מטתו.

1. לאו דוקא ערום [אלא ה"ה אם היה לבוש אלא אורחא דמלתא נקט מתוך שהוא ערום אינו יוצא לחוץ להשתין] – רש"י (שבת דף סב: ד"ה ערום, "ערום. אורחא דמילתא נקט, מתוך שהוא ערום, אינו יוצא לחוץ להשתין, דטורח הוא לו ללבוש ולצאת"), לבוש (או"ח סי' רמ"א סעי' א', לשונו מובא לקמן), מג"א (סי' רמ"א ס"ק א'), ערה"ש (או"ח סי' רמ"א סעי' א'), מ"ב (סי' רמ"א ס"ק ב'). מראי מקומות.
2. שפת אמת (שבת דף סב:) – "שם בגמ' במתניתא תנא כו' בפני מטתו ערום ברש"י אורחא דמילתא נקט כו' דטורח הוא לו ללבוש ולצאת, ונראה דאחי לאשמעינן דדוקא בכה"ג דמצד הטירחא אינו יוצא אינו רשאי לעשות כן אבל אם צריך להשתין תיכף אמרינן בעלמא דאפי' ברה"ר מותר דסכנה הוא כדאי' בבכורות (מ"ד ב) ע"ש".

ה. המשתין ערום לפני "מטתו": הדין בשאר מקומות.

1. ה"ה לפני השלחן, ושאר מקומות.
- א) מהרש"א (ח"י אגדות שבת דף סב:) – "המשתין מים בפני מטתו ערום כו' פרש"י ערום אורחא דמלתא נקט מתוך שהוא ערום אינו יוצא לחוץ כו' עכ"ל ומה"ט נמי לפני מטתו אורחא דמלתא נקט שדרך אדם לעמוד ממטתו ערום ולהשתין שם וה"ה ומכ"ש במקומות אחרים כגון לפני שלחנו וכיוצא בו דמביא לידי עניות משום מאיסותא וק"ל".
- ב) א"ר (סי' רמ"א ס"ק א') – "לפני מטתו וכו'. ומכל שכן במקומות אחרים כגון לפני שלחנו וכיוצא בו, מהרש"א [חידושי אגדות, שבת סב ע"ב ד"ה המשתין]".
- ג) פמ"ג (או"ח סי' רמ"א א"א ס"ק ב', ראש יוסף שבת דף סב: [לשונו מובא לקמן]) – "והוא הדין לפני השולחן, אליה רבה [ס"ק א] בשם מהרש"א ז"ל [שבת סב, ב ד"ה המשתין]".
- ד) מ"ב (סי' רמ"א ס"ק ב') – "בפני מטתו. ומכ"ש אם משתין מים לפני מקומות אחרים שצריכים להתנהג יותר בנקיות כגון לפני שלחנו וכיב"ז".
- ה) שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ח סעי' ד').

ו. מראי מקומות.

1. ראש יוסף (שבת דף סב:) – "המשתין מים בפני מטתו ערום לא נתבאר שיעור דלפני מטתו ויראה תוך ד"א וחוץ לד"א רשות אחר הוה ולבראי שרי דקילוח למרחוק משמע קצת אפי' תוך ד"א ובאשה אסור אפילו לבראי ועמ"א רמ"א ואי"ה בפריי יבואר וכאן אין להאריך ועיין א"ר לפני מטתו ל"ד ה"ה לפני שלחן וכדומה יע"ש בשם מהרש"א בזה".

ב] המזלזל בנטילת ידים - או"ח סימן קנ"ח סעיף ט'.

- א. שבת (דף סב:) – "אמר רבי אבהו, ואמרי לה במתניתא תנא: שלושה דברים מביאין את האדם לידי עניות, ואלו הן ... ומזלזל בנטילת ידים ... ומזלזל בנטילת ידים אמר רבא: לא אמרן אלא דלא משא ידיה כלל, אבל משא ולא משא - לית לן בה. ולא מלתא היא, דאמר רב חסדא: אנא משאי מלא חפני מיא, ויהבו לי מלא חפני טיבואא".

ב. פוסקים.

1. מחבר (או"ח סי' קנ"ח סעי' ט') – "צריך לזהר בנט"י, שכל המזלזל בנטילת ידים חייב נידוי, ובא לידי עניות, ונעקר מן העולם".
2. לבוש (או"ח סי' קנ"ח סעי' ט') – "צריך האדם לזהר מאד בנטילת ידים, שכל המזלזל בנטילת ידים חייב נידוי שעובר על דברי חכמים וישכנו נחש ובא לידי עניות. וסימנך על נטילת ידים ראשי תיבות ענ"י, כלומר על ידי הברכה ניצול מן העניות אלא מתברך, אבל כשאינו נוטל ואינו מברך נשאר עני ואינו מתברך, ועוד שהוא נעקר מן העולם".
3. גר"ז (סי' קנ"ח סעי' ט"ו) – "צריך לזהר מאד בנטילת ידים שכל המזלזל בנטילת ידים חייב נידוי ובא לידי עניות ונעקר מן העולם ואפי' הנוטל ידיו ברביעית מצומצם מביא לידי עניות אלא יוסיף ליטול ידיו בשפע וכל הנוטל מלא חפניו מים נותנים לו מלא חפניו טובה וברכה ומכל מקום לא יכוין לכך כדי להתעשר שנמצא עובד על מנת לקבל פרס אלא יעשה לכבוד קונו".
4. ערה"ש (או"ח סי' קנ"ח סעי' ג', סעי' ט"ו) – "כבר נתבאר שמאד צריך לזהר בנט"י דנעקר מן העולם ובא לידי עניות וסימנך דראשי תיבות של על נטילת ידים הם עני כלומר שזה מציל מן עניות [לבוש] ואף על פי ששיעורם ברביעית יטול בשפע דאמר ר"ח אנא משאי מלא חפני מיא ויהבי לי מלא חפני טיבואא [שבת ס"ב]. כלומר שהטיל על ידיו הרבה מים ונתנו לו הרבה עושר מן השמים ואותם בני אדם המזלזלים ומפקפקים על דברי חז"ל סופם לאבדון ואין להם חלק לעוה"ב ועליהם צווח הנביא [ישעיה ה, כ] הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע שהרי בנט"י יש נקיות גדולה ומ"מ לרוע יצרם המנוול ימאסו במצוה העדינה הלזו ויאכלו בטינוף ידים אוי להם ולנפשותם".
5. מ"ב (סי' ק"ס ס"ק נ"ב) – "דאם אינו מקיים נט"י כראוי קשה לעניות".
6. שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ח סעי' א').

7. ילקוט יוסף (סי' קנ"ח סעי' א', קיצור שו"ע סי' קנ"ח סעי' א') – "וצריך לזהר מאד בנטילת ידים, שכל המזלזל בנטילת ידים חייב נידוי, ובא לידי עניות, ונעקר מן העולם".
8. פסקי תשובות (סי' קנ"ח אות כ"א, הע' ק"ז) – "ולענין העונש שגורם לעצמו עניות כתוב בזה"ק (לך לך פ"ז ע"ב) 'כל מאן דלא נטיל ידיו כדקא יאות אף על גב דאתענש לעילא איתעניש לתתא, ומאי עונשיה לתתא דגרים ליה לגרמיה מסכנותא (- עניות)', ומוכח מלשונו שאף שנטול ידיו אלא שאין נוטל כהוגן גורם לעצמו עניות, ובשו"ע הרב (סעי' ט"ו) כתב 'ואפילו הנוטל ידיו ברביעית מצומצם מביאו לידי עניות', ועני פירושו עני מן התורה ומן המצוות ומחזור על הפתחים [שלחן הטהור], ולכן צריך כל אדם לשנן היטב הל' נט"י כדי שידע ליטול ידיו כהוגן וכהלכה".

ג] אשתו מקללתו בפניו.

- א. שבת (דף סב:) – "אמר רבי אבהו, ואמרי לה במתניתא תנא: שלושה דברים מביאין את האדם לידי עניות, ואלו הן ... ושאשתו מקללתו בפניו ... ושאשתו מקללתו בפניו רבא: על עסקי תכשיטיה. והני מילי הוא דאית ליה ולא עביד".
1. ראשונים – רא"ש (שבת פרק ו' סי' י"ב), האגודה (שבת פרק ו' סי' צ"ה), פסקי רי"ד (שבת דף סב:).
- ב. יש גורסין "ומי שאשתו מקללתו [בפניו] ושותק" – כל בו (סי' קי"ח), מנורת המאור (פרק ו' עמ' ת"ל, פרק כ' עמ' תכ"ח, חופת אליהו רבה עמ' תנ"ה), ראשית חכמה (שער ג' אות ל"ד).
1. מראי מקומות – ח"י הר"ן (מיוחס לו, שבת דף סב:), לשונו מובא לקמן, עמודי משפט (טהרני, סי' י' עמ' קמ"א ד"ה ואמנם).

ג. הטעם.

1. מהר"ל (חידושי אגדות שבת דף סב:) – "ומי שאשתו מקללת אותו בפניו, והנה איש כזה דבק בו הקללה ואיך אפשר שיהיה אליו העושר, אפילו קצת עושר אין ראוי לו כאשר דבק עמו הקללה, בפרט כאשר אשתו שהיא עצם מעצמו בשר מבשרו מקללת אותו על עסקי תכשיטיה ובוזה האשה קרובה [להוציא] אל הפעל [הקללה], כי אין אשה אלא לתכשיטיה וכאשר האשה מקללת אותו על עסקי תכשיטיה בזה נחשב הקללה קרובה אליו ביותר ואין ראוי לעושר".
2. ח"י הר"ן (מיוחס לו, שבת דף סב:) – "אמר רבא על עסקי תכשיטי' וה"מ הוא דאית לי' ולא עביד לה. פי' שמקללתו על שאינו רוצה לקנות לה תכשיטין ויש לו במה לקנות ויש לו איסור בזה ומביאו לידי עניות, והטעם לפי שאינו מרחם עלי' שהיא תלויה בו והוא תלויה במי שאמר והי' העולם ובמדה שמדד שלא רחם על מי שתלויים בו כך לא ירחם הבורא עליו וכן פי' רבי' יהונתן ז"ל, והא דאמרי' בכמה דוכתי מי שאשתו מקללתו בפניו והוא שותק אין חייו חיים מיירי בשאין מקללתו על עסקי תכשיטיה, אי נמי על עסקי תכשיטי' ואין לו דבהא אין חייו חיים אבל אינו מביאו לידי עניות כנ"ל".
3. מאירי (שבת דף סב:) – "וכן מי שאשתו מקללתו בפניו ר"ל מי שגורם לאשתו שתכעוס עליו כ"כ עד שתקללהו בפניו כגון שמונע ממנה תכשיטיה ויש ספק בידו לעשות וכשהיא רואה בעצמה כך אף היא מתרשלת בשמירת נכסיו ומביאתו לידי עניות וכן כל כיוצא בדברים אלו ובדרש אמרו בזו מפני שאשתו ובני ביתו תלויים עליו והוא תלוי במי שאמר והיה העולם וכל שמרחם על אותם שהם תלויים עליו אף מי שהוא תלוי עליו מרחמו".
4. הגריש"א זצ"ל (הערות על מסכת שבת דף סב: אות ט') – "ושאשתו מקללתו בפניו וכו'. ויל"ד דהוא מדה כנגד מדה דכיון דאע"פ שיש לו ממון אינו מקיים חיובו לאשתו לקנות לה תכשיטים, סופו שבא שבאמת לא יהיה לו ולא יוכל לקנות, ולהכי לא נאמר עונש זה בשאר מקומות".

ד. מראי מקומות – הקללה לברכה (סי' ג' סעי' י"ב).

1. רמ"א (אה"ע סי' קנ"ד סעי' ג') – "אבל אם מקללתו בחנם או מזלזלת אביו ואמו, והוכיחה בדברים ואינה משגחת עליו, י"א דמותר להכותה, וי"א דאפילו אשה רעה אסור להכותה. והסברא ראשונה היא עיקר. ואם אינו ידוע מי הגורם, אין הבעל נאמן לומר שהיא המתחלת, שכל הנשים בחזקת כשרות, ומושיבים ביניהם אחרים לראות בשל מי הרעה הזאת, ואם היא מקללתו חנם, יוצאת בלא כתובה. ונראה לי דוקא ברגילה בכך, ואחר ההתראה".

ד] האוכל מלח בזרת - או"ח סימן קע"ט סעיף ו'.

- א. שבולי הלקט (סי' קמ"ט), מחבר (או"ח סי' קע"ט סעי' ו'), דר"מ (או"ח סי' ק"ע ס"ק ד*), לבוש (או"ח סי' קע"ט סעי' ו'), גר"ז (סי' קע"ט סעי' ח'), ערה"ש (או"ח סי' קע"ט סעי' ו') – "והאוכל מלח אחר אכילתו לא יאכל בגודל, דקשה לקבור בנים; ולא בזרת, דקשה לעניות; ולא באצבע, דקשה לש"ד, אלא באמה ובקמיצה".

- ב. הוריות (דף יג:) – "חמשה דברים משיבים את הלימוד ... ויש אומרים: אף הטובל אצבעו במלח ואוכל ... והטובל אצבעו במלח. אמר ר"ל: ובאחת. כתנאי, ר' יהודה אומר: אחת ולא שתיים, רבי יוסי אומר: שתיים ולא שלש; וסימניך: קמיצה".

1. ראשונים – ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, מספר ה'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה), עי' פסקי רי"ד (הוריות דף יג:), עי' פסקי ריא"ז (הוריות דף יג: ד"ה חמשה), מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ד, עמ' תר"ז).
2. פוסקים – עי' של"ה (שבועות פרק גר מצוה אות ק"ה), פ"ח (או"ח סי' ב' על סעי' א'), פמ"ג (או"ח סי' ב' א"א ס"ק א'), עי' ערה"ש (או"ח סי' ב' סוף סעי' ה'), כה"ח (או"ח סי' ב' ס"ק ג'), הגר"ח ק"צ (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"א אות כ"ב), זכר עשה (פרק ו' אות קמ"ג).

- א) פסקי תשובות (סי' ק"ע אות כ"ד, הע' ק"ח) – "אמנם בכל זאת נכון לנהוג באכילת מלח, כי עפ"י הגמ' הוריות (י"ג ב) הוא סגולה להשיב את הלימוד, ויטבול את אצבעו האמצעית (אמה) או אצבע קמיצה (הסמוכה לזרת, ולא שאר אצבעות) במלח ויטעום. [ואף

- על פי שדברי הגמ' לא קאי על סוף האכילה אלא בכל ענין, מ"מ כבר כתב בכה"ח סי' קע"ט סקכ"א שאם כי כתב המג"א (סוס"י קע"ט) שא"צ להקפיד דנשתנו הטבעים מ"מ נכון לזהר (ואמנם אפשר דכה"ח קאי רק כשאין מלח במאכלים), ולכן עכ"פ לענין מלח דהוי סגולה לזכרון נכון להתרגל בכך עכ"פ בסוף סעודתו, וכ"כ בשלחן הטהור (שם סעי' ה') שאף בימינו שיש מלח במאכלים יש לטעום מעט מהמלח בסוף סעודתו, ותמה על הרמ"א, עיין שם, וכן נהג אא"ז צ"ל, ובחופת אליהו רבה שער ג' המובא בסו"ס ראשית חכמה ה' דברים נאמרו בגרגיר מלח (באוכל גרגיר מלח) מאיר עינים מצהיל פנים וכו'"].
3. פמ"ג (או"ח סי' ב' א"א ס"ק א') – "ואצבעו איני יודע אם דווקא הסמוך לאגודל דווקא כי הוא נקרא אצבע, ואי של ימין דווקא". (א) הגר"ח צ"ל (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"א סוף אות כ"ב) – "ועי' פמ"ג ... וצ"ע שלא הביא משו"ע סי' קע"ט הנ"ל".
- (ב) מראי מקומות – חק משה (ברמאן, הוריות דף יג: ד"ה והטובל, "צע"ג"), נפש חיה (מרגליות, סי' ב' על סעי' ג', "הפמ"ג ... מהפלא שלא העיר מהבואר להלן ..."), אורח נאמן (סי' קע"ט הג"ה מבהמ"ח ס"ק י"א, לשונו מובא לקמן), מאסף לכל המחנות (סי' ב' ס"ק י"ב), זכר עשה (פרק ו' הע' קמ"ג).

ג. לתריץ סתירת הסוגיות.

1. מחזיק ברכה (ס"ק ב') – "והאוכל מלח אחר אכילתו יאכל בגודל וכו' כתב בסוף ספר רגל ישרה תמהני דלכאורה זהו נגד גמ' דהוריות דף י"ג ע"ב עכ"ל והנה הכי אמרינן התם והטובל אצבעו במלח אר"ל ובאחת כתנאי רבי יאודה אומר אחת ולא שתיים רבי יוסי אמר שתיים ולא שלש וסימניך קמיצה ואם כונתו להקשות דבדין זה אמרו אלא באמה ובקמיצה וריש לקיש אמר באחת לק"מ דהכא באמה ובקמיצה בשתייהן קאמר ואתי כרבי יוסי דשתיים ולא שלש וכי תימא הא ר"ל קאמר באחת והלכתא כאמוראי י"ל דקי"ל רבי יהודה ורבי יוסי הלכה כרבי יוסי והגם דר"ל רוצה לפסוק כרבי יהודה דהני כללי היכא דאתמרו אתמרו ולא בכל התורה כדמוכח פ' מי שהוציאווהו מ"מ הו"ל לקבוע דבריו על הבריתא ולומר הלכה כרבי (יוסי) אלא משמע דר"ל בריתא לא שמיע ליה והיינו דקאמר בש"ס כתנאי כלומר דמילתיה דר"ל היא פלוגתא דתנאי ולא שמיע ליה הבריתא ומאחר שכן הדרך לכללין דרבי יהודה ור' יוסי הלכה כרבי יוסי דקאמר בשתיים ואי כונתו דמדקאמר וסימניך קמיצה משמע דהשתיים לבד מקמיצה לק"מ דזה סימן בעלמא ולעולם דלטובל במלח צריך אמה ובקמיצה ואי כונתו דלשון אצבעו מוכח אצבע הסמוך לאגודל לק"מ דזימנין דאצבעו קאמר על א' מהאצבעות ועוד יש לצדד בכונת קושיתו והתירוץ מבואר ואין להאריך".
2. רב פעלים (ח"ד או"ח סי' ט') – "וראיתי להגאון מחזיק ברכה ז"ל שם בס"ק ב' שהביא קו' מספר רגל ישרה דלכאורה זהו נגד גמרא דהוריות דף י"ג ע"ב וכתב עליו הגאון מחב"ר דאם כונתו להקשות דבדין זה אמרו כאן אלא באמה ובקמיצה ושם בהוריות אמר ריש לקיש באחת לק"מ דהכא נמי קאמר או באמה או בקמיצה ואב"א דהכא באמה ובקמיצה בשתייהן קאמר הנה זה אתי כרבי יוסי דאמר התם שתיים ולא שלש עכ"ל ע"ש והנה לפי תירוצו הראשון נראה שגם באמה ובקמיצה אין לאכול בשתייהם ביחד אלא רק באחת מהם שיהיה טובל האמה לבדה ובקמיצה לבדה ועל כן לפ"ז גם אם יהיה אוחז הגרגיר של מלח בשתיים שהם האמה והקמיצה לאו עביד שפיר להך תירוצא דהרב אך זה האדם שהוא עושה כן לרפואה כנז"ל לא יספיק לו טיבול האצבע במלח כי רוצה להכניס בגרונו גרגיר קטן בבת אחת או מלח דק שעור גרגיר קטן דטיבול בלבד שהוא דבר מועט מאד דבטיל בריר הפה ואינו יורד חדרי בטן שיגיע כוחו של מלח בתוך האצטומכא זה לא יועיל לו ועל כן אמרתי מאחר שלא שמענו קשות בשתיים האלה שהם אמה ובקמיצה וגם עוד לתירוץ השני של הגאון חיד"א שתירץ דאתי כרבי יוסי דקי"ל רבי יאודה ורבי יוסי הלכה כרבי יוסי נמצא לפ"ז אין פקפוק לרבי יוסי באוכל בשתיים האמה והקמיצה ביחד לכן אמרתי לו שיעשה כך לאחוז הגרגיר בין אמה ובקמיצה ויתן לתוך פיו. מיהו יש עוד תקנה אחרת שיניח הגרגיר בכף ידו ויזרקנו לתוך פיו מכף ידו ואם נח לו בכך אה"ן גם זה נכון לעשותו. ועלה בלבי לומר שמותר לאכול המלח כדרכו בגודל ואצבע הסמוכה לה אם אוכלו על ידי כף וכיוצא שאוהז בידו רק את הכף ונותן לתוך פיו אך הדרי בי יען כי דבר זה הוא ענין סגולה ואין לעשות בו חילוקים מצד השערת השכל והסברה כי הסגולה היא איננה על פי השכל וכל עוד שלא מצינו דבר זה מפורש דאין הקפדה על ידי הכף הא ודאי יש להקפיד מספק ועל זה אמרו שב ואל תעשה עדיף ועיין בספר חיי אברהם סי' קכ"ו שהביא מן שו"ת באר עשק שאלה פ"א שזכר דבר זה וכתב דברי קבלה הם ואין להשיב עליהם אבל טעמא נמי איכא ע"ש שעשה טעמים לכל או"א וסיים ע"כ ראשי פרקים שמוסרים לחכם כמותך אבל דברי קבלה הם ומהם לא תזוז כי דבר ה' בפייהם אמת ע"כ ע"ש. ודע כי כל זה הוא אם אוכל המלח לבדו בפ"ע שנותנו בפיו אבל אם ירצה ליקח באצבעותיו הנז' מלח ולתת על איזה חתיכה של פרי ולאכול חתיכת הפרי באצבעותיו הנז' לית לן בה ולכן מטבילין הפת של המוציא במלח ואוחזה בכל אצבעותיו ונותנה לתוך פיו אף על פי שנוטל בפת מלח בעין יען כי אין זה חשיב אוכל מלח לבדו אלא אוכל עם הפת ולא נאמרה ההקפדה הנז' אלא באוכל מלח לבדו שנותנו לתוך פיו בלתי תערובת מאכל אחר וזה ברור ופשוט".
3. אורח נאמן (סי' קע"ט ס"ק י"ח, הג"ה ס"ק י"א) – "ולא באצבע עי' בליקוטי פר"ח [או"ח ס"ב] דכ' דהטובל אצבעו סמלח ואוכל מחזיר לימודו וכ"ה בהוריות י"ג וצ"ע. וי"ל דכאן מיירי דוקא אחר אכילה ושם מיירי בלא אכל מקודם, וצריך גילוי לזה החילוק. [הגהות מבהמ"ח: ולענ"ד י"ל דהגמ' אינו מכוין לומר באצבעו במה שנקרא אצבע דוקא, כי הלא השם אצבע הוא שם כללי לכל אצבעות הידים והרגלים כמבוא בכ"מ ...]".

ה. כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן - או"ח סימן ר"ס.

- א. מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט) – "הנוטל צפרניו. בשמאל, מתחיל בקמיצה ומסיים בגודל. ובימין מתחיל בגודל ומסיים בקמיצה. ולא שתיים זו אחר זו מפני שקשה לשכחה. ולא באמה. מפני שהוא קשה לקבור בנים. ולא בזרת, מפני שקשה לעניות. ולא באצבע, מפני שקשה לשם רע. אלא בגודל ובקמיצה. ומי שעושה כן תשמר דעתו".
1. עי' לעיל.

ו. תליית פת בסל.

א. מקור.

1. פסחים (דף קיא:) – "תלאי בביתא קשי לעניותא, כדאמרי אינשי: תלא סילתא תלא מזוניה. ולא אמרן אלא ריפתא, אבל בישרא וכוורי לית לן בה, אורחיה היא".
2. מדרש תלפיות (אות ה' ענף היינו דאמרי אינשי סוף שער אות ת') – "תלא סילתיה תלא מזוניה. פירוש מי שתולה בקורה או ביתד הסל ומצניע פיתו שם ממופת עניות הוא והאי דאמרי אינשי התולה סלו מזונותיו תלויין".
3. מראי מקומות.

(א) אדר"ת (קושט אמרי אמת פסחים דף קיא:, עמ' קצ"א) – "תלאי בביתא קשי לעניותא, כדאמרי אינשי תלא מזוניה. בזה צדקו מאוד להביא מאמר המורגל בין ההמון, למען יראו העם קדושת דברי חז"ל ותורתם, כי לשון חכמים עושר, ככתובות ק"ג א'. וי"ל עוד דנפ"מ לכעין הך דלעיל ק"י ב', דאמר שם, מאן דקפיד קפדי בהדיה, שי"ל אולי גם ענין זה, הוא רק למאן דקפיד ע"ז, ולכן תלאי בביתא קשי לעניותא משום כדאמרי אינשי תלא סילתא תלא מזוניה, וכיון דאינשי אמרי הכי ולא אפשר לשרש זאת מלבם, ע"כ צריך ליהזר בזה, דבודאי קפדי ע"ז. וכה"ג כתב בס' חסידים סי' [רס"א] שצריך ליהזר משיחתם של בריות. ונ"ל שכעת שאין מקפידין ע"ז כלל אין לחוש ולהקפיד עוד. וכן השבתי להשואלים אותי על התולים מטפחת עם מצותיהם בשמי קורה מפני העכברים, אם יש לחוש בכך. וגם אמרתי דבכה"ג שעושים זאת משום שימור המצות שלא יתלחלו ומשום שנוהרים שלא לאכול מצות שריות ודאי דבכה"ג י"ל שומר מצוה לא ידע דבר רע, וק"ו הדברים אם שומר מצוה לקיים מ"ע לא ידע דבר רע, כ"ש בשומרה שלא להכשל ח"ו באכילת איסור. ואפשר עוד דווקא בכל השנה שאין הדרך בכך, הוא שקשי לעניותא, משא"כ בימי הפסח שעושים כן מפני שמירת המצות ודאי שאין חשש בכך. ובלשון רש"י והרשב"ם, ראיתי שמדקדקין לכתוב התולה פתו באויר בתוך סל אחד, שמע מינה, א' דווקא באויר, ולא כשהוא סמוך לכותל, ב' דווקא בתוך סל, ג' ואולי גם רק כשכונסם כולם לתוך סל אחד ולא לשנים ושלשה. – ואף שאין בזה טעם לחלק, הרי גם בעיקרו הוא דבר שאין לו טעם אלא שהוא מסתרי הטבע, ואף שבע"ז ל' א' אמרו פירוקא לסכנתא, הרי בזה רבותינו רש"י והרשב"ם כתבו כן, ומי יבוא אחריהם".

ב. פוסקים.

1. מחמיר.

- (א) קיצור השל"ה (סוף דיני הסדר ד"ה יש) – לשונו מובא לקמן.
- (ב) גר"ן (הל' שמירת הגוף ונפש סעי' ט') – "פת תלויה באויר קשה לעניות אבל בשר ודגים אין לחוש הואיל ודרכם בכך".
- (ג) מעט מים (סי' מ"ו).
- (ד) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ב) – "אמרו שם בפסחים התולה סל ופת בתוכו קשה לעניות ב"מ ... וצריך להזהיר המון העם שלא יתלו כעכין של לחם בחבל בתוך אויר התנור אחר אפייתם בעוד התנור חם כדי שיצטמקו".
- (ה) כה"ח (ס"ק קצ"ח, או"ח סי' ק"פ ס"ק י"ד, סי' תל"ד ס"ק י"ג) – לשונו מובא לקמן.
- (ו) עצי העולה (ערך סכנה ס"ק כ"ח) – "וד' דברים מבאים לידי עניות מי שתולה סל עם לחם בביתו ...".
- (ז) הגר"ט פריינד זצ"ל (צהר ח"ב עמ' ר"ו).
- (ח) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פסח פרק ט' הע' שנ"ט, עץ השדה סי' ט"ז הע' כ"ו, דפו"ח פרק ל' סוף הע' ה').
- (ט) אור לציון (ח"ב פרק י"ב סעי' י"ח, הע' י"ח, ודרשת וחקרת ח"ג יו"ד סי' ה' אות ג') – לשונו מובא לקמן.
- (י) הגרשז"א זצ"ל (עץ השדה סי' ט"ז הע' כ"ה, דפו"ח פרק ל' הע' ד', וזאת הברכה פרק ב' כבוד הפת אות ד', פסקי הלכות קרול או"ח אות מ"ג, אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות ה').
- (יא) ע"י הגר"ח ק"ק זצ"ל (ימי שבת ומועד עמ' תע"ט) – "האם צריך להקפיד לא לתלות שקית עם פרוסות לחם בכולל, או ילדים בתלמוד תורה. תשובה. טוב להיזהר".
- (יב) שבט הקהתי (ח"ג סי' קנ"ב).
- (יג) שמירת הגוף והנפש (סי' ל"א סעי' א').
- (יד) וזאת הברכה (פרק ב' כבוד הפת אות ד').
- (טו) עץ השדה (סי' ט"ז סעי' ז', דפו"ח פרק ל' סעי' א').
- (טז) ברכת השם (סי' ג' סעי' ס"א).

2. בזמן הזה יש להקל.

(א) מעדני השולחן (פרדס יוסף החדש הגדה של פסח אות כ', עמ' מ"ג) – "שכחיו יש להקל, משום שמשמע שקפידת הגמרא היתה דאמרי אינשי תלא סילתא וכו', אבל כהיום דלא אמרי אינשי כך, ורק מי שלומד גמרא זו מתעורר לחשוש בזה, ולכך ליכא קפידא".

(1) הגר"צ ירמיי' שליט"א – "הגמ' פוסקת 'תלאי בביתא קשי לעניותא' ורק אח"כ כותבת 'כדאמרי אינשי' ומביא פתגם ע"ז אבל לא שזה המקור. ב' ברמב"ם ובטושו"ע (קט"ז ד' ה') הובא כמה איסורים שהמקור שלהם הוא מירושלמי שחושש למה שחוששים הבריות (כדהובא בב"י ובגר"א), וכתבוהו בלשון 'אסור' ו'צריך ליהזר', ולא התנו את האיסור בדעת הבריות שבכל דור, וע"כ שהגמ' באה לפסוק הלכה ולא להביא סיפורים.

ג. פת הבאה בכיסנין.

1. מחמיר.

- (א) הגרשז"א זצ"ל (עץ השדה דפו"ח פרק ל' הע' ט"ו) – "שבכלל זה פת הבאה בכיסנין".
- (ב) ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק ט"ז אות ה').

2. מראי מקומות.

(א) ברכת השם (סי' ג' סוף אות ס"א) – "ויש להסתפק אם פת הבאה בכיסנים בכלל פת לענין זה, ואם גם פחות מכזית הוי בכלל".

ד. לאחוז ביד שקית שבתוכו לחם.

1. מיקל.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ט') – "שאלה: אם מותר להניח הלחם אחרי הקנייה בתוך שקית וללכת כך או יש חשש משום תולה פתו (פסחים קיא ע"ב). תשובה: אם תולה טוב לזוהר".

הגר"ח"ק זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ב') – "שאלה: הבנתי מתשובת הרב שליט"א שאם מחזיק שקית שיש בתוכו לחם אין בזה חשש משום תולה פתו ושרי, ורק בתולה שקית עם לחם על מסמר או עגלה וכדו' שייך תולה פתו, האם זה נכון. תשובה: נכון".

(ב) ברכת השם (סי' ג' ס"ק רכ"ז) – "וכ"ז כשהסל תלוי ועומד כמקומו אבל כשהפת בסל שבתוך ידו שפיר דמי, שכן דרכו ולא זילזול הוא גבי, ואע"פ דלגבי תפילין מצינו בשו"ע או"ח בסי' מ' דאף כשתלוי בידו אסור, שאני כאן דאורח' בהכי להביא פת בתוך סל התלוי בידו ופשוט".

ה. תליית עירוב.

1. מחמיר.

(א) פלא יועץ (אורות אליים פסחים דף קיא; אות מ"ב) – "נראה מזה כי לא טוב עשו במה שנהגו לתלות לחם בעירוב".
(ב) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ב) – "עוד אמרו שם בפסחים התולה סל ופת בתוכו קשה לעניות ב"מ, ופה עירנו היה המנהג לתלות פת העירוב של העיר בבהכ"נ בתוך הכיס של העמוד, ואנא עבדי תקנתי לקבוע תיבה קטנה פתוחה על העמוד ומניחין בתוכה העירוב, וכיס העירוב יוצא ונראה לכל".

(ג) הגר"ח"ק זצ"ל (דברי שי"ח גליון שנ"ב, פר' חיי שרה שנת תש"פ עמ' א') – "שמעתי את הגר"י זילברשטין מספר לרבנו על בית הכנסת שתולין את העירוב על מסמר, אמר להם הגר"י שלא טוב לתלות פת, שמביא לעניות ולא קבלו דבריו, ושאל את רבינו מה דעתו. הגיב לו הרב: אמת אמרת".

2. מיקל.

(א) מעט מים (סי' מ"ו) – "אין ראיה כלל מש"ס פסחי' לענין עירוב דש"ה שתולה מזון האוכל כל השבת וזה קשה ע"ד מ"ש והיו חייך תלואים משא"כ בעירוב דאינו עומד לאכילה אלא למצוה ואמ' ז"ל דמצוה לבצוע על פת עירוב דכיון דנעבד ביה מצוה חזא ליעביד ביה מצוה אחרית".

(ב) חיים לראש (פאלאג'י, ריש דיני עירובין עמ' כ"ד) – "ויותר היה נראה לומר דמשום שהוא בא לעשות מצוה שאני כי מה שתולה אותו לצורך המצוה כדי שלא יאכלוהו העכברים או עיפוש וגם מפני הנכנסים שיראו שיש עירוב שלא יחשדום אין בזה ביזוי משום חתולה פיתו. וראיה לזה ממ"ש מרן בסי' תל"ד ...".

(ג) שיח יצחק (סוף סי' קפ"ט) – "ומדי דברי אעתיק מפרמ"ג במ"ז סוס"י שס"ח, כ"ל, מ"מ אנו נוהגין במצה מע"פ לע"פ, ותהיה שלימה כל שבתות השנה עד ע"פ הבא מסירין הא' ומניחין השניה שם ותולין על הכותל, ואין בזה ביזוי אוכלין שלא יתעפש, ועיין הל' פסח באפיקומן. ועיין בערבי פסחים דף קי"א ע"ב, תלמי' בביתא קשה לעניותא, התולה פתו באויר בתוך סל א', כדאמרי אינשי תלי סילתא תלי מזוניה, ואפשר דלגבי מצוה אין קפידא, גם אפשר שקפידא דווקא כשתולה בתוך הסל, ולא כשתולה להמזה בעצמה על הכותל".

(ד) עץ השדה (סי' ט"ז הע' כ"ה ד"ה וגם, דפו"ח פרק ל' סעי' ה') – "נהנו לתלות פת 'עירוב חצירות' בבית הכנסת, ואין בכך ביזוי אוכלין".

3. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"ג סי' קנ"ב אות ב', לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' ל"א סעי' ג'), ברכת השם (סי' ג' ס"ק רל"א), ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק ט"ז אות ט'), הר"ט עהרנרייך (בית אהרן וישראל גליון נ"ד עמ' ק"א).

(א) שמירת הגוף והנפש (בית אהרן וישראל גליון נ"ו עמ' קכ"ט) – "ובכדי ליישב הסתירה הנ"ל (שמשמע בסימן תע"ז שאין קפידא בפת בלי סל) – לפענ"ד יש לתרץ עפמש"כ בשו"ע הרב (ה' שמירת גוף ונפש) דרק פת תלויה באויר קשה לעניות, אבל בשר ודגים אין לחוש הואיל ודרכם בכך (והוא מלשון הגמ' בפסחים). ונראה שטרח הרב להוסיף מילים אלו להדגיש שכל הקפידא הוא רק משום שבלחם אין הדרך לתלותה, וע"כ הו"ל בזיון אוכלים, ועל כן קשה לעניות, משא"כ בסימן תע"ז כיון דיש מנהג לתלות האפיקומן, אין בזה שום בזיון אוכלים, וכן מבואר בדברי שו"ת שבות יעקב ח"ג סימן נ"ב (שהבאנו בספרינו) שכל הקפידא הוא משום שיש בזה בזיון אוכלים, אך כשיש מנהג קבוע שהרבה עושים כן, אין בזה בזיון אוכלים. ולפ"ז מיושב נמי הא דכתב המהר"ל והבית יוסף שתולים העירוב בבית, דכיון דיש מנהג קבוע, אין בזה בזיון אוכלים, כנלפענ"ד ביאור שיטת השו"ע הרב".

ו. תליית מצת אפיקומן.

1. מראי מקומות – חיים לראש (פאלאג'י, ריש דיני עירובין עמ' כ"ד), הליכות שלמה (פסח פרק ט' הע' שנ"ט), שבט הקהתי (ח"ג סי' קנ"ב אות ב', לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' ל"א הע' ג', בית אהרן וישראל גליון נ"ו עמ' קכ"ט [לשונו מובא לעיל]), הגר"ט פריינד זצ"ל (צהר ח"ב עמ' ר"ו), עטרת פז (ח"א כרך ב' יו"ד סי' ב' ענף ג' ד"ה ומה), ברכת השם (סי' ג' ס"ק רל"א), מאור השבת (ח"ב עמ' תר"ד ס"ק קס"ה), פסקי תשובות (סי' תע"ז הע' י"ח), ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק ט"ז אות י'), מרגניתא טבא (עמ' שכ"ג ד"ה אולם), הגר"מ חליהו (גם אני אודך ח"ח סי' י"ג).

(א) קיצור השל"ה (סוף דיני הסדר ד"ה יש) – "יש נוהגין ליקח חתיכת מהאפיקומן ועושין בו נקב ותולה אותו בקיר ותולה כך כל השנה. ולא נמצא מנהג זה בשום ספר, ולפענ"ד לא שפיר עבדי דהוי בזיון אוכלין ... וגם אמרו רז"ל התולה פתו יתלה פרנסתו,

ובפרט שתולין החתיכה של האפיקומן במסמר, אלא אם רוצה לקיים המנהג יקח דבר מועט מהאפיקומן לנשוך אצלו בכיסו ... או יקח דבר מה מאפיקומן ויניח בביתו במקום מוצנע".

(ב) שבות יעקב (ח"ג סוף סי' נ"ב) – "ועל ששאלתני טעם על תליות אפיקומן לא שמעתי לדבר טעם ובקיצור שני לוחות הברי' כתב שאין לעשות כן שהוא ביזוי אוכלין ולא ידעתי מה ביזוי יש בזה ומעולם ראיתי מרבתי ואבותי שנהגו כן וכ"כ במ"א בא"ח סי' תק"ס ק"ז שכתב שנוהגין כן דלא כיש מחמירין עכ"ל ואין כאן ביזוי מצוה".

(ג) שע"ת (סי' תע"ז ס"ק ב') – "וע' בשבות יעקב ח"ג שכ' שלא שמע טעם לזה ומ"ש בקיצור של"ה משום בזוי אוכלין לא ידעתי מה בזוי אוכלין יש בזה ומעולם ראיתי אבותי ורבתי נוהגין כן וכ"כ במג"א סי' ת"ק ואין כאן בזוי מצוה והוא זכרון ליציאת מצרים".

(ד) הגר"ח ק"צ"ל (אליבא דהלכתא גליון פ"ח עמ' צ"ו טור ג') – "שאלה: בבאר היטב סי' תע"ז סק"ק כתב דנהגו לשבור חתיכה מאפיקומן ולנקוב אותה ותולין אותה, וצ"ע הא התולה פתו ה"ז קשה לעניות כמבוי בפסחים ק"א ע"ב. תשובה: חתיכה לתליה שאני ואינו מזיק".

הגר"ח ק"צ"ל (שערי ציון ח"א עמ' נ"ו אות ו') – "תשובה: שומר מצוה לא ידע דבר רע (וכיון שתקנוהו חכמים אין מזיק)".
הגר"ח ק"צ"ל (שערי ציון ח"א עמ' ל"ה, עמ' ע"ו) – "דכל מה דאמר' התולה פיתו קשה לעניות זה דוקא בדבר שרוצה עדיין לאוכלו בזה אין לתלות משום שקשה לעניות אבל החתיכה מהאפיקומן שמשאירים כל השנה ולא חושב עליו לאוכלו בזה ליכא חששא".

(ה) עץ השדה (סי' ט"ז סעי' ח', דפו"ח פרק ל' סעי' ג') – "יש שנהגו לשמר מעט מצה שנשתיירה מהאפיקומן, ולנוקבה ולתלותה על הקיר למשך השנה, ואף שיש שכתב לערער על מנהג זה מהשש 'ביזוי אוכלין', מכל מקום הרבה פוסקים קיימו המנהג, ושאין בזה ביזוי אוכלין".

ז. תליית חמץ ערב פסח.

1. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"ג סי' קנ"ב אות א', לשונו מובא לקמן), ברכת השם (סי' ג' ס"ק רל"א), גם אני אודך (אור ישראל חמ"ח עמ' רל"ה, פעמי יעקב ח"ג עמ' קנ"ה), שתילי זתים (פעמי יעקב ח"ג עמ' רל"ב), פרדס יוסף החדש (הגדה של פסח אות י"ט [עמ' מ"ב]).

(א) יפה ללב (סי' תל"ד ס"ק א') – "ס"א או יתלנו באויר. וקשה על זה מהא דאמרין בפסחים ...".
(ב) חיים לראש (פאלאג', ריש דיני עירובין עמ' כ"ד) – "וראיה לזה ממ"ש מרן בסי' תל"ד דאחר הבדיקה יהא נזהר בחמץ שמשירר להצניעו כדי שלא יצטרך בדיקה אחרת כגון אם יתלנו העכבר לכך יכפה עליו כלי או יתלנו באויר וכו' יע"ש הרי גם בזה לא חששו לתלות באויר ודוחק לו' שהוא שעת היתר דכיון דאי ביטול ושריפה עבדינן ליה כי משו"ה הוא דנתקן בל' תרגום כ"ש תלייה באויר דהרי בזה לא היתה ההיתר והוא קודם זמן איסורה גם כן וצריך לו' כדאמרן דכיון דתכלית התלייה הוא לצורך המצות לית לן בה".

(ג) ארחות חיים (ספינקא, סי' תל"ד סעי' ג') – "או יתלנו באויר וכו'. עי' בספר יפה ללב ח"ב אות א' שהקשה ע"ז מש"ס פסחים ק"א ע"ב דאמרין תלואו בביתו קשה לעניותא וכו' ול"א אלא רפתא וכו' ופרש"י התולה פתו באויר בתוך סל אחד יע"ש".

(ד) כה"ח (סי' תל"ד ס"ק י"ג) – "או יתלנו באויר. והגם דהתולה פת בסלו קשה לעניותא כדאיתא בפסחים ק"א ע"ב הכא שאני דכיון דאינו תולה כ"א כדי להנצל מאיסור חמץ הו"ל דבר מצוה ושומר מצוה לא ידע דבר רע".

(ה) הגר"ח ק"צ"ל (אליבא דהלכתא חפ"ז עמ' מ"ז טור א') – "שאלה: בשו"ע סי' תל"ד ס"א אחר הבדיקה יהא נזהר בחמץ שמשירר להצניעו וכו', ולכך יכפה עליו כלי או יתלנו באויר וכו'. וצ"ע אם יתלה החמץ באויר הא ה"ז קשה לעניותא, כמבוי בפסחים ק"א ע"ב התולה פתו קשה לעניותא. תשובה: חמץ בפסח אינו פת. [וע"ע ... ובס' פרדס יוסף החדש פסח להרה"ג רבי גמליאל הכהן רבינוביץ עמ' מ"ב ... והג"ר לוי רבינוביץ תירץ לנכדו מח"ס גם אני אודך שעיקר הקפידא דאמרי אינשי, והכא לא אמרי אינשי. ובס' שערי ציון ח"א עמ' ע"ו הביא ממרן שכל הקפידא בתליית הפת, רק בדבר שרוצה לאכול, ובדבר שאין חושב לאכול שרי עי"ש. ובעמ' ל"ה שם תירץ מרן, דקשה לעניותא הוי רק בפת ולא בשאר מיני חמץ].

הגר"ח ק"צ"ל (שערי שיח עמ' קט"ז תשובה ר"ס) – "שאלה: (סי' תלד ס"א) כתב השו"ע דאחר הבדיקה יהא נזהר בחמץ שמשירר להצניעו כדי שלא יצטרך בדיקה אחרת וכו', ולכך יכפה עליו כלי או יתלנו באויר או יניחנו במקום שאין עכבר יכול לבא, ויל"ע היאך היתרו לתלות החמץ, והא איתא בפסחים (ק"א, ב) דהתולה פת קשה לעניותא. תשובה: בחמץ אין איסור".

הגר"ח ק"צ"ל (שערי ציון ח"א עמ' כ"ט אות א', עמ' ל"ה) – "דהשו"ע לא בפת מיירי אלא בשאר מיני חמץ ... שהחמץ הולך לשריפה א"כ ליכא קפידא בזה דהרי אינו רוצה לאוכלו".

(ו) עץ השדה (סי' ט"ז עמ' כ"ה ד"ה ועד"ז, דפו"ח סי' ל' סעי' ד') – "חמץ הנשאר לאחר בדיקת חמץ, מותר לתלותו שלא יאבד, כיון שעושה כן לצורך מצוה להניצל מאיסור חמץ".

ח. במקום מצוה.

1. מיקל.

(א) מעט מים (סי' מ"ו) – "וזוה קשה ע"ד מ"ש והיו חיך תלואים משא"כ בעירוב דאינו עומד לאכילה אלא למצוה".

(1) לענין תליית עירוב - עי' לעיל.

(ב) חיים לראש (פאלאג', ריש דיני עירובין עמ' כ"ד) - לשונו מובא לעיל.

(ג) כה"ח (סי' תל"ד ס"ק י"ג) – "הכא שאני דכיון דאינו תולה כ"א כדי להנצל מאיסור חמץ הו"ל דבר מצוה ושומר מצוה לא ידע דבר רע".

(ד) הגר"ח ק"צ"ל (שערי ציון ח"א עמ' נ"ו אות ו') - לשונו מובא לעיל.

- (1) לענין תלוית חמץ ערב פסח - ע"י לעיל.
(ה) וזאת הברכה (פרק ב' כבוד הפת אות ד') – "ולפי זה מותר לתלות פירורי פת כדי שלא תתבזה הפת".
(ו) ע"י אדר"ת (קושט אמרי אמת פסחים דף קיא; עמ' קצ"א) - לשונו מובא לעיל.

ט. נתלה מאליה.

1. הגר"ח זצ"ל (מילי מעלייתא אות ק"מ) – "שאלה: עוד אני נסתפק בהגמ' הנ"ל אם זה דוקא כשתולה בידים או ה"ה אם נתלה מאליה. תשובה: אולי אם רואה יש להוריד".

י. מקום דליכא בזיון.

1. מיקל.
(א) ע"י הגרשז"א זצ"ל (מאור השבת ח"ב מכתב ל' אות ד', הליכות שלמה פסח פרק ט' הע' שנ"ט) - לשונו מובא לקמן.
(ב) הגר"ש זצ"ל (עץ השדה סי' ט"ז הע' כ"ה, דפו"ח פרק ל' הע' ד', וזאת הברכה פרק ב' כבוד הפת אות ד', אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות ה', הערות במסכת פסחים סוף דף קיא: [לשונו מובא לקמן]) – "הגרש"ז אייערבאך זצ"ל, דאין להחמיר מטעם זה ולאסור למלמד תינוקות לתלות על גבי מסמר את התיק או השקית של התלמידים שיש בה פת [הובאו דבריו] במכתבים הנדפסים בסו"ס מאור השבת ח"ב, מכתב ל' אות ד' ונראה שם דטעמו דלא אסרי' תלייה שאינה דרך בזיון, וע"ע מש"כ בהערה כו' לשיטתו. וכן שמעתי מהגר"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] דתלייה שאין בה בזיון אינה בכלל תליית פת האמורה, ולכן יש להקל בתלייה זו, וכן בתליית שקית ופת בתוכה, באופן שאינה תלייה שיש בה בזיון".
(ג) תשובות והנהגות (וזאת הברכה פרק ב' כבוד הפת אות ד').
(ד) שבט הקהתי (ח"ג סי' קנ"ב) – "דבחמץ ... ועוד נראה דהטעם הוא דהוי בזיון כשתולה פת באויר כדאשכחן בברכות (כ"ד, א) דאסור לתלות תפילין דהוה בזיון עיי"ש ברש"י ה"נ כיון דהוי בזיון אם מונח באויר, קשה לעניות כדאשכחן בחולין (ק"ה, ב) דמי שמבזה הפת קשה לעניות והבזיון הוא רק כשיש לו ברירה אחרת להניחו שלא באויר אז הוי בזיון אם תולה באויר אבל כשיש לו סיבה על מה שתולה באויר לא הוי בזיון דומיא דא' בפסחים שם דבשרא וכוורי ל"ל בה דאורח' הוא אלמא דאם אורח' לתלות לא הוי בזיון וה"נ יש לו סיבה לתלות וע"כ לא הוי בזיון. ובוזה מתורץ המנהג הקדמון שהיו תולין על הקיר כל השנה חתיכת אפיקומן וכן המצה של עירובי חצירות ה' תולין ...".
(ה) ע"י עץ השדה (סי' ט"ז סעי' ז', דפו"ח פרק ל' סעי' ב') – "לדעת כמה פוסקי זמננו אזהרה זו אמורה דוקא כשתולה את הפת בדרך בזיון, אך תלייה שאינה דרך בזיון, אינה בכלל זה".
2. מחמיר.
(א) אור לציון (ח"ב פרק י"ב סעי' י"ח, הע' י"ח, ודרשת וחקרת ח"ג יו"ד סי' ה' אות ג') - לשונו מובא לקמן.
(ב) ע"י הגר"ח זצ"ל (צהר ח"ז עמ' ק"נ, אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' י"ח טור א') - לשונו מובא לקמן.
(ג) ברכת יהודה (ח"ד סי' ד' ד"ה ואף).
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (בית אהרן וישראל גליון נ"ו עמ' קכ"ט, לשונו מובא לעיל).

יא. פת של אחרים.

1. מיקל.
(א) אור לציון (ח"ב פרק י"ב הע' י"ח) – "ומ"מ יש להקל למלמד בת"ת ולגננת, לפי מה שכתב רש"י תולה פיתו, שכיון שהוא ענין סגולי, יש לומר דהיינו דוקא פת שלו, אבל בפת אחרים אין לחוש בזה".
2. מחמיר.
(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פסח פרק ט' הע' שנ"ט, עץ השדה סי' ט"ז הע' כ"ו, דפו"ח פרק ל' סוף הע' ה') – "אמר רבנו דאין להקל בזה כשתולה פת שאינו שלו".
(ב) הגר"ח זצ"ל (מילי מעלייתא אות קל"ט, צהר ח"ז עמ' ק"נ [לשונו מובא לקמן]) – "שאלה: איתא בפסחים (קיא:) תלאי בביתא קשי לעניותא. ופירש"ב שם התולה פתו באויר בתוך סל א'. האם זה דוקא כשתולה פת בבית או אף כשתולה בחוץ, ואת"ל דהוי דוקא בבית מהו אם פתו של אדם א' הוי תלוי בבית של אדם אחר על מי קאי ה'קשה לעניות' על בעל הפת או על בעל הבית. תשובה: אין נ"מ".
(ג) שבט הקהתי (ח"ג סי' קנ"ב אות ג') – "ולי נראה פשוט דלאו דוקא פתו אלא פת של חברו גם כן דכתבתי לעיל דהטעם הוא משום דהוי בזיון כשתולה פת באויר ולא הוי משום סגולה כמש"כ בס' הנ"ל כמו דאיתא בגמרא ברכות דהתולה תפילין הוי בזיון, ועי' בס' תורת חיים על או"ח (סי' מ) שכ' דאע"ג דא' בגמרא ברכות התולה תפילין דמשמע רק תפילין אבל משמע מכל הפוסקים דאסור לתלות אפילו תפילין של אחרים ועי' ברא"ש וברמב"ם דגרסי תפילין ולא תפילין עיי"ש ועי' בשבט הקהתי (ח"א סי' נ"ז) ה"נ אין נ"מ בין פת ידיד או דאחרינא".
(ד) ברכת יהודה (ח"ד סי' ד' ד"ה אולם).
3. מראי מקומות – ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק ט"ז אות ו').
(א) הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' י"ח טור א') – "שאלה: התולה פת של חברו, מי יגרם לו עניות, האם התולה, או בעל הפת, (ונפ"מ בזה בתליית תיקים בגן ילדים, מי צריך לחשוש לעניות, הגננת, או ההורים). תשובה: התולה, (תשובה בכת"י)".
(ב) שמירת הגוף והנפש (סי' ל"א סעי' ב') – "יש להסתפק".

יב. תיק אוכל של ילדים.

1. מיקל.

(א) הגרש"א זצ"ל (מאור השבת ח"ב מכתב ל' אות ד', הליכות שלמה פסח פרק ט' הע' שנ"ט) – "לשון השאלה: הא דאמרינן בגמ' פסחים דף קי"א ע"ב תלא סילתא [סל ופת בתוכו, רש"י], תלא מזונא, [היינו לתלות פת בסל, קשה לעניות], י"ל דהיינו דוקא דרך בזיון, אבל שלא דרך בזיון לית לן בה, ולכן מותר למלד לתלות התיקים או שקית שיש בו הפת של הילד על גבי מסמר, כיון דלא הוי דרך בזיון. תשובה: כן הוא כמו שכתבת דמותר".

(ב) הגר"ש זצ"ל (עץ השדה סי' ט"ז הע' כ"ה, דפו"ח פרק ל' הע' ד' [לשונו מובא לעיל], וזאת הברכה פרק ב' כבוד הפת אות ד', אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות ה').

הגר"ש זצ"ל (הערות במסכת פסחים סוף דף קיא:) – "והיינו משום בזיון ... וכהיום נוהגים לתלות פת בתיק וסל בפרט בתינוקות כרגיל י"ל כיון שנוהגין כן יש להקל ולומר שבכך אינו זלזול בלחם".

(ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ל"ב, בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תק"פ) – "בגמ' בפסחים דף קיא: איתא: תלאי בביתא קשי לעניותא. ופירוש רש"י התולה פתו באויר בתוך סל אחד. אולם לתלות תיק אוכל שבתוכו פרוסת לחם נוהגים להקל".

(ד) תשובות ונהגות (וזאת הברכה פרק ב' כבוד הפת אות ד') – "שאין זה דרך בזיון".

(ה) ברכת יהודה (ח"ד סי' ד') – "נלענ"ד שעדיף שהמלמדים יאמרו לתלמידים שיתלו הם בעצמם את תיקי האוכל, משום שנראה שבקטנים אין חשש לעניות, מאחר ואינם בגיל של חינוך. ואף שראיתי כעת בשו"ת ודרשת וחקרת ... אולם קשה לסמוך על שמועה זו, דמסתברא דבקטנים ליכא קפידא בזה, ולפיכך מחזורתא כמ"ש שתלמידים יתלו הם בעצמם את תיקי האוכל, ולא המלמדים".

(ו) ברכת השם (סי' ג' סעי' ס"א) – "מיהו מנהג העולם להקל בזה ותולין תיק האוכל של הילדים ושקיות עם לחם ע"ג מתלה".

2. מחמיר [א"כ אינו פתו].

(א) אור לציון (ח"ב פרק י"ב סעי' י"ח, הע' י"ח) – "שאלה. האם מותר לתלות תיק אוכל שיש בו פרוסת לחם על גבי מתלה. תשובה. אין לתלות תיק אוכל שיש בו פרוסת לחם על גבי מתלה, משום שקשה לעניות. ומכל מקום יש להקל למלמד בתלמוד תורה ולגנות בגן לתלות את תיקי האוכל של התלמידים על גבי מתלים. [בגמ' פסחים קי"א ע"ב איתא, תלאי בביתא קשי לעניותא, ופירש רש"י, התולה פתו באויר בתוך סל אחד. שדבר זה קשה לעניות. וראה גם בכה"ח בסימן ק"פ אות י"ד, ע"ש. וא"כ יש להזהר שלא לתלות תיק אוכל שיש בו פרוסה. ומ"מ יש להקל למלמד בת"ת ולגנות, לפי מה שכתב רש"י תולה פתו, שכיון שהוא ענין סגולי, יש לומר דהיינו דוקא פת שלו, אבל בפת אחרים אין לחוש בזה]."

אור לציון (ודרשת וחקרת ח"ג יו"ד סי' ה' אות ג') – "שמעתי שהגר"ח אבא שאול (שליט"א) [זצ"ל] היה אומר בשיעוריו שהאברכים מצטערים מהדחק בפרנסתם, ואינם נזהרים מגמרא מפורשת בפסחים דף קיא:, תלאי בביתא קשי לעניותא, ופי' רש"י והרשב"ם שהתולה פתו באויר בתוך סל אחד עכ"ל, ושולחים את הילדים עם תיקים המלאים לחם לגן, ובגן הם תולים את תיקם על המסמרים וגורמים לעניות, והיה אומר שיש לומר לגנות שהיא תולה את התיק, דאין לנו אלא חידוש, דהתולה פתו פת שלו אבל אם הגנת תולה לית לן בה כיון שאין הלחם שלה".

3. דעת הגר"ח זצ"ל.

(א) הגר"ח זצ"ל (צהר ח"ז עמ' ק"נ) – "שאלה: בגמ' פסחים דף קי"א ע"ב איתא, תלאי בביתא קשי לעניותא כדאמרי' אינשי תלא סילתא תלא מזוניה. ופרש"י התולה פתו באויר בתוך סל אחד קשי לעניותא. ויש לדון בתיקי אוכל המצויים אצל הילדים הקטנים אי שרי לתלות. ויש שרצו לומר דטעמא דגמ' הוא משום זלזול ולפ"ז בתוך תיק מיוחד לית לן בה. (ועיין בתוס' שם משה"ק על רש"י). ויש שרצו לומר שהוא דבר סגולי, ולפ"ז אין חילוק בזה, אבל כיון שנאמר רק על תולה פת שלו, א"כ אדם אחר שרי לתלות. ורציתי לברר איך צריכים לנהוג בזה. תשובה: טוב לזהר".

(ב) הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' י"ח טור א') – "שאלה: הנה קיי"ל שתולה פת הוא גורם לעניות, וצ"ע כיצד ינהגו בתיק של ילדים שיש בו פת, האם לא יתלו אותו במתלה, וכך נהוג בכל מקום לתלות התיקים במתלים על הקיר, וצ"ע. תשובה: נכון להזהר, (תשו' בכת"י)".

(ג) הגר"ח זצ"ל (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' ק"ט הע' ס"ד) – "טוב לזהר שלא לתלות תיק אוכל של הילדים ובתוכו פת".

(ד) הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' י"א) – "שאלה: אם זה נכון מה שמקילין לתלות שקית שיש בתוכה לחם, ובפרט בגני ילדים שקשה לזהר עם התיקים של הילדים, ולא חוששים למה שאיתא בפסחים דף קיא ע"ב. תשובה: הפוסקים לא הביאוהו משמע דס"ל שהטעם משום מזיקים ואב"י כבר גירשם, ומ"מ טוב לזהר".

(ה) הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' י"ב) – "שאלה: אם גננת יכולה לתלות התיקים של הילדים שיש בתוכם לחם. תשובה: כן".

(ו) הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' י"ג) – "שאלה: הרב שליט"א השיב שמותר לגנות לתלות תיקי הילדים שיש בתוכם לחם. האם טעם ההיתר הוא משום שיש עוד דברים בתוך התיק ולא מיחזי כתולה פתו. תשובה: לא נעשה דוקא לשטחן".

(ז) הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' רע"ט אות ל"ג) – "שאלה: האם מותר לגנות לתלות התיקים של הילדים שיש בהם לחם ע"ג מתלה. תשובה: טוב לזהר".

(ח) הגר"ח זצ"ל (דרך אכילה עמ' פ"ג) – "שאלה: בגמ' בפסחים קיא: איתא תלאי בביתא קשי לעניותא, ופירש רש"י התולה פתו באויר בתוך סל אחד שדבר זה קשה לעניות, האם יש להקל למלמד בתלמוד תורה ולגנות בגן לתלות את תיקי האוכל של התלמידים ע"ג מתלים. תשובה: ראוי לזהר".

(ט) הגר"ח זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תכ"א) – "שאלה: בגמ' בפסחים מבואר שאם תולים את הפת זה קשה לעניותא, האם צריך לומר לילדים להזהר לא לתלות את התיק עם האוכל או שאין לחוש לכך. תשובה: יש אומרים דוקא בסל".

(י) הגר"ק זצ"ל (פרדס יוסף החדש הגדה של פסח אות כ', עמ' מ"ג) – "שטוב לזהר בזה".
 (יא) הגר"ק זצ"ל (אריה שאג עמ' תש"ב אות רצ"א) – "שאלה: האם מותר לתלות תיקי אוכל עם לחם. תשובה: עי' פסחים קיא ב".
 4. מראי מקומות – וישב יוסף (או"ח סי' י"ח), ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק ט"ז אות ז'), פרדס יוסף החדש (הגדה של פסח אות כ', עמ' מ"ג).

יג. מראי מקומות – יעלת חן (ח"א אה"ע סי' ד' בהג"ה), לב חנון (אור תורה תשס"ב סי' ל"ט), עומק הפשט (גליון קצ"ח), בשביל שתתעשר (אות ל"ז).

1. ליקוטי הזאבי (אות שפ"א) – "קי א' וב'. קיא א' וב'. קיב א'. הרבה מענייני דבבים שיש למנוע לעשותן או משום סכנה או משום דקשין לעניותא. ולא העתקתי מהם לפי שהעולם אין נוהרין מהם ואפשר לפי דדשו בהן רבים שומר פתאים ה'. או כמ"ש התוס' יומא ע"ז ב' ובחולין ק"ז ד"ה שינתא דבאלו המלכיות אין המזיקין מצוין עיי"ש".
2. הגר"ק זצ"ל (לבנימין אמר פסחים דף קיא; עמ' קנ"ח) – "תלאי בביתיה קשי לעניותא! ופי הרשב"ם 'התולה פתו באויר בתוך סל אחד' עכ"ל. מהו הדגשו בתוך סל אחד, והאם אפשר לדייק דאם הוא שק בתוך שק אין קפידא. תשובה: לאפוקי אם תלה כל פרי בפ"ע בלי סל".
- הגר"ק זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תכ"א) – "שאלה: כיצד הדין לתלות פת בתוך שקית על עגלה בחזור מקניות. תשובה: כנ"ל (יש אומרים דוקא בסל)".

ז' סובין בבית.

א. מקור.

1. פסחים (דף קיא:) – "פארי בביתא קשי לעניותא".
- (א) רשב"ם (פסחים דף קיא: ד"ה פארי) – "פארי. מורסן".

ב. פוסקים.

1. גר"ז (הל' שמירת הגוף ונפש סעי' ט') – "סובין בבית קשה לעניות".
2. כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קצ"ט, או"ח סי' ק"פ ס"ק י"ד) – "מורסן בבית קשה לעניות. פסחים שם. ודוקא אם פיזר אותם בקרקע ונדרסים ברגל אבל אם מונחים בכלי לית לן בה. זב"צ או"ח קנ"ב וכ"ה מנהג העולם שאין מקפידים אלא דוקא כשהם מפוזרים ע"ג קרקע ונדרסים ברגל משום דאיכא בזיון אבל לא כשמונחים בכלי".
3. שמירת הגוף והנפש (סי' ל"ב סעי' א').

ח' המאבד פרורין שאין בהם כזית - או"ח סימן ק"פ סעיף ד'.

א. מקור.

1. פסחים (דף קיא:) – "נשורא בביתא, קשי לעניותא ... איסרא דמזוני נקיד שמיה, איסרא דעניותא נבל שמיה".
2. חולין (דף קה:) – "ואמר אביי: מריש הוה אמינא, האי דכנשי נשוראה משום מנקירותא. אמר לי מר: משום דקשי לעניותא. ההוא גברא, דהוה מהדר עליה שרא דעניותא ולא הוה יכיל ליה דקא זהיר אנשורא טובא, יומא חד כרך ליפתא איבלי, אמר: השתא ודאי נפל בידאי, בתר דאכיל אייתי מרא עקרינהו ליבלי שדינהו לנהרא, שמעיה דקאמר: ווי דאפקיה ההוא גברא מביתיה".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ל' הע' א').

ב. הו"ד בפוסקים.

1. מחבר (או"ח סי' ק"פ סעי' ד') – "אף על פי שמותר לאבד פרורין שאין בהם כזית, מכל מקום קשה לעניות".
2. לבוש (או"ח סי' ק"פ סעי' ד') – "טוב לקבץ הפירורין וליזהר להצניען במקום שלא ידרסו עליהם אפילו אין בהם כזית, שכל המאבד פירורין אפילו אין בהם כזית קשה לעניות".
3. של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה (א) אות קמ"ז) – "עוד אמר, הא דכנשי נשוראה לאו משום מנקירותא היא לבד, אלא משום דקשה לעניות".
4. גר"ז (או"ח סי' ק"פ סעי' ה'), שמירת גוף ונפש סעי' ט' – "פירורי פת בבית קשה לעניות (אם הם במקום דריסת הרגלים)".
5. ח"א (כלל מ"ה סעי' ה') – "יזהר מאד בפרורין שלא יזרקם, דקשה לעניות, ובוזהר מחמיר מאד, אלא יכנסם ויתן לעופות (סימן ק"פ)".

- (א) לענין הזהר – שמירת הגוף והנפש (סי' ל' הע' א'), ברכת השם (סי' ג' ס"ק קכ"ד).
6. שלחן שלמה (סי' ק"פ סעי' א') – "ולא יאבד פירורין אף פחות מכזית דקשה לעניות".
7. קיצור שו"ע (סי' מ"ב סעי' י"א) – "יזהר מאוד בפירורין שלא יזרקם, דקשה לעניות, אלא יקבצם ויתנם לעופות".
8. ערה"ש (או"ח סי' ק"פ סעי' ד') – לשונו מובא לקמן.
9. בן איש חי (שנה א' פר' שלח אות ה') – "אסור לאבד פירורין שיש בהם כזית, לכך יזהר שלא יפלו טיפות מים מן נט"י על פירורין שבשולחן כי ימאסו בכך, ואפילו אין בהם כזית אסור לאבדם ולהמאסם דקשה לעניות ב"מ אפילו בדבר מועט, ואזהרה זו צריכה יותר לנשים שהם מצויים בבית ועיניהם תהיינה משוטטות תמיד בקרקע הבית בעבור זאת, ואשת חיל תכבד בידיה תמיד מקום האכילה אחר האכילה ותזרוק לתנור ואל תסמוך על המשרת, ואז עליה נאמר בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר, ולז"א אין הברכה מצויה בביתו של אדם אלא בעבור אשתו, יען כי תשגיח שלא לאבד פירורין קטנים, ואז בעלה שלל לא יחסר כי לא יחסר לחמו, ויזהרו לנפץ המפה של השלחן בתנור, ובליל שבת ינפצו אותה במקום מיוחד לזה, ואחר שבת יכבדו מקום אשר נפצו בו ויזרקו

- לתנור. וכן תזהר האשה לכבד מקום שמצניעין בו הלחם ולכבדו ולזרוק לתנור, כי מוכרח שיהיה שם פירורין בעת הכנסה והוצאה, **וכן יזהרו מוכרי הלחם** בשוק לכבד סביבות הקופה שמוכרין בה הלחם, כי יפלו פירורין הרבה כשמוציאין הלחם ממנה לשקול ללוקחים ויזרקו העפר עם הפירורין שבו לתנור, ואזהרה זו צריכה יותר פה עירנו שהלחם הוא קל ואינו עב כ"כ יען דאינו מעשה פורין (בערבי צמון) וע"כ יפול ממנו פירורין הרבה יותר מלחם מאפה הפורין, לכך צריך להזהיר המון העם בזה ובפרט ברקיקין דא"א שלא יפול מהם פירורין.
10. **כה"ח** (או"ח סי' ק"ע ס"ק פ"ב).
 11. **ילקוט יוסף** (או"ח סי' ק"פ סעי' ב', קיצור שו"ע סעי' ד') – "אף על פי שמותר לאבד פירורין שאין בהם כזית, מכל מקום הדבר קשה לעניות".
 12. **עץ השדה** (סי' י"ט סעי' א').
 13. **ברכת השם** (סי' ג' סעי' ל"ה).

ג. פת הבאה בכיסנין.

1. מחמיר.
 (א) **שמירת הגוף והנפש** (מילואים סי' ל' הע' א') – "כל מה שנאמר בסימן זה שייך גם בפת הבא בכיסנין (כך הורו הגרי"ש אלישיב שליט"א) [זצ"ל] והגר"ח קניבסקי שליט"א".
 2. **שאר מאכלים**.
 (א) **עץ השדה** (סי' י"ט הע' ג') – "והנה רש"י בחולין שם [ד"ה דכנשי] פי' שמכבדין פירורי אוכלין מן הבית, עיי"ש, ומלשונו 'פירורי אוכלין' משמע לכא' דפירש דאזהרה זו דקשה לעניות אינה אמורה דוקא בפירורי פת אלא בכל פירורי אוכלין, ואמנם ברשב"ם בפסחים שם אי' 'פירורין של פת'. [וכן הובא דין זה בשו"ע הרב סי' קפ סעי' ה', דדריסה על פירורי לחם קשה לעניות. ויל"ע בדברי הפמ"ג שם בסי' קפ בא"א סק"ג, ודו"ק]."
 (ב) עי' הדין שצריך לכבד הבית קודם מים אחרונים, או"ח סי' ק"פ סעי' ה' [ששם נראה, שהדין הולך ה"ה על שאר מאכלים], וצ"ע.

ד. כשיש הרבה פירורין, ויצטרפו לכזית.

1. מחמיר, יש איסור.
 (א) **ברכי יוסף** (או"ח סי' ק"פ ס"ק ג') – "יש מי שאמר שאין בכל אחד מהם כזית אלא פחות מכזית, אבל בין כלם יש יותר מכזית. ולא נהירא, אלא פירוש שאין בכלם כזית, ואז ליכא איסורא. ואח"כ מצאתי שהאלהי מהר"ר אברהם גאלנטי בפירוש הקדמת הזהר אשר לו הכריח כן מלשון הזהר. מז"ה מהר"א אזולאי זלה"ה בהגהותיו כ"י".
 (ב) **שע"ת** (או"ח סי' ק"פ ס"ק ג') – "ועיין בר"י בשם מז"ה שהאלקי מהר"א גלאנטי ז"ל בפירוש הקדמת הזהר כתב להכריח דדוקא כשאין בכל הפירורין יחד כזית ליכא איסורא ע"ש".
 (ג) **מגן גבורים** (סי' ק"פ שלטי הגבורים ס"ק ב', אלף המגן ס"ק ד').
 2. מיקל, אין איסור.
 (א) **דעת תורה** (או"ח סי' ק"פ על סעי' ד"ה ועי') – "ועי' שע"ת סק"ג מ"ש מהברכ"י ... אבל **בירושלמי** פ"ז דדמאי ה"א מוכח דאף לכתחלה שרי לפרר לפחות מכזית ולאבדם".
 (ב) **בית מנוחה** (דיני פירורי פת אות ד', עמ' קע"ד).
 (ג) **כה"ח** (או"ח סי' ק"פ ס"ק י"ב) – "ברכ"י ... מיהו הבי"מ אות ד' כתב שמדברי הרא"ש ז"ל בפירושו למס' דמאי פ"ז מ"א משמע כפי' היש מי שאומר שהביא מהר"א אזולאי ושכן מוכח מדברי א"ח דל"א ע"ב אות ל"ג יעו"ש".
 3. מראי מקומות – **שמירת הגוף והנפש** (סי' ל' סעי' ב'), **עץ השדה** (סי' י"ט סעי' א', הע' ב' ד"ה ובמשנה).
 (א) **מ"ב** (סי' ק"פ ס"ק י') – "ויש מחמירין כשיש הרבה פירורין ויצטרפו לכזית".

ה. הגדר.

1. **רק בזוי גדול**, כגון לדרוס עליהם. אבל מותר להשליכם למים, וכיוצא בזה.
 (א) **מג"א** (סי' ק"פ ס"ק ג').
 (ב) **א"ר** (סי' ק"פ ס"ק ה') – "דוקא כשדורסין עליהם, אבל כשאין דורסין עליהם אף שמאבדין במים אין קשה לעניות כיון שאין בהן כזית (מ"מ) [מג"א סק"ג]".
 (ג) **גרי"ו** (או"ח סי' ק"פ סעי' ה', שמירת גוף ונפש סעי' ט' [לשונו מובא לעיל]) – "לא יזרקם במקום דריסת רגלי בני אדם מפני שקשה לעניות כשדורסים על פירורי לחם ולא התירו אלא לאבדם כגון להשליכם למים וכיוצא בזה".
 (ד) **באה"ט** (או"ח סי' ק"פ ס"ק ג') – "היינו אם משליכין במקום שדורסין, אבל אם משליכין למים שרי. מ"א".
 (ה) **ערה"ש** (או"ח סי' ק"פ סעי' ד') – "שמותר לאבד פירורים שאין בהם כזית זהו כגון להשליכן במים ובאש אבל אסור לזרוקן במקום דריסת רגלי בני אדם מפני שקשה לעניות כשדורסים על פירור לחם כדאמרינן בחולין [ק"ה:] ע"ש".
 (ו) **מ"ב** (סי' ק"פ ס"ק י') – "ודוקא לדרוס עליהם דהוא בזוי גדול אבל כשמשליכן למים אפילו כשנאבדין עי"ז אין חשש כיון שהוא פחות מכזית".
 (ז) **מסגרת השלחן** (על שלחן שלמה סי' ק"פ ס"ק א') – "היינו אם משליכן במקום שדורסין אותן אבל אם משליכן למים שרי כשאין בהן כזית. בה"ט".
 (ח) **בית מנוחה** (דיני פירורי פת אות ה', עמ' קע"ד) – "והמג"א".
 (ט) **עץ השדה** (סי' י"ט סעי' א', עי' הע' ד').

- (י) ברכת השם (סי' ג' סעי' ל"ה, ס"ק קכ"ג).
2. כל בזיון, גם ליטול ידיו עליהן קשה לעניות. [חוץ מהשלכתן לנהר, שלא גרע מליתן לפני בהמה חיה ועוף].
- (א) עי' מחבר (או"ח סי' ק"פ סעי' ד').
- (ב) חכם צבי (תשובות הנוספות סי' ט' אות ו') – "הגהת באו"ח סי' ק"פ במ"א סעי' ג' רצה לומר דמותר ליטול ידיו על פרוורין שאין בהם כזית וליכא בזה קפידא דקשה לעניותא והביא ראי' מההיא גברא דשינהו לנהרא ע"ש. ולא דק דוודאי ל"ד השלכתן לנהר לנוטל ידיו עליהן שהוא בזיון גמור אבל השלכתן לנהר לא גרע מנתן לפני בהמה חיה ועוף ואדרבה עדיף מינייהו דדלמא משכח להו אינשא ואכל להו כדאמר' בפירקא דחסידיא גבי ר' הונא כל מעלי יומא דשבתא הוי נפיק לשוקא וכו'".
- (ג) פמ"ג (או"ח סי' ק"פ א"א ס"ק ג', עי' ראש יוסף ברכות דף נב: ד"ה מסייע).
- (ד) בן איש חי (שנה א' פר' שלח אות ה') – לשונו מובא לעיל.
- (ה) דעת תורה (או"ח סי' ק"פ על ריש סעי' ד', ארחות חיים ס"ק א') – "עמג"א סק"ג ... ועי' שו"ת ח"צ הנוספות בליקוטים אות ו שהשיג ע"ז וכתב דדוקא להשליכן לנהר שרי, משא"כ ליטול ידיו עליהם".
- (ו) כה"ח (או"ח סי' ק"פ ס"ק י"ג) – "מ"א ... מיהו עיין חכ"צ והביאו א"ח אות א' ועיין א"א אות א' וע"כ יש להחמיר".
- (ז) עי' שבט הליי (ח"א סי' ר"ה הג' לסי' זה) – "סימן ק"פ מג"א סק"ג כדאיתא בחולין פכ"ה בהדיא דאם משליכן למים ליכא למיחש לעניות לולא דברי המג"א היה נראה לחלק דשם בזה שהטילן למים לא הוי איבוד ממש דעדיין ראויים אבל כאן אם יטול עליהם מים אחרונים שרוח רעה שורה עליהם בודאי שמיקרי איבוד בידים".
3. מראי מקומות – מגן גבורים (סי' ק"פ שלטי הגבורים ס"ק ב', אלף המגן ס"ק ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' ל' סעי' ג'), ילקוט יוסף (או"ח סי' ק"פ הע' ב' ד"ה ואף).
- (א) הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"א סעי' ג') – "שאלה: אם מותר לבזות פירורין פחות מכזית, כגון להניחן בשקית שיש בו לכלוך וצואה. תשובה: עי' חולין ק"ה ב".
- הגר"ח זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"א סעי' ג') – "שאלה: הרב שליט"א הוכיח מחולין קה ע"ב שאין לבזות פירורים פחות מכזית כגון להניחם בשקית של לכלוך וטיטולים (כך הבנתי מתשובתו). וקשה דשם משמע דרק באופן שידרכו עליהן איכא קפידא. תשובה: כל בזיון".

ו. לזורקם לפח אשפה: פירורים פחות מכזית.

1. מחמיר [ויש לעוטפם בשקית קודם שזורקם לפח].
- (א) אבן ישראל (וזאת הברכה עמ' ט"ז אות ג') – "ואף פירורי לחם איך לנהוג בהם מנהג בזיון – שאין לדרוך עליהם ואין לזרקם לאשפה, כי קשה הדבר לעניות".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (חידושי בתרא סי' ק"פ על מחבר סעי' ד') – "אין לזרוק פתיתי פת לזבל, אפילו כשהן פחות מכזית, דגרע מהשלכה למים, דהוא דרך בזיון, אבל שרי לשימן בתוך שקית ואח"כ לזורקו לפח, כדרך שנוהגים בתרומות ומעשרות בזה"ז, שאינו דרך בזיון, ועדיף להאכילן לבהמות".

ז. חתיכות בגודל כזית.

1. אפשר לזרוק ע"י עטיפה בשקית.
- (א) אבן ישראל (וזאת הברכה עמ' ט"ז אות ג') – "וכן טוב ליחד קערה מיוחדת לשים שם כל הלחם – בכזית ובפחות מכזית. ויכול לשים אח"כ את הלחם שהצטבר שם (ואף חתיכות של כזית) בשקית ולהשליכה לאשפה".
- (ב) עי' הגר"ח זצ"ל (עץ השדה סי' י"א הע' א', סי' י"ט הע' ז', הו"ד בזאת הברכה עמ' ט"ז אות ב', אות ג', אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות א') – "דזריקה לאשפה נחשבת איבוד בידים, ולכן אין ראוי לזרוק לאשפה כמות שהן שיירי מזון חשובים שעדיין ראויים לאכילה, אלא עדיף לעוטפם בפנ"ע וכך להשליכם".
- עי' הגר"ח זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות א') – "אם הלחם שנשאר על השולחן אחר האכילה נתלכלך בצורה שרוב בני אדם לא יאכלוהו, כבר אפשר להקל".
- (ג) הגר"ח זצ"ל (וזאת הברכה עמ' ט"ז אות ג').
- (ד) עץ השדה (סי' י"ט סעי' ב') – "אין ראוי לזרוק לאשפה שיירי מזון הראויים לאכילה כמות שהן, אלא יעטפם קודם בנייר או בשקית".
- (ה) וזאת הברכה (עמ' ט"ז אות ג').
2. מחמיר.

- (א) בית ברוך (כלל מ"ה ס"ק כ"ב*) – "לזרוק בפחי אשפה אף שאינם נדרסין דאח"כ מביאים למקומות השריפה מ"מ עצם הזריקה למקומות אשפה הוי בזיון, וקודם שזורקין יש לעטוף אותם עם נייר. וכו' בפירורין שאין בהם כזית שאין בהם משום הפסד אוכלין, אבל ביש בהם כזית צ"ע ואפשר כיון שאינו עומד כבר לאכילה מפני יובשו ומעצמו זה יתקלקל מותר נמי לזרוק שאין זה דרך ביזוי ובעיטה [ול"ד לשביעית] ומ"מ יש להחמיר שלא לזרוק לפח האשפה אלא א"כ מתקלקל קודם מאכילת אדם".
- (ב) משנה הלכות (חט"ו סי' ס"ד) – "בדבר אשר שאל מה שנהג עמא דבר לזרוק מאכלים ראויים לאכול באשפה או בבית שימוש והרי יש כאן ביזוי אוכלין כמבואר בש"ע א"ח סי' קע"א וגם משום כל תשחית ולכן המציא היתר ליקח המאכל ולהניחו בשקית פלאסטיק ולהניחו בדרך כבוד בפח האשפה אף שמוציאי האשפה יוציאו יחד עם הזבל ויבזו את המאכל אבל הבעה"ב יצא ידי חובתו. ולפענ"ד יפה הקשה מאד ... ולא ידענא מאי נחא ליה שישמם בשקית ואחרים שוב יזלזלו בהם והלא כיון שגרם להם לבזות נמי אסור וכמ"ש בגמ' ברכות דף נ' ובטוש"ע סי' קע"א דאין מעבירין כוס מלא שאם יפול על הפת ימאס, ובגמ' ב"מ שאין מעבירין על האוכלין (ב"מ כ"ג) ורק בדורות אחרונים שהיו פרוצים בכשפים מעבירין, ובסי' ק"ע סכ"ב אחר ששתי ונשאר יין

בכוס לשתיית חבירך ולא תשפוך משום ב"ת, ובגמ' (תענית כ') אמר רב הונא דאפי' מאכל אדם אין מאכילין אותו לבהמה, ואפי' מאכלי הפקר שייך ב"ת אם לא משום קנסא ועיין חולין דף ז' במעשה דרפכ"י ורבי שאמר קטלינא להו איכא ב"ת ומשמע דלא מהני להפקיר ולקטול ע"ש ועיין משנ"ה מהד"ת סי' תל"ג. ומה שתולין בדברי המג"א דכל שהוא צורך האדם ודרך העולם לעשות בהאכל צורך זה נמי שרי, אינו סמיכה כלל חדא שהרי עכ"פ לדעתו נמי בעי צורך לזה כגון זילוף קרקע ביין אבל לזרוק מאכלים הרבה מאין לנו ההיתר, ובפרט לפ"מ שאמרו בגמ' שאסור לפצוע זתים ליטול ידיו במים היוצאים מהם שהמים חזקים ומעבירים הזוהמא, מפני שהזתים נמאסים ע"ז ואיכא הפסד אוכלין והובא במ"ב סי' קע"א אות ד' ובבאה"ל שם. וברש"י ע"ז (י"א ע"א) כתב דאסור לאדם לגרום לבהמה טריפות בידים ועיין תוס' ואי משום כל תשחית וכו' אפי' בבהמה טמאה, ועיין ב"ק (ע"א ע"ב) בטבח לרפואה ולכלבים, ועיין ט"ז יו"ד סי' קי"ז סק"ד. ולהלכה ודאי צריך לזהר בכל האפשר ואין לנו לחזור אחר דרכי המשחיתים אשר לא חוששין על כל תשחית דגופם וק"ו על חייו לא חס משום ב"ת על אוכלין האין יחוס לא כן בני תורה אשר זה השלחן אשר לפני ה' הכל במדה ובמשקל ובמשורה והרחום וחנן יתן פרנסה בנקל ובהיתר ולא באיסור עדי יבא ינון ולו יקחת עמים".

3. מראי מקומות – הגר"ח ק"צ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"א סעי' ה').
(א) הגר"מ אליהו זצ"ל (וזאת הברכה עמ' ט"ז אות ג') – "ויש להניחה בשקית ניילון וגם לעוטפה בניר ואז לזרוקה לאשפה".

ח. אוכל שנשאיר באולם שמחות, היתר לזרוק לאשפה.

1. הגריש"א זצ"ל (עץ השדה סי' י"א הע' א', אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות א') – "דיש למצוא היתר באולמות וכדו' לזרוק שיירי המזון, משום שהוצאות הטיפול בשיירי המזון יעלו יותר מהריוח שיהיה במזון שיצילו".
הגריש"א זצ"ל (חשוני חמד סנהדרין דף ק:), עי' צהר ח"א עמ' נ' אות ב') – "ומו"ח מרן הגרי"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] אמר לי שאפשר לדון לכף זכות את בעלי האולמות, על סמך דברי החיי אדם בהלכות ציצית (כלל יא סעיף לב) וז"ל: '... הרוצה לעשות בו ציציות יותר יפים, מותר להתירן ולהשליכם, ונ"ל דלאו דוקא להתירן אלא דאם קשה בעיניו הטרחה להתירן מותר לנתקם ואין בזה משום כל תשחית כיון שאינו עושה דרך השחתה. וראיה גמורה מבבא בתרא (דף ג ע"ב) דבבא בן בוטא יעץ להורדוס לסתור בית המקדש, לתירוץ בתרא משום דמלכותא לא הדרי, משמע אף על גב דסתירת אבן מבית המקדש הוא איסור דאורייתא. וכן מצאתי בספר חסידים (סימן תתעט) לענין יריעה מספר תורה ועיי"ש', עכ"ל. הרי דאם חס על זמנו, מותר לקרוע ציציות טובים. וה"ה בענינו. ושאלתי את מו"ח שליט"א, דלכאורה יש לחלק, דשאני התם דקורע ציצית כדי לקשור חוטים יפים יותר, וה"ה בהורדוס דהחריב אבנים, כדי לבנות במקום שיש כחול, וכך בספר חסידים מתיר רק כשיכתוב יריעה יפה יותר, אך עדיין לא שמענו לגבי מלצר ובעלי אולמות המשליכים לפח דברי מאכל טובים, ויש כאן רק השחתה. והשיב לי מו"ח (שליט"א) [זצ"ל] שבין כך תמוהה לכאורה ראייתו של החיי אדם, דבבית המקדש אין עצה אחרת כי אם לסתור את הבית הישן, אבל בציצית אפשר להתיר, את החוטים. אלא צ"ל דבנוגע לכל תשחית לא צריך החיי אדם ראייה כי פשוט לו שמותר לקרוע את החוטים ולא חייב לבזבז זמנו, אלא ראייתו היתה שלא נחשב כמזלזל במצוות הציצית, ועל זה הוכיח מבית המקדש שאין בו זלזול כשסותר את האבנים על מנת לבנות בית מקדש יותר יפה".

ט. לזרוק הפירורין בער"פ שחל בשבת.

1. מראי מקומות – אורח נאמן (סי' ר"פ הג' ס"ק ח'), ברכת השם (סי' ג' אות ל"ז ס"ק קל"ז).
(א) הגר"ח ק"צ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ק"ט) – "שאלה: בשו"ע ס' תמ"ד ס"ד ערב פסח שחל בשבת אחר שאוכל בשבת ינער המפה והפירורין, וצ"ע הא ה"ז קשה לעניות כמש"כ השו"ע ס' ק"פ ס"ד. תשובה: מצוה לא מזיקה".

י. מראי מקומות.

1. נפש חיה (או"ח על סעי' ד') – "סע' ד' אע"פ שמותר לאבד פירורין שאין בהם כזית וכו'. יעוין לעיל סי' קע"א סע' ה' הזורקים חטים לפני חתנים וכו' וכל חטה הרי אין בה כזית. ואולי משום דהכי רבותיהו חשיבי עיין סי' ר"י סע' א'".
2. בן איש חי (שנה א' פר' שלח אות ה') [לשונו מובא לעיל], שנה ב' פר' ינחם אות י"ב), שמירת הגוף והנפש (סי' ל' סעי' ד'), ברכת השם (סי' ג' סעי' ל"ה) – "ומוכרי הלחם, ימצא במקום שמוכרין שם פירורין הרבה כי הלחם שלנו דרכו להתפרר הרבה, וצריך להזהירם שיכבדו הקרקע אחר גמר מכר הלחם וישליכו בתוך התנור, וכן יזהרו בעלי בתים בביתם במקום אכילתם ובמקום התיבה שמונח בה הלחם כי ימצא פירורין הרבה שם בקרקע".
3. הגריש"א זצ"ל (ברכת השם סי' ג' הע' ק"ד, אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות ג') – "נהגו העולם לאבד שיירי אוכל או מאכל שאינו טרי כ"כ, ואין חפצים לאכול ממנו עוד, וסומכים בזה להתיר, דכיון שאין בדעתם לאכול עוד מהמאכל ובין כך יתקלקל ויפסד, א"כ אין בזריקתו מעשה השחתה".
4. הגר"ח ק"צ"ל (שאלת רב ח"א פרק י"א אות ג') – "האם מותר להשליך לאשפה שאריות פת (כזית) מהילדים, שאינם ראוים לאכילת אדם משום דמאיסי, דאע"פ שהם ראוים לעופות, אך אין היום הדרך להניחן לפני עופות. תשובה: המנהג להקל וצ"ע ק".

טו. הכופה קערה ע"ג כד.

א. מקור.

1. פסחים (דף קיא:) – "צעא אפומא דחצבא קשי לעניותא".

ב. פוסקים.

1. גר"ז (הל' שמירת הגוף ונפש סעי' ט') – "קערה כפויה על פי הכד קשה לעניות".

2. שמירת הגוף והנפש (סי' ל"ב סעי' ג').

י] רתיחה העולה ע"ג המשקה [קצף]: הדוחק אותו לצדדיו.

א. מקור.

1. חולין (דף קה:)- "ואמר אביי: מריש הוה אמינא, האי דלא שתי אופיא משום מאיסותא, אמר לי מר: משום דקשי לכרסם; מישתיה קשה לכרסם, מינפח ביה קשיא לרישא, מדחייה קשיא לעניותא".
(א) רש"י (חולין דף קה: ד"ה מדחיה) - "מדחיה. בידו לצדדין".

ב. פוסקים.

1. גר"ז (הל' שמירת הגוף ונפש סעי' ט') – "והשותה רתיחה העולה על גבי משקה קשה לרירין הבאין מן החוטם והמנפחה בפיו קשה לראש והדוחק אותה לצדדים קשה לעניות".

2. בה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ר"ד, או"ח סי' ק"ע ס"ק פ"ב).

3. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"א סעי' א'), הו"ד במאור השבת (ח"ג סי' י"ג הע' קמ"ה ד"ה אגב).

ג. כששופך משקה ועי"ז מעלה רתיחה.

1. מתמיר.

(א) שְׁלֹה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה (א) אות קמ"ז) – "עוד אמר, השוטה מאופיא קשה לכרסם, מינפח ביה קשה לרישא, מדחייה קשה לעניותא, מאי תקנתיה, לשקעיה שקועי. ושמעתי, שזה האופיא מיירי מה שמעלה החביות כשהוא תוסס, אבל כשעושה אופיא כששופך משקה בכלי זה, האופיא הוא משקה, מכל מקום נכון ליוזר גם שם, כי חמירא סכנתא מאיסורא".

(ב) א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ד) – "כתב בים של שלמה פרק כל הבשר סימן (ר"ב) [י"ב] שצריך האדם ליוזר שיכבד ויכנוש פירורי אוכלין, ויוזר שלא תשתה אופיא ולא ינפח ביה ע"כ. וכתב בשל"ה דף פ' [שם ד"ה עוד אמר השוטה] שמעתי שזה האופיא מיירי מה שמעלה החבית כשהוא תוסס, אבל כשעושה אופיא כששופך משקה בכלי זה האופיא הוא משקה, מ"מ נכון ליוזר גם שם כי חמירא סכנתא מאיסורא ע"כ".

(ג) כה"ח (או"ח סי' ק"ע ס"ק פ"ב).

(ד) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ז אות ז') – "אין לשתות קצף העולה ע"פ המשקה, [וע"כ ממתינים עד שמתגלה המשקה מעט]".

(1) שבת הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ז הע' ט') – "גמ' חולין (ק"ה ע"ב) דשתייתו קשה לכרסם (פירש"י רירין הבאין מן החוטם), מינפה ביה קשיא לרישא, מדחייה (בידו לצדדיו) קשיא לעניותא מאי תקנתיה לשקעיה שקועיה (פירש"י בתוך המשקה עד שיכלה מאיליו), ועיי"ש בגמ' שהוזכר קצף דחמרא ושיכרא ומיא. ובא"ר (סימן ק"ע ס"ק כ"ד) הביא משלה"ק, דמיירי ברתיה שמעלה החבית כשתוססת, ולא מה שנוצר ע"י שפיכה לכלי, ומ"מ נכון לזהר גם שם כי חמירא סכנתא מאיסורא. והביאו ג"כ בכה"ח (ס"ק פ"ב)".

(ה) שמירת הגוף והנפש ('סי' מ"א סעי' ב'), הו"ד במאור השבת (ח"ג סי' י"ג הע' קמ"ה ד"ה אגב).

(ו) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' קט"ז) – "נכון לציין מש"כ בא"ר סקכ"ד בשם המהרש"ל (ביש"ש חולין פ' כל הבשר סי' י"ב) עפ"י הגמ' (חולין קה ב) יזהר שלא ישתה אופיא (קצף) ואל ינפח בו (בשביל לסלקו), ובשם השל"ה 'שמעתי שזה האופיא מיירי מה שמעלה החבית כשהוא תוסס, אבל כשעושה אופיא כששופך משקה בכלי, זה האופיא הוא משקה, מ"מ נכון לזהר גם שם כי חמירא סכנתא מאיסורא".

ז) עיי' השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' י"ז, הע' ל"ו) – "יש שכתבו להיזהר מקצף העולה מן המשקה כשמוזגו לתוך כוס (אליה רבה סי' ק"ע סקכ"ד) בשם השל"ה, וכ"כ בשו"ע הגר"ז [חו"מ הל' שמירת הגוף והנפש סעיף ט'] ובכזה"ח [שם סקפ"ב]".

(ח) ודרשת וחקרת (אבני דרך חט"ו סי' קמ"ט ד"ה מקובץ) – "דחמירא סכנתא מאיסורא יש להחמיר".

2. מיקל.

(א) ארחותיך למדני (אבני דרך חט"ו סי' קמ"ט ד"ה והוסיף) - ע"ש באריכות, ובתמונות.

(ב) אבני דרך (חט"ו סי' קמ"ט).

3. מראי מקומות – שואלין ודורשין (אבני דרך חט"ו סי' קמ"ט ד"ה וכן).

ד. הקצף שעולה ממשקה גזוז.

1. מ'קל.

(א) הגרח"ק צ"ל (מילי מעלייתא אות קמ"ז-ב) – "שאלה: הקצף שעולה ממשקה גזוז האם זה בכלל ב'אופיא' של חז"ל (חולין קה:). תשובה: לא מסתבר".

(ב) ארחתוֹתֶיךָ לַמִּדְנֵי (אֲבֵנֵי דֶרֶךְ חֹטְאֵי סִי' קַמ"ט ד"ה וְהוֹסִיף).

(ג) אבני דרך (חט"ו סוף סי' קמ"ט, הע' ב').

יא] עון לשון הרע.

א. מקור.

1. חפץ חיים (שמירת הלשון שער הזכירה פרק ו', פרק ח', פרק י"ז) – "ואל יפלא בעיניך על זה, שהרי אנו רואין, כּמה אַנְשִׁים מְדַבְּרִים לְשׁוֹן הָרַע וְאֵין לָהֶם שׁוֹם גַּע ... וְעוֹד מִצְאֵתִי מְרוֹץ לְקִשְׁיֵא הַנ"ל בְּסִפֵּר דָּבָר שֶׁבִקְדֻשָּׁה בְּשֵׁם 'סֵפֶר הַשְּׁנֵה', וְהֵא שׁוֹנוֹ: רָאָה וְהִבֵּן,

שְׁכַל הַמוֹצֵא לְשׁוֹן הָרַע מִפִּי, נָדוֹן בְּצַרְעַת נֶגֶז, אָמַר לוֹ רַבִּי: אִם כֵּן, כָּל יִשְׂרָאֵל יִהְיוּ מְצַרְעִים, שֶׁהָרִי בַּעֲוֹן לְשׁוֹן הָרַע גָּלוּ יִשְׂרָאֵל וְכו', אָמַר לוֹ: **שְׁקוּלָה הָעֲנִיּוֹת בְּצַרְעַת**, נִהְרִי הוּא עֲנִי, הַנִּמְסָר בִּידֵי אֲדָם [פְּרוּשׁ: וְעַל יְדֵי זֶה תוֹסֵר מִמֶּנּוּ הַגָּאֹנָה, שֶׁהִיא עַל פִּי רֹב הַסִּבָּה הָעֲקָרִית לְלִשְׁוֹן הָרַע, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב ר' יוֹנָה בִּשְׁעָרֵי תְּשׁוּבָה, וַיִּכְמוּ שִׁיבָאֵר אִם יִרְצֶה ה' לִקְמוֹ, וְגַם הוּא יֵרָא לְדַבֵּר עֲלֵיהֶם מִיִּרְאַתוֹ פֶּן יִנָּדַע הַדְּבָר וְלֹא יִיטִיבוּ עִמּוֹ] וְעַיִן שָׁם עוֹד עֲנִין נוֹרָא בְּזֶה. וְכֵן אֵימָא בְּתַקּוּנֵי זֶהר, דְּעִין זֶה גּוֹרֵם, חֵס וְשְׁלוֹם, לַעֲנִיּוֹת ... וּפְשׁוּט הוּא דְּמִי שֶׁמֶרְגִּיל עֲצָמוֹ בְּזֶה הַחֲטָא בְּתַמִּידוֹת, עֲנִשׁוֹ, שֶׁנֶּעֱנַשׁ עֲבוּר זֶה בְּעֲנִיּוֹת וְנִלּוּת וּשְׁאָרֵי צְרוּת הוּא גַם כֵּן בְּתַמִּידוֹת תְּמוּנָת צַרְעַת מַחֲלָטָה, שֶׁהִנֵּה רָאוּי לְהִיט עָלָיו עֲבוּר זֶה, וְכֵן "ל בְּכָרְךָ ו'. הָרִי נִתְבָּאֵר מִכָּל אֱלֹו גָּדֹל עֲנִשׁוֹ, שֶׁנֶּפְרָעִין מִמֶּנּוּ בְּזֶה הָעוֹלָם, וְנֶעֱנַשׁ עֲבוּר זֶה בְּצְרוּת וְעֲנִיּוֹת תְּמִידוֹת וְלִפְעָמִים גַּם בְּמִיתָה, חֵס וְשְׁלוֹם".

2. **זוהר** (הקדמה דף יב.) – "ענ"ג שְׁכַת בְּהַפּוּכָא נֶגֶז", מֵאֵן דְּאִית לִיה וְלֹא מְקַיִם לִיה, אֲתַהֲפֹךְ לִיה לֶנֶג"ע צַרְעַת, שֶׁפָּקָה דְּחִירְכַת בֵּיתִיה, וְנִמְצָא אֵת הַבֵּית אֵת אֲבָנָיו וְאֵת עֲצָיו (וַיִּקְרָא יד מה), **וְדָא הוּא עֲנִיּוּתָא, דְּאִיהוּ בְּאִתְרֵי דְּנֶגֶז צַרְעַת**.

(א) **הזוהר המתורגם** (שם) – "ענ"ג שְׁכַת בְּהַפּוּכָא – נֶגֶז". מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ וְלֹא מְקַיִם אוֹתוֹ, מִתְהַפֵּךְ לוֹ לֶנֶג"ע צַרְעַת, שֶׁפָּקָה שֶׁמְחִירְכָה בֵּיתוֹ, וְנִמְצָא אֵת הַבֵּית, אֵת אֲבָנָיו וְאֵת עֲצָיו, וְזוֹהֵי עֲנִיּוּת, שֶׁהִיא בְּמָקוֹם שֶׁל נֶגֶז צַרְעַת".

3. מראי מקומות.

(א) שגם גורם מיתת אסכרה - עי' לקמן.

ב. לדבר לשה"ר על עכו"ם.

1. אם גוים בזה"ו בכלל "בעמך".

(א) עי' ערך וכי תמכרו ממכר לעמיתך, לשיטות ומראי מקומות.

(ב) ואין חילוק בין עמיתך לעמך כדכתב באז נדברו (חי"ד סי' ס'), "ואין הבדל בין עמיתך לעמך", וכן נראה מהעמק שאלה (שאילתא כ"ח ס"ק א'). אמנם עי' הערות בסוף האז נדברו (שם ד"ה מה, "מה שכותב מעכ"ת שליט"א שפשוט שיצא מומר מכלל איסור לשה"ר דכתיב לא תלך רכיל בעמך, ואינו עושה מעשה עמך. עיין בספר לשון חיים לר' אייזנבלט שליט"א שהביא מספר מצוות השלום וכן נמצא בשדה חמד ערך א שאי אפשר לדמות דרשות חז"ל להדדי אף כשנאמרו בלשון אחד"), ובס' מצות השלום (מדף 300), ושד"ח (מערכת הא' כללים אות ת"ג), וזרע חיים (כלל ד' סעי' ז' אות א' ד"ה אמנם (ב')), אוצר מפרשי התלמוד (ב"מ ח"ג עמ' תקכ"ה הע' י"ט), משפטי השלום (פרק י"ח סוף הע' י"א).

2. **מדרשים**.

(א) **דברים רבה** (פרשה ו' הל' ט') – "זש"ה (תהלים נ) תשב באחיד תדבר בבן אמך תתן דופי אמר ר' יוחנן **אם הרגלת לשונך לדבר באחיד שאינו בן אומתך סוף בבן אומתך תתן דופי** ר' יהודה ב"ל אמר אם הרגלת לשונך לדבר באחיד שמאביך ולא מאמך סופך בבן אמך תתן דופי שכל מי שמגיס את לבו לדבר בגדול ממנו גורם לעצמו שיקרבו בו את הנגעים ואם אין אתה מאמין הרי מרים הצדקת סימן לכל בעלי לשון הרע הוי זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים".

(ב) **תנחומא** (פקודי פרק ז') – "תשב באחיד תדבר בבן אמך תתן דופי מהו תשב באחיד תדבר וכו' ורבי יהושע בן לוי אמר, אמר דוד אם דברת בעשו שהוא אחיך סופך לדבר בבן אמתך זה משה רבן של כל הנביאים שדברו בו שנאמר וידבר העם באלקים ובמשה".

1) **הגר"ק זצ"ל** (בפי' השם אורחותיו על אורחות חיים לרא"ש אות פ"ג) – "על שום ברי'. בערכין ט"ו א' ומה מרגלים שלא דברו אלא על עצים ואבנים כו' ועי' ח"ח. ומתנחומא פקודי משמע דאין לספר לה"ר על גוי וכו' מדברי רבנו כאן וכ"כ הרד"ל בד"ר פ"ו ט' ואין לומר דאינו אלא הנהגה סובר שלא יתרגל דשם בסמוך אם דברת על אחיך כו' לא יתכן לפרש כך ואיסור דאורייתא פשיטא דליכא שהרי לא תלך רכיל בעמך כתיב וקאי גם על איסור לה"ר כמבואר בספר ח"ח, **ואולי דרבנן וצ"ע**".

הגר"ק זצ"ל (ח"ב שאלת רב ח"א פרק כ"א סעי' י') – "שאלה: שמעתי שאסור לדבר לשה"ר על גוי ע"פ מדרש תנחומא פ' פקודי (סי' ו') עה"פ 'תשב באחיד תדבר, בבן אמך תתן דופי'. אם דברת באחיד שעיר שהוא אחיך, סופך לדבר בבן אמך, משה רבן של כל הנביאים. האם זה נכון. תשובה: כדי שלא יתרגל".

3. **מחמיר**.

(א) **רד"ל** (דברים רבה פרק ו' ס"ט) – "ומבואר מכאן שאסור לספר לה"ר על עכו"ם".

(ב) **פתחי עולם** (סי' קנ"ו ס"ק ו').

(ג) **עטרת פז** (חלק ראשון כרך ג' חו"מ, מילואים סי' ז' עמ' תמ"ה ד"ה ואידי).

1) "שמא משהרגיל לשונו לדבר רע סוף שידבר על הכל" - לשון פי' **מהרז"ן** (שם).

2) וקשה, כיון שעשוי היה ישראל מומר (קידושין יח.), והח"ח כלל ח' ס"ה כתב שמותר לדבר לשה"ר על אפיקורוס, א"כ למה כתב התנחומא שאסור לדבר לשה"ר על עשיו. וצ"ע.

4. **מיקל**.

(א) ח"ח (כלל א' סעי' ו') – "שלא לספר לעולם בגנותו של ישראל".

ח"ח (כלל ח' סעי' ד') – "כי גם הוא בכלל עם ה'".

ח"ח (כלל ח' סעי' י"ב) – "מבזה כבוד ישראל ... אם יספר על ישראל".

(ב) **הגר"י סרנא זצ"ל** (פי' על אורחות חיים לרא"ש אות פ"ג).

(ג) עי' **אז נדברו** (חי"ד סי' ס"ט אות ד') – "המדרש ... ונראה דאין זה מצד עיקר איסור לה"ר ואין הכוונה בבחי' עבירה גוררת עבירה אלא כדי שלא יתרגל לדבר לה"ר וכההיא דחובת הלבבות פ"ו דשער הכניעה ונאמר על אחד מן החסידים שעבר על נבלת כלב מסרחת מאד, ואמרו לו תלמידיו, כמה מסרחת נבלה זאת אמר להם כמה לבנות שניה ונתחרטו על מה שסיפרו בגנותה וכיון שהוא גנאי לספר בגנות כלב מת, כ"ש באדם חי. וכיון שהוא טוב לשבח נבלת כלב בלבן שניה כ"ש שהוא חובה לפי זה לשבח אדם משכיל ומבין, והיתה כוונתם להוכיחם שלא ילמדו לשונם לדבר רע וישוב להם טבעם, וכן כשילמדו לשונם לדבר טוב ישוב להם טבע קבוע, ע"כ. וגם ב'השם ארחותיו' עצמו הניח בצ"ע אם יש בזה אפ' איסור דרבנן כיון דלא הוי עמיתך במצות. וראיתי

בפירוש על הא"ח שלידידי הגאון המפורסם בעל משנה הלכות (שליט"א) [זצ"ל] דמחזק מה שכתבתי במקור החיים שאין איסור לדבר לה"ר על עכו"ם, ומ"ש הרא"ש אל תוציא דבה על שום בריה היינו על כל מה שברא ית"ש בעולמו וכוונתו על בריות כמו עצים ואבנים וחיות ובהמות שכלם לצביונם נבראו ועיי"ש. וראי, מדברי חוה"ל הנ"ל. וכן נראה עיקר וראי' שהרי באות קכ"ט כתב והיה נאמן לכל אדם ואפי' לנכרי ובאות ק"ל אל תתעצל להקרים שלום לכל אדם ואפי' לנכרי מפני דרכי שלום וכאן לא כתב אדם אלא בריה הוי ראי' להנ"ל. ולמעשה נראה דאפי' אם נאמר שאין הכרת מלשון על שום בריה דכולל גם עכו"ם אבל זה נמי בכלל האזהרה של הרא"ש, שהרי כמו שחששו מפני דרכי שלו"א ע"פ שאין איסור שנאה נקימה ונטירה לעכו"ם מ"מ ע"פ רוב נתודע לו שדיברו עליו ויבואו לידי מחלוקת. וגם מהמדרשים הנ"ל יש ללמוד אע"פ שאין איסור ממש מ"מ הוי הנהגה טובה שראוי להתנהג כן. ולענין פורק עול אף שלא שייך דרכי שלום אדרבה אנו מזהרין על משנאיך ד' וכו' מ"מ הטעם שלא יתרגל שייך בזה לכן אין לדבר לה"ר אלא מפני איזה תועלת".

(ד) משנה הלכות (דרך ישרה על אורחות חיים לרא"ש, מצות המלך מצוה רל"ו בסוף הערות).
(ה) הגריש"א זצ"ל - שאלתי (שנת תשס"א) אם מותר לדבר לשה"ר על גוים, והשיב (דו קענס זאגנען וואס די ווילט) אתה יכול להגיד מה שאתה רוצה, ושאלתי עוד פעם והשיב (דו קענס דו קענס) אתה רשאי אתה רשאי.

(ו) תשובות והנהגות (ח"ג סי' תע"ח, פי' על אורחות חיים לרא"ש אות פ"ג).
(ז) הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק ג' סיון תשס"ח) - "שאלה: האם מותר לומר לשון הרע על גוי. תשובה: כן".
(ח) עי' חוט שני (שמה"ל פרק ד' סוף ס"ק ד') - "החפץ חיים בספרו לא הזכיר מה הדין בסיפור לשון הרע על גוי. שוב הראוני דבמדרש איתא, זכור את אשר עשה ה' למרים וגו', תשב באחיד תדבר, בבן אמך תתן דופי, אמר רבי יוחנן, אם הרגלת לשונך לדבר באחיד שאינו בן אומתך, סופך בבן אומתך תתן דופי, ע"כ. משמע שיש איסור דרבנן, והסמיכו על הפסוק שלא לדבר לשון הרע על גוי כדי שלא יתרגל. ויש לעיין אם מדובר בגוי רשע, וכי הוא יותר טוב מישראל רשע שמותר לספר עליו לשון הרע, וצ"ל דאיירי בגוי ששומר ז' מצוות בני נח, ועליו יש איסור דרבנן לספר עליו לשון הרע. ובספר אורחות חיים לרא"ש כתב, וז"ל אל תוציא דבה ולשון הרע על שום בריה, ולא לזות שפתיים ורכילות, עכ"ל".

5. ראשונים.

(א) ר' יונה (שע"ת שער ג' סי' ר"ל) - "וגם גדר להזהר מסיפור לשון הרע ונתינות דפי בבריות".
ר' יונה (ס' היראה ד"ה אחרי) - "אם ישמע מוציאי דבה על איש אל יאמן להם ... אל יוציא דבה על שום אדם".
(ב) אורחות חיים (לרא"ש אות פ"ג) - "אל תוציא דבה ולשון הרע על שום ברי".
(1) עי' האז נדברו (חי"ד סי' ס"ט אות ד', לשונו מובא לעיל), והגר"ח זצ"ל (בפי' השם אורחותיו על אורחות חיים לרא"ש אות פ"ג, לשונו מובא לעיל).

(2) לכאורה תלוי באיזה גנאי אומרים, על הבריה או על דברים שתלויים בבחירה - עי' לקמן.
6. תענית (דף כ:): - "מעשה שבא רבי אלעזר בן רבי שמעון ... נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר. אמר לו: שלום עליך רבי! ולא החזיר לו. אמר לו: ריקה, כמה מכוער אותו האיש. שמא כל בני עירך מכוערין כמותך. אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית".

(א) מהרש"א (שם) - "א"ל ריקה כמה מכוער כו'. מה שקראו ריקה אפשר שהיה נדמה לו כנכרי מבני כוש לפי שהיה מכוער ושחור ביותר וז"ש לו שמא כל בני עירך מכוערין כו'. דהיינו מארץ כוש וא"ל איני יודע כו' ר"ל שאיני יודע לומר לך שהם מכוערין כדאמרינן פ' י"נ אפילו בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב והטעם משום שנותן חסרון ביצירה אבל אתה שאמרת עלי כמה מכוער כו'. אתה נותן חסרון ביצירה: לך לאומן שעשאני. כי זה גם כן חסרון הוא לאומן שעושה כלי מכוער".

(ב) ובזה אפשר לפרש את האורחות חיים [ורבינו יונה], שאל תוציא דבה ולשה"ר על שום בריה, היינו על כל מה שברא ית"ש בעולמו וכוונתו על בריות כמו עצים ואבנים וחיות ובהמות וגוים, אבל אה"נ מותר לומר לשה"ר על דברים שתלויים בבחירה.

7. מראי מקומות - מתנות כהונה (על המדרש שם מפרש שאינו בן אומתך פ' מישראל ואעפ"כ נקרא אחיך שנאמר לא תתעב אדומי כי אחיך הוא), קונטרס ערבות (ח"ג בחלק ב' פרק א' סי' כ"א, עמ' קנ"ז, מפרש שהגר פירוש גר תושב, ונ"ל גר צדק משום שזה הציור בפ' הזהב נט:), חלקת בנימין (כלל ח' ס"ק כ"ב), זרע חיים (ח"א כלל ח' סי' ה' אות ג'), אוהב ימים (פרק ה' סי' ד'), לשון חיים (כלל ח' הע' ה'), ח"ח השיעור יומי (במקורות אות כ"ד, אנגלית אות כ"ה), ישיב משה (עמ' רמ"א הע' א').

(א) העמק שאלה (שאלתא כ"ח ס"ק א') - "בד"ר פ' תצא ... וכ' הרד"ל שהכוונה על גוי, אבל באמת אאל"כ דגוי לאו אחיך הוא כדאי' בפ' החובל, אלא קאי על גר, ובשביל שסורו רע כדאי' בפ' הזהב, מש"ה דרך לדבר עליו לשה"ר, וזה אסור שהרי אחיך הוא".

יב) הזכרת שם שמים לבטלה.

א. נדרים (דף ז:): - "אמר רב חנין אמר רב: השומע הזכרת השם מפי חבריו צריך לנדותו, ואם לא נידהו הוא עצמו יהא בנידוי, שכל מקום שהזכרת השם מצויה שם עניות מצויה, ועניות כמיתה, שנאמר: כי מתו כל האנשים, ותניא: כל מקום שנתנו חכמים עיניהם או מיתה או עוני".

1. ר"ן (נדרים דף ז: ד"ה שבכל) - "שבכל מקום. טעמא קא יהיב למאי דאמרינן ואם לא נדהו הוא עצמו יהא בנידוי שהרי עכשיו חמור דשם עניות מצויה דכתיב (שמות כ) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתך ומזהזכרת השם למצוה מביאה ברכה ועושר הזכרה לשוא גורמת עניות אי נמי מדכתיב גבי שבועת שקר (זכריה ה) וכלתו ואת עציו ואת אבניו ובתמורה (דף ג:) מדמי הזכרת שם לבטלה לשבועת שקר".

2. עי' או"ח סי' רט"ו סעי' ד', לשיטות ומראי מקומות.

יג) אשה שמגלה שער ראשה.

א. מקור.

1. זוהר (פר' נשא, דף קכ"ו ע"א) – "אמר רבי יהודה, שער ראש דרישא (דף קכ"ו ע"א) דאמתא דאתגלייא, גרים שער אחר לאתגלייא, ולאפגמא לה. בגין כן, בעיא אתתא דאפילו טסירי דביתא, לא יחמון שער אחר מרישא, כל שפן לבר. תא חזי, כמה בדכורא שער הוא חומרא דכלא, הכי נמי לנוקבא. פוק חמי, כמה פגמו גרים ההוא שער דאמתא. גרים לעילא, גרים לתתא, גרים לבעלה דאתלטין, גרים מלה אחרא בביתא, גרים דיסתלק חשיבותא מבנהא. רחמנא לישזבון, מחציפו דלהון. ועל דא, בעיא אתתא לאתפסין, בזיוותי דביתא".

(א) הזוהר המתורגם (שם) – "אמר רבי יהודה, שער ראש האשה שמתגלה, גורם לשער אחר להתגלות ולפגם אותה. משום כך צריכה אשה שאפילו קורות ביתה לא יראו שער אחר מראשה, וכל שפן בחוץ. בא ראה, כמו שבזכר השער הוא חמרת הכל – כך גם לנוקבא. צא וראה כמה פגם גורם אותו שער האשה: גורם למעלה וגורם למטה, גורם לבעלה להתקלל, גורם עני, וגורם דבר אחר בבית. גורם שמתקלקל חשיבות מבניה. הרחמן יצילנו מחציפותן".

(ב) הו"ד בכה"ח (או"ח סי' ע"ה ס"ק י"ח), ושמירת הגוף והנפש (סי' רנ"ה סעי' א').

ב. בעולה, ארוסה, גרושה, אלמנה, קליעת שער פנויה.

1. בעולה.

(א) חייבת בכיסוי ראשה – חלקת מחוקק (סי' כ"א ס"ק ב', "פנויה בעולה קאמר"), שבות יעקב (ח"א סי' ק"ג), דגול מרבבה (אה"ע סי' כ"א על מחבר סעי' ב'), חכ"א (כלל קכ"ה סעי' ט').

(ב) פטור, ואין כופין – עי' ב"ש (סי' כ"א ס"ק ה'), פנים מאירות (ח"א סי' ל"ה, תקנה בשבילה ויכולה לומר א"א נתקנתה), הו"ד במ"ב (סי' ע"ה ס"ק י"א, "בתולות שנבעלו צריכין לכסות הראש ומ"מ אם זינתה ואינה רוצה לצאת בצעיף על ראשה כדרך הנשים אין יכולין לכופה").

(ג) מראי מקומות – פתחי תשובות (אה"ע סי' כ"א ס"ק ב'), תקנת השבים (סי' פ').

2. ארוסה.

(א) חייבת בכיסוי ראשה – מהר"י הלוי (אה"ע סי' ט'), גליון רע"א (אה"ע סי' כ"א, או"ח סי' ע"ה), חו"י (סי' קצ"ו), מ"ב (סי' ע"ה ס"ק י"א, "ובתולות ארוסות אסורות לילך בגילוי הראש"), חוט שני (שבת ח"ג עמ' רע"א).

(ב) פטור – ישועות יעקב (סי' כ"א ס"ק א'), שבות יעקב (ח"א סי' ק"ג).

3. גרושה ואלמנה.

(א) צריך – הגר"חפ"ש זצ"ל (אמרי חיים פינחס נדה עמ' קמ"ב אות י'), חוט שני (שבת ח"ג עמ' רע"ג ד"ה איסור), אבני ישפה (אהל יעקב י"ג אלול תש"ע, "גם בהפסד מרובה אסור לאשה גרושה ללכת בגילוי ראש כיון ששערה כבר נחשב ערוה ואסור לה לגלות אותה").

(ב) אם יהיה הפסד מרובה ל"צ כיסוי – אג"מ (אה"ע ח"א סי' נ"ז, ח"ד סי' ל"ב אות ד').

4. האם פנויה צריכה לקלוע שערה.

(א) צריך – מג"א (סי' ע"ה ס"ק ג').

(ב) לא צריך – חכ"א (כלל קכ"ה סעי' ט'), פוסקים.

(ג) מראי מקומות – מ"ב (סי' ע"ה ס"ק י"ב, "עיינ במ"א שכתב דלא ילכו בגילוי הראש רק אם שערותיהן קלועות ולא סתורות אבל המחצית השקל והמגן גבורים מקילין בזה").

5. שער באשה ערוה מדרבנן או מדאורייתא.

(א) דין מדרבנן – נשמת אדם (סי' ד' ס"ק א'), מ"ב (סי' ע"ה ס"ק ה', "עיינ בנשמת אדם שכתב דלכו"ע זה לא הוי אלא מדרבנן ומהני בזה עצימת עינים וכן בשער אשה המבואר בס"ב").

(ב) מראי מקומות – אוצר הפוסקים (סי' כ"א).

ג. פרוע ראש לפני אחיה או אביה.

1. מיקל – הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונטרס יד דודי עמ' רכ"ג אות י', דפו"ח עמ' ש"ז אות ח').

כיסוי הראש אחר היחוד [חופה].

ד. מחמיר.

1. אמת יעקב (אה"ע סי' נ"ה הע' כ"ה) – "הכלה צריכה לכסות ראשה עכ"פ לאחר היחוד, שאז היא כבר אשת איש גמורה, ואף שעדיין אינה בעולה, דינה לגבי כתובה כבעולה וחייבת לכסות את ראשה".

2. הגרשז"א זצ"ל (ועלהו לא יבול ח"א עמ' שי"ז, עי' עמ' רפ"ד, קובץ מבקשי תורה חכ"ו עמ' שצ"ב אות מ"ח) – "הכלה חייבת לכסות ראשה מיד אחר היחוד, ואין להקל בזה כלל".

עי' הגרשז"א זצ"ל (שולחן שלמה נדה פרק י"ג סעי' י"ז, עי' רוחב השולחן ס"ק י"ב) – "מ"מ אם הכלה או אחד מהצדדים אינו רוצה שתכסה את ראשה כדין, יש לוותר ולסמוך על ההינמא שהכלות מתכסות בכך אעפ"י שזה דק".

3. אז נדברון (חי"ב סי' נ') – "אצלנו דיש להקפיד לכסות היטב לאחר היחוד לכן מדינא צריכה להתלבש באופן ששום שערות לא יצאו לחוץ".

4. הגר"ש זצ"ל (קובץ מבקשי תורה ח"מ עמ' כ"ו) – "דהמנהג שלנו הוא שמשעת כיסוי ההינמא צריך ששערה יהיה מכוסה וכן אחר החופה שערה ממשיך להיות מכוסה".

הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש אה"ע פרק י"ב אות י"ח) – "ואמר רבינו, שהמנהג שהכלה תכסה שערות ראשה, מזמן כיסוי ההינומא ואילך. וכן אחר החופה צריך ששערה ימשיך להיות מכוסה. ואין היתר לגלות אפילו במקצת, וכן אסור לערב חלק מהשיער הטבעי בפאה".

הגריש"א זצ"ל (ציוני הלכה נישואין עמ' מ"ט) – "שאלה: כלה ביום חתונתה לא ידעה שנוהגים לכסות את השיער כבר מהחופה, וקשה לה עם זה. עד כמה צריך לעמוד על כך. תשובת רבינו: מה איכפת לה ללבוש פאה נכרית".

הגריש"א זצ"ל (ציוני הלכה נישואין עמ' נ') – "שאלה: היא כבר תכננה לחתונתה בשערותיה, השאלה עד כמה על החתן לעמוד על כך. תשובת רבינו: המנהג כאן שלא מגלים".

עי' הגריש"א זצ"ל (ציוני הלכה נישואין עמ' נ"א) – "שאלה: הנידון הוא לגלות רק כמה קבוצות שער מחוץ לפאה. תשובת רבינו: אם זה רק קצת, מותר. מאחר ובכלל יש מקילים ובצירוף שזה רק מקצת, אפשר להקל".

5. יחזקאל דעת (ח"ה סי' ס"ב) – "אין הכלה חייבת לכסות ראשה מיד לאחר שבע ברכות שתחת החופה, מפני שדינה עדיין כארוסה עד לאחר הייחוד. ולפי מה שנוהגים יוצאי אשכנז שהחתן והכלה מתייחדים מיד לאחר השבע ברכות שתחת החופה, על הכלה לכסות את ראשה מיד לאחר צאתה מחדר הייחוד".

6. חוט שני (שבת ח"ג עמ' רע"א, ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' שמ"ד אות ד') – "שאלה: מאימתי חייבת הכלה לכסות ראשה. תשובה: יש בזה מחלוקת הפוסקים אם החיוב הוא משעת אירוסין או משעת נישואין, ולכך כשיוצאת הכלה מחדר ייחוד ודאי חייבת לכו"ע לכסות ראשה כיון שהיא כבר נשואה, ובאמת שמעתי שיש שמקילים ונוהגים שכל החתונה הכלה אינה מכסה ראשה, ואיני יודע מה ההיתר בזה".

7. תשובות והנהגות (ח"ד סי' רפ"ז אות כ"א, סי' רצ"ד, ח"ה סי' של"ד).

8. הגר"ח ק"ק זצ"ל (הליכות חיים ח"ב אות שכ"ט) – "המנהג אחר החופה".

9. מקור הברכה (קול התורה ח"ס עמ' קס"ב) – "שאלה: האם יש איזה מקור להמנהג הנפוץ שהכלה נשארת בפריעת ראש אחר החופה כל היום עד למחרת. תשובה: אין שום מקום להקל בזה, ואין שום פוסק ראשון או אחרון שמיקל בזה, והכלות שמקילות בזה עוברות איסור דאורייתא, וזה ביום הגדול והקדוש ביותר בחייהן, וביום שמיועד לכפרת עונות ולא רק שהיא עוברת איסור חמור, אלא שמכשלת את הרבים באיסורא של לקרות כנגדה דברי תורה וברכות. וזה גורם ח"ו לסילוק שכינה מישראל כמ"ש "...".

10. נטעי גבריאל (נישואין פרק ל"ז סעי' ט').

11. ילקוט יוסף (אוצר דינים לאשה סי' ל"ז סעי' י"ג, קיצור שו"ע אה"ע פרק י"ג סעי' א', סי' חופה וקידושין פרק י"ג).

12. הר"מ סופר (אור ישראל חכ"א עמ' ל', חכ"ג עמ' רכ"ט).

ה. מיקל.

1. אג"מ (אור ישראל גליון מ"ד עמ' ק"ג אות ד') – "מפי השמועה מתלמידי נאמר שהגר"מ פיינשטיין זצ"ל הורה שאין חיוב לכסות ראש הכלה עד למחרת החופה. ואכן בנו הג"ר דוד שליט"א אמר לי שכן שיטת אביו ז"ל, והסביר שאין שיטתו נגד הירושלמי הנ"ל משום דסבר שאין קנין הנשואין נגמר בשעת החופה והייחוד של שעת החתונה, אלא כשנכנסת לבית וכו'".

אג"מ (מסורת משה ח"ב אה"ע אות מ"ג) – "ודודי הגר"ד שאל רבינו מהו המקור והסברא למה שפסק רבינו שאין חיוב לכסות ראש אשה נשואה מיד אחר החופה, אלא לאחר שחוזרת הביתה. וטען דהלא יש כמה שיטות, בעיקר מוזכר בתשובת רע"א (בשם הר"י הלוי, אחיו של הט"ז), שפוסקים שגם ארוסות צריכות לכסות ראשן. וכך מוזכר במ"ב (סימן ע"ה ס"ק י"א) 'ובתולות ארוסות אסורות לילך בגילוי הראש וה"ה בתולות שנבעלו צריכות לכסותה ראש וכו'". והשיב רבינו שמה אפשר לעשות, הלא זה כנגד משנה וגמרא (כתובות ריש פ"ב) שהארוסות היו יוצאות לנישואין בהינומה וראשם פרוע. ובוודאי שארוסות פטורות. וא"כ, מצד חיוב אישות, ומצב של אישות, אין חילוק בין נשואות לארוסות, וכל גזה"ב לכסות ראשן תלוי כבעולות, ורק שנשואה נחשב כבעולה. וא"ר בוודאי השיטות שסוברות שבעולות חייבות, מסתברא שיסברו שרק מאז שיש שם נשואה, שיחדו לזמן שיש לחשוב שנבעלו, ואפילו אם פירסה נדה, מ"מ לא ידוע זה לכל, ומאז שהולכת לביתה, מחוייבת לכסות. אבל אפילו השיטות שסוברות שבעולה שהיא לא נשואה פטורה, זה נשים שמצריכות שני המצבים, שם נשואה נוסף לשם בעולה.

2. עי' בני בנימין (ח"ג סי' כ"ג) – "נמצא שכסוי ראש בכלה קודם בעילת מצוה או קודם ההולכה לביתו וכל שכן אם אינה יוצאת לחוץ אינו דאורייתא ושפיר מועיל מנהג בזה ... לע"ד אין האיסור מפורש כלל, ואין להרהר אחרי אותם ענקי הרוח שלא מיחו במנהג והנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם".

ו. דעת הגר"א קוטלר זצ"ל.

1. הר"מ סופר (אור ישראל חכ"ג עמ' ר"ל) – "ומש"כ שכן היה המנהג בליטא יש לפני מכתב הרב שמואל אדלר תלמיד הגר"א קוטלר שהורה לכסות מיד אחר החופה".

2. הליכות חיים (ח"ב הע' רפ"ח) – "והנה אמרו לי שני עדים גדולים שליט"א, ששאלו (זה בפנ"ע וזה בפנ"ע) את מו"ר מרן הגר"א קוטלר זצ"ל בזה קודם חתונתו, והשיב להם דא"צ לכסות ראשה אחר החופה. ועוד אמר לי אחד מהם, דמה שאמר מרן זצ"ל למשפחתו שצריכים לכסות משעת החופה, זה היה רק בדרך חומרא, אבל לדינא הורה ובא כפי המנהג דליטא, וכמש כמה פוסקים דתלוי בביאה".

ז. צד להקל – ישועות יעקב (אה"ע סי' כ"א ס"ק א', מהנכד), ישמח לב (סי' רמ"ה).

ח. מראי מקומות – הרב"ז ווינער (אור ישראל חמ"ד עמ' ק'), לב איטה (קונ' על כיסוי כלה, וובסטר), הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונ' יד דודי דפ"ח עמ' רצב אות כ"ד), הליכות בת ישראל (פרק ה' סעי' ו'), שערי חיים (מבקשי תורה ח"מ עמ' כ"ג), הרימ"ב ליברמן (מוריה תכ"א [שבט תשע"ח] עמ' רמ"ג).

יד] מים אחרונים.

א. מקור.

1. דרישה (או"ח סי' קפ"א סוף ס"ק ד') – "ומיהו אם נוטל על עצים דקים שפיר דמי. כתב בית יוסף ומשמע לרבינו דכיון דמידי דרבנן הוא נקטינן לקולא דהיינו כלישנא דמיקל בקינסא אבל הרמב"ם כתב דאין נוטלין אלא בכלי. ונראה לע"ד דטעמא דהרמב"ם כיון דהטעם הוא מפני רוח רעה אין שייך להקל בזה אף שהוא מדרבנן כי חמירא סכנתא וכתב ארחות חיים (הל' נט"י אות לא) בשם הרב"ב ד' והביאו בית יוסף בסימן קע"ג (עמ' קפג ד"ה כתוב) שכל הדברים הנוהגים במים אחרונים נוהגין באמצעיים גם כן וכו' מכאן דגם האמצעיים אין נוטלין אלא על גבי כלי ואין חילוק בין מים אמצעיים דרשות או חובה דזיל בטר טעמא דהוא משום עניות ורוח רעה".

(א) הו"ד בא"ר (סי' קע"ג ס"ק י') – "כתב הדרישה לקמן סימן קפ"א [סק"ד] וסיים ואין חילוק בין אמצעים דרשות או חובה דזיל בטר טעמא דהוא משום עניות ורוח רעה עכ"ל".

(ב) אוצר המים (פרק י"א סעי' א' אות א', הע' ה') – "משום דגורם לעניות. [כתב הדרישה בסימן קפ"א ס"ק ד', ונראה לענ"ד דטעמא דהרמב"ם] [דנוטלים דוקא לכלי], כיון דהטעם מפני רוח רעה אין שייך להקל בזה אף שהוא מדרבנן כי חמירא סכנתא, ובהמשך דבריו כתב, דזיל בטר טעמא דהוא משום עניות ורוח רעה, עכ"ל. ואולי כונתו לפי מה שכתב האבודרהם בהל' ברכות השחר, דאמרו רז"ל (שבת סב:) כל המזלזל בנטילת ידים סוף בא לידי עניות וסימן לזה 'על נטילת ידים' ר"ת ענ"י".

2. ערה"ש (או"ח סי' קפ"א סעי' ה') – "בזהר פינחס [ד' רמ"ו]. הזהיר על זה וכל המקובלים הזהירו על זה [מג"א סק"י] ובתשו' מן השמים לאחד מהקדמונים מבואר שכל המקיל במים אחרונים מקילים לו מזונותיו מן השמים".

ב. עי' או"ח סי' קפ"א, לשיטות ומראי מקומות.

טו] דברים שגורם לירידת בעלי בתים מנכסיהם.

א. המשהה שטרות פרועים אצלו, המלוה בריבית, מי שיש בידו למחות ואינו מוחה, הפוסק צדקה ברבים ואינו נותן.

1. סוכה (סוף דף כט.) – "ובשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים נמסרין למלכות: על משהי שטרות פרועים ועל מלוי ברבית, ועל שהיה ספק בידם למחות ולא מיחו, ועל שפוסקים צדקה ברבים ואינן נותנין".

(א) ראשונים – רוקח (הל' תשובה סי' כ"ט), פסקי ריא"ז (סוכה פרק ב' הל' ה' אות ז'), האגודה (סוכה פרק ב' סי' כ"ב).

(ב) פוסקים – יעב"ץ (סידור, הנהגת דרך ארץ ומשא ומתן אות מ"ט, עמ' ת"ב).

ב. הכובש שכר שכיר, והעושק שכר שכיר, הפורק עול מעל צוארו ונותן על חבירו, וגס רוח.

1. סוכה (דף כט.) – "אמר רב: בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון: על כובשי שכר שכיר, ועל עושקי שכר שכיר, ועל שפורקין עול מעל צואריהן ונותנין על חבריהן, ועל גסות הרוח, וגסות הרוח כנגד כולן".

(א) מסכת דרך ארץ (פרק המינין הל' כ"ח) – "בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יורדין לטמיון, על עושקי שכר שכיר, ועל כובשי שכר שכיר, ועל פורקי עול מעל צואריהם ונותנין על גבי חבריהם, ועל גסות הרוח כנגד כולן".

(ב) פוסקים – יעב"ץ (סידור, הנהגת דרך ארץ ומשא ומתן אות מ"ט, עמ' ת"ב).

ג. המשחרר עבדו, הבודק נכסיו בשבת, הקובע סעודתו בשבת בשעה שהחכם דורש.

1. גיטין (דף לח:) – "אמר רבה, בהני תלת מילי נחתי בעלי בתים מנכסיהון: דמפקי עבדיהו לחירותא, ודסיירי נכסייהו בשבתא, ודקבעי סעודתייהו בשבתא בעידן בי מדרשא, דא"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: שתי משפחות היו בירושלים, אחת קבעה סעודתא בשבתא ואחת קבעה סעודתא בערב שבת, ושתייהן נעקרו".

(א) ראשונים – בה"ג (סי' ל"ה הל' עבדים עמ' שנ"ז ד"ה אמר), רי"ף (גיטין דף כ:), ס' העיתים (סי' ב' ד"ה ת"ר), רא"ש (שבת פרק ט"ז סי' ב', גיטין פרק ד' סי' כ"ד), האגודה (שבת פרק ט"ז סי' קמ"ב, גיטין פרק ד' סי' כ"ד).

2. לענין הבודק נכסיו בשבת – עי' או"ח סי' ש"ו סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

3. לענין קביעת סעודה ערב שבת – עי' או"ח סי' רמ"ט סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

ד. כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטין.

1. ע"ז (דף יח:) – "א"ר אלעזר: כל המתלוצץ – יסורין באין עליו ... אמר רב קטינא: כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטין, שנאמר: משך ידו את לוצצים. אמר רשב"ל: כל המתלוצץ נופל בגיהנם ... אמר רבי חנילאי בר חנילאי: כל המתלוצץ גורם כלייה לעולם".

(א) רא"ה (ע"ז דף יח:), ריטב"א (ע"ז דף יח:) – "אמר רב קטינא כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטין שנאמר משך ידו את לוצצים. פירוש דהקב"ה שפותח את ידו ומשביע לכל חי רצון מושך מן הלוצצים (אותו) את ידו ומזונותיהם מתמעטים".

(ב) ראשונים – ר"ח (ע"ז דף יח:), רי"ף (ע"ז דף ה:), רא"ש (ע"ז פרק א' סי' י"ח), פסקי רי"ד (ע"ז דף יח: ד"ה ת"ר), האגודה (ע"ז פרק א' סי' י"ב), מנורת המאור (פרק טז החנופה והליצנות עמ' רפ"ז, אור גדול עמ' תקל"ט).

(ג) פוסקים – בה"ל (סי' ש"ז סעי' ט"ז ד"ה מחטיאים), פסקי תשובות (סי' קנ"ו אות י"ח).

ה. קול, מריבה, ערוה, והמקללת יולדי בעלה בפניו.

1. מקור.

(א) חופת אליהו (אוצר המדרשים עמ' קס"ו) – "ג' דברים ממעטין המזונות קול ומריבה וערוה, ור' מאיר אומר אף המקללת יולדי בעלה בפניו".

(ב) אוצר י"ד החיים (אות תת"פ"ב), הו"ד שמירת הגוף והנפש (סי' רנ"ד סוף הע' א') – "בפרקי דרבינו הקדוש ... שג' דברים ממעטין המזונות קול ומריבה וערוה, ויש אומרים אף המקללת יולדיו בפניו".

2. לענין מחלוקת.

(א) ס' זכירה (מעניני דרך ארץ דף כ"א ע"א), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' רנ"ד) – "איתא במדרש, מחלקת היא תכלית כליה מביא לעולם, ועניות בביתו, וצרעת מביא, וצרות רבים. והסימן, מחלק"ת ראשי תבות: מ'כה, ח'רון, ל'קוי, ק'ללה, ת'ועבה".

ו. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רנ"ט).

"רבי מאיר אומר: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו, שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות, שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו"
משנה (קידושין דף פב.)

דברים שמקצרים ימיו ושנותיו

[א] נותנין לו ספ"ת לקרות, ואינו קורא. [ב] נותנין לו כוס של ברכה, ואינו מברך. [ג] המנהיג עצמו ברכנות.

ברכות (דף נה.) – "ואמר רב יהודה, **שלשה דברים** מקצרים ימיו ושנותיו של אדם: מי שנותנין לו ספר תורה לקרות ואינו קורא, כוס של ברכה לברך ואינו מברך, והמנהיג עצמו ברכנות".

1. הו"ד בראשונים – רי"ף (ברכות דף מג.), האשכול (אלבק, הל' קריאת התורה דף ס"ט ע"ב), רא"ש (ברכות פרק ט' סי' ד'), טור (סי' ר"א סעי' ג'), ראבי"ה (ח"א סי' ק"מ, סי' קמ"ו), האגודה (ברכות פרק ט' סי' קצ"ו), מאירי (ברכות דף נה. ד"ה מי), פסקי רי"א (ברכות פרק ט' הל' א' אות ז'), פסקי רי"ד (ברכות דף נה.), מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' ת"ח).
2. הו"ד בפוסקים – פרישה (או"ח סי' ר"א ס"ק ז').

[א] נותנין לו ספר תורה לקרות, ואינו קורא.

א. ברכות (דף נה.) – "ואמר רב יהודה, שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם: מי שנותנין לו ספר תורה לקרות ואינו קורא ... דכתיב כי הוא חיך וארך ימיו".

1. תורה תמימה (דברים פרק ל' פסוק כ' הע' כ"ג) – "[א"ר יהודה, מי שנותנים לו ספ"ת לקרות ואינו קורא מתקצרים ימיו, שנאמר כי הוא חיך ואורך ימיו]. לא נתבאר סבת הדבר שאינו קורא, דאטו ברשיעי עסקינן, ואפשר לומר עפ"י מה שידוע דבימי הגמרא היו הקוראים לתורה קוראים בעצמם הפרשה שאליה נקראו, ואיתא במ"ר ר"פ תשא ובטור א"ח ריש סי' קל"ט שאם לא סידר תחלה הפרשה לעצמו לא יעלה, ולכן אינו רוצה זה לעלות. והנה אעפ"י שמצד הדין אינו רשאי לעלות, בכ"ז נענש על שלא הכין עצמו מקודם לסדר הפרשה כדי שלא יהיה לו מניעה לעלות בעת שיקראוהו, ונראה דאיירי ברגיל בכך דבזה ניכר שאינו חושש לכבוד התורה, אבל לא באקראי בעלמא מאיזו סבה או אונס, וראיה לזה, שהרי במ"ר שם איתא דפעם אחת באו לפני ר' עקיבא ואמרו לו עמוד וקרא בתורה, אמר להו לא עברתי על הפרשה ושבחוהו חכמים וידוע הוא שר"ע האריך ימים, אלא ודאי דבאקראי שפיר דמי, וכמ"ש ושבחוהו חכמים".

ב. קשה: השמטת כמה פוסקים.

1. עולת תמיד (סי' קל"ט ס"ק ה') – "והמחבר השמיטו ולא ידעתי טעמו".
 2. מקור חיים (חו"י, סי' ר' קיצור הלכות על סעי' ג') – "צ"ע למה לא הביאו ג"כ הפוסקי' בכה"ג מ"ש רז"ל שם מי שנותני' לו ספ"ת וכו'".
 3. א"ר (סי' קל"ט ס"ק ב') – "כתב עולת תמיד [סק"ה] לא ידעתי למה השמיט הש"ע הא דפ' הרואה [ברכות נה ע"א] שלשה דברים מקצרים ימים של אדם, מי שנותנים ספ"ת לקרות ואינו קורא ע"כ. והנה ראיתי שתמה שיירי כנסת הגדולה [הגהות טור אות ד] על הרמב"ם וטור שהשמיטו, וא"כ אין הקושיא על הש"ע כלל שנמשך אחר הרמב"ם וטור. גם עיקר [ה]תמיה נ"ל דס"ל דזה דוקא בזמן הש"ס שהיה קורא העולה ולא החזן. ובזה יתיישב מה שהקשה המג"א לעיל סי' נ"ג ס"ק כ"ב".
 4. מראי מקומות – ציץ אליעזר (חי"ד ריש סי' ל"ד), חשוך חמד (שבת סוף דף נה, לשונו מובא לקמן).
- (א) תורת חיים (סי' קל"ט ס"ק א') – "ובא"ר ב' שכ' דעל הש"ע ל"ק דסמך על הרמב"ם וטור, וזה אין לו שחר דהלא כמה וכמה דינ' שהשמיט הרמב"ם, והובא בש"ע והלא גם הדין דכוס של ברכה לא זכרו הרמב"ם, ומה שתירץ בא"ר ... לא הבנתי".

ג. מנהג, אצל בני ספרד: שלא קוראים את העולה בשם, מטעם הנ"ל.

1. עי' חיים שא"ל (ח"א סי' י"ג ד"ה ומעתה) – "כי בעה"ק ירושלם ת"ו לא נהגו שהש"ץ קורא לעולה בשמו בקול רם כמנהג ח"ל. רק השמש עד שלא סיים העולה שהוא קורא בתורה הולך אצל יחיד אחד ואומר לו שיעלה. ואם היחיד אינו רוצה לעלות מחמת איזה סיבה אומר לשמש שיקר' לאחר. וזה מצוי הרבה. וזו תקנת הראשונים שלא יהיה בכלל הקורין אותו ואינו עולה וזמנין שאינו רוצה לעלות לטעם ידוע אצלו ואם היו קורין בשם היה מוכרח לעלות ונמשכו קפידות להכי תקנו שלא יקרא לעולה הש"ץ רק השמש יודיענו בינו לבינו ואם רוצה שלא לעלות אינו עולה וכן המנהג פשוט כידוע".
2. הליכות עולם (ח"ז עמ' קצ"ד) – "בגמרא ברכות (נה.) אמרו, שמי שנותנים לו לעלות לספר תורה לקרוא, ואינו עולה, מקצרים לו ימיו ושנותיו, אולם תקנת הקדמונים במקומותינו, שלא לקרוא בשם העולה לספר תורה, כדי שלא יהיה בכלל האמור, אלא השמש או הגבאי באים אל היחיד ומזמנים אותו לעלות לספר תורה, ואם אין ברצונו לעלות, מפני איזו סיבה, אומר לשמש או לגבאי לקרוא לאחר, ובזה אין חשש להנ"ל".

ד. האם שייך בזמן הזה.

1. מחמיר – מג"א (סי' נ"ג סוף ס"ק כ"ב, ע"ש במחה"ש), פ"ר (או"ח סי' קל"ט ריש סעי' א'), פמ"ג (או"ח סי' נ"ג א"א ס"ק כ"ב), עטרת זקנים (או"ח סוף סי' קל"ח), ערה"ש (או"ח סי' קל"ט סעי' ד'), עי' מ"ב (סי' קל"ט ס"ק א').
 2. מיקל – א"ר (סי' קל"ט ס"ק ב', לשונו מובא לעיל), הגרשז"א זצ"ל (ביצחק יקרא או"ח סי' קל"ט על מ"ב ס"ק א', עי' סי' ר"א על סעי' ג', לשונו מובא לקמן).
- (א) הגר"א נבנצל שליט"א (ביצחק יקרא או"ח סי' קל"ט על מ"ב ס"ק א', עי' סי' ר"א על סעי' ג') – "אדמו"ר זללה"ה אמר דהאידנא אם קראו לו לעלות ואינו עולה, אין בזה משום קצור ימים, שהרי בלאו הכי אינו קורא בתורה. לכן אם בקשו מאדם להיות 'בעל קורא', לא יסרב משום קצור ימים".

ה. מגמגם שסירב לעלות לתורה מחמת בוששה.

1. חשוקי חמד (ברכות דף נה.) – "שאלה. נאמר במסכת ברכות דף נה ע"א: ג' דברים מקצרים ימיו של אדם ואחד מהם מי שנותנים לו ס"ת לקרות ואינו קורא, כוס של ברכה לברך ואינו מברך. מה הדין אם קראוהו לעלות לתורה ולא עלה בגלל הבוששה, כי הוא מגמגם, האם יענש. ומה הדין אם מסרב לזמן על הכוס כי הוא מגמגם האם יענש. תשובה. מבואר בספר תורה לשמה (שאלה תכח) שאם מחוסר כסף לשלם עבור העליה לא עלה, לא יענש, וז"ל: אמרו חז"ל בדברים המקצרים ימיו של אדם, הוא מי שקורים לו לעלות לתורה ואינו עולה, והנה נסתפקנו אם לא עולה לס"ת, לא בגלל שהוא מיקל במצוה, אלא משום שמנהג העולם שהעולים מתנדבים בקול רם, וזה אין לאל ידו להתנדב, ואם לא יתנדב תהיה לו בוששה אולי אין ימיו מתקצרים. והשיב שאין ימיו מתקצרים בגלל זה. ונראה דהוא הדין בשאלתינו, שאם לא עולה לתורה או שלא מזמן, לא בגלל זלזול ח"ו, אלא משום שהוא מגמגם גם לא יענש. ויעויין פתחי תשובה (יור"ד סימן רמב) שכתב בשם הרדב"ז: מי שעלה רבו שלישי לקרא בתורה, אין רשאי התלמיד לעלות למשלים דאיכא זילותא דרביה... דכיון דמשום כבוד רבו מסרב לעלות אין כאן בזיון לתורה, יעו"ש וכך בעניינינו."

ו. איך יתכן שיקראוהו לתורה ולא יעלה.

1. מראי מקומות – חשוקי חמד (מגילה דף כה.).

ז. כיבדוהו בהגבהה וסירב לעלות.

1. הגר"א נבנצל שליט"א (גם אני אודך ח"ב סי' ס"ד אות ס"ה) – "שאלה: בגמרא ברכות (דף נ"ה ע"א) איתא, שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם, מי שנותנין לו ס"ת לקרות ואינו קורא, וכו'. ע"כ. מי שמכבדים אותו בהוצאה והכנסה של הס"ת, או בהגבהה וגלילה, או שמכבדים אותו בהקפה בשמחת תורה, האם יכול לסרב, או לא. תשובה: תלוי מאיזה טעם מסרב, אם למשל, אין לו כח להגביה מצוה שסירב."

2. חשוקי חמד (שבת סוף דף נה.) – "שאלה. מה דינו של מי שכבדוהו לעלות להגבהה וסירב, האם הוא בכלל מה שאמרו חז"ל (בברכות דף נה ע"ב) שהוא בקיצור ימים, ח"ו או לא. ועיין ברמב"ן (דברים כז פסוק כו) שכתב ארור אשר לא יקים, דהיינו חזן שאינו מקים ספר תורה על הציבור להראות פני כתיבתו לכל. תשובה. בברכות דף נה ע"ב שנינו ... ולכאורה מסברא נראה שה"ה בכבדוהו בהגבהה ולא עלה, הרי גם הוא מבזה את התורה ועונשו כנ"ל. אולם יש להעיר דהלכה זו הובאה ברי"ף וברא"ש, אך לא ברמב"ם ולא בשו"ע. והעולת תמיד (סימן קלט ה) תמה על השו"ע מדוע לא הביא זאת להלכה. והאליה רבא (סק"ב) שואל מדוע לא תמה גם על הרמב"ם. וי"ל שעל השו"ע הקושיא חזקה יותר מכיון דפסק (בסימן רא ס"ג) דמי שנותנים לו לברך ואינו מברך מקצרים ימיו. וא"כ התמיהה גדולה יותר מדוע לא פסק גם שהקוראים לו לעלות לתורה ואינו עולה מתקצרים ימיו. והא"ר (שם) כתב לתרץ קושיא זאת שדוקא בימי הש"ס שהיה קורא העולה ולא החזן, בזה נאמרה הקללה, משא"כ בימינו שאינו קורא כי אם מברך, בזה לא נאמרה קללה זו, כיון דלא מבטל הקריאה. ולפי זה יש לדון דאפילו אם נאמר שבקריאה התורה אף בימינו הוא בכלל הקללה, כיון שסוף סוף חייב לקרוא ביחד עם הבעל קורא, מכל מקום כשקראוהו להגבהה ולא עלה דאינו בכלל הקללה משום דגם הוא לא מבטל הקריאה, כי אם מסרב לקיים מצוה, והלא גם זה שסירב לברך סירב לקיים מצוה ובכ"ז לא הוי בכלל הקללה, כיון דלא ביטל את הציבור מלזכותם בקריאה, אך הוא ראוי לנזיפה חמורה."

3. שיעורי מרן הגריש"א זצ"ל (ברכות דף נה., עמ' תרמ"ד) – "בספר על הנהגות הגר"ח מבריסק זצ"ל מובא שהגר"ח אמר דמסתברא דלאו דוקא שנותנין לו 'לקרוא' בס"ת, אלא כל מי שנותנין לו לאחוז הס"ת (הגבהה, הוצאה, להקיף עמה בשמח"ת, וכדו') ואינו לוקחה, גם הוא בכלל זה. מפני שמחסר בזה כבוד התורה, שנותנים לו לכבד את התורה ואינו מכבדה. וה"ה גם אחרי שקבלה ואחז אותה אם מעביר אותה לאיש אחר, מראה בזה כמו שאינו מכבדה, אלא מעביר אותה הלאה ממנו. אך אם מבקשים אותה ממנו ...".

4. וישמע משה (ראש השנה תשע"ח עמ' ג') – "קראוהו לעלות להגבהה התורה או לגלילה ולא עלה ... ענה לי הגאון רבי יעקב חיים סופר שליט"א שאין חשש בהימנעות מגלילה, ואמר לי שכתב ספר על עניני ס"ת אשר שמו יקבנו 'ויחי יעקב' ושם עמד בנידון זה, ומסיק שאין חשש בהימנעות מהגבהה ומגלילה כמו בהימנעות מעליה לתורה, וששאל שאלה זו לפני גאון ישראל הגרי"י פישר זצ"ל והסכים עמו שאין הקפידא רק בעליה לתורה ממש. וכן הסכימו הגאונים רבי מרדכי גרוס, רבי יעקב מאיר שטרן, רבי משה שאול קליין, רבי שלמה זלמן אולמן שליט"א ... והגאון רבי נפתלי נוסביו שליט"א אמר שבודאי מי שקראוהו לעלות להגבהה ס"ת ונמנע ולא עלה אין בזה בזיון כבוד התורה, דיש לתלות שאין בו כח להגביה וחושש שהס"ת יפול, אבל אם קראוהו לעלות לגלילת ס"ת ולא עלה, יש בזה יותר לחוש לקפידא הנ"ל, שהרי אין כ"כ במה לתלות את מניעתו, ונראה שאין זה לכבודו לעסוק בגלילת הס"ת, וזה בודאי ביזיון גדול לתורה וכן אמרו הגאונים רבי שמאי גרוס ורבי מנדל שפרן שליט"א, דאמנם אין קפידא וחשש בדבר, אבל בזיון התורה בודאי יש בזה."

ח. האם מותר לסרב בהוצאה והכנסה של הס"ת.

1. מראי מקומות – שיעורי מרן הגריש"א זצ"ל (ברכות דף נה., עמ' תרמ"ד, לשונו מובא לעיל).

א) הגר"ח זצ"ל (מוריה חש"ד עמ' ק"ט אות ט'), גם אני אודך ח"א סי' פ"ו אות ל"א) – "שאלה: בגמרא ברכות (דף נ"ה ע"א) איתא, שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם, מי שנותנין לו ס"ת לקרות ואינו קורא, וכו'. ע"כ. מי שמכבדים אותו בהוצאה והכנסה של הס"ת, או בהגבהה וגלילה, האם מותר לו לסרב, או לא. והטעם. תשובה: לא על זה נאמר, ומ"מ אין ראוי לסרב דהוי כמבזה התורה."

ט. כיבד את רבו במפטיר יונה כי התבייש ממנו, אך לא כיבדו בלב שלם.

1. מראי מקומות – חשוקי חמד (יומא סוף דף לט., ב"מ ריש דף כב.).

י. הקפות בשמחת תורה.

1. מחמיר: שלא לסרב כשנותנין לו ס"ת להקיף בו.

(א) האלף לך שלמה (או"ח סי' ל"ז) – "שא" בש"ץ שאמר בש"ת אתה הראית והמנהג שמי שאומר אתה הראית צריך לומר גם החרוזים והוא אמר שחזן מבהמ"ד יאמר החרוזים וחליץ הטלית ואח"כ כיבד השמש את התורה לכהנים ולוים להקיף הקפה ראשונה ואח"כ בהקפה ב' כיבד לאנשים מכובדים ולגבירים וגם לש"ץ מבה"כ ולא רצה לקבל התורה וכן בהקפה ג' וד' כיבדוהו ולא רצה לקבל התורה ואדרבה דחפה בכל פעם בב' ידים ואמר הטעם מפני שצריכין לכבדו בהקפה א' אעפ"י שאינו לא כהן ולא לוי. הנה ש"ץ זה ראוי לנזיפה ומקורו בברכות פ"ט שאחד מדברים המקצרים שנותיו של אדם הוא אם קראוהו לעלות לתורה ואינו עולה ובפ"ק דף ח' ועוזבי ה' יכלו זה המניח ס"ת כשהוא פתוח ויוצא והנה **כל עיקר טעמם בזה הוי מכח בזיון התורה ומה לי בזיון זה או זה כל דניכר דהוי בזיון התורה הוי בכלל זה** והנה המג"א בסי' נ"ג ס"ק כ"ב נראה שהוא חילקן לשני מאמרים שונים ותמוה דבאמת חדא היא ומא"ח ומא"ח וכל אחד פי' כוונת חברו דהנה ודאי עוזבי ה' יכלו היינו קיצור ימים ושניהם חד טעמא דהוי בזיון התורה ושניהם צריכין זל"ז דמקרא דועוזבי ה' יכלו מנ"ל דהוי העדר כבוד התורה דלמא על ענין אחר אך כיון דכתיב כי הוא חייך מן ההן נשמע הלאו לכך מסתבר לו' דעוזבי ה' יכלו הוי על בזיון התורה ומקרא דכי הוא חייך נמי לא משמע דלמא אם מכבד התורה הוי לו שכר אורך ימים ואם ח"ו עושה בזיון לתורה אין לו שכר ברכה ומ"מ גם קללה אין לו וכדקאמר כעין זה בפ"ג דקדושין לרבנן דס"ל דל"ב ת"כ למה כתיב ואם בחוקותי תמאסו וקאמר שם דהוי ס"ד לא ברכה ולא קללה וכו' כן ה"נ בזה לכך צריך קרא דועוזבי ה' יכלו וכל חד מפרש מה דסתם חברו ויפה כ' הכה"ג דהכל אחד הוא, מיהו בין להכה"ג בין להמג"א עברה הוי דהוי בזיון התורה והוי בכלל עוזבי ה' יכלו או מקצר ימיו וא"כ הוא אין ראוי להיות ש"ץ דהש"ץ צריך להיות הגון ומכובד כמ"ש בסי' נ"ג דאין לו זקן אסור להיות ש"ץ מפני כבוד הצבור ומכ"ש המבזה התורה ועל"י אמר התנא כל המבזה התורה גופו מחולל על הבריות ולמד מקרא דבזוי יקלו והרי כל בזיון בכלל וכן אמרו מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה נמי הכונה כיון דמסיר אזנו משמוע תורה הוי בזיון התורה לכך גם תפלתו תועבה לכן מן הדין להעבירו מיהו אפשר שהוא י"ש ודרך מקרה הוא לו אזי די לעונשו והעברה על איזה זמן כפי אשר יבינו כי אני מבחוק".

(ב) גרי"ח (עובדות והנהגות לבית בריסק סוף עמ' צ"ז, הליכות הגר"ח עמ' ק"ו) – "בשמחת תורה היו מכבדים את מרן הגר"ח זצ"ל בהקפה ראשונה, ומנהגו היה שלאחר גמר ההקפה שלו, לא היה מוסר מעצמו את הספר תורה לאחר, להקיף בו. אלא היה מחכה עד שהיה מישוהו מבקש ממנו את הספר תורה. והוא עפ"י הגמ' ברכות [נ"ה ע"א] 'ואמר רב יהודה שלושה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם, מי שנותנים לו ספר תורה לקרות, ואינו קורא וכו'. והיה סבור מרן הגר"ח זצ"ל דהוא הדין גם להקיף בו, או לאחוז בו. והנה הבעלי הבתים בעיר 'בריסק' היו מתביישים ויראים לבקש ממנו את הספר תורה... בחושבם שמרן הגר"ח זצ"ל רוצה לאחוז בו עוד... וכמה פעמים אירע שהיה מרן הגר"ח מקיף את כל הז' הקפות באחוז את אותו הספר תורה... [דברים הידועים מבית בריסק, מפי השמועה]".

(ג) שיעורי מרן הגריש"א זצ"ל (ברכות דף נה, עמ' תרמ"ד) – לשונו מובא לעיל.

(ד) קובץ הלכות (סוכה פרק מ"ד סעי' ד') – "אם כיבדוהו להקיף עם הס"ת אין לסרב מלקבלו, אבל מכיון שקיבלו וסיבב עמו קצת יכול ליתנו לאדם אחר מעצמו ואין צריך להמתין עד שיבקשו ליקחו ממנו".

2. מראי מקומות – הגר"א בבבצל שליט"א (גם אני אודך ח"ב סי' ס"ד אות ס"ה, לשונו מובא לעיל), הגר"ב דדון שליט"א (גם אני אודך, וישמע משה פר' לך תשע"ח).

יא. תיקון הפגם של מי שקראוהו לעלות ולא עלה.

1. מאירי (ברכות דף נה. ד"ה מי) – "מי שמזמינים לו ספר תורה לקרות ואינו קורא מתוך גאווה שבו או שנותנין לו כוס של ברכה לברך ואינו מברך וכן בדרך כלל כל המנהיג עצמו ברבנות אי אפשר להתקיים בכך לפיכך ראוי לו לאדם להשפיל עצמו נגד השם ונגד עמו ומ"מ מלך או נשיא שבדור ראוי לו להטיל אימתו על הבריות..."

2. וישמע משה (ראש השנה תשע"ח עמ' ג') – "אמר הגר"ש גרוס שיקנה מטפחת לס"ת בדמים יקרים, ובזה יכבד התורה ויתקן הפגם שנראה כמבזה הס"ת. והגר"מ גרוס אמר שיקנה עליות בדמים יקרים או ירבה לקנות הרבה יותר מרגילותו, ובזה יוסיף בכבוד התורה חלק מה שמיעט תחילה. והגר"ח סופר אמר שירבה בלימוד התורה, שהרי על כל עבירה אמרו שיעשה תשובה כזו שאם היה רגיל ללמוד דף אחד ילמוד שני דפים כו'. ואין לך כבוד התורה יותר מריבוי העסק והעיון בתורה עצמה".

יב. מראי מקומות.

1. אדר"ת ובנו הרב בנימין (ישורון ח"ו עמ' קמ"ב, הו"ד בדף על הדף ברכות דף נה.) – "עובדא בא לידי בש"ק פ' תצא תרכ"ח, במנהגי מכמה שנים לקרות בתורה הפטרת פ' תצא או לעלות לאחרון כדי לצאת י"ח מצות זכירת פ' עמלק, וקניתי גם אז אחרון, והשמש טעה וקראני שלישי בעבור שאחד כבדני בזה, ולא עליתי, וצווחו עלי בי מדרשא, ואמרתיו אז, דכיון דהא דצריך לעלות הוא מהא דנותנין לו ס"ת לברך ואינו מברך כמבואר בברכות נ"ה א' א"כ י"ל דזהו רק במי שאינו מברך כלל, אבל מי שרוצה לעלות אח"כ ובמצוה מהודרת עכ"פ, ודאי דאריך לעשות כן. ועל זה עבדתי עובדא בנפשאי ולא עליתי, אך אח"כ פעם לבי מאד ע"ז וחששתי מחטאת ח"ו, ונהירנא בשנת תרכ"ב בהיותי אצל כאאמו"ר הגנ"י בשבת פ' זכור, שהיתה דרכו ג"כ לעלות בפ' זכור וטעה הקורא וקראוהו לשלישי ועלה ולא דיבר מאומה וצויה לקראני בהפטרה [והמליץ ע"ז אין אדם מתקנא בבנו] ודנתי בזה דה"ל כחשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשה כו', מ"מ כוונתי היתה רצוני ולא ח"ו לשום פני, ובכ"ז היט' חרה לי משני דברים א' כאילו ח"ו הייתי מתכון בזה ליוהרא ב' שנתפרסמה ענין מצוה זו אשר ראוי להיות נחבא אל הכלים ע"י סוכה מט' ב' וירושלמי. ובעמדי בזה עיינתי אז, ד"ל בדעת הפוס' הראשונים ואחרונים זולת הרי"ף ורא"ש פרק בתרא דברכות של"כ דין זה כלל, ד"ל דל"ה דין זה רק בימיהם בכה"ג שאומר שם, 'הנותנין לו ס"ת לברך' ול"א סתם שקוראין אותו לעלות לס"ת ואינו עולה, וכיוצא בזה, דמזה י"ל דבכה"ג אין איסור כלל, ויש לדון דקורא שיכול לקרות ואינו עולה לקרות, הוא דדמי לדברי הגמ', ומ"מ השמטת דין זה פלא הוא בעיני. וביותר

פלא דין זה על המחבר, שדין של כוס של ברכה הסמוך לו כ' בש"ע ולא דין זה, ועי' בפ"ת יו"ד ר"ס רמ"ב בשם ת' הרדב"ז וה"נ י"ל בנ"ד, ועי' מג"א סנ"ג סקכ"ב בשם מהרי"ל, [ומכאן יש להביא ראיה דר"מ שאמר כוס של ברכה היינו בהמ"ז ולא קידוש כשאר כוס של מצוה ע"ש ברש"י שכ' מדכ' ואברכה מברכך, שהאורח מברך לבעה"ב ע"ש וילמד סתום מן המפורש]. ובגדון זה מספק"ל, בקראו לכהן במקום ישראל אם מחוייב לעלות, ובהשקפה ראשונה נראה דחייב לעלות, דהא נהי דאנו מחוייבים לקדשו, מ"מ הוא רשאי לקרות במקום לוי, ואולי אסור שיאמרו עליו שהוא חלל, וע' כתובות כ"ה ב' מכות ה' ב' ומוכח מזה דאפי' במקום שאין מכירין אותו כלל אינו מחויב לעלות שיאמרו עליו שהוא חלל ע"ש. וכה"ג נ"ל עוד, דמי שקראוהו בטעות, כגון שרצו לקרות לאחרים וקראו לו, ג"כ א"ח לעלות, דכיון שלא רצו לקחתו רק שמא הוא דאיתקל להו, ואולי כשכבר ידעו בו הציבור אפשר דצריך. ולפ"ז נ"ל לדברי רש"י דדוקא אורח שנתנוהו כוס של ברכה לברך, אבל בעה"ב גופי' אם כבדוהו מחבורת האורחים לברך י"ל דשרי ליתן לאחר, ועי' ברכות מ"ז א' דא"ל ר"א לר"ז לברך לן מר והשיבו בוצע מברך, וק' דלא חייש להא דר"י, ואולי י"ל דזה אינו רק לדברי ר"י דבעה"ב בוצע ואורח מברך כדי שיברך לבעה"ב, וכאן דס"ל בוצע מברך שרי ליתן כוסו לאחר, ודי"ל דמשום של"ה שם כוס הוא דעבד הכי, דלדברי רש"י אף בלא כוס הדין כן".

2. **לב חיים** (ח"ג סי' י"ב) – "נשאלתי במי שקורין ומזמנין אותו כשמו לעלות לס"ת וגמור למקרי בתורה, וממאן ומסרב לעלות לס"ת מסיבת שהקריאה שהוא עולה בה הוא בפסוקים של תוכחות וכיוצא, ומתפחד וירא את עצמו לעלות בעליה זו, אם כופין אותו וגוערין בו שיעלה ע"כ שלא בטובתו. ואם לא ציית אם חייב הב"ד לענוש אותו בקנס וכיוצא על ביזוי התורה א"ד יש לו עונש מן השמים רח"ל ואין על הב"ד חיוב לענוש אותו, יורנו המורה ושכמ"ה. תשובה ... דצריך העולה לס"ת".

3. **ציץ אליעזר** (חי"ד סי' ל"ד) – "והנה העובדא עם רבי עקיבא היתה שבקשוהו לקרות בס"ת בצבור, היינו שישמיענה בקול רם ברבים, וזאת אנו למדים גם מדברי תשובתו על דבר סירובו שאמר: שאין אדם רשאי לומר דברי תורה בפני הציבור וגו', דהיינו להשמיע להם בקול רם, וכן מראיתו מהקב"ה כשהשמיע בקול דברים דברי התורה לעמו ישראל, וא"כ מדרואים ששאלת תלמידיו מדוע שמסרב היתה מהפסוק של כי הוא חייך ואורך ימים שלימד ממנו שלא למנוע מלעלות כשמזמינים אותו, והוא אותו הפסוק ממש שמביא רב יהודה בברכות שם על כך, א"כ יש להחיל בזה הכלל של דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר, ולומר דבאה העובדא המסופרת במדרש תנחומא אשר היתה עם התנא הגדול רבי עקיבא שהוא זה שלימד את תלמידיו על כך ומלמדת על מאמר האמורא רב יהודה בברכות שם, שגם כוונת רב יהודה במאמרו שאומר מי שנותנים לו ס"ת לקרות ואינו קורא היא ג"כ על בכגון זאת ושנותנים לו לקרות ברבים בקול רם, אבל על כגון שמזמינים אותו רק לעלות והקורא לצבור הוא אחר, כפי מנהגו בזה, על כגון זה לא נאמר הך מימרא דרב יהודה שאם מסרב מקצרים ימיו ושנותיו ... מצאתי בילקוט שמעוני שמו"ב סימן קמ"ו שכתוב בזה"ל: ילמדנו רבנו אדם מישראל שקרא לו החזן לעמוד לקרות בתורה או לעבור לפני התיבה, ולא התקין עצמו מהו שיהא מותר לעמוד ולקרות. כך שנו רבותינו אסור לקרות, למה, שלא יקרא ויתבייש בצבור, וכן העובר לפני התיבה אסור לתבוע צרכי צבור עד שיתקן עצמו, מעשה ברבי עקיבא שקרא לו החזן ברבים לעמוד ולקרות בתורה ולא עמד, אחר שנפטר מבית הכנסת התחיל מפייס לתלמידים אמר להם יבא עלי אם מרוח גסה לא עמדתי וקראתי בתורה, אמרו לו ולמה לא עמד רבי, א"ל מפני שלא התקנתי את עצמי ע"ש. ולפי זאת הנוסחא של מדרשם ז"ל בזה יוצא לנו שהעיקר צריך שלא ימנע את עצמו מלעלות משום גסות רוח, ובכזאת מצאתי כמו"כ גם במאירי בברכות ד' נ"ה ע"א שמנמק שהוא זה בהיכא שאינו קורא מתוך גאוה שבו, וכמו כן יש מקום ללמוד היתר בהיכא שאינו עולה בכדי שלא יתבייש כדוגמא שמתיר בס' תורה לשמה הנ"ל דהא במדרש זה מנומק טעם ההיתר שלא יעלה לקרות כשלא התקין עצמו דהוא כי היכא שלא יקרא ויתבייש בציבור ...".

ב] נותנין לו כוס של ברכה לברך, ואינו מברך - עי' או"ח סי' ר"א סעי' ג', לשיטות ומראי מקומות.

א. **ברכות** (דף נה.) – "ואמר רב יהודה, שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם: מי שנותנין ... כוס של ברכה לברך ואינו מברך דכתיב ואברכה מברכך".

1. **רש"י** (שם) – "ואברכה מברכך. והמברך ברכת המזון מברך לבעל הבית".

א) "ומכלל הן אתה שומע לאו" – גר"ז (סי' ר"א סעי' ה'), מ"ב (סי' ר"א ס"ק י"ד).

2. **מחבר** (או"ח סי' ר"א סעי' ג') – "מי שנותנים לו לברך ואינו מברך, מקצרים ימיו".

ב. הקפידא בכוס, או בברכת המזון.

1. רק שמברכין על הכוס.

א) **מג"א** (סי' ר"א ס"ק ה') – "דוקא באורח הדברים אמורים ובכוס ב"ה".

ב) **עי' חכם צבי** (סי' קס"ח) – "אמרי' בפ' ערבי פסחים ג' דברים מקצרי' ימיו של אדם מי שנותנין לו כוס של ברכה לברך וכו' משמע דבנתינת הכוס תליא ברכה".

ג) **א"ר** (סי' ר"א ס"ק ד') – "והמברך ברכת המזון וכו'. וא"כ דווקא באורח הדברים אמורים ובכוס ברכת המזון, מג"א [סק"ה]".

ד) **ערה"ש** (או"ח סי' ר"א סעי' ד') – "ומי שנותנים לו לברך ואינו מברך מקצרי' ימיו וזהו רק כשיש כוס של ברכה [מג"א סק"ה]".

ה) **עי' מ"ב** (סי' ר"א ס"ק י"ד, שעה"צ ס"ק ט"ו) – "וכתב המ"א ודוקא כשמברכין על הכוס דאז החיוב על האורח לברך את בעה"ב. ונ"ל שר"ל שבלא זה אין גורם קללה **אבל בודאי אין נכון לאדם לדחות מצוה הבאה לידו**. [איני יודע מנין לו למגן אברהם

שבלא כוס כשמברכין אין החיוב לברך את הבעל הבית, ואולי דהמגן אברהם דייק מלשון הגמרא דקאמר מי שנותנים לו כוס]".

ו) **הגר"ח** (חידושי בתרא סי' ר"א על מ"ב ס"ק י"ד) – "דוקא בכוס של ברכה משום שאין אומרים שירה אלא על היין,

והו"ל חלות לברכה, והברכה גורמת אורך ימים לבעה"ב, נמצא שמה שסירב לברך לבעה"ב גורם שאין לבעה"ב אריכות ימים,

ומענישים האורח המסרב מדה כנגד מדה ומקצרי' לו ימיו, ובלא"ה כל אשר יאמר לך בעה"ב עשה".

2. כל ברכת המזון.

(א) קצות השלחן (סי' מ"ו ס"ק כ"ג) – "מצינו בסי' ר"א ה' כל אדם יש לו לחזור שיתנו לו כוס של ברכה לברך בהמ"ז בזימון והוא מגמ' ברכות נ"ג ועפ"י הטעם המבואר שם משום דממהרין ליתן שכר למברך יותר מן העונה אמן ע"כ דאין חילוק בין מברך על הכוס למברך בלי כוס, ובגמ' שם דנ"ה מי שנותנים לו כוס של ברכה ואינו מברך (מקצרים ימיו) ובשו"ע סי' ר"א איתא סתם מי שנותנים לו לברך ואינו מברך ולא הזכירו כוס משום דלפי הטעם המבואר שם דהמברך בהמ"ז מברך לבעה"ב אין חילוק בין בכוס לבלא כוס, (וראיתי להמשנ"ב בסי' ר"א סקי"ג שמביא מהמג"א שדוקא כשמברכין על הכוס דאז החיוב על האורח לברך את בעה"ב ובשעה"צ שם תמה על המג"א וכו' דאולי דייק זה המג"א מל' הגמ' דקאמר מי שנותנים לו כוס, והנה במג"א אין מפורשים הדברים וז"ל דוקא באורח הדברים אמורים ובכוס בהמ"ז עכ"ל, ונראה פשוט שגם המג"א לא כיון בדוקא על כוס ועיקר כוונתי הוא הבהמ"ז, ובודאי שהאורח צריך לברך הבעה"ב אפי' בלי כוס ומל' הגמ' אין לדייק כמ"ש לעיל).

3. מראי מקומות – בית אהרן וישראל (גליון י"ט עמ' צ"ז).

(א) הגרצ"י אברמוביץ (קובץ זכר יהודה [וייסבום] עמ' ס' אות ו') – "ובמשנ"ב ... ובשער הציון ... וכוונתו במ"ש 'ובכוס ב"ה', היינו לאפוקי שאר כוסות, כגון כוס במילה או באירוסין (הערה זו על דברי המשנ"ב ראיתי בפנקס מאמרים לחתונה מכ"ק מרן אדמו"ר זצ"ל, שנכתב בשנת תרצ"א ע"י ה"ב אשר שמעון אמזעל הי"ד מלאדז).

ג. בזמן הזה.

1. לא שייך דין זה.

(א) חסד לאלפים (סי' ר"א ס"ק י"ז) – "דלדידן שאין יוצאין בשמיעה אלא כל א' מברך לעצמו ליכא קפידא שהרי כל אחד צריך לברך לבעה"ב בברכות, ואפילו אוכל שם יחידי שלא בפני בעה"ב שאין הדבר תלוי בכוס".

(ב) דעת תורה (סי' ר"א על סעי' ג') – "ונ"ל דבזה"ז שכל א' מברך בפ"ע לא שייך ד"ז [דמי שנותנים לו וכו'], שוב מצאתי בכר"ש שכ"כ".

(ג) כה"ח (סי' ר"א ס"ק כ"ו) – "ונראה דלדידן דגם באיכא כוס כל אחד מברך לעצמו כמ"ש סימן קפ"ג אות ל"ז ליכא חששא דהא גם אם יקח אחר הכוס יכול הוא ג"כ לברך את בעה"ב. וכ"כ החס"ל אות י"ז".

(ד) הליכות עולם (ח"ז עמ' קצ"ה הע' י') – "אע"פ שמרן הש"ע א"ח (סי' רא ס"ג) הביא דבר זה לדינא, מ"מ החסד לאלפים ... אין שום חשש בזה, שהרי אפילו אם אחר יקח הכוס לברך, יכול האורח ג"כ לברך את בעה"ב בלחש, ואינו נמנע מלברך בעה"ב. וכ"כ בכף החיים (סי' רא ס"ק כו)".

(ה) פסקי תשובות (סי' ר"א אות ו') – "וכבר העירו כמה פוסקים שאין דברים אלו אמורים בזמננו שכל אחד מברך לעצמו, וכל יחיד ויחיד בברכת המזון מברך את בעל הבית (לאפוקי מזמניהם שאחד היה מברך ברכת המזון ומוציא את כולם ידי חובתו), ולכן גם כשמכבדים אותו לברך על הכוס מותר לסרב כשיש לו סיבה לכך".

2. מראי מקומות – א"ר (סי' ר"א ס"ק ד'), אשל אברהם (בוטשאטש, סי' ר"א על סעי' ג').

(א) שעה"צ (סי' ר"א ס"ק י"ד) – "וכהיום שבלאו הכי המנהג אצל כל אורח לומר, הרחמן הוא יברך את בעל הבית וכו', איני יודע אם שייך כלל ענין זה, ועיין באליה רבה שפקפק גם כן".

(ב) שבט הקהתי (ח"ד סוף סי' נ"ו) – "עי' סי' ר"א דמי שנותנים לו לברך ואינו מברך מקצר ימיו ר"ל ועיי"ש במג"א ר"ל אורח כיון דצריך לברך הבעה"ב וכן פסק המ"ב אבל בבעה"ב לא שייך ועי' בכרם שלמה שם דה"ה בסעודת מצוה דכולם בעה"ב לא שייך דבר זה ועיי"ש ג"כ בכרם שלמה דבזמן הזה דכל אחד מברך בהמ"ז בפנ"ע ומזכיר שם ברכה לבעה"ב לא שייך הך דין ועי' בשעה"צ ס"ק י"ג שם ועי' בתורת חיים סי' ר"א. ולפי"ז ל"ק כלל מה דאי' בס' אמרי אמת על ליקוטים במס' פסחים קי"ט ע"ב דאי' שם דנותנים לעתיד לבוא לאאע"ה כוס של ברכה לברך ואומר להן איני מברך והק' הה"ק מאוסטראבצה זצ"ל הלא ג' דברים מקצרים ימיו של אדם וכו' ואיך ידחו כולם לברך על כוס ועיי"ש שתי' האמרי אמת דדוקא בעוה"ז שייך לקצר שנים משא"כ בעוה"ב חיים לעולם ע"כ, וצ"ב דמה בכך דלא שייך העונש לעוה"ב אבל עבירה מיהו הוי וצ"ע. אבל להנ"ל ניחא דלע"ל הוי כל המסובין כבעה"ב ואין שם אורח ובעה"ב, אלא הקב"ה הוא שם בעה"ב וא"כ לא שייך הך דין. ועי' במאירי ברכות (נ"ה ע"א) דפי' דהא דאם נותנים ס"ת או כוס לברך ואינו רוצה נתקצר ימיו, היינו כשאינו רוצה מחמת גאוה עיי"ש א"כ בלא"ה ניחא דאלו שחשב הגמ' בפסחים דלא ירצו היינו מתוך ענוה שבהם וא"כ ליכא שום חשש".

ד. מגמגם שסירב לזמן מחמת בושה.

1. מראי מקומות – חשוני חמד (ברכות דף נה., לשונו מובא לעיל).

(א) הגרצ"ק זצ"ל (אליבא דהלכתא חל"ב עמ' ס"ט טור ד') – "שאלה: כ' השו"ע (סי' ר"א ס"ג) מי שנותנים לו לברך ואינו מברך מקצרים ימיו [וכ' המ"ב (ס"ק י"ד) אורח שנותנים לו לברך הרי בדין הוא שמברך לבעה"ב ובזה שנמנע מלברך את בעה"ב שהוא מזרע אברהם שנא' בו 'ואברכה מברכך' הרי מכלל הן אתה שומע לאו נמצא גורם קללה לעצמו, וכ' המ"א, ה"מ כשמברכין על הכוס, וכ' המ"ב ר"ל שבלא זה אין גורם קללה אבל בודאי אין נכון לדחות מצוה הבא לידו עכ"ל]. יל"ע האם כשמכבדים אותו לזמן ומסרב או שמכבד לאחר היושב בצידו, אך לא משום שאין רצונו לברך לבעה"ב אלא שאינו רוצה ליטול העטרה לעצמו ולברך קודם לאחרים ולגדולים ממנו, ואדרבה בזה שמסרב הוא כביכול מגדיל את הברכה שמראה גודל החשיבות בברכת הזימון, או באופן שמתבייש להרים קולו וכדו'. תשובה: צ"ע".

ה. מראי מקומות – שיעורי מרן הגריש"א זצ"ל (ברכות דף נה., עמ' תרמ"ה), הר"מ בראנד (בית אהרן וישראל גליון ק"ט עמ' ק"י).

1. מאירי (ברכות דף נה. ד"ה מי) – "מי שמזמינים לו ספר תורה לקרות ואינו קורא מתוך גאוה שבו או שנותנין לו כוס של ברכה לברך ואינו מברך וכן בדרך כלל כל המנהיג עצמו ברבנות אי אפשר להתקיים בכך לפיכך ראוי לו לאדם להשפיל עצמו נגד השם ונגד עמו ומ"מ מלך או נשיא שבדור ראוי לו להטיל אימתו על הבריות ...".

2. אשל אברהם (בוטשאטש, מהדו"ב) – "וכדי להנצל ממכשול דזולתי בצד מה הרי כוונתי בנותני כוס לברך לשום אדם רק ע"ד השאלה. ולא בדרך החלט. וכשנותן אח"כ הכוס לי הר"ז כאלו לא נתתי לו הכוס מעיקרא. ויש עפי"ז תיקון טוב שע"ז מסתלק כל חשש בזה. כי לפי כוונת הלב הם הדברים ואני מתנה מפורש שכשלא יקבלנו הרי לא נתתי לו מעיקרא רק ע"מ שיושיטוהו ...".
3. הגר"ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק י"ז אות ל"ח) – "כתב השו"ע: 'מי שנותנים לו לברך ואינו מברך, מקצר ימיו'. וכתב המשנ"ב (ס"ק יד) דזה דוקא באורח, ומסיים המשנ"ב: 'ונראה לי דר"ל שבלא זה [-כשמי שאינו אורח המסרב לברך], אין גורם קללה, אבל בודאי אין נכון לאדם לדחות מצוה הבאה לידו'. ולכאורה אם נדמה לו שהשני גדול ממנו, כן יש ענין שלא לברך בעצמו ולכבד השני רכן איתא בברכות (מו"ע"א) 'נברך לך מר, אמר ליה לא סבר לה מר להא דרב הונא דמן בבל דאמר בוצע מברך' [חזינן שבמקום שיש סיבה לדחות מותר לדחות]. תשובה: יתכן".
4. שאלת שלמה (ח"א סי' ט"ז) – "הייתי מסיב בסעודת נשואין והיו שם ז' רבנים נ"י וכדי שלא להטיל קנאה בסעודה עמד הרב בעה"ב וכיבד אחר בהמ"ז לכל א' מהרבנים המסובין ברכה אחת מברכות ז' של נשואין על כוס של ברכה שהגיש לפניו וכן עשו הרבנים, ואף כי זה הדבר הי' אז זר בעיני כי לא ראיתי כזאת מימי בכ"ז חששתי לכבודם ולא דברתי דבר ואמרתי אני בלבי בדרבנן עבדינן עובדא והדר מותבינן תיובתא, וגם אני הייתי א' מן המברכ' ולא סרבותי כי חששתי למ"ש ברכות נ"ה למי שנותנין לו כוס של ברכה ואינו מברך דכ' ואברכה מברכך וזה הטעם שייך גם במי שנותנין לו כוס של ברכה לברך את התנן ואת הכלה כמובן. ואחר הגמר אמרתי הנה ז' הברכות יש מהן שאינן פותחות בברוך והטעם משום דהוי ברכה הסמוכה לחברתה ואותן הברכות מהן שפותחות בברוך כבר כ' תוס' פסחים ק"ד ב' טעם לכל א' מהן מדוע פותחות בברכה ע"ש ...".

ג. המנהיג עצמו ברבנות.

- א. ברכות (דף נה.) – "ואמר רב יהודה, שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם ... והמנהיג עצמו ברבנות. דאמר רבי חמא בר חנינא: מפני מה מת יוסף קודם לאחיו, מפני שהנהיג עצמו ברבנות".
1. מהרש"א (חי' אגדות ברכות דף נה.), שיעורי מרן הגריש"א זצ"ל (ברכות דף נה., עמ' תרמ"ד) – "והמנהיג עצמו ברבנות כו'. ובכמה דוכתי אמרינן דצריך הרב לנהוג ברבנות כההיא נהוג נשיאותך ברמה (כתובות קג:) ורב יודא גופיה מרא דשמעתתא א"ל לרב נחמן (קידושין ע.) שאסור לו לעשות מלאכה בפני ג' ומצאתי בזה בשם ר"ח אהיה דהכא דדוקא בצנעה אסור אבל בפרהסיא שרי והוא דוחק ונראה לפי דקדוק הלשון שאמר המנהיג עצמו ברבנות ולא קאמר הנוהג רבנות דהוא לישנא משמע שקבלוהו עליהם דבההוא ודאי שרי לנהוג רבנות אבל המנהיג עצמו כו' היינו שאין אחרים מנהיגים אותו אבל מנהיג עצמו בשררה ורבנות היינו בע"כ אף על פי שאינו מרוצה להם ובכה"ג קאמרינן נמי (פסחים פז: ע"ש יומא פ"ו:) דשררה מקברת בעליה ומיהו יוסף הצדיק ודאי דלא עבד הכי אלא דילפינן ליה הכי מהאי קרא דאי לא לדרשה זו ל"ל למכתב דמת יוסף ואחר כך כל אחיו וכהאי גוונא דייק תלמודא פ' הבע"י (סד.) גבי א"ה אברהם נמי עקר היה כו' ודו"ק".

ב. הגדר.

1. רק בצנעה, אבל בפרהסיא שרי.
- א) פסקי ריא"ז (ברכות פרק ט' הל' א' אות ז', שלטי הגבורים דף מג. אות ח') – "והמנהיג עצמו ברבנות. בד"א בצנעה, אבל בפרהסיא, כגון נשיא שנוהג נשיאותו ברבים מותר, כמו שביאר רבינו חננאל".
- ב) דברי חמודות (ברכות פרק ט' סי' ד' ס"ק כ') – "מצאתי בשלטי הגבורים שכתב וז"ל בד"א בצנעה אבל בפרהסיא כגון נשיא שנוהג נשיאות ברבים מותר כמו שביאר ר"ח עכ"ל ואני אומר דש"ס ערוך הוא בפרק הנושא סוף דף ק"ג".
- ג) שכנה"ג (או"ח סי' ר"א הל' טור ס"ק ו') – "נ"ב: וחד מינייהו המנהיג עצמו ברבנות. וכתב ריא"ז, הובאו דבריו בספר שלטי הגבורים [מ"ג ע"א אות ח'], דה"מ בצנעה אבל בפרהסיא, כגון נשיא שנוהג נשיאות ברבים. וכתב (לחם) [דבריו] חמודות פרק הרואה אות כ', דתלמוד ערוך הוא פרק הנושא".
- 1) כתובות (דף קג:) – "כשחלה רבי ... נכנס רבן גמליאל אצלו, ומסר לו סדרי נשיאות. אמר לו: בני, נהוג נשיאותך ברמים, זרוק מרה בתלמידים. איני. והא כתיב ... לא קשיא: הא בצנעה, הא בפרהסיא".
2. מראי מקומות.
- א) מהרש"א (חי' אגדות ברכות דף נה., כל לשונו מובא לעיל) – "והוא דוחק".

ג. מראי מקומות.

1. גלינוי הש"ס (ברכות ריש דף נה.) – "שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם כו' והמנהיג עצמו ברבנות, נ"ב ע' ירושלמי במכילתין פרק ד' הלכה א' למה נקרא שמה שנער ששרי' מתים נערים ומשמע דהך דמנהיג עצמו ברבנות דמקצר כו' הוא רק בבבל".
2. אילת השחר (בראשית פרק נ' פסוק כ"ב) – "ויחי יוסף. בברכות (נ"ה א') איתא שהמנהיג עצמו ברבנות מתקצרין ימיו ושנותיו, דא"ר חמא בר חנינא מפני מה מת יוסף קודם לאחיו מפני שהנהיג עצמו ברבנות. והנה אין הכונה שלא צריך להיות מלך, אלא שצריך לנהוג בשפלות, וכן לא לחזר אחר זה, אבל כשמוכרח צריך לקבל (ועי"ש מהרש"א שמפרש מהו המנהיג ברבנות, ובסוף דבריו כתב שיוסף עצמו לא נהג ברבנות, אלא ילפינן דבר זה מכאן למי שנוהג עצמו ברבנות, אף על פי שהוא לא נהג עצמו ברבנות)".
3. הגר"ק זצ"ל (תשובת הגר"ח ברכות אות כ"ח, דפו"ח ח"ב תשובה תתקע"ה) – "שאלה: ברכות נ"ה א'. דא"ר חמא בר חנינא מפני מה מת יוסף קודם לאחיו מפני שהנהיג עצמו ברבנות, ומאידיך ארז"ל שמו"ר א' ז' ד"א ויוסף היה במצרים אע"פ שזכה יוסף למלכות לא נתגאה כו' כשם שהיה קטן בעיניו מתחילה כו', וצ"ב. תשובה: בלבו לא נתגאה אבל הנהיג ברבנות".

מיתת אסכרה

- [א] לא אכל מלח, לא שתה מים. [ג] מעשר. [ה] עון ביטול תורה.
[ב] אכילה קודם הבדלה. [ד] לשון הרע. [ו] מי שנתחייב חנק.

ברכות (דף ח.) – "תניא נמי הכי: **תשע מאות ושלושה מיני מיתה נבראו בעולם**, שנאמר: למות תוצאות, תוצאות בגימטריא הכי הוו. **קשה שבכלל אסכרה**, ניחא שבכלל נשיקה; אסכרה, דמיא כחזירא בגבבא דעמרא דלאחורי נשרא, ואיכא דאמרי: כפיטורי בפי ושט. נשיקה דמיא כמשחל בניתא מחלבא".
1. מראי מקומות – נדה (סוף דף כ.).
2. ברכות (דף מ.) – "אמר רב מרי אמר רבי יוחנן: הרגיל בעדשים אחת לשלשים יום מונע אסכרה מתוך ביתו. אבל כל יומא, לא. מאי טעמא משום דקשה לריח הפה".

[א] אכל כל מאכל ולא אכל מלח, שתה כל משקה ולא שתה מים.

א. ברכות (דף מ.) – "תניא אידך: אכל כל מאכל ולא אכל מלח, שתה כל משקין ולא שתה מים, ביום ידאג מן ריח הפה, ובלילה ידאג מפני אסכרה".
1. תרה"ד (לקט יושר יו"ד עמ' ט"ו ענין א') – "וזכרני כשאכל סעודה גדולה ושותה יין הרבה, אמר לי הבא מים לשתות משום דאמ' בג' אחר כל שתיה שתה מים ...".
2. מחבר (או"ח סי' קע"ט סעי' ו'), יעב"ץ (סידור ח"ב עמ' תתקמ"ו אות כ"ד) – "אכל כל מאכל ולא אכל מלח, שתה כל משקה ולא שתה מים, ביום ידאג מפני ריח הפה, ובלילה מפני ריח הפה ומפני אסכרה (פי' חולי חונק)".
3. אין נוהגים: מפני שכל האכילות שלנו מעורב מתחילה במלח, וכל המשקה שלנו מעורב במים – רמ"א (או"ח סי' ק"ע סעי' כ"ב), לבוש (או"ח סי' ק"ע סעי' כ"ב), ערה"ש (או"ח סי' ק"ע סעי' י"ט, סי' קע"ט סעי' ט'), מ"ב (סי' קע"ט ס"ק י"ח).
4. שלחן הטהור (סי' קע"ט סעי' ה'), הו"ד בפסקי תשובות (סי' ק"ע הע' ק"ח) – "ראוי לכל ירא שמים לאכל מעט מלח אחר גמר האכילה ולשתות מים אחר שתיית המשקים, ודברי מרן מור"ם תמוהים שהרי גם הם אכלו כל דבר במלח, פת במלח וכיוצא בו, וכן כל משקין ה' בהם מים והיאך יהי' משקה בלתי מים גם היין מזגו במים אעפ"כ הוזהרו לאכול מלח אחר האכילה ולשתות מים ולהנצל מריח הפה ואסכרה ר"ל".

ב. בזמן הזה: כשאכל תבשיל שאין בו מלח.

1. מיקל, נשתנו הטבעים.
(א) מג"א (סי' קע"ט ס"ק ח') – "אכל כל מאכל. והאידנא נשתנו הטבעים".
(ב) בירך את אברהם (סי' כ"ד סעי' י') – "והאידנא נשתנו הטבעים. מג"א".
(ג) גר"ז (סי' קע"ט סעי' ח') – "ועכשיו לא נהגו כלל באכילת מלח אחר סעודה ואין ניזוקין מפני שנשתנו הטבעים".
(ד) מגן גיבורים (אלף המגן ס"ק י"א) – "למה אין אנו נוהגין. ע"ש סעיף כ"ב בהג"ה ומיהו בלא"ה אין להקפיד דהאידנא נשתנו הטבעיים כמ"ש המ"א כאן, וע' במ"א סי' קע"ג ס"ק א".
(ה) מ"ב (סי' קע"ט ס"ק י"ח) – "מיהו בלא"ה אין להקפיד בזמנינו דהאידנא נשתנו הטבעים [מ"א]".
(ו) עמק הלכה (ח"א ריש סי' ל"ז).
2. נכון להזהר.
(א) כה"ח (סי' קע"ט ס"ק כ"א, עי' סי' קע"ג ס"ק ט') – "מ"א ... ומ"מ נכון להזהר".
(ב) ודרשת וחקרת (ח"ג יו"ד סי' ז' אות ד') – "מבואר שם בסי' קע"ט סעי' ו' במחבר שכתב וז"ל, שתה כל משקה ולא שתה מים ביום ידאג מפני ריח הפה, ובלילה מפני ריח הפה ומפני אסכרה (פי' חולי חונק), ועל אף שכתב המ"א שם בסק"ח דהיום נשתנו הטבעים הו"ד במ"ב שם ס"ק י"ח מ"מ נכון להזהר כמש"כ הכה"ח שם בס"ק כ"א".
3. מראי מקומות – אורחות חיים (סי' קע"ג ס"ק א').

ג. מראי מקומות.

1. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות כ"ד, הע' ק"ח) – "אמנם בכל זאת נכון לנהוג באכילת מלח, כי עפ"י הגמ' הוריות (י"ג ב) הוא סגולה להשיב את הלימוד, ויטבול את אצבעו האמצעית (אמה) או אצבע קמיצה (הסמוכה לזרת, ולא שאר אצבעות) במלח ויטעום. [ואף על פי שדברי הגמ' לא קאי על סוף האכילה אלא בכל ענין, מ"מ כבר כתב בכה"ח סי' קע"ט סק"א שאם כי כתב המ"א (סוס"י קע"ט) שא"צ להקפיד דנשתנו הטבעים מ"מ נכון ליזהר (ואמנם אפשר דכה"ח קאי רק כשאין מלח במאכלים), ולכן עכ"פ לענין מלח דהוי סגולה לזכרון נכון להתרגל בכך עכ"פ בסוף סעודתו, וכ"כ בשלחן הטהור (שם סעי' ה') שאף בימינו שיש מלח במאכלים יש לטעום מעט מהמלח בסוף סעודתו, ותמה על הרמ"א, עיין שם, וכן נהג אא"ז זצ"ל, ובחופת אליהו רבה שער ג' המובא בסו"ס ראשית חכמה ה' דברים נאמרו בגריר מלח (באוכל גריר מלח) מאיר עינים מצהיל פנים וכו'"]".

[ב] אכילה קודם הבדלה.

א. פסחים (דף קה.) – "אמר ליה: לא מיסתפי מר מאסכרה. דתנא משמיה דרבי עקיבא: כל הטועם כלום קודם שיבדיל, **מיתתו באסכרה**. רבנן דבי רב אשי לא קפדי אמאי".

1. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ה אות מ') – "ת"ב תשכ"ד, מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אמר לי לענין ילדים שמותר להם לאכול בת"ב, אם חל ת"ב ביום א' יש להקל שלא יבדילו, אף שהשע"ת מביא שגדול חולה יבדיל, מ"מ קטנים יש לסמוך על הרשב"א שכתב לענין קידוש שמותר להאכילם לפני קידוש ואמר מו"ר שה"ה לפני הבדלה דקיל טפי, **וסכנה לאכול לפני הבדלה זהו רק בין השמשות כדאיתא בפסחים** (הרשב"א הובא במ"ב הלכות קידוש וכן בסוף הלכות שבת) ...".
2. הגר"ח זצ"ל (הליכות חיים ח"ב אות קס"ז) – "איתא במס' פסחים דף ק"ה ע"א, כל הטועם כלום קודם שיבדיל מיתתו באסכרה, ע"כ. וצ"ע אמאי חמיר כ"כ לאכול ולשתות קודם הבדלה יותר מלאכול ולשתות קודם ק"ש או תפלה או מצוה אחרת. תשובה: חז"ל החמירו שלא יזלזלו".
3. עי' סי' רצ"ט, לשיטות ומראי מקומות.

ב. לשתות מים בין השמשות, קודם הבדלה.

1. עי' פרי עץ חיים (שער השבת פרק כ"ד ד"ה ממורי) – "מורי זלה"ה הזהירני מאוד שלא אשתה מים קודם הבדלה, וא"ל כי השותה מים בזמן ההוא ימות באסכרה (ס"א השותה מים בין השמשות של מ"ש שימות) אבל אם היה אוכל בשולחן בסעודה שלישית, ונמשכה סעודתו, שראוי לומר הבדלה, יכול לשתות בתוך הסעודה קודם הבדלה, ואין בכך כלום".
2. דעת תורה (על סעי' א') – "בס' נגיד ומצוה שפסק דאסור לשתות מים קודם הבדלה, וח"ו יש חשש אסכרה, וזל"ש: מאד הזהירני מורי ז"ל שלא לשתות מים קודם הבדלה, ואמר לי בפירוש כי כל השותה מים באותו הזמן ימות באסכרה, אבל אם היה אוכל בסעודה ג' ונמשך בלילה יכול לשתות ואין בכך כלום ע"ש".
3. כה"ח (סי' רצ"א ס"ק י"ז) – "בס' פע"ח שער ח"י פ' כ"ד שכתב וז"ל מורי זלה"ה הזהירני מאד שלא אשתה מים קודם הבדלה, וא"ל כי השותה מים בין השמשות של מו"ש ימות באסכרה אבל אם היה אוכל בשולחן בסעודה ג', ונמשכה סעודתו, שראוי לומר הבדלה, יכול לשתות בתוך הסעודה קודם הבדלה, ואין בכך כלום עכ"ל ... נמצא דלפי האר"י ז"ל אינו אסור לשתות מים כ"א רק בה"ש ותו לא מידי וכן עמא דבר".
4. לענין שתיית מים בין מנחה למעריב: בין השמשות - עי' או"ח סי' רצ"א סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

ג. מעשר.

א. מקור.

1. שבת (סוף דף לג.) – "תנו רבנן: אסכרה באה לעולם על המעשר".
2. דרך אמונה (הקדמה לח"ב ד"ה וכשם) – "וכשם שמתן שכרם מרובה כך עונש המבטלה גדול כדתנן בפ"ה דאבות מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת בא מקצתן רעבים ומקצתן שבעים גמרו שלא לעשר רעב של מהומה ושל בצורת באה ושלא ליטול את החלה רעב של כלי' באה ותנן שם בד' פרקים הדבר מתרבה ברביעית מפני מ"ע שבשלישית ובשביעית מפני מ"ע שבששית ובשבת ל"ב ב' בעון ביטול תרו"מ שמים נעצרים מלהוריד טל ומטר והיוקר הוה והשכר אבד ובנ"א רצים אחר פרנסתן ואין מגיעין ושם ל"ג אסכרה באה לעולם על המעשר ...".

ד. לשון הרע.

א. מקור.

1. מסכתות קטנות (שמחות ספר חיבוט הקבר פרק א הל' ז') – "וכל המספר בלשון הרע מיתתו באסכרה".
2. שבת (סוף דף לג.) – "תנו רבנן, ארבעה סימנים הן: סימן לעבירה, הדרוקן. סימן לשנאת חנם, ירקון. סימן לגסות הרוח. עניות. סימן ללשון הרע, אסכרה. תנו רבנן: אסכרה באה לעולם על המעשר, רבי אלעזר ברבי יוסי אומר: על לשון הרע".

ב. מרגלים.

1. סוטה (דף לה.) – "וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה במגפה - אמר רבי שמעון בן לקיש: שמתו מיתה משונה. אמר רבי חנינא בר פפא, דרש ר' שילא איש כפר תמרתא: מלמד, שנשתררב לשונם ונפל על טיבורם, והיו תולעים יוצאות מלשונם ונכנסות בטיבורם, ומטיבורם ונכנסות בלשונם. ורב נחמן בר יצחק אומר: **באסכרה מתו**".
- א (רש"י) (סוטה דף לה. ד"ה באסכרה) – "באסכרה מתו. שהיא באה על לשון הרע כדאמרין בבמה מדליקין (שבת דף לג)".

ג. תלמידי רבי עקיבא.

1. יבמות (דף סב:) – "שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא, מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה, והיה העולם שמם, עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום, ושנאה להם ר"מ ור' יהודה ור' יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר בן שמעון, והם הם העמידו תורה אותה שעה. תנא: כולם מתו מפסח ועד עצרת. אמר רב חמא בר אבא, ואיתימא ר' חייא בר אבין: כולם מתו מיתה רעה. מאי היא. א"ר נחמן: **אסכרה**".
2. מהרש"א (יבמות דף סב: ד"ה מפני) – "ואמרו שמתו במיתת אסכרה דאפשר **דכ"א דיבר לשון הרע והיה מספר בגנות חבירו** וסימן ללשון הרע אסכרה כדאמרין פרק ב"מ".
3. פ"ח (סי' תצ"ג על סעי' א') – "בפרק הבא על יבמתו [יבמות סב, ב] גרסינן אמרו שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לרבי עקיבא מגבת עד אנטיפרס וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה, תנא וכולן מתו מפסח עד עצרת, ומסיים התם דמתו במיתת אסכרה, ואפשר **שמה שלא היו נוהגים כבוד זה לזה היה מחמת איזה לשון הרע שהיה ביניהם**, וכדאמרין בפרק במה מדליקין [שבת לג, א], סימן ללשון הרע אסכרה".

ד. מראי מקומות.

1. לשה"ר על עכו"ם - עי' לעיל [אצל קשה לעניות].

ה] עון ביטול תורה.

א. מקור.

1. שבת (דף לג:): – "אסכרה באה לעולם ... כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה היה שם רבי יהודה ורבי אלעזר ברבי יוסי ורבי שמעון. נשאלה שאלה זו בפניהם: מכה זו מפני מה מתחלת בבני מעיים וגומרת בפה ... נענה רבי שמעון ואמר: בעון ביטול תורה. אמרו לו: נשים יוכיחו. שמבטלות את בעליהן. נכרים יוכיחו. שמבטלין את ישראל תינוקות יוכיחו. שמבטלין את אביהן. תינוקות של בית רבן יוכיחו. התם כדרכי גוריון, דאמר רבי גוריון, ואיתימא רב יוסף ברבי שמעיה: בזמן שהצדיקים בדור, צדיקים נתפסים על הדור. אין צדיקים בדור, תינוקות של בית רבן נתפסים על הדור. אמר רבי יצחק בר זעירי ואמרי לה אמר רבי שמעון בן נזירא: מאי קראה, אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן וגו' ואמרינן: גדיים הממושכנין על הרועים".

ו] מי שנתחייב חנק.

א. מקור.

1. כתובות (דף ל:): – "ומי שנתחייב חנק: או טובע בנהר או מת בסרונכי".

(א) רש"י (שם) – "סרונכי. אסכרא והוא בגרון מלנ"ט".

ב. מראי מקומות.

1. חז"ס (שבת דף פא: ד"ה המנהג) – "המנהג אשכנז לעשות כפרות כמבואר בש"ע. ועיין מג"א סי' תר"ה סוף סק"ג שמרמז על מה שהובא ברש"י שבת דף פ"א ע"ב בשם הגאונים, ונ"ל שה' עושים כן שאם נגזר חלילה כריתת זרעו יהיה זרע העציץ הזה במקום זרעו ומשום כן זורעים אותו ע"ש קטן וקטנה שבבית ולהיות אסכרה מיתת הקטנים רחמנא לישזבן. ואמרינן פ' אלו נערות מי שנתחייב חנק או טובע בנהר או מת בסרוכי היינו אסכרא ר"ל ע"כ זורקו לנהר שהוא במקום אסכרא ובזה יכופר לו ולבניו ויחיו".

סכנה: נדה וטבילה

- [א] שאינן זהירות בנדה: מתות בשעת לידתן. [ה] המסתכל בפני נדה. [ט] חייב עונה בליל הטבילה.
 [ב] לדרוך על מקום דריכת כפות רגלה. [ו] לאכול בקערה אחת עם נדה. [י] אחר טבילתה, לא יפגע דבר טמא.
 [ג] נדה העוברת בין שני אנשים. [ז] צפרניה ושערה שחתכה בשעת טבילתה. [יא] מי שפגע באשה שיוצאת מן הטבילה.
 [ד] העובר בין שתי נשים כשהן נדות. [ח] טבילה כשאין בעלה בעיר. [יב] ליל ניט"ל: טבילה ותשמיש.

[א] שאינן זהירות בנדה: מתות בשעת לידתן.

- א. משנה (שבת דף לא:): "על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן: על שאינן זהירות בנדה, בחלה, ובהדלקת הנר".
 1. ראש יוסף (שבת סוף דף לא:), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ד הע' ב') – "ושאינן זהירות אף על גב דלא עברו כ"א שאין זהירות כמו קפידא לפטור מחלה ונר בעונתה ונר יפה ונדה שאין בודקות כראוי שהיא קלקלה לכך צריכה לזהר ביותר"

[ב] לדרוך על מקום דריכת כפות רגלי הנדה, להנות ממעשה ידי אשתו נדה.

- א. עי' יו"ד סי' קצ"ה סעי' א', לשיטות ומראי ומקומות.

[ג] נדה העוברת בין שני אנשים.

- א. קשה לשכחה - עי' לעיל.

[ד] העובר בין שתי נשים כשהן נדות.

- א. קשה לשכחה - עי' לעיל.

[ה] המסתכל בפני נדה.

- א. קשה לשכחה - עי' לעיל.

[ו] לאכול בקערה אחת עם נדה.

- א. מחמיר.

1. או"ז (הל' נדה סי' ש"ס) – "ופסקי נדה כתבו אנו מחמירין על עצמינו ואין אנו אוכלין לא בקערה שלה ולא משירי מאכלה ולא כתב שום טעם. ואני שמעתי מטעם סכנה".
2. קב הישר (פרק י"ז) – "והמכשפים עושין כישוף באינן הצפרנים וכל מכשפה מהדרת לפעול בכשפיה דווקא בימי נדתה, כי אז הכישוף הוא מצליח יותר. על כן צריך האדם להתרחק בכל הרחקות שבעולם מאשה נדה, הן כדיבור ומכל שכן שלא להסתכל בה, כי אם מעט מזעיר על פי ההכרח ולנהוג בכל מיני חומרות בענין למנוע מלאכול עמה בקערה אחת, אפילו שאר בני הבית לא יאכלו עם אשה נדה, כי שיורי הרוק מפיה הבא לתוך הכף ומכף להקערה הוא גורם שיבא האדם לידי סכנה".
3. יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק י') – "לא יאכלו עם אשה נדה אפי' שאינה אשתו כי שיורי הרוק מפיה הבא לתוך הכף ומהכף לקערה הוא גורם שיבא האדם לידי סכנה. קב הישר פי"ז. וטוב ויפה המנהג שנתפשט עכשיו בכמה בתים לאכול כל א' בקערה בפ"ע כמנהג הלועזים".
4. דר"ת (סי' קט"ז ס"ק פ"ד) – "עי' בס' קו הישר פרק י"ז שכ' שצריך לזהר שלא לאכול עם אשה נדה בקערה א' אפי' שאינה אשתו כי שיורי הרוק שמפי' הבא לתוך הכף ומהכף להקערה הוא גורם שיבא האדם לידי סכנה עיין שם והביאו הרב יפה ללב חלק ג' אות יו"ד ועיי"ש מ"ש בזה".
5. בה"ח (סי' קט"ז ס"ק קי"ד) – "לא יאכלו עם אשה נדה אפילו אינה אשתו כי שיורי הרוק מפיה הבא לתוך הכף ומהכף לקערה הוא גורם שיבא האדם לידי סכנה. קב הישר פרק י"ז. וטוב ויפה המנהג שנתפשט עכשיו בכמה בתים לאכול כל אחד בקערה בפני עצמה כמנהג הלועזים. יפה ללב שם אות יו"ד".
6. קנה בשם (ח"ב סי' ע' אות ו') – "ובמש"כ האור זרוע ששמע בטעם איסור האכילה בקערה שלה משום סכנה, כעין זה מבואר גם בספר קב הישר (פרק י"ז) שהזהיר בזה לנהוג בכל מיני חומרות בענין למנוע מלאכול עמה בקערה אחת, וכתב דאפילו שאר בני בית לא יאכלו עם אשה נדה כי שיורי הרוק מפיה הבא לתוך הכף ומהכף לקערה הוא גורם שיבא אדם לידי סכנה עכ"ל, והביאו בספר יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קי"ו אות י') ומסיק בזה דטוב ויפה המנהג שנתפשט עכשיו בכמה בתים לאכול כל אחד בקערה בפני עצמו כמנהג הלועזים עכ"ל, ועיין בספר דרכי תשובה (סי' קצ"ה ס"ק י"ד) מאי דשקיל וטרי בדברי הקב הישר בזה, ואולי גם כוונת האור זרוע כן הוא דמחמת הרוק שחוזר מהכף לתוך הקערה יש סכנה שלא לאכול בקערה שלה".

ב. מיקל.

1. שערי טהרה (פרק ה' סוף הע' ג') – "עיין ספר יפה ללב ח"ג שהביא מספר קב הישר פי"ז שכתב אפי' שאר בני הבית לא יאכלו עם אשה נידה כי שיורי הרוק שלה בא לקערה וגורם לאדם שיבוא לידי סכנה עיי"ש. והיום לא נזהרין בזה".

- ג. מראי מקומות – סוגה בשושנים (פרק ד' סוף הע' א'), שמירת הגוף והנפש (סי' רל"ט סעי' ב'), אוצר ההרחקות (פרק י"ד הע' א' ד"ה ועי').

1. דר"ת (סי' קצ"ה ס"ק י"ד) – "ועיי' בס' יפה ללב לעיל סי' קי"ו אות י' שהביא מהס' קב הישר פי"ז שכ' דחוק מאיסור נדה יש בזה גם ענין סכנה כי שיורי הרוק הבא מפיה לתוך הכף ומהכף לתוך הקערה מביא את האדם לידי סכנה וסיים הרב יפה ללב ע"ז וז"ל ויפה המנהג שנתפשט עכשיו בכמה בתים לאכול כל א' בקערה בפ"ע כמנהג הלועזים עכ"ל ופשט שהקב הישר כתב זה רק לזהירות יתירה אבל מעיקר הדין בודאי דאין בזה חשש סכנה דאל"כ לא נוכל לפרנס דברי הטור והרמ"א בסעי' ד' להלן שמתירין לשתות משיורי כוס ששתתה היא כשהפסיק אדם אחר או כשהורק מכוס זה לכוס אחר או במה שמתירין כשתתה והוא לא יודע שא"צ להגיד לו ואם נימא שיש בזה חשש סכנה איך מתירין ככל אלה והנה עיינתי גם בס' קב הישר וראיתי שכ' דאפי' שאר בני בית לא יאכלו עם אשה נדה מה"ט ומעולם לא שמענו שבעה"ב שאוכל בשלחן א' עם ב"ב יש ביניהם בנות נשואות ובתולות שיש להם אורח כנשים ומעולם לא שמענו שיזהר מי בזה דלפי דבריו משמע דאפי' נשים טהורות נזהרים בזה שלא יאכלו עם נשים נדות ובפרט בבתולות שהגיעו לפרקן דלעולם נדות הם דכל זמן שלא טבלו שורר עליהם טומאת נדה ולא שמענו משום אדם לזהר שהאב והאם ואחותיהם וגיסותיהם טהורות יזהרו שלא יאכלו עמהם בקערה אחת איברא כי מהראי' שהביא ממכשפות שאין עושין פעולתם בכשפיהם אלא דוקא בימי נדתה נראה מדבריו דזה הוא בימי זיבת דמיה דייקא וצ"ע כי לא ראיתי בשום ספר שיבאר ענין זה בפרטות".
2. לענין הלכות הרחקות - עי' יו"ד סי' קצ"ה סעי' ג', לשיטות ומראי מקומות.

ז] צפרניה ושערה שחתכה בשעת טבילה.
א. סכנה: צפרניים - עי' לעיל.

ח] טבילה כשאין בעלה בעיר.
א. עי' יו"ד סי' קצ"ו סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

ט] חייב עונה בליל הטבילה.
א. עי' יו"ד סי' קצ"ו סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

י] אחר טבילה, לא יפגע תחילה דבר טמא.
א. עי' יו"ד סי' קצ"ח סעי' מ"ח, לשיטות ומראי מקומות.

יא] מי שפגע באשה שיוצאת מן הטבילה.
א. עי' יו"ד סי' קצ"ח סעי' מ"ח, לשיטות ומראי מקומות.

יב] ליל ניט"ל: טבילה ותשמיש.
א. עי' יו"ד סי' קמ"ח, לשיטות ומראי מקומות.

טמטום הלב

יו"ד סימן פ"א

- [א] מינקת. א. ביטול ברוב. ב. הלך אחר הרוב, חזקה. ג. ביטול בששים. ד. בת פרעה. ה. קרבן פסול. ו. בשר בחלב. ז. מה הטעם למידת חסידות. ח. לא תאכל המינקת דברים האסורים. ט. טמטום הלב בחלב נכרית שנתגיירה. י. לממעט התינוק בהנקה. יא. הקדמה. יב. מקור. יג. טמטום: השרץ או העבירה. יד. כל עבירה מטמטמת. יה. איסור דרבנן. יו. ספק איסור. יז. תשובה. יח. ציורים: שאין עכשיו איסור להגברא. יט. פיקוח נפש. כ. אונס גמור. כא. מתעסק. כב. מי שסומך על השגחה. כג. טעות של הסנהדרין. כד. שוגג דרבנן. כה. עד אחד. כו. הכנסת שוטה למוסד של גויים. כז. ציורים: באופן שאין עכשיו איסור. כח. מינקת. כט. דור המלקטים - משנת יהושע (מעוברת ויולדת שער ד', חילו), תורת המינקת (כהן).
- [ב] הקדמה. א. מקור. ב. טמטום: השרץ או העבירה. ג. כל עבירה מטמטמת. ד. איסור דרבנן. ה. ספק איסור. ו. תשובה. ז. ציורים: שאין עכשיו איסור להגברא. ח. פיקוח נפש. ט. אונס גמור. י. מתעסק. יא. מי שסומך על השגחה. יב. טעות של הסנהדרין. יג. שוגג דרבנן. יד. עד אחד. יה. הכנסת שוטה למוסד של גויים. יז. ציורים: באופן שאין עכשיו איסור. יח. מינקת. יט. דור המלקטים - משנת יהושע (מעוברת ויולדת שער ד', חילו), תורת המינקת (כהן).
- [ג] ציורים: שאין עכשיו איסור להגברא. א. פיקוח נפש. ב. אונס גמור. ג. מתעסק. ד. מי שסומך על השגחה. ה. טעות של הסנהדרין. ו. שוגג דרבנן. ז. עד אחד. ח. הכנסת שוטה למוסד של גויים. ט. ציורים: באופן שאין עכשיו איסור. י. מינקת. יא. דור המלקטים - משנת יהושע (מעוברת ויולדת שער ד', חילו), תורת המינקת (כהן).
- [ד] ציורים: באופן שאין עכשיו איסור. א. פיקוח נפש. ב. אונס גמור. ג. מתעסק. ד. מי שסומך על השגחה. ה. טעות של הסנהדרין. ו. שוגג דרבנן. ז. עד אחד. ח. הכנסת שוטה למוסד של גויים. ט. ציורים: באופן שאין עכשיו איסור. י. מינקת. יא. דור המלקטים - משנת יהושע (מעוברת ויולדת שער ד', חילו), תורת המינקת (כהן).
- [ה] ציורים: איסור התלוי בזמן. א. האם תלוי בכלל 'דאין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים במידי דאכילה'. ב. חמץ בפסח. ג. אכילה ביום הכיפורים. ד. מצה ערב פסח. ה. אכילה חוץ לסוכה. ו. אכילת מוקצה בשבת. ז. ביצה שנולדה ביום טוב. ח. ציורים: דברים שאסור רק לאיש מסויים. ט. שלא כדרך אכילתו. י. תרופה בלתי כשרה. יא. משחת שיניים, מי שטיפת פה. יב. לקבל תרומת דם (blood transfusion). יג. השתלת איברים (organ transplant). יד. שאר ציורים. יה. שקצים ורמשים. יז. נגיעה באוכלים לפני נט"י. יח. בהמה שאכלה דברים טמאים. יט. שבת. יא. להקיא. יב. להחמיר בדברים המותרים.
- [ו] ציורים: דברים שאסור רק לאיש מסויים. א. חלב תוך שש שעות של בשר. ב. נדר. ג. זר בתרומה. ד. שבת לפני קידוש. ה. לפני הבדלה. ו. גזילה. ז. ציורים: דבר שהיה היתר ועכשיו אסור. ח. מאכל ע"ז. ט. נבילות. י. טריפות. יא. ערלה. יב. להחמיר בדברים המותרים.
- [ז] ציורים: דבר שהיה היתר ועכשיו אסור. א. מאכל ע"ז. ב. נבילות. ג. טריפות. ד. ערלה. ה. להחמיר בדברים המותרים.
- [ח] ציורים: מאכל שיכול לבא לידי היתר. א. טבל. ב. דמאי. ג. כששותים חלב אִם באופן האסור. ד. ציורים: דברים שאין עבירה להגברא. א. לפני מתן תורה. ב. עכו"ם במאכלי נבילה. ג. גר שנתגייר. ד. תינוק. ה. ציורים: שלא כדרך אכילה. א. שלא כדרך אכילתו. ב. תרופה בלתי כשרה. ג. משחת שיניים, מי שטיפת פה. ד. לקבל תרומת דם (blood transfusion). ה. השתלת איברים (organ transplant). ו. שאר ציורים. א. שקצים ורמשים. ב. נגיעה באוכלים לפני נט"י. ג. בהמה שאכלה דברים טמאים. ד. שבת. ה. להקיא. ו. להחמיר בדברים המותרים.
- [ט] ציורים: דברים שאין עבירה להגברא. א. לפני מתן תורה. ב. עכו"ם במאכלי נבילה. ג. גר שנתגייר. ד. תינוק. ה. ציורים: שלא כדרך אכילה. א. שלא כדרך אכילתו. ב. תרופה בלתי כשרה. ג. משחת שיניים, מי שטיפת פה. ד. לקבל תרומת דם (blood transfusion). ה. השתלת איברים (organ transplant). ו. שאר ציורים. א. שקצים ורמשים. ב. נגיעה באוכלים לפני נט"י. ג. בהמה שאכלה דברים טמאים. ד. שבת. ה. להקיא. ו. להחמיר בדברים המותרים.
- [י] ציורים: שלא כדרך אכילה. א. שלא כדרך אכילתו. ב. תרופה בלתי כשרה. ג. משחת שיניים, מי שטיפת פה. ד. לקבל תרומת דם (blood transfusion). ה. השתלת איברים (organ transplant). ו. שאר ציורים. א. שקצים ורמשים. ב. נגיעה באוכלים לפני נט"י. ג. בהמה שאכלה דברים טמאים. ד. שבת. ה. להקיא. ו. להחמיר בדברים המותרים.
- [יא] שאר ציורים. א. שקצים ורמשים. ב. נגיעה באוכלים לפני נט"י. ג. בהמה שאכלה דברים טמאים. ד. שבת. ה. להקיא. ו. להחמיר בדברים המותרים.
- [יב] להחמיר בדברים המותרים.

[א] מינקת.

דור המלקטים - משנת יהושע (מעוברת ויולדת שער ד', חילו), תורת המינקת (כהן).

א. בת פרעה.

1. שמות (פרק ב' פסוק ז') – "ותאמר אחותו אל בת פרעה האלף וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות."
2. סוטה (דף יב; ה"ד ברש"י שמות פרק ב' פסוק ז') – "ותאמר אחותו אל בת פרעה האלף וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות. ומאי שנא מעבריות. מלמד, שהחזירוהו למשה על כל המצריות כולן ולא ינק, אמר: פה שעתיד לדבר עם השכינה יינק דבר טמא. והיינו דכתיב: (ישעיהו פרק כ"ח) את מי יורה דעה וגו', למי יורה דעה ולמי יבין שמועה. לגמולי מחלב ולעתיקי משדים."
- א) מהר"ץ חיות (סוטה דף יב): – "פה שעתיד לדבר עם השכינה יינק דבר טמא. נ"ב לאו דוקא במשה לבד שעתיד לדבר עם השכינה אמרו שאינו נאות שיינק מן דבר טמא רק הדין מבואר ביו"ד סי' פ"א סעיף ז' דלא יניקו תינוק מן העובדת כוכבים דחלב עובדת כוכבים מטמטם את הלב ומוליד לו טבע רע. רק כיון דכאן היה קודם מתן תורה ולא היה אסור אז אכילת דברים טמאים. ומפ"ז הצריכו חז"ל להך משום דעתיד לדבר עם השכינה."
- ב) אמת ליעקב (שמות פרק ב' פסוק ז') – "וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות. פירש"י וז"ל: שהחזירוהו על מצריות הרבה לינק ולא ינק לפי שהיה עתיד לדבר עם השכינה עכ"ל ... והנה דברי רש"י אלו הובאו להלכה ברמ"א יו"ד [סי' פ"א ס"ז], וז"ל: חלב מצרית כחלב ישראלית ומ"מ לא יניקו תינוק מן המיצרית אם אפשר בישראלית דחלב עובדת כוכבים מטמטם הלב ומוליד לו טבע רע עכ"ל. ועיי"ש בביאור הגר"א בשם הרשב"א שמקור הדבר הוא ממש רבינו ... ולכאורה תמוה, איך אפשר ללמוד מכאן הלכה למעשה, הא כאן מפורש הטעם שלא ינק משום שעתיד לדבר עם השכינה, וא"כ מנא לן שכן הדין אצל כל א' ואחד, וכי כל אחד עתיד לדבר עם השכינה. ומבואר מזה לימוד גדול בענין החינוך שצריך האב ליתן לבניו, והיינו שלכל ילד קטן יש סיכוי לדבר עם השכינה, ולכן צריך להיות כל ענין בחינוכו במדרגה כזו של 'עתיד לדבר עם השכינה', וזהו מה שצריכים לזכור כשבאים לבחור חינוך בשביל הילדים - בקדושה ובטהרה."
- ג) הגר"מ"מ שך זצ"ל (מחשבת מוסר ח"א שיחה ע"ה, פר' ראה עמ' תקמ"ד) – "הנה כאשר בת פרעה משתה את משה רבינו מן היאור כתיב (שמות ב ז) 'האלף וקראתי לך אשה מינקת מן העברית ותינק לך את הילד', ומביא רש"י שם, שהחזירוהו על מצריות הרבה לינק ולא ינק, לפי שהיה עתיד לדבר עם השכינה. ע"כ. בנים יקרים. האם אנו איננו מדברים יום יום עם הקב"ה. כשאנו אומרים ברוך אתה הרי אנו מדברים אליו. הרי זה אושר שאנו יכולים לדבר עמו בכל רגע. כמו שאמרו בגמרא (ברכות כא.) הלואי ויתפלל אדם כל היום. אנו מדברים עם השכינה בכל יום עשרות פעמים ויותר."

ב. מינקת כותית - משנה (ע"ז דף כו.), "עובדת כוכבי מניקה בנה של ישראל ברשותה".

1. יש איסור דאורייתא, ולא התירו אלא לתינוק מסוכן לבד.

(א) עי' ר"ח (הו"ד ברשב"א ועוד ראשונים) - "ר"ח ז"ל שכתב מהאי מתני' שמעינן דחלב נכרית כחלב בהמה טמאה ולא התירוהו אלא לתינוק מסוכן לבד".

(ב) עי' חזקוני (שמות פרק ב' פסוק ז') - "מן העברית. כי מצרית לא תניק את בן ישראל".

(ג) יש"ש (יבמות פרק י"ד סי' ט').

2. יש איסור דרבנן.

(א) ריטב"א (יבמות דף קיד. ד"ה יונק) - "שאין בחלב נכרית איסור אלא מדת חסידות מדבריהם ... הרחיקוהו חכמים ואסרו אותו".

ע"ז דף כו. ד"ה נכרית, "חכמים אסרוהו כל היכא דאפשר בשום מקום בחלב בת ישראל".

3. לכתחילה מותר, רק יש מידות חסידות שלא להניקו [עי' כתובות דף ס.].

(א) עי' רשב"א (יבמות דף קיד. ד"ה הא) - "מן הנכרית יונק לכתחלה ואפילו בזמן שיש חלב של ישראלית אלא שהוא מדת חסידות ומדת זריזות שלא להניקו".

(ב) הו"ד בר"ן (ע"ז דף ז., לשונו מובא לקמן).

(ג) תוס' הרא"ש (יבמות דף קיד. ד"ה יונק).

(ד) מאירי (יבמות דף קיד. ד"ה כבר) - "שכל שאיפשר בישראלית אינה מדת חסידות".

(ה) פוסקים - רמ"א (סעי' ז', "חלב כותית כחלב ישראל, ומ"מ לא יניקו תינוק מן הכותית, אם אפשר בישראלית, דחלב כותית מטמטם הלב"), בנה"ג (הג' ב"י אות נ"ז), פר"ח (ס"ק כ"ד, "בקטן אוקמוה אדינא דאורייתא ושרי ור"ח ... והרשב"א ואחרים מקילין בדבר ... ודבריהם נראין וכן עמא דבר להקל במינקת נכרית"), קיצור שו"ע (סי' קס"ה סעי' ח', "מדינא מותר לתינוק ישראל לינק מאינה יהודית, מכל מקום אם אפשר על ידי ישראלית, לא יניחוהו לינק מאינה יהודית, משום דמטמטם את הלב ומוליד מזג רע"), ערה"ש (סעי' ל"ד), בן איש חי (שנה ב' פר' אמור אות י"ד, "חלב נכרית אף על פי דמן הדין דינו בחלב ישראלית, עם כל זה אם צריך לתינוק מינקת ישתדלו מאד שלא להניקו מן הנכרית, מפני דחלב נכרית מטמטם הלב ביראת שמים, ומוליד לו טבע רע ואכזריות"), ילקוט יוסף (סעי' ל"ו), פוסקים.

(ו) אם הוא במקום שמותר להניקו מן העכו"ם, ישמור אותה שלא תאכל נבילות וטריפות - בית דוד (יו"ד סי' כ"א), דרכ"ת (סי' פ"א ס"ק פ"ח), תורה תמימה (ויקרא פרק י"א אות קצ"ו), ילקוט יוסף (סעי' ל"ו), "ותאכל רק דברים המותרים לישראל כל משך הזמן שהיא מניקה".

4. לגדול: חלב כותית.

(א) מחמיר - פר"ח (ס"ק כ"ד, "מדרבנן גזרו על חלב נכרי" ... והא דתנן בר"פ אין מעמידין נכרת מניקה בנה של ישראל ברשותה ... י"ל דלא גזרו אלא בגדול אבל בקטן אוקמוה אדינא דאורייתא ושרי ור"ח ... והרשב"א ואחרים מקילין בדבר ... ודבריהם נראין וכן עמא דבר להקל במינקת נכרית אבל חלב נכרית לגדול אף אם פי' בכלי ליכא מאן דשרי ובודאי אסיר"), מעם לועז (ויקרא, שמיני עמ' קכ"ו), בית לחם יהודה (ס"ק י"ח), לחם הפנים (ס"ק כ"ז), גליון מהרש"א (ברמ"א סעי' ז', "ולגדולה אסורה אף בפירש לתוך כלי, באה"ט").

(ב) אין חילוק בין כותית לישראל - מאירי (יבמות דף קיד. ד"ה כבר, "ויראה שדבר זה אין בו הפרש בין חלב נכרית המגודלת בעבודת האלילים לחלב ישראלית אלא מה שהותר בזו הותר בזו ומה שנאסר בזו נאסר בזו שכל שבאיסור חלב מהלכי שמים ודמו ובשרו הכל שוה").

(ג) מראי מקומות - דרכ"ת (ס"ק ע"ה).

5. מראי מקומות - שד"ח (אסיפת דינים מערכת ה' כלל מ"ב ד"ה אך), דברי יציב (יו"ד סי' כ"א), משנה הלכות (ח"ט סי' קנ"ה), על פי התורה (פר' שמות פרק א' סעי' כ"ו - סעי' ל"ח).

ג. מה הטעם למידת חסידות.

1. התינוק טועם בחלבה כל מה שתאכל.

(א) רש"י (סוטה דף יב: ד"ה דבר) - "דבר טמא. זו שאכילתה דברים טמאים והתינוק טועם בחלבה כל מה שתאכל כדאמרי' ביומא (דף עה:) גבי לשד השמן".

(ב) ריטב"א (יבמות דף קיד. ד"ה יונק) - "במדרש גבי האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות שאין בחלב נכרית איסור אלא מדת חסידות מדבריהם, והטעם מפני שהחלב שלהם מאכילת נבלות שקצים ורמשים ומגדל אכזריות ביונק וטבע רע ולפיכך הרחיקוהו חכמים ואסרו אותו".

ריטב"א (ע"ז דף כו. ד"ה נכרית) - "והנכון דחלב נכרית מותר מן התורה מדשרא רחמנא חלב מהלכי שמים דמאי שנא, ומיהו חכמים אסרוהו כל היכא דאפשר בשום מקום בחלב בת ישראל מפני שהן אוכלין שקצין ורמשין וחלב שלהן מוליד אכזריות ומדות רעות, ולגזם האיסור הקישוהו לבהמה טמאה, וכן מוכיח בשמות רבה דאמרינן האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות וכי אסור היה לו למשה לינק מן הנכריות והלא שנינו נכרית לא תניק את ישראל כו' הא שלא במקום סכנה מותר, אלא לפי שהחזירוהו על כל המצרות ולא רצה לינק אמר הקב"ה פה שעתיד לדבר עמי יינק חלב נכרית הדא הוא דכתיב את מי יורה דעה וגו' ע"כ".

(ג) תוס' הרא"ש (יבמות דף קיד. ד"ה יונק) - "שאוכלת דברים טמאים".

(ד) או"ז (שבת סי' מ"ח) - "וצריכה אשה מעוברת להזהר שלא תאכל שום דבר איסור שמחמת כן הוי הולד רשע כהוא דפ' אין דורשין ירושלמי דא"ר כהן אמו של אחר כשהיתה מעוברת בו היתה עוברת לפני ע"ז והריחה מאותו המין ונתנו לה ואכלה והיתה

אותו המין מפעפע בגופה כאירסה של חכינה. וצריך להזהיר את המניקות כדי שלא יאכילו התנוקות דבר איסור כדי שיהיו יהודים טובים".

(ה) הגהות אשרי (ע"ז פרק ב' סי' י') – "להזהיר את המניקות **שלא יאכלו** נבילות וחזיר וכ"ש שאין להאכילן דברים טמאים וראיה מאחר שאמו אכלה ממין עבודת כוכבים וזה גרם לו לעת זקנתו שיצא לתרבות רעה. מא"ז ע"כ".

(ו) הו"ד בים של שלמה (יבמות פרק י"ד סוף סי' ז').

(ז) מהרצ"ח (סוטה דף יב:) – "ולשון מטמטם את הלב הנזכר ברמ"א היינו ג"כ משום דאוכלת דברים טמאים והתינוק טועם אותם כמ"ש רש"י כאן".

2. מה שבא מגוף העכו"ם, זהו הקפידא.

(א) רשב"א (יבמות דף קיד. ד"ה הא) – "מפני שטבען של ישראל נח יותר משום דרגילי במצות והם רחמנים וביישנים בטבע אף חלבן מגדל טבע כיוצא בהן וזה שאמרו במשה שלא רצה לינק מחלב הנכרית כמו שהוא באגדה, ולזה אמרו כאן יונק מן הנכרית ומן הבהמה טמאה ולא שיהא זה כזה אלא מן הנכרית יונק לכתחלה ואפילו בזמן שיש חלב של ישראלית אלא שהוא מדת חסידות ומדת זריזות שלא להניקו מפני סיבותיו כמו שאמרנו..."

(ב) הו"ד בר"ן (ע"ז דף ז.) – "אבל הרשב"א ז"ל כתב דמדינא חלב הכותית מותר דכיון דאסיקנא בפרק אע"פ (דף ס א) דחלב מהלכי שתים מותר מנא תיתי שיהא יותר אסור חלב כותית מחלב של ישראלית אלא לפי שממדת חסידות הוא שלא להניק מחלב כותית שלפי שטבען של ישראל רחמנים וביישנים אף חלבן מגדל טבע כיוצא בהן משום הכי עריבו לה כותית בהדי בהמה טמאה אבל לא שיהא דינן שוה שבהמה טמאה אסור מן הדין וכותית אינו אלא ממדת חסידות וה"נ מוכח במדרש ואלה שמות רבה דאמרינן וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות וכי אסור היה לו למשה לינק מחלב מצרית לא כן תנינא אבל כותית מניקה בנה של ישראל ברשותה אלא למה אמרה כן לפי שהחזירתו למשה על כל המצריות להניק אותו ופסל את כולן ולמה פסלן אמר הקב"ה פה שעתיד לדבר עמי יינק מן מצרית והיינו דכתיב את מי יורה דעה וגו'".

3. ב' טעמים.

(א) רמ"א (סעי' ז', דר"מ ס"ק ט') – "חלב כותית כחלב ישראל, ומ"מ לא יניקו תינוק מן הכותית, אם אפשר בישראלית, דחלב כותית מטמטם הלב. **וכן לא תאכל המינקת**, אפי' ישראלית, דברים האסורים. וכן התינוק בעצמו, כי כל זה מזיק לו בזקנותו".

(1) 'מ"מ לא יניקו תינוק מן הכותית, אם אפשר בישראלית, דחלב כותית מטמטם הלב', מקור הרשב"א – ציונים ברמ"א (שם, וכן דרכי משה ס"ק ט'), גר"א (ס"ק ל"א).

(2) 'לא תאכל המינקת, אפי' ישראלית, דברים האסורים', מקור רש"י [לפי הט"ז, וש"ך, ועוד] – מהרצ"ח (סוטה דף יב:).

(ב) ברכי יוסף (שיו"ר ברכה ס"ק ד') – "הרשב"א בחידושו סוף פרק חרש, והביאו הר"ן פרק אין מעמידין (ז ב) כתב דישאל הם ביישנים ורחמנים, וכשיונק מן הנכרית מוליד לו אכזריות ועזות כמותן. אך הריטב"א בחידושו ס"פ חרש ופרק אין מעמידין, כתב דחלבן מאכילת שקצים וכיוצא, ומוליד טבע רע ואכזריות".

(ג) זבחי צדק (ס"ק נ"א).

(ד) כה"ח (ס"ק ס"ה) – "ברכ"י".

4. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ז הע' ג'), מגיה בריטבא (יבמות דף קיד. הע' צ"ח).

(א) מאירי (יבמות דף קיד. ד"ה כבר) – "וידוע מדרכ הטבע שכל מזון המגדל עושה רושם במדות המגודל ממנו מדת חסידות להניק כמה שאפשר בחלב ישראלית שטבעה נח ורחמן וביישן וצנוע ומגדלת כפי טבעה".

5. נ"מ: כשהגוייה אוכלת מאכלים כשרים בלבד.

(א) חלבה לא מטמטם.

(1) יפה תואר (שמו"ר א' כ"ט, י"ד טור א' ד"ה יינק), הו"ד בשואל ומשיב (תליתאה ח"א סי' נ'), הו"ד בפרדס יוסף (פר' שמות פרק ב' אות ל"ד).

(2) קיצור שו"ע (לחם הפנים סי' קי"ז) – "כי האיסור אינו רק מחמת המאכלים, וכשתהיינה בבית ישראל תאכלנה דברים המותרים".

(3) נצי"ב (מרומי שדה ע"ז דף כו. ד"ה במשנה, הרחב דבר דברים פרק ו' פסוק י') – "משום שהכנענית אוכלת דברים טמאים ה"ז מטמטם לב התינוק. והיינו דתנן דבת עובד כוכבים מניקה בנה ש"י כשהיא ברשותה ואכלת מידי הישראלית".

(4) מלאכה אמניך (פרק י"ד סוף הע' ל"ו) – "יוצא לדינא, דשפחה האוכלת מאכלות כשרים חלבה לא מטמטם".

עי' חשו"ק חמד (ע"ז דף כו.) – "לסיכום: אם הנכרית תאכל מאכלות כשרים בזמן ההנקה, יש אומרים שמותר לה לכתחילה להניק בן ישראל, והחלב לא יגרם טמטום לתינוק. (ויעוין מש"כ בספר מלכים אמניך עמ' פ"ד סכ"ב)".

(ב) מחמיר, מצד הרשב"א.

(1) בן איש חי (שנה ב' פר' אמור אות י"ד) – "ואף על פי שזאת הנכרית יושבת בבית ישראל ואוכלת מאכלים של היתר בלבד, שומר נפשו ירחק ממנה ולא יתן את בנו לה להניקו".

(2) ארח אפים (עמ' 114) – "ומה שכתב בקש"ע ... לשון הרשב"א המובא בר"ן ... שמשם לקח הרמ"א דברים אלו לא משמע כן ... וכן לשון הרמ"א משמע שכונתו הוא אפי' באוכלת דברים המותרים ...".

(3) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' פ"א סעי' ל"ו) – "חלב אשה נכרית דינו כחלב אשה ישראלית שמותר בשתיה. ומכל מקום אם צריכים להשיג מינקת לתינוק, ישתדלו מאד שלא לתת לו לינק מנכרית, כי חלב נכרית מטמטם את הלב ביראת שמים, ומוליד בו טבע רע ואכזריות אחר שיגדל. ואפילו אם הנכרית הזאת יושבת בבית ישראל ואוכלת רק מאכלים כשרים, מכל מקום שומר נפשו ירחק מזה גם באופן כזה. אבל אם אין מי שיניק את התינוק, מותר שנכרית תניקה, שכך הוא מעיקר הדין. ונכון שישגיחו עליה שלא תאכל אלא מאכלים כשרים שישפיעו לטובה על התינוק, ולא תאכל נבילות וטריפות וחזיר, כל משך הזמן שהיא מניקה. [איסור והיתר כרך ב' עמוד קמא]".

- (4) על פי התורה (שמות פרק א' סעי' ל').
- (ג) מראי מקומות – בית דוד (דוד, יו"ד סי' כ"א, "הרשב"א ... אבל רש"י ..."), ילקוט יוסף (הע' ל"ז).
6. **נ"מ: האם צריך שתהיה המינקת בעל מידות טובות.**
- (א) טוב להשתדל.
- (1) ע"י תוס' (ע"ז דף י: ד"ה אמר) – "אמרינן במדרש חלב מטמא חלב מטהר כשנולד רבי גזרו שלא למול ואביו ואמו מלוהו שלח קיסר והביאו לרבי ואמו לפניו והחליפתו אמו באנטוניוס והניקתו עד שהביאתו לפני קיסר ומצאוהו ערל ופטרם לשלום ואמר אותו הגמון אני ראיתי שמלו את זה אלא הקב"ה עושה להם נסים בכל עת ובטלו הגזרה ואמרי' נמי בירושלמי שלסוף למד אנטוניוס תורה ונתגייר ומל עצמו".
- (2) צדה לדרך (מאמר א' כלל ג' פרק י"ד. ע"ש לעוד עצות) – "לעולם יבחר אדם מינקת ... שתהיה בעלת מדות טובות לא כעסנית ולא רגזנית שדברים אלו מפסידין מזג החלב".
- (3) הו"ד בשד"ח (אסיפת דינים מערכת ה' כלל מ"ב ד"ה אך, דברי חכמים סי' צ"ה).
- (4) דרכ"ת (ס"ק צ') – "וע' בס' שדי חמד שם שכתב בשם הס' צדה לדרך דאף שיונק הילד ממניקה ישראלית צריך להשתדל שתהא המניקה בעלת מדות טובות לא כעסנות ולא רגזנות עיין שם".
- (5) ילקוט יוסף (הע' ל"ז ד"ה וכתב).
- (6) שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ז סעי' ד').
- (ב) מראי מקומות – יד ליוולדת (אנגלית, פרק ט' סעי' י"ח), על פי התורה (פר' שמות פרק א' סעי' ל"ז).
- (1) סגולות ישראל (מע' מ' אות ס"ב) – "**מניקת החלב של אשה צדקת הוא טוב לתינוק ליראת שמים וגם נותנת לו ממשלה בעוה"ז** (מהר"ן ז"ל), והנה באמת ראינו בטבע שהיונק הוא יורש מדות וטבע מנפש המינקת ... כמ"ש הרמ"א ביו"ד סי' פ"א".
7. מה עדיף, מינקת ישראל שאוכלת נו"ט או מינקת כותית.
- (א) מינקת ישראל.
- (1) קצות השלחן (ח"ט עמ' י' בהע') – "ואם אין לו ברירה רק למסור למינקת ישראל שאוכלת נו"ט או למינקת כותית, נראה דימסור למינקת ישראל, דאע"פ שכ' הרשב"א הנ"ל דטבע ישראל נח יותר משום דרגילי במצות וזו אינה רגילה במצות ואדרבא רגילה בנו"ט, אבל מה שהם רחמנים וביישנים שכ' הרשב"א שזה כמ"ש (יבמות ע"ט.) ג' סימנים יש באומה זו הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים ע"ש ... ישנם בכל ישראל שהם מזרע אברהם יצחק ויעקב, ואין טבעם ומזגם רע. כמו או"ה שהם טמאים בעצם עם הדומה לחמור, ונפש הבהמית שלהם היא משלש קליפות הטמאות לגמרי, ויש להסביר ההבדל בין פושעי ישראל לכותים, עפ"י ...".
- (2) על פי התורה (פר' שמות פרק א' סעי' ל"ח).
- ד. **האם עדיף חלב עכו"ם או חלב נכרית.**
1. מראי מקומות – וישמע משה (פר' ראה תשפ"ב אות ד').
- ה. **רמ"א (סעיף ז') – "חלב כותית כחלב ישראל, ומ"מ לא יניקו תינוק מן הכותית, אם אפשר בישראלית, דחלב כותית מטמטם חלב ומוליד טבע רע. וכן לא תאכל המינקת, אפי' ישראלית, דברים האסורים. וכן התינוק בעצמו, כי כל זה מזיק לו בזקנותו".**
1. פשט ברמ"א.
- (א) צ"ל אפילו כותית [שיש ט"ס ברמ"א].
- (1) בית הלל (ס"ק ד', הו"ד באורח מישור על דרכי משה ס"ק ב') – "ישמעאלים במקום ישראלים".
- (2) מקור חסד (על ספר חסידים סי' ת"פ ס"ק ו').
- (3) ת"ת (ויקרא פרק י"א אות קצ"ו, מקור ברוך ח"ג פרק כ"ז אות מ"ג) – "וכתב הרמ"א שם וז"ל, אע"פ דמדינא מותר להניק מן העובדת כוכבים, מכל מקום אם אפשר להניק מן הישראלית נכון יותר, מפני שטבען של ישראל נוח יותר, דרגילים במצות והם רחמנים וביישנים בטבע [ע' יבמות ע"ט א'] והיונקים מהם מגדלין טבע כיוצא בהם, וכן לא תאכל המינקת אפי' ישראלית דברים האסורים, עכ"ל. והלשון אפי' ישראלית אינו מבואר כלל, והרגישו בזה הש"ך והט"ז, וכתבו דהכונה אפי' היכי כשהיא חולה וצריכה לאכול דברים אסורים לא יניק אז תינוק ממנה, ואין זה מבואר כלל בדברי הרמ"א שסתם דבריו, ולא יתכן שיהא עיקר כזה חסר. אבל האמת הוא דקצת ט"ס יש בדברי הרמ"א, כי במקום ששם העתיק הרמ"א את דבריו, והוא מהג"א פ"ב דע"ז סי' ו', מבואר מפורש שצ"ל אפי' כותית. ור"ל דבמקום שהתינוק יונק מן הכותית יזהרו שלא תאכל אז דברים טמאים, וכ"מ בתו"ח כלל ס"ה, ולפי"ז הענין והלשון מבואר ומבורר מאד".
- (4) אור יצחק (ח"א יו"ד סי' ג').
- (ב) **אפי' ישראלית, במקום היתר.**
- (1) ט"ז (ס"ק י"ב) – "דזוה מיירי אפי' אם יש לפעמים היתר לאשה לאכול דבר איסור מפני פיקוח הנפש מ"מ לא תניק את התינוק".
- (2) ש"ב (ס"ק כ"ה) – "אם היא חולה בענין שצריך להאכילה דברים האסורי' לא יתן האב לתינוק לינק ממנה אלא ישכור לו מינקת אחרת ישראלית".
- (3) אורח מישור (על דרכי משה ס"ק ב').
- (4) כנה"ג (הג' ב"י אות נ"ז).
- (5) פר"ח (ס"ק כ"ה) – "פ"י שאף אם הותר לה לאכול מחמת איזה חולי שהיה בו סכנה דבר' האסורי' אעפ"כ לא יינק התינוק ממנה אלא ישכירו לו מינקת אחרת ישראלית".
- (6) לחם הפנים (ס"ק כ"ח).

- (7) בית לחם יהודה (ס"ק י"ט).
- (8) כרתי (ס"ק ט"ו) – "וכן לא תאכל. פירוש אם היא מחמת חולשא, וצריכה לאכול מותר לה, מ"מ לא תניק לבן בימים ההם (ט"ז ס"ק י"ב, ש"ך פרי חדש ס"ק כ"ה)".
- (9) מנחת יעקב (כלל ס"ה ס"ק כ') – "אם האשה יש לה חולה בעניין שהי' מותרת לאכול דברים טמאים לא יתן להניק את בנה רק ישכיר לו מינקת אחרת מישראלית".
- (10) פמ"ג (מש"ז ס"ק י"ב, שפ"ד ס"ק כ"ה) – "אף שהמינקת מותרת משום רפואה לא תניק באותן הימים דמטמטום הלב".
- (11) חגורת שמואל (ס"ק ל"א).
- (12) מעם לועז (ויקרא, שמיני עמ' קכ"ו).
- (13) ח"א (כלל ס"ו סעי' י"ד) – "מינקת ישראל שצריכה לאכול מאכלי איסור לרפואה, לא יניחנה להניק, אלא ישכור אחרת".
- (14) קיצור שו"ע (סי' קס"ה סעי' ח') – "מינקת ישראלית שצריכה לאכול מאכלי איסור לרפואה, אם אפשר לא תניק בימים ההם את התינוק".
- (15) זבחי צדק (ס"ק נ"ב).
- (16) ערה"ש (סעי' ל"ד) – "וכן מינקת ישראלית לא תאכל דברים האסורים אפילו כשמותרת כגון שיש סכנה אם לא תאכל מ"מ יפרישו את התינוק ממנה לזמן שתאכל דברים האסורים".
- (17) כה"ח (ס"ק ס"ו).
- (18) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' פ"א סעי' ל"ח).
- ג) מראי מקומות – מנחת יעקב (כלל ס"ה ס"ק כ'), אורח מישור (על דרכי משה ס"ק ב').
2. מראי מקומות – אורח מישור (על דרכי משה ס"ק ב').

1. טמטום הלב בחלב נכרית שנתגיירה.

1. מראי מקומות – הגר"י טאפלין שליט"א (המאור חתס"ג עמ' נ"ה).

ז. לממעט התינוק בהנקה.

1. טעות הוא בידם, [ואף איסור יש לגמול קודם כ"ד חדש אם לא מחמת עיבור או עיכוב אחר].
- א) אדני פז (סי' י"ז) – "באמרו כל דממעט התינוק בהנקה יותר מוכשר לקבל טהרה בלימוד התורה כי החלב מטמטום הלב והשכל כאשר שגורה בפי כל הנשים ... לא מצאתי ולא ראיתי דבר זה בשום פוסק ראשון ואחרון ובוודאי דבר זה יצא מנשים אשר דעתם קלות ואין בהם תורה וסברה דאל"כ לא הוה משתמיט שום פוסק מלכתוב זה ... ולדעתי אפילו איסורא יש לגמול קודם זמן כ"ד חדש אם אין מוכרח לזה מחמת עיבור או שאר עיכוב כדי לתת כח לתינוק".
- ב) פת"ת (ס"ק ט"ז) – "ע"י בשו"ת אדני פז סי' י"ז שכתב דמה שאומרים דכל כמה דממעט התינוק בהנקה יותר מוכשר לתורה טעות הוא בידם ומביא ראיה מהגמרא וסיים דאף איסור יש לגמול קודם כ"ד חדש אם לא מחמת עיבור או עיכוב אחר ע"ש".
- ג) זבחי צדק (ס"ק נ') – "פת"ת ...".
- ד) יפה ללב (ח"א או"ח סי' ר"מ אות כ"א ד"ה גם, ד"ה ואם) – "הרב פלא יועץ ... ואשתומם על המראה דלא חזינא ... להרב אדני פז ... ואם האם יכולה להניק את בנה לא תתנהו למנקה זולתה כי חלב האם יותר נאות לנער מחלב זולתה ולזה דקדקה מרים הנביאה שתינק יוכבד את משה בנה כמ"ש הרב מהרי"א בשמואל א' סימן א' דמ"ט ע"ג ע"פ וחנה לא עלתה כי אמרה לאישה עד יגמל הנער וגו' והטעם פשוט כי אשה מרחם כן בטנה ונותנת בעין יפה לא כן זולתה דאינה מרחמת כ"כ".
- ה) בן איש חי (שנה ב' פר' אמור אות י"ג) – "מה שאומרים העולם, כל מה שימעטו לולד ביניקה, יהיה הולד יותר מוכשר לתורה, ועל כן גומלים אותו אחר שנה או פחות מזה, טעות הוא בידם ואיסורא איכא לגמול אותו קודם עשרים וארבעה חודש, אם לא מחמת עיבור שנתעברה אמו או סיבה אחרת הכרחית, וכנזכר בפתחי תשובה בשם אדני פז, יעוין שם. וגם על פי הסוד שגילה רבינו האר"י ז"ל, יש לתינוק לינק עשרים וארבעה חודש, ומפורש הטעם בעץ חיים שער רפ"ח פרק ז', יעוין שם. על בן ודאי לא יפה עושים לדחוק את השעה להקדים קודם עשרים וארבעה חודש, וכבד נאמר אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ. וה' יתברך ברחמי הרבים יכפר בעדינו וישיב לנו את נדחינו, יראו עינינו וישמח לבינו בעגלא ובזמן קריב, אמן כן יהי רצון".
- ו) שד"ח (אסיפת דינים מערכת ה' כלל מ"ב, דברי חכמים סי' צ"ה) – "אדני פז ... פלא יועץ ... אומר אני ההדיוט דאין לשמוע להם".
- ז) כה"ח (ס"ק נ"ג) – "אדני פז".
- ח) ילקוט יוסף (הע' ל"ה).
2. מראי מקומות – נטיע גבריאל (נדה פרק קי"א סעי' כ"א, הע' ל"ד).
- א) צדה לדרך (מאמר א' כלל ג' פרק י"ד) – "המזון שהכין הש"י לנער היולד הוא החלב והרוצה לשמרו מן התחלואים לא יהיה מזונו עד שנתים אלא החלב והוא מזון טבעי".
- ב) פלא יועץ (ערך יונקי שדים) – "והזהירו בספרים שלא תינק זמן הרבה את הבנים, שגורם להם טפשים".
- ג) דברי מלכיאל (ח"ב סי' ל"ח אות י"א) – "ולזה באמת מרגלא בפי כל שחלב אשה מטמטום הלב והיינו מפני שבא מדם נדה לר"מ והוא מזוהם ביותר. ולהלכה כבר השיג באדני פז ע"ז אבל בכ"ז מקום יש לו. ועוד נראה דאף לרבנן דס"ל איבריה מתפרקין ובא משאר איברים כמש"ל מ"מ כל זמן שאיבריה מפורקין אם מינקת את בנה אזי מדם הנדה שהיה ראוי להיות נעשה עתה חלב. ולזה הוא מזוהם ומטמטום הלב ודלא כבעל אדני פז סי' י"ז. וראייתו שם מנדה ט' אינה כלום ע"ש ועכ"פ מנהג ישראל תורה היא".

ח. תינוק אחר כ"ד חודש שלא ינק במשך ג' ימים משדי אימו, אבל שתה חלבה באותם ימים מבקבוק.

1. מיקל, יכול להמשיך לינוק.
(א) הגר"ח"ק זצ"ל (לבנימין אמר סוף עמ' ס"ב) – "מה הדין בתינוק אחר כד' חודש שלא ינק במשך ג' ימים משדי אימו, אבל שתה חלבה באותם ימים מבקבוק [כגון ע"י שאיבה], האם אח"כ יכול להמשיך לינוק או שהיניקה כבר נחשב לו כיונק משקץ. תשובה: יכול".
2. מחמיר.
(א) משנת יוסף (לבנימין אמר עמ' ס"ב הע' א') – "לענ"ד פשוט שבאופן הנ"ל אסור להחזיר את התינוק לאמו וכדברייכם, שלא חלב האשה אסור אלא פעולת היניקה, ולא משום פריצותא אלא הוא איסור דרבנן (כבגמ' כתובות ס"י) וכמו שהבסיר הרא"ש ...".

ב] הקדמה: טמטום הלב.

א. מקור.

1. ויקרא (פרק י"א פסוק מ"ג) – "אל תִּשְׁקְצוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם בְּכָל הַשָּׂרֵץ הַשֹּׁרֵץ וְלֹא תִטְמְאוּ בָהֶם וְנִטְמַתֶּם בָּם".
2. יומא (דף לט.) – "תנא דבי רבי ישמעאל: עבירה מטמטמת לבו של אדם, שנאמר (ויקרא פרק י"א) ולא תטמאו בהם ונטמתם בהם אל תקרי ונטמאתם אלא ונטמטם".
3. יומא (דף לט.) – "תנו רבנן: ולא תטמאו בהם ונטמתם בהם. אדם מטמא עצמו מעט, מטמאין אותו הרבה. מלמטה, מטמאין אותו מלמעלה. בעולם הזה, מטמאין אותו לעולם הבא. תנו רבנן: (ויקרא פרק י"א) והתקדשתם והייתם קדשים. אדם מקדש עצמו מעט, מקדשין אותו הרבה. מלמטה, מקדשין אותו מלמעלה. בעולם הזה, מקדשין אותו לעולם הבא".
- (א) פשט – רש"י (שם), מהר"ל (תפר"י פרק ח'), ח"ת (שמירת הלשון ח"ב פרק ב').

ב. טמטום: השרץ או העבירה.

1. העבירה מטמטם.

(א) מהר"ל (תפארת ישראל פרק ח') – "שחשבו קצת בני אדם כי התורה אסרה מאכלות האסורות מפני שהם מולידים מזג רע וכן נתנו טעם בדם ובחלב שכלם הם מולידים מזג רע וכל הדברים האלו אין בהם ממש לענין אסור שלהם: ובפרק אמר להם הממונה (יומא ל"ט ע"א) ונטמתם בהם תנא רבי ישמעאל עבירה מטמטם לבו של אדם שנאמר אל תטמאו בהם ונטמתם בהם אל תקרא ונטמתם אלא ונטמתם בהם, הרי כי לא אמרו רק עבירה מטמטם לבו של אדם, ואמר כי הטמטום הזה מצד עבירה כי מפני שעבר המצות אשר ראוי לאדם מצד אשר נפשו נפש אלהית כמו שאמרנו, ולכך העבירה מטמטם לבו של אדם אבל אין זה מצד הטבע של השרצים ... כל מי שנותן במצות טעם על פי הטבע, לומר כי לכך אסרה תורה חזיר (ויקרא י"א, ז - ח), מפני שהוא מוליד בגוף מזג רע, וכן הוא בודאי האמת. וכן נתנו טעם באיסור חלב, שהוא מוליד מזג רע, וכן בדם. ומכל שכן בשקצים ובעופות הטמאות, בכולם נתנו טעם על פי הטבע. וכאילו היתה התורה ספר מספרי הרפואות או ספר הטבע, חס ושלום לומר כך. ואם היה הדבר כמו שאמרו הם, הרי אמרו בפרקא קמא דחולין (יז א), 'ובתים מלאים כל טוב' (דברים ו, יא), אמר רבי ירמיה אמר רב, כתלי דחזירי התיר לבם. ואם שורש האסור בשביל מזג רע, האסור להיכן הלך. וכן חלב, אם מזגו רע, אם כן בן פקוע למה חלבו מותר, כדאייתא בפרק בהמה מקשה (חולין עד א), מה טעם בזה. וכן אם אסר השחיטה שלא נתאכזר, למה התירה התורה בן פקוע בלא שחיטה (שם). לכך אין ראוי לומר כך".

(1) הראיה מפ"ק דחולין: עי' הנצי"ב ומשך חכמה, לשונם מובא לקמן.

(ב) הרי"ף (בעין יעקב יומא דף לט.) – "עבירה מטמטמת לבו של אדם וכו'. יש להקשות דהא קרא לא איירי בעבירות אלא לא תטמאו בהם ונטמאתם בהם כלומר בשרצים הטמאים ואילו היה כתוב קרא זה בעבירות הכתובות בסדר אחרי מות הוי אתי שפיר ושמא ... לומר ונטמתם בהם לומר שהטמטום אינו מחמת השרצים עצמם שהם טמאים אלא מסבת שעבר על מצותו יתברך ותהיו מטמטמים בהם בשביל העבירה שעבר על אזהרתם שאם הוא מצד טומאת השרצים הו"ל לומר אל תטמאו ונטמתם ומדקאמר בהם הוא על העבירות".

(ג) רב פעלים (ח"ד יסודי יסורים סי' ו') – "בריה טמאה וכן בשר נבלה וטריפה אין גופם מטמא נפש האדם ואע"ג דכתיב בהו ונטמאתם בהם אין הכוונה לומר שגופם מטמא נפש האדם. אלא כל דבר אסור וטמא שורה עליו כח רוחני של טומאה וכשאדם אוכל אותו שורה אותו כח הטמאה על האדם ונכנס בו ומטמאו אמנם אם הוא אנוס גמור שאינו יודע כלל מן האיסור והטמא וגם אין לו לתלות בו גרמא שהוא גרם לעצמו שיכשל בשגגה או אם אכל אותו דבר האסור והטמא לא ישרה על האדם אותו כח הטומאה של אותו דבר ואין רשות לכח הטומאה ליכנס בו ולא להיות נוגע בו".

(ד) גרי"ז (עובדות והנהגות לבית בריסק ח"ב עמ' נ') – "חכ"א שאל את מרן הגרי"ז זצ"ל אודות בתו שהיתה בת ב' שנים, והיתה מאושפזת בבית חולים בחו"ל, האם מותר לה מטעמי בריאות לאכול את המאכלים הניתנים שם. וענה מרן הגרי"ז זצ"ל בשר אסור לאכול שם, אבל מרק בשר אפשר להקל, דנו"ט דרבנן. ושאל אותו, דהרי כתוב בכת"ס אודות שוטה שאסור ליתן לו מאכלות האסורות דמטמטם, אע"פ שמדינא מותר! וענה הגרי"ז זצ"ל שלא כן הוא, אלא האיסור הוא המטמטם, וכל שמותר מדינא אינו מטמטם".

גרי"ז (תורת חיים ויקרא פרק י"א פסוק י"ג, שולחן גבוה שם) – "בשם מרן הגרי"ז זצ"ל נמסר שאדם שמותר לו לאכול מאכלות אסורות, אין לו בזה משום טמטום הנפש והגוף, כי רק האיסור מטמטם, וכיון דאין לו איסור ומותר לו לאכול לכן אינו מטמטם".

(1) תורת חיים (ויקרא פרק י"א הע' קצ"ז) – "אך עיין בשו"ע יו"ד (סי' פ"א ס"ז) ... ונראה ... רק על דברים שהתורה נתנה בחפצא דין היתר כגון בביטול ברוב דאף שברור לנו שיש שם איסור התירו התורה, אז אין באמת טמטום הלב ... ועוד נראה לומר דרך במקום ש'חייב' לאכול משום פיק"נ לא שייך טמטום, משא"כ במקום ש'מותר' כגון בחלב כותית שאפשר בחלב ישראלית ודאי מטמטם אע"פ שהוא מותר".

2. טבע האיסור מטמטם.

- (א) עי' רמב"ם (מורה נבוכים ח"ג פרק מ"ח) – "כל מה שאסרתו התורה עלינו מן המאכלים, מזונם מגונה, ואין בכל מה שנאסר עלינו מה שיספק שאין הזק בו ...".
- (ב) עי' רמב"ן (איגרת הקודש פרק ד' ד"ה ואחר) – "דע שבהיות הדם מזון הגוף ונהפך לגוף, והדם הוא כפי טבע המזון שנעשה ממנו, ראוי לך לדעת כי בהיות המזון עב ועכור יהיה הדם הנעשה ממנו עב ועכור, ואם המזון הוא נקי זך וטהור יהיה הדם כמותו. ולפיכך הבדילנו יתברך בתורתו הקדושה מכמה מאכלות אסורות שאסר אותם עלינו, קצתם מטמטמין את הלב כחלב ודם, וקצתם שמעזין את הפנים כחיות ועופות ובהמות הדורסין, וקצתם שסוגרין דלתי התבונה והחכמה כארנבת ושפן וחזיר ודומיהן, וקצתן שמולדין כמה מיני חלאים קשים ורעים כשרצי הארץ והמים. סוף דבר על כלם אמר (ויקרא יא) אל תשקצו את נפשותיכם, הרי הודיע כי כל אלו הדברים נתעבים ונמאסים ועושין דם רע מוכן לכמה פורעניות".
- (ג) נצי"ב (העמק דבר דברים פרק ו' פסוק י') – "דטבע מאכלות אסורות לטמטם את הלב כדאי' ספ"ג דיומא עה"פ ונטמטם במ אפילו טבל ושאר מ"א מזיק להנפש ופוגמה יותר משארי עבירות".
- (ד) משך חכמה (דברים פרק ו' פסוק י"א) – "ובתים מלאים כל טוב. אפילו קדלי דחזירי הותר בשבע שכבשו וכו'. לכן מסיק (פסוק יב) 'השמר לך', כי טבע הדברים האסורים שמטמטם את הלב, וכמו שכתוב (ויקרא יא, מג) 'ונטמתם במ', ואפילו אם אוכלן בהיתר. ולכן יחלל שבת לחולה ולא יאכילנו נבילה".
- (ה) לב אליהו (שמות פרק ב' פסוק ז') – "אין זה רק סגולתי ועונש ... אלא זה דבר טבעי ממש".
- (ו) ציץ אליעזר (חי"ח סי' ע' אות י') – "כי טבע דברים האסורים שמטמטם את הלב וכמו שכתוב ונטמאתם במ וכו' ואפילו אם אוכלן בהיתר".
- 1) א"נ, אפילו הוי טבע, י"ל רק משום שהתורה באה ואסרה – כעין זה בגר"ח (תורת חיים ויקרא פרק י"א פסוק י"ג, שולחן גבוה שם, "ומרן הגר"ח זצ"ל תירץ שאכן המאכלות אסורות מזיקות לגוף, אבל כל זה בא רק לאחר שהתורה באה ואסרה, ולא להיפך, וא"כ אין התורה כספר רפואות אלא כתורת חיים, ורק מזה נובע ענין ההיזק").
- א. אריה, איסור דרבנן - עי' לקמן.
- 2) קשה: למה אמר הגמרא "עבירה". י"ל לפי השיטות 'שכל' עבירות מטמטמת, עי' לקמן.
3. מראי מקומות – להורות נתן (חט"ו סי' מ"ט), עלים לתרופה (גליון תק"ל, עלי הדף).
- ג. כל עבירה מטמטמת. [קשה: הפסוק הוא לגבי מאכלות אסורות, ולא כל עבירות. י"ל המסילת ישרים, לישונו מובא לקמן].
1. עי' רמב"ן (שער הגמול אות ד') – "שכל דבר האסור מלכלך הנפש ומטמא אותה דכתיב ונטמתם במ".
- (א) הגרש"י יפה שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' מ"ז אות ל"ז), למד הרמב"ן לענין טומאה ולכלוך ולא טמטום. נ"ל, מקור של הרמב"ן מהפסוק ונטמתם במ.
2. מהר"ל (נתיב צדק סוף פרק ב') – "תנו רבנן ולא תטמאו בהם ונטמאתם במ אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו הרבה מלמטה מטמאין אותו מלמעלה בעוה"ז מטמאין אותו לעולם הבא. כבר התבאר כי כל עושה עבירה הוא נוטה אחר החמרי, ולכך אמר פי העבירה מטמטמת לבו של אדם כלו' שמטמטמת הלב עד שנעשה חמרי לגמרי. ומה שאמר מטמא עצמו מלמטה מעט מטמאין אותו הרבה מלמעלה ...".
3. מסילת ישרים (פרק י"א ד"ה והמדרגה - וכן מפרש מס"י עם בי', וכן מס"י בתוספת ראשי פרקים) – "והמדרגה השלישית ... הוא איסור המאכלות ... והמקיל בהם במקום שאמרו להחמיר, אינו אלא משחית לנפשו. וכך אמרו: לא תטמאו בהם ונטמאתם במ, אם מטמאים אתם במ, סופכם לטמא במ, והיינו, כי המאכלות האסורות מכניסים טומאה בלבו ובנפשו של אדם עד שקדושתו של המקום ברוך הוא מסתלקת ומתרחקת ממנו. והוא מה שאמרו בש"ס גם כן (יומא לט): ונטמאתם במ, אל תיקרי ונטמאתם, אלא ונטמתם, שהעבירה מטמטמת לבו של אדם, כי מסלקת ממנו הדיעה האמיתית ורוח השכל שהקדוש ברוך הוא נותן לחסידים, כמו שאמר הכתוב (משלי ב): כי ה' יתן חכמה, והנה הוא נשאר בהמי וחומרי משוקע בגסות העולם הזה. והמאכלות האסורות יתירות בזה על כל האיסורין, כיוון שהם נכנסים בגופו של האדם ממש ונעשים בשר מבשרו ... והנה מי שיש לו מוח בקדקדו, יחשוב איסורי המאכל כמאכלים הארסיים או כמאכל שנתערב בו איזה דבר ארסי. כי הנה אם דבר זה יארע, היקל אדם על עצמו לאכול ממנו אם ישאר לו בו איזה בית מיחוש, ואפילו חששא קטנה. ודאי שלא יקל. ואם יקל, לא יהיה נחשב אלא לשוטה גמור אף איסור המאכל כבר בארנו, שהוא ארס ממש ללב ולנפש. אם כן מי אפוא יהיה המיקל במקום חששא של איסור אם בעל שכל הוא. ועל דבר זה נאמר (משלי כג): ושמת סכין בלועיך אם בעל נפש אתה".
4. מעיל צדקה (סוף סי' י"ט) – לענין זנות "ומי בכם ירא ה' שומע עבדו ישמור נפשו נפש המשכלת כי עבירה מטמטם לבו של אדם כדכתיב ונטמתם במ מלבד העונשים המיועדי' לו בזה".
5. קצות השולחן (ח"ט עמ' ו') – "ומשמע מהגמ' דלאו דוקא מאכלות אסורות אלא כל עבירה גורמת טמטום הלב, וי"ל דאפילו עבירה דרבנן מטמטמת הלב דקעבר על לא תסור ודמי בפרט זה לעבירה מה"ת, ומוכח מגמ' זו דטמטום הלב מכל חכמה הוא גרמא דעבירה, אבל נזק דטבע רע י"ל דהוא דוקא משרצים ודברים טמאים שהטבע רע טבוע בהמאכל".
- קצות השולחן (ח"ט עמ' ח') – "מטמטם הלב מחמת העבירה שעבר באכילתו ... זה דוקא בגדול דקעביד איסורא באכילתו. אבל קטן דלאו בר הבנה דאיהו לא קעביד איסורא".
6. הגר"ח ק"צ"ל (לבנימין אמר יומא דף לט., סוף עמ' ק"ס) – "תדר"י עבירה מטמטמת לבו של אדם שנא' ולא תטמאו בהם ונטמתם במ אל תקרי ונטמאתם אלא ונטמטם. כמדומה שנוהגין להחמיר יותר בעניני כשרות המאכלים משום חשש טמטום הלב, ויש להעיר מכאן שכל עבירה מטמטמת את הלב. תשובה: מאכלים מטמטם יותר".
- (א) מראי מקומות – על פי התורה (פר' שמות פרק א' הע' ל"ח).

1. יש טמטום הלב.

(א) ש"ך (ס"ק כ"ו) – "וכן התינוק בעצמו כו'. כלומר אף על פי דקטן האוכל דברים האסורים **מדרבנן** אין אביו מצווה להפרישו וכמו שנתבאר בא"ח סי' שמ"ג היינו מדינא אבל מ"מ יפרישו מפני שמזיק לו בזקנותו שמטמטם הלב וגורם לו טבע רע".

(ב) **תגורת שמואל** (ס"ק ל"ב).

(ג) **מעם לועז** (ויקרא, שמיני עמ' קכ"ו).

(ד) **ערה"ש** (סעי' ל"ד) – "אפילו באוכל איסורים דרבנן ... מטעם טמטום הלב יפרישו וכל זה בדוק ומנוסה".

(ה) **תורה תמימה** (ויקרא פרק י"א אות קצ"ו).

(ו) **כה"ח** (ס"ק ס"ז).

(ז) **קצות השלחן** (ח"ט עמ' ו') – "וי"ל דאפילו עבירה דרבנן מטמטמת הלב דקעבר על לא תסור ודמי בפרט זה לעבירה מה"ת". עמ' ח', "ולכאורה י"ל דהא דמאכל איסור מזיק ומטמטם הלב היינו באיסור חפצא שהמאכל אסור מצד עצמו ואריה דאיסורא רביע עליה ... אבל מאכל שהוא איסור גברא וכמו איסור דרבנן שהאיסור אינו מוטל על המאכל עצמו ... ואע"פ שמ"מ מטמטם הלב מחמת העבירה שעבר באכילתו ... מ"מ זה דוקא בגדול דקעביד איסורא באכילתו. אבל קטן דלאו בר הבנה דאיהו לא קעביד איסורא באכילתו, ועצם המאכל אינו איסור חפצא אינו מטמטם לבו של הקטן ואין האב צריך להפרישו מזה אלא שמפורש בש"ך הנ"ל דאפילו מאכל איסור דרבנן מטמטם הלב, ואולי ס"ל להש"ך דגם איסור דרבנן הוי איסור חפצא, והרשב"א א ...".

(ח) **משנה הלכות** (חי"ג סוף סי' קט"ז ד"ה והנה, עי' חט"ז סי' ג') – "ואפילו רק לילדים באיסורי דרבנן, שהרי פסק רבינו הרמ"א יו"ד סי' פ"א ...".

(ט) **נשמת אברהם** (ח"ב סי' פ"א ס"ק א') – "וכל זה אפילו באיסורי דרבנן".

(י) עי' **חשוקי חמד** (סוכה דף לה, ביצה דף יט. הע' ל"ב) – "מעשה בנידון שאלתנו לכאורה לדעת הנצי"ב יצא חוץ לסוכה ויאכל לחם כשר, ולא איסורי אכילה מדרבנן, שמסתבר שאף בהם יש טמטום, וכך כתב בערוך השולחן (יו"ד סימן פא סעיף לד) 'שלא יניחו לתינוק לאכול דברים האסורים, כי כל זה מטמטם הלב ומזיק לו בגדלותו שיסור מדרך התורה ח"ו, ולא מיבעיא אם אוכל דבר האסור מן התורה, דאז מדינא חייב אביו להפרישו (כמבואר בשו"ע או"ח סימן שמג), אלא אפילו באוכל איסורים דרבנן, דאין אביו חייב להפרישו מדינא (כמ"ש שם) מכל מקום מטעם טמטום הלב יפרישו וכל זה בדוק ומנוסה', עכ"ד. [אלא דיעוין בנתיבות המשפט (סימן רלד, ביאורים סק"ג) שכתב 'באיסור דרבנן [בשגגה] אין צריך שום כפרה וכאילו לא עבר דמי', ולכן אין המוכר מחזיר ללוקח את דמי המקח, עיין שם. ואי נימא שיש טמטום באיסורי דרבנן הרי 'חסרונו גדול מהנאתו' כמו שביאר שם לגבי איסור דאורייתא, וצ"ע]".

(יא) **הגרי"ד לובאן שליט"א** (קובץ מסורה חכ"ג עמ' ע"ח) – "מפורש בש"ך (סימן פ"א ס"ק כ"ו) שגם באיסור דרבנן יש טמטום הלב, וכן הבין הש"ך בכוונת הרמ"א".

2. מראי מקומות.

(א) **לב דוד** (סי' צ"ג באות כ') – "לפי דברי האחרונים דאיסור דרבנן הוי רק איסור גברא משא"כ איסור דאורייתא דהוי איסור חפצא ומטמטם את הלב וכו' ודוק".

(ב) **חשוקי חמד** (נדרים דף לה:) – "למה אין ב"ד מצווין להפריש קטן שאוכל נבילות, מדין השבת אבידה שלא יטמטם ...".

(ג) **עין יצחק** (ח"ב כללי ספק דאורייתא אות נ"א, עמ' ק"ד) – "והנה אם דין זה דהאוכל איסור מטמטם את הלב, שייך גם באיסורי דרבנן, או רק באיסורי אכילה דאורייתא, לכאורה הדבר תלוי במה שיש לחקור, אם איסורי דרבנן הוו איסור חפצא או איסור גברא ...".

ה. **ספק איסור: עבר ואכל ספק איסור תורה, האם שייך טמטום הלב.**

1. מטמטם.

(א) לא גרע מאיסור דרבנן שמטמטם, כדאי' לעיל. [ולכן בין לפי העין יצחק שר"ל שהוא רק דרבנן (שיטת הרמב"ם), בין לפי הפרי ברוך שהוא איסור דאורייתא (שיטת הרשב"א) אבל האיסור רק על גברא. עדיין לא גרע מכל איסורי דרבנן שמטמטם].

2. מראי מקומות.

(א) **עין יצחק** (ח"ב כללי ספק דאורייתא אות נ"א, עמ' ק"ד) – "ועוד נפקא מינה במי שעבר ואכל ספק איסור תורה, אם גם בזה שייך ענין דמאכל איסור מטמטם את הלב, דאי נימא דספק דאורייתא לחומרא מדרבנן, הוה ליה כמי שעבר ואכל איסור דרבנן דלכאורה אינו מטמטם הלב, דאינו איסור חפצא. [וראה להלן דתליא בפלוגתא]. אבל אי נימא דספק דאורייתא לחומרא מן התורה, בודאי דשייך בזה טמטום הלב, אחר שאכל איסור תורה".

(ב) **פרי ברוך** (ח"ג ליקוט הערות ח"ג סי' י"ח אות ד', עמ' תתקי"ג) – "יש להסתפק בספק איסור, דאורייתא, אם מטמטם את הלב, להסוברים דצריך להחמיר מספק, וחייב זה הוא מדין ודאי, להרבה ראשונים, אלא שחייב זה הוא על הגברא, וא"כ י"ל דלגבי טמטום הלב נשאר רק ספק".

ו. **תשובה.**

1. **חיד"א** (פני דוד ויקרא פרק ב' פסוק ב') – "וא"כ יש שני פירושים במ"ש ונטמתם חסר א' או טמטום או סילוק שכינה. ונפקא מינה בין שני הפירושים שאם הוא טמטום הלב אפשר לתקן קצת שיעשה דבר הגורם הרחבת ושמחת הלב. ואם הוא סילוק שכינה אין תיקון".

2. **תניא** (ליקוטי אמרים פרק כ"ט) – "אך עוד אחת צריך לשית עצות בנפשו' הבינונים אשר לפעמים ועתים רבים יש להם טמטום הלב שנעשה כאבן ולא יכול לפתוח לבו בשום אופן לעבודה שבלב זו תפלה. וגם לפעמים לא יוכל להלחם עם היצר לקדש עצמו במותר לו מפני כבדות שבלבו וזאת היא עצה היעוצה בזה הקדוש דאמר רב מתיבתא בגן עדן אעא דלא סליק ביה נהורא מבטשין

ליה כו'. גופא דלא סליק ביה נהורא דנשמתא מבטשין ליה כו' פי' נהורא דנשמתא שאור הנשמה והשכל אינו מאיר כל כך למשול על חומריות שבגוף. ואף שמבין ומתבונן בשכלו בגדולת ה' אינו נתפס ונדבק במוחו כל כך שיוכל למשול על חומריו' הלב מחמת חומריותו וגסותו והסיבה היא גסות הקליפה שמגביה עצמה על אור קדושת נפש האלהית ומסתרת ומחשיכה אורה. ולזאת צריך לבטשה ולהשפילה לעפר דהיינו לקבוע עתים להשפיל עצמו להיות נבזה בעיניו נמאס ככתוב ולב נשבר רוח נשברה היא הס"א שהיא היא האדם עצמו בבינונים שנפש החיונית המחיה הגוף היא בתקפה כתולדתה בלבו נמצא היא האדם עצמו. ועל נפש האלהית שבו נאמר נשמה שנתת בי טהורה היא שנתת בי דייקא מכלל שהאדם עצמו איננו הנשמה הטהורה כי אם בצדיקים שבהם הוא להפך שנשמה הטהורה שהיא נפש האלהית הוא האדם וגופם נקרא בשר אדם. וכמאמר הלל הזקן לתלמידיו כשהיה הולך לאכול היה אומר שהוא הולך לגמול חסד עם העלובה ועניה הוא גופו כי כמו זר נחשב אצלו ולכן אמר שהוא גומל חסד עמו במה שמאכילו כי הוא עצמו אינו רק נפש האלהית לבד כי היא לבדה מחיה גופו ובשרו שהרע שהיה בנפש החיונית המלוכשת בדמו ובשרו נתהפך לטוב ונכלל בקדושת נפש האלהית ממש בצדיקי".

3. אבני ישפה (ח"ג סי' ע"ו) – "בענין השאלה איך אדם יעשה תשובה על מאכלות אסורות והרי כבר טמטמו את לבו, לא ידעתי למה לא תועיל תשובה, והרי האוכל חלב מביא קרבן חטאת ומפורש בפסוק שיש לו כפרה וסליחה (ויקרא ד: ל"ה) ואם כן אם בחלב החמור שהוא באיסור כרת יש לו כפרה, כ"ש שיש כפרה לנבילות וטריפות ובהמות טמאות שהם כולם בלאו. ואם תשיבני דדוקא בשגגה יש כפרה ולא במזיר, זה אינו שהרי טמטום הלב הוא בשניהם שוה, ורואים תשובה מועילה".

4. חשוני חמד (נדרים דף לה:) – "ילד בן שלש אכל תמר עם תולעת, מה לעשות כדי שלא ינזק רוחנית מאכילה זו ... ונראה שהתיקון הוא ללמוד עם הבן שלש דברים: א. אמונה - ללמוד עמו בנושא אמונה ... ב. קרבנות - ללמוד עמו בנושא הקרבנות, והטעם ... ג. הלכות תולעים - ללמוד עמו הלכות תולעים ...".

5. הגרי"ד לובאן שליט"א (קובץ מסורה ח"ג עמ' פ"ב) – "לא מצאתי מפורש איך ניתן לתקן טמטום הלב, ומסתבר שגם לטמטום הלב יש מרפא בעשיית תשובה, דאם לא כן, הכי נאמר שלעולם יישאר לב החוזר בתשובה אטום ומטמטום. ומאוד נצטערו כל העם הנכשלים, וקבלו על עצמם על העתיד זהירות יתירה, ויש להתודות על זה בפה, ועל ידי כך יושלמו כל ג' תנאי התשובה, חרטה קבלה וודוי, ויסתלק טמטום הלב. ובזה יש לימוד זכות נכון על כלל ישראל".

ז. מראי מקומות.

1. אג"מ (מסורת משה ח"ג יו"ד אות ו', עמ' קפ"ו) – "ואמר לי רבינו שבדור הקודם באירופה וכן כמעט בכל ההיסטוריה של היהודים, היו היהודים מפורסם לבעלי מידות, לא היו עושים דברים שיזיקו את חבריהם, כמעט לא היה מצוי גנב יהודי, וגם מוסר אף שהיה מקבל חן וכבוד מהממשלה כמעט לא היה בנמצא, מכמה כפרים היו יודעים שבכפר פלוני או פלוני יש מוסר. וגם כך כתוב במלכים (א-כ, לא) לגבי רשע כאחאב 'כי מלכי בית ישראל כי מלכי חסד הם', שהיו עוברים עבירות שיש בהם תאוה, כעריות, וגם עבודה זרה ברובו עברו רק כדי להתיר עריות (סנהדרין סג:), דרך יחידים עבדו מצד טעות בהשקפה, ורק שאחר כך בניהם נעשו אדוקים בזה. אבל בזמן האחרון כבר נשמע שאין חילוק גדול בין יהודים רשעים וגויים, יש יהודים רוצחים, גנבים וכו'. ושואל זה קרה **מחמת מה שנתרבו אוכלי טרפות שזה מטמטם את הלב, וגורם המידות** (עיין רמב"ן ויקרא יא, יג). אף שבאירופה גם בהחפשים עדיין לא היה בנמצא אנשים בלי מידות של בן ישראל, דהלא אלו הם מידות שכמעט הם בירושה, גומלי חסדים, וזה קצת פלא".

ג. ציורים: באופן שאין עכשיו איסור להגברא.

א. פיקוח נפש.

1. יש טמטום.

(א) נצי"ב (העמק דבר הוספות ויקרא פרק ט"ז פסוק ל', עי' פרק י"ז פסוק ט"ז, דברים פרק ו' פסוק י', הרחב דבר שם) – "מאכלות אסורות אשר **אפילו** בשעת הסכנה דמותר מכ"מ מטמטם את הלב".

(ב) משך חכמה (דברים פרק ו' פסוק י"א) – "ובתים מלאים כל טוב. אפילו קדלי דחזירי הותר בשבע שכבשו וכו'. לכן מסיק (פסוק יב) 'השמר לך', כי טבע הדברים האסורים שמטמטם את הלב, וכמו שכתוב (ויקרא יא, מג) 'ונטמתם בם', ואפילו אם אוכלן בהיתר. ולכן יחלל שבת לחולה ולא יאכילנו נבילה".

(ג) חלקת יעקב (ח"ב סי' מ' אות ג', יו"ד סי' י"ג אות ג') – "**דאף** במקום סכנה דודאי מותר ואפילו הכי עובדא דמילתא דאף שעפ"י דין מותר מוליד טבע רע כמב' בש"ך סוף סימן פ"א ס"ק כ"ו".

חלקת יעקב (יו"ד סי' י"ח) – "ועי' יו"ד סוסי' פ"א ובש"ך שם ס"ק כ"ו, דמשמע להדי' דדברים אסורים אפילו כשהן מותרין כגון פק"ג, מ"מ מולידים טבע רע ומטמטם את הלב".

(ד) תכלת מרדכי (יפה, על רמב"ן ואתחנן פרק י' פסוק י"א, סוף עמ' קנ"ב).

(ה) אמת ליעקב (הע' ל"ב) – "מכאן יש להוכיח דאם אוכל דבר טמא בהיתר מחמת פיקו"ן אף שעושה מצוה בזה מכל מקום ניזק גופו ממנו ומטמטם את הלב, וה"ו כמו שאוכל בשר שהסריח שעכ"פ בעל כרחו סובל ממנו. ומה שאיתא בשם בעל התניא שאכילת נבילה במקום היתר פקו"ן אינו מטמטם, אפשר נבילה שאני, אבל דבר טמא בעצם מטמטם בטבע".

(ו) עי' דברי יציב (או"ח סי' ר"ס אות ב', ליקוטים והשמטות סי' קט"ו ד"ה ועכ"פ) – "דיש מקום לומר דשייך טמטום הלב גם בחשיב"ס האוכל דברים האסורים מחמת אונס".

(ז) באר דוד (סי' כ"ג ד"ה ובאמת) – "ובאמת מי שאוכל עבור פקוח נפש מקיים מצוה, עי' במח' או"ח סי' ר"ד ס"ט ובמג"א ס"ק כ"א רק שהאנשים הכשרים חוששין על נפשם שלא יעשה הנו"ט רועם רע על נפשם, כמ"ש הרמ"א יו"ד סי' פ"א ס"ז דחלב עכו"ם מטמטם הלב וכן לא תאכל המינקת אפילו ישראלית דברים האסורים, וכן התינוק בעצמו כי כל זה מזיק לו בזקנותו ע"ש ועי'

בפרי חדש יו"ד סי' פ"א".

(ח) להורות נתן (ח"ט קונ' וחי בהם פרק ד' סי' ב' אות ג' ד"ה אולם, **אמנם** עי' בחומש פר' תולדות הע' לפרק כ"ה פסוק כ"ז אות ט') – "בחולה שיש בו סכנה, אע"ג דהותר לו לאכול נבלה והוי ליה כהיתר גמור, מ"מ לא נסתלק ממנה טבע הרע דהא אריה דאיסורא רביע עלה ... ועל כן מוטב שישחוט בשבת דזה הוי רק איסור אגברא, ולא יאכל נבלה דבזה איסור בחפצא ויש בו טמטום הלב, וע"כ הוי שבת קיל לגבי נבלה".

(ט) **משאת המלך** (ויקרא פרק י"ח פסוק ה') – "וכן מש"כ האו"ש דבפיקו"נ במאכא"ס יש טמטום הלב, והיינו נמי כמוש"נ לפי שאמנם יש כאן עבירה".

(י) **חשוני חמד** (יומא דף ו', סוכה דף לה.).

(יא) **הגר"י וינר** (בית אהרן וישראל ח"ק עמ' ס"ד אות א') – "ולכאורה גם המהר"ל יסכים לזה שדוקא התם שהתורה כתבה להדיא 'כל טוב' לא מטמטם".

(יב) **הגר"א רובין** (אור ישראל גליון ט"ז עמ' צ"ד) – "העולה לדינא מכל האמור, דבאופן שאוכל מאכלות אסורות ויודע שהם אסורות, אלא שיש לו היתר לאוכלם כגון בהיתר דפיקוח נפש, נובע טמטום המוח והלב מאכילת המאכלות האסורות, וכמו"כ מוליד הוא טבע רע בזקנותו וכדו' לדעת כל הפוסקים כולם, ולא ידוע לנו מי שחולק בזה".

(יג) **הגר"ג אבערלאנדער שליט"א** (אור ישראל גליון מ"ה עמ' ק"ו, גליון מ"ו עמ' נ"א).

(יד) עי' **תורת היולדת** (פרק מ"ב סעי' א', הע' ב').

2. אין טמטום.

(א) **גרי"ז** (עובדות והנהגות לבית בריסק ח"ב עמ' נ', תורת חיים ויקרא פרק י"א פסוק י"ג, שולחן גבוה שם) – לשונו מובא לעיל.
(ב) **הגרשז"א זצ"ל** (שלחן שלמה ערך רפואה ח"ב עמ' רמ"ה, ח"ג עמ' קמ"ט, נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג' ד"ה ויש) – "ששייך טמטום הלב רק כשיש עבירה או בתינוק שיגיע לחיוב מצוות אחרי כן, אבל אם אוכל דבר איסור משום פקוח נפש [כשאין ברירה אחרת] אין כאן עבירה רק מצוה".

(ג) **הגרשז"א זצ"ל** (תורת היולדת פרק מ"ב הע' ג' בדפוס חדש) – "שאין טמטום הלב במקום שמותר לאכול מדינא, ולא מצינו בראשונים שיש טמטום הלב בכה"ג, ולכתחילה ודאי יש להשתדל להציל ממאכלות אסורות".

(ד) **הגרשז"א זצ"ל** (ארחות יושר סי' י"ג) – "הי' מחויב לעשות כן מצד פקו"נ שאז זכות המצוה תגן עליו שלא יזיק לו".
עי' **הגרשז"א זצ"ל** (בזר החיים עמ' רכ"ה אות ק"צ) – "האם האוכל דבר איסור באונס מטמטם, וכן דבר איסור שהותר כגון כתלי דחזירי בזמן המלחמה האם מטמטם. תשובת מרן שליט"א: **יתכן שלא**".

הגרשז"א זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' שמ"ו) – **אא"כ** "שאפשר בענין אחר. וכן היה קשה לי ממה שתינוק לא ינק מן העכו"ם שמתמטם את לבו ... אף דהוי פיקו"נ, אבל גם שם אפשר בענין אחר".

עי' **הגרשז"א זצ"ל** (אריה שאג עמ' תש"ו אות ש"ה) – "שאלה: האוכל נבילה משום פיקוח נפש, האם מטמטם. תשובה: יתכן".
(1) כיון דהמצוה תגן עליו – עי' **חלקת יעקב** (ח"ב סי' מ', יו"ד סי' י"ג, "דבתערובות הדם של אוכל טו"נ ... דאין לדקדק על זה, דהמצוה של וחי בהם יגן עליו להשריש ממנו ולגרש טמטום הלב ומדה רעה"), **הגרשז"א זצ"ל** (ארחות יושר סי' י"ג, "הי' מחויב לעשות כן מצד פקו"נ שאז זכות המצוה תגן עליו שלא יזיק לו"), **מעדני אשר** (יו"ד סי' כ"ג, "דהגם שטבע המאכלות אסורות גורם לטמטום הלב, ואפילו באונס גמור נגרם טמטום כדמוכח מהא דתינוק, מ"מ במקום שיש מצוה לאכול את המאכלות אסורות ואין אפשרות אחרת, אז זכות המצוה מגינה מפני הטמטום, כדברי דרשות הר"ן"), עי' **דרשות הר"ן** (דרוש י"א עמ' קצ"ט, "ואני סובר עוד, שאי אפשר שימשך ממה שיכריעו הסנהדרין הפסד בנפש כלל, גם כי יאכילו דבר האיסור ושיאמרו בו שהוא מותר. לפי שההקון אשר ימשך בנפש מצד ההכרעה למצות החכמים מורי התורה, הוא הדבר היותר אהוב אצלו יתברך, כאמרו: הנה שמוע מזבח טוב, בתקון ההוא יסיר הרוע אשר הוא מעותד להתילד בנפש מצד אכילת הדבר האסור ההוא. וכיוצא בדבר זה בעצמו יקרה בגוף, כי המאכל המזיק כשיאכלהו האוכל ההוא ויסור ממנו היזקו אם לא שיהיה מופלג. כן הענין **כשימשך האדם אחר מצות הסנהדרין**, גם כי ישגו ויורו בדבר האסור שהוא מותר, המשכו אחר עצתם והיותו נמשך לדבריהם **יסיר מנפשו כל אותו רוע שהיה ראוי שיתילד מצד אכילת הדבר האסור ההוא**. ולכן צוה התורה ואמרה: לא תסור מן הדבר אשר יגידו אליך ימין ושמאל").

(2) **נ"מ: אפשר בענין אחר** [כמו תינוק] – **הגרשז"א זצ"ל** (דרך שיחה ח"א עמ' שמ"ו, אין טמטום אא"כ "שאפשר בענין אחר. וכן היה קשה לי ממה שתינוק לא ינק מן העכו"ם שמתמטם את לבו ... אף דהוי פיקו"נ, אבל גם שם אפשר בענין אחר"), **מעדני אשר** (סי' כ"ג אות ד' ד"ה ומדברי, "ומש"כ הרמ"א ... היינו משום שהתינוק יכול לינק מאחרת וא"כ אין כאן מצוה ביניקה ממנה שהצילהו מהטמטום הטבעי").

(3) **ששכ"ה** (נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א הע' ט"ז) – "ולכאורה קשה מהרמ"א כאן איזה עבירה יש בשתיית החלב. וצ"ל סגוליים יש כאן צד עבירה ולכן מטמטם את לב התינוק".

3. דעת הגרישז"א זצ"ל.

(א) **הגרישז"א זצ"ל** (נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג' ד"ה ויש, אשרי האיש יו"ד פרק ד' אות י"ט) – "ששייך טמטום הלב רק כשיש עבירה או בתינוק שיגיע לחיוב מצוות אחרי כן, אבל אם אוכל דבר איסור משום פקוח נפש [כשאין ברירה אחרת] אין כאן עבירה רק מצוה".

(ב) **הגרישז"א זצ"ל** (קב ונקי ח"ב סי' רנ"ג) – "הוכיח שמאכל טמא, גם אם נאכל בהיתר מטמטם ...".

4. **עדיף חלל שבת [סקילה] מלאכול נבילות [איסור קל] - מצד טמטום**.

(א) **נצי"ב** (העמק דבר ואתחנן פרק ו' אות י', משיב דבר ח"א סי' כ', מרומי שדה שבת דף יב:, יומא דף פג., יבמות דף קיד. ד"ה ונראה, חולין דף ה: ד"ה תוס') – "ובזה נראה טעם ההוראה הידועה ברא"ש ור"ן פ' יוה"כ דשוחטין לחולה שיב"ס בשבת כדי שלא להאכילו נבלה אע"ג שאיסור נבלה קל מה"ש".

(ב) **משך חכמה** (דברים פרק ו' פסוק י"א) – לשונו מובא לעיל.

- (ג) להורות נתן (ח"ט קונ' וחי בהם פרק ד' סי' ב' אות ג' ד"ה אולם) – "ועל כן מוטב שישחוט בשבת דזה הוי רק איסור אגברא, ולא יאכל נבלה דבזה איסור בחפצא ויש בו טמטום הלב, וע"כ הוי שבת קיל לגבי נבלה".
- (ד) ציץ אליעזר (ח"ח סי' ט"ו פרק ז' אות כ"ג, ח"ח סי' ע' אות י').
- (ה) נשמת אברהם (ח"א סי' שכ"ח ס"ק ל"ט ד"ה ובש"ת).
- (ו) שבט הקהתי (אור ישראל חמ"ו סוף עמ' ר"נ).
- (ז) חשוני חמד (סוכה דף לה.) – "הנצי"ב".
- (ח) עי' ארחות שבת (פרק כ' הע' מ"ה).
- (ט) פסקי תשובות (דפו"ח סי' שכ"ח הע' רס"ז) – "ובקצוה"ש (דלהלן) בשם ס' אמרי צבי להנצי"ב זצ"ל שגורם לטמטום הלב וטבע רע ותאוה לאיסורים (תענית ל"א ע"א) אפילו הוא בהיתר".
5. פקו"נ למינקת.
- (א) אין היתר לתינוק - עי' לעיל.
6. מראי מקומות – חלקת יעקב (ח"ב סוף ס"ב), אור יצחק (ח"א יו"ד סי' ג'), מנחת פרי (ח"ג סי' נ"ו), הר"פ פריעד (אור ישראל ח"ח עמ' ק"ו), האדמו"ר מליובאוויטש זצ"ל (אור ישראל ח"ט עמ' ק"נ, ח"כ עמ' קצ"ג), ס' הכשרות (פרק כ"א סעי' כ'), ילקוט יוסף (הע' ל"ז), עלים לתרופה (גליון תקל"א, עלי הדף), הרי"ר משדי (אליבא דהלכתא ח"ג עמ' ר"ד טור ב'), בית מתתיהו (אילבא דהלכתא ח"צ עמ' קי"ב טור א' ד"ה וביתר).
- (א) חת"ס (תורת משה פר' ואתחנן ד"ה כי ישאלך) – "שיתן לך ה' בתים מלאים כל טוב ומזה למדו חז"ל דאפי' כתלי דחזרי ה' מותר להם לאכול כל י"ד שנים שכבשו וחלקו והנה אח"כ שנשלמו הני י"ד שנים ואז אסורים בכל אלה וישאל הבן חכם מה העדות והחוקים אשר צוה ה' אליקינו אתכם הלא אתמול אכלתם כל הני דברים ולא ראינו שהי' לכם שום מיחוש וחולי באכילה זו וכבר נודע מחכמי הטבע שכל הדברים הנאסרו לנו הוא מצד שחס המקום על עמו שלא לאכול כל הני דברים המזיקין את בריאות של אדם ובאמת כבר אכלתם כל הני איסורים ואתם חזקים וגבורים ולמה נאסר להם מעכשיו ולהלן ...".
- (1) מראי מקומות – גם אני אודך (אור ישראל גליון מ"ו עמ' ר"נ אות ב').
- (ב) נצי"ב (העמק דבר דברים פרק ו' פסוק י') – "אם המניקה ישראלית אוכלת דבר איסור במקרה משום פקו"נ אין חשש כלל לתינוק והוי כמו קטן אוכל נבלות במקרה".

ב. אונס גמור.

1. אין טמטום.

- (א) רב פעלים (ח"ד יסודי ישורים סי' ו') – "שאלה. אדם ששתה משקה והיה בו נמלה או יתוש באופן שלא היה גרמא לזה מעצמו אלא קרה לו הדבר הזה באונס גמור באופן שאין להאשימו ולומר היה לו להשמר ולא נשמר ... תשובה. בריה טמאה וכן בשר נבלה וטריפה אין גופם מטמא נפש האדם ואע"ג דכתיב בהו ונטמאתם במ אין הכוונה לומר שגופם מטמא נפש האדם. אלא כל דבר אסור וטמא שורה עליו כח רוחני של טומאה וכשאדם אוכל אותו שורה אותו כח הטמאה על האדם ונכנס בו ומטמאו אמנם אם הוא אונס גמור שאינו יודע כלל מן האיסור והטמא וגם אין לו לתלות בו גרמא שהוא גרם לעצמו שיכשל בשגגה או אם אכל אותו דבר האסור והטמא לא ישרה על האדם אותו כח הטומאה של אותו דבר ואין רשות לכה הטומאה ליכנס בו ולא להיות נוגע בו".
- (1) קשה, הרמ"א (סעי' ז') – מעדני אשר (יו"ד סי' כ"ג אות ב'), מנחת פרי (ח"ג סי' נ"ו), אור יצחק (ח"א יו"ד סי' ג' הע' א'), ילקוט יוסף (הע' ל"ז), הגרי"ד לובאן שליט"א (קובץ מסורה ח"ג עמ' ע"ח).
- (2) ועוד, בן איש חי (שנה ב' פר' אמור אות י"ד) עצמו – "ואפילו מינקת ישראלית אם תאכל בזמן יניקה דברים רעים, כגון שיש לה חולי שיש בו סכנה ואמר הרופא שתשתה חלב אתון וכיוצא לרפואה, אז חלבה יזיק לתינוק היזק נפשי".
- (3) אולי י"ל, יש לחלק אם יודע אדם אחר, כמו הגדר של תשובה גבי אונס [עי' ערך תשובה]. והטעם, מצד ערבות. צ"ע.
2. יש טמטום.
- (א) חת"ס (כתובות דף ק: ד"ה מיהו) – "מיהו לטעמו של סמ"ע שם סי' רל"ד שכ' הטעם דהאכילה נחשב לצער א"כ ה"נ הבעילה נחשב לצער. ונ"ל בשלמא אכילת איסור אף על גב דבאונס הוה ופטור מעונש מ"מ מטמטם הלב כמבואר ברמ"א יו"ד סס"י פ"א משא"כ בעילת איסור".
- (ב) ויברך דוד (ח"א או"ח סי' ו' אות ט') – "וכן יוצא משו"ת ח"ס ... ששם לענין התינוק שוטה הוא בגדר אונס, ובס' ברית יעקב (להגרי"ח סופר שליט"א - סי' י"ד) שמביא מהרמ"ע מפאנו ז"ל בס' כנפי יונה (ח"ב סי' קי"א) שמי שאכל איסור אף באונס דב"ז פוגם לנפשו ... ושו"ת אמרי דוד (סוס"י קמ"ג) לעני"ז שמא"כ אף באונס מטמטמת הלב".
- (ג) עי' הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו, גליון מ"ו עמ' נ"א) – "שגם במקרה של פיקוח נפש ... לא נפקע כח המזיק והשליילי אשר מטמטם את לב האדם במאכלים אלו. וכל שכן באכילה באונס בלי היתר כלל, שבוודאי האוכל מטמטם לב האדם".
- (ד) מעדני אשר (סי' כ"ג) – "שטבע המאכלות אסורות גורם לטמטום הלב, ואפילו באונס גמור נגרם טמטום כדמוכח מהא דתינוק".
3. מחלוקת.
- (א) דברי יציב (או"ח סי' ר"ס אות ב') – "באונס דרחמנא שרייה וליכא איסורא, י"ל שבכה"ג לא נטבע טבע ההיזק וא"צ תיקוני תשובה כי אינם עושים רושם כלל ... דיש מקום לומר דשייך טמטום הלב גם בחשיב"ס האוכל דברים האסורים מחמת אונס. וי"ל דלכן נקט הרמב"ם שקצים ורמשים לרבותא דשניא משאר איסורי לענין שגם באונס גורמים טמטום הלב והמוח, והו"א לאסור ודו"ק".

- (ב) חשוקי חמד (מגילה דף יג.) – "לסיכום: מי שאכל מאכל אסור מתוך אונס גמור, יש מרבתינו הסוברים שצריך כפרה ופוגם את נפשו, ויש סוברים שלא מטמטם אותו".
4. דעת הגר"ח"ק זצ"ל.
- (א) נור החיים (עמ' רכ"ה אות ק"צ) – "האם האוכל דבר איסור באונס מטמטם, וכן דבר איסור שהותר כגון כתלי דחזירי בזמן המלחמה האם מטמטם. תשובת (בכ"י) מרן שליט"א: **יתכן שלא**".
- (ב) דרך שיחה (ח"א עמ' שמ"ה ד"ה תשובה עצם) – "ואף בשוגג כי גם בשוגג יש עבירה, ואולם באונס י"ל **שאין** מטמטם".
- (ג) ארחות יוסף (סי' י"ג ד"ה אמנם) – "ומצינו בפוסקים **שאף** באונס העברה מטמטמת לבו (אא"כ ה' מחויב לעשות כן מצד פקו"נ שאז זכות המצוה תגן עליו שלא יזיק לו)".
- (ד) הליכות חיים (ח"ב אות רכ"ט) – ע"י עדים שנמצא שקרנים, "יתכן שבאונס **אין** טמטום".
5. מראי מקומות – עי' לעיל אות א', עי' לקמן אות ג' - ז', הר"פ פריעד (אור ישראל גליון י"ח עמ' ק"ח).

ג. מתעסק.

1. יש טמטום – תשובות והנהגות (ח"ד סי' ק"צ ד"ה ועוד יש, "דאף אם נאמר שמתעסק הוא ואין בזה איסור וכמ"ש, מ"מ הלא גורם נזק לעצמו בעצם אכילת המאכל האסור שנאמר ונטמתם במ...").

ד. מי שסומך על השגחה.

1. אין טמטום.
- (א) רב פעלים (ח"ד יסודי יסורים סי' ו') – "שוחט מוסמך ויר"ש ששגה לשחוט בסכין פגומה בשוגג לא הרגיש ואכלו הבשר אנשים כשרים. או שוחט מתא אשר נבדק והופקד עפ"י חכמים ומוחזק ליר"ש אך היה רשע בסתר והאכיל לישראל נבילות וטריפות. איך דינם של אלו שאכלו לפי תומם ולא נודע להם הדבר הרע הזה לא בתחלה ולא בסוף אם נטמאה נפשם בטומאה זו דנבלות ושקצים דכתיב בהו ולא תטמאו בהם ונטמאתם במ יורנו מו"צ ושכמ"ה. תשובה. בריה טמאה וכן בשר נבלה וטריפה אין גופם מטמא נפש האדם ואע"כ דכתיב בהו ונטמאתם במ אין הכוונה לומר שגופם מטמא נפש האדם. אלא כל דבר אסור וטמא שורה עליו כח רוחני של טומאה וכשאדם אוכל אותו שורה אותו כח הטמאה על האדם ונכנס בו ומטמאו אמנם אם הוא אנוס גמור שאינו יודע כלל מן האיסור והטמא וגם אין לו לתלות בו גרמא שהוא גרם לעצמו שיכשל בשגגה או אם אכל אותו דבר האסור והטמא לא ישרה על האדם אותו כח הטומאה של אותו דבר ואין רשות לכח הטומאה ליכנס בו ולא להיות נוגע בו".
2. יש טמטום - לחולקים באונס גמור (עי' לעיל).
3. מראי מקומות.
- (א) הגר"ח"ק זצ"ל (דברי שיי"ח גליון שנ"ג עמ' א', פר' תולדות תש"פ) – "היה שאלה על מסעדה שאכלו מאות אנשים והיה משגיח צמוד והתברר שאכלו שם נבילות האם צריכים לעשות תשובה האם מיקרי אונס או פשיעה, וענה מו"ר שמיקרי אונס אבל צריכים ללמוד הל' כשרות".

ה. טעות של הסנהדרין.

1. אין טמטום.
- (א) דרשות הר"ן (דרוש י"א עמ' קצ"ט) – "נאמן שכל מה שמנעתהו התורה ממנו מזיק אלינו, ומוליד רועם רע בנפשותינו, ואע"פ שלא נדע סבתו, לפי זה הדעת אם כן כשיסכימו החכמים בדבר אחד טמא שהוא טהור, מה יהיה, הלא הדבר ההוא יזיק אותנו ויפעל מה שבטבעו לפעול, ואע"פ שהסכימו בו החכמים שהוא טהור. ואלו יסכימו הרופאים על סם אחד שהוא שוה, והוא על דרך משל חם במעלה רביעית, שאין ספק שלא תמשך פעולת הסם בגוף כפי מה שיסכימו בו הרופאים, אבל כפי טבעו בעצמו. כן הדבר שאסרה לנו התורה מצד שהוא מזיק בנפש, איך ישתנה טבע הדבר ההוא מצד שהסכימו החכמים שהוא מותר, זה אי אפשר רק על צד הפלא".
- ב' תירוצים** "התשובה בזה ... שהתורה השגיחה לתקן ההפסד שהיה אפשר שיפול תמיד, והוא פרוד הדעות והמחלוקת, ושתעשה תורה כשתי תורות, ותקנה ההפסד התמידי הזה, כשמסרה הכרעת הספקות לחכמי הדור, שעל הרוב ימשך מזה תקון ויהיה משפטם צודק. כי שגיאות החכמים הגדולים מועטות ממי שהוא למטה מהם בחכמה, וכל שכן כת הסנהדרין העומדים לפני ה' ית' במקדשו ששכינה שרויה עמם. ועם היות שלפעמים אפשר שעל צד הפלא והזרות ישגו בדבר מה, לא חששה תורה להפסד ההוא הנופל מעט, כי ראוי לסבול אותו מצד רוב התקון הנמשך תמיד".
- ועוד** "ואני סובר עוד, שאי אפשר שימשך ממה שיכריעו הסנהדרין הפסד בנפש כלל, גם כי יאכילו דבר האיסור ושיאמרו בו שהוא מותר. לפי שההקון אשר ימשך בנפש מצד ההכרעה למצות החכמים מורי התורה, הוא הדבר היותר אהוב אצלו יתברך, כאמרו: הנה שמוע מזבח טוב, בתקון ההוא יסיר הרוע אשר הוא מעותד להתילד בנפש מצד אכילת הדבר האסור ההוא. וכיוצא בדבר זה בעצמו יקרה בגוף, כי המאכל המזיק כשיאכלהו האוכל ההוא ויסור ממנו היזקו אם לא שיהיה מופלג. כן הענין כשימשך האדם אחר מצות הסנהדרין, גם כי ישגו ויורו בדבר האסור שהוא מותר, המשכו אחר עצתם והיותו נמשך לדבריהם **יסיר מנפשו כל אותו רוע שהיה ראוי שיתילד מצד אכילת הדבר האסור ההוא**. ולכן צותה התורה ואמרה: לא תסור מן הדבר אשר יגידו אליך ימין ושמאל".
- (ב) הו"ד – הגרשז"א זצ"ל (שלחן שלמה ערך רפואה ח"ב עמ' רמ"ה, ח"ג עמ' קמ"ט, נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג' ד"ה ויש "ומפורסם דברי הר"ן [דרוש י"א ד"ה ואני סובר] שאפילו אם אכל דבר איסור בגלל הכרעת היתר בטעות של הסנהדרין, אין בזה משום נזק לנפש"), הגר"ש זצ"ל (נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג' ד"ה ויש, "ומפורסם דברי הר"ן שאפילו

אם אכל דבר האסור בגלל הכרעת היתר בטעות של הסנהדרין, אין בזה משום נזק לנפש"), הגר"א רובין (אור ישראל חט"ז עמ' צ"ז), הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ה), מעדני אשר (יו"ד סי' כ"ג אות ד').
2. יש טמטום.

א) אברבנאל (שופטים ספק ה', בהודאה הח' ד"ה ואומר) – "הרב רבינו נסים ... מחשבתו תפעל במאכל שהוא ליסור ממנו היזקו ... ולא נחה בו דעתי, לפי שעל רוב ועל המעט אין ראוי שנאמין שימשך דבר רע מהמצות האלקיות, ולא יצוה הש"י שיאמינו משאת שוה לא על המעט ולא על הרוב, חלילה לרז"ל לכוין לדבר הזה, ולא תסמוך התורה על פועל, הדמיון בשומר המצות שיחשוב לטהור הטמא, ולמותר האסור, ולמועיל המזיק ...".

ז. עד אחד.

1. אין טמטום – עי' הגר"ח"ק זצ"ל (הליכות חיים ח"ב אות רכ"ט, ע"י עדים שנמצא שקרנים, "יתכן שבאונס אין טמטום"), עי' הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' נ"א).

א) הגר"ד לובאן שליט"א (אור ישראל חמ"ז עמ' רל"ט, קובץ מסורה חכ"ג עמ' ע"ג) – "מסקנת הדברים, הצבור שסמכו בתום לבם על נאמנותו של אותו טבח שהאכילם טריפות ונבילות, לדעת החמדת שלמה אנוסים הם ואין טמטום הלב. ואילו לדעת הנתיבות והנו"ב, הצבור עברו בשוגג, וגם יש טמטום הלב".

ב) הגרש"י יפה שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' מ"ז אות מ') – "שכעת קבלתי תשובתו של ר' חיים שליט"א ... וצ"ע כעת".

ז. שוגג דרבנן.

1. אין טמטום לפי הנתיבות [חוץ לסתם יין].

א) מנחת אלעזר (ח"ב סי' י"ח ד"ה והנה, ח"ג סי' כ"ג ד"ה אמנם) – "משא"כ בסתם יינם דפוגם בנפש ר"ל והכי הוא מטמא את האדם והרי יש בו ארס איסור חפצא ביותר".

ב) יוען יוסף (או"ח סי' קפ"א אות ט') – "ולפי הנ"ל נכון דאיסור דרבנן דלא הוי איסור חפצא אלא איסור גברא וכיון שהוא היה שוגג באכילתו מקרי אכילתו הנאה מפני שאינו גופו של איסור, דמצד המעשה דגברא הלא שוגג היה, אבל באיסור דאורייתא אף אם היה שוגג הוא פגם בנפשו שנכנס בגופו חתיכה דאיסורא כדדרשו חז"ל (יומא ל"ט ע"א) ע"פ ונטמאתם במ אל תקרי ונטמאתם אלא ונטמטם, שנטמטם את הלב, ואין נפק"מ לענין זה במה שהיה שוגג, ע"כ אין צריך לשלם".

2. יש טמטום.

א) ש"ך (ס"ק כ"ו) – "אע"פ דקטן האוכל דברים האסורים מדרבנן אין אביו מצווה להפרישו וכמו שנתבאר בא"ח סי' שמ"ג היינו מדינא אבל מ"מ יפרישו מפני שמזיק לו בזקנותו שנטמטם הלב וגורם לו טבע רע".

ב) הו"ד בפוסקים (עי' לעיל).

ג) באר דוד (סי' ד' ד"ה אבל באמת) – "ואם עבר איסור דרבנן בשוגג אפילו באיסור אכילה שהוא חמור מפני שנטמטם את הלב עי' תוס' חולין ד"ה ע"ב ורמ"א יו"ד סימן פ"א סעיף ח' אין צריך כפרה, עי' בנתיבות סי' רל"ד היכא שאין מידי דאכילה לכ"ש שאינו צריך כפרה בשוגג".

3. ובס' אתון דאורייתא (מהגאון מהר"י ענגל זצ"ל) כלל י' סוף אות ה' הוכיח מזה דאיסורי דרבנן הוו נמי איסור חפצא.

4. מראי מקומות – הר צבי (או"ח ח"ב סי' ס"ט ד"ה ובטרים), חשוקי חמד (סוכה דף לה., לשונו מובא לעיל).

ח. הכנסת שוטה למוסד (אינסטיטושן, institution) של גויים.

1. חת"ס (או"ח סי' פ"ג) – "ע"ד יתום קטן עתיר נכסין בר שטי' וקרוביו בקשו לו מנוח אשר ייטיב לו בעה"ז למוסרו בבית חינוך חרשים ושוטים ללמדם דעת ותבונות יודיעום, אך הוא מסור בידי בעלי דת אחר אשר לא מבני עמינו ואי אפשר להמציא לו שם מאכליו ומשקיו ויתר צרכיו עפ"י דתה"ק והוא עתה כבן ז' שנים, ונשאל מאת פר"מ נ"י אם רשאי למוסרו בידיהם לרפאותו להביאו לכלל דעת ... ויעיין ר"פ מי שהחשיך קנ"ג ע"ב פליגי לישני איכא דאמרי לחרש איכא דאמרי לקטן ע"ש. ויראה דבהא פליגי ... הכי שרי ובתנאי שכשיגיע לבן י"ג שנים ויום א' יוציאוהו משם עכ"פ, זה נלע"ד מעיקר הדין, ומ"מ העידו קדמונינו ז"ל שע"י מאכלות אסורות בנערות מטמטם הלב ומוליד לו טבע רע, עדיין אני אומר מוטב שיהיה שוטה כל ימיו וכו'. וד' יחנונו דעה בינה והשכל ויראנו נפלאות מתורתו הקדושה".

2. שבט סופר (אה"ע סי' כ"א) – "בנדון שלנו ממ"נ מותר להכניסו שם דאם יתפקח עד שיהי' מחויב במצות בודאי מותר להכניסו שם ולא שייך מוטב שיהי' שוטה דהא אפי' ספי בידים ממש מותר ואם אין דינו כפקח אע"פ שילמוד שם לדבר בקושי א"כ כיון שיהי' נשאר שוטה בודאי לא שייך מוטב כיון דלא אתי' לכלל מצות כלל ורק בשוטה קטן שיהי' ממילא מחויב במצות לכשיגדיל דאינו שוטה כ"כ החמיר בח"ס משום מוטב וכו' כן נראה לי ברור".

3. מלמד להועיל (ח"ב סי' ל"א) – "שאלה: איש אחד שהוא מעורבב בדעת אי רשאין לתת אותו בבית החולים של נכרים שאפשר שיתרפא שם. תשובה: שאלה זו כבר נפשטת בח"ס או"ח סי' פ"ג לאיסור, וע' גם שו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' קס"ג. אמנם בנ"ד דאפשר ליתן לו בצהרים בשר כשר ולערב יאכל מאכלי חלב דאינו אלא איסורי דרבנן נ"ל להתיר, דאף אם נאמר דמעמידו אצל נכרי הוי כספי ל' בידים מ"מ הרי כבר כ' הרשב"א דאיסורי דרבנן מותר לספות בידים וכדאי הרשב"א לסמוך עליו בשעת הדחק ובפרט דלדעת הרבה פוסקים מעמידו אצל נבילה לא הוי כספי ל' בידים וכמ"ש הח"ס שם. גם אין לחוש שיחלל שם את השבת דבזה ודאי הוי כקטן אוכל נבלות ואין ב"ד מצווין להפרישו. אכן יש לנסותו אי הוא באמת חסר דיעה שיחשב כשוטה שאינו בר חיובא כי רק באופן זה מותר".

4. אפרקטא דעניא (ח"א סי' קצ"ט) – "אי שרי לתת הילדים חלושי המזג לאינסטיטוט להבריאם וכדומה לו שאין מאכילים אותם שם בשר, מ"מ בשולי עכו"ם ודאי ישנם, ועיניו שפיר חזו בתשו' חת"ס או"ח סי' פג ומהר"ם שיק או"ח קסג ושבט סופר אה"ע כא,

וכולם דברו בילדים חולים כאילו שא"א להם להתרפאות כ"א בבתים כאלה. החת"ס מיירי בשוטה והמהמ"ש בסומא והשב"ס בחרש שדברו בו חכמים. ומ"מ אחר ביאור ההלכה מסיק החת"ס ז"ל ואחריו תלמידו המהרמ"ש ז"ל מוטב שיהי' שוטה כל ימיו כו', משום טמטום הלב, אלא דהשב"ס אחר האריכו למענינו להלכה בנדון להיתר, מסיק דאחרי שיש בווען בתים אלה העומדים תחת השגחת יהודים שנאסרו אצלנו, מ"מ בנדון זה יש להתיר".

5. גרי"ן (עובדות והנהגות לבית בריסק ח"ב עמ' נ') – "חכ"א שאל את מרן הגרי"ז ... כתוב בחת"ס אודות שוטה שאסור ליתן לו מאכלות האסורות דמטמטום, אע"פ שמדינא מותר! וענה הגרי"ז זצ"ל **שלא כן הוא, אלא האיסור הוא המטמטום**, וכל שמותר מדינא אינו מטמטום".

6. אג"מ (או"ח ח"ב סי' פ"ח) – "רק מה שמסיק החת"ס בסוף שאף שזהו מעיקר הדין מ"מ שהעידו קדמונינו שעל ידי מאכלות אסורות מטמטום הלב ומוליד לו טבע רע אין לעשות זה ומוטב שיהי' שוטה כל ימיו ואל יהי' שעה אחת רשע, אבל פשוט שהוא רק בעובדא דידיה **שירפאוהו בהתנוח של המורים ההם למדרגה להיות בעל אנושי שיתחייב אז במצות** שנמצא שע"י טמטום הלב דמאכלות אסורות שאכל בימי שטותו יעשה דברים אחר שיתחייב במצות שיהי' בהם רשע לפני המקום".

7. הגרשז"א זצ"ל (נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג', שלחן שלמה ערך רפואה ח"ב עמ' רמ"ה, ח"ג עמ' קמ"ט) – "אם בטוח שיישר ממש שוטה כל ימיו אז מותר ... ששייך טמטום הלב רק כשיש עבירה או בתינוק שיגיע לחיוב מצוות אחרי כן ... וכן בשוטה גמור לא שייך טמטום הלב כי לא יהיה אף פעם איסור".

8. הגריש"א זצ"ל (נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג', אשרי האיש יו"ד פרק ד' אות י"ט) – "אם בטוח שיישר ממש שוטה כל ימיו אז מותר ... ששייך טמטום הלב רק כשיש עבירה או בתינוק שיגיע לחיוב מצוות אחרי כן ... וכן בשוטה גמור לא שייך טמטום הלב כי לא יהיה אף פעם איסור".

9. אור יצחק (ח"א יו"ד סוף סי' ג' ד"ה והנה) – "בחתם סופר ... ובאמת דברים אלה קשים מאד דאם זה הצלתו ולהביאו לכלל דעת, וכי גרע מכל חולה שיש בו סכנה שמאכילים אותו איסורים כדי להצילו. אבל האמת היא שהתשובה הנ"ל מתחלקת לשנים, ובמקום שישאר שוטה כל ימיו ופטור מן המצוות שאינו בכלל דעת כלל, או ודאי מאכילין אותו דברים האסורים להצילו ולהביאו לכלל דעת, וזה שכתב שם מפורש באמצע התשובה בסוף ד"ה ומ"מ נ"ל. ואח"כ מתחיל בדבור ברם דא וכו', בענין אחר בקטן שאינו שוטה, אבל הוא בר חיובא ואית ביה דעת אלא שאינו בקי בטיב העולם הזה ועסקיו כראוי, ועל זה החמיר, וסוף התשובה שמוטב שיהיה שוטה כל ימיו וכו' [קאי על זה], וזה פשוט".

10. מראי מקומות – מהר"ם שיק (או"ח סי' קס"ג), עמק הלכה (ח"ב סי' כ"ו, עמ' קכ"ח), פקוח נפש (סי' כ"ב אות י'), ס' הכשרות (פרק כ' סעי' ז'), שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ז סוף הע' ו'), נשמת אברהם (ח"ב סי' פ"א ס"ק ב').

ט. מראי מקומות – הרי"ב בוכינגער (אור ישראל גליון מ"ז עמ' ר"נ אות ג'), הרש"ד חייקין (אור ישראל גליון מ"ז עמ' רל"ח).

1. פרישה (סי' קכ"ב ס"ק ט') – "ובעל נפש יחוש כו' שדברים אלו מביאין לידי טהרה כו'. הטעם שכל מאכל טריפה מטמטום הלב".
2. ערה"ש (סי' קכ"ב סעי' ט"ו) – "ואף על פי שהתירו בדיעבד וגם לכתחלה לקנות מהם משום דגם זה הוי כדיעבד כיון שכבר נעשה אבל אסור לישראל לומר לו לכתחלה בשל לי ירקות בקדירתך וכן לא יאמר לו עשה לי מרקחת שכל האומר בשל לי הרי הוא כאלו מבשל בידיו לכתחלה אמנם זה שכתבנו במרקחת אם הוא רוקח אומן מותר לכתחלה לומר להם לעשות מפני שמיוחדים להם כלים ביחוד על מרקחת ואינם מבשלים בהם תבשילין וכן כל מיני אומנות כמו הקאנדיטערסקי וכל מיני דבש וצוקערקעס דלכל זה יש להם כלים מיוחדים וגם משום בישוליהם אין חשש שהרי כל אלו נאכלים כמו שהן חיון וכן המנהג הפשוט וכמ"ש בס' ק"ג ע"ש וז"ל הטור וש"ע סוף סעיף ו' שכל האומנים מיוחדים כלים נקיים למלאכתן כדי שלא יפגמו אומנותם ובעל נפש יחוש שדברים אלו מביאים לידי טהרה ונקיות עכ"ל שכל מאכל טריפה מטמטום הלב [פרישה] כלומר **הגם שמעיקר הדין נוכל לסמוך על זה שיש להם כלים מיוחדים מ"מ הבעל נפש ראוי להרחיק א"ע מזה דאולי לא כן הוא ומטמטום הלב** ולפ"ז בזמנינו שכל הרוקחים והעושים קאנדיטערסקי וצוקערקעס אין שום ספק ספיקא בדבר אם יש להם כלים מיוחדים דדבר ברור הוא שיש להם כלים מיוחדים ולפ"ז גם בעל נפש א"צ להרחיק א"ע מזה [כנלע"ד]".

3. דברי מלכיאלי (ח"ג סי' ל"ה ד"ה והשנית) – "אבל השו"ב אם אינו הגון אפשר שיכשיל את כל אחד באיסורים דאורייתא נבילה וטריפה ויעברו ע"ז כמה פעמים ביום. וגם ידוע חומר מאכלות אסורות שמטמטום הלב וע' תו' שבת י"ב ע"ב ד"ה ר"נ".

ד ציורים: באופן שאין עכשיו איסור.

א. ביטול ברוב.

1. אין טמטום.

(א) הגרש"פ זצ"ל (הליכות חיים ח"ב הע' קצ"ד) – "שאין טמטום בדבר שנתבטל בס' או ברוב".

(ב) הגרש"ק זצ"ל (הליכות חיים ח"ב אות רכ"ז) – "אם חתיכה של איסור נתבטל בחד בתרי ... אם יש טמטום מחמת החתיכה השלישית שהיא של איסור או לא. תשובה: מדאורייתא כמאן דליתא דמי".

הגרש"ק זצ"ל (דרך אכילה ריש עמ' פ"ד) – "שאלה: קי"ל דמאכל אסור שנתערב ברוב מותר לאכלו, האם זה מטמטום. תשובה: לא".

(ג) תורת חיים (ויקרא פרק י"א הע' קצ"ז) – "רק על דברים שהתורה נתנה בחפצא דין היתר כגון בביטול ברוב דאף שברור לנו שיש שם איסור התירו התורה, אז אין באמת טמטום הלב".

(ד) גבעת שאול (שאלה סי' נ"ד).

2. יש טמטום.

(א) בית שערים (או"ח סי' קצ"ט אות א' ד"ה אבל) – "י"ל הא דהחמירו חכמים בדשיל"מ שאינו בטל אף דמה"ת מותר לאכלו וכבר נהפך איסור להיות היתר היינו דוקא באיסור חפצא דאף שהתורה התירתו משום רוב מ"מ איסורא קאכיל ומוליד גנאי ופגם בנפש ומטמטום הלב ומשו"ה בטעם בעלמא דהוי כנאבד מן העולם באמת ל"ש ביה דשיל"מ..."

(ב) ע"י הגר"א קוטלר זצ"ל (אש התורה ח"ב עמ' רצ"ז) – "מעשה ששחטו עופות עבור מטבח הישיבה ומצאו אחר כך פגימה ב'חלף'. ההלכה ב'שולחן ערוך' (יו"ד סימן י"ח) אומרת, שכל העופות שנשחטו בסכין זו, אחרי הבדיקה האחרונה, אסורים באכילה מספק. והנה נתערבו העופות האסורים בהמון עופות כשרים ולא ניכרו עוד. ע"פ הלכה אזלינן בתר רובא וכולם מותרין באכילה. כך אמנם פסק גם רבינו, אך הוא הורה למכור את העופות, ולא להאכיל בהם את בני הישיבה. 'אמת' אמר 'האיסור של העופות בטל ברוב, אך החשש של טמטום הלב שנגרם ע"י מאכלות אסורות נותר בעינו. הענין של טמטום הלב נחשב ביחס לבן-ישיבה שתורתו אומנותו כ'סכנת נפשות' - וב'נפשות' אין הולכים אחר הרוב".

(ג) משנה הלכות (ח"ו סי' ק"ד ד"ה וראיה, חט"ז סוף סי' כ"ה, סי' קל"ז ד"ה וראיה) – "לענין ביטול ברוב הגם שהתורה אמרה דדבר טמא המטמטם את הלב והתורה אסרתו אם נפל בהיתר ונתבטל מותר לאכלו והאומר דאסור לאכלו עובר על הא דאחרי רבים להטות אבל מ"מ אם הוא יודע שהדבר מותר אלא שאינו רוצה לאכלו משום דבר הטמא שנתערב בו שהוא עכשיו ומ"מ הרי הוא מטמטם את הלב ופורש ממנו מטעם זה ליכא בזה איסור כלל ואדרבה הרי הוא עושה דבר טוב במה שאינו אוכל כיון שהוא פורש עצמו מצד טבע האיסור שהוא מטמטם את הלב לא מטעם שהוא אסור מה"ת".

ב. הלך אחר הרוב, חזקה.

1. אין טמטום.

(א) הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' נ"א) – "דין רוב או חזקה פוסק שזה היתר גמור וכאילו שהאיסור נתהפך להיות ואין כאן איסור כלל אפי' כלפי שמיא שהתורה נתנה על החפצא דין היתר וא"כ אין כאן טמטום הלב".

(ב) הגרי"ד לובאן שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' מ"ט, חמ"ז עמ' ס"ב, קובץ מסורה חכ"ג עמ' ע"ו) – "דאם סומך על רוב או חזקה אין שום טמטום אפילו אם כלפי שמיא גליא הוא אסור".
2. יש טמטום.

(א) תשובות והנהגות (ח"ד סי' ק"צ ד"ה ועוד יש) – "ורק באיסור שנתבטל, שיש כאן איסור והתורה התירה אף שיש איסור, תו לא מטמטם שאין כאן איסור מדין תורה שהתורה התירתו, אבל במאכלות אסורות אף באופן שהתורה התירו מדין 'הלך אחר הרוב' או משום חזקה, היינו שמדינא מותר לתלות שאין כאן איסור, אבל בנמצא אח"כ איסור, אף אם האכילה בשעתה לא היתה באיסור, מטמטם את הלב ולכן צריך כפרה".

תשובות והנהגות (ח"ה סי' רמ"ה) – "י"ל שהאיסור חפצא דמאכלות אסורות הוא רק בטמא עצמו ולא ביוצא, והא שהתורה אסרה היוצא מן הטמא, אינו איסור מצד החפצא, אלא אולי כעין איסור גברא והוא בגדר איסור הרחקה, שאסרתו התורה כדי להתרחק מאכילת הטמא, וא"ש שסומכין על רובא דכל דפריש וכו', ולא חיישינן לטמטום הלב כמו שמחמירין בשאר מאכלות אסורות שלא לסמוך על היתר דרובא, וה"ט כמש"כ, שאיסור יוצא אינו איסור חפצא ואינו פוגם כבשר טמא".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ביצחק יקרא סי' ש"ח על סעי' ל', סוף ח"ו הנהגות אות י"ד) – "המהרש"ל כתב שמי שלא אוכל בשר שהותר על סמך שהולכים אחר הרב, כופר בדברי חכמים. אבל אם רוצה לפרוש משום שמא יאכל דבר המטמטם את הלב, קדוש יאמר לו".

ג. ביטול בששים.

1. אין טמטום.

(א) קצות השלחן (ח"ט עמ' י"א) – "דבר איסור שהותר ע"י זה וזה גורם או ע"י ביטול, לא מצינו שצריכין ליהדר מלאכלו לפי שמזיק לנפש".

(ב) אמת ליעקב (דברי חכמים יו"ד אות ד') – "שביטול בס' נעשה היתר גמור, ואין טמטום הלב כלל".

(ג) הגר"ח פ"ש זצ"ל (הליכות חיים ח"ב הע' קצ"ד) – "שאין טמטום בדבר שנתבטל בס' או ברוב".

(ד) הגר"ח ק"ק זצ"ל (הליכות חיים ח"ב אות רכ"ח) – "אם יש טמטום במי שאוכל דבר איסור שנתבטל בס'. תשובה: לא".

(ה) אור יצחק (ח"א יו"ד סי' ג' ד"ה והנה, ד"ה אבל) – "והנה באיסור שנתבטל כתב בפתחי תשובה [יו"ד סי' קט"ז ס"ק י'] בשם ס' סולת למנחה [כלל ע"ו דין ח'], שכתב בשם תורת האשם (הוא בעל התויו"ט), דהמחמיר שלא לאכול מה שנתבטל הוא כמו אפיקורסות, ודלא כמ"ש באיסור והיתר [סוף כלל נ"ז אות ט"ו] עיי"ש. ואם באיסור שנתבטל מותר, ולא עוד אלא שלפי דברי האחרונים הנ"ל אסור אפילו להחמיר, על כרחך שאינו מטמטם, דאי לאו הכי איך אמרו שלא להחמיר".

(ו) גבעת שאול (שאלה סי' נ"ד).
2. מראי מקומות.

(א) ט"ז (סי' קי"ב ס"ק ט') – "בטל במיעוטו ... כותח הבבלי מטמטם את הלב משום נסיוני דחלבא שבו ואי הוי בטל לא הוה מטמטם".

ד. מראי מקומות.

1. משנה הלכות (ח"ט סי' ק"ס) – "מה ששאל האם יש ענין של טמטום הלב במאכל שמדין תורה וע"פ ש"ע מותר לאכלו וציין לפ"ת יו"ד סי' קט"ז בסק"א ...".

ה. ציורים: איסור התלוי בזמן.

א. האם תלוי בכלל 'דאין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים במידי דאכילה'.

1. כן – מהרש"ל (ביאור לסמ"ג ל"ת ע"ז, עמ' של"ט), נצי"ב (העמק דבר דברים פרק ו' פסוק י'), שערים מצויינים בהלכה (יומא ריש דף לט., "דאין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים במידי דאכילה דאסור מחמת עצמו, מפני שהן מטמטמין לבו של אדם, ולא באיסור מחמת זמנו ... חוץ מחמץ בפסח ..."), חוט שני (שבת ח"ד פרק צ"ה שעה"צ ס"ק קמ"ה).
2. לא – ערוגת בושם (או"ח סי' קל"ח).

ב. חמץ בפסח.

1. אין טמטום.
 - (א) שערי דעה (ס"ק ה') – "דהיינו דוקא בדברים האסורים מצד עצמן אבל לא בדברים שמותרים מצד עצמן אלא מהזמן גורם האיסור וכמו בחמץ בפסח אז אם הקטן אוכל מעצמו אין מצווין להפרישו".
 - (ב) קצות השלחן (ח"ט עמ' ט', עמ' י"ג סוף ס"ק ד') – "ובחמץ י"ל כיון שהוא איסור דיומא קגרים אין טעמו מטמטם הלב כמ"ש בשערי דעה".
 - (ג) יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' ג' אות ז') – "ושו"ר כן בס' שערי דעה יו"ד ... ואכן נראה דהיינו דוקא בדברים האסורים מחמת עצמם, אבל דברים המותרים מצד עצמם אלא שהזמן גורם לאיסור כחמץ בפסח, א"צ להפרישו. ע"כ".
2. יש טמטום.
 - (א) ערוגת בושם (או"ח סי' קל"ח) – "דאין לחלק בזה בין איסור התלוי בזמן לאיסור מחמת עצמו והוא ממש הפרי"ח ...".
 - (ב) ויצבור יוסף (סי' כ"ז).
 - (ג) שערים מצויינים בהלכה (יומא ריש דף לט.) – "דאין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים במידי דאכילה דאסור מחמת עצמו, מפני שהן מטמטמין לבו של אדם, ולא באיסור מחמת זמנו ... חוץ מחמץ בפסח אע"ג דאסור מחמת זמנו ג"כ מטמטמין לבו של אדם, דסמך הכתוב (תשא ל"ד - י"ז) 'אלהי מסכה לא תעשה לך', 'את חג המצות השמו' ...".
 - (ד) עיר תורת היולדת (פרק מ"ב סעי' א', הע' ב').
 - (ה) עיר הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו הע' י"ט) – "וצ"ע אם חמץ בפסח ... גם בכלל טמטום הלב, שהרי עצם החפצא שלהן מותרת, ורק בזמן שהוא נאסר באיסור הנאה. ודוחק לחלק בין הדברים ההם לבין נבילות שהרי בעצם הבהמה טהורה היא וטבעה טוב, ורק זקוק לדין שחיטה, וצ"ע".
 - (ו) נשמת אברהם (ח"ב סי' פ"א ס"ק א').
3. מראי מקומות – דרכי תשובה (ס"ק צ"א, "ועי' בשערי דעה ... אמנם יעוין בש"ע תניא ז"ל בהלכות שבת ... צ"ע, בגר"ז שם אינו מדבר בענין של טמטום), חשוני חמד (פסחים דף מד:, ביצה דף יט. הע' ל"ג, ע"ז דף כו., לשונו מובא לקמן), על פי התורה (פר' שמות פרק א' סעי' כ"ה, סעי' ל"ה), פסקי תשובות (דפו"ח סי' שמ"ג אות ט' ד"ה וכבר).

ג. אכילה ביום הכיפורים.

1. אין טמטום.
 - (א) אור זרוע (הל' יוה"כ סי' רע"ט) – "ההוא עוברא דארחא אתאי לקמיה דר' חנינא א"ל זילו לחישו לה האידנא יומא דכיפורי הוא ליחשו לה ולא אלחיש קרא עליה זורו רשעים מרחם נעשו זרים ונתנכרו לאביהם שבשמים נפק מינה שבתי אוצר פרי להפקיע שערים כי זה סימן אחר שהודיעוהו שהיום יום הכיפורים ואעפ"כ לא פסק תאותו".
 - (ב) קצות השלחן (ח"ט עמ' ט') – "דבר המותר ויומא קגרים איסורא פשוט דלא שייך כלל לומר שמטמטם הלב בקטן דלאו בר חיובא הוא כיון שהמאכל עצמו היתר גם לגדולים אלא יומא גרים איסורא כגון ... ואכילה ביוה"כ פ".
2. יש טמטום.
 - (א) פר"ח (ס"ק כ"ו) – "שגורם לו טבע רע וסופו לצאת לתרבות רעה ... וכבר נמצא לרז"ל בפ' בתרא דיומא (דף פב:) ההיא עוברא דארחא בי"ה אתו לקמיה דר"ח א"ל לחושו לה ולא אלחיש קרי עליה זורו רשעים מרחם נפק מיניה שבתי אוצר פרי ...".
 - (ב) ערוגת בושם (או"ח סי' קל"ח ד"ה ושוב) – "דאין לחלק בזה בין איסור התלוי בזמן לאיסור מחמת עצמו והוא ממש הפרי"ח ...".
 3. מראי מקומות – פסקי תשובות (דפו"ח סי' שמ"ג אות ט' ד"ה וכבר).

ד. אכילת מצה ערב פסח.

1. אין טמטום.
 - (א) קצות השלחן (ח"ט עמ' ט') – "דבר המותר ויומא קגרים איסורא פשוט דלא שייך כלל לומר שמטמטם הלב בקטן דלאו בר חיובא הוא כיון שהמאכל עצמו היתר גם לגדולים אלא יומא גרים איסורא כגון ... ומצה בערב פסח".
 2. מראי מקומות – פסקי תשובות (דפו"ח סי' שמ"ג אות ט' ד"ה וכבר).

ה. אכילת חוץ לסוכה.

1. אין טמטום.
 - (א) חשוני חמד (סוכה דף לה:) – "לדעת הנצי"ב יצא חוץ לסוכה ויאכל לחם כשר, ולא איסורי אכילה מדרבנן, שמסתבר שאף בהם יש טמטום".

ו. אכילת מוקצה בשבת.

1. אין טמטום.

(א) ערוגת בושם (או"ח סי' קל"ח ד"ה ומה דמספק"ל) – "מסתברא דבזה לא שייך טעם הנ"ל (גבי חמץ בפסח) כיון דהחתיכה בעצמה לאו חתיכה דאיסורא הוא כלל, והחילוק בין חמץ למוקצה קל להבין דחמץ שפיר מקרי איסור חפצא משא"כ מוקצה, וכש"כ לפי מ"ש הנתיבות בחו"מ ...".

(ב) קצות השלחן (ח"ט עמ' ט') – "דבר המותר ויומא קגרים איסורא פשוט דלא שייך כלל לומר שמטמטם הלב בקטן דלאו בר חיובא הוא כיון שהמאכל עצמו היתר גם לגדולים אלא יומא גרים איסורא כגון ... ומוקצה בשבת".

ז. ביצה שנולדה ביום טוב.

1. חשוני חמד (ביצה דף יט. הע' ל"ג) – "ויש להסתפק אם ביצה שנולדה ביום טוב גורמת לטמטום או לא, והנה נחלקו רבותינו אם איסורים התלויים בזמן כמו חמץ בפסח מטמטמים או לא, לדעת השערי דעה (סימן פז סק"ה) חמץ בפסח לא מטמטם, ואילו שו"ע הרב (או"ח סימן שמג ס"י) כתב שאין חילוק בין איסור לזמן לאיסור קבוע לשיטות שחמץ בפסח לא גורם לטמטום כי הוא איסור התלוי בזמן, [ויעוין במש"כ בחשוני חמד עמ"ס ע"ז (דף כו ע"א) בענין זה], ולפי השערי דעה פשוט שהביצה לא גורמת לטמטום, כי הוא איסור התלוי בזמן. אמנם לשו"ע הרב ודעימיה, שאף איסור התלוי בזמן גורם לטמטום, יש להסתפק באיסורי דרבנן שהם רק מחמת גזירה, כמו ביצה שנולדה שאסורו חכמים משום פירות הנושרים ומשקים שזבו, האם הוא ככל איסורי דרבנן ומטמטם, או שמא אינו מטמטם כי חכמים גזרו עליו מפני דבר אחר. ויעוין בשלמת חיים (סימן תכא) שמשמע מדבריו שחלב עכו"ם הוא ככל איסורי דרבנן, ואפילו אם כלפי שמיא גליא שזהו חלב כשר, בכל זאת הוא מטמטם, מפני שחז"ל גזרו עליו, יעו"ש. ואם כן לכאורה ה"ה וכ"ש בעניננו שחז"ל גזרו שביצה אסורה, וגזירה זו היא לא משום ספק, אלא היא גזירה גמורה, ויעוין ברש"י בביצה דף ג ע"א (ד"ה חדא גזרה היא) שכתב: לא שתהא זו גזרה דלא ליתי לידי פירות הנושרין, אלא כשנמנו וגזרו על פירות הנושרין, אף ביצה היתה במשמע, ואף על גב דלית בה משום תלישה, מיהו מכלל גזרת חכמים היתה, שאף היא פרי הנושר, עכ"ל. משמע שהיא גזירה ותקנה גמורה לאיסור".

ח. מראי מקומות.

1. בית שערים (או"ח סי' קצ"ט אות א' ד"ה אבל) – "ועיי' במג"א סי' רס"ט דאיסור התלוי בזמן מותר למיספי לקטן בידים ועיי' תוס' פסחים ק"ו ויו"ד סי' פ"א בהג"ה שם ס"ו וריטב"א קידושין ע"ז כתב דאיסור התלוי בזמן הוי רק איסור גברא ולא איסור חפצא, ולפ"ז י"ל הא דהחמירו חכמים בדשיל"מ שאינו בטל אף דמה"ת מותר לאכלו וכבר נהפך איסור להיות היתר היינו דוקא באיסור חפצא דאף שהתורה התירתו משום רוב מ"מ איסורא קאכיל ומוליד גנאי ופגם בנפש ומטמטם הלב ומשו"ה בטעם בעלמא דהוי כנאבד מן העולם באמת ל"ש ביה דשיל"מ וכמ"ש בהג"ה סי' ק"ב ס"ד אבל באיסור התלוי בזמן והוא רק איסור גברא ל"ש ביה דשיל"מ כיון שאין עצם הדבר מתועב רק הוא אסור לעשותו וכיון שהותר לעשותו משום ביטול לא החמירו בו חכמים".

2. חמד שלמה (ח"ב סי' ס"ג) – "אפשר דכ"ז דוקא בדברים האסורים מחמת איסור עצמו, אבל דברים האסורים מחמת זמן אפשר דאינו שייך כ"ז".

ו. ציורים: דברים שאסור רק לאיש מסויים.

א. חלב בתוך שש שעות של בשר.

1. אין טמטום.

(א) יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' ג' אות ז') – "הדבר פשוט דלא שייך כ"ז אלא בדברים האסורים מחמת עצמם. אבל חלב אחר בשר שהמאכל מצד עצמו הוא היתר גמור לא שייך ד"ז".

(ב) הרא"ש וויסמן (בית אהרן וישראל חקט"ו עמ' פ"ז אות ג') – "בשולחן ערוך המקוצר ... הטעם שכתב לדבריו מפני טמטום הלב ובפרט בימי ילדותו שגופו נבנה וכו', הרי כבר כתב בתוך דבריו שאינו מאכל איסור ממש וכו', א"כ מה שייך כאן הטעם של טמטום הלב וכו' דזה הוי כשאוכל מאכל איסור ממש כגון נבלות וטריפות וכדו' דשייך טעם זה, אולם הכא אינו מאכל איסור אלא מאכל היתר בזמן איסור".

2. יש טמטום.

(א) שו"ע המקוצר (יו"ד סי' קל"ו הע' כ"ג).

(ב) משנת יוסף (מכתב לר' פסח יצחק שטראספעלד, י"ב אדר תשס"ו) – "אודות שאלתך אם להכנס לשיבה שאוכלים ארוחות ערב חלבית תוך השעה ו' מארוחה בשרית. איני יודע מה זו שאלה, שכן מפורש בשו"ע ורמ"א (פ"ט, א) שצריך ו' שעות שלימות [לא זמניות אלא שוות של 60 דקות (מעדני השלחן)]. והשאלה היא אם להכנס לשיבה כזו שמזלזלים במפורש בשו"ע, ובמה שנהגו בני אשכנז מדורי דורות, מאדות אבותינו, להמתין שעות שלימות. - ואין מקום לפלפל ולדייק. כי אם למורה הוראה בשעת חולה וכדומה. ולא בבחורים בריאים הרוצים להחכים בתורה, שלא תכנס אכילת איסור בפיהם לטמטם הלב ח"ו. - ולא מהני התרת נדרים בזה כמפורש בשו"ע (יו"ד סי' ריד). וכל זמן שלא תוכל להמתין ו' שעות בין בשר לחלב אל תלך בנתיבתם".

3. מראי מקומות.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (אסיפת יצחק י"ב אייר תשס"ז) – "שאלה: אם אוכל חלב תוך שעה אחר בשר האם יש טמטום הלב. תשובה: אולי".

ב. נדר.

1. יש טמטום – קצות השלחן (ח"ט עמ' ט'), "ודבר האסור לאחד משום נדר או נזירות אע"פ שהדבר בעצם מותר לאחרים, מ"מ לגבי בעל הנדר מטמטם הלב (לבד מה שבארנו לעיל דכל עבירה מטמטמת) וכמבואר בגמ' (סוטה ט'): ועתה השמרי נא ואל תשתי יין ושכר ואל תאכלי כל טמא, מאי כל טמא, ותו עד השתא דברים טמאים קאכלה, אר"י דבי ר' אמי דברים האסורים בנזיר (משרת

ענבים, רש"י), הרי שהכתוב קרא לזה 'כל טמא' דהוי בעצם דבר טמא, וממילא מטמטם הלב כשרצים, ומיהו נזירות הוי איסור חפצא ואין ראי' לאיסור גברא ...").

2. נזירות – עי' קצות השלחן (ח"ט עמ' ט', לשונו מובא לעיל).

ג. זר בתרומה.

1. מסופק.

(א) הגרש"י יפה שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' מ"ז הע' כ') – "וישל"ע אם יש טמטום בזר שאוכל תרומה".

2. אין טמטום.

(א) חשוני חמד (סוכה דף לה.) – "אמנם יתכן שיאכילוהו את התרומה, כיון שבנבילה יש טמטום הלב משא"כ בתרומה ... וא"כ בענינו שאם יאכל נבילה ילקה בטמטום עדיף להאכילו תרומה, שאע"פ שעוונה חמור, מ"מ אין בה טמטום, שהרי מאכל מותר ומאכל של מצוה הוא, אלא שלזרים היא אסורה, והאיסור הוא לא מצד החפצא של המאכל אלא מצד הגברא, שאין לזר עסק בקדשי שמים. דייקא נמי שבגמרא דנים רק בטבל ונבילה ולא בתרומה ונבילה. ויש להביא לכך קצת אסמכתא, מדברי החתם סופר בדרשותיו (ח"א, דף יט ע"א ד"ה הוא יפתח) ...".

ד. שבת לפני קידוש.

1. אין טמטום בקטן.

(א) קצות השלחן (ח"ט עמ' ט') – "דבר המותר ויומא קגרים איסורא פשוט דלא שייך כלל לומר שמטמטם הלב בקטן דלאו בר חיובא הוא כיון שהמאכל עצמו היתר גם לגדולים אלא יומא גרים איסורא כגון שבת לפני קידוש".

(ב) פסקי תשובות (דפו"ח סי' שמ"ג סוף אות ט') – "ואכילת קטן קודם קידוש והבדלה שפיר קיל טפי לכו"ע, כי אינו אלא הרחקה מדרבנן מחמת כבוד היום".

ה. לפני הבדלה.

1. אין טמטום.

(א) שערים מצויינים בהלכה (קוני' תורת הלימוד ס"ק כ"ד) – "אבל כשאסור מחמת זמנו - אינם מטמטמים לבו של אדם ... שאחד מחז"ל שכתב ואכל קודם הבדלה ועוד יותר ...".

ו. גזילה.

1. יש טמטום.

(א) חשוני חמד (כתובות דף ס.) – "וידוע המעשה שהיה בת"ת 'עץ חיים', שפעם אחת כשר' איסר זלמן בחן את התלמידים, הבחין שתלמיד אחד שבדרך כלל יודע את תלמודו, לא ידע להשיב, וכשבירר מה התלמיד אכל, נודע לו שבימים האחרונים הוא קטף תפוח בלי רשות ואכלו. אמר רא"ז שבגלל התפוח שאכל בגזל, הלב נהיה מטומטם. הרי שס"ל שמאכל שהוא מותר באכילה, ורק יש עליו איסור צדדי של גזל, בכל זאת הוא מטמטם".

ז. ציורים: דבר שהיה היתר ועכשיו אסור.

א. מאחר ע"ז.

1. יש טמטום.

(א) אחר (תוס' חגיגה דף טו.) – "ורבי נתן אומר כשהיתה אמו מעוברת ממנו עברה לפני ע"ז והריחה מאותו המין ואכלה והיה אותו המין מזדעזע בגופה כעכנא ולבסוף חלה מתנונא".

(ב) אור זרוע (הל' יום הכיפורים סי' רע"ט) – "דירושלמי דחגיגה פ' א"ר דמסיק גבי אחר וכל הדא ממאן ליה פי' מה גרם לו כ"ז שיצא לתרבות רעה ומפרש התם מה גרם לו ויש אומרים אמו כשהיתה מעוברת היתה עוברת לפני ע"ז והריחה מאותו המין ונתנו לה ואכלה וההוא היה מפעפע בו בשיבותיה כערס של חכינא ואע"ג דהתם מפרש טעמי אחריני מה גרם לו מ"מ בהא לא פליגי שזה גורם אלא דמר אמר הכי הוה ביה עוברא ומר אמר הכי הוה בית עובדא".

אור זרוע (שבת סוף סי' מ"ח) – "וצריכה אשה מעוברת להזהר שלא תאכל שום דבר איסור שמחמת כן הוי הולד רשע כההוא דפ' אין דורשין ירושלמי דא"ר כהן אמו של אחר כשהיתה מעוברת בו היתה עוברת לפני ע"ז והריחה מאותו המין ונתנו לה ואכלה והיתה אותו המין מפעפע בגופה כאירסה של חכינא. וצריך להזהיר את המניקות כדי שלא יאכילו התנוקות דבר איסור כדי שיהיו יהודים טובים".

(ג) הגהות אשרי (ע"ז פרק ב' סי' ו' הג"ה ב') – "להזהיר את המניקות שלא יאכלו נבילות וחזיר וכ"ש שאין להאכילן דברים טמאים וראיה מאחר שאמו אכלה ממין עבודת כוכבים וזה גרם לו לעת זקנתו שיצא לתרבות רעה. מא"ז ע"כ".

ב. נבילות.

1. יש טמטום.

(א) אור זרוע (הל' יום הכיפורים סי' רע"ט) – "צריכין להזהיר המינקת שלא תאכל בשר חזיר ובשר נביל וטריפות כדי שיהא התינוק ירא שמים".

(ב) הגהות אשרי (ע"ז פרק ב' סי' ו' הג"ה ב') – "להזהיר את המניקות שלא יאכלו נבילות וחזיר וכ"ש שאין להאכילן דברים טמאים וראיה מאחר שאמו אכלה ממין עבודת כוכבים וזה גרם לו לעת זקנתו שיצא לתרבות רעה. מא"ז ע"כ".

- (ג) פר"ח (ס"ק כ"ו).
 (ד) פמ"ג (מש"ז ס"ק י"ב).
 (ה) כת"ס (גיטין דף ז. ד"ה ומ"ש) – "אוכל איסור כגון נבילות וטריפות שקו"ר דמטמים הלב דכתיב ונטמם".
 (ו) ערוגת בושם (או"ח סי' קל"ח).
 (ז) העמק דבר (דברים פרק ו' פסוק י') – "אפי' נבילה דמטמם ביותר. ובזה נראה הא שדקדקו חז"ל ביבמות דקי"ד ובכ"מ קטן אוכל נבלו אין ב"ד מצווין להפרישו. ולמאי נקטי ביחוד נבלות. והכי מיבעי קטן עושה עבירות. אלא משום דס"ד דאע"ג שאין לב"ד לחוש על עצם האיסור שעושה בקטנות. מכ"מ על ב"ד לחוש שלא יטמם לב הקטן ויזיק לנפשו גם כשיגדל והיה לאיש. מש"ה הוסיפו דאפי' אוכל נבלות כו".
 (ח) דברי יציב (יו"ד סי' ב' אות ה') – "בלשון הש"ס קטן אוכל נבלות וכו', שלרבותא נקט דאף במידי דאכילה דשייך טמטום שיזיק גם בגדלות מ"מ אין החיוב על הב"ד ודו"ק".
 (ט) הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו ד"ה אך).
 2. מראי מקומות.
 (א) אמת ליעקב (הע' ל"ב) – "ומה שאיתא בשם בעל התניא שאכילת נבילה במקום היתר פקו"נ אינו מטמם, אפשר נבילה שאני, אבל דבר טמא בעצם מטמם בטבע".

ג. טריפות.

1. יש טמטום.
 (א) אור זרוע (הל' יום הכיפורים סי' רע"ט) – "צריכין להזהיר המינקת שלא תאכל בשר חזיר ובשר נבילו' וטריפות כדי שיהא התינוק ירא שמים".
 (ב) דברי חיים (ח"א יו"ד סי' ז' ד"ה ולכן) – "ולכן בודאי הנקלה ונתעב הלז ראוי להעבירו ואם תרצו לחוס על נפשו ונפשות ביתו תנו להם איזה הספקה הלא ב"ה הרחיב גבולכם ואתם עשירי ונכבדי ארץ ולמה תחפאו על נקלה לרחם על תועב כזה להניחו להאכיל טריפות ולמה לא תחוסו על נפשיכם היקרה שלא תתגאל במרק פיגולו ודבר זה ידוע שאין דבר עבירה כמאכלות אסורות שמטמם הלב הישראלי [עי' סי' פ"א סעיף ז' בהגה] ובעוה"ר על ידי זה יצאו כמעט מן הדת כמה קהלות בארץ לועז על ידי השו"ב הקלים ואכלו ונתפטמו בטריפות וגברו עליהם דיעות זרות עד שפקרו ונאבדו מתוך קהל הקדוש ולכן ידידי הזהירו מלחוס על התועב הזה ואל תחמולו עליו על המאכיל טריפות הזה".
 (ג) כת"ס (גיטין דף ז. ד"ה ומ"ש) – "אוכל איסור כגון נבילות וטריפות שקו"ר דמטמים הלב דכתיב ונטמם".
 (ד) ערוגת בושם (או"ח סי' קל"ח).
 (ה) שערים מצוינים בהלכה (יומא ריש דף לט).
 (ו) הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו ד"ה אך).
 2. מראי מקומות – רמב"ן (שמות פרק כ"ב סוף פסוק ל', דברים פרק י"ד פסוק ג').

ד. ערלה.

1. יש טמטום.
 (א) הגר"י וינר (בית אהרן וישראל ח"ק עמ' ס"ד אות א') – "השלש שנות ערלה של עץ החרוב כן מטמם".
 (ב) עי' הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו הע' י"ט) – "וצ"ע אם ... ערלה ... גם בכלל טמטום הלב, שהרי עצם החפצא שלהן מותרת, ורק בזמן שהוא נאסר באיסור הנאה. ודוחק לחלק בין הדברים ההם לבין נבילות שהרי בעצם הבהמה טהורה היא וטבעה טוב, ורק זקוק לדין שחיטה, וצ"ע".

ה. קרבן פסול.

1. מראי מקומות.
 (א) רש"ש (גיטין דף נה. ד"ה שלא) – "רש"י ד"ה שלא יהו כהנים עצבים. שאכלו כו' וכ"מ בגמרא לקמן דקאמר בשלמא לעולא היינו דקתני חטאת. וקשה אמאי לא חיישי משום איסור שחיטת חולין בעזרה. וי"ל עפ"י מש"כ התוס' בשבת (יב ב) דאכילת איסור הוא גנאי ביותר".

ו. בשר בחלב.

1. יש טמטום.
 (א) הגר"ח זצ"ל (אסיפת יצחק י"ב אייר תשס"ז) – "שאלה: האם יש טמטום הלב אם אוכל בשר שנתבשל בחלב. תשובה: כמו כל איסורי מאכלות".
 (ב) עי' הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו הע' י"ט) – "וצ"ע אם ... בשר בחלב ... גם בכלל טמטום הלב, שהרי עצם החפצא שלהן מותרת, ורק בזמן שהוא נאסר באיסור הנאה. ודוחק לחלק בין הדברים ההם לבין נבילות שהרי בעצם הבהמה טהורה היא וטבעה טוב, ורק זקוק לדין שחיטה, וצ"ע".
 2. מסופק.
 (א) הגר"י יפה שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' מ"ז הע' כ') – "וישל"ע אם יש טמטום ... באוכל בשר וחלב דהוי היתר בהיתר".
 3. נראה שאין טמטום – מהר"ם שיק (או"ח סי' י"ב), ערוגת הבושם (יו"ד סי' צ"ח ס"ק ג' ד"ה והנה ראיתי).
 4. מראי מקומות.

(א) **רמב"ם** (מורה נבוכים ח"ג פרק מ"ח) – "איסור בשר בחלב עם היותו מזון עב מאד בלא ספק ומוליד מלוי רב, אין רחוק אצלי שיש בו ריח עבודה זרה, אולי כך היו עושין בעבודה מעבודתיה או בחג מחגיגה, וממה שמחזק זה אצלי זכר התורה אותו שני פעמים, תחלת מה שצותה עליו עם מצות החג שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך, כאלו אמר בעת חגיכם ובואכם לפני לא תבשל מה שתבשל שם על דרך פלוני כמו שהיו הם עושים, זהו הטעם החזק אצלי בענין, ואמנם לא ראיתי זה כתוב במה שראיתי מספרי הצאב"ה".

(ב) **רבינו בחיי** (שמות פרק כ"ג פסוק י"ט) – "לא תבשל גדי בחלב אמו ... וע"ד הפשט טעם המצוה הזאת **לפי שהוא מטמם את הלב** שהרי החלב נעשה מן הדם והדם מזגו רע ומוליד אכזריות ואחד מטעמי האיסור שבו שאינו מקבל שנוי והתפעלות בגוף כשאר הדברים הנאכלים ולכך טבעו הרע נשאר בתוכו מבלי שנוי ואע"פ שנשתנה עכשו מדם לחלב וקבל שנוי והתפעלות שהועתק לדבר אחר מ"מ כשחוזר ומערבו עם הבשר הרי חוזר לכח הדם וטבעו הראשון כבתחלה והתערבם יחד מטמם הלב ומוליד גסות ותכונה רעה בנפש האוכל ... והרמב"ם ז"ל כתב בזה טעם בטעמי המצות, כי מפני שהיה מנהג עובדי אלילים שהיו אוכלים בשר בחלב בבית תועבותם בימי חגיגה על כן באה התורה לאסור אותו ... ומן הנראה כי הטעמים האלה בלתי מספיקים ואינם עקר בטעם המצות אלא לדחות את השואל שהרי מצוה זו מכלל החקים היא מכלל פרה אדומה ושעיר המשתלח, וכן דרשו רז"ל לעתיד לבא הקב"ה מגלה להם לישראל מפני מה צותה התורה בשר בחלב ופרה אדומה ושעיר המשתלח. וכיון שכן דעת חכמים שהמצוה הזאת מסתרי תורה כי בודאי לעתיד לבא לא יהיה שם לא טמטום הלב ולא ע"ז שהרי אנו מובטחים בהבטחת (דברים ל) ומל ה' אלהיך וגו', וכן בהבטחת (צפניה ג) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה וגו', אבל המצוה הזאת יש לה סוד: וע"ד הקבלה ...".

(ג) **ברכי יוסף** (שיורי ברכה ס"ק ג') – "ורבינו בחיי פרשת משפטים כתב דבשר בחלב מטמם הלב, ונתן טעם על פי הטבע. ע"ש. והרב בית דוד סימן כ"א פשפש ולא מצא הא דטמטום הלב".

ח ציורים: מאכל שיכול לבא לידי היתר.

א. טבל.

1. יש טמטום.

(א) **נצי"ב** (העמק דבר דברים פרק ו' פסוק י') – "דטבע מאכלות אסורות לטמטם את הלב כדאי' ספ"ג דיומא עה"פ ונטמטם במ אפילו **טבל** ושאר מ"א מזיק להנפש ופוגמה יותר משארי עבירות כמש"כ התוספות חולין דף ה: דמש"ה נשתנה מאכל איסור שאין הקדוש ברוך הוא מביא לצדיקים להכשל באלו".

(1) **אמנם** (בהרחב דבר שם) – "תני' בבריי' שם טבל ונבילה מאכילין נבילה. וקשה פשיטא זה בלאו וזה במיתה ותו ליתני טבל וערלה אלא קמ"ל אפי' נבילה דמטמם ביותר".

(ב) **חוט שני** (שבת ח"ד פרק צ"ה שעה"צ ס"ק קמ"ה) – "שהאוכל טבל יש בזה את טמטום הלב והפגם כמו באוכל נבילות וטריפות".

(ג) **הגר"ח"ק זצ"ל** (דרך אמונה הקדמות הקדמה לכרך ב') – "ובתנחומא ס"פ ראה האוכל פירותיו טבלים כאילו אוכל נבילות וטרפות [וצ"ב דהא טבלים במיתה ונו"ט בלאו ואיך תלו טבלים בנו"ט עי' יומא פ"ג א' ואפשר משום דאמר' בבכורות ל"ז א' דנו"ט דבר שהנפש קצה בהן וטבלים אין הנפש קצה בהן ולכן קאמר דאע"ג דאין הנפש קצה בהן מ"מ חמיר איסורייהו ומטמטם את הלב כנו"ט"]".

(ד) **חשוני חמד** (סוכה דף לה.) – "בענינו שאם יאכל נבילה ילקה בטמטום עדיף להאכילו תרומה, שאע"פ שעוונה חמור, מ"מ אין בה טמטום, שהרי מאכל מותר ומאכל של מצוה הוא, אלא שלזרים היא אסורה, והאיסור הוא לא מצד החפצא של המאכל אלא מצד הגברא, שאין לזר עסק בקדשי שמים. דייקא נמי שבגמרא דנים רק בטבל ונבילה ולא בתרומה ונבילה".

(ה) עי' **הגר"ג אבערלאנדער שליט"א** (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו הע' י"ט) – "וצ"ע אם ... טבל, גם בכלל טמטום הלב, שהרי עצם החפצא שלהן מותרת, ורק בזמן ההוא נאסרו באיסור הנאה. ודוחק לחלק בין הדברים ההם לבין נבילות שהרי בעצם הבהמה טהורה היא וטבעה טוב, ורק זקוק לדין שחיטה, וצ"ע".

2. אין טמטום.

(א) **כת"ס** (גיטין דף ז. ד"ה ומ"ש) – "נראה לחלק ג"כ בין אוכל איסור כגון נבילות וטריפות שקו"ר דמטמטם הלב דכתיב ונטמטם ועי"ה רשב"א דלא יתנו לתינוק להניק מנכרי' ע"פ המדרש אבל **בתרומה** וכדומה לא אלא מחמורו של ר"פ ב"י מוכח אפי' **בטבל** דל"ש דבר זה משום דמטמט' מ"מ אין קב"ה מביא תקלה ועדיין י"ל ...".

(ב) **הר"פ פריעד** (אור ישראל ח"ח עמ' קי"א ד"ה ובזה).

ב. דמאי.

1. יש טמטום.

(א) **חוט שני** (שבת ח"ד פרק צ"ה שעה"צ ס"ק קמ"ה) – "דפירות דמאי הם הם תקלה כדין מאכלות אסורות וטמטום הלב יש באכילתם".

ג. כששותים חלב אם באופן האסור.

1. **חשוני חמד** (כתובות דף ס.) – "ובספר הערות למו"ח מרן **הגר"ש אלישיב** (שליט"א) [זצ"ל] בכתובות דף ס ע"א הביא שיש שתירצו שכמו שכתבו הפוסקים שקטן לא יינק מנכרית מפני שהוא מטמטם, כך תינוק היונק לאחר כ"ד חודש [אחר שפירש] הוא כיונק שקטן, והוא מטמטם. ולכאורה הדבר צ"ב שהן אמת שדנו הפוסקים אם רק מאכלות אסורות מטמטמים, או גם מאכלים מותרים בזמן אסור כמו אכילה ביום הכיפורים, אבל בנידוננו שאותו חלב עצמו מותר בשתיה לאחר שנכנס לתוך הכלי, וכל האיסור הוא רק לתינוק ישירות מהאשה, ובכל זאת יש צד שזה מטמטם, והוא חידוש גדול".

ט] ציורים: דברים שאין עבירה לגברא, אבל יש פגם.**א. לפני מתן תורה.**

1. **גר"ח** (תורת חיים ויקרא פרק י"א פסוק י"ג, שולחן גבוה שם) – "ומרן הגר"ח זצ"ל תירץ שאכן המאכלות אסורות מזיקות לגוף, אבל כל זה בא רק לאחר שהתורה באה ואסרה, ולא להיפך, וא"כ אין התורה כספר רפואות אלא כתורת חיים, ורק מזה נובע ענין ההיזק".
2. **נצי"ב** (משיב דבר ח"ה סי' כ"ה) – "... כל עוד לא הוזהרו לא היו מטמטמים את הלב ... לדעת המדרש דס"ל דקודם מתן תורה לא היה שייך טעם מאכלות אסורות. מיהו רש"י ...".
- נצי"ב** (מרומי שדה ע"ז דף כו. ד"ה בהך) – "קודם מתן תורה לא היה חלוק מאכל ישראל ממאכל גוי, זולת המצוינים בישראל, ואפשר שהיה אסור לזרע המצוינים להניק מנשי העבריות שבהמון ישראל ח"ו. אלא כל עוד לא הוזהרו לא היו מטמטמים את הלב".
3. **מהרצ"ח** (סוטה דף יב:), הו"ד **בפרדס יוסף** (פר' שמות פרק ב' אות ל"ד) – "פה שעתיד לדבר עם השכינה יינק דבר טמא. נ"ב לאו דוקא במשה לבד שעתיד לדבר עם השכינה אמרו שאינו נאות שיינק מן דבר טמא רק הדין מבואר ביו"ד סי' פ"א סעיף ז' דלא יניקו תינוק מן העובדת כוכבים דחלב עובדת כוכבים מטמטם את הלב ומוליד לו טבע רע. רק כיון דכאן היה קודם מתן תורה ולא היה אסור אז אכילת דברים טמאים. ומפ"ז הצריכו חז"ל להך משום דעתיד לדבר עם השכינה".
4. **הגריש"א** זצ"ל (קובץ הערות דברים פרק ו' סוף פסוק י"א) – "דהרי במתן תורה נכנסו לברית, וקודם לכן היה דינם לענין איסורין רק כבני נח, [וגם לא היה שייך אצלם טמטום הלב וכמו בב"נ]".
5. **אילת השחר** (פר' בהעלותך פרק י"א פסוק ה') – "והנה אם גם לגוים יש טמטום הלב כשאוכלים מאכלות אסורות (עי' מהרש"א בח"א ב"מ נ"ח ב' ובפני יהושע שם), הרי גם להם הי' טמטום הלב ממה שאכלו לפני מתן תורה, ואולי כל זמן שלא ניתנה תורה לא הי' ענין טמטום הלב רק אחרי שהתורה אסרה זה לישראל, זה נעשה דבר המטמטם לכל אחד אפי' לאומות העולם (ומדאמרינן בשבת פ"ו ב' כיון דאכלין שקצים ורמשים חביל גופייהו, א"א להוכיח לענין זה, דשם זה ענין גופני אבל טמטום הלב זה ענין רוחני)".
6. **הגר"ח** זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' קל"ד) – "לאבות שקיימו כל התורה, גם להם היה מטמטם והוי חפצא דאיסורא".

ב. נכרי במאכלי נבילה וכדו'.

1. יש טמטום.
- (א) **דברי יציב** (או"ח סי' ר"ס אות ב') – "ובחולין דף צ"ד ע"א אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של עכו"ם וכו' עיי"ש, ובפרישה סי' רכ"ח אות ו' משום דשחוטה טוב לגוף מנבלה עיי"ש, ונראה כוונתו ג"כ משום טמטום הלב והדעת בגשמיות, ושייך גם **בעכו"ם** אף דלית ביה איסורא. ומרא דשמעתא שם הוא שמואל, ולשיטתיה אזיל דס"ל שור האצטדין פסול אף דהוי באונס ובבהמה שאינה מצווה, וה"נ בעכו"ם כיון שכך נקבע בטבע חק נתן ולא יעבור. אמנם הרמב"ם פסק כרב דשור האצטדין כשר בפ"ד מאיסורי מזבח ה"ג, והביא ג"כ הך מימרא דשמואל בפ"ב מדעות ה"ו, ודו"ק היטב כי קצת ויש להאריך הרבה בכל זה ואכ"מ".
2. אין טמטום.
- (א) **הגריש"א** זצ"ל (קובץ הערות דברים פרק ו' סוף פסוק י"א) – לשונו מובא לעיל.
3. מראי מקומות – **אילת השחר** (פר' בהעלותך פרק י"א פסוק ה', לשונו מובא לעיל).

ג. גר שנתגייר.

1. יש טמטום.
- (א) **פנ"י** (ב"מ דף נח:): – "דקתני בתר הכי דבגר אל יאמר לו פה שאוכל נבילות ומ"ש דקתני נבילה דבעכו"ם משרי שרי הו"ל למימר משאר איסורים שנצטוו בני נח ... דמילתא דפשיטא היא שעונותיו הראשונים שעשה בגיותו אינן נחשבים לו דכקטן שנולד דמי אלא דמצד שאכל נבילות וטריפות נהי דאיסורא ליכא בגיותו אפ"ה **מאיסא מילתא כדאמרינן בעלמא שמטמטם לבו של אדם**, ומצינו במשה שבקטנותו לא רצה לינוק מן הגויה מטעם זה, וכן הוא בש"ע יו"ד [סי' פ"א ס"ז בהג"ה] דכל אדם אסור לינוק מן הגויה משום שמטמטם לבו של אדם, וקמ"ל דאפ"ה אסור להכלימו בזה וק"ל".
- (ב) הו"ד **הגר"ג אבערלאנדער** שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ז).
2. אין טמטום.
- (א) **הגרשז"א** זצ"ל (שלחן שלמה ערך רפואה ח"ב עמ' רמ"ה, ח"ג עמ' קמ"ט, נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג' ד"ה ויש) – "שטמטום הלב שייך רק כשיש עבירה או בתינוק שיגיע לחיוב מצוות אחרי כן ... וכן גוי שמתגייר יכול להגיע לדרגה של תנא ולא שייך לדבר של טמטום הלב, כיון שאכל נבילות וטריפות בזמן היתר גמור בהיותו גוי".
- (ב) **הגריש"א** זצ"ל (נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג' ד"ה ויש) – "שייך טמטום הלב רק כשיש עבירה או בתינוק שיגיע לחיוב מצוות אחרי כן ... וכן אצל גוי שמתגייר יכול להגיע לדרגה של תנא ולא שייך לדבר על טמטום הלב, כיון שאכל טריפות ונבילות בזמן היתר גמור בהיותו גוי".
3. מראי מקומות – **עלים לתרופה** (גליון תקל"א, עלי הדף).

ד. תינוק.

1. יש טמטום.
- (א) **רמ"א** (סעי' ז') – "לא תאכל המינקת ... דברים האסורים וכן התינוק בעצמו, כי כל זה מזיק לו בזקנותו".
- (ב) **יש"ש** (יבמות פרק י"ד סוף סי' ז').
- (ג) **מג"א** (סי' שמ"ג ס"ק ב') – "ועב"ד סימן פ"א סס"ז דמכל מקום מזיק לתינוק".

- (ד) תוס' שבת (סי' שמ"ג ס"ק ב').
 (ה) א"ר (סי' שמ"ג ס"ק ג') – "טוב למחות שלא יזיק לתינוק כמו שכתב ביו"ד סימן פ"א".
 (ו) כה"ח (שם ס"ק י"א).
 (ז) פוסקים.
 (1) גם תינוקות – ערוגת בושם (או"ח סוף סי' קל"ח ד"ה ומה דמספק"ל, "דאין סברא לחלק"), שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ז סוף סעי' א').
 2. קטן במקרה.
 (א) נצי"ב (הרחב דבר דברים פרק ו' פסוק י') – "שאיין לחוש לקטן במה שאוכל במקרה דברים טמאים שיטמטם בזה לבו גם כשיגדל. כמו שיש לחוש בגדול אפי' בשעת סכ"נ על אותה שעה".
 3. מראי מקומות – לב דוד (סי' ל' ד"ה והנה בטעמא).

י' ציורים: שלא כדרך אכילה.

א. שלא כדרך אכילתו.

1. אין טמטום.
 (א) גבעת שאול (שאלה סי' נ"ד).
 2. יש טמטום.
 (א) כת"ס (או"ח סי' קי"א אות ב' ד"ה ומצד) – "ומצד הסברא היה נ"ל דאיפכא מסתברא דביותר יש לאסור לאכול האסור באכילה שלא כד"א מלאסור ליהנות איסור הנאה שלא כדה"נ, דאיסורי אכילה מטמטמים הלב ומזיקים לנפש, מש"אכ ליהנות מאה"נ הנאה שאינה נכנסת לגוף, וכעין זה מחלק תוס' ריש חולין ה' ע"ב ד"ה צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה ע"י ותוס' גיטין ז' ע"א ד"ה השתא בין אכילה למעשה ובאכילה גופא בין היכא דהאכל הוא דבר איסור מאם האוכל הוא היתר רק זמנא קגרם דליאסר, ועיי' רמ"א יו"ד ס"ס פ"א וברשב"א יבמות קי"ד ע"א, ועיי' רמב"ן במלחמות פסחי' סוגי' דר"מ בשם ראב"ד דכ' ללוי דריחא רק לכתחילה אסור דוקא באיסור כגון בשר נבילה וכו' אבל בב' פסחי' דהיתרא הוא לא, ורשב"א בתה"ב כ' שהוא רחוק, ובאמת צריך הסבר פסח שלא למנוייו ג"כ איסור הוא לזה שלא נמנה עליו, ולפמ"ש ניהא, דדוקא במילתא דאיסורא כגון נבילה אסרו ריחו לכתחילה דמזיק לנפש משא"כ פסח שלא למנוייו, ונראה דה"ט דראב"י שכתב דיש למנוע לאכול קאי על בשר חי, דנכנס לגופו ומטמטם הלב אבל מאיסורי הנאה אין למנוע שלא כד"הנ דל"ש דבר זה והבן, וכל דברי הש"ך נפלאו ממני".
 (1) נ"ל, שלא גרע מכל איסור דרבנן.
 3. מראי מקומות.
 (א) משנה הלכות (ח"ה סוף סי' ע"ה) – "מה שראיתי בכת"ס א"ח סי' קי"א ...".
 (ב) חשוני חמד (שערי הוראה ח"ז עמ' קמ"ח) – "ומלבד זה איכא למימר דנהי דאין כאן גדר של מעשה עבירה דאכילת איסור מכל מקום חשש טמטום הלב והנפש איכא אפילו בכה"ג, [ואף במאכלים שמותרים שלא כדרך אכילה והנאה, אולי מ"מ טמטום איכא וצ"ע]".

ב. תרופה בלתי כשרה.

1. אין טמטום.
 (א) תורת היולדת (פרק מ"ב סוף הע' ב') – "שדוקא מאכלות אסורות מטמטמים את הלב, משום שגוף האדם ניזון מאיסור, אבל תרופה שאינה מזינה את הגוף אלא שמרפאת את החולי, יתכן שאין בה טמטום. וביחוד כשנפסלה מאכילת כלב ... דמותר אפילו לחולה שאין בו סכנה".
חשוני חמד (ע"ז דף סו:) – "שאלה. עדיין יש לברר אם יש לחוש לטמטום הלב הנגרם ממאכלות אסורות, כמבואר ברמ"א (יו"ד סימן פא ס"ז) דקטן האוכל דברים אסורים [גם כשאיסורם מדרבנן], מזיק לו בזקנותו, שטמטם את הלב וגורם לו טבע רע. ומבואר שם שאשה האוכלת מאכלות אסורות בגלל סכנה, אל תניק, כי תגרם לתינוק טמטום, ואולי גם חומר זה יטמטם את הילד. תשובה. יתכן דבתרופה שאינה מזינה את הגוף, אלא שמרפאת חולי, אין בו טמטום. ובפרט כשנפסל מאכילה, והוא שלא כדרך אכילה, ונכנס לריאות ולא לושט, בכה"ג פשוט שאין בו חשש טמטום ובפרט בעניננו שהוא במקום פיקוח נפש".
 2. יש טמטום.
 (א) הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' נ"ב ד"ה באות) – "שודאי באופן כזה ג"כ מטמטם הלב ... עצם החפצא נשאר איסור".
 3. מסופק.
 (א) הגר"ד לובאן שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' נ' אות ה', חמ"ז עמ' ס"ו ד"ה מה) – "וצ"ע לדינא".
 4. י"ל, מצוה יעגן עליו.

ג. משחת שיניים, מי שטיפת פה.

1. הגר"צ שכטר שליט"א (תשובות של ה' I-96) – "אכן פשיטא דאם אפשר להשיג משחת-שיניים ומי שטיפת הפה הכשרים, פשיטא דטפי עדיף, דלא גרע ממש"כ רש"י מהמדרש (והובא לדינא ברמ"א ליו"ד סימן פ"א סעיף ז') שפה שעתיד לדבר עם השכינה אינו נכון שיינק מהנכרית שחלבה נתהווה מאכילת מאכלות אסורות, דאף באופן של היתר יש לחוש לקצת טמטום הלב, ופשיטא דמהיות טוב וכו'".

ד. לקבל תרומת דם (blood transfusion).

1. אין לדקדק על זה.

(א) חלקת יעקב (ח"ב סי' מ', יו"ד סי' י"ג) – "דאין זה כל כך בירור גמור דבתערובות הדם של אוכל טו"ג גם כן שייך הך דמוליד ומטמטם, כיון דבפוסקים מבואר זה רק לענין אכילה דרך הפה - ובדברים סתומים ונעלמי מן השכל, אפשר יש איזה חילוק, אף שמסברתנו אין אנו רואין שום חילוק, בכל אופן אין זה בירור גמור ... בני"ד דהדבר נוגע רק לענין דבר 'פרישה ממדת חסידות' וגם אינו מבואר להדי' דאף היכי שבא לתוכו שלא דרך הפה ג"כ שייך 'פרישה ממדת חסידות' וגם כאמור שבניקל יוכל לבוא לידי איחור ודיחוי ויכול לבא לידי סכנה ... דיכול להיות דע"י הדיחוי לחפש רק על דם מאוכלי כשר יוכל לבא בניקל לידי ספק או ודאי סכנה, נלפע"ד דאין לדקדק על זה, **דהמצוה של וחי בהם יגן עליו להשריש ממנו ולגרש טמטום הלב ומדה רעה** - וכמו ששמעתי בשם מרן הגה"ק מבעלזא זצ"ל, דהיצה"ר בשעת חליו של אדם שאין לו כל כך תאוות לעבירות וקשה לפתותו, הוא מפתהו לרוב שיעבור על המצוה של וחי בהם, בצביעותו שדבר זה אסור ודבר זה אסור, הכל בכדי שלא יבא להמצוה של וחי בהם. כשיש לפניו שני מיני דמים שיכולים לרפאותו לפי דעת הרופא ויכול לבחור בהכשר, ממש בלי שום דיחוי ואיחור, יכול לדקדק על זה - וגם על זה יש לפקפק לפי דעת טו"ז סי' שכ"ח הנ"ל, דנמצא אתה מכשילו לעתיד לבא".

(ב) הו"ד בנשמת אברהם (יו"ד סי' פ"א ס"ק א'), חשוקי חמד (בכורות דף ו:), שערי הלכה (ח"ב בעניני רפואה יו"ד סי' א', עמ' קס"א), בדמיק חיי (עמ' ס"א), על פי התורה (פר' שמות פרק א' הע' ס'), שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ז סוף הע' ב'), הגרי"ד לובאן שליט"א (אור ישראל חמ"ז עמ' ס"ו).

2. נכון הדבר להמתין לזה, מידת חסידות.

(א) יביע אומר (ח"ח חו"מ סי' י"א) – "ומכיון שהגויים אוכלים בשר טמא ונבלות וטרפות, הדם היוצא מהם גורם בודאי טבע רע בהשחתת המדות, וישראל שמקבל דמו של הנכרי דרך עירוי דם, יש לחוש שיפגע במדותיו הטובות, ויושפע ע"י דם הנכרי לקבל מדות מושחתות, כגאווה וכעס והקפדה, קנאה ושנאה ויתר מדות רעות, ואע"פ שבאמת אין איסור בזה מן הדין, כיון שעצם האיסור נשתנה ונהפך לדם, ועירוי הדם נעשה דרך איברים והורידים, ולא במאכל דרך הפה, מ"מ מדת חסידות מיהא איכא. וכעין מ"ש הרשב"א והריטב"א והנימוקי יוסף והמאירי הנ"ל בענין היונק חלב מן הנכרית. ולכן כשאין העירוי דם דחוף, משום חשש סכנה, ובפרט אם נמצא על ידו ממש דם מישראל כשר, בודאי דהכי עדיף טפי לקבל עירוי מדם הישראלי. אולם כשהעירוי דם הוא דחוף לחולה, אין להמתין עד שימצאו דם מישראל כשר, ובודאי שאין להתחסד במקום שיש חשש פקוח נפש. ויעשו העירוי דם, מדמו של נכרי המוכן ומזומן לכך ... אין ראייה מד' הט"ז והאחרונים (בסי' שכח) דמיירי לענין איסור שבת, לנ"ד דמיירי בעירוי דם של נכרי שמשקץ נפשו במאכלות אסורות, ויכול להשפיע על ישראל מקבל הדם במדות מושחתות ומגונות. ולכן אם אין הדבר דחוף לבצע את עירוי הדם, ואין שום חשש סכנה בהמתנה לקבל עירוי דם מישראל כשר, נכון הדבר להמתין לזה, ממדת חסידות, ולא יאונה לצדיק כל און".

3. הרב מפוניבז (ח"ב פרק ל"ו עמ' רצ"ג, הו"ד בבדמיק חיי פרק ג' הע' ח') – "בין דם לדם: במהלך הטיפול, כשנאצלו לבצע בו עירוי דם (= טרנספוזיצ' בלע"ז), התחנן הרב וביקש מרופאיו בביה"ח 'הר סיני' (המנתח ד"ר היימן והרופא הפנימי ד"ר הייצג) לבל ישתמשו לצורך זה בדמו של איש נכרי שאינו מזרע ישראל. הם הבטיחו לו שבקשתו תתמלא. אך למעשה, מכיון שהדבר היה כרוך בקושי טכני מסוים, ניסו אנשי ביה"ח להערים עליו כאילו ה'מנה' שתוחדר לורידיו מורכבת מדם יהודי טהור. אפס לפליאתם הגדולה, באותו רגע שהמזרק חובר לגופו, מיד נתקף הרב בענין קשה (= קונבולסצ'א' בלע"ז) וכל גופו פירכס בפירפורים מבהילים, והוא זועק בשארית חיותו 'לדם נכרי לא תהיה שליטה על גופי', 'לדם נכרי לא תהיה שליטה על גופי', עד שנאצלו לשלוף מהרה את המזרק מגופו, עוד בטרם הספיקה לחדור לתוכו אף טיפת דם אחת... הרופאים, מבוהלים ונדהמים, אשר מימיהם לא נתנסו בחוויה כזאת, לא חסכו יותר במאמצים לאתר ולהחיש אליו מהרה תורם דם יהודי, מבחורי מתיבתא 'תורה ודעת' בויליאמסבורג, כדי שלא יתערבו דמים בדמים. אגב: בעוד כשמונה עשרה שנה, כאשר חלה רבינו יוסף שלמה את חליו האחרון, ואושפז ג"כ בבית החולים 'הר סיני' לצורך ניתוח וטיפול, התעורר שוב הצורך לבצע בו עירוי דם. מיד פנה בעצמו אל הרופא שטיפל בזה, כי יואיל בטובו לדאוג לכך, שה'טרנספוזיצ'א' תיעשה אך ורק מדם יהודי טהור. התפלא הרופא: 'זוהי פעם ראשונה בחיי לשמוע דרישה כזאת, וכי דמו של איש יהודי סומך טפי?!' אך הרב הפציר בו, שיטרח ויעיין במסמכים אשר בתיק הרפואי האישי שלו, השמור לבטח בארכיון בית החולים, או-אז ישתכנע בנקל כי בקשתו בדבר 'מקור הדם' יש לה על מה שתסמוך. הלך הרופא לחפש אחרי התיק. כעבור שעה קלה חזר אל מיטת הרב זצ"ל ואישר: 'הצדק עימכם, בטיפול מלפני 20 שנה התחוויר לרופאים שהגוף שלכם דוחה כל סוג דם אחר, ואין אפשרות לבצע עירוי בדם יהודי'".

4. מראי מקומות – אג"מ (מסורת משה ח"א יו"ד הע' ל').

ה. השתלת איברים (organ transplant).

1. כליות.

(א) יביע אומר (ח"ח חו"מ סי' י"א) – "לגבי השתלת כליות, שאם אין הדבר דחוף, ואפשר להמתין, טוב הדבר להמתין כדי להשיג כליות של ישראל כשר, כשהוא תורם כליא שלו, וזהו ע"פ מאמר חז"ל (שבת לג ב) כליות יועצות".

(ב) חשוקי חמד (בכורות דף ו:), – "חלקת יעקב".

2. עיניים (eye transplant).

(א) ישכיל עבדי (ח"ו יו"ד סי' כ"ו אות ו') – "אם ישימו לו עין של גוי עם שלגבי הגוי המת לא יועיל ולא יזיק, שבלא"ה הוא לא קם לתחייה, ואין לו שום חיזו בעוה"ב הרי זה היהודי שניתן לו עין הגוי. גדול הפסדו בזה יותר משכרו, שעם שע"ז הרי הוא אור לו בחיים, ולא נחשב כמת כאו"ל סומא חשוב כמת ולמדו זה מיצחק אע"ה שנא' בו ותכהנה עיניו מראות כידוע. הרי מכיון שחיזו של הגוי בעוה"ז הוא כולו חיזו של הסטרא אחרא שממנו חוצב, גזול וגנוב ונאוף וכל מיני תועבות שבעונם. הרי ממילא ישפיע ע"ז היהודי שניתן לו העין של הנכרי נרדוף אחרי כל התועבות של העוה"ז ומאבד עולמי בידיים, ואין לך יצא שכרו בהפסדו יותר

מזה ומועב לו שישאר סומא כל ימיו בעוה"ז, ויאיר לו בעוה"ב ובפרט שכ"א מישראל כלול מכל ישראל והרי בזה שהכניסו לו עין בגופו מגוף טמא של מת גוי הרי מזיק לכל אותם הנשמות הכלולים באותו הגוף ... ולהקים גוף של היהודי לתחיה, **וברור שזה יפריע לו להקמת גופו לתחיה**, כמו שקשה בהפרדת העצמות המעורבות, כמ"ש החת"ס ... ע"כ לפענ"ד, מטו"ט כל האמור, האיש הירא לנפשו ירחק מזה ואל יעשה בנפשו שקר וחבל ובפרט אם הוא עין של גוי שיש כאן תערובת חול בקודש, וגדול הפסדו יותר משכרו, והרי הוא כמחבל בנפשו, ודמו בראשו רח"ל".

(ב) **יביע אומר** (ח"ח חו"מ סי' י"א אות ב') – "ישכיל עבדי ... והפריז מאד על המדה בדברים אלו, ומה מאד הרחיק לכת באומרו שאולי לא יקום בתחיית המתים ח"ו, ואין דבריו אלא דרך השערה ואומדנא בעלמא, בחושבו שכך צריך להיות ע"פ הסוד, ובאמת שאין יסוד כלל לדברים אלו ... ולכן כיון שהשתלה זו נעשית כדי שיוכל לקיים כל המצות בעינא פקחא, ותלמוד תורה כנגד כולם, ואפילו אם יש מי שיקרא לפניו, לא דמי תא חזי לתא שמע, ורחמנא ליבא בעי, הילכך מותר לקבל השתלת קרום העין מעינו של גוי, ומצוה נמי איכא. ואין להשגיח כלל בדברי הישכיל עבדי הנ"ל. ובפרט שכתב שם לאסור ע"פ הסוד לעשות השתלה גם מקרום עין של ישראל, ושבוזה יגרום צער גדול למת ישראל שניטל ממנו קרום העין והושלת בישראל אחר, ושיש חשש שלא יקום בתחיית המתים, נמצא שהוא נועל כל דרכי ההיתר לאיש הזקוק להשתלת קרום העין, וכל הדרכים בחזקת סכנה ... אם אפשר לעשות כן מקרום עיני מת גוי אין להתיר כלל להשתמש בקרום עיני מתי ישראל להשתלה. ע"ש".

יא] שאר ציורים.

א. שקצים ורמשים.

1. יש טמטום – **גמרא** (יומא דף לט.).

ב. נגיעה באוכלים לפני נט"י.

1. מראי מקומות – **רבבות אפרים** (ח"ב סי' ו' ד"ה ויש), **שמירת הגוף והנפש** (סי' נ"ד סוף ס"ק ט"ז).

(א) **קצות השלחן** (סי' ב' ס"ק ז') – "שאפי' אם נאמר שאין כח להרו"ר להזיק מ"מ מוליד טמטום הלב וגורם טבע רע כמו שמצינו כעין זה לענין מאכלות אסורות ביו"ד סי' פ"א".

(ב) **יביע אומר** (ח"ד או"ח סי' א' אות י"א, "והמחמיר שלא לאכול מאכלים ומשקים שנגעו בהם לפני נט"י שחרית, תבא עליו ברכה. כי כ' השל"ה והובא במנחת אהרן (כלל א אות יב), שמאכלים ומשקים כאלה גורמים לאוכליהם טמטום הלב והדעת, ויסייעם לעבור עבירות ח"ו. ע"ש".

(ג) **פסקי תשובות** (סי' ד' אות י', הע' ק"י) – "ומובא [מנחת אהרן כלל א' אות י"ב, תוס' חיים על חיי"א כלל ב', ובקצוה"ש סי' ב' סק"ז] מדמה חומר הענין לשאר מאכלות האסורות המבואר בשו"ע יו"ד סי' פ"א שטמטמים הלב, וע"ע להלן בשם מהר"ם מפשעוורסק זי"ע] בשם השל"ה שמאכלים ומשקים אלו גורמים לאוכליהם טמטום הלב והדעת, ועלולים להכשיל את האדם בדברי עבירה ח"ו, ורוח הטומאה עובר אפילו על מאכלים יבשים ללא לחלוחית מים, ושלא הוכשרו לקבל טומאה".

ג. בהמה שאכלה דברים טמאים.

1. אין טמטום.

(א) **הר"פ פריעד** (אור ישראל ח"ח עמ' ק"ח).

2. יש טמטום.

(א) **ע'י שבט הלוי** (ח"ו סי' צ"ח אות ב') – "ואשר שאל בענין שמפטמים העופות ומגדלים אותם ע"י תערובת שנעשה מנבלות וטריפות ושרצים וכו' - הנה איני בקי כ"כ בתעשי' זו, אמנם בעיקר הדבר כבר ידועים שיטות הפוסקים ביו"ד סי' ס' בזה בענין פטום באיסורים ורוב הפוסקים אוסרים לכתחלה ומתירים דיעבד, ולפי מה שאמר כ"ת בערך שלישי ממאכלם מזה והוא מיום ליום ולי"א גם כזה נקרא פטום, ואין ספק שהדבר גורם תיעוב לנפש ופגם, ובודאי בגדה מצוה הוא לשנות הנהוג בזה, ועי"ז להסיר עוד גורם של טמטום הלב, ע"כ מחזיקנא טיבותא למע"כ שרוצה לפעול ע"מ לשנות מנהג הלא טוב הזה, וכבר ידוע הוראות הגאון מהרש"ק זי"ע שאסר פעם עוף שראה אותה שמן ביותר ואמרו לו שהוא מפטום של איסור, ומי יודע כמה רעה גורמים נצוצי האיסור האלה, ומכל מקום אם יש עוד דברים בגו ולא באו עי"ז דברינו אלה בשלימות נא יודעני דבר".

3. מראי מקומות – **הר"פ פריד** (אור ישראל חכ"א עמ' רמ"ט).

(א) **רמ"א** (יו"ד סי' ס' סעי' א') – "בהמה שנתפטמה בדברים אסורים, מותרת אבל אם לא נתפטמה כל ימיה רק בדברים אסורים, אסורה".

4. גבי חלב.

(א) **קצות השלחן** (ח"ט עמ' י"א) – "ובהמה שאכלה דברים טמאים י"ל דצריכים ג"כ ליזהר שלא לשתות החלב תוך מעט לעת ... מיהו לא מצינו אזהרה כזו בכהאי גוונא שהחלב מותר שצריך ליזהר ממנו בשביל נזק הנפש, וי"ל דבר סברא דרק בחלב אשה נרגש טעם המאכלים בחלב לצורך התינוק וגידולו ...".

ד. שבת.

1. יש טמטום.

(א) **דברי יציב** (חו"מ סי' מ"ו אות י') – "וגם בחילול שבת דאיכא חטאת בשוגג הוי פגם בנפש, וג"כ מטמטם הלב, וי"ל דבעי כפרה גמורה, ולזה לא דיבר הרמ"א [בהל' שבת הנ"ל] מחילול שבת ודו"ק. והיה נראה להביא ראייה דגם חילול שבת הוא טמטום הלב ופגם הנפש מיבמות דף קי"ג ע"ב, רב יצחק בר ביסנא אירכסו ליה מפתחי דבי מדרשא ברשות הרבים בשבתא וכו' אלמא קסבר קטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו, ובתרוה"ד הנ"ל הוכיח מלשון זה דאפילו עונש כל דהוא ליכא עליה דאי הוה עליו

עונש ב"ד אמאי לא מחייבין להפרישו מן העונש וכו' עיי"ש, וא"כ יש להעיר דמה ראייה משבת לנבילה דהוי מידי דאכילה ומטמטום הלב, וע"כ דגם איסור שבת מטמטום לפי שכל פגם בנפש הוי טמטום. נמצא דבנבילה אף דליכא חטאת בשוגג מ"מ כיון דהוי מידי דאכילה ויש בה טמטום בעי כפרה גמורה כשיגדיל, וכן חילול שבת אף דלא הוי מידי דאכילה [כיון שיש חיוב חטאת בשוגג] הוי פגם בנפש והוא טמטום, והוא בכלל מה שנאמר [משלי י"ט ב'] גם בלא דעת נפש לא טוב, ובעי כפרה ותשובה בגדלותו ודו"ק".

ה. להקיא.

1. לא מהני.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' שמ"ה) – "עצם האכילה מטמטם, ולא יועיל מה שיקיאים".

2. מראי מקומות.

(א) עלים לתרופה (גליון תקל"א, סוף עלי הדף) – "יש לדון באוכל דברים אסורים ומקיאם - שהרי יש כאן מעשה העבירה, ולפי הצד דהכנסת דבר איסור לתוך גופו הוא הגורם, הרי הקיא אותו, ומה יטמטם".

ו. מראי מקומות – בשבילי הפרשה (עמ' קל"ב), בדיקת המזון כהלכה (שער א' פרק א'), עובדות והנהגות לבית בריסק (ח"א עמ' ר"א), שי לתורה (הגדה של פסח עמ' פ"ז, עמ' תכ"ב ד"ה והנה), ילקוט לקח טוב (ויקרא עמ' צ"א), ברית יעקב (עמ' קמ"ג בשם הרמ"ע מפאנו זצ"ל), הליכות עולם (פר' אמור ס"ק ז'), תורת חיים (ויקרא פרק י"א פסוק מ"ג), מסביב לשולחן (גליון ר"ל, עיון הלימוד [הגר"מ קרליבך שליט"א], לימוד המוסר [הגר"י קראם שליט"א]), מעדני אשר (גליון נ"ט), מאורות הדף יומי (יומא דף לט.), בית סופריהם (חי"ט עמ' ס"ב), הרא"י רובין (קובץ מסורה חי"א אלול תשנ"ה עמ' ס"א), הגר"א דבורקס שליט"א (אליבא דהלכתא חע"א עמ' ל' טור ב').

יב] להחמיר בדברים המותרים.

א. עי' לעיל.

"על ידי מאכלות אסורות מסתלק הצלם אלקים מן האדם, כדאיתא בזהר הקדוש פרשת משפטים בסופו, ועלול לבוא כמה מארעות על האדם, כמו שאמרו חז"ל על הפסוק: 'ואבדל אתכם מן העמים להיות לי' - אם אתם מבדלים מן העמים עובדי-גילולים, הרי אתם שלי, ואם לאו, הרי אתם של נבוכדנצר וחביריו ... כי הקב"ה מסלק את שמירתו ממנו עבור זה"
ח"ח (נדחי ישראל פרק כ"ח, ס' דבר בעתו פרק ב')

אסיפת יצחק

מכתבים

הג' הרב חיים קניבסקי שליט"א
הג' הרב אביגדר נבנצל שליט"א
הג' הרב ישראל פסח פיינהנדלר זצ"ל

נערך ע"י יצחק וינקלר

כל הזכויות שמורות להמחבר
תשס"ט

הג' הרב חיים קניבסקי שליט"א

טמטום הלב

בשר שנתבשל בחלב

שאלה (י"ב אייר תשס"ז) : האם יש טמטום הלב אם אוכל בשר שנתבשל בחלב?
תשובה: כמו כל איסורי מאכלות¹

חלב תוך שעה אחר בשר

שאלה (י"ב אייר תשס"ז) : אם אוכל חלב תוך שעה אחר בשר האם יש טמטום הלב?
תשובה: אולי²

בשר בחלב

להחזיר איסורי הנאה

שאלה (י"ג כסלו תשס"ט) : מי שקנה בטעות איסורי הנאה (כגון בשר בחלב שבישלו ביחד) האם מותר להחזיר אותו ולקבל את הכסף בחזרה?
תשובה: מותר אם המוכר מסכים³

שריפת בשר וחלב

שאלה (י"ט אדר ב' תשס"ח) : אם נותן בשר וחלב בתוך האש של בעור חמץ האם עובר על בישול בשר בחלב, או כיון שכוונתו לכלותו אינו עובר?
תשובה: נכון ליזהר⁴

בשר מסויה עם חלב

שאלה (ה' טבת תשס"ח) : האם מותר לאכול בשר (פרווה) מסויה עם חלב, בזמן הזה כיון שהורגלו היום בבשר פרווה אין בו משום מראית העין?
תשובה: טוב ליזהר⁵

להניח פתק עם תיבות חלב שקדים

שאלה (ה' טבת תשס"ח) : ברמ"א בס' פ"ז סעיף ג' כתב שאם אכל חלב שקדים עם בשר "יש להניח אצל החלב שקדים" האם מהני להניח פתק עם תיבות חלב שקדים?
תשובה: אולי וצ"ע⁶

¹ עיין בערוגת הבושם (יו"ד סי' צ"ח ס"ק ג' ד"ה והנה ראיתי) ששמע שאינו מטמטם, וכן עיין במהר"ם שיי"ק (או"ח סי' י"ב), ועיין ברמב"ם (מורה נבוכים חלק ג' פרק מ"ח), ברבינו בחיי (פרי משפטים פרק כ"ג פסוק י"ט), ועיין בקובץ אור ישראל (גליון מ"ה עמ' ק"ו הע' י"ט, וגליון מ"ו עמ' מ"ז הע' כ')
² עיין בשולחן ערוך המקוצר (יו"ד, סי' קל"ו הע' כ"ג) שסבר שטמטום, ועיין ביביע אומר (חלק ג' יו"ד סי' ג' אות ז') שכתב "הדבר פשוט דלא שייך כ"ז אלא בדברים האסורים מחמת עצמם. אבל חלב אחר בשר שהמאכל מצד עצמו הוא היתר גמור לא שייך ד"ז" וכעין זה עיין בקובץ בית אהרן וישראל (גליון קט"ו עמ' פ"ז אות ג')
³ עיין תשובה מר' נבנצל שליט"א
⁴ עיין במנחת אשר (הגדה של פסח, שע"ת סי' ה') שכתב "נראה דבשרפת איבוד וכליון ממש אין איסור בישול", ועיין ברבבות אפרים (חלק ח' סי' רל"ט אות ב', ועיין בדובב מישרים (חלק א' סי' ל' ד"ה וע"ד), בשבט הקהתי (חלק ו' סי' רס"ו), בילקוט יוסף (סעי' ח', הע' ח', סעי' כ"ד - סעי' כ"ה), ועיין תשובה מר' נבנצל שליט"א
⁵ ועיין בשבט הלוי (בית בכשרותו בב"ח סי' ח' הע' קמ"ט), במעדני מלכים (סי' ס"ד, סי' ס"ז אות ב'), במנחת פרי (חלק ג' סי' נ"ז), ובתשובה מר' נבנצל שליט"א
⁶ עיין בבדי השלחן (ב"י ד"ה שקדים, עמ' י"א) שמחמיר, ועיין במעדני השלחן (ס"ק י"ט, מעדני מלכים סוף סי' ס"ד), באורחות הבית (פרק ז' סעי' י"ט), ועיין בתשובות מר' נבנצל שליט"א, ומהאבני ישפה

מאכל פרווה ע"ג שולחן שיש ע"ג בשר וחלב

שאלה (ב' אדר א' תשס"ח) : האם מותר לאכול מאכל פרווה ע"ג שולחן שיש ע"ג בשר וחלב?
תשובה: מותר⁷

בשר ע"ג שלחן שיש שקית חלב סגור

שאלה (ב' אדר א' תשס"ח) : האם מותר לאכול בשר ע"ג שלחן שיש עליו שקית חלב שעדיין סגור?
תשובה: מסתבר דמותר⁸

בלע הבשר מבין השיניים

שאלה (ב' אדר א' תשס"ח) : מי שבלע הבשר מבין השיניים, האם צריך להמתין שש שעות משעת הבליעה, או משעה שאכל הבשר פעם ראשונה?
תשובה: משעה שאוכל⁹

המתנה בין בשר לחלב לקטן

שאלה (ט"ו אלול תשס"ו) : מאיזה גיל צריך לחנך קטן להמתין שש שעות בין בשר לחלב?
תשובה: מיום לידתו (אם אינו נחנך במיותר)¹⁰

פרווה שנתבשל בתוך תנור שיש בשר

שאלה (ד' אב תשס"ז) : אם מאכל פרווה נתבשל בתוך תנור שיש בשר גם כן בתוכו (ואינם נוגעים זה בזה) האם צריך להמתין שש שעות אחר האכילת מאכל פרווה?
תשובה: ע' חכמת אדם כלל מ' דין י"ג¹¹

שיורי שאר מאכלים

שאלה (ג' שבט תשס"ח מכתב לר' ישראל טרנטר שליט"א) : השו"ע יו"ד סי' פ"ט ד' פוסק דאסור לאכול שיורי פת שאכל עם בשר, בסעודה של גבינה, האם י"ל ה"ה עם שאר מאכלים שעל השולחן בשעת אכילת בשר?
תשובה: כ"ד שיש חשש¹²

⁷ עיין בהל' בשר וחלב (הרחקות והזהרות פרק ו' הע' א') שמחמיר

⁸ עיין בבדי השלחן (סי' פ"ח ס"ק ו') שמחמיר, וכן עיין בילקוט יוסף (סעי' ז'), ובנועם הלכה (סי' א' סעי' ו')

⁹ עיין בהפלאה (סי' פ"ט סעיף א') ועיין בבאר משה (ריח הבשם פרק ג' הע' ז') שגם כן מקיל, וכן סבר הגרמ"א פריינד (במרא דשמעתתא, עטרת יהושע, אות שמ"א), הגר"מ הלבשרסט (סי' הכשרות פרק י' הע' ע"ח), במעדני מלכים (סי' פ"ב), בזר השלחן (סי' ק"י), בחיי הלוי (חלק ה' סי' ס' אות ה'), במגילת ספר (סי' פ"ט אות ב' ד"ה וראיתי), אבל עיין בבדי השלחן (סי' פ"ט ס"ק י"ג) שמחמיר, וכן איתא בדברי שלום (יו"ד סי' כ"ג), ועיין בתשובה מר' נבנצל שליט"א

¹⁰ וכן עיין מה שכתב בשם הרב בספר נזר החיים (עמ' רי"ד אות קנ"ה) וז"ל שם "צריכים לשהות שש שעות ואפילו בתינוק בן יומו, כי למה לנו להאכילו איסורים, אך אם יש צורך אז מותר לפחות מהשיעור", ועיין בבאר משה (חלק ח' סי' ל"ו אות ד'), ובתשובות סוף ספר פתחי הלכה אות ל"ג) שעד ג' אין צריך להמתין כלל, ומו' צריך להמתין שש שעות ע"ש, ור' יעקב קמניצקי (במחיצת רבינו עמ' פ"ה, אמת ליעקב יו"ד הערה ל"ו) סבר שעד ג' אין צריך, ומג' עד ט' צריך להמתין שעה, ומט' צריך שש, ור' אלישיב (בהלכה ומעשה ניסן-סיון תשס"ח עמ' 5) סבר "ילד עד גיל שלוש יש להקפיד על הפרדה אך אין צריך להקפיד על הרחקה, מגיל שלוש יש להרחיק שעה אחת, מגיל שש יש להשתדל להרחיקם שלוש שעות, ומגיל תשע יש להרחיקם שש שעות", ובתשובות והנהגות (חלק א' סי' תל"ה) כתב שמוזמן שמבין צריך להמתין שעה, ומה' או ו' צריך ג' שעות, ומט' ו' שעות, ובשבט הלוי (חלק ד' סי' פ"ד) כתב שקטני קטנים אינו צריך להמתין כלל, וקצת גדולים מתיר בין בשר עוף לחלב להמתין שעה, ועיין בספר ועלה לא יבול (חלק ב' עמ' ס"ד) שמביא מרש"א שצריך להמתין כמו גדול בין חלב לבשר דהיינו שטיפת הפה ע"ש, ועיין עוד ביביע אומר (חלק א' יו"ד סי' ד', וחלק ג' יו"ד סי' ג'), בחוט שני (שבת חלק ד' עמ' ש"ט), בחנוך לנער (פרק כ"ט סוף הערה א'), בחלקת יעקב (יו"ד סי' ט"ז וי"ז), במשנה הלכות (חלק י' סי' צ"ו), ברבבות אפרים (חלק ח' סי' תס"ד אות ג'), ובחינוך הבנים למצוות (אות מ"ז והערה קפ"ג), בהקטן והלכותיו (פרק ה' אות ל"ט), ועיין תשובה מר' נבנצל שליט"א, בקובץ בית אהרן וישראל (גליון קט"ו עמ' ע"ח - עמ' צ"ה), בחיי הלוי (חלק ה' סי' ס' אות ג'), במרא דשמעתתא (עטרת יהושע, אות שמ"ג), בעמק התשובה (חלק ו' סי' ש"ד), במעשה איש (חלק ג' עמ' קמ"ז)

¹¹ ועיין בשבט הקהתי (חלק א' סי' רי"ז), ובילקוט יוסף (סעי' מ"א) שמקיל, ועיין תשובה מר' נבנצל שליט"א

¹² עיין לשון של האור זרוע (חלק א' סי' ת"ס) "ומצוה מן המובחר היכא שאכל גבינה ורוצה לאכול בשר צריך להעביר מעל השלחן הלחם וכל המאכלים שעלו עם הגבינה על השלחן ואח"כ יביא בשר ויאכל" שמשמע להחמיר, וכן משמע באגרות משה (יו"ד חלק א' סי' ל"ח), וכן החמיר הבדי השלחן (סי' פ"ט ס"ק צ"ט), אבל עיין לשון הסמ"ג (ל"ה ק"מ) "וגרסין בירושלמי דפרק אלו דברים בפסחים (ה"ד) אמר רבי יוסי דאדא אמרה דאדא דאכל חוביץ ובעי למיכל קופר צריך למבעריה פתיתין, פירוש מי שאכל גבינה ורוצה לאכול בשר צריך למבער מעל השולחן שיורי הפת שנאכל עם הגבינה" שמשמע דוקא פת וכן משמע בלשון הטור (סי' צ"א), והמחבר (סי' פ"ט סעיף ד') "מי שאכל גבינה ורוצה לאכול בשר, צריך לבער מעל השלחן שיורי פת שאכלו עם הגבינה", ועיין בערוך השלחן (סי' פ"ט אות ט"ו) שכתב "ומצוה מן המובחר כשאכל גבינה או חלב ורוצה לאכול בשר דיש להעביר מעל השלחן הלחם וכל המאכלים שאכלו עם החלב ועם המפה ויפרוס מפה אחרת ולחם אחר וכלים אחרים ויאכל בשר וכן המנהג פשוט ברוב תפוצות ישראל", ועיין מכתב מהאבני ישפה, ועיין תשובה מר' נבנצל שליט"א

שתי קדירות נוגעות זו בזו

שאלה (י"ב אדר א' תשס"ח) : ברמ"א ביו"ד ס' צ"ב סעיף ח' כתב שלכתחילה צריך להחמיר אשתי קדירות נוגעות זו בזו, האם זה דוקא בשני קדירות שיש בתוכם אוכל, או אפילו אם אחד מהם ריקן, צריך להחמיר? תשובה: **צ"ע אם זה קאי גם אב' קדרות**¹³

איסור ללוש עיסה בחלב

שאלה (י' ניסן תשס"ח) : ביו"ד ס' צ"ז יש איסור ללוש עיסה בחלב, האם איסור זה דוקא בפת או אפילו בשאר דברים? תשובה: **לא מצינו אלא בפת**¹⁴

תערובות**עבידי לטעמא**

שאלה (ז' סיון תשס"ז) : ה"ט"ז (יו"ד ס' צ"ח ס"ק י"א) מסביר הרמ"א שכל דבר חריף דעבידי לטעמא אינו בטל בששים, האם שומים ובצלים נכלל בזה או דוקא תבלין ומלח? תשובה: **כן**

תרנגולת בנוצתא בזמן הזה

שאלה (י"ז תמוז תשס"ז) : ברמ"א ביו"ד ס' ק"א סעיף ג' כתב "תרנגולת בנוצתא דמחוסרת מעשה גדול" אינו נחשב חתיכה הראויה להתכבד, האם ה"ה בזמננו שמסירים הנוצות במכונה בקל? תשובה: **גם בזמנינו**¹⁵

דבר שאינו נ"ט לשבח ולא לפגם אסור

שאלה (כ"ח חשוון תשס"ח) : בש"ך (ס' ק"ג ס"ק ב') מביא בשם הגהות אשר"י שדבר שאינו נ"ט לשבח ולא לפגם אסור, האם זה אסור מדאורייתא או רק גזרה מדרבנן? תשובה: **יתכן גם דאורייתא**¹⁶

כלי שלישי

שאלה (י"ג כסלו תשס"ח) : בחזו"א (או"ח ס' נ"ב) כתב בנוגע להלכות שבת, שאין לחלק בין כלי שני לכלי שלישי, האם ה"ה בעניני איסור והיתר ובשר בחלב? תשובה: **אינו כלל**

לערות מים ממיחם לתוך תבשיל של בשר

שאלה (י"ג כסלו תשס"ח) : ברמ"א (יו"ד ס' ק"ה סעיף ג') כתב "אסור לערות מכלי שיש בו שומן בשר לנר דלוק שיש בו חלב או שומן איסור", האם ה"ה שאסור לערות מים ממיחם לתוך תבשיל של בשר אם רוצה לשתות המים שנשאיר עם חלב? תשובה: **צ"ע**¹⁷

¹³ עיין בתרומות הדשן (הג' שע"ד סי' נ"א ס"ק ג'), הו"ד בדרכי משה (ס"ק ט') שמשמע שהרמ"א הוא גם כן על ב' קדרות וכן כתב הכתב סופר (יו"ד סי' נ"ד ד"ה אלא דממ"ש), באגרות משה (יו"ד חלק ג' סי' י'), בבדי השלחן (ס"ק קפ"ב), בזר השלחן (ס"ק קי"ב) וצ"ע
¹⁴ כן משמע ברמב"ן (ע"ז דף סו: ד"ה ול), ים של שלמה (חולין פרק ז' סי' ט"ו), וכן פסק בבית מאיר (סי' צ"ז על ט"ז ס"ק א'), בחתם סופר (שם על ט"ז ס"ק א'), בחוות דעת (שם חידושים ס"ק א'), בי' ס"ק א'), בחכמת אדם (כלל נ' סעי' ז'), בערוך השלחן (סעי' ב', סעי' ח'), בבדי השלחן (שם ס"ק א'), ועי' בי' ד"ה אין שמסיים "וצ"ע", אבל עיין בט"ז (סי' צ"ז ס"ק א') שמשמע ה"ה שאר דברים וכן פסק בפרי תואר (שם ס"ק א'), ובבית לחם יהודה (שם ס"ק א')
¹⁵ עיין בבדי השלחן (סי' ק"א ס"ק ל"ב) שמחמיר, ועיין במגילת ספר (סי' ק"א אות ט'), ובשו"ת ס' א'), ועיין תשובה מר' נבנצל
¹⁶ וכן כתב הבדי השלחן (סי' ק"ג ס"ק ט')
¹⁷ עיין בשבות יצחק (חלק ב' עמ' ר"ו) בשם ר' אלישיב, ועיין בקובץ מבית לוי (חוברת ו' עמ' ל"ג אות ט'), ועיין מכתב מהאבני ישפה

כלי שצריך טבילה שנתערב בכלים אחרים

שאלה (ד' אב תשס"ז) : אם כלי שעדיין צריך טבילה נתערב בכלים אחרים, האם צריך לטבול כולם (מן הטעם שנחשב דבר שיש לו מתירין או דבר שבמנין ולכן אינו בטל)?
תשובה: יתכן¹⁸

מכירה במשקל

שאלה (ז' אלול תשס"ז) : דבר שמוכרו במשקל, האם הוא נכלל בדבר שבמנין ואינו בטל אפילו באלף?
תשובה: בזבחים ע"ג א' משמע לכאן' בטל

בזמן הזה תפוחים ובשר בנוגע דבר שבמנין

שאלה: בזמן הזה האם חתיכת בשר נקרא דבר שבמנין?
שאלה: בזמן הזה האם תפוחים נקרא דבר שבמנין?
תשובה: תלוי במציאות עי' ל' רמב"ם פט"ז ממאכ"א ה"ט דאותו מקום ובאותו זמן וצ"ע¹⁹

פת עכו"ם**גר שאפה פת בעודו גוי**

שאלה (י"ב אייר תשס"ז) : גר שאפה פת בעודו גוי, האם מותר להגר עצמו לאכול הפת אחר שנתגייר?
תשובה: עי' ירו' עירובין פ"ט ה"ד²⁰

שעון אוטומטי

שאלה (ז' סיון תשס"ז) : בענין פת עכו"ם ובישול עכו"ם, אם הדליק ישראל האש ע"י שעון אוטומטי האם זה נחשב בישול ישראל?
תשובה: צ"ע²¹

סכנה**קשה לשכחה לנשים**

שאלה (כ"ג סיון תשס"ח) : ראיתי בהקדמה לחלק ב' של ספר זכרון, שנשים אינו צריך להקפיד שלא לאכול הדברים הקשים לשכחה, האם ה"ה שאשה מעוברת אינו צריך להקפיד?
שאלה (כ"ג סיון תשס"ח) : ומה הדין באשה מינקת?
תשובה: א,ב במעוברת ומינקת ראוי לזוהר

¹⁸ עיין בבאר משה (חלק א' סי' מ"ה) שאם יש טירחא יתירא לטבול כולם אין צריך לטבול, ועיין במנחת יצחק (חלק א' סי' מ"ד אות ו'-ז'), בפאת שדך (יו"ד חלק ב' סי' מ"א אות ה'), בשבט הלוי (חלק ד' סי' צ"ג), בשערים מצוינים בהלכה (סי' ל"ז אות ט'), ר' משה פיינשטיין (באהלי ישרון) (טבילת כלים אות 73), בציץ אליעזר (חלק י"א סי' נ"ח), במגילת ספר (תערוכות סי' ק"ב), ועיין בספר ויהי בנסוע (הישן עמ' רס"ו), ועיין תשובה מר' נבנצל עיין תשובה מר' נבנצל שליט"א לענין בשר

¹⁹ וז"ל "גר שנתגייר והיו לו יינות ואמר ברי לי שלא נתנסך מהן בזמן שנעשו על גב עצמן טהורים לו וטמאים לאחרים על גב אחרים טמאים בין לו ובין לאחרים", ועיין בספר בין ישראל לעמים (בסוף הספר בירורי דינים אות ד') שפסק שאסור לו ע"פ הירושלמי הזה ע"ש, ועיין בספר דברי חיים (על מסכת עבודה זרה, ענין פת ושלקות של עכו"ם סוף אות ג') שמשופק בזה, ור' נבנצל שליט"א כתב לי שאסור לאכול, וכן כתב לי ר' שמואל אליעזר שטרן (מחבר ספר גירות כהלכתו) וז"ל "לענ"ד פשוט דהאיסור חל על הגר בין בפת שאפה ובין בבישול שבישול בגיותו, וגם הכלים שקנה לעצמו בגיותו לענ"ד חייב להטבילם (ונסתפקתי בקנאה מישראל ע"מ שיחיל הקנין לאחר שנתגייר, והדעת נותנת דפטור מטבילה)", וכן כתב לי ר' נויברט זצ"ל שאסור לאכול

²¹ עיין במנחת יצחק (חלק ד' סי' כ"ח אות ד') שסי"ל שזה נחשב בישול ישראל, וכן פסק השבט הלוי (חלק ט' סי' ס"ד), ור' לוי רבינוביץ (מחבר ספר מעדני השולחן, צהר חלק י"ד עמ' קנ"א), אמנם עיין ר' אלישיב (בשבט יצחק חלק ו' עמ' ע"ב) סבר שאינו נחשב בישול ישראל, וכן סבר ר' יצחק מרדכי רובין (מחבר ספר אורחות שבת, צהר חלק י"ד עמ' קע"ט), בשבט הקהתי (חלק ד' סי' קצ"ו), ובמחזה אליהו (בסוף ספר בישול ישראל תשובה ה')

עומד ערום בפני הנר

שאלה (כ"ב סיון תשס"ו) : בגמ' בפסחים איתא "העומד בפני הנר ערום הוי נכפה", וכן איתא במשנה ברורה סוף ס' ער"ה, האם זה גם נוגע היום בנורית חשמלית? תשובה: **יש להסתפק**²²

אוכל תחת המטה

שאלה (ח' חשוון תשס"ז) : האם מותר להניח אוכל תחת הכסא באוירון (מטוס), או אסור לעשות כיון שישנים עליו? תשובה: **אם ישנים עליו לא יניח**²³

שאלה (ח' חשוון תשס"ז) : מה הדין תחת עגלת תינוק? תשובה: **יזהר**²⁴

עצם בגרונו

שאלה (כ"ה חשוון תשס"ז) : הגמ' בשבת (ס"ז ע"א) אומר "מי שיש לו עצם בגרונו מביא מאותו מין" ואומר "חד חד נחית", האם זה גם סגולה לעצם של דג או רק עצם של עוף או בהמה, ובשכיל דג צריך לומר "ננעצתא במחט"? תשובה: **תפוס לשון אחרון**²⁵

לקנות משהו לתינוק לפני הלידה

שאלה (כ"ד שבט תשס"ז) : האם יש עין הרע לקנות עגלה לתינוק לפני הלידה? תשובה: **כך נהוג להקפיד**²⁶

סתורה בדבר אסור, בשר שנשלח ביד גוי, ונאמנות בכשרות (יו"ד קי"ז-קי"ט)**פועל אצל גוי**

שאלה (כ"ו סיון תשס"ז) : האם מותר להיות פועל אצל גוי למכור נבלות וטריפות? תשובה: **לגויים מותר**

סרט של פלאסטיק

שאלה (ד' אב תשס"ז) : קופסאות של פלאסטיק המכוסים, וסגורים מסביב למכסה בסרט של פלאסטיק, האם זה סגי לחשב כב' חותמות או לא? תשובה: **צ"ע**²⁷

מסעדה ששלח במונית

שאלה (ד' אב תשס"ז) : האם יכול להזמין ממסעדה בשרי, והם שלחו במונית (חלוני או ערבי) הבשר בלי חותמות? תשובה: **טוב לזהר**²⁸

²² עיין ביביע אומר (חלק ג' יו"ד סי' ז') שכתב "המקיל יש לו על מה לסמוך והמחמיר תע"ב", וכן מתיר ר' שריה דבליצקי (כתבתי השאלה הזאת וז"ל "הבו דלא להוסיף עלה"), אבל הרבבות אפרים (כת"י) מחמיר בזה, וכן כתב האז נדברו (חלק יג סי' נ"ד) עיין שם, ועיין בחוט שני (שבת חלק ד' עמ' נ"ז) שתלוי באיזה סוג נר, מנורה פלורוסנטית מותר, אבל מנורה שיש בה חוט לוחט יש להסתפק

²³ וכן פסק רח"פ שיינברג (בשלהי דקייטא סי' ל"ו), וכן כתב לי ר' נבנצל וז"ל "אם ישן בכסא זה כמו מטה", וכן שמעתי בשם ר' יצחק ברקוביץ, אבל עיין ובלכתך בדרך (פרק ד' הערה 30) שמביא בשם ר' אלישיב והשבט הלוי שמותר לעשות, וכן פסק בתשובות והנהגות (חלק א' סי' ח'), שבט הקהתי (חלק ד' סי' ר"ב), וכן ראיתי בשם ר' בעלסקי, ועיין בציץ אליעזר (חלק י' סי' ל"ה), שמתיר בספינה ולכאורה ה"ה מטוס ע"ש, וע"ע ברבבות אפרים (חלק ד' סי' קי"ג אות מ"ד), ויש אומרים שמותר רק אם גוי יושב שם עיין ר"י ראטה (ובלכתך בדרך פרק ד' הערה 30), ר"מ גרוס (תורת הדרך פרק י"ג אות ט"ו עיין שם במראי מקומות, ועיין בשלהי דקייטא סי' ל"ו), ובענין זה עיין בובלכתך בדרך (פרק ד' אות ה'), שלהי דקייטא (סי' ל"ו), ויהי בנסוע (פרק ג' אות י"ג), ור' יצחק זילברשטיין שליט"א כתב לי, וז"ל "בשעה שישנים בלילה יש להחמיר, אבל בשעה שאין ישנים מותר, כיון שעיקרו עשוי לשיבה".

²⁴ עיין בנחלת פינחס (חלק ב' סי' ל"ג)

²⁵ וכן כתב בשו"ת פאת שדך (או"ח חלק ב' סי' צ')

²⁶ ועיין תשובה מר' נבנצל שליט"א

²⁷ ור' נבנצל שליט"א כתב לי שזה נחשב כשני חותמות, וכעין זה כתב ר' צבי שכתר שליט"א OU document F-40 וז"ל "וסרט של פלסטיק הסגור את מכסה הקופסא (דוגמת הסרט של פלסטיק הסגור את מכסה בקבוקי היין) בודאי יש בו טרחה מרובה לזייף, וממילא דבר פשוט הוא שגדרו על פי דין כשני חותמות"

²⁸ עיין תשובה מר' נבנצל שליט"א

מפתחות בזמן הזה

שאלה (ג' אלול תשס"ז) : ביו"ד ס' קי"ח סעיף ד' המחבר כתב "שמפתח לא חשיב חותם", האם ה"ה במפתחות בזמן הזה, או כיון שא"א לפתוח או לזייף אלא בטורח גדול הוי כחותם ממש?
תשובה: לא מועיל²⁹

תקנת הארצות שצריך כתב הכשר

שאלה (כ' אלול תשס"ז) : בדרכי תשובה (ס' קי"ט ס"ק ז') מביא שיש תקנת הארצות שלא ליקח דבר מאכל או יין משום ישראל אפילו הוא מוחזק בכשרות אא"כ יש בידו כתב הכשר, האם המנהג להחמיר על זה, או יכול לקנות מכל אדם שמוחזק בכשרות אף אם אין להם הכשר?
תשובה: המנהג דבמוחזק קונים³⁰

טבילת כלים

להשתמש בכלי שצריך טבילה

שאלה (י' ניסן תשס"ח) : כלי שחייב בטבילה, האם מותר להשתמש בו עם הפסק נייר או ניר אלומיניום לפני הטבילה?
תשובה: אסור³¹

ברכה על קדרה וכסוי

שאלה (ל' ניסן תשס"ז) : אם מטביל מכסה יחד עם סירו, האם אומר על טבילת "כלי" או "כלים"?
תשובה: לכאן³²

ברכה בעמידה או ישיבה

שאלה (כ' אלול תשס"ז) : כשמברך "על טבילת כלים", האם יותר טוב לברך בעמידה, או גם יכול לברך בישיבה?
תשובה: י"א דכל ברכת המצות בעמידה³³

מפצח אגוזים

שאלה (כ' אלול תשס"ז) : האם מפצח אגוזים צריך טבילה בברכה, או בלי ברכה, או אינו צריך טבילה בכלל?
תשובה: יתכן שא"צ וצ"ע³⁴

חוט של כלי חשמל

שאלה (כ"ז אלול תשס"ז) : כלי חשמל שחייב בטבילת כלים, האם צריך להכניס החוט להמקוה?
תשובה: י"א שמחובר אין חייב בטבילה³⁵

²⁹ עיין בחלקת בנימין (ס' קי"ח ס"ק מ"ו) שכתב שמועיל, וכן כתב לי ר' נבנצל שליט"א "מסתבר דהוי חותם", ועיין בכף החיים (ס' קי"ח ס"ק מ"ה) וכעין זה כתב לי ר' נבנצל שליט"א

³⁰ עיין תשובה מר' נבנצל שליט"א, ומחאבני ישפה

³¹ עיין באור זרוע (ע"ז אות רפ"ט) שכסוי ויורה "ככלי אחד דמו", וכן פסק רש"ז (טבילת כלים פרק י"א הערה נ"ט), ובשבט הקהתי (חלק ו' ס' רצ"ו), ועיין בספר טבילת כלים (שם) שמביא בשם הרבבות אפרים שאולי יברך על טבילת כלים כיון "דלפעמים משתמש במכסה לכסות כלי

³² אחר"י), ועיין בצעה (חלק ט"ו עמ' מ"א) שמביא בשם הרב שאם טובל כלי בלי מכסה עדיין מברך וכן סבר האגרות משה (אהלי ישרון חלק א' טבילת כלים הערה 190), אבל עיין בספר הכשרות (פרק ד' סוף אות מ"ד) שכתב שיכול לברך בישיבה ועיין בישראל במעמידים (חלק ב' פרק מ"ז אות כ"ו) שמקיל רק בשעת הדחק, ועיין בספר טבילת כלים (פרק ט' אות י"ב)

³³ וכן סבר שבט הלוי (חלק ו' ס' רמ"ה אות ד'), ור' נסים קרליץ זצ"ל (הבית בכשרותו ס' ב' הערה ע"ב), אבל האגרות משה (אהלי ישרון חלק א' טבילת כלים הערה 104) סבר שלטבל בלי ברכה וכן פסק החלקת בנימין (ס' ק"כ ס"ק ל"ה), ורש"ז (מנחת שלמה חלק ב' ס' ס"ו אות ו', טבילת כלים פרק י"א הערה ק"ה) סבר שצריך טבילה בברכה, ועיין בשלמת חיים (ס' תל"ו)

³⁴ עיין ספר הבית בכשרותו בתשובות מהרב שכתב המנהג להחמיר בטבילת כלי חשמל וצ"ע

מגירות של המקרר

שאלה (כ"ה תשרי תשס"ח) : מגירות (של מתכת) של המקרר שהאוכל מונח שם בלי הפסק, האם הם צריכים טבילה?

תשובה: כמדומה שזה נקרא מחובר לקרקע (כי תשמישן ע"י חיבור) וא"צ טבילה³⁶

ברזלים שבתוך התנור

שאלה (כ"ט תשרי תשס"ח) : הרב כתב לי שמגירות בתוך המקרר אינם צריכים טבילה כיון שהם נחשבים כמחובר לקרקע, האם ה"ה הברזלים שבתוך התנור אינם צריכים טבילה מטעם זה? תשובה: כן³⁷

עיון קודם

שאלה (כ"ה תשרי תשס"ח) : המחבר ביו"ד ס' קצ"ט סעיף ח' כתב אם לא עיינא לא עלתה טבילה, האם ה"ה בטבילת כלים שצריך עיון קודם, ואם לאו כאילו לא טבל? תשובה: לא מסתבר³⁸

כלי שיש משהו דבוק בה

שאלה (כ"ה ניסן תשס"ח) : כלי שצריך טבילה ויש דבר שדבוק בה, והבעל שטבל הכלי אינו מקפיד עליו אבל אשתו מקפיד עליו, האם זה חוצץ? תשובה: יש להוריד³⁹

³⁶ וכן פסק רשז"א (מנחת שלמה חלק ב' ס' ס"ו אות ח', טבילת כלים פרק י"א הערה ח*) אבל מטעם אחר "שאיין רגילים לטלטלו ממקום למקום", אבל באר משה (חלק ד' ס' צ"ט) סבר שצריך טבילה

³⁷ וכן סבר בעל שבט הקהתי (בעלים התרופה) שלפי שיטת רשז"א (ע' לעיל) שאין צריך לטבול מדפים של מקרר, ה"ה שאין צריכים לטבול ברזלים שבתוך התנור, וכן פסק בעמק התשובה (חלק ח' ס' צ') "כיון שרוב תשמישו רק ע"י הפסק כלי"

³⁸ עיין בחוט שני (שבת חלק א' עמ' רי"ט) שנשאר בצ"ע אם הוא כאילו לא טבל

³⁹ עיין תשובה מר' נבנצל שליט"א

הג' הרב אביגדר נבנצל שליט"א

זב

מינקת שיש לה פצעים

שאלה (ג' תמוז תשס"ח) : מינקת שיש לה פצעים ובזמן שהתינוק יונק גם מוצץ דם האם מותר להניק התינוק?
תשובה: כן

שאלה (ג' תמוז תשס"ח) : בציור הנ"ל האם מותר להאשה לשאוב החלב לתוך בקבוק וליתן להתינוק אם נראה אדום בתוך הבקבוק?
תשובה: כן

בשר בחלב

להחזיר איסורי הנאה

שאלה (ט"ו כסלו תשס"ט) : מי שקנה בטעות איסורי הנאה (כגון בשר בחלב שבישלו ביחד) האם מותר להחזיר אותו ולקבל את הכסף בחזרה?
תשובה: לגוי מותר לישראל אסור

להשליך איסור לים אם יש דגים

שאלה (ד' אדר ב' תשס"ח) : האם מותר להשליך דבר שאסור משום בשר בחלב לים במקום שיש דגים?
תשובה: כן

שריפת בשר בחלב

שאלה (י"ט אדר ב' תשס"ח) : אם נותן בשר וחלב בתוך האש של בעור חמץ האם עובר על בישול בשר בחלב?
תשובה: רק אם נעשים בשלב מסוים ראויים לאכילה יחד

נקנקיות מסויה עם חלב

שאלה (ה' טבת תשס"ח) : האם מותר לאכול נקנקיות מסויה עם חלב, ואין בו משום מראית העין, כיון שהורגלו בנקנקיות פרווה, והאם ה"ה בענין גלידא פרווה עם בשר?
תשובה: אם זה נפוץ-מותר

הניח פתק עם התיבות חלב שקדים

שאלה (ה' טבת תשס"ח) : ברמ"א בס' פ"ז כתב שאם אוכל חלב שקדים עם בשר "יש להניח אצל החלב שקדים", האם מהני להניח פתק עם התיבות חלב שקדים שם?
תשובה: לא כולם קוראים עברית

הפסק החשמל בבנין לענין בשר בחלב

שאלה (כ"ה טבת תשס"ח) : מי שגר בבנין עם גוים והפסיק החשמל בכל הבנין, האם מותר לו להדליק החשמל או צריך לחשוש שיש בשר בחלב שמבשל בביתם של הגוים?
תשובה: לענ"ד מותר¹

¹ עיין תשובה מהאבני ישפה

קטן הניח בקבוק על השלחן

שאלה (כ"ה טבת תשס"ח) : במחבר ס' פ"ח סעיף א' כתב שאסור להעלות על שולחן אחד גבינה ובשר, אם קטן הניח בקבוק שלו (עם חלב) על השולחן האם יש איסור עכשיו לאכול בשר?
תשובה: **לענ"ד כן**

היכר בין השולחנות במטוס

שאלה (כ"ה טבת תשס"ח) : האם צריכים היכר בין השולחנות במטוס אם אחד אוכל בשר בשולחן שלו והשני אוכל חלב בשולחן שלו?
תשובה: **לא**

מסופק אם עבר ו' שעות

שאלה (כ"ה טבת תשס"ח) : מי שמסופק אם עבר ו' שעות אחר אכילת בשר האם מותר לאכול חלב או צריך להמתין עד בודאי עבר ו' שעות?
תשובה: **לענ"ד עדיף לחכות**

בלע בשר בין השינים

שאלה (כ"ה טבת תשס"ח) : מי שבלע הבשר מבין השינים, האם צריך להמתין שש שעות משעת הבליעה, או משעה שאכל הבשר פעם ראשונה?
תשובה: **מהראשונה**

המתנה בין בשר לחלב לקטן

שאלה (י"ג סיון תשס"ז) : מאיזה גיל צריך לחנך להמתין בין בשר לחלב?
תשובה: **מגיל שאפשר לפי הבריאות של הילד, בתחלה המתנה מועטת, ולאט לאט יוסיף**

השותה חלב ורוצה לאכול בשר

שאלה (י"ג שבט תשס"ח) : השותה חלב ורוצה לאכול בשר, האם צריך להדיח וגם מקנח הפה או רק להדיח?
תשובה: **רק להדיח**

פרווה שנתבשל בתוך תנור שיש בשר

שאלה (ד' אב תשס"ז) : אם מאכל פרווה נתבשל בתוך תנור שיש בשר גם כן בתוכו (ואינם נוגעים זה בזה) האם צריך להמתין שש שעות אחר האכילת מאכל פרווה?
תשובה: **לא**

שיורי שאר מאכלים

שאלה (י"ג שבט תשס"ח) : השו"ע יו"ד ס' פ"ט ד' כתב שאסור לאכול שיורי פת שאכל עם בשר, בסעודה של גבינה, שאם י"ל ה"ה עם שאר מאכלים שהיו שעל השולחן בשעת אכילת בשר, או הדין דוקא בפת?
תשובה: **תלוי עד כמה נשארו נקיים**

להשתמש במגש אחד לכסא ילדים לבשר וחלב

שאלה (ג' סיון תשס"ח) : האם מותר להשתמש במגש אחד לכסא ילדים לבשר ואחר כך לחלב או צריך שני מגשים?
תשובה: **ישתמש לאחד מהם עם מפית**

כלי פרווה להשתמש לבשר צונן ולחלב צונן

שאלה (י"ג שבט תשס"ח) : אם יש כלי פרווה בבית, האם מותר להשתמש פעמים לבשר צונן ופעמים לחלב צונן?
תשובה: **לא רצוי**

חצובה אחת לבשר ולחלב

שאלה (כ' אדר א' תשס"ח) : האם מותר להשתמש בחצובה אחת לבשר ולחלב?
תשובה: כן

אם ניר אלומיניום נחשב כב' קדירות

שאלה (כ' אדר א' תשס"ח) : מי ששרף חלה בתוך ניר אלומיניום בתוך תבנית, האם צריך להכשיר התבנית, או נחשב כב' קדירות הנוגעות זו בזו ומותר בדיעבד?
תשובה: מותר

בישול בשר בתוך קדירה חלבי

שאלה (ד' אדר ב' תשס"ח) : מי שבטעות מבשל בשר בתוך קדירה חלבי שאינו בן יומא, האם צריך להסירו משם בזמן שידוע שטעה, או יכול לגמור הבישול?
תשובה: יסור מיד

שאלה (ד' אדר ב' תשס"ח) : בצירוג הנ"ל אם מסירו, האם יכול לגמור הבישול בקדירה של בשר או צריך להשליכו לאשפה?
תשובה: יכול לגמור

מה נחשב דבר חריף

שאלה (כ"ד ניסן תשס"ח) : האם אשכולית או תפוז נחשב דבר חריף, לענין דיני איסור והיתר?
תשובה: תפוז לא, ואשכולית היא מיץ

תערובות**משחת שיינים**

שאלה (כ"ו אייר תשס"ז) : האם משחת שיינים צריך השגחה?
תשובה: כן

הכשר לנכרי שמבטל איסור

שאלה (ו' תמוז תשס"ז) : האם מותר ליתן הכשר לתוצרות של נכרים, אם הם מבטלין איסור בששים, או אינו יכול בגלל שזה נכלל במבטל איסור לכתחילה?
תשובה: אפשר, אם הם מבטלים בלאו הכי²

ליתן מעט חלב לקפה תוך שש שעות

שאלה (ו' תמוז תשס"ז) : מי שהוא בתוך שש שעות מאכילת בשר, האם מותר ליתן מעט חלב (פחות מששים) בתוך קפה ולשתותו, או זה מבטל איסור לכתחילה?
תשובה: אסור. (ולכאורה אם הוא שם את החלב זה נותן טעם, אבל עכ"פ אסור.)

תרנגולת בנוצתא בזמן הזה

שאלה (כ"ד תמוז תשס"ז) : ברמ"א ביו"ד ס' ק"א סעיף ג' כתב "תרנגולת בנוצתא דמחוסרת מעשה גדול", אינו חתיכה הראויה להתכבד, האם ה"ה בזמננו שמסירים הנוצות במכונה בקל?
תשובה: אין מכבדים בתרנגולת בנוצתא

² עיין תשובה מהאבני ישפה

בענין דבר שבמנין בזמן הזה (י"ז אלול תשס"ז)

בזמן הזה האם ביצים נחשב דבר שבמנין ? **כן**
 מה הדין של תפוחים ? **לא**
 מה הדין של מלפפון ? **לא**
 מה הדין של לבן ? **כן**
 מה הדין של חתיכת בשר ? **לא**

כלי שצריך טבילה שנתערב בכלים אחרים

שאלה (ד' אב תשס"ז) : אם כלי שעדיין צריך טבילה נתערב בכלים אחרים, האם צריך לטבול כולם (מן הטעם שנחשב דבר שיש לו מתירין או דבר שבמנין ולכן אינו בטל)?
 תשובה: **צריך, זה דבר שיש לו מתירין, ואולי גם דבר שבמנין**

תרופה שיש איסור בתוכו שבטל בששים

שאלה (ד' כסלו תשס"ח) : אם יש תרופה שיש איסור בתוכו שבטל בששים האם מותר לקח אותו לכתחילה?
 תשובה: **כן**

אשת כהן מעוברת בזמן הזה

שאלה (ה' תשרי תשס"ח) : במשנה ברורה (ס' שמ"ג ס"ק ג') כתב שאשת כהן מעוברת מותר לכנס באהל המת משום ס"ס, היום שאפשר לברר בקל (ע"י אולטרסאונד) האם צריך לברר?
 תשובה: **רק כשעלולה ללדת שם**

פת - בישול עכו"ם

אם מנהג להחמיר בזמן הזה

שאלה (כ"ו אייר תשס"ז) : האם ירושלים בזמן הזה נחשב כמקום שנהגו להחמיר על פת עכו"ם, ואין היתר לקנות מפת פלטר של עכו"ם אף לשיטת הרמ"א?
 תשובה: **לא נהגו להחמיר**

פת עכו"ם שזול טפי

שאלה (כ"ו אייר תשס"ז) : אם יש פת פלטר של עכו"ם ופת פלטר של ישראל, והפת פלטר של עכו"ם זול מהפת ישראל, האם זה נכלל בהיתר של המחבר (ס' קי"ב סעיף ה') שאם הפת של עכו"ם יפה מותר לקנותו?
 תשובה: **אם הפרש פחות מעשרים אחוז נ' דאין להקל, מעל לזה איני יודע**

נאפה לאיש פרטי

שאלה (כ"ו אייר תשס"ז) : אם גוי אפה פת לאיש פרטי (ולא לכל מי שירצה) האם זה נחשב פת בעל הבית או פת פלטר?
 תשובה: **אם הגוי הוא פלטר נלענ"ד דהוי פת פלטר³**

פת של מומר

שאלה (כ"ו אייר תשס"ז) : האם פת של מומר נכלל בגזרת פת עכו"ם, ומה דינו של תינוק שנשבעה?
 תשובה: **נ' דנהגו להקל**

מיקרוגריל

שאלה (ב' אלול תשס"ז) : אם עכו"ם עושה מאכל במיקרוגריל האם זה נחשב בישול עכו"ם?

³ עיין תשובה מהאבני ישפה

תשובה: כן

מי שנשא גירות

שאלה (ב' אלול תשס"ז) : מי שנשא גירות, האם מותר לאכול מפת של ההורים שלה (שעדיין לא נתגירו)?
תשובה: לא

שפחות בזמן הזה

שאלה (י"ג סיון תשס"ז) : בשפחות בזמן הזה (עוזרת) שמבשל בבית ישראל האם יש מקום להקל לכתחילה או בדיעבד?
תשובה: כמו בשפחת ממש

הדליק ע"י שעון

שאלה (י"ג סיון תשס"ז) : בנוגע פת או בישול עכו"ם אם הדליק ישראל האש ע"י שעון האם זה נחשב בישול ישראל?
תשובה: אם ישראל הפעיל השעון דינו כהדליק ישראל

בישול עכו"ם בציפ"ס

שאלה (כ"ד ניסן תשס"ח) : בדיני בישול עכו"ם, דבר שמינו עולה על שלחן מלכים אבל עכשיו אינו עולה כמו "ציפ"ס" מתפוח אדמה, האם יש היתר של אינו עולה על שלחן מלכים או אסור משום בישול עכו"ם?
תשובה: מותר

חלב עכו"ם

לאכול בבית של מי שאינו מקפיד

שאלה (י"ג סיון תשס"ז) : מי שבדרך כלל מקפיד שלא לשתות חלב סתם (בפיקוח ממשלה בארצות הברית) האם מותר לאכול בבית ובכלים של מי שאינו מקפיד?
תשובה: כן

מערכות וידיאו לעשות חלב ישראל

שאלה (י' אייר תשס"ח) : אם יש מערכות וידיאו במקום חליבה, ואפשר לראות זה במשרד האם החלב נחשב חלב ישראל?
תשובה: כן

סכנה

אוכל תחת הכסא במטוס

שאלה (ה' חשון תשס"ז) : המחבר בס' קט"ז סעיף ה' (ביו"ד) כתב "לא יתן תבשיל ולא משקים תחת המטה", האם נוסע באוירון (מטוס) יכול להניח אוכל תחת הכסא?
תשובה: אם ישן בכסא זה כמו מטה

אוכל תחת עגלת תינוק

שאלה (ה' חשון תשס"ז) : מה הדין בנוגע זה תחת עגלת התינוק?
תשובה: תחת מקום התינוק כמו תחת המטה

לעבור בין שני נשים

שאלה (כ"ח טבת תשס"ז) : יש סכנה לעבור בין שני נשים, אם אחד מהם הוי אשתו האם עדיין יש סכנה?
תשובה: כן

עין הרע

שאלה (כ"ו שבט תשס"ז) : האם יש עין הרע לקנות עגלה לתינוק לפני הלידה?
תשובה: לא

סחורה בדבר אסור, בשר שנשלח ביד גוי, ונאמנות בכשרות (יו"ד קי"ז-קי"ט)**סחורה ב"חדש"**

שאלה (ו' תמוז תשס"ז) : האם יש איסור סחורה ב"חדש"?
תשובה: לא, אא"כ מכשיל בזה אחרים

סחורה בפירות מתולעים

שאלה (ו' תמוז תשס"ז) : האם יש איסור סחורה בפירות מתולעים?
תשובה: כנ"ל

להזמין ממסעדה

שאלה (כ"ד תמוז תשס"ז) : האם אדם יכול להזמין ממסעדה בשרי, והם שלחו במונית (חלוני או ערבי) בלי חותמות?
אם ניכר שלא שלטה בזה יד, או שהסברא כך המוכר

סרט של פלאסטיק

שאלה (כ"ד תמוז תשס"ז) : קופסאות של פלאסטיק המכוסים, וסגורים מסביב למכסה בסרט של פלסטיק, האם סגי בזה לחשב כב' חותמות או לא?
תשובה: כן

מפתחות בזמן הזה

שאלה (ב' אלול תשס"ז) : ביו"ד ס' קי"ח סעיף ד' המחבר כתב "שמפתח לא חשיב חותם", האם ה"ה במפתחות בזמן הזה, או כיון שא"א לפתוח או לזייף אלא בטורח גדול ממילא נקרא חותם?
תשובה: מסתבר דהוי חותם

תקנת הארצות שצריך כתב הכשר

שאלה (י"ז אלול תשס"ז) : בדרכי תשובה (ס' קי"ט ס"ק ז') מביא שיש תקנת הארצות שלא ליקח דבר מאכל או יין משום ישראל אפילו הוא מוחזק בכשרות אא"כ יש בידו כתב הכשר, האם המנהג להחמיר על זה, או יכול לקנות מכל אדם שמוחזק בכשרות אף אם אין להם הכשר?
תשובה: לענ"ד נ' דמותר

טבילת כלים**משלוח מנות**

שאלה (י"א אדר תשס"ז) : אם יש כלי שצריך טבילה, ורוצה ליתן משלוח מנות בתוכו, האם יכול וצריך להטבילו קודם שיתן לחבירו?
תשובה: לענ"ד כן

להשתמש בכלי שצריך טבילה

שאלה (כ"ד ניסן תשס"ח) : כלי שחייב בטבילה, האם מותר להשתמש בו עם הפסק נייר או ניר אלומיניום לפני הטבילה?
תשובה: **לענ"ד כן**

כלי שיש משהו דבוק בה

שאלה (כ"ד ניסן תשס"ח) : באופן שיש משהו דבוק על הכלי, והבעל שטבל הכלי אינו מקפיד, אבל אשתו מקפיד האם זה חציצה?
תשובה: **כן**

בית חרושת ישראל, הפועלים עכו"ם

שאלה (כ"ד ניסן תשס"ח) : כלי שנעשה בבית חרושת של ישראל, אבל הפועלים עכו"ם ועובד בקבלנות האם הכלי חייב בטבילה?
תשובה: **כמדומני בלי ברכה**

זכר בילדותיו שטבל כלים

שאלה (כ"ח תשרי תשס"ח) : מי שזכר בילדותיו שהורי שלח אותו להטביל כמה כלים, האם צריכים עכשיו לחזור ולהטביל כל הכלים?
תשובה: **לא**

נאמנות של קטנים

שאלה (כ"ד ניסן תשס"ח) : האם קטנים נאמנים לטבול כלי זכוכית?
תשובה: **רצוי שלא**

הגעלת כלים**להכשיר כלי שאסרו בכלי שני**

שאלה (י"ט אלול תשס"ח) : כף בשרי שתחב לתוך כלי שני של חלב, האם יכול להכשירו בעירווי מכלי ראשון, או צריך דוקא הגעלה בכלי שני?
תשובה: **מספיק לשטוף במים קרים**

הג' הרב ישראל פסח פיינהנדלר זצ"ל

רב ומו"ץ וראש כולל בית מדרש אבני ישפה

מחבר שו"ת אבני ישפה

יועץ חנוך ונשואין, ומוהל מומחה

2 גדרה, רוממה, ירושלים 94427

בית: 972-2-5371447

פאקס: 972-2-5372658

סלולרי: 972-50-41-41-447

feinhan@zahav.net.il

מכתב א'

שבעה עשר בתמוז תשס"ז

ענף א: מכירת ושכירת בתים לגוים בשכונת היהודים

שאלת שראית בדברי השו"ע יו"ד ס' קנ"א סעיף ט', "לא ימכור ולא ישכור לג' עובדי כוכבים ביחד בשכונות יהודים", ואם כן רצית לדעת האם זה דוקא בג' בתים נפרדים או אפילו בבית אחת. נראה לי שהכוונה בבתים שונים, שהרי כל שהם גרים בבית אחד הם נחשבים כמו משפחה אחת ולא שייך לקרוא לזה להשכיר לג' עובדי כוכבים שהרי אינו משכיר רק לראש המשפחה ואינו משכיר לכל אחד בנפרד.

ענף ב: לעשות מסיבה בנבילות וטריפות לפועלים

גם שאלת אם מותר לעשות מסיבה לפועלים שלו ולהאכיל אותם נבילות וטריפות, שהרי נבילות וטריפות מותרים בהנאה אבל אסור לעשות בהם סחורה, ואם כן שמא באופן זה הוא נחשב לעשות בהם סחורה שהרי הוא מרויח שהוא נותן אותם לפועלים במקום לתת להם אוכל כשר.

ראיתי את דברי הש"ך יו"ד סי' קי"ז ס"ק ג' שהביא פוסקים שמותר לקנות נבילות וטריפות כדי להאכיל לפועלים כיון שאין זה דרך סחורה ע"ש. ונראה לי שה"ה אם הוא עושה להם מסיבה וכמו שנהוג עם פועלים בעת חגם. ואדרבא זה אפילו פחות שאלה מדברי הש"ך שהרי כאן ודאי שאינו דרך סחורה כיון שאינו דבר רגיל לעשות מסיבה מה שאין כן אוכל שרבים נותנים אוכל כחלק מן השכר ויותר דומה לסחורה. לכן פשוט שמותר לפי המקילים שהביא הש"ך.

ענף ג: הכשר לגוים שהם מבטלים איסור בששים

כידוע אסור לבטל איסור לכתחילה, לכן שאלת מה הדין אם הגוי עושה זאת על דעת עצמו כי רוצה לעשות במאכל סחורה, אבל הרב המכשיר צריך להודיע שהמאכל כשר, ואיך יודיע שהוא כשר כאשר הגוי מבטל בזה איסור בפחות מששים.

שאלה זו נראית לי לכאורה שאלה של גניבת דעת, והיינו אם נחשב גניבת דעת כאשר הוא מודיע שהמאכל כשר למהדרין ויש בפנים חלק שאינו כשר אלא שהוא בטל בששים. ואם כן זה גניבת דעת שהרי הקונה חושב שהוא לגמרי כשר, אבל האמת שאינו כן.

אבל מאידך יש לומר שהקונה רוצה לדעת אם מותר לאכול את המאכל, והתשובה שהיא מותרת לאכילה כיון שאין לגוי איסור של מבטל איסור לכתחילה.

אלא שמלבד השאלה של גניבת דעת יש כאן גם איסור אכילה של האוכל, כיון שכל מטרת התערובת של הגוי במאכל הוא עבור למכור ואם כן הרי זה כמו שהוא מערב לאחרים לאכול, וממילא אסור לאחרים לאכול שהרי זה כאילו שהם בעצמם מערבים. ולפי זה לא משנה לנו שהגוי מערב את האיסור, שהרי כיון שהיתה לו כוונה עבור היהודי, הרי זה כאילו שהיהודי ערבב את האיסור בתוכו ואנחנו קונסים את היהודי.

וכן יש ללמוד מדברי השו"ע יו"ד סי' צ"ט סע' ה' שכתב וז"ל: אין מבטלין איסור לכתחילה וכו' ואם במזיד אסור למבטל עצמו אם הוא שלו וכן למי שנתבטל בשבילו עכ"ל. וכתב הש"ך שם ס"ק י"א וז"ל: דאי שרית למי שנתבטל בשבילו חיישינן דילמא אתי למימר לעובד כוכבים או לעבד שיבטלנו הלכך קנסינן ליה ב"י עכ"ל. הרי מבואר שקנסו לא רק המבטל, אלא גם קנסו את האדם שבשבילו הוא ביטל את האיסור.

ואם תאמר שמא כל זה רק ביהודי שמבטל איסור, אבל כאן הרי מדובר בגוי שמבטל איסור ומנין שעשו קנס אם המבטל הוא הגוי. ויש לומר שהטעם שקנסו מי שנתבטל בשבילו הוא שמא יאמר לגוי לבטל וכדברי הש"ך הנ"ל, ואם כן כל שכן שקונסים כאשר הגוי הוא זה שמבטל, שהרי כל הגזירה היתה עבור שמא יאמר לגוי לבטל וכאן באמת הגוי מבטל.

היוצא מדברינו שכיון שהבית חרושת של הגוים מבטל איסור בששים עבור למכור לאנשים, הרי זה כאילו שהאנשים בעצמם מבטלים איסור בששים, ולכן אסור לאכול את האוכל הזה, ופשוט שאסור למשגיח לומר שאוכל זה הוא כשר.

מכתב ב'

כ"א תמוז תשס"ז

ענף א: אם בגלל שדגי סושי נאכל חי, אין בדגים משום בישולי עכו"ם

חקרת שהיות והכלל הוא שכל דבר שנאכל חי אין בו משום בישולי עכו"ם, מה הדין של דגים לענין מאכלי עכו"ם שהרי הסושי נאכל חי.

הסושי הוא נעשה מסוג דג מסוים, ואני חושב שהוא דג הסלומון, וכיון שהוא עובר תהליך שהוא נעשה רך וטעים בלי בישול אז הוא נאכל חי.

אבל כדי לדעת אם סלומון נאכל חי, עלינו לברר אם רוב אכילת הדג של סלומון הוא נאכל כמו סושי או שמא רוב אכילת הדג סלומון אינו נאכל חי אלא אחר בישול ואפייה. ונראה לי שהמציאות היא שעדיין לא הצליח הסושי להיות רוב אכילת הסלומון בעולם, וכיון שרוב אכילת הסלומון הוא לא נאכל חי, שוב אין היתר מצד בישולי עכו"ם.

ואפילו אם יבוא יום אחד שרוב אכילת הסלומון בעולם הוא יהיה על ידי אכילת סושי, אבל זה מועיל רק לאותו סוג של דג, והיינו לסלומון שממנו עושים את הסושי, וממילא יהיה מותר לאכול מאכלי עכו"ם של סלומון והיינו אם הגוי בישל סלומון. אבל פשוט שאין זה מתיר את כלל הדגים שבשלו עכו"ם. ושו"ר שכ"כ בפר"ח אות ג' בשם המהריק"ש ומובא גם כף החיים קי"ג ס"ק י"א שהכל הולך אחר הרוב ואם רוב העולם אינם אוכלים אותו חי, הגם שאדם זה אוכלו כמות שהוא חי, יש בו משום בישולי עכו"ם ע"ש. וזה ממש כדברינו שהרי רוב בני אדם אינם אוכלים הדג שעושים ממני הסושי כאשר הוא חי.

היוצא מדברינו שכיון שאין הרוב של הסוג הדג שממנו עושים סושי נאכל חי, שוב אין היתר בסוג הזה משום מאכלי עכו"ם.

ענף ב: איסור בישולי עכו"ם בביצים כיום שמכניסים ביצים חיות בגלידה

גם שאלת שכיום יש שמניחים ביצים חיות לתוך הגלידה הפרווה ועוד מאכלים. ולפי מה שבארנו לעיל שהכל ברוב אכילת המאכל הזה כדי לתת לו השם שלו, פשוט שרוב אכילת ביצים הוא דוקא בבישול או טיגון, וממילא עדיין יש בו משום בישולי עכו"ם אף שמקצת בני אדם אוכלים אותו כאשר הוא חי.

ענף ג: גויות עוזרות שעובדות בבתים של היהודים ומבשלות, אם יש בזה משום בשולי עכו"ם

כבר ראית דברי הרמ"א יו"ד סי' קי"ג סע' ד' שאפילו לכתחילה נוהגים להקל בבית ישראל ששהשפחות והעבדים מבשלים בבית ישראל כי אי אפשר שלא יחתה אחד במני הבית מעט עכ"ל. וכתב בהגהות בכנה"ג אות ח' שהרמ"א מדבר בשפחות של בני אשכנז שאינם קנין הגוף רק נשכרים לזמן ע"ש. ונראה שיש לסמוך על זה עבור זקן או חולה, אבל לכתחילה עושים פיילוט לייט, והיינו אש שכל מי שמדליק האש נדלק ממנו, וממילא כיון שהיהודי הדליק את הפיילוט לייט נחשב שהוא בישל את המאכלים. וכבר מוזכר ברמ"א שם סע' ז' ששמועיל הדלקת האש או חיתוי בגחלים לענין בישול כמו לענין פת, וכאן נחשב שהיהודי הדליק את האש.

מכתב ג'

י"ב טבת תשס"ח

ענף א: להניח פתק שיש כאן חלב שקדים במקום להניח שקדים

כיון שכל הענין של השקדים הוא משום מראית העין שלא יחשדו בו שהוא אוכל בשר בחלב, אם כן כל דבר שהוא ברור גם מועיל. ולכן אם יש כאן פתק ברור שכתוב עליו שהחלב הוא חלב שקדים, שפיר מועיל כי שוב אין כאן מראית העין.

ענף ב: לכבס מגבת שמלוכלך עם בשר וחלב

בדבר השאלה שיש גם בשר וגם חלב על מגבת אחת, והוא רוצה לכבס המגבת במכונת כביסה בהרתחה, ואם כן שמא יש כאן איסור של בישול בשר בחלב. יפה הערת שהרי יש על המגבת גם בשר וגם חלב וכעת בתוך המכונה הם מתבשלים באותם המים. והיה מקום לומר שיש גם סבון במים וממילא הכל נחשב נותן לפגם, אבל לכתחילה אין לסמוך על זה אלא בדיעבד, ולכן אין לכבס מגבת זו ברותחין מתחילה, אלא קודם יעשה שריה בפושרין כדי שירד הבשר והחלב שהוא בעין ואחר כך יכניס למכונת כביסה.

ענף ג: להניח בשבת מדבקת ניקוטין על הגוף

בענין השמוש בשבת של מדבקת ניקוטין, כוונתך נראה משום רפואה בשבת. אבל קשה לומר שזה נחשב רפואה שהרי אינו חולה כלל, רק הוא רוצה לסלק מעצמו את המנהג הזה שהוא נוהג לעשן, אבל אין על זה שם חולי כי אנשים בריאים מעשנים. ועוד שכבר לוקח התרופה לפני שבת יש לנו הסברא של ספר החיים שאין איסור של רפואה בשבת כיון שיכול להכין ולא יגיע לטחינה. לכן מותר להניח על גופו המדבקה של ניקוטין.

מכתב ד'

כ"ה טבת תשס"ח

ענף א: אם לתקן החשמל בבנין שגרים שם גוים, כי שמא גורם לבישול בשר וחלב

חששת לתקן החשמל בבנין שגרים שם גוים, או יהודים שאינם שומרים דיני בשר וחלב, כי שמא הם מבשלים בחשמל, ויש להם על הכיריים מאכל שהוא עשוי מבשר וחלב, וכעת על ידי התקון ידלק התנור ויעבור על בישול בשר בחלב.

לא נראה לי לאסור תקון החשמל בבנין של גוים כיון שיש כאן כמה ספיקות. שמא הגוים אינם מבשלים כעת. ואף אם הם מבשלים, שמא אינם מבשלים בשר וחלב. ועוד יש לומר שנחשב אינו מתכווין שהרי תכליתו הוא לתקן החשמל בבנין ולא לבשל בשר וחלב.

ענף ב: היכר בין השולחנות הקטנים במטוס אם אחד אוכל בשר ואחד אוכל חלב

שאלת אם צריך היכר בין השולחנות הקטנים במטוס אם אחד אוכל בשר ואחד אוכל חלב. ודאי כוונתך במכירים זה את זה שהרי אם אינם מכירים מפורש בשו"ע יו"ד סי' פ"ח סע' ב' שאין איסור בדבר. אבל כיון שבמטוס יש לכל אחד שולחן לעצמו, הרי ברור שהדבר מותר בלי שום היכר, כי כל האיסור הוא על שולחן אחד כמו שמפורש שם סע' א'.

ענף ג: קטן הניח בקבוק החלב שלו על השולחן, אם מותר כעת לאכול בשר על שולחן זה

אם הבן שלו הקטן הניח בקבוק החלב שלו על השולחן, אסור לו כעת לאכול בשר על שולחן זה, שהרי זה נחשב שנים שמכירים זה את זה, והוא יכול בקלות לקחת מן החלב הזה. וגם אם הקטן גמר לשתות חלב והניח שארית הבקבוק על השולחן, אסור לאכול שם בשר וכדברי השו"ע יורה דעה סימן פח סע' א שכתב אפילו בשר חיה ועוף, אסור להעלותו על שולחן שאוכל עליו גבינה, שלא יבא לאכלם יחד עכ"ל. והיינו שאסור שיהיה חלב על השולחן בעת אכילת הבשר שמא יטעה ויאכל גם מן החלב.

ואם תשאל שאין דרך לאכול מבקבוק של תינוק שהרי רק התינוקות אוכלים מזה. אבל זה אינו שהרי גם גדולים לוקחים מזה, וכיון שהוא עוסק באכילה לא נוכל להקל בזה.

אלא שזה רק אם הוא עוסק באכילה והקטן הניח שם הבקבוק, אבל אם רק מסדר השולחן ואינו עוסק באכילה, אז מותר לו להמשיך בסדור השולחן אף שהקטן הניח עליו בקבוק חלב, שזה נחשב שולחן שסודר עליו התבשיל שכתב השו"ע שם סע' א' שאין איסור.

ענף ד: לאכול בשר על שולחן שאכלו עליו חלב לפניו ועזבו המקום או ברכו ברכה אחרונה

לפי מה שבארנו בענף הקודם, נראה שלא רק לענין קטן אלא כל אדם שאכל חלב ועזב המקום כי גמר לאכול, וכעת בא אדם אחר לאכול על שולחן זה בשר, אז אסור לאכול בשר כיון שנשאר על השולחן חלב מן הבן אדם שגמר לאכול

חלב. וטעם הדבר הוא משום שהוא עוסק באכילה ושמא יקח מן החלב אף שהראשון כבר הלך. אמנם אם האוכל כבר גמר לאכול בשר וכל שכן אם כבר ברך ברכה אחרונה, שוב אין לחשוש ממה שיש חלב על השולחן.

ענף ה: גמר לאכול בשר וכעת יושב לאכול פרוה ויש על השולחן חלבי

בשו"ע רק דיבר לענין אם הוא כעת אוכל בשרי, אבל יש לעיין מה הדין אם גמר לאכול בשרי, אבל הוא עדיין בתוך השש שעות שאסור לאכול חלבי, ויושב לאכול פרוה כאשר יש על השולחן חלבי, אם מותר הדבר או אסור. וראיתי בפתחי תשובה יורה דעה סימן פח וז"ל: (ד) היכר - עבה"ט מ"ש אך מי שאוכל בשר כו' והוא ט"ס וצ"ל שאכל בשר כו' ועיין פמ"ג שכתב לא ראיתי נזהרין בזה. ועיין בתשובת משאת בנימין סימן קי"ב באמצע התשובה דמשמע שם דאם גם אחרים אוכלים על שלחן זה מותר אף בלא היכר דזה עדיף מאם עשו שום היכר ע"ש ועיין במה שכתבתי לקמן סימן קצ"ה סק"ה עכ"ל.

ובאור דבריו שהבה"ט בשם הבית יעקב דיבר ממש בשאלה שלנו שמי שאכל בשר וכעת אינו אוכל בשר והוא יושב על יד בן אדם שאוכל גבינה, וכתב להחמיר בזה. אבל הפמ"ג הקשה על דבריו ולכן הוא מקיל לא כדעת הבית יעקב.

אבל לכאורה הסברא היא נכונה, שהרי כיון שכעת הוא אסור בגבינה, איך מותר לו שיהיה גבינה על השולחן. אבל ראיתי שהפמ"ג תירץ שהוי גזירה לגזירה. ופירוש דבריו שכל הדין שממתינים שש שעות הוא גדר של גזירה כי עיקר האיסור היה רק לאכול אותם ביחד, וממילא הוי גזירה לגזירה. ולמעשה אין להחמיר בזה אחר שהפמ"ג הכריע לקולא ומותר לאכול פרוה אף שהוא עדיין תוך שש שעות של בשר ויש על השולחן מאכל גבינה.

ענף ו: אם מועיל שומר להזכיר לו שלא יאכל מן החלב בעת שאוכל בשר

והראו לי דברי הגרע"א ריש סי' פ"ח שכתב בשם הגן המלך סי' ע"א שלא מועיל שומר להזכיר לו שלא יאכל מן החלב בעת שאוכל בשר. וצריך באור למה לא מועיל שומר.

לכאורה היינו אומרים ששומר רק מועיל להזכיר לו שיעשה איזה דבר, והיינו שיקרא ק"ש או שיתפלל, אבל כאן חייבים להשגיח עליו כל רגע ורגע שמא יכניס לפיו מן החלב, ושומר כזה לא מצאנו שמועיל.

אבל לענין לקרוא לאור הנר מועיל שומר כמו שכתב השו"ע או"ח סי' ער"ה סע' ב', וגם שם צריך השגחה כל רגע ורגע שלא ישכח ויטה, ואם כן מוכח שמועיל בזה שומר. ואם כן מה הסברא לחלק ביניהם.

ושוב בא לידי ספר גן המלך סי' ע"א שזה מקור דברי הגרע"א וכתב שם וז"ל: שמנים ופתילות שאסרו חז"ל להדליק בהם בשבת אין בזה צד התר ע"י שיניח שם שומ' על זה להיות עיניו פקוחות על הנר לבל יבא בהם לידי כישלון דבשלמא גבי קורא לאור הנר דחיישינן שמא יטה מועיל לו חברו לשומרו בזה כיון שחברו אינו מקפיד אם אור הנר מרובה או מועט כיון שאינו קורא אבל כאן ערבך ערבא צריך ששניהן אין נוח להם באור כהוי כזה ומישתלו ואתו לתקוני. ותו דבשלמא גבי הטיית הנר מהניא שמירת חברו כיון שאינו אלא חששא בעלמא שמא יכהה אור הנר ויבא מתוך כך לתקלה אבל כשאין לה צהלת אור כלל צריך שיהא השמירה תדירית שלא תזוז עינו ומחשבתו כלל והא לא אפשר דא"א שלא תסוח דעתו ממנו לשעה קלה ומטעם זה יש לאסור שלא להניח על שלחן א' תבשיל בשר ותבשיל גבינה ולא יהני ליה שיניח אדם לשמור עליו בזה כיון ששמירה זאת צריכה להיות תדירית בלי הפסק והא לא אפשר עכ"ל.

וזה ברור שרק לפי התירוץ השני יש לאסור שלא מועיל שומר לענין אוכל בשר ומונח לפניו חלב על השולחן, והיינו משום שצריך השגחה תמידית. אבל לפי התירוץ הראשון שהביא גן המלך, היא סברא מיוחדת לענין אור גרוע שאסרו

חז"ל, והיינו שבאור גרוע הוא דבר שמפריע לשניהם ויבואו להטות אף שהעמיד שומר. אבל לענין זה אוכל בשר והוא מעמיד שומר, מה מפריע לשומר אם הוא לא יאכל גבינה, והרי אין כאן מה שיפריע לו כדי שהוא יתיר לאוכל לאכול גבינה. וזה פשוט.

וגם לפי התירוץ השני של גן המלך קשה לי להבין דבריו, שהרי כתב שמה שחששו בשמן הטוב שמא הוא יטה את הנר, הוא חששא בעלמא, ולכן מועיל שנים יחד שלומדים, והיינו שאחד הוא שומר לשני. ואיך אפשר לומר שזה חששא בעלמא כאשר חז"ל אסרו ללמוד תורה בליל שבת בגלל החשש הזה, וכי דבר קל הוא לבטל תורה מעם ישראל. אלא ודאי שהוא דבר חמור, ובכל אופן מועיל השני ששומר עליו משום שיש שמירה של כל רגע ורגע כיון שזה התפקיד שלו שבקשו ממנו לעשות תפקיד זה. וכן נראה מדברי הבה"ל סי' ער"ה סע' ב' ד"ה בשני וד"ה אפילו, שמועיל כאשר הוא לשני תן דעתך עלי אפילו בשני ענינים. ואם כן ברור שמועיל שומר אף שצריך השגחה בכל רגע ורגע. גם עצם הסברא לדמות קריאה לאור הנר לאכילת בשר הוא קשה לי. בשלמא בחשש שמא יטה שהוא דבר שממש מפריע לי בלמוד שלו ואינו יכול לקרוא את האותיות, בזה שפיר יש לומר שיש חשש שמא יטה כי הוא טרוד בלמוד ואינו שם לב. וכן מצאנו בגמ' שבת שרבי ישמעאל הטה את הנר ואמר שיבנה בית המקדש יביא חטאת שמנה. אבל כאן לענין אכילת בשר, מה הוא זקוק לאכילת גבינה, וכי קשה לו לאכול הבשר בלי לאכול גבינה. ולכן אף אם נחמיר לענין שמא יטה הנר שאינו מועיל שומר, ודאי שאין להחמיר לענין אכילת בשר, ואין להחמיר יותר ממה שמפורש בחז"ל, וכיון שבכל מקום מצאנו שמועיל שומר, אין לחלק בסברא בעלמא להחמיר בזה ולאסור שומר. לכן לולא דברי הגרע"א הייתי אומר שמועיל שומר באחד אוכל בשר ויש על שולחנו גבינה מן הטעמים שהבאנו. אבל אין בכחי לחלוק על הגרע"א. ואולי יש להקל עכ"פ באכילת עוף, מן הטעם שהוי גזירה לגזירה, והיינו שאכילת עוף בחלב הוא גזירה, ולא לסמוך על שומר הוא גם גזירה, ולא גוזרים גזירה לגזירה, וצ"ע.

מכתב ה'

ט"ו בשבט תשס"ח

ענף א: להשתמש בכלי פרוה עבור חלבי צונן ובשר צונן

אשר חקרת אם מותר להשתמש בכלי פרוה גם עבור חלבי צונן וגם בשרי צונן, המנהג פשוט שגם באכילת צונן יש כלים מיוחדים גם עבור חלבי וגם עבור בשרי. והטעם הוא שמא ישאר משהו מן החלבי ומן הבשרי ולא יהיה הכלי מודח היטב, ויבא לאכול בשר עם חלב.

לא מצאתי הלכה זו מפורש, אבל יש כמה מקומות שניתן ללמוד מהם הלכה זו. ראשונה משולחן ערוך יורה דעה סימן סט סעיף טז שכתב וז"ל: ויש אומרים שאפי' בצונן אסור להשתמש בו בלא הדחה, ואם נשתמש בו בלא הדחה, ידיח מה שנשתמש בו עכ"ל. והיינו כיון שהשתמשו דבר איסור, חוששין גם לשמוש בצונן. ולכן כאן שאסור לערבב בשר עם חלב, הרי זה כמו דבר איסור שהרי אם ישתמש בלא הדחה יהיה כאן תערובת בשר וחלב. וכן בשולחן ערוך יורה דעה סימן צא סעיף ב שכתב וז"ל: כל מידי דבעי הדחה, כגון בלהניח בשר היתר צונן בקערה של איסור צונן, אסור לכתחלה, דילמא אכיל בלא הדחה עכ"ל. הרי מבואר גם כאן שחוששין גם בצונן שמא נשאר מן המאכל הקודם.

גם בשולחן ערוך יורה דעה סימן קכא סעיף ה שכתב וז"ל: אם הגעיל כלי הצריך ליבון, אסור להשתמש בו בחמין אפילו שלא על ידי האש. הגה: אבל מותר להשתמש בו צונן, אפילו לכתחלה, ע"י הדחה ושפשוף היטב. וכ"ש בכלי שצריך הגעלה. ודוקא בדרך עראי, כגון שהוא בבית העובד כוכבים או בדיעבד, אבל אם רוצה להשתמש בו בקבע, יש מחמירים ואומרים דאפילו להשתמש בו צונן צריך הגעלה או ליבון, גזירה שמא ישתמש בו חמין (מרדכי ורוקח). והכי נוהגין. עכ"ל. הרי מבואר שאסור להשתמש בכלי איסור בקביעות, וכאן הוי כמו כלי איסור כיון שאסור לערב מה שנשאר מן הבשר בתוך חלב.

מכל המקומות האלה יש ללמוד שצריך כלים מיוחדים לבשר וגם לחלב אף שמשמשים בהם רק בצונן. וכמובן שכל זה רק לכתחילה אבל בדיעבד אינו אוסר.

ענף ב: שיורי שאר המאכלים מסעודת בשר לאכול עם חלב

שאלת כיון שאסור לאכול פת שנשאר מסעודת בשר עם חלב וכמבואר בס' צ"א, ומה הדין בשאר מאכלים פרוה שנשארו מסעודת בשר, אם מותר לאכול אותם עם חלב. ומצאנו בשולחן ערוך יורה דעה סימן צה סעיף ז שכתב וז"ל: מלח הנתון בקערה של בשר, מותר ליתנו בחלב. הגה: והמחמיר גם בזה, תבא עליו ברכה כי יש מחמירין לכתחילה (תוס' וסמ"ג ואו"ה) עכ"ל. לכן ברור שאין הבדל בין לחם לכל המאכלים שאם יש בהם שיורי בשר אסור לאכול אותם עם חלב, רק דברו חכמים בהווה שמצוי הדבר יותר בלחם כיון שאוכלים לחם עם כל המאכלים. אבל נראה שבימינו שמקפידים לשים כל מאכל בצלחת ויש גם כף מיוחד להוציא מכל צלחת, אין חשש לאכול מן המאכל עם גבינה. אבל אם מקפידים על זה או במקום שהילדים מכניסים הכפות שלהם שיש בו בשר, אז אסור לאכול עם גבינה.

ענף ג: מסופק אם עבר שש שעות מאכילת בשר אם מותר לאכול חלב

לענין השאלה שהוא מסופק אם עבר שש שעות מאכילת בשר, אם מותר לאכול חלב, שאלה זו מפורשת בספר דרכי תשובה סי' פ"ט ס"ק ד' וכתב שם בשם דלתי תשובה בשם תשובה אחת להקל בספק אם עבר שש שעות, וטעמו משום שהוא ס"ס שמא העיקר כהפוסקים שאין צריך להמתין שש שעות ואת"ל דצריך להמתין שמא כבר עברו שש שעות, ואין לומר דהוי דבר שיש לו מתירין ולכמה פוסקים לא מהני ס"ס בדבר יש לו מתירין הא ודאי ליתא דהא הכא עיקר הספק היא הזמן והזמן הזה לא יבא לידי היתר לעולם ולא דמי לספק ביצה שנולדה ביו"ט דהתם הוי עיקר הספק על הביצה ע"ש.

לכן כל שיש ספק אם עברו שש שעות מאכילת הבשר מותר לאכול גבינה. ונ"ל שגם אם יש לו ספק אם עברו שש שעות מאכילת גבינה קשה, שמותר לאכול בשר.

מכתב ו'

ט"ו אייר תשס"ח

ענף א: אם להשתמש בכלי שניקה מגוי על ידי הנחת נייר בתחתית אף שלא קיימו טבילת כלים

מה שחשבת שלא נחשב השתמשות בכלי בלי טבילה אם מניחים נייר בתחתית הכלי, אינו נראה לי כלל וכלל. וההסבר הוא שהאיסור כאן הוא לא איסור בליעה בכלי כדי שנאמר שאם מניחים דבר שיחצוץ לא תהיה בליעה. אלא האיסור נלמד מכלי מדין שהוא איסור השתמשות עד שלא יעשו טבילה.

וכתב הבית יוסף יורה דעה סימן קכ וז"ל: ופירשו בירושלמי (ע"ז פ"ה הט"ו) דטבילה היא כדי שיצאו מטומאתו של גוי לקדושתו של ישראל. והסביר בשו"ת קול מבשר חלק ב סימן לז ד"ה ע"ד מה וז"ל: רק הטעם כדאי בירושלמי שיליהי מס' ע"ז משום שיצאו מטומאת נכרים ונכנסו לקדושת ישראל ועיין ב"י יו"ד ר"ס ק"כ והוי כעין טבילת גר דג"כ אינו אלא טבילת חולין שיצא מטומאת נכרים ונכנס לקדושת ישראל עכ"ל.

והסבר דברי הפוסקים שכתבו שענין טבילת כלים שהוא מעין גירות, והיינו שכל זמן של שהכלים היו ברשות הגוי לא היתה בהם קדושה כיון שאין לגוים קדושה. אבל כיון שהכלים עברו לרשות היהודי הם קבלו קדושה, שהרי ליהודי

יש קדושה וממילא גם לכלים שלו יש קדושה. ואם כן הכלים עוברים מעין גירות על ידי שעוברים לשימוש של היהודי, וממילא צריכים טבילה. ולפי זה ברור שאין שום תועלת להניח נייר על תחתית הכלי, כי סוף סוף הוא משתמש בכלי בלי טבילת כלים.

ענף ב: אם גוי מזמין יהודי לאכול עמו במסעדת גוים אם הלחם שם נחשב פת בעלי בתים או פת פלטר

חקרת לפי מה שידוע שמותר לאכול פת פלטר (מאפיה) של גוי ואסור לאכול פת בעל בתים של גוי, מה הדין אם גוי מזמין ישראל לאכול במסעדה של גוים, אם יש להחשיב הלחם כפת פלטר או כפת בעלי בתים. בשולחן ערוך יורה דעה סימן קיב סע' ג' כתב וז"ל: יש מי שאומר שאם פלטר הזמין ישראל, הרי פתו כפת בעל הבית עכ"ל. וכתב הש"ך יורה דעה שם ס"ק יב וז"ל: שאם פלטר כו' - כ"כ הא"ח בשם הרא"ה ובדברי הרא"ה בס' ב"ה דף פ"ח ע"ב מבואר דהיינו לשטתו דלא אזלינן בתר תחלתו רק בתר דהשתא אבל להפוסקים דסוברים דפת של פלטר מותרת לעולם אפילו קנאה בה"ב עובד כוכבים ממנו משום דבתר תחלתו אזלינן ה"ה מותר דכיון דבשעת אפייתו היה מותר לא מיתסר תו וכן כתב הרשב"א במ"ה שם להדיא דאפילו זימנו הפלטר אצלו מותר כיון שהיה מותר בשעת אפייתו ולפ"ז קשה דהא המחבר ס"ל לקמן ס"ז דבתר תחלתו אזלינן והיאך כתב כאן דין זה ואולי לכך כתבו בשם יש מי שאומר או אפשר דס"ל מסברתו לחלק דמזמינו אצלו גרע טפי עכ"ל. היוצא לפי דברי הש"ך שהיכן שמזמינו אזלינן בתר סופו, ולכן גם אם הוא פת פלטר שהוא מותר אבל כיון שסופו הוא מזמינו לאכול אצלו ואז נחשב פת בעלי בתים, אז הולכים אחר סופו והוא נחשב פת בעלי בתים. ולפי זה חשבת שאותו הדבר אם מזמינו למסעדה יש להחשיבו כפת בעלי בתים. אבל נראה לי שצריך בירור בהבנה של פת בעלי בתים, כי פירושו הוא שהוא לחם שעשוי לאכול על ידי המשפחה ולא לחם שעשוי למכירה לכל מי שרוצה. לכן כאן שהוא לוקח היהודי למסעדה, הרי כל הלחם שנמצא במסעדה הוא לחם שעשוי למכירה, וממילא דינו כמו פת פלטר ולא כפת בעלי בתים. ולכן מותר לאכול לחם זה בלי פקפוק. וכיון שאוכלים הלחם במסעדה, אין לקרוא לו פת בעלי בתים כי המסעדה היא מקום של מכירת אוכל ולחם, ואין ההזמנה יכולה להפוך את הלחם לפת בעלי בתים אלא אם כן הוא בתוך הבית של הגוי.

ענף ג: הגוי מזמין היהודי לאכול לחם בבית הגוי

וחשבתי לפי דברינו פשוט שהגוי מזמין יהודי לביתו לאכול עמו לחם שהגוי קנה מן הפלטר, הוא נחשב פת בעלי בתים לפי מסקנת הש"ך. והיינו שכיון שהגוי מזמין היהודי, והיהודי מגיע לביתו של הגוי, אף שהלחם הוא לחם שנוצר בפלטר, אבל כיון שהוא מזמינו לבית, שייך בו איסור, כי הבית הופך אותו להיות פת בעלי בתים.

ענף ד: פלטר שאפה פת למכור מיוחד לאדם מסוים אם דינו כפת בעלי בתים

ובדבר השאלה בפלטר שאפה פת למכור מיוחד לאדם מסוים אם דינו כפת בעלי בתים או כפת פלטר, הרי בכל מאפיה מצוי הדבר שאנשים מזמינים עבור שמחות הזמנה מיוחדת שהם צריכים לשמחה שלהם. והם מזמינים סוגים על עוגות, וסוגים של לחמניות, והמאפיה עושה אותם במיוחד עבור השמחה הזאת, אבל עדיין הוא נחשב פת פלטר כי הוא נעשה במאפיה ולא נעשה בבית פרטי.

ענף ה: דין צ'יפס שמינו עולה על שולחן מלכים אבל הוא עצמו אינו עולה

אינו ברור שתפוחי אדמה הם מין שעולה על שולחן מלכים, שהרי ערוך השולחן יו"ד סי' קי"ג סע' י"ח והו"ד בדרכי תשובה שם ס"ק ח', כתב שאף שהחכמת אדם כתב כן, הוא משום שלא נמצא פרי זה כל כך בזמנו והיה מאכל חשוב, ולכן היה נראה לו שעולה על שולחן מלכים. אבל דבר זה השתנה בזמנו, והוא משום שהוא מאכל עניים ומרבים לזרוע אותו. אבל סיים שצריך להתיישב בזה.

ועוד סברא להקל בצ'יפס כי צריך לדעת באיזה מצב עשו אותם. והיינו רק אם הם במצב רגיל הם עולים על שולחן מלכים, אבל אם עשו אותם בצורה של נאש, והיינו כמו צ'יפס שהם יבשים ולא נאכלים בתוך סעודה כלל, אז אינם עולים על שולחן מלכים. והיינו משום שכעת הוא רק פרפרת ודעת הפר"ח ס"ק ג' שדעת הרמב"ם שרק אם הוא בא ללפת את הפת הוא נחשב כמאכלי עכו"ם אבל אם לא מלפתים הפת אינו נחשב כן. וכ"כ התורת חיים על ע"ז דף ל"ח, וכ"כ בתורת יקותיאל, והו"ד בדרכי תשובה סי' קי"ג ס"ק י"ב. ולפי זה הני צ'יפס שהם רק מאכל נאש אין בהם משום בישולי עכו"ם. היוצא מדברינו ששפיר נוהגים לאכול צ'יפס של גוים שיש בו הכשר ואין בו משום בישולי עכו"ם מן הטעמים שכתבנו.

מכתב ז'

ענף ד: מגש אחד לכסא תינוק גם לבשר וגם לחלב

מפורש בשו"ע סי' פ"ט סע' ד' ששולחן שאכל עליו גבינה לא יאכל עליו בשר וכן להפך, ואם כן יש לעיין איך מניחים אותו שולחן לתינוק ומגישים עליו גם בשר וגם חלב. לכן נראה שאם אפשר הדבר יניח מפה או מפית על השולחן ויחליף בכל פעם שהתינוק אוכל. אבל אם אין הדבר אפשרי בגלל שהתינוק זורק אותה, אז יסמכו על הנקיון שעושים בשולחן אחר אכילת התינוק.

מכתב ח'

כ"א סיון, תשס"ח

תינוק שיונק דם מאמו או מתוך בקבוק חלב אם

בענין השאלה שלפעמים יש לאמא פצעים שמוציאים דם, והתינוק שיונק מוצץ גם דם יחד עם חלב, אם מותר הדבר הזה או לא.

לא שייך איסור לענין תינוק, שהרי התינוק גם יונק בשבת, וכיון שזה דרכו של התינוק לינוק מאמו הרי זה חילול שבת מן התורה של איסור דש. ואין זה כמו יונק מן הבהמה שהוא איסור דרבנן, שהרי אין דרך לינוק מן הבהמה אלא חולבים את הבהמה, אבל ודאי שדרכו של התינוק לינוק מאמו, ובכל אופן האמהות מניקות בניהם בשבת אף שמכשילים התינוק באיסור תורה בידים.

אבל התשובה היא שאכילת התינוק הוא ענין של פקוח נפש, ולכן מותר לתינוק לחלל שבת. לכן גם אין לחשוש לדם שיוצא שהרי איסור דם של בן אדם הוא אינו בכרת כמו איסור שבת, ולכן כמו שמותר לתינוק חילול שבת, גם מותר לו לשותות הדם שיוצא מן האמא. ולפי דברינו גם כאשר החלב אם הוא בתוך בקבוק ויש שם גם דם בתוכו, בכל אופן הדבר מותר. ועיין בספר שמירת שבת פ' ל"ו סע' כ"א ובהערות שם דברים דומים.

זרע שמואל

ליקוט תשובות בדיני איסור והיתר

מהרב יצחק ברקוביץ שליט"א

שהושבו לתלמידים ברחבי העולם

Basar B'chalov – Ta'aruvos

1.	Wrapped Meat in Parve Cholent.....	455
2.	Cutting Onion with Parve Knife on Meat Cutting Board	455
3.	Taking a Pill with Milk Content While Eating Meat	455
4.	Eating Meat Meal with Milk Baby Bottle on Table.....	456
5.	Fleishig Spoon in Mustard or Pickle Jar	456
6.	Cholent Warmed up in Microwave on Milk Plate	456
7.	Milk Pot Accidentally Cleaned with Fleishig Sponge.....	457
8.	Burning a Dumpster	457
9.	Double Metal Sink	457
10.	Tupperware Milk and Meat Mixed Up	457
11.	Fried Onion in Meat Pan with Milk Spoon	458
12.	Using Meat Hot Plate for Dairy Meal	458
13.	Meat Fork Washed with Milk Dishes.....	458
14.	Six Hours for Melted Hard Cheese	459
15.	Unintentionally Blending a Fly in Soup.....	459
16.	Two Garbage Cans - One for Milk and One for Meat.....	459
17.	Is Pineapple Davar Charif	459
18.	Mixed Chicken Soup with Either Milk or Meat Spoon	460
19.	Baking Parve in Fleishig Oven to Eat with Milk	460
20.	Onion Cut with Milk Knife in Meat Frying Pan	460
21.	Grilled Fish and Meat Together.....	461
22.	Paper Bag as Wrapping	461
23.	Separate Milk and Meat Racks	461
24.	French Toast from Challah Heated in Fleishig Oven	461
25.	Kashering Because of Kli Sheini	462
26.	Milk Fork in Meat Sink.....	462
27.	Knife Sharpener.....	462
28.	Found a Worm in Cooked Food.....	462
29.	Taking Medicine that Contains Lactose while being Fleishig	463
30.	Eating Kugel Microwaved with Meat - Regarding Waiting 6 hours	463

Bishul & Pas Akum, Cholev Stam, Stam Yenam

31.	Pumpkin Fritters	464
32.	Trusting Goy to Light Stove with Existing Flame	464
33.	Chalav Stam - Powdered Milk	464
34.	Shailos Regarding Chalav Stam.....	464
35.	Bishul Akum - Waffle and Toasted Cheese Sandwich	465
36.	What to do with Stam Yeinom	465
37.	Cooked Foods from Non-Frum Relatives	465
38.	Pas Yisrael Toaster.....	466
39.	Chalav Stam Out-of-Town	466
40.	Pas Paltar - What is Included.....	466

Challah

41.	Challah that Got Mixed with Other Dough.....	467
42.	Making a Beracha with Intention to Give Many Away.....	467
43.	Disposing of the Hafrashas Challah	468

Kashering

44.	Requiring Hagallah for Davar Gush or Kli Sheini	468
45.	Kashering China	468
46.	Kashering Glass Stove Top.....	469
47.	Kashering a Kli by Placing in Oven.....	469
48.	One Oven for Meat and Dairy	469
49.	Status of First Kli that Received from Urn	470
50.	Kashering Non-Stick Keylim.....	470
51.	Kashering Step by Step	470
52.	Kashering Corelle.....	470
53.	Kashering a Microwave	471
54.	Kashering a Dishwasher.....	471
55.	Kashering a Grill.....	471
56.	Hagalah Process on Silverware.....	472

Kashrus

57.	Ne'emanus Shailos	472
58.	Bone China.....	472
59.	Raisins.....	473
60.	Checking Rice in EY	473

61.	Are a High Percentage of Cows Treifos?	473
62.	Flavored Lip Gloss.....	474
63.	Vegan Symbols	474
64.	Strawberry Jam.....	474
65.	Non Kosher Vitamins	474
66.	Selling Homemade Food.....	474
67.	Random Pop-Ins on Goyish Babysitter	475

Kiruv Related

68.	Pouring Wine into a Non-Jew's Cup that has Leftovers	475
69.	Lifnei Iver Booking in Rabbanut Restaurant.....	476
70.	Non-Mevushal Wine Moved by Non-Jew.....	476
71.	Working in Non-Jewish Restaurant	476
72.	Eating by Parents that Don't Keep Kosher	477
73.	Hosting Unkosher Event for Non-Jews.....	477
74.	Meeting in Non-Kosher Restaurant.....	477

T'veila

75.	Can Opener.....	477
76.	Glass Cups Bought to Fill up with Mishloach Manos.....	478
77.	Various Questions	478
78.	Required to Tovel a Wine Stopper, Corkscrew, Can Opener?	478
79.	Disposable Tins	479
80.	Cookie Sheet with Parchment Paper.....	479
81.	Tevilla for a Water Cooler.....	479
82.	Toivel China with Glass Glaze	480

Misc

83.	Food in Suitcase Under a Bed.....	480
84.	Mashed Eggs Left Overnight.....	480
85.	Blowing out a Candle.....	481

Basar B'chalov – Ta'aruvos

Wrapped Meat in Parve Cholent

Question:

We are having guests for שבת who are vegetarians, and so we will be making a parve cholent. We also would like to prepare meat for the rest of the family. If we put the raw meat into an aluminum pan and cover it with foil:

1. Would we be allowed to put the pan directly into the cholent before שבת to cook, or would there be a problem of הטמנה?
2. Would this be a תבשיל של בשר requiring those who only eat the parve cholent to wait 6 hours before eating dairy?

Answer:

1. There is a machlokes regarding putting kishke in aluminum foil and submerging it in the cholent. Rav Elyashiv held it was a problem - and you should make holes in the foil. Rav Moshe held it was muter, since you are not being matmin, rather you are simply cooking two items in one pot and keeping them separated. The minhag is lehakel.
2. If sealed well, you wouldn't have to wait six hours.

Cutting Onion with Parve Knife on Meat Cutting Board

Question:

I sometimes cut onions with my parve knife on a fleishig cutting board. Is there a problem with that?

Answer:

Lichatchila you shouldn't. B'dieved it's not a problem - the knife is still parve. There is a chumra of the Chaya Adam that b'liyus from a cutting board do transfer through the onion into the knife. There is also a chumra of the MA and MB (against the Even Ha'ezer that is mekil) that ta'am going from kli to charif to kli, the second kli would have the same din as the first kli. Combining these two chumros b'dieved would be too much.

Taking a Pill with Milk Content While Eating Meat

Question:

A friend who is lactose intolerant recently had a reaction to a popular antibiotic due to its milk content. Should one refrain from taking such pills during a meaty dinner? Do you have to wait 6 hours?

Answer:

No need. You can take it right away.

Eating Meat Meal with Milk Baby Bottle on Table

Question:

Can I eat a meat meal with the baby's bottle of milk on the table? I don't think I would ever unscrew the nipple to get to the milk. Would it make a difference if it was formula or regular milk?

Can I drink my milk coffee - while feeding my baby baby-food that contains pulverized chicken?

Answer:

Even though you would never eat or drink it, the shaila is, do we say לא פלוג. Maybe it would be similar to מכירים המקפידים that the halacha is to be machmir even though they are makpid.

I have a נטייה להקל but am מתפקד.

Agav - The top of a bottle is not similar to a sealed milk bag where we are mekil. The bottle could be drunk from even though adults don't usually do that.

Fleishig Spoon in Mustard or Pickle Jar

Question:

If someone left a fleishig spoon in the mustard or pickle jar for about half an hour (the duration of a BBQ) - can they still use the mustard and pickles for milchig?

Answer:

There's a machlokes if ציר in a kli has the regular din of kevisha which takes 24 hours, or if kevisha occurs at an earlier shiur of reticha (somewhere between 6-18 minutes). The MB is machmir unless it's a hefsed. The question is, if pickle juice is as strong as the brine that the MB was talking about.

You shouldn't eat the pickles with cheese. For pickles in vinegar, I wouldn't be so quick to assur. For mustard - there is no issue of kevisha, it's not a liquid.

Regarding מליח כרותה which occurs immediately, we are machmir lechatchila that there is מליחה בכלים, so you shouldn't lechatchila use a fleishig spoon for mustard or pickles - if you intend on also eating them with milk. If it was done - you can eat it with milk (b'tziruf the deyos that melicha only affects a klipah, which would be batul in this case).

Cholent Warmed up in Microwave on Milk Plate

Question:

Cholent was put on a milk plate and warmed up in the microwave. Can it be kashered? The plate is of the cheaper quality, made in China, chips very easily, and doesn't look like Corelle.

Answer:

If what you are describing is cheap porcelain, then you should throw it out.

If it was Corelle, then if the plate was not a ben yomo for milk, it is היתירא בלע and you can do hagalah on it. If it was a ben yomo, you should throw it out.

Milk Pot Accidentally Cleaned with Fleishig Sponge

Question:

What's the psak regarding a milchig oven rack/tray that was cleaned by a non-Jewish cleaning lady with a fleishig sponge and A) I don't know if there was maamashus of fleishigs on the sponge and B) I don't know how hot the water was?

Answer:

It's fine- אין מחזקין איסור

[Agav - if the person washing the dishes wasn't wearing gloves, we would assume that the water wasn't yad soledes.]

Burning a Dumpster

Question:

If someone burns a dumpster at a hafgana, is he oiver bishul basar b'chalav because he's having hana'a from it?

Answer:

The real issue is not Yoreh De'ah - it's Choshen Mishpat.

To address the Yoreh De'ah aspect. Bishul is assur even without הנהא. However here the bishul is done דרך איבוד which is a machlokes. If he doesn't know for sure that there is milk and meat inside the dumpster then it would be a פס"ר לשעבר and we would be mekil since there is a machlokes anyway.

Regarding the הנהא, whatever enjoyment he gets out of burning a dumpster is not בגופו של איסור and would be muter, similar to the case of shampoo discussed in the achronim.

Double Metal Sink

Question:

What is the din on milchig and fleishig steel sinks that are connected, and are really one big piece of metal?

Answer:

Even if we would be dealing with a kli rishon, there is a machlokes if heat from one end would affect the other (חם מקצתו חם כולו). In the case of a sink, we are only dealing with עירוי כלי ראשון, and there is no problem.

Tupperware Milk and Meat Mixed Up

Question:

A lady had a bunch of plastic tupperware containers (milk, meat, pareve) which were unmarked. The maid washed them up together, and now they are not distinguishable. They have all probably only been used for cold, although they were washed up with warm or hot water. They also may have contained liquid for extended periods.

Can she simply designate random containers for milk, meat and pareve once again or must they be kashered, and if so - how? Or are they treif and not kasherable?

Answer:

If you believe that liquid was in there for more than 24hrs, then it is best to kasher them.
[We are mekil to kasher plastic by היתרא בלע.]

Fried Onion in Meat Pan with Milk Spoon

Question:

I was frying an onion in a fleishig pan and then I mixed it with a milk spoon. The onion was not frying too long and not yet soft when I (or my better half) moved it with the spoon. Both the frying pan and spoon were not used within 24 hours. [Actually, if it matters, they weren't used in a year, it was right before Pesach.] Do I have to kasher them? Can I get away with hagalah or would I need libun (and then be forced to throw it away)?

Answer:

You should do hagalah on the frying pan and spoon.

There is a machlokes whether a frying pan would require hagalah or libun. [Machlokes if the oil suffices to be considered bishul.] We are machmir for libun. However, in the case of an onion and utensils that haven't been used in 24 hours, we would be mekil for hagalah.

Even though it wasn't used in a year, and there are mekilim to rely on b'shas hadchak not to require anything, it is not enough to rely on simply to get out of doing hagalah.

Using Meat Hot Plate for Dairy Meal

Question:

Can I use my fleishig hot plate that I use every Shabbos for my milk meal on Shavuos?

Answer:

You can use it for Shavuos by covering it with two layers of heavy-duty aluminum foil. Lichatchila we don't rely on this, since we are choshesh that kelim absorb from each other. B'dieved we say אין בליים בולעים זה מזה we can rely without a medium of liquid. Since Shavuos is one time a year, you are not mechuyav to go out and buy another hot plate for it, and we will consider this a b'dieved situation and allow it. However, we are afraid of spills, so you have to make sure that milk doesn't come into direct contact with the hot plate. Two layers of thick aluminum foil should take care of that. We also rely on this for the Kollel's annual Chanukah smicha mesiba (when milichik). Also, gemachs rely on this.

Meat Fork Washed with Milk Dishes

Question:

A meat fork was washed with milchig dishes by a maid. The maid was asked, and said that she put in dishwashing liquid, then water, but it is not clear how hot the water was, and how much actual food was on the dishes. Is it necessary to kasher the fork?

Answer:

אין מחזקין איסור - It's fine.

Six Hours for Melted Hard Cheese

Question:

Does one need to wait 6 hours after eating aged cheese that is sprinkled onto a davar gush (where the davar gush is yad soledes bo)?

Answer:

We are mekil with hard cheese that melted (agav - even if it cools down afterward since it is still softer than it was). The issue is if it melts, regardless of whether or not it is technically called bishul. Even a kli shlishi would suffice if it physically melts the cheese that is sprinkled on top of it.

Unintentionally Blending a Fly in Soup

Question:

My wife was making soup and before she 'zhoom zhoomed' (blended) it, I saw a fly fall in. Must I tell her? Is this an issue of bitul issur lechat'chila?

Answer:

Pashtus not. In this case, no one is intentionally being mevatal issur.

Two Garbage Cans - One for Milk and One for Meat

Question:

I've heard that there is an inyan to have 2 separate garbage cans in the kitchen, one for milk and one for meat. The reason being, if you only have one garbage can, you might put something that is yad soledes bo or above together with milk/meat. Is there a real mekor for this, and if so, is it a minhag that should be practiced?

Answer:

Really? Never heard of it.
[I do have an aunt that uses two toothbrushes.]

Is Pineapple Davar Charif

Question:

Is pineapple considered a דבר חריף?

Answer:

My feeling is that it is. However others disagree (including my household during a family discussion).

Mixed Chicken Soup with Either Milk or Meat Spoon

Question:

If there are two spoons in front of me, one milky and one meaty, and I used one of them to stir my hot chicken soup and I don't know which one I used, what is the halacha with regards to:

- 1) the soup
- 2) the spoon?

Answer:

This is a case of תולין בספק דרבנן. [Although the Taz says to treat chicken similar to meat regarding cases of safek, we are mekil like the Shach that chicken and milk are a regular d'rabonon.]

1. The pot of soup is fine. Even if the milk spoon was ben yomo and less than shishim, we are toleh that the meat spoon was used.
2. The milk spoon should be kashered (and meat pot, if milk spoon is ben yomo and no shishim). Why rely on teliah when you can kasher the spoon? [This is the principle of דבר שיש לו מתירין according to Rashi.]

Baking Parve in Fleishig Oven to Eat with Milk

Question:

לכבוד הרב ברקוביץ שליט"א

ראיתי בקונטרס זרע שמואל (הל' או"ה הערה 200) שהביא בשם הרב שמואלר לכתחילה לאפות עוגה בתנור בשרי בן יומו כשדעתו לאכול העוגה עם חלב. אבל מצד שני שמעתי שיעור מאת הרב שליט"א (בב"ח שיעור 9 דקה 44.36) שלכתחילה מחמירין שלא לאפות (חלה) פרווה בתנור בן יומו בשרי כדי לאכול החלה עם חלב ורק בדיעבד אם אפה החלה מקילין. כיון שדבר זה הוא מאד מצוי, אני רוצה לדעת דעת הרב למעשה בדבר זה.

בכבוד גדול,

Answer:

Me'ikur hadin I hold it's muter. Although we are choshesh l'chatchila for zeyas yavesh, here it will only be goremei nat bar nat which is anyway only assur l'chatchila. I don't publicize it since I don't think that this is the minhag. The minhag is to either do libun kal or wait 24 hours.

Onion Cut with Milk Knife in Meat Frying Pan

Question:

An onion was cut with a milchig knife and then put in a fleishig frying pan. (The mistake was realized before anything else was added, but after the onion already got very hot.) Both were aino ben yomo. What is the din on the frying pan? Would it matter if no oil was used?

Answer:

It needs to be kashered. We can be mekil to just require hagalah (as opposed to libun), betziruf the Beis Meir that would be mekil anyway. Agav - We would rely on the Beis Meir b'makom hefsed meruba.

If no oil was used, even though you can tayna that אין איסור בלועה יוצאת בלי רוטב, still you should do hagalah.

Grilled Fish and Meat Together

Question:

A student's mother cooked kosher hamburgers on a CLOSED BBQ with salmon. There was no separation / covering between the hamburgers and the salmon.

The same utensils were used for flipping the hamburgers and salmon... שמונית was certainly passed by the utensils.

Is a secular mother's time and preparation considered הפסד מרובה?

Answer:

We are machmir for reicha unless it is a hefsed merubah. [Here there wouldn't be a problem of ze'ah since it is opposite an open fire.] With a frum woman I would say to be machmir and not consider this a hefsed merubah – however in this case with a secular woman you can be mekil.

Regarding the actual shamnunos itself (of hamburger on fish or vice versa), if you know where it is, you should cut off a "netila" of that area. If not, then the lost netilla would be butel b'shishim (יבש ביבש מין בשאינו מינו).

Paper Bag as Wrapping

Question:

Is a brown paper bag considered enough for a double wrapping in a non-kosher microwave?

Answer:

I'm not sure it's a good idea, it isn't waterproof.

Separate Milk and Meat Racks

Question:

Is one mechuyav to use separate drain boards for milk and meat?

Answer:

If you are referring to the grate that sits in the sink and you are using hot water to wash both milk and meat in that sink, then yes, you would need separate ones. If you mean the rack that the washed dishes are put on to dry, l'halacha there is no need for two.

French Toast from Challah Heated in Fleishig Oven

Question:

Parve challah was warmed in an oven together with chicken. The chicken may have been fully covered. After Shabbos, the challah that was warmed together with the chicken and other challah that was parve were used to make French toast (milk was mixed in with the eggs). There were equal amounts of parve challah and questionable challah.

Can the French toast be eaten and is there a problem with the milchig frying pans (Teflon) that were used?

Answer:

We'd be mekil b'dieved.

There is a safek if any chicken got into the bread through זיעה. Even if there was liquid in the chicken, there was a possibility that it was covered.

Kashering Because of Kli Sheini

Question:

A hard-plastic baby bottle of milk was warmed in אב"י fleishig (from steam while pouring very close to surface of a כ"ר על האש, צ"ב ח רמ"א, glass measuring cup filled with boiling water pumped from a kum kum. Do we say that since the measuring cup is a kli sheini, it is not even a question if it is mutar (ט"ז, יו"ד צ"ה סק"ט) without or with hagalah (ש"ך, או"ח תנ"א סקמ"ט) and the bottle, milk, and measuring cup are all fine b'dieved? Or does the measuring cup need to be kashered?

Answer:

All fine b'dieved. We are not machmir to kasher by a kli sheini.

Milk Fork in Meat Sink

Question:

My son decided to wash his milchig fork in the fleishig sink. He placed the fork in a dirty pan used to fry schnitzel and turned on the water to the hottest and let it run for a while. I do not know if the hot water is yad tzoledes, but it can get very hot. The water then overflowed onto other fleisheik cutlery in the sink. I do not know if the fork had any actual milchigs on it. There was no soap involved. What is the status of the milchig fork, the pan and the fleishig cutlery?

Answer:

The flieshik pan and cutlery are no problem, since you don't know if there was actually any dairy involved.

The milchik fork could be a problem - assuming that there was mamashos of shnitzel in the pan. Generally, hot water from a boiler would reach yad soledes if left running (unless the boiler wasn't working properly or the water inside wasn't yet hot). We are choishesh that maybe the water hit the fork and shnitzel simultaneously and transferred ta'am (כלי ראשון שלא נפסק הקילוח). It would be correct to kasher the fork m'safek.

Knife Sharpener

Question:

Can a knife sharpener be used for both milk and meat knives that are clean?
Is there a difference if the knives are smooth and not serrated?

Answer:

A smooth knife - no problem.

A serrated knife - we are afraid that there is בעין in the grooves, so it should not be done.

Found a Worm in Cooked Food

Question:

When we roast garlic for Shabbos, we cut off the top of garlic, put some olive oil on it and place three or four whole heads of garlic in a covered dish in the oven. Since the heads are whole, they aren't checked for worms until the time of eating. If a worm is found:

- 1) How much of that head of garlic does it affect (the worm will generally be found in a single clove)?
- 2) Are the other heads of garlic affected?

Answer:

We are choshesh that worms are משיב food - therefore it would have the regular halochos of צלי that need ששים ונטילה.

If there is ששים in the head that you found the worm in, only a נטילה would be required. If there isn't ששים in that head alone, then you would have to throw it out. Either way, the other three heads would be fine.

[There doesn't sound like there is enough oil to make this a case of בישול.]⁴³

Taking Medicine that Contains Lactose while being Fleishig

Question:

If one is fleishig may one take medicine that contains lactose?

Answer:

This is not pashut. Generally, lactose is put in for taste as a natural sweetener (milk sugar). The question is, if this milk extract is considered 'chalav'.

It is preferable to avoid this right after fleishig, if possible. If this is a tasteless tablet, then it is מותר לכתחילה.

Eating Kugel Microwaved with Meat - Regarding Waiting 6 hours

Question:

I heated up a piece of parve kugel together with a piece of meat in the microwave, and they both got very hot (there clearly was זיעה) but I only ate the kugel. Do I have to wait 6 hours to eat cheese?

Is there a difference if I taste the בשר in the kugel?

Is this at least as good as the case in the (ש"ך (פ"ט ס"ק י"ט) where he was מתיר even if cooked with remnants of meat that aren't בטל בששים?

Answer:

1. You can be mekil. The Eishel Avraham (או"ח קעג) is mekil.
2. No difference. Ta'am isn't the issue, you don't have to wait six hours for that. The question is, do we consider zeah coming from the meat to be like the meat itself, to consider the kugel a tavshil shel basar (to wait six hours).
3. No ra'ya from the Shach. If you would cook them together in the same pot - without intention of mingling the ta'am - would the Shach be mekil? Of course not. The Shach is mekil when the amount is insignificant (together without having intention), just there happens not to be shishim.

⁴³ If you find a fly, ant, or mosquito in a cooked food, you can simply throw it out, and not worry about any taste that was imparted, since it is פגום. However, here we are talking about רוב. You wouldn't even need טעם. We are ששים foods, and would require משיב worms. There is a machlokes if worms are different and are machmir for this.

ע' ש"ע ס' קד ס"ג וס' קז ס"ב ורמ"א שם שמיקל בטעם של זבוב, ובטור ס' קז שמחמיר, וב"י ס"ס קד שהק' על הטור, ובש"ך שם סק"ז שכתב להחמיר אא"כ הפס"מ, ובפמ"ג שם שכתב שמנהג להקל והמחמיר תע"ב. וכל זה לענין זבובים יתושים ונמלים, אבל לענין תולעים ע' מח' ש"ך ט"ז בס' פד ש"ך סק"ל וט"ז סקט"ו. וע' בבדה"ש ס' קד סקל"ח שהחמיר

Bishul & Pas Akum, Cholev Stam, Stam Yenam

Pumpkin Fritters

Question:

A lady cooked pumpkin in order to make pumpkin fritters. She then measured out the egg and spices. Her full-time non-Jewish ozeret took the initiative to mix up the ingredients, switch on the stove and fry them.

What's with both the fritters and pan in terms of bishul akum?

Answer:

We are machmir that cooking eggs is considered bishul akum. Therefore the food should not be eaten.

As for the frying pan, we are machmir to kasher it. There is a machlokes whether a frying pot requires hagalah or libun. You can be mekil with bishul akum to kasher with hagalah.

Trusting Goy to Light Stove with Existing Flame

Question:

Can a person light a long-life candle in the morning for a non-Jew to use to transfer (with a 2nd candle) to light a gas stove, in order to cook dinner for the family?

Answer:

It would work if he does it. However, how do we know that he really did it? You'd need a video camera to prove it.

Chalav Stam - Powdered Milk

Question:

If one eats only chalav Yisrael, is there makom to be mekil on powdered milk both in the USA, Europe and Israel? (I once read in a teshuva that it is only possible to make powdered milk from cow's milk. Is this still true today or have the times changed?)

Another Question:

If you have easy access to chalav Yisrael products, does it make it mai'ikar hadin or it still stays a chumrah?

Answer:

Powdered milk is a machlokes the Har Tzvi who is mekil and Rav Hutner who is machmir. [The Har Tzvi in teshuvos brings down the iggeres he received from Rav Hutner.] In America, the O-U will not call it "chalav Yisrael".

Chalav Yisrael is still a chumra even nowadays. However, you have to keep a chumra that requires just a small expense.

Shailos Regarding Chalav Stam

Question:

1) Does one need to be makpid on chalav Yisrael with baby formula, especially if the non chalav Yisrael is significantly cheaper?

2) Can someone who is makpid on chalav Yisrael drink non chalav Yisrael milk when on the road or in an office where there is no chalav Yisrael available?

3) Does one need to be makpid on dairy equipment (especially when it is clear on the package that the product is lactose free)?

Answer:

1) It has to be significantly cheaper and money is tight. If it would be a question of health, that's a different story.

Agav - Some say there is an inyan to be more machir by babies.

2) Yes.

3) The question is being machmir on b'liyos of chalav stam. If you hold that chalav stam is issur, then DE has bliyos of issur.

Bishul Akum - Waffle and Toasted Cheese Sandwich

Question:

Regarding bishul akum, would it be correct to say:

(1) A toasted cheese sandwich is מותר since all ingredients are edible raw?

(2) A waffle is אסור (it IS על שלחן מלכים)?

Answer:

1. If you are referring to kosher bread and kosher cheese that a Goy toasted together – it's fine.

2. A waffle is a problem.

What to do with Stam Yeinom

Question:

On the plane I received a complimentary bottle of non-kosher wine from the stewardess. What is the din of סתם יינם - am I allowed to give it to my cleaning maid?

Answer:

The Rema is mekil with hana'ah from stam yeinam today but says to be machmir l'catchillah. The pashtus of the Rema is to be machmir not to buy stam yeinam l'catchillah in order to sell it at a profit. The Gr"a however writes only to be mekil b'shaas hadchak. Me'ikar hadin you could give it to the maid - especially if it is not clear that she will do anything for you because of it. If you want to be machmir and just spill it out that would not be bal tashchiss!

Cooked Foods from Non-Frum Relatives

Question:

A Ben Torah married into a family where 2 brothers-in-law are not frum at all. Sometimes they cook on the parents keilim, and then offer the food they made to all. Can the Ben Torah eat such food? What status do the keilim have? (Does Pischei Teshuva 112:1 of Kula by pas akum of mumar play a role here?)

Answer:

By bishul of a non-frum Yid - we are machmir not to eat the food. [See Pischei Teshuva 113:1] There are some circumstances that we would be mekil (some are mekil for factories), however it's shvach to be mekil here.

Regarding the b'liyus, since anyway there is a machlokes regarding bliyus of bishul akum, although we are machmir by akum, we would mekil for a non-frum Yid and not require hechsher keilim.

Pas Yisrael Toaster

Question:

In a high school with children from different backgrounds...
can non pas Yisrael bread and pas Yisrael bread be used in the same toaster?

Answer:

It would be best to have two different toasters, provided that it will create a healthy dynamic and awareness of pas yisrael and not create a separation of different groups within the school. If you feel that this is not possible, then part of attending a school with different backgrounds sometimes requires compromises on standards.

[Agav - during עשרת ימי תשובה they should all be eating pas yisrael.]

Chalav Stam Out-of-Town

Question:

Is there room to say that, as one of the inyanim of kashrus is to separate us from ovdei avoda zarah, that if trying to be machmir with chalav stam out of town really does create a barrier between Yidden, then it's sort of defeating the purpose of sorts?

Answer:

Not really.

Pas Paltar - What is Included

Question:

Regarding the chumra of not eating pas palter during the aseres yemai teshuva, and for those who are machmir during the year to eat only pas yisrael:

Does Rav Berkovits hold that biscuits, crackers, cakes etc. baked by a goy are included in "pas palter?"

Most poskim seem to be lenient with breakfast cereals, does Rav Berkovits hold that cereal can be "pas palter?"

Answer:

Biscuits, crackers, cakes, yes.

As for breakfast cereals, the OU is maikel. However, a lot of poskim are machmir, and I believe that is the correct thing to do.⁴⁴

Challah

Challah that Got Mixed with Other Dough

Question:

A woman takes the challah which she separated and stores it in her freezer until Pesach to burn with the chametz. [Agav - is this wise? Maybe she should just throw it out - or burn it in the oven?] One week the challah from the freezer got mixed with the new dough. What should she do?

Answer:

This is why it is not a good idea to keep it around. In America they are very makpid to burn it. Here in E"Y they are not. The Eidah doesn't require Angel's bakery to burn the challah, they simply throw it out (which was shocking to the Star K when they first heard about it).

L'maysah, if you have a way to keep it safely away from food, until you get a chance to burn it (not in your oven), you can. Otherwise, just put it in a bag and throw it out.

Concerning this case, challah needs ביטול במאה otherwise the dough becomes assur. Rav Blau gave an eitzah, to be matir neder on the size of the hafrasha, that you only want to be mafrish a משהו of it. [Although the minhag is to be mafrish a k'zayis, מ'ikir hadin all you need is a משהו.] The משהו will now be batul with the other dough 100:1.

[If this is in chu"l, and there is still existing bread from the batch of that hafrashas challah, then she can be matir neder and be mafrish challah again from the other existing bread.]

Making a Beracha with Intention to Give Many Away

Question:

My neighbor makes challah with a bracha every week. She doesn't need all the challahs, so she gives some out to her neighbors. Someone told her that if she doesn't keep a shiur of challah that she can't make a bracha. Is that true? Is there any way that she can make challah every week with a bracha and give her neighbors?

Answer:

She can make a ברכה and give her neighbors.

Explanation: There is a מחלוקת regarding someone that begins with a שיעור of challah, but intends to divide up the challah after they are baked (לחלק אחר שנאפה). Most ראשונים hold that you do make a ברכה, and that is how the ש"ך and paskin ט"ז סק"ב (ע ב"י יו"ד ס שכו וש"ך סק"א וט"ז סק"ב) are. However, we are נוהג not to make a ברכה because of the ספק ברכות להקל of כלל.

This is true in a case where they are obligated to divide it up, for example two women that are making challah together with an agreement to each take half. However, if the person making it has the option to keep them, even though she doesn't intend to, she can make a ברכה. This is learned out from the דין of נתתם (baker) who is required to take challah, even though he believes that he'll divide it all up, since it is possible that he will keep it all together. Although some say that a נתתם is an exception, however to be machmir for that, and also to be machmir for לחלק אחר שנאפה, is too much. Therefore she can make a beracha.

Disposing of the Hafrashas Challah

Question:

How should one practically and correctly dispose of the hafrashas challah one takes from challah dough? Should you burn it in the oven or on the stove top? What if the stove is electric (not gas)? Can one just wrap it up and throw it away?

Answer:

מעיקר הדין just wrap it up and throw in the garbage. There is a הידור to burn it, however if you don't have a separate dedicated challah burner, don't try burning it on your stovetop or oven. There is a good chance it will mess things up. It is better to just throw it out.

Kashering

Requiring Hagallah for Davar Gush or Kli Sheini

Question:

I used a milk fork to eat a meaty cholent. The cholent was clumpy - no liquid - and was transferred from the pot to a plate before I used the fork. Do I have to kasher the fork?

Answer:

It's a davar gush - and we are machmir for hagalah. [Regarding the food, we would be mekil b'dieved even if the fork was a ben yomo, relying on the mekilim by davar gush - unless there was duchka d'sakina.]

Agav - If it would've been liquidy, then it would be a kli sheini, and the poskim are noheg to be mekil and not require hagalah by a kli sheini. [The minhag among morei hora'ah is not to require hagalah despite R'Akivah Eiger and the Chasam Sofer who clearly understand that one must be mag'il. Rav Elyashiv was machmir.]

Kashering China

Question:

We have a set of China that we received for our wedding. We made it Milchig. We haven't used it in years. Is there any way to convert it to Fleishig?

Answer:

You can be mekil and use it for fleishig, and just to be sure you should do haghala three times.

Generally, the minhag is not to allow to switch kelim from milk to meat. The exception is if you are kashering it anyway, either because it became treif or for Pesach. Then you can choose after kashering to use it for whatever you like. Here that is not an option, we won't allow to kasher kli cheres for Pesach, and you can't make it treif because we don't know if it will ever come out.

However, there are shittos that hold that after 12 months the b'liyos disappear (in halacha). According to those shittos, you can tayna that there is no minhag after 12 months not to switch from milk to meat. We rely on this b'makom hefsed meruba, b'tziruf doing hagalah three times.

This case is hefsed meruba. What are you going to do with a milchik china set?

Kashering Glass Stove Top

Question:

Can you kasher ceramic or glass stove tops?

Answer:

Ceramic, no.

Glass, we are mekil to kasher glass if היתרא בלע - but not to kasher from real issur.

Regarding using it without kashering, Klal Yisrael is noheg to use grates on a stove top for both milk and meat. The reason is that although l'chatchila we are choshesh that כלים בולעים זה מזה however since it is k'neged h'aish we are mekil. The issue with these stove tops is that there are areas in between the burners that are not k'neged h'aish. L'chatchila you shouldn't put any hot pots on those areas.

Kashering a Kli by Placing in Oven

Question:

I understand that pots that require hagalah will suffice with libun kal. Does that mean that I would be able to take my large pots and just put it in the oven and turn it to the highest? Would that be libun kal? Is there a difference between Pesach and basar b'chalav?

Answer:

1. Try it. Touch it with a tissue and see if it gets singed. 2. If one can afford it, they should buy new kelim for Pesach.

One Oven for Meat and Dairy

Question:

1. Since I have only one oven, can we consider it בדיעבד and allow cooking fleishig 24 hours after milchig (both uncovered)?
2. Is there any עצה to not have to wait 24 hours?
3. Can we assume there is no זיעה when baking, and allow baking milchig right after cooking fleishig?
4. Assuming there is no זיעה when baking, can one bake fleishig (e.g. kugel) and milchig (cheesecake) simultaneously in separate pans (as in קח סעיף ב)?

Answer:

Just do libun kal between them. Clean the oven from real mamashos, then turn it on until it reaches the highest temperature (we can assume by then it has reached what is necessary for libun kal). This could take about 20 minutes.

You don't have to wait 24 hours.

Status of First Kli that Received from Urn

Question:

Are we meikel on Shabbos that if one pours from a hot water urn into a cup, the cup is a kli sheni (as opposed to the Chazon Ish who says it is a kli rishon)?

Answer:

Yes, we are. Agav - When kashering countertops for Pesach, we are machmir not to kasher with עירוי (you'd need either a kli rishon, or עירוי with an אבן מלובן). Since it is only a chumrah, we would be somech on this Chazon Ish to consider water coming from a boiling kumkum like a kli rishon mamosh.

Kashering Non-Stick Keylim

Question:

Are non-stick kelim kasherable?

Someone Sephardi accidentally used a ben yomo, dairy spoon with mamashus of cheese to flip the chicken thigh in a non-stick pan al-ha-esh.

- 1) Can the pan be kashered?
- 2) If so, how?
- 3) What if only oil was used, do we treat it as a tsli and need to do libun?
- 4) Would it be different if it were בשר as opposed to עוף?

Answer:

1) No.
We are mekil to do hagalah on non-stick pans only by התיירא בלע. Here it is mamashus of chicken and milk together – which is איסורא בלע (d'rabonon). Technically you can kasher it with libun gamur, but that would destroy the kli.

Kashering Step by Step

Question:

I will be kashering student dorm kitchens and I was hoping the rav could give a basic rundown of the most practical way to kasher the different kitchen appliances and equipment. I will be facing totally traif equipment (ovens, plastic counters, sinks)

Answer:

Maybe speak with some of our chevrah out there – I'm sure someone wrote something up with clear step by step instructions.

Kashering Corelle

Question:

A meat soup was heated up in the microwave in a dairy Corelle bowl, can the bowl be kashered? If so how?

Answer:

We are מקיל to kasher Corelle in a case of היתרא בלע.

Therefore, if the bowl was אינו בן יומו from dairy, you can kasher it with הגעלה.

[הגעה you are supposed to pour cold water over the utensil after הגעלה. Here you wouldn't do that, since there is a good chance that it will break.]

Kashering a Microwave

Question:

How would one kasher a microwave? Once it's dairy, is it enough to put meat in it using the plastic covers they sell for that purpose (or vice versa)?

Answer:

Kashering from Meat to Dairy: Place a bowl of water in the microwave until it boils, then open the microwave, move the bowl to the side and boil again (this is to kasher the area where the bowl was sitting).

Once Dairy: You can place meat in a plastic container within another container.

Kashering a Dishwasher

Question:

Can one kasher a dishwasher from treif to kosher? If yes, how?

Answer:

The way to kasher a dishwasher would depend on whether or not it has an element inside.

Many of the American brands do not have an element, rather the hot water comes from the home's hot water tank. Therefore any בליעות של איסור were only עירוי נבלע. To kasher it would require you to run the dishwasher once, and the hot water will kasher it.

Many of the European brands do have an element inside which heats up the water on the bottom of the dishwasher. This type of dishwasher would require hechsher in a כלי ראשון. The way to do that would be to get an electrician to modify the thermostat so that when you run the dishwasher the water will boil. (Then get the electrician to change it back.)

Kashering a Grill

Question:

What does one need to do to kasher a BBQ from treif mamish - both for a gas BBQ that registers reaching 700 degrees, and for a coal BBQ?

Is it permissible to use a treif public BBQ that has a cover? If yes, how do we kasher it?

Answer:

For the gas grill - turn it to the highest. For the coal grill - fill it up with wood or coal, and spread coal along the grate.

To kasher a grill would require ליבון גמור. Seven hundred degrees is a bit less than ליבון גמור. However the grates will become red hot, so the grates are fine. As for the lid and the other parts of the grill, the only problem will be if food will come into direct contact with it, which it shouldn't. If it does come into contact with it, it's fine בדיעבד. We are not afraid of זיעה since there is rarely זיעה in a grill, and if any its יבש.

Hagalah Process on Silverware

Question:

Regarding hagalah on silverware. The minhag is to bring to a boil, then drop it in, get to a boil again (usually stops boiling when a cold utensil is dropped in) then wait a bit. There is another din that lechatchila two kelim shouldn't be touching during hagalah. Then isn't it a problem that the silverware, after being dropped in, is touching the bottom of the pot?

Answer:

The assumption is, that for small utensils dropping it in is enough.
If you want to be machmir – you can get a net and shake it off the bottom.

Kashrus

Ne'emanus Shailos

Question:

Two questions regarding Ne'emanus:

1- A couple keeps kosher at home (we kashered the home) but they've been spotted in non-kosher restaurants eating real treif. Can we allow people in the community to eat by them or do they lose their ne'emanus in the inyan of kosher? They claim their house is 100% kosher.

2- A couple keeps taharas hamishpacha but disregard all harchakos (even negiah derech chibbah which would be d'oraisa according to the Rambam). Does she lose ne'emanus l'gabei bedikos or the tevilla or anything?

If Rebbe can explain the answer I would appreciate it.

Answer:

1. No, you can't eat there. They are חשוד לאותה דבר.

Rav Moshe does has a tshuvah regarding eating by one's non-frum children, that if the parent believes his children (קים ליה כבי תרי) he can be somech on them, since it is a sha'as hadchak. This case is not similar to that.

2. It could be that this is not considered חשוד לאותה דבר as a large part of their community are lax on negiah and not on tevila. Here we could also possibly apply קים ליה כבי תרי especially since they don't believe that they are doing anything wrong, נעשה לו כהיתר. Either way this is just theoretical. If the husband really cares and is asking about ne'emanus, just tell him that negiah is assur. Agav, he does not become pasul l'eidus since his community at large is mezalzel on this.

Bone China

Question:

Bone china traditionally consists of fifty percent bone ash. These bones are crushed before being degelatinised and then heated at up to 1250°C. Would there be any kashrus issues involved such as dovor chorif etc.?

Answer:

How could it be assur? In Chaza"l we find that they cooked in כלי עצם.

Raisins

Question:

What does the Rav hold of eating raisins (plain or in our raisin bran)? Are they generally infested?

Answer:

In Eretz Yisrael the Badat"z takes samplings of the California raisins they receive and they reject 80% of them. I don't know what the O-U is doing.⁴⁵

Checking Rice in EY

Question:

Rice Checking

On a lot of rice packages in Israel it says to check the rice before using. What is the proper way to check rice? What are we looking for? There are many pieces that have a thin brown line going through them. Are those the "bad" grains?

Answer:

Best to use the vacuum-packed ones that don't require checking.

To answer the question: Today in Eretz Yisrael checking rice is a chumrah, since bugs are not מצי. You should check 10% of the bag to see if it is infested, and also not use the sand-like rice that is found at the bottom of the bag. You are looking for little white worms, but also keep a lookout for the black long-nosed weevil (not common). The thin brown lines found on rice are not a problem.

Are a High Percentage of Cows Treifos?

Question:

According to some kashrus inspectors about 80% of milk cows are found to be treif when slaughtered. These high rates of treifos in dairy cows are attributed to a number of factors such as a heavy grain diet, the weaning process for calves and excessive milking.

If this is the case, then should we all stop eating dairy products? Especially since the milk in our glass always comes from numerous cows. Even if we accept the lowest number of 10% of all slaughtered beef being treif then it is still not batul beshishim.

Answer:

The claim is that most of the issues are only with older cows. Most older cows have had a procedure done to them to relieve gas pain which renders them treifa. The Chalov Yisrael companies claim that they are makpid to use only young cows which avoid most of these issues.

Agav - This is an additional serious issue with chalav stam.

Flavored Lip Gloss

Question:

Does flavored Lip Gloss or flavored lip vaseline need a hechsher?

Answer:

I don't think so – it's not לאכילה ראוי.

[You should know – there are machmirim because of סיחה כשתיה.]

Vegan Symbols

Question:

Can vegan symbols be trusted in countries where there is strict supervision?

Answer:

If they are really strict about it – then yes.⁴⁶

Strawberry Jam

Question:

Is it possible to rely on eating strawberry jam, which is processed in the normal process, without being worried about the insects on the strawberries? If so why?

Answer:

Yes – if after the the normal cleaning process it isn't מוחזק anymore, just מצוי.

A fruit/vegetable that is מצוי בתולעים, and then was blended, is מותר to eat.

Non Kosher Vitamins

Question:

My wife is pregnant B"H and the kosher prenatsals may be causing her to throw up and feel nauseous. Is it mutar for her to take the non-kosher prenatsals?

Answer:

If it is tasteless.

Selling Homemade Food

Question:

The Rama writes (YD 119:1) that you cannot buy any food product from a person you do not know, unless he is a muchzek.

Can I give my homemade product to stores to sell on my behalf, and write on the product "made with only bedatz ingredients," with my name on it?

Some people buying the product will know who I am, therefore it won't be a problem for them to buy this product. Others will buy it, since they do not know this halachah.
Is there an issur [either lifnei iver or misayah] to sell it in places where I know for "sure" that some people buying it are not allowed to?

Answer:

I do not understand how these products could be sold among strangers without a hechsher.

Question:

Just for clarification. Does the Rav mean that this is an issur of 'lifnei iver' on the producer and seller or that the Rav can't understand who would be willing to buy it without a hechsher?

Answer:

It is לפני עור.

Random Pop-Ins on Goyish Babysitter

Question:

Regarding a home with a goyish babysitter, what is the geder for 'pop-ins'? It started with random daily checks then slowly changed to random weekly as trust built. Pots/pans? Microwave? If we were adamant she only use plasticware, will that change the psak? What about my parents and neighbors that have non-Jewish cleaning help? They trust the help not to use their dishes. Can I eat at their house? If they would listen to me, should I tell them to kasher all their pots?

Answer:

The halacha of not allowing a גוי to be alone with your בלים, is a halacha that requires you to create a מירתת to ensure that he doesn't use your בלים. However if a מירתת was not created, we do not find that you will be required to kasher your בלים. As for the amount of pop-ins that would satisfy a מירתת, it is hard to know. Possibly once a week is enough בדיעבד. It's best to be more frequent, or to install video cameras.

Kiruv Related

Pouring Wine into a Non-Jew's Cup that has Leftovers

Question:

Are we כשר יין על ניצוק חיבור for חושש?

For example a waiter in a restaurant who pours wine into a non-Jew's cup with leftovers.

When hosting a kiruv event does one have to be כשר יין על ניצוק חיבור for חושש when pouring wine into the cup of a non-Jews or a nonShomer Shabbos that has remnants of wine?

Answer:

We are machmir for a Goy, but not for non-frum Yidden.

If there are Goyim by your event, I would suggest walking around with lots of new cups.

Lifnei Iver Booking in Rabbanut Restaurant

Question:

Is it considered lifnei iver to buy a voucher at a restaurant or book a hotel room that is 'Rabbanut' and uses heter mechira produce?

Answer:

Rav Moshe has a tshuva about heter mechira, and he says it isn't lifnei iver. Rav Yaakov Kaminetzky was asked about someone selling candies with a Rabbanut hechsher, and he said that as long as the hechsher is clearly printed, it is up to the consumer if he wants to rely on it.

On the other side, it is said b'shem the Chazon Ish that it would depend if the fellow holds of heter mechira b'shitta or the person simply couldn't care less. If the person couldn't care less because he is lax in all areas of halacha, it would be lifnei iver.

Kiruv organizations that do their own booking should book mehadrin (even if that is below standards they keep themselves) but nothing less. If another organization or agency does booking, one does not have to insist on changing standard rabbanut to mehadrin.

Non-Mevushal Wine Moved by Non-Jew

Question:

Friday night I left a bottle of open non-mevushal wine with its cork on the table. We left the house with one kid (13-years-old) home the whole time. Usually, the non-Jewish housekeeper cleans up after my kids do. I am not sure if one of my kids put the bottle back in the closed cabinet (not locked) or the housekeeper did. We asked the housekeeper and she said she did not touch the bottle (she is not reliable). Can we use this bottle of wine or do we need to throw it out due to the uncertainty?

Answer:

Even if the Goy moved it, it would be fine.

We are mekil if a Goy moves a closed bottle in front of a Yid (בפני ישראל), even though the bottle is not sealed. [Rav Elyashiv said that it doesn't need to be closed with a cork, a tissue in place of the cork would be enough.]

Working in Non-Jewish Restaurant

Question:

I have a friend who wants to work in a non-Jewish restaurant. Is this wrong?

Answer:

Yes.

Lichatchila one shouldn't do business with treif food. There are various opinions as to the application of this halacha, and one should stay away if possible. There may also be an issue of serving Jews – מסייע.

[Technically מסייע is muter for parnassa עבירה שלא בשעת עבירה. No issue of לפני עור since the Jew can get this anywhere.] There may also be an issue of basar b'chalav.

Eating by Parents that Don't Keep Kosher

Question:

Recently a BT student became committed to observing halacha. She's returning to her parents' home for a few days at the end of this week. The home is not kosher, although her parents are traditional (English) and think they are 'kosher'. There are no separate meat/milk cooking pots and they use treif ingredients! Her parents are not helpful and her father just had a stroke and is house-bound. He is not allowed ANY stress or arguments! I've advised the student about eating cold, etc, but she thinks her parents will be unhappy and her mother will want her to eat hot. Are there further heterim re hot food (aino benyomo) in this case?

Answer:

She should make sure that the food is kosher with only kosher ingredients. Then the issue would only be the בליעות in the pots, which we would be maikel for a יומו בן יומו in this situation of בדיעבד.

Hosting Unkosher Event for Non-Jews

Question:

Can a Jewish owner of a company have an event for his non-Jewish employees (eg. Holiday Party) and serve food that is not kosher? Rema in YO"D 117 by schora b'dovar assur seems to assur and even the Shach and Aruch Hashulchan there, that have scenarios that are mattir, seem not to apply in this case. Yet some poskim say it's okay and many seem to follow that opinion. What is Rebbe's psak? If there may be an irreligious Jew attending, even if Muttar for Schora, I assume it would be Lifnei Iveir? Any reason it would be okay?

Answer:

1. B'pashtus this would have a din of sechora, since it's understood that he has to do this for his business. Poskim say it's ok? I'm not aware of this. Give them kosher food.
2. Of course assur.

Meeting in Non-Kosher Restaurant

Question:

Can one (in this case a rabbinical figure/rebbetzin) go to a non-kosher restaurant in order to meet non-frum Jews who are having a gathering there?

Answer:

If it's the kind of place that is not unusual to go in and just have a drink, then it's fine.

T'veila

Can Opener

Question:

I find I am using my scissors mainly to open my milk (98% percent of the time). Does it need tevila?

Answer:

No. A milk opener doesn't require tevila. Neither does a can opener.

Glass Cups Bought to Fill up with Mishloach Manos

Question:

If I buy glass cups to fill them with shaloch manos (jellybeans, nuts, etc.), do I have to toivel them?

Answer:

No.

If you do – it won't help. The receiver will still have to toivel it – only now he can't make a beracha. Just put a note on it saying it wasn't tavul.

Various Questions

Question:

Regarding tevillas kelim:

- 1) Regarding kelim made in China, Turkey or similar - can we assume they are owned at least partially by goyim and make a beracha?
- 2) Regarding the beracha, I've heard that the minhag is to say "kelim" even for one kli. I see in many siddurim that they say "keli" for one kli. What should we do?
- 3) Should we toivel plastic ice-cube-trays? A hammer that I'll occasionally use to crack coconuts and nuts? A flour sifter (metal)?
- 4) What is the status of a kettle that has a hechsher that doesn't require tevilla, but is in a store owned by a Goy?

Answer:

- 1) Yes.
- 2) The minhag is "kelim."
- 3) 1. It's kedai (maybe it's meltable) without a beracha.
2. No.
3. No. Since it's used for non-edible food and isn't a tikun gadol.
- 4) It requires tevilla. It doesn't matter that a Yid originally owned it - now a Goy owns it. The hechsher is probably just assuming that it will be sold by Yidden.
Agav - With all kelim that you are mesupik about making a beracha, an eitza is to buy a cheap set of silverware from a small store definitely owned by a Goy, and toivel one at a time along with your kelim.

Required to Tovel a Wine Stopper, Corkscrew, Can Opener?

Question:

Does a glass or metal wine stopper (like a cork) need to be toiveled?
How about a corkscrew? A can opener?

Answer:

Yes, no, no.

Disposable Tins

Question:

Do one need to Tovel disposable tins if he will reuse them?

Answer:

It depends. If you normally wash them and reuse them, then you should be toval them even before the first time of use. If not, and you'll only reuse one if you find that it didn't get too dirty, then you don't have to.

Explanation: There is a מחלוקת with one-time use utensils, that you want to reuse, if you have to be toval them. Most poskim in ירושלים are machmir to toval in order to continue using them, while the אג"מ is מקיל because he holds that it wasn't intended to be a כלי, and the fact that you chose to use it as a כלי, has a דין of a Yid making a כלי (which doesn't need טבילה).

However, in the case of disposable tins, even though many throw them out, it isn't so clear that they aren't כלים to begin with. Therefore if you intend to use it repeatedly as a כלי, then we should treat it as a כלי even initially and you should be toval it even before the first use. However, If you will only reuse in a case where it isn't too dirty, that is all part of the first use, and it doesn't need טבילה. In ארץ ישראל there are two types of tins that have the hashgacha of בד"צ. There are those that are made here and don't require טבילה, and there are those that are marked "ח"ל" which have the דין as noted above.

Cookie Sheet with Parchment Paper

Question:

If I use and reuse a foil cookie sheet or pan, but only use it in conjunction with parchment paper, and the food never comes in contact with the pan, does the pan need tevila?

Answer:

If you hold that reusing disposable tins are a problem, here there would be more makom lehakel. Although by real kelim we say that the paper is batul to the kli, regarding a disposable tin I can hear that the paper does not become batul to it.

Tevilla for a Water Cooler

Question:

Does a Tami 4 water cooler need tevillah? It cannot be toiveled (as it has an electric circuit board). It is connected to the wall via the water pipe, and has both hot and cold water (and seltzer). It's in a fixed position on the counter (although not bolted down) and will only be disconnected for Pesach. If it needs to be toiveled - are there any eitzos lechatchila (like giving to a Goy)? Or am I better off returning the machine (if I can)?

Answer:

It's like a sink or faucet head which are מחובר לקרקע and are not considered to be a "kli", which therefore wouldn't require tevilla.

It's a bit of a chiddush that some want to be matir electric appliances since they are plugged into the wall. In reality they are functioning kelim, just require power, and instead of human power they are being powered electrically. That doesn't make it mechubar.

However in this case, the machine is mamash part of the plumbing – the final part of the water supply that filters and cools/heats the water.

[Agav – regarding faucet heads. The Mishna in Keilim says that a hollow pipe that is used to hold water by placing a finger on one end and creating a vacuum – is called a קיבול כלי. That's exactly how a faucet head works. The reason why we don't toivel them – is because they are mechubar – even the ones that are easily removed and are replaced every Pesach.]

Toivel China with Glass Glaze

Question:

Does one have to toivel fine-bone china, if it has a glass glaze?

Answer:

Yes. We are matbil without a beracha because of the glaze.

Misc.

Food in Suitcase Under a Bed

Question:

I have a lot of food in a suitcase. Part of the suitcase got pushed under the end of my bed in the middle of the night. I don't sleep on that part of the bed. Is the food still problematic? What about the food that was in the part of the suitcase that was not under the bed?

Answer:

1. Yes. Give it to people that aren't makpid (no need to tell them what happened). Rav Elyashiv said you can give it to a "ba'al habus". It's brought in halacha but for some reason some people aren't makpid.
2. No problem.

Mashed Eggs Left Overnight

Question:

I mashed eggs on erev Shabbos for the Shabbos day seudah. I didn't put anything in, no salt, no oil, nothing. [Simple husband/wife miscommunication - I was just told to mash it.] Is there a problem being that it was left overnight like that?

Answer:

The minhag is not to use peeled garlic, onions, and eggs that were left overnight. However, we see that we are mekil with garlic powder, even though nothing has been done to it besides grinding the raw garlic. We say that it is panim chadoshos. The question is at what point does it become panim chadoshos. Maybe simply mashing the eggs would help too. I think you could be mekil. [Additionally, Rav Moshe says it is possible that there was never a minhag regarding eggs and it is just a printing mistake.]

Blowing out a Candle

Question:

Is it true that one shouldn't blow out a candle/flame but should rather shake the match/candle until it goes out?

Answer:

It's brought down al pi kabbalah that blowing is the shem of a malach. Therefore many are noheg to put it out by waving their hand in front of the flame (or by breathing instead of blowing).

Rabbi Paysach J. Krohn

Along the Maggid's Journey (page 144)

More than 80⁴⁷ years ago in Shavil, Lithuania, there were no washing machines or dryers. Woman did their laundry by hand and hung it out to dry on clothes lines that were strung across alleyways in all the courtyards.

One afternoon in Shavil, Mrs. Leah Henig⁴⁸ was making her way home from the market. As she entered the courtyard where she lived, she noticed that sheets were flapping in the wind, dangling from a laundry line which extended right above her head. The snapping sheets made her angry, for they would force her to walk around them to get to her apartment.

In a burst of anger, Mrs. Henig grabbed two of the sheets, pulled them off the line, and tossed them onto the muddy ground. The owner of the laundry, a woman named Chaya Musia, was standing nearby and was shocked at what she saw, but she controlled herself. After the angry Leah walked away, the woman picked up the soiled sheets, washed them again, and hung them somewhere else to dry.

A few days later, Mrs. Henig's son became seriously ill. Without warning he developed a very high, life-threatening fever. He had been in perfect health and had showed no signs of an oncoming illness.

Wishing to get a blessing from a great tzaddik, Leah rushed to the home of R' Yosef Zecharye Stern, the Shavler Rav - the Rav of her town. She cried hysterically as she recounted how her son had suddenly become so seriously ill.

"I am so frightened," she wailed. "Rebbe, please give me a blessing so that my son should get well! I can't understand why this happened to us."

R' Yosef Zecharye waited for her to calm down and said, "No one can really be sure why the Ribono Shel Olam makes things happen. But our sages teach us that if someone sees that things are going wrong, he should examine his deeds (see Berachos 5a). Have you done anything wrong that could have caused this misfortune?"

"Rebbe," the woman protested, "I have done nothing wrong. Why should my son have gotten so deathly ill?"

Patently, R' Yosef Zecharye explained again that all that Hashem does is for a reason. "Nothing happens without cause," he said. "While it may be difficult for you to discover what you may have done to deserve this, you must realize that Hashem has His ways, and we can only try and understand them."

Mrs. Henig sat crying softly, trying to think what she could have done. After a few moments, she recalled the incident of the laundry a few days earlier. But could pulling down the sheets be the cause of such a grave situation? Nevertheless, she told R' Yosef Zecharye about it.

"I do remember something," she said, somewhat embarrassed. "A few days ago I was in an angry mood, and when I came into my courtyard I saw these two huge sheets flapping in the wind, hanging right in front of me. In a moment of rage, I pulled them down and threw them to the ground".

"Do you know whose sheets they were?" R' Yosef Zecharye asked.

"I think so," Mrs. Henig replied, ashamed now of her impatience and thoughtlessness.

⁴⁷ The story was printed in 1995.

⁴⁸ The name has been changed.

"You must go to her home right now," the Rav ordered, "and ask her for forgiveness. It is the only way that you will have atonement" (see Rambam Hilchos Teshuvah 2:9).

Leah went directly from the Rav's home to the home of her victim and knocked. The lady's husband, R' Avrohom, opened the door. "I must speak to your wife immediately," Leah said. "I must apologize for something terrible that I did to her."

"She is not in," R' Avrohom said. "Besides, she hasn't said anything to me about anyone hurting or aggravating her, so you probably don't have much to worry about."

"No," Leah protested. "Last week I pulled down two of her sheets that were hanging on the line. I threw them in the dirt, and I know that she had to wash them all over again. I was wrong and I must apologize."

"I think you are at the wrong house," R' Avrohom replied. "My wife did not mention anything about dirty sheets. I would imagine that if someone had upset her very much, she would have told me about it. But she didn't, so I think you have to try somewhere else."

Leah left the house confused and frantic. She was sure that it was this particular woman's laundry. She had even turned and had seen the woman pick up the sheets. Now she had no idea to whom she must apologize. How could she possibly gain atonement?

Leah went back to R' Yosef Zecharye with great concern and told him what occurred. R' Shlomo exclaimed, "I know that family. They are a very special couple. The fact that she did not even tell her husband about the incident is even greater than the fact that she did not say anything to you when she saw you pull down the sheets. She preserved your dignity by not confronting you, and preserved it still further by not saying anything to her husband, as most other people would have done."

"That woman," continued R' Yosef Zecharye, "has had numerous miscarriages. I give her a berachah that she should have a son who will light up the world."

That woman eventually had a son - her only child. His name is Rabbi Yosef Sholom Elyashiv of Jerusalem - one of the world's greatest halachic authorities!

And indeed, just as the Shavler Rav foretold, he enlightens the world with his brilliance in Torah and his authoritative rulings.

"ואפלו אם אין לו אל מי להתחבר, מצוה רבה לחסם פיו ולישב ביחידי ולא לילך אל כתות רעות האלו, כמו שאמרו רז"ל: כל רגע ורגע, שאדם חוסם פיו, זוכה בשבילו לאור הגנוז, שאין כל מלאך ובריה יכול לשער"

גר"א, הו"ד בח"ת (הג"ה על עשה ו', כלל א' סעי' ז')

מפתח

- 329 בין דקלים או כלבים, חזירים או נחשים
 148 ביצה קלופה בתוך חמין (בטשולנט)
 143 ביצה קלופה שעבר עליה הלילה
 145 ביצה: חי או מבושל
 144 ביצי יונים, אווזים
 137 ביצים עם בצל [שניהם יש רוח רעה]
 147 ביצים עם בצל בשבת (eggs & onions)
 26 ביצים עם דגים
 86 בירך בטעות על מאכל שהיה תחת המיטה
 40 בישל דגים בכלי, ונשפך שומן של בשר על דופן הכלי
 255 בל תשקצו
 141 בצל יבש (dried onions, onion bits)
 142 בצל ירוק (scallions)
 141 בצל מבושל או מטוגן
 142 בצל סגול, בצל אדום (red onion)
 141 בצל קלוף שעבר עליו הלילה
 26 בשר עם ביצי דגים
 26 בשר עם ג'לטין (gelatin) דגים
 272 גאווה
 164 גזיזת צפורן אחד ביד וצפורן אחד ברגל
 9 גילוי
 368 גס רוח
 272 דאגה
 368 דברים שגורם לירידת בעלי בתים מנכסיהם
 116 דג להוריד צהבת, תחת המטה
 154 דמי בראשו ומתחייב בנפשו: שאר מקרים
 131 דרך לקלוף בזמן מוקדם (commercial products)
 90 ה"חפצא" שתחת המטה
 71 האוכל קצוות הלחם
 182 הבא בדרך ונתייגע
 156 הורג כנה על גבי המטה
 169 הזיק דרך סגולה
 365 הזכרת שם שמים לבטלה
 44 היכר בין דגים לבשר
 55 היכר בין דגים לחלב
 41 הכניס שקית של דגים בתוך חמין בשרי
 72 הכנסת מאכלים ומשקים לבית הכסא ובית המרחץ
 184 הליכה ד' אמות אחר אכילה קודם השינה
 153 הלן בבית הקברות
 316 המסתכל בפני נדה
 187 המקיז דם ומשמש מטתו
 208 הנחת מלח על השלחן
 296 הניח דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו
 210 העביר תינוק מעל גבי השולחן
 368 הפוסק צדקה ברבים ואינו נותן
 42 הפסק בין אכילת דגים לאכילת בשר
 182 הקזת דם
 182 הקיז דם ויושב בתענית
 182 הקיז דם ועמד
 184 הקיז דם ערב יו"ט
 371 הקפות בשמחת תורה
 285 הרגיל בזיתים (olives)
 348 אבטיח
 146 אבקת ביצים (egg powder)
 141 אבקת בצל (onion powder)
 139 אבקת שום ובצל (garlic & onion powder)
 95 אדם תחת מיטת קומותיים (bunk bed)
 343 אוכל בשר מזוהמא ליסטרון
 101 אוכל הנמצא בין הכר (between pillow) לכסת
 286 אוכל זיתים בכוונה מוסיפים לו זכירה
 302 אוכל חלב טמאה
 284 אוכל כבד (liver)
 279 אוכל לב של עוף
 277 אוכל לב: של בהמה, או של חיה
 283 אוכל מוח
 352 אוכל מלח בזרת
 274 אוכל ממה שאכל עכבר, וממה שאכל חתול
 342 אוכל פת שלא נאפה כל צרכו
 321 אוכל קצוות הלחם
 361 אוכל שנשאר באולם שמחות
 104 אוכל תחת המושב במטוס (airplane)
 106 אוכל תחת עגלת תינוק (stroller, baby carriage)
 102 אוכלים בכיסו (pocket) וישן
 45 אוכלים דגים ואח"כ בשר דוקא
 81 אוכלים ומשקים תחת המטה
 98 אוכלים שהונחו תחת המטה כשאינן ישנים עליה
 102 אוכלים שהונחו תחת רגלו של אדם בשנת הלילה
 102 אוכלים תחת השולחן
 101 אוכלין ומשקין שתחת מראשותיו
 26 אומגה 3 עם בשר
 318 אומר שמועה זו נאה, וזו אינה נאה
 271 אינו חוזר על תלמודו תמיד
 213 אינו מברך ברכת המזון במקום שאכל
 378 אינן זהירות בנדה: מתות בשעת לידתן
 201 אכילה ושתיה בעמידה
 375 אכילה קודם הבדלה
 23 אכילת בשר ודגים ביחד
 46 אכילת גבינה ודגים ביחד
 256 אכילת דבר מאוס
 213 אכילת מאכלי חלב בשבועות
 375 אכל כל מאכל ולא אכל מלח
 80 אל יפתח אדם פיו לשטן
 189 אפילפסיה (epilepsy)
 116 אפיקומן שהיה תחת המיטה
 327 אשה העוברת בין שני אנשים
 365 אשה שמגלה שער ראשה
 352 אשתו מקללתו בפניו
 112 אתרוג שהונח תחת המטה
 276 אתרוג שנקבוהו עכברים
 65 בגד שנתלחלח מזיעה והתייבש
 186, 188 בדיקת דם (blood test)
 368 בודק נכסיו בשבת
 59 ביטול
 62 ביטול ברוח רעה

259 לאכול דגים חי
 259 לאכול חגבים חי
 278 לב של חיה
 222 לבוש בגדים מכובסים קודם ח' ימים
 62 לבטל סכנה לכתחילה
 304 לבישת ב' גרביים (אנפלאות, socks) יחד
 303 לבישת ב' מנעלים יחד
 300 לבישת בגד מהופך (inside out)
 303 לבישת כובע עם הפלסטיק
 303 לבישת כיפה בתוך כובע
 33 לבשל בשר ודג בב' קדירות בתנור אחד
 55 לבשל דגים בקדירה חלבית
 165 לגזוז צפרנים על בגדים
 378 לדרוך על מקום דריכת כפות רגלי הנדה
 260 להחמיר בדברים המותרים
 378 להנות ממעשה ידי אשתו נדה
 69 להניח תינוק להביט במראה (mirror)
 78 להניק בבית הכסא
 213 להסיר המפה והלחם עד אחר ברכת המזון
 80 להסתכל על בהמה טמאה
 178 להסתפר בר"ח אייר שחל בערב שבת
 71 להעביר תינוק מעל גבי השולחן
 171 להצניע הצפרניים עד שיזדמן לו פנאי לשורפן
 303 לובש ב' כובעים (hats) זה בתוך זה
 302 לובש שני מלבושים יחד
 113 לולב הדס וערבה תחת המטה
 318 לומד שלא לשמה
 362 לזרוק הפירורין בער"פ שחל בשבת
 170 לזרוק הצפרניים לבית הכסא
 27 לחם שעל השולחן בסעודת בשר האם לאוכלו עם דגים
 40 לטחון דגים עם בצל במטחנה בשרית
 165 ליטול צפרניו ולזרוקן לרה"ר
 240 ליל ניט"ל
 379 ליל ניטל: טבילה ותשמיש
 110 ליל שימורים: אוכלים תחת המטה
 119 לילך בכל מקום סכנה
 119, 156 לילך יחידי בלילה
 240 לימוד התורה בליל ניט"ל
 127 לינת לילה: הגדר
 215 לישן בבית יחידי
 211 לכסות הסכין בשעת בהמ"ז
 213 לכסות הסכין בשעת ברכת המזון
 71 ללכת בגרביים בלי נעלים בתוך הבית
 238 ללמוד הלכות אבילות
 238 ללמוד מסכת מו"ק
 195 לנשוף נרות ביום הולדת (birthday candles)
 66 לנשק את מעיל הספר תורה
 370 לסרב בהוצאה והכנסה של הס"ת
 223 לפסוע על השולחן שהיו עליו ספרים
 304 לפשוט ב' בגדים ביחד
 245 לצאת יחידי כשמצויים רבים ברחוב
 30 לצלות בשר עם דג בתנור אחד
 22 לקדש על יין מגולה
 161 לקוץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד

208 הרוג כינה על השולחן
 402 השתלת איברים (organ transplant)
 116 השתמש לעירוב תבשילין במצה שמונחת תחת המיטה
 93 ויטמינים (vitamins) תחת המטה
 65 זיעה בטלה בששים
 65 זיעה שנתערבה במאכל
 64 זיעת אדם
 290 זיתים עם שמן זית
 289 זיתים: כבושים, מלוחים, מבושלים
 211 זריקת פרוסת המוציא
 324 חביתה עם מלח
 379 חייב עונה בליל הטבילה
 56 חלב עם ג'לטין (gelatin) דגים
 148 חלות שמרחו עליהם ביצה שהיתה מגולה בלילה
 145 חלמון (yellow)
 61 חנ"נ
 377 חנק
 348 חציר
 143 חריין קלוף
 297 חשש שכחה במניח ראשו על טלית של מצוה
 64 חששות שבפי הבריות
 379 טבילה כשאין בעלה בעיר
 141 טיפות שום (garlic drops)
 380 טמטום הלב
 385 טמטום: השרץ או העבירה
 18 טעה וברך על משקין מגולין
 61 יבש ביבש
 155 יוצא יחידי קודם קריאת הגבר
 189 יוצא מבית הכסא ושימש
 155 יושב בצל של מת
 116 יין לארבע כוסות תחת המטה
 274 ילבש בגד קצר, ויש חשש שיגע במקומות המכוסים
 68 ינעוץ סכין בתוך אתרוג או צנון
 70 יעבור על ילד
 209 ישיבה על שולחן
 319 ישן בבית המדרש
 320 ישן בנעלים
 102 ישן ואוכל בפיו
 325 ישן עם בגדים
 35 כבישה: כבישת בשר עם דגים
 368 כובש שכר שכיר
 362 כופה קערה ע"ג כד
 370 כיבדוהו בהגבהה וסירב לעלות
 156 כיבוי נר בנשיפה
 193 כיבוי נר בנשיפה (blowing out a flame)
 366 כיסוי הראש אחר היחוד [חופה]
 368 כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטין
 386 כל עבירה מטמטמת
 95 כלים (objects) תחת המיטה
 118 כנגד חזקה
 119 כנגד רוב
 272 כעס
 324 לאכול בכלים שבורים
 378 לאכול בקערה אחת עם נדה

מזער 376
 מצות מצוה: שהונחו מתחת המטה 115
 מקצרים ימיו ושנותיו: המנהיג עצמו ברבנות 374
 מקצרים ימיו ושנותיו: נותנין כוס ברכה לברך, ואינו 372
 מקצרים ימיו ושנותיו: נותנין לו ספ"ת לקרות, ואינו 369
 מרבה סעודתו בכל מקום 272
 משה שטרות פרועים אצלו 368
 משחית נפשו במדות רעות 158
 משחרר עבדו 368
 משחת שיניים (toothpaste) תחת המטה 93
 משמש מטתו לאור הנר 156
 משמש מטתו על מטה שתינוק ישן עליה 189
 משקה שביעית שנתגלה 18
 משקין מגולין במקרר (refrigerator) 10
 משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה 149
 משתין 'ערום' לפני מטתו 351
 משתין לפני מטתו 350
 מתחייב בנפשו ודמו בראשו 123
 מתנמנם על זרועו שלבוש בבגד 298
 מתעסק בצרכי צבור 318
 נאכל במצרים 348
 נאפה לחם עם בשר בתנור אחד 32
 נגע בשר בלחם האם לאוכלו עם דגים 27
 נדה העוברת בין שני אנשים 378
 נדה וטבילה 378
 נדה: צפרניה שחתכה בשעת טבילתה 180
 נוטל צפרניו של תינוק 161
 נוטל צפרניו שנים זו אחר זו 315
 נוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן 159, 353
 נוטל שוחד 318
 נותנין לו כוס של ברכה לברך, ואינו מברך 372
 נותנין לו ספר תורה לקרות, ואינו קורא 369
 נזקק למטתו ביום ואינו מאפיל את עצמו 156
 נטילת ידים אחר הקזת דם 187
 נטילת ידים במים מגולים 21
 נטילת ידים לשחרית: במים שעמדו מתחת המיטה 115
 נטילת צפרניים בראש חודש 173
 נישוך היד לאחר נגיעה בס"ת 67
 נכנס לבית או לבית חבירו פתאום 153
 נכפה 189
 נעילת ערדלים עם הנעלים (shoes with rubbers) 304
 נעליים תחת המטה 94
 נפל תפילין של ראש לקדירה 65
 נפנה בין דקל לכותל 154
 סגירה הרמטית (hermetically sealed) 129
 סובין בבית 358
 סיגריות (cigarettes) תחת המטה 93
 סיגריות בזמן הזה 199
 סירב לזמן מחמת בושה 373
 סכנה בדגים 23
 סכנה בששים 59
 סכנה: דמו בראשו 155
 סכנה: צפרניים 159
 ספק 117

לקרוא מקרא בלילה 223
 לקשור חוט שני (red string) 71
 לשה"ר על עכו"ם 363
 לשון הרע 363, 376
 לשמש ביום תשעים לעיבור 198
 לשפוך משקין לכוס כלאחר יד 71
 לשתות מים אחר דגים 56
 לשתות מים בין השמשות, קודם הבדלה 376
 לשתות מים מן הנהרות בלילה 156
 מאבד פרורין שאין בהם כזית 359
 מאכל בין בגדיו לבשרו 64
 מאכל על בגד שיש בו זיעה 64
 מאכל שאכל ממנו כלב 275
 מאכל שהתבטל בששים 260
 מאכל נתבשל בבשר, לאוכלו עם מאכל נתבשל בדגים 41
 מבזה הוראת חכמים 324
 מגולה בליל הסדר 11
 מוח של עוף 284
 מזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד 298
 מזלזל בנטילת ידים 351
 מחליף סנדל של שמאל לימין 299
 מי רגלים 258
 מי שיש בידו למחות ואינו מוחה 368
 מי שפגע באשה שיוצאת מן הטבילה 379
 מיטת קומותיים (bunk bed) 96
 מים אחרונים 367
 מים מגולים שנכבשו בכלי מעת לעת 11
 מים שנתגלו: שאר תשמישים 20
 מיתת אסכרה 375
 מיתת אסכרה: אכילה קודם הבדלה 375
 מיתת אסכרה: אכל מאכל ולא מלח, שתה ולא מים 375
 מיתת אסכרה: לשון הרע 376
 מיתת אסכרה: מי שנתחייב חנק 377
 מיתת אסכרה: מעשר 376
 מיתת אסכרה: עון ביטול תורה 376
 מכירת בשר טחון יחד עם הלב שקשה לשכחה 278
 מכניס לראשו דברים בטלים 273
 מלוה בריבית 368
 מליחה: דגים שנמלחו עם בשר 33
 מנגב ידיו בחלוקו 305
 מנהיג עצמו ברבנות 374
 מניח מלבושיו תחת מראשותיו 295
 מניח ספר פתוח ויוצא 308
 מניקור (manicure): גוי חתך את הצפרנים לישראל 172
 מספר עם אשה בשוק 299
 מסתכל בפני אדם הכועס 316
 מסתכל בפני המת 344
 מסתכל בפני נדה 378
 מסתכל בפני רשע 317
 מסתכל לזכר ונקבה בשעת תשמיש 299
 מעוברת בבית הקברות 78
 מעוברת: האם מותר לילך לגן החיות 80
 מעוברת: להסתכל על בהמה טמאה 80
 מעות בפיו 65

קשה ללימוד: הקורא כתב שע"ג הקבר 346
 קשה ללימוד: השותה מאמת המים העוברת בבה"ק... 344
 קשה ללימוד: נאכל במצרים 348
 קשה לעניות: 350
 קשה לעניות: אשה שמגלה שער ראשה 365
 קשה לעניות: אשתו מקללתו בפניו 352
 קשה לעניות: דברים שגורם לירידת בעה"ב מנכסיהם 368
 קשה לעניות: האוכל מלח בזרת 352
 קשה לעניות: הזכרת שם שמים לבטלה 365
 קשה לעניות: הכופה קערה ע"ג כד 362
 קשה לעניות: המאבד פרורין שאין בהם כזית 359
 קשה לעניות: המזלזל בנטילת ידים 351
 קשה לעניות: המשתין לפני מטתו 350
 קשה לעניות: כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן .. 353
 קשה לעניות: מים אחרונים 367
 קשה לעניות: סובין בבית 358
 קשה לעניות: עון לשון הרע 363
 קשה לעניות: רתיחה העולה ע"ג המשקה [קצף] 362
 קשה לעניות: תליית פת בסל 353
 קשה לשכחה: 263
 קשה לשכחה: גאווה 272
 קשה לשכחה: דאגה 272
 קשה לשכחה: האוכל חלב טמאה 302
 קשה לשכחה: האוכל כבד (liver) 284
 קשה לשכחה: האוכל לב של עוף 279
 קשה לשכחה: האוכל לב: של בהמה, או של חיה 277
 קשה לשכחה: האוכל מוח 283
 קשה לשכחה: האוכל ממה שאכל עכבר, וחתול 274
 קשה לשכחה: האוכל קצוות הלחם 321
 קשה לשכחה: האומר שמועה זו נאה, וזו אינה נאה ... 318
 קשה לשכחה: הישן בבית המדרש 319
 קשה לשכחה: הישן בנעלים 320
 קשה לשכחה: הישן עם בגדים 325
 קשה לשכחה: הלובש שני מלבושים יחד 302
 קשה לשכחה: הלומד שלא לשמה 318
 קשה לשכחה: המבזה הוראת חכמים 324
 קשה לשכחה: המזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד 298
 קשה לשכחה: המחליף סנדל של שמאל לימין 299
 קשה לשכחה: המכניס לראשו דברים בטלים 273
 קשה לשכחה: המנגב ידיו בחלוקו 305
 קשה לשכחה: המניח מלבושיו תחת מראשותיו 295
 קשה לשכחה: המניח ספר פתוח ויוצא 308
 קשה לשכחה: המספר עם אשה בשוק 299
 קשה לשכחה: המסתכל בפני אדם הכועס 316
 קשה לשכחה: המסתכל בפני נדה 316
 קשה לשכחה: המסתכל בפני רשע 317
 קשה לשכחה: המסתכל לזכר ונקבה בשעת תשיש ... 299
 קשה לשכחה: המרבה סעודתו בכל מקום 272
 קשה לשכחה: המתעסק בצרכי צבור 318
 קשה לשכחה: הנהגה או איסור 264
 קשה לשכחה: הנוטל צפרניו שתיים זו אחר זו 315
 קשה לשכחה: הנוטל שוחד 318
 קשה לשכחה: העומדים באויר מגדל בבל 317
 קשה לשכחה: הקורא בלחש 325

ספק ספיקא: בדיני סכנה 117
 עובר בין ב' נשים שיושבות 335
 עובר בין שני גמלים 327
 עובר בין שני דקלים 154, 330
 עובר בין שתי נשים 328
 עובר בין שתי נשים כשהן נדות 378
 עובר בין שתי נשים נדות 190
 עובר מתחת ריח רע של נבילה 341
 עובר על מים שפוכין 155
 עובר תחת האפסר [הגמל] וכ"ש תחת גמל [עצמו] ... 327
 עובר תחת הגשר שלא עברו תחתיו מים מ' יום 342
 עומד בפני הנר ערום 155, 190
 עומדים באויר מגדל בבל 317
 עון ביטול תורה 376
 עושק שכר שכיר 368
 עמידה מיד לאחר אכילה 182
 עמידה מיד לאחר הקזת דם 183
 עמידה מיד לאחר השנינה 183
 עמידה על שולחן 210
 עניני שינה 215
 עניני שמירה 243
 עניני שתיה 214
 פורק עול מעל צוארו ונותן על חבירו 368
 פרוסות ביצה בתוך לחמניות 138
 פרוסת המוציא: האכלתו לבהמה או עכו"ם 212
 פרישות 260
 פת חמה 205
 פת שעורים 323
 צנון קלוף (radish) 143
 צער 325
 צפרני רגליו ביום ה' 162
 צפרניה [וגם שער] שחתכה בשעת טבילתה 180
 קובע סעודתו בשבת בשעה שהחכם דורש 368
 קול, מריבה, ערוה, והמקללת יולדי בעלה בפניו 368
 קורא בלחש 325
 קורא כתב שע"ג הקבר 346
 קישואים 348
 קליפת החלבון (white) 144
 קנוח והדחה או נטילת ידים בין דגים לחלב 54
 קפידות שונות שלא ידוע לנו מקורם 69
 קץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד 315
 קצח 158
 קצף הנעשה מביצים 147
 קצף שעולה ממשקה גזוז 363
 קשה ללימוד 326
 קשה ללימוד: האוכל בשר מזוהמא ליסטרוון 343
 קשה ללימוד: האוכל פת שלא נאפה כל צרכו 342
 קשה ללימוד: האשה העוברת בין שני אנשים 327
 קשה ללימוד: המסתכל בפני המת 344
 קשה ללימוד: העובר בין שני גמלים 327
 קשה ללימוד: העובר בין שתי נשים 328
 קשה ללימוד: העובר מתחת ריח רע של נבילה 341
 קשה ללימוד: העובר תחת האפסר וכ"ש תחת גמל 327
 קשה ללימוד: העו' תחת גשר שלא עברו מים מ' יום .. 342

157שותה משקין מגולין שלן עליהם הלילה.
 173שיוף הציפרניים (filing)
 130שייר בהן עיקרן או קליפתן
 117שימוש בסמים (drugs)
 70שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר
 236שם "חשמל"
 235שמות של מלאכים
 254שמירת אבל
 246שמירת חולה
 249שמירת חתן וכלה
 247שמירת יולדת
 254שמירת תלמיד חכם בלילה
 113שמן של נרות מצוה (חנוכה, שבת) שהיה תחת המטה
 227שנים מקרא ואחד תרגום בלילה
 319שרוי בלא אשה
 375שתה כל משקה ולא שתה מים
 120שתיית מים בשעת התקופה
 324שתיית מים מרובים
 109תא מטען של אוטובוס (bus)
 175תגלחת ראשונה לקטן בר"ח: חלקאה
 228תהילים בלילה
 301תופר בגדיו עליו כשהוא לבוש
 99תחת הישן, לא מטה
 106תחת המושב ב'מחלקה ראשונה' (first class)
 109תחת המטה בספינה (boat)
 82תחת המטה רק כהרף עין
 111תחת המטה: אוכלים של מצוה
 110תחת מטה שישנו עליה ביום
 89תחת מיטתו של עכו"ם
 110תחת עריסה (crib) של תינוק
 67תחת שחיו
 221תינוק שצוחק באמצע השינה
 355תליית חמץ ערב פסח
 355תליית מצת אפיקומן
 354תליית עירוב
 353תליית פת בסל
 227תרגום בלילה
 185, 187תרומת דם (donating blood)
 92תרופות (medicines) תחת המטה
 74תרופות לבית הכסא (medicine cabinet)
 11תרופות לשותה מים מגולים

315קשה לשכחה: הקץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד
 323קשה לשכחה: הרגיל באגוזים
 285קשה לשכחה: הרגיל בזיתים (olives)
 293קשה לשכחה: הרוחץ במים הנותרים מן השתיה
 294קשה לשכחה: הרוחץ רגליו זו על גב זו
 292קשה לשכחה: השותה מים של שיורי רחיצה
 319קשה לשכחה: השרוי בלא אשה
 301קשה לשכחה: התופר בגדיו עליו כשהוא לבוש
 324קשה לשכחה: חביתה עם מלח
 272קשה לשכחה: כעס
 324קשה לשכחה: לאכול בכלים שבורים
 300קשה לשכחה: לבישת בגד מהופך (inside out)
 271קשה לשכחה: מי שאינו חוזר על תלמודו תמיד
 273קשה לשכחה: מי שאינו נזהר ליטול ידיו
 273קשה לשכחה: מי שאינו עומד בפני רבו
 323קשה לשכחה: פת שעורים
 325קשה לשכחה: צער
 270קשה לשכחה: רק גדולים או גם קטנים
 267קשה לשכחה: רק זכרים או גם נקבות
 324קשה לשכחה: שתיית מים מרובים
 173ר' יהודה החסיד
 177ר"ח ב' ימים: לגזוז צפורנים ביום הראשון
 323רגיל באגוזים
 293רוחץ במים הנותרים מן השתיה
 294רוחץ רגליו זו על גב זו
 43רחיצת ידים בין בשר עוף לדגים
 362רתיחה העולה ע"ג המשקה [קצף]
 273שאינו נזהר ליטול ידיו בדברים הצריכים נטילה
 273שאינו עומד בפני רבו
 169שבת: צפרניים שנמצאו במקום דריסת אדם
 207שולחן דומה למזבח
 140שום יבש
 141שום כתוש קפוא (frozen garlic cubes)
 140שום מבושל או מטוגן
 140שום פרסי
 138שום קלוף שעבר עליו הלילה
 196שומר פתאים ה'
 362שופך משקה ועי"ז מעלה רתיחה
 344שותה מאמת המים העוברת בבית הקברות
 154שותה מים שאולין
 292שותה מים של שיורי רחיצה